

GEÇMİŞİN İZİNDE, GELECEĞİN EŞİĞİNDE:

KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA

SİYASET, EKONOMİ VE SOSYAL YAPI

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

Geçmişin İzinde Geleceğin Eşiğinde:
Kıbrıs Türk Toplumunda Siyaset, Ekonomi ve Sosyal Yapı

YTB Yayınları: 37
Araştırma Eserler Serisi: 5

ISBN 978-975-17-5650-3

Editörler

Prof. Dr. İsmail Güleç
Bilal Kendirci
Özgür Üçkuş

Yayıma Hazırlayanlar

Erkan Girişit
Fatih Hafız Mehmet
Ü. Kevser Kıpramaz

Yapım

Özel Ofset Basın Yayın Matbaa
Reklam İnş. Turz. Tic. San. Ltd. Şti.
Matbaacılar Sanayi Sitesi 1514 Sk.
No.6 Yenimahalle Ankara
Matbaa Sertifika Numarası: 40365

Yayın Yeri ve Tarihi

Ankara, Ekim 2023

Baskı Miktarı

1. Baskı 1.000 adet

© TÜM HAKLARI

YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞINA AİTTİR .

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından desteklenen bu yayındaki metin ile ilgili sorumluluk editörler ve metin yazarlarına aittir.

YTB Yayınları

Oğuzlar Mah. Mevlana Bulvarı No: 145 P.K: 06520 Balgat - Ankara
Tel: 0(312) 218-40-00 Faks:0(312) 218-40-49
info@ytb.gov.tr kep adresi: ytb@hs01.kep.tr
Sertifika Numarası: 67797

Kütüphane kartı

Geçmişin izinde geleceğin eşiğinde: Kıbrıs Türk toplumunda siyaset, ekonomi ve sosyal yapı/İsmail Güleç, Bilal Kendirci, Özgür Üçkuş.-Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023

589 s: rnk. res.; 27 cm.- (YTB yayın no; 37, Araştırma Eserleri serisi; 5)

ISBN: 978-975-17-5650-3

Kaynakça bölüm sonlarında

1. Kıbrıs Türkleri. I. Güleç, İsmail. II. Kendirci, Bilal. III. Üçkuş, Özgür. VI. seriler.

956.30049435

GEÇMİŞİN İZİNDE, GELECEĞİN EŞİĞİNDE:

KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA

SİYASET, EKONOMİ VE SOSYAL YAPI

Editörler

Prof. Dr. İsmail Güleç

Bilal Kendirci

Özgür Üçkuş

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA
TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

Saint Hilarion Kalesi,Kaynak: İsmail Güleç

ÖNSÖZ

Tarih sahnesine çıktığımız andan itibaren gerek kültürel ve bilimsel birikimimiz gerekse hızlı ve etkili teşkilatlanma kabiliyetimiz ile bizler çağ açıp çağ kapatmış, dünya siyasetini her anlamda derinden etkilemiş kadim bir medeniyetin evlatlarıyız. “Devlet-i ebed müddet” anlayışı etrafında bütün büyüklüğü, bütün zenginliğiyle asırlar boyunca nesilden nesile aktarılan bu kadim medeniyetin en zengin, en kudretli dönemlerinden birinin altında Osmanlı Devleti’nin imzası bulunmaktadır.

Güçlü ve zengin toplumsal örgüsüyle, ekonomik ve ticari canlılığıyla, oturmuş askerî sistemi ve güvenilir adalet düzeniyle hükmettiği topraklara nefes aldırarak, o toprakları yeni baştan imar eden Osmanlı Devleti’nin en kıymetli mücevherlerinden birini ise Kıbrıs oluşturmaktadır. Üç yüz yedi yıl boyunca Devlet-i Aliyye’nin hâkimiyeti altında bulunan ve sahip olduğu özelliklerle “Akdeniz’in İncisi” sayılan Kıbrıs, Türk tarihinin ve Türk kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Ada’daki varlığı asırlar öncesine uzanan Kıbrıs Türk Toplumunu, hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti için her zaman ve her şartta önem arz eden konuların başında gelmiştir. Bu anlamda Kıbrıs Türkü’nün hak ve hukukunun muhafaza edilmesi, kimlik ve kültürünün korunup yaşatılması ve meşru zemindeki varoluş mücadelesinin her düzeyde desteklenmesi ülkemiz için vazgeçilmez bir mesele olarak öne çıkmaktadır.

Mazisini, mevcut durumunu ve istikbalini Anadolu’nun geçmişinden, hâlihazırda vâzietinden ve geleceğinden ayrı düşünemeyeceğimiz Kıbrıs Türk Toplumunu, yüzyıllardan bu yana çeşitli değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Söz konusu değişim ve dönüşümler bugün dahi sürmekte; tarih ve toplum biliminin doğal seyrine uygun bir şekilde kendi istikametinde akıp gitmektedir.

Siyasetten ekonomiye, eğitimden adalete, sivil toplumdaki dinî kurumlara, edebiyattan yerleşik medyaya, kültür-sanat hayatından yerel yönetimlere uzanan bu değişimin (odak noktasına Kıbrıs Türkü’nü yerleştirerek) kapsamlı bir biçimde ele alınması, Kıbrıs Türk Toplumunu ve ülkemiz için geçmiş, bugün ve geleceği anlamak bânında kritik bir önem arz etmektedir.

İsabetli bir şekilde tam da bu doğrultuda hazırlanan “Geçmişin İzinde Geleceğin Eşiğinde: Kıbrıs Türk Toplumunda Siyaset, Ekonomi ve Sosyal Yapı” isimli bu anlamlı eserin, söz konusu amaca yönelik yapısıyla alanda önemli bir boşluğu dolduracağı ve gelecek kuşaklara aktarılacak üzere tarihe güçlü bir not düşeceği kanısındayım.

Bu nitelikli eserde emeği geçenleri tebrik ediyor, çalışmanın güçlü bir yankı uyandırmasını diliyorum.

Mehmet Nuri ERSOY
Kültür ve Turizm Bakanı

Othello Kapısı, Kaynak: İsmail Güleç

ÖNSÖZ

Yüksek bir medeniyetin bânîsi, geniş ve zengin bir coğrafyanın hâkimi olan Devlet-i Aliyye, dünya tarihine yön vermiş en güçlü ve en önemli küresel aktörlerden biri olma sıfatıyla üç kıta ve yedi iklimde söz söylemiş, hükmettiği topraklarda âdil ve hakkaniyetli bir nizam tesis etmiştir. 1571’de Osmanlı Devleti’nin hükümlerine çatması altına giren ve üç yüz yılı aşkın bir süre boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kıbrıs bu nizam içinde mühim bir yer tutmakta; geçmiş, bugün ve geleceği nazarı itibara alındığında Türkiye için hayati bir önem arz ettiği bilinmektedir.

Coğrafi ve stratejik bakımdan taşıdığı ehemmiyetin yanı sıra adadaki Türk varlığı ve Kıbrıs Türklerinin siyasi, kültürel, iktisadi ve hukuki mevcudiyetlerinin teminat altına alınması, Osmanlı’nın olduğu kadar Türkiye Cumhuriyeti’nin de öncelikleri arasında yer almış, bu minvalde ülkemiz bilhassa İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Kıbrıs’a atfettiği önemi “millî bir mesele” olarak değerlendirerek Kıbrıs Türk Toplumuna verdiği desteği her hâl ve şartta sürdürmüştür.

Bu süreçte pek tabii ki Kıbrıs Türkleri de siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda birçok değişim ve dönüşüm yaşamış; bu alanlarda zorlu badireler atlatarak muhtelif merhalelerden geçmiştir. Bir yandan karşı karşıya kaldığı tehlikelere başarıyla mukavemet gösterip bu tehlikeleri bertaraf eden Kıbrıs Türk Toplumunu, diğer yandan ihtiva ettiği birikim ve zenginliği koruyup güçlendirerek bugüne aktarmayı bilmiştir.

Kıbrıs’ın ve varlık mücadelesini haklı bir zeminde büyük bir muvaffakiyetle sürdüren Kıbrıs Türk Toplumunun geçmişten bugüne tüm yönleriyle ele alınması hepimiz için mühim ve tarihî bir mesuliyet teşkil etmektedir. Müşterek bir tarih ve kültürü paylaştığımız soydaş ve akraba topluluklarımızla ekonomik, sosyal, kültürel ve akademik münasebetlerin geliştirilmesine matuf çalışmalar yapan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı da (YTB), Kıbrıs Türklerine yönelik faaliyetlerini bu şuurla sürdürmektedir.

YTB Yayınları bünyesinde neşredilen ve son derece kıymetli isimler tarafından kaleme alınan “Geçmişin İzinde Geleceğin Eşiğinde: Kıbrıs Türk Toplumunda Siyaset, Ekonomi ve Sosyal Yapı” başlıklı bu kitap Osmanlı’nın iskân politikasından vakıf kültürüne; medreseler ve sıbyan mekteplerinden kadılık ve yargı sistemine; sosyal ve siyasi hayattan ekonomi ve sivil topluma; din ve inanç dünyasından Kıbrıs Türk Edebiyatına uzanan geniş bir yelpazede Kıbrıs’ı ve Kıbrıs Türk Toplumunu bütünlüklü bir perspektif etrafında ele alması hasebiyle azami seviyede değer taşımaktadır.

Alanla ilgili çalışmalar icra eden kişi, kurum ve kuruluşların sıklıkla başvuracaklarını düşündüğüm bu hacimli eser literatüre önemli bir katkı yapacak, Kıbrıs Türk Toplumuna ilişkin çalışmalarını teşvik edecektir.

Bu kıymetli çalışmada emeği geçenleri tebrik eder, kitabın tezelden muhatabına ulaşmasını temenni ederim.

Abdullah EREN
Başkan

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ **SAYFA 12**

01 ULVİ KESER **SAYFA 17**
FETİH SONRASI OSMANLI İSKÂN POLİTİKASI VE KIBRIS (1572)

02 SOYALP TAMÇELİK **SAYFA 37**
KIBRIS'TA OSMANLI MİRASI: EVKAF (ERKEN DÖNEM MÜSLİM VE GAYRİMÜSLİM VAKIFLAR-1574-1595)

03 BİLGİN AYDIN **SAYFA 67**
KIBRIS MEDRESELERİ VE SIBYAN MEKTEPLERİ

04 İLHAMİ YURDAKUL **SAYFA 81**
OSMANLI VE İNGİLİZ İDARESİ DÖNEMİNDE KIBRIS'TA KADILIK VE YARGI

05 ULVİ KESER **SAYFA 115**
KIBRIS'TA VAR OLUŞ MÜCADELESİ VE TÜRK MUKAVEMET TEŞKİLATI (1955-1974)

06 SALİH EGEMEN **SAYFA 145**
İNGİLİZ DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA SİYASAL GELİŞMELER

07 BİLAL KENDİRCİ **SAYFA 171**
KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NDE SİYASAL PARTİLER

08 BİLAL KENDİRCİ **SAYFA 207**
KIBRIS TÜRK SİYASAL ELİTLERİ VE BU ELİTLERİN DÖNÜŞÜMÜ

09 ÖZGÜR ÜÇKUŞ **SAYFA 233**
KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA EKONOMİNİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

GEÇMİŞİN İZİNDE GELECEĞİN EŞİĞİNDE: KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA SİYASET, EKONOMİ VE SOSYAL YAPI

10 ÖZGÜR ÜÇKUŞ **SAYFA 265**
TÜRKİYE'NİN KIBRIS'A YARDIMLARININ DÜNÜ VE BUGÜNÜ

11 SOYALP TAMÇELİK **SAYFA 305**
KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA SİVİL TOPLUMUN YERİ

12 ULVİ KESER **SAYFA 355**
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KIBRIS TÜRK BASIN-YAYINI

13 İNANÇ ÖZEKMEKÇİ **SAYFA 385**
KKTC'DE TÜRKİYELİ GÖÇMENLERİN ENTEGRASYON SORUNLARI VE SİYASETE YANSIMASI

14 ABDULLAH KAYA **SAYFA 417**
KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA (KKTC DEVLETİNDE) YARGI SİSTEMİ

15 TUĞBA SİN GEÇERDİN **SAYFA 449**
KKTC'DE YEREL YÖNETİMLER

16 HALE ERDEN **SAYFA 481**
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KIBRIS TÜRK EĞİTİM SİSTEMİ'NİN GELİŞİMİ

17 OĞUZ KARAKARTAL VE EMİN ONUŞ **SAYFA 509**
KIBRIS TÜRK EDEBİYATI (1571-2021)

18 İSMAİL GÜLEÇ VE NAZIM BERATLI **SAYFA 561**
KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA DİN VE KIBRIS TÜRKÜ'NÜN İNANÇ DÜNYASI

19 İSMAİL GÜLEÇ **SAYFA 575**
KIBRIS'TA TASAVVUFİ ŞİİRİN SEYRİ

LİSTELER **SAYFA 583**

BİYOĞRAFİLER **SAYFA 587**

SUNUŞ

Dünyanın kadim tarihinden günümüze kadar jeostratejik ve jeopolitik önemini her zaman korumuş, coğrafi, kültürel ve ekonomik açılardan bakıldığında dünya anakarasının merkezi olmuş Akdeniz'in incisi Kıbrıs, bölgede hâkimiyet kurmak isteyen tüm büyük medeniyetlerin ve egemen güçlerin hayallerini süslemiştir. Büyük bir devlet olarak önce Osmanlı İmparatorluğu, sonrasında Türkiye, Ada üzerindeki Türk varlığını milli bir dava olarak görmüş ve görmeye de devam etmektedir.

1571 yılında Venediklilerden alınan ve 307 yıl Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Kıbrıs'ın yönetimi 1878 yılında, hükümler hakkı Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmak kaydıyla, İngiltere'ye devredilmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere'nin ayrı saflarda yer almasının bir sonucu olarak, İngiltere 1914'te tek taraflı bir kararla adayı ilhak etmiştir. Türkiye, Ada üzerindeki İngiliz egemenliğini Lozan Antlaşması'yla 1923'te tanımıştır.

1950'li yılların sonuna doğru Kıbrıs'taki İngiliz sömürmesine karşı başlatılan hareket, Kıbrıs'ta yaşayan Rumların Yunanistan'la birleşme çabaları (ENOSİS) ve Kıbrıs Türkü üzerinde artan baskılar, Türkiye'nin Kıbrıs'a olan ilgisini tekrar artırmıştır. Kıbrıs'ta yaşanan sorunlar; 1959 yılında Zürih ve Londra Anlaşmaları neticesinde, Türk ve Rum toplumunun hükümette, mecliste ve yargıda belli oranlarda temsil edildiği, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın garantör olduğu "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin kurulmasıyla bir süreliğine rafa kalkmıştır.

Ada'nın iki halkı arasında ortaklık temeline dayandırılan uluslararası antlaşmalar uyarınca 1960 yılında kurulan "Kıbrıs Cumhuriyeti", 1963 yılında Rum tarafının, Anayasa'da yaptıkları Türk toplumu aleyhine değişiklikler ve başlattıkları sistematik saldırılar sonrasında ortadan kalkmıştır. Bu tarihten, 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtına kadar Kıbrıs Türkü ağır baskılar altında hayatını sürdürmeye çalışmıştır. Türkiye, garantörlük hakkını kullanarak düzenlediği harekâtla, Kıbrıs Türkü'nün hak ve menfaatlerini korumuş, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını önlemiş, Kıbrıs Türk halkının varlığını güvence altına almıştır. Kıbrıs, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Kıbrıs Türk toplumuna ilişkin çalışmalar literatürde ağırlıklı olarak "Kıbrıs Sorunu" (*Cyprus Issue*) bağlamında yer almaktadır. Son dönemde sıkça gündeme gelen Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının paylaşımı ve hidrokarbon arama faaliyetlerinde yaşanan tartışmalar Kıbrıs'ı politik gündemin ilk sıralarına taşımış olmakla birlikte, yaşanan tartışmalar jeopolitik ve jeostratejik çerçevede sürmektedir.

Öte yandan, Kıbrıs Türk toplumunun Osmanlı'dan günümüze geçirdiği sosyal, siyasal ve ekonomik merhalelerinin bir bütün olarak incelendiği ve Kıbrıs Türk toplumunu "özne" olarak anlamaya veya anlamlandırmaya odaklanmış çalışmaların yeterli sayıda olmadığı da bir gerçek olarak ortada durmaktadır. Bu alandaki, perspektif ve araştırma boşluğundan kaynaklanan bilgi ve bakış açısı eksikliği, KKTC ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra Anadolu insanı ve Kıbrıs Türkü arasındaki ilişkiler üzerinde de zaman zaman istenmeyen durumların olmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla ilişkilerin daha sağlıklı bir zeminde sağlam bilgiye dayalı ve karşılıklı saygı ve sevgi içinde sürdürülmesine katkıda bulunmak için doğru bilgi ve analizlerin yer aldığı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kıbrıs Türk toplumunun serencamı dışardan bir bakış açısıyla, ülkemizde yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmelerle koşutluk içerisinde değerlendirilmektedir. Bu bakış açısıyla örneğin "Kıbrıs ile Kahramanmaraş arasında bir fark yoktur". Anadolu insanı ve Kıbrıs Türkü arasındaki kültürel, dinî ve etnik benzerlikler yadsınamaz ise de, Kıbrıs Türk toplumunun Osmanlı'nın son döneminde İngiliz egemenliğine girdiği, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra imzalanan Lozan Antlaşması'yla Türkiye ve İngiliz egemenliği arasında tercih yapmak zorunda kaldığı, bir dönem hem İngiliz yönetimiyle mücadele eden hem de Enosis için çaba sarf eden Rumlarla mücadele ettiği, azınlık olma korkusu yaşadığı, kısa süre de olsa Rumlarla ortak bir yönetim kurduğu ama sonrasında çok zor şartlar ve baskılar altında hayatta kalma mücadelesi verdiği ve 1974'ten itibaren egemen bir varlık olsa da izolasyon ve ambargolara maruz kaldığı akıllardan çıkarılmamalıdır. Bu yaşananların Kıbrıs Türk toplumunda beşerî, siyasi, iktisadi

ve içtimai sonuçlarının olduğu bir gerçektir. Bu gerçeğin içerisinde Kıbrıs Türk toplumunun yaklaşım ve bakış açısının yanı sıra kurumsal faaliyetlerinin de Türkiye ile bazı farklılıklara yol açabileceği unutulmamalıdır.

Bununla birlikte, Kıbrıs'la ilgili konulara ilişkin temel yaklaşımda bazı problemler bulunmaktadır. Öncelikle, Kıbrıs'la ilgili Anadolu'da ilk akla gelen soru "sevgi" ile ilişkilendirilmektedir. Bu soru, Kıbrıs'la ilgilenen, Kıbrıs'ta (KKTC'de) bir nedenden dolayı bulunmuş kişilerin bizatıhi Kıbrıs Türk toplumu mensuplarına ilk yönelttiği sorudur. Bir insanın kendisiyle aynı etnik kökene sahip bir kişiye ya da topluma kendisini sevip sevmediğini sorması kendi içerisinde ciddi bir tenakuz barındırır, sevilip sevilmediği ya da daha az dile getirilen ancak sorunun bilinçaltına yerleşmiş "acaba başkalarını daha mı fazla seviyorlar?" kuşkusu zihinleri meşgul etmektedir. Aslında bu patolojik/platonik durumu en iyi, merhum Oğuz Atay'ın "Batılı değerlendirebilir, biz severiz" tespiti açıklar. Bizlerin de gelinen nokta itibarıyla Kıbrıs'a yaklaşımımız da değerlendirme yapmayı daha fazla odağa almamız gerekmektedir. Ayrıca, Kıbrıs Türk toplumunun Türkiye ile 1950'li yıllara kadar çok sıkı bağlantıları olmadığı ve İngiliz yönetimine rağmen Türk ve Müslüman kimliğini korumayı başardığı ve bunun için de destansı bir mücadele verdiği asla unutulmamalıdır.

İkinci olarak, Kıbrıs'la ilgili daha fazla sağlıklı bilgiye ihtiyaç ortada iken, ülkemizde "Kıbrıs'ı bilen insan" sayısında ciddi bir enflasyon yaşanmaktadır. Bu "bilen" grubu; Kıbrıs'ta askerlik yapanlar, süreli kamu görevinde bulunanlar, üniversitelerdeki Türkiye'den giden öğretim üyeleri, Kıbrıs'ta akrabası olanlar, tatilciler, yazlıkçılar ve taksiciler vd. gibi geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Bu kişilerin Kıbrıs'la ilgili konularda bilgisinin ne olduğu ve yaptıkları öznel değerlendirmeler pek sorgulanmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu "bilenler" Kıbrıs'ın siyasetini mi, toplum yapısını mı, ekonomisini mi, bitki örtüsünü mü, denizlerini ve/veya doğal kaynaklarını mı, Kıbrıs sorununu mu veya bir başka konuyu mu bilmektedirler, belli değildir. Çoğu zaman neyi tam olarak bildiği meçhul kişiler, Kıbrıs konusunda kendilerini öne çıkarmakta veya bir şekilde öne çıkarılmaktadır. Ancak belirtilen bu görüşler kimi zaman amacının dışına savrulmaktadır. Kıbrıs konusunda uzmanlığıyla bilinen son İngiliz Valisi Foot'un Kıbrıs'la ilgili "*Kıbrıs'taki durumu anladığımı söyleyenler, yanlış bilgilendirilmiş kişilerdir.*" ifadesini¹ sık sık tekrarladığını söylemiştir. Bu bilenler Kıbrıs konusunda, ayrıca Şeyh Nazım Kıbrıs'ın "dolu kaba bir şey konmaz" ifadesinde olduğu gibi itiraz da kabul etmemektedir. Özetle, Kıbrıs'ı bilen çok fazla iken Kıbrıs çalışan insan sayısı çok sınırlıdır. Bu çalışma da aslında Kıbrıs'ı bilenleri değil, Kıbrıs çalışmak isteyenleri teşvik ederse amacına ulaşacaktır.

Son olarak, bazı kesimlerin zaman zaman itirazı olsa da "Anavatan-Yavruvatan" söylemi sıklıkla kullanılmaktadır. Bu söylemin tarihsel arka planın olduğu yadsınamazsa da tarih statik değil dinamik olarak ilerlemektedir. 1950'lerden KKTC'nin kurulduğu 1980'li yıllara kadar, emekleme döneminde bir yavruvatan varken, geçen 50 yılda büyümüş, tabiri caizse en azından gençlik dönemine ulaşmıştır. Dolayısıyla, anavatan-yavruvatan söylemi devam ettirilse de karşımızda 50 yıldır kendi siyasi ve toplumsal yapısını ve kurumlarını oluşturmuş bir "yavruvatan" bulunduğu göz ardı edilmemelidir.

Bu çalışmada, Kıbrıs Türk toplumu; siyaset, ekonomi, kurumsal yapılar (sivil toplum, yargı, yerel yönetim), edebiyat, din gibi başlıklarda tarihsel perspektifi de gözeterek incelenmektedir. Elbette hem işlenen konuların kapsamı hem de eksik bırakılan çalışmalar açısından ilavelere ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu hâliyle bile çalışma, aşağıda kısaca bahsedilen 19 bölüme ulaşmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Osmanlı'nın Kıbrıs'ı fethine ve fetihden sonra uyguladığı iskân politikasına odaklanılmaktadır. Diğer fethedilen yerlerde olduğu gibi, Osmanlı'nın amacı sosyal ve ekonomik canlandırmayı sağlayacak "şenlendirme" ve güvenlik olmuştur. Bu kapsamda ilk olarak fethedilen

¹ Diğer bir sık tekrarladığını ifade ettiği söz ise "Kıbrıs'ta sadece bir şeyden emin olabilirsiniz, o da olmasını beklediğiniz şeylerin hiçbirinin olmamasıdır."

askerlerin iskânı sağlanırken çıkarılan fermanlarla Karaman vilayeti başta olmak üzere Anadolu'da belirlenen yerleşim yerlerinden insanların Kıbrıs'a yerleşmeleri sağlanmıştır. Bu iskânda ihtiyaç duyulan meslek grupları da unutulmamıştır. Bazı kesimler, Kıbrıs'ta iskân edilen Türklerin Osmanlı'ya isyan ettikleri için sürgüne gönderildiklerini iddia etmektedir. Bu çalışmada, istisnai olsa da, Osmanlı iskân politikasıyla uyumlu bir şekilde, sürgün nitelikli bazı iskânlar olsa da, bunun sayısının fazla olmadığı açık bir şekilde gösterilmektedir. Ayrıca, Kıbrıs'ın Osmanlı idaresine geçtikten sonra, Osmanlı'nın en sorunsuz yerlerinden biri olduğu gerçeği de bu iddia ile uyuşmamaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Osmanlı'daki en önemli kurumların başında gelen ve hâlen Kıbrıs için çok önemli bir kurum olan vakıfların Kıbrıs'taki tarihi incelenmiştir. Fetihle birlikte, Kıbrıs'ta vakıflar kurulmaya başlanmış ve Osmanlı döneminde iki binden fazla vakfın kurulduğu tespit edilmiştir. 1878 yılında Kıbrıs Adası İngilizlere kiralanırken, ahkâmü'l-evkafın geçerli olacağı ve Evkaf yönetimine Osmanlı'nın temsilci atayacağı, anlaşmada kayda alınmıştır. Lozan Anlaşması'ndan sonra İngiliz yönetimi Kıbrıs Türk toplumunu kontrol altına almak için Evkaf'ı daha fazla kontrol etmeye başlamış ve Evkaf, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan siyasi örgütlenmeye kadar en etkin kurum olmuştur. 1950'li yıllarda Kıbrıslı Türkler, İngiliz yönetimine karşı yürüttüğü mücadele sonucunda Evkaf'ın yönetimini geri almıştır. İkinci bölümde Kıbrıs vakıflarının genel özellikleri ve yapısı ayrıntılı bir şekilde açıklanırken 1574-1595 arasında kurulan vakıflarla ilgili bilgiler paylaşılmıştır. Osmanlı'nın Ada'ya getirdiği dinî barışın ve hoşgörünün de bir göstergesi olarak bu vakıfların sadece Müslümanlar tarafından değil, diğer dinlere mensup kişiler tarafından kurulduğuna da değinilmiştir.

Üçüncü bölümde, Kıbrıs'ta Osmanlı tarafından kurulan medreseler ve sıbyan mekteplerine yer verilmiştir. Medreselerin önemli bir bölümü başkent Lefkoşa'da kurulurken Mağusa, Lefke, Larnaka, Baf ve Limasol'da, yani tüm önemli yerleşim yerlerinde en az bir medrese bulunmaktadır. Bu medreseler, İngiliz döneminde de bir süre eğitime devam etmiş ancak 1930'lu yıllardan sonra birer birer kapatılmıştır. Medrese binalarından sadece ikisi ayakta kalmayı başarırken diğerleri yıkılmıştır. Medreselerin yanında sayısı 70'i bulan sıbyan mekteplerinin de Kıbrıs Türkü'nün tahsilinde önemli bir yere sahiptir. Bu eğitim kurumlarında yetişen birçok Kıbrıs Türkü, Osmanlı'da çok önemli görevlere gelmiştir. 19. yüzyılda Kıbrıs'ta yetişen Mehmet Emin Paşa ve Mehmet Kamil Paşa'nın sadrazam olması, Kıbrıs'ta verilen eğitim hakkında bilgi vermektedir. Olumsuz bir örnek olsa da 31 Mart Vakası'nın önemli aktörlerinden Derviş Vahdeti de Kıbrıslıdır.

Dördüncü bölümde, Osmanlı ve İngiliz döneminde kadılık ve yargı sistemi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Osmanlı döneminde Kadılık sistemi, imparatorluğun diğer yerleriyle uyumlu şekilde gelişim ve değişim göstermiştir. İngiliz döneminde ise kadınların yetkileri din ve aile konularında aynı şekilde devam etmiştir. Ancak, bir süre sonra Kıbrıs Türk toplumunun Türkiye'den de etkilenerek daha seküler bir yaşam biçimini tercih etmesiyle, kadınların aile (medeni hayat) konularında da yetkileri sınırlandırılmıştır. Osmanlı döneminde kadınlara gayrimüslimlerin de başvurabilmesine imkân tanınmış ve Kıbrıs'ta da bu tür davalara rastlanmıştır. Şeriye sicillerinde yer verilen bu davalar, Rum toplumu ve Rumlarla Türklerin ilişkisi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Rumların 1955 yılında EOKA'yı kurarak hem İngiliz yönetimine hem de Türklere saldırmaya başlaması, Türkleri de kendi örgütlenmesini kurmaya yöneltmiştir. Kıbrıslı Türkler başlangıçta kendi inisiyatifleriyle Kara Pençe, Volkan ve 9 Eylül gibi küçük örgütlenmelere gitmiştir. Ancak, Türkiye'nin müdahil olmasıyla 1958 yılında Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kurulmuş ve Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar Kıbrıs Türk toplumunun örgütlenmesi ve güvenliğinin en önemli dayanağı olmuştur. Sadakatın, gizliliğin ve görev bilincinin üst düzeyde olduğu ve hücre tipi örgütlenmeye sahip TMT'nin kuruluş süreci ve faaliyetleriyle ilgili zengin açıklamalar beşinci bölümde yer almaktadır. Barış Harekâtından sonra Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı'nın kurulmasıyla TMT de kendiliğinden lağvedilmiştir. Kıbrıs Türk toplumunun varlığının devamı konusunda TMT adeta Kuvayı Milliye rolü üstlenmiştir.

Altıncı ve Yedinci Bölümlerde Kıbrıs Türk toplumunun geçmişten günümüze siyasal hayatı irделenmiştir. 1878 yılında Ada'yı devralan İngilizler, "kiracı" da olsalar kendi kurumlarını oluşturmuşlardır. Yasama fonksiyonuna Kavanin Meclisi ismi verilen yapıda Rumlar, Türkler ve İngiliz memurlar birlikte yer almıştır. Bu dönemde Türklerin varlığı Rumları dengelemek için kullanılmıştır. İlk siyasal

deneyimlerini bu mecliste yaşayan Türkler, Rumların Enosis çalışmalarına karşılık vermek amacıyla örgütlenmeye başlamıştır. Başlangıçta, kendi içinde (İngilizlerin de etkisiyle) Evkafçı-Halkçı ayrımı yaşanmış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise bu ayrım ortadan kalkmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla yapılan Cumhurbaşkanı Yardımcılığı, Temsilciler Meclisi ve Cemaat Meclisi seçimlerinde Küçük-Denktaş liderliğinin belirlediği aday listeleriyle seçimlere girilmiş, bu listelere itiraz edenler ise bağımsız aday olarak seçime girmiş ve bunların çok azı başarılı olabilmıştır. Dolayısıyla Kıbrıs Cumhuriyeti ve Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) arasındaki dönemde siyasal örgütlenmelerin yarışına sahne olmamıştır. Bu durumun tek istisnası 1970 yılında kurulan Cumhuriyetçi Türk Partisi olmuştur. Bu parti ilk defa KTFD döneminde seçimlere girmiştir. Çok partili siyasal yaşam, Barış Harekâtı'ndan sonra oluşmuştur. 1993 yılına kadar TMT'nin ileri gelenlerinin ağırlıkta olduğu UBP, hâkim parti olarak belirleyici olmuştur. Ayrıca, 1990'lar UBP içerisinde Denktaş-Eroğlu çatışmasını da gün yüzüne çıkarmış ve UBP'den ayrılanların kurduğu DP, önemli bir siyasi parti olarak ortaya çıkmıştır. 2000'li yıllarda Annan Planı'nın yarattığı havanın da etkisiyle başlangıçta kendisini marksist bir parti olarak tanımlayan ve Kıbrıs Cumhuriyeti'ne dönüşü savunan CTP damga vurmuştur. 2010'lu yıllardan günümüze ise istikrarsız ve siyasi partilerin mevzi kaybettiği bir döneme girilmiştir. Özetle geçmişten günümüze Kıbrıs'taki siyasal yaşam, altıncı bölümde "İngiliz Döneminden Günümüze Kıbrıs Türk Toplumunda Siyasal Gelişmeler" ve yedinci bölümde KKTC'de sağ ve sol parti arasındaki dikkat çekici ayrımın da yer aldığı "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Siyasal Partiler" isimli çalışmalarda bulunmaktadır.

Sekizinci bölümde ise Kıbrıs Türk siyasal elitleri masaya yatırılmıştır. Çalışma kapsamında 1976-2018 yılları arasında yapılan seçimlerde seçilen 243 milletvekilinin ve aynı dönemde seçilen 5 cumhurbaşkanının kişisel özgeçmişleri üzerinden, eğitim durumları, yaşları, doğum yerleri, meslekleri, seçilme sıklıkları incelenmiştir. Ayrıca, bazı mesleklerden daha fazla siyasal katılım olduğu, bakan olmanın neden önemsendiği, kadınların neden siyasette az yer aldığı ve Türkiye kökenlilerinin temsil durumuna daha yakından bakılmıştır.

Dokuzuncu bölümde "Kıbrıs Türk Toplumunda Ekonominin Dünü Bugünü" ele alınmıştır. Osmanlı döneminde yönetici sınıfın önemli bir parçası olan ve başta tarım olmak üzere ekonominin üretim alanlarında yer alan Kıbrıs Türk toplumu, önce İngiliz İdaresi döneminde, ardından "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin kurulmasıyla 1960'larda yoğunlaşan Rum saldırıları sonucu ekonominin üretim olanaklarından dışlanmış. Barış Harekâtı'nın ardından Türkiye her alanda olduğu gibi ekonomik olarak da KKTC'yi desteklemiştir. Türkiye'nin güçlü ekonomik desteğine karşın KKTC, ekonomik olarak içsel ve dışsal birçok kısıtlamayla karşı karşıyadır. Ülkenin karşı karşıya bulunduğu bu kısıtların bir bölümü küçük bir ada ülkesi olmasından, bir bölümü de özgül koşullarından kaynaklanmaktadır. Maruz kaldığı haksız izolasyon ve ambargolar, KKTC'deki iktisadi koşulları ağırlaştırırken siyasetin istikrarsızlığı ve popülist politikalar reform yapma fırsatlarını da zora sokmaktadır. Bu bölümde, KKTC ekonomisinin tarihsel gelişim süreci içerisinde incelenmesine yer verilirken, uygulanan iktisadi politikalar irdelenmiş ve KKTC'nin özgün koşulları göz önüne alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Bununla birlikte 1977-2020 döneminde ülke ekonomisinin tarihsel gelişimi önemli makro-ekonomik göstergeler ışığında incelenmiştir.

Onuncu Bölümde, Türkiye-KKTC ilişkilerinde en çok merak edilen konulardan biri olan "Türkiye'nin Kıbrıs'a Yardımlarının Dünü Bugünü" incelenmiştir. Yardımlar, her zaman Anadolu insanı ile Kıbrıs Türkü arasındaki dayanışmanın timsali olmuştur. 1900'lerin ikinci yarısında Kıbrıs'ta başlayan toplumlar arası çatışma dönemlerinde Rum tarafının baskıları nedeniyle zor günler yaşayan ve nüfusunun yaklaşık yarısı enklavlarda olan Kıbrıs Türk toplumuna, Türk Kızılayı'nın çabaları ve Kıbrıs Türklerinin kurduğu sivil toplum örgütleri aracılığıyla önemli yardımlar sağlanmıştır. 1974 Barış Harekâtı'ndan sonra da yardımlar her alanına temerküz şekilde devam etmiştir. Türkiye, modern anlamda ilk dış yardım organizasyonunu da bu yardımları planlamak, koordine etmek ve uygulamak için 1975 tarihinde kurmuştur. Günümüze kadar süren bu yapı, Kıbrıs Türk toplumunun devlet inşası sürecine ve KKTC'nin kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu bölümde, 1974'ten önce ve sonra Türkiye'nin Kıbrıs Türk toplumuna dönük yardımlarını tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmiş ve 2001 yılından sonra başlayan Ekonomik Program bazlı yardım modelinin etkileri analiz edilmiştir.

On birinci bölümde yer alan “Kıbrıs Türk Toplumunda Sivil Toplumun Önemi” adlı çalışmada, İngiliz yönetimi altındaki Türklerin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki ile ilişkilerinden başlayarak günümüze kadar sivil toplum alanında gelişmeler teorik yaklaşımları da içerecek şekilde incelenmiştir. Kıbrıs Sorunu ve Enosis karşıtlığı, sivil toplum alanında belirleyici olmuştur. İngiliz yönetimine seslerini duyurmak için örgütlenmeler sağlanırken sadece Türklerin yer aldığı iş ve ticaret alanında sendikalar ve örgütlerin kurulması 1960’tan önce başlamıştır. Ortak Cumhuriyet’in kurulması ayrı örgütlenmenin önüne geçmemiş, birkaç istisna hariç Rumların kurduğu STK’lara katılım olmamıştır. Barış Harekâtı’ndan sonra STK’ların uzunca bir süre önceliği iç sorunlar olmuştur. Bu durum Annan Planı döneminde değişmiş, mevcut STK’lardan Planı savunan ve destekleyenler olduğu gibi, bu dönemde yeni birçok STK da ortaya çıkmıştır. Zaman zaman Sendikalar Türkiye kamuoyuna olumsuz şekilde yansısı da bu sendikalarla ilgili gözden kaçırmamız gereken iki husus vardır. Birincisi, bu sendikaların çoğu Barış Harekâtı’ndan önce kurulmuş ve toplumlar arası çatışma döneminde aktif olarak Kıbrıs davasının yanında yer almıştır. İkincisi, bu sendikaların yöneticilerinin tepki çeken açıklamaları ve eylemleri nedeniyle marjinal olarak nitelendirilseler de üye bakımından oldukça kapsayıcı olmalarıdır.

On ikinci bölümde, Kıbrıs Basını incelenmektedir. İngiliz döneminde Kıbrıs Türk toplumunun bilgilendirilmesi konusunda çok önemli görevler üstlenen Türk Basını, önce Osmanlı’daki, özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndaki gelişmelerin, aktarılmasını sağlamıştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, Atatürk devrimlerinin taşıyıcısı rolü üstlenmiştir. Ayrıca, 1928’deki Harf Devrimi’ne Kıbrıslı Türkler de gönüllü olarak uyum göstermiş, İngiliz yönetimine bu yönde baskı yapmıştır. Kıbrıs Türk basınının bu gayreti Türkiye Cumhuriyeti tarafından yakından izlenmiştir. Hatta bizzat, Atatürk tarafından Kıbrıslı Türklerin matbaa alması ve gazete çıkarması desteklenmiştir. Kıbrıs Türk basını aynı zamanda bir mücadele basınıdır. Barış Harekâtı’na kadar mücadeleye katkı yapmıştır. Hâlen yayın hayatında devam Fazıl Küçük’ün kurduğu Halkın Sesi ve TMT’nin yayın organı Nacak gibi gazeteler oldukça etkili olmuştur. Ayrıca, kuruluş detaylarını bu bölümde okuyacağınız Bayrak Radyosu Kıbrıs Türk toplumunun haklı davasının sesi olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

On üçüncü bölümde, Barış Harekâtı’ndan sonra Türkiyeli göçmenlerin Türkiye ile yapılan tarımsal işgücü protokolü kapsamında Ada’ya gelişlerinden itibaren, iskânları, entegrasyonları ve siyasal örgütlenmeleri incelenmektedir. Öncelikle, Kıbrıs’a göç, genel göç teorisinden farklı olarak köyden kente, kırsaldan metropole bir göç değil, genel itibarıyla köyden köye bir göçtür. Bu yönüyle bu göçün atipik olduğu söylenebilir. Ayrıca, zamanla göçmen ağları, ekonomik gerekçelerle ilk göçmen dalgasına yeni dalgalar eklenmiştir. Türkiyeli göçmenler, 1980’lerin başından itibaren siyasal örgütlenmelerini hemşehri dernekleri ve siyasal partiler aracılığıyla oluşturmuştur. 1981 yılından itibaren yapılan seçimlerde kendi partileri veya özellikle sağ partilerden Mecliste temsil imkânı bulmuşlardır. Resmî söylemde her ne kadar da Kıbrıslı-Türkiyeli söylemi benimsenirse de ekonomik, kültürel ve siyasal entegrasyon sürecinin devam ettiği de bir vakıadır. Bu çalışma özellikle siyasal alandaki gelişmelere ışık tutmaktadır.

On dördüncü bölümde, Osmanlı ve İngiliz dönemlerinde yargı sistemi incelendikten sonra Barış Harekâtı’ndan sonra Kıbrıs Türk yargısı, kurumları, aktörleri, usulleri ve süreçleri açısından incelenmiştir. Türkiye ile bazı etkileşimleri olsa da yargı sistemi İngilizlerin de etkisiyle Anglo-Sakson yargı sistemini benimsemiştir. Bu farklılığın hiç aklımıza gelmeyecek uygulaması, mahkemelerde Kur’an-ı Kerim’e el basılarak yemin edilmesidir.

On beşinci bölümde, Kıbrıs sorununun da önemli bir unsuru olan yerel yönetimler konu edinilmiştir. Belediye seçimleri İngiliz döneminde etnik temelli olarak kurgulanmıştır. Lefke Belediyesi hariç diğer belediyelere Rumlar, çoğunlukları nedeniyle hâkim olmuştur. 1950’li yıllarda Rumların Türkler aleyhindeki kamulaştırma, cadde ve sokak isimlerinin değiştirilmesi gibi uygulamaları, Türkleri kendi belediyelerini kurmaya sevk etmiştir. 1960 Anayasa’sı da bu ayrımı onaylamış, Lefkoşa, Mağusa, Limasol, Baf ve Larnaka’da Türklerin ayrı belediye sahibi olması kararlaştırılmıştır. Barış Harekâtı’ndan sonra ise Kuzey’de Türkler kendi belediyelerini kurmuştur. Ancak, KKTC’nin hâlen içinde olduğu personel gideri ağırlıklı bütçe, hizmetlerin etkin olmaması ve partizanlık belediyelere de sirayet etmiştir. Son dönemde yapılan belediye sayısının azaltılması reformu önemli bir gelişme olsa da belediyelerin mali ve idari reform ihtiyacı devam etmektedir.

On altıncı bölümde, Osmanlıdan günümüze eğitim ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Osmanlı'da yaşanan eğitim reformlarının Kıbrıs'a yansımaları, İngiliz döneminin başlangıcından eğitimde söz sahibi olan Türklerin zamanla İngilizler tarafından nasıl kontrol altına alındığı, İslam Lisesi-Türk Lisesi tartışmaları ve günümüzdeki eğitim sisteminin son hâli nicel verilerle de desteklenerek ayrıntılandırılmıştır. Bir Özal vizyonu olan KKTC'yi eğitim adası yapma fikrinin üniversiteler açısından geldiği başarıya vurgu yapılmıştır. Ancak, KKTC'de eğitim denilince iki çarpıcı hususa burada yer vermemiz gerekir: Birincisi İngiliz döneminde İngilizler tarafından evlenmeleri durumunda meslekten ayrılmaları gerektiği için hiç evlenmemiş kadın öğretmenler. İkincisi 28 Şubat döneminde baskılara rağmen yükseköğretimde başörtüsü yasağının kabul edilmemesi.

On yedinci bölümde, Kıbrıs Türk Edebiyatına ilişkin hacimli bir çalışma bulunmaktadır. Mevlevi-hanelerin yaygın olduğu Kıbrıs'ta içlerinde sultanüş-şuaraların da olduğu birçok şair yetişmiştir. Halk edebiyatında hâlâ hafızlarda yer alan maniler bulunmaktadır. 1873-1876 yılları arasında Mağusa'da sürgünde bulunan vatan şairi Namık Kemal, Kıbrıslı Türklerin üzerinde oldukça etkili olmuş ve edebiyatın modernleşmesine katkıda bulunmuştur. 1920'li yıllardan sonra Türk edebiyatında yaşanan gelişmeler ve akımlar bazen gecikmeli olsa da Kıbrıs'taki Türk edebiyatçıları tarafından takip edilmiştir. Bununla birlikte, Ada ve Akdeniz vurgusunun Kıbrıs Türk edebiyatının özgün tarafı olduğu söylenebilir. Toplumlar arası çatışmanın başlamasıyla birlikte bağımsızlık, mücadele, var olma, Türkiye'ye bağlılık ve milliyetçilik ön plana çıkmıştır. 1974'ten sonra ise barış edebiyatı söylemi yeni bir kategori olarak çıkmıştır. Barış edebiyatının öne çıkan özellikleri Kıbrıslılık ve metinlerde Kıbrıs ağzının daha sık kullanılmasıdır. Sonuç olarak, Kıbrıs Türk edebiyatı, Türk edebiyatının ayrılmaz bir parçasıdır.

On sekiz ve On dokuzuncu bölümlerde ise sırasıyla Kıbrıs Türk toplumunun din ve inanç dünyası ile Kıbrıs'ta tasavvuf şiiri incelenmektedir. Kıbrıs'ta halk dindarlığının yaygın olması, inancın yayılmasında ve yerleşmesinde Hala Sultan'ın mühim bir rolü olmasının yanı sıra şehidâ kültürünün de yeri üzerinde durulmuş, Mevlid geleneğinin Kıbrıs Türkü üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir. Ünlü tarihçi Braudel'in de ifade ettiği gibi:

"Çağdaş dünyayla ilgilenen herkese, ancak bu dünyada etkin olmak isteyenlere ise daha fazla olmak üzere, dünya haritası üzerinde günümüzdeki hangi medeniyetlerin var olacağını tahmin etmeyi bilmek, onların sınırlarını, merkezini ve onun etrafındakileri, taşra, il ya da eyaletlerini, oralardaki bir insanın soluyacağı havanın ne olduğunu tanımlayabilmek, bunlarla ilişkili var olan belirli ve genel 'biçimleri' anlamak insana çok şey kazandırır. Aksi takdirde, öyle büyük hatalara yol açacak bir perspektif bulanıklığı ortaya çıkar ki!..."

Buradan hareketle, dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da Kıbrıs'ın "millî dava" olarak nitelen-dirilmesine, Türkiye için tarihi, siyasi, jeopolitik ve ekonomik açıdan stratejik önemi yüksek olmasına ve yüzbinlerce Türk ve Müslüman kimliğine sahip sakini olmasına rağmen ülkemizde Kıbrıs'la ilgili bir araştırma merkezi ve/veya enstitünün bulunmaması önemli bir eksikliklerdir. Umarız ki, bu çalışma, Kıbrıs Türk toplumunu ve onu oluşturan dinamikleri yakından tanımak ve anlamak kimi zaman manipülatif ve kötü niyetli sistematik girişimleri bertaraf etmek, kimi zaman da haksız ve yanlış algıları ortadan kaldırmak için bir fırsat olacak ve benzer çalışmalara ilham olacaktır.

Sonuç olarak, çalışmanın amacı; Kıbrıs Türk toplumunu "özne" olarak kabul eden bir yaklaşımla siyasal ve sosyoekonomik yapısını incelemek ve kimi zaman oluşturulmaya çalışılan perspektif bulanıklığını ortadan kaldırmaya katkı sunmaktır.

Kurulduğu günden itibaren Türk dünyasına yönelik yapılan çalışmalarda başat bir rol üstlenen Yurtdışı Türk ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), bu çalışmanın da sizlere ulaşması noktasında ilk andan itibaren en büyük katkıyı vermiştir. Eğer bu katkı olmasıydı, bu kapsamda bir eser ortaya çıkmazdı. Verdikleri desteklerden dolayı başta Başkan Abdullah Eren olmak üzere projede emeği geçen tüm YTB çalışanlarına şükranlarımızı sunarız.

Gazimağusa Kalesi Kaynak: Hüseyin Tunca

FETİH SONRASI OSMANLI İSKÂN POLİTİKASI VE KIBRIS (1572)

Ulvi KESER*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu bir süreçte gerçekleştirilen Kıbrıs'a yönelik sefer, özellikle Doğu Akdeniz'i tam anlamıyla bir iç deniz hâline getirirken bu stratejik bölgeden anakaraya yönelik herhangi bir tehlikenin de önüne geçilmiş olur. Fethedilen bütün topraklarda olduğu üzere Kıbrıs Adası'nda da yapılması planlanan ilk icraat, Ada'nın doğrudan ülkeye dâhil edilmesi, sosyal, hukuki, ekonomik altyapısıyla bu toprakların da bir katma değer sağlayabilmesi için öncelikle güvenliğin temin edilmesi ve ardından da şenlendirme stratejisi içerisinde halkın da gönüllü alınarak ve "istimalet siyaseti" (Blondy, 1988: 87) çerçevesinde Anadolu coğrafyasından gönüllülük esasına uygun olarak insanların gönderilmesidir. Bu bağlamda ilk etapta Kıbrıs'ın fethine katılmış olan askerî personelden burada kalmak ve yerleşmek isteyenler tespit edilirken Osmanlı idari yapısının hızla tesis edilmesi sağlanır ve 1572 yılından itibaren de Katip Çelebi'nin "Liva-yı Alaiyye Kıbrıs mülhakatından Karaman'a muttasıl bir emarettir." (Çelebi, 2013: 612) dediği Karaman'dan (Fedai, 2002: 319)1 başlamak üzere ehli namus, dürüst, güvenilir, çevresinde sevilip sayılan, belirtilen zanaat dallarından birini icra eden ve mülki amirlerin de onayını alabilecek ailelerin Ada'ya sevk edilmesine başlanır. Böylece fetih harekâtının ikinci safhası olan iskân planlaması gerçekleştirilirken pek çok imtiyazlar ve muafiyetlerle Adaya gönderilen insanlar sayesinde Kıbrıs Adası da artık memleketin bir parçası ve Ada'ya göç eden insanlar açısından da bir yurt hâline gelir. Bu araştırma kapsamında Anadolu'dan Kıbrıs Adası'na yönelik bu gönüllü ve seçilmiş iskân ve göç stratejisiyle Ada'nın bir vatan parçası hâline gelme süreci irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç, İskân, Osmanlı, Kıbrıs, Şenlendirme

* Prof. Dr. Girne Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi. e-posta: ulvi.keser@gmail.com

1 Karaman ifadesi Kıbrıs Türk kültürüne o kadar yerleşmiştir ki bugün bile "Karaman bıçağı, Karamani yükleme, Karaman Dağı karladı mı biz burada donarız, burnu Karaman Dağı'nda" ifadeleri yaygın olarak kullanılmakta ve bilinmektedir.

1.1. KISA KIBRIS TARİHİ

Kıbrıs Adası, 9,251 km² yüzölçümü ile (Atan, 1986: 56) Doğu Akdeniz'in en büyük, Sicilya ve Sardunya'dan sonra da Akdeniz'in üçüncü büyük Adası olup çok eski, bu itibarla da çok zengin bir tarihe sahiptir. Türkiye'ye bu kadar yakın bir Ada'nın coğrafi, kültürel, tarihi ve sosyal açıdan da Türkiye'den farklı olacağı düşünülemez. Jeolojik sebeplerle Anadolu'dan 40 mil kadar uzaklara çekilen Kıbrıs'la ilgili olarak (Altan, 1997: 3) Kıbrıs; coğrafi, tektonik, jeolojik ve iklim koşulları yönünden Anadolu'nun bir parçasıdır (Frey, 1937: 86) denmektedir. Bu bağlamda ayrıca Kıbrıs'ın ilk sakinlerinin Anadolu'dan geldikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Ada'nın kuzeyinde ve Anadolu'ya en yakın olan Karpaz Yarımadası üzerinde, neolitik devre ait yerleşme yerlerinde elde edilen buluntular, Anadolu'da Hacılar ve Çatalhöyük neolitik kültürünü meydana getiren insanların, Kıbrıs'ta da iskân etmiş olduklarını açıklamaktadır. Kıbrıs'ın diğer yerlerindeki Prehistorik kültürler de Anadolu ile olan sıkı ilişkiyi göstermektedir. İngiliz Tarihçi Sir George Hill de "Ada hiçbir zaman Yunanistan'ın bir parçası olmamıştır. Kıbrıs Bizans İmparatorluğu tarafından Yunanistan'ın ve Ege bölgesinin bir parçası olarak ele geçirilmedi. Kıbrıs kilisesi Doğu Ortodoks kilisesinin Otosefal bir üyesiydi. Bundan dolayı dille birleşen din Kıbrıslıların Yunan kökenli olduğu fikrinin gelişmesini sağladı." (Hill, 1952: 17) demektedir.

Öte yandan askerî strateji bağlamında tartışılmaz bir öneme sahip olan bu coğrafi konum, deniz gücü ile bir araya getirildiğinde askerî güvenlik ve ekonomik menfaat anlamında tartışılmaz bir üstünlük sağlar (Eslen, 2005: 8). Deniz gücünün ve coğrafyanın azami şekilde kullanılması, sadece askerî güvenlik konusuyla değil, ayrıca ekonomik ve politik menfaatlerle de ilgilidir. Kara Avrupa'sına karşı deniz gücünü kullanarak tarih boyunca gücüne güç katan İngiltere göz önüne alındığında bu durum daha iyi ortaya çıkar. Özellikle deniz taşımacılığının ve ticaretinin gelişmesi doğal olarak deniz ticaret yollarının, buralardaki pazarların ve kaynakların ve özellikle de bu bölgelerdeki hassas coğrafi noktaların korunması ve güvenlik çemberine alınmasını gündeme getirdiğinden Akdeniz bütün dünya için çok büyük önem arz etmektedir (Mahan, 2003: 54). Akdeniz'de hâkim olan bir askerî gücün Kafkaslardan Balkanlara, Basra Körfezi'nden Orta Asya'ya kadar çok geniş bir yelpazede stratejik askerî açılımlar gerçekleştirebileceği göz önüne alınacak olursa bölgenin önemi bir kere daha ortaya çıkar. Doğu Akdeniz'de jeopolitik önemine bağlı olarak Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kilit noktada bulunan Kıbrıs; Fenikeliler, Egeliler ve Frekler zaman zaman Ada'ya yerleşmiş olsalar da etnik çoğunluğunu Anadolu insanının oluşturduğu ve özellikle 1571 yılından 1. Dünya Savaşı'na kadar olan sürede Anadolu çiftçisi ve zanaatkarlarının göç ettiği bir Ada'dır.

Venediklilerin Doğu Akdeniz'de Türk gemilerine saldırımları, ayrıca Maltalı korsanların da Kıbrıs Adası'nı bir üs olarak kullanmaları (Gazioğlu, 1994: 19) üzerine Akdeniz'i bir iç deniz hâline getirip güvenli bir üs olarak kullanmayı düşünen Osmanlı İmparatorluğu, 1570 yılının Temmuz ayında Akdeniz'de dirlik ve düzeni tesis etmek gayesiyle ve Doğu Akdeniz coğrafyasında egemenlik oluşturarak stratejik güvenlik sağlamak amacıyla Kıbrıs Adası'na yönelik fetih hareketi başlatır (Öztuna, 1970: 154). "Yeşil Ada" olarak adlandırılan ve demografik özellikleriyle göz önünde tutulan (Fedai, 1997: 124) Ada'da yaşayan insanlar arasında ırk, din ve dil farkı gözetmeksizin dört asır boyunca huzurlu ve adaletli bir şekilde Ada'yı yönetenler, sadece Türklerin değil, Ada'daki Rum, Ermeni ve Yunanların da yeni yönetimi benimsemelerini sağlamıştır (Yolak, 1989: 13).

Kıbrıs Adası ile ilgili tarihsel bir araştırma yapıldığında Bizans Rum İmparatorluğu'nun Ada'nın fethinden neredeyse yüzyıldan fazla bir zaman önce tarihten silindiği ve Ada'da aşağı yukarı üç yüz yıl boyunca önce Lüzignan Şövalyeleri (Gazioğlu, 1994: 3; Yolak, 1989: 13; Parker, 1962: 10) ve daha sonra da Venedikliler olmak üzere Batı Avrupa egemenliğinin hâkim olduğu ortaya çıkacaktır. Lüzignan Şövalyeleri ve Venediklilerin Kıbrıs Adası'na hükmettikleri dönemler ise Ada'da yaşayan insanlar açısından tam bir karabasan ve kâbus dönemidir. İnsanlar üzerinde uygulanan baskı, zulüm ve ağır vergiler elde avuçta bulunan birkaç şeyin de gitmesine sebep olmuştur (Gazioğlu, 1994: 3). Kıbrıs taş devrinden itibaren ırk, maddi kültür ve dil bakımından Anadolu'ya bağlı kalmıştır.

Doğudan Fenikeliler, Batıdan da Egeliler ve Frenkler Kıbrıs'a gelerek yerleşmişlerse de bunlar eski çağda azınlık teşkil etmişlerdir. Etnik çoğunluk yerli Kıbrıslılar, yani Anadolu'lulardır (Erzen, 1971: 82).

14 Mart 1489 tarihinde Venedik idaresine geçen (Parker, 1962: 11) Kıbrıs Adası'nda yaşayan Rum, Ermeni ve Suriye usullerine göre ibadet eden ve Lübnan'a bağlılıklarına rağmen, daha önce sayıları 80.000 nüfus ve toplam 60 köyden oluşan Maronitler (Alagöz, 1971: 25); Ortodoks ve Yunan baskıları sonucunda Yunanlaştırılmış ve bunun sonucunda büyük bir Ortaçağ topluluğunun uzantısı olan ve Kıbrıs Adası'nın kuzeybatısında Kormakitis, Aromatos, Aya Marina ve Karpasya köylerinde ikamet eden 3000 kişilik bir küçük grup hâline gelen bu insanlar da Umumi Vali Nica'da Dondola'nın insanlık dışı muamelelerine tabi tutulup köle hayatı yaşarlarken (Kılgin, 1987: 25) Ada'nın 1571 yılında fethiyle beraber Rumlara din, vergi ve kültürel konularda tam anlamıyla bir serbesti verilmiş ve bu durum Ada'nın İngilizlere verildiği tarihe kadar aynı şekilde devam etmiştir.

1.1.1. Kıbrıs'ın Fethi Süreci

Akdeniz'deki en önemli adalardan biri kabul edilen Rodos'un 1522'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından alınmasından sonra (Gazioğlu, 1994: 12) Sokollu Mehmet Paşa'nın kan dökülmeden Kıbrıs'ın teslim edilmesini talep etmesine karşılık Venediklilerin bunu reddetmesiyle savaş kaçınılmaz olur. Sokollu Mehmet Paşa'nın savaşın önlenmesine yönelik önerileri de kabul görmez. Bu öneriler şöyle sıralanabilir (Gazioğlu, 1994. 23);

- Osmanlıların Kıbrıs'ta tarihe ve adalete dayalı hakları vardır.
- Kıbrıs, korsan yatağı ve Osmanlı düşmanlarının sığınak yeri olmuştur.
- Eğer Ada adil koşullarla Türklere bırakılırsa mevcut barış antlaşması yürürlükte kalabilir.
- Bu şartlar kabul edilmezse Kıbrıs savaşarak alınacaktır.

Anadolu, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'yı sınırları içine alıp Doğu Akdeniz'i bir iç deniz hâline getiren Osmanlı İmparatorluğu, XVI. yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra Kıbrıs ve Girit Adalarının Venediklilerin elinde bulunması sebebiyle Akdeniz'deki egemenliğini hep tehdit altında görmüş, Venedikliler tarafından askeri bir üs olarak kullanılan Kıbrıs Adası'nı savaşa girmeden alabilmek düşüncesiyle Kıbrıs'a elçiler göndermiştir.

Ticari açıdan son derece önemli bir konumda bulunan Ada'nın jeopolitik olarak da son derece önemli bir konuma sahip olması, Türk gemilerine düzenlenen saldırılarda üs olarak kullanılması, İslam Padişahına yaraşır bir Ada iken burasının Venediklilerin eline geçmesi de sıkıntı yaratmaktadır. Ayrıca "dört bir yanı İslam ülkeleri iken bu alçak hainler gidip gelmekte olan Müslüman gemilerini tutsak alıp içindekileri zincire vurdukları" (Fedai, 1997: 124) ve Türk ticaret gemilerinin Akdeniz'de serbestçe dolaşamaması sebebiyle başlatılan Kıbrıs seferi, 1 Ağustos 1571'de Ada'nın alınmasıyla noktalanır (Roberts, 1993: 308).

Kıbrıs'ın 1 Ağustos 1571'de fethedilmesinden sonra idari yönden Beylerbeylik hâline getirilen ve Tarsus ve İçeli ile birlikte Anadolu vilayetine bağlı olan Alaiyye'nin bağlandığı (Fedai ve Altan, 1997: 8) Kıbrıs'ın ilk beylerbeyliğine 9 Eylül 1570 tarihinde Avlonya Sancakbeyi (Erdoğan, 1991: 45) Muzaffer Paşa tayin olur. Ada'nın fethini müteakip Venedik idaresinde hoşnut olmayan Ortodoks halk ve Kıbrıslı Türkler, ayrıca Maronitler gibi bazı azınlıklar da rahat bir nefes almıştır (Durrel, 1992: 135). Bu dönemde Ada'ya çıkan Türk askerlerine karşı dürüst bir yerel bağımsızlık verilen Ada halkının, özellikle de Rum halkının gösterdiği ilgi son derece kayda değer bir vakadır (Stephens, 1966: 36). Lüzinyanlar ve Venedikliler devrinde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin durumu kölelikten farksızdı. Türklerin Ada'ya gelmesiyle beraber derebeylik ortadan kaldırılmış, Rumlar arasındaki asalet ve sosyal sınıf farklılıkları sona ermiştir (Alagöz, 1971: 27). Adaya çıkan Türkler kurtarıcı olarak karşılanmıştır (Rüstem, 1987: 11). Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklere en imtiyazlı, en huzur ve refah içerisinde olan toplum Rumlardır (Kocabaş, 1977: 11). Rumlara en fazla imtiyazlar verildiği için Rumlara "Rumlar" denirdi. Rumlara verilen imtiyazlar, Rumların Osmanlı Devleti'ne karşı gösterdiği sadık ve vefakâr davranışlarıydı. Rumların Osmanlı Devleti'ne karşı gösterdiği sadık ve vefakâr davranışlarıydı. Rumların Osmanlı Devleti'ne karşı gösterdiği sadık ve vefakâr davranışlarıydı.

iyidir ki Rumlar sanki Osmanlı İmparatorluğu'nun ortakları gibidirler. Rum halkından görülen ilgi ve başlatılan karşılıklı iş birliğine şöyle birkaç örnek verilebilir (Gazioğlu, 1994: 98):

- Türk ordusu 3 Temmuz 1570'te Tuzla (Larnaka) iskelesine çıktığında bir Rum papazı onlara yol göstermiş, rehberlik yapmıştı. Lefkara köyü Rumları ise Türk askerlerini sevinçle karşılamış, onların bölgedeki ilerleyişine destek olmuşlardı. Aynı davranışı sergileyen bir Rum papaz da Lefkoşa Vilayet Konağı'ndaki Venedik bayrağını indirerek bu yönetimin bittiğini ilan etmişti (Oberling, 1982: 3).
- Girne, herhangi bir direniş göstermeden teslim olduktan hemen sonra kasabanın Rum halkı Türk yöneticilere başvurarak, Avarız-ı Divaniyye ve Tekâlif-i Örfiye olarak bilinen iki tür vergiden bağışık sayılmalarını rica ettiler. Bu başvuru kabul edildi ve 24 Kasım 1570 tarihli bir ferman ile Girne sakinlerinin bu iki vergiden bağışık sayılmaları kararlaştırıldı.
- 1489–1571 yılları arasında Ada'da hâkimiyet kuran Venedikliler zamanında Kıbrıs'taki ticari hayat çökme noktasına gelmiştir (Parker, 1962: 11); ancak fetih sonrasında Venedik döneminde kendilerine izin verilmeyen Limasol halkının ürünlerini satmak için Limasol'da pazar yeri kurulması isteğine olumlu cevap verilmiş ve 26 Aralık 1570'te pazar yeri kurulması kabul edilmiştir.
- Bir Türk komutanın kasaba teslim olduktan sonra Girne'de direnişin devam ettiğini sanarak yerli halka karşı sert tutumunun cezalandırılması, kötü ve uygunsuz davranış içinde olanların cezalandırılacağı şeklindeki padişah buyruğunun uygulanmasına açık bir örnektir.
- Mağusa'nın kuşatılması esnasında Venedik Komutanı, kendi askerlerinin gıda sıkıntısı çekmemesi için, büyük çoğunluğu Rum olan kentteki 8.000 yerli halkın surlar dışına çıkarılmasına karar vermiş, böylece bu insanlar zorla kent dışına çıkarılarak açlık ve yokluk içinde kalmıştır. Bu durumu gören Lala Mustafa Paşa, derhâl bu insanların yardımına koşmuş ve civar köylere yerleştirilmelerini sağlamıştır.

1.1.2. Fetih Sonrası Ada'ya Türk Göçleri ve İskân

Kıbrıs Adası, tarihinin neredeyse her döneminde Ada içi göçler gördüğü gibi Ada dışına göçler ve Ada dışından da göçlerle karşı karşıya kalmıştır. Kıbrıs'ın fethiyle ilgili mücadelenin devam ettiği günlerde Ada'nın yerli halkından bir kısmı da Mağusa'nın Ayo Mama, Alamoborona, Aşritu, Ayna Aleksi ve Praispiyye köylerinde olduğu gibi (Erdoğan, 2009: 1) savaş korkusu nedeniyle evlerini terk ederek dağlara kaçar. Bu insanların büyük bir kısmının savaştan sonra da geriye dönmemesi üzerine pek çok yerleşim merkezi boş kalır. Bütün bunlara ilaveten bazı çiftlik ve tarla sahiplerinin de yaşadıkları toprakları bırakıp Ada'yı terk etmeleri üzerine Ada'da ciddi bir nüfus kaybı yaşanır (İnalçık, 1969: 7). Bu şekilde Ada'yı bırakıp giden zengin ve varlıklı Latinlere, aynı şekilde sahip oldukları her şeyi bırakan ve Ada'dan ayrılan Venedikli tüccarlar da eklenir. Böylece Kıbrıs Adası'nda hatırı sayılır bir arazi, tarla, çiftlik ve yerleşim alanı sahipsiz kalır (Jennings, 1986: 187).

Yeni fethedilen bu topraklarda yerli halkın kalbini kazanma ilkesine bağlı olarak Ada'da yaşayan toplumların kendi dinlerine bağlı kalması suretiyle (Mütercimler, 1990: 21) iç işlerinde serbestlik tanınır. Esirlik ortadan kaldırılır ve Venedikliler döneminde esir muamelesi gören (Stephens, 1966: 36) ve onların elinde sefil hayatı yaşayan (Fehmi, 1992: 21) Ortodokslara imtiyazlar verilir. Sürgünde bulunan Başpiskopos Lefkoşa'ya getirilerek kilisenin başına geçirilir ve Ortodoksların temsilcisi olarak kabul edilir. Bu dönemde özellikle Rumların nispi bir özgürlük kazanmalarıyla, Ada'da daha dinamik bir sosyal yapı oluşur (Yücel, 1996: 7).

Ada toprağının çok bereketli olması, iklimin ılıman ve her tür tarım için uygunluğu, Ada'ya göçenlerden iki yıl boyunca vergi tahsis edilmemesi (Erdoğan, 1991: 47) gibi sebeplerle Ada'da Türk nüfus 1572'den 18. yüzyıl ortalarına kadar devam eden göç hareketleriyle mütemediyen artar (Stephens, 1966: 37). 1572 tarihinde, Ada'nın fethi sonrasında ilk defa Osmanlı Türk yönetimi tarafından Ada'da bir sayım yaptırılarak Ada'da bulunan nüfus, meslek sahipleri, mal ve mülk durumu ve diğer

taşınır-taşınmaz malların tespit edilmesi çalışmalarına girişilir. Yapılan bu sayım (Tahrir) sonrasında feodal derebeylerinin çiftliklerinin bulunduğu Mesarya ve zengin Latin ailelerin yaşadıkları Mazoto bölgelerinde (Gazioğlu, 1994: 101), yaklaşık 76 köyün boşaltıldığı ortaya çıkar (İnalçık, 1969: 7).

Söz konusu nüfus sayımı yapılırken Kadı da dahil olmak üzere mahallî memurların müdahalelerini bertaraf edecek her türlü tedbirler de alınır (Orhonlu, 1971: 92). Ayrıca Beylerbeyi başta olmak üzere eyalet Kadısı ve Defterdarı için de ücretsiz mecburi çalışma angaryasının kaldırılması sonrasında vergi hususunda çok mutedil bir uygulama yapılır. Yapılan sayımın sonuçları daha sonra Kıbrıs İkinci Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından Padişah II. Selim'e gönderilir. Sinan Paşa, gönderdiği raporda Ada'da Türk nüfusunun artırılması için takviye insana ihtiyaç bulunduğunu belirttiğinden bu konuda çalışmalara başlanılır. Kıbrıs'ın fethi sırasında ortaya çıkan insan kayıplarına paralel olarak Ada toprağının her türlü tarıma son derece uygun olduğunun belirtilmesi üzerine gerek Ada'nın savunulması gerek Kıbrıs Adası'nda Türk nüfusunun artırılarak tarıma elverişli bu topraklardan istifade etmenin yolları araştırılır.

Adanın, yapılacak herhangi bir düşman saldırısına hazırlıksız yakalanmaması kaygısıyla, fetih zamanında Lala Mustafa Paşa tarafından burada bırakılan asker ve cephaneyle ilaveten toprağı işleyecek insanlara da ihtiyacı bulunmaktadır. 1572 yılı itibarıyla topçu, gönüllü, müstahfız (koruyucu) ve azab olarak başta Lefkoşa, Limasol, Girne, Baf, Tuzla ve Mağusa'da olmak üzere Ada'nın değişik noktalarındaki kalelerde 2.779 kişi bulunmaktadır. Bu arada 6 Ağustos 1571 tarihinde Mağusa muhasarasının devam ettiği sırada Lefkoşa, Beylerbeyliğin merkezi olarak tespit edilir ve savunma ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan bu durum sonrasında hisar içerisinde kalıcı olarak 1.000 kişilik bir askerî gücün bulundurulmasına da karar verilir (Bozkurt, 19 Eylül 1987). Böylece Ada'da güvenliği sağlayan, bazı ayrıcalıklı imkânlarla da donatılan bu askerî güc Osmanlı tarafından Ada'ya getirilen ve iskâna tabi tutulan ilk grup olarak da kabul edilebilir. Lala Mustafa Paşa'nın Lefkoşa'da bıraktığı 1.000 kadar yeniçeri de bu şekilde görev yapmaya başlar (Orhonlu, 1971: 92):

"Lala Mustafa Paşa, Kıbrıs Adası'nı terk ederken geride bıraktığı asker sayısı hakkında çeşitli rakamlar ileri sürülmektedir. Böyle olmakla beraber bu konuda resmi belgeler kesin bilgi vermemektedirler. Bunlara göre, 1572'de Kıbrıs Adası'nda topçu, gönüllü, müstahfız, azab olarak 2.779 kişi vardı. Bu askerler Ada'da bulunan 5 kaleye dağıtılmışlardı. Bu miktara Ada'da bulunan 1.000 yeniçeri de ilave edilirse zikredilen tarihte Kıbrıs'ta bulunan asker mevcudunun 3.779 olduğu tespit edilmiş olur. Bu askerler Lefkoşa, Limasol, Baf, Girne ve Mağusa kalelerinde toplanmış olup bunların bir kısmının sonra ailelerini de beraberlerinde getirdikleri muhakkaktır. Devlet; bunlar arasında Ada'da yerleşmek isteyenlere bazı kolaylıklar gösterdi. Evlenmek isteyenlere Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden bakire kızlar celp edildi. Mesela Canik'ten bakire kız getirildiğine dair bir hüküm mevcuttur. Askerlerin dışında Ada'da görev almış defterdar, kadı, tezkereci, vs. gibi birtakım memurlar da görevleri dolayısıyla Ada'da aileleri ile birlikte bulunmakta idiler."

Sonuç olarak 1572 yılı itibarıyla Ada'da toplam 3.779 asker bulunmaktadır. Bu arada Ada'da kalan askerlerin ve diğer görevlilerin Ada'da yaşayan insanları rahatsız etmemeleri yönünde de fermanlar çıkartılır (Bozkurt, 20 Eylül 1987). Bir taraftan Ada'da kalıcı olarak ikamet etmeye ve görev yapmaya başlayan bu askerlere birtakım imtiyazlar da verilir. Kıbrıs'a Anadolu'dan göç hareketi başlamadan önce söz konusu bu askerlerin Ada'da devamlı ikamet edebilmeleri için onlara pek çok kolaylıklar ve ayrıcalıklar tanınır. Kıbrıs'ta kalan ve göreve devam eden askerlerden arzu edenlere ailelerini de Kıbrıs'a getirebilmeleri için müsaade edilir. Bu askerlere de her türlü kolaylık ve imtiyazlar verilirken bu ailelerin Ada'da kalıcı olmaları da sağlanmış olur. Öte yandan ayrıca bekâr olanlara da evlenebilmeleri için Anadolu'dan bakire kızlar getirilir. Böylece bu askerlerin Ada'da yaşayan gayrimüslimlerle evlenmelerinin de önüne geçilmiş olur. Bu arada çıkartılan çeşitli fermanlarla da Ada'da kalan bu asker gruplarının yerli halkı rahatsız edecek hareket ve davranışlardan kaçınmaları yönünde de bolca uyarılarda bulunulur (Bozkurt, 21 Eylül 1987).

Ayrıca doğrudan güvenlik ve yerleşik hayata dayalı bir kültürel altyapı üzerine oturan iskân politikasına uygun olarak bu askerler, Ada'nın güvenliği açısından da önemli bir kuvvet kabul edilir.

Böylece otoritesine mutlak güven duyulan devlet, askerî gereklilikler ve Ada'nın stratejik pozisyonu yanında Ada'da yeni üretim alanlarının devreye sokulmasıyla üretim artışı, bu artışın sebep olacağı gelir kapısı ve şüphesiz askerî konuşlanmalarla da askerî harekât kolaylığı sağlamayı değerlendirirken ekonomik kaygılar ya da planlamalarla doğrudan gönüllülük ve seçilerek gönderilmeye bağlı bu şenlendirme uygulamasına girmiştir. Şüphesiz bu safhada İslam inancının yaygınlaştırılması, Ada'nın ekonomik, siyasal ve sosyal alanda anakaradaki siyasi yapıyla bütünleşmesi ve fetih öncesi ortaya çıkan bazı huzursuzlukların giderilmesi de amaçlanmaktadır. Bütün bunların gerçekleştirilebilmesi için Ada'ya zorla gönderilen ve sürgün edilmiş insanlara değil, toplumsal hayatın bütün gereklerini yeni fethedilen Ada'da sağlayabilecek hak, imtiyaz ve kolaylıklar sağlanmış gönüllü bireylere gereksinim duyulmaktadır.

Köylerini terk edip dağlara kaçanlara ve Ada'dan ayrılma düşüncesinde olanlara yönelik imtiyazlar ve kolaylıklar getirilirken fetih sonrası hayatın normalleşmesi, mümbit toprakların bir an evvel değerlendirilmesi ve ekonomiye kazandırılması yanında Akdeniz'in ortasındaki bu Ada'da devlet otoritesi ve nüfuzunun sarsılmadan hissedilmesini planlayan yönetimin de arzuladığı üzere Ada'nın "mamur ve abadan" (Refik, 1926: 60) kılınması için Anadolu'dan Müslüman-Türk unsurların getirilmesi söz konusu olur. Sayım sonrasında ortaya çıkan durum üzerine 21 Eylül 1572 tarihli bir padişah fermanıyla Kıbrıs'a yerleşmek üzere Anadolu'dan insan gönderilmesi emredilir (Barkan, 1950: 550):

"Hâlen Kıbrıs Beylerbeyi bulunan Sinan Paşa yüce katıma bir mektup gönderip Kıbrıs'ın Türk askerlerince fethinden sonra Ada'nın savaş sonucu harap olan birçok yerlerinin tarıma, bağ-bahçeciliğe ve şeker kamışı ekimine elverişli olduğunu, hatta başka yerlerde bir kile ürün alınan topraktan burada 50-60 kile ürün veren topraklar bulunduğunu, kent ve köylerin uygun olan boş alanlarına inşaat yaparak Ada'nın bayındır duruma getirilmesi gerektiğini bildirmiştir.

İlgi yazıya muvafakat eyledim. Ada, havası ve suyuyla gayet elverişlidir. Ada bu fetihle esenliğe kavuşmuştur. Esenlik ve güvenliğin sürdürülebilmesi için yıkılan ve yıpranan kaleler yeniden tamir edilecek ve ihtiyaç duyulduğu takdirde yenilerinin inşasına gidilecektir. Böyle korku ve tehlike unsurları giderilmiş olunacaktır. Bu işlemlere hemen başlansın. Ada'ya iskân ettirilenlerden iki yıla değin öşür alınmasın. Ülkemin geçim sıkıntısı olan dağlık bölgelerinde bulunan halktan, sonradan Anadolu'ya yerleşenler, uzun süreden beri toprak kavgası nedeniyle araları düzelmeyenler, köylerden kentlere göç edip açıkta kalanlar, iş, güç edinmeyen bekar leventler, kent ve kasabalarda yerleşmiş çiftçi ve sanatkarlardan papuçcu, terzi, dokumacı, çuhacı, yorgancı, yapıcı, kuyumcu ve diğer sanat yeteneğinde olanlar ile kent ve kasabalarda bulunan her on hane halkından bir hane halkının da tüm gereksinimlerinin sağlanması yanında davar ve çiftleriyle Ada'ya göç etmeleri sağlansın. Kent ve kasabalardaki her on haneden güçlü, yararlı ve güvenilir kişilerden birer hane oluşturulacak şekilde ve Kıbrıs'a gönderilmek üzere Silifke'ye sevk edin. Ayrıca Kıbrıs'a sevk edileceklerin mal ve mülklerinin yok pahasına satılmaması için gerekli titizliği gösterin. Her on haneden seçilerek birer hane olarak oluşturulanların öz geçmişi ve diğer tüm nitelikleri ile açık ve seçik bir şekilde derhâl deftere kaydedilsin. Bu defterlerin bir sureti Kıbrıs Beylerbeyi'ne, bir sureti yüce katıma ve bir suretini de ilgili kadınlara gönderin.

Emrim uyarınca ada'ya iskân için kayıtları yapıp da sonradan başka yerlere kaçanlar olursa yakalansın ve Kıbrıs'a iade edilsin. Emrimi ulaştırarak olanlara sıkı sıkı tembihte bulununuz ki gaflete düşüp Kıbrıs'a gidecekleri yazmak bahanesiyle herhangi bir kimseye rüşvet karşılığı suistimale sakın kalkışmasınlar. İskân edilmek üzere gönderilenler adaletli buyruklarına harfiyen uysunlar. Emrimden çıkarak taşkınlık ve suistimale yeltenenler derhâl cezalandırılsın. Kıbrıs'a yerleştirilmek üzere gönderilenlerin iskânını kolaylaştırıcı önlemler alınız, kimseye de iltimas etmeyiniz. Yüce katıma şu veya bu şekilde şikâyet ulaşırsa tümünüzün hakkından gelirim. On haneden birer hane oluşturacak şekilde ve toplam 5720 hane seçilen bölgelerimizden Karaman, İçel, Bozok, Alaiye, Teke, Manavgat kadınlara durum hakkında bilgi verilsin. 21 Eylül 1572"

Görülebileceği üzere söz konusu fermanla özetle; Kıbrıs Adası'nın özellikle tarım yapmak için son derece elverişli olduğu, hava şartlarının bağ ve bahçecilik için uygun bulunduğu, bereketli toprakların değerlendirilmesi gerektiği belirtilmekte ve Ada'ya gelecek olanlarla ilgili olarak da "duçar"

olanlardan bahsedilmektedir. Bu bağlamda “ülkemin geçim sıkıntısı olan dağlık bölgelerinde bulunan halktan, sonradan Anadolu’ya yerleşenler, uzun süreden beri toprak kavgası nedeniyle araları düzelmeyenler, köylerden kentlere göç edip açıkta kalanlar, iş, güç edinmeyen bekâr leventler...” denilerek Anadolu’da sıkıntı içinde yaşayanlar, şehirlere göç edip oralarda perişan olanlar, toprak kavgası nedeniyle huzur bulamayanlar, orduya hizmet edip işsiz kalanlar gibi gruplara öncelik tanınmaktadır. Bu bağlamda bu planlamanın Osmanlı tarafından fethedilen farklı coğrafyalarda uygulandığı üzere Kıbrıs’ta da aynen uygulanmasıyla ilgili uzun vadeli bir planlamanın yapıldığı da ortaya çıkmaktadır.

Fethedilen Ada’nın kalkınması, sosyal ve ekonomik gelişimini sağlaması, savaş sonrası imarının sağlanması, Osmanlı idaresinde oluşacak yeni yönetimde Anadolu’dan gelen insanları karşılamak amacıyla her türlü suistimalin kesinlikle önlenmesi, Ada’ya gelmek isteyenlere güçlük ve engel çıkartılmaması, Ada’ya göçenlere çeşitli kolaylıklar sağlanarak iki yıl boyunca her türlü vergiden de muaf tutulacağına altının özellikle çizilmesi, zikri geçen fermanla birlikte sosyal hayatın içerisinde ihtiyaç duyulan her meslek grubuna ihtiyaç duyulması, Ada’ya getirilecek esnafın ihtiyaç duyduğu ve istifade edeceği her türlü alet edevatıyla birlikte gelmesine müsaade edilmesi de bu uzun vadeli planlamanın bir tezahürüdür.

Tam da bu süreçte karşılaşılan “sürgün” ifadesi iki farklı mana taşımaktadır. Ayrıca hukuki bir terim ve “ceza” anlamında kullanılan “sürgün” ifadesinden farklı olarak “iskân ve yerleştirme” anlamında kullanılan “sürgün” faaliyetinin söz konusu olduğu yerlerin kadılarına da birer suret gönderilir. Osmanlı İmparatorluğu’nun doğrudan ve tamamıyla kendi egemenliği altında yaşayan topluluklardan bazılarını tamamen daha önceden belirlenmiş bir strateji ve planlama dâhilinde bir yerden alarak yine kendi egemenliği altında bulunan başka bir yere gönüllülük esasına göre ve gidecek olanları seçmek suretiyle ve sosyoekonomik sebeplerle göndermesi, atıl durumdaki tarım alanlarını istihdam ve üretim gücüne katma düşüncesi ve böylece bu arazileri şenlendirmesi burada bahsedilmesi gereken iskân ve yerleştirme faaliyetidir. Söz konusu bu padişah fermanının birer sureti de Karaman, İçel (Yozgat), Bozok (Alanya), Alaiyye (Antalya), Teke, Manavgat kadılarına gönderilir. Bunlar arasında Rum vilayetini tahrire memur edilen Ömer Bey de bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak dergâh-ı mualla çavuşlarından Hüsrev Çavuş ile Meğri Kadısı da mübaşir tayin edilirler (Barkan, 1950: 555):

“Meğri kadısına hüküm ki,

Kıbrıs beylerbeyisi mektup gönderüp cezire-i mezbürenin harab olan yerleri ma’mur ve abadan olmak lazım idüğüün bildirmeğin Alaiye ve liva-i Tekeli kazalarından reaya ve beraya taitfesinden ve erbab-ı sanayiün her nev’inden cezire-i mezbüreye geçürülmek için toprak kadılarına mufassal hüküm yazılıp irsal olunmuştur. Ve maslahat saire kıyas olunmayup kemal-i istikamet ve sadakat ile itmami lazım olmuştur. Öyle olsa sizün sadakat ve istikametine itimad-ı hümayunum olmağın husus-ı mezbüre mübaşir tayin edüp buyurdum ki vardukta bu babta gereği gibi mukayyed olup bu husus için toprak kadılarına irsal olunan mufassal hüküm müktezasınca itmam-ı maslahata sa’y ve ihtimam üzre olasın. Amma kemal-i basiret üzre olup bu bahane ile mütemevvil kimesnelerden celb-ü ahz olunmaktan ziyade hazer eyleyüp emr-i celil-ül-kadriye mugayir kimesne (ye) iş ettirmeyesin. Zira özrün makbul olmaz ana göre bab-ı tedarikte dakika fevt etmiyesin.”

Bu hükme göre, yalnızca Alaiye ve Tekeli livaları kazalarından sürgün yazılacağına belirtilmesi, Ada’ya gönderileceklerle ilgili kapsamın daha sonradan daraltılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu fermanın yayımlanması döneminde Kıbrıs’ta iskâna uygun olan arazilerin tespiti de önceden yapılır. Klasik anlamda gelenekselci devlet anlayışının hâkim olduğu Osmanlı idaresinin mevcut “zirai ekonomik kaynak dengesinde emek kıt, toprak ise bol” (Çelik, 1999: 53) olduğundan bu durum göz önünde tutularak Kıbrıs’ta fetihden önceki dönemde ticari amaçlarla geçici nitelikte bulunan ve Venedik yanlısı olanlarla savaşta hayatlarını kaybeden Venediklilerin, Kıbrıs’tan kaçanların, Venedik devlet kuruluşlarına ait olup halka kullanmaları için kira karşılığında verilen

toprakları işgal edenlerin, savaş nedeniyle Kıbrıs'tan gidenlerin bıraktıkları, hemen bütün köy ve kasabalarda ayrıntılı bir şekilde tespit edilir (Bozkurt, 23 Eylül 1987).

Bu fermanla istenilen her ne kadar sürgün olarak isimlendirilse de esasında durum Osmanlı İmparatorluğu'nun "Şenlendirme" politikasının bir parçasıdır. Burada söz konusu olan durum, Ada'nın sömürgeleştirilmesinden ziyade ihtiyaç duyulan meslek gruplarına dâhil zanaatkarların Ada'ya gönderilmesidir. Ayrıca atıl durumda bırakılan arazilerin işlenmesi, bakımı, yeni fethedilen ve bire elli-altmış verebilen bu toprakların ekilip dikilmesi, havası son derece uygun olan ve kalelerinde askerler de bırakıldığı için düşman saldırısı korkusu yaşanmayacak bu topraklarda boşalan köylerin ve çiftliklerin doldurulması sonucunda kalkınma ve gelişme de sağlanacaktır. Bununla beraber Kıbrıs'a kendi rızasıyla gidenlerin sayısı oldukça azdır. Bu nedenle bazı köy ve mahalleler sürgünden kurtulabilmek için kaçıp dağıldıklarından bu durum karşısında aralarından birkaçını mecburen seçip Kıbrıs'a göndermek zorunda kalan mahalle veya köy halkı, genellikle işsiz güçsüz insanları, ahlaki zaaf veya kusurları bilinen kimseleri seçmeye başlarlar ve böylece bu insanlardan kendi mahalle veya köylerini de kurtarmak gibi bir planın içine girerler (Barkan, 1950: 557).

Osmanlı devletinin son derece büyük önem attığı ve üzerine titrediği "sistemin ihtiyaç duyduğu özelliklere sahip insanların gerekli yerlerde ve gerekli miktarda bulundurulması" (Çelik, 1999: 70) prensibine dayalı bu şenlendirme stratejisi gösteriyor ki Kıbrıs Adası'nda iskân uygulamasının verimli yürütülerek istenilen sonuçların temin edilmesi için Ada'ya gidecek olanlardan da beklentiler vardır ve buna göre gönüllülük esastır. Böylece yukarıdaki fermanla da görüleceği üzere bütün bu muafiyetler, kolaylıklar, vergi avantajları, toprak sahibi olma gibi özellikler göz önüne alınarak gönüllülük esasına göre Ada'ya gelmek isteyenlerin isimleri kayıtlarda yanlarına "Riayet lazımdır" notu düşülerek belirtilecek ve bu insanlara özel bir uygulama söz konusu olacaktır (Barkan, 1950: 556).

Ancak istemediği bir kişi veya kişilerin Kıbrıs'a gönderilmesi için zaman zaman iftiraya da başvurulduğu ve böylece hasımlardan kurtulma yolunda karalama kampanyaları düzenlendiği de görülmektedir. Bu bağlamda, bu şekilde suçlanan pek çok kişinin esasında herhangi bir suçunun veya yanlışının olmadığı da açıktır. Öte yandan bütün bu usullerin dışında daha sonraki süreçte ceza uygulaması olarak yapılan sürgünler de bulunmaktadır. Buna göre örneğin Kayseri'de hamamda bir kadını ve bir kassamı bir şehir oğlanıyla birlikte kırbaça döğen bir çavuş, bir kimseyi gereksiz yere darp ettikten sonra mahkemeye çağrılmasına rağmen gelmeyen bir sipahi, Balıkesir'de ise kadınlar hamamına giren serseriler, at ve katır çalan göçebeler, yakalandıktan ve iki yüz değnek cezasına çarptırıldıktan sonra bütün aileleri ile birlikte Kıbrıs'a gönderilir (Barkan, 1950: 558).

Adanın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethi sırasında, savaştan kaçan yerli halk dağlara saklandığından iklim ve coğrafi şartlar itibarıyla son derece uygun olan Kıbrıs Adası'na göç, yapılan propaganda faaliyetleriyle iyiden iyiye cazip hâle getirilir. Dolayısıyla fermanla da belirtildiği üzere belli meslek gruplarına mensup elinden iş gelen insanlarla birlikte, fakir ve zavallı insanlar değil, gittikleri yerlerde iş yapabilecek güçlü kuvvetli insanlar, ayrıca eğer varsa küçükbaş hayvanları da Ada'ya getirilecektir. Kıbrıs'a göç hareketini, gidecekler açısından cazip hâle getirebilmek amacıyla Ada'ya gidip yerleşenlerden 2 yıl boyunca her türlü vergi alımı durdurulur ve bu insanlar böylece bir tür vergi muafiyeti kazanırlar. Halkın vergiden muaf tutulması, Ada'nın iklim şartları açısından yaşamaya ve ziraatla uğraşmaya son derece uygun olması ve bu konudaki haberlerin kulağa yayılması sonrasında pek çok kişi sadece kendisi gelmekle kalmamış, bütün ailesini de Kıbrıs'a getirmenin yollarını aramaya başlamıştır.

Öte yandan meslek sahibi ailelerin seçimi sırasında uygulanacak yöntem de fermanla belirtilir ve bunun için her 10 haneden 1 tanesinin Ada'ya gönderilmesi emredilir. Bu çerçevede isimleri tespit edilen aileler, Anadolu'nun değişik köy ve kasabalarından toplandıktan sonra sahip oldukları bütün mal varlıkları açık artırma yoluyla satışa çıkartılacak ve elde edilen para da Kıbrıs'a gönderilecek aileye verilecektir. Gönderilecek olanlarla ilgili olarak tutulacak kayıtlardan bir tanesi padişaha, bir tanesi Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve bir tanesi de Kıbrıs'taki şeriye mahkemesine gönderilecektir. Adaya götürülecek olanlar önce Silifke'de toplanırlar. Daha sonra da götürüldükleri bütün özel eşyaları,

aileleri ve hayvanlarıyla beraber Ada'ya taşınırlar. Kıbrıs'a getirilenler sadece kendi mesleklerini icra edebileceklerinden her meslek sahibi Ada'ya gelirken kendisine gerekli olan alet ve edevatını da yanında getirmek zorundadır.

Ada'nın "hak ve adalet prensiplerine dayanan özgür bir teşkilatlanmayla" (Altan, 1986: 7) Osmanlı idaresi çerçevesinde yeniden planlanması sürecinde Kıbrıs'a gönderilenlerin hemen tamamı Müslüman Türklerden meydana gelmekle birlikte sayıca az da olsa gayrimüslimlerin de ada'ya sevk edildikleri görülmektedir. Örneğin Ada'ya göç edenler arasında Niğde'de Ermeni mahallesinde yaşayan iki Ermeni ve Rum mahallesinden de iki Rum bulunmaktadır (Erdoğan, 1991: 48). Niğde'nin Ermeniyan mahallesinden Bahtiyar bin Hüdaverdi ve Hüdaverdi bin Geslek bu şekilde defterlere kaydolur ve aynı şekilde 2 Rum da onlara kefil olur. Aynı şekilde yine Rum mahallesinden Nikolo bin Ayvaz ve Sarı bin Ayvaz isimli Rumlar da kürekçi olarak iskân defterlerine kaydolur ve kendilerine Kirekos bin Ahmed ve Samid bin Tanrıvermiş kefil olur. Evliya Çelebi'nin "Yüz elli bin kefere var." (Fedai, Altan, 1997: 3) dediği ve "Çevresi 700 mildir. Silifke yanında ak limandır." şeklinde ifade ettiği Ada'da (Birsell vd., 1987: 9) Osmanlı İmparatorluğu adına ekonomik bir değer ifade edebilmesi için (Oberling, 1987: 3) Ada'ya yerleşmek isteyenlere müsaade edilir.

Adaya gönderileceklerle ilgili iskân defteri mübaşir Hüseyin Çavuş, Ilgın müvellası Ali bin Muhammed ve Aksaray müvellası Nurullah bin Ali'nin kontrolü altında hazırlanır ve ilk olarak Beyşehir'den başlamak üzere Seydişehir, Aksaray, Anduğu (Niğde), Develikarahisar, Ürgüp, Koçhisar, Niğde, Bor, Ilgın, İshaklı (Sultandağı) ve Akşehir'den ilk etapta 1690 hane bu defterlere kaydedilir (Erdoğan, 1991: 48). 20.000'e yakın istekli çıkmasına rağmen (Stephens, 1966: 37) bunun yeterli olmaması üzerine Karaman (Konya ve çevresi), Rum (Kızılırmak'ın doğusunda kalan bölge) ve Dulkadir (Maraş ve Fırat'ın kaynaklandığı bölge) kadınlarına ferman gönderilerek verimsiz toprağı olan köylüler, ortakçılar, köylülerin adları henüz vergi defterlerine geçmemiş oğulları, yazlık meralar, üzüm bağları ve diğer mülklerle ilgili olarak sürekli dert çıkaran geçimsiz kimseler, kiracı çiftçiler, sürekli problem yaratan köylüler, resmen izin verilmeden şehir ve kasabalara izinsiz göçen başıboşlarla kunduracı, çizmecici, terzi, takkeci, ipek, tiftik, yün dokumacısı, tiftik tarakçısı, aşçı, işkembeci, mumcu, demirci, saraç, bakkal, sepici, marangoz, duvarcı, taşçı ve bakırcı gibi esnaf ve zanaatkarların göç ettirilmesi emredilir (Nesim, 1994: 39).

Yazım işlemleri 1572 yılı içerisinde büyük oranda bitirilmesine rağmen köylerin uzaklığı ve kış şartları nedeniyle Develihisar, Niğde, Anduğu, Aksaray, Ürgüp ve Koçhisar'da bazı köylere ulaşmak mümkün olmaz ve bu yerler ancak 1574 yılında yazılabilirler. Buna göre her on haneden birisi göç ettirilecek ve yakın aileleri, sürüleri ve gerekli her türlü donatılarıyla kış gelmeden önce kendilerine tahsis edilen yerlere ulaştırılacaktır. Göç ettirilen kimselerin mülkleri kadınlarca uygun fiyatlarla satılacak ve kadınlar elde edilen parayı ilgili kişiye ulaştırmaktan ve göç ettirilenlerin yolda soyulmalara karşı korunmasından sorumlu olacaklardır. Kadınlara, ayrıca göçü denetlemeye memur edilenleri, göç ettirilenlerin hayvanlarına kanunsuz bir biçimde el koymaktan ve bu kişilerden para almaktan uzak durmaları konusunda bir ferman çıkarmaları da emredilir. Burada bahsedilmesi gereken en önemli ayrıntı ise yukarıda adı geçen yerlerle ilgili yerleştirme stratejisine uygun olarak seçilecek olanların tamamının, Kıbrıs'ın fethi sırasında Ada'da savaşan Osmanlı beylerinin de bağlı oldukları yerler olmasıdır. Bu durum öncelikle bölgeyi iyi tanıyan beylerin Ada'ya gelecek olan insanlara sahip çıkması, onları yönlendirmesi, Ada'da yabancılaşmaktan çekmemeleri, sosyal ve kültürel entegrasyonu daha hızlı sağlayarak toplumsal bütünleşmeyle ekonomik girdileri ve katma değeri yükseltme düşüncesiyle (Gökalp, 1995: 11) doğru orantılıdır. Bu bağlamda kültürel bütünleşme, genel olarak bir toplumun sahip olduğu inançlar, değer yargıları, örf ve âdetler gibi manevi değerlerdeki müştereklik olarak ifade edilebilir (Kartarı, 2014: 26).

Şenlendirme stratejisi kapsamında uzun vadeli planlamalar yapan devlet dışında göç ettirilenleri Kıbrıs'a vardıklarında karşılamak için gerekli hazırlıklar yapılır ve bu aileye ayrıca iki yıl boyunca vergi muafiyeti sağlanır (Oberling, 1987: 4). Esasında iskân ile ilgili padişah emrinde Ada'ya gönderilecek olanların dinî yapılarıyla ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bu dönemde Aksaray merkezinden 13, Anduğu'dan 7, Develikarahisar'dan 3, Ürgüp'ten 8, Niğde'den

28, Hani ve Bor'dan 21 hane iskân için yazılırken Konya ve Larende (Karaman)'den hiç kimse yazılmaz. İskân defterlerine Müslim-gayrimüslim, şehirli-köylü gibi ayrımlar yapılmadan kayıtlar yapılırken Niğde-Kızmelek'ten de 4 demirci hanesi defterlere meslek erbabı olarak kaydedilir (Erdoğan, 1991: 49). Bu arada Akşehir kadısına hitaben yazılan 23 Cemaziyelahir 980 tarihli bir hükümde, Akşehir kazası halkının memleketin haraplığı ve kasabanın iki defa yangına maruz kalması nedeniyle sürgün için Akşehir'den 10 haneden 1 hane hesabı üzerine 166 hane gönderilmesi gerekirken Kıbrıs'a sürgün için 136 hanenin gönderilmesine müsaade edilmesi istenir ancak bu müracaat dikkate alınmaz (Barkan, 1950: 555). Bu şekilde evlerini yurtlarını bırakarak hiç bilmedikleri yerlere gidecek olan insanlara durum kabul ettirilmeye çalışılır. Ancak bu şekilde padişah fermanlarını dinlemeyen ve göç etme konusunda tereddütlü davrananlara karşı ağır cezalar uygulanmaktadır.

Bu konuda padişahın en büyük avantajı ise bu konuyla ilgili olarak hazırlanan bir fetvadır (Refik, 1930: 145). Akşehir'le ilgili olarak verilen bir başka hüküm ise bir derbendci ile ilgilidir ve söz konusu köyde kötü niyetli birileri varsa bunların sürülmesi; ancak derbendcinin köyde yaşamaya devam etmesi istenir (Barkan, 1950: 555):

"Akşehir kadısına hüküm yazıla ki,

Haliya kapuma arz gönderüp ber-muceb-i emr-i şerif kaza-i Akşehir'den Kıbrıs'a sürülmek için hane tahririne şuruf olunup kaza-i mezbûre tabi otuz hane olan.. hisarı nam karye halkından üç hane tahririne kasdolunmakta halkı memhur sahih suret-i defter-i cedit-i hakani ve emr-i şerif ibraz edüp nazar olundukta karye-i mezbûre derbent olup ve sabika halkı müteferrik olup ol mahal hali kalmakla ayende ve revendeye epi hasaret olup bilahara yine mezburlar emir ile sürülüp eski karyelerine getirilüp 'avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf olmak üzere defter-i hakanide derbend hafızı kaydolunup ve emr-i şerifede defter mucebince bunlardan avarız alınmaya ve sair tekalif olunmaya deyü ferman buyrulup lakin hane defterinden ihraç olunmayup bu makule tekalif için varid olan ahkam-ı şerifede bile dahil olmağın kuzat-ı salife avarızların aligelim ol sebeple bazı yine müteferrik olup hane tahririne ikdam olundukta hem derbend hizmetin edüp ve hem sair refaya gibi cemi tekalifte dahil olmağa takatumuz yoktur deyüp bakisi dahi teferrük'a azimet eyleyüp ol takdirce yine ol mahal hali kalup ayende ve revendeye hasaretten hali olmamağın arzolundu deyü bildirmişsin. İmdi buyurdum ki hükm-i şerifim vardukta göresin mezkurların aralarında ehl-i fesad var ise anun gibileri emrolunan üzere Kıbrıs'a süresin derbend hizmetin eda edenlere müteariz olmyasın şöyle bilesin deyü tahriren fi 19 Cemaziyelahir sene 980."

Aynı şekilde Manavgat kazasına bağlı bir köyden bazı köylüler şikâyetle gelerek birtakım nüfuslu kimselerle ilgili olarak "hane-i avarızdan olup avarızların kadimden şimdiye değin bizimle viragelmışler iken şimdi Kıbrıs ceziresine sürgün yazılmak ferman olunmağın 'Biz Defter-i Hakanî'de müselleme kayt olup dururuz. Biz avarız, virmezüz.' deyü bizimle sürgün hizmetine gelmekte inad iderler deyü" (Barkan, 1950: 555) bildirilmesi üzerine bu kişilerin de Kıbrıs'a gönderilmeleri emredilir. 1579'a kadar geçen süreçte yükselişini devam ettiren Batı ile Doğu arasındaki transit geçiş noktasında konuşlanmış Osmanlı İmparatorluğu'nun bu süreçte ekonomik şartlarının yavaş yavaş bozulması, ekonomik dengelerin olumsuz sinyaller vermeye başlaması, sınırlar içinde işsizlik artarken nüfusun da hızla artmaya devam etmesi gibi sebepler esasında Kıbrıs'ın fethi sonrasında Ada'nın gönüllülük esasına göre iskân edilmesiyle, Ada'nın jeopolitik ve stratejik pozisyonunun dışında Ada'ya gelenler açısından kısa vadeli de olsa bir ferahlama yaratacak ve devletin de elini güçlendirecek gibi görünmektedir. Böylece 1572 tarihli fermanla Ada'da ilk etapta "16. yüzyıl klasik Osmanlı Türk toplumunun" (Çevikel, 2006: 123) yaratılmak istendiği, buna bağlı olarak da ilmiye, esnaf, tüccar ve çiftçilerin özenle seçildiği, fetih harekâtının ardından Ada'ya tayinen gönderilen beylerbeyi, defterdar, yeniçeri ağası ve kadımlarla da yeni toplumsal yapının yönetici kadrolarının belirlendiği ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenledir ki devlet idari yapısı Kıbrıs'ta iskân politikasına çok önem vermekte ve hata payını asgariye indirmek istemektedir. Bu noktada devletin üzerinde durduğu en hassas noktalardan birisi ise Avrupa eksenli savaşların ardından ortaya çıkan sömürgeye dayalı klasik sömürgecilik

anlayışından çok uzak kalmak suretiyle Ada'yı kolonileştirmek yerine Kıbrıs Adası'nın da her bakımdan geliştirilerek imparatorluğun her noktasında olduğu gibi eşit bir parça hâline getirilmesi düşüncesidir. Bu da ortaya konan iskân stratejisini, klasik anlamda zor kullanma, baskı ya da tehdit unsuru olarak değil tam aksine gönüllülüğe ve seçilerek Ada'ya gönderilmeye uygun bir zemin çıkarmaktadır.

21 Eylül 1572 tarihli bu göç emriyle amaçlanan, Ada'yı sömürge adası hâline getirmek değil, tekrar kalkınıp gelişmesini, yeniden yapılanıp imarını sağlamak, devletin emniyetli ve istikrarlı bir düzen içerisinde işleyişini devam ettirmek ve sosyal, ekonomik ve kültürel altyapısını sağlam bir zemine oturtarak başta tarımsal faaliyetler olmak üzere Ada'da yaşayanların ekonomiyeye katkıda bulunmalarını sağlamak, Osmanlı idaresini arzu edildiği şekilde yürütmek ve Ada halkını güvenli bir ortamda kaldırmaktır. Öte yandan bu insanların Ada'ya yerleşmeleri sonrasında icra edecekleri çeşitli sanat kollarında kendilerine yardımcı olacak insanlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için müracaat edilenler ise kamu düzenini bozmaya eğilimli, potansiyel suçlu konumunda olanlar, devletin kanunlarına aykırı hareket edenler ve ayrıca yeri yurdu olmadığı düşünülen "Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında da çalışan iyi silah kullanan ve cesaretle dövüşen tecrübeli askerleri geniş ölçüde temin ettikleri" (Barkan, 1950: 540) bazı yörük grupları olur (Aktan, 1996: 13).

Ada ikliminin bazıları için uygun olmaması yüzünden Ankara-Haymana'dan gidenlerin yaptıkları üzere 1581 yılından itibaren Ada'dan tekrar geriye dönüş başlar ve bazı aileler Anadolu'daki eski topraklarına geri dönerler. Belli sanat kollarıyla ilgilenenler yanında bazı yörük gruplarının ve sosyal hayata uyum sağlayamayanların da götürüldüğü Ada'ya ayrıca başka ülkelere göç etmiş Kıbrıslılar da çağrılır ve bunların Ada'ya dönerek yerleşmeleri için bazı öncelikler verilir. Bunun doğal sonucu olarak da Venedik'te bulunan Kıbrıslılar, Osmanlı makamlarına müracaat ederek Ada'ya dönmek istediklerini bildirirler (Orhonlu, 1971: 90):

"Mahalli idareciler bunu merkeze aksettirdiklerinde bu şekilde Ada'ya dönmek isteyenlere istedikleri izin verildiği gibi Ada'ya dönenlere her kolaylığın gösterilmesi, hiçbir şekilde incitilmemeleri talimatı da verilmişti. Ada halkına adaletli muamele edilmesini temin etmek için, fiilî olarak Kıbrıs'ta bulunan asker ve idareci olarak sorumlu kimselere devamlı olarak emir ve talimat gönderilmekte idi. Bu emir ve talimatlarda Osmanlı devletinin yeni tebaaları hakkındaki niyet ve siyasetleri açıkça öğrenilmektedir..."

1572 yılı itibarıyla Ada'ya "itibarlı muhacir muamelesi" (Barkan, 1950: 549) görecek olan 1689 aile gelerek yerleşir. Bu ailelerden 777'si ilk etapta tamamen kendi rızalarıyla Kıbrıs'a gitme konusunda gönüllü olurlar. Daha sonra Akdağ kazasından 84 ve Bozok kazasından da 134 göçmen bu listeye ilave edilir. Bu ailelerin hepsi Türk ve Müslüman ailelerdir. Kıbrıs'a gidecek olanlar kim olurlarsa olsunlar herkesin en az iki kefilinin olması gerekmektedir. Söz konusu kefiller, kefil oldukları kimselerin ahlaki yapısı ve kanuna aykırı herhangi bir faaliyetlerinin olup olmadığının öğrenilmesi bakımından bilgilerine müracaat edilen kimselerdir.

Örneğin Seydişehir kazasının Değirmenciyan Mahallesi'nde oturan Aşçı Piri oğlu Abdi, kendi isteğiyle Kıbrıs'a gitmek üzere gönüllü yazılmış, kendisine aynı kasabada oturmakta olan Yusuf oğlu Mustafa ile Mustafa oğlu Veli isimli kimseler kefil olmuşlardır (Orhonlu, 1971: 95). 1572 yılı içerisinde Kıbrıs Adası'na Aksaray'dan 225, Beyşehir'den 262, Seydişehir'den 202, Endüğü'den 145, Develihisar'dan 197, Ürgüp'ten 64, Koçhisar'dan 88, Niğde'den 172, Bor'dan 69, Ilgın'dan 48, İshaklı'dan 87 ve Akşehir'den 130 olmak üzere toplam 1689 aile getirilir. Bu şekilde Ada'ya götürülenler arasında ilk etapta 20 hallaç, 2 haffaf, 1 çilingir, 1 aşçı, 5 demirci, 4 tellak, 9 ayakkabıcı, 1 tüfekçi, 1 dabbag, 2 tüccar, 7 terzi, 2 keçeci, 1 nalbant, 1 marangoz, 1 taşçı, 1 talib-i ilm, 1 kürekçi, 1 hayyat, 1 muhtab da bulunmaktadır.

Geriye kalan aileler ise çiftçilikle uğraşmaktadırlar. Ada'da iskân etmek üzere tercih edilenler ise öncelikle çiftçiler ve meslek erbabı sanatkârlardır. Bu sanatkârların arasında dökmeci, nalburiyeci, papuççu, başmakçı (ayakkabı yapıp satan), terzi, takiyeci (takke imalatçısı), kemhacı (ipek kumaş işiyle uğraşan kimse), mutaf (keçi kılından çul dokuyan kişi), hallaç (pamukçu), aşçı, mumcu,

semerci, nalbant, bakkal, debbağ (deri işleyen kimse), dülger (marangoz), benna (taş ustası), taşçı ve taş kesici, kuyumcu, kazancı, oymacı, basmacı, kasap, sarraf, değirmenci ve çilingir ilk sıralarda gelmektedir. Bu meslek sahibi olanların dışında Ada'ya 1572 yılıyla birlikte gönderilmesi planlananlar ise her biri farklı bir iş kolunda çalışan bu esnafın yanında çalışacak iş gücünü oluşturma amaçlıdır.

Böylece Osmanlı tarafından sağlanan her türlü hak, kolaylık, imtiyaz ve teşvik edici tedbirler sayesinde 1572 sonrasında bu şekilde Kıbrıs'a götürülen zanaatkârlar daha çok Karaman, Mersin, Yozgat, Alanya, Antalya ve Kadırlı'den seçilirken çiftçiler ise Manavgat, Selendi, Mamuriye ve Karataş bölgelerinden seçilmektedirler. Kıbrıs'a yapılan bu ilk insan taşımacılığı faaliyetinin başında ise kendi ailesini de Kıbrıs'a getirmiş olan Kethüda Hasan vardır. Gerek profesyonel anlamda meslek sahibi olanların Ada'ya göç ettirilmeleri ve gerekse sabıkalarının Ada'ya götürülmeleri de göstermektedir ki Ada'ya çoğunlukla gönüllülük esasına göre göç söz konusudur (Barkan, 1950: 545):

"Kıbrıs Beylerbeyisine hüküm ki; Hâlâ Kıbrıs Kethüdası olan Hasan kendi akvam ve akrabasından ve taallukatından 1000 hane miktarı Kıbrıs'a nakletmek babında uhdesine alıp iltizam eylemişti. İltizamı üzere teahhüt eylediği 1000 haneden şimdide dek ne kadar hane göçürmüştür. Südde-i saadetime malum olmak lazım olmağın buyurdum ki vusul bulduktaki bu babta mukayyed olup mumaileyhin iltizamı üzere Kıbrıs'a alıp gitmek teahhüt eylediği 1000 haneden kaç hane alınmıştır nicedir mufassal yazup bildiresin. 23 Muharrem 980 (5 Haziran 1572)."

Kıbrıs Adası'na gönüllülük esasına göre yapılan bu göç faaliyetine paralel olarak daha sonraki süreçte az da olsa cezai göçler de söz konusudur (Refik, 1930: 145):

"...Anadolu Beylerbeyisine ve Uşşak Kadısına hüküm ki; Mektup gönderüp Kütahya kazasına tabi Akkeçili yürüğünden Turgut ve Hacı bayram ve Ramazan ve Musâdan gayri elli altmış nefer miktarı kimse Sar nahiyesinde tabl ve surna ile hamam üzerine gelüp içinde hatunlar var iken hamam kapısına asılan peştemalı kaldırıp girmek üzere iken südde-i saadetim çavuşlarından Derviş Çavuş Ulakta Radostan gelür iken rast gelüp bargirlerin alup üzerine hücum edüp muhkem döğüp hakaret eylediklerin bildirmişsin imdi mezburları ehil ve iyallerile Kıbrıs'a sürgün eylemek emredüp buyurdum ki vusul bulduktaki tehir eylemeyüp zikrolunan ehl-i fesatların kimler ise ol yerlerden alakaların kat edüp yarar çavuşlar ile Silifke iskelesine gönderüp Kıbrıs'a göçürüp sürgün eylesin ve teslim eylediklerin temessük getirüp südde-i saadetime gönderesin amma bu babta tamam hak üzere olup bu bahane ile kendü hallerinde olanlara dahl olunup ehl-i fesada himayet olunmaktan ihtiyat eylesin. 8 Temmuz 1572."

Her on haneden bir hane seçilerek Kıbrıs'a sürgün yazılacağından bu, yalnızca Teke bölgesinden 5720 hanenin Kıbrıs'a götürüleceği anlamına gelmektedir. Ancak hükmün sonunda bulunan "vilayet-i Anadolu" kaydı ve Aydın livası kazalarının birlikte çizilmiş olmasına rağmen bu hükmün birer suretinin de Karaman, Teke, Alaiye, İçel, Bozok'a ve Rum vilayetini tahrir memur edilen Ömer Bey'e de gönderilmiş olması sürgün alanının genişliğini gösterir. Ancak daha sonra bu iş için dergâh-ı mualla çavuşlarından Hüsrev Çavuş ile Meğri (Fethiye) Kadısı'nın mübaşir tayin edildiği ortaya çıkar. Söz konusu bu hükümde yalnızca Alaiye ve Tekeli livaları kazalarından zorunlu göç yazılacağı belirtilmesi alanın daraldığına da işarettir. Bu arada Akşehir ve Halep gibi yerlerden de Ada'nın Osmanlı idaresinde yeniden iskânı için göçmen yazılır (Barkan, 1950: 554):

"Meğri (Fethiye) kadısına hüküm ki; Kıbrıs Beylerbeyisi mektup gönderüp cezire-i mezburenin harap olan yerleri mamur ve abadan olmak lazım idüğün bildirmeğın Alaiye ve livay-ı Teke ili kazalarından reava ve beraya taifesinden ve erbab-ı sinayün her nevinden cezire-i mezbureye göçürülmek için toprak kadılarına mufassal hüküm yazılıp irsal olunmuştur. Ve maslahat saireye kıyas olunmayup kemal-i istikamet ve sadakat itmamı lazımlı olmuştur öyle olsa sizun sadakat ve istikametine itimad-ı hümayunum olmağın husus-ı mezbure mübaşir tayin edüp buyurdum ki varduktaki bu babta gereği gibi mukayyed olup bu husus için toprak kadılarına irsal olunan mufassal hüküm muktazasınca tamam-ı maslahata saay ve ihtimam üzere olasin amma kemal-i basiret üzere olup bu"

bahane ile mütemevvil kimselerden celp ve ahzolunmaktan ziyade hazreyleyüp emr-i celilükadrime mugayir kimse iş ettirmeyesin zira özrün makbul olmaz ona göre bab-ı tedarikte fevb etmeyesin."

Adaya götürülenlerin hepsi şehir ve kasabalardan olmayıp ekseriyeti köylerde yaşayan insanlardır. Endügi kazasında Cami, Hamam ve Hacı İvaz mescidi mahallelerinden 8 göçmen ailesi Ada'ya gitmek üzere yazılırken aynı kazaya bağlı Ulukışla, Sebbük, Evbasar, Ahsen-bozu köylerinden de göçmenler kaydedilirler. 40 vergi hanesi bulunan Ulukışla köyünden de 4 sürgün gönderilir. Ayrıca Beyşehir kazasında bulunan Asıl-Bey, Cami, Demirlü, İbrahim Ağa, Hacı Kasım, Dabbağlar, Kadı Muhyiddin, Balaban Mahallelerinden 6 sürgün; Yatağan, Afşar, Pınar, Beğtimür, Enükler, Haydarlar köylerinden ise 7 sürgün gönderilir (Orhonlu, 1971: 95).

Bu arada Kıbrıs'a gönderileceklerden bazıları gitmek istemeyerek kaçar ve bunların yerlerine başkaları gönderilir. Çeşitli nedenlerle Ada'ya gitmek istemeyen ve kaçanların bulunarak tespit edilmeleri istenmesine rağmen mesafenin uzaklığı ve kış şartları açısından bu pek de başarılı olmaz. Örneğin Develihisar kazasındaki bazı köylerdeki halk, sürgün olarak Kıbrıs'a gitmek istemedikleri için başka yerlere kaçar ve bulunamazlar. Kaçan sürgünler nedeniyle buradaki kayıtlarda 8 kişi noksan olarak tespit edilir ve bu kişilerin bulunarak Kıbrıs'a gönderilecekleri, sürgün işiyle ilgilenen Ilgın Kadısı Mehmed oğlu Ali tarafından bildirilir. Her 10 haneden birisi seçileceğinden, 10 haneden küçük olan yerler birleştirilerek yeni yerleşim birimleri meydana getirilir. Beyşehir, Seydişehir, Bozkır bölgelerindeki 345 köyden toplam 463 hane Kıbrıs'a iskân edilmek üzere defterlere isim isim, köy köy, hatta sahip oldukları öküz, inek ve merkep gibi hayvanlara varıncaya kadar kaydedilirler (Halaçoğlu, 1991: 57):

"Haliya feth olunan Kıbrıs ceziresine adem sürmek için müfettiş tayin olunan Seydişehir kadısı fahrü'l-kuzad mevlana Muhyiddin Efendi da'ileri ile İç-il sancağı kadılarına hitaben varid olan emr-i şerif vacibü'ş-şerifde bile mübaşir kayd olunan dergah-ı ali çavuşlarından fahrü'l-emasil ve'l-akran Hüseyin Bey zide kadruhu mübaşereti ile Ermenak kazasında olan beş yüz kırk hane-i avarızdan her on haneye bir hane hesabı üzere müşarünileyh efendi ile ta'yin ve ihrac olunan elli dört hane, sahiblerinin ve mücerred oğlanlarının ve mahalle ve karyelerinin ve mallarının ve davalarının mikdarın ve adedin ve ne hurfetden oldukların ve ta'yin olunan kimselerin vakt-i mutalebede gıybet ederlerse ihzarları için alınan kefillerinin ve ehl-i iyallerin göçürüb Kıbrıs'a iletmek için ve kil-i mutlak eyledükleri eşhasın isimlerini beyan eder"

Bu hanelerden 71'i çiftçi, 11'i hallaç, 4'ü dellak, 3'ü demirci, 3'ü imam, 2'si eskici, 2'si hayat (terzi), 1'i çilingir, 1'i haffaf, 1'i boyacı, 1'i aşçı, 1'i tefekçi, 1'i de papuççudur. Bu bölgede oturmakta olanların %38'inin bir mesleği bulunurken meslek sahipleri içinde çiftçiler ilk sırayı almaktadırlar. Bu durum özellikle terk edilen bereketli topraklarla devletin ahlaki durumlarını ve kanuna aykırı davranışları olmadığını tespit ettikten sonra Ada'ya gelenlere vereceği arazilerin değerlendirilmesi açısından son derece önemli bir noktadır. Ayrıca Kıbrıs'a iskân edilecek olanların %30'u kendi istekleriyle gönüllü olarak yazılırken %70'i de padişah hükmüyle gönderilir. Bu bölgelerden Adaya sürgün edilen, 4 hane gönderen Beyşehir'in Höyük köyü, Seydişehir'e bağlı Tafgana (Doğanbey), Çavuş, Köşk, Sergisaray (Selki), Manastır (Üzümlü) köyleri gibi köylerin neredeyse tamamı bugün dahi varlıklarını korumaktadırlar (Erdoğan, 1991: 48).

Bu arada, 1574 yılında sürgün olarak kaydedilenlerin Kıbrıs'a gidip gitmediklerinin tespiti konusunda yapılan bir araştırmada Ilgın ve Akşehir kazalarından bazı ailelerin Kıbrıs'a gitmedikleri ve yerlerine bedel ödemek suretiyle başkalarını gönderdikleri ortaya çıkar. Ancak yeni fethedilmiş bu topraklara gönderilecek iyi insanlar olmaları ve kanuna uygun hareket eden kimseler olmaları istendiğinden bu şekilde kanun kaçakları yerine 2 kefile iyi karakter sahibi insanların gönderilmelerine de dikkat edilir (Barkan, 1950: 548):

"Yeni fethedilen bir memleketin Türkleştirilmesi veya herhangi bir muntıkanın emniyet ve imarı için iskân yapmak lazım gelince; devlet, icap eden yerlerin kadılarına 'sürgün hükümleri' göndererek şu veya bu şartları haiz adamı şu şekilde seçerek aileleriyle birlikte ihraç etmeyi emrederdi. Bundan

sonra, merkezden bu iş için gönderilen memurlar eldeki talimat mucibince ve kadıların yardımıyla lazım gelen aileleri ayırıp icap eden yerlere sevk ederlerdi. Ayrılacak kimselerin adedi, o memleketin hükümet merkezince malum olan hane miktarına göre muayyen olan bir nisbeti ve mesela onda birini teşkil etmekte idi.

Gittikleri yerlerde bu muhacir kabilelerini, oraların büyük rütbeli memurları teslim alır ve imzalı defterlerini merkeze gönderirlerdi. Memleketten ayrılacaklar kadar, onların verdiği öşür ve vergilerle geçinen dirlik ve mülk sahiplerini de yakından alakadar eden bu gibi sürgünler, son derece nazik işler olduğundan, ancak çok muntazam ve kudretli bir devlet idaresi tarafından yapıldığı zaman büyük bir sükûn ve intizam içinde cereyan edebilir ve netice itibarıyla memleket için de faydeli olabilirdi. Sürüleceklerin buldukları yerlerden seçilip toplanması meselesi kadar, sevki ve gittikleri yerlerde yerleştirilmeleri meseleleri de mühim bir iş teşkil ettiğinden, bu hususların da ayrıca tetkiki icap eder...”

Böylece devlet Kıbrıs Adası'nda adeta rol model oluşturacak seçilmiş insanlardan oluşan ve kendi dinlerinde ibadet etmelerine müsaade edilen ve her türlü serbesti tanınan Hristiyan unsurlarla birlikte yaşarken (Jennings, 1993: 193) “birbirine dengeli iki toplumun da” (Özkul, 2014: 33) yaratılmak istendiği yeni bir sosyal toplum yaratmanın da hedeflendiği bir şenlendirme siyaseti takip eder ve gayriahlaki davranışlardan uzak, tanınan, sevilip sayılan ve kanunlara uygun hareket eden Anadolu insanlarını gönüllülük esasına göre Ada'ya gönderirken onları farklı avantaj, kolaylık ve imtiyazlarla da ödüllendirir. Bu arada Ilgın ve Akşehir kazalarında yapılan kontrollerde Ada'ya sürgün olarak yazılan bazı ailelerin gitmedikleri ve yerlerine başkalarını gönderdikleri tespit edilir. Örneğin Ilgın kazasına bağlı Nevruz Şeyh köyünden Turgut oğlu Mehmed kendi isteğiyle Kıbrıs'a gitmek üzere gönüllü olduğundan sürgün olarak yazılır ve köydeki bütün mal varlığı satılarak kendisine 50 altın gelir sağlanır. Ayrıca köy halkı da aralarında topladıkları 100 altını kendisine vererek onu Ada'ya gönderirler (Orhonlu, 1971: 96). Aynı şekilde yine Ilgın kazasının Avşar köyünden Alagöz oğlu İsmail, sürgün yazılmasına rağmen ortalıktan kaybolunca köy ahali kendi aralarında 100 altın toplayarak Mahmud isimli bir başka köylüyü sürgün olarak Kıbrıs'a gönderirler. Akşehir'e bağlı 63 haneli Bulut köyünde de Kıbrıs'a gitmesi gereken 6 haneden 3 tanesi Kıbrıs'a giderken 3 tanesi gitmez. Bunun üzerine söz konusu bu 3 hanenin de derhâl Kıbrıs'a gitmeleri emredilir.

Bu şekilde Ada'ya getirilenler öncelikle buralarda daha önce yaşayanların bırakıp gittikleri köylere ve vakıflar tarafından idare edilmekte olan Kukla, Mamonya, Aşşelya, Podima çiftliklerine (Altan, 2001: 8) yerleştirilirler, ancak daha sonra bu yerlerin asıl sahiplerinin geriye dönmeleri üzerine bunlar tekrar kendi mallarına ve topraklarına sahip olurlar. 1572 yılından başlayarak 1581 yılına kadar devam eden ilk etap yerleştirme faaliyetleri çerçevesinde Ada'ya 12.000 ailenin göç ettirilmesi planlanmakla beraber bu sayıya hemen ulaşamaz ve söz konusu tarihe kadar Ada'ya 8000 ailenin getirildiği görülür. Bu durum devletin başarısızlığı ya da Kıbrıs'a göç faaliyetinin kendine has özelliklerinden değil, bazı ailelerin kurulu düzenlerini geride bırakarak Ada'ya gitmekten son anda vazgeçmeleri ya da yerlerine başka aileler bulmaları nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Buna ayrıca ilk etapta pek mümkün görünmemekle birlikte bir Haçlı saldırısı sonrasında Ada'nın geleceğinin belirsiz olması kaygısı da eklenince bazı ailelerin neden gelmek istemediği sorusunun cevabı da kendiliğinden ortaya çıkar.

İskân konusunda son derece titiz, seçici ve duyarlı davranan devlet, gelenlere yönelik her türlü kolaylığı sosyal statüsüne ve mesleğine göre gösterirken vergi muafiyetinden arazi tahsisine, mesleğin icrasından yerleşime kadar her türlü altyapıyı da hazırlamaktadır. Ada'ya ilk gelen ailelerden başlamak üzere tarımla uğraşmak isteyenlere tahsis edilen toprakların tapuları hak sahiplerine derhâl teslim edilirken geride kalan ve hâlâ işlenmeyi bekleyen binlerce dönüm araziyle ilgili olarak da bu geniş tarım arazileri dağ, ova, mera ve dağ sınıflandırması da yapılarak daha büyük çiftlikler hâline getirilip Müslüman Türklerin yerleştirildikleri köylere tahsis edilmiş durumdadır. Öte yandan ilk yerleşenlerin oluşturdukları Türk köylerine de Lefkoşa'ya bağlı Gönyeli'de (Konya-lı) olduğu üzere köyün ileri gelenlerinin isimleri verilmiş durumdadır.

Aynı şekilde yine Akşehir’de esasında derbendci olan ve bu hizmeti karşılığında her türlü “örf-i tekaliften” olduğu gibi bu tekaliften birisi olan sürgünden de muaf olmaları gereken bir karye halkından Kıbrıs Adası’na sürgün için adam alınmaması gerektiği, öte yandan bu köyde yaşayanlar arasında “ehl-i fesad” mevcutsa sadece o gibilerin sürülüp, derbendci hizmeti görenlere dokunulmaması bildirilir (Barkan, 1950: 555):

“Haliya kapuma arz gönderüp ber-muceb-i emr-i şerif kaza-i Akşehir’den Kıbrıs’a sürülmek için hane tahririne surî olunup kaza-i mezbure tabi otuz hane olan.. hisarı nam karye halkından üç hane tahririne kasdolunmakta halkı memhur sahîh suret-i defter-i cedid-i hakani ve emr-i şerif ibraz edüp nazar olundukta karye-i mezbure derbent olup ve sabıka halkı müteferrik olup ol mahal hali kalmakla ayende ve revendeye epi hasaret olup bilahara yine mezburlar emir ile sürülüp eski karyelerine getirilüp ‘avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf olmak üzere defter-i hakanide derbent hafızı kaydolunup ve emr-i şerifede defter mucebince bunlardan ‘avarız alınmaya ve sair tekalif olunmaya deyü ferman buyrulup lakin hane defterinden ihraç olunmayup bu makule tekalif için varid olan ahkam-ı şerifede bile dahil olmağın kuzat-ı salife ‘avarızların aligelim ol sebeble bazı yine müteferrik olup hane tahririne ikdam olundukta hem derbent hizmetin edüp ve hem sayir refaya gibi cemi tekalifte dahil olmağa takatumuz yoktur deyüp bakisi dahi teferrika azimet arzulundu deyü bildirmişsin. İmdi buyurdum ki hüküm-i şerifim vardukta göresin mezkurların aralarında ehl-i fesad var ise onun gibileri emrolunan üzere Kıbrıs’a süresin derbent hizmetin eda edenlere müteariz olmıyasın şöyle bilesin deyü tahriren fi 19 Cemaziyelahir sene 980.”

Ancak özellikle İç Anadolu’dan sürgünler yapmak suretiyle bu bölgedeki ayaklanmaların önüne geçmek, istikrar ve güveni sağlamak, ayrıca özellikle İç Anadolu bölgesindeki topraksız köylülere tasfiye ederek onlara yeni fethedilen Kıbrıs Adası’nda toprak ve imkânlar sunmak düşüncesiyle yapılan iskân girişimi pek de başarılı olamaz. Bu dönemde 1572 tarihli fermanın itibaren değişik zamanlarda çıkarılan yeni hükümlerle Ada’ya göç cazip hâle getirilmeye çalışılırken Anadolu’dan Kıbrıs’a göç veren belli başlı yerler de (İçel, Taşeli, Manavgat, Mut, Alanya, Silindi, Burhanlar, Avşar, Maraş, Muğla, Çankırı, Divriği, Kayseri, Çorum, Tarsus, Bolu, Bursa, Karaman, Bozok, Ulukışla, Akdağ, Bor, Iğın, İshaklı, Akşehir, Niğde, Beyşehir, Ürgüp, Develihisar, Koçhisar, Seydişehir, Aksaray, Silifke ve Anamur) bulunmaktadır. Bu arada bazı belgelerde Kıbrıs’a göç edenlerin hangi köy ve hangi mahalleden geldikleri de Seydişehir kazası Değirmenci Mahallesi, Endigi kazası Camii Mahallesi, Hamam Mahallesi, İvaz Mescid Mahallesi, Beyşehir kazası Debbaglar Mahallesi, Demirli Mahallesi, Hacı Kasım Mahallesi, İbrahim Ağa Mahallesi, Asıl Beg Camii Mahallesi, Baytimur köyü, Yatağan köyü, Pınar köyü ve Enikler köyü gibi belirtilmektedir (Bozkurt, 25 Eylül 1987).

Osmanlılar tarafından fethedilen ve sonrasında değişik kalelerde Osmanlı askerleri bırakılan Ada’nın hâlâ güvenli bir yer olarak görülmemesi, korsanların istilalarına ve saldırılarına maruz kalması, ayrıca Ada’nın ikliminin iskân edilenlerden bazıları için uygun olmaması, Ada topraklarının verimsizliği, kaynakların iyi kullanılamaması, bu arada Akdeniz ticaret hayatındaki gerileme ve bunun sonucu olarak ticari imkânların azalmaya başlaması sonucu Ada’nın geliri giderine yetmez bir hâl alır ve iskân uygulaması olumsuz sonuçlar doğurur.

1570 yılından sonra çıkarılan iskân ve göç fermanlarıyla Anadolu’dan Kıbrıs Adası’na gelerek burada yaşamaya başlayan insanlar tarafından kurulan yeni köyler de vardır. Bu köyler: Beyköy, Abohor (Cihangir), Kurumanastır (Çukurova), Dizdarköy, Aybekir (Dilekkaya), Maraş, Gaziveran (Kaza-i Viran), Gönyeli (Konya-ili), Hamit Mandrez (Hamit köy), Kalavaç, Kanlıköy, Koçcat, Alevka, Değirmenlik, Çömlekçi, Civesil, Lefke, Ortaköy, Yeniceköy, Ağırda, Kırnı (Pınarbaşı), Kambilli, Selamani (Süleymaniye), Mora, Karamulles (Kervan Yolu), Fasula (Bağrıkarı), Bahcalar, Marata (Murat Ağa), Paşaköy, Kaleburnu, Görneç, Lukrunu (Olukönü), Galatya, Sandallar, Topçuköy, Softalar, Tatlısu, Melunda (Mallıdağ), Hulu, Kutrafa (Kurtboğan), Kandu (Çanakkale), Susuz, Paramal, Çerkez, Sarama (Kuşluca), Evdim (Düzkaya), Melatya (Malatya), Kurtağa (Kurdağa), Mamundali (Soğucak), Lemba, Kazafana (Kasaphan-Ozanköy), Sellaindappi (Selçuklu), Angolem

(Taşpınar), İkranköy, Zeynepköy, Tersefanköy, Kırklar köyü, Maniaköy, Arapköy ve Efendiler'dir (Afendirka).

Son 8 köyü oluşturan İkranköy, Zeynepköy, Tersefanköy, Kırklar köyü, Maniaköy, Arapköy ve Efendiler (Afendirka) ise çiftlik nedeniyle oluşan köylerdir. Bu köyler daha önce olmayan ve 1572 sonrasında Anadolu'dan göç edenlerin kurdukları köylerdir. Ayrıca Venediklilere veya başka topluluklara ait olup Kıbrıs Adası'nın fethedilmesi sonrasında boşaltılan ve Ada'ya Anadolu'dan göç eden Türklere tahsis edilen köyler de bulunmaktadır. Bu köyler: Luricina (Akıncılar), Aysezomeno (Arpalık), Aytotro (Bozdağ), Kalohoryo (Çamlıköy), Elye (Doğancı), Koççina (Erenköy), Tremitusia (Uzunmeşe), Aybifan (Esendağ), Ammadyez (Günebakan), Diyabodame (İkidere), Trahona (Kızılbaş-Gelibolu), Kserovuno (Kurutepe), Margi (Küçükköy), Vroişa (Yağmuralan), Limnidi (Yeşilirmak), Şillura (Yılmazköy), Fota (Dağyolu), Pileri (Göçeri), Trapeza (Teknecik), Templos (Zeytinlik), Prastyo (Baf Yuvalı), Artemi (Arıdamı), Aysimyo (Avtepe), Ovgoroz (Ergazi), Ayharida (Ergenekon), Konetra (Gönendere), Sinda (İnönü), Kritya (Kilitkaya), Kukla (Köprü), Avgalida (Kurtuluş), Korovya (Kuruova), Livatyia (Sazlıköy), İpsilat (Sütlüce), Ornuta, Evretu (Dereboyu), Melandra (Beşiktepe), İstinco (Kuşluca), Ayastad (Zeybekköy), Klavya (Alaniçi), Aplanda, Pergama (Beyarmudu), Petrofan (Esendağ), Köfünye (Geçitkale), Mennoya (Ötüken), Pile, Goşsi (Üçşehitler), Gelya (Yıldırım), Pitargu (Akkargı), Aksilu (Aksu), Ayanni (Aydın), Anatyu (Görmeli), Antroluku (Gündoğdu), Pelatusa (Karaağaç) ve Ayyorgi (Kavaklı) köyleridir (Bozkurt, 26 Eylül 1987).

Bu dönemde Kıbrıs'ta memleket arazisinin çiftçilere ayrılması ve çiftçilerin istifadesine sunulan ve belli bir kira bedeli karşılığında devletçe kiraya verilen reaya çiftlikleri; doğrudan doğruya sipahiler tarafından işletilen ve 'kılıç yeri' olarak da bilinen hassa çiftlikleri; askerî görevlerle meşgul olan ve her türlü vergi muafiyetinden istifade ederek sefer ve görevlere nöbetleşe gidenlerin sahip olduğu askerî çiftlikler; özel mülkiyete ait olan çiftlikler ve sahipleri tarafından mülkiyet ve tasarruf hakkı birtakım şartlar çerçevesinde vakfedilen çiftlikler ortaya çıkar.

Bu dönemde Kıbrıs'ta bulunan Osmanlı'ya ait çiftlikler ise Poli, İkram, Prou, Alakati, Potima, Adhia (Atiyye), Yeroşibu, Aşelya, Kukla, Zeynep, Paramal, Zeynep, Simbula, Koloş, Çerkez, Assomato, Stavru, Köfünye, Pendaskino, Mazoto, Aplanda, Bahcalar, Çite, Tersafan, Arpera, Hala Sultan, Paşa, Kato Vlakhos, Hacı Togli, Riddeil, Katalyonda, Alamera, Dali, Dizdar, Margo, Aşağı, Yukarı, Eylence, Ipers, Lakadamyia, Çingirli, Mora, Çömlekçi, Kırklar, Mia Milya, Afanya, Asma (Paşaköy), Mânia, Apalcestra, Prastio, Kukla (Mağusa), Kalopsida, Akkına (Ahna), Galata, Ayia Thekla, Trapeza, Değirmenlik, Kurumanastır, İstanbul (Stanbul), Arap, Sandallar, Harmanlar, Pladan, Malunda, Akatu, Komikebir, Aphendirga (Efendiler), Tremitya, Kondeman, Karakum, Therinia, Kharisa, Kato Dikomo, Kasaphan (Kazafana) ve Mağusa Maraş Tekkeli çiftlikleridir (Bozkurt, 25 Eylül 1987).

SONUÇ

1572 yılında özellikle Karaman, Anadolu, Rum ve Zulkadiriye kadılıklarına hitaben gönderilen Kıbrıs'ta iskân planlamasıyla ilgili ferman, devletin uzun vadeli stratejisinin bir parçasıdır ve hiçbir şey tesadüfi değildir. Anılan dört bölgenin de Kıbrıs Adası'yla farklı şekillerde bağlarının olması, bu bölgelerde yaşayan ailelerin çocuklarının Kıbrıs'ın fethine iştirak etmesi ve büyük çoğunluğunun da bu sefer sırasında hayatını kaybetmiş bulunması, bu fermanın bu bölge kadılıklarına yazılmasının da başlıca sebebidir. Örneğin Ahmet Refik, 15 Şubat 1571 tarihli bir belgeye dayanarak 135 Kocacık Yürüğünün Kıbrıs seferine iştirak etdiklerini belirtmektedir (Ahmet Refik, 1989: 13). İçinde bulunulan zor şartlarda Anadolu coğrafyasının sıkıntılı bölgelerinde yaşayan çeşitli meslek sahibi olmakla beraber dar gelirli, sıkıntılı ve fakir insanların bu amaçla Kıbrıs'a gitme konusunda teşvik edilmeleri doğru bir planlama ve strateji takip edildiğini göstermektedir. Şüphesiz devlet, Ada'nın fethiyle birlikte güney sınırlarını koruma altına almış, stratejik bir ileri karakol elde etmiştir, ancak fetih sonrası süreçte Ada'nın şenlendirilmesine geçildiğinde özellikle meslek sahibi, iyi ahlaklı ve dar gelirli, yoksul Anadolu insanının tercih edilmesi son derece doğal ve doğru

bir karar olmuştur. Bu bağlamda devlet ilmiye sınıfından ticari hayatın ana eksenini oluşturan esnafa, tarım ve ziraatle uğraşanlardan farklı meslek sahiplerine kadar uzun vadeli planlamalar yapmış, fetih sonrası neredeyse bir yılı da bu planlamalar üzerinde değerlendirmelerle geçirmiş ve öncelikle tarımsal ekonomiyi göç edenlerle ayağa kaldırmak amacıyla arazilerin tahsis ve tapu dağıtımına geçmiştir.

Örneğin Mesarya ve Mazoto bölgelerinde yaklaşık 76 köy rehabilite edilmek suretiyle iskân edilmiş, araziler tarıma açılmış, Kıbrıs'a gelen dar gelirli insanlara toprak tahsisatı yapılmış ve tüketim ekonomisi üretim ekonomisine evrilmiştir. Ada ekonomik ve sosyal açıdan ihya edilmeye çalışmış, aynı zamanda da Kıbrıs'ta başta Hristiyan unsurlar olmak üzere farklı etnik gruplar karşısında sosyolojik değerleri Müslüman Türk unsurlar lehine çevirmeye gayret edilmiştir. İmarat sistemine göre ekonomik kaygılar da ön planda tutularak yapılan uygulamaya göre yerleşim merkezlerinin üretim-tüketim dengeleri de ayrı ayrı planlanmış, nüfus oranlarına göre kasaba ve köylerin nüfusları da istenilen oranlarda belirlenirken atıl vaziyetteki tarımsal alanların ekonomiye dahil edilmesi için buraya iş gücü sevk edilmiş ve bunların ekonomiye katkıları da değerlendirilmiştir. Binlerce dönüm boş ve atıl durumdaki arazinin ıslah edilmesi, boşalan köylerin ıslah edilmesi ve yeniden iskâna açılması, savaşın yıkıcı etkisinin görüldüğü köy ve kasabalarda bakım ve onarım çalışmalarının devam ettirilmesi, bu çerçevede bütün bu işleri yapacak meslek erbabı insanların da Ada'ya getirilmesi hep gönüllülük çerçevesinde yapılmıştır. İyi ahlak ve kanunlara riayet konusunda ön şart belirlenen göçmenlere her türlü vergi muafiyeti tanınırken bu insanlarla ilgili kefalet hususu da unutulmamış, yerleşik düzene geçen bu insanların daha sonraki dönemlerde sosyal hayata uyumu ve devletle ilişkisi de bu bağlamda bir nevi teminat altına alınmıştır.

Böylece devlet, ilk etapta kendi tebaasından başlamak suretiyle Osmanlı nizam ve idaresini Ada'da tesis etmek ve Ada'ya gelenlerin de bu yeni sisteme derhâl uyumunu sağlamak amacıyla seri adımlar atmış, bürokratik kolaylıklar sağlamış ve altyapıyı da hazırlamıştır. Böylece Ada'ya yerleşen Anadolu insanları tarımdan ziraate iş gücünü artırırken devlet düzeni sağlanmış, tarımsal üretimin artmasıyla birlikte devletin uzun vadede vergi gelirlerinde bir yükselme söz konusu olmuş ve Anadolu-Kıbrıs bağları sosyal, kültürel, sosyolojik bağlamda güçlenmiştir.

Sonuç olarak 1572 yılından başlayarak Ada'ya yönelik uygulanan şenlendirme uygulaması, burada kısaca aktarıldığı üzere tek başına Ada'daki nüfusun Müslümanlaştırılması, buraya Müslüman unsurların gemilere bindirilerek Ada'da karaya çıkartılması ya da Anadolu coğrafyasında yaşayan insanların cebir kullanmak suretiyle zorla Ada'ya gönderilmesi gibi basite indirgenecek bir durum değildir. Gönüllü olarak Ada'ya gelenlerin burada yarattıkları sinerji, sosyal ve kültürel entegrasyonu en üst seviyede gerçekleştirmeleri ve ekonomik, siyasal ve askerî güvenlik bağlamında devlete yönelik bir yük olmamanın ötesinde uyum göstergesi olarak adlandırılmaları kılı kırk yararak Kıbrıs'a yönelik iskân ve nüfus faaliyetlerini yöneten Osmanlı devletinin kesinlikle başarısı olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

Basılı Kaynaklar

- Akurgal, E. (1989). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınlar.
- Alasya, H. F. (1964). *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara.
- Altan, M. H. (1997). *Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansımaları*. Ankara: KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay.
- Altan, M. H. (1986). *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi*. Lefkoşa: Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yay.
- Altan, M. H. (2001). *Kıbrıs'ta Türk Malları-I*. Lefkoşa: Kastaş Yayınevi.
- Birsel, S., Akbal, O., Doğan, F., Yıldız, B. ve Özkırımlı, A. (1987). *Kıbrıs'a Selam*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Blondy, A. (1988). *Chypre*. Paris.
- Çelebi, Ç. (2013). *Cihannüma*. Türk Dünyası Vakfı Yay.
- Çevikel, N. (2006). *Kıbrıs'ta Osmanlı İdaresi 1570-1960*. İstanbul: 47 Numara Yay.
- Durrel, L. (1992). *Acı Limonlar; Kıbrıs-1956*. İstanbul: Belge Yayınları.

- Erdoğan, M. A. (2009). *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yay.
- Fedai, H. (2002). *Kıbrıs Türk Kültürü Bildiriler-I*. Ankara: Özyurt Matbaası.
- Fedai, H. (1997). *Fethiyye-i Cezire-i Kıbrıs*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Fedai, H. ve Altan, M. H. (1997). *Lefkoşa Mevlevihanesi*. Ankara: KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay.
- Fehmi, H. (1992). *Açan Z'ye Kıbrıs*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gökalp, Z. (1995). *Hars ve Medeniyet*. Yalçın Tokar (Haz.). İstanbul: Tokar Yay.
- Göyünc, N. (1971). *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Frey, V. (1937). *Turkei Und Zygeren, handbuch der Geogr. Wiss. Baud Vorder-und Süd-Asien*. Postdam.
- Gazioğlu, A. C. (1994). *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Hill, S. G. (1949). *A History of Cyprus*. (Cilt I). Cambridge: Cambridge University Press.
- İnalçık, H. (1969). *The Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Kartarı, A. (2014). *Kültür, Farklılık ve İletişim*. İstanbul: İletişim Yay.
- Kabaağaçlı, C. Ş. (2007). *Altıncı Kıta Akdeniz*. Ankara: Bilgi Yay.
- Kocabaş, S. (1988). *Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi*. İstanbul.
- Mahan, A. T. (2003). *Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi*. İstanbul.
- Mütercimler, E. (1990). *Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Bilinmeyen Yönleri*. İstanbul: Yaprak Yayınevi.
- Parker, R. (1962). *Aphrodite's Realm*. Lefkoşa: Zavallis Press.
- Jennings, R. C. (1993). *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640*. New York: New York University Press.
- Oberling, P. (1969). *The Cyprus Tragedy*. Lefkoşa.
- Oberling, P. (1982). *The Road to Bellapais*. New York.
- Oberling, P. (1987). *Bellapais'e Giden Yol*. Ankara.
- Özkul, A. E. (2014). *Kıbrıs'ta Osmanlı İzleri*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği Yay.
- Öztuna, Y. (1970). *Türkiye Tarihi*. İstanbul.
- Refik, A. (1930). *Anadolu'da Türk Aşiretleri*. İstanbul.
- Roberts, J. M. (1993). *History of The World*. New York.
- Rüstem K. (1987). *North Cyprus Almanack*. Londra: K. Rüstem & Brother.
- Stephens, R. (1966). *Cyprus-A Place of Arms*. Londra: Pall Mall Press.
- Toluner, S. (1977). *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yolak, S. (1989). *1571'den Günümüze Kıbrıs Türk Yönetimleri*. Lefkoşa: K.K.T.C. Milli Eğitim ve Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

Makaleler

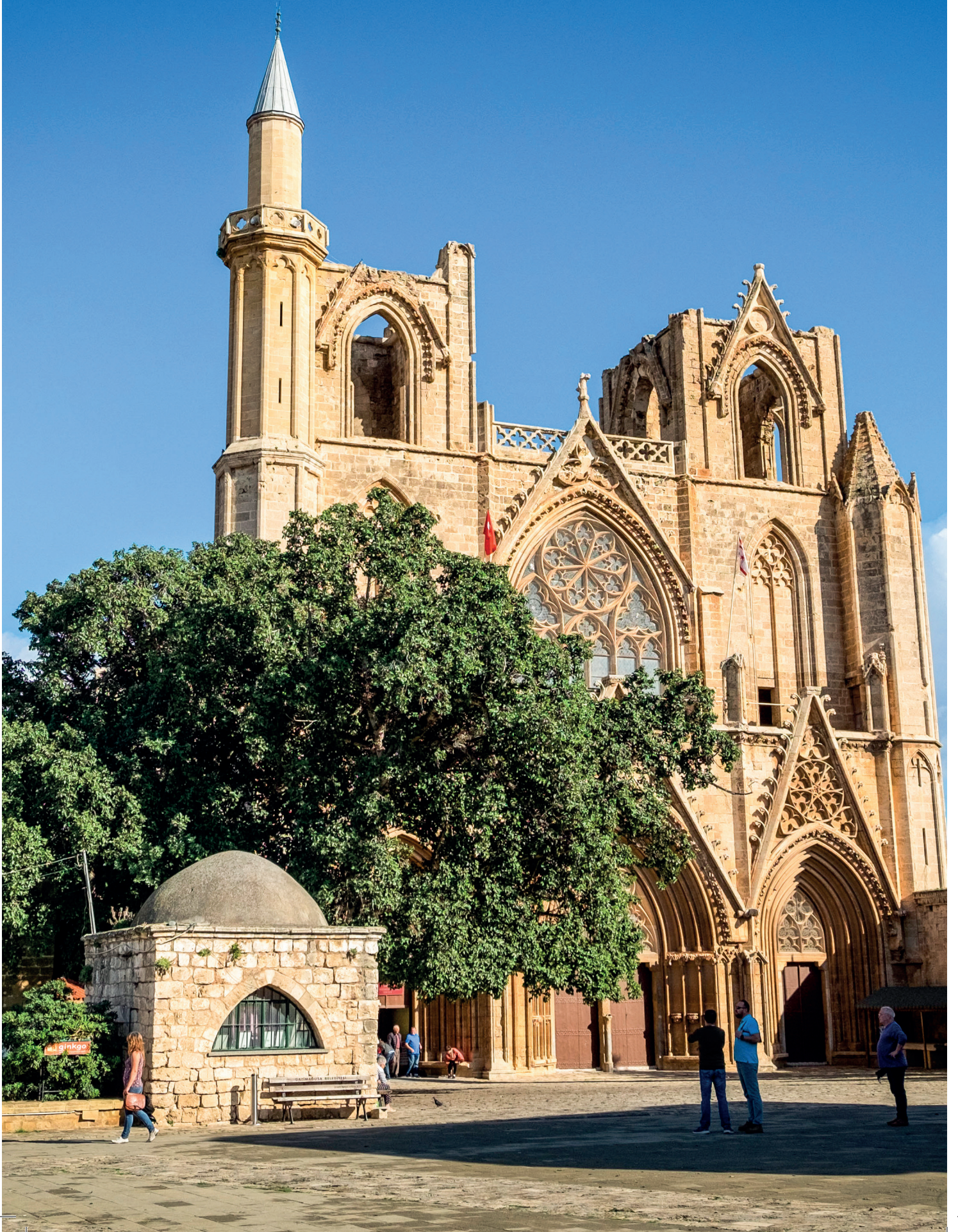
- Erzen, A. (1971). Kıbrıs Tarihine Bir Bakış. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi Türk Heyeti Tebliğleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Aktan, O. (1996). Antalya Çevresinde Ve Güney Anadolu'da Depreşen Ve Dinen Konar-Göçer Asabiyeti. *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri, 25- 26 Nisan 1994 Antalya* (1-20). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Alagöz, A. (1971). Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi Türk Heyeti Tebliğleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Atan, A. (1986). Kıbrıs-Yeni Bir Türk Devletinin Doğuşu. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (Sayı 14).
- Barkan, Ö. L. (1950). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, (Cilt IX).
- Çelik, G. (1999). Osmanlı Devletinin Nüfus ve İskân Politikası. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*.
- Erdoğan, M. A. (1991). Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü. *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu (28 Ekim-2 Kasım 1991) Tebliğleri*. Ankara.
- Eslen, N. (2005). Kıbrıs'ın Sratejik Önemi. *Cumhuriyet Strateji*, (Sayı 42). İstanbul.
- Halacoğlu, Y. (1991). Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta İskân Politikası. *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara.

- Kılın, H. (1987). Tarihsel Perspektif İçinde Enosis Hareketine Bir Bakış. *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*. (Sayı 2) Lefkoşa.
- Nesim, A. (1994). Kıbrıs Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılapları. *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, Ankara.
- Jennings, R. C. (1986). The Population, Taxation and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus According to the Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal of 1572). *Journal of Turkish Studies*, X. (175-189).
- Orhonlu, C. (1971). Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580). *Milletlerarası Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara.
- Özyurt, A. (1994). Hep Sıcak Bir Ada; Kıbrıs. *Atlas*, (Sayı 15). İstanbul.
- Refik, A. (1926). Kıbrıs ve Tunus Seferlerine Ait Resmi Vesikalar. *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası (DEFM)*.
- Yücel, H. (1996). Ulusal-Etnik Kimlik Tartışması İçinde Çağdaş Kıbrıslı Türk Şiirine Bir Bakış. *Sombahar İki Aylık Şiir Dergisi, Kıbrıs Şiiri Özel Sayısı*, No. 35.

Sürelİ Yayınlar

- Atlas
- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
- Bozkurt.
- Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası (DEFM)
- Güvenlik Kuvvetleri Dergisi
- İktisat Fakültesi Mecmuası
- Journal of Turkish Studies
- Sombahar İki Aylık Şiir Dergisi

Lala Mustafa Paşa Camii - Gazi Mağusa - Kaynak: Hüseyin Tunca

KIBRIS'TA OSMANLI MİRASI: EVKAF (ERKEN DÖNEM MÜSLİM VE GAYRİMÜSLİM VAKIFLAR- 1574-1595)

Soyalp TAMÇELİK*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fethettikten sonra Ada'da kurduğu en önemli müesseselerden birisi vakıflardır. Bir kurum olan vakıflar; Ada'nın ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına büyük tesir etmiş en eski kurumlardandır. Bu sebeple çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fethettikten sonra Ada'da kurduğu vakıf sistemi ele alınmış ve bu sistem içinde tesis edilen Müslim ve gayrimüslim vakıfların tespiti yapılmıştır.

Araştırmada süreç analizine dair bir yöntem uygulanmıştır. Dolayısıyla geleneksel hadise nakli yerine, analitik tarih ikame edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle Kıbrıs'ta vakıf medeniyetine dair emareler tespit edilmiş ve toplumsal etkiler değerlendirilmiştir. Bu yönetime ilişkin betimleme yapılarak, Kıbrıs'ta kurulan vakıfların özellikleri, yapısı ve ortaya koyduğu değerler sisteminin ne olduğu analiz edilmiş ve konuyla ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Buna göre Kıbrıs'ta kurulan vakıflar, Osmanlı coğrafyasının genelinde olduğu gibi şer'î hukuka göre tescil edilmişlerdir. Kıbrıs'ta Osmanlı idaresinin erken döneminde kurulan vakıflar (1574-1595), Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerinde kurulan vakıflardan farklı değillerdir. Ada'da kurulan vakıfların İslam dininin şartlarına göre tanzim edilmesi ve Ada'daki Müslim veya gayrimüslim cemaatine hizmet etmeyi amaçlaması, vakıf sisteminin Ada'daki toplumlarca da benimsendiğini göstermektedir.

Buna göre Kıbrıs'ta erken dönem Osmanlı idaresinde 19 vakfın olduğu, bunlardan 18'inin Müslimlerce, 1 tanesinin de gayrimüslim bir kişi tarafından kurulduğu tespit edilmiştir. Bu vakıflardan sadece bir tanesinin Müslim bir kadın tarafından, diğerlerinin ise erkekler tarafından tesis edildiği, mahalli olarak birinin Baf'ta, diğerlerinin ise Lefkoşa'da olduğu görülmüştür.

Yapılan arşiv çalışmalarından hareketle Kıbrıs'ta vakıf kültürünün filantropi etkisinde olduğu ve kurulan bu vakıfların Osmanlı Devleti'nin müesses nizamından farklı olmadığı, dolayısıyla vakıf medeniyetinin Kıbrıs'a da yansıdığı tespit edilmiştir.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'taki yönetim sisteminin esaslarına ve hoşgörü kültürünün nasıl tesis edildiğine dair tespitler yapılmış, ikinci bölümde Osmanlı yönetiminin Ada'da kurduğu vakıfların özelliklerine ve yapısına değinilmiş, üçüncü bölümde ise Kıbrıs'ta reayanın kurduğu vakıfların muhtevasına değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Osmanlı Devleti, Kıbrıs, Vakıf, Evkaf, Filantropi(zm).*

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
e-posta: soyalp@hotmail.com

GİRİŞ

Vakıf kelimesi; Arapçada hapsedme, alıkoyma ve durdurma anlamına gelmektedir (Sami, 1987: 1495-1496). Hukuki mülhaza olarak vakıflar, özel bir mülkün Allah'ın mülkü hâline getirilmesi ve belirli bir amaca yönelik olarak kullanılmasıdır (Oğuz, 2015: 264). Bir malın intifa hakkının kamu yararına göre kullanılması ya da bir mülkün, alımdan veya satımdan menedilmesi, elde edilecek yararın muhtaç olan insanların yararına kullanılması da vakıfla ilgili özel bir durumdur (Akgündüz, 1996: 29). Vakıf kelimesi, özel bir malın sahibince hayrata veyahut hasenata ayrılması veyahut insanlık yararına kullanılması anlamını da taşımaktadır (Sami, 1987: 1495-1496). Bir başka tanıma göre ise vakıf, vakfedilen menkulün ya da gayrimenkulün şahsın özel mülkiyetinde bulunması ve Allah rızası için bağışlanması amacıyla tahsis edilmesi olarak da tanımlanmıştır (Yediyıldız, 1988: 265).

Görüleceği gibi hukuken bir malın sahipliğinin ya da intifa hakkının kamunun çıkarına olması anlamına gelen bu kelimenin (Genca, 2014: 531), sosyal dayanışma (Yıldıran, 2014: 116) anlamında da kullanıldığı olmuştur.

Zaman içerisinde vakıf müessesesi, İslam toplumlarında hukuki bir akde dönüşmüştür (Yıldıran, 2014: 116). Bu akde göre ilgili şahsın Allah rızasını kazanmak amacıyla, taşınır ve taşınmaz varlığını ilelebet bahşetmesi anlamında da kullanılmıştır.

Ömer Hilmi Efendi, vakfı tanımlarken "...menfaati ibadullaha ait [olmakla birlikte], Cenâb-ı Hakk'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnu kılmaktır" (Ömer Hilmi, 1977: 13) şeklinde tarif etmektedir. Dolayısıyla toplumsal yararlılığı yüksek olan vakıfların, taşınır veya taşınmaz herhangi bir mülkün kamu yararına göre verilmesi anlamında kullanıldığı ve sosyal bir içerik taşıdığı görülmektedir (Ertem, 2012: 26; Yıldıran, 2014: 117).

Aslında bir şahsın malik olduğu mülkün, bir kısmını veya tamamını başkalarının yararına vermesine yönelik gelenek, kadim tarihten beri olagelen bir durumdur. Ancak günümüzde vakıf müessesesi, İslam dini ile birlikte şekillenmiş ve şer'î hükümlerle yapılandırılarak tekâmül ettiği görülmüştür.

İslam anlayışına göre kamu yararı ve sosyal sorumluluğun önemli bir parçası olarak görülen vakıflar; bir malın, toplumsal, ekonomik ve en öncelisi hayır amacıyla sonsuza dek tahsis edilmiş hâli olarak değerlendirilmektedir (Günay, 2012: 475). Bu açıdan bakıldığında zaman ekonomik imkânları genellikle elverişli olan insanların, kişisel varlıklarından uygun gördüğü miktarını, yoksul olan diğer kişilerin yararına bağışlaması ve bu şekliyle hayır kuruluşlarına dönüştürmesidir (Kazıcı, 2003: 33).

İslam dinine göre insanlığa hizmet etmek gayesiyle kurulan vakıfların, ilk başta Allah rızasını kazanabilmek ve ihtiyaç sahibi insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kurulmuş oldukları iddia edilmektedir (Bilmen, t.y.: 301). Genel kanı, kişilerin Allah rızasını kazanabilecekleri yönündedir.

Hâl böyle olunca vakıfları, bir kurum olarak çeşitli biçimlerde sınıflandırmak mümkündür. Buna göre vakıfları; *ilkin* toplumsal, sosyal, kültürel, dinsel ve ekonomik olarak türüne göre; *ikinci grup* menkul ve gayrimenkul olmasına veyahut mülkiyeti açısından irsadi ya da yarı irsadi olmasına göre; *üçüncü grup* idari hukuk açısından mülhak, mazbut ve müstesna olmasına ve buna ilişkin avarız, zürri, hayri olarak icara verilmesine göre; *dördüncü grup* ise icare-i vahideli, mukaatalı, icare-i vahide, icare-i tavile veya icareteynli olması şeklinde sınıflandırmak kabildir (Yüksel, 1998: 95; Oğuz, 2015: 265).

Vakıfları sınıflandırırken izlenen bir diğer yol ise hayır adına bahşedilen mülkün, menkul veya gayrimenkul olmasıdır. Buna göre *menkul vakıflar*, nakdi olarak bir başka yere aktarılabilen vakıflardır. Bu tür vakıflar; kumaş, para, su, hububat vb. şeylerin bağışlanmasıyla oluşmaktadır (Oğuz, 2015: 265-266). Genel olarak bağışlanan gayrimenkullerin zamanla yıpranması veya zarar görmesi, insanların para vakıflarına ilgi göstermesine neden olmuştur (Okur, 2005: 42; Oğuz, 2015: 267).

Bunun dışında doğrudan yararlanılan medrese, cami, çeşme, köprü vb. vakıfların işletme giderlerini karşılayabilmesi için bina, arsa, arazi ya da para vakıflarının da kurulduğu görülmüştür (Çiftçi, 2004: 41; Oğuz, 2015: 266). Dolayısıyla bu nevi vakıflara, *müstegallât vakıfları* da denmektedir. Esasında bu tür vakıflar, ilgili vakfın işletme giderleri için yapılan faaliyetler olup, elde edilen gelirin daha çok vakfın giderleri ve ihtiyaçları için sarf edilmektedir (Keleş, 2001: 190; Oğuz, 2015: 268).

Osmanlı idaresinde evkaf hukukuna bakıldığı zaman genel olarak vakıflar hukuku, Hanefi hukukçuların tanımına göre şekillenmiştir. Özellikle Osmanlı idaresindeki vakıflar, genel olarak Hanefi mezhebinin iki görüşüne göre yapılandırılmışlardır (Akgündüz, 1996: 44). Buna göre ilk değerlendirme; Ebu Hanife'ye göre yapılmakta olup, "vakıf bir kimsenin sahip olduğu bir gayrimenkulün gelirlerini, ödünç verme şeklinde (ariyeten), fakirlere veya İslam cemaatinin dinî ve sosyal ihtiyaçlarına tahsis etmesi" (Yediyıldız, 2003: 8) olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan hareketle vakfa ait ariyet sözleşmesi icra edilirken; malı vakfeden şahsın, bağışladığı malın mülkiyetini vakfa vermediği için sözleşmeyi feshedebilmesi ve mal üzerinde istediğini yapabilmesi mümkündür. Buna göre şahsın vefatından sonra hayattayken vakfeden şeyleri varislerine intikal etmesi imkân dahilindedir (Genca, 2014: 532). Bir diğer değerlendirme ise İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'a aittir. Buna göre vakfedilen emtianın vakfetme işlemi tamamlandıktan sonra mülkiyet hakkından söz edilmesinin artık mümkün olamayacağına dayanmaktadır. Bu görüşe istinaden ilgili vakıf, şer'i tasarrufa göre kurulmuş olup vakfeden kişinin hür iradesine göre yapıldığından, doğrudan doğruya hukuki sonuç doğuracağına işaret edilmektedir. Hâl böyle olunca vakfetme beyanında bulunan bir kişi, vakfedilen mülkünü kendi mülkiyetinden çıkmış olmasını kabul etmiş demektir (Hilmi, Sungurbey, 1978: 15). Ebu Yusuf'un görüşü bu yönde olsa da İmam Muhammed daha da ileriye giderek tasarruf hakkı vakfedilen mülkünü, mütevellisine¹ devredilmekle birlikte hukuki bir sonuç doğurduğunu ifade etmektedir (Hilmi, Sungurbey, 1978: 15).

Her iki durumda da vakfeden kişinin, vakfettiği şeyden vazgeçmesi veya vakfetme işleminden geri dönmesi söz konusu değildir.² Mülkiyet hakkının, Allah rızası adına vazgeçilmesi nedeniyle, bu kurum bir nevi dinî bir hüviyete dönüşmüş ve vakfın ebedî müddet olması için yol açtığı görülmüştür (Kazıcı, 2003: 35; Genca, 2014: 534).

Bunun yanı sıra İslam hukukuna göre Müslümanların bulunduğu topraklarda yaşayan ve zimmî olarak adlandırılan gayrimüslimlerin, dinî müesseseleri için vakıf kurmaları caiz değildir (Taş, 2014: 243). Ancak İslam şeriatına göre gayrimüslimlerin vakıf kurması istisnai şartlara bağlıdır (Kermeli, 1997, 148-151). Buna göre gayrimüslimlere ait vakıf gelirlerinin sarf edildiği yerlerin veya koşulların İslam hukukuna ve hükümlerine uygun olması gerekmektedir. Buna göre Kıbrıs'ta kurulmuş olan gayrimüslim vakıfları ve bu vakıflardan elde edilen gelirler, gayrimüslim toplumun ihtiyaçları için harcandığından şer'i hukuk açısından herhangi bir sakınca görülmemiş ve geçerli sayılmışlardır (Taş, 2014: 243). Ancak Osmanlı coğrafyasında gayrimüslim vakıflara ait gelirlerin; genel olarak kiliselerin, manastırların, havalaların ıslahına ve bakımına ayrılamayacağı, Tevrat veya İncil'in basılıp dağıtılmasına sarf edilemeyeceği kesin gibidir (Kolovos, 2016: 118-121).

Aslında Hz. Muhammed'den itibaren gelişen vakıf kültürü ve kurumları, Osmanlı Devleti zamanında da gelişmiş ve hükümranlılığını sürdürdüğü bütün topraklarda uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin toplum yapısında siyasi ve ekonomik gelişmelere paralel olarak vakıf kurma yoluyla iyilik yapmanın çok yaygın bir kültür olduğu ortadadır. Buna göre Osmanlı coğrafyasına kurulan medreseler, kütüphaneler, mektepler, hastaneler, mescitler, tekkeler, imarethaneler, hamamlar, kervansaraylar, köprüler vb. kurumlar, kurulan vakıflarla hayata geçmişler ve faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Köprülü, 1942: 12).

Osmanlı coğrafyasında yaşayan gayrimüslimler gibi Kıbrıs'taki gayrimüslimler de vakıf müessesesinden etkilenmişler ve kilise fukarası adı altında çeşitli vakıflar kurmuşlardır. Kilise cemaatine, gayrimüslim düşkünlere annesiz-babasız kalmış çocukların hizmetinde bulunmak üzere kurulan bu vakıflara, birtakım mallar da bağışlanmıştır (Taş, 2014: 243). Deguilhem ve Hoexter'in ifadesinden hareketle vakıflar, Kıbrıs coğrafyasında yaşayan bireylerin, ailelerin, toplumların ihtiyaçları ile devletin ihtiyaçlarını bir araya getiren ve bu ihtiyaçları karşılıklı ilişki kurarak karşılayabilen kurumlar olarak ortaya çıkmışlardır (Hoexter, 1998: 107-109; Deguilhem, 2004: 88).

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ta yaşayan gayrimüslimlere, sınırları şer'i hukukla belirlenmiş birtakım ayrıcalıklar veya istisnai uygulamalar da yapmıştır. Buna göre Osmanlı rejimi, Ada'daki gayrimüslimlerin dinî hayatına ve gündelik faaliyetlerine karışmamaya özen göstermiştir. Özellikle Osmanlı yönetimi,

1 Vakıf idarecisi olarak değerlendirilmektedir.

2 Vakf-ı lazım durumu mevzu bahistir.

Kıbrıs'ta gayrimüslimlerin kilise, manastır vb. dinî müesseselerine bazı istisnalar dışında müdahil olmamış ve bu mekânların idaresini gayrimüslimlerin tasarrufuna bırakmaya dikkat etmiştir. Nitekim Osmanlı yönetimi, gayrimüslimlerin vakıf kurmasına izin vermiş ve kurulan vakıfların kadılar tarafından tescil edilerek davaların şer'î mahkemelerce çözümlenmesine imkân tanımıştır (Ziroyević, 2000: 211-213). Belgelerden de anlaşılmaktadır ki Osmanlı yönetimi, Kıbrıs'taki zimmîlerin vakıf kurmasına fırsat vermiş, yeni vakıfların kurulmasını da teşvik etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim vakıflarla ilgili olarak önemli bir husus da vakfiyelerde her nevi dinî kurumların yanı sıra kilisenin inşasına veyahut bakımına ilişkin şartların bulunmamasıdır. Bunun için Osmanlı amme hukuku, İslam hukukuna dayanarak yeni ibadet yerlerinin kurulmasını engellemiş ya da var olanların tamiri özel izne tabi tutulmuştur (Laiou, 2012: 3-6). Ancak Osmanlı yönetimi, erken veya klasik dönem olarak ifade edilen zaman dilimi içinde gayrimüslimlerin kendilerine ait dinî kurumlarını inşa etmesine ve bakımının yapılmasına da hassasiyet göstermiştir. II. Mahmut'un reformist çalışmalarıyla kısmen bu tür uygulamalardan vazgeçilmiş ve geçmişe nazaran daha esnek davranılmıştır (Bozkurt, 1989: 22). Özellikle Osmanlı yönetimi, bu konudaki şer'î uygulamaları yumuşatarak gayrimüslimlerin bu yöndeki taleplerini kısmen de olsa karşılamıştır (Beydili, 2000: 256-265). Bir başka deyişle devlet, kilise ve mabetlere yönelik bu yasağı önemli ölçüde yumuşatmıştır (Taş, 2014: 244).

Şer'î hukuka yönelik daha önceki uygulamalarda, gayrimüslimlerin kilise, manastır, havra gibi mabetlerin inşasına veya bunların tamirine yönelik vakıfların kurulmasına izin verilmediği genel kabul gören bir görüştür (Akgündüz, 1996: 240). Ancak Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bazı belgelerde, gayrimüslim vakıflara ait mülk gelirlerinin bir kısmının kiliselerin tamirine sarf edildiği de sabittir. (Külekçi, 2010: 319). Özellikle dönemin şartları gereği gayrimüslimler; bağlı buldukları dini cemaatin (millet) veya yardıma muhtaç dindaşlarının ihtiyaçlarını ancak bu vakıflarla karşılayabilmektedirler. Buna göre gayrimüslim vakıfların kayıtları ve tescilleri, özellikle şer'î mahkemelerdeki kadıların kontrolünde olmasına dikkat edilmiştir. Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ı fethettikten sonra da Ada'da gayrimüslimlerin kurduğu vakıflara, daha önceden belirlenen kurallara bağlı olmak şartıyla gelirlerine, giderlerine veya işletme hukukuna karışmamış veya baskı yapmamıştır.

Kıbrıs'ta, XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında Müslim ve gayrimüslim tebaa tarafından kurulan vakıfların büyük bir kısmı, kazanın kadısı tarafından kayıt altına alınmışlardır. Buna göre bu çalışmanın kapsadığı Hicri 982 (M. 1574) ile Hicri 1003 (M. 1595) yılları arasında şer'î mahkemelerce tescil edilen gayrimüslim vakıfların sayısının 1, Müslim vakıflarının sayısının ise 18 adet olduğu tespit edilmiştir.

Kıbrıs'taki gayrimüslimlere ait ilk vakıf, Hicri 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594) tarihinde tesis edilmiştir. Erken dönem Osmanlı yönetiminde tespit edilen ilk gayrimüslim vakıf budur. Bu vakıfla ilgili olarak tespit edilen ilk belge, H. 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594) tarihli olup Lefkoşa'nın Tribiyodi Mahallesi'nden Lonkaro binti Partelime'nin, aynı mahallede bulunan evini müstemlatıyla birlikte Ayazma Kilisesi adına mütevellisi olan Yakomo veledi Piyero'ya 2.400 akçeye sattığı belirlenmiştir.³

Kıbrıs'ta kurulan gayrimüslim vakıflar, amme hukuku gereği kilise gelirlerine irat şeklinde bağışlanmamış veya bu şekliyle yapılandırılmamışlardır. Bu yüzden Kıbrıs'ta gayrimüslim bir kişinin, kendi malını kilisenin veya manastırın gelir elde etmesine yönelik değil, daha çok kilise cemaatinin giderleri için bağışladığı tespit edilmiştir. Bir başka deyişle Kıbrıs'ta gayrimüslim bir tebaanın, kendi malını tüzel bir kişilik olarak kilise veya manastıra vakfetmesi veya bu malları adı geçen tüzel kurumların adına tescil ettirmesi mümkün değildir.

Kıbrıs'ta gayrimüslimlerin kurduğu vakıfların idaresinin ise kilisedeki din adamlarına veya kilise cemaatinden ehil birinin mütevellisine bırakıldığına şahit olunmuştur. Ada'da bulunan gayrimüslim vakıflar için umumiyetle tarla, ev, bağ bahçe, dükkân gibi menkul olmayan mallar vakfedilmiş ve bununla birlikte vakıf gelirlerinin büyük bir kısmının kilise cemaatine bağlı fakirler için harcandığı tespit edilmiştir.

3 Kıbrıs Şer'iyeye Sicili (bundan sonra KŞS denecektir), Sayı No: 1, Sayfa No: 217 [207], Hüküm No: 684, Tarih: H. 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594). Kısaltmalar yapılırken KŞS'dan sonra sicil defterinin numarası: sayfa numarası / sayfa numarası şeklinde gösterilmesi uygun görülmüştür. Ör: KŞS, 38: 31/20.

Buna göre ele alınan bu çalışmada; Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri'ne istinaden Ada'da kurulan Müslim vakıfların adı, nerede ve kimin tarafından kurulduğu, nereye, kime ve nasıl vakfedildiği, vakfedilen malların hangi şartlarda bağışlandığı, ne zaman vakfedildiği, kaç adet mülkün bağışlandığı, vakfedenlerin hangi millete mensup olduğu vb. hususların arşiv belgelerine göre tespit edilmesi ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Bununla ilgili tespitler, genel olarak vakfiyenin içeriğinden elde edilmişlerdir. Özellikle bu tespitler için imkân veren arşiv belgelerinin başında vakfiyelerin kaydedildiği defterler olduğu da açıktır. Kıbrıs'ta vakfiye kayıtlarının tutulduğu defterlerdeki vakfiyeler, bizzat vakıf kurucusunun, kurmuş olduğu vakfın nasıl yönetileceğine ve görevlilerinin kimlerden oluşacağına ilişkin şartları dikkat çekici olup, araştırmada bununla ilgili kayıtlara özellikle önem verilmiştir (Genca, 2014: 534). Vakıf literatüründe ilgili nizamnameye '*vakfiye*' adı verilmekte olup vakfiyeler; vakfedilen mülkün nasıl yönetileceği, elde edilen gelirlerinin kimler için harcanacağı, müteveli görevinde bulunanların alacağı ücretlerin ne olacağı, harcamaların hangi gelir kaleminden karşılanacağı (Genca, 2014: 535), Kadının vakfın durumuyla ilgili olumlu kararının olacağı ve son olarak şuhûdü'l-hâl⁴ mühürleriyle Kadının mührü ve tarih unsurlarının yer alacağı hukuki bir metne dönüşmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Kıbrıs'ta vakfın bu nizamnamenin kadılık siciline şerh düşmesiyle kurulduğundan (Kazıcı, 2003: 49-51) bu konudaki bilgilerin eşsiz olduğu kuşkusuzdur.

Bu araştırmada uygulanan yöntem konusuna gelince, konu daha çok *yapısalcı* bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Ancak bu araştırmada, esas itibarıyla süreç analizine dair bir yöntem uygulanmış ve betimleme ona göre yapılmıştır. Dolayısıyla geleneksel hadise naklinin yerine, daha çok analitik tarih ikame edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle, Kıbrıs'ta kurulan vakıfların temel yapısı, özellikleri ve işlevsel boyutu ele alınmıştır.

2.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN KIBRIS'TAKİ YÖNETİM SİSTEMİ VE HOŞGÖRÜ KÜLTÜRÜNÜN GELİŞMESİ

Osmanlı Devleti'nde zimmi hukuka göre tesis edilen millet sistemi, imparatorluk çatısı altında farklı dinî ve etnik grupları bir araya getirmiş ve bir arada yaşamasına imkân sağlamış, özgün bir yapı olarak inşa edilmiştir.

Çok uluslu ve çok kimlikli bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde insanlar, bugünkü anlamıyla ulusal kimlik üzerinden ayırımı tâbi tutulmamışlar, tam aksine mensup oldukları dine göre gruplara ayrılmışlardır. Bundan hareketle Osmanlı Devleti, nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin kendi kimliklerini korumasına ve onları Müslüman yapmaya zorlanmadan bir arada yaşamasına imkân sağlamıştır. Osmanlı'nın klasik dönemindeki yönetim anlayışına göre gayrimüslim grupların, İslam hukukunun kurallarına uygun olarak *zimmet akdi* (Konan, 2015: 171) yaptığı ve devletin güvencesinde bulunduğu kabul edilmektedir.

Osmanlı'nın, fetih nizamına göre Müslüman olmayan bir ülke veya şehri fethettiği zaman, o ülkenin veya şehrin gayrimüslim halkıyla *zimmet akdi* denilen bir anlaşma yaptığı bilinmektedir. Bu anlaşmaya göre akdi kabul eden gayrimüslimlere *zimmi* denilmektedir (Karataş, 2006: 268). Aslında gayrimüslimler, bu anlaşmayla birlikte birçok haktan yararlanmakta veya yeni hukuk sisteminden yararlanması garanti edilmektedir (Özel, 1991: 315). Zimmet akdine göre Osmanlı yönetimi veya buna dair yöneticileri, zimmiilerin can, mal ve namus güvenliğini sağlamakla mükelleftirler; ancak bunun için gayrimüslim halk da cizye ödeme sorumluluğuna altındadırlar (Zeydan, 1994: viii, 435; Karataş, 2006: 270).

Bu yapılanma içinde din temelinde ayrışan toplumlar, kendi toplumsal bütünlüğü içinde devletin hâkimiyetini tanımışlar ve buna dair vergi yükümlülüğü altına girerek toplumsal örgütlenmeyi sağlamışlardır. Buna göre Osmanlı coğrafyasında yaşayan milletler; din, dil, eğitim ve özel hukuk alanında özerk bir konuma ulaşmışlar ve bu minvalde toplumsal yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

⁴ Osmanlı yargı sisteminde yargılama ve denetleme sırasında kadiya yardımcı olan heyet manasına gelmektedir. Bunun için bkz. (Genca, 2014: 534; Erünsal, 2019: 1-50).

Osmanlı Devleti'ne ait bu yönetim şeklini, çağdaşı konumundaki diğer devletlerden ayıran en önemli özelliği hoşgörü kültürünün gelişmiş olmasıdır.⁵ Osmanlı yönetimindeki hoşgörü kültürü, yönetimi altında bulunan bütün unsurlara göreceli olarak özgürlük tanımış, din ve vicdan özgürlüğüne bağlı kalmış, buna ilaveten müdahaleci tavır takınmamıştır (Terzi, 1999: 295-311).

Bu çerçevede Osmanlı Devleti, fiilen 307 yıl hüküm sürdüğü Kıbrıs'ta çeşitli dine mensup kişilere müdahale etmeyerek birçok sosyal grubun iç içe yaşamasına imkân sağlamıştır. Böylece Osmanlı yönetimi, Ada'yı bugün dahi dikkati çeken bir özellikte yönetmeye çalışmıştır. Buna göre Osmanlı yönetimindeki Kıbrıs'ta; Müslümanlar ve Hristiyanlar yan yana ve serbestçe ibadet etmişler, kendilerine mahsus hukuki geleneklerine ve inanışlarına saygı gösterilerek kültürel kimliklerini zenginleştirmişler ve bunları günlük hayata aktarma imkânına kavuşmuşlardır.

Buna göre denilebilir ki Osmanlı Devleti, kurduğundan bu yana semavi dinlerin her üçünü kabul eden ve tanıyan, tebaasının etnik kökeni, dinî aidiyeti, mezhebi mensubiyetiyle uyumlu olan ve bunu zenginlik gören, üstelik bunu da güvence altına alan, özgün ve gelişmiş tek siyasal ve toplumsal organizasyondur (Kazıcı, 2002: 220; Kurtaran, 2011: 58). Dönemin şartları gereği muhtelif ülkelerde, dinlerinden veya mezheplerinden ötürü baskı gören veya zulme uğrayan gayrimüslimlere kapılarını açan Osmanlı yönetimi, gayrimüslimlere dini, vicdani, ibadet ve müesseseseleşme özgürlüğünü tanıyarak onlara kendi şeriatında yaşama imkânı vermiş neredeyse tek imparatorluktur.

Kıbrıs'ta da 307 yıllık tarih boyunca, gayrimüslimlere bu hakkı tanıyan Osmanlı yönetimi, Rum kilisesine, kilise yönetimine ve gayrimüslim tebaaya birçok haklar vererek dönemin şartlarının ötesinde özgürlükçü bir tutum takınmıştır. Bunlardan bir tanesi de gayrimüslimlerin vakıf müessesesini kurabilmeleridir. Buna göre bugünkü tespitlere göre 307 yıllık Osmanlı idaresindeki Kıbrıs'ta Müslümanların 2222 adet vakfı kurduğu, gayrimüslimlerin ise 7 adet vakfının bulunduğu tespit edilmiştir.⁶ Bu durum göz önüne alınırsa, Ada'da vakıf müesseselerine yönelik enflasyonun olduğu söylenebilir. Özellikle 9.252 km²lik bir alanda bu kadar çok vakfın kurulması, Ada'da Osmanlı vakıf medeniyetinin tezahür ettiğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Kıbrıs gibi küçük bir toprak parçası üzerinde 6 farklı etnik grubu (Türkler, Rumlar, Ermeniler, Maruniler, Araplar, İbraniler) ve 3 ayrı dinden oluşan milleti yöneten Osmanlı Devleti, klasik dönemde bu birlikteliği huzur, güven ve barış içerisinde yürütme başarısını göstermiştir.⁷ Osmanlı yönetiminin, Kıbrıs'ta bu birlikteliği yürütürken yönetim anlayışı gereği adalet süjesinden istifade ettiği bilinmektedir. Osmanlı yönetim anlayışına göre başka din, dil ve millete mensup kişilerin aidiyet ve mensubiyet duygusuna saygı göstermesi bir zorunluluk iken bunu İslamiyet'in zımmî hukuk çerçevesinde birleştirdiği *Millet sistemiyle* gerçekleştirdiği söylenebilir (Ortaylı, 2002: 216-220).

Buna göre Osmanlı yönetimi boyunca Kıbrıs'ta farklı milletlerin; sosyal, toplumsal ve yasal konumları, dinî yapılarına göre şekillendiği ortadadır. Osmanlı yönetim hukukunda "*Millet*" kelimesi, geleneksel İslam hukukuna göre yapılanmış, vahiy kitabını kabul eden toplumlar için kullanılmış ve bu sistemde mensup olunan dinin hükümlerine göre davranması beklenen insan grupları için inşa edilmiş bir anlayışı ifade etmektedir (Gök, 2001: 101-108; Kurtaran, 2011: 61). Buna göre Kıbrıs'ta hâkimiyet kuran Osmanlı Devleti, *millet sistemi* veya nizamı adını verdiği bu yöntemle, Ada'daki toplumları mensubiyet yapısına göre teşkilatlandırıp konumlandırmıştır.

Buna karşın Kıbrıs'ta Osmanlı idari hukuku tesis edilirken, mali ve askerî güç dengesinin merkezî otoritenin elinde bulundurulmasına da dikkat edilmiştir. Aslında Osmanlı yönetimi, Ada'da geniş cemaat özerkliğine izin vererek düzen içinde bir denge kurmuştur. Kıbrıs'ta kendi içinde önemli derecede özerklik anlayışına ve yerinden yönetim anlayışına sahip olan dinî gruplar (millet), devletin diğer bölgelerinin küçük bir modeliymiş gibi yapılandırılmışlardır. Kaldı ki Ada nüfusunun 2/3'ünün

5 Bununla ilgili olarak bkz. (Komisyon, 2006).

6 Kıbrıs Vakıflar İdaresi'nce yapılan son araştırmaya göre Kıbrıs'ta 2222 adet vakfın içerisinde sadece 763 tanesinin vakfiyesi bulunduğu belirtilmiştir. Diğerlerinin ya vakfiyesi yoktur ya da henüz tespit edilememiştir. Vakfiyesi bulunmayan vakıfların varlığı ise muhasebe defterlerinden veya diğer arşiv kayıtlarından tespit edilebilmektedir. Buna göre gayrimüslim vakıfların 7 tanesi vakfiyesi olup bunun 763 adet vakfiyenin içerisinde değerlendirilmektedir.

7 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Tamçelik, 2014: 456-468).

gayrimüslimlerden oluşmasının, Kıbrıs'ın salt İslam şeriatı temelinde yönetilmesini zorlaştırabileceği açıktır.

Osmanlı'nın egemenlik coğrafyasında olduğu gibi Kıbrıs'ta da cemaat yapısının temel esası, *millet sistemine* göre yapılandırılmıştır. Buna göre Kıbrıs'ta *millet sistemi*, geleneksel İslam hukukunda olduğu gibi din, şeriat ve bunlara bağlı toplulukları işaret etmektedir. Bir başka deyişle *millet sistemi*, Kıbrıs'ta aynı ırktan veya soydan gelenden ziyade, ait olunan dinî yapıyı veya dinî mensubiyeti ifade etmektedir. Buna göre *millet* kavramı, Kıbrıs'ta iki yapı üzerine inşa edilmiştir. Biri, Türk olsun ya da olmasın bütün Müslümanların egemen unsur olduğu "*Müslim Millet*" (Millet-i Hâkime; ümmet), diğeri de gayrimüslimlerin tamamının yer aldığı "*Rum Milleti*"dir (Millet-i Mahkûme). Ada'daki Osmanlı yönetiminin bakış açısına göre *Rum millet*i içinde Ermeni ve Maruniler de bulunmaktadır.⁸ Ada'da yaşayan Ermeni ve Maruniler, sayılarının az olması nedeniyle ayrı bir millet olarak değerlendirilmemişlerdir. Buna karşın Ermenilerin ve Marunilerin kendi kiliselerinin olduğu ve Ada dışındaki diğer kiliselerin idaresine bağlı bulunduğu da bilinmektedir (Tamçelik, 2015: 572-576).⁹ Bundan da anlaşılacaktır ki Osmanlı idaresindeki Ada'da, *millet* tabiri, ırkı veya etnik bir topluluğu değil, daha çok dinî aidiyeti ifade etmektedir. Bir yönüyle Osmanlı yönetimi; dini, Ada'daki kişileri ve grupları ayırt etmeye yarayan araçlardan birisi olarak değerlendirmiş ve benimsemiştir. Buna göre Ada'daki dinî kimlik, insanların toplumsal statülerinin belirlenmesinde belirleyici rol oynamış ve diğer kimliklerle beraber anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Özellikle Kıbrıs'ta dinî kimliklerin ortaya çıkması; bireylerin, grupların ve yönetimin birbirine karşı tavrını belirleyen ana unsurlarından birisi olmuştur. Bununla ilgili olarak denilebilir ki Osmanlı yönetimi, toplumsal sınırların oluşmasını bununla sağlayabilmiştir. Ada'daki dinî kimlik, Quataert'ın ifadesine göre Osmanlı Devleti'nde sınır çizen ve tabakalaşmaya¹⁰ neden olan önemli bir güç unsurlarıdır.

Aynı zamanda *millet* kavramı, Ada'da sosyal ve dinî topluluğu ve buna bağlı dinî ve idari yapıyı da belirlemiştir (Braudel, 2002: 245-254). Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'taki *millet sistemine* yönelik uygulamaları, İslam şeriatının zimmî hukukuna göre inşa edilmiştir (Ercan, 1999: 198; Kurat, 1999: 217-222; Ortaylı, 2002: 216).

Özellikle Osmanlı idaresindeki Kıbrıs'ta, Sünnî Müslümanlar, etnik kökenlerine bakılmaksızın ümmetin asli unsuru olarak kabul edilmişler ve Ada'nın yönetimini üstlenmişlerdir. Ada'daki Hristiyan ve Yahudi toplumu ise *zimmet ehli* olduklarından din, ibadet ve vicdan hürriyetine sahip olarak bağımsız bir şekilde hareket etmişler ve dini kurumlarını ona göre yeniden ihya etmişlerdir. Ancak adı geçen *zimmet ehli*, Ada'nın yönetiminde söz sahibi olamamışlardır. Bu anlamda Osmanlı idarecileri, Kıbrıs'ta geleneksel değerleri uygulamışlar, kültürel anlamda "*diğeri*" (Kurtaran, 2011: 59) olarak gördükleri toplumlarla, yaşam alanlarını ve güncel ortamlarını paylaşmak suretiyle günümüze kadar gelmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Ada'daki gayrimüslim tebaa için uyguladığı ve imparatorluğun idari olarak ikincil, hukuki olarak ise birincil yapısı şeklinde biçimlendirdiği bu sistem, uzun yıllar devam etmiştir. Buna göre Osmanlı yönetimi, Ada'daki gayrimüslim tebaanın dinsel, ekonomik, kültürel, dilsel ve hukuksal (Turan, 1969: 189-192; Khan, 1999: 233) gelişimini desteklemiş ve kendine mahsus kimliğini koruyarak devam etmesini sağlamıştır. Buna benzer uygulamalar, Ermeni ve Yahudi toplumları için de yapılmıştır (Aryeh, 1999: 322; Konukçu, 2002: 326). Osmanlı yönetimi, Ada'da Rum Ortodoks Kilisesi'nin başına Başpiskoposun (Rum), Ermeni kilisesinin başına ise ayrı bir Piskoposun (Ermeni) atanmasına izin vermiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Ada'daki dinî liderleri kendisine muhatap kılmış ve egemen otoriteye karşı sorumlu tutarak değer atfetmiştir. Bunu yapan Osmanlı idarecileri, Ada'da egemen nüfus olan Rum milletini denetim ve kontrol altına almışlardır. Bu şekliyle Ada'daki gayrimüslim ahali, belli bir özgürlük alanı içinde yaşarken müesses nizamın kişi üzerinden değil de daha çok dinî cemaat üzerinden yürütülmesini sağlamıştır. Osmanlı idari hukukuna (Bozkurt, 1993: 539-563; Sergevül, 2002:

8 Ermeniler, Protestan ve Katolik olup olmamalarına göre farklı *milletlere* ayrılmışlardır. Ancak Osmanlı Devleti, 1831 yılında İstanbul'da kurulan Katolik Ermeni Patrikliği'ni tanımış, 1878 Nizamnamesi ile de toprakları içindeki Protestanları bir millet olarak kabul etmiştir. Bunun için bkz. (Konan, 2015: 188).

9 Bununla ilgili olarak 1461 yılında ayrı bir millet olarak kabul edilen Ermeniler için bir patrikhane kurulmuş ve bu patrikhane Süryani, Habeş ve Kıbtî kiliseleri bağlanmıştır. Bunun için bkz. (Bilal Eryılmaz, 1992: 22).

10 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Quataert, 2013: 212).

251-260; Kurtaran, 2011: 60) göre bu durum, Ada'daki gayrimüslim tebaa ile cemaatler arasındaki denge kurulmasına da yardımcı olmuştur.

Özellikle Kıbrıs'ın fethedildiği XVI. yüzyıldan, Büyük Britanya'ya icar edildiği XIX. yüzyılın sonuna kadar Ada'daki toplumlar, *millet sistemi* içinde tasnif (Adıyeke, 1999: 255) edilmişler ve bireysel/toplumsal yaşantıları buna göre tanzim edilmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı idaresindeki Kıbrıs, yönetim sistematığına uygun olarak bireysel mensubiyete göre değil, toplumsal mensubiyete (cemaat) göre yapılandırılmışlardır. Bu anlamda Osmanlı Devleti, Ada'da yaşayan bireyi müstakil olarak değerlendirmemiş; tam aksine bireyi, toplumsal statü (Akça, 2007: 60) kazandıran cemaat yapısına göre ve onun içinde bulunduğu şekliyle kıymetlendirmiştir.

Bilindiği üzere Osmanlı toplumu içinde kabul gören dört *millet* (millet-i erbaa) bulunmaktadır. Ancak Kıbrıs'ın özel şartları gereği bu durum, böyle olmamıştır. Zira Kıbrıs'ta, *Müslüman milleti* ile *Rum milleti* şeklinde tebarüz etmiştir. Ada'da nüfusunun az olması nedeniyle Ermeniler, Rum milleti içinde değerlendirilmişlerdir. Ancak Ermeni kilisesi, Ortodoks Rum Kilisesi'nden ayrı tutulmuştur.¹¹ Ada'da Yahudi milletinden bireylerin sayısının çok az olmasından ötürü millet sistematığı içinde değerlendirilmemişlerdir. Ne var ki bu kişilerin toplumsal hakları, her zaman için korunmuştur.

Bundan da anlaşılacaktır ki Kıbrıs'ta Osmanlı idari hukuku; millet sistemine göre yapılandırılırken etnik (kavmi) ve lisan aidiyetinden ziyade, din ve mezhep mensubiyetine bakılmıştır (Ortaylı, 2002: 218). Kıbrıs'ta da bireyler, Osmanlı'da millet sistemini oluşturan grupların hemen hepsinde olduğu gibi *millet* yönetiminin denetiminde tutulmuşlardır. Ada'daki bireylerin hemen hepsi, kendi cemaatine, bir başka deyişle "*milletine*" karşı sorumludurlar. Buna göre Kıbrıs'taki gayrimüslim kişiler; idari, mali, hukuki vb. konularda önce kendi '*millet*' yönetimine, daha sonra da *Devlet-i Aliyye*'ye karşı sorumludurlar.

Aslında Kıbrıs'taki toplumların bu türden gruplara ayrılmasındaki temel amaç, imparatorluğun çok unsurlu yapısını daha kolay yönetmek içindir. Bu nedenle Osmanlı yönetimi, Ada'daki kişileri *birey* olarak değil, *cemaat* olarak muhatap almıştır. Osmanlı yönetimi, uyruklarıyla girdiği mülki ilişki ile bu grupları kesin bir şekilde birbirinden ayırmış ve devlet ile reaya arasında değişmeyen bir denge kurarak, toplumu kolay ve akılcı bir şekilde yönetmiştir.

Osmanlı Devleti, egemenliği altındaki toplumları yönetirken; güvenlik, maliye ve askerlik gibi alanlarda yetkisini sınırlandırmamış, bilakis haberleşme, eğitim, adalet, sosyal güvenlik, dinî işler, nüfus, vakıf hizmetleri vb. alanlarda milletin teşkilatlanmasına imkân sağlamıştır (Eryılmaz, 1990: 40-41; Eryılmaz, 1999: 237; Akça, 2007: 58). Buna göre Osmanlı idaresi, Kıbrıs'ta *millet başını* (dinî lider) *dinî* yetkilerle birlikte *idari* yetkilerle donatmıştır. Kıbrıs'taki millet başı, üstlendiği bu yetkilerle devlet yanında millet/cemaat haklarını savunabilmekte veya temsil edebilmektedir.

Aslında bu yöntemle Kıbrıs'taki *millet başının*, kendi ibadethanelerinin örgütlenmesinde devletin onayını alarak en üst noktaya kadar çıktığı söylenebilir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin, idari hukuk açısından kendine bağlı cemaatlerin oluşmasını daha çok tercih ettiği söylenebilir (Kurtaran, 2011: 62)

Nitekim Osmanlı idaresi, Ada'daki gayrimüslimleri cizye vergisi ile muhatap kılmış ve bunun dışındaki herhangi bir şeyle muhatap kılmamıştır. Ancak Kıbrıs'ta sosyal düzenin temelini oluşturan '*cemaat*' ile '*millet*' kavramları arasında geçişkenliği sağlamak, neredeyse imkânsız gibidir. Zira Ada'da kurulan sistem, buna cevaz vermemektedir. Buna göre Kıbrıs'ta nitelikleri açısından diğerlerinden farklı olan Müslüman milleti, geçişgenlik açısından en müstesna grup olarak kabul edilmektedir. Zira İslam hukukuna göre İslam dininden ayrılmayı cevaz görmemektedir (Kurtaran, 2011: 62). Bu açıdan bakıldığında Ada'da Müslüman bir bireyin, Müslüman milletinden çıkıp bir başka millete geçmesi mümkün olmadığı gibi yasaklandığı da bilinmektedir.

İslam hukukuna göre insanlar, Müslimler ve gayrimüslimler olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. İslam hukukunda gayrimüslimler, buldukları kısma göre farklı statüye sahiptirler. Ancak tabiiyet hakları, fert ile devlet arasında siyasi ve hukuki bağları değerlendirildiği zaman Kıbrıs'taki bireyler, Osmanlı Devleti'nin tabiiyetindedirler (Ercan, 1999: 198).

¹¹ Ada'daki Ermeni Apostolik Kilisesi, Kilikya Piskoposluğu ile Ermeni Apostolik Kilisesi'nin salahiyeti altında bulunmaktadır.

Buna göre Kıbrıs Ermenilerinin büyük bir çoğunluğu (%95) genel olarak Ortodoks Hristiyanlardır. %5'lik gibi küçük bir kısmı ise Protestan ve Katoliktirler. Bunun için bkz. (Hadjilyra, 2012: 7; Tamçelik, 2015: 575).

Buna göre Kıbrıs'taki gayrimüslimler, tıpkı Müslüman ahali gibi, birçok hakka sahiptirler. Örneğin Kıbrıs'taki gayrimüslimlerin, özellikle de vasi tayin etme, evlenme, mülk edinme, miras alma, çocuklarına veli olma, nafaka verme, vakıf kurma gibi birçok haklarının bulunduğu görülmektedir. Ancak gayrimüslimlere, kamu düzenini ilgilendiren konularda İslam hukukunun kuralları uygulandığı da bir vakadır. Buna karşın Ada'da bulunan gayrimüslimlere; aile hukuku, miras düzeni ve birtakım ticaret faaliyetleriyle ilgili konularda özel hukuk normları uygulanmış veya bu kuralların uygulanmasına imkân tanımışlardır. Aslında bu türden bir tutumun, zamanın şartlarına göre değerlendirildiğinde insan haklarına, din ve inanç hürriyetine ve vicdan esaslarına en uygun örneklerden biri olduğu değerlendirilmektedir (Çevikel, 1999: 277-285).

Kıbrıs'ta Osmanlı idaresinin uyguladığı hoşgörü ortamı gereği ve geliştirdiği nizam, Ada'da mukim olan insanların dinine ve mezhebine bakılmaksızın, etnik yapısını öncelemeksizin veya ötekileştirmeksizin insanların, üç asır boyunca varlıklarını sürdürmelerine ve korumalarına yardımcı olmuştur.

2.2. KIBRIS'TA OSMANLI DÖNEMİNDE KURULAN VAKIFLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ VE YAPISI

Sosyal bir varlık olması hasebiyle insan, başkalarıyla birlikte yaşama ve sosyal ilişki kurma ihtiyacını hisseden bir varlıktır. Buna göre insan, sosyal şartlar gereği içinde bulunduğu çevreyle sosyal ilişki kuran ve tabiatı itibarıyla medeni bir varlık (İbn Haldun, 1991: 106) olarak dikkatleri çekmektedir.

Hiç kuşku yok ki medeni bir varlık olan insanın oluşturduğu önemli müesseselerinden birisi de vakıflardır. İslam dininin, yardım etmeyle ilgili emredici kurallar ve ilkelerinden hareketle ortaya çıkan vakıf müessesesi, yüzlerce yıl insanlığa hizmet etmiş önemli bir sosyalizasyon projesidir. Buna göre bu müessese, insana hizmet etmek amacıyla yapılandırılmış ve hayır işleriyle meşgul olmuş bir kurumdur (Başçı, 2007: 1). Hâl bu merkezde olunca İslam coğrafyasında sosyal yardım faaliyetleri, hayır işleriyle ilişkilendirilmiş ve bu işler, vakıf yoluyla icra edilmeye başlanmıştır.

Vakıflar, büyük ölçüde kurulu devlet nizamının yerine getirmesi gereken görevleri bizzat yerine getirmesinin yanı sıra birçok konuda yardım yaparak kişilerin ihtiyaçlarını da karşılamışlardır (Başçı, 2007: 3). Örneğin yardım sandıklarıyla ihtiyaç sahibi bireylerin geçimini sağlamışlar, imarethanelerle yeme içme gereksinimini gidermişler, çeşmeler/sebillerle su ihtiyacını karşılamışlar, kervansaraylar/hanlarla güvenli yolculuk ihtiyacını gidermişler vb. birçok konuda vakıflar eliyle ve devlet hazinesinden bir kuruş para çıkmadan başarabilmişlerdir (Öztürk, 2013: 7).

Bir vakıf medeniyeti olarak vasıflandırılan Osmanlı Devleti, kadim tarihten gelen vakıf geleneğini almış, zaman içerisinde daha da geliştirmiş ve yaygın bir kurum hâline getirerek kullanmıştır. Hatta ve hatta Osmanlı düzeni, vakıflar vasıtasıyla oluşturulan birikimi, finans sistemine dönüştürerek, toplumsal hayatta ihtiyaç duyulan eğitim, kültür, sağlık, bayındırlık, altyapı, sosyal hizmetler, din ile sosyal güvenlik ve hayır işleri için finansman ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır (Türkmen, 2012: 122). Böylece Osmanlı Devleti, vakıf müessesesini, fertlerin elinde toplanan serveti, ihtiyaç duyulan alanlara yönlendirerek hizmeti şamil bir mekanizmaya dönüştürmüştür (Özcan, 2008: 124).

Bir ölçüde vakıflar, Osmanlı toplum sisteminin birbiriyle bütünleşmesini veya bireylerin/toplumların, devletle/siyasal sistemle senkronize edilerek faaliyet göstermesini sağlayan en önemli araç olarak görülmüşlerdir. Kişisel yarardan çok, toplumsal yararın ön plana çıktığı bu sistemin, Osmanlı Devleti'nin Ada'yı fethettikten sonra Ada'da uygulanması mümkün olmuştur. Bu nedenle Kıbrıs'ta Müslümanlar tarafından birçok vakıf kurulmuş ve sosyal hayatta yerini korumuştur.

Maddi bir bedel beklemeden muhtaç sahipleri kişilere yardım yapmak amacıyla kurulan bu müessese, ekonomik, kültürel ve toplumsal hayat üzerinde derin izler bırakmıştır (Başçı, 2007: 5). Buna göre vakıflar, müessese olarak dinî, hukuki ve sosyal bir kurum olarak önem kazanmışlardır (Başçı, 2007: 1). Bu amaçla Kıbrıs'ta 2.222 adet vakıf kuran Türkler, Osmanlı coğrafyasında başat rolü üstlenmişlerdir. Osmanlı idaresi boyunca bu kadar küçük bir yerde, bu kadar çok vakfın kurulması "*insanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır; malın en hayırlısı Allah yolunda harcanandır; vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır*" (Eflaki, 1995: 165) prensibine dayanmakta ve birtakım ekonomik unsurlara değer atfetmesinden ileri gelmektedir. Bu amaçla Osmanlı idaresi, Kıbrıs'ta

307 yıllık sürede birçok vakfın kurulmasına imkân sağlamıştır. Hatta denilebilir ki XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaklaşık 20.000 vakıf kurulmuşken¹² Kıbrıs gibi nüfusu az ve yüz ölçümü küçük bir coğrafyanın, Osmanlı'nın diğer bölgeleriyle yarışır halde olması ve XIX. yüzyıl sonu itibarıyla kurulan vakıfların neredeyse yüzde 10'unun Kıbrıs Adası'nda kurulması dikkat çekicidir.

İslamiyet'i kabul eden Türklerin sosyal ve ekonomik hayatında etkili rol oynayan vakıf müessesesi, sadece yoksullara ve düşkünlere yardım etmek için kullanılmamış, aynı zamanda kültür, uygarlık, fikir, sanat, irfan, estetik ve eğitim hayatında (Başcı, 2007: 4) da etkili olduğu, mimarlık, bayındırlık ve şehircilik açısından da derin izler bıraktığı bilinmektedir (Kazıcı, 1985: 8).

Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra vakıf kurumlarının sayısında büyük bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Milletin; cömertlik, fazilet, yardımseverlik gibi milli ve manevi değerlerle insan sevgisinin kuvvetli bir tezahürü olarak değerlendirildiği görülen vakıfların, Türk-İslam kültürünün ege men olduğu coğrafyalarda önemli yer tuttuğu açıktır. Bu bakımdan Osmanlı coğrafyasının imarında ve ihyasında, vakıfların önemi büyüktür (Başcı, 2007: 4). Bundan hareketle bugün bile KKTC'de devlet bütçesiyle yapılmaya çalışılan birçok işin, Osmanlı idaresinde vakıflar yoluyla yapılmaya çalışıldığı düşünülecek olursa, bu kurumun önemini ortaya koyması açısından yeterli olacağı değerlendirilmektedir.

Özellikle Kıbrıs'ta Türk-İslam müessesesi olarak ortaya çıkan vakıfların, sadece erkekler tarafından değil, aynı zamanda kadınlar¹³ tarafından da kurulduğu tespit edilmiştir. Zira Osmanlı idaresi boyunca Kıbrıs'ta kadınlarca kurulan pek çok vakıf vardır. Buna göre Ada'daki topluma hizmet etmek amacıyla cami,¹⁴ okul, hamam, aşevi,¹⁵ mescit,¹⁶ çeşme vb. müesseseler inşa edilmiş; bağ, bahçe, tarla, ev,¹⁷ meyve ağaçları,¹⁸ su hakkı¹⁹ vb. unsurların bağışlandığı ve bununla ilgili vakıfların kurulduğu görülmüştür.

Kıbrıs'ta vakıf kültürünün temelini oluşturan unsurların başında, yardımlaşma geleneği gelmektedir. Bu gelenekten gayrimüslimler de etkilenmiş ve kendi toplumlarının fakirleri için vakıflar kurmaya başlamışlardır. Buna göre Kıbrıs'ta vakıf müessesesi, hem Müslim hem de gayrimüslim cemaat tarafından şahısların kendi rızasıyla kurdukları, gelirlerini ve mallarını başkalarının kullanmasına imkân sağlamak amacıyla tesis ettikleri bir kurum olarak görülmüştür.

Aslında Ada'da kurulan vakıf sistemi, günümüzdeki karşılığı sosyal güvenlik kurumunun bir devamı gibi görüldüğünden bayındırlık, kültür, eğitim, diyanet, sağlık ve sosyal yardımları yürüten mali bir kurum olarak değerlendirilmiştir. Kıbrıs'ta çeşitli sosyal ve yardım kurumlarının mali giderlerini finanse etmede büyük fırsat sağlayan vakıf müessesesi, aynı zamanda Osmanlı mali teşkilatının en önemli kurumları olan devlet maliyesi ile tımar sistemini ayakta tutmakta, adeta bu iki nüveye destek niteliğinde üçüncü nüve olarak ayakta durmaktadır (Kaya, Çelik, 2011: 162).

Bundan da anlaşılmaktadır ki Kıbrıs'ta kurulan vakıfların temel amacı, yukarıda ifade edilen bir takım hizmetlere katkı sağlamakla birlikte tebaa olarak yaşayan insanların faydalanmasına da imkân sağlamıştır. Bu nedenle Ada'da vakıf sisteminde görülen başlıca unsurları, vakfı finanse eden ile edilen

12 Daha geniş ayrıntılı bilgi için bkz. (Bahaeddin Yediyıldız, 1984: 26).

13 Kıbrıs Vakıflar İdaresi'nde yapılan son araştırmaya göre Kıbrıs'ta 301 adet vakfın kadınlar tarafından kurulduğu tespit edilmiştir.

14 Lefkoşa'nın İbrahim Paşa Mahallesi'nden Üzengicioğlu Ahmed'in kızı Dellake Meryem Hatun'un, aynı mahallede bulunan evini müstemilâtıyla birlikte İbrahim Paşa Camisi'ne vakfettiği görülmüştür. Bunun için bkz. (KŞS, 38: 31/20. Tarih: H. 4 Rebiü'l-Ahir 1255 (M. 17 Haziran 1839)).

15 Lefkoşa'dan Hüma binti Ali Hatun'un, evinin önündeki iki buçuk dönümlük avlusunu fakirlere yemek vermek veya dağıtmak için vakfettiği tespit edilmiştir. Bunun için bkz. (KŞS, 1: 154/53530. Tarih: H. 29 Rebiü'l-Ahir 1003 (M. 11 Ocak 1595)).

16 Lefkoşa'nın Tahtakale Mahallesi'nden Hacı Hüseyin ibn-i Abdi'nin azatlı kölesi Alime bint-i Abdullah Hatun'un, aynı mahallede bulunan evini mahalle mescidine vakfettiği görülmüştür. Bunun için bkz. (KŞS, 28: 149/322. Tarih: H. 19 Rebiü'l-Ahir 1229 (M. 10 Nisan 1814)).

17 Lefkoşa'nın Tophane Mahallesi'nden Emine bint-i Hacı Hüseyin bin Ahmed'in iki katlı evini ve kırk dönüm arsasını vakfettiği tespit edilmiştir. Bunun için bkz. (KŞS, Sayı No: 36, Sayfa No: 126, Hüküm No: 165, Tarih: H. 9 Cemaziye'l-Ahir 1245 (M. 6 Aralık 1829)).

18 Mesarya kazasına tâbi Konedra köyünden Eşmine bint-i Mustafa'nın Malunda köyünde muhtelif mahallerde bulunan on bir zeytin ağacının yarım hissesini vakfettiği görülmüştür. Bunun için bkz. (KŞS, Sayı No: 36, Sayfa No: 150, Hüküm No: 195, Tarih: H. 15 Ramazan 1253 (M. 13 Aralık 1837)).

19 Piskopu sınırında muhtelif mahallerde parçalar hâlinde toplam 152 dönüm arazi ve sulama hakları, harman yeri, mahzenini ve çok odalı evini müstemilâtıyla birlikte vakfettiği tespit edilmiştir. Bunun için bkz. (KVGMA).

olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Finanse eden gelir kaynakları; iktisadî ve sosyal hayatın esasını oluşturan dükkân, çarşı, hamam, arazi, tarla gibi taşınmazlar ile vakıf sandıklardan yapılan kredi faaliyetleridir. Bu kaynaklardan elde edilen gelirlerle hayır kurumları tesis edilmiş ve hayır işlerine finansal kaynak sağlanmıştır. Böylece Ada'daki Müslim ve gayrimüslim toplum, kendi cemaatine yönelik çalışmalarda bulunmasını ve dinî yerlerin, mabetlerin, eğitimin, bayındırlık işlemlerinin, sağlık giderlerinin, sosyal yardım kurumlarının ve sosyal güvenlik sisteminin finanse edilmesini sağlamıştır.²⁰

Bunun dışında Kıbrıs'ta kurulan vakıfların hemen hepsi irade beyanına göre tesis edilmişlerdir. Kıbrıs'ta gerek Müslim gerekse gayrimüslim olsun vakıf kurmak isteyen bir kimse, ilk önce bunu sözlü ifadeyle belirtmek zorundadır. Ancak Ada'da vakıf koşullarının gerçekçi bir şekilde tespit edilebilmesi için kayda alınması da gerekmiştir (Deniz, 2016: 339). Buna göre Kıbrıs'ta tesis edilen vakıfların, hukuki hâle gelebilmesi ve işlemlerinin meşruiyet dairesinde yürütülebilmesi için mahkemeye tescil ettirilmesi şarttır (Deniz, 2016: 335).

Kıbrıs'taki vakıfların bir diğer hususiyeti, vakıftan yararlananların (mevkufun-aleyh) bizzat o cemaatten olması gerektiğidir. Yapılan inceleme sonucunda Kıbrıs'ta kurulan vakıflardan, ilgili cemaatin tamamı yararlanmaktadırlar (Deniz, 2016: 335). Hatta Ebu Yusuf'un ifadesine göre vakfı kuranların bile ilgili vakıftan yararlanabilmesi mümkündür (Aydın, 2005: 268-271). Bu görüşe izafeten vakıf müessesesinin, Kıbrıs tarihinde geniş uygulama alanı olarak kayda geçtiği görülmüştür. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki Kıbrıs'ta zengin olan bireylerin, mallarını çocuklarına bırakabilmenin bir yolu olarak da vakıf müessesesini kullandıkları olmuştur. Zira vakıf hukuku, buna cevaz vermektedir. Özellikle vakıfların, Kıbrıs'ta bireysel çalışma ve gayretle kazanılan birikimin, kamu yararı için tahsis edilen bir mülkün veya buna dair bir terekenin sonraki nesillere²¹ bırakılmasını sağlayan yasal sistemin bir türevi olarak görülüp değerlendirildiği söylenebilir. Kıbrıs'ta birçok vakıf türünün ortaya çıktığı bir gerçekken Ada'da hangi vakıf türünden olursa olsun merkezi otorite tarafından yapılması gereken birçok görevin, bu müessesesyle karşılandığı gerçeğini öteleyemez.

Kıbrıs'ta kurulan vakıfların; Müslümanlar için sosyal, kültür, eğitim, ekonomik vb. konularda, gayrimüslimler için de kiliseye bağlı fakirlere yardım yapılmasının yanı sıra daha birçok konuda katkı sağladığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Kıbrıs'taki vakıfların Ada'daki ticarete, dolayısıyla da Ada'nın ekonomik hayatına olumlu katkı sağladığı bir gerçektir. Kıbrıs'ta su yollarının²² yapılması, fakirlerin doyurulması, dinî yerlerin onarılması ve giderlerin karşılanması²³ vb. kamu hizmetlerinin sağlanması mümkün olabilmıştır.

İktisadî açıdan Kıbrıs'taki vakıf müessesesinin; kişilerin sahip olduğu mal varlığının ait olduğu toplumun ihtiyaçlarının bir kısmını karşıladığı da bir vakadır. Kıbrıs'ta Müslim ve gayrimüslim tebaanın toplumsal hayatında etkili olan vakıfların, fakirlerin yararlanması için parasız faaliyetler icra ettiği, bunların başında sebiller geldiği, Ramazan'da şerbet dağıtımının yapıldığı, yıkanılması için hamamların inşa edildiği, camilerdeki kandillerin yağ giderlerinin karşılandığı tespit edilmiştir.

20 Konuyla ilgili olarak bkz. (Yediyıldız, 1982: 156).

21 Bunun için bkz. (Mehmet Bayartan, 2005: 88).

22 Sabık süvari mukabelecisi Mehmed Raşid Efendi'nin, Mağusa Kalesi'ne iki saat mesafede olan Kızılkaya adlı bölgeden vakıf olan tatlı suyu getirdiği, ancak vakıf tarafından su yollarının tamir ve bakımı için herhangi bir gelir tahsis edilmemesinden ve zaman içinde su yollarının bakımsız kalmasından dolayı bu sudan istifade edenlerce şikâyete maruz kaldığı tespit edilmiştir. Bu şikâyetin önlenmesi için vakıf olan suyun Korkud Hamamı'na getirilmesi ve bundan elde edilecek gelirle su yollarının ve çeşmelerin tamir edilmesi amaçlanmıştır. Su yollarının tamiri veya bakımı için Sergiz adındaki şahsın görevlendirildiği, bu şahsın da kale varoşunda bulunan bahçesine Raşid Efendi'nin Mağusa Kalesi'ne getirdiği tatlı sudan bir miktarını alarak mahsuplaşmaya çalışıldığı belirtilmektedir. Bunun için bkz. (KŞS, Sayı No: 21, Sayfa No: 177, Hüküm No: 408, Tarih: H. 1 Receb 1205 (M. 6 Mart 1791). Tuzla İskelesi Gümrükçüsü Lefkoşalı El-Hac İbrahim Ağa bin Koca Hasan'ın, Tuzla'daki Alaiyeli Hanı, üç mahzen ve dört dükkânını, Lefkoşa'da basmacı dükkânı ile boş arsasını, Tuzla İskelesi'nde kendisinin yaptırdığı medresenin görevlileriyle talebelerinin masraflarına ve medrese ile Tuzla'daki çeşmelerin ve su yollarının tamir ve masraflarının karşılanmasına ve Ümmü'l-Haram Tekkesi'nde okunacak hatim ve kasidelerin masraflarına vakfettiği tespit edilmiştir. Bunun için bkz. (KŞS, Sayı No: 29, Sayfa No: 178, Hüküm No: 311, Tarih: H. 5 Rebiü'l-Evvel 1232 (M. 23 Ocak 1817) vb.'leri gibi...

23 El-Hac İsmail Ağa bin Mustafa'nın, Mesarya Pi-peristerona Köyü camisinde Kur'an ve mevlit okunması ve caminin tamiratına harcanması için 5.000 kuruşunu vakfettiği tespit edilmiştir. Bunun için bkz. (Kıbrıs Vakıflar İdaresi Kara Kaplı Vakfiye Defteri, Defter No: 4, Sayfa No: 232, Tarih: H. 8 Zi'l-Hicce 1286 (M. 19 Ekim 1817) ve vb.'leri gibi...

Ada'daki kiliselerin giderlerinin ise genellikle Doğu Roma İmparatorluğu'ndan kalan geleneğe göre dinî ayinler yapılırken cemaatten toplanan bağışlarla karşılandığı bilinmektedir. Bu hususun; ayinlerde mum satılarak, tabak dolaştırılarak, gönüllü bağış alınarak veya vaftiz, cenaze, evlilik gibi dinî faaliyetlerde vergiler toplanarak sağlandığı belirlenmiştir (Deniz, 2016: 340). Yapılan bağışların yanı sıra kilise ve manastır gibi dinî kurumların, bağlı oldukları köy ve yerleşim yerlerindeki tarım ürünlerinin satışından da gelir elde ettikleri olmuştur (Kenanoğlu, 2004: 196).

Görülebileceği gibi Kıbrıs'ta gayrimüslim tebaanın temel hakları, Müslümanlarınki gibi birçok açıdan korunmaktadır. Gayrimüslim tebaanın farklı olduğu temel husus, cizye vergisine tabi olmasıdır. Bir diğer husus ise gayrimüslim tebaaya ticaret yapma özgürlüğünün verilmesidir. Böylece Osmanlı coğrafyasında gayrimüslim tebaanın sermaye birikimi giderek artmış ve buna göre Ada'da kurulan para vakıflarından²⁴ (Tabakoğlu, 1994: 212) gayrimüslimlerin de yararlanması sağlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı yönetiminin, idaresi altındaki Kıbrıs'ta yoksulların hayat şartlarını düzeltme amacına yönelik birtakım çözümler ürettiği ve bu konuyla uğraşırken vakıfları bir araç olarak kullandığı da olmuştur.

2.3. KIBRIS'TA REAYANIN KURDUĞU VAKIFLAR VE ÖZELLİKLERİ

Süreç analizi yöntemiyle tahlil edildiği zaman filantropinin, toplumsal nüve içinde zengin ile fakir arasında gelir farkının azaltılmasında yardımcı olduğu ve toplumun katma değer üretiminde önemli bir rol oynadığı görülmüştür (Çizakça, 2005: 3). Bu bağlamda filantropi; zenginden yoksula gönüllü servet aktarmayı, toplumsal yaşamda yoksulluğu ortadan kaldırmayı, dikey sosyal ve ekonomik hareketliliği arttırmayı hedefleyen politikaların bütününe verilen ad olarak karşımıza çıkmaktadır (Çizakça, 2009a: 21). Dolayısıyla filantropi, kâr elde etmeyi amaçlamayan kurumlar olarak değerlendirilebilir.

Genelde İslam dünyasında, özelde Osmanlı topraklarında ve mekânsal olarak da Kıbrıs'ta bu amaçın gerçekleşmesine yönelik en önemli kurumların başında vakıfların geldiği görülmektedir. Özellikle Kıbrıs Adası'nda beşerî sermayenin gelişmesi için en çok harcamanın din, eğitim ve sosyal konularda yapıldığı bilinirken, bunun büyük bir kısmının vakıflar aracılığıyla elde edildiği tespit edilmiştir. Gerçekten de Osmanlı idaresi boyunca Kıbrıs'taki vakıfların; dinî kurumların yapımı ve onarımı, okulların inşası, su yolları ve hakları, iâşe ve ibate ihtiyaçlarının karşılanması gibi unsurların yanı sıra, ekonomik kalkınmaya katkı sağlayarak sayısız hizmetlerde bulunduğu görülmüştür.

Özellikle Osmanlı hâkimiyetindeki Balkanlardan Yemen'e kadar kurulan bütün vakıflar, en önemli filantropik kurumlar olarak kayda geçmişlerdir. Örneğin Ekrem Hakkı Ayverdi ve Ömer Lütfi Barkan'ın bulgularına göre 1546 yılı İstanbul'unda yalnızca 2.515 vakıf bulunmaktadır (Baykan, Ayverdi, 1970: 46-51). Halep'te (bugünkü Suriye) ise 1718 ile 1800 yılları arasında toplam 687 vakıf kurulmuştur (Çizakça, 2009a: 22). Midilli Adası'nda ise vakıf sayısının 607 olduğu tespit edilmiştir (Oğuz, 2015: 263) Buna göre Kıbrıs gibi küçük bir yerde 2.222 vakfın kurulması da önemli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Zira bu rakam, 307 yıllık Osmanlı idaresindeki bir coğrafyada vakfa verilen önemi göstermesi açısından önemlidir. Öyle ki Ada'daki Müslim tebaanın kendi hukuk sistemi içinde birçok vakıf kurması izahı zor bir iş olarak ortada durmaktadır.

Bundan hareketle denilebilir ki Kıbrıs'ta kurulan vakıfların Ada'daki beşerî sermayeyi geliştirdiği gibi Kıbrıs'ın daha birçok ihtiyacının bu kurumlar vasıtasıyla karşıladığı görülmektedir. Bu yöntemle mülki idare tarafından mülkiyet haklarının ortadan kaldırılması engellenmiş; Ada'da bulunan çeşitli medeniyetlerden miras kalan zengin mimarî yapılar yeniden ihya edilmiş ya da gelir elde edilerek korunmuş; Osmanlı maliyesi zora girdiği durumlarda Müslim ve gayrimüslimden alınan birtakım vergilerin yükü kaldırılabilmiş; arazilerin küçük parçalara bölünmesi önlenmiş; lonca veya ahilik teşkilatı için sigorta güvencesi sağlanmış; yollar, su bentleri, köprüler, kütüphaneler, limanlar, sarnıçlar, çeşmeler vb.

24 Konuyla ilgili olarak Musa Beşe'nin, Lefkoşa Küçük Kaymaklı köy mescidi için 2.000 kuruşunu vakfettiği tespit edilmiştir. Bunun için bkz. (KŞS, Sayı No: 3, Sayfa No: 120, Hüküm No: 715, Tarih: H. 15 Ramazan 1019 (M. 20 Mart 1601). Ayrıca Kıbrıs Yeniçerileri Kethüdası Seydi Kethüda, Hatice Hanım, Rukiye Hanım'ın Aya Sofya Camisi'nin muhtelif vakitlerinde hatim, mevlit vb. işlerin yürütülmesi için 22.000 akçesini vakfettiği tespit edilmiştir. Bunun için bkz. (KŞS, Sayı No: 4, Sayfa No: 122, Hüküm No: 287, Tarih: H. 1 Cemaziye'l-Evvel 1045 (M. 13 Ekim 1635)).

tesisler inşa edilmiş veya muhafaza edilmiş;²⁵ bundan mütevellit Kıbrıs'ta savunma tedbirleri ve masrafları hariç, bir toplumda sosyal, ekonomik ve kültürel vb. yaşama ait bütün hizmetler, bu sistemle birlikte karşılanmış, masrafları bununla finanse edilmiş ve birtakım kurumlar yaşatılabilmiştir.

Gerçek şu ki Kıbrıs'ta bu konuyla ilgili olarak dikkate değer iki husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ı fethettikten sonra geleneksel olarak uygulayageldiği vakıf sistemini Ada'ya da uygulamıştır. Bu sisteme göre devlet yönetimi ile vakıf sisteminin birbirine entegre edildiği ve iş birliğine dönüştüğü, vergi muafiyetinin yanı sıra devlet tarafından sağlanan mali destek ile şekillendiği görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ta vakıf müessesesine önemli gelirler de tevdi ettiği olmuştur. Örneğin mukataa adı verilen birtakım vergi gelirlerinin vakıflara aktarılması da bu desteğin bir nişanesidir.²⁶ Bununla ilgili olarak özellikle Sultanlar ile hanedan üyeleri, kamu yararı gözeterek birtakım vakıflar da inşa etmişlerdir.²⁷ Bu vakıfların bir diğer özelliği de devlet gelirlerinin vakıf yöneticilerine mütevellî sıfatıyla bırakıyor olmasıdır. Bu durum, II. Abdülhamid döneminde değiştiği ve filantropi anlayışının dönüştüğü gerçeğini engellemektedir. Ancak devletin mali etkisi, Kıbrıs'ın fethinden XIX. yüzyılın sonuna kadar Ada'da tesis edilen vakıf yönetimine doğrudan olmamış ve yönetiminde bulunmamıştır (Çizakça, 2009a: 23). İkinci bir durum ise Kıbrıs'ta çok sayıda sosyal ve kamu hizmetinin vakıf sektörü aracılığıyla ve onun finansal desteğiyle icra edilmesine ve sürdürülmesine imkân sağlamasıdır. Bu duruma yardımcı bir diğer husus ise devlet sisteminin adem-i merkezi bir yapıya sahip olmasıdır.

Bunun dışında Kıbrıs'ta Müslim veya gayrimüslim tebaanın kurduğu vakıfların, üç ana unsurunun olduğu görülmüştür. Birincisi, bağışın varlıklı bir şahıs tarafından yapılması; ikincisi, bağışlanan gelirin düzenli, güvenli ve devamlı olması, üçüncüsü ise bir amaca müteallik hizmet etmesi üzerine kurgulanmıştır. Dolayısıyla Kıbrıs'ta kurulan Müslim veya gayrimüslim vakıflar, bireyin kamusal amaca yönelik gönüllü servet transferini içermesini gerekli kılmaktadır. Buna göre Kıbrıs'ta varlıklı bir bireyin, ilkin ihtiyaç duyduğu bir konuda vakıf kurduğu ve bunu, kendi şahsi iradesiyle biçimlendirdiği görülmüştür. Aslında Kıbrıs'taki cari sorunlara, şahsi, ancak yerel unsurlarla müdahale edilerek çözüldüğü veya çözüm için fırsat yaratıldığı yeni bir sistemin oluşturulduğu söylenebilir. Özellikle Ada'daki sorunlara ve ihtiyaçlara, merkezi hükümetten (İstanbul) daha çok mahalli unsurların (Müslim veya gayrimüslim bireyler/cemaatler) doğrudan müdahale etmesi ve mahalli kadıdan da alınacak icazetle uygulama sahasına konulması hedeflenmiştir. Böylece Kıbrıs'ta vakıf müessesesiyle, birçok yerel sorun merkezi otoriteye ulaşmadan, yerinde, hızlı ve maliyeti düşük bir şekilde çözülmüştür.

Kıbrıs'ta bir mülkün, Allah'ın mülküne dönüştürülebilmesi için her şeyden önce o mülkün '*özel mülk statüsünde*' (Çizakça, 2009a: 24) olması gerektiği açıktır. İslam fıkhnına göre vakıf kurucusunun, vakfedeceği malın mutlak mülkiyetine sahip olması gerekmekte, ilgili kişiden gerekli ehliyet haiz olması da beklenmektedir (Hatemi, 1969: 90). Buna göre Kıbrıs'ta Müslim veya gayrimüslim bir kişinin kuracağı vakfın; şahıs olarak hür, akıl sahibi ve erginlik çağına erişmiş olması gerekirken, aynı zamanda borcunu ödeyememesi ve israfı yüzünden malını kullanmaktan menedilmemesi de beklenmektedir (Hatemi, 1969: 83-96; Yediyıldız, 1982, 159).

Müslim ve gayrimüslim vakıflarda görülen bu durum, vakıf hukuku açısından da oldukça önemlidir. Pek tabii ki Müslim ve gayrimüslim bir kişinin, özel mülkünü belli bir amaç için vakfetmesi, yaşadığı toplumdaki sosyal statüsünü artırdığı ve bu konuda önemli bir kazanım elde ettiği de bir gerçektir.

Kıbrıs'ta kurulan vakıfların, birkaç farklı şekilde sınıflandırılması mümkündür. Bunların biri bağışın tipine göre yapılan sınıflandırma biçimidir. Bir başka deyişle vakfa ait varlığın menkul ya da gayrimenkul olması ve bunun tescil edilmesidir. Bununla ilgili ilk tedbir, kira geliri getiren mülkün bağışlanması gibi oldukça genel ve basit bir işlemden geçiyor olmasıdır. Vakfedilen maldan elde edilen kira gelirleri, vakfın kuruluş amacına uygun davranmasına ve bu amaca uygun davranış göstermesine imkân sağlamaktadır (Çizakça, 2009a: 24). Kıbrıs'ta önemli miktarda yıllık gelir getiren Lala Mustafa Paşa, Abdullah Paşa ve Bekir Paşa gibi vakıfların olduğu, malvarlıklarının zengin ve çok olduğu, yüzyıllar boyu

25 Bununla ilgili olarak bkz. (Çizakça, 2005: 5).

26 Bununla ilgili olarak bkz. (Çizakça, 2005: 4).

27 Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin vakıf yönetiminde yer almamasıyla ilgili olarak bkz. (Çizakça, 2009a: 23).

işlevini sürdürdüğü ortadadır. Kıbrıs'ta kurulan bu tür vakıflara, para vakıfları adı da verilmektedir ki Ada'daki para vakıfları küçük çaplı vakıflar olarak da bilinmektedirler.²⁸ Ancak Kıbrıs'ta bu tür vakıflar kurulurken, sadece nakit sermayeyle tesis edildikleri de bir gerçektir.

Esasında bu tür vakıflar, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Anadolu ve Rumeli gibi bölgelerde bulunmaktadırlar (Çizakça, 2009a: 24). Kıbrıs'ta da olduğu gibi nakit paranın bağışlandığı, bunun yatırıma dönüştüğü ve sonrasında elde edilen kazancın vakfın kuruluş amaçları için kullanıldığı görülmüştür. Bunun dışında elde edilen yıllık gelirin bir kısmının, enflasyona karşı korumak veya değer kaybını önlemek amacıyla, gerçek sermayeye ilave edildiği de olmuştur.

Buna göre Kıbrıs'ta bir para vakfının işleyişi şu şekilde cereyan etmektedir: Her şeyden önce geliri yüksek olan bir kişinin belirlediği amaca yönelik nakit para vakfetmesi, bu durumu mahallinde bulunan mülki idare amiri pozisyonundaki kadıya kaydettirmesi ve vakfın kurulmasıyla ilgili işlemin başlatılmasıyla sonuçlanmaktadır. Varlıklı kişi tarafından vakfedilen bu para, ihtiyaçlı kişilerin gayrimenkulünü, mesela evini veya tarlasını, ipotek göstermesi suretiyle kredi borcu olarak verilebilmektedir. Ardından borçlu kişi, kredi borcu için gayrimenkulünün mülkiyetini geçici olarak ilgili para vakfına devretmektedir. Borçlu, borcunu ödediği zaman mülkiyet hakkı yine ona rücu etmektedir. Bu uygulamaya göre borçlunun, borcunu ödeyinceye kadar ipotekli gayrimenkulünde yaşamasına izin verilmektedir. Ancak ilgili vakıf, buna rıza gösterirken borçlunun dönem rayicine uygun bir kira bedeli ödemesini de talep edebilmektedir. Dolayısıyla elde edilen bu kira geliri, vakfın kazancını oluşturmakta olup takriben yüzde 9-12 arasında bir paya tekabül etmektedir (Çizakça, 2009b: 28). Kıbrıs'ta Müslüman vakıflar arasında bu türden vakıflara rastlansa da bu kiranın meşruiyeti hususu, İslam hukukçuları arasında tartışmalı bir konu olarak varlığını sürdürmektedir (Çizakça, 2009b: 27-28). Ancak eldeki verilere göre gayrimüslimlerin para vakıflarıyla alakalı herhangi bir girişiminin olmadığı veya bununla ilgili herhangi bir kayda rastlanılmadığı da belirtilmelidir.

Bir diğer sınıflandırma yöntemi ise yönetim işleviyle ilgilidir. Buna göre vakıfların, bizzat kurucusu veya onun ardılları tarafından (mülhak)²⁹ mı yönetileceği veyahut merkezî otorite tarafından (mazbut)³⁰ mı idare edileceği önemli bir konudur. Bugün itibarıyla Kıbrıs'ta kurucusunun veya vekillerinin hayatta bulunmadığı ve Kıbrıs Vakıflar İdaresi (KVİ) tarafından ele alınıp idare edildiği vakıflardan söz etmek daha doğrudur. Dolayısıyla Kıbrıs'ta Müslim olan ve hayatta kalan vakıfların pek çoğunun bu türden vakıflardan olduğu söylenebilir.³¹

Kıbrıs'taki emlak veyahut gayrimenkul vakıfları, şu temel prensipler üzerinden işletilmektedirler. Bunlar; ister Müslim isterse gayrimüslim olsun sermayesi evlerden, dükkânlardan, hamamlardan, harmanlardan oluşan veya kira getiren emlak olduğu hâlde kaza merkezinde ya da ekilebilir arazi şeklinde kırsal alanda bulunan taşınmazın vakfetmesiyle oluştuğu vakıflardır. İkinci durumdaki taşınmazlar, çoğu zaman arazi olmakla birlikte ortaklıkla işletilmektedirler. Ancak çıkan yangınlar, yıkıcı depremler, kuraklık veya su baskınları gibi doğal afetler, kaza merkezindeki emlak vakıflarının yok olmasına veya büyük hasar görmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu türden vakıflar, büyük tehlike arz etmektedirler. Bu durumda vakfa kira geliri getiren gayrimenkul sermayenin yok olabileceği ve vakfın hayatını sürdürmesinin zor olabileceği değerlendirilebilmektedir. Kıbrıs'ta bu türden tehlikelere maruz kalan emlak vakıfları, gelirini yitirdiğinden vakfedilme amacını yerine getirme şansını da bulamamakta

28 Capt. M.B. Seager, Reports on The Evkaf Properties, Cyprus, B.5097.-1.6.-4/83. Wt.18958, Mediterranean No. 9, Nicosia, Printed for the use of Colonial Office, 1883, 13.

29 Mülhak vakıflar, bir müteveli tarafından yönetilen ve özellikle bir konuda hizmet vermekle görevlendirilmiş vakıflardır. Mülhak vakıflar, "meşrutiye" ve "gayri meşrutiye" olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Meşrutiye vakıflarda gelir fazlası, mirasçıların yararına kullanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle belirli bir dini hizmet için mülk üzerine konulmuş mükellefiyetlerdir. Genellikle o mülkün sahibi ya da kiracısı durumundaki bir müteveli tarafından yönetilmektedir. Gayri meşrutiye vakıflarda müteveli olarak belirlenmiş bir kişi, maaş almakta ve artakalan miktar ise vakfın yararına kullanılmaktadır. Bunun için bkz. (Seager, 1883: 1).

30 Mülkler, "mazbut" ve "mülhak" olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Mazbut vakıflar, yönetimi tümüyle Evkaf Dairesi eliyle yürütülen ve gelir fazlası dinsel amaçlar için kullanılan vakıflardır. Bunun için bkz. (Seager, 1883: 1).

31 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Ufuk Gülsoy vd., 2012).

ve zamanla yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Ancak Kıbrıs'ta bununla ilgili bir çözüm bulunmuş ve bu durum, *icareteyn*³² yöntemiyle halledilmeye çalışılmıştır.

İcareteyn, kelime olarak çift kira manasına gelmektedir (Çizakça, 2009b: 26). Buna göre olağanüstü bir durumda, "*muaccele*" adı verilen ve tamir etmeye yetecek miktarda önemli bir parayı tevdi eden kiracı, vakfa ait kirayı da yıllık olarak tevdi ettiği bir sistem olarak görülmektedir. Böylece ilgili gayrimenkulün, *icâre-i tâvil* (Çizakça, 2009b: 26) şeklinde uzun dönemli olarak kiraya verildiği anlaşılmaktadır.

Buna karşın Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin vakıf kurması, Müslümanlarınkı kadar kolay değildir. Zira bu tür vakıfların kurulması, belirli şartların yerine getirilmesiyle mümkündür. Her şeyden önce Kıbrıs'ta gayrimüslimlerin vakfettiği mülkün kilise adına tescil ettirilmemesi temel ve gerek şartlardan biridir (Konan, 2015: 177). Bu prensibe bağlı kalarak Kıbrıs'taki gayrimüslimler, taşınmaz mallarıyla vakıf kurabilmekte; ancak ibadet yerlerinin tesisi veya doğrudan tamiri için vakfedebilmelerine izin verilmemektedir. Özellikle bu konuyla ilgili olarak yazılan bir emirnameye göre Osmanlı topraklarında ikamet eden gayrimüslim tebaanın manastır ve kilise için ev, dükkân, han, hamam vb. emlakı veya gelirlerini vakfetmesi, dinen ve örfen yasaklanmıştır (Konan, 2015: 177- 178). Buna rağmen arşiv belgelerinden de anlaşılmaktadır ki Kıbrıs'ta gayrimüslimlerin vakıf kurmasına bir kısıtlama getirilmemişse de genel hukuk kuralları çerçevesinde Ada'daki gayrimüslimlerin dükkân, ev, han, hamam vb. gayrimenkullerini kiliseye kaydettiremediği açıktır. Buna göre Ada'daki gayrimüslimlerin; dükkân, bahçe, ev, bağ, tarla gibi herhangi bir taşınmazını vakfedebilmesi için tek bir yolu bulunmaktadır. O da ilgili taşınmazın, manastırın ve kilisenin şahsına vakfetmesinden ziyade "*manastır fukarası*"³³ veya "*kilise fakirleri*"³⁴ için vakfedilmesi tercih edilmiştir. Zira bu dönemde ancak buna izin verilmektedir.

Böylece Kıbrıs'ta kurulan Müslim ve gayrimüslim vakıflar, müessese olarak yatırımlarını finanse etmiş, Ada ekonomisinin gelişmesini sağlamış ve merkezi otoritenin sistematik gayretine rağmen yoksulluğun dilencilik düzeyine inmesini önlemiştir (Genç, 2014: 17). Bir yönüyle vakıflar, Ada'da Osmanlı sisteminin idamesinde önemli ve stratejik bir fonksiyona sahip olduğunu da göstermektedir.

Osmanlılar, Ada'da baştan beri önemseydiği bu müesseseyi, sadece benimsemekle kalmamışlar, onu büyük ölçüde geliştirerek yaygınlaştırmışlar ve Ada'da yeni unsurlarla zenginleştirerek, vakıf tarihine yeni bir boyut kazandırmışlardır. Buna göre Kıbrıs'ta kurulan vakıfların birtakım özellikleri aşağıdaki gibi sunulmuştur.

2.2.1. Kıbrıs'ta Kurulan Vakıflar ve Birtakım Özellikleri

Kıbrıs Şeri'yye Sicili kayıtlarına göre Osmanlı yönetimi boyunca toplam 2.222 vakıf kurulduğu bilinmektedir. Kıbrıs'ta vakıflarla ilgili olarak 1574-1595 yılları arasında tarihlenen 62 belgenin bulunduğu³⁵ ve bunun 19 tanesinin vakıf olduğu tespit edilmiştir.³⁶

Bunlardan biri Kıbrıs'ın dışında (Alaiye-Alanya) kurulduğundan değerlendirme dışı tutulmuş olup, geriye kalan 19 adedinin Ada'da tesis edildiği anlaşılmaktadır. Ada'da tesis edilen vakıflardan biri gayrimüslim tebaaya, geriye kalan 18 adedinin ise Müslim tebaaya ait olduğu görülmüştür.³⁷ Kıbrıs'ta tesis edilen vakıfların biri hariç neredeyse tamamı Lefkoşa'da kurulmuşlardır.³⁸ Vakıf bağışçıları ya

32 Bu usulle kiraya verilebilmesi için öncelikle tek kiralama ile kiralanan vakıf mallarının harap olması gerekmektedir. İkinci olarak vakfın kendi imkânları veya tek kiralama usulüyle bunu tamir ya da yeniden inşa etme imkânının bulunmaması lazım gelmektedir. Üçüncü olarak adının bu hususta görüşü ve padişahın izni alınmasıdır. Bu usulde kiracıdan vakıf malı değerinde peşin kira alınmakta ve ardından süresiz kiraya (aylık ya da yıllık) verilmektedir. Bu sebeple bu usule iki kere kiralama anlamına gelen *icare-i tavile* = *icareteyn* denilmektedir. Bunun için bkz. (Genca, 2014: 541; Aydın, 2005: 259; Pantık, 2017: 75-104).

33 Arşiv belgesinde "*...Manastır-ı merkûm fukarâsına...*" şeklinde geçmektedir. Bunun için bkz. (KŞS, Sayı No: 10, Sayfa No: 127, Hüküm No: 541, Tarih: H. 1 Ramazan 1133 (M. 26 Haziran 1721)).

34 Arşiv belgesinde "*...kenîse-i merkûme fukarâsına...*" şeklinde geçmektedir. Bunun için bkz. (KŞS, Sayı No: 10, Sayfa No: 105, Hüküm No: 453, Tarih: H. 15 Receb 1133 (M. 12 Mayıs 1721)).

35 Bununla ilgili olarak bkz. (Ek: 1).

36 Bununla ilgili olarak bkz. (Ek: 2).

37 Bununla ilgili olarak bkz. (Ek: 4).

38 Bununla ilgili olarak bkz. (Ek: 3).

da mütevellileri genellikle Lefkoşa'da yaşamaktadırlar. Kıbrıs'ın dışında yaşayan bağışçılar, genellikle Ada'da bulunan kişileri idari memur olarak görevlendirmişlerdir.

Kıbrıs'ta kurulan vakıfların yıllara göre dağılımı³⁹ ise 1594 yılında en yüksek seviyeye çıkarak 10 tane olduğu görülmüştür. Vakıfların gelir tablosuna bakıldığında ise genellikle vakfedilen malların icar edilmesiyle ilgili olduğu görülmektedir.⁴⁰

Aslında Osmanlı vakıf sistemi içinde Kıbrıs'taki vakıflarının genel durumu oldukça tartışmalı bir konudur. Zira Kıbrıs'taki vakıfların gerçek durumu, birebir tespit edilmiş değildir. Kıbrıs'ta vakıflara yönelik bu durumun, belirsizliği beraberinde getirdiği açıktır. Zira vakıf mallarının; adedini, vakfetme şeklini, yönetim tarzını, idari hukukunu vb. birçok hususun bilinmemesine neden olmaktadır. Zamanla bu durum, vakıf mallarının korunamamasına ya da elden çıkmasına neden olmuştur.

Buna göre Kıbrıs'ta erken dönem Osmanlı idaresinde tespit edilen vakıfların özellikleri aşağıdaki gibi tasnif edilmiştir:

2.3.1.1. Ömeriye Camii Vakfı (H. 29 Rebiü'l-Evvel 982- M. 19 Temmuz 1574)

Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine göre Kıbrıs'ta kurulan ilk vakıf, Ömeriye Camii'ne aittir. Lefkoşa'nın fetih sırasında Osmanlı askerlerinin şehre ilk girdikleri kale burcuna yakın bir yerde kurulan Ömeriye Camii'nin adı, *Ömer ibn-i Âsır*'dan mülhem konulmuştur. Arşiv kayıtlarından bu yerin önceleri kilise olduğu, fetihten sonra ise Ömer İbni Âsır'ın çabalarıyla camiye dönüştüğü anlaşılmaktadır.⁴¹ Ancak Ömeriye Camii'ne yönelik kurulan vakfın kimin tarafından kurulduğu kayıtlarda belirtilmemiştir. Bu vakfın muhtemelen Ömer İbni Âsır ya da Lala Mustafa Paşa tarafından kurulmuş olabileceği değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili olarak şer'iyeye sicilinde vakfa ait bir hamamın bulunduğu ve giderlerinin oradan gelen gelirle karşılandığı anlaşılmakla birlikte yeni bir hamamın yapılmasının vakfa zarar verip vermeyeceği konusu değerlendirilmiştir. Buna istinaden "...Lefkoşa Kal'ası biavni'llâh feth olınduk da Ömer ibni Âsır kuddise sirruhû namâz kıldığı keniseyi câmi' idüb, imâm ve hatib ve sâir mürtezikalârının bir hammâm binâ idüb hâlâ ba'zı kimesne fuzûlî ve ba'zı kimesneler bir tarik ile emri şerif ihrâc idüb, hammâm binâ eylemek istediklerin bildürüb eğer hammâm binâ iderler ise vakfa küllî zararı vardır gîrû vakf tarafından binâ olunmasın recâ eylemeğin f'l-vâki' hammâma ihtiyâc var ise gîrû vakf cânibinden binâ itdirilmesin emr idüb buyurdum ki, hükmi şerifi vâcibü'littibâ'im ile vusûl bulduk da göresin anın gibi hammâm binâ eylemeye ihtiyâc var ise gîrû vakf tarafından binâ itdirüb hâricden kimesneye hammâm binâ itdirmeyesin..."⁴² şeklinde karar verildiği görülmüştür.

2.3.1.2. Aya Sofya Camii Vakfı (H. 15 Cemaziye'l-Evvel 995- M. 23 Nisan 1587)

Aya Sofya Camisi'nin vakfına ait kasap dükkânının olduğu görülmüştür. Kasap Sağır Ali'nin, Aya Sofya Vakfı'ndan kiraladığı dükkânının içinde bulunan eşyaları, yirmi iki altına satın aldığı tescil edildiği belirtilmiştir. Belgede, Aya Sofya vakfının mütevellisi elFakîr Hidâyetullâh'ın "...Kassâb Sağır Âli sâkin oldığı dükkânın ... içinde vâki' olan harcı ma'kûlun yigirmi iki altuna satun alub zikr olunan harcı ma'kûl bu fakîrin dahi makbûlüm olmağın mahkemei şerif tarafından hücceti şer'iyeye virilmek için tezkire virildi..."⁴³ şeklinde ifade ettiği görülmüştür.

2.3.1.3. Sultan Selim Han Vakfı (H. 29 Cemaziye'l-Evvel 995- M. 7 Mayıs 1587)

Lefkoşa'da Sultan Selim Han Evkafı'nın mütevellisi olan Hidayet Çelebi'nin, vakfa ait kasap dükkânını Kasap Sağır Ali'ye on yıl müddetle ve günlük bir akçe karşılığında kiraya verdiği tespit edilmiştir. Buna göre belgede "...merhûm... Sultân Selim Hân ...hazretlerinin evkâfına mütevellî olan fahrulakrân Hidâyet Çelebi, ...Sağır Âli nâm kassâb muvâcehesinde ikrâr ve itirâf idüb evkâfı mezkûreden mahrûsei

39 Bununla ilgili olarak bkz. (Ek: 6).

40 Bununla ilgili olarak bkz. (Ek: 5).

41 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 204 [194], Hüküm No: 649, Tarih: H. 29 Rebiü'l-Evvel 982 (M. 19 Temmuz 1574).

42 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 204 [194], Hüküm No: 649, Tarih: H. 29 Rebiü'l-Evvel 982 (M. 19 Temmuz 1574).

43 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 323 [313], Hüküm No: 1181, Tarih: H. 29 Cemaziye'l-Evvel 995 (M. 7 Mayıs 1587).

Lefkoşada inde'l-ahâli ve'l-cirân ma'lûmetü'l-hudûd olan bir bâb kassâb dükkânın icârei tavile ile târihi kitâbdan on yıl tamâmına değin yevmi bir akçe icâreye virdim..."⁴⁴ şeklindeki ifadelerle rastlanılmıştır.

2.3.1.4. Lala Mustafa Paşa Vakfı (H. 1 Rebiü'l-Ahir 999- M. 27 Ocak 1591)

Mustafa Paşa Vakfı'nın mütevellisi ve Lefkoşa Subaşı Süleyman'ın, Lakadamy köyünde bulunan su basar üç dönüm tarlasını, içinde bulunan evleriyle birlikte otuz beş floriye Françesko veledi Mavile'ye sattığı tespit edilmiştir. Buna göre belgede "...karyei Lakadamy nâm karyede işbu bâisi tezkire Françesko veledi Mavile nâm zimmiye Baknari nâm su basar tarla ki üç dönüm mikdârıdır ve içinde harâbe beş evleriyle mezbûr Françesko nâm zimmiye otuz beş floriye bey' idüb mezbûr zimminin yedinden meblağı mezbûri bi't-tamâm alub yedinde bir akçe bâkî kalmadığı..."⁴⁵ belirtilmiştir.

2.3.1.5. Lefke Kadısı Mevlâna Muslihiddin Vakfı (H. 15 Şaban 1001- M. 17 Mayıs 1593)

Vefat eden Lefke Kadısı Mevlâna Muslihiddin Efendi'nin, çocukları Mehmet ve Neslihan'a intikal edip, taksim edilen terekenin verildiği ve bununla ilgili Abdi Çavuş'a vakıftan 6.300 akçe ödenmesine karar verildiği anlaşılmaktadır.⁴⁶ Buna göre bu vakfı, vefat eden Lefke Kadısı Mevlâna Muslihiddin'in kurduğu değerlendirilmektedir.

2.3.1.6. Kitriya Köyü Camisi Vakfı (H. 29 Rebiü'l-Ahir 1002- M. 23 Aralık 1593)

Recep bin Şaban'ın vefat eden babasının, Lefkoşa'nın Kitriya köyü camisine vakfettiği tarla ve bahçeleri zapt ettiği iddiasıyla Hristofi veledi Petra'ya açtığı davada haklı bulunarak, tarla ve bahçelerin vakıf olduğuna hükmedildiği görülmüştür. Bununla ilgili olarak belgede "...Receb bin Şa'bân..., müteveffâyı mezbûr babam Şa'bân Kethüdâ mahmiyyei mezbûre muzâfatından Kitriya nâm karyede hâli hayâtında ve kemâli sıhhatinde iken Âsitânei Saâdet'den emri şerîfi vâcibü'tteşrif ihrâc idüb, karyei mezbûrede câmi'i şerîf vakf eyledikten sonra mirî cânibinden hâric ez defter tarlalar ve bağçeler alub câmi'i mezbûr için vakf idüb, on tokuz yıldan berü vakfiyyet üzre tasarruf olunur iken mezbûr Hristofi vakf için tasarruf olunan tarlaları ve bağçeleri hâric ez defter deyü tekrâr mirî cânibinden aldım deyü tarlaları ve bağçeleri alub zabt ve tasarruf itmek ile vakfı mezbûr battâl olub, mezkûr Hristofi câmi'i mezbûri külli ihânet eyledüğünden gayrı vakfı mezbûri battâl eyledi..."⁴⁷ denilerek Kıbrıs'ta köy camilerinin ve buna bağlı olmak üzere vakıfların kurulduğu anlaşılmaktadır.

2.3.1.7. Arap Ahmet Paşa Vakfı (H. 1 Cemaziye'l-Ahir 1002- M. 22 Şubat 1594)

Lefkoşa'da bulunan Arap Ahmet Paşa Evkafı'nın mütevellisi Seyyit Mehmet bin Seyyit Kasım'ın, Dergâhı Ali çavuşlarından Hüseyin Çavuş'un Sefer Çavuş oğlundan satın aldığı ekmekçi dükkânının vakfa ait olduğunu tescil ettirdiği görülmüştür. Bununla ilgili olarak belgede "...Arab Ahmed Paşa Evkâfi'na mütevellî olan Es-Seyyid Mehmed bin Es-Seyyid Kâsım, ...Hüseyin Çâvış zide kadrihu muvâcehesinde bastı merâm idüb didi ki, ...Sefer Çâvış oğlundan iştirâ eylediği ekmekçi dükkânı vakf-nâmede mestûr ve mukayyeddirlir mücibi emri şerîf teftiş ve tefahhus olunub tescil olunmasın taleb iderim diyücek gibb-es-suâl mezbûr Hüseyin Çâvış cevâb virüb didi ki, zikr olunan dükkân vakf-nâmede mestûr ve mukayyed idüğü vakf-nâmeye nazar olunub krâat olunsun diyücek vakf-nâmeye nazar olunduk da zikr olunan dükkân mestûr ve mukayyed oldıktan sonra dükkânı mezbûrun vakfiyyetine hükm..."⁴⁸ olunduğu belirtilmiştir.

2.3.1.8. Baf Beyi Mehmet Bey Vakfı (H. 15 Receb 1002- M. 6 Nisan 1594)

Vefat eden Baf Beyi Mehmet Bey'in Ahtima'da vakıf kurduğu anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak, vefat eden Mehmet Bey'in evkafının mütevellisi olan İlyas Kethüda tarafından vakfa ait mülklere, görevlilerin müdahale ettikleri bildirildiğinden, vakfiyede ve gönderilen emirde belirtilen şartlar çerçevesinde

44 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 323 [313], Hüküm No: 1181, Tarih: H. 29 Cemaziye'l-Evvel 995 (M. 7 Mayıs 1587).

45 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 220 [210], Hüküm No: 690, Tarih: H. 1 Rebiü'l-Ahir 999 (M. 27 Ocak 1591).

46 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 222 [212], Hüküm No: 697, Tarih: H. 15 Şaban 1001 (M. 17 Mayıs 1593).

47 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 46, Hüküm No: 232, Tarih: H. 29 Rebiü'l-Ahir 1002 (M. 23 Aralık 1593).

48 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 24, Hüküm No: 146, Tarih: H. 1 Cemaziye'l-Ahir 1002 (M. 22 Şubat 1594).

vakıf mallarının zabitleri tarafından idare edilmesine dair emir verildiği görülmüştür. Bununla ilgili olarak belgede "...mukaddemâ Baf Sancağı Beyi ...merhûm Mehmed Bey'in Ahtima'da binâ itdikler câmi'i şerif evkâfına mütevellî olan işbu dârendeî hurûf İlyâs Kethüdâ bu cânibe gelüb miri müşârunileyh vefât idüb, zâhiren vârisi ma'rûfî olmamağla vâki' olan muhallefâtı fûrûhtına cânibi mîrîden mübâşir ta'yîn olunan Hasan Ağa ve Hüseyin Bey vakf-nâmede Mûsârrah ve evâmiri şerîfede mukayyed olan emlâk ve arâzî ve hâneleri ve hammâmı ve esbâbları ve eşcârı zeytûn ve gayri her ne ise beyt-ül-mâl'a âid olmuştur. ...Bundan mâ-adâ sipâhî karyelerinde ve havâssı hümmâyûnda vâki' emri şerîfi âlî-i şân muktezâsinca izni pâdişâhî ile vakf olan arâzîyi dahi sipâh ve ümenâ tapuya viririz deyü nizâ' iderler, ...evâmiri şerîfe ve vakf-nâme mücibince üslûbî sâbık üzere girü vakf için zabt olunub, min ba'd mübâşirler ve sipâh ve ümenâ ve gayriler tarafından dahl ve taarruz olunmamasın taleb ideriz deyü bildirmeğın fi'l-vâki' bu makûle hayrât ve evkâf ihyâ olunub bozulmaması mühimmâtı dîn ve devletinden olmağın tezkire virilmiştir"⁴⁹ diyerek şikâyette bulunulmuştur. Ardından ise "...vakf-nâme mücibince her birinin tahtı kazâsında vâki' emlâk ve arâzî ve eşcârı zeytûn ve hâne ve hammâm ve kahvehâne ve bi'l-cümle vakfı mezbûra müteallik her ne ki var ise kalîl ve kesîr ve bî-kusûr vakf-nâmede meşrûat olan zâbitlere girü kemâkân zabt ve kabz itdirüb min ba'd ol vechile zikr olunan mübâşirleri ve sipâh ve ümenâyı kat'â dahl ve taarruz itdirmeyesiz, husûsı mezbûrda nizâ' ve taallîl idenlere bi-z-zât ki evâmiri şerîfede ve vakf-nâmede mestûr ve mukayyed ola anın gibilerin cevâbına i'tibâr olunmayub evâmiri şerîfe ve vakf-nâmeye muhâlîf bir ferde iş itdirmeyüb mücibi tezkire ile amel kulasız"⁵⁰ diyerek vakıf şartlarına uygun olarak davranılması ve hiç kimsenin müdahalede bulunulmaması istenmiştir.

2.3.1.9. Ağa Cafer Paşa (H. 29 Receb 1002- M. 20 Nisan 1594)

Lefkoşa'da çarşı yakınında bulunan bir manastır, su dolabı, bir oda ve bir dükkân ile evini Ağa Cafer Paşa'nın vakfettiği, vakfiyesinde kayıtlı olduğunun vakıf mütevellisi Ali Bey ile nazırı Mehmet Bey'in talepleriyle tescil edildiğinden anlaşılmaktadır. Buna göre "...Lefkoşa'da merhûm ...Ağa Cafer Paşa'nın evkâfına mütevellî olan Âlî Bey ve nâzırı Mehmed Bey ve sâir kulları, ...çarşı kurbunda cevânibi erbaadan inde'l-ahâlî ma'lûmetü'l-hudûd olan manastırı ve su tolâbını ve oda ve dükkân ardların müştemilî olan menzîlini vakfı sahîhi şer'î ile vakf idüb vakfiyyet üzere tasarruf olunub dükkâna tasarruf iden kimesneler her ayda beşer ve dörder akçe vakf için icâresinden câbileri alub, vakfına sarf idegelmişlerdir ve merhûmı mezbûrun kendi eliyle yazub kayd-ı sicill itdirdüğü sûreti vakfiyyesinde dahi olduğundan mâ-adâ udûli müslimîn dahi şehâdet..."⁵¹ ettiği tespit edilmiştir.

2.3.1.10. Adı Tespit Edilemeyen Vakıf (H. 1 Ramazan 1002- M. 21 Mayıs 1594)

Lefkoşa'da Cafer Paşa Hanı'nın cabisi olan müezzin Hasan'ın han kiracısı Ömeriye Camii hatibi Abdullah Efendi'den fazla kira talep etmesi üzerine ödenen altı akçe kiranın yeterli olduğuna karar verildiğiyle ilgili belgeden anlaşılmaktadır ki "...Lefkoşa'da Ömeriyye Câmî'inde hatib olan Abdullâh Efendi meclisi şer'de bil-fi'l Cafer Paşa Hânı'nda câbi olan müezzin Hasan muvâcehesinde takrîri merâm kılub..., hânı mezbûr hücurâtından iki hücreyi müştemil olub ve tarîki âmmeden bir mikdâr yeri müştemil olub, kahvehâne olan mağazayı sâbika tutan müste'cirler yevmî dörder akçeye tutub, akçesini Cafer Paşa hâncularına viregelmiş iken ben alub içine a'lâ fınca ve kazan ve kalıçeler ve kebeler koyub ve taşrasına kerevetler ve pekeler ve sergenî ağaç mertekler ile ta'mîr idüb ziyâde şöhratlı eylediğümden sonra rağbeti nâs ziyâde olmağın vakfa sıyâneten yevmî altı akçe icâre virmeğe müteahhid olmuş iken mezbûr müezzin câbi kanâat itmeyüb elbette sekizer akçe icâre ver deyü beni ibrâm ider..."⁵² diyerek, durumu kadıya şikâyet etmektedir. Kadının ise vakfa ait mülkün kira bedeli olarak altı akçe ödenmesine karar verdiği görülmüştür.⁵³

49 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 98, Hüküm No: 426, Tarih: H. 15 Receb 1002 (M. 6 Nisan 1594).

50 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 98, Hüküm No: 426, Tarih: H. 15 Receb 1002 (M. 6 Nisan 1594).

51 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 23, Hüküm No: 140, Tarih: H. 29 Receb 1002 (M. 20 Nisan 1594).

52 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 58, Hüküm No: 276, Tarih: H. 1 Ramazan 1002 (M. 21 Mayıs 1594).

53 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 58, Hüküm No: 276, Tarih: H. 1 Ramazan 1002 (M. 21 Mayıs 1594).

2.3.1.11. Ayazma Kilisesi Mütevellisi Adına Kurulan Vakıf (H. 15 Ramazan 1002- M. 4 Haziran 1594)

Erken dönem Osmanlı yönetiminde tespit edilen belki de ilk gayrimüslim vakıf budur. Bu vakıfla ilgili olarak tespit edilen ilk belge H. 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594) tarihli olup, Lefkoşa'nın Tribiyodi Mahallesi'nden Lonkaro binti Partelime'nin, aynı mahallede bulunan evini müştemilatıyla birlikte Ayazma Kilisesi adına mütevellisi olan Yakomo veledi Piyero'ya iki bin dört yüz akçeye sattığı belirlenmiştir. Konuyla ilgili olarak belgede "...Lonkaro binti Parteleme işbu Ayazma nâm kiliseye mütevellî olan Yakomo veledi Piyero muvâcehesinde ikrâr idüb, ...Tribiyodi Mahallesi'nde vâki' ...iki bâb tahtânî mülk evlerimi havlısı ile ve kuyısıyla ve eşcârı müsmire ve gayri müsmiresiyle mezbûr Yakomo'ya tevliyyeti hasebiyle vakfı mezbûr için iki bin dört yüz akçeye bey'i bât ile bey' idüb kabzı semen ve teslimi müsemmen kıldım..."⁵⁴ dediği görülmektedir. İlgili hüküm Yakomo veledi Piyero'nun mülk satışı ile ilgili olsa da Ayazma Kilisesi'nin mütevellisi olması hasebiyle gayrimüslim reayanın yararına vakıf kurulmuş olabileceği değerlendirilmektedir.

2.3.1.12. Lala Mustafa Paşa Hamamı Vakfı (H. 15 Şevval 1002 M. 4 Temmuz 1594)

Lefkoşa'da Mustafa Paşa Hamamı'nın kiracısı olan Topçular Ağası Mustafa Ağa bin Esed'in, hamamı Hacı Mehmet bin Ali'ye devredip, hamamda kendisine ait olan çeşitli eşyaları dört bin beş yüz akçeye sattığı, buna karşın Hacı Mehmet'e ve vakfa olan borcunu ödediği tespit edilmiştir. Konuyla ilgili olarak belgede "...Lefkoşa'da bil-fi'l Topçular Ağası olan Mustafâ Ağa ibni Esed meclisi şer'de El-Hâc Mehmed bin Âli Er-Râcil muvâcehesinde ikrâr idüb didi ki, hâlâ zabt eylediğim merhûm Mustafâ Paşa Hammâmı'nın icâresi benim üzerimde sene tamâmına varınca on dört bin akçeye idi, hâlâ mezbûr El-Hâc Mehmed iki bin akçe ziyâde eylemeğin ben ferâgat idüb, hammâm içinde olan fûta ve kilim ve tas ve sâir esbâb her ne ise mezbûr El-Hâc Mehmed'e dört bin beş yüz akçeye bey' idüb, zikr olunan dört bin beş yüz akçeyi bi't-tamâm ve'l-kemâl alub kabz eyledikten sonra Ahmed Çelebi'ye deynim için bin tokuz yüz akçesin teslim idüb ve hammâmın vakfına tokuz yüz akçe deynim olub anı dahi meblağı mezbûrdan teslim..."⁵⁵ ettiği görülmüştür.

2.3.1.13. İbrahim Ağa Vakfı (H. 15 Zi'l-Ka'de 1002 - M. 2 Ağustos 1594)

Aya Sofya Hatibi Hacı Mehmet Efendi'nin, İbrahim Ağa Vakfı'na iki bin akçe borcu olduğunu beyan ettiği belgede "...Hazreti Ömer Hatibi olan Abdullâh Efendi muvâcehesinde ikrâr idüb, merhûm İbrâhim Ağa'nın vakf akçesinden bâzârbaşî yedinde alub, iki bin akçe kabz eyledim, zikr olunan iki bin akçe vakf için vâcibü'l-edâ ve lâzımı'lkazâ deynimdir..."⁵⁶ diyerek, vakfa ait paranın borç olarak kullanıldığından söz etmektedir.

2.3.1.14. İbrahim Ağa Camisi Vakfı (H. 29 Zi'l-Ka'de 1002 - M. 16 Ağustos 1594)

Lefkoşa'daki Aya Sofya Camisi Hatibi Hacı Mehmet Efendi bin Hoca'nın, vefat eden İbrahim Ağa'nın camiye vakfettiği yedi bin akçeyi emaneten elinde bulunduran caminin eski imamı Abdullah Efendi'den teslim aldığı ve zimmetinde vakfın hiçbir alacağının kalmadığını beyan ettiği görülmüştür. Konuyla ilgili belgede "...Lefkoşa'da Aya Sofya Câmî'i'nde hâlâ hatîb olan El-Hâc Mehmed Efendi ibni Hoca, ...câmî'i mezbûra merhûm İbrâhim Ağa'nın Yâsîni Şerîf ve Tebârekei Şerîf için vakf eylediği yedi bin akçenin ben mütevellîsi olub, zikr olunan yedi bin akçenin iki bin dört yüz akçesi hâlâ câmî'i mezbûre imâmı olan Vâiz Muslu Efendi zimmetindedir ve bin altı yüz akçesi kendi zimmetindedir ve bin akçesi Mustafâ bin Abdullâh nâm kimesne zimmetindedir ve iki bin akçesi dahi Mûsâ nâm kimesne zimmetindedir, bu cümle yedi bin akçe bundan akdem câmî'i mezbûra imâm olan Abdullâh Efendi zimmetinde idi, hâlâ mezbûr Abdullâh Efendi'nin meblağı mezbûrdan bir akçe ve bir habbe kalmadı..."⁵⁷ diyerek, dinî hizmetler için para vakfedildiği tespit edilmiştir.

54 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 217 [207], Hüküm No: 684, Tarih: H. 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594).

55 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 245 [235], Hüküm No: 819, Tarih: H. 15 Şevval 1002 (M. 4 Temmuz 1594).

56 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 268 [258], Hüküm No: 936, Tarih: H. 15 Zi'l-Ka'de 1002 (M. 2 Ağustos 1594).

57 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 284 [274], Hüküm No: 1027, Tarih: H. 29 Zi'l-Ka'de 1002 (M. 16 Ağustos 1594).

2.3.1.15. Mescidi Şerif Vakfı (H. 29 Muharrem 1003- M. 14 Ekim 1594)

Lefkoşa'da vefat eden Dergâhı Ali yeniçerileri kethüdası Yahya Kethüda'nın, Mescidi Şerif Evkafı'nın mütevellisi olan Lütfi'nin, görevini layıkıyla yapamadığından ve içkiye müptela olduğundan azledilerek yerine Abdülgani bin Ahmet'in tayin edildiği tespit edilmiştir. Vakıf yönetimi açısından dikkate değer olan bu belgeye göre "...Lefkoşa'da vâki' Banik Bağçe kurbunda sâbika Dergâhı Âli yeniçerilerine kethüdâ olub, fevt olan merhûm Yahya Kethüdâ'nın vakf eylediği mescidi şerif evkâfına yevmî üç akçe ulûfe ile mütevellî olan Lütfi nâm kimesne dâimâ mezemmeti hamr olub, evkâfı mezbûre mahsûlünden mâh-be-mâh alub kemâkân mutasarrıf olub hâricden kimesne dahl itmeye..."⁵⁸ şeklindeki hükmü ile yerine bir başkasının atanması gündeme gelmiştir.

2.3.1.16. Câmî'i Şerif Vakfı (H. 15 Rebiü'l-Evvel 1003 - M. 28 Kasım 1594)

Lefkoşa'daki Gazi Mustafa Paşa Camii'nin cüzhanlığına, Mevlana Muslihiddin'in tayin edildiği ile ilgili belgede "...merhûm Gâzî Mustafâ Paşa hazretlerinin cezirei Kıbrıs'da vaz' olunan câmî'i şerifin vakfiyyesinde ihrâc ziyâdesi mahsûli vakf ziyâdesine göre ola deyü şart eylemeğin mütevellisi olan fahrü'lakrân ve umdet-ülhullân Abdî Çavış zîde kadrihu vakfın bir cüzi şerif izdiyâdına tahammülü vardır..."⁵⁹ diyerek, Mevlana Muslihiddin'e tevcih edildiği belirtilmiştir.

2.3.1.17. Hüma binti Ali Hatun Vakfı (H. 29 Rebiü'l-Ahir 1003- M. 11 Ocak 1595)

Lefkoşa'dan Hüma binti Ali Hatun'un, evinin önündeki iki buçuk dönümlük avlusunu fakirlere yemek pişirilip dağıtılmak ve mevlit okutulmak üzere vakfettiği tespit edilmiştir. Konuyla ilgili belgede "...Lefkoşa sâkinelerinden Hüma binti Âli nâm hâtûnun, ...tahmînen iki buçuk dönüm olan havlıyı vakf ve teslîmi mütevellî eyleyüb şol şart ile ki istiğlâl olunsun, hâsıl olan ribhinden her sene taâm pişirüb, fukarâya sadaka eyleyeler ve mümkiün olursa mevlûdi nebî dahi okıdalar şart eylemiş..."⁶⁰ olduğu görülmüştür.

2.3.1.18. Adı Belirlenememiş Vakıf Arazinin Satışı (H. 29 Cemaziye'l-Ahir 1003- M. 11 Mart 1595)

Lefkoşa'nın Aydemet ve İstrovolo köyleri arasında bulunan iki dönümlük vakıf arazinin, müzayede ile altmış akçeye Mukataacı Ali Çelebi bin Musa'ya satıldıktan sonra fiyatının düşük olduğu gerekçeyle, kırk akçe zam yapıp bedelinin yüz akçeye çıkarıldığına ilişkin bir durumun olduğu görülmüştür. Konuyla ilgili olarak belgede "...Mukâtaacı Âli Çelebî ibni Mûsâ zîde kadrihu muvâcehesinde takrîr ve bastı kelâm kulub, ...Lefkoşa Kazâsi'na tâbi' Aya Demet ve İstrovolo nâm karyeler mâbeyninde ...tahmînen iki dönüm mikdârı zemîn vakfı nemâlik ki inde'l-ahâlî ma'lûmetü'l-hudûddur, fethi hâkânîden bu âna dek kimesneye fîrûht olunmayub, mevkûf ve hâric ez defter kalub hâlâ cânibi mirîden bey'i menyezîd olunduk da mezbûr Âli'nin uhdesinde atmış akçede karâr idüb, ba'dehû Mustafâ Çelebî nâm kimesne gabn da'vâsını idüb, kırk akçe ziyâde eyledik de mezkûr Âli Çelebî zü'lyed olmağın ziyâde olunan kırk akçeyi dahi kabûl idüb, zikr olunan zemîn vakfı nemâlik için virdiği yüz akçe ...dâhili hazîne..."⁶¹ verilmesi karara bağlanmıştır.

2.3.1.19. Adı Belirlenememiş Vakfa Ait Dükkânlar (H. 29 Cemaziye'l-Ahir 1003- M. 11 Mart 1595)

Lefkoşa'da bezistanda vakfa ait dükkânların olduğu, bu dükkânlarda kiracı olanların, kira bedeli olarak elli akçe ödemelerine karar verildiği ile ilgili belgede "...Lefkoşa sâkinlerinden Gâzî El-Cündî ve El-Hâc Mustafâ nâm kimesne bu dâi'lerine gelüb, bundan akdem bize bezz-istânda dükkânlarında oturun deyü cebr olunub bir dahi dükkânımızdan çıkub girmek üzre iken mütevellîsi olan Mahmûd Bey kendi dükkânlarımızda olmamızı tercih idüb, elli akçe icâre virirlerken bezz-istân kirâsın[i] on beşer akçeye itmek lâzım olur, vakfa küllî zarar müterettib olur, deyü ellerine temessük virüb ve bezz-istânda ehli vukûf olan Müslimânlar

58 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 142, Hüküm No: 509, Tarih: H. 29 Muharrem 1003 (M. 14 Ekim 1594).

59 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 142, Hüküm No: 511, Tarih: H. 15 Rebiü'l-Evvel 1003 (M. 28 Kasım 1594).

60 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 154, Hüküm No: 536, Tarih: H. 29 Rebiü'l-Ahir 1003 (M. 11 Ocak 1595).

61 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 190 [180], Hüküm No: 611, Tarih: H. 29 Cemaziye'l-Ahir 1003 (M. 11 Mart 1595).

*dahi vakfa enfa' olan budur deyü ...elli akçe icâreye olan dükkânda sâkin olmağa hükm birle kayd-ı sicill olunub sûreti yedlerine def' ve vaz' olındı*⁶² denilmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Genel olarak İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte vakıf müessesesinin önemi artmış ve bunun Kıbrıs'a yansımaları belirgin bir şekilde görülmüştür. Kıbrıs'taki Müslim ahali arasında vakıf müessesesinin yayılmasındaki başlıca sebep, İslamiyet'in yardımlaşmayı ve toplumsal dayanışmayı ilke olarak benimsemelerinden kaynaklanmaktadır.

İslam dininin vakıf sistemine verdiği önemle birlikte Osmanlı Devleti de vakıf müessesesine ehemmiyet vermiş ve Ada'daki Müslim (Türkler) taife arasında dayanışma ruhunun gelişmesine neden olmuştur. Kıbrıs'ta Müslim ahali arasında artan vakıflaşma oranı, Müslim tebaanın ihtiyaçlarını karşılama seviyesini belirgin bir şekilde etkilemiştir. Buna göre daha sonraki yıllarda Ada'daki Türklerin sosyal ve ekonomik yaşantısında vakıf müessesesinin etkileri giderek artmıştır. Bu durum, Ada'daki gayrimüslim tebaaya örnek olmuş ve onların da kendileri için vakıf kurmasına imkân sağlamıştır.

Bu vesile ile Kıbrıs'ta 1574 yılından 1595 yılına kadar yerel yönetici konumundaki kadı tarafından vakıflarla ilgili 63 belgenin hazırlandığı ve şeri'yye sicillerinde kayda geçirildiği görülmüştür. Bu belgelerden biri hariç hepsi de Kıbrıs'taki vakıflarla ilgilidir. H. 1 Rebiü'l-Evvel 1003 (M. 14 Kasım 1594) tarihli belge ise Kıbrıs Ruznamçecisi Mahmut Çelebi ile Sipahi Hüseyin bin Ali'nin, Alaiye'nin Evin kasabasının Hacı Nebi Mahallesi'nde bulunan ev ve bahçelerini müstemilatıyla birlikte Alaiyeli Sipahi Mustafa bin Ali'ye on bin akçeye sattığıyla ilgilidir. Ancak bu belgede, satılan emlakın sınırlarında bulunan mescidi vakfın varlığından söz edilmekte olup⁶³ Ada dışındaki vakıf malıyla ilgili olması dikkat çekicidir.

Mevcut zaman dilimi içinde Ada'da kurulan vakıfların sayısının 19 adet olduğu tespit edilirken bu vakıfların 18'inin Müslimler tarafından, birinin de gayrimüslimler tarafından kurulduğu görülmüştür. Gayrimüslim bir kişinin kurduğu bu vakıf, Lefkoşa'nın Tribiyodi Mahallesi'nden Lonkaro binti Partelime'nin, aynı mahallede bulunan evini müstemilatıyla birlikte Ayazma Kilisesi adına mütevellisi olan Yakomo veledi Piyero'ya iki bin dört yüz akçeye sattığıyla ilgilidir.⁶⁴ Bu yüzden bu vakıf, 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594) tarihinde kurulmuş olup gayrimüslimlerin Kıbrıs'ta kurduğu ilk vakıflardan birisi olarak değerlendirilebilir.

Bunun dışında Kıbrıs'ta kurulan 18 vakfın tamamı Müslim kişilerce kurulmuş olup, adları şu şekilde zikredilebilir: Ömeriye Cami Vakfı, Aya Sofya Camisi Vakfı, Sultan Selim Han Vakfı, Lala Mustafa Paşa Vakfı, Lefke Kadısı Mevlana Muslihiddin Vakfı, Kitriya Köyü Camisi Vakfı, Arap Ahmet Paşa Vakfı, Baf Beyi Mehmet Bey Vakfı, Ağa Cafer Paşa Vakfı, Lala Mustafa Paşa Hamamı Vakfı, İbrahim Ağa Vakfı, İbrahim Ağa Camisi Vakfı, Mescidi Şerif Vakfı, Câmî'i Şerif Vakfı ve Hüma binti Ali Hatun Vakfı. Bunun dışında Ada'da Müslimlerce kurulduğu bilinen, ancak adı belirtilmemiş 3 ayrı vakıf daha olduğu tespit edilmiştir.⁶⁵

1574-1595 yılları arasında Kıbrıs'ta kurulan en eski vakıf, Ömeriye Camii Vakfı olup⁶⁶ en son kurulan vakfın ise adı belirtilmemişse de Lefkoşa'da kurulduğu müşahede edilmiştir.⁶⁷

Şeri'yye sicilinden de anlaşılmaktadır ki 1574-1595 yılları arasında Kıbrıs'ta kurulan vakıfların, biri hariç hepsi de Lefkoşa'da kurulmuşlardır. Lefkoşa dışında kurulan diğer vakıf ise Baf kazasında kurulmuştur. Bu vakfın varlığı, vefat eden Baf Beyi Mehmet Bey'in, Ahtima'da⁶⁸ olan Evkafı'nın

62 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 188 [178], Hüküm No: 607, Tarih: H. 29 Cemaziye'l-Ahir 1003 (M. 11 Mart 1595).

63 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 125, Hüküm No: 481, Tarih: H. 1 Rebiü'l-Evvel 1003 (M. 14 Kasım 1594).

64 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 217 [207], Hüküm No: 684, Tarih: H. 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594).

65 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 58, Hüküm No: 276, Tarih: H. 1 Ramazan 1002 (M. 21 Mayıs 1594); KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 190 [180], Hüküm No: 611, Tarih: H. 29 Cemaziye'l-Ahir 1003 (M. 11 Mart 1595); KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 188 [178], Hüküm No: 607, Tarih: H. 29 Cemaziye'l-Ahir 1003 (M. 11 Mart 1595).

66 KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 204 [194], Hüküm No: 649, Tarih: H. 29 Rebiü'l-Evvel 982 (M. 19 Temmuz 1574).

67 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 188 [178], Hüküm No: 607, Tarih: H. 29 Cemaziye'l-Ahir 1003 (M. 11 Mart 1595).

68 "Ahtime[a]" adındaki köyün ismi, "Baf"ın İngilizcesi olan "Ktima" kelimesinden türetilmiş bir isim olduğu değerlendirilmektedir.

mütevellisi İlyas Kethüda tarafından vakfa ait mülklere ilgisiz görevlilerin müdahale ettiğinden şikâyet etmesinden anlaşılmaktadır. Buna göre vakfiyede ve gönderilen emirde belirtilen şartlar çerçevesinde vakıf mallarının zabıtları tarafından idare edilmesine yönelik emir verildiği görülmüştür.⁶⁹

Baf dışındaki bütün vakıfların Lefkoşa'da bulunuyor olması, sermaye birikimi ve sosyal yapısı en güçlü yerin Lefkoşa kazası olduğunu göstermektedir. Bir bakıma Lefkoşa, Ada'nın ekonomik en güçlü yeri ve ekseriyetle en gelişmiş bölgesidir. Bu bağlamda Lefkoşa'nın, Ada'daki diğer bölgelere göre sosyo-ekonomik seviyesinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Vakıfların kurulduğu köy adları ise Lakadamyia,⁷⁰ Kitriya,⁷¹ Ahtima,⁷² Aydemet ile İstrovolo⁷³ olarak geçmektedir. Lefkoşa'da kurulan vakıfların çoğunun, surlar içi denilen bölgede yoğunlaştığı görülmektedir.

Vakfedilen taşınmazlara bakıldığı zaman genel olarak dükkân, tarla, bağ, bahçe, arazi, ev, su dolabı, hamam vb. unsurlar vakfedilerek, buradan elde edilen gelir, vakıf giderleri için kullanılmıştır. Bundan da anlaşılmaktadır ki Ada'da Müslim ahali tarafından kurulan vakıflar, para vakıflarından ziyade genellikle gayrimenkullerden oluşmaktadırlar. Bunun dışında vakfa ait paranın borç⁷⁴ olarak da verildiği tespit edilmiştir.

Vakfedilen mülklerle ilgili olarak Müslim ve gayrimüslim tebaanın, birbirine şahitlik yaptığı tek vakfın, Ayazma Kilisesi mütevellisi adına kurulan vakıf olduğu görülmüştür. Buna göre şuhûdü'l-hâlde ifade edilen isimlerin, Mustafâ elKassâb, Receb bin Abdullâh, Mustafâ bin Abdullâh er-Râcil, Pihero Ef-hari, Hristofi Harkomedre olduğu tespit edilmiştir.⁷⁵ Fethin ilk dönemini ifade eden 1574-1595 yılları arasında Kıbrıs'taki sosyal tabakaların ve kimliklerin birbiriyle içe içe geçtiği ve toplumlar arası ilişkilerin giderek yoğunlaştığı görülmektedir.

Esasında Kıbrıs'ta kurulan vakıfların, Müslim ahali tarafından önemi büyüktür. Zira onlar için dinî veya ibadet yerlerinin yapılması, korunması, onarılması, fukara ve gurabanın kollanması, sosyal ve kültürel yapının desteklenmesi yönünde sistematik bir anlam taşımaktadır. Bu durum, zamanla gayrimüslim tebaa içinde de gelişmiş ve kendi dinî cemaatine mensup fukara ve gurabanın korunması, dolayısıyla da kendi dinî cemaatinin sosyal ve kültürel yapısının desteklenmesiyle ilgili yeni bir anlam kazanmıştır. Bundan dolayıdır ki 1574-1595 yılları arasında gayrimüslim tebaanın sadece bir vakıf müessesini tesis ettiği normal karşılanmalıdır. Zira Ada'da yeni kurulan düzene uyum ve sermaye birikimi zamanla olabilecek bir husus olup, gayrimüslim ahalinin gelişimi bu cihette değerlendirilmelidir.

Kıbrıs'taki vakıflar, bir yönüyle kişilerin veya tebaanın ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olduğu gibi buna ek olarak merkezî otoritenin yeterli olmadığı veya yetemediği alanlarda da faaliyet göstermeye çalışmıştır. Özellikle Ada coğrafyasında sosyal, dinî, kültürel ve ekonomik alanda hizmet sağlayan vakıf müessesesi, hayatını uzun süre devam ettirmiş ve günümüze kadar gelmeyi başarmış tek kurumdur. Örneğin sosyal alanda; tekke ve zaviyelerin açılması, şifahaneler aracılığıyla hastaların şifa bulması, aşevlerinin tesis edilmesi, kültürel alanda; okulların açılması, öğrencilerin barınması, eğitimin icra edilmesi, burs ücretlerinin ödenmesi, dinî alanda; ibadethanelerin tesis edilmesi, dinî tedrisin tatbik edilmesi, ekonomik alanda; para vakıfları yoluyla birtakım ferdi teşebbüslerin desteklenmesi bunlardan birkaçıdır.⁷⁶ Böylece Osmanlı idaresi, Kıbrıs'taki toplumların mali, sosyal, dinî, vb. ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte vakfın işlevsel boyutuyla cemaatlerin toplumsal barışını da koruyup kollamıştır.

69 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 98, Hüküm No: 426, Tarih: H. 15 Receb 1002 (M. 6 Nisan 1594).

70 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 220 [210], Hüküm No: 690, Tarih: H. 1 Rebiü'l-Ahir 999 (M. 27 Ocak 1591); KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 220 [210], Hüküm No: 691, Tarih: H. 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594).

71 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 46, Hüküm No: 232, Tarih: H. 29 Rebiü'l-Ahir 1002 (M. 23 Aralık 1593); KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 210 [200], Hüküm No: 664, Tarih: H. 1 Ramazan 1002 (M. 21 Mayıs 1594).

72 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 98, Hüküm No: 426, Tarih: H. 15 Receb 1002 (M. 6 Nisan 1594).

73 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 190 [180], Hüküm No: 611, Tarih: H. 29 Cemaziye'l-Ahir 1003 (M. 11 Mart 1595).

74 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 268 [258], Hüküm No: 936, Tarih: H. 15 Zil'-Ka'de 1002 (M. 2 Ağustos 1594).

75 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 217 [207], Hüküm No: 684, Tarih: H. 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594).

76 Bununla ilgili olarak bkz. (Deniz, 2016: 337).

Kıbrıs'ta vakıflar; mevcut toplumun dinî, hayrî, sosyal, maarif, sıhî ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamış ve bunun için gelir elde etmek amacıyla taşınmaz mal edinmesine ve ilgili taşınmaz mal üzerinde tasarrufta bulunmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı yönetimi, Kıbrıs'ta vakıfların ihtiyacını karşılayabilmesi için gelir elde etmesine ve ilgili taşınmazların vakıf adına tesciline de imkân tanımıştır. Buna göre Ada'da vakıf hukukuna ilişkin usul ve esaslar tespit edilmiş ve bu minvalde davranılmasına özen gösterilmiştir.

Sistem analizi çerçevesinde bakıldığında Kıbrıs'taki Müslim ve gayrimüslim vakıfların, ait olduğu dinî cemaatin bütününe ilgilendiren faaliyetlere girdiği veya hizmette bulunduğu görülmüştür. Özellikle cami, mescit, okul, kitaplık, imarethane, sebil, çeşme, su kuyusu, mezarlık, aşevi, vb. birçok hizmet ve faaliyetlerin bu tür vakıflar aracılığıyla yapıldığı bilinmektedir. Bir ölçüde dönemin şartları gereği Avrupa şehirlerinde belediyelerin veya hükümetlerin yapmaya çalıştığı hizmetlerin, Osmanlı Devleti'nde ve özellikle Kıbrıs'ta bireylerin kurduğu vakıflarla yapıldığı tespit edilmiştir.

Kıbrıs'ta kurulan vakıfların bir diğer özelliği de işlevsel boyut taşımasıdır. Buna göre Osmanlı Devleti, Ada için harcamalarını azaltmaya, faiz oranlarını düşürmeye ve toplumsal refahı artırmaya yardımcı olmuş, aynı zamanda Ada'daki ekonomik kalkınmanın bir başka hedefini, üretilen katma değerden elde edilen gelirin daha iyi dağılmasını temin etmiştir.

Genel itibarıyla Lefkoşa, Kıbrıs'ın idari merkezi olduğu kadar kültürün de merkezidir. Bu yüzden Müslim ve gayrimüslim tebaanın bağışlarının önemli bir miktarının Lefkoşa'da yapılması rastlantı değildir. Örneğin Aya Sofya Camii (Selimiye), Müslümanların en önemli ibadet merkezidir. Zira Aya Sofya, bir ölçüde fetih camisi konumundadır. Farklı olmak kaydıyla, ancak buna benzer bir durum Rumlar ve Ermeniler için de geçerlidir. Hatta denebilir ki Lefkoşa, gayrimüslim tebaa için önemli kilise veya mabet yerlerinin bulunduğu en büyük yerleşim ve ibadet birimidir. Bu yüzden gayrimüslim tebaa için Lefkoşa, ileri zamanlarda vakıf hizmetlerinin ve dinî hassasiyetlerin toplandığı yer olarak gün yüzüne çıkacaktır.

Kıbrıs'ta Müslim ahali tarafından yapılan bağışlar, söz konusu dinî mabetlere ve sosyal kurumlara kaynaklık etmekte ve bununla ilgili vakıf hizmetlerinin icra edilmesine imkân sağlamaktadırlar. Buna göre Kıbrıs'ta 1574-1595 yılları arasında, ki bu Ada'nın fethinden sonra 21 yıllık ilk zaman dilimine tekabül etmektedir, Müslümanların 18 tane vakfı, gayrimüslimlerin (Rum) ise 1 tane vakfının olduğu, bu vakıfların; 1574 yılında 1, 1587'de 2, 1591'de 1, 1593'te 2, 1594'te 10, 1595'te ise 3 olmak üzere toplam 19 vakıfla ilgili işlemin tescil edildiği görülmüştür. Eldeki mevcut kayıtlara göre Ada'da bulunan Rumların, Ermenilerin ya da diğer gayrimüslim tebaanın kilise fukarasından azade, kendi adlarına kurdukları herhangi bir hayır vakfı ya da çocuklarının istifadesine sunduğu bir evladiyelik vakıf tespit edilebilmiş değildir.

İncelenen dönemde kayda giren tek gayrimüslim vakfının mütevellisi tek bir kişiden oluşmakta olup sadece Yakamo veledi Pihero adlı bir Rum'dan mürekkeptir.⁷⁷ Adından da anlaşılacağı üzere bu kişi erkektir. Bunun dışında Ada'da bu dönem içinde herhangi bir Ermeni, Latin, Maruni veya Yahudi'nin vakıf kurduğunu söylemek mümkün değildir.

1574-1595 yılları arasında sadece Müslüman bir kadının hayrat için vakıf kurduğu görülmüştür. Bu dönemde Hüma binti Ali Hatun tarafından kurulduğu tespit edilen bu vakıf, Lefkoşa'da bulunmaktadır. Hüma binti Ali Hatun, Lefkoşa'da ikamet etmekte ve evinin önündeki iki buçuk dönümlük avlusunu fakirlere yemek pişirilmesi, bunların dağıtılması ve mevlit okutulması için bağışladığı tespit edilmiştir.⁷⁸

İlgili şer'iyye sicillerinden de anlaşıldığına göre bu vakıfların tescili için hazırlanan kayıtlar, önemli kanıt olarak ortada durmaktadırlar. Örneğin söz konusu vakıf kurucularının ikamet ettiği mahallelerde veya ilgili kazalarda ikamet ettiği bu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu çerçeveden hareketle tespit edilebildiği kadarıyla bir kişinin Ada'da hiç bulunmadığı, bir kişinin de kısmen ikamet ettiği ve daha sonra Ada'dan ayrıldığı, ancak vakıfla ilgili hayratının devam etmesi için vekil tayin ettiği kişinin, Ada'da hep bulunduğu görülmüştür. Buna göre Kıbrıs fatihi olarak bilinen Sultan Selim Han'ın Ada'ya hiç

77 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 217 [207], Hüküm No: 684, Tarih: H. 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594).

78 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 154, Hüküm No: 536, Tarih: H. 29 Rebiü'l-Ahir 1003 (M. 11 Ocak 1595).

gelmediği, ancak Serdar-ı Ekrem Lala Mustafa Paşa'nın ise belli bir süre Ada'da bulunduğu bilinmekte ve buna göre vakıf kurduğu ve bu vakfın mütevellisi olduğu bilinmektedir.

Yapılan incelemeye göre 21 yıllık zaman dilimi içinde vakıf kurucuları arasında hiçbir köylünün vakıf kurmadığı görülmüştür. Bu durumda Kıbrıs'ta XVI. yüzyıl sonunda köylü ahalinin vakıf kuracak kadar zengin olmadığı veya ekonomik güce sahip bulunmadığı anlaşılmaktadır. Vakfı kuran kişilerin genel itibarıyla Osmanlı seçkinleri olarak değerlendirilebilecek devlet erkânı veya bunlara bağlı görevliler olduğu tespit edilmiştir. Ancak Hüma binti Ali Hatun adlı kişinin bunların dışında olduğu görülmüştür. Ne var ki bu kişinin de çok zengin olmadığı değerlendirilmektedir.

Vakıf kayıtlarından da anlaşıldığına göre Ada'daki Müslim vakıfların tescili yapılırken bağış yapan kişinin seçkin ve zengin birey olduğu ve bunların sayısının gayrimüslim tebaadan daha fazla olduğu kıymetlendirilmektedir.

Kıbrıs'taki gayrimüslim vakıflar, kayıt altına alındığı mekân itibarıyla değerlendirildiği zaman şer'î mahkemede, yerel kadının huzurunda ve şahitlerin nezaretinde tescil edilmiştir. Dolayısıyla Kıbrıs'ta gayrimüslim vakıfların şer'î mahkemede kayda geçen vakıf tescillerinin, Müslüman ahali tarafından kurulan vakıflar gibi kadı huzurunda tescil edildikleri görülmüştür.

İlgili zaman dilimi içinde malını vakfeden gayrimüslim kişiler, kendi evinde vakıf tescili yapmamışlar ve bununla ilgili herhangi bir talepte de bulunmamışlardır. Aksine daha sonraki dönemlerde bu kişilerin, şer'î mahkemeye bizzat müracaat ederek vakıflarını istedikleri şartlarda kurabilmesi mümkün olabilmıştır. Gayrimüslim vakıfların tescili ise şu şekilde olmuştur: Şer'î hükümlerin emri, örfî hukukun hükmü ve gayrimüslim şahsın isteği çerçevesinde gerçekleşmiş ve tescil edilen vakıflar, kayıt altına alınarak şer'îye siciline kaydedilmişlerdir.

Gayrimüslim bağışçıların tamamının, kurduğu vakıfla ilgili yönetici atadığı ve bununla ilgili olarak murahhasını veya vekilini, müteveli sıfatıyla kaydettiği görülmüştür. Özellikle bu dönemde, ilgili gayrimüslimin gayrimenkulünü müstemilatıyla birlikte vakfettiği ve sadece bir ev olduğu tespit edilmiştir.⁷⁹

Aslında Kıbrıs'ta bu dönemde kurulan vakıflar, klasik anlamda Müslim ahali tarafından kurulan diğer vakıflar gibi şahsi ya da müstakil değillerdir. Zira bu vakfın temel özelliği, vakıf gelirlerinin tamamının Hristiyan tebaanın fukaralarına hizmet etmek için meşrut kılınmış olmasıdır. Arşiv kayıtlarından da anlaşıldığı kadarıyla bununla ilgili hizmet, genel olarak kilise fukarasının, sakinlerinin veya çalışanlarının ihtiyaçlarının karşılanması yönünde gerçekleşmiştir.

Bu dönemde Kıbrıs'ta kurulan vakıflara ait vakfiyelerin tam metni ise elde değildir. Genel olarak vakfiyelerde; vakfın ismi, kişinin baba ya da anne adı, nerede meskûn olduğu, vakfettiği mülkün ne olduğu, hangi amaçla veyahut nereye vakfettiği, vakfı kimlerin yöneteceği, elde edilen gelirlerin nereye ve nasıl harcanacağı gibi hususlar gayet sarih bir şekilde açıklanmıştır. Vakfın meşruiyeti açısından ilgili bölge kadısının hükmü, tescil tarihi ve şahitlerin isimleri de bulunmaktadır.

Özellikle bu dönemde Kıbrıs'ta kurulmuş olan Müslim veya gayrimüslim vakıflar, genel mahiyette kendi adları ile anılan vakıflar olup bağış şeklinde tahsis edilmişlerdir. Bu nedenle vakfiyelerin bir kısmında müteveli olarak din adamlarının tayin edildiği görülmüştür. Dönemin koşulları gereği Müslim veya gayrimüslim tebaanın vakfettikleri mülklerin tevliyetini, kendilerinin veya evlatlarının uhdesine almadıkları sabittir. Dolayısıyla Kıbrıs'ta 1574-1595 yılları arasında vakıf için elde edilen gelirin bir kısmını evladına devreden herhangi bir vakıf yoktur.

Kıbrıs'taki vakıfların yönetimindeki kişilerin ölmesi, görevinden ayrılması veyahut azledilmesi hâlinde tevliyetin devamına ilişkin herhangi bir ifade bulunmadığı görülmektedir. Ancak vakıf hukukuna göre görevinden azledilen ve yerine yenisinin getirildiği kişilerin kim olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bununla ilgili en ilginç örnek Lefkoşa'da vefat eden Dergâhı Ali yeniçerileri kethüdası Yahya Kethüda'nın, Mescidi Şerif Evkafı'nın mütevellisi olan Lütfi'nin, görevini layıkıyla yapamadığından ve içkiye müptela olduğundan azledilerek, yerine Abdülgani bin Ahmet'in tayin edildiğinden söz etmektedir.⁸⁰

79 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 217 [207], Hüküm No: 684, Tarih: H. 15 Ramazan 1002 (M. 4 Haziran 1594).

80 Bununla ilgili bkz. (KŞS, Sayı No: 1, Sayfa No: 142, Hüküm No: 509, Tarih: H. 29 Muharrem 1003 (M. 14 Ekim 1594).

Kıbrıs'ta yapılan arşiv çalışmalarından hareketle Kıbrıs'ta vakıf kültürünün filantropi etkisinde kaldığı, zaman içerisinde gelişerek Osmanlı idaresi boyunca 2.222 adet vakfın kurulduğu ve kurulan bu vakıfların Osmanlı genelinde tesis edilenden farklı olmadığı, dolayısıyla da vakıf medeniyetinin Kıbrıs'a da yansıdığını göstermektedir. Bu araştırmanın sonucunda Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri'ne göre Ada'da kurulan ilk vakıfların özellikleri Osmanlı coğrafyasında kurulanlardan pek de farklı olmadığını tespit etmek mümkün olmuş, vakıfların Müslim ve gayrimüslim ahali için büyük yararlıklar sağladığı değerlendirilmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

- Kıbrıs Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (K.V.G.M.A). (25 Nisan 1649).Belkis Hatun bint-i Ferruh Ağa. Müstakil Vakfiye Defteri, Kıbrıs Türk İslam Eserleri Müzesi Koleksiyonu, Tarih: H. 12 Rebiül-Ahir 1059
- Kıbrıs Şer'iyye Sicili (KŞŞ). (23 Ocak 1817). Sayı No: 29, Sayfa No: 178, Hüküm No: 311, Tarih: H. 5 Rebiül-Evvel 1232.
- Kıbrıs Vakıflar İdaresi Kara Kaplı Vakfiye Defteri. (19 Ekim 1817). Defter No: 4, Sayfa No: 232, Tarih: H. 8 Zi'l-Hicce 1286.
- KŞŞ. (20 Mart 1601). Sayı No: 3, Sayfa No: 120, Hüküm No: 715, Tarih: H. 15 Ramazan 1019.
- KŞŞ. Sayı No: 1, Sayfa No: 154, Hüküm No: 53530, Tarih: H. 29 Rebiül-Ahir 1003 (11 Ocak 1595).
- KŞŞ. (14 Kasım 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 125, Hüküm No: 481, Tarih: H. 1 Rebiül-Evvel 1003.
- KŞŞ. (14 Ekim 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 142, Hüküm No: 509, Tarih: H. 29 Muharrem 1003.
- KŞŞ. (28 Kasım 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 142, Hüküm No: 511, Tarih: H. 15 Rebiül-Evvel 1003.
- KŞŞ. (11 Ocak 1595). Sayı No: 1, Sayfa No: 154, Hüküm No: 536, Tarih: H. 29 Rebiül-Ahir 1003.
- KŞŞ. (11 Mart 1595). Sayı No: 1, Sayfa No: 188 [178], Hüküm No: 607, Tarih: H. 29 Cemaziye'l-Ahir 1003.
- KŞŞ. (11 Mart 1595). Sayı No: 1, Sayfa No: 190 [180], Hüküm No: 611, Tarih: H. 29 Cemaziye'l-Ahir 1003.
- KŞŞ. (19 Temmuz 1574). Sayı No: 1, Sayfa No: 204 [194], Hüküm No: 649, Tarih: H. 29 Rebiül-Evvel 982.
- KŞŞ. (21 Mayıs 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 210 [200], Hüküm No: 664, Tarih: H. 1 Ramazan 1002.
- KŞŞ. (4 Haziran 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 217 [207], Hüküm No: 684, Tarih: H. 15 Ramazan 1002.
- KŞŞ. (27 Ocak 1591). Sayı No: 1, Sayfa No: 220 [210], Hüküm No: 690, Tarih: H. 1 Rebiül-Ahir 999.
- KŞŞ. (4 Haziran 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 220 [210], Hüküm No: 691, Tarih: H. 15 Ramazan 1002.
- KŞŞ. (17 Mayıs 1593). Sayı No: 1, Sayfa No: 222 [212], Hüküm No: 697, Tarih: H. 15 Şaban 1001.
- KŞŞ. (20 Nisan 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 23, Hüküm No: 140, Tarih: H. 29 Receb 1002.
- KŞŞ. (22 Şubat 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 24, Hüküm No: 146, Tarih: H. 1 Cemaziye'l-Ahir 1002.
- KŞŞ. (4 Temmuz 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 245 [235], Hüküm No: 819, Tarih: H. 15 Şevval 1002.
- KŞŞ. (2 Ağustos 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 268 [258], Hüküm No: 936, Tarih: H. 15 Zi'l-Ka'de 1002.
- KŞŞ. (16 Ağustos 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 284 [274], Hüküm No: 1027, Tarih: H. 29 Zi'l-Ka'de 1002.
- KŞŞ. (7 Mayıs 1587). Sayı No: 1, Sayfa No: 323 [313], Hüküm No: 1181, Tarih: H. 29 Cemaziye'l-Evvel 995.
- KŞŞ. (23 Nisan 1587). Sayı No: 1, Sayfa No: 323 [313], Hüküm No: 1182, Tarih: H. 15 Cemaziye'l-Evvel 995.
- KŞŞ. (23 Aralık 1593). Sayı No: 1, Sayfa No: 46, Hüküm No: 232, Tarih: H. 29 Rebiül-Ahir 1002.
- KŞŞ. (21 Mayıs 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 58, Hüküm No: 276, Tarih: H. 1 Ramazan 1002.
- KŞŞ. (6 Nisan 1594). Sayı No: 1, Sayfa No: 98, Hüküm No: 426, Tarih: H. 15 Receb 1002.
- KŞŞ. (12 Mayıs 1721). Sayı No: 10, Sayfa No: 105, Hüküm No: 453, Tarih: H. 15 Receb 1133.
- KŞŞ. (26 Haziran 1721). Sayı No: 10, Sayfa No: 127, Hüküm No: 541, Tarih: H. 1 Ramazan 1133.
- KŞŞ. (17 Şubat 1608). Sayı No: 2, Sayfa No: 50, Hüküm No: 92, Tarih: H. 1 Zi'l-Ka'de 1016.
- KŞŞ. (6 Mart 1791). Sayı No: 21, Sayfa No: 177, Hüküm No: 408, Tarih: H. 1 Receb 1205.
- KŞŞ. (10 Nisan 1814). Sayı No: 28, Sayfa No: 149, Hüküm No: 322, Tarih: H. 19 Rebiül-Ahir 1229.
- KŞŞ. (6 Aralık 1829). Sayı No: 36, Sayfa No: 126, Hüküm No: 165, Tarih: H. 9 Cemaziye'l-Ahir 1245.
- KŞŞ. (13 Aralık 1837). Sayı No: 36, Sayfa No: 150, Hüküm No: 195, Tarih: H. 15 Ramazan 1253.
- KŞŞ. (17 Haziran 1839). Sayı No: 38, Sayfa No: 31, Hüküm No: 20, Tarih: H. 4 Rebiül-Ahir 1255.
- KŞŞ. (13 Ekim 1635). Sayı No: 4, Sayfa No: 122, Hüküm No: 287, Tarih: H. 1 Cemaziye'l-Evvel 1045.

Telif Eserler

- Adıyke, N. (1999). İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair. G. Eren (Ed.), *Osmanlı (Cilt 4)* içinde (255- 260.) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Akça, G. (2007). Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü. *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6(1), 57-68.
- Akgündüz, A. (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Armenian Churches in Cyprus. (tarih yok). Erişim Tarihi: 31.05.2009. <http://www.hayem.org/en/church-cyprus>
- Aydın, A. M. (2005). Türk Hukuk Tarihi. İstanbul: Hars Yayıncılık.
- Barkan, Ö. L. ve Ayverdi, E. H. (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü.
- Başçı, V. (2007). Bir Medeniyet Kurumu Olarak Vakıflar ve Sosyal Hizmet Kurumları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 1-5.
- Bayartan, M. (2005). "Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, (13), 85-92.
- Beydilli, K. (2000). Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit, II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri. A. Özcan (ed.), *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, içinde (256-265). İstanbul: Ensar Neşriyat,
- Bilmen, Ö. N. (tarih yok). *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılâhat-ı Fikhiyye Kamusu (Cilt. IV)*. İstanbul: Bilmen Basım Yayınevi.
- Bozkurt, G. (1993). Osmanlı Yahudilerine Genel Bir Bakış. *Belleten*, (219), 539-563.
- Bozkurt, G. (1989). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Braude, B. (2002). Millet Sisteminin İlginç Tarihi. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (ed.), *Türkler, Cilt. X*, içinde (245-254). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çevikel, N. (1999). Kıbrıs Eyaletinde Müslim-gayrimüslim İlişkileri. G. Eren (ed.), *Osmanlı, Cilt 4*, içinde (277-285). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çiftçi, C. (2004). *Bursada Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*. Bursa: Gaye Kitabevi.
- Çizakça, M. (2005). *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Ekonomik Boyutu*. İstanbul: TÜSEV Yayınları.
- Çizakça, M. (2009a). *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.
- Çizakça, M. (2009b). *Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: ISAV Yayınları.
- Deguillhem, R. (2004). Foundation – the Ottoman Empire. *Encyclopaedia of Islam* içinde. Leiden: Brill.
- Deniz, A. (2016). Vakıf Sistemi ve Osmanlı Yönetiminde Kars Vilayetinde Kurulan Vakıfların Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 332-342.
- Eflaki, A. (1995). *Ariflerin Menkubeleri II*, T. Yazıcı (Çev.). İstanbul: MEB Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi 62.
- Ercan, Y. (1999). Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi). G. Eren (ed.), *Osmanlı, Cilt 4* içinde (197-207). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ertem, A. (2012). Osmanlıdan Günümüze Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, (36), 25-67.
- Erünsal, İ. (2019). "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş". *Osmanlı Araştırmaları*, (53), 1-50.
- Eryılmaz, B. (1999). Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım. G. Eren (ed.), *Osmanlı, Cilt 4* içinde (236-241). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1990). *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'ânın Yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Genca, E. (2014). Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti). *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXXII(1), 531-554.
- Genç, M. (2014). Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, (42), 9-18.
- Komisyon (2006). *Gök KubbeAltında Birlikte Yaşamak / Living Together Under The Same Sky*. Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Gök, A. A. (2001). Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler Millet Sistemi, Tarihi Gelişimi ve Milletlerarası Antlaşmalar. *Türkiye ve Siyaset*, (3), 101-108.
- Gülsoy, U. vd. (Haz.). (2012). *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*. Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Günay, H. M. (2012). Vakıf Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt. XXXII) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 475-479.
- Hadjilyra, A. M. (2012). *The Armenians of Cyprus*, Nicosia: Cyprus Religious Groups.

- Hatemi, H. (1969). Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi. İstanbul.
- Hilmi, K. Ö. ve İ. Sungurbey (1978). *Eski Vakıfların Temel Kitabı*. İstanbul: Üniversitesi Yayınları.
- Hilmi, Ö. E. (1977). *İthaf-ül-ahlâf fi Ahkâm- il Evkaf*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Hoexter, M. (1998). *Endowments, Rulers and Community. Foundation al-Haramayn in Ottoman Algiers*. Leiden: E.J. Brill.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. (1991). *El-Mukaddime, (Cilt I)*. Z. K. Ugan (Çev.). İstanbul.
- Kara, A., Çelik, C. (2011). Kıbrıs'ta Vakıf Yönetimi ve Denetimi Sorunu. *History Studies*, 3(3), 161-175.
- Karataş, A. İ. (2006). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 267-284.
- Kazıcı, Z. (2002). Osmanlılarda Hoşgörü. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (ed.), *Türkler, (Cilt X)* içinde (221-232). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kazıcı, Z. (1985). *İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*. İstanbul.
- Kazıcı, Z. (2003). Osmanlı Vakıf Medeniyeti. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Keleş, H. (2001). Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisâdî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma: Karacabey (Mihaliç) Kazâsı Örneği. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 189-207.
- Kenanoğlu, M. M. (2004). *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınevi.
- Kermeli, E. (1997). Ebû's-Su'ud Definition of Church Vakf: Theory and Practice in Ottoman Law. R. Gleave, E. Kermeli (ed.) *Islamic Law Theory and Practice* içinde (141-156). I.B. Tauris, London.
- Khan, A. (1999). Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı. G. Eren (ed.), *Osmanlı (Cilt 4)* içinde (229-235). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kolovos, E. (2016). Christian Vakifs of Monasteries in the Ottoman Greek Lands from the Fourteenth to Eighteenth Centuries. Sabine Mohasseb Saliba (ed.), *Les Fondations Pieuses Waqfs Chez les Chretiens et les Juifs* içinde (103-127). Paris.
- Konan, B. (2015). Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LXIV(1), 171-193.
- Konukçu, E. (2002). Osmanlı ve Millet-i Sadıkadan Ermeniler. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (ed.), *Türkler, Cilt. X* içinde (326-328). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Köprülü, F. (1942). Vakıf Müessesinin Hukûkî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü. *Vakıflar Dergisi*, (2), 1-36.
- Kurat, Y. T. (1999). Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu. G. Eren (ed.), *Osmanlı, Cilt. 4* içinde (217-222). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurtaran, U. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8), 57-71.
- Küleççi, C. (2010). *Ermeniler ve Türkler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Laiou, S. (2012). Diverging Realities of a Christian Vakıf, Sixteenth to Eighteenth Centuries. *Turkish Historical Review*, (3), 1-18.
- Oğuz, İ. Osmanlı Midillisi'ndeki Şahıs Vakıflarının Amaçlarına Dair. *Tarih Okulu Dergisi*, 8(21), 263-300.
- Okur, K. H. (2005). Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendi'nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7-8), 33-58.
- Ortaylı, İ. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (ed.), *Türkler, Cilt. X* içinde (216-220). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özcan, T. (2008). Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları. *Çerçeve Dergisi*, 124-128.
- Özel, A. (1991) İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Dârulislam Dârulharb. İstanbul: İklim Yayınları.
- Öztürk, N. (2003). *Azınlık Vakıfları*. Ankara.
- Pantık, R. (2017). Osmanlıda İcâreteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler. *Vakıflar Dergisi*, (48) 75-104.
- Quataert, D. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu: 1700-1922*. A. Berktaş (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sami, Ş. (1987). *Kâmûs-i Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Seager, Capt. M. B. (1883). Reports on The Evkaf Properties, Cyprus, B.5097.-1.6.-4/83. Wt.18958, Mediterranean (9), Nicosia: Printed for the use of Colonial Office.
- Sergevül, S. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (ed.), *Türkler, Cilt. X* içinde (251-260). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Shmuelevitz, A. (1999). Millet Sistemi ve Musevi Cemaat. G. Eren (ed.), *Osmanlı, Cilt. 4*, içinde (322-325). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1994). *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tamçelik, S. (2015). *Ermeni Komitacılık Faaliyetlerinde Kıbrıs Adasının Yeri ve Osmanlı'nın Toprak Bütünlüğüne Tesirleri*;" *Ermenistan: Tarih, Hukuk, Dış Politika ve Toplum*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, 567-617.

- Tamçelik, S. (2014). Kıbrıs'ın Osmanlı Dönemi İktisat Tarihi: Bir Modelleme ve Dönemlendirme Denemesi - The Economic History of Cyprus in Ottomans Period: A Modeling and Period Experiment. *2014 International Scientific and Practical Conference - Actual Problems of State and Law in the Era of Globalization (18 April 2014)*, Institution Suleyman Demirel University içinde 456-468. Kazakistan.
- Taş, Y. (2014). Şeriyye Sicillerine Göre Ermenilerin Urfa Kazası'ndaki Vakıf Faaliyetleri (1884-1889). *Route Educational and Social Science Journal*, 1(3), 242-254.
- Terzi, M. Z. Samsun Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Toplum Hayatı, Müslim Gayrimüslim İlişkileri. G. Eren (ed.), *Osmanlı, Cilt. 4* içinde (295-311). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Turan, O. (1969). *Türk Cihân Hâkimiyeti Tarihi Cilt. II*. İstanbul.
- Türkmen, M. N. (2012). Halep Para Vakıfları Muhasebelerinin Kısa Bir Değerlendirmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 121-131.
- Yedi yıldız, B. (1982). Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800. *Osmanlı Araştırmaları, Cilt. 2* içinde, 143-164.
- Yedi yıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda, Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yedi yıldız, B. (1984). XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu. *Vakıflar Dergisi*, 18, 5-42.
- Yedi yıldız, B. (1988). Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri. *Vakıflar Dergisi*, (20), 403-408.
- Yıldırım, M. (2014). AB Türkiye İlerleme Raporlarında "Mazbut" Kavramı Sorunu. *Vakıflar Dergisi*, (41), 115-125.
- Yüksel, H. (1998). *Osmanlı Siyasi ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Zeydan, A. (1994). İslam Hukukuna Göre Zimmiler. H. Güleç (Çev.). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8), 431-440.
- Ziroyevic, O. (2000). Osmanlı Dönemi Hıristiyan Vakıfları. A. Özcan (ed.), *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti* içinde (209-215) İstanbul.

EKLER

Tablo 2.1. 1 Nolu Kıbrıs Şer'iyye Sicili'ne Göre Vakıfların Kurulduğu Bölgeler (1574-1595)

No	Vakfiyenin Adı	Vakfın Kurulduğu Yer		
		Kaza	Köy	Mevki
1	Ömeriye Camii Vakfı	Lefkoşa	-	Lefkoşa Kalesi üzeri
2	Aya Sofya Cami Vakfı	Lefkoşa	-	Sur içi
3	Sultan Selim Han Vakfı	Lefkoşa	-	Sur içi
4	Lala Mustafa Paşa Vakfı	Lefkoşa	Lakadamyia	-
5	Lefke Kadısı Mevlana Muslihiddin Vakfı	Lefkoşa	-	Sur içi
6	Kitriya Köyü Camii Vakfı	Lefkoşa	Kitriya	Köy içi
7	Arap Ahmet Paşa Vakfı	Lefkoşa	-	Sur içi
8	Baf Beyi Mehmet Bey Vakfı	Baf	Ahtima (Ktima)	Köy içi
9	Ağa Cafer Paşa Vakfı	Lefkoşa	-	Sur içi
10	Adı belli olmayan vakıf	Lefkoşa	-	Sur içi
11	Ayazma Kilisesi mütevellisi adına kurulan vakıf	Lefkoşa	Tribiyodi	Mahalle içi
12	Lala Mustafa Paşa Hamamı Vakfı	Lefkoşa	-	Sur içi
13	İbrahim Ağa Vakfı	Lefkoşa	-	Sur içi
14	İbrahim Ağa Camii Vakfı	Lefkoşa	-	Sur içi
15	Mescidi Şerif Vakfı	Lefkoşa	-	Sur içi
16	Câmi'i Şerif Vakfı	Lefkoşa	-	Sur içi
17	Hüma binti Ali Hatun Vakfı	Lefkoşa	-	Sur içi
18	Vakfın adı tespit edilememiştir	Lefkoşa	Aydemet ile İstrovolo köyleri arasında	İki köy arasındaki sınırda
19	Bezistanında adı tespit edilemeyen vakıf dükkânları	Lefkoşa	-	Sur içi

Tablo 2.2. 1 Nolu Kıbrıs Şer'iyye Sicili'ne Göre Kıbrıs'ta Kurulan Müslim ve Gayrimüslim Vakıflar (1574-1595)

No	Kuruluş Tarihi (H./M.)	Vakfiyenin Adı	Kaynak No	Sayfa No	Hüküm No	Dini
1	15 Ramazan 1002 4 Haziran 1594	Ayazma Kilisesi mütevellisi adına kurulan vakıf	KŞS 1	217 [207]	684	Gayrimüslim (Hristiyan Rum)
2	29 Rebiü'l-Evvel 982 19 Temmuz 1574	Ömeriye Camii Vakfı	KŞS 1	204 [194]	649	Müslim
3	5 Cemaziye'l-Evvel 995 23 Nisan 1587	Aya Sofya Camii Vakfı	KŞS 1	323 [313]	1182	Müslim
4	29 Cemaziye'l-Evvel 995 7 Mayıs 1587	Sultan Selim Han Vakfı	KŞS 1	323 [313]	1181	Müslim
5	1 Rebiü'l-Ahir 999 27 Ocak 1591	Lala Mustafa Paşa Vakfı	KŞS 1	220 [210]	690	Müslim
6	15 Şaban 1001 17 Mayıs 1593	Lefke Kadısı Mevlana Muslihiddin Vakfı	KŞS 1	222 [212]	697	Müslim
7	29 Rebiü'l-Ahir 1002 23 Aralık 1593	Kitriya Köyü Camii Vakfı	KŞS 1	46	232	Müslim
8	1 Cemaziye'l-Ahir 1002 22 Şubat 1594	Arap Ahmet Paşa Vakfı	KŞS 1	24	146	Müslim
9	15 Receb 1002 6 Nisan 1594	Baf Beyi Mehmet Bey Vakfı	KŞS 1	98	426	Müslim
10	29 Receb 1002 20 Nisan 1594	Ağa Cafer Paşa Vakfı	KŞS 1	23	140	Müslim
11	1 Ramazan 1002 21 Mayıs 1594	Adı belli olmayan vakıf	KŞS 1	58	276	Müslim
12	15 Şevval 1002 4 Temmuz 1594	Lala Mustafa Paşa Hamamı Vakfı	KŞS 1	245 [235]	819	Müslim
13	15 Zi'l-Ka'de 1002 2 Ağustos 1594	İbrahim Ağa Vakfı	KŞS 1	268 [258]	936	Müslim
14	29 Zi'l-Ka'de 1002 16 Ağustos 1594	İbrahim Ağa Camii Vakfı	KŞS 1	284 [274]	1027	Müslim
15	29 Muharrem 1003 14 Ekim 1594	Mescidi Şerif Vakfı	KŞS 1	142	509	Müslim
16	15 Rebiü'l-Evvel 1003 28 Kasım 1594	Câmi'i Şerif Vakfı	KŞS 1	142	511	Müslim
17	29 Rebiü'l-Ahir 1003 11 Ocak 1595	Hüma binti Ali Hatun Vakfı	KŞS 1	154	536	Müslim
18	29 Cemaziye'l-Ahir 1003 11 Mart 1595	Vakfedilen iki dönümlük arazinin satışı	KŞS 1	190 [180]	611	Müslim
19	29 Cemaziye'l-Ahir 1003 11 Mart 1595	Adı tespit edilemedi (Lefkoşa bezistanında vakfa ait dükkânlar)	KŞS 1	188 [178]	607	Müslim

Lala Mustafa Paşa Medresesi - Kaynak: Hüseyin Tunca

KIBRIS MEDRESELERİ VE SIBYAN MEKTEPLERİ

Bilgin AYDIN*

ÖZET

Selçuklular döneminde kurumlaşan ve Osmanlılar döneminde gelişerek büyüyen medreseler, Osmanlı coğrafyasının her bir köşesinde inşa edildi. Kıbrıs'ta da fethi müteakip medreseler inşa edilmeye başlandı. Nispeten küçük bir kara parçası olmasına rağmen yirmi civarında medrese ve 70 kadar sıbyan mektebi ile Osmanlı eğitim sistemi, Ada'da kendine yer buldu.

Bu çalışmada, sıbyan mektepleri ve medreselerin Kıbrıs'ta kuruluşu ve gelişimi üzerinde durulacak, buldukları mahaller, vakfiyeleri ve müderrisleri hakkında arşiv kaynaklarından elde edilen sonuçlardan yararlanılarak bilgi verilecektir.

Anahtar kelimeler: *Lefkoşa Büyük Medrese, Darü'l-Hidâye Medresesi, Sultan Selim Medresesi*

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
e-posta: bilgin.aydin@medeniyet.edu.tr

GİRİŞ

Osmanlı coğrafyasında XIV. yüzyılın başlarından itibaren kurulan medreseler, Osmanlı yükseköğretim kurumları olarak altı asır boyunca faaliyetlerine devam etti. Osmanlı zihniyetini şekillendiren ve bütün Osmanlı coğrafyasında bilgiyi üreten ve toplumsallaştıran bir kurum olarak medreseler çok geniş bir sahada varlığını sürdürdü. İlk medresenin kurulduğu 1331 yılından itibaren Osmanlılar, başta Batı Anadolu'da daha sonra da Balkanların fethi üzerine Rumeli'de yüzlerce medrese kurdu. XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı topraklarında kurulan medrese sayısı 400'e ulaşmıştı. XX. yüzyılın başlarında ise İmparatorluğun Asya, Avrupa ve Afrika kıtasındaki topraklarında kurulan medrese sayısı 3000'i aşmıştı. Akdeniz'de, Müslüman nüfusun yaşadığı bütün adalarda olduğu gibi Kıbrıs'ta da çok sayıda medrese kurulmuştu. Bu çalışmada Kıbrıs'ın fethinden itibaren kurulan medreseler yeni belgeler ışığında incelenecektir.

Kıbrıs Adası, II. Selim döneminde Lala Mustafa Paşa komutasında Venedikliler üzerine yapılan seferle, ilk olarak 2 Temmuz 1570 tarihinde Limasol'un, daha sonra 9 Eylül 1570 tarihinde Lefkoşa'nın, ardından 6 Ağustos 1571 tarihinde Mağusa'nın düşmesiyle Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmiştir. Kıbrıs, 1878 yılında İngiltere'ye devredilinceye kadar 308 sene Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı iskân politikası çerçevesinde Lefkoşa, Mağusa, Girne ve Baf gibi şehirlere önemli ölçüde Türk nüfus yerleştirilmiş ve Karaman ve Konya başta olmak üzere Kıbrıs'a gerçekleştirilen göç sonrasında Ada'da Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden oluşan ikili toplum yapısı ortaya çıkmıştır.¹

Kıbrıs'ın fethi sonrasında Ada üzerinde kurumlarını ve sistemini yerleştirmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki ilk faaliyetleri, başta Osmanlı Sultanı II. Selim olmak üzere çoğunluğu Ada yöneticileri olan devlet adamlarının önce sibyan mektepleri sonrasında da medreseler yaptırması şeklinde gelişti. Kıbrıs'ta ilk medrese, II. Selim tarafından Lefkoşa'da yaptırılmıştır. Büyük Medrese olarak da bilinen bu eğitim kurumu, Kıbrıs'ın en eski ve en köklü medresesi olarak yüzyıllarca faaliyet göstermiş ve Ada eğitim tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Kaderin garip tecellisi olsa gerek, ilk kurulan medrese aynı zamanda Kıbrıs'ta faaliyetine son verilen son medrese de olacaktı. Büyük Medrese'den sonra Kıbrıs'ın ikinci büyük ve önemli medresesi Lala Mustafa Paşa Medresesi'dir. Mağusa'da kurulan bu medrese de uzun süre eğitim faaliyetlerini devam ettirmiştir. Lefkoşa'da XVII. yüzyılda varlığını tespit ettiğimiz dört yeni medrese bulunmaktadır. Bunlar İbrahim Paşa, Hızır Bey ve Seyyid Muharrem ve Sadeddin Efendi Medresesi'dir. Biri haricinde vakfiyelerine ulaşamadığımız için kuruluş tarihlerini tespit edemediğimiz bu medreseler, muhtemelen XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarında kurulmuş olmalıdırlar.

XVIII. yüzyılda ise Lefkoşa'da dört medresenin daha kurulduğu görülmektedir. Bunlardan Hacı İsmail Ağa'ya ait olan medrese 1729 (H. 1141) yılında yaptırılmıştır. Bunu Bekir Paşa tarafından 1748 yılında yaptırılan medrese ile Arap Ahmed Paşa Camii yanında bulunan ve Şeraibzade el-Hac Osman Efendi b. Ahmed Ağa tarafından 1764 yılında yaptırılan medrese takip etmiştir. Sezâizade Osman Efendi tarafından Arap Ahmed Paşa Camii'nin karşısında 1791 yılında yaptırılan medrese, XVIII. yüzyılda yaptırıldığını tespit ettiğimiz son medrese olmuştur. Lefkoşa'da yapım tarihini tespit edemediğimiz dört medrese daha bulunmaktadır.

Lefkoşa'nın Ada tarihinde idari bir merkez olmasının yanı sıra bir kültürel merkez olarak da önem kazandığı yukarıdaki rakamlardan anlaşılmaktadır. Nitekim 13 medreseyle Lefkoşa Kıbrıs'ta en fazla

1 Kıbrıs'ın fethi ve iskânı için bkz. (Orhonlu, 1971, 91-98; Halil İnalçık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus," *Kıbrıs ve Türkler* (Ankara: 1964), 27-59; Halil İnalçık, "Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest," *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi: Türk Heyeti Tebliğleri* (Ankara, 1971), 59-77; Yusuf Halaçoğlu, M. Arif Erdoğan, "Kıbrıs'ın Alınmasından Sonra Ada'ya Yapılan İskânlar ve Kıbrıs Türklerinin Menşei," *Rauf Denkaşa Armağan* (Ankara: 2000), 208-219).

medrese olan yerleşim yeri iken onu 2 medrese ile Mağusa ve Lefke izlemektedir. Tuzla (Larnaka), Baf ve Limasol'da birer medrese bulunmaktadır.²

Kıbrıs medreseleri, diğer Osmanlı medreseleri gibi vakıf kurumu olarak tesis edilmiştir. Osmanlı şehirlerinde eğitim ve öğretim faaliyetleri karşılığında herhangi bir ücret alınmamış, bina ve personel giderlerinin tamamı vakıflarca karşılanmıştır. Vakıflar sadece personele ücret vermekle kalmamış öğrencilerin barınma ve yemek masraflarını karşıladığı gibi giderleri için vakıftan para da tahsis etmiştir.

Osmanlı döneminde Kıbrıs'ta medreseler dışında ders verilen iki kurum daha vardı. Yetişkinler için camilerde ders verilirken çocuklar sıbyan mekteplerinde eğitim görürlerdi. Osmanlı vakıf kurucuları camilerde ya da medreselerde Kur'an, tefsir ya da sahih hadis kitaplarının okutulmasını istemişlerdir. Lala Mustafa Paşa da bu yolu takip ederek Ömeriye Camii'nde tefsir, hadis, mantık ve meânide mahir, salih ve âbid bir kişinin müslüman ve mü'minlere nasihatlerde bulunup bu konularda vaaz vermesini ve bunun karşılığında kendisine günlük on akçe verilmesini şart koşmuştur (Korkmazer, 2014: 80). Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi'nde Ömeriye Camii'nde cemaate ders verecek kimsede aranan özellikler şöyle sıralanmıştır: "...ve tefsir ve hadîse kâdir mantık ve meânide mâhir bir sâlih ve âbid bir kimesne Cami'-i şerîfde müslimîn ve müminine vaz u nasihat edip yevmî on akçe vazîfeye mutasarırf ola..." (Korkmazer, 2014: 68).

Camilerdeki eğitim faaliyetlerini desteklemek amacıyla çeşitli para vakıfları da kurulmuştur. Örneğine çok az rastladığımız bir uygulama olarak Lefkoşa'da 15 Şevval 1209 (5 Mayıs 1795) tarihli vakfiye ile ikisi kadın toplam otuz altı kişi, 15 ila 120 kuruş arasında değişen meblağlarla kurulan vakfa destek olmuşlardır. Vakfın gayesi, gelirleri az olan Ayasofya Camii'nde haftanın her günü muhtelif ilimlerin eğitimini vermekte olan müderrisi finanse etmektir. 17 Receb 1213 (25 Aralık 1798) tarihli bir diğer vakfa ise biri kadın yirmi dokuz kişi iştirak etmiş ve vakfettikleri meblağın nemasından yüz bir buçuk kuruşu Ömeriye Camii'nde ders-i âmm olan müderrise maaş olarak tahsis etmişlerdir (Güler, 2018: 879). Ayrıca 1743 tarihli bir vakfiye kaydında, Ada'nın hayırsever kadınlarından Fatma Hanım binti Hüseyin Ağa, camide tefsir ve hadis dersleri okutulmak üzere günlük on akçe verilmesini şart koşmuştur (Korkmazer, 2014: 68).

Medreselerin dışında Osmanlı Devleti'nin en yaygın eğitim kurumlarından biri olan sıbyan mektepleri, bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Kıbrıs'ta da eğitimin ilk basamağını teşkil ediyordu. Kıbrıs'taki sıbyan mektepleri, Ada'nın fethinden hemen sonra kurulmaya başlanmış ve sayıları 30 yıl içerisinde (1571-1600) 11'e ulaşmıştı (Suha, 1971: 230). Osmanlı eğitim anlayışının bir gereği olarak temel dinî bilgilerin ve ibadet usullerinin öğretildiği bu okullar, zaman içerisinde Kıbrıs'ın bütün yerleşim yerlerine yayılmıştır. XVII. yüzyıl başlarından XIX. yüzyıl sonlarına kadar bu okullardan Ada'da kurulduğu tespit edilenlerin sayısı 50-60 kadardır. Bu rakam tabii ki bütün sıbyan mekteplerinin sayısını yansıtmamaktadır. Ada'nın İngiliz hâkimiyetine geçişine kadar Kıbrıs'ta 70'in üzerinde sıbyan mektebinin kurulduğunu söyleyebiliriz (Samani, 2006: 292-93).

Sıbyan mektepleri de vakıf kurumu olduğu için eğitim öğretim ücretsiz olarak sürdürülüyor ve mektep muallimleri ve diğer görevliler de maaşlarını vakıftan alıyordu. Mektebe devam eden çocuklar genellikle fakir aile çocukları olduğu için vakıftan bunlara da çeşitli ayni veya nakdî yardımlar yapıyordu. Zengin aileler ise çocuklarının eğitimi için hususi hocalar tutuyordu.

2 Kıbrıs eğitim tarihi için bkz. (Behçet, 1969; H. Feridun, *Kıbrıs Türk Eğitim Tarihinden: Bir Ömür* (Galeri Kültür Yayınları, 2011); Kasım İnce, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Güney Kıbrıs'ta 1789-1839 yıllarındaki Osmanlı cami ve mescitleri," *AÜTAED* 4 (1996): 1-17; Tuba Yavaş, Mehmet Balyemez, "Osmanlı'dan İngiliz Dönemi Kıbrıs Türk Eğitimi ve Türk İşleri Komisyonu Raporu (1878-1960)," *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32 (2020): 179-195.

3.1. LEFKOŞA MEDRESELERİ

3.1.1. Büyük Medrese (Sultan Selim Medresesi, Darülhidâye Medresesi)

Medresenin II. Selim (ö. 982/1574) tarafından yaptırıldığı bilinmekle beraber kaynaklar bu konuda tafsilatlı bilgi vermezler. Nev'izâde Atâî (ö. 968/1561), sadece II. Selim'in Kıbrıs'ta bir medrese yaptırdığını kaydeder (Baltacı, 1976: 576). II. Selim'in ölüm tarihi 1574 olduğuna göre, medresenin yapım tarihini 1573 yılı olarak gösteren kaynakların verdiği tarih doğru olmalıdır. Lefkoşa Kadısı Pir Mehmet'e yazılan 2 Rebiulevvel 986 (9 Mayıs 1578) tarihli hüküm, bize medresenin Darülhidâye şeklinde isimlendirildiğini ve II. Selim tarafından yaptırıldığını göstermektedir. Belge, Darülhidâye müderrisi ve aynı zamanda Lefkoşa Müftüsü Mevlâna Nurullah hakkındaki muhtelif şikayetlerle ilgilidir. Sicilli Osmani'ye göre Nurullah Efendi Kıbrıs Müftülüğü'ne iki defa atanmıştı. Cafer Paşa'ya ait bir Ruznamçe kaydı Mevlâna Sadettin'in Darülhidâye müderrisi olarak görev yaptığını ortaya koymaktadır³ (Yıldız, 2001: 267).

Büyük Medrese'ye çeşitli tarihlerde vakıflar yapılmıştır. Bunlardan üçü, konakları hemen medrese yakınında bulunan Menteşzade ailesi tarafından kurulmuş olup topluca "Menteşzade Vakfı" adıyla anılmaktaydı. 1730'da Menteşzade Hacı İsmail ile Menteşzade Hasan Ağa'nın hanımı Hatice Hanım hazırlattıkları vakfiyelerle bu medresenin müderrisine ve talebelerine tahsisatlarda bulunmuştur. Bu vakıflardan biri de Menteşzade ailesinden Belkıs Hanım tarafından kurulmuştur. Belkıs Hanım, 1745 yılında düzenlediği vakfiye ile medreseye yılda 1000 akçe verilmesi şartını koymuştu (Yorulmaz, 2001: 607). 15 Rebiülâhir 1242 (16 Kasım 1826) tarihinde Kıbrıs Muhassılı es-Seyyid Mehmet Ağa, Kethüdası İbrahim Ağa ve Emine Hatun ikişer bin kuruştan toplam 6000 kuruş vakfederek nemasının Lefkoşa medresesinin müderrislerine verilmesini talep etmişlerdi (Dinç, 2010: 241). Büyük Medrese 1936'da yıkılmış, medreseden geriye II. Mahmud döneminde kütüphaneyle birlikte inşa edilen çeşme kalmıştır. Kıbrıs Valisi Ali Rûhî Efendi tarafından yaptırılan çeşmenin kitâbesi 1244 (1828-29) tarihlidir (Karakaya: 383-392; Özgüven, 2004: 39; Hakeri, 1992: 69).

3.1.2. İbrahim Paşa Medresesi

Rumeli Kazaskerliği Ruznamçelerindeki tayin kayıtlarından XVII. yüzyıl başlarında faal olduğunu tespit ettiğimiz medreselerden biri de İbrahim Paşa Medresesi'dir. Bu medreseye, ruznamçe kayıtlarına göre 1 Cemâziye'l-ahir 1035 - 1 Muharrem 1048 (28 Şubat 1626-15 Mayıs 1638) tarihleri arasında dört müderris ataması gerçekleştirilmiştir. İznik'de 25 akçe ile Yakup Paşa Medresesi müderrisi olan Mevlânâ Halil, 1 Cemâziye'l-ahir 1035 (28 Şubat 1626) tarihinde 40 akçe ile (MŞA, 18 / 13b) ⁴ İbrahim Paşa Medresesi'ne atanmış, onu takiben 1 Safer 1046 (5 Temmuz 1636) tarihinde Mevlânâ Abdülbaki 40 akçe ile (NOR, 6 / 28a), 10 Zilkade 1047 (26 Mart 1638) tarihinde Mevlânâ Abdülkerim 40 akçe ile (MŞA, 26 / 32a), 1 Muharrem 1048 (15 Mayıs 1638) tarihinde ise Mevlânâ Abdülkadir yine 40 akçe ile tayin edilmişti (MŞA, 26 / 36a).

3.1.3. Hızır Bey Medresesi

Lefkoşa'da XVII. yüzyılda kurulduğunu tespit ettiğimiz medreselerden bir diğeri Hızır Bey Medresesi'dir. Medreseye tayin edilen müderrislerle ilgili ilk kayıt Mevlânâ Ali'ye ait olup ruznamçede onun İstanbul Kadısı Hüsameddin Efendi'nin mülâzımı olduğu ve 25 Ramazan 1035 (20 Haziran 1626) tarihinde 20 akçe ile göreve tayin edildiği görülmektedir (MŞA, 18 / 18a). Mevlânâ Ali'den sonra 13 Cemâziye'l-evvel 1035 (10 Şubat 1626) tarihinde Hacıoğlu Bazarı'ndaki Hacı Sinan Medresesi müderrislerinden Mevlânâ İshak, 25 akçe ile Hızır Bey Medresesi'ne tayin edilmişti (MŞA, 18 / 13a).

3 Sultan Selim Medresesi için bkz. (M. A. Erdoğan, "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı Evkafı: Sultan II. Selim'in Lefkoşa Sur İçindeki Selimiye Camii ve Selimiye Medresesi'nin Mali Kaynakları," *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, (Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 2009).

4 MŞA: İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi, Rumeli Kazaskerliği Ruznamçeleri. NOR: Nuruosmaniye Kütüphanesi Ruznamçe Defterleri. Metin içinde sicil-arşiv kaynağı gösteriminde kısaltmalardan sonra önce numara / ardından varak numarası (ya da sayfa numarası) gelmektedir.

15 Şevval 1043 (14 Nisan 1634) tarihli bir ruznamçe kaydında Hızır Çavuş Medresesi şeklinde kaydedilmiş olan medresenin ismi Hızır Bey olmalıdır (MŞA, 23 / 34a). Bunun dışında ruznamçelerde başka bir Hızır Çavuş kaydı olmadığına göre bu ismin sehven yazıldığı düşünülebilir. Bu kayda göre, İstanbul'da Behramiye müderrisi Mehmed 30 akçe ile Hızır Bey Medresesi'ne tayin edilmiştir. Medreseye, 1 Ramazan 1045 (8 Şubat 1636) tarihinde Tırhala'da Turhan Beğ Medresesi müderrisi Mevlânâ Emrullah 30 akçe ile (NOR, 12 / 24a) 10 Zilhicce 1047 (25 Nisan 1638) tarihinde Gelibolu'da Hasan Paşa Medresesi müderrisi Mevlânâ Mehmed 40 akçe ile (MŞA, 26 / 34b), 15 Cemâdiye'l-evvel 1055 (9 Temmuz 1645) tarihinde Edirne'de Siyâmi Beğ müderrisi Mevlânâ Rahmetullah 30 akçe ile (MŞA, 28 / 152a), Mevlânâ Rahmetullah'ın yerine Plevne'de Gâzî Ali Beğ Medresesi'nden ayrılan Mevlânâ Mehmed 40 akçe ile tayin edilmişti (MŞA, 28 / 178a).

3.1.4. Seyyid Muharrem Medresesi

Kıbrıs'ta XVII. yüzyıl başlarından itibaren atama kayıtlarına rastladığımız bir diğer medrese, Seyyid Muharrem Medresesi'dir. Bu medresenin kurucusunun kimliği hakkında bir bilgi mevcut değildir. Rumeli Kazaskerliği Ruznamçelerinde bu medreseye ait kayıtlar, 1 Cemâziye'l-ahir 1035 (28 Şubat 1626) tarihinde başlamakta ve 10 Zilhicce 1047 (25 Nisan 1638) tarihine kadar devam etmektedir. Bu süreçte medreseye müderris olarak tayin edildiğini tespit edebildiğimiz ilk isim, daha önce Kıbrıs'ta 20 akçe ile Mustafa Paşa Medresesi'nde müderris iken görevinden ayrılmış olan ve iki sene kadar görevinden ayrı kalan, ayrıca bir müddet İstanbul'da mülazemette bulunan Mevlânâ Mehmed'dir. Mevlânâ Mehmed'in maaşı, yeni atandığı Seyyid Muharrem Medresesi'nde 20 akçeden 30 akçeye yükseltildiği (MŞA, 18 / 13b).

3.1.5. Sadeddin Efendi Medresesi (Küçük Medrese veya Küçük Ayasofya Medresesi)

Medrese, çeşitli çalışmalarda Kıbrıs Müftüsü Ahmet Efendi'ye nisbet edilmekteyse de 1 Muharrem 1052 (1 Nisan 1642) tarihli vakfiyede medresenin banisinin, "Ve zikr olunan akârâtın gallât ve mahsûlâtından vâlidî merhûm Sadeddin Efendi mahalle-i mezbûrede binâ eylediği medresenin" ifadesinden babası Sadeddin Efendi olduğu anlaşılmaktadır.⁵ Müftü Ahmed Efendi b. Sadeddin Efendi, Ayasofya Mahallesi'nde bulunan evini, Balıkitre köyünde bulunan çiftlik ve değirmenini, Horside köyünde bulunan değirmenini, Balıkitre ve Trahon köylerinin çeşitli mevkilerinde bulunan 628 dönüm arazisini, Medine-i Münevvere'de Ravza-i Mutahhara'da dört hafız tarafından Kur'an-ı Kerim okunması, babasının inşa ettirdiği medresenin tamirinin yapılması, medresede eğitim veren müderrislerin ihtiyaçlarının karşılanması ve artakalan gelirlerinin de vakıf binalarının ve değirmenlerinin tamirinin yapılması şartıyla vakfetmişti.⁶ Vakfiye metnine göre medresede görev yapacak olan müderrisin alacağı günlük ücret, 10 akçe olarak tayin edilmişti. Talebelerden her birine üçer akçe verilecekti. Talebeler bunun karşılığında her gün bir cüz okuyacaklardı.

Vakfiyede medreseyle ilgili şartlar şu şekilde kaydedilmiştir: "Ve zikr olunan akârâtın gallât ve mahsûlâtından vâlidî merhûm Sadeddin Efendi mahalle-i mezbûrede binâ eylediği medresenin müderrisine yevmî on akçe verile ve talebeden on nefer kimesneye varınca mevcûd bulunanlara yevmî her birine üçer akçe vazife verilüp mukâbilesinde vâkif-ı müşârun-ileyhin rûhu için Kur'an-ı Azîmü's-şân ve Furkân-ı celîlü'l-beyândan her gün birer cüz'-i şerîf tilâvet ideler ve fazla kalan rey' ve gılâl [ile] bâlâda zikr olunan evkâf-ı mezbûrenin ve değirmenlerin ve medrese-i merkûmenin ve Lefkoşa'da vâki' olan evlerin ta'mîr ve termîmine muhtâc olan mevâzi'ini kemâ yenbağî ta'mîr ve termîm edüp ve muhtâc olan mevâzi'a harc ve sarfdan sonra bâkî kalan rey' ve gılâli beynlerinde ale's-seviyye taksîm edüp havâ-yiclerine sarf edeler."

5 Bazı araştırmalarda Sadeddin Efendi'nin yaptırdığı medrese oğlu Ahmed Efendi'ye nispet edilmekte ve medresenin 1578 yılında inşa ettirildiği belirtilmektedir. Bkz. (Atalay, 2000: 282; Yorulmaz, 2001: 608).

6 Medrese vakfiyesinin neşri ve değerlendirmesi için bkz. (Ayhan Işık, "Şeyhülislamlık Belgelerinde Kıbrıs'ta Eğitim Alanında Kurulan Vakıflar: Kıbrıs Kadısı ve Müftüsü Sadeddin Efendizâde Ahmed Efendi Medresesi Vakfı," *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, c. IV, 2. sayı (2018): 51-52).

Vakfiye metninin medresenin müderrisleri tarafından muhafaza edilmesi için isimleri belge metninin sonunda yer alan on medrese talebesinin Divan-ı Hümayun'a verdikleri bir arzuhâl, ilginç bilgiler ihtiva etmektedir. Müftü Ahmed Efendi Vakfı'nın vakfiyesi talebelerin arzuhâli üzerine Sadeddin Efendi Medresesi'nin müderrisi olan Acemzâde el-Hâc Osman Efendi'ye "huzûr-ı şer' de teslim" olunmuştur.⁷

"Devletlü Saâdetlü Sultanım Hazretleri sağ olsun arz [olunur ki]

Bu kulları Câmî-i Ayasofya-i Kebir Mahallesinde vâki' Merhûm Sadeddin Efendi Medresesinde sâkin talebe-i ulûm dâ'ileri olup vazifelerimiz sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât merkûm Müftü Ahmed Efendi hazretlerinin vakf çiftliği gallesinden olup vakfiye-i ma'mûlün-bihâsında tasrîh buyrulduğu üzere vazifelerimiz husûle karîn oldu. Lakin merhûmun vakfiyesi elan evlâd yedinde oldukta mürûr-ı eyyâmıla zâyî' olup şart-ı vâkıf halel-pezîr olmak ihtimali melhûz olunacağı vakfiyenin hıfz ve hirâseti medrese-i mezbûrede müderris olan efendilere tefvîz buyrulmak bâbında emr u fermân devletlü saâdetlü sultanım hazretlerininindir. Bende Abdülkerim, Bende Abdurrahim, Bende Mustafa, Bende Abdullah, Bende İsmail, Bende Hasan, Bende Mehmed, Bende diğer Ahmed, Bende Ahmed, Bende Hüseyin."

3.1.6. Menteşzade Hacı İsmail Ağa Medresesi

Menteşzade ve Ferahzade ailesinin bir üyesi olan Hacı İsmail Ağa'ya ait olan Ocak-Şubat 1729 (H. 1141) tarihli vakfiyeye göre medrese, Hacı İsmail Ağa tarafından yaptırılmıştır. Vakfiyede İsmail Ağa şu şekilde tanıtlır: "cezire-i Kıbrıs'da medine-i Lefkoşa ahalisinden mefharü'l-emasil ve'l-akran ve zahru'l-ekabir ve'l-a'yan cezire-i mezbure zü'amâsından kerimü't-arafeyn olup min ciheti'l-eb Menteşzade ve min ciheti'l-üm Ferrahzade şöhrati ile müştehir el-Hac İsmail Ağa ibni Ramazan Ağa." (VGMA, 730 / 79, 121).

Vakfiyede medresenin yeri Ayasofya Camii yakınında tarif edilir. Bu medrese, bağımsız bir medrese olup Büyük Medrese ile bir ilgisi yoktur. Vakfiyede İsmail Ağa, medresenin kendisi tarafından yaptırıldığını belirtir: "medine-i mezburede Ayasofya Camii kurbunda müceddeden bina ve ihdas eylediğim medresenin müderrisine beher yevm on pare vazife verile ve odalarında sakin olan talebe-i uluma beher yevm rugan-ı zeyt baha birer pare vazife verile."

3.1.7. Arap Ahmed Medresesi (Hamidiye Medresesi) (Lefkoşa)

Arap Ahmed Paşa Camii yanında bulunan medrese, Şeraibzade el-Hac Osman Efendi b. Ahmed Ağa tarafından 1764 yılında yaptırılmıştır.⁸ Hamidiye Medresesi de denilen medrese bugünkü Arap Ahmed Camii avlu ve bahçesinde kurulmuştur. Bu medreseye 1820'de Kıbrıs muhassılı Ahmet Raşit Bey ilaveler yaptırdığı gibi o tarihte müderris olan Sofuzade Mehmed Efendi de yılda 100 kuruş, medresenin tamirine ise yılda 20 kuruş vakfetmiştir. Yine Hacı Penbe Molla adlı bir hanım da aynı medreseye 1885 tarihinde 2500 kuruş vakfetmiştir (Yorulmaz, 2007: 94).

3.1.8. Peristerona Köyü Medresesi

Lefkoşa'nın 18 km batısında Peristerona köyünde bulunan medresenin yapım tarihi ve banisi bilinmemektedir. Kıbrıs'ın Rum kesiminde kalan medrese, caminin yanında inşa edilmiş olup mahallî ihtiyaçlara göre kerpiçten yapılmıştır. Geniş, kare planlı bir avlu ve bunun etrafında sıralanmış eyvan ve hücrelerden oluşmaktadır. Yakın zamanlara kadar kullanıldığı bilinen yapı günümüzde harap durumdadır (Karakaya, 383-392; Yıldız, 2002; 1592).

3.1.9. II. Mahmud Medrese ve Kütüphanesi

Lefkoşa'da Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından kütüphane ile beraber yaptırılmıştır. Selimiye Camii'nin doğusunda bulunan yapı, klasik Osmanlı mimari üslubunu yansıtan bir örnektir. Ancak medrese yıkılmış, kitabesi bir çeşme üzerine konulmuş, günümüze sadece kütüphanesi kalmıştır.

7 Bkz. (Ayhan Işık, "Şeyhülislamık Belgelerinde Kıbrıs'ta Eğitim Alanında Kurulan Vakıflar: Kıbrıs Kadısı ve Müftüsü Sadeddin Efendizâde Ahmed Efendi Medresesi Vakfı," *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, c. IV, 2. sayı (2018): 51-52).

8 Ahmet C. Gazioğlu'nun medresenin banisi ve inşa tarihi hakkında verdiği bilgiler yanlış olmalıdır. Bkz. (Gazioğlu, 1994: 277-284).

Burası, medrese talebelerinin kitap ihtiyacını karşılamak amacıyla II. Mahmud adına Kıbrıs Valisi Ali Rûhî Efendi tarafından 1829 yılında yaptırılmıştır. Günümüzde müze işlevi gören kütüphane içerisinde II. Mahmud'un hediyesi olan eski el yazmalarından meydana gelen değerli kitap ve belge koleksiyonları ile müftü şair Hasan Hilmi Efendi'nin II. Mahmud'a altın varakla yazdığı kaside yer almaktadır. Bu kaside ile Topkapı Sarayı'na davet edilerek sultânü'ş-şuarâ unvanı verilen Hilmi Efendi, Lefkoşa Yenica-mii'nin doğusundaki türbeye gömülmüştür.⁹

3.1.10. Diğer medreseler

Lefkoşa'da varlığını bildiğimiz ancak hakkında elimizde yeterince bilgi olmayan dört medrese daha vardır. Lefkoşa'nın Baf Kapısı'nın güneydoğu yakınında yer alan Tabakhâne Medresesi, Rum kesiminde kalan Tabakhâne (Debbâghâne) Mescidi'nin yanındadır. Basit planlı bir yapıya sahip olan mescide bir medrese ve çeşme eşlik etmekteydi (Karakaya, 383-392). Hacı Münir Efendi tarafından yaptırılan Hacı Münir Efendi Medresesi günümüze ulaşmamıştır (Karakaya, 383-392. Sarayönü Medresesi, Bekir Paşa tarafından 1748 yılında yaptırılmış olup günümüze ulaşmamıştır (Karakaya, 383-392; Özgüven, 2004; 39). Sezâi Osman Efendi Medresesi, Sezâizade Osman Efendi tarafından Arap Ahmed Paşa Camii'nin karşısında 1791 yılında yaptırılmıştır (Karakaya, 383-392; Özgüven, 2004; 39).

3.2. MAĞUSA MEDRESELERİ

3.2.1. Lala Mustafa Paşa Medresesi

Mağusa'da Lala Mustafa Paşa Camii yanında bulunan medrese, Mağusa'nın en önemli medresesidir ve binası günümüze kadar ayakta kalmayı başarabilmiştir. Küçük Medrese veya Lala Mustafa Paşa Medresesi olarak da bilinen medrese, şeriye sicilleri kayıtlarına göre 1578 (H. 987) yılında inşa edilmişti ve Abdullah Efendi bu medreseye 20 akçe ile müderris olarak tayin edilmişti (Yıldız, 2001: 267-268). Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi'nde medreseye dair bir kayıt bulunmaz. Vakfiyede sadece Ömeriye Camii'nde cemaate ders verilmesine dair bir kayıt mevcuttur: "...ve tefsir ve hadîse kâdir mantık ve meânide mâhir bir sâlih ve âbid bir kimesne Camii'-i şerîfde müslimîn ve müminine vaz u nasihat edib yevmi on akçe vazîfeye mutasarrıf ola..." (Korkmazer, 2014: 68). Medrese, vakfiyenin tanzim edildiği tarihten sonra inşa edilmiş olmalıdır.

Mustafa Paşa Medresesi, Mustafa Paşa Camii'nin sol tarafında yer almaktadır. Yol üstünde kalan kısımda kubbe örtülü kare planlı geniş bir derslik ve bunu sağ tarafı ve arka kısmı boyunca üçer bölmeli olarak uzanan L planlı yan sahnalar çevrelemektedir. Üçer çapraz tonozla örtülü bu yan cephe-lerde özellikle pencere alınlıklarında daha önceden bir başka yapının kalıntılarının izleri farkedilmektedir (Yıldız, 2002; 1592). 1863 tarihli bir vakıf belgesi, kötü durumda olan medresenin Muhsinzade Abdullah Paşa tarafından tamir ettirildiğinden bahseder. Seyyid lakabıyla anılan Abdullah Paşa, üç defa Kıbrıs Beylerbeyi olarak görev yapmıştı.

Rumeli Kazaskerliği Ruznamçelerinde, medresede görev yapan müderrislerle ilgili muhtelif kayıtlar bulunmaktadır. Medreseyle ilgili tespit edebildiğimiz ilk kayıt, 23 Şevval 995 (26 Eylül 1587) tarihli olup bu kayıttan medrese müderrisinin Mevlânâ Muslihiddin olduğu anlaşılmaktadır. Ruznamçe kaydı Mevlânâ Muslihiddin'in maaşına zam talebiyle ilgilidir (NOR, 2 / 34a). Rumeli Kazaskeri, müderrisin zam talebini haklı bir gerekçeye dayandırmak için onun hakkında sitayışkâr ifadeler kullanmaktadır. Kayda göre Mustafa Paşa Medresesi'nde 20 akçe ile müderris olan Mevlânâ Muslihiddin, "hilye-i fezâvil ile muhallâ olduğundan mâ'adâ ifâde-i ulûm-ı aliyeden hâlî olmayıp her vecihle mazhar-ı avâtıf-ı aliyeye-i hâkâniyye olmağa lâyük ve müstehak" bir kimsedir. Müderrisler, fiilen görevini sürdürdüğü medresede maaşlarının artırılması için Beylerbeyi veya Kadı aracılığıyla Divan'a başvurabiliyor ve güçlü bir hami veya referansa sahipse maaşlarına zam yapıyordu. Mevlânâ Muslihiddin'in göreve tayininden bir müddet sonra beğlerbeğisi "kânûn üzre terakkî ile behremend buyurulmak ricâ" etmiş ve bu isteği

⁹ Bkz. (Karakaya, 383-392; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Kıbrıs II. Mahmut Kütüphanesi ve Havi Olduğu Yazmalar Üzerine Notlar," *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, I. cilt, 1. sayı (2015): 21-37; Özgüven, 2004: 39).

kabul edilerek maaşı 23 Şevval 995 (26 Eylül 1587) tarihinde yükseltilmişti (NOR, 2 / 34a). Maaş artışı hakkında belgede bilgi yoksa da müderrisler kanun gereği genellikle beş akçelik bir terakki elde edebiliyorlardı. Nitekim Mevlânâ Muslihiddin'in görevden ayrıldığını bildiren 8 Zilkade 995 (10 Ekim 1587) tarihli belge onun maaşını 25 akçe olarak kaydetmektedir (MŞA, 4 / 10b).

Mevlânâ Muslihiddin, 8 Zilkade 995 (10 Ekim 1587) tarihinde görevinden feragat etmiş ve Kıbrıs Kadısı Mevlânâ Kâfi Efendi'nin mülâzımlarından Mevlânâ Ahmed müderris olarak tayin edilmişti. Beş yıldan daha fazla mülâzemet süresi bekleyen Mevlânâ Ahmed'in ilk görev yeri, Mustafa Paşa Medresesi olmuştu (MŞA, 4 / 10b). Mevlânâ Ahmed'in de feragat ederek görevinden ayrılması üzerine yerine adı belirtilmeyen ve padişah imâmı olan bir zattan mülâzım olan Mevlânâ Ubeydullah günlük yirmi 20 akçe ile tayin edilmişti (MŞA, 4 / 44a).

Mustafa Paşa Medresesi müderris atamalarında, XVI. yüzyılın sonuna doğru görev sürelerine sınırlama getirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Mevlânâ Abdullah'ın tayin kaydında "müddeti tamâm olup" ifadesi bulunmaktadır. Abdullah'ın görev süresinin dolması üzerine yerine 17 Şaban 999 (10 Haziran 1591) tarihinde Şeyhülislâm mülâzımlarından "iki buçuk yıl zamân-ı infisâli olan Mevlânâ Mehmed" 20 akçe ile atanmıştı (NOR, 5139-04 / 39b). Medresenin bir sonraki müderrisi ise Rumeli Kazaskeri mülâzımlarından Mevlânâ Mustafa b. Bayezid el-Akçaşehri'dir. İki yıl görevden ayrı kalmış olan Mevlânâ Mustafa'nın ayrıca İstanbul'da mülâzemet süresini tamamladığı "kâmil âsitânesi" ifadesinden anlaşılmaktadır (MŞA, 18 / 13b). Mustafa Paşa Medresesi'ne müderris olarak atanan mülâzımların XVI ve XVII. yüzyıllarda Şeyhülislam, padişah imamı, Rumeli Kazaskeri gibi ilmiye sınıfının en yüksek temsilcilerinin mülâzımı olması dikkat çekicidir.

Medrese tevcihat kayıtlarında maaş artışı (terakki) taleplerinin, XVI. yüzyıl sonunda ve XVII. yüzyıl başlarında da devam ettiği görülmektedir. Yirmi akçe ile müderris olan Mevlânâ Mehmed 1 Cumâde'l-âhire 1000 (5 Mart 1592) tarihinde maaşının artırılması talebinde bulunmuş ve talebi kabul edilmiştir.

Mustafa Paşa Medresesi'ne tayin edilen müderrisler XVII. yüzyıl ortalarına doğru *tevkîl* adını verdiğimiz bir usul ile tayin ediliyorlardı. XVII. yüzyıl ortalarında kadılık sisteminde yaygın olarak görülen *tevkîl* uygulaması medreselerde de başlamıştı. Bununla ilgili ilk kayıt şu şekildedir:

"Medrese-i Mustafa Paşa

Kıbrıs'da Mustafa Paşa müderrisi Mustafa dört ay tevkîtle ref' olunup yeri yevmi otuz akçe ile Foça'da Memişah Medresesi'nden munfasıl Mevlânâ İbrahim dâ'ilerine yevmi kırk akçe ve tevkîl-i mezbûr ile sadaka buyurulmak ricâsına bâ'de'l-arz buyuruldu." (MŞA, 23 / 34b).

Kayıttan anlaşıldığına göre müderrisler tayin edilirken kadılıklarda olduğu gibi belli bir süreyle atanmaya başlamışlardı. Belgede Mustafa Paşa Medresesi müderrisinin görev süresinin dolmak üzere olduğu ve dört ay sonra yerine "Foça'da Memişah Medresesi'nden munfasıl Mevlânâ İbrahim'in" atanacağı belirtilmektedir (MŞA, 23 / 34b).

3.2.1. Seyyid Abdullah Paşa Medresesi

Seyyid Abdullah Paşa tarafından yaptırılan medresenin yapım tarihi tespit edilemedi. Seyyid Hasan Paşa'nın oğlu olan Abdullah Paşa Ocak 1746'da üç tuğlu vezir rütbesiyle, 1718'den beri muhassıllık şeklinde yönetilen ve sadrazamlara has olarak tayin edilen, ancak o sırada eyalete çevrilen Kıbrıs valiliğine tayin edilmişti. Medrese onun valiliği döneminde yapıldı ise inşa tarihi 1746 veya 1747 yılı olmalıdır. Seyyid Abdullah Paşa Mart 1747'de Aydın (Güzelhisar) muhassılı olmuş, 17 Şâban 1160 (24 Ağustos 1747) tarihinde Sultan I. Mahmud tarafından sadrazamlığa getirilmişti (Özcan, 10-11). Medrese harap olduğu için 1863 yılında tamir ettirilmişti. Medrese, Nâmık Kemal Meydanı'nın doğusunda bulunur. Son yıllara kadar kitaplık olarak kullanılan medrese kare planlı olup üzeri kubbeye örtülüdür. Medresenin kubbesinde sıva üzerine boya ile yapılmış geometrik bezemeler vardır (Karakaya, 383-392; Yıldız, 2001: 259-276).

3.3. LEFKE MEDRESELERİ

3.3.1. Piri Paşa Medresesi

1585-1589 tarihleri arasında Kıbrıs'ta sancaktar olan Mehmed Paşa tarafından dedesinin adına Piri Paşa Camii'nin yanında yaptırılmıştır. El-Hac Hasan Efendi, 1828'de medresenin hocasına yılda 40 kuruş ödenmek üzere bir vakıf yapmıştır (Yorulmaz, 2001: 608; Arslangazi, 2007: 94).

3.3.2. el-Hac Ali Efendi Medresesi (Lefke)

Lefke'de el-Hac Ali Efendi Medresesi'nin varlığı 1 Zilkade 1228 (26 Ekim 1813) tarihli bir ilam kayıdından öğrenilmektedir (Demiryürek, 2016: 65).

3.4. DİĞER ŞEHİRLERDEKİ MEDRESELER

3.4.1. Baf Medresesi

Baf Medresesi, belgelerde müderris ve şeyh olarak anılan Hoca İbrahim Sıtkı'nın kendi gayret ve emekleri ile 1850 yılında kurulmuştur. Osmanlı arşiv belgelerinde banisine izafetle "İbrahim Sıdkı Efendi Medresesi", "İbrahim Efendi Medresesi" ve "Medrese-i Sıdkıye" şeklinde isimlendirilmiştir. Medresede 35 yıl müderrislik yapan ve çok sayıda öğrenci yetiştiren İbrahim Sıtkı Efendi, 1885 yılında vefat etmiş ve Baf'taki Camii-i Kebir içinde yaptırılan türbeye defnedilmiştir. İbrahim Sıdkı Efendi vefat ettiğinde, iki oğlu medresede öğrenci olarak öğrenimlerine devam etmekteydi. O sıralarda medresede, 60 civarında talebe mevcuttu. İbrahim Sıtkı Efendi'nin ölümünden sonra medresede müderris olarak talebesi ve damadı Hafız Ali Efendi görev yapmıştı. Ali Faik Efendi'ye, merhum İbrahim Sıdkı Efendi'nin iki oğlu Hafız Osman ve Mehmed Arif yardımcı müderris olarak görevlendirilmişti. 1317 (1901) tarihinde medresede müderrislik yapan üç müderrise maaş verilmeye başlanmıştır. Müderrislere aylık 1000 kuruş maaş tahsis edilmişti. Toplamda 1000 kuruş olan maaş miktarı, üç müderris arasında taksim edilmekteydi. Medresenin muallim-i evveli olan Ali Faik Efendi aylık 500 kuruş, İbrahim Sıdkı Efendi'nin küçük oğlu Hafız Osman medresenin muallim-i sanisi olduğundan 300 kuruş ve muallim-i salis Mehmet Arif ise aylık 200 kuruş almaktaydı (Turgut, 2018: 295-312; Yorulmaz, 2001: 608).

3.4.2. Tuzla Hacı İbrahim Ağa Medresesi

Lefkoşalı olup Tuzla İskelesi'nde gümrükçü olan Hacı İbrahim Ağa bin Hacı Koca Hasan Ağa tarafından yaptırılmıştır. İbrahim Ağa, Tuzla'daki Alaiyeli Hanı, üç mahzen ve dört dükkanını, Lefkoşa'da basmacı dükkanı ile arsasını, Tuzla İskelesi'nde yaptırdığı medresenin müderrisi ile talebelerinin masraflarının karşılanması gayesiyle vakfedip mütevelliliğine *Fetva Müsevvidi* Hacı Mehmet Efendi bin Feyzullah Efendi'yi tayin etmişti (5 Rebiulevvel 1232 / 23 Ocak 1817). Müderrise 20 akçe ve talebelerin her biri için beşer akçe tahsis edilmişti. Ayrıca vakıf gelirlerinden bir kısmı, medrese ile Tuzla'daki çeşmelerin ve su-yollarının tamir ve masraflarının karşılanmasına tahsis edilmişti. İki katlı olan medresenin alt katında 8 oda bulunuyordu. Üst katı ise dersane olarak tahsis edilmişti (Özkul, 2013: 472).¹⁰

SONUÇ

Osmanlıların 1570'te Kıbrıs'ı fethini müteakip Osmanlı yöneticileri Ada'nın dört bir tarafını mektep ve medreselerle donatmaya başladı. Ada'nın İngilizlere devredildiği 1878 yılına kadar başta Lefkoşa olmak üzere Mağusa, Lefke ve Baf'ta yirmi civarında medrese kuruldu. İngiliz yönetimi altında ise medreseler önce işlevsiz bırakıldı, sonra da imar çalışmaları, yol genişletme gibi bahanelerle ya doğrudan yıktırıldı ya da işlevsiz hâle getirildi. Ada'da günümüze sınırlı sayıda medrese ulaşabilmiş olup bu medreselerin ikisi Mağusa'da bulunmaktadır. Bunlar Lala Mustafa Paşa Medresesi ile Seyyid Abdullah Paşa Medresesi'dir.

¹⁰ Bkz. (Soyalp Tamçelik, "Osmanlı Yönetiminde Kurulan İlk Vakıflar ve Özellikleri (Hicri 982-1003/ Miladi 1574-1595)," Adalarda Türk-İslam Kültürü (2018): 141-188; H. Fikret Alasya, "Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs: 1571-1878," Tarih Semineri Dergisi, 1-2. sayı (İstanbul: 1937), 122)

Kıbrıs Adası'nın Osmanlı hâkimiyeti altında kaldığı süre içerisinde kurulan medreseler, Osmanlı eğitim sisteminin bir parçasıydı ve Osmanlı ilmî zihniyetini bütün Osmanlı coğrafyasına olduğu gibi Kıbrıs'a da taşıyordu. 1570'li yıllardan itibaren Ada'nın İslamlaşmasında medreseler önemli bir rol oynadı. Osmanlı hâkimiyeti gerek Rumeli'de gerekse Akdeniz Adalarında en önemli dönüşümünü medreseler aracılığıyla gerçekleştirdi.

Osmanlı medresesi sadece bilgi sahibi bir toplum inşa etme gayesi taşıymıyordu; toplumun ihtiyaç duymuş olduğu bütün alanlarda eğitilmiş personel ihtiyacını da karşılıyordu. Medrese bir müderrisin kontrolünde sınırlı sayıdaki öğrencinin eğitim aldığı bir müessese olarak öncelikle bulunduğu bölgenin dinî hizmetlerini yürütecek elemanları yetiştiriyordu. Ayrıca Ada'da sıbyan mekteplerinde eğitim verecek ve yargı alanında hizmet edecek personel de medreselerden yetişiyordu. Medrese bu şekilde hem bölgesel olarak hem de bütün Osmanlı devlet ve toplumunun ihtiyaç duyduğu hizmet alanlarındaki personeli yetiştirerek sistem içerisinde istihdam edilmesini sağlıyordu.

Osmanlı medreselerinden mezun olan talebeler buldukları bölgelerde camilerde imamlık müezzinlik kayyumluk mesleklerinin yanı sıra almış oldukları matematik eğitiminin düzeyine göre katiplik, muhasebecilik, cabilik gibi hizmetleri de yürütüyor ve bu alanlarda da hizmet ediyorlardı. Eğer medrese müderrisi tıp, astronomi, hukuk vs. alanlarda meşhur bir müderris ise talebelerine bu alanlarda da ders vererek onların ileride Osmanlı hukuk sistemine dâhil olarak kadılık müftülük naiplik gibi hizmetler yürütecek donanıma sahip olmasını sağlıyor ve bu alanlarda istihdam edilmelerinin yolunu açıyordu.

KAYNAKLAR

- Alasya, H. F. (1977). *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Altan, M. H. (1986). *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi: 1571-1974*. Lefkoşa: Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yay.
- Arslangazi, H. (2007). *Lefkoşa Kent Dokusunda Mimari Üsluplar*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Atalay, T. (2000). Kıbrıs'ta Vakıf-Eğitim İlişikisine Genel Bir Bakış. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, 273-301.
- Atalay, T. (2003). *Geçmişten Günümüze Kıbrıs (İdari Yapılanma ve Din Eğitimi)*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları.
- Baltacı, C. (1976). XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri. İstanbul: İrfan Matbaası.
- Behçet, H. (1969). *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)*. Lefkoşa.
- Demiryürek, M. (2016). XIX. Yüzyıl Başlarında Kıbrıs'ta Bir Naib: Lefkoşa Naibi Ebubekir Necid Efendi. *History Studies International Journal of History = Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4: 57-71.
- Diñç, G. (2010). *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs* (Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi.
- Erdönmez, C. (2004). *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Gazioğlu, A. C. (1994). *Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Güler, Ü. (2018). Osmanlı Kıbrıs'ında Para Vakfı Uygulamaları (1750-1800). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII(2), 872-891.
- Hakeri, B. H. (1992). Büyük Medrese. *Kıbrıs Türk Ansiklopedisi*, I, (69).
- Halaçoğlu, Y. (1994). Settlement Policies in Cyprus during the Ottoman Period. *Cyprus International Symposium on Her Past and Present*, 49-52.
- Karakaya, E. Kıbrıs: Mimari. *DİA*, c. 25, (383-392).
- Korkmazer, S. (2014). *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi Ruznamçe Defterleri, Nr. 2, vr. 34a. 11 Şaban 989.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi Ruznamçe Defterleri, Nr. 6, vr. 28a.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi Ruznamçe Defterleri, Nr. 12, vr. 24a.
- Orhonlu, C. (1971). Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi 1570-1580. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi: Türk Heyeti Tebliğleri*, 91-98.
- Özcan, A. Seyyid Abdullah Paşa. *DİA*, c. EK-I, (10-11).
- Özgüven, B. (2004). From The Ottoman Province To The Colony: Late Ottoman Educational Buildings in Nicosia. *MEUT JFA* (21), 33-66.

- Özkul, A. E. (2013). Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Görev Yapan Müftüler ve Faaliyetleri (1571-1878). *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, VIII(7), 459-485.
- Samani, H. (2006). *Tanzimat Devrinde Kıbrıs*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Suha, A. (1971). Kıbrıs'ta Türk Maarifi. *Milletler Arası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, (221-223). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Turgut, B. (2018). İbrahim Sıdkı Efendi ve Kıbrıs Baf Medresesi. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V(2), 295-312.
- VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), Defter No: 730, s.79 ve 121.
- Yıldız, N. (1996). Aqueducts in Cyprus. *Journal for Cypriot Studies*, 2(2), 89-112.
- Yıldız, N. (2001). Ottoman Culture and Art in Cyprus. International Congress on Learning and Education in the Ottoman World, 259-276.
- Yıldız, N. (2002). Kıbrıs'ta Osmanlı Kültür Mirasına Genel bir Bakış. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler*, (Cilt 19), (966-993), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yorulmaz, B. (2001). Osmanlı Döneminde Kıbrıs'ta Eğitim ve Eğitime Hizmet Edenler (1570-1878). *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi (12-15 Nisan 1999)* (601-615).

EKLER

Kısaltmalar

MŞA: İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi, Rumeli Kazaskerliği Ruznamçeleri

NOR: Nuruosmaniye Kütüphanesi Ruznamçe Defterleri

I. Lala Mustafa Paşa Medresesi Müderris Tayin Kayıtları

Medrese-i Mustafa Paşa der-Kıbrıs

Cezîre-i Kıbrıs'da vâki' merhûm Mustafa Paşa Medresesi'nde yevmî yirmi akçe ile müderris olan Mevlânâ Muslihiddin dâ'ileri hilye-i fezâyil ile muhallâ olduğundan mâ'adâ ifâde-i ulûm-ı aliyyeden hâli olmayıp her vecihle mazhar-ı avâtif-ı aliyye-i hâkâniyye olmağa lâyük ve müstehak olmağın kânûn üzre terakkî ile behremend buyurulmak ricâsına beğlerbeğisi bendeleri arz itdüğü pâye-i serîr-i ma'delet-masîre arz olundukda sadaka buyurulup kayd olundu. [MŞA, 4, vr. 9b, 23 Şevval 995]

Medrese-i Mustafa Paşa der-Kıbrıs

Cezîre-i Kıbrıs'da vâki' merhûm Mustafa Paşa Medresesi'nde yevmî yirmi beş akçe ile müderris olan Mevlânâ Muslihiddin dâ'ileri ferâgat eyleyüp yerine cezîre-i mezbûre kazâsından mütekâ'id iken vefât eden merhûm Mevlânâ Kâfi Efendi dâ'ileri mülâzımlarından olup beş yıldan ziyâde zamân-ı mülâzemeti olan Mevlânâ Ahmed dâ'ileri tâlib olup lâyük ve müstehak olmağın yevmî yirmi akçe ile inâyet buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i ma'delet-masîre arz olundukda sadaka buyurulup kayd olundu. [MŞA, 4, vr. 10b, 8 Zilka'de 995]

Medrese-i Merhûm Mustafa Paşa der-Kıbrıs

Kıbrıs'da vâki' merhûm Mustafa Paşa Medresesi'nde yevmî yirmi akçe ile müderris olan Mevlânâ Ahmed dâ'ileri kânûn üzre terakkî ile ferâgat eyleyüp yerine imâm efendi dâ'ilerinden mülâzım olup iki yıla karîb zamân-ı mülâzemeti olan Mevlânâ Ubeydullah dâ'ileri tâlib olup mahal olmağın yevmî yirmi akçe ile inâyet buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i ma'delet-masîre arz olundukda sadaka buyurulup kayd olundu. [MŞA, 4, vr. 44a, 28 Reb'ü'l-evvel 997]

Medrese-i Mustafa Paşa

Cezîre-i Kıbrıs'da vâki' Mustafa Paşa Medresesi'nde yirmi akçe ile müderris olan Mevlânâ Abdullah dâ'ilerin müddeti tamâm olup yerine hâlâ şeyhülislâm dâ'ileri mülâzımlarından iki buçuk yıl zamân-ı infisâli olan Mevlânâ Mehmed b. dâ'ileri tâlib olup mahal olmağın yevmî yirmi akçe ile sadaka buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda sadaka buyuruldu. [NOR, 5139-04, vr. 39b. 17 Şaban 999]

Medrese-i Mustafa Paşa

Yevmî yirmi akçe ile Cezîre-i Kıbrıs'da merkûm Mustafa Paşa Medresesi Mevlânâ Mehmed dâ'ileri ehl-i ilm eyyâm-ı mu'tâdeyle ders ile takayyüde kemâlinde bu vechle lâyük-ı himmet dâ'ileri olmağın kânûn üzre terakkîyle behremend buyurulmak ricâsına arz olundukda sadaka buyuruldu. [NOR, 5139-04, vr. 52b. 1 Cumâde'l-âhire 1000]

Medrese-i Mustafa Paşa

Yevmî yirmi akçe ile Cezîre-i Kıbrıs'da vâki' Mustafa Paşa müderrisi Mevlânâ Mehmed dâ'ileri ehl-i ilm ve sâhib-i hilm her vecihle lâyıq-ı himmet dâ'ileri olmağın kânûn üzere terakkiye behremend buyurulup kayd olundu. [NOR, 5139-04, vr. 53a, 1 Cumâde'l-âhire 1000]

Medrese-i Mustafa Paşa

Kıbrıs'da Mustafa Paşa müderrisinin müddeti halle karîb olmağla ref' olunup yeri bu dâ'ilerinin mülâzımlarından olup iki yıl zamânı ve kâmil âsitânesi olan Mevlânâ Mustafa b. Bayezid el-Akçaşehrî dâ'ilerine zât u zamân cihetiyle müstehak olmağın yevmî yirmi akçe ve İç İl hükmü ile sadaka buyurulmak ricâsına pây-e-i serîr-i a'lâya arz olundukda buyuruldu. [MŞA, 18, vr. 13b, 1 Cumâde'l-âhire 1035]

Medrese-i Mustafa Paşa

Kıbrıs'da Mustafa Paşa müderrisi Mustafa dört ay tevkitle ref' olunup yeri yevmî otuz akçe ile Foça'da Memişah Medresesi'nden munfasıl Mevlânâ İbrahim dâ'ilerine yevmî kırk akçe ve tevkît-i mezbûr ile sadaka buyurulmak ricâsına ba'de'l-arz buyuruldu. [MŞA, 23, vr. 34b, 15 Şevval 1043]

Medrese-i Mustafa Paşa

Kıbrıs'da Mustafa Paşa müderrisi Ali dört ay tevkitle ref' olunup yeri yirmi akçe ile İlbasan'da Kasım Beğ Medresesi'nden munfasıl olan Mevlânâ Mehmed dâ'ilerine yevmî yirmi beş akçe ve tevkît-i mezbûr ile sadaka buyurulmak ricâsına ba'de'l-arz buyuruldu. [NOR, 5193-6, vr. 28b, 1 Rebi'ü'l-evvel 1046]

Medrese-i Mustafa Paşa

Kıbrıs'da Mustafa Paşa müderrisinin müddeti halle karîb olmağın iki ay tevkitle ref' olunup yerine yevmî yirmi akçe ile Edirne'de Kurd Beğ müderrisi olup kenâr ihtiyâr eden Mevlânâ Mehmed dâ'ileri bâ-terakkî yevmî kırk akçe ve tevkît-i mezbûr ile nakl olunmak ricâsına pây-e-i serîr-i a'lâya arz olundukda buyuruldu. [MŞA, 26, vr. 36a, 1 Safer 1048]

Medrese-i Mustafa Paşa

Kıbrıs'da Mustafa Paşa müderrisi Nurullah ref' olunup yeri yirmi beş akçe ile Gelibolu'da Mehmed Beğ müderrisi olan Mevlânâ Mâhmud dâ'ilerine kenâr ihtiyâr etmeğın yevmî kırk akçe ile nakl olunmak ricâsına pây-e-i serîr-i a'lâya ba'de'l-arz buyuruldu. [MŞA, 28, vr. 107, 15 Safer 1055]

Medrese-i Mustafa Paşa

Kıbrıs'da Mustafa Paşa müderrisi Mahmud ref' olunup yeri yirmi beş akçe ile Edirne'de Muhyiddin Efendi Medresesi'nden munfasıl olup zâten ve zamânen isti'dâdı olan Mevlânâ Ahmed dâ'ilerine kenâr ihtiyâr etmeğın yevmî kırk akçe ba'de'l-arz sadaka buyuruldu. [MŞA, 28, vr. 158, 1 Cumâde'l-âhire 1055]

II. İbrahim Paşa Medresesi Müderris Tayin Kayıtları**Medrese-i İbrahim Paşa**

Kıbrıs'da İbrahim Paşa müderrisinin müddeti halle karîb olmağla bir ay tevkitle ref' olunup yeri İznik'de yevmî yirmi beş akçe ile Yakub Paşa müderrisi olan Mevlânâ Halil dâ'ilerine bakiyye müddetiyle tâlib ve müstehak olup kenâr ihtiyâr etmeğın yevmî kırk akçe ve tevkît-i mezbûr ile sadaka buyurulmak ricâsına pây-e-i serîr-i a'lâya arz olundukda buyuruldu. [MŞA, 18, vr. 13b, 1 Cumâde'l-âhire 1035]

Medrese-i İbrahim Paşa

Kıbrıs'da İbrahim Paşa müderrisi Ahmed dört ay tevkitle ref' olunup yeri otuz akçe ile Moton'da Şeyh Mahmud Medresesi'nden munfasıl olan Mevlânâ Abdülbâkî dâ'ilerine yevmî kırk akçe ve tevkît-i mezbûr ile sadaka buyurulmak ricâsına ba'de'l-arz buyuruldu. [NOR, 5193-6, vr. 28a, 1 Safer 1046]

Medrese-i İbrahim Paşa

Kıbrıs'da İbrahim Paşa müderrisinin müddeti tamâm olmağın ref' olunup yeri yevmî yirmi beş akçe ile Bursa'da Murad Paşa Medresesi'nden munfasıl olup kenâr ihtiyâr eden Mevlânâ Abdülkerim dâ'ilerine yevmî kırk akçe ile sadaka buyurulmak ricâsına bâ'de'l-arz buyuruldu. [MŞA, 26, vr. 32a, 10 Zilka'de 1047]

Medrese-i İbrahim Paşa

Kıbrıs'da İbrahim Paşa müderrisinin müddeti halle karîb olmağın iki ay tevkitle ref' olunup yeri yevmî yirmi beş akçe ile İznik'de Eşref'zâde Medresesi'nden munfasıl olup kenâr ihtiyâr eden Mevlânâ Abdülkadir dâ'ilerine yevmî kırk akçe ve tevkît-i mezbûr ile sadaka buyurulmak ricâsına pây-e-i serîr-i a'lâya arz olundukda buyuruldu. [MŞA, 26, vr. 36a, 1 Muharrem 1048]

III. Hızır Beğ Medresesi Müderris Tayin Kayıtları

Medrese-i Hızır Beğ

Lefkoşa'da Hızır Beğ müderrisinin müddeti halle karib olmağla üç ay tevkitle ref' olunup yeri hâlâ İstanbul Kadısı olan mefharü'l-ulemâi'l-kirâm Hüsameddin Efendi dâ'ileri mülâzımı olup zâten ve zamânen müstehak olan Mevlânâ Ali b. yevmi yirmi akçe ve tevkît-i mezbûr ile sadaka buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda buyuruldu. [MŞA, 18, vr. 18a, 25 Ramazan 1035]

Medrese-i Hızır Beğ

Lefkoşa'da Hızır Beğ müderrisinin müddeti halle karib olmağla ref' olunup yeri Hacıoğlu Bazarı'nda yevmi yirmi akçe ile Hacı Sinan Medresesi'nden iki sene infisâli ve kâmil âsitânesi olan Mevlânâ İshak dâ'ilerine tâlib ve müstehak olmağın yevmi yirmi beş akçe ve tevkît-i mezbûr ile sadaka buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda buyuruldu. [MŞA, 18, vr. 13a, 13 Cumâde'l-ülâ 1035]

Medrese-i Hızır Çavuş

Lefkoşa'da Hızır Çavuş müderrisi Mehmed iki ay tevkitle ref' olunup yeri yevmi yirmi akçe ile İstanbul'da Behrâmiye-i Sagire müderrisi Mehmed dâ'ileri kenâr ihtiyâr iken yevmi otuz akçe ile sadaka buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda buyuruldu. [MŞA, 23, vr. 34a, 15 Şevval 1043]

Medrese-i Hızır beğ

Lefkoşa'da Hızır Beğ müderrisi İbrahim'in müddeti tamâm olmağın ref' olunup yeri yirmi beş akçe ile Tırhala'da Turhan Beğ Medresesi'nden munfasıl olan Mevlânâ Emrullah dâ'ilerine yevmi otuz akçe ile sadaka buyurulmak ricâsına ba'de'l-arz buyuruldu. [NOR, 5193-6, vr. 24a. 1 Ramazan 1045]

Medrese-i Hızır Beğ

Lefkoşa'da Hızır Beğ müderrisinin müddeti tamâm olmağın ref' olunup yeri yevmi yirmi akçe ile Gelibolu'da Hasan Paşa Medresesi'nden munfasıl olup kenâr ihtiyâr eden Mevlânâ Mehmed dâ'ilerine bâ-terakkî yevmi kırk akçe ile sadaka buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda buyuruldu. [MŞA, 26, vr. 34b, 10 Zilhicce 1047]

Medrese-i Hızır Beğ

Lefkoşa'da Hızır Beğ müderrisi Selim ref' olunup yeri yirmi akçe ile Edirne'de Siyâmi Beğ müderrisi Mevlânâ Rahmetullah dâ'ilerine kenâr ihtiyâr etmeğın yevmi otuz akçe ile nakl olunmak ricâsına ba'de'l-arz buyuruldu. [MŞA, 28, vr. 152, 15 Cumâde'l-ülâ 1055]

Medrese-i Hızır Beğ

Lefkoşa'da Hızır Beğ müderrisi Rahmetullah ref' olunup yeri otuz akçe ile Plevne'de Gâzî Ali Beğ Medresesi'nden munfasıl olup zâten ve zamânen isti'dâdı olan Mevlânâ Mehmed dâ'ilerine yevmi kırk akçe ile sadaka buyurulmak ricâsına ba'de'l-arz buyuruldu. [MŞA, 28, vr. 178, 15 Receb 1055]

IV. Seyyid Muharrem Medresesi Müderris Tayin Kayıtları

Medrese-i Seyyid Muharrem

Kıbrıs'da Seyyid Muharrem müderrisinin müddeti halle karib olmağla ref' olunup yeri yine Kıbrıs'da yevmi yirmi akçe ile Mustafa Paşa Medresesi'nden iki sene infisâli ve kâmil âsitânesi olan Mevlânâ Mehmed dâ'ilerine tâlib ve müstehak olmağın ber-vech-i terakkî yevmi otuz akçe ile sadaka buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda buyuruldu. [MŞA, 18, vr. 13b, 1 Cumâde'l-âhire 1035]

Medrese-i Seyyid Muharrem

Kıbrıs'da es-Seyyid Muharrem müderrisi Ahmed dört ay tevkitle ref' olunup yeri yirmi beş akçe ile Galata'da Tahta Kadısı Medresesi'nden munfasıl olan Mevlânâ Abdülbâki dâ'ileri kenâr ihtiyâr etmeğın yevmi kırk akçe ve tevkît-i mezbûr ile sadaka buyurulmak ricâsına ba'de'l-arz buyuruldu. [NOR, 5193-6, vr. 29a. 1 Rebi'ü'l-evvel 1046]

Medrese-i Seyyid Muharrem

Kıbrıs'da Seyyid Muharrem müderrisinin müddeti halle karib olmağın iki ay tevkitle ref' olunup yeri yevmi otuz akçe ile Yenişehir'de Eymir Şah Gâzî Medresesi'nden munfasıl olup zâten ve zamânen müstehak olan Mevlânâ Hasan dâ'ilerine yevmi kırk akçe ve tevkît-i mezbûr ile sadaka buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda buyuruldu. [MŞA, 26, vr. 33b, 10 Zilhicce 1047]

Lefkoşa Mahkeme Binası Kaynak: Haber Kıbrıs

KİBYEY KİBRİS YUKSEK MAHKEMESİ
YÜKSEK MAHKEME
SUPREME COURT

KİBYEY KİBRİS YUKSEK MAHKEMESİ
LEFKOŞA
KAZA MAHKEMESİ

OSMANLI VE İNGİLİZ İDARESİ DÖNEMİNDE KIBRIS'TA KADILIK VE YARGI

İlhami YURDAKUL*

ÖZET

1571 yılında Kıbrıs'ın fethinden sonra Ada'da bulunan Lefkoşa ve diğer yerleşim merkezlerine yapılan atamalar arasında müftü ve kadı da vardı. Kıbrıs'ın merkez kazası olan Lefkoşa Kadılığı, 17. yüzyılda küçük kasaba ve şehir kadılıklarının büyüklerinden iken 18. yüzyılda büyük şehir kadılıkları olan mevleviyet düzeyine yükseltildi ve arpalık olarak işletildi. Tanzimat devrinde ise kadılık düzeninde yapılan reform sırasında, kadı yerine naib teriminin kullanılmasına karar verildi. Bu bağlamda Lefkoşa Kadılığı veya Lefkoşa Kadısı yerine Lefkoşa Niyabeti veya Lefkoşa Naibi ibareleri kullanılmaya başlandı. 1878 yılında Kıbrıs'ın idaresinin geçici olarak İngiltere'ye devrinden sonra ise bu kez Kıbrıs Niyabeti ve Kıbrıs Naibi şeklinde adlandırıldı. Bu dönemde de kadıların ataması Osmanlı Devleti tarafından yapılmaya devam etti.

Kıbrıs Adası'nda fetihten itibaren Anadolu'nun diğer şehir ve kasabalarında bulunan şer'i mahkemelerdeki meri usule uygun olarak Hanefi hukukuna göre davalar görüldü. Kıbrıs'ta Müslüman ve gayrimüslim toplum, Osmanlı barışı olarak ifade edeceğimiz yüz yıllarca yan yana; ancak ayrı iki toplum olarak yaşadı. Kıbrıs'ın fethinden 1923 yılına kadar hemen hemen her konuya dair örnekler de şer'i mahkemelere gerek yargı gerekse tescil için geldi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin dinî-siyasi egemenliğinin ve Kıbrıs'ta iki toplumlu bir yapının yüzyıllarca devam ettiği anlaşılmaktadır.

İngiltere, 1925 yılında Kıbrıs'ı müstemleke olarak ilan ederek bir müstemleke ülkesi için öngördüğü düzenlemeleri yaptı. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin ve Müslüman Türk toplumunun öteden beri var olan geleneksel dinî kurumlarının bir kısmını ilga, bir kısmını ise yeniden kendi oteritesini de hâkim kılacak şekilde düzenledi. Bu bağlamda şer'i mahkemeler, müftülük, vakıfların idaresi önce müstemleke yönetim esaslarına göre ilga edilerek yeniden tanzim edildi. Ardında da tarihî süreç için Müslüman Türk toplumuna iade edildi. Böylece öteden beri var olan eşit statüde iki toplumlu bir Kıbrıs'ın varlığı bir kez daha tescil edildi.

Anahtar Kelimeler: *Kıbrıs, Lefkoşa Kadısı, Kıbrıs Naibi, İngiliz Dönemi*

* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
e-posta: ilhami.yurdakul@bilecik.edu.tr

4.1. KIBRIS (LEFKOŞA) KADILIĞI VE MÜFTÜLÜĞÜ (1571-1960)

1571 yılında Kıbrıs'ın fethinden sonra Ada'da bulunan Lefkoşa ve diğer yerleşim merkezlerine yapılan atamalar arasında müftü ve kadı da vardı. Kıbrıs'ın merkez kazası olan Lefkoşa Kadılığı, 17. yüzyılda küçük kasaba ve şehir kadılıklarının büyüklerinden iken 18. yüzyılda büyük şehir kadılıkları olan mevleviyet düzeyine yükseltildi ve arpalık olarak işletildi. Tanzimat devrinde ise kadılık düzeninde yapılan reform sırasında, kadı yerine naib teriminin kullanılmasına karar verildi. Bu bağlamda Lefkoşa Kadılığı veya Lefkoşa Kadısı yerine Lefkoşa Niyabeti veya Lefkoşa Naibi ibareleri kullanılmaya başlandı. 1878 yılında Kıbrıs'ın idaresinin geçici olarak İngiltere'ye devrinden sonra ise bu kez Kıbrıs Niyabeti ve Kıbrıs Naibi şeklinde adlandırılan yeni bir dönem başladı. Bu kısa izahtan sonra şimdi hikâyenin tüm aşamalarını, Lefkoşa kadılık binasını da ekleyerek sırasıyla izah edelim.¹

4.1.1. 17. Yüzyılda Lefkoşa Kadılığı ve Mülhakatı

1571 yılında fethedilen Kıbrıs'a bir süre sonra diğer idari ve adli görevliler gibi müftü ve kadı da atanmıştı. Fetihden 22 yıl sonra 1593 yılına ait bir kayıttan, Kıbrıs Adası'nda istihdam edilen ve bilinen ilk müftünün Ekmeleddin Efendi, ardından da Mehmed Efendi olduğu anlaşılmaktadır (Özkul, 2013: 459-485). Kıbrıs Şer'îye Sicilleri'nde bulunan 10 Temmuz 1607 (15 Rebiulevvel 1016) tarihli diğer bir kayıttan ise Kıbrıs müftüsünün Saadettin Efendi olduğu görülmektedir (Kıbrıs Şer'îye Sicili/KŞS, 2: 60/1007; Yurdakul, 2016: 397). Bundan yaklaşık bir yıl sonra 30 Mayıs 1608 (14 Safer 1017) tarihli Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçe kaydında da Ekmelzade unvanını kullanan Saadeddin Efendi'nin Lefkoşa Kadılığı ve Müftülüğü görevlerinin ikisini birden icra ettiği anlaşılmaktadır (Yurdakul, 2016: 396).² Ekmelzade ailesinin Kıbrıs'taki hizmetinin sonraki yıllarda da devam ettiği ve 16 Ekim 1633 (12 Rebiülâhır 1043) tarihinde Ekmelzade Saadeddin Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi'nin eski Lefkoşa Kadısı olduğu görülmektedir (KŞS, 4: 236/519; Yurdakul, 2016: 397). Anlaşıldığı üzere Ekmelzadeler fethin akabinde uzun yıllar Lefkoşa'da müftülük ve kadılık hizmetinde bulunmuş bir aileydi.

Müftülük ve kadılığın yanı sıra diğer bir hizmet birimi de Kıbrıs Askeri Kassamlığı idi. Bölge-
sindeki halkın mahkemeye intikal eden davaları, noterlik hizmetleri ve ölümleri durumunda geriye bıraktıkları miraslarına dair işlemler, kadılık kâtipleri ve kadı tarafından icra edilirdi. Askerî veya beratlı zümre dediğimiz sınıfın miras bıraktıkları servete dair işler ise Rumeli Kadıaskerliği'nin idaresindeydi. Bu hizmet, Rumeli Kadıaskerî'nin atadığı askerî kassamlar veya kendilerine kadıaskerin mühürlü mektubuyla bu görev tevdi edilen kadılar tarafından yerine getirilirdi. Nitekim Rumeli Kadıaskerî atanmış ve bu vesileyle kassamlık hizmeti uhdesine intikal eden Mehmed Efendi, "*El-fakîr Mehmed el-Kâdî be-asker-i Rumilî*" imzasıyla 14 Mayıs 1608 (28 Muharrem 1017) tarihinde Mustafa Efendi'yi "*cezîre-i Kıbrıs ve tevâbi'inde vâkî' olan vekâyi'-i askeriyenin kısmeti*" hizmetine atamıştı (KŞS, 2: 85/146).

Müftülük, kadılık ve kassamlık birbirinden bağımsız hizmet alanlarıydı. Ancak biraz önce de görüldüğü gibi bazen iki, hatta üç hizmet birimi tek kişinin uhdesine tevcih edilirdi. Nitekim atama belgesinde "*ehl-i ilm ve sâhib-i fazilet ve müteşerri' ve dîndâr*" olduğu vurgulanan eski Sinop Kadısı Süleyman Efendi, 9 Eylül 1676 (30 Cemâziyelâhır 1087) tarihinde Lefkoşa Kadılığı'na atandı (KŞS, 5: 1/1). Aynı ay içinde "*Mine'l-muhlis Ali el-fakîr*" imzasıyla Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin (1674-1686) yazdığı ve "*kalem-rev-i hükûmetinizde iftâya size izin verilmişdir, gerekdir ki esahh-ı akvâl-i e'imme-i Hanefiyye ile iftâ idüp mahall-i iftânızı el-Müftî be-Lefkoşa deyü tahrîr edesiz*" şeklinde tanımlanan müftülük hizmeti de Süleyman Efendi'nin Lefkoşa Kadılığı hizmetine ek olarak kendisine verildi (KŞS, 5: 1/2).

Kadılık atamasından on üç gün sonra 22 Eylül 1676 (14 Receb 1087) tarihinde "*Mine'l-Muhlis-i'l-fakîr eş-Şeyh Mehmed el-Arabî el-Kâdî be-Asker-i Rumilî*" imzasıyla tanzim edilen belgeyle Lefkoşa Kadısı Süleyman Efendi'ye "*Lefkoşa kazâsının umûr-ı kısmet-i askeriyesi*" görevinin de verildiği görülmektedir. Görev tanımı ise "*fevt olan mevta-yı askeriyenin muhalledâfâtını tahrîr*" ve vârisleri arasında taksim

1 Makalenin bu bölümünde yer alan ilk altı başlık, daha önce yayımlanan bir makale gözden geçirilerek bazı tali bilgi, kaynak ve ekleri çıkartılmak suretiyle yeniden tanzim edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. (Yurdakul, 2016: 381-408).

2 Ayayorgi Çiftliği'nin geliri de Kıbrıs müftüsüne tahsis edilmişti (3 Temmuz 1610 /11 Rebiülâhır 1019) (KŞS, 3: 161/112).

şeklinde idi (KŞS, 5: 1/3). Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi Lefkoşa Kadılığı'na atanan ilmiye mensupları zaman zaman müftülük ve Kıbrıs Askeri Kassamlığı hizmetini de aslı görevleri olan kadılık hizmetine ek olarak yerine getirirdi.³

Bu usul üzere Lefkoşa Kadılığı'na atanan ilmiye mensuplarının bazen Lefkoşa Kadılığı hizmetini bizzat icra etmeyerek yerlerine naib tayin ettikleri de olurdu. Naib, Lefkoşa Kadısı'nın tüm yetkilerini haiz olarak bu görevi icra eder ve elde ettiği gelirin bir miktarını kendi, diğer kısmını ise asıl görevli olan Lefkoşa Kadısı'na verirdi. Niyabetle kadılığın icrasında gelirin yaklaşık yüzde 25'i naibe, yüzde 75'i ise kadıya aitti. İstihdam ve bir göreve atanmanın zorluklarının olduğu bir devirde bu oranlar her iki taraf için de büyük avantajlar sağlardı. Naib yeni bir görev alana ve kadılık sırası gelene kadar istihdam edilmiş, kadı da hem kariyer basamaklarından birini daha çıkmış hem de belli bir gelir temin emiş olurdu.

Bu bağlamda 17. yüzyılın sonunda, 12 Ağustos 1699 (15 Safer 111) tarihinde "*ehl-i ilm ve sâhib-i fazilet ve müteşerri' ve dîndâr olup her vechile müstahakk-ı inâyet olduğu*" gerekçesiyle Lefkoşa Kadısı olan Kıbrısî Ali Efendi yeniden Lefkoşa Kadılığı'na atandı (KŞS 6: 165/406; Yurdakul, 2016: 397). Ali Efendi de 24 Ekim 1699 (29 Rebiülahir 1111) tarihinde "*el-fakîr Ali el-Kâdî be-Medîne-i Lefkoşa*" imzasıyla Lefkoşa Kadılığı'na naib olarak Hamza Efendi'yi atadı. Ali Efendi mühürlü mektubunda, Hamza Efendi'ye "*medîne-i Lefkoşa'ya tarafımızdan sizi nâ'ibü's-şer' nasb u ta'yîn eylemişizdir*" şeklinde atamayı bildirdi. Görevi ise ahali arasında "*icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye*" olarak tanımladı. Ayrıca "*câdde-i şer'den kat'â inhirâfa cevâz göstermeyesiz*" şeklindeki adalet vurgusuyla naib atama prosedürünü tamamladı (KŞS 6: 165/407; Yurdakul, 2016: 397). Bu kayıt Lefkoşa Kadılığı'nın neyabetle idaresine dair bilinen ilk örnektir.

17. yüzyılda (1608-1666) Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçe kayıtlarında bulunabilen ve Lefkoşa Kadılığı'na atanan kadılardan tespit edilenlerin isimleri, atama tarihleri ve maaşları incelendiğinde 1608 ila 1647 yılları arasında bazı kadıların 150 akçe, bazılarının ise 300 akçe; 1647 ila 1666 yılları arasında hizmet veren Lefkoşa Kadıların'nın tamamının ise 300 akçe yevmiyeli oldukları görülmektedir. Lefkoşa Kadıların'nın hizmet süreleri de diğer küçük şehir ve kasaba kadılıklarında olduğu gibi 2 yıl (24 ay) idi (Yurdakul, 2016: 396-397).⁴ Bu kayıtlar Lefkoşa Kadılığı'nın küçük kaza kadılıklarının üstünde, mevleviyet kadılıklarının ise altında bir kadılık merkezi olduğunu göstermektedir. Bu dönemde Lefkoşa Kadıların bazen sadece Lefkoşa'nın bazen de Ada'daki Mesarya, Girne, Mağusa, Karpas, Tuzla, Omorfo ve Pandaya gibi küçük kazaların bir kısmının veya tamamının kadılık hizmetini icra ederdi.⁵

Görüldüğü gibi Kıbrıs'ın fethinden sonra Lefkoşa'da halkın ve kamu görevlilerinin müracaat edebilecekleri ve bir nevi hukuk danışmanlığı hizmeti sunan müftüler; idari ve adli problemlerin İslam hukukuna uygun olarak yürütülmesi ve yargıya intikal eden davaların görülmesi hizmetini yerine getiren kadılar; Rumeli kadıaskerlerinin uhdesinde bulunan ve kamu hizmetlilerinin vefatları sırasında mal varlıklarının dökümü, sayımı ve taksimi işi olan tereke işlemlerini yürüten askerî kassamlar ile bu hizmetlerinde kendilerine yardım eden diğer görevliler vardı. Tüm bu hizmetler bazen Kıbrıs Adası'nda

3 1678 yılında Nabizade Seyyid Mehmed Efendi Lefkoşa Kadılığı'na atandı. 1698 yılına ait bir diğer örnekte ise Rumeli Kadıaskeri tarafından Kıbrıs'ta bulunan kazaların kısmet-i askeriye hizmeti Lefkoşa Kadısı'na ek görev olarak verildi (Yurdakul, 2016: 397).

4 Uzunçarşılı, Lefkoşa Kadılığı'nı 300 akçeli mevleviyet kadılıkları arasında saymaktadır. Osmanlı Devleti'nin kadılık düzeninde 150 akçeli kazalar da "*mühim kaza kadılıkları*" idi. Mevleviyet kadılıkları 300 akçeli ve 500 akçeli olarak "*yevmiyelerinin miktarıyla tefrik olunurdu*". Küçük kadılıkların görev süresi 2 sene iken mevleviyet kadıların'nın görev süresi 1 sene idi (Uzunçarşılı, 1988: 91-99). Uzunçarşılı, 17. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan Tevki Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'ni kaynak göstererek Edirne, Bursa, Şam, Halep, Mısır, Selanik, Diyarbakır, Bağdad, Budin, Sofya ve Filibe'nin 500 akçelik mevleviyet olduğunu söylemektedir. Ayrıca 17. yüzyılın ortalarından itibaren Lefkoşa Kadılığı'nın da içinde bulunduğu alt derecede bulunan ve 300 akçelik mevleviyet kadılıkları; Ankara, Gelibolu, Mihaliç, Bosna, Sakız, Trablus, Kayseri, Maraş, Tire, Birgi, Balıkesir, Menemen, Erzurum, Tokat, Sinop, Mudurnu, Boyabad, Kandıye, Kamanıçe olduğu bilgisini vermektedir Uzunçarşılı, 1988: 98-99). Bu yüzyılda sekiz derece olan Rumeli Kadıaskerliği kadılıkları yukarıdan aşağıya doğru *Rütbe-i Ulla* (10.000 akçeli), *Karib-i Ulla* (9.000 akçeli), *Rütbe-i Saniye* (8.000 akçeli), *Rütbe-i Salise* (6.000 akçeli), *Rütbe-i İnabahtı* (5.000 akçeli), *Rütbe-i Eğri* (4.000 akçeli), *Rütbe-i Çelebi* (3.500 akçeli) ve *Rütbe-i Çınad* (3.000 akçeli) şeklinde idi (Uzunçarşılı, 1988: 92-93).

5 Nitekim 8 Kasım 1606 (7 Receb 1015) tarihinde Mesarya kadısı Resül'ün başka bir yere tayin edilmesi üzerine Mesarya Kadılığı'na Namizade Seyyid Muhammed atandı (KŞS, 2: 18/31); Keza 12 Eylül 1607 (20 Cemaziyevvel 1016) tarihinde Tuzla (Larnaka) Kazası Kadılığı'na Sufizade Mustafa Efendi atanmıştı (KŞS, 2: 17/30); 1 Temmuz 1635 (15 Muharrem 1045) tarihinde de Kukla Kazası Kadısı Halil Efendi idi (KŞS, 4: 111/260).

en büyük kadılık makamı olan Lefkoşa Kadılığı ve onun atadığı naibler tarafından, bazen de müstakil kadılar tarafından yürütülürdü.

4.1.2. 18. Yüzyılda Mevleviyet Olarak Lefkoşa Kadılığı

Osmanlı Devleti 16. yüzyıl itibarıyla kuruluş ve kurumlaşma sürecini tamamlamış ve bu yapı gelenekselleşmiştir. Dolayısıyla sonraki yıllarda kadılık düzeninde ortaya çıkan aksaklıklar, yapılan düzenlemelerle ıslah edilmeye çalışılmıştır. 17. yüzyılda olduğu gibi 18. yüzyılda da Kıbrıs'taki diğer küçük kazaların kadılık hizmeti bazen Lefkoşa Kadılığı'na mülhak bazen de müstakil kadılar tarafından yürütülmeye devam etmiştir. Nitekim 12 Nisan 1709 (1 Safer 1121) tarihinde eski Bosna kadısı Bosnavî İbrahim Efendi, "*ehli ilm ve sâhibi fazîlet ve müteşerri' ve dindâr*" olduğu gerekçesiyle 10 Haziran 1709 (1 Rebiülahir 1121) tarihinden geçerli olmak üzere Manisa payesiyle Lefkoşa Kadılığı'na atandı. Ayrıca "*Mustafa elKâdi beAskeri Rûmeli*" imzalı mektupla Girne, Mesarya, Karpas, Gilan ve Evdim kazalarının da Lefkoşa Kadılığı mülhakatı olduğu vurgulandı (KŞS, 7: 51/120; Yurdakul, 2016: 398).

Bu tarihten on yıl sonra 8 Haziran 1720 (1 Şaban 1132) tarihli bir fermanan anlaşıldığı üzere Lefkoşa Kadısı Ali Efendi, Gilan, Evdim, Omorfa, Pendaye ve Karpas kazalarının eskisi gibi Lefkoşa kazasına ilhak olunmasını talep etmişti. Ali Efendi bu talebinin gerekçesini, Kıbrıs Adası'ndaki diğer küçük kazaların Lefkoşa Kadılığı'na bağlılığına dair kadimlik iddiasına ve Lefkoşa Kadılığı'ndan temin edilen gelirin günlük zaruri ihtiyaçları karşılamaya kifayet etmediğine bağladı. Şeyhülislam Abdullah Efendi tarafından da bu kadimlik ve gelirin düşüklüğü bilgisi onaylandı. Bunun üzerine Kıbrıs'taki küçük kazaların Lefkoşa'ya ilhaka dair ferman çıktı (KŞS, 10: 142/614; Yurdakul, 2016: 398).

Lefkoşa ve mülhakatının askerî kassamlığı da önceki yüzyılda olduğu gibi farklı bir hizmet birimi olarak bazen Lefkoşa kadıları bazen de müstakil kadılar tarafından icra edilmeye devam etti. Nitekim 6 Ağustos 1725 (26 Zilkade 1137) tarihinde Rumeli Kadıaskeri Seyyid Abdullah imzalı ve "*Kismet mektubudur*" başlıklı yazıyla Kıbrıs'ta Mesarya, Evdim ve Gilan kazalarının dışındaki yerlerin "*umûr-ı kismet-i askeriyyeleri*" Lefkoşa kadılarına havale edildi. Bu kismet mektubuyla Lefkoşa kadısı ilgili kazalarda "*mevtâ-yı askeriyye muhallefâtını tahrîr*" ve mirası vârisleri arasında şer'i hukuka uygun olarak taksim etme vazifesini de üstlenmiş oldu (KŞS, 12: 90/341; Yurdakul, 2016: 398). 18 Mayıs 1729 (19 Şevval 1141) tarihli diğer bir örnek ise Rumeli Kadıaskeri Abdullah imzalı ve "*Kismet-i askerî efendi mektubudur*" başlıklıdır. Bu mektupla Kıbrıs'ta bulunan kazalardan Mağusa ve Mesarya dışındaki yerlerin "*umûr-ı kismet-i askeriyyesi*" Lefkoşa kadılarına "*tefvîz ve sipârîş*" edildi (KŞS, 13: 124/393; Yurdakul, 2016: 398).

Bu mutad atamaların dışında bazen Lefkoşa kadısının ani ölümü gibi vakalarda yeni kadı atanıncaya ve görevi devralıncaya kadar vekâlet hizmeti devreye girerdi. Şöyle ki Lefkoşa Kadısı Seyyid Ubeydullah Efendi'nin aniden ölmesi üzerine şer'i işlerin aksamaması için 9 Nisan 1726 (6 Şaban 1138) tarihinde Kıbrıs muhassılı "*El-fakîr Murtaza Efendi Muhassıl-ı Cezîre-i Kıbrıs hâlâ*" imzalı mektubuyla Seyyid Hafız Mehmed Efendi'yi geçici olarak Lefkoşa Kadılığı görevine atadı. Muhassıl Murtaza Efendi, Seyyid Hafız Mehmed Efendi'den "*Devlet-i Aliyyeden bir müstakil menlâ efendi gelinceye dek Lefkoşa Mahkemesi'ne varup*" bir süreliğine bu görevin icrasını istedi (KŞS, 12: 116/409; Yurdakul, 2016: 398). Aynı şekilde 7 Ekim 1736 (1 Cemaziyelahir 1149) tarihinde Lefkoşa Kadılığı'na atanan yeni kadı, Kıbrıs'a gelip göreve başlayana kadar işlerin aksamaması için Lefkoşa Mahkemesi Başkâtibi Mustafa Efendi bir süreliğine vekâleten Lefkoşa Kadılığı'na atandı (KŞS, 15: 9/56; Yurdakul, 2016: 399).

Bu olağan dışı şartların haricinde kadı olarak atanan görevli, bazen de çeşitli gerekçeler göstererek bizzat kadılık merkezine gitmeyebilir ve yerine bir naib atamak suretiyle bu görevi icra edebilirdi. Bu da kariyer basamaklarını bir basamak çıkma ve belli bir gelir temin etme anlamına gelirdi. Nitekim 10 Eylül 1737 (15 Cemaziyevvel 1150) tarihli fermanla eski Bağdad Kadısı Mehmed Efendi, 25 Ekim 1737 (1 Receb 1150) tarihinden geçerli olmak üzere Kudüs-i Şerif payesiyle Lefkoşa Kadısı olarak atandı. Lefkoşa Kadılığı'na atanan Mehmed Efendi bizzat Kıbrıs'a gitmeyerek yerine Lefkoşa Kadılığı

niyabetine Mehmed Receb Efendi'yi atadı. Mehmed Receb Efendi de Lefkoşa Kadılığı'na bağlı nahiyelere naib atamak suretiyle kadılık hizmetini neyabet yoluyla yürüttü.⁶

Bu örnekte olduğu gibi kazanın asıl kadısı bizzat görev yerine gitmeyebilir ve kendi yerine naib atayabilirdi; ancak naib atanan kişinin de zaman zaman çeşitli aksaklıklar yüzünden görev mahalline gitmesi gecikebilirdi. Bu durumda naib olarak atanan kadı da yerine bir süreliğine bu hizmeti icra için bir vekil tayin ederdi.⁷ Öyle ki Lefkoşa Kadı Naibliği'ne tayin edilen Seyyid İsmail Efendi'nin göreve başlama tarihinde Kıbrıs'a varabilmesi mümkün olmadığından kendisi gelene kadar bu görevi Mahmud Efendi icra etmiştir.⁸

Lefkoşa Kadılığı'na dair 1766 yılında itibari bir statü tartışması resmî belgelerin satır aralarında kendine yer bulmuştur. Nitekim 27 Temmuz 1766 (19 Safer 1180) tarihinde "*Lefkoşa kazâsı fi'l-asl mevleviyyet*" olduğu gerekçesiyle 7 Ağustos 1766 (1 Rebulevvel 1180) tarihinden geçerli olmak üzere Bağdad payesiyle eski Bosna Kadısı Müslimzâde Mehmed Said Efendi'ye verildi (KŞS, 19: 4/30; Yurdakul, 2016: 400). Lefkoşa Kadısı Müslimzâde Mehmed Said imzalı ve 27 Temmuz 1766 (19 Safer 1180) tarihli Seyyid Ömer Efendi'ye hitaben yazılan mektupla "*Kıbrıs cezîresinde vâki' Lefkoşa kazâsı fi'l-asl mevleviyyet olmağla*" Bağdad payesiyle bâb niyâbeti görevine atandı ve şer'î işleri görüp "*câdde-i hakdan*" ayrılmaması istendi (KŞS, 19: 4/31; Yurdakul, 2016: 400).⁹ Bu örnekte olduğu gibi Lefkoşa Kadılığı'nın mevleviyet olduğu vurgusu 1766 ila 1799 yıllarına ait belgelere de yansımıştır (KŞS, 19: 41/100; Yurdakul, 2016: 400).¹⁰

Sonuç olarak 17. yüzyılda olduğu gibi 18. yüzyılda da "*umûrî şer'iyye*" (bab işleri) ve "*umûrî kısmetî askeriyeye*" (kısmet işleri) şeklinde iki hizmet birimi bazen Lefkoşa kadıları bazen de müstakil kadılar tarafından icra edildi. İki hizmeti icra eden tek kadı veya müstakil bab veya kısmet kadıları da zaman zaman naibler atamak suretiyle görevlerini yerine getirdi. Sicil kayıtlarındaki örneklerden 1766 ila 1799 arasında Lefkoşa Kadılığı'nın mevleviyet kadılıkları statüsünde olduğu anlaşılmaktadır.

4.1.3. 18. Yüzyılda Arpalık Olarak Lefkoşa Kadılığı

Osmanlı idari, mali ve adli sisteminin iç içe olduğu bir uygulama olan arpalık meselesi, beşik ulemalığı gibi toplumun geniş kesimi tarafından bir imtiyaz olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. Arpalık, üst düzey ilmiye sınıfı mensupları olan şeyhülislam ve mevleviyet kadılarına bir veya daha fazla kadılık

6 Bu ferman kaydında Mehmed Efendi'ye "*nâ'ib gönderüp ahâlisî beyninde icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye*" etme görev ve izni de verildi. Bu ferman ve atama üzerine "*Nemmakahû Mehmed el-Kâdî be-medîne-i Lefkoşa*" imzalı mektupla "*Lefkoşa kazâsının niyâbeti tarafımızdan*" Mehmed Receb Efendi'ye verildi denilmiştir. Mehmed Receb Efendi'nin görevi ise "*kazâ-i mezbûre varup beyne'l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye*" icra etme ve Lefkoşa Kazası'nın "*nâhiyelerine mu'tedil ve mevstûk bir nâ'ib*" atayarak Lefkoşa Kadılığı Niyabeti'ni icra olarak belirtildi (KŞS, 15: 47/197; Yurdakul, 2016: 399).

7 Öyle ki Lefkoşa Kadılığı Naibi Şeyh Ömer 14 Eylül 1749 (1 Şevval 1162) tarihli mektupla Lefkoşa ve mülhakatı olan Mesarya, Mağusa, Baf, Gilan, Evdim, Lefke, Baf ve Girne kazalarının "*umûrî şer'iyyesi*" için yeni bir naib atandı. Lefkoşa naibi bir süreliğine atadığı naibe gönderdiği "*mürâsele*" vasıtasıyla "*biz varıncaya istimâ' ve nâ'ib nasb iktizâ eden kazâlara*" naib göndererek "*icrâyı ahkâmî şer'iyye*" ve "*mevtâyı kısmetî askeriyeye*" hizmetlerinin icrasını istedi (KŞS, 16: 219/363; Yurdakul, 2016: 399).

8 Nitekim "*Mine'l-muhlis: Es-Seyyid İsmail el-müvellâ hilâfeten be-medîne-i Lefkoşa*" imzalı ve 29 Nisan 1748 (5 Cemaziyevvel 1161) tarihli ve "İzzet-meâb, şer'at-nisâb Mevlânâ Mahmud Efendi-i kâm-yâb" hitablı yazıda 25 Nisan 1748 (1 Cemaziyevvel 1161) tarihinden geçerli olmak üzere "*Kıbrıs cezîresinde Lefkoşa kazâsı niyâbeti bu fakîre tefviz olunup*" göreve başlama tarihinde görev mahallinde olmamız imkânsız olduğundan bir süreliğine bu görevin başka bir kişiye "*tefviz ü sipâriş*" olunması hususunda "*mürâsele tahrîr*" olundu (KŞS, 17: 95/162; Yurdakul, 2016: 399). 8 Eylül 1759 (15 Muharrem 1173) tarihli diğer bir hükümde de Lefkoşa Kadısı'na hitaben isim verilmeden yazılan fermanla, "*hâlâ dâhili havzai hükümetinde olan Lefkoşa kazâsıyla sâ'ir Kıbrıs cezîresinde vâki' kazâların umûrî kısmetî askeriyesi*" görevinin de kendisine verildiği ifade edildi. Kıbrıs'ta "*sağır ve sağire ve gâ'ib ve gâ'ibesi olan askeriyenin muhalledât ve metrûkâtının tahrîr*" ve vârisler arasında taksim işine dikkat etmesi istendi (KŞS, 18: 33/73; Yurdakul, 2016: 400).

9 Bu tarihten bir yıl sonraki bir atamada da yine Bilad-ı Devriye Mevleviyeti derecesinde bir kadıya Kıbrıs Kadılığı verildi. Nitekim 8 Ağustos 1767 (12 Rebiulevvel 1181) tarihli hükümde eski Belgrad Kadısı Kâdizâde es-Seyyid Ali Efendi'ye Lefkoşa Kadılığı tevcih edildi (KŞS, 19: 48/109; Yurdakul, 2016: 400). Kâdizâde Seyyid Ali de 23 Kasım 1767 (1 Receb 1181) tarihli mektubuyla Mustafa Efendi'yi "*mevleviyet ile mutasarrıf olduğumuz Kıbrıs cezîresinde vâki' Lefkoşa kazâsı*" kadılığına "*bâb niyâbeti*" hizmeti olan "*beyne'l-ahâlî umûr-ı şer'iyyeyi*" görmesini istedi (KŞS, 19: 48/110; Yurdakul, 2016: 399).

10 "*Mine'l-fakîr Mehmed Emin el-Kâdî be-Medîne-i Lefkoşa der-Kıbrıs*" imzalı, 13 Kasım 1769 (14 Receb 1183) tarihli yazıda "*ber-vech-i mevleviyet mutasarrıf olduğumuz Lefkoşa kazâsının umûr-ı niyâbeti tarafımızdan cenâbınıza tefviz ve sipâriş olunmuşdur*" denilmiştir (KŞS, 19: 137/285; Yurdakul, 2016: 400).

merkezinin şer'i hasılatının tahsis edilmesiydi. Kadıaskerlere arpalık tahsisine dair elimizdeki ilk örnek, 1518 (924) yılında Kadıasker Zeyrekzade'ye tekaud maaşı olarak Kırkkilise'nin şer'i gelirinin tahsisiydi. Aşağıda izah edileceği gibi arpalık tahsis edilen üst düzey ilmiye mensubu ilgili kaza merkezine bizzat gidip kadılık hizmetini icra etmezdi. Kendi isteğiyle gidenler olsa bile genel olarak bu kadılık hizmeti bir naib atanarak icra edilirdi. Naib ise atandığı kadılıkta yaptığı hizmet mukabili kazandığı gelirin bir miktarını kendi alır, geri kalanını da arpalık sahibine verirdi. Bu gelirin yaklaşık 1/2 veya 1/5'ini naibler, kalan kısmını ise arpalık sahibi alırdı¹¹.

Önceki iki başlıkta izah edildiği gibi Lefkoşa Kadılığı, 17. yüzyılın son çeyreği ile 18. yüzyılın son çeyreğine kadar önemli bir kadılık merkezi olarak bir taraftan bab kadılığı ve naibliği ile kısmet kadılığı ve naibliği diğer taraftan da arpalık şeklinde yine bab ve kısmet olarak icra edildi. Bu bağlamda Lefkoşa Kadılığı (bab hizmeti) arpalık olarak üst düzey ilmiye mensuplarına tevcih edildi. Öyle ki 30 Aralık 1731 (1 Receb 1144) tarihinde eski Rumeli Kadıaskeri Feyzullah Efendi'ye Lefkoşa Kadılığı (bemedine Lefkoşa) arpalık (bervechi arpalık) olarak verildi. Hanefi hukuku üzere vakaların sicillere kaydı ve davaların görülmesi istendi (KŞS, 14: 32/140; Yurdakul, 2016: 398).

Bu tahsisten yaklaşık 10 yıl sonra, 19 Temmuz 1741 (5 Cemaziyevvel 1154) tarihinde eski İstanbul Kadısı Dürrizâde Mustafa Efendi'ye 15 Temmuz 1741 (1 Cemaziyelahir 1154) tarihinden geçerli olmak üzere arpalık olarak Lefkoşa kazası tevcih edildi. Mustafa Efendi'ye hitaben yazılan fermanda "*ber-vech-i arpalık Lefkoşa kazâsına sen mutasarrıf olup ve tarafından nâ'ibin gönderüp ahâlisi beyninde icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye etdiresin*" şeklinde birinci örnekten farklı olarak arpalığın naib gönderilmek suretiyle idaresi istendi.¹² Dürrizâde Mustafa Efendi de "*Mine'l-fakîr Dürrizâde Mustafa el-Kâdi be-Kostantıniyye sâbıkâ*" imzasıyla aynı gün, 19 Temmuz 1741 (5 Cemaziyevvel 1154) tarihinde yazdığı mektupla üst düzey müderrislerden Yunus Efendi'ye "*ber-vech-i arpalık*" Lefkoşa niyabetini "*tefvîz ve sipâriş*" etti. Naibin görevi de ahali arasında şer'i ahkâmın icrası olarak tanımlandı (KŞS, 15: 134/487; Yurdakul, 2016: 399).

Dürrizâde Mustafa Efendi, 3 Mayıs 1745 (1 Rebiülâhîr 1158) tarihli ve Numan Efendi'ye hitaben yazdığı mektubunda "*bervechi arpalık hâlâ mutasarrıf olduğumuz Lefkoşa Kazâsı niyâbeti ve cezîrei mezkûrenin tarafımıza müfevvaz bi'l-cümle umûri kısmeti askeriyyesi*" söz konusu tarihten itibaren "*tarafımızdan cenâbınıza tefvîz ve sipâriş*" olunmuştur denildi. Numan Efendi'nin yapması gereken işleri ise ahali arasında şer'i ahkâmı icra ve "*Cezîrei merkûmede vâki' bi'l-cümle mevtâyı askeriye muhalledâtını tahrîr*" ve vârisler arasında taksim olarak tarif etti. Dürrizâde Mustafa Efendi, arpalık olan Lefkoşa Kadılığı'nın yanı sıra Kıbrıs kısmet-i askeriyesini de yürütme görevini üstlenmiş ve bu işi de naibi Numan Efendi'ye sipariş etmişti. Dürrizâde Mustafa Efendi bu "*tefviz ve sipariş*" mektubunun başına duygularını da yazmış ve mektubunu "*âmin*" ifadesiyle bitirmiştir (KŞS, 16: 8/21; Yurdakul, 2016: 399).

Lefkoşa Kadılığı, 18 Ekim 1746 (2 Şevval 1159) tarihinde eski Anadolu Kadıaskeri Dürrizâde Abdullah Efendi'ye "*ehli ilm ve sâhibi fazilet*" ve müstahak olduğu gerekçesiyle "*bervechi arpalık*" tevcih olundu. Dürrizâde'nin görevi ise "*Lefkoşa Kazâsına bervechi arpalık sen mutasarrıf olup ve tarafından nâ'ibini gönderüp ahâlisi beyninde icrâyı ahkâmı şer'iyye etdiresin*" şeklinde tarif edildi. Anadolu Kadıaskeri Abdullah Efendi de "*Elfakîr Abdullah elKâdi beaskeri Anadolu sâbıkâ*" imzalı ve 7 Kasım 1746 (22 Şevval 1159) tarihli mektupla "*bervechi arpalık hâlâ mutasarrıf*" olduğu Lefkoşa kazasının "*umûri şer'iyye*" görevini Ahmed Münib Efendi'ye "*tefvîz ve sipâriş*" etti. Ayrıca Kıbrıs'taki tüm kazaların kısmeti askeriyelerinin de kendi uhdesine verildiğini belirterek bu görevi de naibin yerine getirmesini istedi (KŞS, 16: 108/159; Yurdakul, 2016: 399).

11 Arpalık; vezirler, beylerbeyleri, sancakbeyleri, ordu ve sivil bürokrasinin üst düzey görevlileri olan rical-i devlet ile ilmiye sınıfının üst düzey görevlileri olan şeyhülislam, kadıaskerler ile payelileri ve rical-i ilmiye denilen mevleviyet derecesindeki ilmiye mensuplarına tahsis olunan mazuliyet veya tekaud maaşı idi. 16. yüzyılın ortalarına kadar kadıaskerlerin arpalıklarına da "Has" denirdi (Uzunçarşılı, 1988: 118-119).

12 Rumeli Kadıaskeri Feyzullah Efendi'nin arpalığına naib atama yazısında olduğu gibi Eski İstanbul Kadısı Dürrizâde Mustafa Efendi de naiblik atama yazısının baş kısmına "*Yâ Fettâh, Yâ Rezzâk, Yâ Allâh, Yâ muvaffaku ec'ali't-tevfiki refikunâ E'üzübî'llâhimineş-seytânî'r-racim bismillâhirrahmânirrahim*" ibarelerini yazmıştır (KŞS, 15: 134/486; Yurdakul, 2016: 399).

Bu görevlendirmeden bir hafta sonra 15 Kasım 1746 (1 Zilkade 1159) tarihinde Lefkoşa kazası naibi Ahmed Efendi'ye gönderilen bir hükümlerle Abdullah Efendi'nin "*bervechi arpalık mutasarrıf olduğu*" Lefkoşa ve diğer tüm kazaların "*umûr kısmeti askeriyeleri*" 30 Ekim 1746 (14 Şevval 1159) tarihinden itibaren Rumeli Kadıaskeri Mehmed Esad Efendi'ye verildiği ifade edildi. Rumeli Kadıaskeri Mehmed Esad Efendi de Kıbrıs'ta bulunan "*bi'lcümle kazâlarda vâki' mevtâyı askeriye muhalledâtının*" vârisler arasında taksimini Lefkoşa kazası naibi Ahmed Efendi'ye havale etti. Bu ferman ve Rumeli Kadıaskeri tarafından verilen "*mühürlü mektûb mücebince amel ve hareket*" etmesi emredildi (KŞS, 16: 107/158; Yurdakul, 2016: 399).¹³

Bu örnekte Lefkoşa Kadılığı ve mülhakatının "*umûrî şer'iyyesi*" (bab hizmeti) eski Anadolu Kadıaskerine, "*umûrî kısmeti askeriyeleri*" (kısmet hizmeti) ise bilfiil Rumeli Kadıaskeri tarafından tayin edilen aynı naibe verildi. Kadılıkların "*umûrî şer'iyye*" de denilen bab hizmet alanı içinde şehrin ve kasabanın askerî olmayan sivil halkının kısmet işleri de vardı. Nitekim eski İstanbul Kadısı Şerifzâde Seyyid Mehmed Efendi 14 Eylül 1759 (1 Safer 1173) tarihinde yazdığı mühürlü mektupla arpalığı olan Lefkoşa kazası niyabetine Ebubekir Efendi'yi atadı. Ebubekir Efendi'nin görevi ahali arasında şerî ahkâmın icrası ve Kıbrıs Adası'nda olan "*mevtâyı askeriye ve belediyye muhalledâtını dahi tahrîr*" ve vârisler arasında taksim olarak ifade edildi (KŞS, 18: 33/74; Yurdakul, 2016: 400). Anlaşıldığı üzere muhalledat işinin kısmet ve beledi şeklindeki iki yönüne işaret edilerek önceki örnekte olduğu gibi her iki görev aynı naibe verilmiştir. Lefkoşa Kadılığı'nın arpalık olarak tevcihi 18. yüzyıl boyunca devam etti¹⁴. Rical-i ilmiyenin arpalıklarına mukabil rical-i devletin de hasları vardı. Nitekim Kıbrıs, uzun süre veziriazamlara has olarak tevcih edilmişti.¹⁵

Yukarıda görüldüğü gibi Lefkoşa Kadılığı, 1731 yılından itibaren üst düzey ilmiye mensuplarına arpalık olarak tevcih edildi. Lefkoşa Kadılığı'nın mevleviyet derecesinde büyük bir kadılık olduğuna dair ibareler de belgelerde geçmeye başladı. Lefkoşa Kadılığı ve mülhakatının "*umûrî şer'iyyesi*" (bab hizmeti) ve "*umûrî kısmeti askeriyeleri*" (kısmet hizmeti) farklı iki atama gerektiren işlerdi. Kadılıkların "*umûrî şer'iyye*" de denilen bab hizmet alanı içinde şehrin ve kasabanın askerî olmayan sivil halkının kısmet işleri de vardı. Bu işler arpalık sahibinin görev sahasıydı ve atadığı naibi vasıtasıyla bu hizmeti görürdü. Rumeli Kadıaskeri'nin uhdesinde olan kısmet işi ise kadıaskerin tayin ettiği bir kişi tarafından icra edilirdi. Ancak yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere Rumeli Kadıaskeri, Kıbrıs'ta askerî kısmet işi için müstakil bir görevli atamak yerine Lefkoşa kadısına veya doğrudan kadının naibine mühürlü bir mektup göndermek suretiyle bu hizmeti de ona havale ederdi.

4.1.4. 19. Yüzyılda Lefkoşa Kadılığı ve Mülhakatı

Kıbrıs'ta kadılık düzeni önceki yüzyıllarda olduğu gibi 19. yüzyılda da "*umûrî şer'iyye*" (bab hizmeti) ve naibliği ile "*umûrî kısmeti askeriye*" (kısmet hizmeti) ve naibliği şeklinde iki koldan devam etti. Bunlardan "*umûrî şer'iyye*" (bab hizmeti) arpalık şeklinde icra edildi. Nitekim 16 Nisan 1809 (1 Rebiulevvel 1224) tarihinde Mehmed Arif Efendi'nin "*bervechi arpalık mutasarrıf olduğu*" Lefkoşa kazası naibi

13 Lefkoşa Kadılığı'na yapılan bu naib atamasından yaklaşık altı ay sonra, 11 Mayıs 1747 (1 Cemaziyevvel 1160) tarihli ve "*Elfakir Abdullah elkâdi beasâkiri Anadolu sâbıkâ*" imzalı mektub ile "*Lefkoşa Kazâsı'nın niyabeti tarafımızdan size tefviz ve sipârîş olunmuşdur*" şeklindeki hitabla Saib Ebubekir Efendi'nin "*kazâi merkûmeye varup beyne'lahâlî icrâyı ahkâmı şer'iyye eyleyüp ve vâki' olan mevtâyı askeriye muhalledâtın tahrîr*" ve vârisler arasında taksim etmesi istenmiştir (KŞS, 16: 114/174; Yurdakul, 2016: 399). Lefkoşa Kadılığı'nın bab hizmetinin tayinine dair bu atama belgesiyle beraber "*Mine'lmuhtlis Mehmed Esad elKâdi Beasâkiri Rumeli*" imzalı mektupla "*hâlâ arpalıkları olan Lefkoşa ve sâir cezâirei merkûmede mevcûd bi'lcümle kazâların umûrî şer'iyyeleri*" uygun olanlara tefviz olunduğu ve "*bi'lcümle kazâlarda vâki' mevtâyı askeriye muhalledâtını tahrîr ve terkîm ve beyne'lverese*" taksimi istendi (KŞS, 16: 114/175).

14 Nitekim Rumeli Kadıaskeri Seydi Osmanzâde'nin 2 Eylül 1766 (27 Rebiulevvel 1180) tarihli ve "*arıza-i muhtlisânemizdir*" başlıklı yazısından Kıbrıs Kadısı'na "*kalem ve hükümetleri olan Kıbrıs ceziyesinin umûr-ı kısmet-i askeriyyesi*" görevini "*tefviz ve ihâle*" ederek "*mevtâ-yı askeriye muhalledâtın tahrîr ve terkîm*" ile vârisler arasında taksimi istendi (KŞS, 19: 4/29; Yurdakul, 2016: 400).

15 Eskiden Kıbrıs'ın sadece sadrazamlara has tayin edilmesi sebebiyle hem Ada'nın daha bayındır hem de halkının daha müreffeh olduğu gerekçesiyle eski usule dönülmesine karar verildi. Bu itibarla 31 Mart 1741 (1 Rebiulahir 1161) tarihinde Kıbrıs Adası mali olarak, 1742 (1162) yılı itibarıyla de idari olarak Sadrazam Abdullah Paşa'ya tevcih olundu. Abdullah Paşa da mütesellimi Süleyman'ı Ada'ya gönderdi. Kıbrıs Muhassılı Ebubekir Paşa, bu emri alır almaz kendisine bir vekil tayin etti ve Ada'nın yeni mütesellime devir ve teslim edilmesini sağladı (KŞS, 17: 95/163; KŞS, 17: 96/164).

Seyyid Mehmed Haşim Efendi'yi yazdığı mektupla bu görevde "ibkâ" etti ve eskisi gibi şerî ahkâmı icra ve askeri muhalefâtı tahrir ve taksim etmesini istedi. Böylece Lefkoşa naibliğine yeniden Seyyid Mehmed Haşim Efendi tayin edilmiş oldu.¹⁶ Bu atamadan yaklaşık üç ay sonra Mehmed Arif Efendi arpalığı olan Lefkoşa Kadılığı'nın "umûri şer'iyyesi" niyabetine, 14 Haziran 1809 (1 Cemaziyelevvel 1224) tarihli mektubuyla Seyyid İsmail Efendi'yi atadı. Bu mektupla İsmail Efendi'nin kadılığın "ahkâmı şer'iyye" ve "mevtâyı askeriyye muhalefâtını tahrîr" ve taksim etmesi istendi.¹⁷

Bu iki örnekte görüldüğü gibi Lefkoşa Kadılığı arpalık olarak kendisine tevcih edilen Mehmed Arif Efendi, yerine naib atamış ve naibe umur-ı şer'iye ve kismet hizmeti yetkisi vermiştir. Ancak daha önce izah edildiği gibi umur-ı kismet yetkisi Rumeli Kadıaskerlerinin elindeydi. Bu nedenle 30 Aralık 1809 (23 Zilkade 1224) tarihinde Lefkoşa kazası naibi olan Üryânizâde Mehmed Aziz Efendi'ye hitaben bir ferman gönderildi. Buna göre Rumeli Kadıaskeri Kethüdâzâde Mehmed Sadık tarafından naibe "mühürü mektûb" verildiği ifade edilerek "bi'l-cümle muhalefâtı mevtâyı askeriyyenin" yazımı ve vârisler arasında taksimi emredildi (KŞS, 27: 46/116; Yurdakul, 2016: 389).

Bu atamadan bir süre sonra 7 Ocak 1810 (1 Zilhicce 1224) tarihinde Mehmed Arif Efendi'nin Üryânizâde Mehmed Aziz Efendi'ye hitaben yazdığı diğer bir mühürlü mektupla "bervechi arpalık tasarrufumuzda olan Lefkoşa kazasının umûri şer'iyyesi" ilgili tarihten itibaren "cenâbınıza ihâle ve tefvîz olunmuşdur." denildi. Görevi ise ahali arasında "icrâyı ahkâmı şer'iyye" ve "mevtâyı askeriyye muhalefâtı" olarak tanımlandı.¹⁸ 7 Ocak 1810 (1 Zilhicce 1224) tarihinde Rumeli Kadıaskeri Kethüdâzâde Mehmed Sadık imzalı mektupla da Lefkoşa kazası naibine "bi'l-cümle kazâların umûri kismet askeriyyeleri" görevi "tefvîz ve sipâriş" olunduğu bildirildi.

Mehmed Arif Efendi ikinci kez Kıbrıs arpalığının kendisine verilmesi üzerine tekrar bu arpalığa nailiyetini ifade ve sevincini, yazdığı naib atama belgesinin üzerine de yansıtmıştır. Mehmed Arif Efendi, yeniden atanması üzerine arpalık naibine "kemâkân cenâbınızı ibkâ eylemişizdir" ibaresiyle ifade edilen 4 Haziran 1810 (1 Cemaziyelevvel 1225) tarihli ibka mektubunu yazmıştır (KŞS, 27: 80/178; Yurdakul, 2016: 390). Bir önceki başlıkta görüldüğü gibi Mehmed Arif Efendi'nin arpalığı olan Lefkoşa'ya naib olarak atadığı Müderris Üryânizâde Mehmed Aziz Efendi'yi, bir süre sonra Rumeli Kadıaskeri de kassam-ı askeri olarak atamıştır.¹⁹

Mehmed Arif Efendi 17 Aralık 1811 (1 Zilhicce 1226) tarihinde "bervechi arpalık" tasarrufunda olan Lefkoşa kazasının "umûri şer'iyye" niyabeti görevini Mehmed Abdülhalim Efendi'ye "ihâle ve sipâriş" etti (KŞS, 27: 166/359; Yurdakul, 2016: 404).²⁰ Mehmed Arif Efendi, 13 Mayıs 1812 (1 Cemaziyelevvel 1227) tarihinde İsmail Efendizâde Mehmed Abdülhalim Efendi'yi naiblik hizmetinde eskisi gibi "ibkâ" eyledi (KŞS, 27: 166/359; Yurdakul, 2016: 404). Mehmed Arif Efendi 6 Aralık 1812 (1 Zilhicce

16 Mehmed Arif Efendi mektubunun baş kısmına "Yâ Fettâh, yâ Rezzâk, yâ Settâr" ibarelerini yazdı (KŞS, 19: 46/107; Yurdakul, 2016: 389).

17 Belgenin baş kısmına "Yâ Allah, yâ Fettâh, yâ Settâr" ibarelerini yazdı (KŞS, 27: 20/62; Yurdakul, 2016: 404).

18 Belgenin baş kısmına bir önceki belgeye benzer şekilde bu kez "Yâ Fettâh, Yâ Settâr, Yâ Allâh" ibarelerini yazdı (KŞS, 27: 46/114; Yurdakul, 2016: 404).

19 Mehmed Arif Efendi 4 Haziran 1810 (1 Cemaziyelevvel 1225) tarihli mektubunun baş kısmına bu kez "Bismillâhirrahmânirrahîm" yazmıştı (KŞS, 27: 118/259). Bu tayinden sonra arpalık olan Lefkoşa Kadılığı'nın niyabetine 24 Mayıs 1811'de (1 Cemaziyelahir 1226) atanan Halil Fevzi Efendi, 23 Haziran 1811 (1 Cemaziyelahir 1226) tarihinde Rumeli Kadıaskeri tarafından da kassamlık hizmetine atanmıştır (KŞS, 27: 143/309). 25 Nisan 1811 (1 Rebiulahir 1226) (KŞS, 27: 143/310; Yurdakul, 2016: 404).

20 17 Aralık 1811 (1 Zilhicce 1226) tarihli mühürlü mektupla Rumeli Kadıaskeri Âşir Efendizâde Mehmed Hafid Efendi de Mehmed Abdülhalim Efendi'yi Lefkoşa'nın niyabet hizmeti gibi "cezîrei merkûmenin umûri kismet askeriye ve belediyesi dahi" kendisine verildiği ifade edildi. Rumeli Kadıaskeri'nin bu görevlendirme yazısı, 2 Kasım 1811 (15 Şevval 1226) tarihli fermanla tekid edilmiştir. Öyle ki "mahrûsei Lefkoşa kazası niyabeti bervechi arpalık mutasarrıfı" Mehmed Arif "taraflarından bâmürâsele" ve "cezîrei merkûme umûri kismet askeriye ve belediyesi dahi Rumeli Kâdîaskeri" Âşir Efendizâde Mehmed Hafid "tarafından bâmektûb" görevlendirildiği ifade edildi (KŞS, 27: 166/361; Yurdakul, 2016: 390).

1227) tarihli mektubuyla bu kez Hâfız Ebûbekir Necib Efendi'yi Lefkoşa Kadılığı niyabetine atadı (KŞS, 28: 50/130; Yurdakul, 2016: 405).²¹

Arpalık, bab naibi ve kısmet naibi atama prosedürünü takip bakımından aşağıdaki üç örnekle yitelim. Bunlardan ilki üst düzey ilmiye mensubuna Arpalık tayini ve arpalık sahibinin naib atamasıdır. Nitekim 16 Ekim 1813 (20 Şevval 1228) tarihinde "Rumili kuzâtı eşrâfından İsmail Efendizâde Muhammed Abdülhalim Efendi'nin def'a-i sâniye hükûmeti mürâselesi kaydı" başlıklı belgeyle Lefkoşa Arpalığı'na mutasarrıf olan Mehmed Arif Efendi, "ber vech-i arpalık mutasarrıf olduğumuz Lefkoşa kazasının umûr-ı şer'iyyesi", "mevtâ-yı askeriyye muhallefâtı" ve "infâz-ı evâmîr-i aliyye-i sultâniyye" görevine İsmail Efendizade Muhammed Abdülhalim Efendi'yi tayin etti.²²

İkinci olarak Rumeli Kadıaskeri tarafından Lefkoşa Kadılığı naibinin kısmet naibi olarak da atanmasıdır. Bu örnekte ise "El-fakîr el-Hâc Halil el-Kâdî be-asker-i Rûmîli" imzalı, 16 Ekim 1813 (20 Şevval 1228) tarihli ve "Sadr-ı Rûmîli tarafından verilen Cezîre-i Kıbrıs kısmet-i askeriyyesi mürâselesi kaydı" başlığıyla "Cezîre-i Kıbrıs'da vâki' kürsî-i kazâhâ-yı cezîre-i mezbûre olan mahrûse-i Lefkoşâda" naib olan İsmail Efendizâde Muhammed Abdülhalim Efendi'ye hitaben yazılan mektupla bab ve kısmet görevlerinin genellikle bab naiblerine verildiği bilgisi teyit edilmiştir.²³ Böylece Lefkoşa Kadı Naibliği'ne tayin edilen İsmail Efendizâde Muhammed Abdülhalim Efendi, Kıbrıs'ın kısmet-i askeriyye muamelelerini de yürütmekle görevlendirilmiştir.

Üçüncü olarak da padişahın "Ber müceb-i mürâsele-i kısmet-i askeriyye sâdir olan emr-i celîlü'l-kadr kaydı" başlıklı fermanı idi. Bu ferman kaydında da bu teamüle vurgu yapılmıştır.²⁴ Bu uygulama sonraki yıllarda da aynı şekilde devam etmiştir.²⁵ Mehmed Arif Efendi, 12 Aralık 1814 (29 Zilhicce 1229) tarihinde "İbkâ-i sâni mürâselesidir" başlıklı mektubuyla zilhicce ayının ilk gününden geçerli olmak üzere Muhammed Abdülhalim Efendi'yi Lefkoşa Kadı Naibliği'ne yeniden tayin etti. Bu tayin mektubunun üst kısmına da bir âmin cümlesi yazdı.²⁶

Yukarıda izah edildiği üzere arpalıklara yapılan atamaların prosedürü, bu yüzyılda da önceki yüzyılda olduğu gibi gerçekleştirildi. Kendisine arpalık tevcih edilen üst düzey ilmiye mensupları da bu görevi yerine getirmek ve temin edilen gelirden payını almak üzere uygun birini naib olarak atadı. Kamuda istihdam edilen askerî sınıfın resmî kısmet görevi üzerinde olan Rumeli Kadıaskeri de bu görevi icra etmesi için kısmet naibi atadı. Ancak bu kısmet naibi, Kıbrıs uygulamasında mutad olduğu üzere arpalık sahibi tarafından atanan naib idi. Yani iki ayrı hizmet farklı iki kişi tarafından mühürlü mektupla tek kişiye veriliyordu. Dolayısıyla atamayı gerçekleştiren arpalık sahibi umur-ı şer'îye hizmetinden,

21 Mehmed Arif Efendi imzalı ve Hâfız Ebûbekir Necib Efendi'ye yazdığı 2 Mayıs 1813 (1 Cemaziyelahir 1228) tarihli diğer bir belgeyle yeniden yukarıda tanımlanan göreve atama gerçekleşti. Bu belgenin üst kısmında Mehmed Arif Efendi bu kez "*Bismillâh ve mâ tevfiği illâ bi'llâh. Rabbi yessir ve lâ-tü'assir Rabbi temmim bi'l-hayr*" notunu düştü (KŞS, 28: 80/180; Yurdakul, 2016: 405).

22 Bu mürasele kaydının baş kısmına da "*Yâ Fettâh, Yâ Rezzâk, Yâ Kerîm Bismillâh ve mâ tevfiği illâ bi'llâh Rabbi yessir velâ tü'assir Rabbi temmim bi'l-hayr*" ibarelerini yazdı (KŞS, 28: 134/293; Yurdakul, 2016: 391).

23 Bu müraselede "*mahrûse-i merkûme umûr-ı şer'iyyesi uhdenize ihâle ve inâbe buyurulduğuna binâen cezîre-i mezbûrenin hâvî olduğu kazâların umûr-ı kısmet-i askeriyyesi mahrûse-i mezbûre nâ'iblerine ihâle olunu geldiğine mebnî tarafımızdan dahi gurre-i merkûmeden zabt etmek üzere kazâ-i mezbûrların umûr-ı kısmet-i askeriyyesi cenâbınıza tevfiz ve sipâriş olunmuşdur*" denilmiştir (KŞS, 28: 134/294; Yurdakul, 2016: 405).

24 Öyle ki "*mahrûse-i merkûme umûr-ı şer'iyyesi uhdenize ihâle ve inâbe olduğuna binâen cezîre-i mezbûrenin hâvî olduğu kazâların umûr-ı kısmet-i askeriyyesi mahrûse-i mezbûre nâ'iblerine ihâle olunu geldiğine*" ifade edilmiştir. Ayrıca "*bi'l-fi'l Rûmîli kâdiaskeri olan mevlânâ el-Hâc Halil edâma'llâhu te'âlâ fezâ'ilehu taraflarından mektûb verilüp kazâ-i mezbûrların umûr-ı kısmet-i askeriyyesi sana tevfiz ve sipâriş*" olunduğu ifade edilmiştir (KŞS, 28?: 134/295; Yurdakul, 2016: 405).

25 Nitekim Mehmed Arif Efendi, 21 Nisan 1814 (1 Cemaziyelâhir 1229) tarihinde "*ber vech-i arpalık*" olarak tasarruf ettiği Lefkoşa kazasının "*umûr-ı şer'iyyesi*" görevini İsmail Efendizâde Mehmed Abdülhalim Efendi'ye verdi. Mehmed Arif Efendi, bu atama mürasesinin baş kısmına "*Bismillâhirrahmânirrahîm Elhamdü li'llâhi Rabbi'l-âlemin ve's-salâtü ve's-selâmü alâ rasûlinâ Muhammed ve âlihî ve sahibihî ve sellim. Yâ Fettâh, yâ Rezzâk, yâ Kerîm, Rabbi veffikni bi'l-hayr*" ibarelerini yazdı (KŞS, 28?: 155/341; Yurdakul, 2016: 390).

26 "*E'üzübi'llâhimineş-seytâni'r-racîm bismillâhirrahmânirrahîm el-hamdü li'llâhi Rabbi'l-âlemin ve's-salâtü ve's-selâmü alâ hayri halkihî Muhammed ve âlihî ecma'in Allahümme bârik li ve bi cemî'i'l-ahâli hâzihi'l-ibkâ bi hü'rmeti seyyidi'l-enbiyâ meymûnen ve mübâreken min gayri keder bi hakkı seyyidi'l-beşer ve sallî ve sellim alâ eşrefi nûri cemî'i'l-enbiyâ ve'l-mürselîn salavâtullâhi alâ nebiyyinâ ve aleyhim ecma'in. Amin*" (KŞS, 28?: 215/454; Yurdakul, 2016: 391).

Rumeli Kadıaskeri de umur-ı kismet-i askeriye hizmetinden kendi payına düşen geliri alıyordu. Bu hizmetleri niyabet yoluyla icra eden naib de her iki hizmetten kendi hissesine düşeni tahsil ediyordu. Burada dikkati çekmek istediğimiz bir husus ise kendisine arpalık verilen üst düzey ilmiye mensuplarının arpalığına naib atarken görev tevcih belgesi olan “mühürlü mektubun” üzerine duyularını ve bereketi yansıtan dua cümleleri yazmış olmalarıdır.

4.1.5. Tanzimat Devrinde Kadılık Reformu ve Lefkoşa Naibliği

Geleneksel düzende kadıların tayin-terfi muameleleri, belirlenen usullere göre kadıaskerlerin maiyetindeki memurlar tarafından yürütüldü. 1838 yılında yayınlanan *Tarik-i İlmiyyeye Dair Ceza Kanunnamesi* ile kadılık mesleğinde bulunanlarla bu mesleğe gireceklerin imtihan edilmesi hükme bağlandı. Ancak üç ay gibi kısa bir süre sonra bunun uygulanamayacağı anlaşılınca *Ceza Kanunnamesine Zeyl* adıyla ikinci bir düzenlemeyle sadece kadılık mesleğine yeni gireceklerin imtihan edilmesi kararlaştırıldı. Bu iki düzenleme de istenilen neticeleri vermedi. Nihayet 5 Nisan 1855 tarihinde kadılık sistemine yeni bir şekil verecek üç temel düzenleme yapıldı.

Bu son düzenlemeyle, öteden beri kullanılan “kadı” terimi yerine hangi rütbeden olursa olsun tüm şer’i hâkimler “naib” olarak adlandırıldı. Naibler bilgi ve kabiliyetlerine göre beş sınıfa ayrıldı. Kadılık mesleğinde kullanılan rütbelere itibarî bir anlam kazandı. Eski sistemde bilgi ve dirayetleri bilinen üst düzey vilayet kadıları (mevleviyet) ile büyük müderrisler (kibar-ı müderrisîn) birinci; bunların bir derece altında bulunan “devriye mevleviyeti” ve buna denk müderrisler ile bilgi ve dirayetleri bilinen “eşraf-ı kudat” denen kaza kadılarının en üst derecesindeki “sitte kadıları” ikinci sınıf kabul edildi. Bunların dışındakiler imtihan edilerek bilgi ve liyakatlerine göre üçüncü, dördüncü ve imtihanla naiblik mesleğine girecekler de beşinci sınıf olarak sıralandı. Aynı şekilde niyabet merkezleri de beş sınıfa ayrıldı. Merkeze yakın belde ve kaza naiblerinin görev süresi 18, uzak olanların ise 24 ay olacak ve kanun dışı hareketi görülenler azledilerek cezalandırılacaktı.

Bu düzenlemenin esaslarını uygulamak üzere de kadıaskerliklerden bağımsız olarak şeyhülislâmlıkta Meclis-i İntihab-ı Hükûk kuruldu. 5 Nisan 1855 tarihli düzenlemede belirlenen esaslar doğrultusunda vazifelerini yürüten Meclis, naiblerin seçimini yapar ve verilen kararların icrası, şeyhülislâmın denetiminde yürütülürdü. 10 Temmuz 1855 tarihinde naib olacak kişilerin kısa sürede yeterli bilgi donanımını kazanabilmeleri için münasip bir binanın naib okuluna (Muallimhane-i Nüvvab) tahsisi kararlaştırıldı. Bunun üzerine Süleymaniye Camii yakınındaki devlet memuru yetiştirmek üzere kurulmuş olan Mekteb-i Edebiyye’nin “Muallimhane-i Nüvvab” ittihazı kararlaştırıldı (17 Ağustos 1855). Muallimhanenin kuruluş amacı Arapça bilen, meramını ifade edebilecek kadar yazı yazabilen ve kadılık mesleğine girmek isteyenlere İslâm hukukunun muamelât kısmını, miras hukukunu ve şer’i belge tanzimi usulünü öğretmekti (Yurdakul, 2008: 190-208).

Öte yandan Osmanlı mali sisteminde 1839 yılında düzenli maaş sistemine geçilmesine karar verildi. İlmiye teşkilatına dair uygulamalar ise 1840 yılında başladı ve tetrici olarak yaygınlaştı. Bu kapsamda ilmiye teşkilatına dair hazırlanan bütçelerin dördüncüsü 1844 yılında hazırlandı. Bu bütçe kalemlerinden biri de Kıbrıs Adası kadılıkları idi. Bütçeden bu kadılık hizmetleri için 6.105 kuruş tahsis edilmişti. Bu tahsisat 1845 yılı bütçesinde de aynı şekilde mevcuttu (Yurdakul, 2008: 298). Sonraki yıllarda da Kıbrıs Adası’nda bulunan naiblerin maaşlarının yeni düzenlemeye göre ödendiği anlaşılmaktadır.²⁷

15 Eylül 1875 tarihinde belli bir vakit için atanma anlamına gelen “tevkî usulü” ilga olunarak mahkeme reislerinin daimî olarak tayinine karar verildi. Önceleri Meclis’te sadece naiblerin şer’i hukuka dair bilgi ve kabiliyetleri sınanırdı. Hâlbuki taşrada nizamiye mahkemeleri reislikleri naiblere havale

27 Nitekim 11 Eylül 1876 (21 Şaban 1293) tarihinde Şeyhülislam Seyyid Hasan Hayrullah Efendi imzalı şeyhülislâmlık tezkiresinden anlaşıldığı üzere Kıbrıs Adası’nda bulunan Mağusa kazası niyabetine atanan Numan Efendi’nin maaşının ödenmesi konusunda Maliye Nezareti’yle gerekli yazışmalar yapılarak gereğinin yapılması istendi (KŞS, 19: 10/13). Maliye Nezareti de Mağusa Kaymakamlığı’na konuyu iletirken, Mağusa kazası niyabetine 20 Eylül 1876 (1 Ramazan 1293) tarihinden geçerli olmak üzere Numan Efendi’nin atandığı ve maaşının “*taraf-ı âli-i hazret-i Meşihat-penâhiden bâ-tezkire işâr buyurulmuş*” olduğu ifade edildi. Numan Efendi’nin maaşının aylık 1.020 kuruş olduğu belirtilerek bunun her ay verilmesi istendi (KŞS, 19: 10/12).

edildiğinden bunların nizami kanunlara da vakıf olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla seçilecek merkez naibinin şer'î ve nizami kanunları bilmesi gerekmektedir.

Görüldüğü gibi 19. yüzyılda yapılan düzenlemeler ile Tanzimat sürecinde kadılık ve maaş sistemi yeniden düzenlendi. Bu düzenlemeler Kıbrıs Adası'nda da uygulanmaya başlandı. Böylece Kıbrıs, ilmiye sınıfında maaş sistemine geçişin uygulandığı ilk kadılıklardan biri oldu. Bu süreçte kadı yerine naib isminin kullanılmasına dair karara uygun olarak Kıbrıs'ta bulunan en büyük kadılık olan *Lefkoşa Kadılığı* ismi de *Lefkoşa Naibliği* şeklinde kullanılmaya başlandı.

4.1.6. Lefkoşa Kadılık Binası ve Mefruşatı

Osmanlı Devleti'nde resmî ve hususi daire olarak kullanılan konaklardan sabit devlet dairesi uygulamasına geçiş tedricî bir sürecin neticesinde oldu. Paşa Kapısı, bu süreçte, sabit resmî dairelere geçiş uygulamasının en önemli örneğidir. 17. yüzyılın başlarında Ağa Kapısı, Süleymaniye'de yeniçeri ağası makamı olarak inşa edildi. XVII. yüzyılın ikinci yarısında ise veziriazamlara mahsus sabit bir daire tahsis edildi. Sivil ve askerî bürokraside durum böyle iken ilmiye bürokrasisinin sabit bir mekâna kavuşması nispeten daha geç bir tarihte oldu. 1826 yılında yeniçeriliğin ilgasından sonra Ağa Kapısı şeyhülislam için sabit bir mekân olarak tahsis edildi. 1836 yılında da Anadolu ve Rumeli Kadıaskerleri ile İstanbul Kadılığı Ağa Kapısı'na taşınarak sabit bir devlet dairesine sahip oldu. Aynı uygulamalar sadrazam ve nazırlar için de geçerliydi. Konaklar, merkez ve taşra teşkilatlarında sabit hükümet daireleri inşa edilene kadar genellikle hükümet daireleri olarak kullanıldı (Yurdakul, 2008: 27-31).

İstanbul'da durum böyle iken 19. yüzyılın başında Lefkoşa mahkemesinin sabit bir mekâna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 23 Temmuz 1800 (1 Rebiülevvel 1215) tarihinde Lefkoşa Kadısı Süleyman Efendi, Lefkoşa Kalesi dışında kazdırdığı su kuyularını Lefkoşa Mahkemesi'ne vakfetmişti. Bu tarihten yaklaşık sekiz yıl sonra Lefkoşa kadılık binasının tamir ve mefruşatına dair harcama defteri de mahkeme hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu kayıtlardan hareketle kadılık binasının bölümleri, çalışanları ve mefruşatını doğru olarak resmetmek mümkün olacaktır. Nitekim Lefkoşa Mahkemesi'nin tamir ve mefruşat ve diğer masrafları için 25 Kasım 1808 (29 Rebiülevvel 1223) tarihinde mahkeme tercümanı Simon vasıtasıyla yapılan harcamaların listesi sicile kaydedilmiştir (KŞS, 27: 12/458; Yurdakul, 2016: 407).

Osmanlı geleneksel idari birimlerinde olduğu gibi Lefkoşa kadılık binası da haremlik ve selamlık olmak üzere temel iki birimden oluşmaktaydı. Harem dairesinde odalar bulunmaktaydı. Selamlık kısmında ise toplantı yeri ve davaların karara bağlandığı yer olan "Mahfil Odası" vardı. Mahfil odasında da bir köşk bulunmaktaydı. Ayrıca kadının tüm mali ve diğer özel işlerini takip eden kethüdasına ait bir kethüda odası vardı. Bu odalardan "Harem dairesinde bir odaya 1 kaba takım döşeme", "Mahfil odasına 1 takım kebir döşeme", "Mahfil odasında köşke 3 aded makad" ve "Kethüdâ odasına 3 aded döşeme makad" alındı. Bu odalarda yerlerin döşeme olduğu, döşeme üstlerinde ise şiltelerin ve yastıkların bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı odalarda makatlar ve üzerlerinde yine oturmak üzere minder ve yastıklar bulunmaktaydı. Resmî devlet dairesi ve özel ikametgâh olarak kullanılan büyük konaklarda divanhane, küçüklerinde ise sofa bulunurdu. 1808 yılında Lefkoşa Kadılığı'nda bulunan divanhane de kadılık olarak kullanılan konağın büyüklüğüne işaret etmektedir.

Lefkoşa Mahkemesi'ne "mesâlihlerini rü'yet ve ihkâkı hak ettirmek" amacıyla gelen halk bu işlerle uğraşırken namazlarını kaçırmaktaydı. Bu yüzden de mahkemeye gelenlerin saatin kaç olduğunu bilmeleri ve namazlarını kaçırmamaları için 23 Ağustos 1808 (1 Receb 1223) tarihinde vilâyet idaresi tarafından 120 kuruşa bir saat satın alınarak mahkemenin divanhanesine konuldu. Lefkoşa kadıları, her yıl çalar saat bozulduğunda tamir ve bakımı için Arabahmedpaşa Mahallesi'nde oturan Saatçi Ermeni Eci Bogos veledi Abraham'a ödenmek üzere 40 para tahsisat ayıracaktı. Saatin çalınma ihtimaline karşı da sicile kaydedildi (KŞS, 27: 3/458; Yurdakul, 2016: 394). Bu tarihten yaklaşık 2 ay sonra 20 Kasım 1808 (1 Şevval 1223) tarihinde de Lefkoşa Kadılığı tarafından Lefkoşa Mahkemesi Divanhanesi'ne konulan çalar saati her yıl silmesi ve gerektiğinde tamir etmesi için Saatçi Eci Bogos veledi Abraham'a 1'er kuruştan yılda 12 kuruş verilmesine dair "mürâsele" verildi (KŞS, 27: 18/58; Yurdakul, 2016: 394).

Sabit bir mekân olan Lefkoşa Mahkemesi'ne yeni kadı atandığında da zaman zaman tamir ve bakım çalışmaları yürütülürdü. Bu bağlamda, 22 Kasım 1812 (17 Zilkade 1227) tarihinde Lefkoşa Kadısı İsmail Efendizade Mehmed Abdülhalim Efendi görev süresinin dolması sebebiyle Lefkoşa'dan ayrılmıştı. "Lefkoşa kazâsının umûr-ı niyâbet-i şer'iyesi" 6 Aralık 1812 (1 Zilhicce 1227) tarihinden geçerli olmak üzere eski Karaferye Kadısı Mektûbî Ebubekir Necib Efendi'ye verildi. Ebubekir Necib Efendi, görev yerine varmadan ikamet ve iş yerinde gerekli bakım ve tamir işlerinin yapılması için çalışmalara başladı. Nitekim Ebubekir Necib Efendi yazdığı müraselede kendisi (biz) varıncaya kadar işlerin dikkatli ve güzel bir şekilde idaresini istedi. Ardında da hemen yola çıkan imamı Seyyid Mehmed Efendi'nin Lefkoşa'ya vardığında tüm işleri kontrol ve ihtimamla yerine getireceğini bildirdi. Bu bağlamda "gerek selamlıkda ve gerek haremde" bulunan odaların tefrişi ile tamiri için gerekli gayretin gösterilmesini istedi (KŞS, 28: 37/104; Yurdakul, 2016: 395).²⁸

Lefkoşa Kadılığı'nda kadı veya naibin maiyetinde çalışan pek çok hizmetli vardı. Bunların en başta gelenleri kâtiplerdi. Lefkoşa Mahkemesi'nde çalışan kâtip, diğer kadı ve naibler gibi kısa bir süreliğine değil daha uzun zaman diliminde istihdam edilirdi. Nitekim 14 Ağustos 1812 (5 Şaban 1227) tarihinde Lefkoşa'da müvella olarak bulunan İsmail Efendizâde Mehmed Abdülhalim Efendi, Osman Efendizâde Mustafa Efendi'yi Lefkoşa Mahkemesi'nde kâtip atayarak emsalleri gibi sadakat üzere hizmet etmesini istedi (KŞS, 28: 9/40; Yurdakul, 2016: 395). 7 Ocak 1814 (15 Muharrem 1229) tarihinde de İsmail Efendizâde Mehmed Abdülhalim Efendi, Lefkoşa Mahkemesi Başkatibi Feyzullah Efendizâde Mehmed Efendi'nin hacca gitmesi ve görevinde liyakatsizliği nedeniyle yerine Ali Efendi'yi atadı (KŞS, 28: 134/296; Yurdakul, 2016: 395).²⁹ Kâtiplerin dışında muhızır, çukadar ve diğer pek çok görevli de mahkemede hizmet vermekteydi³⁰.

Görüldüğü gibi Kıbrıs'ın fethinden sonra Ada'ya atanan Lefkoşa ve diğer kaza kadılarının görev ve hizmet periyodu, 17. yüzyılda olduğu gibi 18. yüzyılda da "umûrî şer'iyeye" (bab işleri) ve "umûrî kısmet-i askeriye" (kısmet işleri) ile Kıbrıs kısmet-i askeriyesi birbirine paralel şekilde yürütüldü. 1766 ila 1799 tarihleri arasında belgelere yansıyan ifadelerden Lefkoşa Kadılığı'nın büyük şehir kadılıkları olan mevleviyet statüsünde olduğu anlaşılmaktadır. Lefkoşa Kadılığı, 1731 yılından itibaren de üst düzey ilmiye mensuplarına arpalık olarak tevcih edilmeye başlanmıştır. Nitekim kadılıkların "umûrî şer'iyeye" de denilen bab hizmet alanı içinde şehrin ve kasabanın askerî olmayan sivil halkının kısmet işleri de vardı. Bu işler arpalık sahibinin görev sahasıydı ve atadığı naibi vasıtasıyla bu hizmeti görürdü. Rumeli Kadıaskeri'nin uhdesinde olan kısmet işi ise kadıaskerin tayin ettiği bir kişi tarafından icra edilirdi; ancak Rumeli Kadıaskeri kısmet işi için müstakil bir görevli atamak yerine Lefkoşa Kadısı'na veya doğrudan kadının naibine mühürlü bir mektup göndermek suretiyle bu hizmeti de ona havale ederdi.

Kendisine arpalık tevcih edilen üst düzey ilmiye mensupları da bu görevi yerine getirmek ve temin edilen gelirden payını almak üzere uygun birini naib olarak atardı. Askerî sınıfın resmî kısmet görevi üzerinde olan Rumeli Kadıaskeri de bu görevi icra etmesi için kısmet naibi atardı. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi bu kısmet naibi, Kıbrıs uygulamasında mutad olduğu üzere arpalık sahibi tarafından atanan naib idi. Yani iki ayrı hizmet farklı iki kişi tarafından tanzim edilen mühürlü mektupla tek kişiye veriliyordu. Dolayısıyla atamayı gerçekleştiren arpalık sahibi umur-ı şer'iyeye hizmetinden, Rumeli Kadıaskeri de umur-ı kısmet-i askeriye hizmetinden kendi payına düşen geliri alıyordu. Bu hizmetleri niyabet yoluyla icra eden naib de her iki hizmetten kendi hissesine düşeni tahsil ediyordu.

19. yüzyılda kadılık ve maaş sistemi yeniden düzenlendi. Bu düzenlemeler Kıbrıs Adası'nda da uygulamaya kondu. Kıbrıs'ın idaresine 1878 yılında İngiltere tarafından el konulmuş olmasına rağmen hukuki ve dinî bakımdan Ada'nın aidiyeti Osmanlı Devleti'ne bağlı olmaya devam etti. Bu hizmet, tarihi süreç içinde Lefkoşa Kadılığı, Lefkoşa Naibliği ve nihayet Kıbrıs Naibliği olarak ifade edildi. Kadıların

28 Bu saat, Kıbrıs Türk-İslam Eserleri müzesinde Selimiye Camii'nden alınmış olan iki saat ile birlikte sergilenmektedir.

29 25 Şubat 1815 (15 Rebiülevvel 1230) tarihinde de Lefkoşa Mahkemesi ikinci kâtipi Osmanzâde Mustafa Efendi'nin uygunsuz hareketlerinden dolayı görevden alınarak yerine Seyyid Abdullah Efendi getirildi (KŞS, 28: 245/505; Yurdakul, 2016: 395).

30 Kadıların yaklaşık 400 yüzyıl boyunca icra ettikleri Lefkoşa Kadılığı hizmetinin resmî evrakı kadılık sicillerine işlenmiştir. Bu defterler Mustafa Serin'in başkanlığında bir ekip tarafından neşre hazırlanmıştır. Ancak fevkalade önemli bir çalışma olan Kıbrıs Şer'iyeye sicilleri neşredilmeyi beklemektedir.

hizmet sunduğu mahkeme binası da bu hikâyenin gerçekleştiği resmî ve özel ikametkâh olarak sahip olduğu sicillerle beraber tarihe şahitlik etmeye devam etmektedir. Lefkoşa Kadılığı Şer'îye Sicilleri, Mustafa Serin'in başkanlığında bir ekip tarafından neşre hazırlanmıştır; ancak bir şehrin kimliği mesa-besinde fevkalade önemli olan bu siciller neşredilmeyi beklemektedir.

4.1.7. Kıbrıs'ta Hilafetin Dinî Siyasi Nüfuzu ile Kıbrıs Kadıları ve Müftüleri (1878-1923)

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyi, Kafkaslar, Balkanlar, Ege ve Akdeniz'de bulunan topraklarını kaybetmeye başladı. Bunun üzerine hükümet buralarda kalan Müslüman/Türk nüfus üzerindeki nüfuzunu devam ettirmek için hilafetin dinîsiyasi gücünü bir argüman olarak kullandı. Yapılan antlaşmalarla ülke sınırları dışında kalan Müslüman/Türk toplumunun dinî, hukuki ve sosyal işlerinin cemaat meclisleri, müftüler ve başmüftüler aracılığıyla yürütülmesi temin edildi. Balkan ülkelerinde "başmüftü ve müftüler", BosnaHersek'te "reisülulema", Bingazi'de "naibi sultan" ile kadı ve müftüler, Kıbrıs'ta Kıbrıs kadısı ve müftüsü aynı amaca hizmet eden dinî görevliler idi. Bu kadı ve müftülerin atama ve diğer işleri, şer'î işler nazırı olan şeyhülislam vasıtasıyla halife tarafından yürütüldü.

Atanan bu görevliler de buldukları ülkelerde antlaşma maddelerinin kendilerine verdiği hukuki bir hakkın gereği olarak hizmet ettiler. Dinîsiyasi nüfuzun göstergelerinden biri olarak da Cuma namazlarında halifenin ismi hutbelerde okunmaya devam etti. Böylece Osmanlı Devleti'nin sınırlarının değişmesine ve Müslüman/Türk ve akraba toplulukların bir kısmının halifenin egemen olduğu toprakların dışında kalmasına rağmen hükümet, antlaşma metinlerine doğrudan veya dolaylı olarak koymayı başardığı maddeler vasıtasıyla bu bölgelerde de hilafetin dinîsiyasi nüfuzunu devam ettirdi. Bu stratejinin bir devamı olmak üzere halife, Kıbrıs'ta Kıbrıs kadısı ve müftüsü vasıtasıyla dinîsiyasi nüfuzunu, bir şekilde sürdürdü. Bu kısa izahtan sonra şimdi konunun detaylarına geçelim³¹.

18. yüzyılın son çeyreğinde Rusya, doğudaki geniş toprakları ve nüfusunun çokluğu sayesinde, özellikle savunma konumunda, yenilmesi zor bir ülkeydi. Bu avantajını iyi kullanan Rusya, Avrupa kıtasında İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya gibi güçlerle mücadele yerine Osmanlı Devleti ve Orta Asya devletlerinin aleyhine olarak güneye doğru yayıldı. Kafkaslardaki Müslüman/Türk ve akraba toplulukları için Osmanlı Rus Savaşı'yla (1768-1774) başlayan sürgün ve göç süreci sırasıyla Osmanlı Rus Savaşı (1828-1829) ve Kırım Savaşı'yla (1856) devam etti. Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı Rus Savaşı'nı (1877-1878) kaybetmesi üzerine Kafkasya'dan ve Rumeli'den Anadolu'ya yoğun bir göç oldu. Anadolu ve İstanbul da doğrudan Rus tehdidi altına girdi.

Bu Rus tehdidine karşı Kıbrıs Adası geçici olarak İngiltere'nin denetimine verildi. İngiltere'nin Ada'daki fiili egemenliğine rağmen Osmanlı Devleti, hilafetin dinîsiyasi nüfuzunu Balkanlar ve Kırım örneklerinde olduğu gibi korumaya çalıştı (Yurdakul, 2015a: 795-800; Yurdakul, 2015b: 1784-1798). Dolayısıyla bu süreçte de hilafetin dinîsiyasi nüfuz mücadelesinin en önemli unsurlarından biri kadı ve müftülerin atanmasıydı. Nitekim 4 Haziran 1878 (3 Cemaziyelevvel 1295) tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında müzakereleri tamamlanan "Kıbrıs Antlaşması" padişaha arz edildi. Bu antlaşmaya göre Rusya'nın Batum, Ardahan ve Kars gibi bu bölgede başka bir işgal hareketine girişmesi hâlinde İngiltere, Osmanlı Devleti'yle ittifak yapacak ve silahlı müdafaaya katılacaktı. Buna mukabil Osmanlı Devleti de Hristiyan tebaasının iyi bir şekilde idaresi amacıyla daha sonra devletler arasında kararlaştırılacak ıslahatı yapacaktı.

Yoğun müzakereler sonunda antlaşmaya 1 Temmuz 1878 tarihinde 6 madde daha eklendi. Buna göre; Kıbrıs'ta şer'î mahkemeler varlığını devam ettirecekti. Camiler, İslam mezarlıkları, okullar ve diğer dinî kurumlara ait taşınır ve taşınmaz mallar ise İngiltere'nin atayacağı bir memur ile Evkaf Nezareti'nin atayacağı Müslüman bir memur tarafından birlikte yürütülecekti. Kıbrıs gelirinun idare masrafları düşüldükten sonra fazlası Babıali'ye gönderilecekti. Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ta devlete ve padişaha ait taşınmaz malları serbestçe satabilecek veya iltizama verebilecekti. İngiltere Devleti de bayındırlık işleri ve diğer amme hizmetleri için kamulaştırma yapabilecekti. Öte yandan Rusya, işgal etmiş olduğu Kars,

31 Bu başlık daha önce yayımladığım bir makale gözden geçirilerek bazı tali bilgi, kaynak ve ekleri çıkartılmak suretiyle yeniden tanzim edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. (Yurdakul, 2016b: 1021-1033).

Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri verdiği takdirde Kıbrıs Adası İngiltere tarafından boşaltılacak ve yapılmış olan antlaşmanın hükmü kalmayacaktı (Bozkurt, 2005: 66-68; The Cyprus Convention).

Bu temel vaatlerin gerçekleşebilmesi ve gerekli hazırlıkların temini için Osmanlı Devleti, İngiltere'ye "Kıbrıs Ceziresi'ni tahsis ve asker ikamesiyle cezireyi idare etmesine muvafakat" verdi. Bir mukaddime ve hatime ile iki maddeden oluşan antlaşma, murahhaslar arasında imzalanarak en kısa zamanda yürürlüğe girecekti. Bu antlaşma metni 6 Temmuz 1878 (6 Receb 1295) tarihinde taraflarca imzalandı (Muahedat Mecmuası, 1298: 165-167; The Cyprus Convention). 15 Temmuz 1878 tarihinde de padişah, antlaşmanın baş tarafına "hukukî şahaneme asla hâlel gelmemek şartıyla muahednameyi tasdik ederim" yazarak onayladı (Bozkurt, 2005: 75). Böylece Kıbrıs Adası fiilî olarak İngiltere'nin idaresine geçmekle beraber hukukî olarak Osmanlı toprağı olarak kalıyordu. Yani Kıbrıs üzerindeki hilafetin dinî-siyasi nüfuzu ile Müslüman/Türk toplumun bu anlamdaki hukuku korunuyordu.

Bu süreçte 17 ila 19. yüzyıllarda Lefkoşa Kadısı ve Müftüsü, Tanzimat sürecinde Lefkoşa Naibi tarafından icra edilen kadılık hizmeti, bu yeni dönemde Kıbrıs kadısı şeklinde tavsif edildi. Keza Lefkoşa müftüsü de Kıbrıs müftüsü unvanıyla hizmetine devam etti. Nitekim 12 Haziran 1895 (18 Zilhicce 1312) tarihli iradeyle Kıbrıs Müftüsü Hacı Ali Rıfki Efendi'nin rütbesinin bir kademe artırılmasına karar verildi (Şeyhülislamlık Arşivi/ŞA, 3: 33). Bu karardan yaklaşık bir yıl sonra 22 Haziran 1896 (11 Muharrem 1314) tarihinde herhangi bir arza gerek olmaksızın padişah tarafından verilen emir olan "Re'sen irâdei seniyye" ile Kıbrıs Naibi Ataullah Efendi'nin "ehliyet ve reviyetine mebni haiz olduğu" Haremeyn payesinin bir derece terfi emredildi (ŞA, 3: 58). Bu terfi emrinden yaklaşık iki yıl sonra, 6 Haziran 1898 (16 Muharrem 1316) tarihinde de önceki örneklerde olduğu gibi "geçende bâirâdei seniyye Kıbrıs Ceziresi Niyâbeti Şer'iyesine" atanan Receb Efendi ile Kıbrıs Müftüsü Ali Rıfki Efendi'ye Haremeyn payesi verilmesine karar verildi (ŞA, 3: 104).

Kıbrıs kadısı ve müftüsü atamaları ve bunların terfi ve taltiflerine sonraki yıllarda da devam edildi. Öyle ki 29 Temmuz 1904 (16 Cemaziyelevvel 1322) tarihinde Kıbrıs ulemasından Mehmed Ziyaüddin Efendi'nin Kıbrıs Niyabeti'ne atanması üzerine taltif amaçlı sıkça verilen unvanlardan biri olan "İzmir pâyei mücerredî" tevcih edildi (ŞA, 3: 57). Bu atama ve paye tevcih tarihinden yaklaşık altı yıl sonra 28 Nisan 1910 (17 Rebülâhîr 1328) tarihinde, Kıbrıs Kadısı Numan Efendi'nin vefat etmesi üzerine yerine şeyhülislamlığa bağlı bulunan ve naiblik imtihan ve atamaları hizmetini yürüten Meclisi İntihâbî Hükkam baş kitâbetinde görevli Bilâdî Hamse payeliklerinden ve "erbâbî ehliyetten" Hacı Rifat Efendi'nin atanması ve rütbesinin bir derece terfiine karar verildi. Bu atamadan yaklaşık bir yıl sonra 15 Ocak 1911 (14 Muharrem 1329) tarihinde de Kıbrıs Kadısı Hacı Rifat Efendi'nin "üçüncü rütbeden Os-mânî nişânî âlisi îtâsıyla taltifi" şeyhülislamlık tarafından arz edilerek iradesi çıktı (ŞA, 4: 197). Kıbrıs kadıları ve müftülerinin atamaları Osmanlı Hükümeti tarafından yapıldığı gibi taltif ve şikâyetleri de yine merkezden kontrol edilmekte ve gerekli hallerde yargılama süreci işletilmekteydi.³² Böylece hükümet 1878'ten 1914'e kadar Kıbrıs'a atadığı kadı ve müftülerin statülerini yükselterek hem atadığı görevlilerin hem de ülkenin itibarını koruma gayreti içine girdi. Bir yandan da yüksek rütbeli memurların ülkeyi temsili üzerinden dinîsiyasi nüfuzunu daha etkin bir şekilde muhafaza etmeyi umdu.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na Almanya saflarında katılınca, İngiltere Hükümeti, 5 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti ve Kıbrıs'ı ilhak kararı aldı. 27 Kasım 1917 tarihli beyannameyle de Osmanlı vatandaşları İngiliz vatandaşı sayılacak bunu kabul etmeyen Türkler, Ada'yı terk edecekti. Bu beyanname tek taraflı alınmış bir karar olduğu için Kıbrıs Adası, hukukî bakımdan Osmanlı toprağı olmaya devam etti. İngiltere, Sevr Antlaşması'nın (10 Ağustos 1920) Kıbrıs başlığındaki maddelerle ilhakı yasal olarak da hükme bağlamak ve Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs üzerindeki tüm hukukî haklarından feragatini temin etmek istedi. Şöyle ki Sevr Antlaşması'nın 116. maddesiyle "Cezirei

32 Nitekim 20 Şubat 1903 (22 Zilkade 1320) tarihinde Kıbrıs Kadısı ve Müftüsü ile bazı mahallî eşraf hakkında Lefkoşa'da bakkal Ali Nafiz ve gazeteci Tevfik adlı şahıslar tarafından yapılan şikâyet, sadaret tarafından Dâhiliye Nezaretî'ne sorulduktan sonra padişaha arz edilmişti (ŞA, 5: 14).¹¹ Temmuz 1907 (30 Cemaziyelevvel 1325) tarihinde de Kıbrıs Müftüsü Ali Rıfki Efendi, Kıbrıs Naibi Osman Nuri Efendi aleyhine şikâyetinde bulundu. Kıbrıs naibinin görevini hakkıyla güzel bir şekilde ifa ettiğine dair Ada eşrafından mazbata gelmesi üzerine konu padişaha arz edildi (ŞA, 5: 41).

mezkure tarafından mukaddema zatı şahaneye tediye olunan vergi hakkı da dahil olmak üzere Türkiye Kıbrıs üzerindeki veya Kıbrıs'a müteallik bilcümle hukuk ve tasarrufundan feragat eder" şeklinde bu feragat hükme bağlanmıştı. Bu antlaşma imzalanmasına rağmen meclis ve padişah tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmede. Ancak İngiltere'nin niyetini göstermesi bakımından önemlidir.³³

Sevr Antlaşması'ndan yaklaşık üç yıl sonra imzalanan Lozan Antlaşması'nın (24 Temmuz 1923) 20. maddesiyle de Türkiye, Kıbrıs üzerindeki bütün hükümlerini İngiltere'ye devretti. Ancak antlaşmanın 27. maddesine, Müslümanların dinî vazife ve kurumlarının görevlerini icra etmelerinde bir zararın söz konusu olmayacağı hükmü doğal bir hak ve küçük bir ayrıntı olarak ilave edilmişti. Öyle ki bu madde "Türkiye Hükümeti veya Türkiye memurini tarafından Türkiye arazisi haricinde işbu muahedeye vaz'ülümza diğer devletlerin tahtı hâkimiyetinde veya himayesinde bulunan arazi tebaası ile Türkiye'den ayrılan arazi tebaası üzerinde siyasi, teşri veya idari hususatta herhangi bir sebebe müstenit olursa olsun hiçbir salahiyet veya hakkı kaza istimal edilmeyecektir. Şurası mukarrerdir ki memurini mezhebiye İslamiyenin vazaifi diniyelerine halel iras edilmiş değildir" şeklindedir.³⁴

Lozan Antlaşması'nın 27. maddesiyle Türkiye kendi egemen olduğu toprakların dışındaki halk üzerinde dinîsiyasi veya idari hiçbir yetkiyi kullanmayacaktı. Ancak bu topraklarda yaşayan Müslüman/Türk toplumunun dinî kurumları ve ibadetlerini serbestçe yapabilecekleri ifade edilmek suretiyle bir bakıma din ve vicdan hürriyetine vurgu yapılmıştı. Böylece Lozan Antlaşması hükümlerine göre halifenin egemen olduğu ülke sınırları dışında kalan Müslüman/Türk cemaatler, kendi dinî liderleri olan müftüleri özgürce seçebileceklerdi. Bu, ülke sınırları dışında kalan Müslüman/Türk ve akraba toplulukları için önemli bir ayrıntı idi. Dolayısıyla 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın 22. ve 27. maddeleriyle halifenin antlaşmalarla yasallaşan ülke sınırları dışındaki dinîsiyasi nüfuzuna, 3 Mart 1924 tarihinde halifenin tüm yetkilerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde olduğuna hükmedilerek de halifenin ülke sınırları içindeki hâkimiyetine son verildi.³⁵

Görüldüğü gibi Kıbrıs'ın idaresi, 1878 yılında yapılan bir antlaşmanın sonucu olarak İngiltere'ye bırakıldı. Ancak hilafetin dinîsiyasi nüfuzunun bir işareti olarak da din ve yargı görevlileri olan müftüler ve kadıların atama işlemleri Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirildi. Hatta idare masrafları düşüldükten sonra Kıbrıs gelirinin fazlası Babıalî'ye gönderilecekti. Dolayısıyla Kıbrıs, dinîsiyasi bakımdan Osmanlı toprağıydı. Kadı ve müftü atamaları da bunun en önemli göstergesiydi. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 1920 yılında Sevr ve 1923 yılında da Lozan Antlaşması'yla halifenin önceki antlaşmalarla tanınan dinîsiyasi tasarruflarına son verilmiştir. Ülke sınırları dışında kalan Müslüman/Türk ve

33 Sevr Antlaşması'nın 115. maddesiyle "İngiltere Hükümeti tarafından 5 Teşrinisani 1914'te ilan edilmiş olan Kıbrıs'ın ilhakını tasdik eylediklerini beyan ederler"; 117. maddesiyle de "Kıbrıs cezaresinden doğan veyahut mukim bulunan Osmanlı tebaası kavanini mahalliyeh akham ve şeraitine tevfiқан İngiliz tabiiyetine iktisap edecekler ve tabiiyeti Osmaniyeyi terk eyleyeceklerdir" denilmiştir (Erim, 1953: 566).

34 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Sulh Muahednamesinin Kabulüne Dair Kanun'un 20. Maddesi: "Türkiye, Britanya Hükümetince Kıbrıs'ın 5 Teşrinisani 1914'te ilan olunan ilhakını tanıdığını beyan eder" şeklindedir. 21. Maddesi: "5 Teşrinisani 1914 tarihinde Kıbrıs Adası'nda mütemekkin olan Türk tebaası, kanunu mahallinin tayin ettiği şerait dairesinde İngiltere tabiiyetini iktisap ve bu yüzden Türk tabiiyetini zayi edeceklerdir. Muahedenamenin mevkiî mer'iyete vaz'ından itibaren iki senelik bir müddet zarfından Türk tabiiyetini ihtiyar edebileceklerdir; bu takdirde hakkı hıyarlarını istimal ettikleri tarihi takip eden on iki ay zarfından Kıbrıs Adası'nı terk etmeğe mecbur olacaklardır. İşbu Antlaşmanın yürürlüğe konulması günü Kıbrıs Adası'nda yerleşmiş bulunup da, yerel yasanın belirlediği koşullara uyularak yapılan işlem üzerine, o gün İngiltere uyruklüğünü edinmiş ya da edinmek üzere bulunmuş olan Türk uyrukları da bu nedenle Türk uyruklüğünü yitireceklerdir. Şurası da kararlaştırılmıştır ki, Kıbrıs Hükümeti, Türkiye Hükümeti'nin izni olmaksızın Türk uyruklüğünden başka bir uyruklüğü edinmiş olan kimselere İngiltere uyruklüğü tanımayı reddetmek yetkisine sahip olacaktır. Şurası mukarrerdir ki Kıbrıs Hükümeti, Türkiye Hükümeti'nin muvafakati olmaksızın Türk tabiiyetinden başka bir tabiiyet ihraz etmiş olan kimselere İngiltere tabiiyetini tevfizden imtina etmek salahiyetini haizdir" şeklindedir (Düstur, 1931: 29-32).

35 Lozan Antlaşması'nın 22. maddesi "Türkiye, yirmi yedinci maddenin ahkâmı umumiyesine halel gelmemek şartile 18 Teşrinievvel 1912 tarihli Lozan Muahedenamesi ve ona müteallik Senedat mucibince her ne mahiyette olursa olsun Trablusgarp (Libya) üzerinde haiz olmuş olduğu kâffe hukuk ve imtiyazatın ilgası kat'isini tanıdığını beyan eder" şeklindedir. 27. madde ise "Türkiye Hükümeti veya Türkiye memurini tarafından Türkiye arazisi haricinde işbu Muahedeye vaz'ülümza diğer devletlerin tahtı hâkimiyetinde veya himayesinde bulunan arazi tebaası ile Türkiye'den ayrılan arazi tebaası üzerinde siyasi, teşri veya idari hususatta herhangi bir sebebe müstenit olursa olsun hiçbir salahiyet veya hakkı kaza istimal edilmeyecektir. Şurası mukarrerdir ki memurini mezhebiye İslamiyenin vazaifi diniyelerine halel iras edilmiş değildir" şeklindedir (Düstur, 1931: 29-32; Lozan Sulh Muahedesı, 1339: 10-11; Yurdakul, 1999: 235-248).

akraba toplumlarının dinî liderleri olan müftü seçimleri, dolayısıyla eğitim, vakıf ve diğer dinî ve sosyal yaşamlarına dair yekti konusu Batı Trakya Türk toplumu ve Balkan ülkeleri örneğinde olduğu gibi bu topluluklar ve egemen ülkeler arasında zaman zaman problem olmaya devam etmektedir.

4.1.8. Kıbrıs'ta Şer'i Mahkemeler ve Müftülük (1923-1960)

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi üzerine İngiltere 5 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş açtı ve Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilan etti. İngiltere'nin tek taraflı bu kararından sonra İngiliz vatandaşlığını kabul etmeyen yaklaşık 8.000 Türk Anadolu'ya göç etti. 23 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Anlaşması'yla, Ada'nın İngiltere tarafından ilhakı kabul edildi. İngiltere de bu anlaşmayı 6 Ağustos 1924 tarihinde onayladı. İngiliz idaresinden memnun olmayan ve vatandaşlığını kabul etmeyen çok sayıda Türk yine Anadolu'ya göç etti. İngiltere, 10 Mart 1925 tarihinde neşrettiği bir kararla Kıbrıs'a kraliyete bağlı bir koloni/müstemleke statüsü verdi (The Cyprus Gazette, 1925: 227-238; Alasya, 2000: 62-65; Güler, 2004: 101-112).

İngiltere, bu müstemlekeye Kıbrıs Müstemleke Hükümeti (The Government of the Colony Cyprus) adını verdi ve müstemleke düzenini kurmaya başladı. Konumuzla ilgili olarak da ilk olarak 18 Şubat 1926 tarihinde Aşar Vergisi Alımının İlgasını Sağlamak (To Provide For the Abolition of the Taking of Tithes) adlı kanunla Kıbrıs müstemlekesinde harman yerlerinde alınan buğday, arpa, yulaf, fiğ, çavdar, fevatta (fasulye çeşidi) ve vikos kaleminde aşar vergisini ilga etti (The Cyprus Gazette, 1926: 95-96). Bu düzenlemeden sonra vakıfların arazileri üzerinden elde edilen gelirlerin yerine bir miktar pay verildi.

Öşür düzenlemesinden yaklaşık bir yıl sonra şer'i mahkemelere dair kararlar alındı. Nitekim 26 Mayıs 1927 tarihinde kralın danışma meclisi Kıbrıs Adalet Divanı Emri, 1927 (The Cyprus Courts of Justice Order, 1927) başlıklı düzenlemeyle Kıbrıs'taki geleneksel yargı düzenine müdahale edilmesini krala arz etti. Tamamı 52 sayfa ve 225 madde olan düzenleme, 27 Ağustos 1927 tarihinde Kıbrıs Müstemleke Hükümetinin resmî gazetesinde neşredildi. Bu düzenleme, Kıbrıs'ta İngiltere'nin daha önce tesis ettiği 1882 ve sonraki yıllarda yapılan yargı düzenine de atıf yapılarak hazırlandı.

Kıbrıs'ta biri baş yargıç (Chief Justice) olmak üzere 5 üyeden oluşan Yüksek Mahkeme (Supreme Court) kurulacaktı. Ayrıca Lefkoşa-Girne (Nicosia-Kyrenia), Mağusa-Larnaka (Famagusta-Larnaca), Limasol-Baf (Limassol-Paphos) şeklinde üç bölge mahkemesi olacaktı. Her bir bölge mahkemesinde biri baş yargıç olmak üzere dört üyeden ikisi Hristiyan ikisi de Müslüman 5 yargıç bulunacaktı. Her bir yargı bölgesinde bir Ceza Mahkemesi (Assize Court) kurulacak ve bu mahkeme de biri baş yargıç olmak üzere 3 veya 5 yargıç üyeden teşekkül edecekti.

Bu düzenlemenin 17. maddesi ise şer'i mahkemelerin yeniden düzenlenmesi ve yetkilerinin sınırlandırılmasına dairdi. Bu düzenleme yürürlüğe girdiği andan itibaren Müslümanların dinî mahkemeleri olan şer'i mahkemelerin yargı yetkileri sınırlandırılacaktı. Bu mahkemelerde sadece kişinin dinî inancıyla ilgili konular görülecekti. Bunlar sırasıyla evlenme, boşanma, evlenme ve boşanmayla ilgili konular, miras, vasiyet ve vakfiyelerin tescili konularına dair işler olacaktı. Bu mahkemelerin verdiği kararları temyiz etmek amacıyla bir Şer'i Temyiz Mahkemesi (Sheri Tribunal of Appeal) kurulacaktı (The Cyprus Gazette, 1927: 401-452).

Bu karardan yaklaşık 20 gün sonra 17 Eylül 1927 tarihli karar, 19 Eylül 1927 tarihinde resmî gazete de neşredildi. Genel olarak yargı, özel olarak da şer'i mahkemelere dair karar, Ada'ya tayin edilen Vali Ronald Storrs tarafından 1 Ekim 1927 tarihinden itibaren hayata geçirilecekti. 19 Eylül 1927 tarihli ve Meclis Kâtibi H. McLaughlan imzasıyla müstemleke valisine gönderilen yazının içeriğine göre de Kıbrıs müstemlekesinde Müslümanların dinî mahkemeleri; Lefkoşa-Girne Müslüman Dini Mahkemesi (Muslim Religious Tribunal of Nicosia-Kyrenia), Mağusa-Larnaka Müslüman Dini Mahkemesi (Muslim Religious Tribunal of Famagusta-Larnaca), Limasol-Baf Müslüman Dini Mahkemesi (Muslim Religious Tribunal of Limassol-Paphos) adıyla üç ayrı mahkemeye şer'i yargıç atandı.

Bu yeni şer'iyeye mahkemelerinin kararları için son karar merci olacak Şer'i Temyiz Mahkemesi'nin yargıçlarından biri Kıbrıslı Müslüman rütbe düşük yargıç ve ikisi Kıbrıslı Müslüman bölge yargıçlarından olacaktı. Aynı mahkemenin yargı şefi, tarafları dinleyecek ve 1 Ekim 1927'den itibaren kurulacak bu yapı üzerinden temyiz kararları verecekti. Bundan sonra tüm bekleyen ve mevcut işler yeni usule

göre yapılacaktır. 1882 tarihli Kıbrıs mahkemeleri yargı düzenine (The Cyprus Courts of Justice Order, 1882) dair yapılmış tüm kurallar ile aynı şekilde diğer kurallar derhâl 1927 düzenlemesine uyarlanmak mecburiyetinde olunacaktır (The Cyprus Gazette, 1927: 567-588). Bu düzenlemede şer'îye mahkemelerinin doğrudan ilgasından bahsedilmedi. Bunun yerine şekli değiştirildi ve yetkileri sınırlandırıldı.

1 Ekim 1927 tarihinde şer'î mahkemelerin dışında tesis edilen Yüksek Mahkeme'ye (Supreme Court) Mr. Charles Frederick Belcher baş yargıç; Mr. Benjamin Dickinson, Mr. John Alfred Lucie-Smith, Mr. Basil Demetrios Sertsios ve Mustafa Fuat Ziya Bey üye yargıç olarak atandılar. Kayıt şefi olarak da Ms. John Stylianos Markides atandı. Lefkoşa-Girne Bölge Mahkemesi'ne ise Mr. Alban Musfrave Thomas başkan, Mehmed Halid Efendi, Mr. Evstathios Evangelides, Mehmed İzzet Efendi ve Mr. George Charalambou Loannides üye yargıç olarak atandılar. Ayrıca üç yardımcı yargıç ile Hüseyin Fikri Efendi ve Ms. Nicolas George Papadopoulos kayıt ve tercüman olarak atandılar. Aynı şekilde diğer bölge mahkemelerine de atamalar yapıldı (The Cyprus Gazette, 1927: 589-593).

Genel mahkemeler için yapılan bu düzenlemeye benzer şekilde 1 Ekim 1927 tarihinde Lefkoşa-Girne Müslüman Dini Mahkemesi'ne A. Burhaneddin Efendi, Mağusa-Larnaka Müslüman Dini Mahkemesi'ne M. Baha Efendi, Limasol-Baf Müslüman Dini Mahkemesi'ne A. Esad Efendi atandı (The Cyprus Gazette, 1927: 664). Aynı tarihte vali tarafından Hacı Mehmed Zeki Efendi, İbrahim Sıdkı Efendi, Mustafa Hakkı Efendi ve Mehmed Baha Efendi stajyer şer'î yargıç olarak atandılar. 12 Ekim 1927 tarihinde de Mustafa Lüfti Efendi genel büro personeli olarak atandı (The Cyprus Gazette, 1927: 749).

9 Aralık 1927 tarihinde de şer'î mahkeme olarak bilindiği ifade edilen Müslüman Dini Mahkeme Kuralları, 1927 (Mussulman Religious Tribunal (Known as Mehkeme-i Şer'îye) Rules, 1927) adıyla bir düzenleme daha resmî gazetede yayımlandı. 15 Aralık 1927 tarihinde yürürlüğe girecek bu düzenlemeyle şer'î mahkemelere dair tüm usul ve esaslar ilga edildi. Müslüman Dini Mahkemesi'nin davalıları celp, dava dinleme, resmî evrakın üretimi, hüküm verilmesi, davanın temyiz edilmesi, kanıt bulunması veya tanık dinlenmesi, vakfiye tescil defteri –evlilik kayıt defteri– vasiyet defterinin tutulmasının prosedürüne dair usul ve esasları 48 madde hâlinde yeniden belirlendi. 12 maddelik bir düzenlemeyle de eski harç ücretleri ilga edilerek ücretler yeniden belirlendi. Ayrıca Müslüman Dini Mahkemesi'nde şer'î yargıçların kullanacağı yeni form örnekleri de yayımlandı (The Cyprus Gazette, 1927: 835-846).

Şer'î mahkemelere dair düzenlemeden yaklaşık bir yıl sonra sıra vakıflara geldi. 14 Aralık 1928 tarihinde Kıbrıs müstemlekesinde mevcut cami, İslam kabristanları, İslam mektepleri ve diğer İslam dinî müesseselerine ait mallar, paralar ve arazilerin idaresi için kralın onayıyla bir ferman yayımlandı. Bu ferman «Kıbrıs Evkafı (Emval-i Diniyye-i İslamiyye İdaresi) 1928 Ferman-ı Kanunisi» şeklinde isimlendirildi. Bu fermana göre İngiltere'nin Kıbrıs müstemleke valisi, İngiliz hükümetinin onayıyla Müslüman Türk toplumunun Kıbrıs'ta bulunan cami, medrese, vakıf, mektep ve benzeri tüm dinî ve sosyal müesseseleri ile bunlara ait arazi ve diğer gelir kalemlerini idare etmek ve denetlemek üzere biri Müslüman olmak kaydıyla iki evkaf murahhası atayacaktı. Tüm vakıf mallarının idaresi için murahhasların görev yapacakları bir Evkaf Dairesi kurulacaktı. Bu daire, tüm konularda valiye karşı sorumlu olacaktı.

Kıbrıs Müstemlekesi'nde tüm davalar, müstemlekedeki bulunan müesses hukuka göre görülecekti. Evkaf Dairesi'nin gelirleri müstemlekenin diğer gelirlerinden ayrı olarak hesaplanacaktı. Evkaf Dairesi'nin gelirleri valinin onayından geçen masrafları düşüldükten sonra geri kalan kısmıyla evkaf murahhaslarının denetiminde olan vakıfların "idame ve imarı" ile müstemleke dahilinde bulunan "cemaat-i İslamiyenin" dinî ihtiyaçları ve maarifi için harcanacaktı. Evkaf murahhasları valinin onayıyla Evkaf Dairesi'ne memur atayabilecek ve azledebilecekti. Evkaf Dairesi'nin murahhaslar dahil tüm çalışanlarının maaşları ve diğer giderleri dairenin gelirlerinden karşılanacaktı. Vakıf mütevellilerinin tayin ve azilleri de valinin onayıyla murahhaslar tarafından yapılacaktı. Müstemleke dâhilinde bulunmayan mütevellilerin yerine murahhasların imzasıyla bir veya daha fazla kişi vekil tayin edilecekti.

Bir vakfın banisi veya vekili, vakfiyesini bir şer'î hâkimine arz ve tescilini isteyecekti. Şer'î hâkim de tescil için harç ödenmesi kaydıyla vakfiyeyi dosya edecek ve hususi defterine kaydedecekti. Şer'î hâkimi 2 nüsha hâlinde tasdik ettiği vakfiyeyi murahhaslara gönderecekti. Murahhaslar gelen vakfiyeyi inceleyecek ve kendi fikirlerince kanun ve usule uygun bulurlarsa bir suretini dosyaya koyacak ve hususi defterine kaydedeceklerdi. Diğer nüshasını da defter-i hakani müdürüne göndereceklerdi. Tescil işlemi

neticesinde defter-i hakani defterlerine kaydedilmeyen veya kaydedilene kadar hiçbir vakfiye “makbul ve muteber” sayılmayacaktı. Bu ferman gereğince hazırlanan 21 maddelik nizamnamenin de 1929 yılında yürürlüğe girmesi karara bağlandı. Bu nizamnameyle de vakıfların tüm gelirleri kontrol altına alındı (Kıbrıs Evkafı, 1929: 1-7).³⁶

Birer yıl arayla öşür, şer'i mahkemeler ve vakıflara dair alınan kararlardan sonra sıra müftülük kurumuna geldi. Nitekim 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Müftülük kurumunun ilga olduğu resmî gazetede ilan edildi (The Cyprus Gazette, 1928: 35). Müftülük kurumu yerine de Kıbrıs Evkaf Dairesi Fetva Eminliği şeklinde bir memuriyet ihdas edildi. Böylece İngiltere, Kıbrıs müstemlekesinde Osmanlı Devleti'nin geleneksel kurumlarını tasfiye ederek kendisinin ihdas ettiği ve yapılandırdığı yeni usulde Kıbrıs Türk toplumunun dinî ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine imkân verdi.

Ekim 1931'de Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını talep eden Rumlar, Ada'da isyan çıkardı. Müstemleke valisinin konağı ve diğer bazı binalar yakıldı. 1950 yılında da Rumlar, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı için oylama (plebisit) yaptı. Türkiye ve İngiltere, bu oylamayı tanımadı. Birleşmiş Milletler de eğer selfdeterminasyon verilecekse iki topluma da verilmesi kararını aldı. Kısa süre sonra da EOKA adlı Rum terör örgütü kuruldu. Örgüt, İngilizleri Ada'dan kovmayı, Türkeleri ise imha etmeyi amaçlıyordu (Alasya, 2002: 380-383). Türk toplumu ise kendi haklarını koruyabilmek adına İngiltere'den yana tavır aldı.

17 Eylül 1952 tarihinde *Kıbrıs'ta Türk Toplumuna Din İşleri Reisi Seçim Kanunu*, resmî gazetede yayımlandı. Bu kanun “*Türk Toplumuna Din İşleri Reisi (Müftü) Kanunu, 1952*” olarak anılacaktı. Kanunun öngördüğü düzenlemelerle Kıbrıs Türk toplumunun din işleri reisi olarak müftü seçim esasları belirlendi. Buna göre 40 yaşını doldurmuş, icazet diploması veya Ankara, İstanbul veya El-Ezher (Mısır) İlahiyat Fakültelerinden birinin diplomasına sahip olan kişiler müftülük seçimine katılabilecek ve müftü seçilebilecekti. Müftü seçimi tamamlandıktan sonra belirlenen isim valinin onayına sunulacak, gerekli onay alınır alınmaz müftünün ataması tamamlanmış olacaktı. Böylece görevine başlayabilecek olan müftü, çıkarılan kanunun kendisine verdiği yetki ve görevleri yerine getirebilecekti.

Kanuna göre müftüye, müderrisler, müsevvitler, imamlar, müezzinler, vaizler ve diğer personelin görevlerinin belirlenmesi ve denetlenmesi ile görevden alma yetkisi verilmişti. Ayrıca müftü, Türk toplumuna dinî konularda tavsiyelerde bulunacak ve periyodik olarak kasaba ve köylere ziyaretlerde bulunabilecekti. Dinî bayramlar, namaz ve oruç vakitleri gibi konularda fetvayla bunların vakitlerini belirleyecekti. Müslümanların sadaka ve zekât gibi bağışlarını toplayacak ve yoksullara dağıtacaktı. Yeni camilerin inşası ile mevcutlarının tamiri, cami, tekke, türbe ve Müslüman mezarlıkları kontrol edilecekti.

Müftünün atadığı müsevvidler, imamlar, müezzinler, vaizler ve diğer personel için vali, atamayı onaylayabilir ve Evkaf Başkanlığı'nın gelirinden maaş tahsis edebilirdi. Bu düzenlemeyle “Fetva Emîni” yerine “müftü” unvanı kullanılacaktı. Türk toplumu Diyanet İşleri Riyaseti (Müftülük) kurumunu temsil eden müftü, vali aksini talep etmedikçe 70 yaşında emekli olacaktı. Müftünün süreklilik arz eden bir görev ihmal olması hâlinde vali biri başkan olmak üzere dört kişilik Müslüman yargıçlardan oluşan bir komite vasıtasıyla bir soruşturma yürütülecekti. Bu soruşturma sonrasında müftünün emekliliği veya diğer birtakım tavsiyelerde bulunabilecekti. Kararın neticesine bağlı olarak soruşturmanın sonucu gazetede yayımlanabilecek ve müftülük görevi sonlanacaktı.

Kanunun öngördüğü programa göre bir müftü seçimi için vali, Müslüman bir kişiyi seçim denetleme başkanı olarak atayacaktı. Müftülük makamının boşaldığı tarihten itibaren başkan, 30 günden daha az bir süre olmamak kaydıyla her mahallenin veya köyün Türk muhtarından mahalledeki veya köydeki Müslümanların erkeklerinin listesini askıya çıkaracaktı. Bunu herhangi bir sebeple muhtarlar yapmaz

36 Nizamname için bkz. (Kıbrıs Evkafı, 1929: 8- 10). Rumi 12 Kanunievvel 1928 tarihinde Osmanlı Türkçesiyle matbu olarak neşredilen bu düzenleme 14 Aralık 1928 tarihinde de İngilizce olarak resmî gazetede yayımlandı (The Cyprus Gazette, 1928: 867-869). Evkaf delegeleri A. E. Gallegher ve M. Münir tarafından hazırlanan 1927 yılı Kıbrıs Evkaf Ofisi'nin raporu resmî gazetede 16 Mart 1928 tarihinde yayımlandı. Bu raporda vakıfların gelirleri ve harcamalar kalem kalem açıklandı. Vakıf gelirlerinin vakıf personel hizmetleri ile Türk toplumunun cami, okul ve diğer dini kurumlarına harcadığı ve denk bir bütçe hazırlandığı görülmektedir (The Cyprus Gazette, 1928: 188-189). Benzer bütçeler her yıl yayımlandı. 2 Mayıs 1928 yılında anıt eserler ve antikalarla dair kanunda değişiklik yapılarak Kıbrıs Baş Kadısı (Chief Cadi of Cyprus) ibaresi yerine Türk Evkaf Delegesi (Turkish Delegate of Evcaf) ibaresi konuldu (The Cyprus Gazette, 1928: 287-288).

ise başkan ve adaylar bunların hazırlanmasını temin edecekti. Başkan da bu listelere yapılan itirazlar veya diğer hususları dikkate alarak listelerin son hâlini almasını temin edecekti. Bundan en geç on gün sonra da formlar Kıbrıs'ta en az iki Türkçe gazetede neşredilecekti.

Seçimde 300 ila 500 kişiden 500 ila 1000 kişi arasındaki seçmenler 2, 1000 ila 2000 kişi arasındaki seçmenler 3, 2000'den fazla olan nüfus 4 temsilci seçecekti. Nüfusu 300 kişiden az olan köy ve yerleşim yerleri komşu mahalle ve köyler ile birleşecekti. Seçim sandık başkanının belirlediği şartlar altında gizli oylamayla yapılacaktı. Seçim günü sabah yediden akşam 15'e kadar devam edecekti. Bu seçilmiş üyelerden de müftü seçimi için seçim meclisi oluşturulacaktı. Seçim sonucunda belirlenen müftü vâlinin onayına sunulacak ve seçim giderleri vakıf kaynaklarından karşılanacaktı (The Cyprus Gazette, Eyl 1952, nr. 3643, 345-346).

Mayıs 1953 tarihinde de "Türk Toplumunu Din İşleri Başkanlığı (Müftü) Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 1953" adlı düzenleme ile 1952 kanununun 7 ve 8. maddelerinde bazı küçük teknik değişiklikler yapıldı (The Cyprus Gazette, May 1953, nr. 3689, 217-218). Bu düzenlemeler kapsamında yapılan seçimde seçilen 203 temsilciden 202'sinin katılımı ile 30 Aralık 1953 tarihinde gerçekleşen müftü seçiminde Dâna Efendi, Kıbrıs Türk toplumunun ilk seçilmiş müftüsü oldu³⁷.

Bu gelişmeler devam ederken İngiltere, Kıbrıs'ta Müslüman Türk toplumunun dini kurumlarının idaresinin kendilerine iadesini de içeren yeni bir düzenleme yaptı. Nitekim 22 Temmuz 1955 tarihinde Türk toplumuna ait vakıfların mülkiyeti, idaresi ve hukukuna dair 64 maddelik yeni bir düzenleme yayımlandı. Düzenlemenin kısa adı *Evkaf ve Vakıflar Hukuku* (Evcap and Vakfs Law) idi. Bu düzenleme mazbut, mülhak ve diğer tüm vakıf türlerini kapsamaktaydı. Bu düzenleme vakıfların tahsisi, vakfiyenin izahı, vakfın şarfları, vakfın gelirinin tasarrufu, vakıf mülklerinin idaresi ve mütevellî ataması, camilerle ilgili özel hükümler, Evkaf İdaresi, Yüksek Konsey ve Köy Cami Heyetlerinin kurulması, Evkaf İdaresi'nin memur ve hizmetlileri, vakıfların hesapları ve kaynakları, cami ve köy cami heyetlerinin mali kaynaklarının idaresi şeklinde ana başlıklara ayrılmıştı.

Bu başlıklar içinde Evkaf İdaresi, Yüksek Konsey ve Köy Cami Heyetlerinin kurulması ana başlığı, birtakım yenilikler getirmesi bakımından dikkate değerdi. Bu başlığa göre Kıbrıs Müstemlekesi'nde bir Evkaf İdaresi (The Evcap Office) kurulacak ve Yüksek Konsey'in (The High Council) nezaretinde camilere, Müslüman kabristanlarına, Müslüman eğitim öğretim kurumlarına ve müstemlekedeki Müslüman vakıflarıyla ilişkili diğer tüm kurumların mülkleri ve finanslarının kontrolünü üstlenecekti. Yüksek Konsey adıyla kurulacak meclis de Evkaf İdaresi'nin kontrolü için vakıf mülklerinin idaresi ve denetlenmesini müftü ve meclis yöneticisinin atayacağı eski Türk üyeleri ile seçilecek 15 yeni üyeden oluşacaktı. Köy camileri heyetinden olmayan hiç kimse Yüksek Meclis üyesi seçilemeyecekti. Seçilecek üyelerde de bir Türk lisesi veya koleji ile muadili bir okuldan mezuniyet belgesi aranacaktı. Yüksek Konsey'in ilk toplantısında konsey başkanı ve başkan vekili, seçilmiş üyelerin çoğunluk oyuyla seçilecekti (The Cyprus Gazette, 1955: 267-289).

Bu düzenlemenin de verdiği yeni bir yapılanma imkânıyla Kıbrıs'ta Rum EOKA terör eylemlerine karşı Türk toplumu kendi güvenliklerini sağlayabilmeleri için 1 Ağustos 1958 tarihinde Türk Mukavemet Teşkilatı'nı (TMT) kurdu. Ancak EOKA, Türk toplum üyelerine karşı yağma ve öldürme suçlarını işlemeye devam etti. 1958 yılında yaklaşık 6.000 Türk mülteci oldu. Nihayet 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin dışişleri bakanları ardından da 19 Şubat 1959 tarihinde Londra'da Türk toplum lideri Fazıl Küçük ile Rum toplum lideri Makarios tarafından Zürih ve Londra Anlaşmaları imzalandı. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde eşit statüye sahip Rum ve Türk toplumları tarafından 15-16 Ağustos 1960 gecesi Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edilerek İngiliz idaresi son buldu (Alasya, 2002: 380-383).

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere İngiltere, 1925 yılında Kıbrıs'ı müstemleke ilan ederek bir müstemleke için öngördüğü düzenlemeleri yaptı. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin ve

37 Detaylı bilgi için bkz. Ahmet C. Gazioğlu, Türk Toplum Müesseseleri (1) – Aile Yasası, Aile Mahkemeleri ve Müftülük. *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III (1951-1959): Enosis Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*. 1998. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 250-267.

Müslüman Türk toplumunun öteden beri var olan geleneksel dinî kurumlarının bir kısmını ilga, bir kısmını ise yeniden kendi oteritesini de hâkim kılacak şekilde düzenledi. Bunun için ilk olarak 1926 yılında aşar vergisini kaldırdı. İkinci olarak 1927 yılında şer'î mahkemelerin tüm usul ve esaslarını ilga ederek yerine 3 adet Müslüman din mahkemesi ve bir tane de temyiz mahkemesi kurdu. Bu mahkemelerin yetkilerini sadece evlenme, boşanma, veraset ve miras davaları olarak sınırlandırdı. 1928 yılında Müslüman Türk toplumunun Kıbrıs'ta bulunan cami, medrese, vakıf, mektep ve benzeri tüm dinî ve sosyal müesseseleri ile bunlara ait arazi ve diğer gelir kalemlerini idare etmek ve denetlemek üzere biri Müslüman olmak kaydıyla iki evkaf murahhası atayarak bir Evkaf Dairesi kurdu. 1929 tarihinden itibaren Müftülük kurumunun ilga edilerek yerine Kıbrıs Evkaf Dairesi Fetva Eminliği şeklinde bir memuriyet ihdas edildi. 1952 yılında müftü seçimine dair düzenlemeyle Fetva emini kavramı yerine yeniden müftü kullanılmasına karar verildi ve Müslüman Türk toplumu ilk kez kendi reyile müftüsünü seçti. 1955 yılında ise Türk toplumuna ait vakıfların mülkiyeti, idaresi ve hukukuna dair işlerin tanzimi yeniden kurulan Evkaf İdaresi'ne bırakıldı. Yüksek Konsey adıyla kurulacak meclis de Evkaf İdaresi'nin kontrolü için vakıf mülklerinin idaresi ve denetlenmesini Müftü ve konsey yöneticisinin atayacağı görevlilerle yerine getirdi. Böylece öteden beri var olan eşit statüde iki toplumlu bir Kıbrıs'ın varlığı bir kez daha tescil edildi.

4.2. KIBRIS'TA ŞER'İ MAHKEMELERE İNTİKAL EDEN DAVALAR VE KARARLAR (1571-1923)

Osmanlı hukuk sistemi esas olarak Hanefi mezhebinin yorumunu temel almıştı. Osmanlı Devleti, egemenliğindeki bazı bölgelerde ve şehirlerde Hanefi hukukunun uygulanmasında birtakım esnekliklere de izin vermişti. Nitekim Mekke, Medine, Kudüs ve Şam gibi şehirlerde Hanefi mezhebinin dışında diğer üç mezhep kadısı ve müftüsü de bulunabilirdi; ancak başkadı, Hanefi mezhebi mensubu olurdu.³⁸ Kıbrıs Adası'nda ise fetihten itibaren Anadolu'nun diğer şehir ve kasabalarında bulunan şer'î mahkemelerdeki meri usule uygun olarak Hanefi hukukuna göre davalar görüldü. Kıbrıs'ın bir ada olmasının yanı sıra Müslüman ve gayrimüslim nüfusun Ada'daki varlığı, din ve toplum sosyolojisi bağlamında çok sayıda ilginç vaka mahkemelere intikal etmiştir. Bu başlık kapsamında Kıbrıs Adası örneği üzerinden İslam hukukunun tüm konularını ve yargıya intikal eden uygulamalarını izah etme imkânı yoktur. Ancak mülkiyet ve veraset, katl ve diyet, boşanma ve mehir gibi temel bazı konuları şehrin ve toplumun hafızası olan şer'îye sicillerinden 5, 14, 27, 28 ve 54 numaralı defterlerden seçtiğimiz örnekler üzerinden izah edebiliriz. Bu sınırlı sayıda örnek sicili kullanmama izin veren kıymetli dostum Mustafa Serin'e bir kez daha teşekkür ediyorum.

4.2.1. Kıbrıs'ta Şer'î Mahkemelere Intikal Eden Mülkiyet ve Ticaret Davaları

Kıbrıs Şer'îye Sicilleri incelendiğinde Ada'da yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin aralarında karşılıklı olarak ev, arsa, tarla ve bahçe gibi mal ve mülk satışları yaptıkları dikkati çekmektedir. Bu satışların çoğunluğu Müslümandan Müslümana veya gayrimüslimden gayrimüslime, daha az bir oranda ise Müslümandan gayrimüslime veya gayrimüslimden Müslümana şeklindedir. 5 numaralı sicilde 21 Aralık 1676 tarihinden 6 Aralık 1689 tarihine kadar yaklaşık 20 yıl içinde mahkemeye intikal eden 290 hükümden alım satım işlerine dair yaklaşık yüzde 31 (92) kayıt bulunmaktadır. Bu alım satım işlemlerinin yaklaşık yüzde 59'u (54) Müslümandan Müslümana, yüzde 32'si (29) gayrimüslimden gayrimüslime, yüzde 13'ü (12) Müslümandan gayrimüslime ve yüzde 9'u (8) gayrimüslimden Müslümana şeklindedir. Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirleriyle karşılıklı alım satımına dair ticari ilişkileri de toplamda yaklaşık yüzde 20 oranındadır (KŞS, 5).

17. yüzyılın ikinci yarısına ait bu oranlar, Müslümanların ve gayrimüslimlerin alım satım işini daha ziyade din ve diğer ilişkilerinin de etkisiyle kendi aralarında yaptıkları şeklinde yorumlanabilir. Satışların bu şekilde bir yoğunluk göstermesinde Müslüman ve gayrimüslimlerin meskûn oldukları yerleşim yerleri ve aile içi satışların etkisinin olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak nispeten az da olsa Müslümanların

³⁸ Mezhep müftüleri ve kadıları uygulaması için bkz. (Yurdakul, 2020: 149-169).

gayrimüslimlere ve gayrimüslimlerin de Müslümanlara arsa, tarla, bahçe ve ev satışlarının olduğu görülmektedir.

18. yüzyıla ait 14 numaralı şer'îye sicili incelendiğinde de 22 Ekim 1702 tarihinden 13 Haziran 1706 tarihine kadar yaklaşık üç buçuk yılda 104 alım satım kaydından yüzde 50'si (52) Müslümandan Müslümana, yüzde 37,5'u (39) gayrimüslimden gayrimüslime, yaklaşık yüzde 8,5'u (9) Müslümandan gayrimüslime, yaklaşık yüzde 13,5'u (14) da gayrimüslimden Müslümana şeklindedir. Bu oranlar da 5 numaralı defterde olduğu gibi Ada'da meskûn Müslüman ve gayrimüslim toplumların arsa, ev, dükkân, bahçe, tarla ve benzeri sahip oldukları mülklerinin satışında daha ziyade kendi dindaşlarını tercih ettiklerini göstermektedir. Müslümanların gayrimüslimlere veya gayrimüslimlerin Müslümanlara mülk satışları az da olsa devam etmektedir. Ancak iki toplum arasındaki mülk alım satım oranları aynı şekilde yaklaşık yüzde 20 oranındadır (KŞS, 14).³⁹

Alım satım işini yapan taraflar gerçekleştirmek istedikleri bu ticari işlemi resmîyete dökmek için mahkemede bir hüccet tanzim ettirirdi. Bu hüccette temel olarak alınıp satılan mülk veya eşyanın ne olduğu, varsa sınırları ve rayiç bedeli belirtilirdi. Ardından da satma anlamında bey' hücceti veya kısaca bey' kelimesiyle satın alma anlamında mübayaa hücceti veya sadece mübayaa şeklinde de ifade edilirdi. Bu karşılıklı satmaya ve almaya da bey' ü şîrâ denirdi. Bu şer'î senetlerde mülk veya eşyasını satan kişi sattım ve teslim ettim anlamına gelen bey' ve teslim, satın alan kişi de satın alıp teslim aldım anlamına gelen işîrâ ve tesellüm veya aynı anlama gelen benzer kavramları kullanır, bu ifadeler hüccete aktarılarak sicile kaydedilirdi. Bir kişinin malını vakf veya hibe yoluyla bir hayra veya kişiye vermesinde de benzer bir işlem uygulanırdı (KŞS, 14). Mahkemede bu satış işlemlerinin usule uygun olarak tanzim edildiğini gösteren "Şühûdü'l-hâl" kayıtlarında az da olsa hem Müslüman hem de gayrimüslim kişilerin buldukları anlaşılmaktadır.

Kıbrıs'ta yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin karşılıklı olarak mülk satışlarının dışında emtia satışları bakımından da bir ayrıcalık ve imtiyaz söz konusu değildir. Öyle ki 5 Mart 1809 (18 Muharrem 1224) tarihli bir fermanla Osmanlı egemenliğindeki tüm topraklarda üretilen yün yapağının iç piyasada yüzde 1 gümrük vergisi, ithalatı ve ihracatının ise yüzde 3 vergiye tabi tutulması istendi. Ayrıca ihracı iç piyasa ihtiyacının karşılanması şartına bağlandı (KŞS, 27: 20; KŞS, 28: 179). 20 Nisan 1810 (15 Rebiülevvel 1225) tarihinde de İstanbul'da acil zahire ihtiyacı olduğu için mevcut zahirenin Kıbrıs'ta yerli ve yabancı tüccarlara satılmayarak payitahta gönderilmesi emredildi. Emre rağmen zahirenin İstanbul'a gönderilmesi yerine yerli ve yabancı tüccarlara satışlarının olduğu ihbarı üzerine yeni fermanlar gönderildi⁴⁰. Buna ilave olarak 10 Mayıs 1813 (9 Rebiülevvel 1228) tarihinde koyun ve kuzu eti ile hellim ve lor peyniri satışlarının da narh usulü kapsamında satış ücretleri belirlendi (KŞS, 28: 2). Birinci başlıkta izah edildiği gibi kadıların görevlerinden biri de merkezi hükümet tarafından gönderilen fermanların gereğinin yapılmasında üstüne düşen görevin icrasıydı.

Görüldüğü gibi Kıbrıs'ta ticaretin koşulları da diğer şehir ve kasabalarda olduğu gibi merkezi hükümetin belirlediği kanunlar çerçevesinde devam etmekteydi. Alım satım işlemlerinin şer'î hukuka uygun olarak yapılması ve bu işlem sırasında alım satım belgesi olan hüccet tanzimi ve ortaya çıkan davaları da tarafları ve şahitlerini dinlemek suretiyle çözmekti. Ayrıca Ada'da yaşayan Müslüman ve gayrimüslim toplumların daha ziyade mülk satışlarında kendi dindaşlarını tercih ettikleri görülmektedir. Ancak Müslüman ve gayrimüslim toplumlar arasında karşılıklı olarak nispeti düşük de olsa ticari ilişkiler mevcuttu ve bunlara dair alım satım işlemleri ve davalar da şer'î mahkemede kadılar tarafından görülürdü.

39 14 Ekim 1733 (5 Cemeziyelevvel 1146) tarihinde Tuzlalı Florinez, Kaymaklı Karyesi'nde bulunan evini, bahçesini, çiftlik ve çiftlik aletlerini Hacı Mustafa Ağa'ya satmıştır. 6 Eylül 1733 (26 Rebiülevvel 1146) tarihinde Papas Vasili, Değirmenlik'te bulunan iki dönüm bahçesini Papas Elyas'a satmıştır (KŞS, 14: 94/101). Benzer şekilde Lefkoşa'nın Cami-i Cedid Mahallesi'nden Ayşe'nin, Bıykoğlu Hacı Mustafa'ya evini sattığı anlaşılmaktadır (KŞS, 28: 254; KŞS, 54: 190).

40 30 Eylül 1810 (1 Ramazan 1225) tarihli fermanla da bu emir yenilendi ve yabancı konsoloslukların da uyarılması istendi. 16 Kasım 1811 (29 Şevval 1226) tarihinde de benzer bir ferman gönderildi (KŞS, 27: 72, 86, 107, 122, 135, 150).

4.2.2. Kıbrıs'ta Şer'i Mahkemelere İntikal Eden Tereke ve Veraset Davaları

Kıbrıs Adası'nda bir kişi öldüğünde vârislerinin talebi üzerine mal mülk sayımı yapılır ve rayiç bedeli üzerinden şehrin çarşısında açık artırmayla satılarak önce borçları ödenir, kalan kısmı da şer'i hukukun izin verdiği miras oranlarına göre vârislere taksim edilirdi. Nitekim 28 Şubat 1810 (23 Muharrem 1225) tarihinde Lefkoşa'da sakin Emetullah adlı kadının terekesinin tespiti, yazımı ve rayiç bedelleri hesaplandıktan sonra satılarak kalan kısmı öz ve üvey vârislerine taksim edildi (KŞS, 27: 104/227, 157/342, 159/346)⁴¹. Aynı şekilde 27 Ağustos 1811 (7 Şaban 1226) tarihli bir hükümde de Resmo Naibi Kadı Ömer Tahir Efendi'nin Mağusa Kalesi'nde sürgünde iken vefatı üzerine terekesi tespit ve kaydedilerek müzayede yoluyla satıldı. Kalem isimleri ve rayiç bedelleri yazılan bu terekede de Lefkoşa'da bulunan vâris eşi Lebibе ile çocukları ve İstanbul'daki vâris eşi Rabia ile çocuklarının hisseleri hesplanarak teslim edildi (KŞS, 27: 160/349, 161/350).

Bu mutad işlem sırasında zaman zaman bazı kişiler ortaya çıkar ve vârislik iddiasında bulunur ve bu da yargının lehte veya aleyhte kararıyla neticelenirdi. Öyle ki 2 Şubat 1810 (27 Zilhicce 1224) tarihli hükme göre Lefkoşa'nın İbrahimpaşa Mahallesi'nde vefat eden Hacı Kethuda Mustafa'nın terekesi vârisi olmadığı gerekçesiyle Kıbrıs Mal Sandığı Eminî Emin Ağa'ya teslim edilmişti. Yusuf oğlu Derviş, babasının Mustafa ile kardeş olduğunu ve kendilerinin dışında başka vârislerinin bulunmadığını iddia etmişti. Adil şahitler olduğu bilinen kişilerin de dinlenmesiyle Yusuf'un vâris olduğuna ve terekenin oğlu Derviş'e teslimine karar verildi (KŞS, 27: 43/108, 44/110).

Bazen de ölen kişinin vârislerinin ortaya çıkmasının beklenmesi veya terekenin vârislere ulaştırılması için güvenilir bir kişi kayyum olarak tayin edilirdi. Bu bağlamda 19 Ağustos 1811 (29 Receb 1226) tarihli hükümde Mağusa'da sürgünde bulunduğu sırada ölen Akif Ağa'nın İstanbul'daki vârislerinin ortaya çıkıp talepte bulunmaları tarihine kadar Süleyman Ağa kayyum atanarak tereke bedeli kendisine teslim edildi (KŞS, 27: 162/351, 188/403). 3 Ekim 1809 (23 Şaban 1224) tarihli diğer bir örnekte de Kıbrıs'ta alkollü içki vergisi tahsildarı olan Ahmed Ağa, Lefkoşa'da vefat etti. Ahmed Ağa'nın tespit ve kayıt altına alınan eşyaları çarşıda müzayede yoluyla satılarak vârislerine ulaştırılmak üzere kayyum atanan Abdullah'a teslim edildi. Bu arada Ahmed Ağa'nın vergi tahsili sırasında üzerinde zimmet olarak kalan para da terekesinden tahsil edildi (KŞS, 27: 37/92).⁴²

21 Ekim 1811 (3 Şevval 1226) tarihli diğer bir örnekte ise Lefkoşa'nın İbrahimpaşa Mahallesi'nden Hacı Mehmed'in hac vazifesi sırasında vefatı üzerine terekesi yazılıp rayiç bedeli üzerinden satıldı. Terekenin bedeli de hac arkadaşı Hacı Hüseyin vasi tayin edilerek kendisine mahkeme tutanağıyla teslim edildi. Hacı Mehmed'in eşi Mumine Hatun'un iddiasına göre Hacı Hüseyin hac dönüşü mahkemece tanzim edilen kassam defterine göre 420,5 kuruştan 65 kuruşu kendisine verdi, 365 kuruşu ise Hacı Hüseyin'in zimmetinde kaldı. Hacı Hüseyin ise paranın tamamını verdiğini iddia etti. Mahkemede şahitlerin de dinlenmesi ve Hacı Hüseyin'in 50 kuruş ödemesiyle taraflar uzlaştı (KŞS, 27: 163/353).⁴³

Genel bir bakışla mirasın vârislere dağıtımı bu şekilde iken mahkemeye intikal eden taleplerden biri de ölen kişinin borçlarının ödenmesi, dolayısıyla alacaklıların tereke satışından elde edilen paradan kendi paylarının ödenmesi idi. Nitekim 11 Nisan 1811 (25 Safer 1224) tarihinde Omorfo'da vefat eden Ali'nin kaydedilen ve rayiç bedelle satılan terekesinden elde edilen paradan borçları da ödendi (KŞS, 27: 3/22, 106/233). Bazen de tereke işlemleri bittikten sonra kişinin yeni malı, eşyası veya alacaklısı çıkardı. Öyle ki 7 Haziran 1809 (23 Rebiulahir 1224) tarihli hükümde Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden Dangalakzâde Hacı Mehmed Ağa'nın terekesi rayiç bedel üzerinden satılarak diğer tahsislerle birlikte borçları da ödendi. Ancak daha sonra Hafız Mustafa Efendi'nin Dangalakzâde'den 200 kuruş alacağı olduğunu ispat etmesi üzerine henüz terekeye ilave edilmeyen 2 dönümlük arsa, bu borca bedel alacaklıya verildi (KŞS, 27: 18/57).

Vârisi bulunmayan kişilerin mal varlıkları ise doğrudan hazineye intikal ederdi. Şöyle ki 1 Nisan 1811 (7 Rebiulevvel 1226) tarihli hükümde, Tuzla İskelesi'nde vefat eden İzmirli Mustafa'nın bilinen

41 Vârisleri başka şehirde ise işlemler yapıp payları gönderilirdi (KŞS, 27: 105/229).

42 Diğer örnekler için bkz. (KŞS, 27: 67/147-148).

43 Benzer hükümler için bkz. (KŞS, 27: 32/86, 130/287).

bir vârisi olmadığı için tüm mal ve eşyası “Beytülmalı müslimine âid» olduğu gerekçesiyle hazineye aktarılması için Beytülmal Emini Serpiyâde Süleyman Ağa ve kadılık marifetiyle şehrin çarşısında müzayede usulüyle satılarak Beytülmale intikal etti (KŞS, 27: 173/376). Ancak hazineye intikal eden tereke hakkında da veraset davası açılabilirdi. Nitekim 29 Ocak 1810 (23 Zilhicce 1224) tarihli hükümde Lefkoşa'nın İbrahimpaşa Mahallesi'nden Gülzare, vefat eden annesinin Hacı Kethüda Mustafa'da 1.000 kuruş alacağı olduğunu iddia etmişti. Vârisi bulunmadığı için Hacı Kethüda Mustafa'nın terekisini elinde bulunduran Kıbrıs Mal Sandığı Emini Çorbacı Ömer Ağa'nın aleyhine açtığı davayı kazanarak alacağını tahsil etmiştir (KŞS, 27: 43/107).

Çocuksuz olarak ölen kişinin varsa eşinin hissesi de ödendikten sonra kalan kısım Beytülmale intikal ederdi. Nitekim 28 Temmuz 1809 (15 Cemaziyelahir 1224) tarihli hükümde Lefkoşa'nın Debbağhane Mahallesi'nde vefat eden Debbağ Mehmed'in vârisi olmadığı kayda geçirilerek terekesi Beytülmale intikal etmiştir. Öyle ki bu muhallefatin yekûnu olan paradan Hüseyin Efendi'ye olan borcu ve eşi Ümmühan'ın mihr-i müeccel parası da ödenmişti. Ayrıca mirastan zevce hissesi de hesaplanarak yine Ümmühan'a verilmişti. Ardından da diğer harcama ve masraflar düşüldükten sonra kalan para Beytülmal eminine teslim edilmişti (KŞS, 27: 20/63).⁴⁴ Bu vakada olduğu gibi genellikle çocuksuz olan eşlerden biri öldüğünde diğer eşin miras payı verilir ve tüm borçları ödenir, tereke yazım vergileri ve kişinin defin masrafları düşüldükten sonra kalan kısım Beytülmale aktarıldı. Bazen de veraset işlemi veya borç ödemesi gibi işlemler yapılmadan sadece kişinin tereke dökümü yapılmakla yetinilirdi (KŞS, 27: 163/354).

Kıbrıs'ta şer'î mahkemelere intikal eden gayrimüslim terekelerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman terekelerinde olduğu gibi gayrimüslim terekelerinde de vâris yok ise borçlar ve rutin vergi giderleri düşüldükten sonra kalan kısmı Beytülmale aktarıldı. Nitekim 7 Mayıs 1811 (13 Rebiulahir 1226) tarihli hükümde Kıbrıs'ta misafir iken Tuzla İskelesi'ndeki manastırda vefat eden Nikola'nın vârisi olmadığından mal ve eşyaları müzayede ile satıldı ve Kıbrıs Mal Sandığı'na teslim edildi (KŞS, 27: 183/393). Vârislerinin çıkması hâlinde ise yine aynı usülle terekenin masrafları düşüldükten sonra bedeli kendisine verilir. Nitekim 25 Temmuz 1810 (22 Cemaziyelahir 1225) tarihli bir hükümde Lefkoşa'da Hânı Cedîd'de misafir iken ölen Kayserili İlyâ'nın vârisi olmadığı için Beytülmal emini ve kadılık marifetiyle eşyaları şehir çarşısında müzayede usulüyle satılıp masrafları düşüldükten sonra kalan kısmı Beytülmal eminine teslim edilmişti. Ancak bir süre sonra Anton'un ortaya çıkıp İlyâ'nın kardeşi ve vârisi olduğunu şahitlerle mahkemede ispat etmesi üzerine Beytülmal Emini Ali Ağa'dan yine mahkeme marifetiyle hissesi alınarak kendisine teslim edilmişti (KŞS, 27: 89/192).

Aynı şekilde 29 Eylül 1811 (7 Ramazan 1226) tarihli hükümde Anadolu'dan gelen ve Lefkoşa'da Mertekçi Hanı'nda kalan Uzun Artin'in ölmesi üzerine vârisi olmadığı için tüm mal ve eşyaları Beytülmal Emini Çorbacıbaşı Çavuş Ali Ağa ve kadılık marifetiyle işlem gördü. Artin'in vasiyetinin gereği olarak 500 kuruş Kudüs ve Girinye Manastırı ile Ak Manastır'daki fukaraya, 77 kuruş Basmacı İbrahim'e olan borcu, 7,5 kuruş Artin'in manastırdaki eşyasının nakil masrafı, 51,5 kuruş terekenin diğer yazım ve taksim muamele ücreti ödendikten sonra kalan kısmı Beytülmale intikal etti; ancak Bağdasar, Artin'in erkek kardeşi olduğunu iddia ederek bunu makbul gayrimüslim şahitlerle mahkemede ispat etti. Bunun üzerine terekenin vasiyet, borçlar ve tereke yazım ve taksim masrafları düşüldükten sonra geri kalan kısmı Beytülmal emini tarafından vâris Bağdasar'a teslim edildi (15 Şubat 1815/13 Safer 1228) (KŞS, 27: 156/341).

Görüldüğü gibi Kıbrıs'ta Müslüman toplumdaki ölen kişilerin mal varlıkları olan terekeleri kassam kâtipleri veya kadılık tarafından tespit edilmekte, yazılmakta, rayiç bedeli üzerinden müzayede usulüyle çarşıda satılmaktaydı. Bu işlemler için vergi ve diğer masraflar düşülür, kişinin defin masrafları ve borcu varsa ödendikten sonra kalan para vârisleri arasında vârislik hisse oranına göre pay edilirdi. İster

⁴⁴ Bu mevzuda başka örnekler de mevcuttur. Ölen kişinin eşinin hissesi verildikten sonra kalan kısım Beytülmale aktarılmıştır (KŞS, 27: 42/105). Akrabalık ilişkisi de olduğu anlaşılan kayınvalidenin hissesi verildikten sonra kalan kısım beytülmale intikal etti (KŞS, 27: 45/112). 7 Temmuz 1811 (15 Rebiulahir 1226) tarihli hükümde Lefkoşa'da vefat eden Antakyalı Hırımlioğlu Yusuf bin Yusuf'un vârisi olmadığından tereke yazım ve defin masrafları düşüldükten sonra kalan para Kıbrıs Mal Sandığı'na teslim edildi (KŞS, 27: 136/296). Ayrıca benzer bir örnek için bkz. (KŞS, 27: 158/343).

Müslüman isterse gayrimüslim olsun çocuksuz ölen veya sahipsiz olan terekeler de aynı usulle işlem görür ve Beytülmale aktarılırdı. Kıbrıs'ta yaşayan hem Müslüman hem de gayrimüslim toplum sağlığında mal ve mülk edinme ve satımında olduğu gibi vefatlarında da şer'i mahkemeye intikal eden veya kendi müracaatları neticesinde kadılık ve burada görevli şer'i mahkeme kâtipleri tarafından işlemleri görülürdü.

4.2.3. Kıbrıs'ta Şer'i Mahkemelere İntikal Eden "Mevâdd-ı Mahsûsa" Denilen Muhallefat ve Veraset Davaları

İster Müslüman isterse gayrimüslim olsun «mevadd-ı mahsusa» denilen maddi değeri yüklü miktardaki terekelerin yazım ve taksim işleri bizzat merkezden yürütülürdü. Öyle ki 17 Ekim 1810 (18 Ramazan 1225) tarihli hükümde, Kıbrıs'ta vefat eden Serkis'in terekasının tespitinde usulsüzlükler yapılarak hazinenin zarara uğratıldığı ihbar edilmişti. Resmî prosedür tamamlanmış olsa da Kıbrıs'ın meşhur tüccarlarından Serkis'in "külliyyetlü emvâl ve nukûd ve zimemâti" olduğu bilinmekteydi. Bu muhallefatın yazım ve taksimindeki usulsüzlükler suç ve cezayı gerektirmesine rağmen bu hatanın düzeltilmesi için kendilerine bir şans daha verildi. Bunun üzerine terekenin yeniden ve eksiksiz hazırlanan defterinin merkeze gönderilmesi emredildi. Bu iş için de Divanı Hümayun'da görevli hâcegandan Hacı Abdi görevlendirildi. Dolayısıyla Serkis'in servetiyle şöhret bulmuş bir kişi olarak en küçüğünden en büyüğüne tüm mal ve eşyalarının merkezden atanan mübaşir ve kadılık marifetiyle yeniden tespit ve kaydı istendi.

Bir iddiaya göre Lefkoşa Naibi 25.000 kuruş, müftü 15.000 kuruş, muhassıl 50.000 kuruş almış ve Serkis'in muhallefatını gösterir asıl kayıt defterini de gizlemişti. Serkis'in Kıbrıs'ta bulunan damadı da 50.000 kuruşluk altın ile 1 denk şalını Lefkoşa Piskoposu'nun evine götürmüştü. Serkis'in damadı naib ile iş birliği yapıp konağın 8 adet döşemesiyle 18 adet yeni döşeme olmak üzere 200 kese akçelik eşyayı, "Benimdir, bunları bana verdi deyü" naibin yardımıyla el koymuştu. Bu arada Serkis'in 100 adet büyük konağı vardı ve bu konakların tamamı mükemmel şekilde tefrişli idi. Bu makad ve döşemelerin rayiç bedelleri de önemli bir yekün tutmaktaydı. Serkis'in ayrıca "1 adet değirmeni 13 re's katırı ve 7 re's merkeb ve 30 re's kavı ve hınta ve şa'ir olarak deranbâr 30.000 kile zahiresi, 2.000 vukiyye penbesi ve 4.000 kuruşluk harrubu ve 12 aded a'lâ şemsiye ve 9 aded minekârî dürbin ve 18 a'lâ sandalyesi" vardı (KŞS, 27: 109/236). Bu muhallefatın tüm yazım ve taksim ve diğer gider kalemleri düşüldükten sonra hazineye yüklü miktarda bir para aktarılması beklenmekte olduğu anlaşılmaktadır.

12 Ocak 1812 (27 Zilhicce 1226) tarihli hükümde de Mesarya'da vefat eden Eci Siroşi, "ashâbı yesâr» olarak ifade edilen belli bir yekünün çok üstünde bir zenginliğe sahipti. Dolayısıyla Eci Siroşi'nin tereke yazımı da hususi bir konu anlamında "mevâddı mahsûsadan» kapsamında değerlendirildi. Bu nedenle Eci Siroşi'nin Mesarya, Tuzla ve diğer kazalarda bulunan mallarının tespiti için Kıbrıs muhassılının kilercisi Mehmed görevlendirildi. Bu hükümden, ölen kişinin ashâb-ı yesârdan olmasının mevâdd-ı mahsûsa kapsamına girdiği, bu tür terekelerin yazım ve vârisleri arasında taksim görevinin merkezden görevlendirilen ve yerel idareci ve kadıların da yardımıyla merkeze ait olduğu anlaşılmaktadır (KŞS, 27: 170/367).

Belli bir suç isnadıyla idam edilen veya sürgünde bulunduğu sırada ölen gayrimüslimlerin mal varlıkları da merkezden görevlendirilen mübaşir ve yerel mahkeme ve diğer görevliler marifetiyle tespit, kayıt ve müsâdere usulüyle rayiç bedeliyle şehrin çarşısında satılır, borçları, defin masrafları düşülür ve kalan kısmı müsâdere söz konusuysa Beytülmale aktarılırdı. Bu bağlamda 28 Mayıs 1809 (13 Rebiulahir 1224) tarihli hükümden anlaşıldığı üzere Kıbrıs Tercümanı Eci Yorgaki idam edilmişti. Sarraf Kaspar ve Agob da alacaklarının tahsil edilerek kendilerine teslimine dair Divanı Hümayun'a bir arzuhalle müracaatta bulunmuştu. Merkezî hükümet de muhallefatın usulüne uygun olarak yazım ve taksimi için Kıbrıs Naibi, Divanı Hümayun hâceganından Kâmi, Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin ve Darbhaneî Âmire tarafından mübaşir tayin olunan Hasan'ı görevlendirmişti.

Sarraf Kaspar ve Agob, Eci Yorgaki zimmetinde "bâtemessük" 163.230 kuruş alacaklarının muhallefat bedelinden ödenmesini talep etmişti. Konu Darbhane Nazırı Ahmed Şakir'e havale edilmiş, nazır da sarrafların mültezim veya diğer kişilere faizle borç verdikleri bu paralarının geri ödenmesinin

toplumun emniyet ve güveni için de gerektiğini ifade etmişti. Serkis'in merkezdeki mal varlığının sarrafların alacaklarını ödemeye yeterli gelmediğinden Darbhane'den tayin olunan mübaşir marifetiyle gerekli işlemler yapılarak 163.230 kuruşun mübaşir ve mahkeme marifetiyle ödenmesi için İstanbul'a gönderilmesi emredildi (KŞS, 27: 16/51).

Bu tarihten 4 gün sonra 1 Haziran 1809 (17 Rebiulahir 1224) tarihli hükümde de Sarraf Sagem'in "bâtemessük" Eci Yorgaki'nin Kıbrıs'ta bulunan terekesinden 39.433 kuruş alacağının tahsilini Divanı Hümayun'a bir arzuhalle bildirdi. Darbhane Nazırı Ahmed Şakir de sarrafin anapara ve faizlerini alamaması hâlinde büyük zarara uğrayacakları ve itibardan düşmelerine sebep olacağını ifade etti. Ferman da mirî malı gibi bunlara da büyük bir dikkat ve titizlik gösterilmesi istendi (KŞS, 27: 16/52). Yorgaki'nin idamından yaklaşık 7 ay geçtikten sonra 25 Kasım 1809 (17 Şevval 1224) tarihinde de Darbhane Nazırı Ahmed Şakir, mübaşir Hasan Ağa'ya gönderdiği buyruldu ile Yorgaki'nin zabtolunan terekesini alıp bir an önce İstanbul'a gelmesini istedi. Yorgaki'nin alacaklıları da ellerinde fermanla adamlarını Kıbrıs'a gönderdi. Mübaşir, bunların hile yaparak elindeki parayı kaptırmaması için uyarıldı (KŞS, 27: 41/101).

Bu tarihten yaklaşık 3 ay sonra ise 7 Şubat 1810 (2 Muharrem 1225) tarihli fermanla Yorgaki'nin terekesinden borçları ve vârislerinin hisseleri verildikten sonra kalan 75.000 kuruşun tahsil edilerek Hazine-i Amire'ye gönderilmesi emredildi. Yorgaki'nin emlak, eşya ve alacaklarının toplamı 5 yük 48.858 olarak hesaplandı. Sarraflara borcu 200.000 kuruş, perakende borcu 100.000 kuruş ve vârislere 73.850 verilecekti. Kalan 175.000 kuruşun 50.000 kuruşu peşin, 50.000 kuruşu cemaziyelevvel ayında, 75.000 kuruşu da zilkade ayında Hazineye teslim edilmesi emredildi. Bu arada İstanbul'da mahpus olan kişiler ile Yorgaki'nin eşi Maronya'nın vekili oğlu Hristoloto'nun kefalet ve alacak belgeleri ve poliçeler ile İstanbul'daki hanesinde bulunup satılan eşyalarının bedelleri dışındaki terekesi vârislerine verildi. Bu arada Kıbrıs'ta kayıt altına alınan ve gönderilecek olan 50.000 kuruş da getirilerek Hazineye teslim olundu. Ancak bu sırada hazinenin sıcak nakit paraya ihtiyacı vardı ve taksit taksit ödenecek paranın ikinci 50.000 kuruşluk kısmının da hemen hazineye teslimi istendi (KŞS, 27: 64/142).

Doğrudan bir suç yüzünden idam edilen Kıbrıs tercümanının dışında yine bir suç yüzünden sürgün edilen piskoposun sürgünde ölümü de mal varlığının tespit ve taksimini gerektiren bir konu idi. Nitekim 28 Ocak 1811 (1 Muharrem 1226) tarihli hükümde azledilip Eğriboz'da sürgünde bulunduğu sırada Kıbrıs Başpiskoposu Hirisantos öldü. Hirisantos'un Kıbrıs'ta ve Eğriboz'daki terekelerinin tespiti için Lefkoşa Naibi, Divanı Hümayun kâtiplerinden mübaşir tayin olunan Ahmed Edib ve Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin'e hitaben bir ferman gönderildi. Hirisantos'un "ashâbı servet ve yesârdan olduğu" için tüm mal, eşya, nakit para, zimemât, akar, çiftlik, hayvan, hububat ve sair her türlü mülkiyet ve gelir kaleminin sırran ve alenen araştırılarak kayıt altına alınması ve hazineye teslimi emredildi. Bunun için de öncelikle mevcut nakit parasının mühür ve imzalı defterinin İstanbul'a gönderilmesi istendi (KŞS, 27: 121/265-266).

Bu tarihten dört ay sonra 24 Mayıs 1811 (1 Cemaziyelevvel 1226) tarihli hükümden anlaşıldığı üzere Başpiskopos Hirisantos'un Ayayani Manastırı'nda bulunan tüm mal ve eşyası alenen ve sırran araştırılmıştı. Bu deftere göre Hirisantos'un 6.474 kuruş nakit parası, manastırda eşya ve nakit parası ile ayinlerde piskopos ve keşişlerin giydikleri elbise vesair eşyaları tespit edilmişti. Bundan başka da bir mal ve eşyası yoktu. Uzun süre başpiskoposluk etmiş olan bu kişinin külliyetli mal ve eşyası bulunması gerekirken daha önce zayı olmuş, birkaç yıl önce de geri kalan mal ve eşyaları oğlu tarafından alınıp Venedik taraflarına kaçırılmıştı. Ayrıca piskoposların ister ölümleri isterse azillerinde az çok tüm evlerinde ne varsa yerlerine atanan piskoposlara vermeleri atama beratlarının kaidelerindendi. Piskoposun sürgün yerinde tespit edilen toplam nakit para ve muhalledatının rayiç bedeli 5.400 kuruş idi. Bu parayla borçları ve diğer giderleri karşılanarak kalan tüm muhalledatın yeni atanan Başpiskopos Konomo Kıryanos'a devredilip hazırlanacak defterinin Dersaadet'e gönderilmesi istendi (KŞS, 27: 144/311).

Görüldüğü gibi "emvâl-i yesâr" veya "emvâl-i servet" terkipleriyle ifade edilen zenginliğe sahip kişilerin ölümleri hâlinde mal varlıklarının tespiti, yazımı, sayımı ve mirasçıları arasında taksimi veya hazineye aktarımı özel bir madde anlamında "mevâdd-ı mahsûsa" sayılırdı. Muhalledat ve tereke olarak ifade edilen bu tür servet birikimine sahip kişilerin terekelerinin yazım ve taksim işi de genellikle

merkezden tayin olunan mübaşir ile yerelde muhassıl, kadı veya kassam kâtipleri ve diğer görevliler tarafından yürütülürdü.

4.2.4. Kıbrıs'ta Şer'î Mahkemelere İntikal Eden Kalebend, Diyet ve Kisas Davaları

Osmanlı geleneksel cezalandırma yöntemleri; hapis, cezirebend, kalebend, zindanbend ve kürek-bend şeklinde de formüle edilebilir. Bunlardan özellikle Ada'da hapis anlamına gelen cezirebend ve kalede hapis anlamına gelen kalebende çarptırılanların cezalarını çekmek üzere gönderildikleri adalardan biri de Kıbrıs idi. Kıbrıs Adası'na kalebend olarak gönderilen kişilerin farklı toplum kesimlerinden ve suçlardan dolayı kalebend oldukları görülmektedir. Bunların bir kısmı da kalebend oldukları bir başka yerden Kıbrıs Adası'na nakledilebilmekteydi. Bu suçlular eşkiya, saray mutfağında görevli, sarayda cariye, kamuda görevli veya hariçten bir suç töhmeti olan toplumun farklı sınıf ve kesimlerindendi. Bunların bir kısmı cezalarını çekip bir kısmı da af yoluyla kalebend cezasından kurtulmakta veya cezasını çektiği sırada vefat etmekteydi. Mağusa ve Lefkoşa Kaleleri de kalebend cezasının çekildiği kalelerden idi. Adabend cezasına çarptırılanlar da Ada içinde kalmak ve dışarıya çıkmamak üzere burada ikamet etmekteydi (KŞS, 14: 2/8, 4/17, 83, 107, 180, 115, 118, 121; KŞS, 27: 12/44, 24/71, 29/81-82, 66/146, 142/38, 194/413, 197/423, 201/431; KŞS, 28: 6/31, 15/55, 19/66, 48/112, 59/148).

Bu bağlamda sicillere bakıldığında merkezden gelen ferman veya mahkemeden verilen ilamlar kapsamında pek çok ilginç örnek bulmak mümkündür. Nitekim 20 Nisan 1810 (15 Rebiülevvel 1225) tarihli hükümde uygunsuz hareketlerinden dolayı Derviş Mustafa "katle bedel" Lefkoşa Kalesi'nde "kalebend" olması için merkezden verilen fermanla Kıbrıs'a gönderildi (KŞS, 27: 66/146). 30 Ekim 1810 (1 Şevval 1225) tarihli hükümle de Enderûn-ı Hümayun ağalarından Mehmed Akif, bazı uygunsuz hareketleri nedeniyle müebbet olarak Mağusa'ya sürgün edildi. Bu fermanın kadı tarafından sicile kaydedilerek gereğinin yapılması istendi (KŞS, 27: 114/247). 23 Haziran 1811 (1 Cemaziyelahir 1226) tarihinde de fahişelik yaptığı tespit edilen İstanbullu Esmâ'nın "katle bedel" Kıbrıs'a sürgün edilmesi emredilerek bu kayd sicile kaydedildi (KŞS, 27: 147/316). 1 Nisan 1813 (29 Rebiülevvel 1228) tarihli hükümle de Kastamonu'da saray-ı atik serdarlarından Kara Mustafa adlı baltacı "katle bedel" Mağusa'ya kalebend olarak sürüldü (KŞS, 28: 59/148).

Sürgünleri, buldukları mahalden alıp sürgün yerine veya kaleye götürmesi için çavuşlar görevlendirilirdi. Bu görevinde ihmali görülenler de aynı cezayı çekmek durumunda kalabilirdi. Öyle ki 28 Temmuz 1813 (29 Receb 1228) tarihli hükümde Rodos'a sürgün edilen Morali Eşmaki, Divan-ı Hümayun çavuşlarından İbrahim Çavuş tarafından sürgün yerine götürülürken Gelibolu'da kaçmıştı. Divan çavuşu İbrahim için bir daha Babıali'ye uğramamak üzere "katle bedel" Mağusa'ya sürgünü için ferman verildi (KŞS, 28: 101/217). Merkezden verilen bu tür emirlerin icrası da kadı tarafından sicile kaydedilmek suretiyle takip edilmekte ve merkeze bildirilmekteydi. Kıbrıs'ta Lefkoşa veya Mağusa kaleleri de bazı suçlular için "katle bedel" bu cezanın çekildiği yerlerdi.

Kıbrıs'ta çekilen katle bedel, kalebend cezalarının dışında ikinci bir ceza yöntemi de diyet idi. Öyle ki Kıbrıs Şer'îye Sicilleri'ne intikal eden katil, kısas ve diyet davaları için örnekleme yöntemiyle seçtiğimiz 5 numaralı sicilde 6 Ağustos 1677 (6 Cemaziyellevvel 1088) Lefke'nin Piroşko köyünden Maktul Pariz'in karısı, katil Pedro'dan "dem ve diyet" talep etmişti. Ancak daha sonra barış savaştan hayırlıdır anlamındaki "essulhu hayrun mine'lcedel" kaidesine uygun olarak aralarında 8.000 akçe diyet mukabilinde sulh ettikleri Müslüman şahitler huzurunda sicile işlendi (KŞS, 5: 38/106).

Katle bedel alınan bu diyet parası vârisler arasında pay edilirdi; ancak bu diyet bedelinin paylaşımı da zaman zaman vârisler arasında anlaşmazlık olur ve yargıya intikal ederdi. Nitekim 20 Aralık 1731 (20 Cemaziyelahir 1144) tarihli hükümde Lefkoşa'nın Çendnar köyünden Ayşe, öldürülen kocası Hüseyin için diyet bedeli olarak bir ev, yedi dönüm bostan tarlası mukabilinde uzlaştı. Küçük kızı Ümmühanî'nin nafakası kendi geçimi mukabilinde diğer vârislerle alacak ve vereceklerinin olmadığına dair hüküm aldı (KŞS, 14: 27).

Müslümanla Müslüman veya gayrimüslimle gayrimüslim arasındaki katil ve diyet davalarının yanı sıra Müslüman ve gayrimüslim arasında da bu tür davalar olurdu. Nitekim Mağusa varoşlarında öldürülen Panacı'nın eşi Marya, açtığı davada katili Hacı İbrahim'in kısasına hükmedildi. Ancak taraflar,

aralarında 140 kuruş mukabilinde anlaşarak Marya davasından vazgeçti ve sulh sağlandı (KŞS, 14: 74). Bu diyet bedelinde olduğu gibi bazen ödenen bedeller sembolik bir anlam taşıyabilirdi. Katl davasında dava devam ederken de taraflar arasında sulh sağlanabilir ve davalarından şahitler huzurunda vazgeçebilirdi (KŞS, 14: 27).

Katle dair bir şüphenin bulunması hâlinde ise yine gerekli keşif ve tetkikler yapılarak konu sicile kaydedilirdi. Nitekim 13 Ağustos 1677 (13 Cemaziyelâhir 1088) tarihli hükümde Mesarya'nın Aya Yorgi köyünde bir bahçe kuyusunun kazılması sırasında Çaryako adlı zimmi öldü. Bunun üzerine Lobero, kocası Çaryako'nun "biemri'llâhi te'âlâ ayağına taş" düşmesi üzerine yaralanıp öldüğünü ve Pedro'dan diyet talebinin olmayacağını Müslüman ve gayrimüslim şahitler huzurunda sicile kayıt ettirdi (KŞS, 5: 43/120).⁴⁵ Doğrudan katl davalarında da bilirkişi görevlendirilerek keşif yapılırdı. Nitekim 27 Temmuz 1732 (6 Safer 1145) tarihli hükümde Ayasofya Mahallesi'nde katır tepmesi sonucu yaralanıp ölen Ayşe adlı kızın cesedi üzerinde yapılan incelemede katle delil olabilecek bir iz bulunamadı. Küçük kızın katır tepmesiyle yaralanıp öldüğü ve annesinin de "Ayşe taşra içerü gelürken katır depüp iki saatden sonra fevt oldu" şeklinde ifade verdiği rapor edilerek şahitler huzurunda sicile kaydedildi (KŞS, 14: 73). Doğrudan birinin diğerini öldürmesi durumunda da bir heyet tarafından keşif raporu hazırlanırdı (KŞS, 14: 72-73).

Bu ölüm türlerinin dışında bir şahsın tedavi maksadıyla da olsa ölümü hâlinde kısas ve diyet talebi davalarını önlemek için mahkemeye gidilerek taraflar yapacakları işi ve bir ölüm hâlinde dava ve diyet talebinin olmayacağını kayda geçirebilirdi. Nitekim 17 Şubat 1732 (20 Şaban 1144) tarihli hükümde Kumari Han'da kalan Mustafa Beşe, Hekim Usta Yorgi'nin idrar torbasını yarıp tedavi etmesine şahitler huzurunda izin verdi. Anlaşılan o ki bu ameliyat ve tedavi de uygulandı. Mustafa Beşe, mahkemeye gelerek bu hastalıktan vefatı hâlinde diyet konusunda dava talebinin olmayacağını sicile kaydettirdi (KŞS, 14: 39). Yaralamalarda tıbbi tedavinin karşılanması da dava konusu olabilir ve bu yönde karar verilebilirdi. Nitekim 15 Şubat 1815 (5 Rebiülevvel 1230) Debbağhane Mahallesi'nden Debbağ Hasan'ın şikâyeti üzerine kız kardeşi Ayni'nin gözünü çıkaran kocası Şehirli Mustafa'nın tedavi masraflarını ve sakat kalırsa kanunen gerekli diyeti ödemesine hükmedildi. Bu kararın teşekkülünde Debbağ Hasan, Kıbrıs Muhassılına arzuhal sunmuş, muhassıl da konuyu kadiya havale ile tarafların ve şahitlerinin dinlenerek ilam vermesi istenmiş, kadı da tarafları çağırılmış ve şahitler huzurunda dinleyerek ilamını vermişti (KŞS, 28: 236/489).

Diyet hükümlerinden anlaşıldığı üzere diyet bedelleri bölgeler ve değişen ekonomik şartlara ve tarafların taleplerine göre bazı farklılıklar gösterebilmekte idi. Kıbrıs'ta sicillere yansıdığı kadarıyla İslam hukukuna göre erkeklerin diyet bedeli 10.000 dirhem gümüş, kadınların ise yarısı olan 5.000 dirhem gümüş idi. Öyle ki 17 Mart 1814 (25 Rebiülevvel 1229) Tuzla'nın Celye köyünden Ömer ile Fati bint-i Osman'ın kaybolan küçük kızları Emine'nin yine aynı karyeden Leyla'nın evinin sekisi altında bulundu. Kaza naibinin yaptırdığı keşif sonunda ise küçük kızın boğularak öldürüldüğüne dair delillere ulaşıldı. Leyla ise kendisinin katil olmadığı ve gerçek katilin kim olduğunu da bilmediği yönünde ifade verdi. Lefkoşa'da muhassılın sarayında ve huzurunda kurulan meclis-i şer' de "Leyla'nın ikrârı veya üzerine isbâtı ile kısâs lâzım gelmeyüp diyet lâzım geldiği" kararı verildi. Leyla'nın diyeti olan 5.000 dirhem gümüşün rayiç bedeli olan 2.500 kuruşu üç senede üç taksitte ödemesine karar verilerek sulh sicile kaydedildi (KŞS, 28: 148/321).

Oldukça dikkat çekici diğer bir örnek de Limasol'da öldürülen ve katili bulunamayan Emir Mustafa'nın diyet davası idi. Nitekim 15 Şubat 1815 (5 Rebiülevvel 1230) tarihinde yine Lefkoşa'da muhassılın ikamet ettiği miriye ait sarayında Divan-ı Hümayun hâcelerinden Muhassıl Mehmed Emin Efendi'nin huzurunda meclis-i şer'i akdedildi. Bu davada 50 nefer Müslüman ve gayrimüslim hazır bulundu. Bunlara yemin verdirilip erkeklerin gümüş diyet bedeli olan 10.000 dirhem gümüşün rayiç bedeli olan 5.000

⁴⁵ Diğer bir diyet davasında da Debbağhane mahallesinden sarhoş halde iken düşüp ayağını kıran bir zimmi ayağının kırılmasının bazı şahıslar tarafından dövülmesi üzerine olduğu iddiasıyla şikâyetçi olduğu kişilerin haberi olmadığını ve bu yaradan ölürse "dem ü diyet" talep edilmemesini ifade ile kayda geçirmiştir. Bu vakanın arka planını bilemiyoruz, ancak kayda yansıyan şekliyle bir sulh ve sonrası için şikâyet edilen taraflar arasında bir garanti hükmüne geçtiği aşikâr (KŞS, 5: 58/162).

kuruşun üç yılda üç taksit olarak ödemelerine hükmedildi (KŞS, 28: 240/496).⁴⁶ Böylece katili bulamayan veya söylemeyen mahallenin hane reisleri olan erkekleri bu meçhul katle bedel, diyet ödedi.

Davacıların doğrudan merkeze yaptıkları şikâyetler üzerine ise bazen bu davaya bakmak üzere merkezden hususi bir görevli "muvala" olarak gönderilir, bazen de davanın mahallinde görülmesi istenirdi. Öyle ki 2 Ocak 1812 (17 Zilhicce 1226) tarihli hükümde Evdim'in Anoyira köyünden Hacı Mustafa, oğlu İbrahim'i katleden aynı köyden Hıristoğlu ve Sava'nın kisaslarını talep etti. Maktulün öldürülüp köye yarım saat uzaklıktaki bir kuyuya atıldığı dokuz gün sonra tespit ve olay yeri incelemesiyle anlaşıldı. Sadece bu konuyu incelemek üzere müvellâ olarak Seyyid Hüseyin atandı ve kararın altına "elMüvellâhilâfeten beKazâi Evdim" şeklinde bu görev tanımını da yazdı. Davacıların talebi üzerine de kısas kararına hükmedildi (KŞS, 27: 167/363). Bazen de merkezden davanın yerel mahkeme tarafından görülmesi istenirdi. Nitekim 6 Mayıs 1810 (1 Rebiulahir 1225) tarihli hükümde Lefkoşalı Hacı İbrahim'in İskele'de ikamet eden Ali'nin kardeşi Kavvas İsmail'i öldürüp iki bin kuruşluk silah, eşya ve nakit parasını aldığı şikâyeti üzerine merkezden davanın mahallinde görülerek ilam verilmesi istendi (KŞS, 27: 77/173). Bu davada da kadı tarafların talepleri üzerine diyet ve kısasa hükmedebilir veya olayın ve tanık ifadelerinin seyrine göre başka bir ilam verebilirdi.

Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki katl davaları da şer'i mahkemede görülebilir ve davacılar kısas talep edebilirdi. Nitekim 9 Temmuz 1814 (21 Receb 1229) tarihli ilamda Değirmenlik kasabasının Aymarına Mahallesi'nden İlyazi'yi katleden yine aynı mahalleden Mihail'in maktulün vârislerinin müracaatlarıyla kısas olunmasına hükmedilerek Lefkoşa'ya, vilayet divanına ilam gönderildi (KŞS, 28: 178/383). Bununla birlikte gayrimüslim toplum mensupları davalarının şer'i mahkemede görülmesi sırasında yeminlerini İncil ve İsa üzerine yapardı. Nitekim 21 Haziran 1733 (8 Muharrem 1146) tarihli hükümden anlaşıldığı üzere Lefkoşa'nın Çatalhurma Mahallesi'nden Komi, meclis-i şer'de yine aynı mahalleden Paskali zimminin bir ay kadar önce karısına tecavüz kastıyla evine girdiğini iddia etti. Komi, karısının Paskali'nin bu zorbalığından korkup kaçarken merdivenden düşüp yaralandığı ve yaklaşık yirmi gündür yatalak olduğunu ifade etti. Bu süre zarfında karısının ölü bir cenin düşürdüğünün de herkes tarafından bilindiğini beyan etti. Bu iddialara mukabil Paskal ise suçlamaları red ve inkâr etti. Bir hafta sonra ise kendisine iddialarda ifade ettiği üzere Komi'nin "menziline girmediğine yemin teklif" olundu. Bunun üzerine Paskal da İncil ve İsa üzerine yemin etti ve davalı ve davacı ifadeleriyle birlikte dava kapatılarak sicile kaydedildi (KŞS, 14: 97).

Görüldüğü gibi merkezde herhangi bir mahkeme yoluyla veya haklarında verilen bir rapor üzerine siyaseten sürgün cezasına çarptırılanlar katle bedel Kıbrıs'ta Magusa veya Lefkoşa Kalelerine de sürgün olarak gönderilmekteydi. Kıbrıs'ta meydana gelen bir katl vakası şayet merkeze şikâyet yoluyla bildirilmiş ise sadece bu davaya bakmak üzere müvellâ adıyla bir görevli giderek dava hakkında incelemelerde bulunmakta ve ilam vermekteydi. Bazen de merkezden bir müvellâ tayin edilmeyerek davanın yerel şer'i mahkemede görülmesi istenilmekteydi. Katl davalarının bir kısmı da Kıbrıs Muhassılı'nın sarayında şer'i meclis kurularak görülürdü. Katl vakasında olay yeri incelemesi yapılmakta ve bir rapor hazırlanmaktaydı. Bu rapora yansıyan deliller ile mahkemeye tarafların çağırıldığı adil şahitler ve taraflar dinlendikten sonra mahkeme kararını açıklamaktaydı. Katle bedel kalebend cezasına benzer şekilde kısasa bedel diyet ödenmek ve tarafların sulh yoluna gitmesiyle davalar neticelenebilirdi. Diyetten daha az olsa da zaman zaman katle bedel katl demek olan kısası da davacılar talep etmekte ve bu yönde karar verilmekteydi.

4.2.5. Kıbrıs'ta Şer'i Mahkemelere İntikal Eden Boşanma, Mehir ve Nafaka Davaları

İslam hukukuna göre nikâh akdi sırasında evlenecek kıza şahitler huzurunda fikri sorulurdu. Karşılıklı rıza alındıktan sonra yine şahitler huzurunda erkek, kadına mihr-i muaccel denen peşin ve müccel denen sonradan verilmek üzere belli bir miktar para vermesi koşuluyla nikâh akdi yapılırdı. Bu akde bağlı olarak eşler boşandığında da kadının mehir hakkı ile kendisi ve çocuklarının nafaka ve barınma hakları dava konusu olabilirdi. Geçimsizlik yüzünden eşlerin anlaşmalı boşanmasında ise kadın mehir,

⁴⁶ Mehmed Abdülhalim el-müvellâ hilâfe be mahrûse-i Lefkoşa (KŞS, 28: 240/495).

nafaka ve barınma taleplerinden veya bir kısmından vazgeçmek koşuluyla kocası tarafından boşanması kabul edilir ve mahkeme siciline kaydedilirdi. Bu iki temel boşanma usulünün dışında pek çok farklı vaka da mahkemelere intikal ederdi.

17. yüzyılda Kıbrıs'ta şeriye sicillerine yansıyan evlenme veya boşanmaya (münâkahât veya müfâ-rakât) dair kayıtlarda kocası tarafından evlilik akti sonlandırılan kadınlar, yargıya müracaat ederek mehir veya nafaka talebinde bulunabilir veya mehir ve nafaka gibi tüm haklarını aldığı beyan ile daha sonra bir talebinin olmayacağını şahitler huzurunda sicile kaydettirirdi. Nitekim 7 Nisan 1677 (3 Sa-fer 1088) tarihli belgede Lefkoşa'nın Arabahmed Mahallesi'nden Meryem, Mustafa Odabaşı'ndaki 500 akçe mehrini, 300 akçe nafakasını ve 500 akçe Mushafî Şerîf ile sini bedeli hakkını aldığı ve başka hiçbir talebinin olmadığını şahitler huzurunda sicile kaydettirdi (KŞS, 5: 30/82). Mehir ve nafaka, para yerine farklı kalemlerden de ödenebilirdi. Nitekim Mesarya'da Ayşe, Abdülmuttalib'den mehir ve nafaka bedeli olarak 3.000 akçe talep etti. Abdülmuttalib ise mahkemede mehir ve nafaka bedeli olarak Ayşe'ye 2 inek ve 1 dana verdiği şahitler ile ispat etmesi üzerine dava düştü (KŞS, 5: 44/225).

Bazen de sadece çocuk için nafaka talebi dava konusu olurdu. Nitekim Lefkoşa'nın Debbağhane Mahallesi'nden Mümine, kızı Fatma için nafaka ve kılık kıyafet bedeli talebinde bulundu. Dava neticesinde İbrahim Odabaşı'nın günlük 3'er akçe nafaka ve giyim bedeli ödemesine karar verildi (KŞS, 5: 54/151). Aynı şekilde Lefkoşa'nın Kızılkuş Mahallesi'nden İbrahim Odabaşı'nın, boşadığı eşi Emine ve kızı Fatî'ye "nafaka ve kisve" bedeli olarak 7'şer akçe vermesine karar verilerek sicile kaydedildi (KŞS, 5: 24/64). 8 Haziran 1677 (16 Rebiülâhir 1088) tarihli hükümde de Lefkoşa'nın Camii Cedid Mahallesi'nden Fatma, mahkemede "Hasan ile hüsnî zindegânemiz olmamağla" mehir ve nafaka dışında bir talebinin olmadığı ve mahkemeye daha sonra başvurması hâlinde taleplerinin dikkate alınmamasını mahkeme siciline kaydettirdi (KŞS, 5: 35/98).

Genellikle anlaşmalı olduğu anlaşılan boşanma kararlarında kadının boşanmaya bedel mehir ve nafaka gibi alacaklarından vazgeçtiği görülmektedir. Boşanma gerekçesi de genellikle geçimsizlik anlamında "hüsnî zindegânemiz olmamağla" şeklinde ifade edilirdi. Öyle ki Lefkoşa'da ikâmet eden Fatma, mahkemede Yusuf ile aramızda "hüsnî zindegânemiz olmamağla" nafaka ve mehir talebi olmamak şartıyla eşinin kendisini boşadığını ve kendisinin de mehir ve nafakaya dair tüm talep ve dava haklarından vaz geçtiğini ve daha sonra herhangi bir dava talebi olursa dikkate alınmamasını mahkemede kayda geçirdi (KŞS, 5: 55/154). Bazen de anlaşmalı boşanmalarda kadın, mehir veya nafakasının bir kısmından boşanmaya mukabil vazgeçerdi. Nitekim Lefkoşa'nın İbrahimpaşa Mahallesi'nden Ayşe, kendisini boşayan İbrahim Ağa'da 30.000 akçe mehrinden daha önce 10.000 akçesini hibe ettiğini, 10.000 akçesini aldığı ve 10.000 akçesini ise kocasının kendisini boşaması karşılığında almayacağını ifade ederek mehir ve diğer tüm davalarından vaz geçtiğini kayda geçirdi (KŞS, 5: 56/159).⁴⁷

Aynı şekilde 23 Şubat 1878 (1 Muharrem 1089) tarihli diğer bir hükümde de Lefkoşa'nın Ömeriye Mahallesi'nden Fatma, Hüseyin Çelebi ile "hüsnî zindegânemiz olmamağla" 30.000 akçe mehri mü'eccelinden 15.000 akçesini aldığı ve 15.000 akçesinden ve nafaka talebinden vazgeçmesi karşılığında boşandıklarını ifade ederek evlilik, mehir ve nafakaya dair hiçbir talebinin olmayacağını mahkemeye kaydettirdi (KŞS, 5: 63/176). Benzer şekilde 1 Mart 1678 (7 Muharrem 1089) tarihinde de Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nden Ümmühâni, kocası İvaz Beşe için aramızda "hüsnî zindegânemiz olmamağla" mehir ve nafakaya dair tüm talep ve dava haklarından vazgeçmek şartıyla anlaşmalı olarak boşanıp bu durumu mahkemede kayda geçirdi (KŞS, 5: 63/178).

Boşanmada taraflar, nafaka ve mehir dışında diğer gelir kalemleri için de uzlaşabilirdi. Şöyle ki Lefkoşa'nın Kızılkuş Mahallesi'nden Fatma, Osman Beşe tarafından "talâki selâse ile tatlık" olundu. Bunun üzerine Fatma'nın 35 kuruş mehir ve 50 kuruş eşya bedeli alacağı ile arsasının üzerine Osman Beşe'nin yaptığı 200 kuruşluk bina karşılığında anlaşmışlar. Taraflar mahkemede birbirleri hakkında

47 24 Ocak 1678 (30 Zilkade 1088) tarihli belgede de tarafların aralarında herhangi bir alacak verecek meselesinin olmadığı kayda geçildi (KŞS, 5: 60/168).

evliliğe dair hiçbir taleplerinin olmadığını dair beyanlarının sicile kaydedilmesiyle konu kapandı (KŞS, 5: 97/257).⁴⁸

18. yüzyılda da yukarıda birtakım örnekleri verilen aile hukuku bağlamında mahkeme kayıtlarında boşanmaya dair çok sayıda farklı vaka örneği bulunmaktadır. İslam hukukunda boşanma yetkisi kocaya aitti, ancak geçimsizlik kadına veya ikisine aitse koca boşanmaya bedel kadından muhalaa bedeli iste-yebilirdi. Bu örneklerde de kadın muhalaa yoluyla boşanmakta ve bunu mahkeme kaydıyla da tescille-yerek ileride yeni taleplerin olmasını engellemektedir.

Bu bağlamda 6 Ekim 1731 (4 Rebiülahir 1144) tarihli hükümde Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'n-den Ümmügülüm, mahkemede Ali'nin kendisini mehir ve nafaka ödememek ve barınma ihtiyaçlarını karşılamamak şartıyla boşadığını ve iki tarafın da bunu kabul ettiğini söyledi. Bu durumu da "muhâ-la'a-i sahiha-i şer'iyye" usulüyle boşandığı ve bundan sonra evlilik zamanı haklarına dair Ali'den hiçbir talebinin olmayacağını ve şayet olursa mahkeme tarafından dikkate alınmamasını kayda geçirdi (KŞS, 14: 16). 12 Ekim 1731 (10 Rebiülahir 1144) tarihli hükümde de Lefkoşa'nın Abdiçavuş Mahallesi'nden Emine, Mustafa ile aralarında "hüsn-i mu'âşereti" olmadığı ve rayiç bedelle 9.100 akçe mehrini talep etmekten vazgeçip iddet müddeti olan 4 ay 10 günlük nafakası kendi üzerine olmak üzere onlaşmalı olarak "muhâla'a" usulüyle boşandıklarını sicile kaydettirdi (KŞS, 14: 20). 15 Ocak 1731 (17 Receb 1144) tarihinde de Lefkoşa'nın İbrahimpaşa Mahallesi'nden Ümmühani, Mustafa ile aralarında geçinme im-kânı kalmadığı (adem-i hüsn-i zindegânemizden nâşi) için 500 akçe mehr-i müeccelinden vazgeçti ve İslam hukukuna göre üç kez ay hâlinin görülme süresi olan 4 ay 10 günlük sürede de nafakası kendi üzerine olmak üzere Mustafa ile "muhâla'a-i sahiha-i şer'iyye" usulüyle boşandıkları ve evlilik hukukuna dair tüm taleplerinden ve dava hakkında da vazgeçtikleri sicile kaydedildi (KŞS, 14: 32).

Aynı şekilde 14 Mart 1732 (17 Ramazan 1144) tarihli hükümde de Mesarya'dan Fatma, Receb ile aralarında "hüsn-i mu'âşeret" kalmadığından boşanarak 12.000 çürük akçe mehrini tamamen aldığını ve malum olan iddet müddeti süresince nafaka ve barınma ihtiyaçları da kendi üzerine olmak koşulu ve anlaşmalı boşanma olan "muhâla'a-i sahih-i şer'iyye" usulü ile boşandıklarını ve "hukûk-ı zevciyete ve gayre" dair tüm dava taleplerinden birbirlerini ibra ettiklerini ifade etti (KŞS, 14: 42).⁴⁹ Paşa köyünden Emine de Hasan ile aramızda "hüsn-i zindegânemiz olmayup" mehr-i mü'eccele 50 kuruş ve mehr-i mu'accele 100 kuruş ve "iddet-i nafakam dahi kendi üzerime olmak üzere muhâla'a-i sahiha ile muhâ-la'a ve sulh-i ibrâ" ettiklerini mahkemeye tescil ettirdi (KŞS, 28: 91/199).⁵⁰

Müslüman ve gayrimüslimler arasında da zaman zaman evlilikler olur ve bu yolla sonlandırıla-bilirdi. Nitekim 18 Mayıs 1732 (23 Zilkade 1144) tarihli hükümde Lefkoşa'dan Marğarlı, kocası Ömer Ağa'dan daha önce Hırsofi kazası naibi Abdullah Efendi huzurunda mahkemede "muhâla'a-i şer'iyye ile hal' ve birbirimizin zimmetlerini ibrâ" ettiklerini ve buna dair Ömer Ağa'ya hüccet-i şer'iyye verildiğini beyan etti. Ancak şimdi bu ibra hüccetini verdiği için pişman olduğunu ve Ömer Ağa'da 1 çift altun küpe ve 1 sim kuşak ve 1 münakkaş don ve 1 hatâyî entarisinin kaldığını ifade etti. Bu talebinin uzlaş-tırıcı araçlar vasıtasıyla Ömer Ağa'dan 10 kuruş bedele karşılık sulh olduklarını beyanla hüküm sicile kaydedildi (KŞS, 14: 47). Görüldüğü gibi boşanan eşlerin beraber yaşama imkânı kalmadığı gerekçesiyle mehir ve nafaka ile diğer hakları üzerine mahkemede uzlaşarak bu alacak verecek konusunu kapatıp evlilik zamanına dair hiçbir talepte bulunmayacaklarını beyan eden bir kararı mahkemede sicile kay-dettirirdi. Bu belgeyi temin eden taraflar da karşılıklı olarak olası dava ve talepleri önlemiş olurdu.

Bu makul ve prosedürü belli boşanma örneklerinin dışında henüz evlilik aşamasında daha karmaşık aile hukukuna dair davalar da yargının konusu olurdu. Nitekim Kızılkule Mahallesi'nden Hatice, mahkemede Şaban adlı kişi ile "biz nikâhı fâsid ile nikâh idüp" bu fâsid nikâhın ardından da 1.000 akçe mehrini ve evinde olan eşyasını aldığını şahitler huzurunda sicile kaydettirdi. Bir süre sonra da yine mahkemeye müracaat edip bu kez daha önce Mustafa adlı kişinin kendisini 2 akçeye "nikâh idüp ba'de'lhalvet tatlik etmeğin mehrimi ahz eyledim" şeklinde aynı kişilerin şahitliğinde evliliğini olağan bir

48 Benzer bir dava için bkz. (KŞS, 5: 105/282, 107/286).

49 Benzer bir örnek için bkz. (KŞS, 14: 41, 42, 48, 49, 50, 56, 59, 60, 65, 66, 73, 74, 77, 79, 92, 101, 105, 126).

50 Benzer boşanma davaları için bkz. (KŞS, 28: 228, 259).

süreç olarak kayda geçirmiştir (KŞS, 5: 13/32, 33). Dolayısıyla aynı şahitler ve kadının rol aldığı bu iki kayıt, evlilik şartları ve usulündeki farklı yorumlara da kapı açacak birer örnek uygulama olarak dikkati çekmektedir.

11 Mayıs 1733 (27 Zilkade 1145) tarihinde de Lefkoşa'nın Ayasofya Mahallesi'nde Emetullah bint-i Hacı Osman, kızını Molla Ahmed'e 55 kuruş mehir ile "akd-i nikâh" etmiş olduğunu, ancak aralarında "hüsn-i mu'âşeret" kalmadığı için kızının henüz halvet olmadan (bâyinen tatlik) boşandığını, mehrin yarı parası olan 27,5 kuruşunu Molla Ahmed'den vekâleten aldığını ve bugünden itibaren kızının "Molla Ahmed'in mutallakası" olduğunu beyan ederek bu konuda ve diğer konularda Molla Ahmed ile bir davalarının kalmadığını sicile kaydettirdi (KŞS, 14: 66). 23 Nisan 1732 (27 Şevval 1144) tarihli diğer bir örnekte de Lefkoşa'dan Nurullah, amcasının kızı Meryem'in kendisine bulduğundan önce nikâhlandığı gerekçesiyle nikâh akdini kabul etmeyerek bu aktin bülûğün seçme hakkı (hiyâr-ı bülûğ) gereğince fesh olunmasını talep etti ve davası kabul edilip nikah akdi bozularak karar sicile kaydedildi (KŞS, 14: 45).

Benzer şekilde 15 Haziran 1733 (2 Muharrem 1146) Lefkoşa'dan Ali, mahkemeye müracaat ederek Mustafa'nın bir ay önce kardeşi Emine'yi 70 kuruş "mihr-i mü'eccel ve mu'accel ile kendi rızasıyla bana tezvîc edüp ben dahi tezevüc etmişken" Emine'nin hâlâ kendisiyle karıkoca hayatı yaşamaya itiraz ettiğini ifade ederek şer'î gereğinin yapılmasını talep etti. Mahkemede bulunan Emine de kardeşi Mustafa'nın kendisini Ali'ye "fuzûli tezvîc" ettiği ve o zaman kendisine sorulduğunda Ali ile evliliği "kabûl etmem deyü sadâka reddeyledim" şeklinde ifade verdi. Bunun üzerine Hüseyin ve Yusuf adil şahitler olarak mahkemede hazır bulunarak Mustafa'nın kız kardeşi Emine'yi "Ali'ye tezvîc etdiği zaman" Emine'den rızası sorulup "icâzet" istendiğinde Emine'nin "Ali'yi kabul etmem deyü redd" ederek meclisten kaçtığına kendilerinin de şahit olduklarını beyan ettiler. Bunun üzerine mahkeme, şartların sonradan kabulü kaidesi üzere hüküm verip evliliğin gerçekleşmediğini bir vaka olarak sicile kaydetti (KŞS, 14: 96).

21 Ekim 1711 (13 Şevval 1226) tarihli hükümde de Lefkoşa'nın Ebukavukpaşa Mahallesi'nden Ümmügülüm 9 yıl önce Mısır'a giden kocası Hüseyin'in kendisini boşadığını ve "tatlik kâğıdı" gönderdiğini ve kocasından boş olduğunu şahitler huzurunda ispat ettiğinden Ümmügülüm'ün Hüseyin'den boş olduğu kayda geçirildi. Ayrıca iddet süresi bitinceye (4 ay 10 gün) kadar "ere varmaması" için Ümmügülüm Hâtûn'a tenbih olundu (KŞS, 27: 109/235). 11 Kasım 1810 (13 Şevval 1225) tarihli hükümde de Şeyh Mehmed, Gülzare'yi 55 gün önce "tatlik" ettiğini ancak Gülzare'nin bu tarihten önce sakalını çekerek bir miktarını kopardığı iddiasıyla şer'î gereğinin yapılmasını talep etti. Gülzare ise Mehmed beni boşadığında aramızda evlilik ve evlilik dışındaki tüm hususlara dair birbirlerini dava etmeyeceklerine dair anlaşarak sicile kaydettirdiklerini ifade etti. Şeyh Mehmed'in iddiasının mahkemede karşılıklı ibradan sonra olduğu için dava konusu edilemeyeceği ilam olundu (KŞS, 27: 205/445).

Zaman zaman Müslüman bir erkek ile gayrimüslim bir kadının evlilik akdinin sonlandırılması da mahkemeye intikal eder ve gerekli ilam çıkardı. Nitekim 28 Haziran 1732 (5 Muharrem 1145) Lefkoşa'nın Debbağhane Mahallesi'nden Ferah, mahkemede karısı Maro Nasrâniyeyi vazgeçilmesi mümkün olmayan boşanma usulü olan "talâk-ı bâyin ile tatlik eyledim" diyerek bu tarihten sonra evliliğe dair tüm talep ve davalarından birbirlerinin zimmetlerini ibra ettiklerini şahitler huzurunda sicile kaydettirdi (KŞS, 14: 50). 25 Kasım 1732 (3 Cemaziyelahir 1145) tarihinde de İlyas'ın Maro'yu "bâyinen tatlik" ettiği ve çocukları Lino'nun nafakasının da Maro'nun üzerine olmak üzere bir bir zimmetlerini ibrâ ettiler (KŞS, 14: 53).

Gayrimüslimlerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri evliliklerin sonlandırılmasına dair davalar da şer'î mahkemeye intikal edebilirdi. Şöyle ki 13 Eylül 1733 (3 Rebiülahir 1146) tarihinde Lefkoşa'dan Leno, Yakomi ile aramızda "adem-i hüsn-i zindeğânemizden nâşi" boşanma kararımızda nafakam ve kızım Maryo'nun 7 yaşına kadar nafakası ve hamile olduğum çocuğum "selâmetle dünyaya gelürse" onun da 7 yaşına kadar nafakası üzerime olmak kaydıyla Yakomi ile "muhâla'a-i şer'iyye ile muhâla'a" olduğunu ve Yakomi'nin de kabul ettiğini beyan ettiği, Müslüman şahitlerin nezaretinde sicile kaydedildi (KŞS, 14: 102). Dolayısıyla 17. yüzyılda olduğu gibi 18. yüzyılda da evlilik akitleri ve boşanma usulü farklı örnekler üzerinde ve şartlar bağlamında yargının konusu olmaya devam etti.

19. yüzyılda Kıbrıs'ın idaresi fiilî olarak İngiltere'nin eline geçtikten sonra da 17 ve 18. yüzyılda olduğu gibi Kıbrıs'ta İslam hukuku şer'î mahkemelerde hem Müslüman hem de gayrimüslimler için önemli bir adalet ve müracaat kapısı olarak varlığını sürdürdü. Nitekim bu yüzyılda da taraflar, evlilik akdlerini sonlandırmalarının neticesinde mehir, nafaka ve barınacak yer taleplerine devam etti. Öyle ki 27 Aralık 1883 (26 Safer 1301) tarihinde Lefkoşa'nın Karamanzâde Mahallesi'nden Nazife'nin, boşandığı kocası Süleyman'da olan 251 kuruş mehir bedeli talebi davasında Süleyman'ın borcunu kabul etmesi üzerine parayı Nazife Hanım'a ödemesine karar verildi (KŞS, 54: 3/5). 27 Ocak 1884 (28 Rebiulevvel 1301) tarihinde de Lefkoşa'nın Tahtakale Mahallesi'nden Melhan Hanım, kendisini boşayan kocası Limasol Mal Müdürü Bafı Ahmed Emin Efendi ile mehir bedeli olarak 251 kuruş, nafaka ve barınma bedeli olarak 273 kuruşa uzlaşıp birbirlerinde hiçbir hak ve alacaklarının kalmadığı tescil edildi (KŞS, 54: 6/9, 6/10).⁵¹

Benzer şekilde 28 Nisan 1885 (13 Receb 1302) tarihinde Lefkoşa'nın Ömeriyye Mahallesi'nden "teb'âi Devleti Aliyye'nin Rum milleti nisvânından Ergiri binti Yani", boşandığı kocası Molla Salih'in çocukları 7 yaşında Zehra ve 5,5 yaşındaki Sadiye için günlük herbirine 1'er kuruş nafaka tahsis edilmesine rağmen bunun çocukların ihtiyaçlarını karşılamadığından bir miktar artırılması talebiyle açtığı dava sonucunda, çocukların günlük nafakalarına 25'er kuruş daha ilave edildi (KŞS, 54: 46/86). 2 Haziran 1885 (17 Şaban 1302) tarihinde de Lefkoşa'nın Tahtakale Mahallesi'nden Ayşe, Hilmi'den mehir bedelinin yarısı olan 2001 kuruş alarak boşandı (KŞS, 54: 48/92, 151/246).⁵²

Seçtiğimiz bu örnek ise erkeğin üç talak üzerine şartlı bir ifadesine bağlanmıştır. Nitekim 6 Nisan 1886 (2 Receb 1303) tarihli hükümde Lefkoşa'nın Mahmudpaşa Mahallesi'nden Meryem'in kocası Rifat, 20 gün önce karım "Meryem eğer vâlidesinin evine duhûl eder ise benden üç talâk boş olsun" şeklinde şart etmiş, Meryem de validesinin evine gitmişti. Mahkemede dinlenen şahitler de "Meryem zevci Rifat'den talâkı selâse ile mutallakadır bizler bu husûsa bu vechile şâhidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâi şehâdeti şer'iyye" etti. Bu şahitlerin adil şahit olup olmadıkları usulüne uygun olarak gizli ve açık araştırılarak adil şahitler olduğu mahkeme tarafından tezkiye belgesiyle sabit olarak boşanmanın "talâkı selâse" üzerine gerçekleştiği tescil ve ilam olundu (KŞS, 54: 61/123).

Görüldüğü gibi 17 ve 18. yüzyılda olduğu gibi 19 yüzyılda Kıbrıs'ın İngiltere'nin idaresinde olduğu tarihte de şer'î mahkemeler varlığını sürdürmekte ve aile hukukuna dair davalar şer'î mahkemeler tarafından görülmekteydi. İster Müslüman isterse gayrimüslim olsun şer'î mahkemeye müracaat eden tüm taraflar, boşanma sonrası mahkemeden ibra kaydı alarak evlilik zamanına dair tüm hesapları kapatıp birbirleri aleyhine açacakları davaların mahkeme tarafından reddi için zimmet ibra belgeleri almaktaydı.

SONUÇ

Kıbrıs'ta Müslüman ve gayrimüslim toplum, Osmanlı barışı olarak ifade edeceğimiz bir ortamda yüz yıllarca birlikte yan yana yaşadı. Burada beş başlık altında izah ettiğimiz konularda da hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin ayrı ayrı veya birbirleriyle ilişkili, karşılıklı pek çok hususun dava veya tescil konusu olarak mahkemeye intikal ettiğini gördük. Sınırlı sayıda ancak farklı yüzyıllara ait şer'îye sicil belgelerinden anlaşıldığı üzere Müslümanlar ve gayrimüslimler mülk satışlarında yüzde 80 oranında daha ziyade kendi dindaşlarını tercih etti. Hayatta sınırlı da olsa mülk satışları yoluyla ilişkileri devam eden Müslüman ve gayrimüslimler öldüklerinde de mal varlıklarının tespit, kayıt ve taksimi için mahkemeye dava ve tescil amacıyla gittiler. Büyük servet sahibi kişilerin vefatlarında ise merkezî hükümet bunların servetlerinin tespit ve taksim işlemlerini bizzat gönderdiği bir mübaşir ve yerel idareciler vasıtasıyla yürüttü. Bir cezalandırma yöntemi olarak suçlular katle bedel Lefkoşa ve Mağusa Kalelerine sürgün gönderildi. Bunların gelişleri ve kalebendlik süreçleri de kadılık tarafından sicillere kaydedilerek takip edildi. Aynı şekilde katle bedel kan parası olarak diyet veya katle bedel katl demek olan kısas

51 Benzer örnekler için bkz. (KŞS, 54: 6/11, 7/12, 10/20, 13/16/32, 23/46, 27/52, 27/53, 29/58, 29/59, 38/70, 39/71). Nafaka ve mehirci bedel boşanma davaları için bkz. (KŞS, 54: 58/114-115, 63/130, 67/138, 78/160, 94/171, 122/208, 150/242, 150/243).

52 Nafakaya zam talebi için bkz. (KŞS, 54: 49/94).

cezaları da yine mahkemenin konusu oldu ve sicillere kaydedildi. Aile hukuku da yine hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler arasında yargıya intikal eden ve çözüm bulunması istenen konulardı. Tüm bu ve benzeri konuların, Kıbrıs'ın fethinden 1923 yılına kadar şer'i mahkemelere gerek yargı gerekse tescil için geldiği görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin dinî-siyasi egemenliğinin ve Kıbrıs'ta iki toplumlu bir yapının yüzyıllarca devam ettiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Alasya, H. F. A. (2002). Kıbrıs-İngiliz İşgali ve İdaresi", *DİA*, cilt 25, s. 380-383.
- Bozkurt, B. B. (2005). İngiltere'nin Kıbrıs'ı İlhak Süreci. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Düstur. (1931). Üçüncü Tertip (Kanunları, Tefsirleri ve BMM'si Kararlarını, Nizamname ve Muahede ve Umumi Hizmetlere Ait Mukavelatı Muhtavidir), Cilt 5. İstanbul,
- Erim, N. E. (1953). *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara.
- Güler, Y. G. (2004). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu'na Kadar Kıbrıs Meselesi. *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 101-112.
- The Cyprus Convention. Lygeros. Erişim: http://www.lygeros.org/section_caratheodory/CyprusConvention_18780604.pdf
- Kıbrıs Evkafı (Emval-i Diniyye-i İslamiyye İdaresi). (1929). 1928 Ferman-ı Kanunisi, Buckingham.
- Kıbrıs Şeriye Sicili (KŞS). nr. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 27, 28 41, 42, 48, 49, 50, 54, 56, 59, 60, 65, 66, 73, 74, 77, 79, 92, 101, 105, 126.
- Lozan Sulh Muahedesi. (H. 1339). İstanbul.
- Muahadat Mecmuası. (H. 1298). Cilt 5, Ceridei Askeriye Matbaası.
- Özkul, A. E. Ö. (2013). Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Görev Yapan Müftüler ve Faaliyetleri (1571-1878). *Turkish Studies*, 459-485.
- Şeyhülislamlık (Babı Meşihat) Arşivi (ŞA). Arz ve İrade Defteri, nr. 3, 4, 5.
- The Cyprus Gazette. (1925, 1926, 1927, 1928, 1952, 1953, 1955). nr. 1691, 1764, 1865, 1872, 1873, 1876, 1884, 1890, 1916, 1957, 1963, 3643, 3689, 3841.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yurdakul, İ. (2016). Kıbrıs ve Trablusgarp'ta Hilafetin Dini-Siyasi Nüfuzu ve Bu Yetkilerin Devri (1878-1923). *Bir İnsan-ı Selim Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan* içinde (1021-1033). İstanbul.
- Yurdakul, İ. (2020). Kudüs Mezhep Müftüleri, Naibleri ve Kadıları. Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta (Ed.), *Osmanlı Döneminde Kudüs'te İlmi Hayat ve Eğitim* içinde (149-169). İstanbul.
- Yurdakul, İ. (2015). Balkanlarda Hilafetin DiniSiyasi Nüfuzu ve 1884 (1302) Tarihli Şeyhülislamlık Talimatnamesi. *Yeni Türkiye RumeliBalkanlar Özel Sayı*, II(67), 17841798.
- Yurdakul, İ. (2015). Bir Göçün ve Heyelanın Hikâyesi: İskâna Açılışının 30. Yılında Karamürsel Nusretiye (Akpinar) Köyü Heyelanı ve Mühendis Mackler'in Raporu (1911). *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 2, 795800.
- Yurdakul, İ. (1999). Osmanlı Devleti'nin Son iki Şeyhülislâmı Dürrizâde Abdullah Beyefendi ile Medenî Mehmed Nuri Efendi'nin Hilafet'e Dair Muhtıraları. *Dîvân Dergisi*, 6, 235-248.
- Yurdakul, İ. (2008). Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform. İstanbul.
- Yurdakul, İ. (2016). Kıbrıs (Lefkoşa) Kadılığı ve Müftülüğü (1571-1878). *Osmanlı Döneminde Kıbrıs = The Ottoman Period in Cyprus Uluslararası Sempozyum*, 381-408.

Fotoğrafların kaynağı: Ulvi Keser

KIBRIS'TA VAR OLUŞ MÜCADELESİ VE TÜRK MUKAVEMET TEŞKİLATI (1955-1974)

Ulvi KESER*

ÖZET

1950'li yıllar Kıbrıs Adası'nın ilk defa bir sorun, hem de uluslararası bir sorun olarak ortaya çıktığı dönemdir. İngiltere'nin ince ve sinsî politikasına uygun olarak Türkiye ve Yunanistan'ı Dışişleri Bakanları düzeyinde Londra'ya davet etmesi ve sorunun çözülememesi yönünde elinden gelen stratejiyi takip etmesinin ardından Yunanistan, Kıbrıs sorununu silahla ve tek elden halletmenin yollarını aramaya başlar. Daha 1950'lerin başında Ada'da bir halk oylaması yaptırır ve ardından BM'de Ada'nın kendisine verilmesini talep eden Yunanistan, bu isteği yerine getirilmeyince 1954 itibarıyla Atina'da emekli bir Yunan subayı olan Kıbrıs doğumlu Georges Grivas'a EOKA tedhiş örgütünü kurdurur. Söz konusu örgüt 1 Nisan 1955 itibarıyla Ada'yı kan gölüne çevirmeye başlar ve saldırılarından İngilizler ve Türkler yanında Rumlar da nasiplerini alırlar. Bu tarihten itibaren EOKA karşısında savunma amaçlı olarak 9 Eylül, Karaçete, Volkan gibi çeşitli mahalli ve amatör örgütlenmelere giden Kıbrıs Türkleri, Türkiye'nin 1957 itibarıyla fiilî destek sağlamasıyla Türk Mukavemet Teşkilatı'nı oluşturur ve mücadele profesyonel ve bütün Ada'ya yayılarak devam eder. Bu çalışma kapsamında EOKA-TMT mukayesesi yapılacak ve TMT tarihi bağlamında esasında Kıbrıslı Türklerin 1955-1974 sürecinde verdikleri mücadele ve hayatta kalma azimleri de mercek altına alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: TMT, Kıbrıs, Rıza Vuruşkan, Grivas, EOKA

* Girne Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı.
e-posta: ulvi.keser@gmail.com

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilk defa 21 Kasım 1949 tarihinde Birleşmiş Milletlere müracaat eden Yunanlılar, Ada'nın Yunanistan'a ilhakını talep eder ve 15 Ocak 1950 Pazar günü (Bilge, 1961: 31) Kıbrıs'ta neticesi önceden belli bir plebisit yaptırırlar. Seçime katılan toplam 224.700 seçmenden 215.108'inin (%96'sı) (Emilianides, 1963:109) lehte kullandığı oylarla Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı sonucu çıkar; ancak Rumların başlattığı taşkın hareketlere karşı sert tedbirlerin alınacağı duyulması üzerine Rumlar 12 Ağustos tarihinden itibaren protesto ve grevlere başlar (BYGM, 1954:181). Neticede 17 Aralık 1954 tarihli görüşmede BM Genel Kurulu, Kıbrıs meselesinin şimdilik görüşülmemesi kararına varır (GOV, 1958:37). Genel Kurul'da Yunanistan'ın ve Rumların isteklerinin aksine olumsuz bir sonucun çıkması Ada'da olayların çıkmasına neden olur. Kıbrıs'ta bütün Ada sathına yayılan gösteriler zaman zaman ayaklanma şekline dönüşür. Rum tedhiş faaliyetlerinin artış göstermesiyle birlikte 19 Aralık 1954'ten itibaren İngilizler sıkıyönetim uygulamasına geçer, toplantı yapılması, halkın beş kişiden fazla bir araya gelmesi yasaklanır ve aksi davranışta bulunanlara ağır cezalar verileceği duyurulur (BYGM, 1954: 105); ancak bütün bunlar bir sonuç vermez ve Ada'da EOKA terör örgütünün kuruluş süreci hızlandırılır.

5.1. EOKA'NIN ORTAYA ÇIKMASI VE GRIVAS

Adanın kaderinde 1950'li yıllardan itibaren söz sahibi olan Başpiskopos Makarios ve George Grivas, Kıbrıs milliyetçisi değil, aksine Yunan milliyetçisi olduklarından, gayeleri iki toplumlu bağımsız bir devlet kurmak değil, Kıbrıs Türklerine hiç yer vermeyen Enosis ve Ada'nın Yunanlaştırılmasıdır. Yunanistan'ın büyük desteğiyle 1955 yılı ortalarında kuruluşunu tamamlayan EOKA (Ethniki Organosis Kibriyon Agoniston) (Foley, 1964: 109)¹ tedhiş örgütünün siyasi lideri Makarios, askerî lideri ise Yunanistan iç savaşı sırasında "X" kod adıyla bir yeraltı örgütü kuran ve savaştan sonra örgütü aşırı uçta partileştiren George Grivas'tır. Bu süreçte ve özellikle 1941–1942 döneminde Yunanistan açlıktan ve Alman işgalinden inim inim inlerken, özellikle Büyük Açlık Dönemi olarak bilinen yıllarda günde ortalama 3.000 Yunan, açlıktan sokaklarda ölür ve cesetleri kamyonlarla toplanıp çukurlara atılırken Yunanların kurdukları silahlı yeraltı örgütleri de Alman işgal güçlerine karşı direnişe geçer. ELAS, EDES, EAM gibi komünist örgütler bu mücadeleye girmişken Grivas'ın faşist X örgütü ise Almanlara iş birliği teklif eder. Bütün dünyayı işgal ve ele geçirme düşüncesindeki Almanlar bu teklifi fazla ciddiye almayınca iş birliği teklifi fiiliyata dökülmez; ancak kendi ülkesine ihanet eden bir asker kişiliğinin bu davranışı, vatan hainliği yaftasından kurtulamaz (Özkarabekir, 2005: 73).² Alman işgal kuvvetlerine karşı mücadele ediyormuş gibi görünen Grivas ve örgütü X esasında özellikle 1944'e kadar geçen dönemde EAM taraftarlarına karşı özellikle Atina'nın arka sokaklarında müthiş bir mücadele verir. Böylece Grivas ve X örgütünün ülkeye bağlılığı konusunda da bazı ipuçları ortaya çıkar. Grivas'ın Almanlarla irtibata geçme konusundaki bu girişimleri Almanların takındığı umursamaz tavır nedeniyle bir sonuç vermez ve böylece Grivas, "işbirlikçi damgasından tutarlılığı nedeniyle değil, Almanların ilgisizliği yüzünden" (Druşotis, 2005: 19) kurtulmayı başarır. Bu ihanette bulunan Grivas ise 1950'de Yunan hükümeti tarafından savaş döneminde kurulan bütün yeraltı örgütlerinin üyelerine devlet onur madalyası verilirken aynı

1 Bir yeraltı örgütünün hangi şartlarda ve ne şekilde kurulabileceği, hangi faaliyetlerde bulunacağı ve nasıl başarılı olacağı konusunda bilgi veren ve bu bağlamda EOKA'nın içyüzünü anlatan bu kitap, bizzat Grivas'ın sözlerinden hareketle ve birinci ağızdan Charles Foley'in editörlüğünde kaleme alınmıştır. Charles Foley, 20 Mart 1959 tarihinde Grivas'ı Lefkoşa'daki havalimanında Yunanistan'a uğurlayanlar arasındadır.

2 Grivas'ın vatan hainliği konusunda İngiliz ordusunda katırcı olarak görev yaparken Yunanistan'da mahsur kalan ve partizanlarla birlikte mücadeleye girişen Kıbrıs Türk'ü Ali Adataş da benzer bir hikâye anlatır. Buna göre esir kampından kaçtıktan sonra bir Yunan evine giren ve askerî kıyafetlerini çıkararak Baflo bir Türk'e kendilerinin gizlice kamyonlarla Trakya veya Çeşme üzerinden kaçırılacakları ve hazır olmaları söylenir. Bu aşamada devreye Kıbrıslı bir Rum arkadaşı girer ve Ali Adataş'a 'Arkadaşım ben bu işten bir şeyler seziyorum. Bu Yunanlıların arasında sağcılar var. Faşistlerle iş birliği yapanlar var. Bilhassa 'HE' diye bir örgüt var. 'X' diye yazılıyor, başı da Grivas. Grivas Almanlarla iş birliği yapıyor ve solcuları, partizanları öldürmekte. Sakın bunlarla iş birliği yapma, çünkü bunlar sizi Almanlara verecek. Almanlarla, Nazilerle faşistler iş birliği yapıyor. Sen beni dinle, gitmeyelim.' der. Arkadaşının uyarılarını dinleyen Kıbrıslı Türk katırcı, o gece kamyonlarla kaçmaya çalışanlara katılmaz ve hakikaten o gece kamyonlara binenlerin Almanlara ihbar edildiklerini ve öldürüldüklerini öğrenir.

madalyayı alanlar arasındadır. Bir vatan hainine neden onur madalyası verildiği sorusunun cevabı ise birkaç yıl sonra Yunanistan'ın kurdurduğu EOKA tedhiş örgütüyle ortaya çıkacaktır. Grivas'ın deyimiyle Ada'yı yönetenlerin yıllar boyunca sessiz bir köle olarak gördükleri Ada'yı kurtarma zamanı gelmiştir (KTMA, EOKA Bildirileri). EOKA'nın ulusal kavramıyla kastettiği, Elen düşüncesi ve Enosis fikrinden başka bir şey değildir (Denktash, 1982:22). Enosis ittifakının yapılmasından sonra, Grivas ve Makarios, Yunanistan iç savaşında komünistlere karşı ve İtalya'ya karşı Arnavutluk savaşında milli kahraman olan Yunan Partisi Başkanı General Papagos'la da görüşür ve onun desteğini alır. Grivas son 20 yılda doğduğu yer olan Kıbrıs'a ilk defa kendi ismiyle 5 Temmuz 1951'de gider ve Lefkoşa'da kardeşinin evinde kalır. Her zaman Yunanistan'ın bir parçası olarak görülen ve EOKA bildirilerinde hep "Yunanistan'ı hatırlatan bir Ada olarak isimlendirilen" (KTMA, EOKA Bildirileri) Ada'da arazi yapısını inceleyen ve özellikle dağlık bölgelerde (August, 1986: 92) keşif çalışmalarında bulunan Grivas, EOKA tedhişinin başlangıcını da böylece yapar. Yine de Grivas sadece arazi yapısının böyle bir mücadele için tek başına yeterli olmayacağı düşüncesindedir. Gizleme sağlamayacak düz arazilere oranla dağlık arazilerin daha uygun olacağı düşüncesine de katılmayan Grivas, bu tür gerilla mücadelelerinin düz arazilerde de uygun şartların oluşması hâlinde uygulanabileceği inancındadır; "Örneğin Meserya Ovasında arazi son derece düz ve gizlenmeye müsait bir ortam değildir. Ancak faaliyetlerimiz açısından bu bölge son derece önemli ve İngilizler bu bölgeyi "ölü bölge" olarak niteliyorlar. Karpaz bölgesi de son derece önemli bir noktadır ve burada sempatizanların evleri ve kulübeler doğal yapının sağlayacağı örtünmenin yerini kolaylıkla kapatabilmektedir." Ada'ya gelir gelmez Makarios'la görüşen Grivas, Makarios'a gerilla savaşını başlatma zamanının geldiğini belirterek mücadelelerinin dar kapsamlı olarak küçük gruplarla dağlarda, geniş kapsamlı olarak da sabotörlerle askerî hedeflerin olduğu şehirlerde başlatılacağını belirtir. Silahlı grupların silahsız sempatizanlarca desteklenmesi hâlinde faaliyetlerini çok daha başarılı bir şekilde ve rahatça yapacağına inanan Grivas, şehir ve kasabalarda da öğrencilerden istifade etme yoluna gider. "Ya özgürlük, ya ölüm" (KTMA, EOKA Bildirileri) parolasıyla hareket eden EOKA lideri Grivas, St. George isimli tekneyle (Manizade, 1975: 174) 10 Kasım 1954'te Ada'ya bu sefer gizlice gelir ve "Dighenis Burada/Akritas Burada" parolasıyla Ada'ya çıktıktan sonra yayımladığı bildirilerde amaçlarının Enosis fikrini gerçekleştirmek olduğunu, bu doğrultuda İngilizlerle Türkleri düşman kabul ettiklerini ve düşmanlarının her ne pahasına olursa olsun bertaraf edileceğini açıklar. "Deniz ve havadan kolayca abluka-ya alınabilecek ve böylece dış yardım ve destekten mahrum kalabilecek bir yapıya sahip" dediği Kıbrıs Adası'nın Khlorkas köyü yakınlarında Ada'ya çıkan Grivas'dan hemen önce Ada'ya çıkartılan silahlar³ ise 656 mermisiyle 34 tabanca, 4000 mermisiyle 4 Steiger otomatik silah, 4000 adet 9 milimetre mermi, 350 kilo dinamit, 300 libre Nobel 808 cinsi patlayıcı, 100 mayın, 300 el bombası, 700 ateşleyici, 100 sis bombası, 1100 metre saniyeli fitil, kameralar ve dürbünlerden oluşmaktadır (Foley, 1964: 109). Bu arada Grivas'ın derhâl temin edilmesini istediği silahlarla ilgili olarak Andreas Azinas girişimlerde bulunmak üzere Kasım 1954 tarihinde Atina'ya gider ve Makarios'tan aldığı parayla "bir kayık dolusu silah" satın alır. Grivas'ın Yunanistan'da yaşadıklarının aksine EOKA'cıların görevi suikastler düzenlemek, bomba atmak ve pusu kurmakla sınırlı olacaktır.⁴

Bildirilerin basılıp dağıtılması, Ada'nın her yanında başlatılan gösteriler, bilgi toplama faaliyetleri ve olaylara karışan şüphelilerin saklanması görevlerinde bulunan Rum gençlerinin İngiliz idaresinin dikkatini başka kanallara çekmeye başlaması ve Rumlarda da İngilizlere karşı bir başkaldırı ve huzursuzluk havası yaratılması üzerine Grivas tarafından Rum gençlerine sabotaj, patlayıcı yapımı, verilen görevlerin icrası ve takibi, pasif direniş gibi görevler de verilmeye başlanır. Bu arada önce Ayios Georgios gemisinin Baf yakınlarında EOKA adına silah boşaltırken yakalanması ve İngiliz istihbaratının bazı

3 Grivas'ın EOKA için Ada'ya silah getirmeye başlaması Mart 1954 tarihinden itibaren 25 Ocak 1955 tarihinde silah yüklü bir teknenin yakalanmasına kadar devam eder. Grivas bu silahların Yunanistan'da Efstathopoulos kardeşler tarafından muhafaza edilen, X teşkilatına ait silahlar olduğunu iddia eder.

4 Grivas'a göre ön cephenin çökmesi arka cephelerde meydana gelen çözümler neticesinde meydana geleceğinden vurucu güçlerden yardımcı ve destek birliklerine, asıl kadroların oluşturulmasından saklanılacak yerlere, malzemelerin ve personelin gizlenmesine, gıda ikmali, casus ve ajanlarla irtibat görevlilerine, ayrıca propaganda ve istihbarat faaliyetlerine kadar pek çok alanda Rumlara yardım ve desteğine ihtiyacı olacaktır. Grivas'ın Ada'da ilk örgütlenme çalışmasına girdiği grup ise Kıbrıslı Rum gençleri olacaktır.

bilgilere ulaşması ve bir şeyler olacağı düşüncesiyle hareketlenmesinin ardından 1 Nisan 1955 günü EOKA giriştiği eylemlerle varlığını ilk defa deşifre eder. Makarios'la 25 Mart akşamı mı yoksa 1 Nisan akşamı mı olsun tartışmalarından sonra o gece Kıbrıs'ta yer yerinden oynar, gece 03.00'te elektrikler kesilir, bombalar patlar, makineli tüfekler rasgele ölüm saçar, çeşitli iş yerleri, İngiliz bankaları havaya uçurulur. Genel Valilik, Müsteşarlık, Wolseley Kışlası ve radyo istasyonu da patlamalardan nasibini alır. İngilizlerin o gün içindeki zararları 60.000 sterlin civarındadır (GOC, 1958: 12). Larnaka'da Mahkeme, Valilik ve polis karargâhı bombalanır. Limasol'da ve Mağusa'da da aynı şekilde patlamalar olur. Grivas ise bütün bu olup biteni Lefkoşa'da gizlendiği evde koruması Gregoris Louka ile zevkle takip eder. Aynı gün Ada'nın pek çok bölgesinde Digenis imzasıyla ilk EOKA bildirimleri dağıtılır ve tedhiş hareketinin nedenleri ve EOKA'nın amaçları ilk defa açıklanır (Halkın Sesi, 2 Nisan 1955). Böylece merkezini EOKA'nın oluşturduğu "su üzerinde küçük bir buz parçası olarak görünen ancak suyun altında kalan kısmında bütün Yunan nüfusunun direnişinin şekillendirdiği bir aysberg" (Vanezis, 2000: 59) ortaya çıkar.

Artık "sadık vatandaşlara tehditlere ilaveten ilham kaynağı olan EOKA tarafından organize edilen kanunsuzluklar ve zorbalıklar" dönemi başlayacaktır. Bu kanunsuzluk ve zorbalıklar öncelikle cinayetler, sabotajlar, kundaklama faaliyetleri, duvarlara EOKA ve Enosis yanlısı sloganlar yazılması ve bildirimler dağıtılmasıyla gerçekleşir. Zaman içinde Kıbrıs Rum toplumunun ileri gelenleri de bu olup bitenleri eleştirmek yerine susmayı ve daha sonra da desteklemeyi tercih ederler. Atina Radyosu ise "Özgürlük ancak kan ile alınır." çığırkanlığıyla olanları körüklemeye devam eder ve Kıbrıs Radyosu adını kullanır. Atina Radyosu'nda görevli hemen bütün spikerler ellerinden gelen tüm çabayı göstererek gün boyu EOKA'ya bağlı direniş gruplarını kışkırtmaya yönelik konuşmalar yaparlar. Böylece Kıbrıs'ta yeni bir dönem de başlayacaktır (Samioğlu, 29 Kasım 2004). 1 Nisan 1955 günü başlayan EOKA tedhiş ve terör hareketleri özellikle 1963'e kadar geçen dönemde yüzlerce masum ve silahsız Kıbrıslı Türk insanının da hayatını kaybetmesine, binlerce Kıbrıslı Türk'ün de evlerini terk etmesine neden olacaktır. Amerikalılar ise aynı dönemde gerek İngiltere ve gerekse Türkiye'nin Kıbrıs'ta meydana gelebilecek bir statü değişikliğine şiddetle karşı olduklarını ve her iki ülkenin EOKA saldırılarını ulusalcı bir kampanya olarak değil komünist eksenli bir hareket olarak değerlendirdiklerini belirtir (CIA Archive, 1955). Amerikan istihbaratı ise Ada'da başlayan EOKA terörü konusunda İngiliz sömürge valisinin özellikle Nisan 1955 içinde sadece komünistlerden ve Türk azınlıktan destek alabildiğini, Ada'daki Rum çoğunluğun ise başlatılan "ulusalcı saldırıların/the Nationalist agitation" mutlak arkasında olduğunu belirtir (CIA Archive, 1955). Aynı günlerde Bağlantısızlar Grubu toplantısına katılmayı planlayan ve özellikle Asya-Afrika grubu ülkelerle bir araya gelmeyi hedefleyen Makarios ise Kıbrıs sorunuyla ilgili tartışmaları müzakerede masasında daha da alevlendirme düşüncesindedir. Bu noktada Makarios'un endişesi Atina'nın adadaki EOKA eylemlerini destekleme noktasında tereddütakar davranmasıdır ve Amerikalılara göre sırf bu yüzden Makarios EOKA eylemlerini Yunan hükümeti üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmak amacıyla gizlice destekleyebilecektir (CIA Archive, 1955). Amerikan istihbarat raporlarına göre eğer Makarios bu şiddet eylemleriyle aktif olarak mücadele etmezse eylemler artarak devam edecektir (CIA Archive, 1955).

5.2. KIBRISLI TÜRKLERİN ÖRGÜTLENME ÇABALARI

Süveyş Krizi'nin ardından "İngiltere'nin küresel savunma stratejilerinin" (Johnson, 2000: 244) Kıbrıs'ın mutlak surette bir dost ülkenin egemenliği altında bulunması gerekliliğiyle mümkün olabileceği bir kere daha anlaşılınca İngiltere, Ada'ya kurtarıcı olarak sarılır; ancak İngiltere açısından durum bu aşamada pek de parlak değildir (Hatzivassiliou, 2009: 1148). Öte yandan Amerikalıların aldıkları istihbarat bilgisinde bu olaylar sırasında EOKA mensuplarının "muhtemelen" Ada'daki askerî tesislere saldırmayacakları, sabotajda bulunmayacakları, buna karşılık Ada'daki bazı komünist unsurların İngiltere'nin NATO içindeki müttefikleri arasındaki itibarını hırpalamak amacıyla İngiliz üslerine saldırmayacakları belirtilmektedir (CIA Archive, 1955). Bununla birlikte Ada'daki İngiliz idaresi ise her şeyin güvenlik güçlerinin kontrolü altında bulunduğunu ve eninde sonunda EOKA yeraltı örgütünü ortadan kaldıracıklarını belirtmektedirler (CIA Archive, 1957). EOKA'nın 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren tedhiş, terör, baskı ve yıldırma hareketlerinin sadece İngilizler ve Rumlarla sınırlı kalmaması ve daha sonra

Türkleri de hedef olarak öldürmeye varan şiddet hareketlerinin baş göstermesi ve önce İngilizlere, daha sonra da Türklere ve neredeyse kendilerine yardım etmeyen ve destek olmayan Rumlar da dâhil bütün Ada insanına karşı giriştiği terör ve tedhiş hareketleri karşısında Kıbrıs Türkleri de önce çok küçük çaplı ve bölgesel örgütlenmelerin içerisine girmeye ve kendilerini ellerinden geldiğince Rum saldırılarından korumaya çalışırlar (Tunçalp, 18 Ekim 2002).

Bu çabalar dâhilinde karşımıza çıkan son derece amatör, tamamen mahalli ve etkisiz örgütlenmeler arasında Üçok, Kıbrıs Türk Fedailer Birliği, Limasol'da I-I Like It, kendi aralarında iptidai usullerle teşkilatlanan gençler, ilk etapta kasaplar ve balıkçıların bir araya gelmesiyle Lefkoşa'da Deveciler Sokağı'nda ortaya çıkan ve Karapençe olarak da bilinen Karaçete (Tamçelik, 1993: 45; Demirağ, 2003: 413; Tilki, 10 Temmuz 2003; Bora, 13 Temmuz 2003; Mişon, 11 Temmuz 2003; Veziroğlu, 16 Kasım 2003; Balcılar, 10 Temmuz 2003), Kıbrıs Türk'tür Partisi Genel Başkanı Dr. Fazıl Küçük'ün gayretleriyle Volkan gibi faaliyetler ortaya çıkar; ancak henüz ciddi bir organizasyon söz konusu değildir (Uzunoğlu, 13 Temmuz 2003). Kendi aralarında iptidai usullerle teşkilatlanan bu gençler, ilk etapta Lefkoşa'da Deveciler Sokağı'nda ortaya çıkan Karaçete isimli teşkilat bünyesinde toplanır. Ancak yapılanlar Türk bölgelerinde yaşayan tek tük Rum aileleri taciz etmek ve Rum bölgesine göndermekten ileriye geçmeyen başıbozuk, disiplinden uzak hareketlerden öteye geçmez (Halkın Sesi, 15 Temmuz 1955). Karaçete aktif olarak pek fazla ortaya çıkmamakla beraber ilk etapta yapılanlar özellikle Lefkoşa'da gerçekleştirilen ufak çaplı mitingler ve bazı gösterilerdir. Karaçete'yi oluşturanlar ise daha çok kasaplardır (Tilki, 10 Temmuz 2003). Volkan teşkilatının kurucuları arasında olan Selçuk Osman ise Karaçete'yi oluşturanların ilk başta İngiltere'den Kıbrıs'taki olaylar üzerine Ada'ya dönen Türk gençleri olduğunu belirtir (Demirağ, 2003: 459). Rauf R. Denктаş da Karaçete'yi ulusal yeraltı faaliyetleri arasında olumlu bir hareket olarak değerlendirmez (Tamçelik, 1993: 47). Grivas'a göre ise Volkan üyeleri gizlice Türkiye'den gelmiş genç Türk subayları ve İngiliz istihbarat görevlileri tarafından eğitilirler; ancak şüphesiz böyle bir durum söz konusu değildir. Öte yandan bir süre sonra Kıbrıs Türk halkına moral ve motivasyon kazandırmak amacıyla Volkan teşkilatının ilk bildirileri de kamuoyuyla buluşmaya başlar (KTMA, TMT Bildirileri Koleksiyonu).

Volkan'ın elinde öldürülen her Türk'e karşılık 5 Rum öldürecek bir silahlı güç olmamakla beraber bu Volkan bildirisindeki sözler daha sonra Volkan ve Kıbrıs Türkleri aleyhine kullanılacaktır. Faaliyetler Volkan teşkilatı TMT'nin kurulmasıyla beraber ortadan kalkıncaya kadar geçecek sürede son derece kısıtlı bir personelle neredeyse yok denecek kadar az birkaç basit, el yapımı silahla yürütülür. Ancak bütün iyi niyetli çabalara ve özverili gayretlere rağmen yine de EOKA gibi profesyonel bir teşkilatlanma karşısında Kıbrıs Türklerinin mahallî örgütlenmeler ve amatör bir ruhla başarılı olabilmeleri mümkün görülmemektedir (Manavoğlu, 25 Ağustos 2004). O güne kadar duvarlara yazı yazmaktan ve bazı bildiriler dağıtmaktan başka bir hareketin içine girmeyen Volkan ile ilgili olarak İngiliz idaresinin de aldığı herhangi bir tedbir söz konusu değildir.

Rauf R. Denктаş'ın da belirttiği üzere TMT öncesinde Kıbrıs'ta Volkan, Dokuz Eylül gibi örgütlenmelerin sahip oldukları silahların sayısı sadece 13 olmuştur. Volkan'ın daha aktif bir rol oynaması için girişimlerde bulunan ancak bundan sonuç alınamaması veya farklı bir taktik güdülmesi neticesinde Volkan içerisinde faaliyette bulunan Kıbrıslı gençlerden bazıları daha sonra Volkan'dan ayrılarak 9 Eylül örgütünü kurarlar. Örgütün ne zaman faaliyete geçtiği de net olarak belli değildir. Bununla beraber 9 Eylül grubunda lider kadro olarak ortaya çıkan isimler Ulus Ülfet, İsmail Beyoğlu, Kubilay Altaylı ve Mustafa Ertan Celal'dır. Bu son teşkilat Volkan sonrasında kısıtlı bir dönemde ve genellikle Lefkoşa'da faal olmakla beraber dağıttığı bildirilerde ismi 9 Eylül Cephesi olarak geçer. Ulus Ülfet'in ve arkadaşlarının Lefkoşa'da bomba yaparken meydana gelen patlamada hayatlarını kaybetmesiyle bu örgüt de bir varlık göstermeden ortadan kalkar (Aydınova, 13 Temmuz 2003). Bu dönemde Kıbrıs Türklerinin tamamen kendilerini savunma amaçlı olarak yaşadıkları köylerde, mahallelerde bir araya gelerek birtakım savunma mekanizmaları oluşturmaya başlamalarını esasında daha sonraki süreçte tesis edilecek olan tamamen profesyonel, Türkiye tarafından onay görmüş ve desteklenmiş TMT ile karşılaştırmamak gerekir.

Bu dönemde cesur ve inisiyatif almayı seven gençler tarafından Ada'nın farklı noktalarında ve köylerinde 3-5 kişinin bir araya gelmesiyle oluşturulan pek çok grubun dışında tespit edilebilen mahalli, küçük örgütlenmeler aşağıdaki gibi listelenebilir;⁵

1. Karaçete teşkilatlanması ya da Kara Peñçe
2. Limasol'da Karaçete gibi gece hayatını seven I-I Like/Ayaylayk grubu (Manavoğlu, 25 Ağustos 2004)
3. Lefkoşa'da Kıbrıs Türk Fedailer Birliği (Tunçalp, 18 Ekim 2002)
4. İstanbul'da kurulan Mağusa isimli teşkilatlanma (Besim ve Tolgay, 2014:107)
5. Kasaba Baf'ta Halk Kulübü'nde kurulan ve patlayıcı vs. almasına rağmen eyleme geçmeyen teşkilatlanma
6. Kasaba Baf'ta Baflı gençlerin ve polislerin katılımıyla kurulan Kara Petek isimli teşkilatlanma
7. Lefkoşa Arasta esnafının oluşturduğu Birimiz Hepimiz, Hepimiz Birimiz teşkilatı
8. Boğaziçi (Aytotoro)'da İsmail Bozkurt'un kurduğu teşkilat (Bozkurt, 15 Ekim 2008)
9. Tiremeşe'de Mehmet Ali Tiremeşeli tarafından kurulan teşkilat
10. Lefkoşa'da kurulan KİTEMB (Kıbrıs İlk Türk EOKA'ya Mukavemet Birliği)
11. Lefkoşa'da kurulan KİTEMB (Kıbrıs İlk Türk EOKA'yla Mücadele Birliği)
12. Lefkoşa'da kurulan KİTEMB (Kıbrıs İlk Türk Enosis'le Mücadele Birliği) (Samioğlu, 2 Aralık 2004)
13. EOKA'dan birkaç ay sonra kurulduğu belirtilen KİTEM (Kıbrıs'ın İstiklali İçin Türk Mukavemet Birliği)
14. 1959-1960 döneminde İstanbul'da Ergün Vehbi'nin de içinde olduğu merhum Derviş Özer Berkem tarafından kurulması planlanan teşkilat (Şahoğlu, 2016:54)
15. Baf'ta kurulduğu belirlenen Ayşe Hanım isimli yeraltı teşkilatlanması (Gürkan, 2005:129)
16. Kasaba Baf'ta kurulduğu ileri sürülen Kocatepe isimli örgütlenme (Şahoğlu, 2016:54)

TMT Nasıl Okunmalıdır Sorusuna Cevaben

Bu süreçte üzerinde durulması gereken son derece önemli bir husus ise TMT'nin 1 Ağustos 1976 tarihine kadar geçecek safahatı ve bu süreçte yaşadığı değişikliklerdir. Dolayısıyla TMT tarihini ve 1955-1974 sürecinde Kıbrıslı Türklerin mücadele tarihini bu pencereden görmekte fayda vardır.

5.2.1. 1957 Süreci ve Amatör Örgütlenme

15 Kasım 1957 tarihinde bir araya gelen Dr. Burhan Nalbantoğlu, Kemal Tanrısevdi ve Rauf R. Denктаş'ın tesis ettikleri ve daha önce kısıtlı imkânlarla kurulan mahallî örgütlenmelerden farksız olan Türk Mukavemet Teşkilatı süreci, özellikle adı geçen kurucuların Ada dışında buldukları bir dönemde yaşanan PEO ve AKEL komünist işçi sendikası üyesi Türklere yönelik bazı eylemler de dahil olmak üzere farklı vukuatlarla anılır; ancak bunların doğrudan TMT'ye mâl edilmesi söz konusu değildir.

5.2.2. 1 Ağustos 1958 Sonrası Süreç ve Türk Askeri Karargâhı

Yapılan görüşmelerin gecikmeli de olsa Türkiye'de hükümet kanadında yankı bulmasının ardından hükümetin ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin resmen devreye girmesi ve ilk etapta Ali Conan adıyla bilinecek TMT Bayraktarı Rıza Vuruşkan'ın 30 Temmuz 1958 tarihinde Ada'ya gelmesi ve 1 Ağustos 1958 tarihinden itibaren resmen göreve başlamasıyla oluşturulan askerî karargâh çerçevesinde TMT'nin yeniden yapılanmaya gitmesi, özellikle Kore'de yeraltı harbi konusunda tecrübe kazanmış askerî personelin Kıbrıs'a gelerek fiilen göreve başlaması ve TMT organizasyonunun mahallî, yetersiz, kıt imkânlarla çalışan etkisiz bir örgüt hüviyetinden çıkarak profesyonel kadrolaşmaya gitmesi bu süreçte söz konusu olmuştur. Rumların, Yunanların ve İngiliz idaresinin ne olup bittiğini anlamaması için teşkilat TMT adını kullanmaya devam etmiştir.

⁵ Burada 8, 9 ve 10 numara ile gösterilen teşkilatlanmalar muhtemelen aynı örgütlenmeleridir.

5.2.3. 21 Aralık 1963 Kanlı Noel Süreci ve TMT Yapılanması

16 Ağustos 1960 tarihinde tesis edilen Kıbrıs Cumhuriyeti'nin uzun soluklu olmaması ve özellikle Makarios'un Ada'yı Yunanlaştırma saplantısıyla İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis'in Akritas derin devlet yapılanmasının kanun dışı eylemleri nedeniyle 21 Aralık 1963 günü başlayan silahlı Rum saldırılarının ardından TMT organizasyonu yeni bir örgütsel yapıya girecektir. Buna göre teşkilat büyük oranda deşifre olmuş ve nizami harbe ve cephe savaşına uygun olarak yeni bir teşkilatlanmanın içerisine girmiştir. Buna göre petek, kovan ve sancaklar klasik ordu nizamına uygun olarak takım, bölük, tabur düzenine girmiş, personel artık "TMT'ci", "Teşkilatçı" gibi isimler yerine Türkiye'deki "Mehmetçik" benzeri bir ifadeyle "Mücahit" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Sancaklara (taburlara) kalıcı kargâh ve kışlalar tesis edilmiş, nöbet çizelgeleriyle birlikte zorunlu askerlik uygulamasına geçilmiş, 1964 yılından itibaren askerî kıyafetler, askerî rütbe işaretleri, apolet ve spoletler kullanılmaya başlanmış, askerî yemekhane ve dikimevleri oluşturulmuştur. Bu arada yaklaşık 5 yıl görev yapan TMT'nin ikinci Bayraktarı Kenan Çoygun sonrasında komuta kademesine gelenler de Cevat Giray ve Aydın İter haricinde hep 2 yıl görev yaparak Türkiye'ye dönmüşlerdir. Öte yandan "Mücahit ve mücahit ailelerinin sosyal işleriyle ilgilenmek" amacıyla da Özel Yardım Dairesi de tesis edilir. TMT'nin yeraltı örgütü kimliğinden çıkartılması ve nizami bir askerî teşkilatlanmaya geçmesi sürecinde askerî üniformalar ve buna bağlı teçhizatın hazırlanması faaliyetleri ise Erenköy'de "Cenk Üsteğmen" kod adıyla görev yapan (Emekli Tümgeneral) Ali Fikret Atun'un gizlice Türkiye'ye dönüşü öncesinde Lefkoşa'daki girişimleriyle söz konusu olmuştur (Atun, 12 Aralık 2021). Bu komitenin başkanlığını ise Hatice Tahsin yapmaktadır. Kıbrıslı Türklere 1964'te 28.914, 1965'te 49.359, 1966'da 57.679 ve 1967'de 52.611 parça olmak üzere toplam 188.563 parçadan oluşan kordon, eldiven ve rütbeler de dâhil olmak üzere kıyafetler hazırlanır (Akkurt, 2000: 128).

İşte tam da bu dönemde Kıbrıslı Türkleri bir araya toplayabilmek, ihtiyaçlarını karşılayabilmek, ayrıca yasama işlerini de düzene koyabilmek, Kıbrıs Türk toplumunun sosyal, siyasi, ekonomik, güvenlik, emniyet, propaganda faaliyetlerinin ana esaslarını ortaya koyabilmek, bunlarla ilgili kararlar alarak uygulamaya geçirebilmek amacıyla Mayıs 1964 tarihinden itibaren Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Muavini Dr. Fazıl Küçük başkanlığında Cemal Müftüzade, Rauf R. Denктаş, Dr. Niyazi Manyera, Dr. Orhan Müderrisoğlu, Osman Örek, Dr. Şemsi Kazım, Ümit Süleyman, Dr. Burhan Nalbantoğlu, Fazıl Plümer, Halit Ali Rıza, M. Zekâ, Necati Münür Ertekün ve A. M. Berberoğlu'nun oluşturduğu Genel Komite adı verilen bir kurul oluşturulur. İlk toplantısını 21 Mayıs 1964 günü yapan Genel Komite yönetiminde bazı huzursuzluklara neden olsa da esasında o günden itibaren Kıbrıs Türk toplumunun hükümeti konumundadır. Bu komitede görev yapan bir önemli kişi ise Bayraktar'dır ve böylece TMT kargâhının silahlı/askerî faaliyetlerin dışında yeni bir çalışma/faaliyet alanı da söz konusu olmuştur.

5.2.4. 15 Kasım 1967 Geçitkale Saldırıları Sonrası TMT

Bu dönem 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar devam edecek olan süreçtir. Rumların Grivas idaresinde stratejik öneme haiz Geçitkale-Boğaziçi bölgelerine saldırmasının ardından Türkiye'nin çok sert bir nota vermesiyle birlikte Grivas bir kere daha Yunanistan'a dönmek zorunda kalırken Ada'ya farklı zamanlarda çeşitli isimler altında ve kaçak olarak çıkartılan Yunan askerî personeli de Ada'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde 21 Aralık 1963 sonrasında Kıbrıslı Türklere yönelik uygulanan seyahat kısıtlamaları, eğitim hürriyeti, çalışma izinleri, yurtdışına çıkış hakları gibi konularda göreceli de olsa bir rahatlama yaşanmış, bazı Kıbrıslı Türkler 1963 sonrası terk ettikleri köylerine dönmeye başlamıştır. TMT bu dönemde "Mücahit Prensip Emirleri" başlığı altında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sahra talimatlarına benzer bir talimatla idare edilir. Eğitim hayatına devam eden erkeklerin yaşanan zorlu süreçte kaçınılmaz olarak silah altına alınmaları bazı huzursuzluklara yol açmaya başlayınca birtakım tedbirler alınmaya başlanır ve konuyla ilgili olarak Bayraktarlık yayımladığı bir emirle Haziran 1968 sonrasında iş sahibi olan mücahitlerin terhis edilmesine karar verir. Böylece gönüllülerden oluşan bir teşkilat oluşturulurken aynı zamanda Kıbrıs Türk ekonomisinde bir canlanma başlar. Bu dönemde özellikle köylerde insanların kan davaları başta olmak üzere tarla ve sınır husumetlerinden eğitim sorunlarına, ekonomik problemlerden ailevi sıkıntılara varıncaya kadar çok geniş bir alanda eldeki imkânlar en üst

düzye zorlanarak çözümler üretilmeye çalışılır. Bu noktada üzerine en çok görev yüklenenler ise başta öğretmenler, köy muhtarları ve din adamları olacaktır. Güvenli olmayan bölgelerden ve köylerden insanların akın akın başta Lefkoşa olmak üzere nispeten daha güvenli yerlere gelmeye başlaması, altyapı eksiklikleri, haberleşme ve posta faaliyetleri, yol, su ve elektriğin olmadığı, temel insani ihtiyaçların, yeni doğmuş bebeklerin süt ve mama ihtiyaçlarının, barınma ve beslenme ve giyim ihtiyaçlarının zorlukla karşılandığı bir dönemde, başta Kızılay yardımları olmak üzere çeşitli tedbirler alınmak suretiyle yaralara derman olunmaya ve hayatın normalleşmesine gayret edilir.

Bu süreç TMT'nin silahlı/askerî faaliyetlerinin ötesinde doğrudan sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel hayatın içine girdiği, "Bayraktarlık-T.C. Büyükelçiliği-Türk Cemaat Meclisi" üçlemesi vasıtasıyla hayatın normalleştirilmeye çalışıldığı, Çarşı Murakabe Komitesi vasıtasıyla yapılan çeşitli girişimlerden eğitim, sağlık, hastane, altyapı hizmetlerine, belediye faaliyetlerinden memurların ödemelerine, Ada dışında üniversite eğitimine devam etmek isteyenlere haklarının verilmesinden Genel Komite, Kıbrıs Türk Geçici Yönetimi ve Kıbrıs Türk Yönetimi seçim süreçlerine ve bu oluşumların Kıbrıslı Türklere yönelik bütün hizmetlerine kadar farklı misyonlar üstlenildiği bir süreç olacaktır. Özellikle belirtilmesi gereken bir husus ise, 1958 yılından başlayarak 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar geçen 16 yıllık dönemde çeşitli kademelerde ve rütbelerde TMT'de farklı görevler alan Türk askerî personelinin büyük bir kısmının 20 Temmuz 1974 günü başlayan Kıbrıs Barış Harekâtı'nda da görev aldıklarıdır. Böylece TSK de bu askerî personelin Kıbrıs'la ilgili askerî, coğrafi, sosyal ve tarihî tecrübelerini göz ardı etmemiş, bu bilgi birikimini bu yönde değerlendirmiş ve bununla ilgili stratejisini daha 1950'li yıllardan itibaren uygulamaya koymuştur.

5.2.5. 1957 Yılı ve TMT'nin İlk Nüvesinin Oluşturulması

İngiliz idaresinin "son derece sıkı kenetlenmiş, çok sadık ve çok disiplinli" olarak nitelendirdiği (FO.371/168967-XC.14311) TMT'nin kurulması ve ortaya çıkması ise Türkiye ve Kıbrıs'ta yapılan çalışmaların bir sonucudur (Veziroğlu, 16 Kasım 2003). Kara Çete, 9 Eylül ve Volkan örgütlenmelerinden sonra EOKA'ya karşı mücadele edecek daha organize, daha profesyonel ve kapsamlı teşkilatlanmanın Kıbrıs'taki ilk adımı ve Türk Mukavemet Teşkilatı'nın kurulma kararı ilk defa ve resmen 27 Temmuz 1957'de Rauf Denктаş, Dr. Burhan Nalbantoğlu ve Lefkoşa Büyükelçiliği'nde idari ataşe olarak çalışan Mustafa Kemal Tanrısevdi arasında alınır ve bu kişiler TMT'nin Kıbrıs'taki kurucuları olarak tarihe geçer (Denктаş, 8 Temmuz 2003). Bu işin ancak silahla halledilebileceğine inanmış olan ve Kıbrıs'ta Türkiye'nin hamiliğinde bir teşkilatın kurulmasının elzem olduğu konusunda arkadaşlarıyla görüş birliğine varan (Uzunoglu, 13 Temmuz 2003) Dr. Fazıl Küçük ise gerek bu dönemde gerekse daha sonraki süreçte siyasi faaliyetlerle ilgilendiğinden TMT oluşumuyla doğrudan fazla ilgilenmez ve çok fazla ön plana çıkmaz. TMT ise ilk bildirimlerini 15 Kasım 1957 tarihinde dağıtır (KTMA, TMT Bildirileri Koleksiyonu);

"Sayın Kıbrıs Türk Halkına,

Volkan, 9 Eylül Cephesi ve buna benzer teşkilatlar lağvedilmiştir. Bunun yerine, Kıbrıs Türkü'nün bağrından çıkmış, gerek emperyalist sömürge idaresine, gerekse Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak yolunda Eno-sis'i temine çalışan Rum sürülerine karşı Kıbrıs Türklerini savunma görevini üstlenmek üzere yeni bir teşkilat kurulmuştur. Bu bir saldırı değil, bir savunma teşkilatıdır. Bütün Kıbrıs Türklerini bu teşkilata destek olmaya ve bu teşkilat içinde yer almaya çağırıyoruz. Türk Mukavemet Teşkilatı"

"İhaneti katiyet kesbetmedikçe hiçbir Türk'ün burnunun kanatılmasına, tek bir Türk'ten tek bir kuruluş alınmasına müsaade edilmeyecektir." parolasıyla kurulan TMT ikinci bildirisini TMT Komitesi ismiyle 13 Aralık 1957 günü dağıtır (Manavoğlu, 25 Ağustos 2004). İlk bildirimlerden de anlaşılacağı üzere kurulan teşkilatın silahlı mücadele etme gibi bir düşüncesi yoktur. Öncelikle uygulanmak istenen pasif direnişler ve eylemlerdir. Kişilerin kendilerine ait evlerinde bulunan birkaç silahı dışında teşkilatın herhangi bir silahlı gücü veya potansiyeli de bulunmamaktadır ve bu şekliyle daha önce kurulan 9 Eylül ve Volkan teşkilatlarından çok farklı da değildir. Ancak bu yeni teşkilat daha sonra sadece bölgesel

faaliyetlerin içine girmeyecek ve bütün Ada sathına yayılarak bütün Kıbrıs Türkleri için mücadele edecektir (Denktaş, 8 Temmuz 2003). Öncelikle Lefkoşa ve çevresinde genişleyen bu teşkilatlanma faaliyetleri daha sonra Ada'nın farklı noktalarına da yayılmaya başlar. Kıbrıs'ta Rauf Denktaş ve arkadaşları tarafından hazırlıklar yapılırken Türkiye'de de birtakım faaliyetlere girişilir. Aralık 1957'de Seferberlik Tetkik Kurulu (STK) Başkanı olan Tümğ. Daniş Karabelen Kıbrıs'taki yeni görevle ilgili kadro oluştururken Kore'de yeraltı faaliyetleri ve gerilla harekâtı konusunda uzman personelden yeni bir kadro oluşturur. Bu kişiler arasında Bnb. İsmail Tansu ve TMT'nin Kıbrıs'taki ilk Bayraktar'ı olan Yb. Ali Rıza Vuruşkan da vardır. STK özellikle Sovyetler Birliği ve müttefikleri tarafından yapılabilecek bir saldırı ve işgale karşı koymak üzere oluşturulmuş bir birimdir ve ilk görev alanı Kıbrıs Adası olacaktır.

5.3. KIBRIS İSTİRDAT PLANI'NIN ORTAYA ÇIKMASI

Askerî kanatta Kıbrıs'a yönelik olarak hazırlıklar tamamlanmış olmasına rağmen hükümet kanadından uzun bir süre ses seda çıkmaz. Esasında böyle bir konuda karar verebilmek o kadar da kolay değildir. NATO içerisinde Yunanistan ve İngiltere ile birlikte yer alan Türkiye'nin daha sonra Kıbrıs'ta garantör devlet olarak beraber anlaşmalara da imza atacağı, söz konusu bu iki ülke yanında diğer NATO ülkeleri karşısında da zor duruma düşebileceği, gizlice ve yasal olmayan yollardan Kıbrıs Türklerini silahlandırdığı suçlamasıyla karşılaşabileceği hükümet kanadını haklı olarak daha dikkatli adım atmaya sevk etmektedir. Yunanistan tarafından desteklenen Grivas yönetimindeki EOKA tedhiş örgütünün Kıbrıs'ta gemi azağına alması ve EOKA'yı desteklemeyen herkesi Rum, Türk veya İngiliz olup olmasına bakmadan katletmeye devam etmesi, Ada'da Kıbrıs Türklerini gelecekte hiç de güzel günlerin beklemediğinin açık bir kanıtı olarak ortada durmaktadır. TMT'nin teşkil edilmesinin ardından harekete geçilmesi konusunda neden bu kadar uzun süre beklendiğini bir seferinde Kıbrıs'a sevk edilen silahlarla ilgili olarak Dışişleri Bakanı ile görüşen Bnb. İsmail Tansu'ya bizzat Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun kendisi açıklar (Tansu, 18 Mart 2005). Rauf R. Denktaş da bu bekleme dönemini "...Fatin Bey (Kıbrıs'ta teşkilatlanma fikrini) Menderes'e açıyor. Menderes karar verinceye kadar sekiz ay mı dokuz ay mı ne geçiyor. Burada olan hadiseler var, disiplinsizlikler var. O dönemde olmuştur işte ve işte en sonunda Eylül 1958'de İş Bankası'nın müfettişi olarak arkadaşlarıyla birlikte Rıza Vuruşkan geliyor ve dizginleri ele alıyorlar." (Denktaş, 8 Temmuz 2003) şeklinde izah eder. 1951 yılında Yunanistan Başbakanı Papagos'un Rumları silahlandırdığını ve Ada'ya Grivas'ı gönderdiğini bilen Dışişleri Bakanı Zorlu, Kıbrıs meselesinin artık diplomasi ile halledilemeyeceği düşüncesindedir. Gerekli izin alınmasıyla beraber Bnb. İsmail Tansu ve Tümgeneral Daniş Karabelen gerekli koordineyi sağlayarak Dışişleri aracılığıyla Ankara'ya davet ettikleri Dr. Fazıl Küçük ve Rauf R. Denktaş ile Kıbrıs'ta kurulacak teşkilatı ve iş birliğinin nasıl organize edileceği konusunda ilk toplantılarını, 1958'in Haziran ayında Ankara'da Modern Palas Otelinde yaparlar.

Bu toplantıya katılanlar arasında Dr. Burhan Nalbantoğlu, STK'den Tümğ. Karabelen, Bnb. Tansu ve Yb. Vuruşkan da vardır ve Kıbrıs İstirdat Planı (KİP) ve Ada'da oluşturulacak teşkilat konusunu masaya yatırır. Toplam 6 kişinin katıldığı bu toplantı Dr. Fazıl Küçük, Rauf Denktaş ve Türkiye'deki TMT görevlileri Tümğ. Daniş Karabelen, Alb. Rıza Vuruşkan ve Bnb. İsmail Tansu'nun da ilk yüz yüze görüşmeleridir. TMT'nin temeli bu toplantıda atılır (Tansu, 18 Mart 2003); ancak bu ilk toplantıda Ada'da hiçbir mukavemet örgütünün ve silahın olmadığı belirtilmesi, Bnb. İsmail Tansu'nun da belirttiği üzere bütün faaliyetlerin sıfırdan başlatılmasını gerektirir.

Kurulacak teşkilat ile ilgili olarak Rumların ve Yunanların Enosis emellerine karşı Türklerin Kıbrıs'ı geri alması anlamına gelen "İstirdat" kelimesinden hareketle KİP-Kıbrıs İstirdat Planı hazırlanır ve Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'a arz edilir. Hazırlanan planın asıl hedefi, Rum saldırılarını püskürtmek üzerine kurulmuştur. Bu plana göre personel temini ile ilgili listeler hazırlanır ve öncelikle komando eğitimi almış, gerilla ve gizli harekât uzmanı olan gönüllü subaylar arasından TMT'nin Türkiye kadrosu şekillenmeye başlar. Soğuk yaklaşım usulüyle tepkisi ölçülen personele yapılacak faaliyetle ilgili bilgi verilir. KİP projesi hazırlanırken yalnızca Kıbrıs Türk halkının güvenliğini sağlayacak bir savunma örgütünü kurmayı hedef almakla yetinilmez. Rumların Yunanistan'ın destek ve teşvikiyle er geç bir gün mutlaka Enosis'i gerçekleştirme girişiminde bulunacaklarına inanıldığından,

planlanan örgüt Kıbrıs Türkü'nün özgürlüğü, kurtuluşu ve Ada'nın tekrar Türk vatanına katılması için son derece gizli kurullarla yeraltında çok iyi teşkilatlanmış ve silahlandırılmış olarak kurulacak ve savaşa hazırlanacaktır. Esasında projenin adı her ne kadar Kıbrıs İstirdat Projesi olsa ve kâğıt üzerinde Kıbrıs Adası'nı geriye almak gibi iddialı bir hedef söz konusu olsa da daha başlangıçtan itibaren bir savunma örgütü olarak çalışacağını ortaya koyan TMT'nin Kıbrıs Adası'nı alma gibi bir düşüncesinin hiçbir zaman olmadığı da kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Bilinmesi gereken husus ise öncelikle TMT'nin yer altı mücadelesine uygun olarak teşkilatlanmış bir organizasyon olduğudur ve TMT için klasik cephe savaşı 21 Aralık 1963 tarihine kadar söz konusu değildir. Kaldı ki EOKA'nın Kıbrıslı Türkleri topyekün ortadan kaldırmaya kalkıştıkları 21 Aralık 1963 döneminde bile TMT'nin böyle bir girişimi söz konusu olmamış, kısmen deşifre olmasına rağmen "saldırgan" bir tutum izlenmemiştir. Ayrıca ve son olarak Türkiye'nin garantör devlet sıfatı ve hakkıyla 15 Temmuz 1974 Nikos Sampson darbesi sonrasında Ada'ya yaptığı müdahale sürecinde de TMT'nin Ada'yı işgal yönünde bir girişimi söz konusu değildir. TMT tamamen meşru müdafaya yönelik olarak kurulmuş bir organizasyon olarak kurallara ve ilkelere sadık kalır ve bu ilkeler doğrultusunda gizli olarak Türk hükümetinin gizlice Kıbrıs'a gönderdiği silah, mühimmat ve subaylarla kurulma aşamasına gelir (KTBK, 1996: 53). İlk etapta Kıbrıs'a Yb. Rıza Vuruşkan, Bnb. Necmettin Erce, Bnb. Şefik Karakurt, Yzb. Mehmet Özden ve Yzb. Rahmi Ergün'ün de içinde bulunduğu 5 muvazzaf subay ve 15 de gerilla ve gizli mukavemet eğitimi görmüş personel gönderilmesine karar verilir. EOKA terörü ve Enosis kampanyaları karşısında Kıbrıs Türk halkının haklarını savunmaya yönelik olarak tesis edilen TMT'nin ilk prensipleri de bu arada belli olur (Tansu, 18 Mart 2005):

1. Kıbrıs meselesindeki gelişmeler nedeniyle, Kıbrıs'ta bir gizli teşkilat kurulması zarureti hasıl olmuştur.
2. Kurulacak örgütün adı Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatı'dır.
3. Kurulacak Türk Mukavemet Teşkilatı'nı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti gayriresmî olarak el altından bütün imkânları ile destekleyecek, her türlü silah, malzeme ve mali destek sağlayacaktır.
4. TMT'nin kuruluşu dünya ve Türkiye kamuoyundan gizli tutulacak, Türkiye'de devlet kuruluşları arasında bu konuda herhangi bir yazışma yapılmayacaktır. TMT'nin herhangi bir sebeple ortaya çıkması hâlinde, uluslararası alanda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bu faaliyetin dışında tutulacak ve TMT'yi Kıbrıs Türk toplumunun bağrından çıkmış bir güç olarak vücut bulmuş olduğuna özen gösterilecektir.
5. Örgüt, Ankara'da General Karabelen tarafından yönetilecektir. Yardımcısı Binbaşı İsmail Tansu'dur. TMT'nin Kıbrıs'taki lideri Alb. Rıza Vuruşkan, Kıbrıs'taki icraatında kendisine verilen talimat çerçevesinde tam yetkiye sahiptir ve doğrudan Karabelen Paşa'ya karşı sorumludur. TMT lideri, Kıbrıslı toplum liderleriyle karşılıklı güven ve samimi bir iş birliği içinde çalışacaktır. TMT lideri, Kıbrıslı liderlerin toplumsal ve siyasal faaliyetlerine karışmayacak, onlara gerektiğinde danışılacak ve önerileri dikkate alınacaktır. TMT lideri Denктаş ve Dr. Küçük TMT'nin gittikçe kuvvetlenmesi ve geliştirilmesine müştereken azami gayret göstereceklerdir. TMT'nin üst düzey kadrosunda görev alacak olan güvenilir kişileri Dr. Fazıl Küçük ve Rauf R. Denктаş, TMT liderine tanıtacaklardır.
6. Örgüt, son derece gizlilik içinde kurulacak ve faaliyetini de aynı derecede gizlilikle sürdürecektir. Örgütün varlığı hiçbir şekilde belli edilmeyecek, hiçbir eylemde bulunulmayacak ve bildiri dağıtılmayacaktır. Ayrı ayrı hücrelerden oluşturulacak örgüt üyeleri kendi hücreleri dışındakileri bilmeyecektir. Örgüt, TMT adından söz edilmemek ve herhangi bir eylemde bulunmamak da dâhil olmak üzere, bir yeraltı teşkilatının, kendine mahsus özel kuralları çerçevesinde yönetilecektir. Bu sebeple teşkilata alınacak kişilerin bu niteliklere uygun olması gerekmektedir. Örgüte alınmadığı sürece hiçbir kimseye TMT'nin varlığından söz edilmeyecektir. TMT'nin adından ancak (X) gününde 'Harekete geç' emri verildiği zaman ve ancak izin verilmesi şartıyla söz

edilebilecek ve varlığı açıklanabilecektir. (X) günü Rumların Türklere saldıracakları güne endeksli olacaktır. Bu yeraltından çıkış, yani karşı eylemlere geçiş TMT liderlerinin emri ile yapılacaktır.

7. Örgüt, 18 yaşını geçmiş gençlerden başlanarak, orta yaşlılara doğru erkek, kız ve kadınlarla kurulacaktır. Örgüte alınacak bütün personel, Kıbrıs'ta veya Ankara'da özel eğitimlerden geçirilecektir. Bir kısım personel 25'er kişilik gruplar hâlinde Ankara'ya eğitim için gönderileceklerdir. Türkiye'ye turist gibi gelecek bu personel için gerekli hazırlıklar yapılmalıdır. Hedefimiz bütün Ada'yı kapsayacak şekilde ilk etapta 5 bin, daha sonra 10 bin kişilik örgüt kurmak ve silahlandırmaktır. Lüzumlu silah ve cephane temin edilmiştir. Ada buna hazır olduğunda gönderilecektir.

Kıbrıs'ta ortaya çıkan fiilî durum ve EOKA'nın neden olduğu kaos ve kargaşa ortamında can ve mal emniyeti tehlikeye düşen Kıbrıs Türkleri, kendi içlerinde organize olmaya uğraşırken bir yandan da kendilerine bu konuda yardımcı olacak kadroların Kıbrıs'a getirtilebilmesi için çaba sarf ederler. İngiliz idaresine ve Rumlara hissettirmeden yapılacak bu faaliyetler için halk eğitimi öğretmenliği gibi bir görev tahsis edilir ve KTKF Başkanı Rauf R. Denктаş vasıtasıyla ilk adım atılır. 16 Eylül 1958 tarihinde Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen bir yazıyla Türkiye'den halk eğitimi öğretmeni alınacağı bildirilir ve bu tarihten sonra TMT mensupları Kıbrıs'a gelmeye başlar. Bu dönemde Rıza Vuruşkan'ın en büyük yardımcıları ise Dr. Fazıl Küçük, Rauf Denктаş, Dündar Nişancıoğlu (İş Bankası Lefkoşa Şube Müdürü), Burhan Işın (Lefkoşa Başkonsolosu) ve Vefa Besim olur.

5.4. KIBRIS'TA İLK ADIM

İş Bankası Lefkoşa şubesine müfettiş olarak atanan Ali Conan, Lefkoşa Havaalanı'na geldiğinde beyaz pardösüsü ve kasketiyle sıradan bir yolcu gibidir. Ali Conan, aslında İstanbul-Lefkoşa seferini yapan THY uçağından inmesi beklenen TMT lideri Alb. Rıza Vuruşkan'dan başkası değildir. Kıbrıs'a görevli giden her subayın bir maske vazifesi ve bir kod adı vardır. TMT lideri olarak Lefkoşa'ya gelen Rıza Vuruşkan'ın maske görevi banka müfettişliği, kod adı da Ali Conan'dır. Kore'de savaşmış, gerilla savaşı konusunda bilgili ve tecrübeli, Eğirdir Dağ Komando Okul Komutanlığı'nda görev yapmış (Evcil, 1999: 117) ciddi, ağırbaşlı, sakin ve cesur bir Türk subayı olan Vuruşkan yeraltı harbi konusunda uzman ve tecrübeli bir askerdir. Kıbrıs'a kâğıt üzerinde hiç olmayan büyük yetkilerle giden Alb. Vuruşkan, bir yandan bankada teftiş yapıyor görünecek, bir yandan yeni teşkilatın oluşturulması faaliyetlerini yürütmektedir (Mesci ve Vuruşkan, 24 Kasım 2002).

TMT'nin 1 Ağustos 1958 sonrası yeniden teşkilatlanması ve doğrudan Türkiye merkezli yönetilmeye başlanmasının ardından teşkilata ilk katılanlar Kemal Şemiler, Dr. Fazıl Küçük, Rauf Raif Denктаş, Dr. Burhan Nalbantoğlu, Osman Örek, Dr. Şemsi Kazım, Dr. Necdet Ünel, Dr. Niyazi Manyera, Dr. Orhan Müderrisoğlu, Nevzat Uzunoğlu, Baf Belediye Başkanı Halit Kazım, Necdet Hüseyin, Volkan ve İsmail Sadıkoğlu olur. Kemal Şemiler de Rauf Denктаş'ın bürosunda yapılan ilk TMT toplantısında yemin ederek teşkilata katılır; ancak bütün güvenilirliğine rağmen Albay Vuruşkan'ın son derece ihtiyatlı bir subay olması sebebiyle teşkilat liderinin yüzünü göremez ve sadece sesini duyabilir. Gizlilik konusunda uygulanan bu kural, TMT'nin faaliyetleri hakkında İngiliz polisine ve Rumlara en küçük bilgi sızmasını ve kuşku duyulmasını önler (Aydınova, 13 Temmuz 2003).

5.4.1. TMT'nin Teşkilatlanması, Personel Yapısı ve Muhabere

"Türk bölgelerindeki halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması, Türk toplumunun mukavemet azminin daima canlı tutulması ve bu konuda devamlı eğitilmesi, toplumun anavatan bağlılığının devamının ve güçlendirilmesinin sağlanması ve muhtemel bir harekâta Ada'ya çıkacak Türk Silahlı Kuvvetleri'ne yardımcı olacak şekilde faaliyette bulunması görevleri ile kurulmuş olan (EDOK, 2000:8)" TMT başlangıçta coşku, heyecan ve motivasyonu pekiştirmek amacıyla Türk mitolojisine ve özelliklerine uygun olarak teşkilatlanır ve kullanılacak kod isimleri de buna uygun olarak seçer. Teşkilat daha sonra haberleşmede gizliliğin daha kolay tesis edilebilmesi için değişikliklere de gider. TMT Ankara karargâhu

1958 Mayıs ayında Ankara'da, Kıbrıs karargâhı da Lefkoşa'da Temmuz ayında kurulur. TMT'nin örgütlenme planında öngörülen ve Ada'nın 6 bölgesinde ilk 3 yılda oluşturulan sancaklardaki toplam mücahit sayısı 5000'e kadar çıkar. Bu arada Kıbrıs'ta kullanılacak her tür silah Anamur ve Mersin'de oluşturulan depolarda gönderilmeye hazır vaziyette ambalajlanmış olarak saklanmaktadır. TMT beş kişilik hücrelerden oluşan bir yeraltı teşkilatıdır. Hücre üyesi, yalnızca kendi hücresindekileri tanır, diğer hücreleri ve personelini tanımaz. Üst kademe ile irtibatı sağlayanlar ise sadece hücre liderleridir (Denktaş, 8 Temmuz 2003).

TMT'nin 1958 yılında kurulan ilk yapısı otağ, oba ve çadır olarak üç kademeli olarak belirlenir (Manavoğlu, 25 Ağustos 2004). 5 kişilik hücreler çadır, hücre üyeleri arı, otağa bağlı köyden sorumlu birim de oba idi; ancak bu yapılanma ve verilen isimlerin politik çağrışımlar yapabileceği endişesiyle daha sonra sembollerde değişiklikler yapılır ve bunların yerine kovan, petek ve oğullar oluşturulur. Her oğul 5 arıdan oluşur ve daha sonra otağın yerine kovan, obanın yerine petek, çadırın yerine oğul getirilir. 1960 yılından itibaren TMT altı bölgede altı birlik teşkil eder ve Mağusa (Erzurum), Lefke (Akşehir), Larnaka (Hatay), Baf (İzmir), Lefkoşa (Konya), Limasol (Antalya) sancaklarında 3–4 taburdan oluşan bir askerî güç oluşturur. Her taburda 50'şer kişilik teşkilatlanmış ve eğitilmiş bir kuvvet bulunmaktadır (Aydınova, 13 Temmuz 2003). Serdar olarak bilinen komutanların genellikle "Şahin, Atmaca" gibi kod adları vardır (Denktaş, 8 Temmuz 2003). TMT komutanı ise Bayraktar veya "Bozkurt" adıyla tanınır ve teşkilatın en üst düzey yöneticileri haricinde hiç kimse tarafından kimliği bilinmez. Herkes 21 Aralık 1963 tarihine kadar geçecek süreçte görev yaptığı 5 kişilik hücrenin içinde hareket eder, kurallara mutlak itaat eder, fazla soru sormaz, bilmemesi gereken şeyleri öğrenme gayreti içerisinde olmaz (Manavoğlu, 25 Ağustos 2004). 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber Kıbrıs'ta Bayraktar olarak görev yapan Kurmay Albay rütbesindeki subaylar, Türk Büyükelçiliği'nde idari ataşe görevindeyken Bayraktarlık görevini de sürdürür. Lefkoşa'daki Bayraktarlık bünyesinde Limasol, Mağusa, Baf, Larnaka, Yeşilirmak, Serdarlı, Boğaz, Erenköy, Lefke ve Mehmetçik Sancaktarlıkları da tesis edilir.

TMT'nin silahlı eğitimleri ise Ankara Zir Vadisi, Antalya Kemer yakınlarında yapılan "Hasret" eğitimi ve Ada'da Çiçeklik (KTMA, TMT Özel Arşivi), Küçüksu, Yağmuralan, Esentepe ve Kümürlü'deki izci kamplarında yapılan eğitimlerdir. Ada'daki eğitimlerde ketumiyet ve gizlilik içinde silah atışı hariç, silahın kurulması, bozulması, haber alma, istihbarat ve istihbarata karşı koyma, pusu, baskın, savunma ve köy savunmalarıyla ilgili planlar öğretilir (Tilki, 10 Temmuz 2003). TMT'de ayrıca "Personel, Gizli Harekât Tekniği, Pusu, Baskın (KTMA, TMT Özel Arşivi), Sabotaj ve Silahlar, Atış, Yanaşık Düzen, Kamufraj, haberleşme, Sır saklama, İstihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma, Hedeflere Yaklaşma ve Hedeflerden Uzaklaşma" konusunda da eğitim yapılır (Uzunoğlu, 13 Temmuz 2003). Tecrübeli bir gerilla subayı olan Grivas yönetimindeki EOKA'nın saldırılarına karşı koymak üzere kurulan TMT için seçilen kişilerin öncelikle güvenilir olması şartı aranır. Uzun bir seçim aşaması sonrasında istihbarat yapılarak ve kişi çeşitli ortamlarda denendikten sonra bu kişilerin soğuk yaklaşımla duygu ve düşünceleri belirlenir, uygun bulunması hâlinde sıcak yaklaşımla TMT saflarına girmeye davet edilir ve göreve gönüllü kişiler yemin ederek teşkilata alınır (Güvenir, 20 Temmuz 2005). Soğuk yaklaşımda kişiye itimat edilirse sıcak yaklaşım yapılır, Türk toplumunun mücadelesi anlatılır ve TMT'ye giriş sağlanır (Manavoğlu, 25 Ağustos 2004). Bir TMT üyesi için "tek şeref arkada mezar taşı bile bırakmamaktır." (Bora, 13 Temmuz 2003). İstihbarat konusunda ilgili birimler ve personel aracılığıyla yapılan çalışmalar gerek personel temini gerekse silahlanma, haberleşme ve eğitim konularında olsa da esas istihbarat çalışmaları ağırlıklı olarak EOKA'ya ve Rumlara yönelik olarak yapılır. EOKA'nın ve Rumların askerî gücü, silah mevcudu, cephanelikleri, eğitim alanları, personel durumu, hastane, cephanelik, karargâh, askerî garnizonlar gibi hassas bölgeler de ayrıca devamlı mercek altına alınan, krokileri çıkartılan, mümkünse fotoğraflanan yerler arasındadır (Gençay, 27 Temmuz 2005).

1958 yılından başlayarak Türkiye'den balıkçı tekneleriyle Ada'ya küçük çaplı silahların getirildiği dönemlerde bin bir zorlukla getirilen ilk parti 8–10 bavul içindeki silahlar, Rauf Denktaş'ın kendi evinde, hatta çocuklarının yatakları altında saklanır. Bu dönemde teşkilatın elinde antika denebilecek son derece eski, derme çatma silahlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma tüfekler bulunmaktadır. Bu yüzden 1963 sonrasında Lefkoşa'da Kırıkkale denilen atölyede su borularından el bombası, Sten tipi tüfek,

direksiyon millerinden ve karyola demirlerinden piyade tüfeği imal edilir. Lefkoşa'daki silah atölyesinde A-4 makineli tüfeği üretilir. Köylerde dip ve sır çanaklarda saklanan silahlar için bulunan yerler arasında samanlıklar, çeşmeler, mezarlıklar, ağaç altları, garajlar, doğal mağaralar, tavan araları, çeyiz sandıkları da sayılabilir (Tilki, 23 Ekim 2008). Öte yandan silahların dip ve sır çanaklara gömülmesi faaliyetleri en az silah temini kadar önemli, hassas ve sorumluluk isteyen bir görevdir. Bu işle ilgili görevlendirilen iki kişi faaliyetlerini son derece dikkatli yapmak zorundadırlar (KTMA, TMT Özel Arşivi). Silahların yerinin ilgisiz kişilerce tespit edilmesi, EOKA veya İngiliz idaresi tarafından yakalanması, gömülen yerin konumuna göre sivil halkın bu silahları bulması pek çok kişinin sıkıntıya girmesine neden olacağı gibi aynı zamanda teşkilatın güçlüklerle temin ettiği silahlardan mahrum kalması manasına da gelmektedir. Her çanak için görevlendirilen 2 mukavemetçi gres yağı, zift ve katranlı balmumuna sarılmış silah ve cephanenin saklanması, emniyeti, zaman zaman da kontrol edilmesinden sorumludurlar. Ayrıca çanaklar Kovan Beyi tarafından aksi bir emir verilmedikçe açılmayacaktır. Görevlendirilen kişiler dağarcıklama beyanı son derece dikkatli bir şekilde doldururlarken bu konuyla ilgili merkezdeki kayıtlar da aynı dikkatle yapılır. Bu silah ve cephanelerin teslim ve depolamasında "Dağarcıklama Beyanı ve Andi" denilen kodlu senetler kullanılır.

Türkiye'den Kıbrıs'a silah sevkiyatı ve sonrasında TMT'nin silah gücünün artırılması yönünde başlatılan girişimlerde "köprübaşı vazifesi gören" (Nuri, 8 Ağustos 2005) Erenköy ve Erenköylülerin ayrı bir yeri vardır. Türkiye'den sandallarla ilk silah nakli ise 16 Ağustos 1958 tarihinde Vehbi ve Celal Mahmutoğlu kardeşler ile Asaf Elmaz'ın kişisel gayreti sonrasında olmuştur. Bunun hemen ardından Genelkurmay tarafından satın alınan ve Kıbrıs Türk Kültür Derneği adına kayıt yaptırılan 25 tonluk bir balıkçı teknesi devreye girer. 24 Mart 1958'den itibaren her seferde Kıbrıs'a 15-20 tonluk silah sevkiyatı yapmaya başlayan tekneye, bu uğurda hayatını kaybeden Asaf Elmaz'ın anısına Elmas adı verilir. Bu teknede toplam 9 sefere çıkan ve son seferlerinde bir ihbar sonucu İngilizler tarafından yakalanan tekne personeli ise güvenilir, ağzı sıkı, ketum, görevden kaçmayacak ve 18 Ekim 1959 tarihinde İngiliz donanmasının Balalan açıklarında pususuna düşünceye kadar "canını dişine takarak gerekirse ölümü de göz alarak bu görevi yapacak kişiler" (Kotoğlu, 18 Ekim 2007) olarak değerlendirilen Perşembeli Reşat Yavuz ile Trabzonlu Ahmet Oğuz Kotoğlu ve Astsubay Ali Levent olur. Kıbrıs'a silah sevkiyatına "Bereket", silahların ilk toplandığı yere de "Bereket Çadırları" adı verilir. Bereketçilik denilen faaliyetler 1957 yılında ilk olarak Erenköy'den başlar, daha sonra Balalan, Akdeniz ve Ozanköy köylerindeki ikmal merkezleriyle tamamlanır (Uzunoglu, 13 Temmuz 2003).

TMT, Kanlı Noel olarak bilinen 21 Aralık 1963 günü Rumların topyekûn imhaya yönelik olarak ve Akritas planı çerçevesinde başlattıkları saldırı gününe kadar gizliliğini korumayı başarmıştır. Bugün bile sistemin çok iyi işleminin bir sonucu olarak TMT, dünyanın gizini en çok koruyan yeraltı teşkilatlarından birisidir. Faaliyetlerini çok büyük bir gizlilik içerisinde yürüten teşkilatın doktrini de bu yöndedir. TMT'nin Türkiye-Kıbrıs bağlantısı Ankara ve Lefkoşa'da oluşturulan telsiz hattıyla gerçekleştirilir. TMT'ye bağlı sancaklara da imkânlar ölçüsünde zaman içerisinde telsiz imkânı sağlanmaya çalışılır. 1958 yılından itibaren varlığını bütün Ada sathında hissettiren ancak kendisi hiçbir zaman ortaya çıkıp deşifre olmayan TMT'nin muhabere ve istihbarat konusunda düsturu belki de "Hem varım hem yokum gül suyundaki koku gibi" ifadesinde saklıdır. Yazışmaların kodlu yapılmasına dikkat edilir, Dağarcıklamada olduğu gibi son derece kısıtlı bir şifreleme ve kod sistemiyle konuşmalar ve yazışmalar yapılır (Aydınova, 13 Temmuz 2003). Bu mesajların ulaştırılmasında canlı ve cansız postalardan istifade edilmektedir. Canlı posta uygulamasında kendisine verilen mesajı belli bir saatte ve belli bir tarihte vermesi gereken kişi daha önceden tespit edilen bir şifreyi kullanır. Böylelikle gönderilen mesajın yanlış ellere geçmesinin önüne geçilmiş olunur. Ayrıca haberleşme için kullanılan canlı postaların dışında bir de cansız postalardan istifade edilir. Buna göre mesaj bir ağaç kovuğu, bir mezarlık, bir posta kutusu, yıkık bir binanın duvarı gibi çok farklı yerlere bırakılır ve görev tamamlanmış olur.

5.4.2. 27 Mayıs 1960 Sonrasında TMT ve 1963 Sonrası TMT Faaliyetleri

27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de yeni bir dönemin başlaması ile TMT için de sıkıntılı bir süreç başlar. TMT'nin ilk etapta 'Menderes'in Kıbrıs Adası'ndaki silahlı gücü' olarak değerlendirilmesi ve

'Gestapo' olarak nitelendirilmesi sonrasında TMT darbeden en çok etkilenen kuruluş olur. O güne kadar yaklaşık 5.000 Kıbrıslı Türk'ü eğiten TMT, çalışmalarını sağlıklı olarak devam ettiremez ve faaliyetler sekteye uğrar. Türkiye ve Kıbrıs'taki kadroları açığa alınan veya pasif görevlere atanan TMT, uzun bir süre bocalama devresine girer. Bu dönemde TMT'nin çalışmalarını yavaşlatan ve faaliyetleri aksatarak TMT üst yönetiminde görev yapan insanlar arasına neredeyse nifak tohumları saçan bir diğer mesele de 15 Ağustos 1960 sonrasında Emin Dırvana'nın Türkiye'nin ilk Kıbrıs Büyükelçisi olarak atanmasıyla ortaya çıkar. 1963 yılı ise Kıbrıs için kara bir yıl olacaktır. TMT Bayraktarlığı (X) gününün geldiği fikrinden hareketle 21 Aralık 1963 günü başlayan ve Kıbrıs tarihine Kanlı Noel olarak geçen tarihte bütün sancaklara harekete geçmeleri için emir verir. Her ne pahasına ve hangi şartlar altında olursa olsun Türk halkının canını, malını ve namusunu korumakla yükümlü TMT'nin bütün personeli göreve hazırdır, ancak o güne kadar çok iyi silahlanmış Rumlara karşı ellerinde etkili, vurucu gücü yüksek silahların olmaması önce sıkıntı yaratır. Bu dönem sadece Kıbrıslı Rumların ve EOKA teşkilatının değil, ayrıca Kıbrıs Türklerinin de TMT ile ilk defa karşılaştıkları bir dönem olacaktır. O güne kadar adı duyulan, varlığı hissedilen ancak somut olarak ortada görünmeyen TMT, böylece kendisini ilk defa ifşa eder.

Özellikle 21 Aralık 1963 sonrasında Rum saldırılarının başlamasıyla beraber fiilen ortadan kalkan Kıbrıs Cumhuriyeti sonrasında Kıbrıs Türk toplumunda yeniden yapılanma ve hayatı normale döndürme faaliyetleri hız kazanır. 16 Ağustos 1960 tarihinde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nden dışlanan Kıbrıslı Türklerin bütün Ada sathında birlik ve beraberliğinin sağlanması, eğitim seviyesinin geliştirilmesi, siyasi, sosyal, psikolojik, kültürel, ekonomik bağlamda yaraların sarılması ve hayatın normal seyrine getirilmesi, evlerinden atılan ve derme çatma çadırlarda yaşamaya mecbur bırakılan insanların tekrar evlerine dönebilmelerini sağlamak veya onlara yeni evler inşa etmek için faaliyetlere başlanır. TMT'nin bölgelerdeki Sancaktarlıkları vasıtasıyla ve kontrolü altında yapılan bu faaliyetlerde göçmenlerin iskân, barınma, gıda ve giyecek sorunu yanında Kıbrıs Türk ekonomisini canlandırma, kamu düzenini tekrar tesis etme, her türlü bakım, onarım, restorasyon tadilat çalışmalarıyla asayiş meselesi, belediye hizmetleri ve kültür hayatı da öncelikli olarak ele alınır. Bu dönemde ele alınan en ciddi projelerden bir tanesi TMT'nin 1963 sonrası süreçte Bayraktarlığını yapan Kenan Çoygun tarafından Kıbrıs'ın su sorununa kesin çözüm sağlamak amacıyla Ada'ya en yakın nokta olan Anamur'dan su getirtilmesi projesidir (Çoygun, 18 Aralık 2007). O dönemde Kenan Çoygun tarafından hayata geçirilmeye çalışılan bir başka önemli proje ise Kıbrıslı Türklerin elektrik ihtiyacını karşılayacak bir elektrik santrali kurulması veya güneş ışığı, fan ve yel değirmenleri modeli farklı enerji kaynakları vasıtasıyla enerji üretilebilmesi çalışmalarıdır (Çoygun, 18 Aralık 2007). Öte yandan yapılan bütün iyi niyetli girişimlere rağmen ortaya çıkan problemleri ortadan kaldırmak hiç de kolay değildir. Makarios'un uyguladığı ekonomik ambargo yanında Kıbrıs Cumhuriyeti'ne bağlı resmî kurum ve kuruluşlarda çalışanların can güvenliklerinin olmaması nedeniyle işlerine gidememeleri sonucunda ekonomik hayatın neredeyse sıfır noktasında bulunduğu Kıbrıs Türk toplumunda hayat iyice çekilmez hâle gelir. Toplum ihtiyaçlarını gidermek ve sıkıntıları asgariye indirmek üzere kurulan 'Çarşı Murakebe' ekipleri sayesinde iâşe ve ibate ile ilgili problemler halledilmeye çalışılır. Bu konuda TMT'ye en büyük destek yine Kızılay'dan gelmektedir.

Beslenme ve barınma ihtiyaçlarının yanında önemli sorunlardan birisi de çeşitli yaş gruplarındaki öğrenciler ve eğitim kadrolarıyla ilgili sorunlardır (Feridun, 1993: 555). Ada'nın dört bir tarafında hayatı normalleştirebilmek, Kıbrıslı Türklerin moral-motivasyonlarını ayakta tutabilmek ve onlara destek olabilmek amacıyla farklı girişimler söz konusudur ve bu faaliyetler neredeyse 1974 yılına kadar ve aralıksız olarak devam eder (Özhun, 1998: 22).

Özellikle "Dede" olarak bilinen Albay Kenan Çoygun'un Bayraktar olarak Kıbrıs'ta göreve başlaması ve ardından Arslan kod isimli Necmettin Erce'nin 8 Nisan 1965, Doğan kod isimli Süreyya Özdoğan'ın 11 Nisan 1965 tarihinde Yeşilyurt'a gelmeleri ile göçmenler için Günebakan ve Yeşilyurt arasında Yağmuralan ve Süleymaniye göçmenlerinin yerleştirdiği, ilkokulu da bulunan Yörökköy adı verilen yeni bir köy inşa edilir. Bu arada bölgede yapılan bir uygulamayla bölge dışına çıkan her araçtan ve satılan her türlü mala karşılık 1/10 oranında vergi alınarak sorumluluk bölgesindeki bütün köylerin ihtiyaçları bununla karşılanmaya çalışılır. Bu tahsilatın da eklenmesiyle yapılan faaliyetler arasında yeni

evlenenlere ve çocuğu olanlara yapılan yardımlar da bulunmaktadır. Köyün inşası için gereken topraktan kerpiç, kireç ocaklarında yapılırken çatılara çinko levhaları tutturmak için gereken kalaslar da Poli yakınlarında batan bir gemiden temin edilir. Ayrıca Yeşilirmak ve Günebakan'da Atatürk büstlerinin bulunduğu alanlar yapılırken çocuklar için parklar da açılır. Önemli mevzi ve noktalara saç levhalarla korunaklar yapılır ve Türk bayrakları dikilir. Rumlara ait olan tarlalar köylülere dağıtılarak sebze ve meyve üretmeleri sağlanır. Ayrıca jeneratör temin edilerek elektrik sorununa çözüm bulunmaya çalışılır. Köylülerin ve özellikle de kadınların denize girebilmeleri için plaj yaptırılır. Mücahitler gazinosu yanında öğretmen Zekai Özal'ın büyük katkılarıyla ortaokul da hizmete girer.

Kamu düzeninin sağlanması, hayatın normale dönmesi ve sosyal faaliyetlerin yeniden tesisi bağlamında Mağusa'da 20 Nisan 1967 tarihinde son derece bakımsız ve terk edilmiş bir hâlde bulunan Canbulat Paşa Türbesi'nin tamir ve tadilatı gerçekleştirilir. Ayrıca 15 Ağustos 1967 tarihinde Suriçi'nde 8 hanelik göçmen evi inşaatı ve 12 Ekim 1967 tarihinde de öncelikle mücahitlerin ve halkın istifade edeceği Othello Mücahitler Gazinosu inşaatı başlatılır. 1 Nisan 1968 tarihinde yine Mağusa'da Şehitler Abidesi inşaatına, 6 Nisan 1968 tarihinde de Karakol plajının inşaatına başlanır. Bu arada 1 Ekim 1969 tarihinden itibaren Namık Kemal Lisesi ve Kız Enstitüsü öğrencilerine TMT mensupları tarafından silah eğitimi yanında sivil savunma dersleri de verilmeye başlanır. Ayrıca toplumun moral-motivasyon bağlamında güçlü kılınması için kültürel faaliyetlere de hız verilir ve örneğin Mağusa Sancağı tarafından Altan Harmani, Ersen Akbay, Arif Gürbüz, Nihat Suyolcu, Arif İzmirlioğlu gibi TMT mensuplarından bir caz orkestrası teşkil edilir. Hemen arkasından Sancaktarın emriyle Dr. Özkan Hıfı, Diş Hekimi Ramiz Gökçe, İsmet Kotak, Hasan İskeleli, Eşref Çetinel, Hüseyin Akil aracılığıyla Mağusa Sanatseverler Derneği kurulur ve dernek müzik, tiyatro, folklor yanında resim, el sanatları, dikiş nakış gibi konularda sosyal dinamikleri hayatta tutmaya çalışır.

Öte yandan Özker Yaşın tarafından 1960 yılında yazılmış olan "Namık Kemal Kıbrıs'ta" isimli şiir, o günlerde Ada'da görev yapmakta olan müzik öğretmeni Kemal Gündüz tarafından "Namık Kemal Kıbrıs'ta Kantatı" olarak tekrar düzenlenir, bestelenir ve Lefkoşa'da lise öğrencileri tarafından ilk defa Kıbrıslı Türklere sunulur. Bu gösteri sırasında piyanosuyla eşlik eden ise Lefkoşa Kız Lisesi müzik öğretmeni Jale Derviş'tir. Ayrıca müzik öğretmeni Yılmaz Taner tarafından ve sözleri Zeka Alsancak'a ait olan "Mücahitler Marşı" daha sonra Mücahitler Bando'su'nun da kurucusu olan Zeki Taner tarafından bando uyarlaması yapılarak çalınmaya başlanır. Ayrıca Türkiye ile yakın ilişki ve irtibat kurulduğundan sosyal hayatı canlandırmak vasıtasıyla ses ve saz sanatçılarıyla tiyatro grupları ve tiyatro sanatçıları da değişik kültürel faaliyetlerde bulunmak üzere Ada'ya getirilir (Özkaya, 2005: 99):

"...1960'lı yılların sonlarında ve 1970'li yıllarda Kıbrıs Türküne moral vermek için Türkiye'den sanatçılar, sihirbazlar ve cambazlar gelirdi. Cadı Kazanı isimli tiyatro oyunu oynanmıştı Papatya Sineması'nda. Başrol oyuncularını ise Cahit İrgat ve Yıldız Kenter idi yanılmıyorsam. Barış Manço, Beyaz Kelebekler, Erkan Yolaç, Edip Akbayram, Berkant, Cem Karaca, Dursun Salkım, Funda Postacı, Nesrin Sipahi, Erkin Koray, Ekrem Bora, Türkan Şoray, Ediz Hun gibi pek çok sanatçı Kıbrıs Türk toplumuna moral vermek, Rumlar tarafından kapatılmış soluk borularımıza biraz soluk vermek amacıyla 1964-1974 arasında hayatlarını da riske atarak Kıbrıs'a gelmişlerdi..."

Bu dönemde TMT Bayraktarlığı ve bizzat dönemin Bayraktarı Kenan Coygun tarafından sanatsal bazı girişimler de başlatılır (Balıkçoğlu, 2013: 31):

"...1965 yılının ortalarında Kıbrıs Türk tiyatrosunu şekillendirecek önemli bazı gelişmeler oldu. Bir resepsiyonda Kemal Tunç ve Üner UluTuğ'la karşılaşan o günlerin askeri lideri 'Bozkurt' kod adlı Kemal Coygun onlara neden tiyatro yapmadıklarını sordu. Tunç'la UluTuğ da tiyatro yapılamamasının nedenlerini saymaya başlayınca Bozkurt onların sözünü kesti ve 'Tamam, ben bütün bu eksiklerinizi giderecek ve sizlere resmi bir tiyatro kurduracağım.' dedi. Hemen orada olan eğitimden sorumlu kişiyle maarif müdürüne derhâl resmî bir tiyatro kurmalarını emretti. Onlar da ister istemez buna itaat etmek zorunda kaldılar ve resmi tiyatronun temelleri o akşam o resepsiyonda atılmış oldu..."

Bu dönemde Kıbrıs'a gelen Türk sanatçılar bunlarla da sınırlı değildir. Cüneyt Arkin'dan Hülya Koçyiğit'e, Füsün Önal'dan Üç Hürel, Dadaşlar ve Ersen, Kurtalan Ekspres, Moğollar, Filiz Akın, Alpay, Gazanfer Özcan Tiyatrosu'ndan Meral-Zuhal ikilisine kadar pek çok sanatçı da Kıbrıs'a gelerek Kıbrıslı Türklere destek olurlar. Öte yandan Mağusa'da yukarıda sözü edilen sosyal ve sanatsal faaliyetlerin yürütülebilmesi için Buğday Camii veya Sina Paşa Camii olarak bilinen St. John Venedik Kilisesi restore edilerek sanatevi hâline getirilir. Derneğin sanat ve kültür faaliyetleri sadece Mağusa ile sınırlı kalmaz civar kasaba ve köylerde de imkânlar ölçüsünde oyunlar, müsamereler, sergiler ve oyunlar sahnelenir. Sanatseverler müzik topluluğunun ardından Mağusalı gençler Damlalar, Fevranlar, Larnakalı gençler Güryeller, Limasollu gençler Martılar ve Piskobulu gençler de Karaböcekler isimli bir orkestra teşkil ederler. Öte yandan Mağusa Sancağı tarafından 1971 tarihinde kurulan ve solo gitar ve kabak kemane- de Doğan Sahir, ritim gitarda Hasan Güray, bas gitarda Aykan Sahir trompette Gökmen Noyan, bate- ride Ali Çetin ve solist olarak Mehmet Denizer'in görev yaptığı Motifler grubu Larnaka'da yapılan Ada çapında bir yarışmada birinci olurlar.

Bu dönemde TMT Bayraktarlık karargâhı ile kaza merkezlerinde sancaktarlık karargâhları Kıbrıslı Türklerin sosyal, kültürel her türlü problemleriyle ilgili çözüm yolları bulmaya ve hayatı mümkün oldu- ğunca normale döndürmeye gayret eder: (TMT duyuruları)

"Sayı: D.VIII-3A/66
Aydın Sancağı

31 Ekim 1966

Sihhati Koruma, Temizlik, Düzen, Güzelleştirme İşleri Talimatı

Bafkazamız iç ve etrafı yaptığım iki günlük müşahedemde sihhati koruma ve temizlik bakımından her an sari bir hastalık salgını ile karşılaşılacak durumda. Bu bakımdan mücahit, Türk cemaatinin her yaşta insanı ve hatta çocuklarımız da aşağıda yazılı hususlara uyması gerekmektedir. Aşağıdaki hususların Oba Beyleri, Petek Beyleri, her aile ferdi ile aile reisleri tarafından dikkatle takip edilmesi, bu yapılması gereken işlerin talim terbiyenin bir parçası olarak kabul edilmesini, her çalışmanın Türk cemaati için 'Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için' prensibinin her fert tarafından birlik, beraberliğin temeli olduğunun daima hatırlanmasını rica ederim:

1. Her hane ve müessese bir ağız kapaklı çöp kabı bulunduracak. Bu çöp kapları imkânı olan hane ve müesseselerde yan taraflara konacak, imkânı olmayan durumlarda ise hanelerin ön tarafına düz bir şekilde, temiz olarak konulacaktır. Çöp kapları belediye vazifelileri tarafından her gün mutlaka toplanıp umumi çöp mahalline dökülecek, zaman zaman yakılacaktır.

2. Umumi yerler ve satış yerleri hiçbir surette cadde ve yollara çöp atmayacaktır. Kendileri tarafından bu gibi yerler ön ve etraflarının günde birkaç defa süpürülmesi sağlanacaktır. Bazı hane ve dükkân- lar önü ve civarında yığıntı toprak, taşlar vardır. Bu gibi kasabamızı, köy ve mahallemizi çirkin gösteren maddeler kaldırılacak, lüzumlu olan toprak ve taşlar cadde, yollardan görünmeyecek şekilde hane ve dükkânların iç taraflarına, bahçelere taşınacak, imkânı olmayan durumlarda çukur yerlere taşınarak yolların düzeltilmesi temin edilecektir.

3. Cadde ve sokaklara bakan ev, müesseselerin ön ve yan kenarları imkânı olduğu nispette çiçek- lendirilerek güzelleştirilecektir. Açıkta hiçbir bulaşık suyu ve daha pis maddeler bulundurulmayacak, dökülmeyecektir. Bu gibi pis su ve daha pis maddeler için çukurlar kazılıp üzeri örtülecek, bu çukurların dolması hâlinde toprakla doldurularak yeni çukurlar açılacaktır.

4. Bilhassa terk edilmiş boş hane, irtibat hendekleri, mevziler içi çocuklarımız tarafından insan pisliği ile kirletilmiştir. Bu gibi yerler her Petek bölgesi mücahitler tarafından temizlenecek, yakılabilen her türlü pislikler toplanıp yakılacak, külleri toprakla örtülecek, yanmayan pislik ve lüzumsuz çirkin maddeler gömülecektir. Aile reislerinin çocuklarına bu gibi pislikleri yapmaması için öğütlemesi, terbiye etmesi gerekir. Müesseselerin içleri de yeter derecede temiz değildir. Her müessese amiri vazifeye başla- madan önce müesseselerin iç, ön ve etrafının temiz olmasını sağlayacaktır. Müesseseler içinde küçük çöp kutuları ve içi kum, toprak dolu sigara atma kutuları bulundurulacaktır.

5. En ulvi bir ibadet yerimiz olan tek camimizin bahçesine zaman zaman çocuklar, hayvanlar gir- mekte ve ibadetgâhımızı kirletmektedir. Camimizin bahçesine çocukların girmemesi sağlanacak, otlama

ve diğer sebepler için hayvan salınmayacaktır. Her Cuma günü 08.00-11.00 saatleri arası kasaba ve köylerimiz için temizlik, güzelleştirme günü olarak kabul edilecek, bu mukaddes günümüzde ferdin abdest alması gibi kasaba, köylerimiz elbirliği ile temizlenip güzelleştirilecektir.

6. Cadde, sokak ve meydanları daraltacak, çirkin gösterecek şekilde hiçbir inşaat yapılmayacak, inşaat yapmak ihtiyacında olan kimseler Belediye Başkanlığından mutlaka inşaat müsaadesi alacaklardır. Her müessesede yangın vukuunda ilk söndürme gayreti olarak uygun yer ve miktarda dolu su, kum, toprak kovaları bulundurulacaktır. Motorlu araçlar yollarda diğer araçların ve halkın geçişine engel olacak gibi park etmeyecek, yolu boş bırakmak için kaldırımlarda 15 cm. ye, kaldırımsız yerlerde de duvara değecek gibi yanaşacaktır. Motorlu araç sürücüleri "Yol Daima Yayanındır." kaidesini unutmamalıdır. Keza meydanlarda da lalettayin yere park edilmeyecektir.

7. Başiboş, sahihsiz köpekler bulundurulmayacak, sahipli köpekler mutlaka tasmalı olacaktır. Sahipli tasmalı köpekler geceleyin sahipleri tarafından bir yere bağlı olarak bulundurulacaktır. Sahipsiz köpekler Belediye Başkanlığına toplattırılarak itlaf edilecektir. Kasaba dâhilinde davar sahipleri hayvanlarını başiboş bulundurmuyacak, başkasının bahçe ve ekinine zarar verdirmeyecektir. Bilhassa tavuklar her hanenin kendi hudutları içinde bulundurulacaktır. Keza hayvan dışkıları etrafa saçılmayacaktır. Gübreleme için biriktirilen fişkılar zaman zaman kasaba dışındaki gübrelenecek tarlalara nakledilerek orada bekletilecektir. Cadde ve sokaklar Belediye görevlileri tarafından her gün sabah saat 05.00-06.00'da süpürülecektir.

8. Hane ve müesseselerin bahçeleri boş, bakımsız bırakılmıştır. Bu gibi yerler mutlaka çiçeklendirilmeli yahut bazı istifade edilecek sebzeler dikilmelidir. Keza bahçecilik ekimine önem verilerek boş tarla ve bahçeler sürülmeli, hane sahiplerinin refahının gelişmesi sağlanmalıdır. Bahçe ve hanelerin hudut çitleri de güzel değildir. Bu gibi çitler düzeltilerek göze hoş görünecek bir şekle sokulmalıdır. Cemaat menfaatine uyulması gereken yukarıdaki hususlar kendilerini ilgilendiren mevzularda Belediye Başkanlığı ve Polis Müdürlüğü tarafından dikkatle takip edilerek her hafta Cumartesi günleri yazılı olarak bir raporla her madde ayrı ayrı olarak Sancaktarlık ilgili kademelerine bildirilecektir. Önemli hadise ve bilerek yapılacak olan ihmaller zuhurunda durum ivedilikle bildirilecektir.

Türk cemaat kardeşlerimin yukarıdaki kaidelere tamamıyla uymasını, birbirlerine ve Sancaktarlığa yardımcı olmalarını diler, şimdiden ferdin kendilerine teşekkür ederim. Gereğinin yapılmasını rica ederim. Sancaktar."

"Sayı: D. VIII-3A/66
Sancaktarlık Karargâhı

Aydın 19 Kasım 1966

Sayın Gazi Baf Sancağı, Müslüman Kardeşlerim,

Göreve başladığım günden beri el birliğiyle millî birlik, beraberliği sağlamlaştırmak, kasaba, köylerimizi onarmak, bir Türk cemaat ferdine yaraşır şekilde güzelleştirmek amacıyla gece gündüz çalışmaktayız. Fakat ben şahsen bu çalışma temposunun bizlere uygun bir süratte olmadığı kanaatindeyim. Daha medeni ırklar ve milletler kâinatın keşfedilmesi yolunda maddi, manevi bütün varlıkları ile çalışırken biz Türk cemaatinin bilhassa çalışma zamanlarında kahve köşelerinde zaman öldürmesi benim vicdani kanaatime göre çok büyük bir zafiyettir. Vatandaşlarıma aşağıdaki hususları tavsiye ediyorum;

1. Her rütbe ve makamdaki şahsın (öğretmen, polis, hususi iş sahipleri) genç, rütbe, makam, tahsil, zenginlik, fakirlik derecelerine aldırmadan kazma kürek işlerinde dahi çalışarak kasabamız ve köylerimize faydalı olmaları, bilhassa tahsilli, varlıklıların bu işlerde önyak olarak örnek olmaları, çalışma zamanlarında çalışan kişilere kötü örnek olacak şekilde kahvehanelerde tavla, oyun oynanması, toplum menfaatine yararlı olacak bir iş bulunamazsa her vatandaşın kendi ev, dükkân, bahçe, yolunun onarımı ile meşgul olması,

2. İcra Heyetince verilecek toplum çalışması görevlerine her an gönüllü olarak hazır olunması, boş arsa, bahçelerinin sürülüp ekilmesi, temizlenmesi, badana işlerinin tamamlanması, fakir ve maddi gücü olmayan ihtiyar vatandaşlara bu gibi işlerde yardımcı olunması, onların işlerinin görülmesi, her şahsın, ailenin mazisi iyi ve hatalı tarafları ile geride kalmıştır. Mazi ile öğünmek, yerinmek bir şey kazandırmaz. Bugün için cemaatimize hal ve istikbal lazımdır. Ben şahsen hiçbir kimsenin mazisine

fikir yürütmüyorum, yürütmeyeceğim. Aile fertlerinde birbirleri arasındaki menfaat düşkünlüğünden doğmuş kavgaların unutulması gerekir. İşte Gazi Baflılar Vatan İmdatına.'

3. Ahlaki gelişme olarak gençlerimizin çalışmaya alıştırılması bakımından aile reislerince ve öğretmenlerimizce çocuklarımızın terbiye edilmesi, gençlerimize, yeni neslimize örnek olacak, onları doğacak yeni aydınlık günlerimize güvenilir, övünülür bir şekilde sağlam yetiştirebilmek için şahsi menfaatler yüzünden geçimsizlikler, aile kavgaları, partileşmeler gibi bütünlüğü bozucu hareketlerden kaçınarak 'Her şey vatan için', 'Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için.' temel kuralları yolunda yetiştirmelerinin sağlanması amacıyla ile var gücümüzle çalışmaya yönelmek, iş zamanında mutlaka iş kıyafetine girilmeli, tatil, bayram günleri ile camiye gidildiğinde çok temiz olarak giyinmelidir.

4. Çalışan grupları seyretmek maksadıyla onların civarında dikilmek, onları işten alıkoymaktır. Seyretmeğe vakti olan bir kimsenin çalışmaya da vakti vardır. Bu gibi şahıslar hemen iş kıyafetine girip çalışanlara yardımcı olmalıdır. Vatandaşlarımız büyük himmet göstererek idareye zaman zaman para bağışında bulunmaları gerekecektir. Bu gibi yardımlar istendiği zaman vatandaşlarımızın canı gönülden bu bağış görevine uymaları gerekir. Mesela belediye helası yapmak için Ali Şefik Bey 10 Kıbrıs lirası, eşi Remziye Ali Şefik 10 Kıbrıs lirası ve Mehmet Bey Ebu Şakir Vakfı mütevellisi Sıtkı Kadızade 60 Kıbrıs lirası. Yol işlerinde kullanmak üzere eski bir kamyon almak için Kâzım A. Raşit 125 Kıbrıs lirası bağışta bulunmuşlardır. Kendilerine vatandaşlarım ve idare adına teşekkür ederim.

5. Vatandaşlarım arasında canı gönülden olağanüstü çalışanlar da vardır. Bu gibi arkadaşlar takdire layıktırlar. Mücahit taşçı Bay Hüseyin Kazım'ı 5, Mücahit belediye işçisi Bay Cemal Tezcan'ı 3 ve duvarcı ustası Raif Mustafa'yı 3 Kıbrıs lirası ile mükâfatlandırdım. Yapılacak çok işler vardır. El ve gönül birliği ile bütün imkânlarımızı seferber ederek eksikliklerimizi tamamlayacağız. Gazi Baflılarımızı daha güzel yapacağımıza inanıyorum. Boş yere sarfedecek vaktimiz yoktur. İmzasız yazular, önemsiz şikâyetler ile kıymetli vaktimizi maalesef fazlasıyla işgal eden kardeşlerimizin bundan böyle bu gibi yazı ve dilekçelerinin dikkate alınmayacağına bilmelerini isterim.

Yukarıdaki temel fikirler her Türk'ün, Müslüman'ın yapabileceği, inandığı kurallardır. Bu gibi toplum yararına olan kuralları fedakârlıkla yaptıkça Türk cemaatimiz için varılamayacak hedef yoktur. Hepinizi saygı ile selamlar, bu tavsiyelerime uyulmaya çalışılmasını rica ediyorum. Sancaktar"

Sancaktarlık sorumluluk sahası içerisinde işlerin daha düzenli bir şekilde yürütülebilmesi, arzu edilen ıslah ve tadilat çalışmalarının zamanında bitirilebilmesi ve kamuoyunun kullanımına açık genel tuvalet, yollar, park alanları, mezarlıklar ve ibadethanelerin bakım ve onarımlarının tamamlanabilmesi için halkın yardımlarına da ihtiyaç vardır. Bu maksatla zaman zaman yardım kampanyaları da düzenlenir.⁶ Söz konusu bu yardım kampanyalarına katılanlar sadece bölge halkıyla sınırlı değildir. Bu kampanyalara maddi gücünün el verdiği ölçüde katılan Kıbrıslı Türklerin yanında Sancaktarlık bünyesinde görev yapan mücahitler ve karargâh görevlisi subay ve astsubaylar da faaliyetlerin içerisinde ve onların maaşlarından her ay düzenli olarak tamamen gönüllülük esasına göre bir miktar kesinti yapılmaktadır. Yapılan bütün bu faaliyetler, yardımda bulunanların isimleri ve ne kadar yardımda buldukları, harcanan para miktarı, hangi işlerde ve ne kadar para harcandığı, kasada ne kadar para kaldığı konusunda düzenli olarak hazırlanan cetveller ayrıca kamuoyuna belli dönemlerde açıklanır. 21 Aralık 1963 Kanlı Noel'i sonrasında şiddetini gittikçe arttıran EOKA tedhişi karşısında bu dönem de gerek Kıbrıslı Türkler gerekse TMT açısından zor bir dönem olacaktır (Güvenir, 3 Haziran 2005):

"...Artık ateşkesin sağlandığı bir zaman olarak algıladığımız 1966-1967 yıllarında Dr. Fazıl Küçük bazen günlerce odasına kapanır ve tomarlarla eski Türkçe yazularını Türkçe olarak daktiloda temize çeker, rötuşlar ve son şeklini verir... TMT'nin 1974 öncesi Kıbrıs'taki rolü gerçekten büyük olmuştur. Bir düşünün. Kıbrıs Türk'ü Kıbrıs Cumhuriyeti'nden bir top gibi fırlatılıp atıldığında hiçbir şeyi yoktu. Ne bugünkü devlet daireleri ne resmî organları ne de meclisi ve Bakanlar Kurulu vardı. 21 Aralık 1963 olayları ile kendini birdenbire boşlukta bulan Kıbrıs Türk'ünün ulusal bilincinin korunarak yapılanmasında Bayraktar Kenan Çoygun'un ve onun maiyetindeki mücahit ordusunun rolü çok büyük olmuştur. Bir yerde o idari boşluğu, sivil halkı ürkütmeden ve rahatsız etmeden doldurmuştur. Hiç şüphe yok ki her

6 TMT Baf Sancağı tarafından Gazi Baflılara yönelik olarak dağıtılan TMT duyurusu

şey dört dörtlük değildi. Ama birlik ve beraberlik içinde bir yapı içinde parasız pulsuz, dünyadan tecrit edilmiş bir konum içinde var olmasını bilmiştir."

TMT faaliyetlerine destek veren ve sosyal ve kültürel çalışmaların yürütülmesine yardımcı olan kurum, kuruluş ve dernekler arasında Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nun bütün şubeleri, Türk okulları, Türk İşçi Birlikleri, cami komisyonları, Kıbrıs Türk'tür Partisi, Çetinkaya, Sönmez, Küçük Kaymaklı, Yeşilada, Gençlik Gücü, Kanlımescit, Demirtürk Spor Birliği, Doğan Türk Birliği, Gönyeli ve Ortaköy Spor Kulübü, Kıbrıs Türk Lisesi Mezunlar Birliği, Lefkoşa Türk Lisesi, Viktorya Kız Lisesi, İngiliz Okulu, Öğretmen Koleji gibi eğitim kurumları, ayrıca Türk İşçi Birlikleri Federasyonu, Türk Çiftçiler Birliği, NATO Taksi, Kıbrıs Türk Tüccarlar Derneği, Kardeş Ocağı, Hamallar Birliği, Dellallar Birliği, Halk Kulübü, Toplumseverler Kulübü, İnkılap Kulübü, Varlık Kulübü, Kadınlar Birliği, Kıbrıs Türk Hekimler Birliği, Türk Esnaf Birliği, Terakki Kulübü, Mavnacılar Birliği, Çatoz Türk Gençliği Birliği, Kazafana Türk Kültür Ocağı, Mora Türk Çiftçiler Birliği, Galatya Türk Çiftçiler Birliği, Tatlısu Türk Gençler Birliği gibi Kıbrıs Türk toplumunun her kesimine hitap eden farklı kurum ve kuruluşlar da bulunmaktadır. Öte yandan TMT'ye en büyük desteği veren gruplardan birisi de öğretmenlerdir ve dönemin öğretmenlerinin hemen hepsi TMT ile ilgili faaliyetlerde aktif rol alırlar (Aydınova, 13 Temmuz 2003):

"O zamanın öğretmenlerine herkesin şükran duyması lazım. Çünkü teşkilatın en güvendiği kişiler öğretmenlerdi. Biz mesela Limasolda karargâhta komutan Türkiyeli Bayraktar, yerli Ziya Rızki, DAL-1 Cengiz Hoca öğretmen, DAL-2 ben öğretmen, DAL-3 Hasan Ünal Ergüven öğretmen, DAL-4 Kemal Pars, Dal-5 Ferman, DAL-6 Selçuk Ahmet öğretmen. Köy teşkilatında teşkilatın başı mutlaka öğretmenlerdir. O zamanın öğretmenleri çok tamamdı."

5.5. GÖÇMENLERİN İSKÂNİ PROJESİ'NİN HAYATA GEÇİRİLMESİ

21 Aralık 1963 sonrasında yaşadıkları köylerden, kasabalardan ve evlerinden ayrılmak zorunda kalan Kıbrıslı Türkler öncelikle kendileri için daha güvenli olacak yerler aramaya başlarlar. Bu bağlamda tercih edilen ilk yerler ise akraba ve tanıdıkların bulunduğu köylerle sadece Türklerin yaşadığı köyler olur. Kıbrıslı göçmenler böylece ilk etapta göç ettikleri yerlerde boş durumda bulunan okul, cami, ev, ahır, ağıl ve mağaralara yerleşirler. 1966 yılı şubat ayından itibaren göçmenlerin sorunlarına kalıcı çözüm bulabilmek ve onları bu sıkıntılı ortamdan uzaklaştırabilmek amacıyla göçmen sorununu tamamen çözecek bir iskân projesiyle ilgili çalışmalara başlanır ve bu konuda sorumluluk Planlama ve İnşaat Dairesi'ne verilir. Bu konuda yapılan ve bir ay içerisinde tamamlanan etüt çalışmaları ve kasabalarla köylerden gelen verilerin değerlendirilmesi sonrasında hazırlanan Kıbrıs'ta Göçmenlerin İskânı Projesi, 7 Mart 1966 tarihinde tamamlanır. Söz konusu projeye göre 18.860 nüfuslu toplam 4.750 göçmen ailesinden 1.673 aileye yeni evler yapılması ve 418 ailenin de hâlen yaşamakta oldukları evlerinin bakım ve onarımının yapılması kararlaştırılır. Bulunabilecek inşaat malzemesi ve Kıbrıs'ın inşaat özelliklerine göre hazırlanan söz konusu projede ekonomi ve kullanılabilirlik ön planda tutularak yapılacak inşaatların daha sonra dar gelirli aileler tarafından da kullanılabilmesi hedeflenir.

Dönem itibarıyla işçilik ücretlerinin çok düşük olması ve işçilik konusunda çeşitli kişi ve kuruluşlardan yardım ve destek alınabileceği de göz önünde tutularak projenin tüm maliyetinin 754.193 Kıbrıs lirasına mal edileceği hesaplanır. Konuyla ilgili olarak hazırlanan çalışmalar ve projeler, Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği kanalıyla Türkiye'ye de iletilir ve 5 yıllık programlar hâlinde gerekli tahsisatın Türkiye'den gönderilmesine karar verilir. Türkiye'nin Kıbrıs'ta göçmenlere yönelik olarak yapılan göçmen evleri için tahsisatı proje tamamlandığında toplam olarak 1.132.992 Kıbrıs lirasına ulaşacaktır. Özellikle Kıbrıslı Rumların tedhiş ve terör hareketlerinin yoğunlaştığı 21 Aralık 1963 tarihinden 1974 yılına kadar 21.439 Kıbrıslı Türk, Ada'dan göç etmek zorunda kalır (Riesen, 10 Mart 1987). Aynı dönem içerisinde Kıbrıs'tan İngiltere'ye göç eden tahmini Türk nüfusu ise 1963 yılında 338, 1964 yılında 753, 1965 yılında 380, 1966 yılında 295, 1967 yılında 578, 1968 yılında 273, 1969 yılında 165, 1970 yılında 196, 1971 yılında 182, 1972 yılında 98, 1973 yılında 68 ve 1974 yılında 114 olmak üzere toplam 3440 kişidir. Daha güvenli bölgelere göç ederek yıllarca Lefkoşa'da Göçmenköy ve Hamitköy gibi göçmen kamplarında yazın sıcağı, kışın soğuğu altında hayatlarını idame ettirmeye çalışan göçmenlere ev tahsisi ancak Kıbrıs

Barış Harekâtı sonrasında gerçekleşecektir (Denktaş, 1999: 447). Hamitköy, 1960'larda Lefkoşa'ya bağlı 418 nüfuslu küçük bir köy iken 1963 olayları sonrasında yaklaşık 3500 civarında göçmen bu bölgede oluşturulan çadır kentlere yerleştirilmiştir (Gibbons, 1969: 128). Kıbrıs'ın genel nüfusu; 1963 yılında 582 bin, 1964 yılında 587 bin, 1966 yılında 595 bin, 1969'da 609 bin, 1973 yılında 634 bin ve savaşın patlak verdiği 1974 yılında ise 639 bin olarak belirtilir. Bu yıl içinde yıllık nüfus artışı ortalama yüzde 0.8 olarak kaydedilir. Nüfusun yüzde 18.1'ini 115.758 kişiyle Türkler, yüzde 81.9'unu ise 523.242 kişiyle Rumlar teşkil etmektedir. Kıbrıs'ta göçmenlerin iskânı projesi çerçevesinde 1 Nisan 1966-1 Nisan 1971 tarihleri arasında yeni bir uygulamaya geçilir. Bu bağlamda 1. tatbik yılı olan 1966 yılında 158.000 Kıbrıs lirası tahsisat ayrılır. 1 Nisan 1966-1 Nisan 1971 tarihleri arasında Lefkoşa/Boğaz bölgesinde inşaatı tamamlanan 615 göçmen evinden 538 tanesi satın alınmış araziye yapılırken, 62 tanesi vakıf arazisine ve 15 tanesi de hükümet arazisine yapılır. Aynı şekilde Lefkoşa'da da toplam 114 göçmen evinin 59 tanesi satın alınmış araziye, 20 tanesi evkaf arazisine ve 35 tanesi de hükümet arazisine inşa edilir. Mağusa'da toplam 33 evin 9 tanesi satın alınan araziye, 14 tanesi evkaf arazisine ve geriye kalan 10 tanesi de hükümet arazisine inşa edilir. Larnaka'da inşa edilen 116 göçmen evinin 64 tanesi satın alınan arazilere, 38 tanesi evkaf arazilerine ve 14 tanesi de hükümet arazilerine inşa edilir. Limasol'daki 120 göçmen evinin ise tamamı evkaf arazilerine inşa edilir. Baf'ta inşa edilen 232 göçmen evinin 57 tanesi satın alınmış arazilere yapılırken, 162 tanesi evkaf arazilerine ve geriye kalan 13 göçmen evi ise hükümet arazileri üzerine inşa edilir. Lefke'deki toplam 243 göçmen evinin 152 tanesi satın alınmış arazilere yapılırken, 70 tanesi evkaf arazilerine ve 21 tanesi de hükümet arazilerine inşa edilir. Bu dönem içerisinde göçmen evi inşa etmek üzere Lefkoşa'daki Ortaköy göçmen köyü için 82 dönüm arazi satın alınır ve 12.700 Kıbrıs lirası ödenir. Ayrıca yine Lefkoşa'da Fota, Hamitköy, Kırnı, Akıncılar, Kanlıköy, Meriç, Cihangir bölgelerinde de toplam 39 dönüm araziye karşılık olarak 5.143 Kıbrıs lirası ödenir. Lefke'nin Gaziveren köyünde 2 dönüm için 450 lira ödenirken, Erenköy'de 18 dönüm için 2.974 lira, Yeşilirmak köyünde ise 33 dönüm arazi karşılığında 390 lira ödenir ve yapılan göçmen evleri A tipi, A1 tipi, C tipi, D tipi, E tipi, F tipi, G tipi, İ tipi, prefabrike Türkiye, prefabrike J&P modelleri olmak üzere toplam 10 ayrı şekilde inşa edilirler.

5.6. KURULAN RADYO İSTASYONLARI

1959 Şubat ayında Londra Anlaşması için Londra'da bulunan Rauf R. Denktaş "Gün gele Rumlar bizi radyo servislerinden mahrum edebilirler. Radyo kültürel bir araçtır, eğitim ve kültür işleri toplumların yetki sınırlarına girdiğine göre kendi radyomuzu kurma hakkımız vardır. Bu safhada bu hakkı talep edelim." teklifinde bulunur; ancak bu o günlerde taraftar bulmaz (Denktaş, 1996:346). 1960 Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında Rauf R. Denktaş'ın kültür ve eğitim işlerinden sorumlu Cemaat Meclisi Başkanı olarak yaptığı müracaatlar da Hükümet ve Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilir (Denktaş, 1996: 347). Ancak Kıbrıs Türkü'nün var oluş mücadelesinde tartışılmaz yeri olan müesseselerden biri de Bayrak Radyosu olur. 21 Aralık 1963 tarihinde Rum saldırılarının başlaması ve Rum radyosunun Türk cemaatinin moralini bozacak şekilde yayınlar yapmaya başlamasıyla bir radyo istasyonu kurulması fikri gündeme gelir. Esasında bu konuyla ilgili çalışmalar çok daha önceden başlatılmıştır. Rum radyosunun yanlı ve moral bozucu yayınları karşısında Ada'da olup bitenleri yansıtmak amacıyla hazırlıklar yapılır ve özellikle Lefkoşa Sancaktarı Ahmet Göçmez'in girişimleri ve Bayraktar Kenan Çoygun'un onayıyla alınan ekipman TMT'ye ait bir depoya kaldırılır. Aralık 1963 olaylarının başlaması ve bu malzemelerin elde bulunmaması nedeniyle sıkıntılı bir süreç de başlar. 24 Aralık 1963 tarihinde verilen "Kahraman Mücahitlerimizin sesini doğru olarak yansıtmak bir radyoya ihtiyaç vardır." direktifinin alınmasından hemen sonra çalışmalara başlanılır. O günlerde Kıbrıs Telekomünikasyon İdare Meclisi asbaşkanı konumunda olan Ali Gürsoy'un da büyük destek verdiği bu çalışma sonrasında Lefkoşa'da Viktorya Caddesi'nde (Şehit Salahi Şevket Caddesi) bulunan Orhan Şevket'in deposundaki hurda malzemelerden radyo istasyonu kurma projesi de hayata böylece geçirilir. Bölgeden sorumlu Kara Petek Beyi Aziz Rüstem'in (Kara Aziz) verdiği bilgiler doğrultusunda malzemeleri Rum tehdidi altındaki bölgeden almak üzere Yıldırım (Y-1) Grup Komutanı Mehmetali Tremeşeli sorumluluğunda Alpay Mustafa, Mahmut Hüdaaverdi (Topal Mahmut), İbrahim Tremeşeli, Tacettin Atai, Fil Turgut

(Mustafa), “gerçek TMT’ci ve TMT öncesinde silah kuşanan, vatan yoluna canını koyan, göğüs göğüse mücadele eden” (Kıbrıs Postası, 3 Temmuz 2008) Esat Hüdaverdi, Hüseyin Pof, Özkan Atasoy, Mehmet Öksüzer, Mustafa Ormanlı, Kemal Kalıçay, Mustafa Osman ve Ali Gürsoy’dan oluşan ekip bölgeye gider. Pavlidis Garajı yakınlarında Rumlarla girilen çatışma sonrasında depoya girilir ve Ali Gürsoy’un gösterdiği malzemeler derhâl alınarak kamyonete yüklenir. Emniyetli bölgeye geçirilen malzemeler Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Vekili Dr. Fazıl Küçük’ün Cumhurbaşkanı Muavinliği Sarayı’nın bir zamanlar İngiliz sömürge yönetimi tarafından ahır olarak da kullanılan garajında birkaç cesur ve işbilir teknisyen vasıtasıyla ve derme çatma araçlarla imkânsız gerçekleştirilir. İhtiyaç duyulan aküler ise Alpay Mustafa idaresindeki bir grup tarafından toplanılır ve getirilen 80 kadar araba aküsüyle istasyon hazır hâle getirilir ve Lefkoşa ve çevresine seslenilir: “Bayrak, Bayrak, Bayrak.”

Araba aküleri ve telefon ahizeleriyle yapılan ve 25 Aralık 1963’ten itibaren başta Ali Gürsoy, Tuğrul Hilmi, Kemal Tunç, Özker Küfi, Özer Berkem, Üner Ulutuğ, Erdoğan Naim, Muammer Raşit, Özkan Ragıp, Orhan Atai, Hasan Gazi, Fuat Beyar, Kubilay Halluma ve birkaç teknisyenin özverili çalışmalarıyla yayın hayatına başlayan Bayrak Radyosu, Kıbrıs Türk toplumunun en büyük moral kaynağı olmuş, çarpışmalar ve katliamlar sonucunda birbirlerinden ayrı düşen ve haberleşemeyen ailelerin iyilik ve sağlık haberlerini yayımlayarak milli marşlar, kahramanlık türküleri ve şiirler okuyarak toplumun moral seviyesini hep yüksek tutmuş, milli duyguları kamçılıyordu (BRTK, 1988:3). 100 tane 12 voltluk akü ile çalışan radyo sadece 5 dakika süreyle yayın yapabildiğinden bu sürenin uzatılmasına çalışılır. 8 telefon ahizesi aracılığıyla konuşmaya çalışırken kafasını bir telefon ahizesinden diğerine çevirerek yayın yapmaya çalışan bu insanların yardımına 23 Aralık 1963 Pazartesi günü Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük ile röportaj yapmaya gelen Rum Radyosu personelinin getirdiği mikrofona, stüdyo mikseri, feroğraf ses kayıt cihazı ve kabloları yetişir. Bu cihazların da monte edilmesiyle biraz daha rahat çalışma imkânı bulan sistem, Dr. Küçük’ün malikânesinin arkasında bir keçi ağılına nakledilir ve buradan yayın yapmaya devam eder. Öyle ki burada oluşturulan stüdyodan okunan haberler sırasında arka planda da keçi sesleri duyulmaktadır. Bu stüdyo aracılığıyla TMT’nin Lefkoşa Serdarı Kemal Şemil ilk defa Lefkoşalılara seslenme imkânı bulur (Denktaş, 1996:346). Yeni verici cihazının da aynı yere yerleştirilmesi düşüncesiyle aynı yerde yapılan tahta kulübe gizlilik esasına pek uygun olmadığından verici daha sonra şimdiki Türk Müzesi’nin bulunduğu Mevlevi Tekkesi’nin arka odalarından birine yerleştirilir. Lefkoşa’da Bayrak Radyosu’nun ‘Kıbrıs Türk Mücahidinin Sesi’ olarak yayına başlamasından sonra Mağusa’da da 10 Şubat 1964 günü Canbulat Radyosu yayın hazırlıklarına girer. Bayrak Radyosu’nun hemen ardından açılan ikinci radyo istasyonu ise Sancaktar Eftal Akça ve Serdar Ziya Rızkının girişimleriyle 30 Aralık 1963 tarihinde hizmete giren Limasol Sancak Radyosu olur. Bu arada kurulan bir diğer radyo istasyonu ise Anamur Radyosu olarak bilinen Kıbrıs’ın Sesi Radyosu’dur. Bu radyolarla beraber hizmete giren bir başka radyo istasyonu ise 7 Ocak 1964 tarihinden itibaren yayın yapmaya başlayan Lefke Sancak Radyosu olur. 14 Ocak 1964 tarihinden itibaren hizmete giren ve Baf’ta yayın yapmakta olan Gazi Baf’ın Sesi Radyosu da yayınlarına aralıksız olarak 20 Temmuz 1974 tarihine kadar devam eder (Özad, 2002: 117).

1964 Ocak ayından başlayarak neredeyse 20 Temmuz 1974 tarihine kadar geçen 10 yıllık süreç Kıbrıs Adası’nda en üst düzeyde propaganda savaşlarının yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle Rumların ellerinde bulunan yüksek imkânlar ve artık Kıbrıslı Türklerin çalışmadığı radyo istasyonunu da kullanmak suretiyle uyguladıkları propaganda ve algı operasyonları psikolojik harekât bağlamında Kıbrıs Türklerinin moral-motivasyonlarını düşürmeye yöneliktir. Özellikle Türkçe ve İngilizce olarak yapılan radyo yayınları Kıbrıs Türklerinin direncini kırmaya yönelik girişimlerdir ve bu faaliyetlerin içinde doğrudan Makarios da bulunmaktadır. Kıbrıs Cumhuriyeti kurulurken nüfus oranlarına göre üzerinde anlaşılan yüzde 70 Rum ve yüzde 30 Türk istihdam etme kurallarına hiçbir zaman uymayan Makarios tam tersine Ada’daki Türk nüfusu bitirmek amacıyla Türklerin İngiltere ve Avustralya’ya gitmelerini teşvik eden açıklamalar yapmaktadır.

5.7. BARIŞ HAREKÂTI'NDA TÜRK MUKAVEMET TEŞKİLATI

Ada'da olup biten her durumu kendi lehlerine kullanarak propaganda ve psikolojik harbi kazanmak isteyen Yunanistan destekli EOKA-B ile Makarios yanlıları arasında söz konusu silah yardımı konusunda da suçlamalar ortaya çıkar. Grivas'ı ve EOKA-B'yi destekleyen Ethniki gazetesi ise bunu Kıbrıslı Türklerle, Kıbrıs Hükümetinin bir komplosu olarak niteler (Ethniki, 22 Aralık 1974);

"...Kıbrıs Rum komünistleri ve yoldaşları ile Kıbrıs Türk hempaları arasında bütün meşru ve gayri meşru faaliyet alanlarında tam bir iş birliği bulunmaktadır. Öğrendiğimize göre Kıbrıs Türk polisi, Lefkoşa ve Larnaka'da bazı Kıbrıs Türklerinin evlerinde yaptığı aramalarda Çek silahları bulmuştur. Kıbrıs Türklerine bu silahları EDEK Partisi'nin kanun dışı unsurları vermişlerdir... Makarios rejiminin Türklerle bu iş birliğinden güttüğü amaçlar şöyle özetlenebilir;

1- İktidar sahipleri ve mesai arkadaşlarının işine geldiği için, Kıbrıs'ı bağımsız olarak muhafaza etmek.

2- Digenis'i saf dışı bırakarak Enosis cephesini dağıtmak ve Enosis mücadelesini akamete uğratmak. Kıbrıs Hükümetinin, Kıbrıs Türk yönetimi ile iş birliği yapmakta olduğunu ispat eden birçok olaylar vardır. Bunların en önemlileri şunlardır;

a- Türkler, yönetimlerini geçici olmaktan çıkarıp daimî bir şekle sokmuşlardır. Her alanda faaliyet gösteren Bakanlar atamışlardır. Buna rağmen Makarios hükümeti hiçbir protestoda bulunmamıştır.

b- Denktaş, kendisine Cumhurbaşkanı y yardımcısı olarak yeni pasaport verilmesini istemiştir. Onun bu isteğine derhâl ret cevabı verilecek yerde, dilekçesinin incelenmekte olduğu tebliğ edilmiştir.

c- Türkler, Baf'ta Rum mallarını satın almakta oldukları ve bir iskele inşa etmeyi düşündükleri halde hükümet bütün bunlara ses çıkarmamaktadır.

d- Türklerin çeşitli yollardan Kıbrıs'a silah ithal etmekte olduklarını bildiği halde hükümet hiçbir tepki göstermemektedir. Üstelik Türklerin modern silahlarına karşı Milli Muhafız Ordusu'nun eski silahlarını değiştirip orduya modern silahlar tedarikine yanaşmamaktadır."

Öte yandan Yunanistan'daki cunta hükümeti ve Ada'daki EOKA-B örgütü tarafından desteklenen Girne, Baf ve Kitium piskoposları tarafından ruhani ve siyasi liderliği aynı anda yapamadığı ve bu durumun doğru olmadığı belirtilerek görevini bırakması yönünde köşeye sıkıştırılan Makarios ise EOKA-B tarafından öldürülen bir Rum polisin cenaze töreninde Grivas için "kötülük şeytani" yakıştırmasını yapar ve onu "gizlendiği yerden çıkmaya" davet eder (Kıbrıs Bülteni, Mayıs 73; 29);

"Ne yazık ki, 1963'ten bu yana Türk ayaklanmasına karşı koymak ve çeşitli polis görevlerini yerine getirmek gibi çetin görevler üstlenmiş olan Kıbrıs polisi, şimdi de bunlara ek olarak Grivas'ın silahlı çetelerinin saldırılarını püskürtmek zorunda kalmaktadır. Ulusça kabulü mümkün olmayan bir durumla karşı karşıyayız. Sözde Enosis'i gerçekleştirmek uğruna Rum, Rum'a saldırıyor. Polis karakollarının havaya uçurulması, polise ait silahların çalınması ve kaydedilen çeşitli saldırılar Kıbrıs Elenizmine ve Enosis'e indirilmiş darbelerdir ve Kıbrıs'ın taksimine imkân verecek ön şartları gerektirir. Grivas'ın Enosis'i gerçekleştirmek için bazı planları varsa, gizlendiği yerden gün ışığına çıkıp bu planları halka duyurmayı ve halkın desteğini sağlamaya çalışmayı bir görev saymalıdır. Caniyane saldırılar ve tedhişçiler Enosis'i yayma planı değil, ancak ulusal bir felaket sayılabilir."

1957-1960 ve 1964-1969 sürecinde Kıbrıs'ta ABD Büyükelçisi olarak görev yapan Taylor G. Belcher ise Makarios'a karşı düzenlenen komplolar ve farklı senaryolardan söz eder ve "Orada bulunduğumuz süre içinde Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümetinde yer alan birçok üst düzey yetkili muhtemel darbelerden söz etmekte ve bunda ABD Hükümetinin de önemli rolü olduğunu ileri sürmekteydi. Kıbrıs Hükümetinin elinde CIA'nın EOKA-B'ye finansal kaynak sağladığına dair belgeye dayanan kanıtlar olduğu bana kesin bir dille söylenmişti. Buna göre CIA parayı Atina'daki Yuannidis'e gönderiyor, o da Kıbrıs'ta EOKA-B örgütüyle birlikte çalışan Milli Muhafız Ordusu'na aktarıyordu." (O'Malley ve Craig, 2021; 243) der. Türkiye'de Kıbrıs'la ilgili faaliyetler yoğun bir şekilde devam ederken Kıbrıs'ta

Fotoğraf 5.1. Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Türk askeri ve bir mücahit, Kaynak: Ulvi Keser

da 10 sancak, 20 tabur ve 19 müstakil bölükten oluşan ve 104 Türk köyü ile 26 karma köy ve 5 kaza merkezinin savunmasından sorumlu Türk Mukavemet Teşkilatı da 15 Temmuz 1974 tarihi itibarıyla alarm durumuna geçer ve 19 Temmuz 1974 gününe kadar alarm tedbirleri en üst seviyede tutulur. Ortaya çıkan yeni durum çerçevesinde Bayraktarlık tarafından yayımlanan emirle TMT mensupları daha önceden belirlenmiş savunma mevzilerine kaydırılarak bu bölgeler işgal edilir ve buralardaki hazırlıklarını da her zaman olduğu şekilde aynı gizlilik ve ketumiyet içerisinde gerçekleştirirler. Derhâl ilk yardım istasyonları teşkil edilerek göreve başlatılır, ardından komuta yerleri devreye sokulur ve irtibat subayları buralarda göreve başlar.

Ayrıca muhabere sistemleri tam kapasite devreye girerken sivil savunma birimleriyle devamlı irtibat hâlinde çalışılır. Böylece Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı ile TMT daha önceden tespit edilmiş olan üçgen bölgeyi koruma görevleri yanında özellikle bu bölgeyle ilgili olarak Lefkoşa Sancağı ve Boğaz Sancağı Komutanlıklarını alarm durumuna geçirirler. Bu bölgede RMMO tarafından başlatılan kesif ateş ve bombardıman sonucunda özellikle muhabere sistemleri ve telli irtibat kesintiye uğramaya başlar ve 13.40 itibarıyla KTKA ile 6. Kolordu Komuta Karargâhı arasındaki telefon hatları zarar görür. Bu arada Ortaköy ve Gönyeli mevzileriyle Gönyeli-Boğaz yolu üzerindeki RMMO atışları gittikçe artar. Söz konusu bölge civarında Yunanların 6 Piyade Taburu ile temas sağlanmış durumdadır. Bu birliklerin yanında ayrıca Rumların ve Yunanların 3 komando taburu, 1 mekanize piyade taburu, 1 tank taburu, 6 piyade taburu, 1 keşif taburu, 4 topçu taburu ve 3 tanksavar taburu da bulunmaktadır. Bunlara ilaveten Girne sahillerini savunmak üzere 1 piyade taburu ile 1 tank takımı da Rumlar ve Yunanlar tarafından bölgede konuşlandırılmış durumdadır. Söz konusu bölgedeki Rum ve Yunan yığınağı ile bu bölgede yaşanan çatışmaların şiddeti ortaya çıkan bu tablodan çok daha iyi anlaşılmaktadır. TMT kanadında ise ayrıca seferberliğin ilanı ile beraber 6.500 olan barış mevcudu da 13.500'e çıkartılır ve daha önceden ihtiyatların da askere çağırılmasıyla birlikte askerî güç arttırılmış olur. Makarios Druşotis'in "Org. Kemal Yamak komutasındaki Özel Harp Dairesi hareketin genel koordinatörü olarak görev yapıyordu." (Druşotis, 2006; 415) dediği harekâtla ilgili olarak 19 Temmuz 1974 gününün ilk dakikalarıyla beraber saat 00.30'da Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilen emirde KTKA Komutanlığının TMT bünyesindeki Lefkoşa ve Boğaz Sancaktarlığı ile koordine ederek harekât kontrolüne alması ve hemen ardından bölgeye paraşütlerle indirilecek olan askeri birliklerle döner kanatlarla (helikopterlerle) bölgeye indirilecek birliklerin karşılanması emredilir. Bu emrin alınmasının hemen ardından atma ve indirme bölgelerinde işaretleme çalışmalarına hız verilir. Yunanlar ise TMT güçlerini "Kıbrıs Türk Birlikleri" olarak adlandırmaktadırlar; (KYKAK, 1969).

"1- En yüksek makam Lefkoşa Komutanlığıdır (Bayraktarlık) ve bunun sorumluluğunda da kantonları vardır.

2- Her komutanlığın yardımcıları ve bunların da birkaç bölüğü vardır.

3- Mevcudu 80-100 personelden ibaret 95-100 kadar bölüğü olduğu tahmin edilmektedir.

4- Kıbrıslı Türkler tarafından tutulan kantonlar Lefkoşa/Ağırdağ, Mağusa, Lefke ve köprübaşları ise Erenköy ve Yeşilirmak'tır. Bunların en mühimi Lefkoşa/Ağırdağ kantonudur ki kuzeyden yapılması muhtemel herhangi bir çıkarma teşebbüsüne yardımcı olur ve Meserya Ovası'nda vuku bulacak herhangi bir harekâta yardımcı olabilir.

5- Savunma tedbirleri taş duvarlardan teşekkül eden makineli tüfek yuvalarıyla Lefkoşa-Ağırdağ kantonunun bazı yerlerinde binaların takviye edilerek ve taş duvarlardan müteşekkil makineli tüfek yuvalarından ibarettir.

6- Önemli Türk kantonlarında eğitim subaylar nezaretinde yapılmaktadır. Bu bölgelerdeki eğitim durumu pek iyi olmakla beraber ücra köylerde eğitim durumu düşük seviyededir.

7- Savunma tedbirlerini takviye ederek ve silah, mühimmat ikmalleriyle morali en yüksek seviyede tutulmasına çaba sarf edilmektedir."

TMT konusunda Yunan Kuvvetleri Alayı tarafından yapılan bir başka istihbarat çalışmasında ise daha ayrıntılı bilgiler verilir (KYKAK, 1969);

"1- 14-55 yaş arasında 1.500 kişinin silâh altında bulunduğu tahmin edilmektedir.

Bölükler

Lefkoşa-Ağırdağ: 22-26 Bölük

Mağusa ve çevresi: 9-11 Bölük

Lefke kantonu: 8-10 Bölük

Erenköy köprübaşı: 3 Bölük

Yeşilirmak: 3 Bölük

Diğer Bölgeler

Baf: 11 Bölük

Limasol: 12 Bölük

Larnaka: 8-9 Bölük

Karpaz: 7 Bölük

Lefkonuk-Değirmenlik: 3-4 Bölük

Lefkoşa-Girne: 5 Bölük

Mevcut silahları İngiliz ve Amerikan yapısıdır. Her bölüğün kadrosuna göre silahları mevcuttur. Piyade ağır silahları Lefkoşa/Ağırdağ kantonunda mevcut olup diğer Türk bölgelerinde sayıları mahduttur. Mühimmatları mahdud olup uzun devreli harp için kifayetsizdir.

Moral: İyi ve çok iyi olarak nitelendirilebilir.

Faaliyetler:

1- Lefkoşa/Ağırdağ kantonu: Lefkoşa Türk kesiminden Ağırdağ (Boğaz)'a kadar olan araziye ihtiva eder. Taktik kıymetlendirilme bakımından önemlidir. Çünkü kuzey sahillerine yapılması muhtemel çıkarmaya yardım edebildiği gibi Merserya Ovası'nda yer alacak herhangi bir harekâta da yardımcı olabilir.

2- Mağusa: Mağusa Türk kesimi surlarla çevrilidir. Bundan gayri Sakarya ve Karakol sentleri de vardır. Limanın mevcudiyeti ve limanın her an Türkiye'nin kontrolüne girip bir çıkarma yeri olarak kullanılabilmesi Mağusa'yı kritik arazi kesimi yapmaktadır.

3- Lefke mukavemet merkezi: Omorfo Körfezi'ne yapılacak bir çıkarma harekâtına yardımcı olabilir.

4- Erenköy ve Yeşilirmak köprübaşları: Dillirga bölgesindedirler. Mevkileri itibarıyla taktik değerlendirme bakımından mühim addedilemezler. Türkiye'den küçük gemilerin kaçak olarak yaklaşma imkânları mevcuttur.

5- Sakinleri Türklerden oluşan ve mevkileri itibarıyla ulaştırmayı geçici olarak kesebilen Türk köyleri de savunma bölgeleri olarak nitelendirilebilir."

Vazifesi Türkiye'nin Kıbrıs'taki hak ve menfaatlerini, Kıbrıs Türk toplumunun can ve mal emniyetini korumak, Türkiye'nin müdahale harekâtı esnasında müdahale kuvvetlerine azami yardımı sağlamak

ve Ada'daki Türk mukavemetinin devamını mümkün kılmak olan TMT, Barış Harekâtı sırasında Ada'da son derece önemli bir rol oynar. Türkiye'nin Londra ve Zürih'te yapılan anlaşmalara bağlı garantör devlet olarak Ada'da Kıbrıslı Türklerin haklarını korumaya yönelik olarak yapacağı herhangi bir harekât olsun veya olmasın TMT teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra Türkiye'nin Kıbrıs'taki hak ve menfaatlerini haleldar edecek veya Kıbrıs Türk toplumunun can ve mal emniyetini tehlikeye düşürecek bir düşman saldırısına takaddüm eden günlerde veya saldırı vuku bulduğunda bu saldırıyı asgari hasar ve zayıyla karşılamak, düşmana azami zayıt verdimek, herhangi bir kesimde düşman kuvveti toplanmasına mani olmak, Rum halkının moralini bozmak, yöneticilerine karşı itimatlarını sarsmak maksadıyla bütün imkânlarını kullanır. Bu maksatla düşman tarafından icrası muhtemel baskın ve pusulara karşı her an hazırlıklı bulunacak ve gerekli tedbirleri barış zamanında alarak bütün bu tedbirleri aralıksız devam ettirecektir.

Adada meydana gelecek herhangi bir saldırı esnasında ise savunma sorumluluğu, aldığı bölgeleri azami ateş ve engelle savunacak, ayrıca her fırsattan istifade ederek müsait Rum köylerine baskınlar düzenleyecek, müsait geçiş noktalarına ve yollara pusular tertipleyecek, umulmadık yerde ve zamanda yapacağı düşman unsurlarına yönelik tahribatla düşman birlik ve malzeme konvoylarının harekâtını geciktirecektir. Ayrıca mücadele ve çatışma ortamında kaybedilen toprakları geri almak, savunulan bölgeleri genişletmek veya savunma hatlarını daha elverişli arazi kesimlerine intikal ettirmek ya da karşılarındaki düşmanı tespit etmek için karşı taarruzlar tertip edecektir.

Bilhassa Barış Gücü kontrolündeki arazi bloklarının Barış Gücü tarafından terk edilmesini müteakip düşmandan evvel el atılmasına azami gayreti de göstermesi planlanmaktadır. Bu durum TMT'nin özellikle 1974 Barış Harekâtı sırasında uygulaması planlanan hedefleri arasındadır. Bu kapsamda TMT, Barış Harekâtı döneminde veya herhangi bir çatışma ve harekât sırasında psikolojik harp metotlarından azami istifade ederek Kıbrıs Türk halkının moralini üstün seviyede tutacak ve düşman askeri gücünün moralini de bozacak şehir içinde kalabalık insan kitlelerinin bulunduğu noktalarda düşman askeri gücüne yönelik yapılacak sabotajlar ve kısa sürede büyüyecek yangınlar çıkartmak suretiyle düşmanın moral ve mücadele azmini kıracaktır. TMT güçleri ayrıca bölgelerinde hava hedefi olarak kabul edilen yerlerin gerektiğinde karadan da tahribine hazır bulundurulacaktır. Mahsur kalma ihtimaline karşı her Türk bölgesi asgari bir ay müddetle kendi kendine yeterli bir hayatı idame ettirecek lojistik tedbirleri alacaktır. Havadan yapılacak silah ve malzeme kabulünü (Boğaz ve Lefkoşa Sancağı hariç) ve gerekli yerlere bunların dağıtımını yapmaya hazır olacaktır. Ayrıca mümkün olan yerlerde müşkül durumda kalan komşu birlikleri takviyeye de hazır bulunulması gerekmektedir. Harekâtın her safhasında ast ve üst birliklerle irtibatın devamı da telli-telsiz hatlar ve özel kuryeler vasıtasıyla temin edilecektir. TSK tarafından yapılacak çıkarma veya indirme harekâtı esnasında müdahale kuvvetlerinin ulaştığı bölgelerdeki TMT birlikleri bu kuvvetlerin emrine girerek harekâta devam edecek, bu esnada ihtiyaç hissedilecek kılavuz ve kilit personeli hazır bulundurulacaktır. Müdahale esnasında veya müdahale olmadığı zamanlarda bir çatışmada mukavemetin çökmeye yüz tuttuğu bölgelerde düşmana teslim olması muhtemel zinde kuvvetin aynı yerde kalarak erimeğe terk edilmesi yerine silahlı çatışmanın düşman lehine döndüğü sorumluluk sahasının düşman eline geçeceği kanaati, mahallî komutanda belirir belirmez zinde güç bölgesinden sızarak en yakın Türk köyü veya mukavemet üssünde toplanacak ya dabu yeni bölgeden mukavemete devam edecektir. Böylece Türk bölgeleri parça parça düşman eline geçse bile mukavemetin devamlılığını sağlayacaktır. Konuyla ilgili olarak TMT tarafından kilit personel ve kılavuz personelden istifade edilecektir.

Kilit personel, herhangi bir şekilde karma veya karma olmayan Türk köylerine ulaşan TSK birliklerinin köyde temas kuracağı ve harekât süresince devamlı olarak köyde kalarak köydeki en büyük askeri birliğe komuta eden şahsa müşavirlik edecek olan personeldir. Kılavuz personel ise herhangi bir şekilde karma veya karma olmayan Türk köylerine ulaşan TSK birliklerinin köyde temas kuracağı ve harekât süresince devamlı olarak köyde kalarak köydeki en büyük askeri birliğe katılarak o birlik komutanının emrine girip birliğin ileri harekâtına iştirak ederek birliğe kılavuzluk görevi yapacak personel olarak nitelendirilir. Kilit personelde bulunması gereken nitelikler ise;

- 1- Köy içerisinde nüfuslu kişi olması,
- 2- Ketum ve dirayetli olması,
- 3- Davaya ve Türkiye'ye bağlılığı ile tanınması,
- 4- Köydeki lojistik ve idari destek imkânlarını iyi bilmesi,
- 5- Karma köylerde ise Rum halkını iyi tanınması,
- 6- Her köy için 2 veya 3 kişi olacak ve mümkünse mücahitler dışındaki sivil halktan, bunun mümkün olmaması hâlinde ise mücahitlerden seçilmesidir.

Kılavuz personeli ise buna bağlı olarak;

- 1- Köy ve civarındaki arazi ve yolları iyi tanınması,
- 2- Mümkün olduğu hallerde sivil gençlerden, aksi durumlarda ise mücahitlerden seçilmesi,
- 3- Ketum, disiplinli, itaatkâr olması,
- 4- Bulunduğu köyden Lefkoşa istikametine doğru diğer her komşu köy için bir veya iki kişi seçilmesi,
- 5- Bulunduğu köyden Lefkoşa istikametine doğru olan arazideki lojistik imkânları iyi bilmesi,
- 6- Seçilecek her şahısın hangi köy istikametine görevlendirileceğinin önceden planlanması,
- 7- Emrine gireceği Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait birlik komutanına müracaat ederek kılavuzu olduğu istikameti bildirmesi,
- 8- Birlik komutanının müsaadesine göre görevi müteakip köyde o köyce tefrik edilen kılavuza devretmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Yunanistan'ın bitmek tükenmek bilmeyen Megali İdea (Büyük Yunanistan) saplantısı yanında Ada'da yaşayan Rumların da Enosis (adanın Yunanistan'a dâhil edilmesi) hayalinden vazgeçmemeleri neticesinde Kıbrıs'ta istikrar, huzur ve barış ortamı ne acıdır ki yıllarca gerçekleşmeyecektir. İkinci Dünya Savaşı'nın 1939'da başlamasıyla birlikte önce İtalya, ardından Megali Limos (Büyük Açlık) stratejisi uygulayan ve Yunanistan'ı açlıkla dize getirmeyi planlayan Almanya'nın işgaline uğrayan, ardından korkunç bir iç savaş yaşayan Yunanistan, savaşın ardından 1949 yılına gelindiğinde sadece Türkiye'nin yardımlarıyla ayakta kalabilmeyi başarabilmiş, istihdam, üretim, eğitim, sosyal, bilimsel, kültürel, sınıfsal hayatı sıfırlanmış, kadınların doğurganlık oranı yüzde 1'e düşmüş, millî paraları drahmi tam anlamıyla pul olmuş, denizlerdeki balık yumurtlama alanları bile Alman işgal güçleri tarafından yağmalanmış perişan bir ülke durumundadır. Böyle bir Yunanistan'ın 1950 yılında BM'ye müracaat ederek Kıbrıs Adası'nı talep etmesi, diplomatik başvuruların reddedilmesi süreci ve ardından gelen Kıbrıs'ta EOKA tedhiş ve terör eylemleri 1 Nisan 1955 gününden itibaren Ada'yı kanlı bir hayata sürükler.

1959 Londra ve Zürih Antlaşmalarının ardından 16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti de terör eylemlerini durduramayacak, 21 Aralık 1963 tarihinde dönemin Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanı ve EOKA'nın acımasız üyelerinden Polikarpos Yorgacis'in liderliğini yaptığı yasadışı Akritas yapılanması devleti ortadan kaldırırken Kıbrıslı Türklere yönelik saldırılar da Lefkoşa merkezli olarak adanın dört bir yanına yayılacaktır. Mart 1964 tarihinde BM Güvenlik Konseyi kararı gereğince Ada'ya yerleştirilen ve hâlen dünyanın en uzun soluklu Barış Gücü misyonu olan BM Kıbrıs Barış Gücü (United Nations Forces in Cyprus) de soruna çözüm olmayacak ve bu kargaşa ve kaos ortamı 15 Temmuz 1974 tarihinde EOKA'nın bir başka üyesi sözde gazeteci Nikos Sampson tarafından Başpiskopos ve Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı yapılan oldubitti darbeyle Kıbrıs bir kere daha kan gölüne dönecektir. Türkiye'nin ısrarlı taleplerine ve Ada'daki kaos ortamını ortadan kaldırmaya yönelik müracaatlarına rağmen garantör devletler Yunanistan ve İngiltere'nin umursamaz tavırları neticesinde 20 Temmuz 1974 tarihinde meşru hakkını kullanarak Ada'ya müdahil olur ve askerî harekât başlatır.

Şekil 5.1. Kıbrıs Türk Mücahitler Teşkilatı tarafından hazırlanan direniş panosu (1996), Kaynak: Ulvi Keser

1 Nisan 1955 tarihinde Ada'da EOKA terör eylemlerinin başladığı günden itibaren 20 Temmuz 1974 ve sonrasına uzanan süreçte Kıbrıslı Türkler ise cesaret ve fedakârlık timsali olarak çaresizliğin içinde çare olmaya, Kıbrıslı Türklerin ifadesiyle "kendi yağlarıyla ciğerlerini kavurmaya" başlarlar. Bu araştırmada da görüleceği gibi göçmenlere kalıcı konutlar yapılması, başta Bayrak Radyosu olmak üzere Larnaka Doğanın Sesi, Mağusa Canbulat Radyosu, Lefke Sancak, Limasol Sancak, Gazi Baf ve Anamur Radyosu'nun faaliyete başlaması hep bunların örnekleridir. Fiilî ve resmî olarak Türkiye'nin 1 Ağustos 1958 tarihinden itibaren Ada'da yaşanan kargaşa ortamına yönelik olarak Kıbrıslı Türklerin daha önce oluşturdukları çeşitli mahallî örgütlenmeleri bir çatı altında profesyonel ve uzman kadrolar vasıtasıyla toplamasının ardından Kıbrıs Türk mücadelesi tarihi yeni bir yöne evrilmiş olacaktır. Tam anlamıyla bir Kuvay-ı Milliye mücadelesi verilen Ada'da çoluk çocuk demeden herkes elini taşın altına koyarak meşruiyet ve mevcudiyet mücadelesine destek olur. Kıbrıs'ta erkekler cephede savaşırken kadınlar her yerde savaşır ve TMT faaliyetlerine istihbarat, istihbarata karşı koyma, lojistik destek, ulaşım, 21 Aralık 1963 sonrası askeri üniforma, kışla hizmetleri, iaşe anlamında da destek olarak Kıbrıslı Türklerin moral-motivasyon güçlerini ayakta tutmayı ve Kıbrıs Türk toplumunu önce 1974, ardından 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne taşıyarak Kıbrıs Türk halkı yaparlar.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Kaynakları

- CIA Archive. (14 Nisan 1955). Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review, Copy No.133, SC No. 02037/55.
- CIA Archive. (17 Ekim 1957). Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review, Copy No.17, OCI No. 5253/57.

İngiliz Dışişleri Arşivi (Foreign Office). (FO.371/168967-XC.14311)
 Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA). TMT Bildirileri Koleksiyonu
 Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA). EOKA Bildirileri Dosyası No.1318 ve 1319.
 Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA). TMT Özel Arşivi, Dosya No. 1188/37 ve 298/007.
 Kıbrıs Yunan Kuvvetleri Alay Komutanlığı (KYKAK). (10 Haziran 1969). S-3, D-No.290/3/95, Kraliyet As.
 Pos. 902.

B- Basılı Kaynaklar

Akkurt, A. Kod Adı; Lale, Mücahide Hatice Tahsin'in Anıları ve Yaşamı, Akdeniz Haber Ajansı Yay., Kasım 2000, Lefkoşa.
 Augustus, F. (1986). *Modern Irregular Warfare*. New York.
 Balıkcıoğlu, O. (2013). Özgür İkili; Alikko ile Caher'in Öyküsü. Londra: Hey Print and Design.
 Bayrak Radyo ve Televizyon Kurumu (BRTK). (1988). Lefkoşa.
 Besim, F. ve Tolgay, A. (2014). *Kıbrıs Tıbbına Adanmış Yaşamlar; Dr. Kaya*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Tabipleri Odası Yay.
 Bilge, S. (1961). *Le Conflit De Chypre Et Les Cypriotes Turcs*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.
 BYGM. (1954). *Kıbrıs Meselesi*. No. 253. Ankara, 105.
 BYGM Olayların Takvimi. (1954). *Kıbrıs Meselesi*. No. 249. Ankara, 181.
 Demirağ, H. (2003). *Kıbrıs; Onlar ve Biz*, Lefkoşa.
 Denktash, R. R. (1982). *The Cyprus Triangle*, Lefkoşa.
 Denктаş, R. R. (1999). *Rauf Denктаş'ın Hatıraları Cilt 9*. İstanbul.
 Druşotis, M. (2005). *Karanlık Yön EOKA*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yay.
 Druşotis, M. (2006). *Kıbrıs 1970-1974: EOKA-B, Yunan Darbesi ve Türk İstilas*. Lefkoşa Galeri Kültür Yay.
 Eğitim ve Doktrin Komutanlığı (EDOK). (2000). *Geçmişten Geleceğe Kıbrıs, Askeri ve Siyasal Gelişmeler, Anılar ve Olaylar*. Ankara: Alınan Dersler Merkezi (KALDEM).
 Emilianydes, A. (1963). *Histoire De Chypre*. Paris.
 Evcil, C. (1999). *Yavru Vatan Kıbrıs'ta Zaferin Hikâyesi*.
 Feridun, H. *Eğitimle Bir Ömür*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
 Foley, C. (1964). *Guerrilla Warfare and EOKA Struggle; General Grivas*. Londra.
 Foley, C. (1964) *The Memoirs of General Grivas*. Londra: Longman Yay.
 Gibbons, H. S. (1969). *Peace Without Honor*. Ankara.
 Government of Cyprus, (1958). *Review of Events In Cyprus 1955-1957*. Lefkoşa.
 Gürkan, N. (2005). *Zirvedeki Yalnızlık Kulesi; Rauf Raif Denктаş*. Lefkoşa: Cümbeç Yay.
 Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı. (1996). *Sebeplere ve Sonuçlarıyla 1974 Barış Harekâtı*. Girne.
 Manizade, D. (1975). *Kıbrıs Düni Bugün Yarın*. İstanbul.
 O'Malley, B. ve Craig I. (2012). *Amerika, Casusluk ve İşgal; Kıbrıs Komplosu*. Lefkoşa: Khora Yay.
 Özad, M. H. (2002). *Baf ve Mücadele Yıllarım*. İstanbul.
 Özkarabekir, C. (2005). *Her Cephede Savaşık*. İstanbul: Doğan Kitap Yay.
 Özkaya, G. (2005). *Kasaba Baf ve Hatırlayabildiklerim*. Lefkoşa: Rüstem Kitabevi.
 Şahoğlu Vehbi, H. (2016). *Çıplak Gerçekler*. Lefkoşa.
 Tansu, İ. *Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu*. Ankara: Minpa Matbaacılık.
 Vanezis, P.N. (2000). *Cyprus Crime Without Punishment*. Hong Kong: Regal Printing Ltd.

C- Makaleler

Cumaloğlu, Y. (1998). Mücahit dergisi "TMT Özel Sayısı", Kıbrıs Türk Mücahitler Derneği. Lefkoşa.
 Hatzivassiliou, E. (2009). Cold War Pressures, Regional Strategies, and Relative Decline: British Military and Strategic Planning for Cyprus 1950-1960. *The Journal of Military History* 4(73), 1126-1148.
 Johnson, E. (2000). Keeping Cyprus off the Agenda; British and American Relations at the United Nations 1954-58. *Diplomacy and Statecraft* 11(3), 239-244
 Olgun, A. (2001). Kıbrıs'ın Sesi Radyosu. *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi* 46.
 Özhun, R. (1998) Yeşilirmak ve Yöre Halkının Kıbrıs Türk Milli Mücadelesindeki Yeri. *Kıbrıs Mektubu* 11(2).
 Tamçelik, S. (1993). Türk Mukavemet Teşkilatı'nın Bilinmeyen Bazı Yönleri. *Türk Yurdu* 71, 18-37.

C- Süreli Yayınlar

- Halkın Sesi. (1955). 2 Nisan 1955.
Halkın Sesi. (1955). 15 Temmuz 1955.
Ethniki. (1974). 22 Aralık 1974.
Kıbrıs Bülteni. (1973). Mayıs 1973.
Kıbrıs Postası. (2008). 3 Temmuz 2008.

Ç- Sözlü Tarih Çalışmaları

- 1- Aydın Samioğlu ile 29 Kasım 2004 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 2- KTKD İzmir Şubesi Başkanı Mustafa Tunçalp ile 18 Ekim 2002'de yapılan görüşme
- 3- TMT Derneği Başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.
- 4- Kemal Mişon ile 11 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 5- Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 6- Erdoğan Balçılar ile 10 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 7- TMT Lefkoşa Sancağı mensubu Erdoğan Tilki ile 18 Ağustos 2000 ve 10 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 8-TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi Nevzat Uzunoğlu ile 13 Temmuz 2003'te Girne'de yapılan görüşme
- 9-TMT Limasol Sancağı mensubu Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.
- 10- KKTC'nin ilk Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 11- TMT Türkiye Sorumlusu Emekli Alb. İsmail Tansu ile 18 Mart 2005, 18 Eylül 2007 ve 15 Eylül 2007 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.
- 12- TMT Limasol Sancağı mensubu Aydın Aygün ile 20 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.
- 13- TMT Limasol lider kadrosundan merhum Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003'de Girne'de yapılan görüşme.
- 14- TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.
- 15- Naciye Vardar ile 15 Ocak 2003 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.
- 16- TMT'nin Alev kod isimli üyesi Ordu Perşembeli merhum Ahmet Oğuz Kotoğlu ile 1980-2009 sürecinde yapılan çeşitli görüşmeler
- 17- TMT lideri Albay Rıza Vuruşkan'ın kızları Yasemin Vuruşkan Mesci ve Ferizet Vuruşkan ile 24 Kasım 2002 tarihinde yapılan görüşme.
- 18- 1967 yılında Geçitkale-Boğaziçi bölgesinde TMT Kovanbeyi olarak görev yapan İsmail Bozkurt ile 15 Ekim 2008 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 19- Emekli Tuğgeneral merhum Kenan Çoygun'un oğlu Timuçin Çoygun ile 18 Aralık 2007 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.
- 20- Emekli Tümgeneral Ali Fikret Atun'la 12 Aralık 2021 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme

D-Televizyon, İnternet ve Raporlar

- 1- Erenköy Mücahitler Derneği üyesi Kâmil Nuri'nin 8 Ağustos 2005 günü BRT'de yaptığı bir açıklama
- 2- KKTC Lefkoşa'da Osman Güvenir'den alınan 20 Temmuz 2005 tarihli bilgi notu.
- 3- Government of Cyprus (GOC), Review of Events In Cyprus 1955-1957, Lefkoşa, 1958.
- 4- Osman Güvenir'den alınan 3 Haziran 2005 ve 20 Temmuz 2005 tarihli bilgi notu.
- 5- TMT Limasol Sancağı mensubu merhum Macit Canova tarafından temin edilen TMT duyuruları.
- 6- M. Riesen and A. Müller, "The Demographic Structure of Cyprus", The Committee on Emigration, Refugees, and Demography", Council of Europe, 10 Mart 1987

1. KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş , Kaynak: Ulvi Keser

İNGİLİZ DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA SİYASAL GELİŞMELER

Salih EGEMEN*

ÖZET

Kıbrıs Türk toplumu, Ada'nın İngilizlere geçici olarak devrinden sonra fiili olarak İngiliz yönetimi altında yaşamaya başlamıştır. İngilizlerin oluşturduğu yerel yasama meclisi niteliğindeki Kavanin Meclisi'nde temsil deneyimi yaşanmıştır. 1920'li yıllarda kısa bir süre İngiliz yanlısı olarak nitelendirilen 'Evkafçılar' ve milliyetçi halkçılar arasında 'Kavanin Meclisi' seçimleri ve Evkaf yönetimi üzerinden bir rekabet yaşanmakla birlikte, 1931 Rum İsyanından sonra siyasi faaliyetlere yasak konulması bu rekabeti de sonlandırmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada görülen sömürge karşıtı hareketlerin de etkisiyle, Rumlar 1878 yılından itibaren dile getirdiği Enosis talebini (Yunanistan'la birleşme) şiddetlendirmiştir. Bu talebin de etkisiyle Kıbrıs Barış Harekâtı'nın olduğu 1974 yılına kadar, Kıbrıs Türk toplumu anti-Enosis bir tutum olarak, toplumsal ve siyasal birliğini korumak amacıyla yekvücut hareket etmiştir. 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1963 yılı bitmeden Rumlar tarafından yapılan tek taraflı anayasa değişikliği sonrası akim kalması üzerine, Türkler zor koşullarda da olsa kendi yönetimlerini oluşturmuşlardır. Barış Harekâtı'ndan sonra ise Kıbrıs Türk Federale Devleti'nin kurulmasıyla yapılan seçimlerle birlikte çok partili siyasi hayat başlamıştır. 1993 yılına kadar UBP'nin yönetiminde ve belirleyici olduğu bir siyasi yapı mevcuttur. Ancak, 1992 yılında UBP'nin kurucusu Rauf Denktaş ile Derviş Eroğlu arasında ortaya çıkan çatışma KKTC sağının ikiye bölünmesine yol açmıştır. Bu iki aktör arasında KKTC'deki patronaj sisteminin de önemli aktörlerindedir. 2000'li yıllarda ise Annan Planı'nın etkisiyle CTP öncülüğünde sol iktidara gelmiştir. 2010'lu yıllarda ise Kıbrıs Sorununun çözüm ihtimalinin zayıflaması ve "sağ" partilerin kendi içindeki iktidar kavgaları, siyasi hayata istikrarsızlık olarak yansımıştır. 2018 yılında yapılan son seçimde iki yeni siyasi partinin (YDP ve HP) de Meclise girmesi ve önemli oranda oy alması hem siyasette hem de seçimde bir arayışın devam ettiğini göstermektedir.

Bu makalede, 1878 yılından günümüze kadar olan siyasi gelişmeler tarihsel süreç analizi yapılarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *KKTC, Kavanin Meclisi, Anti Enosis, Siyasi Partiler*

* Dr. Lefke Avrupa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
e-posta: salihegemen2014@gmail.com

GİRİŞ

Beraberinde “sorun” sözcüğünü de taşıyan Kıbrıs, ülkenin iki büyük ve siyasi eşit unsurundan biri olan Kıbrıs Türklerine canlı bir siyaset sahnesi oluşturur. İngiliz yönetiminin başladığı 1878 yılından günümüze uzanan süreçte Kıbrıs Türkleri, bir yanda Rumlarla yaşadığı sorun çerçevesinde siyaset yapmışlar, diğer yanda da kendi iç dinamikleri çerçevesinde siyasal mücadele içinde olmuşlardır. Barış Harekâtı’na kadar daha çok içiçe yürüyen bu iki dinamiğin, Harekâttan sonra ciddi olarak ayrıştığı bilinmektedir. Bir başka anlatımla, 1974’ten sonra Kıbrıs sorunu bitmese de boyut değiştirmiştir. Savunma ve güvenlik ihtiyacının, varoluş mücadelesinin birincil ihtiyaç olmaktan çıktığı bu tarihten sonra Kıbrıs sorunu artık dış politika dehlizlerinin, bitmek tükenmek bilmeyen diplomasi manevralarının konusu olmaktadır.

Oysa Kıbrıs Türklerinin kendi içinde canlı, hareketli, rekabetçi yapısı, yükselişler ve düşüşler gösteren akım ve aktörleriyle gelişim göstermektedir.

Bu çalışma, Kıbrıs Türklerinin yaşadığı siyasal gelişmeyi üç dönem çerçevesinde incelemektedir.

Birinci dönem, 1878’de başlayan İngiliz yönetimi döneminden 1960’ta kurulan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti’ne uzanan süreçte yaşanan temel gelişmeleri esas alır.

İkinci dönem, ömrü çok kısa olan Kıbrıs Cumhuriyeti döneminden 1974 Barış Harekâtı’na kadar olan dönemi kapsar. Kıbrıs Türk toplumunun tarihsel olarak en zor yıllarını içeren bu dönem, bütün zorluklarına karşı, aynı zamanda Kıbrıs Türk toplumu için toplumsal bir övünç, toplu bir başarı hikâyesidir.

Üçüncü dönem, 1974’den günümüze uzanan süreç içinde yaşanan gelişmelerin özetidir. Çok partili bir siyasal ortam bulunan bu dönemde, Kıbrıs sorunu arkada çalan bir fon müziği olsa da esas olarak farklı sesli enstrümanlarla icra edilen, fazla ahenkli ve verimli olamayan bir iç politika mücadelesi niteliğindedir.

6.1. KIBRIS TÜRKLERİ İÇİN TEMSİLİ DEMOKRASİNİN VE RUMLARLA ORTAK YÖNETİMİN BAŞLANGICI: KAVANİN MECLİSİ

Kıbrıs’ta yönetimi Osmanlı Devleti’nden “geçici” olarak devralan İngiliz yönetiminin ilk yaptığı işlerden biri, burada yeni bir yönetim mekanizması kurmak oldu. Bu yönetim mekanizmasının stratejik kurumu olarak da “Kavanin Meclisi” adlı, yasama işlevi verilen konsey oluşturuldu (Samani, 2007).

Meclisin oluşumu ilk bakışta demokratik temsile uygundu. 1881 yılında yapılan sayımda, Ada Müslümanlarının toplam nüfusa oranı yüzde 25 çıktığından Meclis’te 3 Müslüman, gayrimüslimlerin oranı yüzde 75 çıktığından 12 gayrimüslim bulunacaktı. Müslümanlar kendi temsilcilerini kendi toplumlarından, gayrimüslimler de kendi temsilcilerini kendi üyeleri arasından ayrı ayrı seçecekti.

Elbette ki İngilizlerin demokrasi anlayışı Kıbrıs’ın yasama işlevini yüklenen bir meclisin yönetimini bütünüyle Ada’nın iki toplumunun seçilmiş temsilcilerine bırakacak kadar geniş değildi. Seçimle gelen 3 Müslüman, 12 Müslüman olmayan (ki resmî olarak öyle denmese de Ortodoks Hristiyan olmayan gayrimüslimler sayıca çok az olduğundan, fiilen bu dokuz üye Ortodoks Hristiyan demektir) ve 15 üyeye İngiliz yönetimince atanacak dokuz İngiliz memur eklenip Kavanin Meclisi 24 kişiden oluşacaktı.

24 kişilik Meclis’in salt çoğunluk, yani 13 oyla, karar alması öngörülmüştü. Eğer oylar 12/12 eşit olursa İngiliz yönetiminin Ada’daki başı olan temsilcisi hangi tarafı tutuyorsa o taraf çoğunluğu oluşturacaktı.

Kavanin Meclisi’nin öngörülen bu yapısı birkaç açıdan kayda değer niteliktedir. Birincisi, sınırlı da olsa, Kıbrıs’ta toplumlar arası nüfus dengesine dayalı temsili bir demokrasinin başlangıcını oluşturmaktadır.

Kavanin Meclisi’nin Kıbrıs Türkleri açısından asıl önemli özelliği ise şudur. Öngörülen temsil mekanizmasında Kıbrıs Türkleri ilk bakışta sayıca az ve etkisiz gibi görünmektedir. Ancak, karar mekanizmasına bakıldığında hem İngilizlerin hem de Ortodoks Hristiyan olan Rumların Meclis’te etkin olup karar alabilmesi için Müslümanların üç üyesinin oyuna ihtiyacı bulunmakta, bu üç üye stratejik bir rol oynayabilecek önem taşımaktadırlar.

Öyle ki İngiliz yönetimi Meclis'te etkin olabilmek için üç Müslüman üyenin tümüne, Rum toplumu etkin olabilmek için de hiç değilse en az bir Müslüman üyenin oyuna ihtiyaç duymaktadır. İngiliz yönetiminin Müslüman üyelere böylesine stratejik rol veren bir yönetim mekanizmasını neden oluşturduğu yoruma açıktır (Samani, 2007).

Birinci görüşe göre, Ada'nın "geçici" olarak yönetimini devralan İngilizler, Adayı yönetmek için öngördükleri üç Müslüman üyenin iş birliğine ihtiyaç duyulan bu mekanizma ile Osmanlı devletine "birlikte yönetim" mesajı vermiş oluyordu. Böylece hem Ada'yı 300 yıldan fazladır yöneten Osmanlı Devleti hem de Ada'da aidiyeti Osmanlı devletine ait olan Müslümanlar yönetimden bütünüyle dışlanmamış, kendilerini ortak hissetmiş olacaktı.

İkinci görüşe göre ise, Kavanin Meclisi'nin bu yapısı ile İngilizler meşhur böl ve yönet politikalarının tohumlarını da atmış oluyordular. Müslümanları stratejik ortak seçmelerinin nedeni bu idi.

Kuşkusuz, görüşler tartışmaya açıktır. Ama, somut bir gerçek vardır ki Kavanin Meclisi ile hem İngilizler hem de Rumlar için, sayıca az da olsalar Müslüman Türklerle iş birliği yapmadan Ada'da kolayca etkinlik kuramayacakları bir süreç başlamıştır. Kıbrıs Türkleri artık Ada'da belki istediğini yapamayacaktı ama istemediğini de yaptırmayacak bir konumda olacaktı. Nitekim tarihsel süreç içinde bunun somut örneğini, Ada Rumlarının en büyük hayali olan Enosis isteğini engelleyerek gerçekleştirecekti.

İngiliz yönetiminin 1882 yılında resmen faaliyete geçirdiği, 1931 yılında da Rumların Enosis amacıyla isyana kalkışması sonucu feshettiği Kavanin Meclisi, 49 yıl faaliyette bulunmuştur. Ada'nın ilk parlamentosu kabul edilen Kavanin Meclisi için 49 yıllık bu sürede 11 genel seçim, birçok ara seçim yapılmıştır. İki toplumun ortak demokrasi pratiğinin ilk somut kurumu olan Kavanin Meclisi'nin sonunu, Ada'nın tarihini ve bugününü, kısacası kaderini belirleyen Enosis getirmiştir.

6.2. ADA DİNAMIĞINI BELİRLEYEN İDEOLOJİ: ENOSİS

Yakın Kıbrıs tarihini belirleyen, ona damgasını vuran ve bilinmediği veya bilinmezlikten geldiği zaman Kıbrıs'la ilgili her türlü yorumun, görüşün eksik ve yanlış olacağı bir kavram vardır: Enosis.

Enosis, kelime anlamı ile "bir ülkeye ilhak edilme, o ülke toprağına dâhil olma" anlamında olmasına rağmen, Kıbrıs Rumlarının ve Yunanların, Kıbrıs'ı Yunanistan'a katma çabaları o kadar eski ve yoğun, bu arada sonuçsuzdur ki daha duyulur duyulmaz sanki yalnızca Kıbrıs'la ilgili bir kavram; Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını talep eden bir ideoloji olduğu akla gelmektedir (Bozkurt, 2018: 30).

Gerçekten de daha Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından önce kurulan ve amacı "Büyük Yunanistan Devleti"ni kurmak olan Filiki Eteryası Cemiyeti'nin programında (Salıxık, ty.) Batı Trakya, Ege ve Oniki Adalar, Girit, İmroz ve Bozcaada vd. gibi Kıbrıs'ın da Yunanistan'a ilhak edilmesinin amaçlandığı vurgulanmaktadır. 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ile birlikte bu amaçlananların da birer birer gerçekleştirilmeye çalışıldığı ve tarihsel süreç içinde Girit, Ege ve Oniki Adalar, Batı Trakya gibi yerlerin Yunanistan'a katılarak bir ölçüde de olsa başarıya ulaşıldığı görülmektedir.

Yayılmacılık öngören ve dış politika kavramları ile ifade edilecek olursa emperyalist niteliği açıkça ortada olan düşünce, çok geçmeden Kıbrıs Rumlarının da en büyük toplumsal düşü olmuş, onlar da bu amaç uğrunda kendilerine düşen payı yerine getirmeye çalışmıştır. Kıbrıs Rumlarının Enosis taleplerinin öncülüğünü ise Ada'nın ekonomik gücünü elinde tutan ve gittikçe yükselen Rum ticaret sermayesiyle Rum halkı üzerinde büyük etkiye sahip, Osmanlı Yönetimi altında oldukça önemli bir ekonomik gücü de elinde toplayıp Kıbrıs Rumlarının liderliğini üstlenen Ortodoks Kilisesi yapmıştır.

Bağımsız, iki kıtaya uzanan ve beş denize açılan, bir ayağı Avrupa'da öbür ayağı Asya'da olan "Büyük Yunanistan" düşüncesinin bir parçasını oluşturan Enosis düşüncesi, özellikle Ortodoks kilisesi önderliğinde, onun güçlü örgütlenme ağında Kıbrıs'ta da yankısını bulunca Ada yönetiminin İngiltere'ye geçmesi ile "gerçekleşme" umudunu artırmıştır. Çünkü Kıbrıs Rumları, Osmanlı yönetimi altında, kalkıştıkları ilk Enosis teşebbüsünde kendileri açısından bir "büyük felaket" yaşadıkları ve üzerlerinden uzunca bir süre atamayacakları bir travma geçirdikleri için fazla umutlu değillerdi. Bu "büyük felaket", yaşanan bu travma Enosis için Yunanistan'da kalkışılan isyanla eş zamanlı harekete geçen Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Enosis teşebbüsünü önceden haber alan Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Valisi Küçük Mehmet'in hiç tereddütsüz ve kararlılıkla hareket ederek kalkışmayı organize eden tüm kilise ulularını idam etmesinden kaynaklanıyordu (Metin, 2021: 165).

Vali Küçük Mehmet'in Enosis karşıtı bu kararlı ve sert politikası, Osmanlı yönetimi boyunca Rumların Enosis için harekete geçmesini engelleyen temel neden olmakla kalmadı, aynı zamanda Enosis'in gerçekleşme umudunu da sarstı. Ne var ki Osmanlı yönetiminin Ada yönetimini İngiltere'ye devretmesiyle Enosis umudu yine yükseldi.

Nitekim, Osmanlı yönetiminin 1878 yazında sona erip Ada'nın yönetiminin fiilen İngiltere'ye geçtiğinin daha ilk günü, Ada'ya Larnaka Limanı'ndan ayak basan ilk İngiliz Yüksek Komiseri Wolseley'i Başpiskopos başkanlığında bir heyet karşılamıştır. Başpiskopos Wolseley'e "hoş geldiniz" dedikten sonra saadete gelmiş ve "Biz bu yönetim değişikliğini hoş karşılıyoruz, çünkü İngiltere'nin daha önce Yunan Adaları'nı verdiği gibi, Kıbrıs'ı da Yunanistan'a, Anavatanımıza bırakacağından eminiz." demiştir (Orr, 1972: 160). Kilise Enosis talebini bütün bir İngiliz yönetimi boyunca her fırsatta hem fikrinsel hem de eylemsel olarak yinelemekten de geri kalmamıştır.

Enosis, Yunan milliyetçiliğinin Kıbrıs'taki izdüşümü olarak Kıbrıs'taki Ortodoks Rumların da millî ve egemen ideolojisi olunca, o zamana dek aralarında pek sorun olmayan Ortodokslarla, Ada'nın ikinci büyük etnik-dinsel topluluğunu oluşturan Ada Müslümanlarının yolları ayrılmaya başlamış, iki topluluk arasında sorunların yeşermesi için gerekli çatışma tohumları atılmıştır. Çünkü Ada Müslümanları, Ada'nın Yunanistan'a bağlanmasını kendi toplumsal varlıkları için büyük varoluşsal tehlike olarak görmekteydi ve kuşkusuz bunda da haksız sayılmazdı. Girit örneğini hatırlamak bile Kıbrıs'taki Müslümanların haklılığını ortaya koymaya yeterlidir (Denktaş, 2004). Üstelik buradaki Müslümanların kendi anavatanları kabul ettikleri Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanarak kurulan "isyankâr" Yunanistan Devleti'ne sempati ile bakmayacağı da düşünülebilir.

Ancak, bütün bunlara rağmen, Rum toplumu Enosis için İngiliz yönetimi nezdinde her türlü girişimi yapmış, hatta Ada'nın Yunanistan'a bağlanması için ayaklanmaya, 1912 ve özellikle 1931 yılında dahi kalkışmıştır. Zaten 1931 yılındaki ayaklanma nedeniyle İngiltere Ada'da Ortodoks-Müslüman ayrımı yapmaksızın tam bir baskı yönetimi kurmuş, Anayasayı askıya alıp, bu arada Kavanin Meclisi'ni de feshederek Enosis talebini engellemeye çalışmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Rum toplumunun Enosis mücadelesinin ayrıntılarını anlatmak ya da Kıbrıs sorununu ayrıntılarıyla tartışmak değildir. Ama, çok önemli bazı noktalara değinmek hem bugünkü Kıbrıs'ı hem de Kıbrıs Türklerinin siyasal hayatını anlamak için gerekli görülmektedir.

Değnilmesi gereken birinci nokta, Kıbrıs gibi sömürge ülkelerinde, sömürge yönetimine karşı antikolonyalist mücadelenin motor gücünü oluşturan bağımsızlıkçı bir milliyetçi ideolojinin Kıbrıs'ta ortaya çıkmamasıdır. Ada'daki çoğunluk nüfusu oluşturan Rum toplumu, Kıbrıs milliyetçiliğine dayalı bağımsızlık ideolojisi yerine Yunanistan'a bağlanmayı öngören Yunan milliyetçiliğini sahiplendiği için Kıbrıs'ta bağımsızlıkçı bir milliyetçilik ideolojisi yaratamamıştır (Gürel, 1985).

En az bunun kadar önemlisi Kıbrıs Rum solunun da bağımsızlıkçı, antiemperyalist bir ideolojiye sahip olmamasıdır. 1924 yılında kurulup baskı döneminde kapatılan, 1941 yılında faaliyetine izin verilen Komünist AKEL Partisi (Çalışan Halkın İlerici Partisi) de sağcılar ve Kilise ile birlikte, kimi zaman onlardan da ötede, Enosis mücadelesi vermiştir (Gürel, 1985). Böylece Kıbrıs, dinsel-etnik ayrımına dayanmayan, Kıbrıs Rum veya Türk, tüm emekçi, çalışan halkın ortak çıkarlarını koruması beklenen, sömürgecilğe karşı antiemperyalist bir mücadeleyi omuzlayabilecek, Yunanistan'a bağlanma yerine Kıbrıs'ın bağımsızlığını savunan, Rumlarla Türkler arasındaki en büyük ayrılık etkeni olan Enosis'i ortadan kaldırarak Kıbrıs'a bağımsızlığı ve toplumlar arası barışı getirebilecek bir sol siyasal oluşumdan yoksun kılınmıştır.

Nitekim, AKEL Newsletter'in Şubat 1975 sayısında şöyle denmektedir: "Enosis için mücadelede iki yol izlenmiştir. Biri EOKA'nın silahlı mücadele yolu, öteki de AKEL'in önderliğini yaptığı yığnsal demokratik eylem yolu" (İsmail, 1986: 84-85).

Taktik farklılıklar olsa da Rum toplumunun sağ-sol tüm siyasal akımlarınca tam bir ittifakla savunulan Enosis ideolojisi, bu durumda doğaldır ki Ada dinamiğinin belirleyicisi olmuştur.

Buna karşılık Enosis ideolojisine karşı olan Kıbrıs Türklerinin örgütlenmeleri de bu belirleyici dinamikten "belirlenen" olmuş ve Ada Türkleri bütün siyasal örgütlenmesini uzun bir süre, 1974'e kadar, bu dinamiği izleyerek, ona tepki oluşturarak büyük ölçüde anti-Enosis temeli üzerinde gerçekleştirmiştir.

6.2.1. Ada Türklerinin Enosis'e Tepkisi: Belirleyici Dinamiğe (Enosis) Karşı Oluşturulan Kıbrıs Türk Örgütlenmesi

Kıbrıs Türkleri, Ada'nın İngiltere'ye "geçici" olarak devredilmesi nedeni ve "asıl sahibi" Osmanlı Devleti'ne geri verileceği inancıyla Rum toplumunun Enosis taleplerinin gerçekleşmeyeceği umudunu uzun süre taşımışlardır. Ancak, 1914 yılında İngiltere'nin Kıbrıs'ı tek taraflı ilhakı ve hemen arkasından 1915 yılında Ada'yı Yunanistan'a vermeyi teklif etmesiyle harekete geçme, örgütlenip Enosis'e karşı çıkma gereği duymuşlardır. Böylece Kıbrıs Türklerinin ilk siyasal örgütlenmesi anti-Enosis temeli üzerinde kurulmuştur.

6.2.2. Meclis-i Milli Kongresi

Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, dünyayı yeniden şekillendirmek ve barış koşullarını saptamak amacıyla 1919 yılının başlarında toplanan Paris Barış Konferansı öncesinde Kıbrıs Rumları Enosis propagandasını yoğunlaştırınca, Ada Müslümanları da Paris'e temsilci gönderip Enosis'e karşı çıkmak, Ada'nın yeniden Osmanlı Devleti'ne iade edilmesini talep etmek için 10 Aralık 1918'de Lefkoşa'da Müftü Başkanlığı'nda Meclis-i Milli Kongresini toplamışlardır (İsmail, Birinci, 1987: 12-66).

Bu kongre ile Ada Müslümanları Enosis'e karşı ilk kez örgütlü bir mücadele başlatmışlardır. İngiliz yönetimi, Meclis-i Milli'nin toplanmasını "Kıbrıslı Türklerin çok ender ve ilk kez ortaya koydukları siyasi bir tavır" (İsmail, Birinci, 1987: 36) olarak nitelendirirken kuşkusuz haklıydı.

Gerçi İngiliz yönetimi, Paris'e gönderilmesi kararlaştırılan temsilcilerin gitmesine izin vermeyecekti ama o güne dek kontrolünde ve yanında tuttuğu Ada Müslümanlarının "uyanişı" başlamıştı. Bu uyanışa ivme kazandıran ve Ada'da anti-Enosis boyutuna anti-İngiliz boyutunu da ekleyen örgütlenme ise, aşağıda değinildiği gibi 1920'lerde ve 30'larda oluşmuştur.

Paris Barış Konferansı'nın Kıbrıs'la ilgili somut bir sonuç vermemesi ve Ada statüsünde Enosis lehinde değişiklik olmaması, Kıbrıs Müslümanlarını memnun etmekle beraber 1920'lerde Türkiye'de başlayan Kemalist milliyetçi, yenilikçi akım buradaki Müslüman aydınları da etkileyecek ve Kıbrıs Türk siyasal hayat ve örgütlenmesine damgasını vuracaktır.

6.2.3. Milli Cephe Partisi

Milli Cephe Partisi, Kemalist Kıbrıs Türk aydınlarının kurduğu örgütün adıdır. Ada Türklerinin sahip olduğu toplumsal hakların İngiliz yönetimince gasp edilmesi ve Kavanin Meclisi üyesi Müslüman temsilcilerin "İngilizin adamları" olmasına tepki duyan Kemalist aydınlar, 1930 seçimleri öncesinde örgütlenip seçime girmişler ve Müslümanlar arasında İngiliz yönetimiyle iş birliği yapan siyasal çizgi mensuplarını yenilgiye uğratmışlardır.

Milli Cephe'nin Lideri Necati Özkan'ın Kemalizmin özüne uygun bir şekilde antiemperyalist bir tavırla tüm Kıbrıslılar (Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar) lehinde olan konularda Kavanin Meclisi'nde Hristiyan üyelerle iş birliği yapması ve İngilizlerin 1882 Anayasası ile kurduğu yönetim mekanizmasını bozması İngiliz yönetimini oldukça endişelendirmiştir (Gürel, 1985). Çünkü Türklerle Rumların İngiliz yönetimine karşı ortak bir mücadele vererek sömürgeciliği tasfiye etmesi, bağımsız bir Kıbrıs'ın yolunu açması mümkün olabilirdi. Bu olmadıysa, bunun sorumluluğunu sömürgeciliğe karşı Müslüman Türklerle ortak mücadele vererek bağımsızlığa ulaşmak isteyen bir siyasal çizginin Rum tarafında bulunmamasında görmek gerekir. Rumlar İngiliz karşıtı her eylemi Enosis'e kanalize etmekteydiler.

1930 Kavanin Meclisi seçimlerini kazanıp Türk toplumu içindeki İngilizci, gelenekçi çizgiyi yenilgiye uğratan Kemalist Milliyetçiler, İngiliz yönetiminden Türk toplumunun toplumsal haklarını talep edeceklerdi.

6.2.4. Milli Kongre

1 Mayıs 1931 yılında toplanan Kemalist milliyetçi aydınların bu kongresinde İngiliz yönetimine karşı başlıca şu hakların iadesi talep edilmiştir (Gürel, 1984: 173-174):

Türk vakıf mallarının sahibi olan Evkaf'ın yönetiminin Kıbrıs Türklerinin seçilmiş temsilcilerine devri,

Türk eğitim kurumlarına yapılan yardımların sürdürülmesi,
Kıbrıs Türklerinin liderlik kurumu Müftülüğün yeniden kurulması,
Şer'i mahkemelerin bağımsızlığı.

Ancak, bu toplumsal taleplerin elde edilmesi bir yana, birkaç ay sonra gerçekleşen Rumların Enosis ayaklanması, her iki toplumun temel haklarını silip götürmüştü. Artık baskı dönemine girilmişti. 1931-41 baskı döneminde Kemalist aydınlar çalışmalarını gizli olarak sürdürseler de 41 sonrasında koşulları farklı olmuştur.

6.2.5. KATAK

Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu'nun kısaltılmış ve tarihe geçmiş adı olan KATAK (Gürkan, 1986: 134), baskı dönemi sonrasında ilk önemli siyasal partisi niteliğindedir. Bu parti 1941 yılında İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a verme teklifinin, dolayısıyla Enosis olasılığının güçlü olduğu bir dönemin ürünüdür. 1943 yılında kurulmuştur ve temel amacı Enosis'i önlemek olan Kıbrıslı Türklerin tüm siyasal akımlarını birleştirmiş, bütün görüş ayrılıklarını, kısa bir süre de olsa, potasında toplayabilmiştir.

Anti-Enosis temelinde birleşen siyasal çizgilerin hangileri olduğunu temel özellikleriyle vermek hem bu dönemin Kıbrıs Türk siyasal hayatını hem de daha sonraki Türk örgütlerinin oluşumunu anlamak için gereklidir.

6.2.6. Kemalist Milliyetçiler

Çizgilerden birincisi, 1930 Kavanin Meclisi seçimlerini kazanan Kemalist milliyetçi, yenilikçi çizgidir. Bunlar Milli Cephe Partisi ve Milli Kongre'yi toplayanların çizgisidir. Türkiyeci, anavatancı doğrultuda olan bu çizgi, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerinden, Türk-İngiliz ilişkilerinden doğrudan doğruya etkilenir nitelikteydi. Bu özelliğinin Kıbrıs'ın somut ve nesnel koşullarında iki anlamı vardı. Birincisi kendilerinin İngiliz yönetimine bakışı, onu dost-düşman olarak algılayışı bu ilişkinin niteliğine göre belirlenecekti. İkincisi, İngiliz yönetiminin bu çizgi mensuplarına bakışı, onları algılayışı aynı şekilde bu ilişkinin niteliğine göre şekillenecekti.

Bu nedenle, Türk-İngiliz ilişkilerinin hayli mesafeli olduğu 1920'li ve kısmen 1930'lu yıllarda Kemalist milliyetçilerle İngiliz yönetimi arasında soğuk rüzgarlar esmiş, İngiliz yönetimi, Kemalist çizgiye mensup unsurları denetimi altına almak, nötralize etmek için sert önlemler dahil farklı politikalar izlemek gereği duymuştur. Bu politikaların stratejik aracı olarak da Ada Müslümanlarının maddi kaynaklarının neredeyse tümüne sahip Evkaf kurumu kaynaklarıyla ödül/korkuya dayalı bir patronaj sistemi inşa etmiştir (Egemen, 2006: 89-141).

Nitekim, Milli Cephe Partisi ve Milli Kongre'yi toplayan Kemalist Milliyetçiler o dönemin anlatılan konjonktürü nedeniyle İngiliz karşıtı, anti-İngiliz'dir. Bu özellikleri nedeniyle, Kıbrıslı Rumlarla iş birliği yapıp sömürgecilğe karşı ortak mücadele vererek Ada'yı bağımsızlaştırmaya yatkındı. Ne var ki yukarıda değinildiği gibi Rumlar arasında bu iş birliğini yapabilecek bir siyasal akım yoktu.

Bu dönem Kemalist milliyetçilerinin siyasal lideri, 1930 Kavanin Meclisi seçimlerinin İngiliz işbirlikçisi çizginin lideri konumundaki, Evkaf Müdürü Sir Münür'e karşı kazanan Necati Özkan'dı.

6.2.7. İngilizci Evkafçılar

KATAK'ta yer alan Kemalist Milliyetçiler dışında gelenekçi, İngilizci, iş birlikçi çizgi bulunmaktadır. 1920'lere kadar Kıbrıs Türk toplumuna hükmetmişler, İngilizlerin kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı unsurlar olmuşlardır. Bunların çizgisi pro-İngiliz olarak nitelenebilir. Sir Münür ve Evkafçılar diye bilinenler bunların temsilcisidir (Egemen, 2006).

Kemalizm öncesi Türk toplumuna liderlik yapan bu çizginin hem İngiliz yönetimine Türk toplumunun başkaldırmasını önlemek hem de Rum toplumuna karşı denge oluşturmak gibi İngilizci işlevleri vardı. Kıbrıs Türk toplumu 1930 seçimlerinde bu çizgiyi aşmayı, eritmeyi başarmış, hegemonik üstünlüğü Kemalist milliyetçilere vermiştir.

KATAK, yukarıda özetlenen Kemalist Milliyetçi çizgi ile İngilizci çizginin birleştiği bir örgütlenmedir. Aslında bir anti-Enosis cephesidir. Ancak bu cephe fazla uzun süreli olamamıştır. Sadece Enosis

karşıtlığı, bir parti harcı oluşturmaya yetmemiştir. Çok kısa bir süre sonra çizgiler yeniden ayrışmaya, kendi örgütlerini kurmaya başlamıştır.

6.2.8. Milli Parti (Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi)

KATAK içinde de yer alan ve Kıbrıs Türk siyasi hayatında liderlik için öne çıkan Dr. Fazıl Küçük, KATAK'tan ayrılarak 25 Nisan 1944'te Milli Parti'yi kurmuştur (Çay, 1989: 32). Parti Enosis'e karşı olduğunu vurgulamış, Ada'da bir statüko değişikliği olacaksa da Ada eski sahibi Türkiye'ye bırakılmalıdır görüşünü savunmuştur.

Parti programı incelediğinde Milli Parti'nin statükonun devamına karşı olmadığı, İngiliz yönetimine karşı doğrudan, cepheden karşı çıkmadığı, yumuşak bir üslupla İngiliz yönetiminden Kıbrıs Türk toplumunun haklarını talep ettiği görülmektedir. Milli Parti, pro-İngiliz olarak nitelenemese de anti-İngiliz de değildir. Bu partiyi non-İngiliz olarak tanımlamak isabetli olur. Gerektiğinde İngiliz yönetimiyle iş birliği, gerektiğinde de üslubunu sertleştirmeden onunla mücadele edebilecek bir konumlanış içindedir.

6.2.9. İstiklal Partisi

İstiklal Partisi, 1920'li ve 30'lu yılların yükselen Kemalist lideri Necati Özkan tarafından 4 Haziran 1950'de kurulmuştur. Hem Kemalist hareketi doğrudan etkileyen Türk-İngiliz ilişkilerinin, hem de Türkiye'nin iç siyasi dengelerinin kökten değişime uğradığı bir konjonktürde kurulan İstiklal Partisi, Kıbrıs Türk siyasi hayatında fazla bir etkinlik gösterememiştir. Kendisini "İnönü'nün ve CHP'nin Kıbrıs'taki temsilcisi" olarak görmeye başlayan Necati Özkan, partisine amblem olarak da Altı Ok'u seçmiştir (İsmail, Birinci, 1987: 210). Türkiye'de CHP'nin iktidardan düşüp DP'nin iktidara geldiği günlerde ortaya çıkan bu durum, DP hükümetinin Özkan'a uyarıda bulunmasına, bunu dikkate almayan Özkan'ın 1953 yılında Türkiye'ye girmesinin yasaklanmasına kadar bir dizi olumsuzluğa neden olmuştur.

Bu noktada, Kemalist milliyetçi çizgi hakkında birkaç önemli noktaya daha değinmek gerekir. Kıbrıs Türk toplumunda yenileşmeyi ve Türk kimliğini başlatan bir aydın hareketi olan Kemalist milliyetçilik, Türkiye merkezli ve Türkiye'ye dönüktü. Kiblesi "Anavatan" olarak nitelenen Türkiye'ydi. Bu nedenle Türkiye'deki yönetimin politikalarından, tutum ve tercihlerinden doğrudan etkileniyordu. Nitekim DP döneminde Türkiye'de yaşanan DP-CHP çatışması; Kıbrıs'ı da etkilemiş, N. Özkan'ın etkinliğini sıfırlamıştır. O kadar ki bu süreçte Özkan yalnızca siyasi etkinliğini değil, hatırı sayılır servetini bile kaybetmiştir. Bu da göstermektedir ki Kıbrıs Türk toplumunun liderlik mücadelesinde Türkiye'nin oldukça etkin bir konuma sahip olması söz konusudur. Tarihsel gelişim içinde günümüzde de bunun geçerli olduğu vurgulanabilir.

6.2.10. Kıbrıs Türkleri Milli Birlik Partisi

İngiliz yönetiminin 1948 yılında İngilizci lider Sir Münür'ü Evkaf murahhaslığından alarak İngilizci liderliği tasfiye ettiği, Rum toplumunun Enosis mücadelesinin yeni bir ivme kazanmaya başladığı 1949 yılında, N. Özkan'ın temsil ettiği çizgi dışında kalan çizgiler bir araya gelerek Milli Birlik Partisi'ni oluşturmuşlardır (Gürel, 1984: 170). Bu parti ile birlikte hem Dr. Küçük'ün hem de çizgisinin liderliği tesicillenmiştir. Bu parti, 1955 yılında "Kıbrıs Türk'tür Partisi" adını almıştır.

1949 yılı bir başka açıdan da Kıbrıs Türk siyasi yaşamında kilometre taşı niteliğindedir. Çünkü yine bu tarihte, Ada'daki tüm Kıbrıs Türk kurum ve kuruluşları bir üst örgütlenmeye giderek "Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu" çatısı altında bir araya gelmişlerdir. Böylece nasıl ki Rum toplumu Enosis cephesinde "birlik ve beraberlik" içinde birleşmiş ise Türkler de anti-Enosis cephesinden birleşmiştir.

6.2.11. Türk Mukavemet Teşkilatı

Türk Mukavemet Teşkilatı, Kıbrıs Türklerinin o güne dek kurulan en etkin ve tartışmasız tarihsel belirleyiciliğe sahip yeraltı direniş örgütüdür. TMT ile ilgili değerlendirme yapmadan önce onun kuruluşunu hazırlayan tarihsel koşullara değinmekte yarar vardır.

1949 yılında başlayan yoğun Enosis talebi, 1950'li yıllarda önemli ivme kazanmıştır. Kıbrıs'ın uluslararası arenaya çıkması, BM'de Rum toplumunun "Kıbrıs halkına" *self-determination* talebi arkasına saklanarak Enosis için mücadeleyi şiddetlendirmesi, 1950'li yılların ilk yarısının ürünüdür. Ancak, bu çabaların sonuçsuz kalıp Enosis'in gerçekleşmemiş olması Kıbrıs tarihinde önemli bir dönemeç oluşturmuştur. Çünkü 1821'lerden başlayıp çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilmek istenen Enosis talebi, 1 Nisan 1955'te bu sefer şansını bir yeraltı örgütü olan EOKA ile tekrar denemiştir. EOKA (Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü) silahlı eylem yöntemi ile İngilizlere ve Türklere karşı eylem düzenlemiştir.

Bunun üzerine Türkler de bir yeraltı direniş örgütü kurmak ihtiyacı duymuşlardır. İşte TMT bu ihtiyacın ürünüdür. Rum tehlikesi karşısında Kıbrıslı Türkler her köyde, her mahallede kendini savunmak için kendiliğinden örgütlenecek ve her örgüt komşu örgütle ilişki kurup Ada çapında bütünleşerek 1957'de TMT oluşturulmuştur (Tahsin, 1988: 237; Bozkurt, 2018: 348-352). Kuşkusuz bu bütünleşme kolay olmamıştır. Ama bu bütünleşmeyi sağlayarak TMT'nin kurucuları diye nitelenebilecek üç isim vardır: Doktor Burhan Nalbantoğlu, Avukat Rauf Denktaş ve Kemal Tanrısevdi (Mütercimler, 1990: 68).

TMT'nin temel ideolojisi anti-Enosis'tir ve tüm 'anti ideolojileri' gibi süreklilik taşıyan amaçsal bir iç tutarlılığa sahip değildir. Çünkü, anti ideolojilerin belirgin özelliği pragmatik ve tepkisel olmalarıdır (Ergil, 1990).

Yukarıda değinildiği gibi, 1950'lerin başında Kıbrıs Türk toplumundaki egemen Kemalizm anlayışı özetlenmişti. Bu anlayış Türkiye'deki DP çizgisine paralel bir yaklaşımdadır. Hele 1955 Londra Konferansı ile İngiltere'nin Türkiye'yi Kıbrıs sorununda taraf olmaya teşvik etmesiyle ve Türkiye'nin Kıbrıs'la "resmî" olarak ilgilenmeye başlamasıyla Kıbrıs'taki Kemalist milliyetçilik, Anavatana (Türkiye'ye) bağlılık, onunla paralel düşünüp tavr alma anlamına gelip somutlaşmış, resmîleşmiştir.

Böyle olunca da Kıbrıs'taki Türk örgütlenmelerinin tavrı ve fikirleri Türkiye'den yönlendiriliyor olmuştur. Bu yüzden örneğin Türkiye'nin Kıbrıs politikası, Ada'nın Türkiye'ye verilmesi doğrultusunda Kıbrıs'taki siyasal örgütlenme "Kıbrıs Türk'tür Partisi" adını almıştır. 1955'te Millî Birlik Partisi'nin "Kıbrıs Türk'tür Partisi" adını alması bu yüzdendir. Türkiye'nin Kıbrıs politikası, Ada'nın Türkiye ve Yunanistan arasında taksim edilmesi doğrultusunda olduğu zaman da Kıbrıs Türk siyasal örgütünün, TMT'nin, ideolojisi taksim olmuştur.

Yalnız şunu vurgulamakta yarar vardır: Kıbrıs Türk milliyetçilik ideolojisinin taksim olarak göçükmesi ve bir süreklilik taşımaması önemli olmakla birlikte, Kıbrıs Türk milliyetçilik ideolojisinin anti-Enosis olarak süreklilik taşıdığı unutulmamalıdır. Bu yüzden TMT ideolojisinin taksim olarak değil, anti-Enosis olarak vurgulanması gerekmektedir.

Nitekim TMT, Kıbrıs Türklerinin etkin katılımıyla Enosis'e karşı bir set çekerek onu önlemiş ve Ada'nın Yunanistan'a bağlanması yerine bağımsız bir Cumhuriyet olmasını sağlamıştır.

16 Ağustos 1960'ta kurulan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti ile birlikte Enosis ideolojisi de kısa bir süre geri çekilmiştir. Ama, bu öyle bir geri çekilmedir ki daha sonraki sıçramasına olanak sağlama amacı gütmektedir.

Kıbrıs Cumhuriyeti ve sonrasındaki gelişmelere geçmeden önce şu da vurgulanmalıdır: EOKA'nın ve ardından tepki olarak TMT'nin kurulmasıyla Kıbrıs'taki siyasal hayat bu iki silahlı yeraltı örgütünün, özellikle Türkler açısından TMT'nin kontrolüne geçmiştir. Bu yüzden Kıbrıs Türk'tür Partisi de TMT bünyesi içinde toplanmış, ayrı bir etkinliği söz konusu olmamıştır.

TMT'nin Kıbrıs Türk siyasal hayatındaki rolü, kurulduğu Kasım 1957'den 20 Temmuz 1974 Barış Harekâtı'na dek, kısa süreli Kıbrıs Cumhuriyeti aşamasındaki belirsizlik dışında, artarak sürmüş ve bu dönem siyasal hayatına belirleyici hâkim damgayı vurmuştur.

6.2.12. Kıbrıs Cumhuriyeti ve Sonrasındaki Kıbrıs Türk Devlet Örgütlenmesi: Kıbrıs Türklerinin Kıbrıs Cumhuriyeti'nden KKTC'ye Geçirdikleri Siyasi Evrim

TMT'nin kurulup Enosis'e karşı başarılı bir mücadele ortaya koyması, NATO müttefiki İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin Kıbrıs'ta uzlaşarak iki toplumun siyasal eşitliğine dayalı bir ortaklık devleti kurmasına neden olmuştur. Kuşkusuz bu gelişmede o günün NATO-Varşova Paktları arasındaki güçler dengesinin gereklilikleri de önemli rol oynamıştır.

Üç NATO müttefikinin garantör olarak, iki toplum lideri Makarios ve Dr. Küçük'ün de toplumları adına attığı imzalarla oluşturulan Kıbrıs Cumhuriyeti, 16 Ağustos 1960'ta kuruldu. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Kavanin Meclisi'nde iki toplumun temsili ile başlayan ortaklık yeniden başlamış oldu; ama önemli bir farkla; artık İngiliz sömürge yönetimi ve onun temsilcileri yoktu. İki toplumun kendi temsilcilerinin belli sayısal dengelerle var olduğu bağımsız, BM'ye üye bir devlet vardı.

Cumhurbaşkanının Rum, cumhurbaşkanı yardımcısının Türk olduğu, anayasal sisteminin başkanlık sistemi olarak öngörüldüğü bu devlet, *sui generis*, kendine özgü bir devlet olarak tanımlanabilir. Dışişleri, savunma ve güvenlik konularında hem cumhurbaşkanı yardımcısına hem de cumhurbaşkanına yasama organının alacağı kararlara karşı kesin veto hakkı tanıyan bu sistemin özünü, Cumhuriyetin Savunma Bakanı Osman Örek'in benzetmesi veciz bir şekilde özetler: "Direksiyon Rumların elinde ama bizim elimizde de fren var."

Yürütme organında Rum cumhurbaşkanı ve Türk cumhurbaşkanı yardımcısı öngören Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, ayrıca yedi Rum ve üç Türk'ten oluşan, kararlarını salt çoğunlukla alan bir de bakanlar kurulu öngörmüştü.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yasama organı ise Temsilciler Meclisi adı altında, salt çoğunlukla karar alacak, toplumları tarafından ayrı ayrı seçilecek 35 Rum, 15 Türk'ten oluşacaktı. Görüldüğü gibi Türklerin temsil oranı yüzde 20 kabul edilen nüfus oranlarından daha fazla olarak yüzde 30 olarak öngörülmüştü. Kamu yönetiminde de benzer bir şekilde Türk toplumunun temsil oranı yüzde 30'du. Hatta, oluşturulması öngörülen Kıbrıs ordusunda temsil oranı yüzde 40'a çıkarılmıştı.

Yüksek Yargıda iki toplumun sayısal eşitliğini öngören Anayasa; Jandarma Genel Komutanlığı, Sa-yıştay gibi kimi kritik kurumlarının başında da Türklerin bulunmasını gerektiriyordu. Benzer biçimde Kamu Hizmeti Komisyonu gibi önemli kurumlarda Türk üyelerin ayrı çoğunluğuyla karar alma gibi düzenlemelerle de Türklerin azınlık konumunda kalmamasının mekanizmaları geliştirilmişti.

Kıbrıs Cumhuriyeti adı konmasa da aslında fonksiyonel bir federal devlet niteliğinde kurgulanmıştı. Çoğu devlet yetkisi Temsilciler Meclisi'ne ait olmakla birlikte, eğitim, kültür, din, kooperatifler, spor kulüpleri, medeni kanun, iki toplum üyelerine ait adli konular için yargı kurumu oluşturma ve belediyeler gibi hiç de küçümsenmeyecek konularda iki toplum ayrı Cemaat Meclisleriyle yönetilecekti. Dahası, Anayasa, Kıbrıs'ın 5 büyük kentinde Rumlarla Türklerin ayrı belediyeler kurup bunların yönetimini de Cemaat Meclislerinin inisiyatifine bırakmıştı.

Özetle, Kıbrıs Cumhuriyeti coğrafi temele dayanmasa da iki topluma dayalı fonksiyonel ya da korporatif bir federal devlet olarak tanımlanabilir (Kızılyürek, Erhürman, 2009). İki toplumun kurucu ortaklığına dayalı bu devlet istenseydi, sahip çıkılıyorsa kuşkusuz yaşayabilirdi.

Ne var ki Rum toplumu Türklerle şu ya da bu ölçüde bir ortaklık devleti oluşturma düşüncesinde değildi. Enosis'ten vazgeçilmemişti. Yalnızca güçler dengesinin değişmesi beklenmekteydi. Nitekim 13 madde altında topladıkları, cumhurbaşkanı yardımcısına veto hakkı tanıyan ve Türklerin eşitliği ve Cumhuriyetteki etkisini sağlayan haktan başlayarak bir dizi değişiklik talep edildi. Beklendiği gibi kendisini bütünüyle azınlık konumuna indirgeyecek değişiklik önerileri Kıbrıs Türk tarafı ve Türkiye tarafından kabul edilmedi.

Değişiklikleri rıza ile gerçekleştiremeyeceğini gören Rum siyasal liderliği, Kıbrıs Türklerini imha planı olarak tanımlanan Akritas Planı'nı uygulamaya koydu (Mütercimler, 1990: 350-358). Plana göre ani bir saldırı ile Türkler yok edilecek ve Enosis gerçekleştirilecekti.

Ne var ki 1963 Noel'inde başlayan Rum saldırıları, TMT liderliğindeki Türk toplumunca direnişle karşılandı. Rumlar silah tehdidiyle Türkleri devlet mekanizmasından ve devletteki haklarından mahrum bıraktı ve Cumhuriyeti üç yıl gibi kısa süre içinde fiilen ortadan kaldırdı ama Kıbrıs Türklerini fiziken ortadan kaldıramadı.

Saldırıları sonucu Kıbrıs Türkleri geniş çapta göç hareketleriyle kendi içinde kapalı, enklav adı verilen 30 kadar küçük bölgede, birincil amacı güvenlik ve savunma ihtiyacını karşılamak olan bireyler olarak yaşamaya başladı. Bu ihtiyaçları karşılamak da hiç kuşku yok ki TMT'nin görevi olmuş ve onun toplumdaki etkinliğini belirlemiştir. Böylece Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yönetim mekanizmasından dışlanan Türkler, TMT'nin koruyucu kanatları altında "kendi kendilerini yönetmek" yolunda birtakım adımlar atmaya başlamıştır.

6.2.13. Zor Yıllar ve Genel Komite Örgütlenmesi

Genel Komite, Kıbrıs Türklerinin Rumlardan ayrı olarak kendi toplumsal ihtiyaçlarını gidermek amacı ile kurdukları ilk Kıbrıs Türk yönetimidir. Bir başka deyişle, Genel Komite örgütlenmesi, Kıbrıs Türklerinin “kendi kendilerini yönetmek” üzere attıkları ilk adımdır.

Kıbrıs Türklerinin içine düşürüldüğü olağanüstü durum sonucu oluşturulan bu yönetim, olağanüstü durumlarda kimi ülkelerde oluşturulan yetkileri sınırsız hükümetlere (veya komitelere) benzetilebilir. Ama, belirtilmelidir ki Kıbrıs Türkleri böyle bir örgütlenmeye giderken uluslararası anlaşmalarla kurulmuş olan ve dışlandıkları Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yasaları çerçevesinde hareket etmeye, en azından böyle bir meşruiyet arayışı içinde olmaya özen göstermiştir. Bu yüzden Genel Komite, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin çeşitli organlarında görev yapmakta olan ve yasalarla yetkili kılınan kişilerden oluşturulmuştur (Tatar, 2021). Fakat, vurgulamak gerekir ki, meşruiyet arayışı bir yana, bu Komitenin en etkin üyesi ve fiili liderinin “Bayraktar” olarak adlandırılan TMT lideri olduğu şüphesidir. Durumun olağanüstü olduğu böyle bir aşamada bunu doğal karşılamak gerekir. Dahası, bu örgütlenme her ne kadar komite olarak isimlendirilse de aslında Bayraktar'ın tartışılmaz otoritesi altında, bir otokratik iktidar olarak nitelenmelidir.

Zaten Genel Komite, Ada'nın dört bir tarafında dağınık bir şekilde enklavlarda yaşayan tüm Kıbrıs Türkleri üzerinde etkinlik kurmak amacıyla olmakla birlikte, Lefkoşa ve yakınındaki Türk bölgesi dışında esas etkinlik ve gücün yasal olarak da Genel Komite'nin askerî üyesine bağlı, sancaktar adı verilen askerî unsurlarda olduğu bilinmektedir. Gerçekten de bu dönemde coğrafi olarak Kıbrıs'ın her yanına dağılmış küçük Türk bölgeleri, sancak adı ile belirli merkezlerde birleştirilmiştir. Bunlar Lefkoşa, Boğaz, Serdarlı, Mağusa, Limasol, Larnaka, Baf ve Lefke Sancaktarlıkları olarak adlandırılmıştır (Akkurt, 1999).

Sancakların başında Lefkoşa'daki Bayraktar'a bağlı sancaktarlar bulunmakta, bunlar sancaklarının en yetkili kişisi olarak da sadece Bayraktar'a karşı sorumlu tutulmaktadır. Böylece Genel Komite yönetimi sancaklarda sancaktarlar tarafından yürütülmüştür.

Genel Komite'nin Bayraktar dışındaki, daha çok meşruiyet sağlamaya yönelik üyeleri ise; Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türk olan Cumhurbaşkanı yardımcısı, Cumhuriyet Hükümetinin üç Türk bakanı (Savunma, Sağlık ve Tarım bakanları), Cumhuriyet'in Yüksek Anayasa Mahkemesi Türk üyesi, Türk Başsavcı Yardımcısı, Temsilciler Meclisi'nin Türk üyeleri (15 kişi) ve Türk Cemaat Meclisi üyeleridir (30 kişi). İlk bakışta kalabalık bir görünüme sahip olmakla birlikte, Kıbrıs'ın her yanına dağılan ve olaylar nedeniyle Lefkoşa'ya gelemeyen Temsilciler Meclisi ile Cemaat Meclisi üyelerinin Komite'de fiilen yer almadığı, Komite üye sayısının 13-15 civarında kaldığı bilinmektedir.

Bundan dolayı Komite üyeleri birer bakan konumunda sayılabilir. Komite üyelerine bağlı olan ve belirli işlere bakmakla görevli alt komiteler kurulup Kıbrıs Cumhuriyeti ve Türk Cemaat Meclisi'nde çalışan Türk memurlar da kurulmuş olan bir Kamu Hizmeti Komitesi kanalı ile çeşitli görevlere dağıtılınca da devlet mekanizmasına benzer bir yönetim mekanizması oluşturulmuştur.

Genel Komite yönetimi, 1963 Aralık ayına kadar, yani ortaklık devleti yıkılmadan önce geçerli olan yasaları yürürlükte kabul etmiş, bu yasalara bağlı olarak hazırladığı tüzüklerle işleri yürütmüştür. Mahkemeler Tüzüğü, Askeri Mahkemeler Tüzüğü, Tapu ve Posta Hizmetleri Tüzüğü bunlar arasında sayılabilir.

Genel Komite örgütlenmesinin kurulduğu koşulların, Kıbrıs Türkleri açısından çok olağanüstü nitelik taşıdığı, bu örgütlenmenin, kelimenin tam anlamıyla bir “varoluş” mücadelesinin örgütlenmesi olduğu şüphesizdir.

Her şeyden önce, kendisinden çok daha fazla sayıda ve donanımda olan, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bütün silahlı güçlerini de arkasına alarak kendisine saldıran Rum toplumuna karşı fiziksel olarak ayakta kalabilmek bile Kıbrıs Türkleri için olağanüstü bir başarı niteliğindedir. Lefkoşa'dan başlayarak 1964 yılında Limasol, Baf gibi önemli kasabalarla pek çok köyde ve özellikle stratejik bölge Erenköy'de silahlı saldırıya geçen Rumları durdurmak, direnerek onları püskürtmek her toplumun kolayca başarabileceği bir iş değildir.

Dahası hem fiziksel varoluşu başarmak hem de kendi kendini yönetmek için gerekli devlet mekanizmasını eş zamanlı kurmak daha da önemli bir başarı anlamına gelmektedir. O yüzden bu iki önemli

işi eş zamanda başaran Genel Komite örgütlenmesinin ve onun asıl lideri olan Bayraktar Kenan Çoygun'un hakkını teslim etmek gerekir.

Bu bağlamda, 1962 yılında TMT henüz yeraltında iken göreve başlayan ve Genel Komite döneminin Bayraktarı olan Kenan Çoygun'u, Kıbrıs Türklerinin hem varoluş mücadelesinin lideri hem de devletleşme sürecinin kurucusu olarak anmak gerekir. Zaten, bu dönemde Kıbrıs Türk toplumunda resmî sıfat taşıyan siyasi lider olarak adından söz edilebilecek iki ismin durumu da bellidir. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Yardımcısı sıfatı ile Genel Komite'de ismi gözüken Dr. Fazıl Küçük, TMT'ce "İstiklal Mahkemesi"ne çıkarılıp pasif duruma getirilmişti (Tahsin, 1989). Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı sıfatını taşıyan Rauf Denктаş ise 1964 yılı başında Ada'dan ayrılıp 1968 yılında dönebilmişti.

Kuşku yok ki 1964-68 arasındaki zor yıllarda başarılan varoluş mücadelesinde hem özveriyle birçok sıkıntıya göğüs germiş Kıbrıs Türk halkının çok büyük çoğunluğunun hem de her köy ve mahallede toplumuna liderlik yapan, çoğu kamuoyunun genelince bilinmeyen, TMT'nin adsız köy ve mahalle liderlerinin de çok önemli payı vardır. Denilebilir ki Kıbrıs Türkü'nün mücadele başarısı, bir bütün olarak Kıbrıs Türk toplumunun, onun adsız liderlerinin ve hepsini sevk ve idare eden Kenan Çoygun'un ortak emeğinin ürünüdür.

Otoriter bir kişiliği olmakla birlikte, adil, dürüst ve etkin yönetim kurduğu anlaşılan Kenan Çoygun (Öztürk, 2013), bakanından en alt düzey çalışanına kadar bütün memurların eşit maaş aldığı, sosyal adalete dayalı uygulamaların mimarı olarak tarihe geçmiştir.

Ne var ki, adaletin devletin temeli olduğunu hatırlatan dönemin bu ve benzeri uygulamalarından uzaklaştıkça etkin bir yönetim kurulamayacağını, devletleşme sürecinin ilerleyen aşamalarında Kıbrıs Türk toplumu yaşayarak görmüştür.

Kıbrıs Türk tarihinin bu kesiti, iyi bir liderlikle, Kıbrıs Türk toplumunun çok zor şartlarda bile ne denli büyük başarılar elde edebileceğini göstermesi açısından da çok önemlidir.

6.2.14. Nispi Yumuşama Dönemi ve Geçici Türk Yönetimi

Kıbrıs Türk toplumu Genel Komite örgütlenmesiyle bir yandan varoluş mücadelesini yürütmeye bir yandan da kendi kendini yönetmeye çalışırken, Rumlar da Enosis doğrultusunda yeni bir adım atmıştır.

15 Kasım 1967'de, Kıbrıs Türk direnişinde stratejik önemi olan Geçitkale ve Boğaziçi köylerine, Yunanistan'dan gizlice getirilen bir tümen askerle takviyeli bir şekilde saldırıya geçen Rumların hareketleri, Kıbrıs Türkü'nün direnişi ve Türkiye-Yunanistan uzlaşması ile durdurulmuştur.

Kıbrıs Türk toplumunun direnişini kırmak için öngörülen ve başarısız olan bu çalışmalar, Rumların arzuladığının tersine Türk tarafının kendi kendini yönetme yolunda daha da ileri adım atması sonucunu yaratmıştır.

Bunun sonucunda Türk tarafı 28 Aralık 1967'de "Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi" adı altında yeni bir yönetim kurulduğunu duyurmuştur (Yolak, 1989). Bu duyuruyla, Kıbrıs Türklerinin Kıbrıs Anayasası'nı değil, Rumların Anayasayı ihlal ederek gasp ettikleri "Kıbrıs Hükümetini" tanımadıklarının, anayasaya aykırı olarak sadece Rumlardan oluşan bir hükümetin hem Türkleri hem de Rumları temsil edemeyeceğinin altı çizilmiştir. Bu yüzden Anayasa tam olarak uygulanıncaya kadar Kıbrıs Türklerini temsil etmek üzere Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi kurulduğu dünyaya duyurulmuştur.

Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi, anayasa olarak ifade edilmese de 19 maddelik "Genel Kurallar" metni ile Kıbrıs Türklerinin devletleşme sürecinde önemli bir kilometre taşı sayılabilir. "Genel Kurallar"a bakıldığı zaman, en azından kâğıt üzerinde, sivil bir siyasi yönetime geçildiği, devlet yetkilerinin seçilmiş siyasi sıfat taşıyan isimler arasında bölüştürüldüğü görülmektedir.

Buna göre, yürütme yetkisi Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı başkanlığındaki bir "Yürütme Kurulunca"; yasama yetkisi ise Kıbrıs Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi ve Türk Cemaat Meclisi üyelerinden oluşan "Geçici Türk Meclisi" tarafından kullanılacaktır. Yürütme Kurulunun başkan yardımcılığını Cemaat Meclisi Başkanı'nın, Geçici Türk Yönetimi Meclis Başkanlığını ise Temsilciler Meclisi'nin Türk olan Başkan Yardımcısı'nın yapması öngörülmüştür. Yargı işlerini ise Yürütme Kurulu Başkan Yardımcısının teklifi ile Kurul Başkanınca atanan yargıçların yerine getirmesi düzenlenmiştir.

Biraz karmaşık gibi görünen bu düzenlemelerin özünde, aslında Geçici Türk Yönetimi'nin Dr. Fazıl Küçük'le Rauf Denктаş arasında oluşturulan dengeyle kurulduğu söylenebilir. Genel Komite'nin asıl lideri olan Bayraktar'a, sistemde resmî bir yer verilmediği dikkat çekicidir. Sivil ve seçilmiş sıfatı olan isimlere ağırlık veren bu yönetimle başlayan bir uygulama ile Bayraktarların artık Türkiye'den iki yıllık bir süre ile atanmaya başlaması da onların devlet mekanizmasındaki etkinliğini kırmaya yönelik bir taktik olarak nitelenebilir.

Özetle, Geçici Türk Yönetimi ile birlikte hem sivilleşme ve demokratikleşme hem de Bayraktarların Türkiye'den atandığı düşünülürse, "Kıbrıslılaşıma" başlamıştır denebilir.

Öte yandan, Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi Meclisi, 21 Nisan 1971 tarihli toplantısında "Geçici" sözcüğünü kaldırma kararı almış, ayrı Kıbrıs Türk Yönetimi oluşumunu biraz daha pekiştirmiştir. Böylece Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türk kanadı, 1960'ta kurulan ortaklık yeniden oluşturuluncaya kadar payına düşen yönetim hakkından vazgeçmeyeceğini vurgulamıştır (Yolak, 1989: 80).

Kıbrıs Rum yazar Zenon Stavrinides bu yönetimi, aslında bir devlet olduğunu vurgulayarak, şöyle tanımlar: "..... devlet olarak anılmamasına rağmen Kıbrıs Türklerinin kurduğu yönetim, özünde kendi hükümeti ile, kamu hizmeti ile hatta bir futbol federasyonu ve izcilik örgütü gibi lüks sayılan kuruluşları ile savunulan sınırlar içinde, küçük ulusal bir devletti" (Stavrinides, 1977: 56).

Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi döneminin Kıbrıs Türk siyasal yaşamındaki bir diğer önemli gelişmesi de 1970'te yapılan seçimlerdir. 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti organları için yapılan seçimler, aslında Dr. Küçük ve Denктаş arasında varılan uzlaşmanın eseri ile yarışsız gerçekleşmiştir.

1970'te yapılan bu seçimlerde de yine henüz partili demokratik yarış başlamamıştı. Ama en azından partisiz girilse de adaylar arasında küçümsenmeyecek bir yarışın, örtülü olsa da Dr. Küçük'le Denктаş liderlikleri arasında gruplaşmanın olduğu vurgulanabilir.

Zaten iki lider arasında 1970'te ivme kazanan gruplaşma, 1973 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcılığı, dolayısıyla Türk Yönetimi Yürütme Kurulu başkanlığı için yapılan seçimle zirve yaptı.

Seçimde hem Dr. Küçük hem de başka adayların çıkması Türkiye'nin tercihi ve telkiniyle engellenince (Tahsin, 1989; Özuslu, 2011), Rauf Denктаş'ın öne yarışsız olarak açılmış oldu.

Rumların Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırması, Türklerin direnişi ve ardından Türkiye ile Yunanistan'ın araya Batı dünyasının girmesi ile uzlaşması, paradoksal olarak Kıbrıs Türklerinin de kısmi olarak rahatlamasını getirdi. Her şeyden önce, başta Rum toplumu lideri Baspiskopos Makarios, Enosis'i silah ve şiddet yoluyla gerçekleştiremeyeceğini anladı ve taktik değiştirdi. Türk enklavlarına sıkıştırılmış Türklerin Ada içinde dolaşımına, kısıtlanan mal ve hizmetlere erişimine izin verdi. Bununla paralel olarak Türklerin Ada dışına göçmesini teşvik eden bir dizi politika uygulamaya koydu.

Bütün bunlarla eş zamanlı olarak, Beyrut'ta Rum ve Türk toplumu adına sorunu barış yoluyla çözümlenmeyi öngören toplumlar arası görüşmeler başladı. Zaten bu görüşmeler, araya 20 Temmuz 1974 Barış Harekâtı'nın girdiği kısa bir aradan sonra, fasılalarla, düşük ve yüksek yoğunluklu olarak 53 yıldır sürmektedir.

Kıbrıs Türk toplumundaki siyasal hayat, 1967 yılı sonunda başlamış, şiddet ve silahla ara verilmiş, yumuşama döneminde rutinleşmeye başlarken 1974 yılının iki önemli gelişmesi girmiştir: Bunlardan birincisi, Rumların kendi seçilmiş lideri Makarios'a karşı gerçekleştirdikleri 15 Temmuz darbesi, ikincisi de Türkiye'nin buna tepki olarak 20 Temmuz'da yaptığı Barış Harekâtı'dır.

20 Temmuz 1974 Barış Harekâtı, hem Ada tarihinde hem de Kıbrıs Türk siyasal hayatında tam bir dönüm noktası oldu. Kıbrıs Türkleri hem Ada'daki güçler dengesini kendi yararına değiştirdi hem devletleşme sürecinde bir sıçrama yaşadı hem de çok partili siyasal hayatı başlatmış oldu.

6.2.15. 1957-1974 TMT Dönemi Kıbrıs Türk Siyasal Hayatında Ana Çizgiler: AKEL Türk Kolu

1957 yılında kurulan direniş örgütü TMT'nin, Kıbrıs Türklerinin siyasal hayatına bu dönemde belirleyici damga vurduğu şüphesizdir. Ancak, TMT'nin yalnızca bu döneme değil kendisinden sonraki

döneme de etki ettiği vurgulanabilir. Özellikle bu dönemden sonra ortaya çıkacak siyasal çizgilerin, gelişmelerin, ilk ipuçları ya da embriyo hâlleri bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Sağ-sol tüm siyasal çizgileriyle Enosis uğrunda mücadele veren Rum toplumuna karşı Ada topraklarında tutunabilme yolunun Kıbrıs Türkleri arasında sıkı bir birlik ve beraberlik kurmakla gerçekleştirilebileceğine inanan TMT, bu birlik ve beraberlik kapsamı dışında kalan kişi veya grupları susturmak için otoriter yöntemlere de başvurmaktan çekinmemiştir.

Gerçi Türk toplumu içerisinde o güne dek oluşmuş sol bir birikim yoktu. Ama komünist AKEL partisine bağlı sendikalara üye işçiler sayıları az da olsa vardı. Ya da o günün kısıtlı iletişim olanaklarının da etkisiyle AKEL'in bağımsız ve sosyalist bir Kıbrıs için Enosis'e karşı mücadele verdiğine inanan yine sayıları az olmak üzere küçük bir "aydın" grubu vardı.

Çoğunluğu iş bulmak ya da işte kalmak motifi ile AKEL ve ona bağlı sendikalara üye olan, genelde politikadan, özelde AKEL'in Enosis politikasından habersiz kişilerin istifa etmesini öngören TMT, istifada gecikenleri öldürme yoluna giderek demokratik koşullarda tasvip edilmeyecek yöntemler de uygulamıştır.

TMT mücadelesi, hataları bir yana, ilke olarak doğru ve Kıbrıs Türk toplumunun güçlü onayına dayanılarak başarılı olmuştur. Bununla beraber, değinildiği gibi, TMT mücadelesine ilke olarak karşı çıkan küçük bir grup kimsenin varlığı da bir realitedir. Bunlar AKEL'in Enosis'e karşı olduğuna, onun bağımsız ve sosyalist bir Kıbrıs mücadelesi yürüttüğüne inanan kişilerdi. Bu görüş Türk toplumu içerisindeki çok küçük bir azınlığın görüşü olmakla birlikte, varlığı uzun yıllar süren siyasal çizgilerden birini temsil ettiği için üzerinde durulmayı gerekli kılmaktadır. Bu çizginin temsilcilerinin 19 Ocak 1957'de Anayasa çalışmaları yapmak üzere Kıbrıs'ta bulunan Türkiye temsilcisi Prof. Nihat Erim'e gönderdikleri mektup kendi görüşlerini göstermesi bakımından anlamlı ve açıklayıcıdır. AKEL Türk Kolu idaresinin -Kıbrıs Terakiperver Emekçi Halk Partisi- imzalı mektubunda şöyle deniyor: (Erim, 1975: 57): "Ayrılmaz bir bütün olan Kıbrıs Halkı, Türkler ve Rumlar, bu topraklar üzerinde yüzlerce yıl barış içinde bir arada yaşamıştır. Tarlalarda toprağı beraberce sürmüş, fabrikalarda yan yana kardeşçe çalışmış; şehirlerde ve köylerde kucak kucağa beraberce ikamet etmiş; iyi günlerde beraberce gülmüş, kötü günlerde beraber ıstırap çekmiş, kader birliği yapmışlardır." Bunun böyle sürmesi, "İngiliz'in oyununa" gelinmemesi için de Türkiye Hükümetinin uyarılmak istendiği vurgulanmaktadır.

Görülüyor ki bu görüşte Türklerle Rumların arasını açanın İngiltere olduğu, toplumlar arası çatışmayı İngiltere'nin yarattığı, İngiliz faktörü olmasa bu çatışmaların olmayacağı belirtilmek istenmektedir.

Elbette, Kıbrıs'taki çatışmalarda İngiltere'nin kendi çıkarları doğrultusunda izlediği taktiklerin rolü inkâr edilemez. Ancak bununla birlikte, AKEL Türk Kolu imzasıyla savunulan görüşler kökten yanlıştır. Çünkü Kıbrıs'ın belirleyici dinamiğini oluşturan Enosis ideolojisini göz önüne almadan, AKEL'in ilkeli Enosis politikasından habersiz veya öyle görünen ve Kıbrıs gerçeklerini belirtmekten uzak bir tezdır. Türklerle Rumların belirtildiği gibi barış içinde bir arada yaşadıkları belli tarihsel dönemler içinde doğru olmakla birlikte iki toplum arasındaki barışın bozulmasının nedeni önceki bölümlerde de vurgulandığı gibi Enosis ideolojisidir. Enosis ideolojisinin ortaya çıkışı ve belli bir tarihsel kesit içinde ivme kazanmasıyla Kıbrıs'taki Rumlarla Türklerin arası açılmış, iki toplum arasındaki ilişkiler bozulmuştur.

Mektupta Kıbrıs halkının ayrılmaz bir bütün olduğuna da dikkat çekilmektedir. O dönemde ve günümüzde de AKEL'in Kıbrıs'ta "iki toplum, tek halk var" tezi, self determinasyonu Enosis lehine kulanacağını açıkça vurgulayan AKEL'in Enosis ideolojisine hizmet eden bir görüştür.

Özetle, mektuptaki görüşler ve bunun üzerine inşa edilen düşünceler Kıbrıs'ın somut koşullarında nesnel olarak AKEL'in Enosis ideolojisini savunmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Nitekim bu görüşe en susturucu cevap, çok yıllar sonra, AKEL'in en etkin isimlerinden biri tarafından da verilmiştir. Rum komünist dünyasının en güçlü liderlerinden, AKEL'e bağlı, anılan sendikalar federasyonunun uzun yıllar başkanlığını yapmış Andreas Jartides, «glasnost» politikası uyarınca 1990 yılında şu itirafı yapmıştır: "Bugünkü durum, Kıbrıs sorunu dediğimiz sorun, Enosis talebinin sonucudur. 60 yıl boyunca (AKEL'i kastediyor) mümkün olmayan bir siyasi hedef peşinde koştuğumuz için bugünkü sapa ve çıkmaz yollara düştük" (Ortam, 1990).

6.2.16. Milliyetçi Çizgide Ayrışma Filizleri

Gerek 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti seçimlerinde gerekse de 1970'te yapılan seçimlerde, yarışlı ya yarışsız olarak seçilen kişilerin tümünü oluşturanların siyasal çizgisini milliyetçi olarak tanımlamak mümkündür. Bu ideoloji, 1949 yılında Kıbrıs Türk toplumunda egemen olup önce Milli Birlik Partisi sonra 1955'teki adıyla Kıbrıs Türk'tür Partisi adını alan partinin temsil ettiği ideolojidir. Bu ideoloji mensupları anti-Enosis ve Türkiye'ye dönük olma ilkeleri çerçevesinde direnişi örgütlemek ve devletleşme sürecini yürütmekle yetinmemişlerdir. Özellikle 1967'den sonra başlayan yumuşama dönemiyle birlikte, kaynakları sınırlı da olsa, 1950'li yıllardan beridir özlemini duyup başlattıkları bir ekonomi politikası da yürüttüler. Türk'ten Türk'e adıyla ve bir Türk sermaye sınıfı yaratmak ve onun girişimci öncülüğünde kalkınmayı sağlamak olarak özetlenebilecek bu politika, süreç içinde milliyetçi kadrolar arasında bir ayrışmayı da beraberinde getirdi. Özetle milliyetçi kadrolar arasında demokratik sol olarak nitelenebilecek yeni bir akım filizlenmeye başladı.

1967 yılı Sonunda Kurulan Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi ile birlikte sendikal yaşam da başladı ve toplum içinde peşi sıra sendikalar, dernekler, spor kulüpleri, meslek kuruluşları kuruldu ya da yeniden faal duruma geçti.

Faaliyete geçen sendikalar arasında en önemlisi ise 1968 yılında ilkokul öğretmenleri tarafından kurulan Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası'ydı. TMT'nin hemen her köydeki temsilcisinin ve başkanının ilkokul öğretmeni olduğu (Nesim, 1987) düşünüldüğünde bu sendikanın önemi ve potansiyel gücü kolayca anlaşılabilir. Sendikada filizlenen, demokratik sol nitelikli ideolojiye göre, yalnızca Enosis'e ve Rum toplumunun hâkimiyetçi politikalarına karşı mücadele etmek yetmez. Bu mücadele gerekli olmakla birlikte, aynı zamanda, Türk toplumu içerisindeki eşitsizliklerin, adaletsizliklerin de engellenmesi gerekir. Özel mülkiyete ve kişisel girişimciliğe dayalı sermaye sınıfı öncelikli ekonomi politikası yürütmek yerine, başta kooperatifçilik gibi kolektif mülkiyete dayalı toplumcu yeni bir demokratik sol model benimsenmelidir (Cahit, 1988; Tahsin, 1988).

Öte yandan, TMT kadroları içinde bir hayli etkin olup örgütçülüğüyle tanınan, TMT kurucusu Burhan Nalbantoğlu ve bir grup milletvekili arkadaşının 1973 yılında Denkaştan koparak demokratik sol çizginin siyasal liderliğini üstlenmesiyle, 1974 Barış Harekâtı öncesinde Kıbrıs Türk iç siyasal hayatı bir hayli hareketli ve rekabetçi şekil almıştır.

6.3. 20 TEMMUZ 1974 BARIŞ HAREKÂTI SONRASINDAKİ SİYASAL GELİŞMELER

21 Aralık 1963 tarihiyle başlayan, özellikle 1967 yılı sonundaki Geçitkale ve Boğaziçi köylerine yapılan saldırı ile doruğa ulaşan Rum saldırılarını olağanüstü bir dirençle göğüsleyen Kıbrıs Türk toplumunun, 20 Temmuz 1974'e kadarki tarihinin topluca gerçekleştirilmiş bir başarı hikâyesi olduğu vurgulanabilir.

O zor yıllarda Türkiye'nin Ada'ya gelememesini Kıbrıs Türkleri her gün "bekledim de gelmedin" şarkısını çalarak moral bozmaya çalışan Rum radyosu artık susmuştu. "Bir gece ansızın gelebilirim" şarkısıyla yıllarca Kıbrıs Türklerine moral vermeye çalışan Bayrak radyosu haklı çıkmıştı. Türk Silahlı Kuvvetleri, 20 Temmuz gününün şafağında havadan ve denizden yaptığı başarılı çıkarma ile artık Ada'daydı. Her şeyden önce Kıbrıs Türklerinin savunma ve güvenlik ihtiyacı karşılanmıştı. Askerî güç dengesi bütünüyle Kıbrıs Türkler lehine değişmişti. Sıra siyasal güçler dengesini yeniden kurmaktaydı.

Kendi kendini yönetmek için kurulan ve o aşamada adı Kıbrıs Türk Yönetimi olan devlet aygıtı, harekâtın tamamlanmasından sonra yeni bir şekil aldı. Çünkü harekâtla Ada'nın kuzeyinde oluşan Türk bölgesiyle güneyde oluşan Rum bölgesi arasında iki yönlü bir göç hareketi yaşanmış, güneydeki Türkler kuzeye, kuzeydeki Rumlar ise güneye göç etmiştir. Bu durumda Kıbrıs'ın her yanında bulunan dağınık Türk bölgelerini yönetmek için kurulan Kıbrıs Türk Yönetimi yeni koşullar karşısında önce 1 Ekim 1974'te "Kıbrıs Otonom Türk Yönetimi" ve daha sonra da 13 Şubat 1975'te "Kıbrıs Türk Federe Devleti" ne dönüştürüldü. Böylece Kıbrıs Türklerinin 11 yıllık kendi kendini yönetme, ayrı yönetimini oluşturma deneyimi kendi birleşik toprağında yeni bir aşamaya ulaştı.

6.3.1. Kıbrıs Türk Federe Devleti

Adından da anlaşılacağı gibi, Kıbrıs Türk toplumunun 20 Temmuz 1974’le başlayan yeni koşullarda Kıbrıs sorununun çözümü için öngördüğü model, federal devlet modeli oldu. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti’nin de fonksiyonel ya da korporatif federal model olduğu hatırlanırsa bunun çok da köklü bir değişim, radikal bir öneri olmadığı vurgulanabilir. Önerilen modelin asıl köklü, radikal unsuru coğrafi temeli esas almasıdır. Bir başka deyişle, iki toplumlu ama coğrafi temeli olmayan fonksiyonel, sui generis, kendine özgü federal modelden, coğrafi temele dayalı klasik bir federal devlete geçiş önerildi. Bunun formülasyonu da “iki toplumlu, iki bölge” federasyon olarak adlandırıldı.

Kıbrıs Rum tarafı önerilen bu modeli önce kabul etmediyse de 1977 ve 79’da liderler arasında yapılan Doruk Görüşmelerinde şeklen kabul etmek zorunda kaldı. 1968’de başlayan toplumlar arası müzakereler artık iki toplumlu, iki bölge federasyon retoriği ile devam etmeye başladı ama bugüne dek sonuç alınmadı.

6.3.2. Kurucu Meclis ve Parlamenter Sistem Kararı

20 Temmuz 1974’ten sonra güvenlik ve savunma sorunu kalmayan Kıbrıs Türk toplumu, bir yandan Kıbrıs sorununu çözme arayışlarına devam ederken, öte yandan da iç politikada çok partili seçim yarışlarıyla canlı bir politik yaşam içine girdi.

Öncelikle, devlet olmanın bütün unsurlarına -halk, iktidar, toprak- sahip olduktan sonra bu devletin Anayasasını oluşturmak, hangi organlarla nasıl yönetileceğinin kurallarını belirlemek için bir Kurucu Meclis oluşturuldu. Kurucu Meclis, Kıbrıs Türk Yönetimi Meclis üyelerine, toplumun belli başlı sivil toplum örgütlerinin kendi aralarında seçtiği temsilcilerinin de eklenmesiyle çok sesli, çoğulcu ve demokratik bir nitelik taşımıştır. Hatta bu meclis, Kıbrıslı Türkler arasında bugüne kadarki en çoğulcu, tartışmacı, demokratik meclis olarak nitelenebilir (Tahsin, 1989).

Meclis, kendi içindeki uzun tartışmalardan sonra, Rauf Denktaş’ın başkanlık sistemi önerisine karşın, Federe Devletin anayasal sistemini parlamenter sistem olarak kabul etti. Bu kabulde, özellikle artık toplum ve siyasal hayatta ağırlığını iyice hissettirmeye başlayan demokratik sol çizgi mensuplarının ciddi payı vardır. Üstelik bunlar, Barış Harekâtı’nı gerçekleştiren Türkiye Hükümetinin başkanı Bülent Ecevit’i Ankara’ya kadar gidip ziyaret ederek, onu da yanlarına almayı başarmışlardı (Tahsin, 1989).

Sonuçta yeni devletin anayasal çatısı parlamenter sistem olarak kabul edildi ki bu sistemin özü bugüne kadar hep aynı kaldı.

Kıbrıs Türk Federe Devleti Anayasası’na göre devlet iktidarının çatısı şu şekilde kuruldu (Eroğlu, 1976): Yasama yetkisi, halk tarafından genel ve eşit oyla seçilecek 40 kişilik bir “Federe Devlet Meclisi”-nindi; yürütme yetkisi ise klasik parlamenter sisteme uygun olarak yetkisiz ve sorumsuz bir devlet başkanı ile asıl yetki ve sorumluluğa sahip 1 başbakan ve 10 bakandan oluşan Bakanlar Kurulu tarafından kullanılacaktı.

Öngörülen parlamenter sistemin yürütme konusunda klasik parlamenter sistemden tek ciddi sapması Cumhurbaşkanı seçimine ilişkindi. Klasik parlamenter sistemde genelde Cumhurbaşkanı parlamento seçerken, burada, ilk turda kullanılan oyların yüzde 50’sini aşması, aşmazsa seçimin ikinci tura kalmasını gerektiren, doğrudan halk tarafından seçilmesi gereken bir devlet başkanı öngörüldü. Federe devlet başkanına klasik parlamenter sistemin yetkisiz cumhurbaşkanından biraz daha fazla yetki verilse de kurulan Anayasal sistem özünde parlamenter sistemdi. Çünkü yasama ile yürütme birbirinden ayrılmamış, yürütmenin yasamaya karşı sorumlu olduğu vurgulanmıştı. Öngörülen parlamenter sistem nedeniyle, ülkenin bundan sonraki yetkili ve sorumluları, en azından hukuken, başbakan ve bakanlardı. Bu yüzden meclis seçimleri, mecliste oluşacak çoğunluk çok önemliydi. Kurulacak partilerin bu seçimlere odaklanması beklenen bir gelişme olacaktı.

6.3.3. 1976-1981 Döneminde Siyasal Hayat: UBP’nin Tek Başına Kurduğu İstikrarsız Hükümetler Dönemi

Kurucu Meclis’in parlamenter sistemde karar kılması ve ülkede çok partili sistemin önünü açması ile, ilk ipuçları önceki dönemde görülen, filizlenen ayrışmalar çok geçmeden partileşmeye başladı.

Bu durum bağımsızlık kazanılıp ortak düşman alt edildikten sonra pek çok yeni ulus-devletin de başına gelen evrensel bir sorundan (Ergil, 1990) kaynaklanmıştır. Evrensel durum ve bunun Kıbrıs Türk toplumundaki yansıması şu şekilde özetlenebilir: (Egemen, 2006: 160) Bağımsızlık kazanılıp elde edilen başarı, ekonomik başarıyla nasıl tamamlanmalıdır ki kurulan devlet kalıcı ve halkına refah getirici bir biçim alabilsin? Bir başka anlatımla, Kıbrıs Türkleri nasıl bir ekonomik kalkınma modeli izlemelidir ki 1974 Barış Harekâtı'nın sağladığı olanaklar doğru kullanılıp sürdürülebilir bir ekonomik yapıyla refah ve mutluluk içinde yaşatılabilsin?

Evrensel bu sorun, 1968'den sonra kısmen, ama özellikle 20 Temmuz 1974'ten sonra bütünüyle Kıbrıs Türklerinin de gündemine damga vurunca, TMT içindeki kadrolar arasında zaten filizlenen ayrışma, parti kurma aşamasına varmıştır. Böylece TMT'yi kurarak aynı dava uğrunda yıllarca birlikte yürüyen Rauf Denktaş'la Burhan Nalbantoğlu'nun yolları temelli olarak ayrılmıştır.

Bu süreçte, daha önce anlatılan milliyetçi ideoloji çerçevesinde 1975 yılında Rauf Denktaş Ulusal Birlik Partisi'ni kurmuştur.

Demokratik sol ideolojinin partileşmesi ise milliyetçi ideolojiye göre çok daha sancılı ve çatışmalı olmuştur. Çünkü bu ideolojiyi temsil etme iddiası ile kurulan Halkçı Parti, 1976 yılındaki ilk seçimlere kısa bir süre kala kişisel motiflerle bölünmüş, Toplumcu Kurtuluş Partisi'nin kuruluşuyla da demokratik sol iki parti hâlinde seçimlere katılmıştır.

Öte yandan, önceki dönemlerde TMT tarafından susturulan AKEL Türk Kolu da bu yeni demokrasi döneminde CTP'de örgütlenerek 1976 seçimlerine katılmıştır. Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP) aslında bambaşka motifler ve kadrolarla daha 1970'te kurulmuştu (Egemen, 1989). Ama şimdi AKEL Türk Kolu'nun içine girip dönüştürdüğü bir parti olmuştu.

Anılan dört partinin yarıştığı 1976'daki ilk seçimler UBP'nin zaferi ile sonuçlandı. UBP geçerli oyların yüzde 54'ünü, demokratik sol ideolojinin birinci partisi TKP yüzde 20'sini, ikinci partisi HP yüzde 12'sini aldı. AKEL Türk Kolu'nu temsil eden CTP yüzde 13 ile üçüncü parti oldu.

Seçim sisteminin yüzde 50'yi aşan partiye büyük avantaj sağlayan yapısı gereği, Federe Devlet Meclisi'nde UBP'nin ezici bir çoğunluğu oldu. 40 kişilik Meclisin 30 sandalyesini UBP, 6'sını TKP, 2'sini HP ve yine 2'sini CTP milletvekilleri oluşturdu.

Ne var ki görünürdeki bütün aritmetik rahatlığına karşın 1976-81 dönemini kapsayan ilk dönem hükümetler açısından oldukça istikrarsız geçti. 5 yıla tam 3 başbakan ve kabinenin sığıdığı bu dönemi "tek başına ama istikrarsız UBP hükümetleri dönemi" olarak tanımlamak mümkündür. Muhalefetin mecliste sayıca etkisiz kaldığı bu dönemde UBP adeta kendi içinde kavga ederek istikrarsızlığa neden oldu. Daha doğrusu, hukuken yetkisiz olsa da milliyetçi çizgide ve kendi kurduğu partisinde fiilen lider olan Devlet Başkanı Denktaş'ın kendi atadığı ve vesayeti altında tuttuğu başbakanlarla yaşadığı anlaşmazlıklar istikrarsızlık yarattı (Egemen, 2006: 213-215). Bunun bir sonucu olarak da Denktaş'ın atadığı ilk Başbakan Nejat Konuk öncülüğünde 15 Şubat 1979 tarihinde Demokratik Halk Partisi kurularak milliyetçi kadrolar bir kez daha bölündü. Böylece TMT kadrolarının önemli bir kısmıyla Denktaş'ın yolları ayrılmış oldu.

6.3.4. Rauf Denktaş'ça İnşa Edilen Devlet Patronajı Sistemi

Toplum içinde ağırlığı gittikçe artan demokratik sol muhalefeti dizginlemek için daha 1976 seçimleri öncesi Rauf Denktaş'ça devlet patronajı sistemi kuruldu (Egemen, 2006). Evkaf kaynaklarıyla 1920'lerde milliyetçi kadrolara karşı İngilizci liderliğin kurduğu patronaj sistemine benzer bir sistemi bu kez Denktaş, 1974 sonrası devletin eline geçen muazzam kaynaklarla rakiplerine karşı inşa etti.

Seçmenlerin kişisel çıkarlarına hitap ederek varlığını sürdüren, siyasal ideoloji ve ilkelerin, ortaya konacak vizyonların doğuracağı heyecan yerine, devletin somut, maddi kaynaklarının çekiciliğine ve bunların kaybedilmesi korkusuna dayanan bu sistemde UBP'nin ana işlevi, anılan devlet kaynaklarının seçmenlere dağıtımında aracılık yapmaktır. Bu yüzden UBP, siyasal ideolojileri, ilkeleri, tutarlı program ve vizyonu olan klasik anlamda bir siyasal parti değil, bir brokeraj kurumu olarak çalıştı (Egemen, 1989).

Zaten böyle olduğu içindir ki TMT dönemi milliyetçi kadrolarından son kalanlar da DHP ile UBP'den ayrıldı. Bundan sonra UBP'de kalan kadrolar UBP benzeri brokeraj kurumlarının (Linz, 1975: 211-218) kadrolarının özellik ve işlevleriyle benzeşti. Bu özellik ve işlevler şöyle özetlenebilir:

1. Kadroların ana işi, seçmenlere devlet kaynaklarıyla kişisel çıkar sağlanmasında aracılık yapmak
2. Hizipler ya da klikler oluşturarak birbirleriyle sürekli çıkar mücadelesi içinde olmak
3. Çeşitli grup, küme ve sınıflara açık olmak
4. Uzmanlık veya bürokratik becerilerine sahip olmamakla birlikte, siyasete ilgi duyan kişilerin siyasete katılımına fırsat tanıyıp böylelikle partinin popülist niteliğinin korunup kitleyle lider arasındaki teması kolaylaştırmak.

Devlet patronajının inşa edilmesiyle, 1976'dan sonra başlayan çok partili siyasal yarışta seçimler, Ayata (1992)'ca başka ülkeler için vurgulandığı gibi, seçmenlerin sınıfsal, ideolojik çıkarlarını ya da inançlarını göstermez. Seçmene kişisel-ailevi çıkarı, iyiliği dokunmuş kişilerin tercih edildiği oldukça pragmatik bir işlev görerek "yapılan iyiliklerin toplamı"nı gösterir.

Nitekim, 1976'da başlayan çok partili siyasal hayatta UBP'nin seçim başarıları, hep bu evrensel gerçeğin Kuzey Kıbrıs somutundaki izdüşümü olarak nitelenebilir. Çünkü bu sistemde seçmenlerin tercihinde partilerin program ya da vizyonu, adayların bilgi, beceri, deneyim, inanç ve ideolojileri değil, devlet kaynaklarıyla sağladıkları kişisel yarar ana ölçüttür.

Bu temel nedenden dolayı, önce Rum toplumundan bulunan ev, dükkân, arazi gibi somut devlet kaynaklarının dağıtımı ile başlayan devlet patronajı sistemi; sonrasında her seçim öncesi yapılan devlet istihdamı ile devam edip devasa bir kamu ekonomisi yaratılmıştır. Mal ya da hizmet üreten değil, devlet kaynaklarını partizanlık temelinde üleştiren bu sistem bugünkü sorunların da temel nedenini oluşturmaktadır. Devlet bütçesinin yüzde 80-85'i kamu maaşı ya da maaş nitelikli harcamalara giderken, en temel hizmet ve yatırımları yapmaktan aciz kalınmaktadır.

6.3.5. Demokratik Solun Yükselişi ve UBP'nin Çoğunluğu Yitirmesi

1976 seçimlerinin sonucunda UBP'nin KTFD Meclisi'nde sağlam bir çoğunluk elde etmesine rağmen, ülkede siyasal istikrar sağlanamadı. İstikrarsızlığın birinci boyutu, UBP cephesinde yaşananlardan kaynaklanıyordu. UBP'nin asıl lideri Denктаş'tı ama kendi atadığı başbakanlarla sürekli uyumsuzluk içindeydi. Beş yıl gibi bir sürede üç ayrı başbakan ve üç ayrı UBP hükümeti kurulmuştu. Kurulan hükümetler ve başbakanlar aslında, ilk Başbakan Nejat Konuk'un da açıkladığı gibi, Denктаş'ın vesayeti altındaydı (Egemen, 2006: 214). Bu uyumsuzlukların kişilik uyuşmazlıklarından çok, asıl olarak Denктаş'ın uyguladığı ekonomik ve sosyal politikalar sonucu olduğu vurgulanabilir. "Kap kaç düzeni kuruldu, milyonerler yaratılıyor" diyerek istifa eden Nejat Konuk, istifa nedeninin kişisel olmadığını ifade etmiştir (Egemen, 2006: 223).

1963'ten 1974'e kadar büyük bir özveri ve toplumsal dayanışma içerisinde olan, otoriter olsa da adil bir sistem kurmuş olan Kıbrıs Türk toplumu da hem patronaj sisteminin partizanlığa dayalı adaletsiz doğasından hem de Konuk'un vurguladığı olumsuzluklardan dolayı içten içe biriken bir tepki içindeydi. Bu yüzden parlamentoda etkin olamasa da toplumsal muhalefet olarak demokratik sol akım da gittikçe yükselmekteydi.

Üstelik, 1975 yılında Türkiye'nin değişik yörelerinden getirilen, seçmenlerin yüzde 20'sine yakını oluşturup 1976 seçimlerinde çok büyük çoğunlukça blok olarak UBP'yi destekleyen Türkiye göçmenleri de yaşananlardan hiç hoşnut değildi ve ayrı partileşmenin sinyallerini vermeye başlamıştı. Nitekim bir grup Türkiye göçmeni, Türk Birliği Partisi (TBP) adı altında parti kurdu.

İşte bu koşullarda 1981 seçimleri yaklaştı. 1981 seçimleri yaklaşırken Denктаş ve UBP için tek pozitif gelişme demokratik solun doğal ve tartışmasız lideri, Denктаş'ın potansiyel en büyük rakibi, TMT kurucusu Burhan Nalbantoğlu'nun beklenmedik ölümü oldu. Nalbantoğlu, meclis çalışmaları sırasında beyin kanaması geçirip ölmüştü. Denктаş'ın bütün sırlarını, taktiklerini, güçlü ve zayıf

yanlarını çok iyi bilen Nalbantoğlu'nun ölümü, çok da uzun olmayan bir süreçte demokratik solun kimliğini de erozyona uğratıp partisini etkisizleştirecekti.

Sonuçta 1981 seçimleri geldi. Önce Devlet Başkanlığı seçimleri yapıldı. Demokratik Sol 1976 seçimlerinde devlet başkanlığı için aday göstermediğinden Denктаş bu seçimleri yüzde 76,6 oyla çok rahat kazanmıştı. Oysa bu seçimlerde süreç içinde yaşananlardan dolayı demokratik sol TKP aday çıkarma kararı aldı. Nalbantoğlu gibi Ada çapında kamuoyunun tanıdığı bir isim olmasa da Limasol ilçesinde başlangıçtan itibaren TMT'nin liderliğini yapıp 1970 seçimlerinde milletvekili seçilen, saygın ve güçlü bir isim olan Girne Belediye Başkanı Ziya Rızkı aday gösterildi. Denктаş, Rızkı karşısında tartışmalı bir seçimden sonra, kıl payı ile seçimi kazandı ve devlet başkanlığını korudu.

Partisi UBP ise yüzde 42,5 oy alarak birinci parti oldu ama 18 milletvekili ile Federe Devlet Meclisi'nde tek başına hükümet kurabilecek sandalye sayısını elde edemedi. TKP oylarını yüzde 28'e çıkarırken milletvekili sayısını da 13'e yükseltti. CTP yüzde 15 oyla 6 milletvekili, DHP yüzde 8 oyla 2 ve TBP'de yüzde 6 oyla 1 milletvekili çıkardı.

Bu sonuçlarla tek başına çoğunluk hükümeti kuramayan UBP, azınlık hükümeti kurmayı denediysede de bu hükümet meclisteki çoğunlukça güvensizlik oyu verilerek düşürüldü.

Mecliste çoğunluk olsalar da parçalı bir yapıda olan muhalefet partileri de bir araya gelip koalisyon hükümeti oluşturamadı. Muhalefetin bir araya gelememesinde AKEL Türk Kolu çizgisinde olan CTP'nin konumunun da etkili olduğu söylenebilir. Türkiye'de antikomünist ideolojiyle darbe yapıp iktidara gelen 12 Eylül rejiminin burada komünist bir iktidar istemediği iddia edilmektedir (Tahsin, 1989).

Öte yandan milliyetçi sağ ile solu, bir başka anlatımla UBP ile TKP'yi «Milli Mutabakat» hükümetiyle bir araya getirmeye çalışan 12 Eylül rejiminin bu çabasının sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır (Tahsin, 1989). Bu sonuçsuz çabada TKP'nin Burhan Nalbantoğlu gibi güçlü ve Türkiye ile uyumlu çalışabilen bir liderden yoksun olmasının ciddi payı olduğu vurgulanabilir.

Sonuçta denenen veya arzulanan hükümet modelleri uygulamaya konamayınca, Kuzey Kıbrıs'ın ilk koalisyon hükümeti, kıl payı bir çoğunluğa sahip UBP-DHP-TBP koalisyonu olarak kuruldu.

Uzun pazarlıklar sonucu, 21 gibi sadece bir oya dayalı çoğunlukla kurulan bu hükümetin beş yıllık bir dönemi tamamlamasını beklemek çok fazla iyimserlik olurdu. Nitekim kendi içinde de tartışmalı, uyumsuz, pamuk ipliğine bağlı olan bu hükümet 15 Kasım 1983'te KKTC'nin ilanına kadar güçlkle yürüdü.

6.3.6. Milliyetçi Ideolojinin Konsolidasyonu, KKTC'nin İlanı ve Oluşan Yeni Siyasal Dengeler

Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni kurup Kıbrıs sorununun çözümü için olası federal devletin Türk kanadını oluşturan Kıbrıs Türkleri Rum toplumundan beklediği karşılığı bulamadı. 1977 ve 79'da Rum toplum liderleriyle Denктаş arasında federal devlet çerçevesinde zirve anlaşmaları yapılırsa da Rumlar bu çerçeveyi dolduracak adımları atmadı. Üstelik federal devletin inşa edilememesinin failini, başından beri Kıbrıs Cumhuriyeti sıfatını haksızca kullanarak etkiledikleri BM'de Türk tarafı olarak gösteren bir dizi karar aldirdılar (Gürel, 1993.)

Bu kararlara karşı Türkiye ile birlikte tepki gösterme kararı alınınca, bunun en somut adımı Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin feshedilip bağımsız KKTC'nin dünyaya duyurulması oldu. 15 Kasım 1983'te meclisteki bütün partilerce "oybirliği" ile ilan edilmesine rağmen, aslında bugün bile KKTC'nin ilanı ve sonuçları Kıbrıs Türk siyasal hayatının en tartışmalı konularının başında gelir.

Çünkü bu ilan kararı, hem ana muhalefet TKP'de hem de küçük ama tarihi muhalefeti temsil eden CTP'de ciddi tartışmalar sonunda onaylandı. O kadar ki karara evet deme süreci TKP içinde o kadar sert ve çatışmalı geçti ki önemli bir grup bu partiden koptu. Nalbantoğlu gibi ağırlıklı bir liderin bulunmaması partiyi o kadar farklı ve çelişkili tutum, davranış ve tartışmalara soktu ki çizilen zikzaklar parti kimliğini de ciddi erozyona uğrattı. Zaten bu tartışmalardan sonra parti ana muhalefet konumunu da kaybetti. CTP'nin gerisinde kalarak zamanla muhalefetin gücü sınırlı bir partisine dönüşeceği sarmalın içerisine girdi (Egemen, 2006: 276-281).

CTP ise, “kerhen” evet dediklerini daha sonra kabul etseler de komünist partilerin kendilerine özgü disiplini sayesinde süreci tartışmalı da olsa başarıyla atlattı ve ana muhalefet konumuna ulaştı.

KKTC'nin ilanının iç politik dengeler açısından en çok Denktaş ve UBP'ye yaradığı şüphesizdir. Çünkü Denktaş, bu süreçte en ciddi muhalefeti olan TKP'yi bölerek birçok eski dava arkadaşını yanına almakla yetinmedi. KKTC'nin ilanı ile federe devlet meclisinde UBP'nin düştüğü azınlık konumunu, kimilerinin ustaca hamle, kimilerinin de darbe dediği bir yöntemle çoğunluğa dönüştürdü. Denktaş'ın bulunduğu bu yöntem, KKTC'nin ilanı ile Federe Meclis'i kurucu meclis adı altında yeni üyelerle takviye ederek 70 kişilik bir Kurucu Meclis'e dönüştürmekti. Meclise giren yeni 30 üyenin 20'si toplumdaki değişik kurum ve kuruluşların kendi aralarından seçeceği kişiler olacaktı. Aslında temsiliyet verilen örgütlerin büyük çoğunluğu Denktaş'ın kontrolünde, ona bağlı örgütlerdi. Bununla da yetinmeyen Denktaş, 10 üyeyi de doğrudan doğruya kendisi seçecekti.

Böylece Meclis'te rahat bir çoğunluk elde eden Denktaş, yolları daha önce ayrılan eski dava arkadaşı Nejat Konuk başbakanlığında, iki tanesi de TKP'den ayrılan milletvekillerinden oluşan yeni hükümeti, ilk bağımsız KKTC Hükümeti olarak seçim yapılan kadar görevde kalacak şekilde atamış oldu.

Denktaş, bu hamlesiyle aslında UBP içinde de “gizli” bir darbe yaptı. Atadığı üçüncü başbakan olan ve kulislere Denktaş'la uyumsuzluğu konuşulan UBP genel başkanı ve başbakan sıfatı taşıyan Mustafa Çağatay'ı da pasifize etti. Zaten 1983 yılının son günlerinde UBP içindeki farklı hizipler ve klikler Denktaş'ın da onayıyla yeni parti başkanı olarak Derviş Eroğlu'nu parti başkanlığına getirdi (Atun, 2018).

6.3.7. 1985 Seçimleri ve Derviş Eroğlu'nun Yükselişi

KKTC ilanı ile birlikte Denktaş dengeleri değiştirmiş, belki her şeyden önemlisi kendi önünü de açmıştır. Çünkü 1975 Federe Devlet Anayasası'na göre bir kimse en fazla iki dönem devlet başkanı seçilebilirdi ki bu kurala göre bir daha seçilmemek üzere görev süresi 1986'da bitecekti.

Oysa KKTC ilanı ile Federe Devlet'in Anayasası da feshedildiğinden önünde artık bir hukuksal engel de kalmamıştı. Oluşturulan Kurucu Meclis, KKTC Anayasası'na da buna benzer bir hukuk kuralı koymadığından Denktaş'ın önü hukuken hep açık kalacaktı. Zaten KKTC Anayasası'nda belki kayda değer en önemli değişiklik bu oldu. Anayasal sistem yine parlamenter sistem olarak kabul edildi. Üstelik Denktaş KTFD Kurucu Meclisi'nden farklı olarak, KKTC Kurucu Meclisi'nde büyük çoğunluğa sahip olmasına rağmen kendi tercihi ile parlamenter sisteme devam demiştir (Atun, 2018: 193-194).

KKTC Anayasası'nda anayasal sistem olarak kaydedilmesi gereken bir diğer değişiklik de öze ilişkin değil, biçimseldir. Federe Devlet Başkanlığı'nın adı Cumhurbaşkanlığı ile değişmiş, yasamayı oluşturan meclisin adı Cumhuriyet Meclisi olmuş, üye sayısı da 40'dan 50'ye çıkarılmıştır.

KKTC'nin ilanı, bu süreçte yaşanan tartışmaların ana muhalefet TKP'de var olan lider zafiyetini ortaya çıkarması ve toplumda bağımsız devlet kurmanın kabarttığı milliyetçi dalga, 1981 seçimlerinin tersine, Denktaş'ın 1985 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini çok kolay kazanmasını sağladı. Denktaş yüzde 70,2 oyla cumhurbaşkanı oldu. Ama bu seçimlerle birlikte Denktaş artık UBP adayı değil, “bağımsız” adaydı.

UBP ise, doğasından kaynaklanan nedenlerle ve Denktaş'a Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde rakip çıkmak istemesinden dolayı (Egemen, 2006: 229) UBP'den dışlanan İrsen Küçük'ün kurduğu parti nedeniyle bir kez daha bölündüğünden oylarını yüzde 36'lara kadar düşürdü. Bu sonuçla, seçim yasasında UBP lehine yapılan değişikliğe rağmen, Cumhuriyet Meclisi'nde yine çoğunluk elde edemedi. Daha önce olduğu gibi bu kez de koalisyon hükümeti gerekli olunca UBP'nin yeni genel başkanı Eroğlu başbakanlığında UBP -TKP hükümeti kuruldu.

1981'de kurulamayan UBP-TKP hükümeti, bu kez fazla zorlanmadan kuruldu ama artık iki büyük partinin kurduğu Milli Mutabakat hükümeti olmaktan uzaktı. TKP bu seçimlerde neredeyse yarı yarıya küçülmüş, yüzde 30'a yaklaşan oyunu yüzde 15'lere indirmiş, CTP'nin gerisinde kalarak ikinci büyük parti unvanını kaybetmişti. Zaten bu hükümet uzun ömürlü de olamayıp ancak bir yıla yakın ayakta kalabilmiştir.

KKTC'nin ilanı ile dengeleri değiştiren, 1985 seçimlerinde rahat bir çoğunlukla cumhurbaşkanı seçilen Denktaş için zor günlerin geride kaldığı düşünülürken çok geçmeden durum değişti. Büyük oğlu Raif Denktaş'ın ölümü ve yaşanan bir dizi gelişmeden sonra Denktaş'ın 1990 seçimlerine kadar sürecek

siyasi inziva yılları başladı (Egemen, 2006: 239-243). Denктаş artık oğlu için dualar okuyan, okutan, günün önemli bir kısmını kabristanlıkta geçirip iç politikayla hiç ilgilenmeyen bir siyasi lider portresi çizdi.

Onun partide ve devlette bıraktığı boşluğu ise Derviş Eroğlu doldurdu. Eroğlu bu sürede hem UBP'ye hem de devlete hâkim oldu ve patronluğunu iyice sağlamlaştırdı. Eroğlu, milliyetçilik söylemini bir retorik olarak kullansa da Denктаş'tan farklı olarak bu ideolojinin gerektirdiği donanım ve formasyona sahip değildi (Atun, 2018: 183). Hatta yönetim bilgi ve deneyimi de sınırlıydı. Devletteki deneyimi 1976 seçimlerinden hemen sonra atanıp bir yılı tamamlamadan istifa ettiği Eğitim bakanlığından ibaretti. Tıp doktorluğu yanında, asıl olarak gençliğinde kaleci olarak, sonrasında da yaşadığı Mağusa'da futbol takımının başkanlığında gösterdiği başarının kendisine sağladığı popülariteye sahipti. Bu nitelikleriyle de ideolojik formasyon olarak sağcı ya da solcudan çok, popülist olarak tanımlanabilirdi.

Üstelik, fazla hırslı görünmeyen, uysal, halim selim, mülayim görüntüsüyle hem Denктаş hem de parti içindeki hizipler için uygun bir profil çizmişti. Ama Eroğlu hem Denктаş'ı hem de ötekileri yanılttı. Formasyonu olmasa da hırsı ve dayanıklılığı ile, iç ve dış güç dengelerini iyi hesaplama becerisiyle 30 yıla yakın bir süre Kıbrıs Türk siyasi hayatının başat bir aktörü oldu.

6.3.8. 1990 Seçimleri ve Denктаş'la Eroğlu'nun Patronluk Savaşı

Denктаş'ın siyasi inzivaya çekildiği yıllarda Eroğlu başkanlığında üç hükümet kurulsa da bunların fazla uzun ömürlü olamadığı görüldü.

Uzun ömürlü olamayan dönemin ilk hükümet modeli niteliğindeki UBP-TKP hükümeti, 1985 seçimlerinin hemen ardından kuruldu. Türkiye ile KKTC arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Protokolü'nün içeriği nedeniyle TKP'nin hükümetten çekilmesiyle ancak bir yıl sürebildi. Türkiye Başbakanı Turgut Özal'ın vizyonunu Kıbrıs'a yansıtmaya çalışan Protokol, Kuzey Kıbrıs ekonomisini tarım ve sanayi sektörlerine dayalı kamu ekonomisinden, turizm, eğitim, bankacılık gibi hizmet sektörlerine dayalı, özel girişimci ağırlıklı bir yapıya dönüştürme düşüncesine dayanıyordu. Hatta, Özal'ın nihai hedefinin KKT-C'yi bütünüyle bir "serbest bölge"ye dönüştürmek olduğu söylenebilir.

TKP'nin "ekonomik yıkım modeli" adını vererek çekildiği hükümetten sonra gelen hükümetler de bu modeli uygulamaktan, kamu sektörünü küçültmekten hep uzak durunca bu vizyon KKTC'de bir niyet olmaktan öte gidemedi. Zaten, devleti küçültmek, özel sektörü geliştirmek, UBP'nin varlık nedenine ve işleyiş sistemine tersti. Bu nedenle Eroğlu, açıktan yapamasa da el altından kamu sendikaları ve muhalefeti kullanarak Türkiye hükümetlerinden gelen böylesine yapısal değişim çabalarını hep kadük hale getirmeyi becermiştir.

Değişimin ve dönüşümün önündeki esas engel UBP ve Eroğlu olunca, 1990'a dek, önce TBP yerine kurulup Türkiye göçmeni seçmenleri temsil etme iddiasındaki Yeni Doğu Partisi'yle (YDP) (Egemen, 1989) sonra da bunların partilerinden istifa etmesiyle ortaya çıkan bağımsızlarla kurulan hükümetler reform adına iyi bir performans sergileyemedi.

Tam tersine, ülkede o güne kadar olmayan yaygınlıkta rüşvet, yolsuzluk gibi siyasi yozlaşma semptomları ülkenin her yanında görülmeye başladı. Bunların aktörleri de o günün UBP siyasi-bürokratik kadrolarıydı (Halkın Sesi, 1990).

Oysa 1990 seçimleri yaklaşmaktaydı. Denктаş istese de istemese de inzivadan dönüp seçim makinesi olan UBP'nin aktif çalışmasıyla yeniden seçim kazanmak durumundaydı. İlk nabız yoklamalarından olumlu sonuç alamayıp Eroğlu kontrolündeki UBP'ye yeterince nüfuz edemediğini görünce "Eroğlu ve Kliki"ni önce örtülü, sonra açıktan eleştirmeye başladı. Kendisine yakın eski milliyetçi unsurları da yanına alarak "Ulusal Mücadele Partisi" adlı oluşumu yarattı (Egemen, 2006: 256). Denктаş'ın en önemli tezi, yukarıda özetlenen siyasi yozlaşma semptomlarına dikkat çekerek, Eroğlu'nun muhalefete koz vermesi ve ulusal davayı tehlikeye atmasıydı. Kastettiği artık ana muhalefet konumuna gelmiş CTP'nin yükselişine zemin hazırlanmasıydı.

Tam Denктаş'la Eroğlu arasındaki patronluk savaşı ivme kazanmaya başlamışken, muhalefeti oluşturan üç partinin hem UBP'ye hem de Denктаş'a karşı tek parti çatısı altında, "Demokratik Mücadele Partisi (DMP)" olarak bir araya gelmesi bu savaşı erteletti (Egemen, 2006: 257-258).

Denktaş'la Eroğlu bu ciddi tehdit karşısında kenetlenerek önce Cumhurbaşkanlığı sonra Milletvekiliği seçimlerinde zafer kazandılar. Bu zaferde iki önemli faktörün rolünü de vurgulamak gerekir: Birincisi, Türkiye'nin Ada'daki etkili birimleriyle Denktaş ve Eroğlu için taban çalışması yapmasıdır (Atun, 2019: 31), İkincisi de o günlerde Ada'da yaptığı yatırımlarla devletten sonra ikinci büyük ekonomik güç hâline gelen Asil Nadir faktörüdür. Kaldı ki Nadir sadece ekonomik güç değil, aynı zamanda, ülke basınının neredeyse tümünü elinde tutan bir medya sahibiydi ve seçimlerde çok aktif olarak Denktaş ve UBP'nin yanında yer almıştı.

Ne var ki, Denktaş'la UBP ve Eroğlu'nun bu zaferleri, ülkeye istikrar değil kaos getirdi. Özellikle Türkiye'nin yapmış olduğu çalışmaları, "siyasi iradeye müdahale" olarak niteleyen CTP ve TKP, DMP çatısı altında milletvekilliği kazanmış üyelerini boykot kararı olarak meclise sokmadı. Bunlar yemin edip milletvekili sıfatı kazanmayı reddettileri için Cumhuriyet Meclisi UBP milletvekillerinden ibaret kaldı. Daha sonra YDP kontenjanından seçilen birkaç milletvekili meclise katılsa da Meclisin özünde bir değişiklik olmadı.

Muhalefetsiz meclisin yol açtığı kaos ülke siyasetinde gündem olurken, bununla paralel gelişen "gizli gündem" UBP içinde yaşanmaya başladı. Denktaş'la Eroğlu arasında ertelenen savaş, önce örtülü sonra açıktan başladı. Mecburen gömülen savaş baltaları çıkarılıp birbirlerine karşı kullanılmaya başladı.

Bu savaşın ilk adımı Denktaş'ın, bu seçimlerle siyaset sahnesine girmesini sağladığı oğlu Serdar Denktaş'ı UBP genel sekreteri yapmak istemesiyle atıldı. UBP'de parti genel sekreterliği örgütleri kontrol edebilmek amacıyla önemliydi ve partinin ikinci patronu sayılabilirdi. Eroğlu Denktaş'ın bu önerisini tehdit olarak algıladı ve kabul etmedi. Hatta bu makamı feshetti ve yetkilerini dörde bölerek kendi atadığı dört genel başkan yardımcısına dağıttı.

Buna karşılık Eroğlu, Denktaş gibi tarihsel ağırlığı olan bir ismi tamamen reddedemeyeceğini hesapladığından Serdar Denktaş'ın içişleri bakanı olmasına razı oldu (Atun, 2019: 25).

Bu denge politikasına karşılık, asıl savaşı açıktan hâle getirecek gelişmelerin yaşanması uzak değildi. Çünkü Denktaş'la Eroğlu'nu yine zıt kutba iten bir gelişme söz konusuydu. Buna göre muhalefetin boş bıraktığı sandalyeler için ara seçim yapılacaktı ve iki ismin bu seçim üzerinden farklı hesapları vardı.

Denktaş'ın hesabı şuydu: UBP ara seçimlerde aday göstermemeliydi. Çünkü göstermesi durumunda, CTP ve TKP katılmayacaklarını zaten açıkladıkları için, tümünü UBP kazanacaktı. Böyle bir durumda KKTC tek partili diktatörlük gibi algılanacak, ulusal dava dış dünyada büyük zarar görecekti.

Eroğlu ise Denktaş'tan farklı düşünüyordu. Ona göre UBP'nin katılmayacağı ara seçimlerde sandalyelerin tümünü Denktaş'ın güdümündeki UMP benzeri partiler kazanacaktı. Sonra bu üyeler UBP içindeki Denktaş taraftarı milletvekilleriyle birleşerek kendine UBP ve Meclis içinde darbe yapacaklardı (Egemen, 2006: 263-264). Aslında o günlerin kulislerinde konuşulanlar Eroğlu'nun çok da haksız olmadığını gösteriyordu.

İki ismin farklı düşünce ve hesaplarına rağmen, sonuçta UBP'ye hâkim olan Eroğlu parti yetkili organlarına seçime katılma kararı aldırdı. Sonuç beklendiği gibi oldu. Biri hariç bütün boş sandalyeler UBP'li üyelerle doldu. Artık KKTC Meclisi UBP meclisi gibiydi.

Bu gelişme, Denktaşçı olarak bilinen, güçlü bir isim olan Meclis Başkanı Hakkı Atun ve Serdar Denktaş öncülüğünde bir grup UBP milletvekilini harekete geçirdi. Bunlar ülke içi demokrasi bir yana, parti içi demokrasi de kalmadığını dile getirerek Eroğlu'na muhtıra verdiler.

Eroğlu'nun muhtıracılara yanıtı partiden ihraçtı. Muhtıracılar ihracı beklemeden partiden ayrıldılar ve fazla uzun olmayan bir süre sonra da 31 Temmuz 1992 tarihinde Demokrat Parti'yi kurdular.

DP'nin kurulmasıyla, o güne dek birçok nispeten küçük bölünme yaşayan UBP, bu kez derinden bir yarılma yaşadı. Çünkü, daha önceki kopmalar hep Denktaş'a karşı, nispeten küçük patronların kopmaları iken, bu kez kopan, koparılan partinin kurucu patronu Denktaş'tı.

6.3.9. 1993 Seçimleri ve UBP'siz İlk Hükümet Modeli

DP'nin ortaya çıkmasıyla Denktaş ve Eroğlu arasında Kıbrıs Türk siyasal hayatının tarihten günümüze uzanan en şiddetli iktidar savaşı açıktan yapılmaya başlandı. Denktaş hem Türkiye hükümetleri nezdindeki ağırlığını hem de yanına CTP ve TKP gibi temel muhalefet partilerini alarak Eroğlu'nu erken seçime

zorladı (Egemen, 2006). Erken seçime gitmemek için direnen Eroğlu, içten ve dıştan gelen bu tepkilere daha fazla dayanamayınca erken seçim yapılmasını kabul etti.

Taraflar, erken seçim için 12 Aralık 1993 tarihi üzerinde mutabık kaldı. UBP için hem iç hem de dış koşullar 1990'dan çok farklıydı. Her şeyden önce, ilk kez Denktaş UBP'nin yanında değildi. Hatta tam karşındaydı. UBP'yi 1990 seçimlerinde destekleyen Türkiye dinamiği ve Asil Nadir unsuru da yoktu. DP kurulduktan kısa bir süre sonra Türkiye göçmenlerinin hatırı sayılır oyunu blok olarak alan YDP'nin DP'ye katılması ile Denktaş ciddi bir ek güç elde etmişti. Asil Nadir ise hakkında İngiltere'de başlatılan soruşturma nedeni ile zor durumdaydı ve bu seçimlerde taraf tutacak durumda değildi.

Yine de UBP'nin elinde devletin bütün olanakları vardı ki bu onun en büyük gücü olagelmişti. Sonuçta seçimler ciddi bir yarış içinde geçti ve devlet patronajı tam ortadan yarıldı. UBP yüzde 29.8, DP yüzde 29.1 oy aldı. Komünizm yıkıldıktan sonra yeni arayışlara girip imaj yenileyen CTP de ciddi bir yükselişle yüzde 24 oy alırken, TKP yüzde 13'te kaldı. Bu sonuçlarla, 1990'dan beridir CTP ve TKP ile büyük zıtlama yaşadığı için zaten onlarla hükümet kurma ihtimali çok zayıf olan UBP, beklendiği gibi DP'nin de koalisyona yaklaşmaması sonucu hükümet partneri bulamadı. Bunun sonucunda DP ile CTP arasında sürdürülen hükümet kurma çalışmaları olumlu sonuçlandı ve 1 Ocak 1994 günü DP-CTP hükümeti ile hem yeni bir yıla hem de daha önemlisi yeni bir siyasal döneme merhaba denildi.

Dönemin yeniliği birkaç faktörden kaynaklanmıştır. Birincisi, Kuzey Kıbrıs tarihinde ilk kez UBP'siz bir hükümet kuruldu. İkincisi, belki birincisinden de önemli tarihsel bir nedendendi. 1957'de TMT'nin kurulmasından başlayarak o güne dek Denktaş ve temsil ettiği milliyetçi çizgiyle tarihsel bir muhalefet içinde olan AKEL Türk Kolu geleneğini temsil eden CTP şimdi iktidar ortağı olmuştu hem de Denktaş'la. Bu durum milliyetçi kamuoyunun önemli bir kesimi için de şok etkisi yarattı. Bu nedenle, Denktaş Eroğlu'nu yenilgiye uğratmıştı ama bedeli ve sonuçları düşünüldüğünde Denktaş'ın zaferi bir Pirus Zaferi idi (Egemen, 2006: 267-275). Nitekim bu tarihten sonra yapılacak hiçbir cumhurbaşkanlığı seçimini Denktaş ilk turda kazanamamıştır.

Kurulan DP-CTP hükümeti ise üç yılda üç kez bozulup yeniden kurularak uyumlu ve başarılı olamadı (Atun, 2019). Bu nedenle 1996 ortalarında DP, UBP ile hükümet kurmak zorunda kaldı. Üstelik bu hükümet UBP başkanı Derviş Eroğlu başkanlığında kurulduğundan hem UBP'nin hem de Eroğlu'nun yeniden iktidara dönüşü anlamına geldi. Böylece UBP ve Eroğlu yaşamaları için gerekli olan devlet kaynaklarına yeniden kavuştu.

UBP ile DP'nin 1996 yılında kurdukları hükümet 1998 yılına kadar devam ederek, Aralık 1998'de, yapılması gereken zamanda seçim yapıldı.

1998 Aralık seçimlerinin tek galibi olduğu söylenebilir: Eroğlu ve UBP. Devlet kaynakları UBP'ye yaradığından, UBP yüzde 40'ı aşarak 24 milletvekili kazandı. Tek başına çoğunluk olmayı başaramasa da buna çok yaklaştı. DP oylarını yüzde 23'e indirerek ciddi bir kayba uğrarken, Eroğlu'nun tercih etmediği bir partner olarak muhalefette de kaldı. 1998 seçimleri, üç yıla yaklaşan ilk hükümet deneyiminde neredeyse CTP'yi de eritti. 1976'dan sonraki her seçimde hep yükselme trendinde olan CTP ilk kez sert bir düşüş yaşadı ve yüzde 10'lara indi. TKP yerinde saydığı için o da başarısızdı.

Ciddi bir başarı elde eden Eroğlu hükümet partneri olarak TKP'yi seçerek 1985'ten sonra bir kez daha UBP-TKP hükümetini kurdu.

Ne var ki bu yeni UBP-TKP hükümeti de ciddi sorunlarla karşılaşınca fazla uzun süremedi. Karşılaşılan ve ülkede büyük karmaşaya yol açan sorunların başında 2000 yılı içerisinde ve 2001 yılı başında ortaya çıkan Bankalar Krizi gelmekteydi. Mudisi çok olan büyük bankaların da batmasına neden olan bu kriz, örgütlenen zarar gören mudilerin meclisi basıp kürsüye çıkarak meclisi dağıtmasına kadar varan büyük kaoslara yol açtı.

Sonuçta, bu denli büyük sorunların tek başına üstesinden gelemeyeceğini anlayan Eroğlu, Denktaş'ı da yanına çekmek için TKP'yi bırakıp DP'yle yeni bir koalisyon kurmayı tercih etti. 2001 Temmuz geldiğinde ülkede UBP-DP koalisyonu iş başı yaptı.

İç politikada bu denli hareket yaşanırken, Kıbrıs sorununda da tarihin en önemli çözüm hamlelerinin stratejik arayışları gündeme geldi. KKTC'nin kuruluşundan beridir zaman zaman ivme kazanan Kıbrıs müzakerelerinde 1986'da Cuellar Belgesi, 1992'de de Gali Fikirler Dizisi gündeme gelmekle birlikte,

Rumların federal devlet modelini içselleştirememesi nedeniyle sonuca ulaşamamıştı. Ne var ki günün genel sekreterinin hazırladığı, kendi adını taşıyan Annan Planı bugüne dek hazırlanan en kapsamlı çözüm planıydı ve gündeme geldiği koşullar eskiden çok farklıydı. Her şeyden önce, federal çözüm AB'ye girişle ilişkilendirilmişti. Bir başka anlatımla, çözüm için AB gibi ciddi bir ek teşvik söz konusuydu. Yıllardır partizanlığa dayalı, adil ve etkin olmayan siyaset anlayışına derinden duyulan tepkiye, bankalar krizi ve ekonomik kriz de eklenince Kıbrıs Türk toplumu için AB cazip bir çıkış yolu olarak kabul edildi.

Koşulları farklılaştıran diğer ciddi bir farklılık da yeni Türkiye Hükümetinin AB vizyonundan kaynaklandı. 2002 sonunda iktidara gelen Ak Parti hükümeti Kıbrıs sorununun çözümünde inisiyatif olarak Denktaş'ı federal çözüm konusunda daha istekli ve aktif olmaya teşvik etti. Oysa Denktaş, o zamanın Türkiye Hükümetiyle uyum içinde, 1998 yılında federasyon tezinden vazgeçip konfederasyon modeline geçiş yapmıştı. O yüzden AK Parti hükümeti ile ters düşer noktadaydı.

Farklılaşan bu koşullarda ve konjonktürde gündeme gelen Annan Planı taslağı hem AB çevrelerinin hem de tarihsel olarak Kıbrıs Türk toplumunun çoğunluğunun merkez kabul ettiği Türkiye Hükümetinin teşvikiyle Denktaş'ı, Eroğlu'nu ve partilerini etkisiz kılacak güçlü bir toplumsal hareket başlattı.

Bu hareket, önce 2003 yılında yapılan genel seçimde CTP'yi birinci parti yaptı. Sonra 2004 Nisan'ında yapılan çözüm referandumunda yüzde 65 evetle zirve yapıp Denktaş ve UBP'yi etkisiz hâle getirdi. O kadar ki 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Denktaş aday olmayıp siyasete veda etti.

6.3.10. CTP'nin Yükselişi ve Düşüşü

Annan Planı'nın, Kıbrıs Rum tarafında kabul edilmeyip federal çözüm gerçekleşmese de Kıbrıslı Türkler arasındaki siyasette çok köklü bir iklim değişimi yarattığı kesindir. O güne dek federal çözüm uzak bir ihtimal kabul edilip hem Kıbrıs Türk toplumu hem Türkiye hükümetleri tarafından da mutlaka gerçekleşmesi gereken bir vizyon değildi. KKTC'nin tanınması, ayrı bir devlet olarak yaşaması en azından siyasette hegemonik bir üstünlükteydi. Oysa o günden sonra federal çözüm modeli 2017 Temmuz'da gerçekleşen ve sonuçsuz kalan Crans Montana zirvesine kadar hegemonik üstünlüğü ele geçirdi. O kadar ki UBP bile federal modele açıktan karşı çıkmadı. Tabii bunda Ak Parti hükümetlerinin federasyondan yana açık tavır alan politikası da çok önemli bir etkendi.

Sonuçta değişen siyaset iklimi ve federal modelin hegemonik üstünlüğü en çok CTP'ye yaradı ve 2009'a kadar CTP'yi hükümetlerin birinci aktörü olarak KKTC yönetiminde söz sahibi yaptı. Cumhurbaşkanı, başbakan, meclis başkanı gibi devletin en üst kademelerinin CTP'li olduğu bir dönem yaşandı.

Ancak CTP, UBP'den devraldığı devlet patronajı sistemini değiştirmeyip kendi aktörleriyle sürdürme gibi stratejik bir hata yapınca sistem onu yuttu. Rüşvet, yolsuzluk, partizanlık ve adam kayırmacılık gibi siyaset yozlaşma unsurlarına söylemde karşı olan CTP, eylemde buna uygun davranmadı. Münhalsiz ve sınavsız olarak devlet kadrolarına alınan binlerce kişiyle zaten şişkin ve verimsiz olan kamuyu daha da bozuk hâle getirdi. Sonuçta bu şişkin kadroların maaşını dahi ödeyemeyecek bir duruma geldiği 2009'da erken seçime gitmek zorunda kaldı. Bu seçimle UBP bir kez daha geri geldi. Taklit aslını yaşatır sözü bir kez daha doğruluğunu ispat etti. UBP yüzde 45 oyla sıçrama yaparak geri geldi.

CTP'nin düşüşünü iyi değerlendiren Eroğlu 2009'da tek başına hükümet olmakla yetinmedi. 2010 seçimlerinde Cumhurbaşkanlığını da kazandı. Böylece 1995 seçimlerinden beridir üç kez deneyip Denktaş karşısında başarısız olduğu makama ulaştı.

Eroğlu'nun Cumhurbaşkanı seçilmesiyle UBP'de bıraktığı boşluk ise henüz doldurulmuş sayılmaz. Ama iktidar sarkacı o günden günümüze bir UBP bir CTP arasında gidip gelmeye devam etmektedir.

6.3.11. 2010'lu Yıllar: Siyasal İstikrarsızlık Dönemi

2009-2013 yılları arasında, 2009'de yaşanan ekonomik krizin etkilerini giderecek ve patronaj sistemini yıpratıcı reformlar gerçekleştirildi. Ancak, 2012 yılı sonlarına doğru hem bu reformlardan duyulan rahatsızlık hem de Eroğlu'nun UBP içerisindeki etkinliğini devam ettirmek istemesi nedeniyle sancılı bir kurultay süreci yaşandı ve bu süreç sonrası UBP, DP'nin kurulmasından sonra ikinci bir bölünmeyi yaşadı. Muhalif UBP milletvekillerinin de oylarıyla UBP hükümeti düştükten sonra yapılan erken seçimde CTP birinci parti olarak çıktı. CTP, önce DP sonra UBP ile hükümet kurdu ancak bu hükümetler uzun ömürlü olmadı. 2016

yılında da UBP-DP hükümeti kuruldu ancak bu hükümet de erken seçim kararı alarak 2018 yılı Ocak ayında seçime gitti.

UBP'de 2013 yılında yaşanan parçalanmanın etkisi 2015 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de görüldü. Oyları yüzde 10 civarında olan TDP ve diğer küçük partilerin desteklediği eski TKP Genel Başkanı Mustafa Akıncı, önce Eroğlu ile ikinci tura kaldı. İkinci turda da sürpriz bir şekilde dördüncü Cumhurbaşkanı seçildi. Seçim gecesi, Akıncı'nın zaferini kutlayanlar arasında, 2013 seçimlerinde UBP genel başkanı ve eski Başbakan olarak seçime girip, seçim sisteminin de etkisiyle milletvekili seçilemeyen İrsen Küçük de bulunmaktaydı.

2018 yılında yapılan seçimlerde UBP tekrar birinci parti oldu. Bu seçimde, ayrıca, 2016 yılında yeni kurulan HP ve YDP'de barajı geçerek Meclise girdi. Özellikle yeni bir siyasi aktör olan HP'nin yüzde 17 alması dikkat çekiciydi. Seçimden sonra siyasi istikrar tesis edilemedi: seçimden sonra dördüncü hükümet 5 Kasım 2021 yılında kuruldu ve 23 Ocak 2022 tarihinde erken seçim yapılması kararı alındı.

Dolayısıyla, 2013 yılından sonra hükümetler uzun süreli olamamış, iktidar UBP ile CTP arasında el değiştirmiştir. UBP ve CTP'de genel başkanlar da kalıcı olmamıştır. Özetle KKTC siyaseti istikrarlı bir görünüme kavuşamamıştır.

SONUÇ

1878'den günümüze Kıbrıs Türk toplumunun yaşadığı siyasi gelişmeleri üç dönemde ele alan bu çalışmada, gelişmeleri belirleyen dinamikler ve sonuçları şu şekilde özetlenebilir.

Her şeyden önce, Kıbrıs Türk toplumunun İngiliz yönetiminden günümüze canlı bir siyasi hayat yaşadığı görülmektedir. İngiliz yönetiminin hüküm sürdüğü 1878-1960 yıllarını içeren birinci dönemde, özellikle İngilizlerin Ada'yı tek yanlı ilhak etmesi ve bunu Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'ne de kabul ettirmesiyle, Ada Türklerinde bir toplumsal gelecek kaygısı başlamış, Enosis'i önlemek için siyasi örgütlenme gereği ortaya çıkmıştır.

1960 yılında kurulan ama ömrü uzun olamayan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yıkılışından 1974 Barış Harekati'na kadar geçen süreyi kapsayan ikinci dönem ise, Kıbrıs Türklerinin Ada'daki en zor yıllarını içermektedir.

Sömürge yönetiminden bağımsız bir ortaklık devletine, oradan da Kıbrıs Türklerinin kendi kendini yönetmek üzere attıkları adımlarla yaşanan ve 20 Temmuz 1974'e uzanan bu iki dönemi belirleyen temel dinamik Yunan milliyetçiliği Enosis olmuştur. Böylece, Yunan milliyetçiliğine karşı geliştirilen anti-Enosis mücadelesi sonucu ortaya çıkan Türk milliyetçiliği 1974'e kadar Kıbrıs Türk toplumunun siyasi hayatına damga vurmuştur. Tarihsel evrimin bu sürecinde Kıbrıs Türk toplumunun Enosis'i önleyerek başarılı bir mücadele verdiği görülmektedir.

Üçüncü dönemi kapsayan, 20 Temmuz 1974'ten günümüze uzanan süreç, Rum toplumu ile mücadeleden çok, esas olarak, kendi iç siyasi hayat dinamikleri çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak, ayrımcılığa dayalı patronaj sistemi içinde şekillenen çok partili siyasi hayatta benzer bir başarı sergilendiği söylenemez. Bir başka anlatımla, 1974'e kadar süren siyasi hayatta başarılı olunup askeri zaferle elde edilen başarı ekonomik ve sosyal zaferlerle taçlandırılmamıştır. Ülkede adil, dürüst, etkin bir yönetim, onca kaynağa rağmen sürdürülebilir bir ekonomik yapı kurulamamıştır.

Bundan sonraki siyasi hayatta, bunu başaracak adımları atacak siyasi irade, kararlılık ve cesaretle, özetle iyi bir siyasi liderliğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun tek başına iç siyasi dinamiklerle gerçekleşmesi için elde çok fazla iyimserlik verecek veri bulunmamaktadır. O yüzden, tarihten günümüze Kıbrıs Türk siyasi hayatındaki en önemli dış dinamiğin Türkiye olduğu olgusundan hareketle, Türkiye yöneticilerine de ciddi sorumluluk düştüğü vurgulanabilir.

Son olarak, devlet patronajı sistemi tasfiye edilmediği sürece de adil, dürüst, etkin bir yönetim kurulamayacağı, istikrarsızlığın istikrarlı bir şekilde devam edeceği vurgulanabilir. Çünkü, bu sistemi sürdürebilecek kaynaklar ülkedeki siyasi aktörlerde mevcut değildir. Bu noktada Türkiye yetkililerine de çok ciddi bir sorumluluk düştüğü vurgulanabilir. Türkiye bu bozuk düzenin değiştiricisi olmalıdır. Ama bunun yol ve yöntemlerinde, araçları, zamanlaması ve öznesinde dikkatli olunmalı, düzelticilik,

değiştiricilik rolü ustalıklarla yerine getirilmelidir. Her şeyden önce, değişim için patronaj sistemine odaklanılmalıdır; patrona değil!

KAYNAKLAR

- Akkurt, A. (1999). *Türk Mukavemet Teşkilatı*. İstanbul: Seçil Ofset.
- Atun, H. (2019). *Hakkı Atun'un Politika Anıları (2)*. Lefkoşa: Ateş Matbaacılık.
- Ayata, A.G. (1992). *CHP: Örgüt ve İdeoloji*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Bozkurt, İ. (2018). *Beştulum'dan Zirköye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cahit, N. (1998). *Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası Mücadele Tarihi*. Lefkoşa: KTÖS Yayınları.
- Çay, A. (1989). *Kıbrıs'ta Kanlı Noel 1963*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma. Ens. Yayınları.
- Denktaş, R. (2004) *Kıbrıs Girit Olmasın*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Egemen, S. (1989). *Kuzey Kıbrıs'ta Siyasal Partiler*. (Basılmamış Y. Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Egemen, S. (2006). *Kıbrıslı Türkler Arasında Siyasal Liderlik*. Lefkoşa: Ateş Matbaacılık.
- Ergil, D. (1990). *İdeoloji*. Ankara: S Yayınları.
- Erim, N. (1975). *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık.
- Eroğlu, H. (1976). *Kıbrıs Türk Federe Devleti, Kuruluşu, Anayasası ve Bağımsızlığı*. Ankara: Türk Devrim Kurumu Yayınları.
- Gürel, Ş. (1984). *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika (Cilt I)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gürel, Ş. (1985). *Kıbrıs Tarihi (1878-1960): Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika (Cilt II)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gürel, Ş. (1993). *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Gürkan, H. (1986). *Bir zamanlar Kıbrıs'ta*. Lefkoşa: CYREP Yayınları.
- İsmail, S. (1986). *Kıbrıs Sorunu (İç etkenler)*. İstanbul: KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İsmail, S. ve Birinci, E. (1987). *Kıbrıs Türkünün Varoluş Savaşımında İki Ulusal Kongre*. Lefkoşa: Gelişim Ofset.
- Kızılyürek, N. ve Erhürman, T. (2009). *Kıbrıs'ta Federalizm: Öznesini Arayan Siyaset*. Lefkoşa: Işık Kitabevi.
- Linz, J. (1975). *Totaliter ve Otoriter Rejimler* (Çev. E. Özbudun). Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları.
- Metin, H. (2021): *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Mütercimler, E. (1990). *Kıbrıs Barış Harekatının Bilinmeyen Yönleri*. İstanbul: Yaprak Yayınları.
- Nesim, A. (1987). *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz: Kıbrıs Türk Eğitimi Hakkında Bir Araştırma*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Orr, C.W.J. (1972). *Cyprus Under British Rule*. London. Zeno Publishers.
- Öztürk, C. (2013). *Kod Adı Bozkurt*. İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özslu, S. (2011). *Ankara'ya Kafa Tutan Adam Ahmet Mithat Berberoğlu*. Lefkoşa: United Medya Yayınları.
- Salışık, S. (t.y) *Türk Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki Eterya*. (y.y)
- Samani, M. (2007). *Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)*. (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Stavrinides, Z. (1977). *The Cyprus Conflict: National Identity and State Hood*. Nicosia: Turkish Federated State of Cyprus Press.
- Tahsin, A.H. (1988). *Aynı Yolu Yürüyenler Farklı Yerler Varamazlar II*. Lefkoşa: Söz Yayıncılık.
- Tahsin, A.H. (1989). *Aynı Yolu Yürüyenler Farklı Yerler Varamazlar II*. Lefkoşa: Söz Yayıncılık.
- Tatar, E. (2021). *Genel Komite'den İki Ayrı Devlete*. Lefkoşa: KKTC Cumhurbaşkanlığı Yayınları.
- Yolak, S. (1989). *1571'den Günümüze Kıbrıs Türk Yönetimleri*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gazeteler

- Ortam. (22 Ocak 1990)
- Halkın Sesi. (23 Ocak 1990)

KÜZAY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
CUMHURİYET MECLİSİ

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NDE SİYASAL PARTİLER

Bilal KENDİRCİ*

ÖZET

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde çok partili siyasi hayat, Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte 1878 yılında Ada'nın İngilizlere kiralanması sonrası ilk siyasi örgütlenmeler başlamıştır. Lozan Anlaşması'nda, Kıbrıs'taki İngiliz egemenliği tanınana kadar bu örgütlenmeler, Kıbrıs Türk toplumunun kültürel, siyasi ve toplumsal birliğini koruma amaçlıdır. 1920'li yılların ortasında ise Kıbrıs Türk toplumu "Evkafçı" ve "Halkçı" olarak ikiye bölünmüş, 1930 yılında yapılan Kavanin Meclisi seçiminde bu rekabet iyice ortaya çıkmıştır. Ancak, 1931 yılında Rumların İngiliz yönetimine isyanı sonrası ilan edilen sıkıyönetimle, Kavanin Meclisi'nin feshedilmesi ve belediye seçimlerinin iptal edilmesi siyasi örgütlenmeleri de olumsuz etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte önlemler gevşetilmiş ve 1943 yılında geniş katılımlı Kıbrıs Türk Azınlığı Kurumu (KATAK) kurulmuştur. 1944 yılında ise Fazıl Küçük önderliğinde Kıbrıs Türk Halk Partisi, bu dönemde kurulan ilk parti olmuştur. Bu dönemde, Rumların Enosis taleplerinin artması, Kıbrıs Türkleri arasında birlik ve beraberliği de zorunlu kılmıştır. 1960 Ortaklık Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, Kıbrıs Türkleri Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı, Temsilciler ve Cemaat Meclisi seçimlerini gerçekleştirmiştir. 1963 yılı sonunda Rumların tek taraflı tasarrufla, Anayasa'da değişikliğe gitmesiyle, toplumlar arası çatışmalar şiddetlenmiştir. Çatışma dönemi içerisinde 1968 ve 1973 yılında Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı ve 1970 yılında Temsilciler ve Cemaat Meclisi seçimi yapılmıştır. 1960-1974 yıllarında yapılan üç Cumhurbaşkanlığı seçimi tek adaylı olduğu için bu seçimlerde sandık kurulmamış, Temsilciler ve Cemaat Meclisi seçimlerinde ise siyasi rekabet oluşmamış, seçim bölgelerinde o zamanki yönetimler tarafından oluşturulan aday listelerinin önemli bir kısmı seçimi kazanmıştır. Barış Harekâtı'ndan sonra ise Siyasal Partiler Yasası çıkarılmış ve Ulusal Birlik Partisi (UBP), Toplumcu Kurtuluş Partisi (TKP) ve 1970 yılında kurulmuş olmakla birlikte 1976 yılında yapılan seçimlerle ilk defa siyasi rekabete Cumhuriyetçi Türk Partisi'nin (CTP) de katılımıyla birlikte KKTC'de çok partili siyasi hayat başlamıştır. Bu çalışmada, Barış Harekâtı öncesi siyasi örgütlenmelerden kısaca bahsedildikten sonra, çok partili siyasi hayatın başladığı günlerden günümüze kadar varlığını devam ettirmiş, UBP, CTP, TKP (ardılı olarak Toplumcu Demokrasi Partisi (TDP)), Demokrat Parti (DP) ve Yeni(den) Doğuş Partisi'nin (YDP) tarihsel gelişimi ve belirli konulardaki görüşleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Siyasal Partiler, UBP, CTP, TKP(TDP), DP, YDP*

* Yasama Uzmanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi.
e-posta: bilalkendirci@msn.com

GİRİŞ

Demokrasi için vazgeçilmez yapıların başında siyasi partiler gelmektedir. Siyasal partiler, KKTC’de işleyen bir demokrasiye en önemli katkı yapan örgütlenmedir. İngiliz döneminde ilk siyasal örgütlenmeler başlamış olsa da Barış Harekâtı’ndan sonra 9 Mayıs 1975’te yürürlüğe giren Siyasal Partiler Yasası ile birlikte birçok siyasi parti kurulmuş ve böylece KKTC’de ‘çok partili’ siyasal hayat başlamıştır. 1976 yılından itibaren ise yapılan Cumhurbaşkanlığı, milletvekilliği ve belediye seçimlerinde siyasi partiler rekabetlerini sürdürmüşlerdir.

1880 yılında Kırathane-i Osmani, İngiliz döneminin ilk siyasi örgütlenmesi olarak bilinmektedir (Fevzioglu, 1996: 12). Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşına girmesinden sonra Ada’nın İngilizler tarafından ilhak edilmesi ile birlikte Türkiye’deki millî mücadeleyi yakından takip eden ve bu mücadeleden ilham alan Kıbrıs Türk toplumu, Meclis-i Milli (1918), Milli Cephe (1920), hatta Türkiye ile Birleşme Örgütü (1919) ismiyle örgütlenmiştir (Aydoğdu, 2005: 129). 1924 yılında kurulan Kıbrıs Türk Cemaat-i İslamiyesi ise siyasi parti olarak ilk örgütlenme kabul edilmektedir (Fevzioglu, 1996: 14).

Milli Cephe, daha sonra Milli Cephe Partisi’ne dönüşmüş ve bu yapı, 1930 yılında yapılan Kavanin Meclisi seçimlerinde, liderliğini İngilizler tarafından Evkaf Murahhısı olarak atanan Sir Münir’in çektiği ‘Evkafçılar’ ve ‘İngilizciler’ olarak adlandırılan grubun karşısına ‘Halkçılar’ olarak çıkmıştır. Seçim sonucu, Halkçıların zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu seçimlerde üç Meclis üyeliğinin ikisini Halkçılar, birini ise Evkafçılar kazanmıştır. Ancak asıl çarpıcı olan, Lefkoşa’da yapılan seçimi Halkçıların lideri Necati Özkan’ın Sir Münir karşısında kazanmasıdır (Gazioğlu, 2000a: 200-201). Elde edilen bu başarı, 1931 yılında Rum isyanının patlak vermesi, İngilizlerin Kavanin Meclisi’ni ilga etmesi ve tüm siyasi faaliyetleri yasaklaması üzerine uzun ömürlü olmaz.

İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte, İngilizlerin örgütlenmeye ilişkin yasakları gevşetmesi üzerine, Ada’daki Türkler tekrar örgütlenmeye başlamıştır. İlk olarak 1943 yılında geniş bir katılımı Kıbrıs Türk Azınlığı Kurumu (KATAK) kurulmuştur (Gazioğlu, 2000a: 339-343). KATAK’ın kurucu üyeleri arasında, Sir Münir ve Necati Özkan da yer almaktadır. Dolayısıyla, 1920’li yıllarda ortaya çıkan Evkafçı-Halkçı rekabeti bir kenara bırakılmıştır.

KATAK içerisinde oluşan fikir ayrılığının bir sonucu olarak 1944 yılında Kıbrıs Türk Halk Partisi (Milli Parti) kurulmuştur. 1949 yılında ise KATAK ve Milli Parti, Kıbrıs Milli Türk Birliği Partisi adı altında birleşmişlerdir. Bu partinin ismi, 1955’te Kıbrıs Türktür Partisi olarak değiştirilmiştir. Toplum lideri olarak öne çıkan Fazıl Küçük ile anlaşmazlık yaşayan Necati Özkan, 1950 yılında, Kıbrıs Türk Birliği İstiklal Partisi isimli bir parti kurmuştur. Bu parti kendisini CHP’nin Kıbrıs temsilcisi olarak görmüş ve amblem olarak altı oku kullanmıştır (Aydoğdu, 2005: 131-132).

1959 yılında Zürih ve Londra Anlaşmalarının imzalanması ve 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra, aynı yıl yapılan Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı seçiminde Fazıl Küçük’ün karşısına aday çıkmaması üzerine Küçük, sandık kurulmadan seçimi kazanmıştır. Lefkoşa, Mağusa, Limasol, Larnaka, Baf ve Girne olarak belirlenen 6 seçim bölgesindeki 15 kişilik Temsilciler Meclisi seçiminde, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu, Kıbrıs Türktür Partisi ve Gençlik Örgütü’nün belirlediği adaylar, ‘Milli Cephe’ olarak seçime girmişlerdir. Milli Cephe adaylarının karşısına, Lefkoşa, Larnaka ve Girne’de aday çıkmadığı için sandık kurulmadan adaylar kazanmıştır. Limasol, Mağusa ve Baf’ta ise bağımsız adaylar çıktığı için seçime gidilmiş; ancak, Milli Cephe’nin adaylarının tamamı seçimi kazanmıştır (Gazioğlu, 2000b: 207-210).

1963 yılında, Rumların tek taraflı Anayasa değişikliği girişimi sonrasında, yaşanan toplumlar arası çatışmalar nedeniyle 1965 yılında yapılması gereken Cumhurbaşkanlığı seçimleri, 1968 yılında yapılabilmemiş ve bu seçimi de tek aday olarak giren Fazıl Küçük kazanmıştır. 1973 yılında yapılan son Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı seçiminde ise, seçime yine tek aday olarak giren Rauf Denktaş kazanmıştır. Temsilciler Meclisi için ise seçim 1970 yılında yapılabilmıştır. Bu seçimde, 1960 Temsilciler seçimine benzer şekilde, sendika, dernek ve diğer kuruluşların bir araya gelerek oluşturduğu ‘Ulusal Dayanışma Birliği’ listesinin adayları kazanmıştır (Kızılyürek, 2005: 243-244).

Özetle bu dönemde, toplumsal birliğin sağlanmasına önem verilmiş, Cumhurbaşkanı Yardımcılığı seçimleri tek adaylı olarak yapılmış, Temsilciler Meclisi için ise toplumsal mücadele içerisinde yer alan kurum ve kuruluşların bir araya gelerek belirledikleri adaylar neredeyse tüm koltukları kazanmıştır. Hatta birlik görüntüsünü bozmamak amacıyla 1970 yılında kurulan Cumhuriyetçi Türk Partisi'nin (CTP) kuruluşu, 1970 Temsilciler Meclisi Seçimi sonrasında bırakılmıştır (Kızılyürek, 2005: 244).

Barış Harekâtı öncesinde bu gelişmeler yaşanırken Barış Harekâtı'ndan sonra modern anlamda siyasi partiler kurulmaya başlanmış ve KKTC'de çok partili siyasi hayata geçilmiştir. Çok partili sistem Duverger'in tipolojisine göre nispi temsil sisteminin bir sonucu olmaktadır (Sayarı, Bilgin, 2016: 135). Çok partili sistemlerde, ikiden fazla parti rekabet hâlinde olmakta ve ülke sıklıkla koalisyonlarla yönetilmektedir (Heywood, 2006: 378). Bu çerçevede, KKTC'de 1976 yılından itibaren, 1990'daki seçimde 3 partinin ittifak yaparak tek parti olarak seçime girmesi neticesinde yaşanan istisna hariç bütün seçimlerde Meclise en az dört parti girmiştir. 1976-1981, 1990-1993 ve 2009-2013 yılları arasındaki UBP'nin tek başına iktidarı hariç, ülke koalisyonlarla yönetilmiştir.

9 Mayıs 1975'te kabul edilen Siyasi Partiler Yasası'ndan sonra ilk kurulan parti Halkçı Parti olmuş, daha sonra 11 Ekim 1975'te KKTC Ulusal Birlik Partisi (UBP) ve son olarak 3 Mart 1976'da Toplumcu Kurtuluş Partisi kurulmuştur.

Bu çalışmada, siyasi partilerle ilgili yasal düzenlemelere yer verildikten sonra, UBP, CTP, TKP ve devamı TDP, DP ve YDP'nin tarihsel perspektiften analizi yapılacaktır.

7.1. SİYASİ PARTİLER KONUSUNDAKİ YASAL DÜZENLEMELER

Siyasal partilerle ilgili kurallar, KKTC Anayasası'nın Siyasal Hak ve Ödevler bölümünde düzenlenmiştir. Anayasa'ya göre siyasi partiler ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez öğeleridir ve siyasi partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunur. Tüm vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahip olmakla birlikte yargıçlar, savcılar, silahlı kuvvetler mensupları, polis mensupları, kamu görevlileri ve on sekiz yaşından küçük olanlar siyasi parti kuramaz ve siyasi partilere üye olamaz.

Anayasa'nın 71. maddesinde siyasi partilerin uyacakları ilkeler belirlenmiştir:

- Siyasi partilerin tüzük, program ve çalışmaları, Devletin ülkesi ve halkı ile bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, halk egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ve Atatürk ilkelerine aykırı olamaz.
- Siyasi partiler tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamaz.
- Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokratik ilkelere aykırı olamaz.
- Siyasi partilerin mali denetimi, Anayasa Mahkemesi olarak görev yapan Yüksek Mahkemece yapılır.
- Cumhuriyet Başsavcısı, kurulan partilerin tüzük ve programlarının ve kurucularının hukuksal durumlarının Anayasa ve yasa kurallarına uygunluğunu, kurulmalarını takiben denetler ve faaliyetlerini izler.
- Siyasi partiler, yabancı devletlerden nakdî yardım alamaz, bunların Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü aleyhine kararlarına katılamaz.
- Bu maddedeki kurallara aykırı hareket eden siyasi partiler, Cumhuriyet Başsavcısı'nın açacağı dava üzerine, Anayasa Mahkemesi olarak görev yapan Yüksek Mahkemece temelli kapatılabilir.
- Siyasi partilerin kuruluş ve çalışmalarının denetlenmesi ve kapatılmaları, yukarıdaki esaslar çerçevesinde yasa ile düzenlenir.
- Bu madde kuralları, siyasi partilerin, bu Anayasa'nın 162. maddede öngörüldüğü şekilde değiştirilmesini sağlamak amacıyla faaliyette bulunmalarını engeller biçimde anlaşılamaz ve uygulanamaz.

1975 tarihli Siyasal Partiler Yasası uzun yıllar yürürlükte kaldıktan sonra, 2015 yılında 49/2015 sayılı yeni Siyasal Partiler Yasası çıkarılmıştır. Yasa'ya göre siyasal parti kurulması için en az 30 kişi gerekmektedir.

Partilerin seçimlere katılabilmesi için, seçimlerden en az doksan gün önce kurulması, tüm ilçe merkezlerinde örgütlerini kurması, ilçe ve genel kongrelerini yapması ve ilçe merkez örgütlerinin adreslerini Yüksek Seçim Kurulu'na bildirmiş olması gerekmektedir.

Yeni Yasa, önemli bir yenilik getirerek partilerin milletvekili seçimlerinde gösterecekleri adayları ve adayların sırasını delegelerin veya üyelerin yapacağı önseçimle belirlemesini öngörmüştür. Partilerin merkez karar organları, her seçim bölgesindeki adayların beşte biri kadar aday, kontejan aday olarak belirleme yetkisine sahiptir. Bu düzenlemeler, 7 Ocak 2018 tarihinde yapılan seçimlerde ilk defa uygulanmıştır.

Önemli bir diğer yenilik ise partilerin milletvekili seçimlerinde her bir seçim bölgesinde her cinsiyetten en az yüzde 30 oranında aday göstermesini şart koşmasıdır.

Anayasa'da belirtilen siyasal partilerin uyacakları ilkelere, Yasa'da siyasal partilerin Türkiye Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren siyasal partilerle aynı ad ile kurulamayacağı ve siyasal partilerin Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan garantörlük hakkını kabul edeceği¹ eklenmiştir.

Siyasi partilerin gelirleri arasında, üye aidatı, adaylık ücreti, bağış gibi gelir kalemleri bulunmakla birlikte, en önemli gelir kalemi devlet yardımıdır. Her yıl KKTC bütçesinde mahallî gelirlerin binde üçü kadar tutar, son seçimde yüzde 5 barajını geçerek Meclise giren ve barajı geçmemekle birlikte yüzde 3'ten fazla oy alan siyasi partilere dağıtılmaktadır.

Siyasal partilerin mali denetimi, Sayıştay'dan destek alınarak Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır.

7.2. ULUSAL BİRLİK PARTİSİ

UBP, 11 Ekim 1975 tarihinde Rauf Raif Denктаş başkanlığında, 51 kurucu² üye ve 8.340 kişinin imzaladığı kuruluş beyannamesinin İçişleri Bakanlığı'na teslim edilmesiyle kurulmuştur.

Kuruluş beyannamesine imza atan kişi sayısının yüksekliği ve 51 kurucunun; 8'i avukat, 8'i tüccar, 7'si doktor, 5'i çiftçi, 4'ü sendikacı, 3'ü öğretmen, 3'ü mühendis, biri sanatçı, biri teknisyen ve biri ev hanımı (Sonan, 2014: 123) olduğu dikkate alındığında, UBP'nin toplumun tüm kesimlerine hitap eden bir "kitle partisi" olduğu ifade edilebilir.

13 Şubat 1975 tarihinde ilan edilen Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Devlet Başkanı olan Rauf Denктаş dahil 13 kişilik Bakanlar Kurulu'ndan (Aydoğdu, 2005: 28) 11 ismin ve KTFD kurulduktan sonra oluşturulan 50 kişilik kurucu Meclisin 24 üyesinin UBP'li olması, UBP'yi geniş kitleleri bünyesinde barındıran bir 'kitle partisi' olması yanında 'kurucu parti' de yapmaktadır.

Kuruluş beyannamesinde "Ulusal karakter ve bütünlüğü, Anavatan ile her alanda iş birliğinde bütünleşmeyi her türlü düşüncenin üstünde tutan, özgürlükçü demokrasi, insan hakları, sosyal adalet, laik devlet toplumunun Kıbrıs'ta tutunma ve yücelme kavgasının vazgeçilmezliğini kabul eden bir kitle partisi olarak UBP'yi kurmaya" (Aydoğdu, 2005) karar verildiği ifadesi bugün de geçerliğini korumaktadır. Partinin isminde yer alan 'Ulusal Birlik'ten kastedilen, Kıbrıslı Türkler arasında bir birlik değil, Anavatanda yaşayan Türklerle, yani Türkiye ile ulusal bir birlik oluşturulmasıdır.

7.2.1. 1976-1983 Dönemi: UBP İktidarda Ancak Parti Yönetimine İstikrarsızlık Hâkim

20 Haziran 1976 tarihinde yapılan ilk Cumhurbaşkanlığı seçimini, UBP Genel Başkanı ve aday Rauf Denктаş, aldığı yüzde 76,6 oy oranı ile ilk turda kazanarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Aynı tarihte yapılan milletvekilliği seçiminde UBP yüzde 50,3 oy oranıyla, 40 milletvekilinin 30'unu kazanarak tek başına iktidar olmuştur.

1 Eski Yasa'da garantörlük hakkını kabul etmemek Siyasal Partilerin kapatma nedenleri arasında sayılırken yeni Yasa'da bu durum kapatma nedeni olmaktan çıkarılmıştır.

2 Kurucuların isimleri için bkz. (Egemen, 2006: 313-315).

Fotoğraf 7.1. Bülent Ecevit ve Rauf Denktaş (Kaynak: TAK arşivi)

Genel Başkan Rauf Denktaş'ın Cumhurbaşkanı olması üzerine, Cumhurbaşkanı Denktaş tarafından hükümeti kurma görevi UBP'nin genel sekreteri olan Nejat Konuk'a verilmiş ve Konuk, Kıbrıs Türk toplumunun ilk Başbakanı olmuştur. Konuk, hukuk eğitimini Türkiye'de aldıktan sonra 1950'li yıllarda Bursa'da avukat olarak çalışmış ve CHP'nin buradaki gençlik kolları başkanlığını kurmuş, ayrıca Nilüfer ilçe başkanlığını yapmıştır (Haber Kıbrıs, 29 Nisan 2012). 1970 yılında Türk Cemaat Meclisi'ne seçilmiş, Kıbrıs Türk Yönetimleri'nden Barış Harekâtı'na kadar Adalet ve İçişleri Üyesi olarak görev yapmıştır.

Konuk hükümeti bir yılını doldurmadan üç bakan istifa etmiştir. UBP içerisinde günümüze kadar gelen ayrılıkların ve KKTC siyasetinin genel yapısını göstermesi açısından bu istifalara daha yakından bakmak gerekmektedir.

İlk istifa eden Maliye Bakanı Mehmet Altınay olmuştur. Altınay istifa gerekçesini "parti içi uyum eksikliği" olarak göstermiş, aynı zamanda partiden de istifa ederek TKP'ye geçmiştir. İkinci istifa eden Milli Eğitim Bakanı Derviş Eroğlu'dur. Eroğlu da Altınay ile benzer şekilde parti içindeki uyumsuzluğu, disiplinsizliği ve farklı görüşlerden kaynaklanan huzursuzluğu gerekçe göstermiş; ancak, Altınay'dan farklı olarak partiden istifa etmeyip özellikle Mağusa örgütünde gücünü artıracak çalışmalara başlamıştır. Son istifa ise Ticaret Bakanı Nail Asaf'dan gelmiştir. Asaf'ın istifası ise parti içerisindeki ticaret burjuvazisi ve Kıbrıs Türk Ticaret Odası ile yaşanan sıkıntıların sonucunda meydana gelmiştir (Sonan, 2014: 148-149). Dolayısıyla sivil toplum örgütlerinin ve çıkar gruplarının ilk kurbanı Asaf olmuştur.

Bu istifa ve görev değişikliklerine rağmen parti içerisinde disiplin ve uyum sorunu devam etmiş, Mart 1978'te Konuk, bu sorunları gerekçe göstererek istifa ettiğini açıklamıştır. Bu kararından dönmesi için önce ikna edilen Konuk, Çiftçiler Birliği'nin artan yakıt fiyatlarını gerekçe göstererek düzenlediği eylem üzerine nisan ayında bu defa sağlık sorunlarını gerekçe göstererek geri almamak üzere istifasını sunmuştur. Çiftçiler Birliği eyleminde dikkat çekici en önemli husus ise eylemin iki UBP milletvekilinin

liderliğinde organize edilmesi ve gösteriler esnasında partinin genel sekreter yardımcısı ve Denktaş'ın oğlu olan Raif Denktaş'ın, eyleme destek mesajı göndermesidir (Sonan, 2014: 150).

Konuk'un istifa sonrası verdiği bir beyanat, Denktaş'ın Cumhurbaşkanı olmasına rağmen parti ve hükümete yaptığı müdahaleleri göstermesi açısından önemli olup yeni Başbakan'a "temenni ederim, Anayasa'nın kendisine vermiş olduğu yetkiler üzerine ipotek konulmasına izin vermesin, bu konuda yapılan girişimleri kesinlikle önleyebilecek çareleri arayıp bulsun. Benim çektiğim azabı dilerim ki yeni başbakan çekmiş olmaz." (Egemen, 2006: 214) tavsiyesinde bulunmuştur.

Konuk'un yerine Meclis Başkanı Osman Örek, hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Örek, Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde Milli Savunma Bakanı olarak görev yapmış, bu görevi Kıbrıs Türklerinin 1963 yılı sonunda hükümetten çekilmesinden 1976 yılında yapılan seçimlere kadar sürdürmüştür. Seçimden sonra ise Meclis Başkanı seçilmiştir. Ancak, Örek Başbakanlık görevini sekiz ay sürdürebilmiş, kabinedeki yedi bakanın istifasını sunmasından sonra kendisi de Konuk ile aynı gerekçeleri yani "parti içerisindeki disiplinsizliği ve uyumsuzluğu" öne sürerek istifa etmiştir (Sonan, 2014: 153). Konuk'tan farklı olarak Örek partiden de istifa etmiştir. Bu istifayı, altı milletvekilinin istifası takip etmiş ve UBP'de ilk büyük ayrılık yaşanmıştır.

Hükümeti kurma görevi bu defa, kabinede Çalışma, Sosyal İşler ve Sağlık Bakanı olarak görev yapan Mustafa Çağatay'a verilmiştir. Çağatay 1970 yılında Türk Cemaat Meclisi'ne seçilmiş, Konuk hükümeti döneminde de bir süre Maliye Bakanlığı yapmıştır.

1981 yılında yapılan genel seçimlere Çağatay başkanlığında giren UBP'nin oyu, bir önceki seçime göre yüzde 8 civarında azalmış, milletvekili sayısı ise 30'dan 18'e düşmüştür. Oy oranındaki azalma da yukarıda bahsedilen parti içi sorunlar, iktidarda olmanın getirdiği yıpranma ve UBP'den ayrılan milletvekillerinin Konuk başkanlığında kurduğu Demokrat Halk Partisi (DHP) etkili olmuştur. DHP'nin aldığı oy oranı 8,1 olup UBP'nin oy kaybına eşittir. Seçimlerden sonra biri azınlık, biri de DHP ve Türkiyeli göçmenlerin kurduğu Türk Birlik Partisi (TBP) ile yapılan koalisyon olmak üzere iki hükümet kuran Çağatay, 15 Kasım 1983'te KKTC'nin ilanı ile görevi bırakmıştır.

Çağatay, ilk iki genel başkandan sonra parti içi dengeleri gözetmiş ve ılımlı yapısıyla genel başkanlık görevini 4 yıl sürdürebilmiştir. Bununla birlikte, Raif Denktaş ve Lefkoşa hizbiyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hatta Raif Denktaş, 1981 yılı seçimleri için önseçimde Denktaş'ın tüm ağırlığına rağmen, parti içi çekişmelerin sonucu olarak başarılı olamamış ve milletvekili adayı olamamıştır. Sonuç olarak, Çağatay 1983 yılı sonunda başbakanlığın yanında parti başkanlığını da bırakmıştır.

Denktaş'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla, UBP genel başkanlığına bu dönemde üç isim gelmiştir. Bu üç ismin göreve gelmesinde parti mekanizmalarının yanında, hükümeti kurma görevini verme yetkisini elinde bulunduran Denktaş'ın tercihleri de önemli rol oynamıştır. Özellikle Konuk ve Örek, parti içi uyumsuzluk ve disiplinsizliğin yanında dolaylı olarak Denktaş'ın partiye ve hükümet işlerine müdahalesinden de rahatsızlık duymuşlardır. Bir süre sonra bu iki isim, partiden de istifa ederek Demokrat Halk Partisi adı altında seçime gidip UBP'nin 1981 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde tek başına hükümet kuracak oyu almasına engel olmuşlardır. Aynı tarihte yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde de UBP adayı Denktaş bir önceki seçime göre yüzde 25'e yakın oy kaybederek seçimi ilk turda kıl payı kazanabilmiştir.

1979 yılında Başbakan ve genel başkan olan Mustafa Çağatay biraz daha istikrarlı bir yönetim tarzı gösterse de 1983 yılında KKTC'nin ilanı ile birlikte başbakanlık ve parti başkanlığını bırakmasının yanı sıra siyaseti de bırakmıştır.

Özetle bu dönem, UBP'nin aralıksız iktidarda olduğu ancak parti yönetiminde istikrarsızlık görüldüğü, partiden sık sık istifalar yaşandığı, sadece genel merkez düzeyinde değil ilçe örgütlenmelerinde de ciddi çekişmelerin yaşandığı ve parti üzerinde Cumhurbaşkanı olmasına rağmen Denktaş'ın etkili olduğu bir dönem olmuştur.

Fotoğraf 7.2. Derviş Eroğlu (Kaynak: TAK arşivi)

7.2.2. 1983-2010: Eroğlu'lu Yıllar

Çağatay'ın yerine, yapılan kurultayda tek aday olan Derviş Eroğlu Genel Başkan seçilmiştir. Eroğlu, Denktaş'ın yakın ekibinden olmayıp ilk üç başbakandan farklı olarak TMT'nin siyasi kadrolarında görev yapmamıştır (Egemen, 2000: 245). 1976 yılında yapılan seçimlerle ilk defa siyaset sahnesine çıkmıştır. Seçim sonrasında kurulan hükümette Eğitim Bakanı olarak yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra istifa etmiştir. Bakanlığı bıraktıktan sonra özellikle Mağusa bölgesinde, doktor ve spor kulübü başkanı olmasının da etkisiyle güç kazanmıştır. Tek aday olarak ortaya çıkmasında, Denktaş'ın kendisini 'tehlikeli' görmemesi, parti içindeki ve dışındaki grupların da üzerinde anlaşması ve kolay yönlendirilebilir birisi olarak görülmesi etkili olmuştur (Egemen, 2006: 244). Ancak, kendi üzerindeki hesapları yanılarak yaklaşık 17 yıl başbakanlık, 25 yıl parti başkanlığı ve beş yıl cumhurbaşkanlığı yaparak Denktaş'tan sonra KKTC siyasetinde en uzun süreli ve etkili ismi olmuştur.

Seçim sonrasında UBP-TKP koalisyonu kurulmuştur. Bu koalisyon, T.C. Başbakanı Turgut Özal'ın önerileri çerçevesinde hazırlanan "ekonomik pakete", TKP kanadının karşı çıkması sonrasında 11 Ağustos 1986 tarihinde sona ermiştir (Aydoğdu, 2005: 44). Yeni hükümet, bu sefer Türkiyeli göçmenlerin kurduğu Yeni Doğuş Partisi ile oluşturulmuş, 1990 yılında yapılan seçimlere kadar YDP'de yaşanan parti içi sıkıntılara rağmen kabine değişiklikleri ile yola devam edilmiştir.

Genel Başkan ve Başbakan olduktan sonra Eroğlu; öncelikle kamu görevlilerinin işe alınması, atanması ve terfi işlerinin Başbakanlıktan geçmesini sağlamış, ikinci olarak Kooperatif Merkez Bankasını doğrudan Başbakanlığa bağlamış ve son olarak daha önce Cumhurbaşkanlığı ile Başbakanlık aynı binada hizmet verirken, yeni bir bina inşa ederek Başbakanlığı yeni binaya taşıma (Sonan, 2014: 180-181) hamleleriyle gücünü pekiştirmiştir. Parti delegeleri üzerinde hâkimiyetini de paralel olarak güçlendiren Eroğlu'nun konumunu, büyük oğlu Raif'i 1985 yılında trafik kazasında kaybeden Denktaş'ın bu dönemde inzivaya çekilmesi de güçlendirmiştir (Egemen, 2006: 255).

Fotoğraf 7.3. 2008 yılında Derviş Eroğlu'nun UBP Genel Başkanlığı için adaylık başvurusu-KKTC siyaseti (Kaynak: TAK arşivi)

1990 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde, UBP'nin oyları yüzde 54,7'ye yükselmiş ve seçim sisteminin de getirdiği avantajla 34 milletvekili kazanılmış ve 1976'dan sonra ikinci defa UBP tek başına iktidar olmuştur.

Ancak, 1990 yılından itibaren Denктаş ile Eroğlu arasındaki tartışmalar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. İlk olarak Denктаş, 1990 seçimlerinin üzerinden bir ay geçtikten sonra hükümeti kurma görevini Eroğlu'na vermiştir. Yine hükümet kurma sürecinde Eroğlu'ndan gelen bazı bakanlık tekliflerini reddettiği ve kabinedeki dört bakanın kendisine yakın isimlerden oluşmasını sağladığı, hatta oğlu Serdar Denктаş'ın ilk defa milletvekili seçilmesine rağmen İçişleri ve Köyşleri Bakanı gibi önemli bir bakanlığı üstlenmesinde etkili olduğu ifade edilmektedir. Eroğlu bu süreçteki siyasi dehasını, genel sekreterlik tartışmaları esnasında göstermiştir. Denктаş'ın bu makam için önerdiği isim elbette sürpriz değildir: Serdar Denктаş. Eroğlu ise Genel Sekreterlik makamını kaldırarak cevap vermiştir (Egemen, 2006: 262-263).

TKP ve CTP'den seçilen milletvekillerinin yemin etmeyip milletvekilliklerinin düşmesi üzerine, 1991 yılında 12 koltuk için yapılan ara seçimi, TKP ve CTP boykot ederek katılmamıştır. Denктаş, UBP'nin de bu seçime katılmamasını istemiştir. Eroğlu bu isteğe uymadığı gibi, Denктаş'ın olumlu bakmadığı bazı isimleri de aday gösterip seçirmiştir.

UBP, ara seçimde aldığı yüzde 67 oyla, 12 milletvekilininin 11'ini kazanarak toplam milletvekili sayısını 45'e çıkarmıştır. UBP ve Eroğlu'nun gücü oldukça artmıştır. Bu durum, parti içerisinde dokuz milletvekilininin bir araya gelerek Eroğlu'na demokrasi ve temiz yönetim talebiyle 4 Mayıs 1992'de parti

yönetimine bir muhtıra vermesiyle uzun sürmemiştir. Muhtıraya imza atan dokuz milletvekili ihraç edilmiş (Egemen, 2006: 266) ve ilerleyen bölümde detaylı inceleyeceğimiz DP'yi kurmuşlardır.

DP'nin kurulması, CTP ve TKP'nin baskısıyla artan iç baskı ve Türkiye'de DYP-SHP koalisyonunda Başbakan olan Demirel'in Denктаş ile yakın ilişkisi ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü'nün de sol muhalefetten yana tavır almasının neticesinde, Eroğlu 1993 yılında erken seçime gitmek zorunda kalmıştır.

Seçim sonuçları UBP'nin ve Eroğlu'nun istediği gibi sonuçlanmamış ve UBP'nin oyları yüzde 29,9'a, milletvekili sayısı ise 17'ye düşmüştür. UBP'den ayrılarak kurulan DP ise yüzde 29,2 gibi yüksek bir oy almıştır. Seçimden sonra UBP birinci parti olmasına rağmen Denктаş, hükümeti kurma görevini DP lideri Atun'a vermiştir. Böylece, Barış Harekâtı'ndan sonra ya tek başına iktidar olan ya da hükümetin büyük ortağı olan UBP, yaklaşık 20 yıllık "Hakim Parti" döneminden sonra muhalefete düşmüştür.

İlk defa, muhalefete düşen UBP'de Eroğlu'na karşı bir tepki oluşsa da 1994'te yapılan kurultayda karşısına çıkan Enver Emin'e karşı, 757 oyun 521'ini alarak bariz bir üstünlük kurmuş (Sonan, 2014: 186) ve partideki gücünü konsolide etmiştir.

1995 yılı başlarında, DP-CTP koalisyonunun bozulması üzerine Denктаş, Eroğlu'na karşı bir hamle daha yapmış ve hükümeti kurma görevini UBP Milletvekili Olgun Paşalar'a vermiştir. DP yönetimi de yeni bir UBP-DP koalisyonu kurulmasına ve böylece sağın tekrar birleşmesine yeşil ışık yakmasına rağmen, UBP Parti Meclisi, oy birliği ile görevin iade edilmesine karar verir (Sonan, 2014: 187).

Denктаş'ın bu hamlesi, yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle de ilgilidir. KKTC kurulduktan sonra yapılan 1985 ve 1990 seçimlerinde aday çıkarmayarak bağımsız aday olan Denктаş'ı destekleyen UBP, ilk defa bu seçimlerde Eroğlu'nu aday göstermiştir. Eroğlu, yüzde 24,1 oy alarak ikinci olmuştur. Denктаş ise yüzde 40,4 oy alarak birinci olmuş; ancak Cumhurbaşkanlığı seçimi ilk defa ikinci tura kalmıştır. İkinci turda ise seçimi Denктаş yüzde 62,5 oy oranıyla kazanmıştır.

1 Ocak 1994'te kurulan DP-CTP hükümeti yaklaşık 2,5 yıl sürdükten sonra yıkılmış ve Eroğlu UBP-DP hükümetiyle tekrar Başbakanlık koltuğuna sahip olmuştur.

6 Aralık 1998'de yapılan seçimlerde UBP aldığı yüzde 40,4 oy oranı ile yine birinci parti olmuştur. Seçim sonucunda kazandığı 24 milletvekili ise tek başına iktidar olmaya yetmemiştir. Seçimlerde üçüncü parti olan TKP ile hükümet kurulmuş ancak bu koalisyon 2001 yılı ortalarında bozulmuştur. Bu defa UBP, DP ile seçimlere kadar sürecek bir hükümet kurmuştur.

15 Nisan 2000 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Eroğlu aday olmuş ve aldığı yüzde 30,1 oy oranıyla, ikinci turda Denктаş'ın karşısına aday olarak çıkmaya hak kazanmıştır. Ancak, Eroğlu'nun ikinci tur seçimlerinden çekilmesi üzerine Denктаş tekrar Cumhurbaşkanı olmuştur.

7.2.3. Annan Planı Dönemi

2000 ve 2001 yıllarında KKTC'de de Türkiye ile benzer şekilde ekonomik kriz çıkmıştır. Yaşanan ekonomik kriz 12 bankanın batmasına ve 200 milyon dolar maliyete neden olmuştur. Batan bankalarda mevduatı olanlar, KKTC Meclisi'ni basmıştır (Hürriyet, 25 Temmuz 2000). Mudilerin ödemesi ise Türkiye ile imzalanan mali protokol çerçevesinde Türkiye'nin yardımlarıyla yapılabilmektedir (Kendirci, 2012: 86).

Ekonomik gelişmelerin üzerine 2002 yılında müzakereleri başlayan ve 2004 yılı Nisan ayında yapılan referanduma sunulan Kıbrıs'ta federal bir çözümü öngören Annan Planı, KKTC'deki birçok parametreyi değiştirmiştir. Bu şartlar altında yapılan 2003 milletvekili seçimleri, Annan Planı'na yönelik adeta bir prova olmuştur (Kızılyürek, 2005: 271). Seçim sonucunda federal çözümü ve Annan Planı'nın referanduma gitmesini isteyen sol kesim UBP'yi ve sağ geçmiştir. Seçim sonunda, UBP yüzde 32,9 ile ilk defa ikinci parti olup iktidarı kaybetmiştir.

Annan Planı'nın 24 Nisan'da referanduma götürülmesinin kararlaştırılması üzerine UBP, Mecliste Annan Planı'na hayır oyu vereceğini ilan eden tek parti olmuştur. UBP, hayır gerekçelerini; eşit ve ege-men devlet temelinde bir uzlaşma öngörmemesi, garanti sistemini sulandırması ve Kıbrıs Türk halkının güvenlik ihtiyacını karşılamaması, Rumlara verilecek topraklarda yaşayan insanların göç etmesine yol açması olarak açıklamıştır (Milliyet, 4 Nisan 2004).

Türkiye'nin Annan Planı referandumunda evet sonucunun çıkmasını telkin etmesine rağmen referanduma hayır oyu veren UBP, 2006 yılında yine Türkiye ile açıktan ters düşmüştür. 2005 yılında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, KKTC'de Rumların mülkiyet ihlallerine ilişkin bir başvuru merci oluşturmasına yönelik kararı üzerine Taşınmaz Mal Komisyonu oluşturulmasına ilişkin Yasa'yı, iptal istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne götürmüştür (Hürriyet, 2006).

20 Şubat 2005 yılında yapılan erken seçimde yine ikinci parti olan UBP, oy oranını yüzde 31,7 ile korumuş olmakla birlikte, milletvekili sayısını bir artırarak 19'a yükseltmiştir.

İki seçim üst üste başarısız olan Eroğlu, 2006 yılı başında genel başkanlık görevini bırakmıştır. Eroğlu'nun yerine, olağanüstü kongrede 1998, 2003 ve 2005 yıllarında yapılan seçimlerde milletvekili olan Hüseyin Özgürün seçilmiştir. Aynı yılın sonunda ise yapılan olağan kongrede, tek aday olarak katılan Tahsin Ertuğruloğlu genel başkan seçilmiştir (Yenidüzen, 2011).

7.2.4. Eroğlu ve UBP'nin Geri Dönüşü

2008 yılında yapılan 17. Olağan Kurultay'da, Genel Başkan Ertuğruloğlu'nun karşısına eski Genel Başkan Eroğlu aday olarak çıkar ve 1188 delegenin 740'ının oyunu alarak tekrar genel başkan olmuştur (Milliyet, 2008).

2007 yılında başlayan ekonomik krizin, 2008 yılları sonunda iyice derinleşmesi üzerine CTP-ÖRP hükümeti 2009 yılında erken seçime gitmiştir. Bu duruma, Annan Planı sonrasında Kıbrıs Türk toplumuna uluslararası toplum tarafından verilen sözlerin yerine getirilmemesi ve çözüm umutlarının sakteye uğraması da eklenince, Eroğlu liderliğinde UBP, yüzde 44 oy oranıyla 26 milletvekili kazanarak, 1990 yılından sonra tekrar tek başına iktidar olmuştur. Seçimleri UBP oldukça kolay geçmiştir. Eroğlu, sadece birkaç TV programına çıkmış, halka açık çalışmalarına çok az katılmış ve 'Oyun Bitti', 'Umut Verip Geldiler (CTP)', 'Ülkeyi Tükettiler' gibi sloganlarla açık bir seçim başarısı elde etmiştir (Sözen, 2009: 342).

Milletvekili seçiminden bir yıl sonra yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde, UBP'nin adayı Eroğlu olmuştur. Bir önceki kurultayda Eroğlu'na kaybeden eski Genel Başkan Ertuğruloğlu'nun da adaylığını açıklaması üzerine, Ertuğruloğlu partiden ihraç edilmiştir (Kıbrıs Postası, 2010)³. Daha önce girdiği iki seçimi kaybeden Eroğlu bu defa, yüzde 50,4 oy alarak seçimi ilk turda kazanmıştır. Bu başarıda 1992 yılında Eroğlu ile yollarını ayıran Denктаş ailesinin ve DP'nin de Eroğlu'na destek vermesi etkili olmuştur (Akşit, 2010: 184). Böylece, 2005 yılında genel başkanlığı bırakıp köşesine çekilen Eroğlu, 5 yıl sonra KKTC siyasetinde tekrar zirveye çıkmıştır.

7.2.5. 2013: İkinci Büyük Kırılma

Eroğlu'ndan sonra parti başkanlığına, Genel Sekreter olan İrsen Küçük seçilmiştir. Küçük, aynı zamanda Başbakan da olmuştur. Fazıl Küçük'ün yeğeni olan Küçük, ilk defa 1976 yılında yapılan seçimle milletvekili seçilmiştir. Küçük, Genel Başkanlığa seçilmesinden sonra partinin aday çıkarmayıp Denктаş'ın Cumhurbaşkanlığı adaylığını desteklemesi konusunda parti yönetimiyle anlaşmazlığa düşerek UBP'den istifa etmiş, 11 Temmuz 1984 tarihinde Toplumsal Atılım Partisi'ni (TAP) kurmuştur. 1985 yılında yapılan seçimlerde TAP yüzde 6,1 oy almasına rağmen seçim barajının yüzde 8 olması nedeniyle milletvekili çıkaramamıştır. 1986 yılında Konuk'un DHP'si ile birleşerek Atılımcı Halk Partisi'ni kurarlar (Aydoğdu, 2005: 136). Bu partiden de ayrılan Küçük, YDP'ye katılmıştır. Küçük 1990 yılı seçimlerinde UBP'ye muhalif partiler tarafından kurulan DMP ittifakından aday olmuş; ancak seçilememiştir. Daha sonra partisine geri dönen Küçük, 1993 seçimleri ile birlikte tekrar UBP milletvekili seçilmiştir.

2012 yılı Ekim ayında yapılan UBP kurultayı Küçük ile Ahmet Kaşif arasında geçmiştir. Kurultay sonucunda Küçük, 14 oy farkla birinci gelerek tekrar Genel Başkan seçilmiştir. Ancak, muhalifler Küçük'ün yeterli oy sayısına ulaşamadığı iddiasıyla konuyu mahkemeye taşımışlar ve mahkeme de bu iddiayı haklı bularak ikinci tura gidilmesi kararını vermiştir. Bunun üzerine, 24 Şubat 2013 tarihinde yapılan ikinci turda Küçük, bu sefer yedi oy farkla seçimi kazanarak Genel Başkan seçilmiştir (Haber Kıbrıs,

3 Ertuğruloğlu mahkemenin ihraç kararını iptal etmesi üzerine partiye geri dönmüştür (Star Kıbrıs, 2011).

Fotoğraf 7.4. Mustafa Akıncı'nın (solda) Ersin Tatar'a cumhurbaşkanlığını devretmesi (Kaynak: Tak arşivi)

2013). Ancak Eroğlu destekli sekiz muhalif milletvekili,⁴ mayıs ayında istifa ederek DP'ye katılmışlar ve UBP tarihindeki son büyük kopuşa imza atmışlardır (Havadis, 2013). İstifalarla yeterli çoğunluğu kaybeden UBP hükümeti, haziran başında verilen güvensizlik önergesinin Mecliste kabul edilmesiyle düşmüştür (Milliyet, 2013).

Bu gelişmeler üzerine 28 Temmuz 2013'te yapılan erken seçimde, UBP yaklaşık yüzde 17 oy kaybederek yüzde 27,3 oy almıştır. Partinin milletvekili sayısı 26'dan 14'e düşmüştür. Ancak daha büyük sürpriz, seçime genel başkan olarak giren Küçük'ün milletvekili seçilememesi olmuştur. Bu sonuçlar üzerine Küçük, genel başkanlıktan istifa etmiştir. Ağustos ayında yapılan kongrede tek aday olan Özgür, tekrar genel başkan olmuştur.

Özgür'ün liderliğinde 7 Ocak 2018 tarihinde yapılan seçimlere giren UBP, oylarını yüzde 35,3'e yükselterek birinci parti olarak 21 milletvekili çıkarmıştır. Ancak dört partinin (CTP, HP, TDP ve DP) birleşerek hükümet kurması üzerine, UBP muhalefete düşmüştür. Aynı yıl ekim ayında yapılan kurultayda birinci turda Ersin Tatar, Özgür'ü geride bırakmıştır. İkinci tura kalan kurultayda Özgür'ün çekilmesi üzerine Tatar, Genel Başkan seçilmiştir. Tatar ilk defa 2009 milletvekili seçimleriyle siyasete girmiş ve 2009-2013 döneminde Maliye Bakanı olarak mali disiplini sağlamak adına önemli işlere imza atmıştır.

7.2.6. Tatar ve Tekrar UBP'li Cumhurbaşkanı

2019 yılı Mayıs ayında dördümlü koalisyon hükümetinin bozulması üzerine, UBP ve Halkın Partisi (HP) koalisyonu kurulmuş ve Tatar Başbakan olmuştur. 2020 yılında Ekim ayında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimine aday olan Tatar, seçimi ikinci turda kazanarak KKTC'nin beşinci Cumhurbaşkanı

⁴ Ahmet Kaşif, İlkey Kamil, Afet Özcafer, Hasan Taçoy, Ejder Aslanbaba, Türkay Tokel, Zorlu Töre ve Ergün Serdaroglu. Özcafer dışındakiler tekrar UBP'ye dönmüştür.

olmuştur. Tatar'ın Cumhurbaşkanı olması üzerine yapılan 11. Olağanüstü Kurultay'ının ilk turunda ilk sırayı alan Faiz Sucuoğlu ve ikinci sırayı alan Hasan Taçoğlu'nun 7 Ekim 2020'de yapılması gereken ikinci turdan çekilmesi üzerine (Kıbrıs Postası, 2020) kurultay iptal olmuş ve Aralık ayında yapılan 12. Olağanüstü Kurultay'a tek aday olarak giren Genel Sekreter Ersan Saner UBP'nin dokuzuncu genel başkanı olmuştur (Anadolu Ajansı, 2020).

Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde, koalisyonun küçük ortağı HP hükümetten çekilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimi ve UBP'deki genel başkan belirsizliği yeni bir hükümetin kurulmasını geciktirmiş ve yeni hükümet yaklaşık 50 gün sonra UBP, DP ve YDP koalisyonu olarak kurulmuştur (Anadolu Ajansı, 2020).

UBP, Kıbrıs Türk siyasetinin en önemli partisidir. 1974 sonrası KTDF'nin ve 1983'te KKTC'nin kuruluşunda öncü rol oynamıştır. Bu açıdan UBP'nin 'kurucu parti' olduğu söylenebilir. 1974-2003 yılları arasında, 1994-1996 yılları hariç ülkeyi yöneten "hâkim parti" pozisyonundadır. 2003 sonrası bu hâkimiyeti azalmakla birlikte, KKTC'de tek başına iktidara gelebilen tek parti olmuştur. UBP kuruluşunda da 8.340 kişinin imza verdiği bir kitle partisi hüviyetini şimdi de sürdürmektedir. 2015 yılında, delege sisteminden üye sistemine geçilmiştir. 31 Ekim 2020'de yapılan kongrede 12 bine yakın üyenin 6.800'ü sandık başına gitmiştir (Kıbrıs Time, 2020).

Öte yandan, UBP Eroğlu sonrasında liderlik problemiyle karşı karşıyadır. 1983-2010 arasında parti, neredeyse tek başına hâkim olan Eroğlu'dan sonra, dört genel başkan (Küçük, Özgür, Tatar ve Saner) tarafından yönetilmiştir. 2010, 2018 ve 2020⁵ yıllarında yapılan kurultaylarda en az dört aday yarışmış ve seçim ikinci tura kalmıştır. 30-31 Ekim 2021'de yapılacak kongrede de dört aday yarışacak olup bu kurultayın da ikinci tura kalması beklenmektedir. Dolayısıyla, Eroğlu sonrası UBP, uzun süreli bir genel başkana sahip olmamıştır.

Kurucu ve uzunca bir süre hâkim parti olması, partinin KKTC'de yaşanan olumsuzluklarının sorumlusu olarak da gösterilmesine neden olmaktadır. Egemen'e (2006) göre UBP patronaj sistemini kurumsallaştırmış ve oy karşılığı rant (toprak, para, istihdam, makam vb.) dağıtımını siyasal sisteme hâkim kılmıştır. Sonan da (2014) benzer şekilde UBP'yi siyasal klientalizmi uygulayan bir parti olarak tanımlamıştır.

UBP, Türkiye ile ilişkilere oldukça önem veren bir partidir. Türkiye 'anavatan' olarak benimsenmekte ve Kıbrıs Türk toplumunun Anayasa'da da belirtildiği gibi Türk ulusunun ayrılmaz bir parçası olduğunu savunmaktadır. Partinin isminde yer alan ulusal birlikten kastedilen, Kıbrıs Türklerinin birliği değil Türk ulusuyla birlik olunmasıdır. Annan Planı döneminde Plana hayır denilmesi ve daha sonra Taşınmaz Mal Komisyonu'na ilişkin yasanın Anayasa Mahkemesi'ne iptal için götürülmesi hariç UBP, iç ve dış siyasette politikalarını belirlerken Türkiye ile uyumlu olmaya dikkat etmektedir. Ancak, ekonomi politikaları konusunda söylem düzeyinde bir uyum olmakla birlikte, uygulamada bir uyumdan söz etmek mümkün değildir. UBP hükümetleri, 2010-2012 ekonomik programı hariç diğer ekonomik programlara imza atmakla birlikte programların uygulanması konusunda yeterince başarılı olamamıştır.

UBP kadrolarının Kıbrıs Sorununun çözümüyle ilgili temel önermesi 'taksim' yani Kıbrıs'ta iki ayrı devletin varlığının kabul edilmesidir. Türkiye'nin ve KKTC halkının yüzde 65 ile evet oyu verdiği 'federal' bir devlet kurulmasını öngören Annan Planı'na hayır oyu vereceğini açıklayan tek parti UBP olmuştur. Ancak, Annan Planı sonrasında bu görüşünü biraz yumuşatmış, 11 Şubat 2014'te, iki toplumlu, iki bölge ve siyasal eşitliğe dayalı çözümü içeren tutum belgesini, Cumhurbaşkanı Eroğlu imzalamıştır. Crans Montana sonrası federal çözüm konusunda Rum tarafında esneme görülmemesi üzerine UBP tekrar iki devletli çözüm görüşünü savunmaya başlamıştır. Bu tez Türkiye tarafından da kabul görmektedir. Son yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini UBP'nin adayı Tatar'ın kazanmasından sonra iki devletli çözüm önerisi BM nezdinde de gündeme getirilmiştir.

UBP; merkez, sağ bir parti olarak, liberal ekonomik görüşe sahiptir. KKTC'de, 1974 öncesinden de başlayarak ulusal burjuvazinin yaratılmasında UBP önemli rol oynamıştır. Türkiye ile ekonomik

5 Ersin Tatar'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra yapılan kurultayda dört aday yarışmış, ikinci tura kalan Faiz Sucuoğlu ve Hasan Taçoğlu'nun yarıştan çekilip ikinci turun iptal edilmesi üzerine, Genel Sekreter Ersan Saner, Genel Başkanlığı üstlenmiştir.

program imzalanmasına ve bu programların uygulanmasına itiraz etmemektedir. 2001 yılından sonra imzalanan programlar içerisinde en başarılı olarak görülen 2010-2012 programının uygulanması esnasında UBP tek başına iktidardadır. Bu dönemde, özelleştirme yasası, kamu görevlilerinin ücretlerinin yeniden düzenlenmesi ve mali disipline ilişkin kuralların uygulanmasına azami dikkat edilmiştir. Ancak, genel olarak kamudaki istihdamın artması, KİT'lerin mali durumunun kötü olması, etkinlik ve verimli olmayan teşvik sistemi ve kamu eliyle yönetilen bankaların siyasi krediler dağıtarak zarara uğratılması konusu, yukarıda bahsedilen UBP'nin patronaj ve siyasi klientalizm uygulamalarının bir sonucu olarak da görülmektedir.

UBP, gençlik örgütü, kadın örgütü, yaygın ocak örgütleriyle tüm KKTC çapında örgütlenmiştir. Partinin Güneş isimli bir gazetesi bulunmaktadır.

7.3. CUMHURİYETÇİ TÜRK PARTİSİ

CTP, KKTC'de siyasi hayatına devam eden en eski siyasi partidir. 27 Aralık 1970'te kurulan partinin 13 kurucusu bulunmaktadır. Bu kuruculardan beşi iş adamı, dördü avukat, ikisi çiftçi, biri gazeteci, biri doktordur⁶ (Hasgüler, 2017: 211).

Partinin basına yansıyan kuruluş bildirisinde 13 başlık bulunmaktadır. Bu başlıklar çerçevesinde CTP'nin kuruluş döneminde görüşleri şöyle özetlenebilir. CTP öncelikle, Batılı anlamda demokratik düzeni kabul eden ve ileri toplum düzenini savunan bir partidir. Türkiye Anavatan olarak nitelendirilmekte ve Türkiye ile her sahada daha yapıcı ve daha sıkı ilişkilerde bulunulması istenmiştir. Kıbrıs sorunuyla ilgili, devlet idaresinin anlaşmalarla Türklere verilen hakların mahfuz kalmasıyla Kıbrıs'taki iki milli toplumun ortaklık esasına dayanması savunulmuştur. Atatürkçülüğe bağlı olan CTP; milliyetçi, devrimci ve devletçi görüşe sahipti. Mevcut yönetimi⁷ eleştirmekte, bu bağlamda, devlet idaresinde tarafsızlığın esas alınması, memuriyette siyasi etkiden uzak kalınarak liyakat ve ehliyetin geçerli olması, kanuni haklardan yoksun işçi bırakmamayı ve emeği sömürüden korumak için gerekli tedbirlerin alınması, göçmen durumuna düşmüş vatandaşların⁸ uğradıkları zarar ve ziyanın en erken zamanda karşılanması ve her türlü güvenlik tedbirlerinin alınarak tüketici durumundan üretici durumuna geçmelerinin sağlanması, yükseköğrenim gençliğini düşman kamplara ayıracak ve birbirine düşürecek her türlü davranışlara karşı gençlerin Atatürk prensiplerine bağlı bir bütün olarak kabul edilmesi ve onların bu şekilde eğitilmesi önerilmektedir (Bozkurt Gazetesi, 28 Aralık 1970).

Kurucuların kimliğine ve kuruluş bildirgesine bakıldığında CTP'nin başlangıçta, şimdi olduğundan daha farklı bir parti olduğu ifade edilebilir. Kurucuları arasında TMT üyeleri de bulunmakta (Haber Kıbrıs, 2023) ve Korun'un ifadesiyle CTP, "inanmış Müslümanların, ticaret erbablarının, siyasette kalmak isteyen ama liderlikten umduğunu bulamayan kişilerin oluşturduğu bir kadroydu." (2015: 295).

7.3.1. Partinin Sovyet Yanlısı Sol Bir Partiyeye Dönüşmesi

1967 sonrası Erenköy direnişinin sona ermesi üzerine Türkiye'ye gönderilen öğrencilerde ciddi bir artış olmuş ve bu öğrenciler içerisinde Türkiye'deki 68 sonrası sol ideolojiden etkilenmiş öğrencilerin Ada'ya dönünce CTP'ye katılmasıyla ya da Kızılyürek'in ifadesiyle "1974 öncesinde solcu fikirlerle tanışan Kıbrıslı Türk aydınlar, örgütlü mücadele verebilmek için siyasi parti arayışı içine girmiş, Sovyetler Birliği yanlısı bir grup solcu aydın, Mithat Berberoğlu'nun başkanlığında kurulan CTP'ye "sızma" yapmaya karar vermesiyle" (Kızılyürek, 2005: 253) CTP dönüşmüştür. CTP'nin mevcut tüzüğünde de yer alan sosyalist bir parti olduğu ifadesi, "sızan" bu grubun eseri olmuştur. Bu öğrencilerin önemli bir çoğunluğunun hatta bu grubun başını çeken Naci Talat'ın Erenköy mücahidi olarak görev yapması, Ali Nesim'in ifadesiyle "mücahit öğrenci"den "devrimci öğrenci"ye dönüşüldüğünü göstermektedir (Kızılyürek, 2005: 247).

6 Avukat Ayhan Çiftçiöğlü, kısa bir süre sonra partiden ayrılmıştır.

7 Mevcut yönetim bu kesimler tarafından BEY Yönetimi olarak nitelendirilmekteydi. Başında Türkiye'den gelen bir subayın bulunduğu ve TMT'ye de liderlik eden Bayraktarlık, elçilik olarak Türkiye Büyükelçiliği ve başında Kıbrıs Türk liderlerinin olduğu Yönetim olarak bilinen kurumların kısaltmasıdır (Bozkurt, 2015: 60).

8 1964 yılından itibaren bazı bölgelerde Kıbrıs Türkleri köylerini ve evleri boşaltarak göçmen durumuna düşmüşlerdir.

Partinin ilk Genel Başkanı Ahmet Mithat Berberoğlu'dur. Berberoğlu, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. 1949 yılında tüm Türk kurum ve kuruluşlarının birleşiminden oluşan Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkan Yardımcılığı görevini üstlenerek Kıbrıs Türklerini uluslararası toplantılarda temsil etmiştir. 1960 yılında Temsilciler Meclisi'ne seçilmiştir. 1970 yılında bu göreve tekrar seçilmiştir (Hasgüler, 2018: 175-177). Barış Harekâtı sonrasında CTP'yi temsilen Kurucu Meclis üyesi olmuştur.

Berberoğlu başkanlığındaki CTP, ilk seçimine 1976 yılında girmiştir. Seçimlerde yüzde 12,8 oy oranı ile üçüncü olan Parti, iki milletvekili çıkarmıştır. Ancak, seçim sonuçlarına göre Lefkoşa ilçesinde birinci sıradan aday olan Berberoğlu'nun yerine ikinci sıradaki Özker Özgür'ün seçilmesi, KKTC'de uygulanan seçim sisteminin ilk sürprizi olduğu gibi, Berberoğlu Genel Başkan iken seçim kaybeden ilk kişi olmuştur.

Berberoğlu'nun yerine 31 Ekim 1976'da Özker Özgür Genel Başkan seçilmiştir. Özgür, Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası'nın (KTÖS) kontenjanından Kurucu Meclis üyesi olmuştur. Özgür, partinin yeni ve genç kadrolarından daha farklı bir portre çizmektedir. Öncelikle, sol kökenden gelmediği gibi, gençlik örgütlenmelerinde de bulunmamış Atatürkçü bir öğretmen olan Özgür, (Korun, 2015) tam da bu nedenlerle, Marksist ve Sovyet yanlısı bu kadronun tercihi olmuştur. Böylece altı yıl gibi kısa bir sürede "sızma hareketi" tamamlanarak Parti'nin vitrini yenilenmiş, parti yeni, genç ve sınıf temelli siyaset yapacak kadroların eline geçmiştir. Yeni kadro, partiyi 'emekçi halkın kitle partisi' olarak tanımlamış ve 1990'lı yıllara kadar sosyalist ve planlamacı ekonomi politikalarını savunmuştur (Çavlan, 2019: 32).

12 Eylül 1980'de Türkiye'deki askerî darbenin tüm ideolojik örgütlenmeleri KKTC'deki sol hareketi de oldukça olumsuz etkilemiştir (Erhürman, 2010: 10). 80 öncesi birçok öğrenci, solculukla (Marksist-Leninist) Türkiye'ye üniversiteye gidince tanışmıştır. Örneğin 1978 yılında üniversiteye İstanbul'a giden Ahmet Gülle, kendi ifadesiyle, 'lisede son derece apolitik' olmasına rağmen, üniversitede sol hareketle tanışmış (Haber Kıbrıs, 2023) ve KKTC'ye dönünce iki dönem Tabipler Birliği Başkanlığı, CTP milletvekilliği ve Sağlık Bakanlığı yapmıştır.

1981 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde oylarını yüzde 15,1'e yükselten CTP, milletvekili sayısını ise altıya çıkarmıştır. Milletvekili seçimleriyle aynı tarihte yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise part'nin adayı olan Özgür, yüzde 12,7 oy almıştır.

1983 yılında KKTC'nin ilanı partide ciddi tartışmalara neden olmuştur. Parti, yapılan oylamada 13'e karşı 14 oyla evet kararı çıkınca, Mecliste bulunan CTP milletvekilleri kuruluş bildirgesini imzalamış ve KKTC'nin kuruluşu oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu oylamada hayır oyu veren ve ileride KKTC'nin Cumhurbaşkanı olan Talat, kendisinin ifade ettiği üzere sonuç evet çıkınca, hayatında ilk kez ağlamıştır (Güven, 2009: 47). KKTC ilanına evet denilmesine karşın, 1985 yılında KKTC Anayasası'nın kabulü için yapılan referandumda CTP hayır kampanyası yürütmüştür.

1985 yılında yapılan seçimlerde CTP'nin oyları artmaya devam ederek yüzde 21,4'e yükselmiştir. Milletvekili sayısı da 12'ye yükselmiştir. Seçim sonucunda ilk defa ikinci parti olarak ana muhalefet görevi üstlenilmiştir.

1985 yılında ilk defa milletvekili seçimlerinden önce yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise CTP adayı Özgür, yüzde 18,3 oy almıştır.

1980'li yılların ikinci yarısında parti liderliği ile KKTC ve Türkiye Cumhuriyeti arasında sıkıntılar yaşanmıştır. 1985 yılında CTP lideri Özgür'ün, partinin yayın organı Yenidüzen gazetesinde yayınlanan "Babalar" isimli yazısı, Denktaş tarafından dava edilmiş ve dava sonucunda mahkeme 200 milyon TL tazminata hükmetmiştir (Dodd, 1993:142). Tazminatın ödenmemesi üzerine Yenidüzen gazetesinin basıldığı matbaaya el konulmaya çalışılmıştır. 1989 yılında Özgür'ün bu sefer Bulgaristan Türklerine uygulanan baskılar ile Kıbrıs Türk toplumu arasında bağlantı kuran bir yazı kaleme alması üzerine Türkiye Cumhuriyeti, Özgür'ün diplomatik pasaportunu iptal etmiştir.

UBP'nin seçim yasasında kendi lehine yaptığı değişikliklere tepki gösteren muhalefet, yani CTP, TKP ve YDP seçim ittifakı yaparak DMP çatısı altında seçime girmiştir. Yüzde 44,5 oy alan DMP içerisinde CTP'nin oyu bilinmese de DMP'nin çıkardığı 16 milletvekilinin sekizi CTP listelerinden seçimi kazanmıştır. Seçim sonrası biri hariç (Ergün Vehbi) CTP ve TKP milletvekilleri, milletvekili yeminini

etmemişlerdir. Yemin etmeyen milletvekillerinin yerine 1991 yılında yapılan ara seçimi CTP ve TKP boykot ederek katılmamıştır.

7.3.2. 90'lı Yıllar: Sovyetlerin Dağılmasıyla Parti'de Dönüşüm ve AB'nin Keşfi

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetlerin yıkılması, diğer Marksist-Leninist partiler gibi CTP'yi de etkilemiştir. Başlangıçta, partinin tepkisi "Kabe çöktü ama mihrap ordadır" şeklindedir (Haber Kıbrıs, 2012). Ancak buna rağmen "ekonomi programı" yazılmasının parti kurultayında kararlaştırılması parti içi ve ideolojik dönüşümün ilk işareti olmuştur. Ayrıca, 1990 yılında AB üyeliğini gündeme alan ilk parti CTP olmuştur (Çavlan, 2019: 43).

1992 yılında yapılan kurultayda uzun süre sonra Özgür'ün karşısına genel başkan adayı çıkmıştır (Haber Kıbrıs, 2012). 1993 yılında yapılan erken seçime gidilirken partinin ambleminin rengi kırmızıdan yeşile dönmüştür. Bu değişim sadece şekli değildir, aynı zamanda "Artık Her Şey Daha Güzel Olacak" başlığıyla ortaya çıkan ve kamuoyunda "Yeşil Kitap" olarak bilinen 126 sayfalık seçim beyannamesi yayınlanmıştır.⁹ Beyanname, Kıbrıs sorununun çözümüyle başlamakta ve "pek çok sorunun Kıbrıs sorunundan kaynaklandığını kabullenmiş" (CTP, 1993: 17) olmakla birlikte; yargı sisteminin iyileştirilmesi, yerel yönetimler, ekonomi, maliye ve bankacılık politikaları, turizm, tarım, sanayi, ticaret, ulaşım, inşaat, eğitim, sağlık, çalışma ve sosyal güvenlik alanlarında kapsamlı sorun tespiti ve çözüm önerilerini içermektedir.

1993 yılı seçimlerinde CTP yüzde 24,2 oy oranı ile 13 milletvekili çıkararak 3. parti olmuştur. UBP'nin bölünüp DP'nin kurulmasının etkisiyle ikinci parti olan DP ile CTP arasında koalisyon hükümeti, Ocak 1994 tarihinde kurulmuştur. CTP, tarihinde ilk defa hükümettedir.

1994 yılında yapılan yerel seçimlerde CTP, 28 belediyenin yedisini kazanmıştır. Bununla birlikte kazanılan belediyelerin içerisinde Gazimağusa ve Girne gibi ilçe belediyelerinin kazanılması partiye ciddi güç katmıştır.

Aynı yıl ayrıca CTP içerisinde parti içi sorunların gün yüzüne çıktığı bir yıl olmuştur. Genel Başkan Özgür ile parti arasında görüş ayrılıkları sonucunda Özgür, Ekim 1995'te hükümetten çekilmiştir. Bu sorunları Mehmet Ali Talat şöyle tanımlamaktadır: "DP'nin baskıları, oyunları; (CTP'ye) bazı bakanlıkların verilmemesi; Kıbrıs müzakerelerinde Rum tarafının Özgür'ün umduğu gibi değil, daha katı bir tutum takınması, buna karşılık Özgür'ün Denктаş'a yakınlaşıp onunla beraber hareket etmesi ve partinin buna tepkisi. Bardağı taşıran son damla da hükümet ortağının baskısıyla Özgür'ün elektriğin özelleştirilmesine, daha doğrusu bir Türkiye şirketine devredilmesine onay vermesi oldu." (Güven, 2009: 52). Ocak 1996'da yapılan kurultayda Özgür, rakibi Mehmet Ali Talat'a kaybetmiştir. Aslında 1994 yılında yapılan kurultayda Özgür'ün Ferdi Sabit Soyer'i sadece üç oyla geçmesi, ancak Parti Meclisi'nde Soyer yanlıların çoğunluğu ele geçirmesi (Haber Kıbrıs, 2011), Özgür'ün 20 yıllık genel başkanlığının sona ermesinin sürpriz olmadığını göstermektedir. Kurultaydan iki yıl sonra Özgür disiplin kurulu kararı ile partiden ihraç edilmiştir.

7.3.3. Talat'ın Genel Başkan Seçilmesi ve Partide Gerileyiş

Yeni Genel Başkan Talat, 1970'li yılların başında ODTÜ'de, Kıbrıslı Türk öğrenciler arasında oldukça etkili bir isimdir. Üniversiteyi kazanan Kıbrıslı öğrencileri sabah saat 05.00'te otogarda karşılayıp yönlendiren (Haber Kıbrıs, 2012) birisi olarak Ankara, İstanbul ve İzmir'deki öğrenci derneklerinden oluşan Kıbrıslı Öğrenciler Gençlik Federasyonu'nun (KÖGEF) ilk başkanıdır. Üniversite sonrasında CTP'ye girerek Girne ilçe örgütünde, PM'de ve MYK'da görev yapmıştır. KKTC'nin ilanının oyladığı Parti Meclisi'nde hayır oyu kullanmış ve sonuç evet çıkınca, hayatında ilk kez ağladığını ifade etmiştir (Güven, 2009: 47). DP-CTP koalisyonunun oluşturduğu birinci hükümette, Milli Eğitim ve Kültür Bakanı olarak dışarıdan atanmıştır. Özgür'ün ilk DP-CTP hükümetinden istifa etmesi üzerine, onun yerine başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir.

⁹ Bu kitabın çok nadir baskılarından birini benimle paylaşan Sayın Hasan Erçakıca'ya teşekkürlerimi sunarım.

1998 seçimlerine Talat liderliğinde giren CTP'nin oy oranı, 1994-1996 döneminde hükümet ortağı olunmasına rağmen beklentilerin karşılanamaması, Özgür ve arkadaşlarının partiden ayrılması nedeniyle yüzde 13,4'e düşmüştür. Parti tarihinde ilk defa dördüncü sıradan Meclise girerek altı milletvekili çıkarmıştır. 2000 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde de aynı başarısızlık devam etmiştir. Partinin adayı olan Talat, yüzde 10 oy alarak dördüncü sırada yarışı tamamlamıştır. Talat, bu başarısızlıklar üzerine istifa etmeyi de düşünmüş ancak bu talep partide kabul görmemiştir (Haber Kıbrıs, 2012).

7.3.4. Annan Planı Süreci ve CTP İktidarı

Bu seçim başarısızlıklarından sonra 2000'li yılların başından itibaren hızlanan müzakere süreci, 2001 yılında yaşanan bankacılık krizinin ekonomiyi etkilemesi, Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesi ve bu sürecin Annan Planı olarak somutlaşmasıyla birlikte, KKTC'de sol ve federasyon yanlıları güçlenmiştir. Bu çerçevede yapılan 14 Aralık 2003 tarihli milletvekili seçiminde, daha önceki seçimlerden farklı olarak iç meselelerden ziyade Kıbrıs Sorunu, Annan Planı ve AB gibi konular gündem olmuştur (Çarkoğlu, Sözen, 2004: 130). Seçimlerde CTP aldığı yüzde 35,2 oy oranı ile tarihinde ilk defa birinci parti olmuştur. Bu oy oranı ile 19 milletvekili çıkaran CTP, hükümeti kurma görevini üstlenmiştir. DP ile koalisyon kurularak yine ilk defa Başbakanlık makamına sahip olmuştur.

2004 yılı başında kurulan bu hükümette, yılın ilk yarısında iki DP'li milletvekili ve bir CTP'li milletvekilinin istifa etmesiyle 23 milletvekiline düşen hükümet, çoğunluğu kaybetmiştir. Bunun üzerine, yeni hükümet kurma çalışmaları ve erken seçim tartışmaları bir süre sürdükten sonra ekim ayında bütçenin Meclisten geçmeyeceği anlaşılınca hükümet, 20 Ekim 2004'te istifa etmiştir (Aydoğdu, 2005: 68).

2004 yılında yapılan Annan Planı referandumunda güçlü bir şekilde evet kampanyası yürüten CTP'nin de desteğiyle yüzde 65 oranında evet çıkmasının ve daha sonra yaşanan politik istikrarsızlığın cezasının muhalefet partilerine kesilmesinin etkisiyle, 20 Şubat 2005'te yapılan erken seçimde, Annan Planı döneminde kullanılan "Yes be Annem" sloganına, "söz be Annem"i (Sözen, 2005:467) ilave eden CTP, aldığı yüzde 44,5 oy oranıyla hem birinci parti olmuş hem de tarihinin en yüksek oy oranına ulaşmıştır. Burada söz verilen husus, KKTC'nin AB ile olan ilişkilerinin geliştirilmesi başta olmak üzere dünyada daha fazla görünür olması ve 2003-2004 döneminde yüzde 13'ler düzeyinde büyüyen ekonomik gelişmenin devamlılığının sağlanmasıdır. Bu oy oranına rağmen 24 milletvekili çıkaran CTP, tek başına iktidarın kıyısından dönmüştür. Seçimden sonra 6 milletvekili çıkaran DP ile tekrar hükümet kurulmuştur.

Milletvekili seçimlerinden iki ay sonra 17 Nisan 2005 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, 1976 yılından itibaren aralıksız Cumhurbaşkanlığı yapan Denktaş aday olmamış, CTP'nin adayı olarak çıkan Talat, yüzde 55,6 oy oranı ile ilk turda seçilmiştir.

Barış Harekâtı'ndan sonra marjinal ve sakıncalı bir parti olarak görülen ve 1998 yılında yapılan seçimlerde oy oranı yüzde 10'lara düşen CTP, nasıl olmuştu da hem hükümeti kurmuş hem de cumhurbaşkanlığına sahip olmuştur?

Öncelikle Annan Planı dönemi, Barış Harekâtı'ndan önce de birleşik ve Federal Kıbrıs Cumhuriyeti'ni savunan CTP politikaları, uygun ortamı sağlamıştır. İkincisi, 1974'ten beri hâkim parti olan UBP ve Denktaş'a karşı oluşan tepkiler, 2001 ekonomik kriz ile birleşince, CTP'ye yönelim artmıştır. Üçüncüsü, Ak Parti'nin Türkiye'de iktidara gelmesiyle CTP-Türkiye ilişkilerinde olumlu gelişme yaşanmıştır. "AKP Türkiye'nin Kıbrıs Politikasını değiştirmeseydi siz bugün bu koltukta oturuyor olur muydunuz" sorusunu Talat "Hayır. Ne ben bu koltukta oturuyor olurum ne de Annan Planı bırakın kabul edilmeyi oya bile sunulabilirdi." cevabını vermiştir (Güven, 2009: 61).

Son olarak, 2003 seçimlerinde "kadro partisi" olan CTP'nin kendisini merkeze ve Türkiye kökenli seçmenlere açması, partiye üye yapmadan liberal ve sosyal demokrat görüşe sahip kesimlere partiyi açması, CTP-Birleşik Güçler adını alması, bu başarıda etkili olmuştur. Bu katılım yine Talat tarafından "CTP-Birleşik Güçler kavramını geliştirirken birdenbire partiyi merkeze çekmek yerine, CTP'li olmayan ancak CTP'nin değerlerine saygılı insanları da CTP'nin yanına çekerek partiyi bu yolla kitlelerle kucaklaştırmak hedeflenmişti. Başarılı da oldu. Birleşik Güçler kapsamında partiyle birliktelik kuranların temel görüşlerini değiştirmeleri talep edilmiyor, onlar, oldukları gibi kucaklanıyordu. Seçilenlerin de

Fotoğraf 7.5. Derviş Eroğlu (UBP) ve Mehmet Ali Talat (CTP) görüşmesi, 13 Mart 2000 (Kaynak TAK arşivi)

parti bünyesine katılması beklenmiyor, ittifak hâlinde yola devam etmek için gerekli asgari uzlaşmayla yetiniliyordu.” (Güven, 2009:63) şeklinde açıklanmıştır. Birleşik Güçler konsepti sürecinde partiyi Türkiyeli göçmenlere de açmış, 2003 seçiminde ilk defa Türkiye kökenli iki milletvekili CTP’den seçilmiştir. 2005 yılında ise bu sayı bire düşmüştür.

Talat, Cumhurbaşkanı olduktan sonra, yerine Genel Sekreter Ferdi Sabit Soyer Genel Başkan seçilmiştir. Soyer, 1994 yılında yapılan kongrede Özgür’ün karşısına aday olarak çıkmış ve seçimi kaybetmiştir. İlk defa 1985 yılında milletvekili seçilen Soyer, I. ve II. Atun hükümetlerinde Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanı olarak görev yapmıştır.

İlk hükümetini Nisan 2005’te DP ile kuran Soyer, Eylül 2006’da UBP ve DP’den transfer edilen milletvekillerinin oluşturduğu Özgürlük ve Reform Partisi (ÖRP) ile ikinci hükümetini kurmuştur. ÖRP, UBP’den istifa eden üç milletvekili ve DP’den bir milletvekilinin istifa etmesiyle kurulmuştur (Hürriyet, 2006). ÖRP’nin kuruluşu ve DP ile koalisyonun CTP tarafından bozulup yeni koalisyonun ÖRP ile oluşturulması uzun süre kamuoyunda tartışmalara neden olmuştur (Haber Kıbrıs, 2012).

7.3.5. CTP Tekrar Muhalefette

Annan Planı sürecinin yarattığı ekonomik büyüme ve kalkınmanın, 2007 yılından itibaren kaybolması ve bu süreçte uygulanan mali politikalar nedeniyle 2008 yılı mali ve ekonomik açıdan zor geçmiştir. 2008 yılında maaş bile ödeyemeyecek duruma gelen CTP-ÖRP hükümetinin Türkiye’den ilave kaynak talebi, Soyer’in deyiimiyle “Türkiye kandırılarak” sağlanmış ve maaşlar ödenmiştir (Haber Kıbrıs, 2013). Bu gelişmeler üzerine hükümet, 19 Nisan 2009’da erken seçim kararı almıştır.

Erken seçimde CTP yüzde 15 civarında oy kaybederek yüzde 29,3 oy almıştır. Milletvekili sayısı da 24’ten 15’e düşmüştür. Bu hızlı düşüşte, Annan Planı ve sonrasında uluslararası toplumdan çok şey bekleyen Kıbrıs Türkü’nün hiçbir beklentisinin karşılanmaması, CTP’nin ekonomik büyümenin bölüşümünü kötü yöneterek, kamu görevlilerine enflasyonun üzerinde artış vermesinin yol açtığı olumsuzluklar

ve DP ile koalisyonun bozulup ÖRP ile hükümet kurulmasına CTP'nin 'gayrimeşru' operasyonu olarak inanılması etkili olmuştur (Sözen, 2009: 339).

Talat'a 2004 yılı Şubat ayında Başbakan olduktan hemen sonra yapılan bir röportajda, "Hükümete 5 yıl ömür biçer mi?" diye sorulduğunda, "Hayır, 5 yıllık ömür çizemem. Bu hükümet öngörüsü gereği bu süreci tamamlayamaz. Fakat her hâlükârda yeni döneme, Avrupa Birliği'ne ülkeyi bu hükümet taşıyacak" cevabını vermiştir (Gürkan, 2017: 20). Ancak, CTP'nin hayal ettiği gibi ne Annan Planı hayata geçebilmiş ne de AB'ye giriş mümkün olmuştur.

Seçim yenilgisinden sonra yapılan 2010 yılında Cumhurbaşkanlığı seçiminde adaylığını bağımsız olarak ilan eden Talat desteklenmiştir. Talat yüzde 42,9 gibi yüksek bir oy oranına ulaşsa da Eroğlu yüzde 50,4 oy oranıyla seçimi birinci turda kazanmıştır. Seçimin kaybedilmesinde, Kıbrıs Sorununun ikinci plana itilerek iç siyasetin öne çıkması, diğer bir deyişle KKTC siyasetinin normalleşmesi etkili olmuştur (Akşit, 2012: 176).

2011 yılında yapılan kurultayda aday olmayan Soyer'in yerine, Özkan Yorgancıoğlu seçilmiştir. Yorgancıoğlu, 2004-2006 yılları arasında Meclis dışından Gençlik ve Spor Bakanı olarak görev yapmıştır. 2006 yılında yapılan ara seçimde milletvekili olmuştur. 2009'da tekrar milletvekili seçilmiştir.

7.3.6. CTP'nin İktidara Geri Dönüşü

28 Temmuz 2013 tarihinde yapılan erken seçimde CTP yüzde 38,4 oy oranıyla 21 milletvekili çıkararak birinci parti olmuştur. Hükümeti kurma görevini alan Yorgancıoğlu, DP ile hükümeti kurmuştur.

14 Haziran 2015 yılında yapılan kurultayda Başbakan olmasına rağmen genel başkanlığa aday olmayan Yorgancıoğlu'nun yerine 'tekrar parti başkanlığına dönmem' diyen Talat seçilmiştir. Talat, parti başkanlığına tekrar dönüşünü, aynı yıl yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan ağır yenilgiyi ve parti içindeki tartışmaların gün yüzüne çıkmasına daha fazla kayıtsız kalamamasını gerekçe göstermiştir (Gürkan, 2017). Ayrıca, 2013 milletvekili seçiminde, elde edilen başarıya rağmen, özellikle Girne ilçesindeki parti ileri gelenlerinin arasında, parti tarafından hazırlanan raporda, seçimlerde birbirleri aleyhine oy çalışması yaptıklarının tespit edilmesi (Havadis, 2013), parti içinde 'bıyıklılar ve bıyıksızlar' olarak iki ayrı hizbin ortaya çıkması ve 2015 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde CTP adayının üçüncü gelmesi de Yorgancıoğlu'nun genel başkanlığı bırakıp Talat'ın tekrar genel başkan olması üzerinde etkili olmuştur.

Yorgancıoğlu'nun aynı zamanda başbakanlıktan da istifası üzerine, hükümet kurma görevini üstlenen Ömer Kalyoncu, DP ile koalisyonu bitirerek KKTC siyasi tarihinde bir ilki gerçekleştirmiş ve UBP ile koalisyon kurmuştur. Ancak, bu koalisyonun ömrü, Türkiye ile yaşanan "su protokolü" ve ekonomik programın imzalanması tartışmaları nedeniyle 9 ay sonra UBP'li bakanların istifası nedeniyle sona ermiştir.

13 Kasım 2016'da yapılan CTP kurultayında tek aday olan Genel Sekreter Tufan Erhürman altıncı Genel Başkan olmuştur. Erhürman, 2013 yılında Birleşik Güçler kontenjanından ilk defa milletvekili seçilmiştir.

7 Ocak 2018 tarihinde yapılan erken seçime Erhürman başkanlığında giren CTP, yüzde 21 oy ile 12 milletvekili çıkarmıştır. Seçimlerde ikinci parti çıkmasına rağmen, UBP'nin hükümeti kuramaması nedeniyle hükümeti kurma görevini üstlenen Erhürman, Halkın Partisi, DP ve TDP ile KKTC siyasi tarihinde ilk kez oluşturulan dört partili bir koalisyonu kurmuştur.

CTP, kurulduğu tarihten itibaren muhalif bir parti olmuştur. Kuruluş döneminde parti BEY yönetimine karşı açıkça muhalefet etmiş, Kıbrıs Cumhuriyeti'ne dönüşü savunmuştur. Zaten partinin ismindeki Cumhuriyetçi ifadesinde de Kıbrıs Cumhuriyeti'ne dolaylı atıf yapılmaktadır. Yine kuruluş aşamasında kendini Atatürkçü olarak tanımlayan, Berberoğlu gibi Atatürkçü bir genel başkana sahip olan CTP, 1976 yılında partinin genel başkanlığına Özker Özgür'ün gelmesi ve Türkiye'de 60'lı yılların ortalarından itibaren yükseköğrenim için giden öğrencilerin, üniversitelerdeki sol hareketlerin etkisi altında kalan, TKP, TİP ve İGD gibi legal ve illegal örgütlerin çizgisini benimseyen öğrencilerin KKT-C'ye dönünce partiye katılmaları ve bir süre sonra partiyi ele geçirmelerinden sonra CTP, Sovyet çizgisinde bir parti olmuştur. Sovyetler yıkıldıktan sonra CTP kendini merkez sola daha da yaklaştırmıştır.

1990 yılında düzenlenen kurultayda 'emekçi halkın kitle partisi' ifadesi parti programından çıkarılmıştır (Çavlan, 2019: 44). 1993 yılında parti ambleminde yer alan kırmızı, çevreci yeşile döndürülmüş ve 1993 yılında yeni döneme uyumlu Yeşil Kitap da denilen yeni bir program kamuoyuna duyurulmuştur. Annan Planı döneminde ise Maastricht kriterleri programlarda yer almış ve Birleşik Güçler konsepti ile parti liberal, sosyal demokrat ve Türkiye göçmenlerine açılmıştır. Öte yandan, 1995 yılından itibaren Sosyalist Enternasyonal ile bağlantısı olan CTP, 2008 yılında gözlemci üyelikten istişari üyeliğe, 2014 yılında ise tam üyeliğe kabul edilmiştir (CTP, 2014). 2016 yılında kabul edilen son parti tüzüğünde, 'sosyalist ilkelere ve değerlere bağlı dönüşüm ve gelişmeyi sağlamak ve başarmak için siyasi mücadele' yapma amacı taşıdığı vurgulanmıştır (CTP Tüzüğü).

KKTC'de tek başına iktidara olamayan CTP, sol ve değişim isteyen bir parti olarak, iktidara geldiği dönemlerden sonra değişim beklentisini yeterince karşılayamamasının da etkisiyle, ciddi bir oy kaybına uğramaktadır. 1993 seçiminde yüzde 24,2 oy oranı alarak 1994-1996 arasında koalisyonun küçük ortağı olan CTP'nin oyları 1998 seçiminde yüzde 13,3'e düşmüştür. Bu düşüşte, iktidardaki yıpranmayla birlikte, CTP'deki genel başkan değişimi ve parti içi tartışmalar da etkili olmuştur. 2003-2009 yılları arasında birinci parti olarak kurulan koalisyonların birinci ortağı olan CTP, 2005 yılında yüzde 44,5 oy almışken, 2009 yılında yaklaşık yüzde 50 oy kaybederek yüzde 29,3 oy almıştır. 2013-2016 yıllarında, koalisyonun büyük ortağı olarak hükümet kuran CTP, 2013 yılında yüzde 38,38 oy almışken, son yapılan 2018 seçiminde yine yaklaşık yüzde 50 oy kaybederek yüzde 20,95 oy almıştır.

Kıbrıs Sorunu konusunda kuruluşundan itibaren CTP, federal çözümü savunmuştur. KKTC'nin kuruluş ilanına evet diyen CTP, KKTC Anayasa referandumuna ise hayır oyu kullanmıştır. 1980'li yıllarda Sovyetlerin de etkisiyle bağımsız, bağlantısız ve federal Kıbrıs tezi savunulmuştur. Ancak, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte bağlantısızlık politikası terk edilerek, AB'ye girilmesi savunulmuştur. Yeşil Kitap'ta, federal çözümün yanında Türkiye'nin garantörlüğü de savunulmuştur. Annan Planı'na, en güçlü desteği CTP vermiştir. Son Cumhurbaşkanlığı seçiminde de BM parametreleri çerçevesinde iki bölge, iki toplumlu siyasi eşitliğe dayalı federasyonu savunmuştur. İlave olarak bu federal cumhuriyetin, toprak bütünlüğünü sağlamış, militarizmin etkisinde, üslerden arınmış ve sosyal Avrupa değerlerinin geçerli olduğu bir AB üyesi ülke olması hedefindedir (CTP Tüzüğü).

CTP kuruluş beyannamesinde Türkiye'yi anavatan olarak nitelendirmiştir. Ancak, parti Sovyet çizgisine geçince Türkiye ile karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi vurgusu öne çıkmıştır. 1994'te koalisyon ortağı olduğu DP-CTP hükümet programında, 'Anavatan Türkiye' ifadesi yer almıştır. Türkiye'nin garantörlüğü ve federal çözümle birlikte Türkiye'nin garantörlüğünün devam etmesi de savunulmuştur. Ancak daha sonra garantörlüğün devam etmesi de açıktan savunulmamaya başlanmıştır. Hatta CTP'nin hükümet olduğu 2015 yılında çıkarılan yeni Siyasi Partiler yasasında, daha önceki yasadaki parti kapatma gerekçesi olarak sayılan garantörlüğün kabul edilmemesi, parti kapatma nedeni olmaktan çıkarılmıştır. Annan Planı döneminde ise Türkiye ile oldukça iyi ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkiler de Türkiye'de AK Parti döneminin başlaması ve AK Parti'nin çözümden yana tutumu etkili olmuştur. Özellikle, CTP'nin hükümette olduğu ve Cumhurbaşkanı olduğu 2003-2008 döneminde bu ilişki altın çağını yaşamış, Türkiye'den ekonomik ve siyasi konularda tam destek alınmıştır. 2013 yılında CTP'nin tekrar iktidara gelmesinden sonra, 'Ekonomik Protokol' ve 'Su Protokolü' imzalanması gibi ekonomik konularda yaşanan sıkıntılar, son dönemde Kıbrıs Sorunu konusuna da uzanmış, Türkiye iki devletli çözüm önerisini desteklerken, CTP federal çözümü desteklemeye devam etmiştir.

CTP'nin Güneydeki AKEL ile olan ilişkisi hep tartışılmıştır. CTP kurulmadan önce sol hareket içerisinde yer alan Kıbrıs Türkleri, Tek Ülke Tek Parti, anlayışı çerçevesinde AKEL'e tabi olmuştur. Parti Sovyet çizgisine hâkim olduktan sonra da aynı anlayışı benimseyen ciddi bir kitle olmuştur. Hatta bu dönemde benimsenen 'Emekçi Halkın Kitle Partisi' olma hedefi, AKEL'in açılımı olan 'Emekçi Halkın İlerici Partisi' yani AKEL ile yakın ilişkinin açık bir göstergesi olmuştur. Bu dönemde, AKEL ile yakın ilişki kurulmasına karşı çıkanlar partiden tasfiye edilmiştir (Haber Kıbrıs, 2012). Egemen, CTP'yi AKEL'in Türk kolu olarak tanımlayarak (2006: 282) çok keskin yaklaşım sergilese de AKEL ile ilişkiler CTP içerisinde özellikle 80'li yıllarda oldukça tartışılmıştır. Bir kesim bir ülkede tek komünist parti olur gerekçesiyle AKEL ile yakın ilişkiler geliştirilmesini isterken bir kesim AKEL'in Kıbrıs Türkü'ne karşı

olan tutumunu da eleştirerek bu görüşe karşı çıkmıştır.¹⁰ Birçok CTP mensubu, Sovyetler Birliği'nin AKEL'e tanıdığı eğitim kontenjanını kullanarak Rusya'ya veya diğer komünist ülkelere eğitime gitmiştir. Genel Sekreter Naci Talat'ın, "CTP kedinin (AKEL'in) kuyruğuna bağlı bir maşrapa olamaz" cümlesi önemli bir çıkış olmuştur. AKEL ile daha iyi ilişkilere sahip Özgür'den sonra Talat'ın Genel Başkan olması, AKEL ile daha mesafeli bir ilişki kurulmasına yol açmıştır. AKEL'in Annan Planı'na hayır oyu vermesi ciddi bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Ancak, 2019 yılında yapılan AB Parlamentosu seçiminde AKEL'in Kıbrıs Türkü Niyazi Kızılyürek'i aday göstermesi, CTP tarafından resmî olarak destek görmese de Gazimağusa ilçe başkanı, eski Genel Başkan Soyer ve partinin gayri resmî yayın organı Yenidüzen'in genel yayın yönetmeni Cenk Mutluyakalı gibi bazı önemli partililer Kızılyürek'in kampanyasına ciddi destek olmuşlardır.

Sovyetler dağılana kadar, sosyalist ve planlamacı bir ekonomik görüşe sahip olan CTP, bu tarihten itibaren serbest piyasayı savunan bir ekonomik görüşe yaklaşmıştır. Yeşil Kitap'ta, partinin siyasi görüşlerinden ziyade neredeyse tüm sektörleri kapsayan ekonomik görüşleri öne çıkmıştır. Hatta ilk defa özel sektörün de faaliyet gösterdiği alanlarda faaliyet gösteren KİT'lerin hisselerinin bir kısmının halka açılacağından bahsedilmiştir (1993: 40). 2003'te iktidara gelen CTP, Maastricht kriterlerini de programına almış ve 'toplumsal çıkarların gözetileceği, tekelleşmeye ve haksız rekabete izin vermeyen, her girişimcinin fırsat eşitliğine sahip olacağı piyasa ekonomisi kuralları uygulanacaktır.' ifadesiyle vurgulanmıştır (Çavlan, 2019: 68). 2003-2009 yılları arasında da yeni politikalar uyarınca, GSM lisans imtiyazı verilmesini sağlamış ve CTP'li Gazimağusa Belediyesi denizden su artırılması işini YİD modeliyle gerçekleştirmiştir. Dörtlü hükümetin hükümet programında, limanların ve telefon dairesinin kamu özel iş birliği modeliyle liberalleşmesi yer almıştır. Sol ve sosyalist bir parti olarak işçi sınıfı ve sendikalarla iyi ilişkilere sahiptir. 2003-2009 yılları arasında iktidarda kalan CTP'nin Maliye Bakanlığı görevini, eski bir sendikacı olan Ahmet Uzun yapmıştır. Bu dönemde toplu sözleşmeler ve zamlarla kamuda çalışan memur ve işçilerin maaşlarında reel artış verilmeyle övünülmüştür. Bu nedenle, sendikal hareketin güçlü olduğu enerji, telekom gibi alanlarda özelleştirme uygulamalarına karşı çıkmaktadır.

CTP, UBP'nin aksine disiplinli bir 'kadro partisi'dir. Merkez Yönetim Kurulu ve Parti Meclisi genel başkandan sonra en önemli parti organıdır. Birçok karar bu karar organlarında alınır ve bu karar organlarında alınan kararlar parti dışında tartışılmaz. Örneğin, KKTC'nin kuruluşuna imza atılmasına ilişkin karar 14'e 13 oy ile kabul edilmesine rağmen, partide çatlak yaratmamıştır. 1991 yılına kadar yapılan kurultay tek adaylı olmuş, ilk defa bu kurultayda genel başkan Özker Özgür'ün karşısına aday çıkmıştır (Haber Kıbrıs, 2012). 2011 yılında yapılan 23. Olağan Kurultayı'nda dört adaylı yarış, en fazla adayın yarıştığı kurultay olmuştur (Kıbrıs Postası, 2011). CTP'ye doğrudan üye olunamamaktadır. Başvuruları ilçe örgütü tarafından kabul edilen kişiler, önce 'aday üyeliğe' kabul edilmekte, bu aday üyeler altı ay içerisinde üye eğitim programını tamamladıktan sonra üye olabilmektedir (CTP Tüzüğü).

CTP tüzüğü uyarınca, diğer partilerden farklı olarak, milletvekilleri, dışardan bakan olanlar ve kent¹¹ belediye başkanlarının maaşlarından yüzde 20, diğer belediye başkanlarından ise yüzde 10 kesinti yapılarak partiye aktarılmaktadır (CTP, Tüzük). Ayrıca, her yıl düzenlenen CTP piyangosundan önemli bir gelir elde edilmektedir.

CTP, gençlik ve kadın örgütüyle KKTC'nin en dinamik ve disiplinli partisi olarak tanımlanabilir. Partinin, gayriresmî yayın organı olarak bir televizyon kanalı (SİM TV) ve gazetesi (Yenidüzen) bulunmaktadır.

7.4. TOPLUMCU KURTULUŞ PARTİSİ VE ARDILI PARTİLER

TKP'nin kökleri Otonom Kıbrıs Yönetimi'ne dayanmaktadır. 1970 yılında yapılan seçimlerde seçilen, birçoğu Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) mensubu ve Denктаş'ın eski çalışma arkadaşı olmakla

10 Mete Tümerkan'ın Tahir Seroyadaş ve Mehmet Cıva ile yaptığı röportajlar için bkz. (Havadis, 2013; Haber Kıbrıs, 2012).

11 Lefkoşa, Mağusa, Girne, Güzelyurt, İskele ve Lefke belediyeleri.

birlikte mevcut yönetimle arası açılan 8 milletvekilinin oluşturduğu Özgürlük Grubu,¹² partileşme aşamasını tamamlamadan Barış Harekâtı gerçekleştirilmiştir. Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulmasıyla oluşturulan Kurucu Meclis'te Özgürlük Grubu'na Altılılar da¹³ eklenmiştir. Bu iki grup özellikle KTFD Anayasası'nın oluşturulmasında muhalefet ederek iş birliği yapmışlardır. Siyasal Partiler Yasası'nın kabul edilmesinden sonra, iki grup bir araya gelerek parti kurma çalışmalarına başlamıştır. Parti kurma çalışmalarına Fazıl Küçük de destek vermiş, hatta partinin ismi ilk başlarda Sosyal Demokrat parti olarak düşünülse de Küçük'ün "komünizmi çağırıştırır" karşı çıkışıyla bu isimden vazgeçilmiştir (Haber Kıbrıs, 2011).

Parti kurma çalışmaları, 4 Ağustos 1975 tarihinde Halkçı Parti'nin (HP) kurulmasıyla tamamlanmıştır. Partiyeye, Özgürlük Grubu'nda yer alan isimlerden Şemsi Kazım, Haluk Avni ve Mehmet Küçük ile Altılılar Grubunu bırakıp CTP'nin başına geçen Özker Özgür katılmamıştır. Partinin başına ise T.C. Başbakanı Bülent Ecevit'e yakınlığı ile bilinen KTFD'nin kuruluşunda oluşturulan Bakanlar Kurulu'nda Planlama ve Koordinasyon Bakanı olarak görev alan ve daha sonra Denктаş ile anlaşmazlığa düşerek görevden alınan Alper Orhon getirilmiştir. Parti kurulduktan sonra Genel Başkan ile yaşanan anlaşmazlığın çözülememesi üzerine geline yol ayrımında istifası istenen Genel Başkanın buna uymaması üzerine parti grubunda yer alan bütün milletvekilleri istifa etmiştir. İstifa sonrası CTP'ye katılma konusu gündeme gelse de CTP, HP'den ayrılanların tamamını almak istememesi üzerine seçimlere 3 ay kala 18 Mart 1976 tarihinde TKP kurulmuştur (Haber Kıbrıs, 2012).

Partinin 15 kurucu üyesinden 8 tanesi Kurucu Meclis üyesi ve daha önce Özgürlük ve Altılılar Gruplarında yer alan isimlerdir. Diğer bir ifadeyle TKP, Kurucu Meclis içinden ortaya çıkan bir siyasal partidir. Partinin kuruluş bildirgesinde "sosyal hukuk devletini kurmak ve gereklerini yerine getirmek" sorunların çözümünde "sosyal devlet anlayışı ve toplumcu bir yaklaşımla çözümler getirilebileceği" vurguları başta olmak üzere sosyal demokrat söylemler öne çıkmaktadır (Gürkut, Soyalp, 2017: 424). Parti kendisini solda tanımlamakla birlikte sınıf çatışması ve emperyalist sömürü söylemlerinden kaçınmaktadır (Dodd, 1993).

Bununla birlikte başlangıçta parti, bünyesinde sosyal demokrat görüşe sahip TMT'cileri, KTÖS başta olmak üzere sendikaları ve Sovyet tipi sosyalizme karşı olan Halk-Der derneğini barındırmaktadır.

TMT'cilerin en önemli temsilcisi, teşkilatın üç kurucusundan¹⁴ biri olan "Raci" kod adlı ve "Koca Reis" olarak bilinen Burhan Nalbantoğlu partinin kurucularındandır.¹⁵ Ayrıca, İsmail Bozkurt ve Fuat Veziroğlu gibi önemli TMT'ciler nedeniyle Egemen (2006) tarafından TKP, "Ulusal Demokratik Sol" olarak tanımlanmıştır (Egemen, 2006: 278).

Öte yandan öğretmenler başta olmak üzere devlet memurları partinin içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle KTÖS ile TKP arasında organik bir ilişki bulunmaktadır. KTÖS'ü temsilen Kurucu Meclis'te yer alan Mustafa Afşaroğlu, partinin kurucuları arasında da yer almıştır. Memur ağırlığı öğretmenler aracılığıyla partinin en ücra köylere bile ulaşmasını sağlarken memurlara uygulanan siyaset yasağı partinin kurumsallaşması önünde önemli bir engel olarak ortaya çıkmıştır (Egemen, 2006).

1960'ların ikinci yarısında Türkiye'ye giderek buradaki sol ideolojiden etkilenen öğrencilerin önemli bir kısmının CTP'ye girip siyasete atıldığından yukarıda bahsedilmiştir. Ancak, CTP'ye giren gruplar Sovyet yanlısı iken Sovyetleri merkez olarak görmeyen Mao'cu görüşlere yakın öğrenciler KK-TC'ye dönünce Halkla Dayanışma ve Kültür Derneği (Halk-Der) olarak örgütlenmiş, daha sonra da TKP'ye katılmıştır.

Partinin ilk genel başkanı olarak Alpay Durduran seçilmiştir. Durduran, Kurucu Meclis'te Mimar ve Mühendisler Birliği'nin temsilcisi olarak yer almıştır.

12 Özgürlük Grubunu oluşturan milletvekilleri: Burhan Nalbantoğlu, İsmail Bozkurt, Fuat Veziroğlu, Özker Yaşın, Mehmet Küçük, Şemsi Kazım, Hasan Güvener ve Haluk Avni'dir.

13 Altılılar Grubunu oluşturan milletvekilleri: Mustafa Akıncı, Özker Özgür, Alpay Durduran, Ekrem Ural, Fatma Azgın ve Turgut Afşaroğlu'dur.

14 Diğer kurucular Rauf Denктаş ve T.C. Başkonsolosluğunda görevli Kemal Tanrısevdi'dir.

15 Nalbantoğlu'nun biyografisi için bkz. (Gürkut, Soyalp: 2017).

Kuruluşundan iki ay sonra yapılan belediye seçimlerinde en büyük belediye olan Lefkoşa Belediye-si'ni CTP'nin de desteğiyle TKP'nin adayı Mustafa Akıncı kazanmıştır. Yine Girne ve Lefke'de TKP'nin desteklediği adaylar başkanlığı kazanmıştır. Seçim başarısı 20 Haziran 1976'da yapılan ilk seçimlerde de devam etmiş ve parti yüzde 20,2 oy alarak ikinci parti olmuştur. İlk Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise aday gösterilmemiştir.

1981 yılında yapılan seçimlerde TKP aldığı oy oranını yüzde 28,5'e çıkarırken milletvekili sayısı 6'dan 13'e çıkar. Aslında, TKP'yi seçimlerde en zora sokan husus, parti kuruluşuna aktif bir şekilde katılan Fazıl Küçük ve Halkın Sesi gazetesinin desteğinin sona ermesidir. Seçim öncesi yayınlanan ve içerisinde bankaların, endüstrinin, ticaretin, sigorta işlemlerinin ve turizmin millileştirilmesini, özel mülkiyetle ilgili sınırlamaları içeren manifesto, Küçük tarafından Mao'nun meşhur "Kırmızı Kitap"ına benzetilmesi, partinin oylarını olumsuz etkiler.

Seçim sonucunda UBP tek başına iktidar olacak çoğunluğu elde edememiştir. Ancak, seçimden önce muhalefet partileri arasında bir uzlaşma olduğu iddia edilse de TKP'nin başbakanlığında bir hükümet kurulması çalışmaları sonuçlandırılmaz. TKP'nin iktidara gelememesi nedeniyle yaşanan tartışma, parti içerisinde ilk kırılmalara ve ayrılımlara neden olmuştur.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise milletvekilliği seçimlerinden daha da başarılı bir sonuç elde edilmiştir. Denktaş'ın yüzde 51,7 oyla kazandığı seçimde, TKP'nin adayı Ziya Rızıkı yüzde 30,5 oy almış ve ikinci tur seçiminin kıyasından dönülmüştür.

Seçimden sonra öğretmenlerin partiden kopmaya başlaması, Milletvekili Hasan Özbaflı'nın ihraç edilmesi ardından partinin kurucu üyeleri arasında yer alan ve Kıbrıs Türk siyasetinde önemli bir yeri olan Fuat Veziroğlu'nun istifası partiyi zayıflatmaya başlamıştır.

1983 yılında partide Genel Başkan değişikliği yaşanmış ve İsmail Bozkurt yeni Genel Başkan olarak seçilmiştir. TMT üyesi olan Bozkurt, 1970 yılında Cemaat Meclisi üyesi olarak siyasete girmiş ve Meclis Başkanlığı seçimini kazanarak siyasete hızlı bir giriş yapmıştır. HP'nin ve TKP'nin kuruluşunda önemli bir oynamıştır.

Genel Başkanın değişiminden hemen sonra, 15 Kasım 1983'te KKTC'nin ilanında parti milletvekilleri olumlu oy kullanmıştır. Bu kararın alınma sürecinde parti organlarına gidilmemesi, parti içinde huzursuzluğa neden olur. Kuruluş ilanına olumlu oy kullanılmakla birlikte, Kurucu Meclis'teki Anayasa tartışmalarında parti tarafından etkin bir muhalefet yürütülmüş ve 1985 yılında yapılan referandumda hayır oyu kullanılmıştır.

Referandum sonrası yapılan seçimlerde partinin oy oranı yüzde 15,8'e, milletvekili sayısı ise toplam milletvekili sayısının 50'ye çıkmasına rağmen 10'a düşmüştür. Daha da önemlisi parti mecliste üçüncü sıraya düşmüş ve bu seçimden sonra da yapılan seçimlerde sürekli kan kaybetmiştir.

Hiçbir partinin tek başına çoğunluğu sağlayamaması üzerine UBP ile koalisyon kuran TKP, ilk defa hükümete girmiş ve üç bakanlığın sahibi olmuştur. 1986 yılı yazında, Özal tarafından önerilen ekonomik paket TKP tarafından kabul edilmemiş ve parti hükümetten çekilmiştir. Bu karar üzerine, koalisyon hükümetinde yer alan Sağlık Bakanı ve kurucu üye Mustafa Erbilin, istifa ederek UBP'ye katılmıştır.

1987 yılında partide genel başkan değişimi yaşanmıştır. 1975 yılında Kurucu Meclis'te ODTÜ Mezunları Derneği'ni temsilen yer alan Mustafa Akıncı, yukarıda da bahsedildiği gibi 1976 yılında Lefkoşa Belediye Başkanlığı kazanarak önemli bir başarı elde etmiştir. 1980 ve 1986 yılında da aynı başarıyı devam ettirerek Belediye Başkanlığı kazanmıştır. 1987 yılında mevcut Genel Başkan Bozkurt'un aday olmaması üzerine Akıncı ve eski Genel Başkan Durduran'ın yarıştığı seçimde, Akıncı genel başkanlığa seçilmiştir.

Genel Başkan değişikliği partiden kopmalara engel olamamış, Akıncı karşısında aday olan Durduran ve Halk-Der'ci kanat partiden ayrılmıştır. 1976 yılında kurulan partide, 80'li yılların sonuna gelindiğinde kurucu üye olarak yer alan önemli siyasetçilerden sadece genel başkan seçilen Akıncı, partide aktif olarak görev yapmaya devam etmiştir.

1990 yılında yapılan seçimlerde muhalefet blokunun oluşturduğu Demokratik Mücadele Partisi adı altında kurulan ittifaka TKP de katılır. Bu seçimde DMP 16 milletvekili çıkarmıştır. Partilerin ittifak

neniyle oy oranları tam olarak tespit edilemese de seçilen milletvekillerinden beşi TKP'lidir. Seçim sonrası TKP'liler de yemin etmeyerek Meclise katılmamışlardır.

1993 yılında yapılan erken seçimde TKP, yüzde 13,3 oy oranıyla dördüncü parti olarak Meclise girmiş ve 5 milletvekili çıkarmıştır. Partinin bu dönemde KKTC siyasetindeki etkisi giderek azalmıştır.

Belediye başkanlığından gelen bir genel başkana sahip olmasına rağmen, 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde Parti hiçbir büyük kentte başarılı olamamış sadece iki kırsal (Geçitkale ve Yenierenköy) belediye başkanlığı kazanılmıştır. 1995 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde TKP, Akıncı'yı aday olarak göstermiş ve Akıncı yüzde 14,2 oy almıştır.

1998 yılında yapılan seçimlerde solda CTP'nin de kan kaybetmesinin etkisiyle, bir önceki seçime göre oy oranı biraz artarak yüzde 15,3'e, milletvekili sayısı ise yediye yükselmiştir. Seçimden sonra UBP ile kurulan koalisyonunda TKP; Başbakan Yardımcılığı ve Turizm Bakanlığı, Sağlık ve Çevre Bakanlığı ile Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı'nı alır. Bu hükümet yaklaşık 2,5 yıl sürdüktan sonra, dış politika ve iç güvenlikle ilgili konularda yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle koalisyon bozulmuştur. (Aydoğdu, 2005). Özellikle Akıncı ile Güvenlik Kuvvetleri Komutanı arasında basın önünde yaşanan tartışma "komutan çizmeyi aştı" spotuyla uzun süre gündemi meşgul etmiştir (Haber Kıbrıs, 2012).

2001 yılında Genel Başkanlığı bırakan Akıncı'nın yerine Hüseyin Angolemlı seçilmiştir. 2000'li yılların başında artan çözüm ve Annan Planı süreci sol partilerin yeni arayışlar içerisine girmesine neden olmuştur. Bu kapsamda 2003 yılında bazı sivil toplum örgütlerinin, CTP eski Genel Başkanı Özker Özgür, Birleşik Kıbrıs Partisi (BKP) ve TKP'den ayrılan dört milletvekilinin katılımıyla Barış ve Demokrasi Harekâtı (BDH) kurulmuş ve Genel Başkanı Mustafa Akıncı olmuştur. Çözüm ve AB gündemin ağırlığında yapılan yıl sonundaki seçimlere TKP katılmaz; ancak BDH yüzde 13,2 oy oranı ve 6 milletvekili ile Mecliste temsil edilmiştir. Seçimden hemen sonra Hüseyin Angolemlı tekrar TKP'nin başına geçerken İzzet İzcan da BKP'ye dönerek BDH'den ayrılmıştır.

2005 yılında yapılan seçimlere TKP ve BKP iş birliği yaparak girmiş ancak yüzde 5 seçim barajını aşamamış yüzde 2,41 oy alınmıştır. Akıncı Başkanlığı'ndaki BDH ise yüzde 5,81 oy ile sadece bir milletvekili (Akıncı) çıkarabilmiştir. Annan Planı Referandumu sonrası AB'den beklenen adımların yerine getirilmemesi, AB ve çözüm yanlısı partilere olumsuz yansımalarının sonucu sol partiler oy kaybetmiştir (Sözen, 2009).

2005'teki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Genel Başkan Hüseyin Angolemlı aday olmuş ancak sadece yüzde 1,05 oy alabilmiştir.

3 Haziran 2007 yılında TKP ve BDH kendilerini feshederek Toplumcu Demokrasi Partisi'ni (TDP) kurmuşlardır (TDP, (t.y.)) TDP'nin ilk Genel Başkanı Mehmet Çakıcı seçilmiştir. 2009 yılında yapılan seçimlerde yüzde 6,81 oy oranı ile iki milletvekili kazanılmıştır.

2013 yılında yapılan seçimlerde ise oy oranı bir miktar artarak yüzde 7,41'e, milletvekili sayısı ise 3'e yükselmiştir. Yıl sonunda yapılan kongrede Genel Başkanlığa Cemal Özyiğit seçilmiştir.

2000'li yılları solun küçük partisi olarak geçiren, barajın çok az üzerinde oy alan ve hiç belediye başkanlığı kazanamayan TKP ve kendisini TKP'nin olarak nitelendiren TDP için 2014 yerel seçimleri, önemli bir dönüm noktası olmuştur. En büyük belediye olan Lefkoşa Türk Belediyesini, TDP'nin adayı Mehmet Harmanlı kazanmıştır.

Bu başarıyı, 2015 Cumhurbaşkanlığı seçimleri izlemiştir. 2009 yılında aktif siyaseti bırakarak Amerika'ya yerleşen TKP'nin en uzun süre genel başkanlığını yapan Mustafa Akıncı, "bu ülkede benim gibi Cumhurbaşkanı istenmez" demesine rağmen (Haber Kıbrıs, 2012). Cumhurbaşkanlığına aday olmuş ve ilk turda yüzde 26,94 oy alarak ikinci tura kalmış, ikinci turda ise yüzde 60,5 oy alarak seçilmiştir.

2016 yılında ilk Genel Başkan Mehmet Çakıcı ve eski Milletvekili Mustafa Emiroğulları başta olmak üzere bir grup TDP'li partilerinden ayrılarak Toplumcu Kurtuluş Partisi'ni kurmuştur. Ancak, siyasi partiler yasası çerçevesinde feshedilen bir partinin aynı isimle tekrar kurulmaması nedeniyle, bir süre sonra partinin ismi TKP-Yeni Güçler olarak değiştirilmiş ve bu süreçte CTP de bakanlık dahil önemli görevlerde bulunmuş, Sonay Adem, Ali Gulle gibi isimleri de bünyesine katmıştır. 2018 seçimlerinde BKP ile ittifak yaparak seçimlere girilmiş ancak yüzde 2,68 oy oranı seçim barajını aşmak için yeterli olmamıştır.

Partideki bu ayrılığa rağmen 2018 yılında TDP yüzde 8,6 oy olarak bir önceki seçime göre oy oranını biraz artırmış ancak yine üç milletvekili çıkarabilmiştir. Seçimden sonra kurulan dördü koalisyonda hükümet ortağı olmuş ve iki bakanlık koltuğuna sahip olmuştur. Bu hükümetin Mayıs ayı başında düşmesi üzerine tekrar muhalefete düşülmüştür.

KTFD döneminde içerisinde birçok görüşü barındırarak ana muhalefet partisi olarak önemli bir temsiliyete sahip TKP, 80'li yıllarla birlikte partiden kopmaların başlamasıyla küçülmeye başlamış, 90'lı yıllarda ise siyasete solun küçük partisi olarak devam etmiştir. 2000'li yıllarda ise başlarındaki Annan Planı süreci ve AB'nin Kıbrıs Türk toplumunda artan ağırlığıyla, TKP bu dönemde sivil toplum ve küçük sol partilerle oluşturduğu yeni oluşumlarla seçimlere girmiştir. Daha sonra kendini feshederek TDP adı altında siyasi hayatta yer almaya başlamıştır. Bir süre önce TKP-YG'nin de kurulmasıyla artık TKP'nin mirasçısı olduğunu iddia eden iki parti bulunmaktadır.

Kuruluş aşamasındaki sosyal demokrat ve Atatürkçü dünya görüşüne sahip olunmaya devam edilse de TMT kökenine sadık kaldığı söylenemez. Türkiye ile ilişkilerde mesafeli, AB ile yakınlaşmayı savunarak merkez solda başlayan hikâyesi, daha solda devam etmektedir. KKTC'nin sorunlarının çözümünü BM parametreleri çerçevesinde bulunacak federasyonda görür. 2017 yılında Sosyalist Enternasyonal üyesi olmuştur (TDP, 2017). Devletçi ekonomik görüşe yakın, özellikle kamudaki memurların ve işçilerin özlük haklarının geliştirilmesini savunan ve yabancı sermayeye mesafeli bir partidir.

7.5. DEMOKRAT PARTİ

UBP'nin kurucu Genel Başkanı olan Denктаş'ın 1976 yılında Cumhurbaşkanı seçildikten sonra parti başkanlığını bırakması ile Eroğlu'nun 1983 yılında Genel Başkan seçilmesine kadar geçen sürede UBP içerisinde uyumsuzluk, küskünlük ve istifalar sıklıkla yaşanmaktaydı. Partinin Denктаş sonrasında genel başkan olan Konuk ve Örek, UBP'den istifa edip kendi partilerini kurmuşlardı. Çağatay ise parti başkanlığı ile birlikte siyaseti de bırakmıştı. Ancak, UBP'den kopanlar istikrarlı bir siyasal örgütlenmeye gidememiş, zamanla siyaset sahnesinden çekilmiştir.

Eroğlu'nun Genel Başkanlığı partiye bir disiplin getirmekle birlikte, Denктаş ile yaşanan sürtüşme ve 1990 seçimlerine giderken seçim yasasında yapılan değişiklik ve popülist uygulamalar, Eroğlu'na muhalefet dışında parti içinde de eleştirilerin artmasına neden olmuştur. 8 Ocak 1990'da "Altılılar" olarak adlandırılan Meclis Başkanı Hakkı Atun ve üç bakanın da yer aldığı UBP'liler, Eroğlu'na sunulmak üzere bir mektup hazırlamıştır. Mektupta; "Parti yönetiminin parti bütünlüğü ve ahengi bozucu tutum ve davranışlar içinde olduğu ve bir nevi parti diktası oluşturulduğu" uyarısı yapıldıktan sonra, genel seçimden önce parti yönetim organlarının yeniden oluşturulması, seçim yasasında antidemokratik uygulamaların kaldırılarak tekrar düzenlenmesi ve bu düzenleme yapılana kadar seçimlerin ertelenmesi talep edilmiştir.¹⁶ Ancak, mektup Eroğlu'na verilmemiştir.

1990 seçimlerinden sonra muhalefetin Meclisi boykot etmesi ve daha sonra muhalefetin 1991 yılında yapılan ara seçimleri de boykot etmesi üzerine KKTC Meclisinde muhalefetsiz tek partili bir dönemine girilmiştir. Ancak, UBP içinde Eroğlu ile Denктаş arasında başlayan çatışmanın gün yüzüne çıkması, Mayıs 1992'de başlarında Meclis Başkanı Hakkı Atun'un çektiği, içerisinde Mart ayında yapılan kabine değişikliğinde kabine dışı bırakılan üç bakan ve Serdar Denктаş'ın bulunduğu 9'lar olarak adlandırılan dokuz milletvekili, UBP Genel Başkanı'na verilen muhtıra ile sonuçlanmıştır (Kıbrıs Postası, 2015). Muhtıranın içeriğine baktığımızda, "demokrasi ve temiz yönetim isteği" ön plandadır (Egemen, 2006: 266). Ayrıca, partinin yeni imaja ihtiyacı olduğu ve 1990 yılından itibaren iç siyasetteki sıkıntılarının nedeni olarak görülen seçim sisteminin yerine yeni ve demokratik bir seçim sistemi getirilmesi talep edilmiştir (Dodd, 1993).

Eroğlu'nun bu muhtıraya tepkisi sert olur ve muhtıracılar ihraç istemiyle disipline verilir. Disiplin süreci ihraç ile sonuçlanır ve ihraç edilen dokuz milletvekilinin içinde yer aldığı DP, 31 Temmuz 1992'de

¹⁶ Mektubun tamamı için bkz. (Atun, 2019: 14-16.)

kurulur. 165 kişilik kurucu listeye baktığımızda ise toplumun birçok kesimini içine alan değişimi ve temiz toplumu hedefleyen bir kitle görürüz.¹⁷

DP'nin ilk Genel Başkanı Hakkı Atun olmuştur. Atun, Barış Harekâtı'ndan sonra hem güneyden gelen hem de Türkiye'den gelen göçmenlerin yerleştirilmesinde önemli rol oynayan İskan Bakanlığında müsteşar olarak görev yaptıktan sonra 1976-1978 yılları arasında Konuk ve Örek hükümetlerinde İskan Bakanı, 1978-1981 yılları arasında Çağatay hükümetinde Ekonomi ve Maliye Bakanı, 1981-1982 yılları arasında Eğitim Bakanı olarak görev yapmıştır. KKTC ilanından sonra oluşturulan hükümette tekrar İskan Bakanı olur. 1985 ve 1992 yılları arasında ise Meclis Başkanı olarak görev yapmıştır.¹⁸

DP kurulduktan sonra Cumhurbaşkanı Denктаş ile hükümet arasındaki kriz daha belirgin hâle gelir. Denктаş, açık bir şekilde; hükümetin yargı kararlarına saygı göstermediğini, şikayetleri dinlemediğini, Türkiye'den gelen yardımları amacına uygun kullanmadığını, seçim sistemini değiştirmedikini ve Ombudsman ofisini oluşturmadığını dile getirir. 1993 yılında iki makam arasındaki ilişki daha da kötüleşir. Denктаş'ın sözcüsü Denктаş'ın görüşmecilikten çekileceğini, hükümetin Denктаş'a destek olmadığını ifade eder. Devletin tepesinde yaşanan bu çatışma, muhalefet partilerinin de Meclisi boykot etmesiyle desteklenince Eroğlu, 12 Aralık'ta erken seçim kararı almıştır (Dodd, 1993).

Seçimlerde önce YDP, DP ile birleşme kararı almıştır ve YDP'li iki milletvekili DP'ye katılmıştır. İlave olarak, "rica ile yaşama düzenine son" söylemiyle UBP'nin yarattığı düzeni eleştirerek yapılan parti içi muhalefetin ilk öncülerinden olan Raif Denктаş'ın kurucusu olduğu Sosyal Demokrat Parti de kendini feshederek DP'ye katılmıştır (Atun, 2019).

Seçimlerde, bir buçuk yıllık bir parti olan DP yüzde 29,2 oy oranı ile UBP'nin yüzde 0,7 puan gerisinde kalarak ikinci parti olur ve 15 milletvekili çıkarmıştır. Seçimlerde hükümeti kurma görevi Denктаş tarafından UBP'siz bir hükümet kurulması amacıyla DP'ye verilmiştir. Atun, hükümeti CTP ile kurmuştur. İki sağ parti yerine solda ve "Rumcu" CTP ile hükümet kurulmasında, Kızılyürek'in ifadesiyle, Denктаş'ın Eroğlu'na olan öfkesinin, CTP'ye beslediği düşmanlıktan daha kuvvetli olması etkili olmuştur (Kızılyürek, 2005: 264).

Atun Başbakanlığında CTP ile kurulan hükümetler, Ağustos 1996'ya kadar sürer ve daha sonra Eroğlu'nun Başbakanlığında UBP-DP hükümeti kurulur. 1996 yılında DP'de Genel Başkan değişikliği yaşanmıştır. Aday olmayan Atun'un yerine Serdar Denктаş ve uzun yıllar Denктаş'ın müsteşarlığını yapan ve ilk Atun kabinesinde İçişleri Bakanı olan Taner Etkin aday olmuştur. Seçimi az bir farkla Serdar Denктаş kazanmıştır. Atun ise tekrar Meclis başkanlığına dönmüştür.

Serdar Denктаş, 1986 yılında kurucusu olduğu Kıbrıs Türk Kültür Derneği başkanlığı ile kamuoyunda görünür olmaya başlamıştır. 1990 yılında UBP'den Lefkoşa milletvekili seçilmiştir ve seçim sonrası kurulan Hükümette, dokuzlar muhtırasına kadar İçişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. DP kurulduktan sonra partinin genel sekreteri olur. İlk, DP-CTP hükümetinde Gençlik ve Spor Bakanı olarak görev yapmıştır.

1998 seçimlerine Serdar Denктаş liderliğinde giren DP yüzde 22,6 oy oranı ile 13 milletvekili çıkarır. Partinin ilk Genel Başkanı Atun, önseçimde 11. sırada yer alarak parti listelerinde kendine yer bulmuş; ancak seçilememiştir. DP'nin kurulmasına yol açan Dokuzlardan ise sadece Serdar Denктаş milletvekili seçilmiştir. UBP'nin TKP ile hükümet kurması üzerine DP muhalefete düşer. 2000 yılında parti başkanlığından istifa eden Serdar Denктаş'ın yerine 1990-1998 yılları arasında hükümetlerde Maliye Bakanı olarak görev yapan Salih Coşar genel başkan seçilmiştir.

2001 yılında tekrar UBP-DP hükümeti kurulmuştur. 2002 yılında Serdar Denктаş tekrar DP'nin başına geçer. 2003 yılında Annan Planı sürecinde yapılan seçimde, DP'nin oyları düşmeye devam etmiş, yüzde 12,9 oy ile yedi milletvekili çıkarmıştır. Seçim sonrasında CTP-DP hükümetinin küçük ortağı olur. Annan Planı referandumunda DP seçmenini serbest bırakmıştır.

2005 yılında yapılan erken seçimlere DP oylarını çok az da olsa artırarak yüzde 13,5 oy alır ancak çıkardığı milletvekili sayısı altıya düşmüştür. Seçimden sonra tekrar CTP-DP hükümeti kurulur. Bu

¹⁷ Kurucu liste için bkz. (Egemen, 2016: 320-329).

¹⁸ Atun'un 1974-1990 yılları arasındaki siyasi kariyeri için bkz. (Atun, 2017).

hükümet 25 Eylül 2006'ya kadar devam eder ve CTP-ÖRP hükümetinin kurulmasıyla DP, muhalefete düşmüştür.

2009 milletvekili seçimlerinde DP'nin oyları yüzde 10,64'e, çıkardığı milletvekili sayısı ise beşe düşmüştür.

2012 yılında UBP'den istifa eden milletvekilleri DP'ye geçerler ve 28 Temmuz 2013'te yapılan seçimlere DP-Ulusal Güçler adıyla katılırlar. UBP'den gelen katılım ve Cumhurbaşkanı Eroğlu'nun da bu oluşuma destek vermesiyle, 1993 seçimlerinden sonra sürekli oy kaybeden parti, bu seçimlerde yüzde 23,1 oy oranı ile 12 milletvekili çıkarmıştır. 2018 yılında yapılan seçimlere kadar sekiz milletvekilinin tekrar UBP'ye döndüğü göz önüne alındığında bu başarıda UBP'den kayan oyların ne kadar etkili olduğu görülecektir.

Seçimden sonra CTP-DP hükümeti kurulmuştur. 15 Temmuz 2015 tarihine kadar devam eden bu hükümet, CTP'deki genel başkanlık değişiminden sonra sona ermiştir. 16 Nisan 2016 tarihinde bu sefer UBP-DP hükümeti kurulmuştur.

7 Ocak 2018'de yapılan son seçimde oylarda ciddi bir düşüş yaşayan DP, yüzde 7,8 oy oranı ile sadece üç milletvekili çıkarır. Ayrıca, kurulduğundan itibaren 2003 seçimleri hariç hep ilk üç sırada olan parti, aldığı bu oy oranı ile beşinci parti olmuştur. Seçimden sonra kurulan dördü koalisyonda iki bakanlık ile ortak olmuştur. Ancak, bu hükümetin Mayıs ayı başında istifa etmesi üzerine tekrar muhalefete düşülmüştür. Aynı yılın Eylül ayında Serdar Denktaş parti genel başkanlığını bırakmıştır (Kıbrıs Gazetesi, 2019). Denktaş'ın yerine UBP-DP ve dördü hükümet döneminde Turizm Bakanlığı yapan Fikri Ataoglu genel başkan olmuştur (Milliyet, 2019).

1993 yılında değişim parolasıyla, geniş katılımı kurulan ve KKTC'deki en önemli siyasi lider olan Denktaş'ın desteğiyle kurulan DP, kuruluş amaçlarında belirtilen değişim ihtiyacını karşılayamadığı gibi hükümette olduğu dönemler çok eleştirdiği UBP ile benzer politika ve uygulamalara imza atmıştır. Başlangıçtaki geniş katılım ise ortadan kalkarak daha sonra Serdar Denktaş'ın ağırlığının hissedildiği ve öne çıktığı bir parti hâline gelmiştir.

Partinin aldığı oy oranı iyice düşse ve son iki yerel seçimde sadece Tatlısu gibi küçük bir beldeyi kazansa da tek başına iktidarın çok az kurulduğu KKTC'de kilit parti konumunu koruyarak, UBP'li ve CTP'li hükümetlerin oluşmasını sağlamaktadır. Ancak, son dönemde Halkın Partisinin siyaset sahnesine atılması ve Türkiye kökenlilerin tekrar YDP'de partileşmesi, 'kilit parti' olarak hayatına devam edip edemeyeceği sorusunu da beraberinde getirmektedir.

7.6. YENİ(DEN) DOĞUŞ PARTİSİ

Barış Harekâtı'ndan sonra GKRY ile yapılan mübadele anlaşmasından sonra ortaya çıkan ilave nüfus ihtiyacı, Tarım İşgücü Protokolü kapsamında Türkiye'den, iskân için sıra bekleyen bataklık, heyelan ve boşaltılması gereken orman köylüleri ile karşılanmıştır. Bu köylüler, imamları ve öğretmenleri ile birlikte yine KKTC'deki bir köye yerleştirilmekteydi (Purkis, Kurtuluş, 2014). Bunun yanı sıra Barış Harekâtı'na katılan ve şehit veya gazi olanların ailesine de vatandaşlık hakkı verilmişti. Ayrıca, yine harekattan sonra ihtiyaç duyulan meslek ve uzmanlık alanlarında çalışmak üzere KKTC'ye gelenler vatandaş yapılmıştır. Konjonktürel olarak bu şekilde göçmen gelenler, UBP ve Denktaş destekçisiydi. Ancak, bir süre sonra oluşturulan yeni yönetimin uygulamalarından rahatsız olan bu göçmenler, sorunların çözümü için siyasal örgütlenme yoluna gitmeye başlamışlardır.

Bu kapsamda ilk kurulan parti, emekli astsubay Selahattin Öztokatlı tarafından kurulan Demokratik Parti olmuştur (Havadis, 2018). 1979 yılında İslamcı eğilimi ile öne çıkan genel başkanlığını Özer Ergene'nin yaptığı İslah ve Reform Partisi kurulmuştur (Aydoğdu, 2005: 134). Bu iki parti siyasi hayatta pek varlık gösterememiştir.

1980 yılında ise emekli Albay İsmail Tezer tarafından Türk Birliği Partisi kurulmuştur. Bu parti 1981 yılında yapılan seçimlere katılarak yüzde 5,5 oy oranı ile bir milletvekili çıkarmıştır. 15 Mart'ta UBP'nin kurduğu ilk koalisyon hükümetine Konuk'un başkanlık ettiği DHP ile birlikte TBP de katılmıştır. Hükümette Tezer, Devlet ve Sosyal Hizmetler Bakanı olarak KKTC'nin ilanına kadar görev yapmıştır.

1984 yılına geldiğimizde, KKTC'nin ilk Bakanlar Kurulu'nda Turizm ve Sosyal Yardım Bakanı olarak görev yapan ve Kurucu Meclis üyesi olan emekli subay Aytaç Beşeşler başkanlığında Yeni Doğuş Partisi kurulmuştur. Bu partiye TBP ve IDP de katılmıştır (Havadis, 2018). Bu partinin kuruluşunda, Egemen'e (2006) göre Türkiyeli göçmenlerin iki tepkisi etkili olmuştur: Birincisi, ağırlıklı olarak çiftçi olan bu kesimin UBP'nin devlet kaynaklarını daha çok ticaret sınıfına aktarması, ikincisi ise CTP başta olmak bazı partilerin Kıbrıslı olmanın öne çıkarılmasına duyulan kültürel tepkisidir (Egemen, 2006).

1985 yılında yapılan seçimlerde YDP aldığı yüzde 8,8 oy oranı ile dört milletvekili çıkarmıştır. 1986 yılında UBP-TKP hükümeti bozulduktan sonra UBP-YDP koalisyon hükümeti kurulmuş ve Beşeşler bu hükümette Tarım ve Orman Bakanı olmuştur. Bu hükümet, yaklaşık iki yıl sürdükten sonra YDP'deki genel başkan değişiminden sonra sona ermiştir (Aydoğdu, 2005).

1990 yılında yapılan seçimlerde YDP mevcut düzenden duyduğu rahatsızlığın bir göstergesi olarak CTP ve TKP ile birlikte DMP içerisinde yer almıştır. Seçim sonuçlarına göre YDP'den iki milletvekili¹⁹ Meclise girmiştir. Diğer partilerden farklı olarak YDP, Meclisi boykot etmemiştir.

1993 yılında YDP, DP ile birleşerek kendini feshetmiştir. Birleşme ile DP'nin parti amblemi de değişerek YDP'nin ambleminde yer alan meşale DP amblemine eklenmiştir (Atun, 2019). 1993 seçimlerinde DP hükümeti kurulmuştur. Ancak kurulan I. Atun hükümetinde YDP'li veya Türkiye kökenli birine koltuk verilmemesi tepki çekmiştir (Atun, 2019).

Türkiye kökenli seçmenlerin oy tercihleri KKTC siyasetinde 1976 yılından itibaren tartışma konusudur. Hatay tarafından yapılan 1981-2005 yılları arasında 26 göçmen köyünün oy tercihleriyle ilgili detaylı çalışmaya göre; UBP bu köylerde YDP'nin katıldığı 1985 seçimleri hariç yüzde 40 civarında oy almaktadır. YDP ise bu seçimde yüzde 47,4 oy almıştır. 1990 seçimlerinde ise DMP yüzde 58 oy oranına ulaşmıştır. DP, kurulduktan sonra 1993 ve 1998 seçimlerinde DP'ye yöneliş olmuştur. Ancak, düşünüldüğünün aksine Türkiyeli seçmenlerin oy verme tercihlerinde Kıbrıslı seçmenlerle benzerlik görülmektedir. 2003 seçimlerinden önce yüzde 10'un altında oy alan CTP, 2003 seçimlerinde yüzde 13,9, 2005 seçimlerinde ise yüzde 22,4 oranında oy almıştır (Hatay, 2005). CTP'ye verilen oyların artmasında, bu partinin Birleşik Güçler konsepti çerçevesinde aday listelerinde Türkiye kökenli seçmenleri de aday göstermesi etkili olmuştur.²⁰

YDP kendini feshettikten sonra özellikle UBP ve DP gibi sağ partilere yönelen Türkiye kökenli vatandaşlar, 23 yıl sonra 7 Ekim 2016 tarihinde, Siyasal Partiler Yasası çerçevesinde feshedilse dahi aynı adla parti kurulamayacağı için 1984 yılında kurulan Yeni Doğuş Partisi'ni anımsatacak şekilde Yeniden Doğuş Partisi adı altında örgütlenmişlerdir. Partinin genel başkanlığını uzun yıllar DP çatısı altında Serdar Denктаş'la birlikte siyaset yapan Erhan Arıklı üstlenmiştir.

7 Ocak 2018 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde yüzde 7 oy oranı ile iki milletvekili çıkarmıştır. 2020 yılı sonunda kurulan üçlü koalisyona katılan YDP, Ekonomi ve Enerji Bakanlığını almıştır. 10 Nisan 2021 tarihinde yapılan kurultayda, partinin Genel Başkanı ve Ekonomi ve Enerji Bakanı Arıklı ile diğer Milletvekili Bertan Zaroğlu yarışmıştır. 4.118 üyenin oy kullandığı seçimde, 169 oy farkla Arıklı tekrar genel başkan seçilmiştir (Yeni Düzen, 2011).

1988 yılında hükümete geldikten sonra genel başkanlık yarışı sonrası parti içi çekişme yaşanması ve bu sürecin 3 milletvekilinin istifası ile sonuçlanmasına benzer şekilde Zaroğlu da YDP'den istifa etmiştir (Kıbrıs Gazetesi, 2021).

Türkiyeli-Kıbrıslı ayrımı her iki ülkenin yetkililerinin de kullanmak istemediği bir söylem olsa da 1975 yılında Türkiye'den gelerek KKTC'ye gelen göçmenler ve daha sonra çeşitli nedenlerle burada yaşamaya başlayan vatandaşların taleplerini karşılamak üzere derneklerin veya siyasal partilerin kurulduğu bir vakiadır. 1980'li yıllarla başlayan partileşme denemeleri YDP'nin kurulmasıyla kurumsal hale gelmiştir. YDP, 1993'te DP'ye katılarak faaliyetine son vermiştir. 2016 yılında tekrar partileşme yoluna

19 YDP'ye sadece Türkiye kökenlilerin yer almasının eleştirilmesi üzerine Parti Kıbrıslı Türkleri de içine almıştır. Bu kapsamda seçilen milletvekillerinden Ahmet Kaşif olmuştur.

20 2003 seçimlerinde CTP'den seçilen Nuri Çevikel (daha sonra istifa etmiştir.) ve Bayram Karaman Türkiye kökenlidir.

Fotoğraf 7.6. KKTC'de 2022 seçimleri (Kaynak TAK arşivi)

gidilmiş ve kurulduktan 15 ay sonra yapılan seçimlerde YDP yüzde 7 oy oranıyla Mecliste temsil imkânı bulmuştur. Bir süre sonra Hükümete girilmesiyle YDP'de liderlik mücadelesi başlamış ve sefeli olduğu partiye benzer şekilde partide bölünme yaşanmıştır.

7.7. SAĞ VE SOL SİYASET AYRIMI

Çarkoğlu ve Sözen, KKTC'deki siyasal partileri, sağ-sol ideolojik ayrımına göre merkezin solu, sol merkez, sağ merkez ve merkezin sağ olarak dörde ayırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre, UBP merkez sağda, CTP 1990'a kadar merkezin solunda, bu tarihten sonra ise merkez solda, TKP 1990'a kadar merkez solda, bu tarihten itibaren merkezin solunda, DP merkez sağda, YDP ise merkezin sağında yer almaktadır (Çarkoğlu, Sözen, 2004: 128). Ancak, sağ-sol parti ayrımını belirleyen kriterler KKTC özelinde bazı farklılıklar göstermektedir.

Öncelikle, Türkiye ile ilişkilerin nitelendirilmesi bir partinin sağda veya solda durduğunu göstermektedir. Türkiye'yi 'anavatan' olarak nitelendiren partiler sağda yer alırken Türkiye'yi anavatan olarak değil de iyi ilişkiler geliştirilmesini savunan partiler solda görülmektedir. Ancak, bazı marjinal örgütlenmeler hariç tüm siyasi hareketler, Türkiye'nin Kıbrıs Türk varlığının Ada'da devam etmesi için hayati önemde olduğunun farkındadır.

Öte yandan, Türkiyeli göçmenlere yaklaşım da partilerin sağ ve solda yer almasını etkilemektedir. Türkiyeli göçmenlerle daha iyi ilişkilere sahip olan, bu göçmenleri aday gösteren ve temsil imkânı veren partiler ile bizatihi Türkiyeli göçmenlerin kurduğu partiler sağda yer almaktadır. Sol partiler ise göçmenlerle daha mesafeli ilişkiye sahiptir. 2000'li yılların başında Birleşik Güçler açılımıyla birlikte, 2003 ve 2005 yıllarında Türkiye kökenliler CTP'de temsil edilmiştir. TKP ve devamı niteliğinde TDP de şimdikiye kadar Türkiye kökenliler temsil imkânı bulamamıştır.

Diğer bir belirleyici unsur ise Kıbrıs Sorunu karşısında alınan tutumdur. Kıbrıs'ta federal çözümü savunanlar solda yer alırken, federal çözüm yanlısı olmayıp iki devletli çözümü savunanlar veya federal çözüme itirazı olmamakla birlikte, federal çözümü tek seçenek olarak görmeyen partiler sağda yer almaktadır.

Bu farklılıkların yanı sıra, KKTC'deki siyasi partilerin ortak özellikleri bulunmaktadır. Birincisi, kuruluş itibarıyla tüm partilerin Atatürkçü olduğu söylenebilir. KKTC Anayasası'na göre de siyasi partilerin tüzük, program ve çalışmaları Atatürk ilkelerine aykırı olamaz. Bununla birlikte, CTP kuruluşunda Atatürkçü bir parti ve Atatürkçü bir genel başkana sahip olsa da Sovyet çizgisine yaklaşılan yıllarda Atatürkçü söylem bir kenara bırakılmıştır. Daha sonra CTP'nin girdiği koalisyonlardaki hükümet programlarında Atatürk ilkelerine atıflar yapılmıştır.

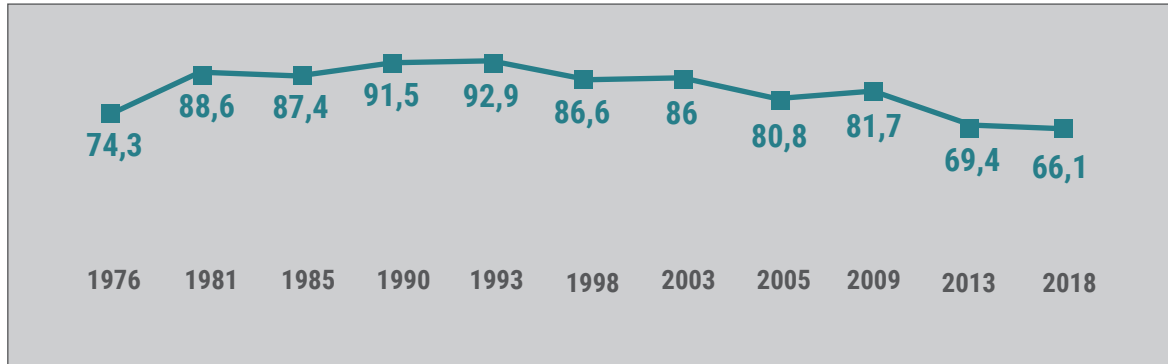
İkincisi, KKTC'deki faaliyette olan bütün partiler Anayasa'da da yer alan laiklik ilkesine bağlıdır. Bu durumun tek istisnası, 1979 yılında kurulan İslamcı eğilime sahip İslah ve Refah Partisi'dir. Bu partinin de siyasi ömrü uzun sürmemiş, 1981 yılında kapanmıştır (Aydoğdu, 2005: 134).

7.8. PARTİLERİN ZEMİN KAYBETMESİ VE YENİ ARAYIŞLAR

Kıbrıs Türk siyasi hayatında, çok partili siyasete geçişle birlikte, siyasi partiler temel belirleyici olmuştur. Şimdiye kadar, seçim sisteminin de etkisiyle, bağımsız hiçbir aday milletvekili seçilememiştir. Şimdiye kadar seçilen 5 cumhurbaşkanı da geçmişte parti genel başkanlığı²¹ yapmıştır. Belediye başkanlığı seçimlerinde bağımsız adaylar, istisnalar dışında siyasi partilerin örtülü seçim ittifakı yapmalarının sonucu seçim kazanmaktadır. Siyasal partilerle ilişki sadece, seçimle gelen görevlerde değil, üçlü kararname ile yapılan atamalarda da etkilidir. Hükümetler veya bakanlıklara bağlı partiler değiştiği zaman atama yapılan kadrolar da değişmektedir.

Son zamanlarda ise seçmenlerin siyasi partilere ilgisinin azaldığı görülmektedir. Öncelikle seçime katılma oranı giderek düşmektedir. 1976 yılında yapılan ilk seçim hariç seçime katılma oranı 2013 yılına kadar hep yüzde 80'inin üzerinde olmuştur. 1993 yılında yapılan seçimde yüzde 92,9 ile katılım rekoru kırılmıştır. Ancak, son iki seçimde seçime katılım oranı ciddi bir şekilde düşmektedir. 2013 yılında katılım oranı yüzde 69,4; 2018 yılında yapılan son seçimde ise tarihin en düşük oranı olan yüzde 66,1 olmuştur. Ayrıca, son seçimde karma oy kullananların yani partiye değil de birden fazla partinin adaylarına oy veren seçmen oranı yüzde 11 olmuştur (Kıbrıs Gazetesi, 2018).

Grafik 7.1. Milletvekili Seçimlerine Katılma Oranı (%)

Kaynak: KKTC YSK.

Partilerin zemin kaybetmesine diğer bir örnek ise 2014 ve 2020 yıllarında yapılan Anayasa değişikliği referandumlarıdır. KKTC Anayasası'na göre Anayasa değişikliği için Meclis kararı yeterli olmamakta, Cumhuriyet Meclisi'nde değişiklik oy birliğiyle kabul edilse bile, bu değişiklik halkın onayı için referandumda sunulmaktadır. Yapılacak referandumda yüzde 50 artı bir ile evet çıkması durumunda değişiklik

21 Denktaş, Eroğlu ve Tatar UBP, Talat CTP ve Akıncı TKP ile BDH genel başkanlığı yapmıştır.

Fotoğraf 7.7. TC Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın KKTC'yi ziyareti sırasında KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ın karşılaması (Kaynak TAK arşivi)

yürürlüğe girmektedir. 2014 yılında dördü yeni madde ve 19 maddede değişiklik öngören anayasa değişikliği (Haber Kıbrıs, 2014), Mecliste oy birliği ile kabul edilmesine rağmen, 29 Haziran 2014'te yapılan referandumda halkın yüzde 62 hayır oyuyla reddedilmiştir (Hürriyet, 2014). 2020 yılında Yüksek Mahkeme'nin üye sayısını artırmayı öngören sınırlı bir değişiklik yapılmasına ilişkin değişiklik, Mecliste üç milletvekiline sahip TDP dışında diğer partilerin onayıyla geçmiştir. Ancak, 11 Ekim 2020'de yapılan referandumda, bu değişiklik yüzde 50,2 hayır oyuyla kabul edilmemiştir. Görüleceği üzere, 2010 sonrası KKTC'deki siyasi partiler tarafından Mecliste ilki oybirliğiyle, ikincisi neredeyse oy birliği kabul edilen iki Anayasa değişikliğine, KKTC vatandaşları partilerle aynı oranda destek vermemiştir.

2018 yılında yapılan son seçimde, 2016 yılında kurulan ve seçime ilk defa katılan HP ve YDP'nin oylarının yaklaşık dörtte birini alması (Sözen, Sonan, 2019: 147), seçmenlerin mevcut partilerden memnun olmayıp yeni bir arayış içerisinde olduğunu göstermektedir.

Yeniden Doğuş Partisi, 1984-1992 yılları arasında kurulan Yeni Doğuş Partisi'nin mirasçısıdır. 1990'larda DP'nin de savunduğu gibi mevcut düzeni içeriden, yani Kıbrıs Sorununun çözümünü beklemeden değiştirme iddiasıyla 2016 yılında Kudret Özersay tarafından kurulan Halkın Partisi (HP), KKTC siyasetinde yeni bir aktör olarak ortaya çıkmıştır.

Özersay, ilk üç cumhurbaşkanının Kıbrıs Sorunu ile ilgili oluşturduğu müzakere ekibinde yer almıştır. Siyasetteki çıkışını ise 2015 yılında partisiz olarak girdiği Cumhurbaşkanlığı seçiminde sürpriz bir şekilde aldığı yüzde 21 oy ile yapmıştır. Müzakereciliğin yanında kamuoyunun gündemine 2012 yılında kurduğu ve bir süre başkanlığını yaptığı 'Toparlanıyoruz Hareketi' ile gelmiştir.

HP, kuruluş beyannamesinde 'yeni bir siyaset anlayışına ihtiyaç vardır' vurgusunu yaparak, 'İyi Yönetim' ve 'Sosyal Adalet' ilkeleri çerçevesinde siyaset yapacağını belirtmiştir (Halkın Partisi. (t.y.). İlk

defa katıldığı 2018 milletvekilliği seçimlerine, tek başına iktidar hedefiyle (Havadis, 2017) yola çıkan HP, aldığı yüzde 17,1 oy oranıyla üçüncü parti olmuştur. Seçimden sonra kurulan dördü koalisyonda üç bakanlık alan HP, Mayıs 2019'da UBP ile kurduğu koalisyonda da aynı bakanlıkları uhdesinde tutmaya devam etmiştir. Ancak, UBP ile kurulan koalisyon Ekim 2020'de sona ermiştir. Aynı ay yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olan Özersay, bağımsız aday olduğu bir önceki seçime göre ciddi oy kaybı yaşayarak yüzde 5,7 oy almıştır. Yıl sonuna doğru da HP'de ikinci büyük şok yaşanmış ve partinin üç milletvekili partiden istifa etmiştir (Kıbrıs Postası, 2020).

Yeni bir siyaset anlayışıyla, temiz toplum ve değişim hedefiyle daha önce aktif siyasette yer almayan yeni isimlerle yola çıkan HP'nin, Kıbrıs Türk siyasi hayatında kalıcı olup olmayacağını, önümüzdeki ilk seçimdeki başarısı belirleyecektir.

SONUÇ

1878'de Kıbrıs Adası'nın İngilizlere devri sonrasında, Rumların giderek öne çıkmasıyla Kıbrıs Türk toplumu siyasal olarak örgütlenmeye başlamıştır. 1931'de ENOSİS isteyen Rumların isyan etmesinden sonra, sömürge yönetiminin uyguladığı yasaklar, Türkleri de kapsamıştır. 1940'ların başında ise bu yasaklar gevşetilmiş ve Kıbrıs Türk toplumu KATAK, Kıbrıs Türk Milli Partisi gibi siyasal örgütlenmelerini bu dönemde kurmuştur. 1960 yılında ortaklık Cumhuriyeti kurulmuş, ancak, 1963 yılı sonunda Rumların tek taraflı Anayasa'yı değiştirmesinden sonra toplumlar arası çatışma dönemi Kıbrıs Barış Harekâtı'nın yapıldığı 1974 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde Kıbrıs Türk toplumu, Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı, Temsilciler Meclis ve Cemaat Meclisi seçimlerini gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı seçimleri hep tek adaylı yapılmış, Temsilciler ve Cemaat Meclisleri seçimlerinde ise herkesin üzerinde anlaştığı listelerle seçime gidilmiştir. Bu listeye dahil olmayanlar bağımsız aday olarak seçime girmiş ancak ortak listeler karşısında istisnalar hariç başarılı olamamışlardır. Bu dönemde, temel amaç toplumsal birliği korumak olduğu için ortak hareket edilmiş, farklı siyasi partilerin ve birden fazla adaylı yarışların toplumsal mücadeleye zarar vereceği düşünülmüştür.

1970 yılında CTP, kurulan ilk parti olmakla birlikte, Barış Harekâtı'ndan sonra çok partili siyasal hayat başlamış ve 1990 yılında muhalefetin ittifak yaparak girdiği seçimler hariç, tüm seçimlerde Meclise barajı aşmış giren en az dört parti olmuştur. 1976-2003 yılları arasında UBP'nin 'hâkim parti' olduğu yıllar olmuştur. Bu dönemde, UBP sadece iki buçuk yıl iktidardan uzak kalmıştır. 2003'ten sonra ise UBP ve CTP, dönüşümlü bir şekilde iktidara gelmiştir.

Mevcut siyasal sistem, partilerin hâkim olduğu bir sistem olarak tanımlanabilir. Seçilen Cumhurbaşkanlarının tamamı parti genel başkanlığı yapmış, bağımsız hiçbir aday milletvekili seçilmemiştir. Belediye başkanlığı yarışında bağımsız adaylar seçim kazanmakla birlikte, bağımsız olan adaylar genellikle sağda veya solda yapılan örtülü seçim ittifakının sonucudur. Sadece seçimle gelinen görevler değil, üçlü kararnameyle gelinen görevlerde de siyasi parti ünsiyeti belirleyici olmakta, bürokratlar partiyle gelip partiyle gitmekte, diğer bir deyişle hangi müsteşarın ve müdürün, hangi partili olduğu herkes tarafından bilinmektedir.

Kıbrıs Türk siyasetinde partiler, sağ ve sol partiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Ancak, bu ayrım üzerinde siyasi ve ekonomik görüşlerdeki ciddi farklılıklardan ziyade, Kıbrıs Sorununa bakış, Türkiye ile ilişkileri tanımlama ve Türkiyeli göçmenlere yaklaşım belirleyici olmaktadır. Bu çerçevede bu çalışmada incelenen UBP, DP ve YDP sağ parti olarak, CTP ve TDP ise sol parti olarak sınıflandırılmaktadır.

Son olarak, 2010'lu yıllarda seçmenlerin siyasi partilere ilgisinin giderek azaldığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak seçime katılma oranı 2010 öncesi yüzde 80'nin üzerindeyken, son yapılan iki seçimde yüzde 60'lara düşmüştür. Ayrıca, karma oylar yani parti yerine adaylara yönelen oyların oranı giderek artmaktadır. Yine, 2018 yılında yapılan son seçimde yeni kurulmuş iki partinin oyların neredeyse dörtte birini alması, seçmenlerin yeni arayışlar içerisinde olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akşit, S. (2012). The Turkish Cypriot Presidential Elections of April 2010: Normalisation of Politics. *South European Society and Politics* 17(2), 175-194.
- Atun, H. (2019). *Bir Öz Yaşam Öyküsü: Hakkı Atun'un Politika Anıları*. Lefkoşa: Okman Printing.
- Aydoğdu, A. (2005). *Tarihsel Süreçte Kıbrıs Türk Seçimleri ve Yönetimleri*. Ankara: BRC Basım ve Matbaacılık.
- Bozkurt, İ. (2015). *Kıbrıs Türk Halkı'nın Siyaset Kurumu Üzerine Deneme*, Lefkoşa: Zeytin Yayınlar
- Cumhuriyetçi Türk Partisi. (1993). *Artık Her Şey Daha Güzel Olacak*. Lefkoşa: Dörtrenk Matbaacılık.
- Çarkoğlu, A. ve Sözen, A. (2004). The Turkish Cypriot General Elections of December. 2003: Setting the Stage for Resolving the Cyprus Conflict? *South European Society and Politics*, 9(3), 122-136.
- Çavlan, O. (2019). *1990'dan 2000'li Yıllara Cumhuriyetçi Türk Partisinin İdeolojik Dönüşümü*. (Yüksek Lisans Tezi). Lefke Avrupa Üniversitesi, Lefke.
- Dodd, C. H. (1993). *The Political Social and Economic Development of Northern Cyprus*. Cambridgeshire: The Eothen Press.
- Durgun, S. (2017). Siyasal Partiler ve Parti Sistemleri. Y. Taşkın (Ed.), *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* içinde (335-354). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Egemen, S. (2006). *Kıbrıslı Türkler Arasında Siyasal Liderlik*. Lefkoşa: Ateş Matbaacılık.
- Fevzioglu, B. (1996). *Kıraathane-i Osmaniye'den Cumhuriyet Meclisine (1886-1996) Olayla ve Seçimler/Seçilenler*. Türkiye Büyük Millet Meclisi-K.K.T.C. Cumhuriyet Meclisi Ortak Yayın.
- Faustmann, H. (2008). Aspects of Political Culture in Cyprus. Ker-Lindsay, J. ve Faustmann, H. (Ed.), *The Government and Politics of Cyprus* içinde (17-44). Bern: Peter Lang.
- Gazioğlu, A. (2000a). *Enosis Çemberinde Türkler: Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı (1)*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkez.
- Gazioğlu, A. (2000b). *Enosis Çemberinde Türkler: Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı (2)*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkez.
- Gürkan, N. (2017). *MAT*. Lefkoşa: Işık Kitabevi.
- Gürkut, Ö. ve Soyalp, D. (2017). *Yarım Kalmış Bir Yaşam: Dr. Burhan Nalbantoğlu*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Tabipleri Odası Yayını.
- Güven, E. (2009). *Adam: Talat'ın Kıbrısı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Hasgüler, M. (2018). *Kıbrıs: Siyasi Ek Kitabı ve Sözlüğü*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Hatay, M. (2005). Beyond Numbers: An Inquiry into the Political İntegration of the Turkish 'Settlers' in Northern Cyprus. *PRIO Report*. Erişim Tarihi. Ocak 2019 https://www.files.ethz.ch/isn/38138/2005_beyond_numbers_report.pdf
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Kendirci, B. (2013). Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında İmzalan Ekonomik Programlar. Tamçelik, S. (Ed.), *2012 Kuzey Kıbrıs Gelecek Vizyonu* içinde (255-321). Ankara.
- Kızılyürek, N. (2005). *Doğmamış Bir Devletin Tarihi: Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kızılyürek, N. (2007). *Glafkos Klerides: Tarihten Günceliğe Bir Kıbrıs Yolculuğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Korun, T. (2015). *Ben de Yazdım (Cehlin İlme Galip Geldiği Yıllar)*. Lefkoşa: Havadis Yayınları.
- Kurtuluş, H. ve Purkıs, S. (2014). *Kuzey Kıbrıs'ta Türkiyeli Göçmenler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Musil, P. A. (2016). Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem. Sayarı, S ve Bilgin, H, B. (Ed.), *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar* içinde (190-207). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sonan, S. (2014). *In the Grip of Political Clientelism: The-Post 1974 Turkish Cypriot Politics and the Politico-Economic Foundations of Pro-Taksim Consensus*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Lefkoşa.
- Sözen, A. (2005). The Turkish Cypriot General Elections of February 2005: The Rise of CTP/BG. *South European Society and Politics*. 10(3), 465-475.
- Sözen, A. (2009). The Turkish Cypriot General Elections of April 2009: Towards the 'Last Roll of Dice' in the Cyprus Conflict? *South European Society and Politics*, 14(3), 337-350.
- Sözen, A. ve Sonan, S. (2019). Yet Another Case of Electoral and Government Epidemic? *The Turkish Cypriot Legislative Election of January 2018*. *South European Society and Politics*, 24(1), 129-154.

İnternet Kaynakları

- Anadolu Ajansı. (20 Aralık 2020). KKTC’de Başbakan Saner, UBP’nin Genel Başkanı oldu. Erişim Tarihi: 15.09.2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktcde-basbakan-saner-ubpnin-genel-baskani-oldu/2083247>
- Anadolu Ajansı. (9 Aralık 2020). KKTC’de Ulusal Birlik Partisi, Demokrat Parti ve Yeniden Doğuş Partisi koalisyon hükümeti kuruldu. Erişim Tarihi: 15.09.2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktcde-ulusal-birlik-partisi-demokrat-parti-ve-yeniden-dogus-partisi-koalisyon-hukumeti-kuruldu/2070865>
- CTP. (12 Ağustos 2014). CTP, Sosyalist Enternasyonal tam üyesi oldu. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://cumhuriyetciturkpartisi.org/12-Agustos-2014-CTP-Sosyalist-Enternasyonal-tam-uyesi-oldu.html>
- CTP. Tüzük. Erişim Tarihi: 15.05.2019. <https://www.cumhuriyetciturkpartisi.org/tuzuk.html>
- Haber Kıbrıs. (29 Nisan 2012). Mücahitlerden elçiliğe muhtıra. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://haberkibris.com/mucahitlerden-elcilige-muhtira--2012-04-29.html>
- Haber Kıbrıs. (12 Haziran 2014). Anayasa Değişikliği Neler Getirecek? Erişim Tarihi: 15.09.2021 <https://haberkibris.com/anayasa-degisikligi-neler-getirecek-2014-06-12.html>
- Haber Kıbrıs. (24 Şubat 2013). UBP Kurultayı Sona Erdi. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://haberkibris.com/ubpde-son-raund-oy-verme-islemi-basladi-2013-02-24.html>
- Haber Kıbrıs. (17 Eylül 2012). Akel’cilerle birlikte yürüdük. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://haberkibris.com/akelcilerle--birlikte-yuruduk...-2012-09-17.html>
- Haber Kıbrıs. (27 Ağustos 2012). Vaiz: “CTP’de AKEL’e ilk karşı çıkışı ...” Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://haberkibris.com/vaiz-ctpde-akele-ilk-karsi-cikisi-...-2012-08-27.html>
- Haber Kıbrıs. (14 Şubat 2012). “CTP arkadaşlarımızı kabul etmeyince TKP’yi kurduk” Erişim Tarihi: 15.05.2019. <https://haberkibris.com/ctpyi-begenmeyince-tkpyi-kurduk--2012-02-14.html>
- Haber Kıbrıs (15 Şubat 2023). Metallica’dan deprem bölgesine 250 bin dolarlık bağış. Erişim Tarihi: 15.09.2021. https://haberkibris.com/8c665202-2012_01_09.html
- Haber Kıbrıs. (26 Aralık 2023). Gülle: “CTP 1980 sonrası mezunlardan yararlanmadı”. Erişim Tarihi: 15.09.2021 <https://haberkibris.com/gulle-ctp-1980-sonrasi-mezunlardan-yararlanmadi-2012-11-26.html>
- Haber Kıbrıs. (1 Ekim 2012). “Hiç bir zaman makam peşinde koşmadım” Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://haberkibris.com/hic-bir-zaman-makam-pesinde-kosmadim-2012-10-01.html>
- Haber Kıbrıs. (14 Şubat 2012). “CTP arkadaşlarımızı kabul etmeyince TKP’yi kurduk”. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://haberkibris.com/ctpyi-begenmeyince-tkpyi-kurduk--2012-02-14.html>
- Haber Kıbrıs. (20 Aralık 2011). “Hoca-Ferdi yarışını engelleyemedim” Erişim Tarihi: 15.01.2019. https://haberkibris.com/7a436b30-2011_12_20.html
- Haber Kıbrıs. (13 Ağustos 2012). “Türkiye’de okurken şans eseri hayatta kaldık” Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://haberkibris.com/turkiyede-okurken-sans-eseri-hayatta-kaldik-2012-08-13.html>
- Haber Kıbrıs. (27 Kasım 2012). “İnsanlar mı siyaseti bozdu yoksa siyasetçi mi insanı”. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://haberkibris.com/insanlar-mi-siyaseti-bozdu-yoksa-siyasetci-mi-insani-2012-11-27.html>
- Haber Kıbrıs. (31 Ağustos 2012). Vaiz: “AKP, Talat’ın altından tabureyi çekti”. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://haberkibris.com/vaiz-akp-talatin-altindan-tabureyi-cekti-2012-08-31.html>
- Haber Kıbrıs. (17 Şubat 2013). Soyer’den Çarpıcı İtiraf. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://haberkibris.com/soyerdencarpici-itaraf-2013-02-17.html>
- Haber Kıbrıs. (6 Aralık 2011). İsmail Bozkurt açıkladı: “Dr. Küçük TKP’nin içindeydi...” Erişim Tarihi: 15.05.2019. https://haberkibris.com/4267d846-2011_12_06.html
- Haber Kıbrıs. (14 Şubat 2012). “CTP arkadaşlarımızı kabul etmeyince TKP’yi kurduk” Erişim Tarihi: 15.05.2019 <https://haberkibris.com/ctpyi-begenmeyince-tkpyi-kurduk--2012-02-14.html>
- Haber Kıbrıs. (12 Haziran 2012). “İtfaiye bile hala bize bağlı değil! Erişim Tarihi: 15.05.2019 <https://haberkibris.com/itfaiye-bile-hala-bize-bagli-degil-2012-06-12.html>
- Haber Kıbrıs. (14 Haziran 2012). Bu ülkede benim gibi Cumhurbaşkanı istenmez. Erişim Tarihi: 15.05.2019 <https://haberkibris.com/bu-ulkede-benim-gibi-cumhurbaskani-istenmez-2012-06-14.html>
- Halkın Partisi. (t.y.). Hakkımızda. Erişim Tarihi: 15.01.2019 <https://www.halkinpartisi.biz/hakkimizda/>
- Havadis. (26 Mayıs 2013). UBP’li 8 Milletvekili UBP’den İstifa Etti. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://www.havadiskibris.com/ubpli-8-milletvekili-ubpden-istifa-etti/>
- Havadis. (7 Aralık 2017). Özersay: UBP ve CTP’den hesap soracağız. Erişim Tarihi: 15.01.2019 <https://www.havadiskibris.com/ozersay-ubp-ctpden-hesap-soracagiz/>

- Havadis. (21 Mart 2013). Burcu: AKEL ile CTP arasında organik bir bağ yoktu. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://www.havadiskibris.com/burcu-akel-ile-ctp-arasinda-organik-bir-bag-yoktu/>
- Havadis. (14 Ekim 2013). İşte Çok Konuşulacak Ctp Raporu. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://www.havadiskibris.com/iste-cok-konusulacak-ctp-raporu/>
- Havadis. (12 Mart 2018). Islah ve Reform Partisi'nden Yeniden Doğuş Partisi'ne: Kıbrıs'taki Göçmen Siyaseti. Erişim Tarihi: 15.05.2019 <https://www.havadiskibris.com/islah-reform-partisinden-yeniden-dogus-partisine-kibristaki-gocmen-siyaseti/>
- Hürriyet. (30 Haziran 2014). KKTC anayasa referandumunda 'hayır' dedi. Erişim Tarihi: 15.09.2021 <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kktc-anayasa-referandumunda-hayir-dedi-26708914>
- Hürriyet. (25 Temmuz 2000). KKTC Meclisi'ne bankazede baskını. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kktc-meclisine-bankazede-baskini-39170482>
- Hürriyet. (21 Mart 2006). KKTC muhalefeti mülkiyet yasaasının iptali için başvurdu. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kktc-muhalefeti-mulkiyet-yasasinin-iptali-icin-basvurdu-4119917>
- Hürriyet. (8 Eylül 2006). KKTC'de sağda yeni bir oluşum hareketi. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kkctde-sagda-yeni-bir-olusum-hareketi-5052517>
- Kıbrıs Gazetesi. (9 Eylül 2019). Serdar Denктаş, DP Genel Başkanlığı'nı bıraktı. Erişim Tarihi: 15.05.2019 <https://www.kibrisgazetesi.com/kibris/serdar-denktas-dp-genel-baskanligini-birakti-h73443.html>
- Kıbrıs Gazetesi. (6 Temmuz 2021). Bertan Zaroğlu YDP'den istifa etti Millet Partisi adında yeni bir parti kuruyoruz. Erişim Tarihi: 15.09.2021 <https://www.kibrisgazetesi.com/kibris/bertan-zaroglu-ydpden-istifa-etti-millet-partisi-adinda-yeni-bir-h114912.html>
- Kıbrıs Gazetesi. (9 Ocak 2018). Meclisin 50 sandalyesinin sahibi belirlendi: Geçersiz oy yüzde 11. Erişim Tarihi: 15.09.2021 <https://www.kibrisgazetesi.com/kibris/meclisin-50-sandalyesinin-sahibi-belirlendi-gecersiz-oy-yuzde-11-h34419.html>
- Kıbrıs Postası. (15 Mart 2010). Eroğlu Ertuğruloğlu'nu partiden ihraç etti. https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n34636-Eroglu-Ertugruloglu-nu-partiden-ihrac-etti
- Kıbrıs Postası. (5 Kasım 2020). UBP Kurultayında ikinci tur resmen iptal! 45 gün sonra 'yeni' bir kurultay yapılacak. Erişim Tarihi: 15.09.2021. https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n354669-ubp-kurultayinda-ikinci-tur-resmen-iptal-45-gun-sonra-yeni-bir-kurultay-yapilacak
- Kıbrıs Postası. (7 Aralık 2020). Halkın Partisi'nden üç vekil istifa etti. Erişim Tarihi: 15.09.2021 https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n358741-halkin-partisinden-uc-vekil-istifa-etti
- Kıbrıs Postası. (15 Ekim 2015). Tokel: 93 seçimleri ile UBP iktidarları dönemi son buluyor. Erişim Tarihi: 15.05.2019 http://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n173741-Tokel-93-secimleri-ile-UBP-iktidarları-donemi-son-buluyor
- Kıbrıs Postası. (5 Haziran 2011). Cumhuriyetçi Türk Partisi Birleşik Güçler'in 23. Olağan Kurultayı başladı. Erişim Tarihi: 15.05.2019. https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n55259-cumhuriyetci-turk-partisi-birlesik-guclerin-23-olagan-kurultayi
- Kıbrıs Time. (1 Kasım 2020). UBP Kurultay sonucu: Sucuoğlu 2706, Taçoy: 2102. Erişim Tarihi: 15.09.2021. <https://www.kibristime.com/kibris/ubp-kurultay-sonucu-sucuoğlu-2706-tacoy-2102-h106677.html>
- Milliyet. (6 Haziran 2013). KKTC tarihinde ilk kez hükümet düştü. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <http://www.milliyet.com.tr/kktc-tarihinde-ilk-kez-hukümet/dunya/detay/1719121/default.htm>
- Milliyet. (4 Nisan 2004). UBP "Hayır" kararı aldı: "KKTC'ye ve haklarımıza sahip çıkalım". Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ubp-hayir-karari-aldi-kktcye-ve-haklarimize-sahip-cikelim-5103038>
- Milliyet. (1 Aralık 2008). Eroğlu, UBP Başkanı seçildi. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/eroglu-ubp-baskani-secildi-1022885>
- Milliyet. (2 Aralık 2019). DP'nin yeni genel başkanı Ataoğlu. Erişim Tarihi: 15.05.2019 <https://www.milliyet.com.tr/kibris/dpnin-yeni-genel-baskani-ataoglu-6091419>
- TDP. (t.y.). TDP Tarihi. Erişim Tarihi: 15.05.2019 <http://www.tdpkibris.org/tdp-tarihce/>
- TDP. (11 Mart 2017). TDP, Sosyalist Enternasyonal'e tam üye oldu. Erişim Tarihi: 15.05.2021. <http://www.tdpkibris.org/tdp-sosyalist-enternasyonale-tam-uye-oldu/>
- Star Kıbrıs. (18 Mart 2011). Herkes Memnun. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <http://www.starkibris.net/index.asp?haberID=87074>

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİNDE SİYASAL PARTİLER

Yeni Düzen. (10 Nisan 2011). YDP'de Arıklı kazandı, pandemi kaybetti. Erişim Tarihi: 15.09.2021 <https://www.yeniduzen.com/ydpde-mesafesiz-kurultay-139018h.htm>

Yenidüzen. (1 Ocak 2011). Ubp'de 'Kurultay' Savaşları. Erişim Tarihi: 15.01.2019. <https://www.yeniduzen.com/ubpde-kurultay-savaslari-24747h.htm>

Dr. Küçük ve Denктаş Gençlerle, Kaynak: Ulvi Keser

KIBRIS TÜRK SİYASAL ELİTLERİ VE BU ELİTLERİN DÖNÜŞÜMÜ

Bilal KENDİRCİ*

ÖZET

Kıbrıs Türk toplumu, 1878 yılında Kıbrıs Adası'nın İngilizlere kiralanmasından sonra, İngilizler tarafından oluşturulan siyasal yapılarda temsil edilmeye başlamıştır. İlk dönemlerde ortaya çıkan diğer bir temsil makamı Evkaf Murahhıslığı olmuştur. Bu kurumlarda Kıbrıs Türk toplumunu temsil edenler, toplumu ilgilendiren siyasî, ekonomik ve kültürel konularda öne çıkmıştır. ENOSİS isteyen Rumların çıkardığı 1931 isyanından sonra ilan edilen sıkıyönetimin örgütlenme kısıtlamalarından Türkler de olumsuz olarak etkilenmiştir. 1940'lı yılların başında yasakların gevşemesiyle birlikte, Kıbrıs Türk toplumunun siyasal ve sosyal örgütlenmesi tekrar canlanmıştır. Önce Fazıl Küçük daha sonra ise Rauf Denktaş bu dönemde oluşturulan kurumlara yaptıkları liderlikle öne çıkmıştır. İlerleyen yıllarda Kıbrıs Türk toplumu, önce İngilizlere ve Rumlara, Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan ve Rumların bu devleti 'işgal' etmesinden sonra ise sadece Rumlara karşı yürütülen mücadelesine katılan birçok kişi, 1974 Barış Harekâtı'ndan sonra siyasal alanda da öne çıkmış, diğer bir deyişle bu kişiler Kıbrıs Türklerinin siyasal elitini (sınıfını) oluşturmuştur. Bu çalışmada, önce siyasal elit kavramı açıklanmaya çalışılmış, ardından Barış Harekâtı'ndan sonra seçilen 5 Cumhurbaşkanı ve 243 milletvekilinin demografik, eğitim, meslek ve seçilmesinde önemli olan diğer etkenler analiz edilerek, Kıbrıs Türk siyasal elitinin profili çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: KKTC, Siyasal Elit, Kıbrıs Türk Siyasal Eliti.

* Yasama Uzmanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi. e-posta: bilalkendirci@msn.com

8.1. GİRİŞ

1878 yılında Kıbrıs Adası, Osmanlı Devleti ve İngiliz Hükümeti arasında yapılan anlaşma uyarınca İngilizlere kiralanmıştır. Bu tarihe kadar, Ada'da yönetici sınıfı oluşturan Türk toplumu, bu tarihten sonra İngilizlerin oluşturduğu Kavanin Meclisi'nde nüfusu oranları dikkate alınarak ve daha da önemlisi Rumlara karşı denge oluşturmak amacıyla temsil edilmişlerdir. Ayrıca, İngilizlerle yapılan ek anlaşma uyarınca, Ada'daki Müslümanların dinî mekânlarından, eğitiminden ve dinî tesislere ait emlak ve arazinin yönetiminden sorumlu olacak Evkaf'ın yönetiminde, Müslümanların (Türklerin) seçeceği bir kişinin yer alması kararlaştırılmıştır (Hill, 2016: 255). Böylece, ilk dönemde Kıbrıs Türk toplumunun liderleri ve temsilcileri olarak Kavanin Meclisi üyeleri ile Evkaf Murahhasları öne çıkmıştır.

1931 yılında Rumların İngilizlere karşı isyan etmesi üzerine, sıkıyönetim ilan edilerek alınan tedbirler sadece Rumları değil haksız bir şekilde Türkleri de kapsamıştır. Kavanin Meclisi'nin feshedilmesi ve seçimle gelen Evkaf Murahhası yerine daha önce de bu görevi yapan İngiliz yanlısı olarak bilinen Sir Mehmet Münir'in atanmasıyla (Gazioğlu, 2000: 231-269) Kıbrıs Türk toplumunun temsili ve liderliği konusunda sıkıntı yaşanmıştır. 1943 yılında alınan önlemlerin gevşemesiyle birlikte siyasal ve sosyal örgütlenmeler de başlamıştır. İlk olarak 1943 yılında Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK), daha sonra ise 1944 yılında Fazıl Küçük liderliğinde Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi (Milli Parti) kurulmuştur (Aydoğdu, 2005: 130-131). 1949 yılında Kıbrıs'taki Türkler tarafından oluşturulan partiler, kurumlar ve spor kulüpleri bir araya gelerek Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nu kurmuşlardır (Gazioğlu, 2000: 356). Bu federasyonun ilk başkanı Faiz Kaymak olmuştur. 1957 yılında, daha sonra Kurucu Cumhurbaşkanı olacak Rauf Denktaş başkanlığa seçilmiştir (Aydoğdu, 2005:131).

1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Kıbrıs Türk toplumu, Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığı makamına ve Meclis'te yüzde 30, yani 15 temsilciye sahip olmuştur. Ayrıca, sadece Türklerden oluşan kendi Cemaat Meclisleri'ni oluşturmuşlardır. 1963 yılından sonra Rumların tek taraflı Anayasa'yı değiştirme teşebbüsünden sonra başlayan toplumlar arası çatışmalar siyasal hayatı da olumsuz etkilemiş ve 5 yılda bir yapılması gereken (1965 yılında) Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve Temsilciler Meclisi seçimi yapılamamıştır. 1968 yılında yapılabilen Cumhurbaşkanlığı seçiminde Fazıl Küçük tek aday olduğu için sandık kurulmamıştır. 1973 yılında da Rauf Denktaş tek aday olmuş ve sandık kurulmadan seçilmiştir. Temsilciler ve Cemaat Meclisi seçimleri ise 1970 yılında yapılabilmıştır. 20 Temmuz 1974 Barış Harekâtı'ndan sonra Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulmasıyla birlikte KKTC'de çok partili siyasi yaşam da başlamış ve 1976 yılından itibaren Cumhurbaşkanlığı, Milletvekilliği ve yerel yönetim seçimleri aralıksız olarak gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada, öncelikle siyasal elit kavramı açıklanmaya çalışılacak ve Kıbrıs Türk toplumunun siyasi kültürüne ilişkin bazı bilgiler ile milletvekillerinin seçimi üzerinde etkili olduğunu düşündüğümüz ve kendine özgü sayılabilecek seçim sistemine yer verilecektir. Müteakiben, Kıbrıs Türk siyasal elitini tanımlamak amacıyla, 1976 yılından günümüze seçilen cumhurbaşkanları ve milletvekilleri araştırmaya konu edilmiştir. Bakanlar, istisnalar hariç genelde milletvekillerinden oluştuğu için çalışmanın dışında tutulmuş, ancak bakan olmanın tekrar seçilme üzerindeki etkisi incelenerek her milletvekilinin neden bakan olmak istediği konusuna bir açıklama getirilmeye çalışılmıştır. Belediye başkanlarının seçimi ise demografik özellikler, siyasal ittifaklar ve adayın kişisel özelliklerinin en çok dikkate alındığı seçimler olduğu ve belediye başkanlarının tamamının özgeçmişlerine ulaşamadığı için araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Dolayısıyla, KKTC'de 1976 yılından itibaren seçilen cumhurbaşkanları ve milletvekillerinin özgeçmişleri üzerinden, KKTC'deki siyaset sınıfının veya elitinin demografik (doğum yeri, yaş, cinsiyet), eğitim, meslek gibi özellikleri dikkate alınarak profili çıkarılmaya ve bunların seçilmesini sağlayan etkenler analiz edilmeye çalışılmıştır. Milletvekillerinin özgeçmişlerine, Cumhuriyet Meclisi'nin internet sayfasından ulaşılmıştır. Ancak, özgeçmişlerindeki eksiklikler açık kaynaklardan, açık kaynaklardan ulaşılamadığı durumlarda ise milletvekillerinin kendisine veya yakınlarına ulaşılarak giderilmiştir.

8.2. SİYASAL ELİT KAVRAMI

Latince seçme anlamındaki “eligre” ve seçilmiş, en iyisi anlamındaki “electa” sözcüklerinden türemiş olan elit kavramı, 20. yüzyılın başından itibaren özellikle İtalyan Gaetona Mosca ve Vilfredo Pareto’nun çalışmalarıyla yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Arslan, 2007: 2-3). Mosca’ya göre toplum, yöneten sınıf ve yönetilen sınıf olmak üzere iki kesimden oluşur (Heywood, 2006: 114). Yöneten sınıf ise her zaman küçük bir azınlıktan oluşmakta ve bu yöneticiler güçlerini örgütlenmiş olmalarından almaktadır (Vergin, 2003: 128). Mosca ayrıca, yönetimin tek bir kişinin elinde olmasını çoğunluğun elinde olması kadar olanaksız görmektedir (Freedman, 2019: 566). Pareto ise herkesin elit olamayacağını, elit olmak için kişinin olağanüstü meziyetlere, doğal bir üstünlüğe ve doğuştan yeteneklere sahip olması gerektiğini öne sürer. Her faaliyet alanındaki en iyiler elit olanlardır. Bu bağlamda Pareto, elitleri siyasal elitler ve siyaset dışı işlevler gören toplumsal elitler olarak ikiye ayırır (Vergin, 2003: 125). Pareto’nun teoriye yaptığı en önemli katkılardan biri de elitlerin değişimi ya da dolaşımı ile toplumsal değişim arasında kurduğu bağıdır. Kendi ifadeyle “insanlık tarihi seçkinlerin (*elitlerin*) durmadan devam eden yer değiştirme tarihidir.” (Pareto, 2018: 35). Konuyla ilgili çokça alıntılanan bir diğer sözü ise: “Tarih aristokrasilerin mezarlığıdır.” (Bottomore, 1996: 49). Klasik elit teorisine katkı yapan diğer bir önemli isim ise Robert Michels olmuştur. O, Alman Sosyal Parti üzerinde yaptığı araştırma sonucunda şu sonuca varmıştır: “Demokratik olsun olmasın bütün örgütlerde iktidar, alt tabakadan ziyade örgütü organize eden ve kararları alan küçük bir grubun elinde yoğunlaşmaktadır.” (Heywood, 2006: 114). Bu durum “oligarşinin tunç kanunu” olarak da adlandırılmaktadır.

Klasik elit teorisyenleri siyasal sistemin demokratik olup olmamasıyla ilgilenmez. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise demokrasi içerisinde elitleri inceleyen demokratik-rekabetçi elit kuramları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Joseph Schumpeter, demokrasiyi halk yönetimi olarak değil, elitler arasındaki bir mücadele olarak görür (Akgül, 2016: 29). Ona göre, demokrasi halkın yönetimi anlamına gelmez ve gelemmez. Demokrasi sadece halkın yönetenleri kabul etmek ya da reddetmek fırsatına sahip olduğu anlamına gelir (Vergin, 2003:133). Raymond Aron ise Mosca ve Pareto ile benzer şekilde şimdiye kadar herhangi bir toplumun halk tarafından veya çoğunluk tarafından yönetildiğinin görülmediğini, bütün rejimlerin daima bir azınlık tarafından yönetildiği ve bu bakımdan oligarşik bir karaktere sahip olduğunu öne sürmektedir (Kapani, 2009: 135). Yine Aron’a göre, modern toplumlarda birçok güç grubu olmakla birlikte, siyasal liderler başta olmak üzere, hükümet yöneticileri, ekonomi elitleri, askerî elitler ve işçi liderleri beş elit grubu etkili olmaktadır (Arslan, 2007: 41). Diğer bir demokratik elit kuramcısı ise Amerikan toplumu üzerine yaptığı “İktidar Seçkinleri” çalışmayla bilinen Amerikalı C. Wright Mills’tir. Mills’e göre “üst askerler, şirket yöneticileri ve siyasal yöneticiler” hep birlikte iktidar seçkinlerini oluşturmaktadır (Mills, 2019: 27).

Harold Lasswell, çalışmalarının merkezine siyasal elitleri koyar ve Lasswell’e göre siyasal elitler, “siyasal bir bünyede erki ellerinde tutanlardan meydana gelir.” (Bottomore, 1996:14). Lasswell, toplumun küçük bir azınlık tarafından yönetilmesini demokrasiye aykırı olarak görmez, önemli olanın elitlerin uygulamalarından dolayı sorumlu tutulmasının sağlanması olduğunu vurgular (Akgül, 2016: 33).

Bu açıklamalar çerçevesinde, siyasal elitler kapsamına giren kişilerin, siyasi partiler ve yasama yürütme organlarında en yetkin ve etkin bireyler olduğu söylenebilir (Arslan, 2007: 6).

8.3. SİYASAL KÜLTÜR

Kıbrıs Türk toplumunun siyasal kültürü açısından belirleyici olan bazı ayırıcı özellikler bulunmaktadır. Birincisi, Kıbrıs Türk toplumu 380 bin kişilik nüfusuyla küçük bir toplumdur. Küçük toplum olmanın sonuçlarından birisi, toplumun düşman edinmekten ve politik yanlışları açığa çıkarmaktan kaçınmasıdır (Faustman, 2008: 23). Bu durum gerek siyasi seçkinler gerekse seçkinler ve sıradan vatandaşlar arasındaki ilişkiler üzerinde belirleyici olduğu gibi kişilerin siyasi ve

bireysel hedefleri için de hayati önemdedir (Faustman, 2008: 25). Küçük bir toplumun yansıması olarak, KKTC'de seçilenlere seçmenler kolayca ulaşabilmekte, yakın çevrede olan birisinin siyasetçi veya bürokrat olarak önemli görevlere gelmesi veya gelebilme ihtimalinin yüksek olması, tanınır olma ve önemli ailelerden birine mensup olma, toplumun geniş kesimlerine hitap eden meslek mensubu olma (örneğin doktorluk) gibi nitelikler seçilme veya tekrar seçilme üzerinde belirleyici olmaktadır.

İkincisi, siyasal partilerin belirleyici olmasıdır. Siyasal partiler gerek siyasi kariyer gerekse bürokratik kariyer için oldukça belirleyicidir. KKTC'de bulunan güçlü parti sistemi, siyasal elitlerin siyasal sisteme dâhil edilmesi açısından oldukça önemlidir. Seçim sistemi ve seçim barajının getirdiği ilave zorluklar olmakla birlikte, şimdiye kadar hiçbir bağımsız aday milletvekili seçilememiştir. Belediye başkanlığı veya cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bağımsız adaylar seçim kazanmakla birlikte, bu durum siyasal partilerin kendi aralarında kurduğu açık veya örtük ittifakların bir sonucudur. Siyasal partilerin tamamının yarıştığı bir seçimde bağımsız bir adayın seçilme ihtimali oldukça düşüktür. Kamu görevlileri için siyaset yasağı olmakla birlikte, üst düzey bürokratlar (üçlü kararname ile atanalar) istisnalar dışında partiler ile gelip partiler ile gitmektedir. Örneğin, Tarım Bakanlığı 2009 yılından itibaren UBP ve CTP tarafından yönetilmektedir. UBP'li ve CTP'li müsteşarlar ise hükümete gelme sırasına göre görev yapmaktadırlar. Dolayısıyla siyasal partiler sadece seçilenler açısından değil atanalar açısından da oldukça belirleyicidir.

KKTC'de nüfus sayımları 10 yılda bir yapılmaktadır. Son nüfus sayımı 2011 yılında yapılmıştır. KKTC İstatistik Kurumu'nun projeksiyonuna göre 2019 yılında KKTC'nin nüfusu 382 bin 230'tur¹ (KKTC İstatistik Kurumu, 2020: 23). Ancak, açıklanan bu nüfus rakamı de jure nüfusu içermektedir. Diğer bir deyişle vatandaş olup olmadığına bakılmaksızın bir yıldır KKTC'de ikamet edenler hesaplanmaktadır. Son verinin açıklandığı 2019 yılında KKTC üniversitelerinde KKTC vatandaşı olmayan 92.438 öğrenci (KKTC Milli Eğitim Bakanlığı, 2020: 73) eğitim görmektedir. Çalışma izni ile KKTC'de çalışma hayatına katkı yapan işçiler ise vatandaş olmayan ikinci büyük grubu oluşturmaktadır. Çalışma izinlilere ilişkin 2017 yılına ait ulaşılabilen son verilere göre, 2017 yılında 44.259 kişi (Kendirci vd, 2018: 165) çalışma izni ile KKTC'de ikamet etmektedir. Bu rakama çalışma izni alanların aile fertleri dahil değildir. Dolayısıyla, 2019 yılına ait son veriyi dikkate aldığımızda KKTC vatandaşlarının nüfusun üçte ikisini oluşturduğu ifade edilebilir.

2020'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde seçmen sayısı 199.029'dur. Ancak bu seçmenlerin yüzde 67,29'u sandığa gitmiştir. Son dönemde sandığa giden seçmen sayısı yüzde 60 civarında seyretmektedir. Bu oranın düşüşünde apolitizmin artması etkili olmakla birlikte, adrese dayalı nüfus ve seçmen kayıt bilgilerinin henüz otomasyon sistemine dâhil olmamasından kaynaklı olarak vefat nedeniyle seçmen kütüklerinden silinmesi gerekenler ile daimî ikameti KKTC'de olmayan vatandaşların güncel olarak takip edilememesi de etkilidir. Dolayısıyla gerçek seçmen sayısı kayıtlı olandan daha da düşüktür.

Bu durum, dolaylı olarak kamu görevlileri ve emeklilerin etkinliğini de açıklamaktadır. KKTC'de genel bütçeden maaş alanların (memurlar, işçiler, emekliler ve sosyal yardım alanların) sayısı, son seçimin yapıldığı Ekim 2020'de 41.914'tür (KKTC Maliye, 2020). 2017 yılı verilerine göre sosyal sigortalar emekli kişi sayısı 36.016'dır (Kendirci vd, 2018: 159). KKTC'de bulunan 28 belediyede 2019 yılı verilerine göre 3.480 çalışan (DPÖ, 2020: 29) bulunmaktadır. Ayrıca, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nde iki bin civarında² personel ve emekli olduğu tahmin edilmektedir. İlave olarak, KKTC Merkez Bankası ve Kalkınma Bankası da dikkate alındığında KKTC'deki kamu görevlilerinin ve emeklilerin sayısının yaklaşık olarak 85 bin olduğu söylenebilir. Bu grubun sayısı, Ekim 2020 Cumhurbaşkanlığı seçimi dikkate alındığında seçmenlerin yüzde 42,7'sini

1 Pandemi nedeniyle Türkiye'den ve üçüncü ülkelerden gelen öğrencilerin uzaktan eğitim alması ve çalışma izni bulunan işçilerin geri dönmesi nedeniyle geçtiğimiz günlerde nüfusun azaldığı tahmin edilmektedir.

2 TEPAV tarafından KİT'lerle ilgili hazırlanan bir raporda, 2009 yılında KİT'lerde çalışan toplam personel sayısı 1.228, emekli sayısı 332 olarak yer almaktadır (TEPAV, 13).

oluşturmaktadır. Bunun sonucunda kamu görevlileri ve emekliler en önemli çıkar grubu olarak öne çıkmakta ve sağ ve sol siyasi partiler bu kesimin taleplerini göz ardı etmemeye çalışmaktadır. Özellikle kamuda örgütlü sendikalar siyaset üzerinde oldukça etkilidir. Hatta, Dünya Bankası tarafından 2006 yılında yazılan raporda bu etkinlik “sendikalar ve üretici birlikleri dahil çeşitli çıkar grupları tarafından ‘devletin ele geçirilmesi’ yani sayıca küçük bir grubun toplumun refahı aleyhine çıkarlar sağlaması” (World Bank, 2006: 3) olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, aşağıda da göreceğimiz üzere milletvekili seçilenlerin önemli bir kesimi, seçilmeden önce kamu görevlisi olarak görev yapmıştır.

Yukarıda bahsedilen özellikler ile aşağıda belirtilen seçim sistemine ilişkin açıklamaların nedeni ya da sonucu olarak, KKTC’de patronaj sistemi ve politik klientalizm geçerlidir. Egemen’e (2006: 73) göre KKTC’de, “Devlet kaynaklarını kullanarak kişilere, kişisel, somut çıkar sağlama temeline dayalı” devlet patronajı sistemi bulunmaktadır. Kitschelt ve Wilkinson tarafından “vatandaşların oy karşılığı direkt ödeme alması veya istihdama, mallara ve hizmetlere erişiminin devam etmesini” (Akt. Sonan, 2014, 2) sağlaması olarak tanımladığı politik klientalizm (siyasilerin patron, seçmenlerin müşteri olduğu ilişki), Sonan’a göre KKTC’de de vardır. Bu sistem halk tarafından basitçe ‘gör beni göreyim seni’ olarak adlandırılmaktadır. KKTC’de siyasal iktidarlar mevcut devlet kaynaklarını teşvik, sübvansiyon, arazi tahsisi ve en sık kullanılan şekilde personel istihdamı olarak dağıtmaktadır. Öyle ki genel bütçeden ödenen maaş ve maaş benzeri ödemeler neredeyse Türkiye Cumhuriyeti yardımları hariç KKTC’nin yerel gelirleri kadardır. Dağıtımına konu diğer iki kaynak ise özellikle 1974’ten sonra Rumlardan kalan araziler ve Türkiye’nin yaptığı mali katkılardır (Egemen, 2006: 307).

8.4. SEÇİM SİSTEMİ³

Demokrasilerde uygulanan seçim sistemleri, siyasal seçkinler üzerinde belirleyici olmaktadır. KKTC’de uygulanan milletvekili seçim sistemi diğer ülke örneklerinden oldukça farklılık göstermekte ve seçmen ile siyasal elitler arasında patronaj ve politik klientalizm ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Seçmenler, seçimlerde aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere hangi partilerin meclise girip girmemesini belirlediği kadar, hangi adayın kazanacağını da belirlemektedir. Bu durum, siyasileri çıkar grupları veya tek tek vatandaşlarla iyi ilişkiler geliştirmeye ve parti politikalarını başarıya ulaştırmaktan ziyade kişisel başarı hikâyeleri oluşturmaya yönelmektedir.

KKTC’de yüzde 5 ülke barajlı nispi d’hont seçim sistemi uygulanmaktadır. Ancak, özellikle seçmenlerin oy kullanırken partileri ve adayları birlikte veya ayrı ayrı seçme (tercih etme) hakkına sahip olması bilinen diğer seçim sistemlerinden oldukça farklıdır. Seçmenler oyları 3 farklı yöntemle kullanabilmektedir.

Seçmenlerin, sadece partiye oy vermesi hâlinde seçmenin verdiği oy seçim bölgesindeki tüm adaylara birer oy olarak hesaplanmaktadır. Bu durumda partiye verilen oy 50 oy olarak hesaplanmaktadır.

Partiye tercihlili oy durumunda, partiye oy veren adaylar her seçim bölgesinin çıkaracağı milletvekili sayısının yarısına karşılık gelen aday için tercihte bulunabilmektedir. Tercihler milletvekili sayısının yarısından az veya çok olması durumunda geçersiz sayılmaktadır. Eğer yarısı alınarak bulunan rakam kesirli ise kesirler dikkate alınmamaktadır. Yani 13 milletvekili çıkaran bir seçim bölgesinde 6 milletvekili için tercihte bulunulacaktır. Tercihli oylar parti oyları hesaplanırken dikkate alınmamakta sadece milletvekillerinin adaylık sırasını değiştirmektedir. Bu yöntemle birinci sırada aday gösterilen aday son sıraya düşebilmekte, son sırada aday gösterilen aday birinci sıraya yükselebilmektedir. Örneğin, 2013 milletvekili seçiminde Ulusal Birlik Partisi Genel Başkanı ve eski Başbakan İrsen Küçük, birinci sırada aday olmasına rağmen seçilememiştir.

3 Bu başlık, yazarın “Ekonomik Reform Uygulamalarında Siyasal Sistemin Etkisi: Kuzey Kıbrıs-Güney Kıbrıs Karşılaştırması (2013-2015)” isimli yüksek lisans tezinden alınmıştır.

Karma oy, seçmenler bütün partilerin adayları ve bağımsız adaylar arasından en az 24 en fazla 50 aday için ve her ilçeden aday sayısının en az yarısı kadar olmak kaydıyla karma oy kullanabilmektedir. Karma oy kullanabilmek için en az iki partinin adayları veya bir parti ile bağımsız adaylara oy verilmelidir. Karma oylar tercihli oylardan farklı olarak parti oylarına dahil edilmektedir.

Tablo 8.1: 2018 Milletvekili Seçimleri Lefkoşa UBP Adayların Aldıkları Oylara Göre Sıralaması

Aday Adı ve Sırası*	Mühür	Karma	Tercih	Toplam
1-Faiz Sucuoğlu (2)	36.758	3.301	15.752	55.811
2-Ersin Tatar (3)	36.758	3.133	15.391	55.282
3-Hüseyin Özgürün (1)	36.758	1.761	15.378	53.897
4-Hasan Taçoy (5)	36.758	2.469	14.153	53.380
5-Olgun Amcaoğlu (8)	36.758	2.508	13.289	52.555
6-Zorlu Töre (6)	36.758	2.180	12.690	51.628
7-Savaş Atakan (4)	36.758	2.112	11.885	50.755
8-Tahsin Ertuğruloğlu (9)	36.758	1.736	10.878	49.372
9-Ahmet Savaşan (10)	36.758	1.657	9.856	48.271
10-Aydın Soyer (7)	36.758	1.330	9.804	47.892
11-Türel Öksözoğlu (11)	36.758	1.410	9.131	47.299
12-Emete Gözügüzelli (14)	36.758	1.220	9.066	47.044
13-Saffet Nadiri (12)	36.758	1.334	8.294	46.386
14-Fisun Özsun (13)	36.758	825	7.385	44.968
15-Nurcan Yardımcı (15)	36.758	810	6.975	44.543
16-Ömra Can (16)	36.758	593	6.089	43.440
Toplam Oy	588.128	28.379		

*Parantez içerisinde yer alan rakamlar aday listesindeki sıralamayı göstermektedir. **Kaynak:** KKTC YSK.

Tablo 8.1'de, UBP'nin Lefkoşa bölgesi adayları ve bu adayların aldığı oylar gösterilmektedir. Mühür sütununda yeni seçim sistemine göre UBP'nin ülke genelinde aldığı oyu göstermektedir. UBP'ye ülke genelinde 36.758 mühür vurulduğu için her adayın mühür sütununda 36.758 rakamı yer almaktadır.

Karma sütununda, her bir adayın ülke genelinde aldığı karma oy sayılarının toplamı gösterilmektedir. En fazla karma oyu, ikinci sıra adayı Faiz Sucuoğlu almıştır. Birinci sıradan aday olan ve seçime Genel Başkan olarak katılan Özgürün ise karma oylarda yedinci sıradadır.

Mühür ve karma oyların toplamı UBP'nin Lefkoşa'da aldığı toplam oy miktarını göstermektedir. UBP, Lefkoşa'da 588.128 mühürden ve 28.379 karma oylardan olmak üzere 616.507 oy almıştır. Bu oy sayısı ile Lefkoşa'da altı milletvekili çıkarmıştır.

Tercihli oylar ise yukarıda bahsedildiği gibi UBP'nin oylarına etkisi olmayıp sadece adayların sırasını değiştirmektedir. En fazla tercih edilen UBP adayı, karma oylarda olduğu gibi Faiz Sucuoğlu olmuştur. Birinci sırada olan Özgürün ise üçüncü en fazla tercih edilen aday olmuştur. Dördüncü

sıradaki Savaş Atakan, diğer adaylara göre daha az tercih edilmiş ve listede yedinci sıraya düşerek seçilememiştir. Sekizinci sıradaki Olgun Amcaoğlu ise beşinci sıraya yükselerek seçilmiştir.

Sonuç olarak, bu seçim sistemi adayların listedeki aday sırasını önemsiz hâle getirmekte, adayların bilinirliği, seçmenleri cezbedecek politikaları yürütme noktasındaki becerisi, sendikalar ve iş dünyasıyla uyumu, güçlü aile ve hemşehri bağlarının varlığı, mesleği ve sadece kendi partisinden değil diğer seçmenlere de hitap etmesi seçimde belirleyici olmaktadır.

8.5. CUMHURBAŞKANLARI

KKTC'de, Cumhurbaşkanları halk tarafından seçilmekle birlikte, parlamenter sistemle yönetilmektedir. Cumhurbaşkanlığı, Kıbrıs Sorunu müzakerelerinde 'toplum lideri' olarak Kıbrıs Türk toplumunu temsil ederken yürütme organına ilişkin verilen yetki ve görevleri sınırlıdır. Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş neredeyse 30 yıl aralıksız (altı dönem) Cumhurbaşkanlığı yapmıştır. Ardından gelen üç Cumhurbaşkanı ise (Mehmet Ali Talat, Derviş Eroğlu ve Mustafa Akıncı) sadece bir dönem görev yapmıştır. Son Cumhurbaşkanı Ersin Tatar ise 2020 yılı Ekim ayında seçilmiştir.

KKTC Anayasası'na göre cumhurbaşkanları üniversite mezunu olmak zorunda olduğu için bütün cumhurbaşkanları üniversite mezunudur. Denktaş ve Tatar üniversite eğitimlerini İngiltere'de, diğerleri Türkiye'de almışlardır. Seçilmeden önceki kariyerlerinde Denktaş bir süre İngiliz yönetiminde savcı olarak, Eroğlu ise Mağusa Devlet Hastanesi'nde doktor olarak çalışmıştır. Diğerleri kamu görevinde⁴ bulunmamıştır.

Seçilen tüm adaylar parti başkanlığı yapmıştır. Denktaş⁵, Eroğlu ve Tatar Ulusal Birlik Partisi (UBP), Talat Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP), Akıncı ise Toplumcu Kurtuluş Partisi (TKP) ve Barış ve Demokrasi Hareketi (BDH)⁶ genel başkanlığı yapmıştır. Ayrıca, tüm adaylar daha önce siyasi görevlerde bulunmuşlardır. Denktaş 1960 yılında Cemaat Meclisi üyesi olarak seçilmiş ve Meclis Başkanı⁷ olmuştur. 1973 yılında ise Fazıl Küçük'ün yerine Cumhurbaşkanı Yardımcısı olmuştur. Diğer dört cumhurbaşkanı ise milletvekili ve bakanlık görevlerinde bulunmuş ve Akıncı hariç hepsi Başbakanlık yapmıştır.

İlk seçilme yaşına göre, 52 yaşında seçilen Denktaş, cumhurbaşkanı seçilmiş en genç⁸ kişidir. 72 yaşında seçilen Eroğlu ise cumhurbaşkanı olarak seçilmiş en yaşlı kişidir. Denktaş, 1995 seçimlerine kadar UBP veya UBP destekli bağımsız aday, bu tarihten sonra ise DP destekli bağımsız aday olarak seçimlere girmiş ve kazanmıştır. Eroğlu ve Tatar UBP adayı, Talat CTP adayı, Akıncı ise Toplumcu Demokrasi Partisi (TDP)-Birleşik Kıbrıs Partisi (BKP) ve diğer küçük sol partilerin desteklediği bağımsız aday olarak seçimi kazanmıştır. Barış Hareketi'nden sonraki siyasi hayatta sürekli yer alan UBP, CTP ve TDP (TKP'nin devamı olarak), kendi bünyesinden en az bir cumhurbaşkanı çıkarmıştır.

4 Kamu görevlisinden kasıt, tüm kamu kurum ve kuruluşları, KİT'leri, kamu tarafından yönetilen bankalar ve devlet üniversitesi niteliğindeki üniversiteleri (Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Lefke Avrupa Üniversitesi) kapsamaktadır. Seçimle yapılan görevler kapsama dâhil değildir.

5 Denktaş aynı zamanda UBP'nin Kurucu Genel Başkanı'dır.

6 BDH, Annan Planı döneminde, TKP, BKP, KSP ve diğer sol hareketlerin birleşerek kurduğu ve Annan Planı'nı savunan bir partidir.

7 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'na göre Türklere tahsis edilen cumhurbaşkanı yardımcısına vekalet etme görevi, Cemaat Meclisi başkanına aittir. Dolayısıyla Kıbrıs Türk toplumu için o dönem ikinci önemli makam Cemaat Meclisi başkanlığıdır.

8 İlk seçilme yaşı dikkate alınmaz ise seçildiği son seçim 2000 yılını baz aldığımızda 76 yaş ile en yaşlı Cumhurbaşkanı olacaktır.

Tablo 8.2: KKTC Cumhurbaşkanları Demografik ve Diğer Özellikleri

Siyasetçi kişi	Doğum Yeri	Eğitim Yeri	Meslek	Kamu Görevlisi mi?
Rauf Raif Denktaş	Baf	İngiltere	Hukukçu	Evet
Mehmet Ali Talat	Girne	Türkiye	Mühendis	Hayır
Derviş Eroğlu	Mağusa	Türkiye	Doktor	Evet
Mustafa Akıncı	Limasol	Türkiye	Mimar	Hayır
Ersin Tatar	Lefkoşa	İngiltere	Ekonomist- İş adamı	Hayır

Kaynak: KKTC Meclis Başkanlığı.

8.6. PARTİLERİN BELİRLEYİCİLİĞİ

1976 yılından itibaren ara seçimler dâhil yapılan seçimlerde yarışılan 545 sandalyenin 256'sını UBP kazanmıştır. UBP'yi 137 milletvekili ile CTP takip etmektedir. 1976 yılından itibaren yapılan bütün seçimlere UBP katılırken 1991 yılında yapılan ara seçimi CTP protesto etmiş, bu ara seçim hariç CTP tüm seçimlere katılmıştır. 1993 yılından itibaren seçimlere katılan DP ise 61 sandalye kazanmıştır. 1976-1998 yıllarında TKP ve 2008 yılından sonraki seçimlerde TKP'nin devamı niteliğindeki TDP, toplam 55 sandalye kazanmıştır. 1981 seçimlerinde bir milletvekilliği kazanan Türk Birliği Partisi (TBP), 1984 yılında kurulan ve 1985 ve 1990 yılında yapılan seçimlerde altı milletvekilliği kazanan Yeni Doğu Partisi (YDP) ve 2016 yılında kurulan ve 2018 seçiminde iki milletvekilliği kazanan Yeniden Doğu Partisi (YDP) olmak üzere Türkiye kökenliler tarafından kurulan veya Türkiye kökenlilerin ağırlıkta olduğu partiler dokuz milletvekilliği kazanmıştır. 2016 yılında kurulan ve ilk seçimine 2018 yılında katılan Halkın Partisi dokuz milletvekilliği kazanmıştır. 1976-2018 arasında kurulan ve siyasi hayatında devam etmeyen diğer partiler ise toplamda 18 milletvekilliği kazanmıştır.

Grafik 8.1. 1976-2018 Yılları Arasında Seçilen Milletvekillerinin Partilere Dağılımı

Kaynak: KKTC YSK.

KKTC'de milletvekillerinin partisinden istifa edip başka bir partiye geçmesi veya parti kurması sık rastlanan bir durumdur. Bu durumun ilk örneği, 1976 seçimlerinden sonra kurulan ilk Konuk

Siyasi Görev	Seçilme Yaşı	Parti
Cemaat Meclisi Başkanı, Cumhurbaşkanı Yardımcısı	52	UBP-Bağımsız, DP destekli
Bakan, Milletvekili, Başbakan	53	CTP
Milletvekili, Bakan, Başbakan	72	UBP
Belediye Başkanı, Milletvekili, Bakan	68	Bağımsız- TDP, BKP destekli
Milletvekili, Bakan, Başbakan	60	UBP

hükümetinde Maliye Bakanı olarak görev yapan UBP Milletvekili Mehmet Altınay'ın 15 Aralık 1976 tarihinde hem bakanlıktan hem UBP'den istifa edip 27 Haziran 1977 tarihinde TKP'ye (Aydoğdu, 2005: 30) geçmesidir. Daha sonra UBP Genel Başkanlığı ve Başbakanlık yapan Nejat Konuk ve Osman Örek partilerinden istifa edip Demokratik Halk Partisi'ni kurmuşlardır. Benzer bir parti değiştirme de 1985 seçiminde TKP milletvekili seçilen ve seçimden sonra kurulan UBP-TKP hükümetinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak görev yapan Mustafa Erbilin'in, 1988 yılından sonra TKP'den istifa ederek UBP'ye geçmesi ve 1990 yılına kadar görev yapan UBP hükümetlerinde aynı bakanlığa devam etmesiyle gerçekleşmiştir.

1992 yılında dokuz milletvekilinin UBP'den istifa edip DP'yi kurması önemli bir dönüm noktası olmuş, bu tarihten sonra bu iki parti arasında sıklıkla milletvekili transferi olmuştur. En çok bilinen diğer bir örnek ise 2013 yılında tek başına iktidarda olan UBP'den 8 milletvekilinin istifa ederek DP'ye katılmasıdır. İstifa eden milletvekillerinden tekrar seçilenler aynı yasama döneminde tekrar UBP'ye dönmüştür.

Yine Türkiye kökenlilerin ağırlıkta olduğu partilerde de özellikle parti içi mücadele nedeniyle istifalar yaşanmakta, istifa eden milletvekilleri ya diğer sağ partilere ya da kendi partilerini kurma yoluna gitmektedir. Bu durumun en güncel örneği, 2018 yılında yapılan seçimde iki milletvekili ile Meclis'e giren YDP'nin, iki milletvekilinin de genel başkanlık için aday olması ve kaybeden Milletvekili Bertan Zaroğlu'nun partiden istifa ederek (Kıbrıs Gazetesi, 6 Temmuz 2021) Millet Partisi adlı yeni bir parti kurmasıdır (Gündem Kıbrıs, 16 Temmuz 2021).

Diğer partilere nazaran CTP daha disiplinli bir partidir. CTP'de gerçekleşen ilk istifa, 1990 seçimini CTP adayı olarak kazanan Ergün Vehbi'nin parti kararına uymayarak Meclis'e katılıp yemin etmesi üzerine gerçekleşmiştir. Daha sonra, 2003 seçiminde milletvekili seçilen Nuri Çevikel istifa ederek bağımsız milletvekili olmuştur. 1998 yılında UBP'den milletvekili seçilen Önder Sennaroğlu, daha sonra CTP'ye geçerek 2005, 2009 ve 2013 seçimlerinde CTP milletvekili seçilmiş ve bu partiden bakanlık yapmıştır. 2018 seçimlerinden önce ise UBP'ye tekrar dönerek UBP milletvekili olmuş, 2021 yılında da Meclis Başkanı seçilmiştir.

Özetle, sağ partiler arasında istifalar ve parti değiştirmeler sıklıkla gerçekleşmekte olup zaman zaman sol partiler ile sağ partiler arasında milletvekilleri geçişi olabilmektedir. Ancak, KKTC siyasetinde şimdiye kadar CTP ile TKP ve devamı TDP yani sol partiler arasında milletvekili geçişi olmamıştır.

2015 yılında yürürlüğe giren yeni siyasi partiler yasası, partiler arası transferleri zorlaştırmıştır. Bu düzenlemeye göre, partisinden istifa eden bir milletvekili, yasama dönemi bitene kadar bağımsız milletvekili olarak kalacak ve bakanlık ile Meclis Komitesi Başkanlığı görevi üstlenemeyecektir.

8.7. BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNE KATILANLARIN SİYASETTEKİ YERİ

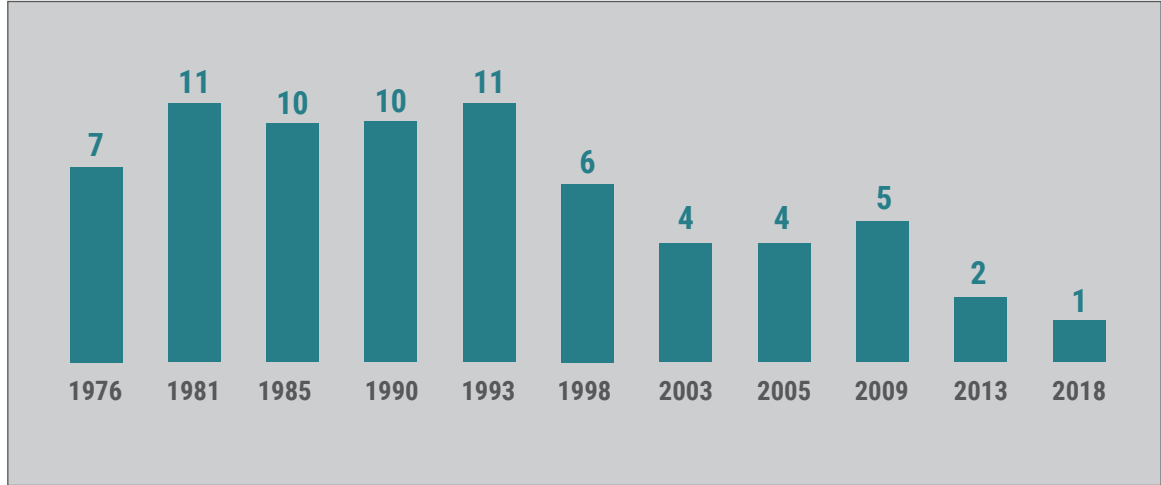
Kıbrıs Türk toplumu, sömürge döneminde İngiliz yönetimine karşı eğitim, dinî kurumların ve evkaf idaresinin yönetimi, yerel yönetimlerde söz sahibi olma gibi konularda hak ve özgürlük mücadelesi vermiştir. 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, önce Zürih ve Londra Anlaşmaları ile kurulan Cumhuriyet Anayasası'na göre Kıbrıs Türklerine verilen hakların yerine getirilmesi için, ardından da Kıbrıs Rumlarının 1963 sonunda Anayasa'yı tek taraflı değiştirmesi sonucunda bir 'varoluş' mücadelesi verilmiştir.

Bağımsızlığına kavuşan ülkelerde, bu mücadeleye öncülük eden kişiler ve hareketler, bağımsızlık sonrası siyasi hayatta belirleyici olmaktadır. Örneğin, Türkiye'de bağımsızlık mücadelesi ordu ve askerlerin liderliğinde yürümüş, Atatürk ve İnönü başta olmak üzere askerler Türk siyasetinde belirleyici olmuştur. 1920'de Meclis'te görev yapan vekillerin altıda biri asker kökenlidir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte askerlik mesleği ile siyasetin bir arada yürütülmesi yasaklanmış ve dolayısıyla bu oran azalmaya başlamıştır. Ancak 1943 yılı gibi geç bir tarihte bile bu oran sekizde bir olmuştur (Arslan, 2007: 177). Yine Rum tarafında EOKA mensupları 1960 sonrası siyasette belirleyici olmuştur. İlk oluşturulan Cumhuriyet kabinesinde Rum tarafının atadığı 7 bakanın tamamı EOKA mensubu olduğu gibi, Makarios'tan sonra Cumhurbaşkanı olan Kiprianu, Kleridis ve Papapodulos da EOKA'nın önde gelen isimlerindedir. GKRY Meclisi'ne seçilen milletvekillerinin de önemli bir kısmı EOKA mensupları arasında seçilmiştir. 1991 yılı gibi geç bir tarihte bile 56 milletvekilinin 16'sı (Katsourides, 2012: 29) EOKA üyesidir.

Kıbrıs Türk toplumunun mücadelesinde ise Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) öne çıkmıştır. TMT'nin resmî kuruluş tarihi 1 Ağustos 1958'dir. Kurucularının Kemal Tanrısevdi, Rauf Raif Denктаş ve Burhan Nalbantoğlu (Keser, 2007: 3) olduğu bilinmektedir. Gizlilik esasına dayalı bir örgütlenmeye sahip TMT'nin üye sayısı ve kimlerin üye olduğu tam olarak bilinmemektedir. Barış Harekâtı'ndan sonra siyasete giren ve seçilen milletvekillerinin önemli bir kısmının sağ-sol partiler ayırt etmeksizin TMT üyesi olduğu söylenebilir.

TMT'nin yapısıyla ilgili açığa çıkmayan hususlar olmakla birlikte, Kıbrıs Türk toplumunun mücadelesinde önemli bir yeri olan Erenköy Direnişi'ne katılanlarla ilgili elimizde daha net bilgiler bulunmaktadır. 1964-1965 yılları arasında zor koşullar altında süren bu direnişe 600'e yakın Kıbrıs Türk genci, eğitimlerine ara vererek katılmıştır. Bu isimleri derleyen Mengüç'ün (2015: 780-789) çalışması üzerinden yaptığımız incelemede, 243 milletvekilinin 25'i Erenköy Direnişi'ne katılmıştır. 1976 yılında yapılan ilk seçimde Erenköy mücahidi olan 7 milletvekili (40 milletvekili toplam) seçilmiştir. Seçilen milletvekillerinin 3'ü UBP'den, 2'si TKP'den seçilmiştir. Geri kalan ikisi CTP'den seçilmiş olup, CTP'nin bu seçimlerde çıkardığı iki milletvekili (Özker Özgür ve Naci Talat Usar) de Erenköy mücahididir.

1981 yılında yapılan seçimlerde ise Erenköy mücahitlerinin sayısı 11'e yükselmiştir. 1985 ve 1990 yılında yapılan seçimlerde Erenköy mücahidi 10 milletvekili, 1993'te ise 11 milletvekili Meclis'te yer almıştır. 1998 yılından itibaren yaş ve siyasetteki kadroların yenilenmesi nedeniyle bu sayı altıya düşmüştür. 2003 ve 2005 seçimlerinde dört, 2009 seçimlerinde beş, 2013 seçimlerinde ise iki Erenköy mücahidi bulunmaktadır. Son yapılan 2018 seçiminde ise TKP'den seçilen ve Meclis'in en yaşlı üyesi olan Hüseyin Angolemlı, Erenköy mücahididir.

Grafik 8.2: Milletvekili Seçilen Erenköy Mücahitleri

Kaynak: Mengüç (2015, 780-789).

8.8. MİLLETVEKİLLERİNİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

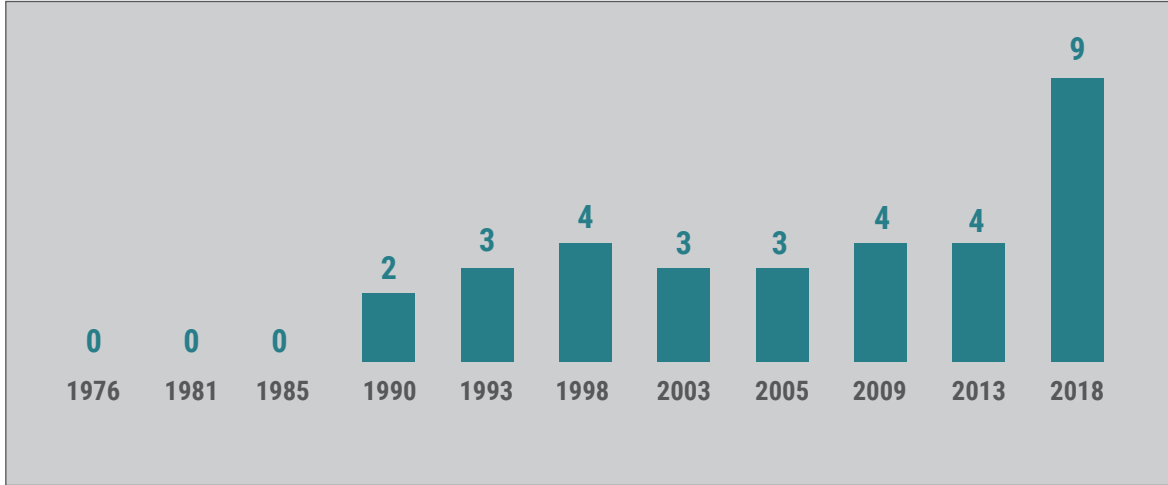
Milletvekillerinin demografik özellikleri bağlamında, öncelikle kadınların siyasetteki yeri incelenecektir. Daha sonra yaş, eğitim, meslek ve doğum yerlerine ilişkin analiz yapılacaktır.

8.8.1. Kadınların Siyasetteki Yeri

Yüksek eğitilmiş nüfusa, kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği konusunda gelişmekte olan ülkelerden daha ileride bir ülke olmasına rağmen, KKTC siyasetinde kadınlar çok fazla öne çıkmamaktadır. 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi seçiminde kadınlar seçilemezken aynı yıl yapılan Türk Cemaat Meclisi seçiminde, Kadriye Hulusi seçilen ilk kadın temsilci olmuştur. 1963 yılında Temsilciler Meclisi üyesi Şemsettin Halit Kazım'ın vefat etmesi üzerine yerine eşi Ayla Halit Kazım seçilmiştir. 1970 yılında yapılan Temsilciler ve Cemaat Meclisi seçiminde temsilcilerin tamamı erkeklerden oluşmuştur. Barış Harekâtı'ndan sonra oluşturulan Kurucu Meclis'te sadece bir kadın temsilci [Fatma Sezer (Azgın)] vardır. Daha sonra 1976, 1981 ve 1985 yıllarında yapılan seçimlerde hiçbir kadın aday seçilememiştir.

1990 yılında yapılan seçimde, ilk defa kadınlar Meclis'te yer almıştır. Bu seçimde iki kadın milletvekili (Gülün Sayiner ve Ruhsan Tuğyan) seçilmiştir. Seçilen iki milletvekili de UBP'den seçilmiştir. 1993 yılında bu sayı üçe çıkmıştır. 1998 yılında ise dörde çıkmış ve CTP'den ilk defa bir kadın milletvekili seçilmiştir. 2003 ve 2005 yıllarında yapılan seçimlerde sayı üçe düşmüştür. 2009 ve 2013 yılında yapılan seçimler tekrar dörde çıkmıştır.

2015 yılında Siyasi Partiler Yasası'nda yapılan değişiklikle siyasi partilerin seçimlerde gösterecekleri adaylara yüzde 30 cinsiyet kotası getirilmiştir. Bu kota sonucunda 2018 yılında yapılan seçimlerde tüm partiler adaylarının en az yüzde 30'unu kadın aday olarak göstermiş ve seçim sonucunda ilk defa dokuz kadın milletvekili seçilmiştir. 2018 yılına kadar kadınların Meclis'teki temsil oranı yüzde 10'u bile bulmaz iken 2018 yılında bu oran yüzde 18'e yükselmiştir. Ancak, yüzde 30 cinsiyet kotasına rağmen, seçilen kadınların bu oranın yarısına bile ulaşmaması, partilerin aday gösterme sürecinde kadınlara ön sıralarda yer vermemesi, seçmenlerin oy verirken tercihlerini ve karma oylarını daha çok erkek adaylara yönlendirdiğini göstermektedir.

Grafik 8.3. 1976-2018 Yılları Arasında Milletvekili Seçilen Kadın Milletvekilleri

Kaynak: KKTC Cumhuriyet Meclisi Başkanlığı.

Genel seçimler ve erken seçimlerin dışında, 1991’de 12, 2006’da iki ve 2010’da bir sandalye için yapılan ara seçimlerde hiçbir kadın milletvekili seçilememiştir. Sonuç olarak, araştırmaya konu ettiğimiz 243 milletvekilinin sadece 19’u (yüzde 7,8’i) kadın milletvekillerinden oluşmaktadır.

KKTC’de kadınlar şimdiye kadar cumhurbaşkanı seçilmemiştir. Ayrıca, Meclis’te temsil edilen hiçbir partinin kadın genel başkanı olmamıştır. Meclis’te yeteri kadar temsil edilmeyen kadın siyasetçiler, Bakanlar Kurulu’nda da kendine çok az yer bulmaktadır. KKTC’nin ilk kadın bakanı, 1 Ocak 1994 yılında kurulan 1. Hakkı Atun hükümetinde yer alan Onur Borman olmuştur. Bu tarihten sonra kadın bakanlar çeşitli dönemlerde Bakanlar Kurulu’nda kendilerine yer bulmuşlardır. Ancak, temsil edilme sayıları, 2 Şubat 2018 tarihinde kurulan Erhürman hükümetine kadar biri geçmemiştir. Erhürman hükümetinde ilk defa iki kadın bakan yer almıştır. Kadın bakanların görev süreleri de erkek bakanlara göre oldukça azdır. 4 yıla yakın bakanlık yapan Canan Öztoprak, en uzun bakanlık görevinde bulunan isim olmuştur.

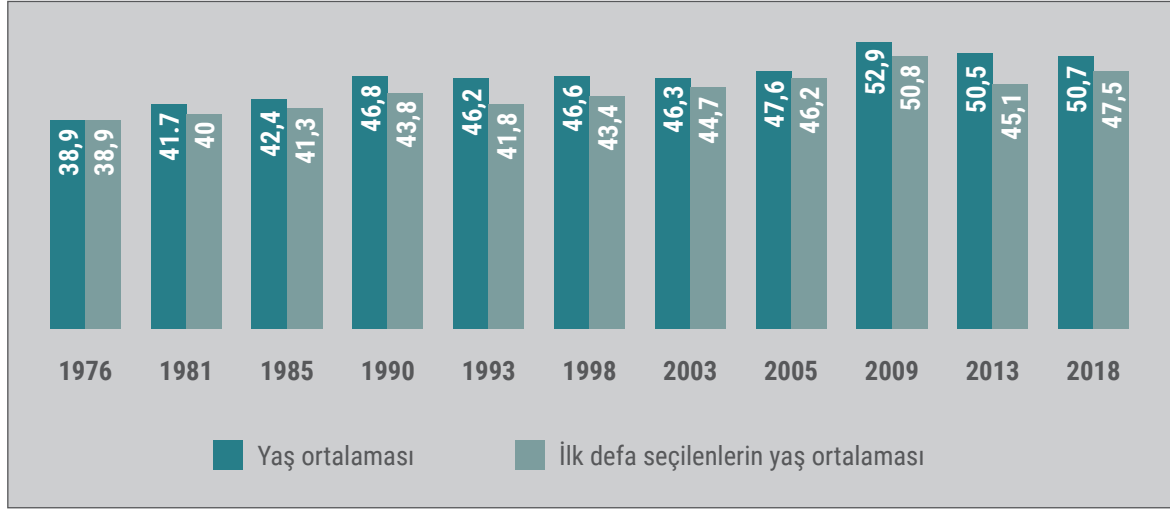
2013 yılında UBP hükümetinin güvensizlik oyu ile düşürülmesiyle 13 Haziran 2013 ve 31 Ağustos 2013 tarihleri arasında görev yapan geçici hükümetin başbakanlık görevini Dr. Sibel Siber üstlenerek KKTC’nin ilk kadın Başbakanı olmuştur.

KKTC’nin ilk kadın Meclis Başkanı ise 14 Ocak 2004 ve 1 Mayıs 2009 arasında görev yapan Dr. Fatma Ekenoğlu olmuştur. İkinci Başkan ise 12 Ağustos 2013 ve 22 Ocak 2018 arasında görev yapan Dr. Sibel Siber olmuştur. Şimdiye kadar kadın Meclis Başkan Yardımcısı olmamıştır.

8.8.2. Yaş Ortalaması ve İlk Defa Seçilenlerin Yaş Ortalaması

Yapılan seçimlerde, seçilen milletvekillerin yaş ortalaması ve ilk defa seçilenlerin yaş ortalaması aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. 1976 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde seçilenlerin yaş ortalaması genç denilebilecek bir oran olan 38,9’dur. Bu tarihten itibaren seçilme yaşı giderek yükselmiş, 1990-2005 arası 46 civarında olan yaş ortalaması, 2009 yılından sonra 50’nin üzerine çıkmıştır. İlk defa seçilenlerin yaş ortalaması ise ortalamanın biraz altında olmakla birlikte, ortalama yaş ile paralel bir artış göstererek 50 yaş civarına ulaşmıştır.

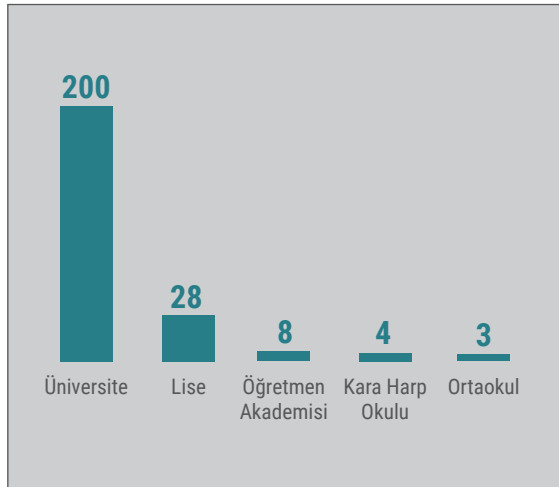
Seçilen en genç milletvekili, 1976 seçimlerinde 25 yaşında seçilen UBP Milletvekili Raif Denктаş olurken en yaşlı seçilen milletvekili, 2018 seçimlerinde 74 yaşında seçilen TDP Milletvekili Hüseyin Angolemlı olmuştur.

Grafik 8.4. 1976-2018 Yılları Arasında Milletvekillerinin Yaş Ortalaması

Kaynak: KKTC Cumhuriyet Meclisi ve KKTC YSK.

8.8.3. Eğitim

1977 yılı verilerine göre KKTC'deki yükseköğretim çağındaki nüfus için okullaşma oranı yüzde 22, lise çağındaki nüfus için ise okullaşma oranı yüzde 45'tir. Okullaşma oranı zamanla ciddi artış göstermiştir. 2000'li yıllarda KKTC yükseköğretiminde yaşanan gelişmelerle üniversite sayısı 22'ye, öğrenci sayısı 100 binlere (bu öğrencilerin 15 bini KKTC vatandaşı gerisi Türkiye ve üçüncü ülke vatandaşıdır) ulaşmış ve 2018 yılı verilerine göre yükseköğretim çağındaki nüfusun okullaşma oranı yüzde 81 ve lise çağındaki nüfus için okullaşma oranı yüzde 88 gibi bir orana yükselmiştir. İlkokul ve ortaokulda okullaşma oranı ise yüzde 100'e ulaşmıştır. Görüleceği üzere KKTC nüfusu oldukça eğitilmiş bir nüfustür. Bu durum siyasete de yansımıştır. 1976 yılından itibaren seçilen 243 milletvekilinin 200'ü en az üniversite mezunudur. 8 milletvekili Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde eğitim veren Kıbrıs Öğretmen Koleji ve 1974'ten sonra eğitim veren Atatürk Öğretmen Akademisi'nden mezun olmuştur. 4 milletvekili ise Kara Harp Okulu mezunudur. Dolayısıyla yükseköğretim alan milletvekili sayısı 212 olup diğer bir deyişle milletvekillerinin yüzde 87'si yükseköğretim mezunudur. Lise mezunu sayısı ise 28'dir. Geriye kalan 3 milletvekili ise ortaokul mezunudur.

Grafik 8.5. 1976-2018 Yılları Arasında Seçilen Milletvekillerinin Eğitim Düzeyi

Kaynak: KKTC Cumhuriyet Meclisi.

Milletvekillerinin eğitim oranının yüksek oluşu son zamanlarda ortaya çıkan bir durum olmayıp ilk Meclis'ten itibaren böyledir. 1976'da yapılan seçimde 40 milletvekilinden oluşan Meclis'in 35'i üniversite, 4'ü lise ve 1'i de ortaokul mezunudur. 2018 yılında yapılan seçimlerde ise 50 milletvekilinin 47'si üniversite mezunudur. Geriye kalan 3'ü ise lise mezunudur.

Eğitim görülen ülkelerde ise Türkiye öne çıkmaktadır. Milletvekillerinin 182'si Türkiye'de eğitim veren bir kurumdan mezun olmuştur. Geriye kalan 40'ı KKTC'de, 17'si İngiltere'de, 3'ü ABD'de

ve 1'i Lübnan'da eğitim görmüştür. KKTC'deki üniversitelerin yaygınlaşması sonucunda son dönemde KKTC üniversitelerinden mezun milletvekillerin sayısı artmıştır. 2018 yılında yapılan seçimlerde KKTC üniversitelerinde eğitim görmüş 6 milletvekili seçilmiştir.

8.8.4. Meslek

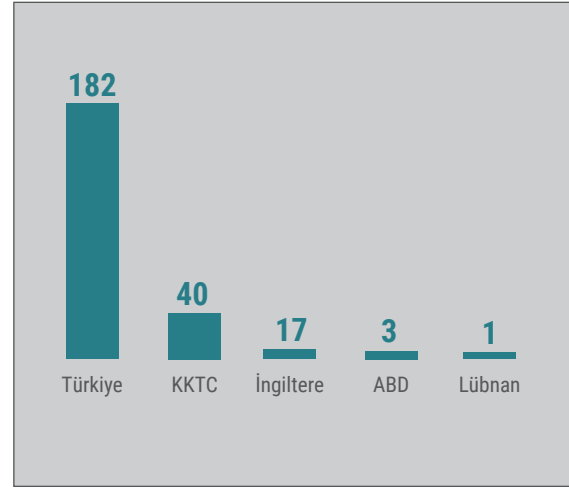
Osmanlı sonrası dönemde Kavanin Meclisi'nin Müslüman üyelerinin çoğu tüccar, avukat ve doktorlardan oluşmakta ve yol ücreti hariç herhangi bir ödeme yapılmadığı için bu Meclis'e seçilenler ekonomik olarak yüksek gelirli insanları kapsamaktaydı (Evre, 2004: 29). Yine Kıbrıs Türkü'nün ilk siyasal örgütlenmesi olarak değerlendirilen ve 1943 yılında kurulan Kıbrıs Türk Azınlık Kurumu (KATAK) üyelerinin yüzde 77'si tüccar, zanaatkar ve iş adamı, yüzde 16'sı memur ve yüzde 7'si mal ve toprak sahibi kişilerden oluşmaktaydı (Akt. Evre, 2012: 30). 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde yapılan ilk seçimde Temsilciler Meclisi'ne seçilen 15 temsilcinin beşi hukukçu, beşi doktor, üçü tüccar ve iş adamı, biri öğretmen ve çiftçidir. 1970 yılında yapılan ikinci seçimde ise 15 üyenin beşi doktor, üçü hukukçu, biri bürokrat, ikisi çiftçi, biri iş adamı, biri bankacı ve gazeteci ve biri veterinerdir.

İlk dönemlere damgasını vuran toplum lideri Fazıl Küçük doktor iken, kurucu Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş hukukçudur. Ancak zamanla bu meslek dağılımında doktorlar öne çıkmıştır. Hatta 2005, 2009 ve 2013 seçimlerinde Meclis'in üçte biri (17 milletvekili) doktorlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte hukukçuların sayısı giderek azalmış, bazı dönemler hiç hukukçu seçilmemiştir. Oysa, Mills'e göre (2019: 488) tek bir el çantası ile icra edilebilecek bir meslek olması, seçimin kaybedilmesi durumunda mesleğe hem dönebilmesi ve seçimin kazanılması durumunda ise mesleğe devam edilebilmesi nedeniyle hukukçuların siyaset yapmaya meyli yüksektir. Bu durum Türkiye'de de geçerlidir. 1983-2011 yılları arasında 4 dönem seçilen milletvekillerine ilişkin bir araştırmaya göre, bu durumdaki 443 milletvekilinin 127'si yani yüzde 28,7'si hukukçudur (Aka, 2018: 89). Kıbrıs Rum tarafında da benzer bir durum vardır. Şimdiye kadar seçilen Makarios hariç 5 başkanın 3'ü hukukçudur. 1988-2010 yılları arasında yapılan milletvekili seçimlerinde ise hukukçular yüzde 32,7 seçilme oranıyla ilk sırada yer almaktadır (Katsourides, 2012: 27). KKTC'de 1976 ve 1981 yıllarında yapılan seçimlerde hukukçu sayısı doktor sayısından fazla iken 1985 yılından itibaren doktorlar hukukçulardan fazladır. Genel durumun aksine meclise hukukçular girememektedir.

Peki bu durum neden ortaya çıkmıştır? Birincisi yukarıda da bahsedildiği gibi küçük toplum olmanın sonucu olarak doktorların bilinirliklerinin daha yüksek olması ve yaptıkları iş nedeniyle genel olarak muhataplarını (hastalarını) memnun etmeleridir. Avukatlar ise yarattıkları her memnuniyet durumu için aynı zamanda bir memnuniyetsizlik yaratmaktadır. İkincisi seçim sisteminde tercihli ve karma oylarda, seçmenlerin parti içi tercihlerde adayların yarısını ya da karma oylarda en az yarısını tercih etmek zorunda olmaları nedeniyle, seçmenlerin diğer mesleklere nazaran doktorları daha çok tanımaları ve tercih kotalarını doldurmak için doktorları tercihli veya karma oylara ekleme ihtimallerinin yüksek olmasıdır. Ayrıca, oy vermeye ilgili olarak doktorların meslek dayanışmasının diğer meslek gruplarına göre daha fazla olması nedeniyle bireysel olarak yürüttükleri seçim çalışmalarında, tercihli ve karma oy listelerinde diğer meslektaşlarını eklemeye daha yatkın olmalarıdır.

Diğer yandan, doktorların güçlü bir lobiye sahip olmaları siyaset üzerinde etkilerini artırmaktadır. Diğer kamu görevlilerinde olduğu gibi, kamuda çalışan doktorların ikinci iş yapması, yani özel

Grafik 8.6. 1976-2018 Yılları Arasında Seçilen Milletvekillerinin Eğitim Gördüğü Ülkeler

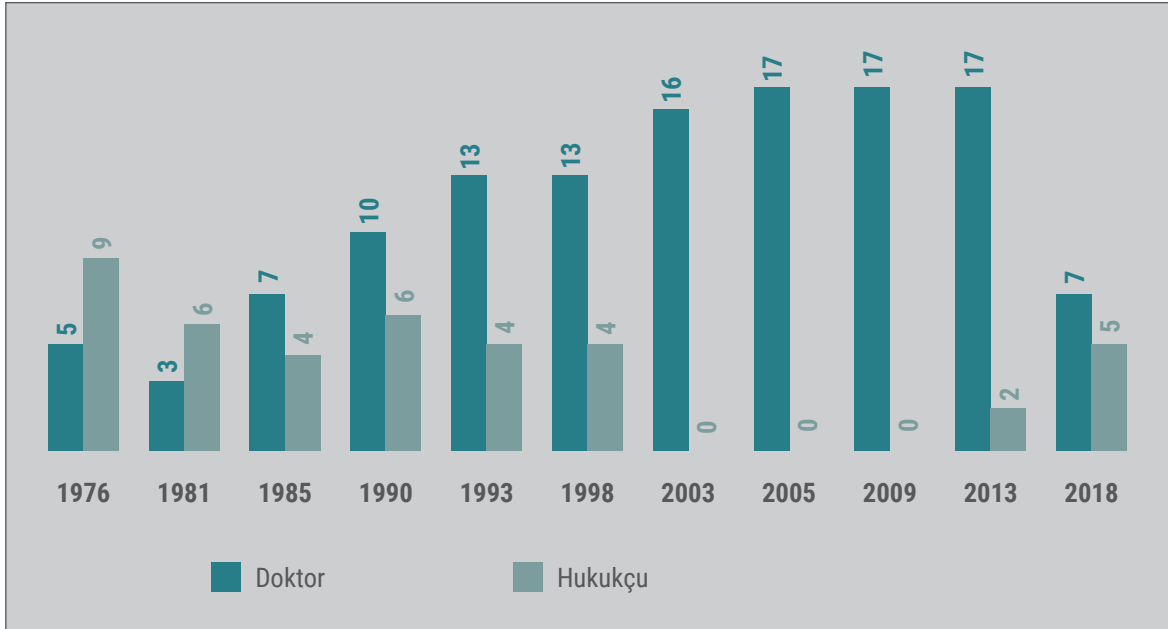

Kaynak: KKTC Cumhuriyet Meclisi.

muayenesinde veya özel hastanelerde çalışması yasaklanmasına rağmen bu yasak mahkeme kararlarına rağmen uygulanmamaktadır. Bu yasağı uygulamak isteyen siyasetçiler de ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. TMT'nin iki kurucusu olan Rauf Denktaş ile Burhan Nalbantoğlu'nun arasının bozulmasına ve siyasal olarak farklı yöne gitmelerine, Nalbantoğlu'nun Sağlık İşleri Üyesi olduğu dönemde, doktorların özelde çalışmasına engel olması gösterilmiştir (Gürkut, Soyalp, 2017: 363). TKP'de Sağlık Bakanı iken istifa edip UBP'ye geçen Mustafa Erbilin'in 'full time' yasasını geçirmek için yaptığı çalışmalar da destek bulmamış hatta Cumhurbaşkanı Denktaş'ın 'Kebabçı dükkânı mı kapatıyorsun' tepkisiyle karşılaşmıştır (Haber Kıbrıs, 17 Ocak 2012). Son olarak verilecek bir örnek ise, CTP'nin Sağlık Bakanı olan Ergin Abdullah İltaç'ın, tam gün yasasına ilişkin hazırladığı taslağın kendi parti grubu tarafından kabul edilmemesidir (Haber Kıbrıs, 27 Mart 2012). Özetle, doktorların hem devlette hem özelde çalışmasını engellemek isteyen siyasetçiler doktorların etkinliği nedeniyle bu amaçlarına ulaşamamış olup doktorların özelde çalışmasıyla ilgili sorun hâlâ güncelliğini korumaktadır.

Öte yandan, Barış Harekâtı'ndan önce Kıbrıs Türk toplumunun karşılaştığı iki sorun, hukukçuların öne çıkmasını sağlamıştır. Birincisi, sömürge ve ortak cumhuriyet döneminde Kıbrıs Türk toplumunun karşılaştığı eşitsizliklerin ve hukuksuzlukların savunulmasına ihtiyaç duyulmasıdır. Bu dönemde Denktaş, Osman Örek, Mustafa Çağatay ve diğer siyasetçi hukukçular, sadece siyasi lider olarak değil, bireysel ve toplumsal hakların mahkemelerde savunulması konusunda da öne çıkmışlardır. İkincisi, Kıbrıs Sorunu, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası ve uluslararası hukuk açısından müzakere edilirken hukukçulara duyulan ihtiyaçtır. Bu açıdan, Denktaş'ın hem hukukçu olması hem de iyi İngilizce bilmesi lider olarak öne çıkmasında etkili olmuştur. BM gözetiminde, 1968'de başlayan topluml ararası müzakerelerde de Kıbrıs Türk tarafının temsilcisi Denktaş olmuştur. Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra ise sağlanan güvenlik ortamı, homojen bir toplum yapısının oluşması ve Kıbrıs Sorunu müzakerelerine Türkiye'den alınan teknik destek, hukukçulara duyulan bireysel ve toplumsal ihtiyacı azaltmıştır.

Grafik 8.7. 1976-2018 Yılları Arasında Seçimlerde Doktor ve Hukukçuların Karşılaştırılması

Kaynak: KKTC Cumhuriyet Meclisi.

Bu tespitlerden sonra aşağıdaki grafikte araştırmaya konu olan 242 milletvekilinin meslek dağılımı gösterilmiştir. Milletvekillerinin 51'i doktor, 31'i bürokrat 28'i hukukçu, 28'i mimar-mühendis, 28'i ticaret-özel sektör çalışanı, 23'ü öğretmen, 10'u öğretim üyesi ve 38'i diğer meslek olarak tasnif edilmiştir.

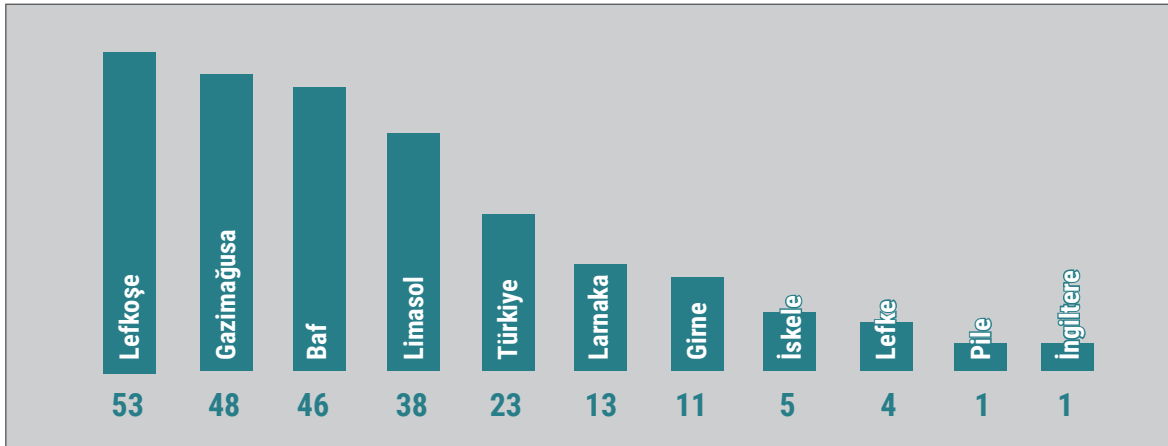
Bununla birlikte bilgilerine ulaşılan 242 milletvekilinin kamuda mı özelde mi çalıştığına yönelik yapılan tasnifte, 133 milletvekilinin seçilmeden önce kamuda çalıştığı, 109 milletvekilinin ise özel sektörde çalıştığı tespit edilmiştir. Kamu görevlilerinin önemli bir kısmında siyaset yasağının olmasına rağmen bu kadar yüksek bir orana ulaşılması kamu görevlilerinin belirleyiciliğini de göstermektedir.

8.8.5. Doğum Yeri

1976-2018 yılları arasında seçilen milletvekillerinden 53'ü Lefkoşa doğumludur. Lefkoşa'yı 48 milletvekili ile Mağusa takip etmektedir. Güneyde yer alan Baf doğumlu 46, Limasol doğumlu 38 milletvekili bulunmaktadır. Ancak, zaman geçtikçe güneyde kalan bölgelerin sayısında önemli artış beklenmemektedir. Ayrıca, Girne doğumlu 11, İskele doğumlu beş, Lefke doğumlu dört milletvekili bulunmaktadır. Yeşil hat içerisinde bulunan Pile doğumlu ve İngiltere doğumlu birer milletvekili vardır.

Türkiye doğumlu 23 milletvekili bulunmaktadır. Türkiye'deki il bazında Adana beş milletvekiliyle birinci sıradadır. Daha sonra Trabzon üç milletvekiliyle, Mersin ve Kars ise ikişer milletvekiliyle gelmektedir. Aydın, Bitlis, Eskişehir, Hatay, Kayseri, Kırklareli, Sakarya, Samsun, Sivas ve Nevşehir doğumlu birer milletvekili bulunmaktadır.

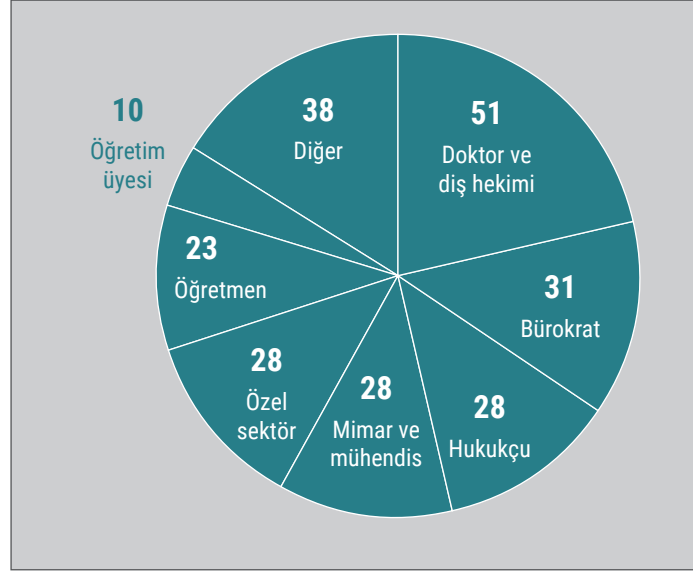
Grafik 8.9. 1976-2018 Yılları Arasında Seçilen Milletvekillerinin Doğum Yerleri

Kaynak: KKTC Cumhuriyet Meclisi.

Güneyde kalan ilçelerden gelenlerin milletvekili seçildikleri yerler, güney göçmenlerinin kuzeyde yerleştikleri bölgelerin dağılımını da yansıtmaktadır. Limasol doğumlu 38 milletvekilinin 19'u Girne'den seçilmiştir. Lefkoşa ve Güzelyurt'ta sekizer, KKTC'nin ikinci büyük şehri Mağusa'dan sadece iki Limasol doğumlu milletvekili bulunmaktadır.

Grafik 8.8. 1976-2018 Yılları Arasında Seçilen Milletvekillerinin Meslek Bilgileri

Kaynak: KKTC Cumhuriyet Meclisi.

Baf doğumlu 46 milletvekilinin 23'ü Lefkoşa'dan seçilmiştir. Daha sonra 10 milletvekiliyle Girne gelmektedir. Mağusa ve Güzelyurt'tan altışar milletvekili bulunmaktadır. Larnaka doğumlu 13 milletvekilinin dokuzu Mağusa'dan, seçilmiştir. Geri kalan milletvekillerinin ikisi Lefkoşa'dan, biri İskele'den ve biri Girne'den seçilmiştir.

Görüleceği üzere Limasol doğumlular Girne bölgesinde, Larnakalılar Mağusa bölgesinde yoğunlaşmışken, Baf'lular ağırlıklı olarak Lefkoşa'da olmakla birlikte diğer seçim bölgelerine de yayılmıştır.

8.9. TÜRKİYELİ GÖÇMENLERİN SİYASETTEKİ YERİ

2 Ağustos 1975 tarihinde yapılan Viyana Anlaşması çerçevesindeki nüfus mübadelesinde, Kuzey'den Güney'e 120 bin Rum, Güney'den Kuzey'e ise 65 bin Türk göç etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı). Ortaya çıkan nüfus ihtiyacı ise Türkiye Cumhuriyeti ile imzalanan Tarım İşgücü Protokolü kapsamında Türkiye'den gelen göçmenlerle karşılanmıştır (Kurtuluş, Purkis, 2014: 78). Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılan askerlere ve zamanla iş gücünü karşılamak için KKTC'ye gelenlere vatandaşlık hakkı verilmesi bu sayıyı giderek artırmıştır. Ancak, Protokol kapsamında ya da daha sonra gelen kaç kişiye vatandaşlık verildiğine ilişkin veriler net değildir. Hatay (2005: 58) tarafından, 2003 seçmen kütükleri ve 1996 nüfus sayımı verileri üzerinden yapılan çalışmada, nüfusun yüzde 25-30 civarının, seçmenlerin ise yüzde 20-25'ten fazla olmayan oranının Türkiye göçmeni olduğu öne sürülmektedir.

1975 yılından itibaren Kıbrıs'a yerleşmeye başlayan Türkiyeli göçmenler, zamanla ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar ve kültürel sorunlar nedeniyle ayrı bir siyasal örgütlenmeye gitmişlerdir. 1981 yılında yapılan seçimde emekli bir asker olan İsmail Tezer'in başkanlık yaptığı Türk Birlik Partisi seçim barajını geçerek Meclis'e girmiş ve Tezer, Türkiye kökenli ilk milletvekili olmuştur. Daha sonra Yeni Doğu Partisi'nin kurulması ve Türkiye kökenlilerin bu partide birleşmeleri sonucunda, 1985 yılında yapılan seçimde yüzde 8,76 oy oranıyla tamamı Türkiye kökenlilerden oluşan dört milletvekili Meclis'e girmiştir.

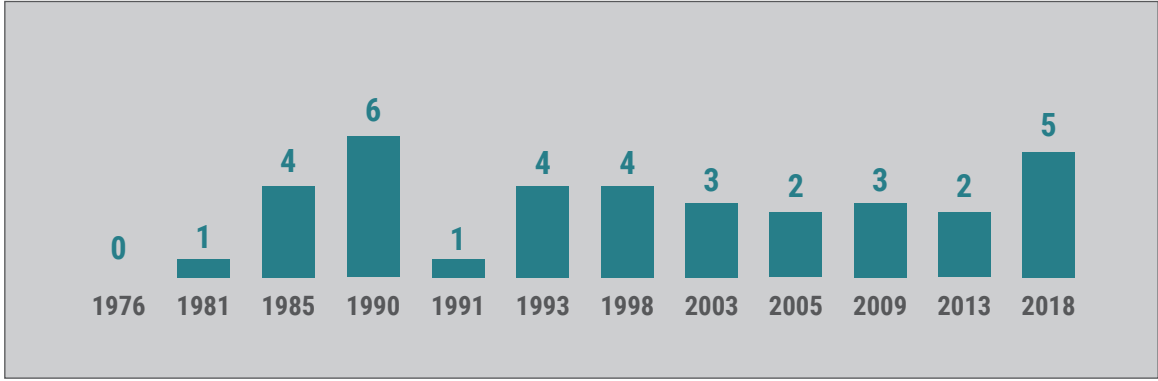
1990 seçimlerinde YDP'deki parti içi mücadele sonucunda partideki milletvekillerinin UBP'ye geçmesi ve YDP'nin, CTP ve TKP ile seçim ittifakı yaparak DMP adı altında seçime girmesi sonucunda Türkiyeli seçmen arasında bölünme olmuştur. Ancak, bu durumun seçimlere olumlu yansıdığı söylenebilir. Seçim sonucunda Türkiye kökenliler, 6 milletvekili ile şimdiye kadarki en yüksek temsil sayısına ulaşmışlardır. Daha da ilginç şimdiye kadar belirli kesimler tarafından UBP'yi desteklemek için Ada'ya getirildiği söylenen Türkiye kökenlilerin, UBP'ye karşı kurulan DMP ittifakında yer almasıdır. Seçilen altı milletvekilinin beşi UBP'den ve biri YDP kontenjanından DMP listelerinden seçilmiştir.

1992 yılında YDP kendini feshederek DP ile birleşmiştir. 1993 yılında yapılan seçimlerde göçmenleri temsil eden bir parti olmamasına rağmen, tamamı DP'den olmak üzere dört milletvekili Meclis'e girmiştir.

2003 yılında yapılan seçimlerde bir ilk daha gerçekleşmiştir. CTP, Birleşik Güçler açılımıyla partiyi daha geniş kesimlere açmış ve ilk defa Türkiye kökenli iki kişi CTP listelerinde Meclis'e girmiştir. UBP listelerinden seçilen bir milletvekiliyle birlikte Türkiye kökenli 3 kişi Meclis'e girmiştir. 2005 erken seçimlerinde ise bu sayı ikiye düşmüştür. 2009 ve 2013 seçimlerinde ise sırasıyla 2 ve 3 olmuştur.

2018 seçimlerinden önce önemli bir değişiklik olmuş, Türkiyeli göçmenler Yeniden Doğu Partisi adı altında tekrar örgütlenmişlerdir. Bu durumun da etkisiyle Türkiyeli göçmenler, 5 milletvekiliyle (2 YDP, 2 UBP ve 1 HP) Mecliste temsil edilmişlerdir. Ayrıca, bu seçimde, ilk defa ikinci kuşaktan (Türkiye kökenli fakat KKTC doğumlu) bir milletvekili (HP Milletvekili Mesut Genç) Meclis'e girmiştir.

Sonuç olarak, 1976 yılından itibaren yapılan ara seçimler dahil tüm seçimlerde yarışılan 545 koltuğun 35'ini Türkiye kökenliler kazanmıştır. Yine 1976'dan itibaren seçilen 243 milletvekilinin 24'ü Türkiye kökenlilerden oluşmaktadır.

Grafik 8.10. 1976-2018 Yılları Arasında Milletvekili Seçilen Türkiye Kökenliler

Kaynak: KKTC Cumhuriyet Meclisi.

Türkiyeli göçmenlerin seçim kazandıkları 35 koltuğun partileri dağılımı ise şöyledir: 12 UBP, 10 DP, 8 Türkiyeli göçmenlerin partileri (5 Yeni Doğu Partisi, 2 Yeniden Doğu Partisi, 1 TBP), 3 CTP, 1 ÖRP ve 1 HP olarak dağılmaktadır. TKP ve TDP'den Türkiye kökenli milletvekili seçilmemiştir.

İlçelere dağılımına bakıldığında zaman nüfus olarak göçmenlerin ağırlıkta olduğu Mağusa ve İskele ilçelerinde yoğunluk gözükmektedir. 35 milletvekilinin 16'sı Mağusa'dan, 10'u İskele'den, dördü Lefkoşa'dan üçü Girne'den seçilmiştir. Güzelyurt ve Lefke ilçesinden Türkiye kökenli milletvekili henüz seçilmemiştir.

Türkiye kökenli ilk bakan, 15 Mart 1982'de kurulan 3. Çağatay hükümetinde Devlet ve Sosyal Hizmetler Bakanı olarak görev yapan Türk Birlik Partisi Genel Başkanı İsmail Tezer olmuştur. KKTC'nin ilanından sonra Kurucu Meclis içerisinde oluşturulan 2. Konuk Hükümeti'nde Aytaç Beştaş, Turizm ve Sosyal Yardım Bakanı olmuştur. 1985 seçimlerinden sonra 1988-1990 yılları arasında görev yapan UBP-YDP ve YDP'den istifa eden Bağımsız milletvekillerinden oluşan Eroğlu hükümetlerinde Türkiye kökenli bakanlar görev yapmıştır. 1990-1996 arasında kurulan UBP ve DP-CTP hükümetlerinde, 1 Ocak 1994 ve 18 Ocak 1995 arasında görev yapan hükümet hariç, Türkiye kökenli bir bakan yer almıştır. 16 Ağustos 1996'da kurulan UBP-DP hükümetinde ise ilk defa iki Türkiye kökenli bakan yer almıştır.

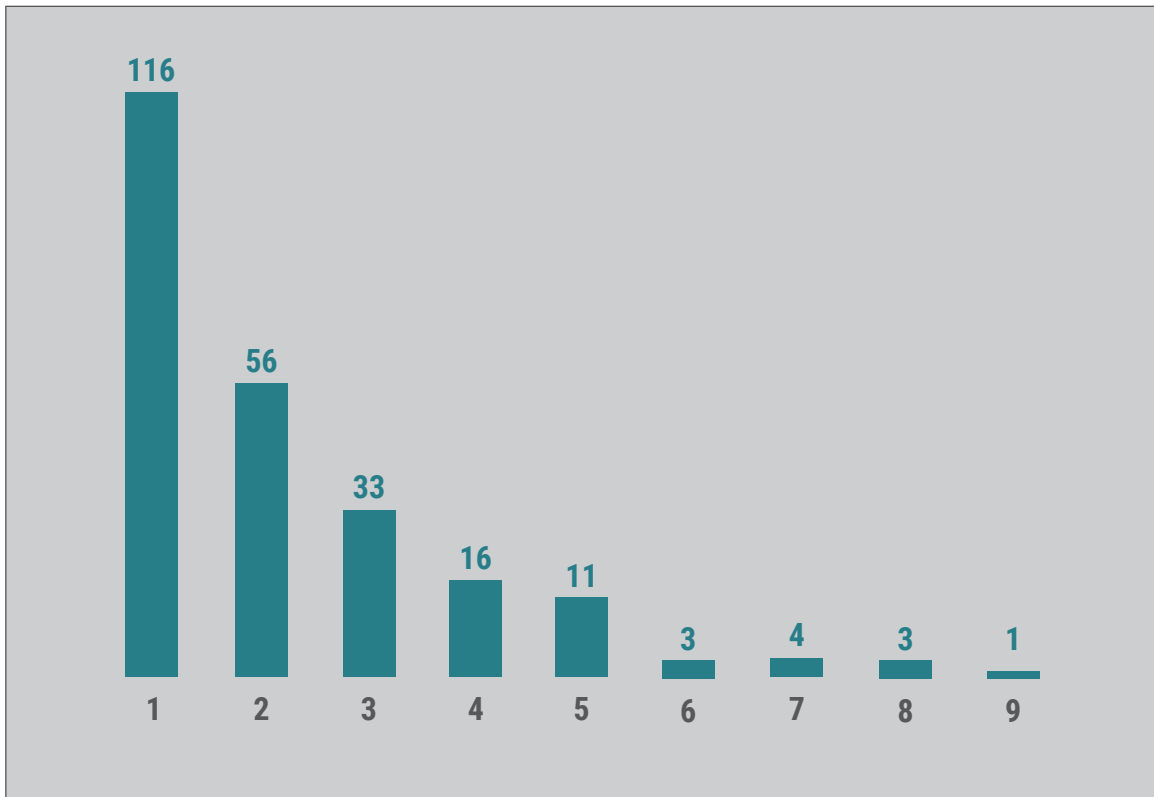
1998 seçimlerinden sonra 25 Eylül 2006 yılında kurulan CTP-ÖRP hükümetine kadar, kurulan hükümetlerde Türkiye kökenli bakan yer almamıştır. 2009 yılında yapılan seçimlerinden sonra kurulan UBP hükümetlerinde yine Türkiye kökenli bir bakan yer almamıştır. 13 Haziran 2013 ve 31 Ağustos 2013 tarihleri arasında görev yapan Sibel Siber geçici hükümetinde, Zeren Mungan Maliye Bakanı olarak görev yapmıştır. 2013'te yapılan seçimlerden sonra kurulan 15 Temmuz 2015 tarihine kadar devam eden CTP-DP hükümetlerinde, Zeren Mungan dışarıdan bakan olarak görev yapmıştır. Mungan, ayrıca CTP tarafından şimdiye kadar bakan yapılan ilk ve tek Türkiye kökenlidir. 15 Temmuz 2015'ten sonra kurulan CTP-UBP, UBP-DP ve 7 Ocak 2018 seçiminden sonra kurulan ve 22 Mayıs 2019 tarihine kadar devam eden CTP-HP-TDP-DP dördümlü hükümetinde Türkiye kökenli bakan yer almamıştır. Bu tarihten sonra kurulan UBP-HP hükümetinde bir ve hâlen görev yapan UBP-DP-YDP hükümetinde iki Türkiye kökenli bakan görev yapmaktadır.

Türkiye kökenliler Meclise kıyasla, hükümetlerde nispi olarak daha fazla temsil edilmekle birlikte, bazı dönemler kurulan hükümetlerde hiç yer almamaktadır. Ayrıca, şimdiye kadar Meclis Başkanı ve Meclis Başkan Yardımcısı makamına Türkiye kökenli bir milletvekili seçilmemiştir.

8.10. SEÇİLME SIKLIĞI

Milletvekillerin seçilme sıklığı, siyasal elitlerin değişimi açısından önemli bir göstergedir. 1976 yılından itibaren 11 seçim yapılmıştır. 1976 yılında yapılan ilk seçimde Meclis'e giren Derviş Eroğlu, girdiği seçimlerin tamamını kazanmış ve 9 defa seçilerek bu alanda bir rekor kırmıştır. Eroğlu yaklaşık 17 yıl 10 Başbakanlık, beş yıl Cumhurbaşkanlığı ve 20 yıldan fazla UBP genel başkanlığı yaparak KKTC siyasetinde uzun süre ulaşılamayacak sürekliliğe sahip olmuştur. Hâlen Mecliste yer alan Hüseyin Angolemlı (TDP) ve Serdar Denктаş (DP) ile Mehmet Bayram (UBP) sekiz defa seçilmişlerdir. Yedi defa seçilen sayısı dört (Ünal Üstel-UBP- hâlen milletvekili), altı defa seçilen sayısı üç (Hasan Taçoy-UBP- ve Hüseyin Özgürgün-UBP- hâlen milletvekili), beş defa seçilen sayısı 11, dört defa seçilen sayısı 16, üç defa seçilen sayısı 33, iki defa seçilen sayısı 56 ve bir defa seçilen sayısı 116'dır. (Bunların 21'i 2018'de ilk defa seçilmiştir.)

Grafik 8.11. 1976-2018 Yılları Arasında Milletvekillerin Seçilme Sıklığı

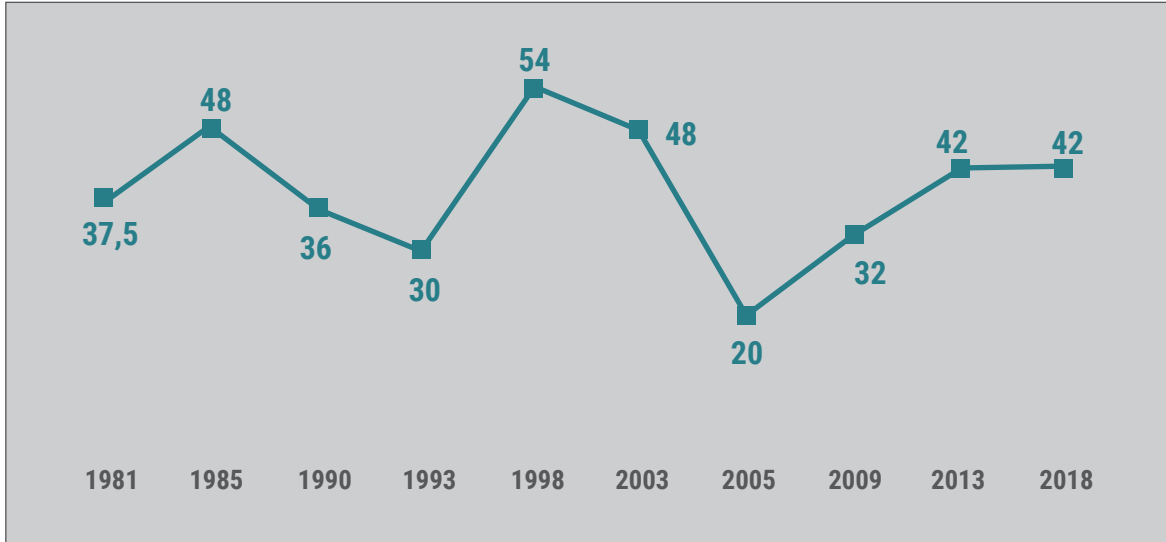
Kaynak: KKTC YSK.

Son yapılan seçimlerde milletvekillerinin seçilme sayısı ise aşağıda gösterilmiştir. İlk defa seçilenlerin sayısı 21'dir. İkinci defa seçilenlerin sayısı 15'tir. Üçüncü defa seçilenlerin sayısı beştir. Dördüncü, beşinci, altıncı ve sekizinci defa seçilen sayısı ise ikidir. Yedinci defa seçilen milletvekili sayısı birdir.

Grafik 8.12. 2018 Milletvekili Seçimlerinde Milletvekillerin Seçilme Sayısı

Kaynak: KKTC YSK.

Meclis'in yenilenme oranı ise 1981 seçimlerinden itibaren aşağıda gösterilmiştir. Şimdiye kadar en çok yenilenme, yüzde 54 (27 milletvekili) ile 1998 yılında yapılan seçimlerde olmuştur. Milletvekili sayısının 40'tan 50'ye yükseldiği 1985 seçimlerinde ve Annan Planı döneminde, yenilenme oranı yüzde 48 (24 milletvekili) olmuştur. En az değişim ise 2003 genel seçimlerinden iki yıl sonra yapılmak zorunda kalınan 2005 seçimlerinde yüzde 20 ile olmuştur. Son iki seçimde ise değişim oranı yüzde 42 (21 milletvekili) olmuştur.

Grafik 8.13. 1976-2018 Yılları Arasında Cumhuriyet Meclisinin Yenilenme Oranı

Kaynak: KKTC YSK.

1998 yılında yenilenme oranının yüksek olmasında, 1992 yılında kurulan ve 1993'te ikinci parti olan DP'nin ve 1990'ların ortasında genel başkan değişimi dâhil ciddi değişimler yaşayan solun büyük partisi CTP'nin ciddi oy kaybetmesi etkili olmuştur. 2003 seçimlerinde ise Annan Planı'nın yarattığı etkiyle CTP'nin ilk defa birinci parti olması ve diğer sol partilerin bir araya gelerek kurdukları BDH'nin yükselişe geçmesi, yenilenme oranının yüksek olmasına neden olmuştur.

2013 seçimlerinde UBP'nin istifalar sonucu zayıflaması ve CTP'nin 2009 seçiminden sonra tekrar birinci parti olması ve 2018 seçimlerinde yeni kurulan HP ve YDP'nin barajı geçerek toplamda 11 milletvekili çıkarması sonucunda son iki seçimde yüzde 42'lik yenilenme oranı olarak gerçekleşmiştir. Bu yenilenme oranı aynı zamanda son dönemde KKTC siyasetindeki dalgalanmayı ve arayışları göstermektedir.

8.11.KIBRIS TÜRK SİYASETİNDE BAKAN OLMANIN ÖNEMİ

Kıbrıs Türk siyasetinde milletvekili olarak seçilmek siyasi kariyerin devamı için yeterli görülmemektedir. Milletvekilleri, partileri hükümetin ortağı olduğu zaman bakan olmak için adeta yarışmaktadır. Bakan olunmadığında yaşanan küskünlükler, bakanlıktan alındığı zaman parti değiştirmeler veya bakan olma karşılığında başka partiye geçme örnekleri Kıbrıs Türk siyasetinde bolca bulunmaktadır.

Peki neden Bakan olmak önemsenmektedir? Bu sorunun genel cevabı, parlamenter sistemlerde siyasi kariyer açısından her milletvekilinin bakan olmayı arzu etmesidir. Ancak, KKTC'de patronaj sistemi bakanlara hem görev yaptıkları alanla ilgili seçmenle patronaj ilişkisi kurma imkânı hem de bakanlık kadrolarına atayacağı bürokratlar ve bakanlığa yapılacak istihdamlarda, herhangi bir bütçesi ve istihdam yetkisi olmayan milletvekillere göre ciddi avantajlar sağlamakta ve bu durum bakan olan milletvekillerinin tekrar seçilmesini kolaylaştırmaktadır. Aşağıdaki grafikte yapılan seçimlerde seçilmenden önce bakanlık yapmış milletvekillerinin sayısına yer verilmiştir.

Grafik 8.14. 1976-2018 Yılları Arasında Yapılan Seçimlerde Seçimden Önce Bakanlık Yapmışların Sayısı

Kaynak: Aydoğdu (2005) ve KKTC Başbakanlık.

1976 yılında yapılan seçimlerde 12 milletvekili daha önce Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde kurulan hükümette veya 1964 yılından sonra Kıbrıs Türk toplumu tarafından kurulan geçici yönetimlerde bakanlık veya ona karşılık gelen üyelik görevlerinde bulunmuştur.

Bakanlık yapan ve seçilen milletvekili sayısı ikinci seçimde 14 olmuştur. KKTC kurulduktan sonra yapılan seçimde ise bu sayı 10'a düşmüştür. Bu azalışta UBP'deki kadroların değişimi önemli olmuştur. Örneğin, UBP'nin ilk üç başbakanı (Nejat Konuk, Osman Örek ve Mustafa Çağatay) partiden ayrılmış ya da siyaseti bırakmıştır.

1990 ve 1993 yıllarında bu sayı sırasıyla 16 ve 15 olmuştur. 1998 yılında Meclis'in önemli bir kısmının yenilenmesi sonucunda bakanlık yapan milletvekili sayısı 10'a düşmüştür. 2003 yılında aynı şekilde CTP'nin ilk defa birinci parti ve iktidar olması sonucunda bu sayı 11 olmuştur. 2005 ve 2009 seçimlerinde 15'e yükselen bakan sayısı, 2013 ve 2018 seçimlerinde 18'e yükselmiştir.

2013 ve 2018 seçimlerinde 21 yeni milletvekilinin (Grafik 8.14) seçildiği de dikkate alındığında, bu seçimlerde daha önce bakanlık görevi yapmamış sadece milletvekilliği yapan 11 milletvekili seçilebilmiştir.

8.12. AİLENİN SİYASETTEKİ YERİ

Küçük toplumlarda aile ve aile bağları siyasette belirleyici olmaktadır. Bu durumun en somut göstergesi, 2018 yılında yapılan seçimde 50 milletvekilinin dokuzunun, geçmiş dönemde aktif siyaset yapan yani eski milletvekili, bakan, başbakan ve cumhurbaşkanlığı yapmış siyasetçi ailelerden gelmesidir.

Bunlardan en bilineni kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf Raif Denktaş'ın oğlu DP Milletvekili Serdar Denktaş'tır. Serdar Denktaş, 1990 yılından itibaren aralıksız tüm seçimlerde milletvekili seçilmiş ve çeşitli hükümetlerde Başbakan Yardımcılığı, Ekonomi Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı gibi kritik bakanlıklarda görev almıştır.

UBP Milletvekili Resmîye Eroğlu Canaltay, 3. Cumhurbaşkanı ve eski Başbakan Derviş Eroğlu'nun kızıdır. UBP'den milletvekili seçilen Sunat Atun (babası Ata Atun-milletvekili), Oğuzhan Hasipoğlu (babası Ertuğrul Hasipoğlu-milletvekili ve bakan) ve İzlem Gürçağ Altuğra (Babası Erdinç Gürçağ-milletvekili ve bakan) siyasetçi aileden gelmektedir.

Solun büyük partisi CTP'de siyasetçi aileden gelen milletvekili sayısı üçtür. Bunlar, Sıla Usar İncirli (babası CTP'nin 70 ve 80'li yıllarında etkili olan genel sekreteri ve milletvekili Naci Talat), Doğuş Derya (babası Ahmet Derya-milletvekili ve bakan) ve Armağan Candan'dır (babası Vasfi Candan-milletvekili). CTP'nin toplam milletvekili sayısının 12 olduğu dikkate alındığında toplam CTP milletvekillerinin dörtte biri siyasetçi aileden gelmektedir.

Son olarak, HP Milletvekili Erek Çağatay, KTFD'nin 3. Başbakanı olan Mustafa Çağatay'ın oğludur.

8.13. SONUÇ

20. yüzyılın başından itibaren, toplumu yöneten ve yönetilen olarak iki kısma ayırarak yönetenleri 'elit' olarak tanımlayıp inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu elitler, siyasal, ekonomik, askeri, bürokratik başlıklar altında sınıflandırılmış, ancak demokratik olsun olmasın bütün toplumlarda 'erki' diğer bir deyişle siyasal karar alma mekanizmalarını elinde tutan siyasal elitlere ilişkin çalışmalar daha fazla öne çıkmıştır. Bu çalışmada da KKTC'de Barış Harekâtı'ndan sonra seçilen cumhurbaşkanları ve milletvekilleri incelenerek KKTC'deki siyasal elit tanımlanmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte, 1974 öncesi döneme baktığımızda, İngiliz yönetiminin Ada'yı devraldığı tarihten itibaren Kıbrıs Türk toplumu, İngilizlerin oluşturduğu Kavanin Meclisi'nde tüccar, doktor ve avukat gibi gelir düzeyi yüksek ve eğitimli seçkinler tarafından temsil edilmiştir. Bu dönemde 1878'de İngilizler ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşma gereği korunan Evkaf-ül Ahkam ve bir üyesinin Osmanlı (Türk) olması gereken Evkaf Murahhıslığı öne çıkmıştır. 1931 İsyanı sonrasında kısıtlanan örgütlenme özgürlüğünün 1943 yılından itibaren gevşetilmesi üzerine, Kıbrıs Türk toplumu da örgütlenmesine hız vermiştir.

Diğer yandan, 1974 sonrası KKTC siyasal kültürü üzerinde belirleyici olan bazı unsurlar bulunmaktadır. Öncelikle, KKTC yaklaşık 380 bin nüfusuyla küçük bir toplumdur ve bu nedenle kişisel ve informal ilişkiler öne çıkmaktadır. Vatandaşlar siyasetçilere kolaylıkla ulaşabilmekte, siyasetçiler ise her zaman toplumun içinde ve göz önünde olmaktadır. Dolayısıyla ideoloji kadar kişisel ilişkiler, meslek ve akrabalık da seçilme için belirleyici olmuştur. Kişisel ilişkiler bu kadar belirleyici olmasına rağmen, siyasal sistemde partiler çok belirleyicidir. Cumhurbaşkanı ve milletvekili seçilmek için siyasal parti desteği ve partiden aday olmak oldukça önemlidir. Şimdiye kadar, bağımsız aday olsa da partilerin desteklediği hiçbir cumhurbaşkanı seçilmediği gibi, bağımsız bir milletvekili adayı da seçim kazanamamıştır.

Nüfusun küçük olması kadar, yapısı da önemlidir. 2019 yılında 382 bin 230 olarak açıklanan KKTC nüfusuna, vatandaş olmayan öğrenciler ve çalışma izni ile KKTC'de bulunanlar da dahildir. Nüfusun yaklaşık üçte ikisinin seçmen olduğu tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, nüfus ile seçmen arasında uyumsuzluk bulunmaktadır. Seçmenlerin önemli bir kısmı da kamu görevlileri ve emeklilerinden oluşmaktadır. Son yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde kayıtlı seçmenlerin yüzde 42,7'sini, toplumun

bu kesimi oluşturmaktadır. Bunun sonucu olarak, kamu görevlileri ve emekliler ile bunları temsil eden örgütlenmeler, seçilme veya seçilmeme üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Bahsedilen bu özelliklerin nedeni ya da sonucu olarak, KKTC’de patronaj sistemi ve politik klientalizm geçerlidir. Bu durum ‘gör beni göreyim seni’ olarak da ifade edilmektedir.

Siyasal kültürlerle ilgili hususların yanında KKTC’deki seçim sistemi de siyasal elitlerin oluşumu açısından belirleyicidir. Seçmenlerin sadece partiye (mühür) oy vermenin yanı sıra partiye oy verip parti adaylarının seçilme sıralamasını değiştirebilmesi (tercihli oy) ve partilere değil birden fazla partinin adaylarına oy verebilmesi (karma oy), seçmenlerin elini adaylar karşısında güçlendirmekte ve seçmenlere örgütlenmiş çıkar gruplarının çıkarlarına dokunan siyasal partiyle birlikte adaylarını da cezalandırma imkânı vermektedir. 1976 seçiminde CTP Genel Başkanı Ahmet Mithat Berberoğlu ve 2013 seçiminde UBP Genel Başkanı ve Başbakan İrsen Küçük seçilememiştir. Özetle, bu seçim sistemi adayların listedeki aday sırasını önemsiz hâle getirmekte, adayların bilinirliği, seçmenleri cezbedecek popülist politikaları yürütme noktasındaki becerisi, siyasetçilerin sendikalar ve ticari örgütleriyle uyumu, güçlü aile ve hemşehri bağlarının varlığı, mesleği ve sadece kendi partisinden değil diğer seçmenlere de hitap etmesi belirleyici olmaktadır.

Şimdiye kadar seçilen beş cumhurbaşkanına baktığımızda, altı defa seçilen Rauf Denктаş hariç hiçbir cumhurbaşkanı ikinci defa seçilememiştir. Seçilen beş cumhurbaşkanının üçü UBP’nin desteklediği aday, birisi CTP’nin, birisi TDP’nin (TKP’nin devamı) desteklediği adaydır. 1992 yılında kurulan DP ise bu tarihten itibaren Denктаş’ı desteklemiştir. 1976 yılında siyasi hayatta var olan ve varlığını hâlen devam ettiren bütün partileri temsil eden adaylar seçim kazanmıştır. Seçilen bütün cumhurbaşkanlarının tamamı seçilmeden önce, belediye başkanlığı, milletvekilliği, bakanlık ya da başbakanlık gibi bir siyasi görev üstlenmiştir. Eğitim ve meslek açısından ise çeşitlilik bulunmaktadır.

Milletvekillerini dikkate aldığımızda, Kıbrıs Türk siyasal elitinin yüksek eğitilmiş olduğu ve bu eğitimi ağırlıklı olarak Türkiye olmak üzere yurtdışında aldığı, meslek olarak doktorların zamanla öne çıktığı, kamuda çalışmanın özel sektörde çalışmaya göre avantaj olduğu, bakan olarak görev yapmanın seçilmeyi kolaylaştırdığı ve siyasetçi aileden gelmenin önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, nüfusun yüksek eğitilmiş olmasına rağmen kadınların yeterince temsil edilmediği ve nüfusa oranla Türkiyeli göçmenlerin siyasal temsilinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Ancak, bu iki grubun son dönemde temsiliyet oranlarında bir artış görülmektedir. Geçmişte doktorlar ve hukukçular birbirine yakın oranda temsil edilirken, zamanla doktorlar öne çıkmıştır. KKTC’de yükseköğretimin gelişmesiyle birlikte, eğitim görmüş elitlerin sayısı artmaktadır.

Öte yandan, Kıbrıs Türk siyasal eliti, dünden bugüne farklı aşamalardan geçmiş, bir dönüşüm içerisinde olmuştur. 1940’lı yıllardaki siyasal örgütlenme içerisinde yer alan, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin 1960-1963 dönemindeki yetkili organlarında görev yapan, 1964 sonrasında ise gerek mücahit olarak gerekse oluşturulan yönetimlerde siyasi ve bürokratik görevlerde bulunan kişiler, Barış Harekâtı’ndan sonra kurulan yönetimde etkin olmuştur. Bu kuşak 2000’li yılların başına kadar ülkeyi yönetmiştir. Erenköy Direnişi’nden sonra Türkiye’ye eğitim için giden ve buradaki sol hareket içerisinde aktif olarak yer alan öğrenciler, KKTC’ye dönerek CTP başta olmak üzere sol hareket içerisinde yer almış ve bu partilerin yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. 2000’li yılların başında başlayan Annan Planı’nın Kıbrıs Sorunu’nda getirdiği olumlu hava ile birlikte, bu elitler KKTC’de cumhurbaşkanlığı dahil tüm üst düzey görevlere gelmiştir. Her iki kuşak da 1974 öncesi yaşanan toplumlar arası çatışmaya bizzat şahit olmakla birlikte, ilk kuşak elitler, KKTC’nin kendi ayakları üzerinde durmasını öncelerken ikinci kuşak elitler için federal ve birleşik Kıbrıs’a ulaşmak birinci öncelik olmuştur.

2010 yıllarından sonra ise yeni bir siyasal elit kuşağı oluşmaktadır. Bu kuşak, 1974 öncesi çatışma ortamından doğrudan etkilenmemiş, kültürel ve dinî olarak daha homojen bir toplumda yetişmiş, sıkça eleştirmiş olsalar da vatandaşı oldukları, hizmet verdikleri veya aldıkları bir devlet tecrübesi yaşamış ve yüksek eğitim için yurtdışına gitme ihtiyacını daha az hissetmiştir. İlk iki kuşak, Kıbrıs Türk toplumunun bir geleceği olmasını veya varoluşunu sağlayarak tanınmamış da olsa bir devlet kurmuşken, son ve yeni kuşak ise Kıbrıs Türk toplumunun ileride nasıl bir yapıyla yoluna devam edeceğini belirleyecektir.

KAYNAKLAR

- Aka, M. (2018). "1983-2011 Arası Dönemde Türkiye'de Parlamenter Seçkinler ve Toplumsal Özellikler." (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Akgül, M. (2016). "Siyasal Elitizm ve Ötekileştirme Bağlamında Ana Akım Medyada Politik Figür İmgisinin Dönüşümü". (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Arslan, A. (2007). *Elit Sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aydoğdu, A. (2005). *Kıbrıs Türk Seçimleri ve Yönetimleri*, Ankara: BRC Basım ve Matbaacılık.
- Bottomore, T. (1996). *Seçkinler ve Toplum*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Devlet Planlama Örgütü (DPÖ). (2020). *Yerel Yönetimler Raporu 2019*. Erişim: <https://www.devplan.org/belediyeler/Yerel-Yonetimler-2017-2019.pdf>, Lefkoşa.
- Egemen, S. (2006). *Kıbrıslı Türkler Arasında Siyasal Liderlik*. Lefkoşa: Ateş Matbaacılık.
- Evre, B. (2004). *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği: Oluşumu ve Gelişimi*. Lefkoşa: Işık Kitabevi.
- Faustmann, H. (2008). *Aspects of Political Culture in Cyprus*. Ker-Lindsay, J. ve Faustmann, H. (Ed.), *The Government and Politics of Cyprus (17-44)*. Bern: Peter Lang.
- Freedman, L. (2019). *Strateji: Bir Tarih*, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Gazioğlu, A. (2000). *Enosis Çemberinde Türkler: Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı (1)*, Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Gürkut, Ö. ve Soyalp, D. (2017). *Yarım Kalmış Bir Yaşam: Dr. Burhan Nalbantoğlu*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Tabipleri Odası Yayını.
- Hatay, M. (2005). *Beyond Numbers: An Inquiry into the Political Integration of the Turkish 'Settlers' in Northern Cyprus*. Oslo: PRIO Cyprus Centre. Erişim: https://www.files.ethz.ch/isn/38138/2005_beyond_numbers_report.pdf
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Hill, G. (2016). *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kapanı, M. (2009). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Katsourides, Y. (2012). Composition, Recruitment and Career Patterns of the Political Elite in Cyprus (1988-2010). *Cyprus Review*, 24(1), 15-37. Erişim: <https://pdfs.semanticscholar.org/898f/583e69e48fedd1019e8cb57e23812ee4e9bc.pdf>
- Kendirci, B. (2013). Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında İmzalan Ekonomik Programlar. Soyalp Tamçelik (Ed.), *2012 Kuzey Kıbrıs Gelecek Vizyonu (255-321)*. Ankara: EkoAvrasya Yayınları.
- Kendirci, B. (2018). *2017 KKTC Ekonomi Durum Raporu*. Erişim: www.kei.gov.tr, Lefkoşa.
- Kendirci, B. (2019). Ekonomik Reform Uygulamalarında Siyasal Sistemin Etkisi: Kuzey Kıbrıs-Güney Kıbrıs Karşılaştırması (2013-2015). (Yüksek Lisans Tezi). Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa.
- Kızılyürek, N. (2005). *Doğmamış Bir Devletin Tarihi: Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KKTC Milli Eğitim Bakanlığı. (2020). 2019-2020 İstatistik Yıllığı. Erişim: <http://eohd.mebnet.net/sites/default/files/2019-2020%20MEKB%20IstatistikYilligi.pdf>, Lefkoşa.
- Kurtuluş, H. ve Purkıs, S. (2014). *Kuzey Kıbrıs'ta Türkiyeli Göçmenler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sonan, S. (2014). In the Grip of Political Clientelism: The-Post 1974 Turkish Cypriot Politics and the Politico-Economic Foundations of Pro-Taksim Consensus. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Universität Duisburg-Essen.
- Mills, W. (2019). *İktidar Seçkinleri*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Pareto, V. (2018). *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV). (2012). *KKTC KİT Sistemi'nin Fonksiyonel ve Kurumsal Analiz*.
- Vergin, N. (2008). *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- World Bank. (2006). *Sustainability and Sources of Economic Growth in the Northern Part of Cyprus*.

İnternet Kaynakları

- Gündem Kıbrıs. (2021, 16 Temmuz). Millet Partisi resmen kuruldu! Erişim Tarihi: 21.8.2021. Erişim: <https://www.gundemkibris.com/kibris/millet-partisi-resmen-kuruldu-h320618.html>
- Haber Kıbrıs. (2012, 17 Ocak). Erbilin: "Eroğlu az daha UBP'den TKP'ye geçiyordu". Erişim Tarihi: 22.08.2021. Erişim: <https://haberkibris.com/erbilen-eroglu-az-daha-ubpden-tpye-geciyordu-2012-01-17.html>
- Haber Kıbrıs. (2012, 27 Mart) CTP hükümet oldu ama iktidar olamadı. Erişim Tarihi: 22.08.2021. Erişim: <https://haberkibris.com/ctp-hukumet-oldu-ama-iktidar-olamadi-2012-03-27.html>

- Kıbrıs Gazetesi. (2021, 6 Temmuz). Bertan Zaroğlu YDP'den istifa etti Millet Partisi adında yeni bir parti kuruyoruz. Erişim Tarihi: 21.8.2021. Erişim: <https://www.kibrisgazetesi.com/kibris/bertan-zaroglu-ydpden-istifa-etti-millet-partisi-adinda-yeni-bir-h114912.html>
- KKTC Mahkemeler. (tarih yok). Birleştirilmiş Yasalar. Erişim Tarihi: 21.8.2021. Erişim: <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>
- KKTC Maliye. (2020). Maaş Alanların Sayı ve- Ödeme Miktarları 2020. Erişim Tarihi 21.08.2021. Erişim: <http://www.kktcmaliye.com/maas-alanlarin-sayi-ve-odeme-miktarlari-2020>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (tarih yok). Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, Bm Müzakerelerinin Başlangıcı. Erişim Tarihi: 23.08.2021. Erişim: https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa

Gazimağusa Limanı, Kaynak: Hüseyin Tunca

KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA EKONOMİNİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Özgür ÜÇKUŞ*

ÖZET

Kıbrıs, tarihte egemen devletlerin her daim dikkatini çeken bir coğrafya olmuştur. Ada üzerinde yaşanan gelişmeler kamuoyunda her zaman siyasi düzlemde izlense de iktisadi olarak da karşılık bulmuştur. Osmanlı döneminde yönetici sınıfın önemli bir parçası olan ve başta tarım olmak üzere ekonominin üretim alanlarında yer alan Kıbrıs Türk toplumu, önce İngiliz İdaresi döneminde, ardından “Kıbrıs Cumhuriyeti”nin kurulmasıyla 1960’larda yoğunlaşan Rum saldırıları sonucu ekonominin üretim alanlarından dışlanmıştır. Kıbrıs Türkü’nün Ada’daki varlığının sürdürülmesi Türkiye için “milli dava”dır. Bu durum, Türkiye-KKTC ilişkilerini siyasi ilişkilerde olduğu kadar ekonomik boyutuyla da önemli kılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye her alanda olduğu gibi ekonomik olarak da KKTC’yi desteklemektedir. Türkiye’nin güçlü ekonomik desteğine karşın, KKTC ekonomik olarak içsel ve dışsal birçok kısıtla karşı karşıyadır. Ülkenin karşı karşıya bulunduğu bu kısıtların bir bölümü küçük bir ada ülkesi olmasından, bir bölümü de özgül koşullarından kaynaklanmaktadır. Maruz kaldığı haksız izolasyon ve ambargolar, KKTC’deki iktisadi koşulları ağırlaştırırken siyasetin istikrar-sızlığı ve popülist politikalar reform yapma fırsatlarını da zora sokmaktadır. Bu çalışmada, KKTC ekonomisinin tarihsel gelişim süreci içerisinde incelenmesine yer verilirken, uygulanan iktisadi politikalar irdelenmiş ve KKTC’nin özgül koşulları göz önüne alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Bununla birlikte 1977-2020 döneminde ülke ekonomisinin tarihsel gelişimi önemli makroekonomik göstergeler ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: KKTC, Ekonomi, Kalkınma, Reform.

* Strateji ve Bütçe Uzmanı, Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi.
e-posta: ozgur_uckus@hotmail.com

9.1. GİRİŞ

Kıbrıs, tarihte sahip olduğu ormanlar ve bakır cevherleri dışında önemli yeraltı kaynaklarına sahip olmasa da bulunduğu coğrafi konum itibarı ile her zaman egemen devletlerin ilgisini çekmiştir. Uzun yıllar Venedik sömürgesi altında yaşayan Ada halkı, 1571’de Osmanlı’nın Ada’yı fethiyle dinî özgürlüklerine kavuşmuş, ekonomik olarak da refah düzeyini artırmıştır. İlerleyen yıllarda tarım ve ticaretin önemli merkezlerinden biri olan Kıbrıs, Osmanlı’nın Ada’yı İngilizlere terk etmesinin ardından çalkantılı bir döneme girmiştir. 1930’larda önce İngiliz yönetimine karşı başlayan isyanlar, daha sonra Ada’daki Türkleri hedef almıştır. Rumların, 1960’ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kuruluş ilkelerinden uzaklaşarak Türkleri önce ekonominin üretim imkânlarından, ardından devlet yönetiminden dışlaması ve EOKA terör örgütünün Kıbrıslı Türklerle uyguladığı zulüm, Ada’da Kıbrıs Türk nüfusu için tehdit oluşturmuştur. 1974 Barış Harekâtı sonrasında Kıbrıs Türk toplumu, Türkiye’nin desteğiyle yeni bir devlet düzeni inşa etmiştir. İlk yıllarda Devletin konsolidasyonunu sağlamak ve ekonominin kurumsallaşmasına çaba sarf etmek için önemli girişimler olsa da iki toplum arasında başlayan müzakereler, güvenlik kaygıları ve Ada’nın uluslararası ilişkilerde önemli bir mücadele alanı hâline gelmesi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde (KKTC) ekonominin kurumsal altyapısının güçlendirilmesi çalışmalarını ikinci plana itmiştir. Ada’da devam eden çözüm beklentisi, alınması gereken rasyonel iktisadi kararların zaman zaman gecikmesine yol açmıştır.

KKTC’nin uluslararası siyasi konumu, özellikle Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) sürecinin hızlanmasıyla, önemli bir tartışma konusu hâline gelmiştir. Tartışmalar genel olarak sorunun uluslararası siyasi ve askerî yönüne odaklanmış, iktisadi boyutu ise fazla ilgi uyandırmamıştır. Kıbrıs meselesinin siyasi ve askerî boyutunun önemini yadsımak mümkün değilse de siyasi ve sosyal eşitlik talebindeki Kıbrıs Türk toplumunun, Rum toplumu ile arasındaki yaklaşık 2,5 katlık gelir farkı da önemli bir gerçeklik olarak ortadadır. Ada’da eşitlikçi bir çözümün ön koşulu, Kıbrıs Türk toplumunun gelir seviyesinin aradaki farkı kapatacak ölçüde artmasıdır. Bu, KKTC ekonomisinin hızlı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi gerçekleştirmesi ve ülkenin yetersiz üretim düzeyinin artırılmasıyla mümkündür (Karaman, 2005: 2). Kıbrıs Türk toplumunun kendi ayakları üzerinde durabildiği, ekonomideki kurumsallaşmayı tamamladığı ve rekabet edebilir bir ekonomiye sahip olduğu koşullar KKTC’yi uluslararası alanda güçlü kılacaktır.

Ancak KKTC ekonomisindeki birçok kısıt sürdürülebilir bir ekonomik yapı tesis edilmesini zorlaştırmaktadır. Küçük bir ada ülkesi olarak nitelendirilebilecek KKTC, ada ekonomilerinin karşı karşıya kaldığı iktisadi zorlukları paylaşmaktadır. Bu zorluklar; ölçek ekonomilerinin faydalarından yoksun bırakan yetersiz kaynaklar, küçük iç pazarlar ve birkaç dış pazara yoğun bağımlılık, enerji, altyapı, ulaşım, iletişimde yüksek maliyetler, ihracat pazarlarından ve ithalat kaynaklarından uzak mesafeler, sınırlı sayıda ihraç ürünü, düşük ve düzensiz uluslararası ticari hacimler, tecrit edilmişlik, uzman eksikliği olarak sıralanmaktadır (OECD, 2018: 21-22). KKTC’nin tanınmamasının getirdiği ekonomik izolasyonlar, KKTC ekonomisini diğer ada ekonomilerinden daha fazla tecrit edilmişlikle karşı karşıya bırakmaktadır. İzolasyonların KKTC ekonomisine maliyeti, 1977-2006 yılları arasında 25 milyar ABD doları olarak hesaplanmıştır (Gökçeşu, 2009: 70-80). Bu kısıtların ötesinde KKTC; ithalata olan bağımlılığı, ihracat düzeyinin düşüklüğü, para politikası araçlarından yoksunluğu, siyasi istikrarsızlık ve popülist politikalar, yüksek kamu harcamaları dolayısıyla dış finansman bağımlılığı yaşaması ve ekonomik anlamda kurumsallaşmasını tamamlayamaması gibi özgül koşullarının getirdiği zorlukları da barındırmaktadır (Karaman, 2005: 1). Öte yandan, KKTC, turizm ve yükseköğretim gibi başat sektörleriyle ekonomi için kaynak yaratabilmektedir. Nitekim KKTC ekonomisi maruz kaldığı haksız ambargo ve izolasyonlar sebebiyle ekonomik olarak zorluklar yaşarken küresel ekonomik sistemden kopmamış, dünyanın her yerinden ağırladığı turist ve öğrencilerle önemli bir çekim merkezi olma yolunda çaba sarf etmiştir. KKTC, “Bilişim Adası” olma vizyonu ve Türkiye’den gelen suyun modern tarım imkânlarıyla da desteklenerek tarımda sağlayabileceği yüksek katma değerle güçlü bir potansiyel barındırmaktadır. Bununla birlikte KKTC’de eğitim seviyesi yüksek beşerî sermaye ve 83 milyon nüfuslu Türkiye pazarına yakınlığı da KKTC için önemli bir avantaj sunmaktadır.

Türkiye, KKTC'nin maruz kaldığı ekonomik yükü en aza indirmek için önemli destek sağlamaktadır. Türkiye KKTC'ye sağladığı destekler için 1975'ten itibaren kurumsal ve sistematik bir yöntem geliştirmiştir. Ancak destekler uzun yıllar KKTC'de sürdürülebilir bir ekonomik sistem tesis etmek için yeterli olmamış özellikle verimsiz alanlarda kullanılan kaynaklar "yardım bağımlılığı" yarattığı gerekçeyle eleştirilmiştir. Ancak 1997'de başlayan ve 2002 yılından itibaren daha sistematik bir hâle gelen program bazlı yardım modeliyle KKTC'de ekonominin sürdürülebilirliği ve yapısal dönüşümü için önemli bir girişim sağlanmıştır. Özellikle 2010 yılından sonra kamuoyu ve siyasi iradenin kabul ettiği ve kısmen sahiplendiği ekonomik programlar KKTC'de önemli bir başarı hikâyesini temsil etmiştir.

Bu çalışmanın amacı, KKTC'deki ekonomik yapının geçmişten günümüze nasıl bir düzlemde geliştiğini irdelemektir. KKTC'nin mevcut ekonomik koşullarını ortaya çıkaran arka plan ve tarihsel gelişim seyri içerisinde izlenen iktisadi politika ve stratejilerin incelendiği bu çalışma, 43 yıllık süre içerisinde KKTC'nin önemli makroekonomik verilerindeki performansı da ele almaktadır. Bu bağlamda çalışma, KKTC ekonomisinin dünü ve bugününü merkeze alan, ülkenin olağanüstü siyasi süreçlerden geçerek kurulduğu ilk yıllardan günümüze önemli makroekonomik göstergelerle bu tarihsel gelişimi değerlendiren bir çerçevede hazırlanmıştır.

Kıbrıs Türk toplumunun ekonomik yapısının dünü ve bugününü anlamak ve bu kapsamda değerlendirmeler yapmak için en kritik mesele sayısal verilere ulaşmaktır. Bu gereklilik doğal olarak sayısal verilerin elde edilebilirlik sorununu ortaya çıkarmaktadır. KKTC'de ekonomik ve sosyal verilerle ilgili tek merkez Devlet Planlama Örgütü'dür. Kurumun bazı verilerinin 1975 yılına kadar geriye gitmesine rağmen genel olarak veriler 1977 yılından itibaren düzenli olarak toplanmaya başlamıştır. Buna rağmen ayrıntılı bir veri tabanının oluştuğunu söylemek pek mümkün değildir. Bu kısıtlar altında yapılan mevcut çalışma KKTC ekonomisinin yapısının özelliklerinin ortaya konması ve bugünün politikalarının bu çerçevede değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışma temelde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; KKTC ekonomisindeki gelişmeler 1974 yılından önce ele alınmaya başlanmış, 1975-1986 yıllarında kamu girişimciliğinin öne çıktığı yıllar incelenmiş, 1987-2000 yıllarında geliştirilen neoliberal politikalar ve arka planında yaşanan gelişmeler irdelenmiş ve 2001 yılından sonra kurumsallaşan Ekonomik Program bazlı yardım modelinin KKTC ekonomisi üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, ekonomik verilerle 1977-2020 yıllarını kapsayan 43 yıllık süre zarfında KKTC ekonomisinin makroekonomik performansı analiz edilmiştir. Bu kapsamda büyüme, enflasyon, istihdam, dış ticaret ve kamu maliyesindeki gelişmeler ele alınmıştır.

9.2. KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA EKONOMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bu bölümde Kıbrıs Türk toplumundaki ekonomik gelişmeler dört dönemde ele alınmıştır. İlk olarak 1974 öncesi dönemde Kıbrıs Türk toplumunda ekonomik gelişmeler tarihsel süreç içerisinde incelenmiş, ardından 1975-1986 döneminde KKTC'de kamu iktisadi teşebbüslerinin öne çıktığı karma ekonomik model dönemi ele alınmış, daha sonra 1986-2000 arasındaki neoliberal dönüşüm süreci incelenmiş ve son olarak 2001 yılından itibaren KKTC'de uygulanan Ekonomik Programların etkili olduğu dönem analiz edilmiştir.

9.2.1.1974 Öncesi Dönemde Kıbrıs Ekonomisi

Kıbrıs Adası tarihte ormanlar ve bakır cevherleri dışında önemli zenginliklere sahip olmasa da coğrafi konumu, ona tarih boyunca kilit bir rol yüklemiştir. Kuraklık, açlık, depremlerle ve doğanın acımasızlığı ile mücadele eden Kıbrıs, tarihin eski dönemlerinde uzak diyarlarda oturan hükümdarlara vergi ve ordularına asker sağlamıştır. Bölgedeki egemen güçlerin rüzgârında savrulan Kıbrıs, tarihindeki en uzun istikrar dönemini kuşkusuz 1571-1878 arasında Osmanlı döneminde yaşamıştır. Osmanlı'nın Ada'yı fethiyle; Latin baskısı ortadan kalkmış, Venediklilerin sömürü ve dinsel baskıya dayalı düzeni yıkılmıştır (Orhonlu, 1974: 91). Fetihle birlikte Bizans döneminden beri Ada'da geçerli olan sınırsız angarya, yerini halkın refahını gözeten tarımsal üretim ve ticarete bırakmıştır. Bu dönemde Kıbrıs Akdeniz'in tüm limanlarıyla ticaret yapar hâle gelmiştir. Ada'nın en önemli ihraç ürünleri arasında ipek,

arpa, şarap, keten, buğday, zeytinyağı, harnup ile yerel zanaatkarların yaptığı kısıtlı sayıdaki ürünler yer almaktadır. Halkın kısıtlı imkânlarını karşılamak için de demir, mobilya, dokuma, züccaciye, pirinç, şeker ve kahve ithal edilmiştir (Rizopoulou, 1996: 196). Osmanlı döneminde Müslüman nüfus, tarımda ve devlet kademelerinde yer alırken, Hristiyanlar ticarete ağırlık vermişlerdir (Olgun, 1993: 270). Yıllarca Latin Katolik baskısı altında ezilen Ortodoks Rum Kilisesi, Osmanlı'nın "Millet" politikasıyla Kıbrıs Rum Halkı üzerinde yetkilerle donatılmış, halktan topladığı yardımlarla iktisadi açıdan da Ada'nın önemli bir merkezi hâline gelmiştir (Alasya, 1969). Osmanlı devlet düzeni, Osmanlı'nın son dönemlerinde çözülmeye başlayınca bu iktisadi gelişmişlik, Yunan ulusçuluğunun da etkisiyle önce 1821'de Mora isyanı ve sonrasında Kıbrıs'ta 1833'te vergilere karşı başlayan isyanlarla yeni bir boyut kazanmıştır.

Osmanlı yönetimi sona erdiğinde Müslüman Türkler, Ada'nın çeşitli bölgelerine dağılmış vaziyette olup yönetimde ve toprak sahipliğinde -Kilisenin hatırı sayılır toprakları dışında- öne çıkmışlardır. XII. yüzyıldan beri ticaret yapmalarına izin verilmeyen Ortodoks Rumlar, Osmanlı yönetimi altında ticaret yapmaya başlamış, bu alanda güç kazanmışlardır. Tefecilik ve ticaret, yerli Rum burjuvazinin palazlanmasına yol açarken (Attalides, 1979: 87) 1878'de Ada'yı geçici süreyle kiralayan İngilizler, karşılığında temsil yetkisi olan, zenginleşmiş ve başına buyruk hareket etmeyi benimsemiş Rum çoğunlukla, tarımla uğraşan ve devlet kademelerinde görev alan Osmanlı Devleti'ne bağlı Müslüman Türk toplumu bulmuşlardır (Gürel, 2020: 18-19). İngilizler 1925 yılında Ada'yı kolonisi olarak ilan etmiş, Ada, 1960 yılına kadar İngiliz egemenliğinde kalmıştır (Rizopoulou, 1996: 204).

İngilizler Kıbrıs'ı ele geçirdiklerinde ekonomik alanda ilk tartışmaya açılan konu; Osmanlı döneminde Ada'da çeşitli ayrıcalık ve kapitülasyonlara sahip diğer ülkelerin bu ayrıcalıklarını devam ettiremeyecekleridir. Nitekim Fransız konsolosun bazı talepleri üzerine İngilizler 1878 Anlaşması'na "Ek" anlaşma talebinde bulunmuş ve Ada'nın yönetimi İngilizlerde olduğundan öteki yabancılara tanınan hakların saklı tutulmadığına ilişkin bir hususla kaygılarını gidermişlerdir (Gürel, 2020: 44).

İngilizler yönetimi devraldıklarında Ada'da geçerli para birimi, Türk parası karşılığı 250 kuruş civarında olan "kaime"dir. Ayrıca Ada'da farklı para birimlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda başlatılan çalışmalar neticesinde 1879'da İngiliz lirasının eşitliğinin 180 kuruş olduğu tespit edilmiş ve tek geçerli dolaşım birimi olarak İngiliz lirası piyasaya sürülmüştür. Daha sonra bakır paralar ve 1902'de gümüş paralar bastırılmış ayrıca sterlinin de geçerliliğini koruması sağlanmıştır (Gürel, 2020: 45). İngilizlerin Ada'ya yerleşmesiyle batılı sermaye de Ada ile ilgilenmeye başlamış ve 1878'de Osmanlı Bankası İngiliz hükümetine Ada'da faaliyet gösterme talebini iletmiştir. Nitekim sonraki yıllarda Osmanlı Bankası Ada'nın iktisadi yaşamında önemli bir rol almaya başlamıştır. Sermaye çevreleri Ada'da demir yolu yapımıyla da ilgilenmeye başlamış, 1906'da Lefkoşa Mağusa hattı, 1908'de Lefkoşa-Güzelyurt yolu tamamlanmıştır. Ancak özel sektörün kâr sağlayamaması gerekçesiyle bu ağın genişletilmesi önerileri kabul görmemiştir. Aynı yıllarda Mağusa limanının da derinleştirilip genişletilmesi ve büyük yük gemilerine uygun hâle getirilmesine ilişkin tasarılar oluşturulsa da özellikle Ada'nın alınmasının ardından İngilizlerin Mısır'ı da almış olması böyle bir limanın önemini azaltmış ve yatırım kararlarını ötelemiştir. Neticede, İngiliz döneminin özellikle ilk yıllarında ekonomik büyüme yavaş bir seyir izlemiş, ekonomide çarpıcı bir iyileşme olmamıştır. Yatırımlar sınırlı ve yavaş bir çerçevede gerçekleşmiştir.

İngilizler Ada'da Rum nüfusuna karşı daha ayrıcalıklı bir tutum izlemişlerdir. Bu yaklaşım, Ada'daki gelişmelere ilişkin Yüksek Komiser Biddulph ve Yardımcısı Warren'in raporlarına da yansımıştır. O dönem 197 Rum okulu için 2.251 sterlin yardım yapan İngiliz Komiserliği, 96 Türk okuluna 735 sterlin yardım yapmış "Ada'da okulu ve öğretmeni olmayan tek bir Hristiyan köyü bile kalmadı." ifadesiyle bu duruma ilişkin eğilimlerini de belirtmişlerdir. Nitekim Müslüman memurların yönetim kademelerinden uzaklaştırıldığı da benzer şekilde ifadelerle raporda yer almıştır (Gürel, 2020: 48). Neticede İngiltere yönetimi, iş başındaki Türkleri memuriyetlerinden uzaklaştırmış, yüksek memuriyetler için Rumları tercih etmeye başlamıştır. Bu uygulamayla ekonomik olarak sorun yaşayan Türkler mallarını satmak zorunda kalmış, Kilisenin de desteğiyle Rumlar da bu malları satın almışlardır (Gürel, 2020: 46). Ticaret ve sanatta iyi durumda olan Rumlar, gayrimenkulleri de ele geçirerek güçlenmişlerdir (Alasya, 1992: 25).

Ada ekonomisi 1920'lerde madencilikle önemli gelişmeler yaşamış, II. Dünya Savaşı sonrasında madencilik sektörünün ekonomik büyüme üzerinde önemli etkileri görülmüştür. Madencilik sektörü örgütlü işçi sınıfı ortaya çıkarırken sendikalaşmanın da temellerini oluşturmuştur. Ada'nın II. Dünya Savaşı'ndaki stratejik konumu sebebiyle oynadığı önemli rol, iktisadi gelişimine de katkı sağlamıştır. Zira asker önemini dikkate alan İngilizlerin Ada'da yaptıkları iktisadi ve askerî yatırımlar, buldukları askerî kuvvetin harcamaları bu gelişime katkı sağlamıştır. 1958 yılında İngilizler Ada'ya askerî üs yapımı için önemli bir kaynak da tahsis etmişlerdir. 1950'lerde sanayi sektörü yavaş da olsa gelişirken finansal kurumlar oluşmaya başlamıştır. Aynı dönemlerde askerî harcamalar artmış ve inşaat sektöründe gelişmeler kaydedilmiştir. 1950'lerin ikinci yarısında artan turist sayısı ile turizm sektörü canlanırken iş gücü de hizmet sektörüne doğru kaymaya başlamıştır (Angelides, 1996: 209). Ancak Rumların Yunanistan'a bağlanma talebi yani ENOSIS ile keskinleşmeye başlayan etnik ayrışma, ekonomik gelişmenin sektöre uğramasına yol açmıştır (Karaman, 2005: 44). Rumların ENOSIS tezine Türkler de TAKSİM, yani Ada'nın Türkiye ve Yunanistan arasında paylaşılması tezi ile mukavemet etmiştir.

Ada'da bu gelişmeler yaşanırken 1960'lara doğru sömürgelerde yaşanan dekolonizasyon süreciyle küresel ölçekte yapısal bir kırılma yaşanmıştır. Bu dönemde, kapitalist dünya sistemi açısından yeni bir düzen öngörülmüştür. İki kutuplu dünya düzeninde ABD'nin eski sömürgelere girmek için savunduğu "serbest ticaret ve değişim" ile Sovyetler Birliği'nin sömürgelerde gelişen "ulusçuluğu" desteklemesi klasik sömürgeciliğin de tasfiyesini getirmiştir (Tayfur, 2002: 32). Bu gelişmeler Kıbrıs'ta da yeni bir düzen kurulmasını sağlamış, Londra ve Zürih Antlaşmaları ile Kıbrıs'ta 1960 yılında bağımsız bir Ortaklık Cumhuriyeti kurulmuştur (Tayfur, 2002: 33).

Ancak 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ikili yapısı, 1963 yılında Rumların Anayasa'da yaptığı tek taraflı değişikliklerle Kıbrıs Türk toplumu aleyhine bozulmuştur. 1963-1974 yılları arasında Kıbrıs Türkleri devlet organlarından uzaklaştırılmış ve Ada'nın yüzde üçlük kesiminde yaşamaya mahkûm edilmiştir. Bu gelişmeler sebebiyle Kıbrıs Türkleri ekonomik faaliyet zeminini kaybetmiş ve Kıbrıs ekonomisi içerisinde Türklerin payı çarpıcı şekilde düşmüştür (Olgun, 1993: 271). 1955-1974 yılları arasında Kıbrıslı Türklere ait mal ve arazilerin en az yüzde 8'inin Rumlar veya uluslararası şirketler tarafından satın alındığı tahmin edilmektedir. Toprağını ve işini kaybeden Kıbrıs Türklerinin önemli bir kısmı direniş için örgütlenirken 1959-1967 arasında 10.330 Kıbrıs Türkü'nün Ada'dan göç ettiği belirtilmektedir (Karaman, 2005: 46).

1963-1974 arasında Rumlar devlet faaliyetlerini ve doğal kaynakları ele geçirmiş, Ada ekonomisi üzerinde egemen olmuşlardır. Kıbrıslı Türkler ve Rumların 1963 yılında kişi başına düşen gelirleri 395 dolar iken 1964-1974 yıllarında Türkiye'den gelen yardıma rağmen Kıbrıs Türklerinin kişi başına düşen gelirleri 215-350 dolar arasında değişmiştir. 1974 yılında Rumların kişi başına gelirleri ise yaklaşık olarak 980 dolar civarındadır (Olgun, 1993: 271). 1963-1974 arasında Rumlar, ekonomik gelişim ve dünya ile etkileşim kurma faaliyetlerine yoğunlaşırken Türkler temel ihtiyaçlarını, yiyecek ve güvenliklerini temin etme çabası içerisinde olmuşlardır (Karaman, 2005: 46).

Dünya sisteminin zayıfladığı 1970'lerde Yunanistan lehine bir alan açmak ve ülkedeki iktidarını sürdürmek isteyen Albaylar Cuntası, 1974 Temmuz'unda Kıbrıs'ta ENOSIS için bir darbe gerçekleştirmiştir. ABD ve İngiltere'nin başını çektiği Batı Bloğu 1960 ve 70'li yıllarda oluşan Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs üzerindeki etkisini kırmak istemiş, bu durum Türkiye'nin Garanti Antlaşmalarına dayanan hakkını kullanarak etkili bir askerî müdahalede bulunmasını da kolaylaştırmıştır. Türkiye, Kıbrıs Türklerinin refah ve huzuru için Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirirken Ada'nın kuzeyinde Türk etnik kimliğine dayanan ve Doğu Akdeniz'de kendi iktisadi, siyasi ve askerî güvenliğini sağlayan bir idarenin kurulmasını da temin etmiştir (Tayfur, 2002: 35).

9.2.2. 1975-1986 Kamu Girişimciliği Dönemi

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde Türkler, Ada nüfusunun yüzde 20'sini oluşturmasına karşın yaratılan GSMH'nin yüzde 5'ine sahiptiler. Barış Harekâtı öncesinde, ekonominin üretim olanaklarından uzaklaştırılmış ve ekonomik faaliyet zeminini kaybetmiş Kıbrıs Türk toplumu, karamsar, işsizlik oranı yüksek, dışa göç veren ve ağırlıklı tarımla uğraşan bir toplum hâline gelmiştir (Karaman, 2005:

Fotoğraf 9.1. KKTC'de narenciye hasadı (Kaynak: TAK arşivi)

47). Türk nüfusun yaklaşık yüzde 40'ı tarımda çalışırken toplum gelirlerinin yüzde 30'u da tarımdan elde edilmiştir. Barış Harekâtı sonrasında Ada'nın kuzeyindeki Türkler, siyasi, içtimai, iktisadi ve kültürel geleceğini yeniden inşa etme çabası içinde, Türkiye'nin sağladığı teknik ve mali yardımlarla kendi örgütlenmelerini gerçekleştirmeye girişmişlerdir (KTFD, 1982: 8). Bu amaçla, 1 Ekim 1974'te Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) ve 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurulmuştur.

1974 sonrası oluşturulan yönetimlerin karşı karşıya kaldığı haksız izolasyon ve ambargolar, Kıbrıs Türk toplumunun ekonomik kalkınması önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Sadece Türkiye'nin tanıdığı bir ülke olan KKTC, Türkiye ekonomisiyle önemli düzeyde entegre olmuş ve Türkiye'den gelen yardımlara ve Türkiye ekonomisinin performansına ileri seviyede bağımlı hâle gelmiştir. İki ülke arasında imzalanan ilk Protokol olan 1975 tarihli T.C.-KTFD Ticaret ve Ödeme Protokolü, Kıbrıs Türk toplumunun maruz kaldığı haksız izolasyon ve ambargolardan etkilenmesini engellemeyi amaçlarken, iki ülke ekonomisinin sağlıklı bir şekilde entegrasyonunu da öngörmüştür.

Kıbrıs Türk toplumu, Barış Harekâtı sonrasında toplam Ada kaynaklarının yüzde 70'inin yer aldığı ve sabit sermaye tesisleri ile gayrimenkullerin 1974 fiyatlarıyla toplam değerinin 5 milyar ABD doları olduğunun tahmin edildiği Ada'nın kuzey tarafına yerleşmiştir (Alkin, 1986: 86). Bu durumun sonucunda, Kıbrıs Türk toplumu, kuzeyde oldukça önemli bir gayrimenkul ve sermaye stoğuna sahip olmuştur. 1974 öncesi Ada'nın önemli ihracat kalemlerinden olan narenciyenin yetiştiği bölgeler (Güzelyurt) ile Girne ve Mağusa gibi turizmin canlı olduğu bölgeler, Ada'nın kuzeyinde kalmıştır (Fisunoğlu, 2004: 219). Kıbrıs Türk toplumunun egemenliğinde olan bölgede, önemli bir turizm potansiyeli oluşmuştur. Beş kişinin üzerinde istihdam potansiyeli olan 350 sanayi işletmesinin de Kuzey Kıbrıs'ta olması sanayi alanında da yeni imkânların ortaya çıkmasını sağlamıştır (İAV, 1989: 63). Ada'nın kuzeyinde ortaya çıkan üretim imkânlarına karşın Kıbrıs Türk toplumunun nüfus yetersizliği, teknik bilgi (*know-how*) ve uygulama eksikliği bu potansiyelin değerlendirilmesine ve katma değeri yüksek üretim sağlamasına engel teşkil etmiştir. Ortaya çıkan nüfus boşluğu, Türkiye'den göç ile giderilmeye çalışılmıştır. O günlerde tarım sektörünün en önemli sorunu narenciye ve zeytin gibi tarımsal ürünlerin hasadı olmuştur. Türkiye'den Ada'ya gelen nüfus, özellikle tarım sektöründeki boşluğu doldurmaya yönelik tarımsal iş gücünü

sağlamıştır (Wilson, 1992: 119). Esasen, Barış Harekâtı sonrası ilk yıllarda temel gaye, Kuzey Kıbrıs'ta sanayi tesislerinin, tarım arazilerinin ve turizm işletmelerinin sahiplenilmesi ve hızlı bir şekilde işletilmeye başlanmasıdır (İAV, 1989: 63).

Savaş sonrası dönemde Kıbrıs Türk toplumu iktisadi açıdan etkin bir piyasa mekanizması oluşturulması için gerekli bazı araçlardan yoksun kalmıştır. Bu dönemde, sanayi tesislerinin çalıştırılması için gerekli finansman ve teknik bilgi eksikliği, tedarik ve pazarlama güçlükleri, nüfus azalması sebebiyle piyasada talebin daralması ve sektörel durgunluklar, dış dünya ile iletişim ve ulaşım kanallarının kısıtlılığı, KKTC ekonomisini zorlayan faktörler olmuştur. Bu durum, Kuzey Kıbrıs ekonomisinde o dönem Türkiye'de de uygulanmakta olan ithal ikamesine dayalı planlı bir kalkınma modeli ile kamu kesiminin ekonomiye öncülük ettiği kamu girişimciliği modelini ön plana çıkarmıştır (Karaman, 2005: 47). Diğer bir ifadeyle karma bir ekonomi modeli öngörülmüştür. Bununla birlikte, (i) ekonomik sektörlerde yer alan tesislerin ivedilikle emniyete alınması, (ii) tesislerin bakım ve onarımlarının sağlanması, (iii) tesislerin ivedi ve verimli bir şekilde çalıştırılması, (iv) büyük üretici yığınlarını ilgilendiren narenciye gibi ürünlerin üretici menfaatleri göz önüne alınarak tek elden satın alınması, (v) ekonominin tümünü ilgilendiren hizmetlerin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi, (vi) toplumda o güne kadar oluşmayan sermaye birikiminin yaratılması gibi yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Dönemin şartları içerisinde bu gerekleri yerine getirebilecek olan mekanizmanın Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler) şeklinde örgütlenme olabileceği değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde, Türkiye'deki kamu kuruluşlarının da desteğiyle Kamu İktisadi Teşebbüsleri teşkil edilmiştir (İAV, 1989: 63). Esasen, Kıbrıs Türk toplumu, 1974 Harekâtı'ndan önce de ekonomik kalkınmasını karma ekonomik düzen içinde gerçekleştirmeyi amaçlamış ve bu amaçla kendi bünyesine uygun ve küçük çapta bazı KİT'leri de oluşturmuştur. Örneğin Türk Alkollü İçki Şirketi 1962'de, Eti Teşebbüsleri Ltd. 1971'de, Efik Ltd. 1973'te kurulmuştur. Ancak 1974 öncesinde toplum, ekonomik imkânlardan dışlandığından dolayı kendisine genel olarak tarım sektöründe yer bulabilmiştir. Bu nedenle 1974 öncesinde KİT'ler çok gelişmemiştir.

Bu dönemde kalkınma modeli olarak Türkiye'deki yaklaşımlar örnek alınırken kurumlar da Türkiye'dekine benzer şekilde dizayn edilmeye çalışılmıştır. 20 Temmuz Barış Harekâtı sonrasında KTFD'nin maaş giderleri başta olmak üzere önemli harcamaları Türkiye tarafından karşılanmaya başlanmıştır. Bu süreçte ilk kaynak transferlerinin "Kıbrıs Cumhuriyeti" Merkez Bankası kanalıyla aktarılması gündeme gelmiştir. Aktarmanın Londra'da "Kıbrıs Cumhuriyeti" Merkez Bankası'nın hesabına gerekli döviz olarak yatırılması ve Kıbrıs'ta karşılığının yerel para (Kıbrıs lirası-KL) olarak alınması şeklinde gerçekleşmesi, KTFD'nin TL kullanımı ihtiyacını doğurmuştur. 1975'ten itibaren TL ile KL beraber kullanılmaya başlanmış, 17 Ağustos 1976 tarihli ve 8/69 sayılı BK kararı ile 1KL=36 TL olarak kararlaştırılmış, maaşlar 1977 yılı ortasından sonra TL ödenmiş, 1983'te "Kıbrıs Liraları Tazmin Yasası" çıkarılmış ve 1KL=200TL (36+164TL tazminatı) olarak ödenmiştir. Böylece, 1983 yılından itibaren Kıbrıs Türk toplumu da Türk lirası kullanmaya başlamıştır (Saydam, 2011).

Türkiye, Kıbrıs Türk toplumuna iktisadi ve teknik açıdan yardımcı olmak için Ankara ve Lefkoşa'da teşkilatlanmış, ihtisaslarına ihtiyaç duyulan kamu görevlilerini bu yapılanma içerisinde görevlendirmiştir. Bu süreçte, Kuzey Kıbrıs'taki Türk toplumunun siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatının düzenli bir biçimde işlenmesini ve anavatanından yapılacak yardımların planlanmasını ve koordinasyonunun sağlanmasını düzenlemek amacıyla 31.1.1975 tarihli ve 75/9400 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Kıbrıs Koordinasyon Komitesi ve aynı kararlarla yurt dışı teşkilatı olarak Lefkoşa'da T.C. Yardım Heyeti

Fotoğraf 9.2. Kıbrıs Türk Sanayi İşletmeleri Holding bünyesindeki tekstil fabrikası

Başkanlığı kurulmuştur. Söz konusu yapılanma aracılığıyla mali ve teknik açıdan Kıbrıs Türk toplumuna önemli bir katkı sağlanmıştır.

Yapılan ilk çalışmalar neticesinde, Kıbrıs Türk toplumunun kalkınmasına katkı sağlayacak ve göçmen durumuna düşen Kıbrıs Türk halkının istihdamı için bir an evvel işletilmesi gereken tesisler belirlenmiştir. Bu çalışmalar kapsamında kamu eliyle işletilmesi gerekli olan tesisler tespit edilmiştir. Bu kapsamda örneğin; süt, yağ, tütün tesisleri daha önce kurulmuş olan Kıbrıs Türk Kooperatif Merkez Bankası'na, tuğla tesisleri evvelce kurulmuş olan Evkaf Finansman ve İnkişaf İşletmesi'ne devredilmiştir. Diğer işletmeler için ise Kıbrıs Türk Sanayi İşletmeleri Holding Limited Şirketi kurulmuş ve tesisler yeni kurulan bu kamu iktisadi teşekkülüne devredilmiştir. Tarımda, öne çıkan havuç ve patates gibi ihracat mallarında üretiminin geliştirilmesi ve ihracatı için Toprak Ürünleri Kurumu, narenciye üretiminin geliştirilmesi ve ihracatı için Cypfruvex Limited kurulmuştur. Aynı şekilde hayvancılık sektörü için de Devlet Üretim Çiftlikleri kurulmuş ve faaliyete alınmıştır. Rumlardan kalan turistik tesislerin işletilmesi için de Kıbrıs Türk Turizm İşletmeleri kurulmuş ve Ada'nın kuzeyinde kalan turizm tesisleri bu kuruma devredilmiştir (Karaman, 2005: 50). Diğer tesislerden özel sektör eliyle işletilmesinde fayda görülenler ise özel kişilere uzun vade ve düşük kira ile kiralanmıştır (İAV, 1989: 64-66).

O yıllarda, planlı ekonomik kalkınma modeli benimsense de ekonomik plan oluşturacak veri ve teknik kapasite henüz oluşmamıştır. Ada'da yaşanan hızlı nüfus hareketleri ve varlıkların tespiti için geçen süre sebebiyle istatistikler ancak 1977 yılından itibaren kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Planlı ekonominin ve üretim faktörlerinin tam kullanımını tesis etmek amacıyla 1977 yılında Geçiş Yılı Programı hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Program; genel olarak belirlenen amaçlara ulaşılabilmesi amacıyla devlet tarafından alınması gereken tedbirleri ortaya koyan ilk çalışmadır (KTFD, 1982: 8).

İlerleyen dönemde edinilen tecrübe ve bilgiler ışığında uzun vadeli bir plan hazırlanması mümkün olmuş, bu kapsamda 1978-1982 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) hazırlanmıştır. Karma bir ekonomik modelin öngörüldüğü ilk planda kamunun ekonomide öncü rolüyle birlikte özel sektörün de rekabetçi özellikler taşıması gerektiği ortaya konulmuştur. Bu kapsamda özellikle sanayi hamleleri için devletin liderlik edeceği bir model benimsenmiş, zorunlu altyapı yatırımlarının kamu tarafından gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu süreçte büyük sermaye gerektiren ve toplum yararı olan işlerin gerçekleştirilmesi için kamu iktisadi teşebbüslerine önem verilmiştir (KTFD, 1982: 9-10). Nitekim, bu dönemde ihracatın neredeyse tamamı kamu iktisadi teşebbüsleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Patates ve havuç ihracı Toprak Ürünleri Kurumu tarafından, tarımsal ürün ve süt mamulleri ihracı ETİ Teşebbüsleri Limited Şirketi tarafından, narenciye ihracı Cypruvex İşletmecilik Limited Şirketi tarafından, sanayi ürünlerinin ihracatı da Kıbrıs Türk Sanayi İşletmeleri Holding Limited Şirketi tarafından gerçekleştirilmiştir (Mungan, 1999: 70).

15 Kasım 1983 yılında KKTC'nin ilanıyla birlikte dış politikaya odaklanılırken uzun vadeli kalkınma planları yerini yıllık geçiş programlarına bırakmıştır. Bu kapsamda yıllık olarak yapılan programlarda yıllık hedefler belirlenmiş ve bu hedefler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Programların genel özelliği, kamu girişimciliğinin öne çıktığı karma ekonomik modeli benimsemesidir. Bu dönemde kamu müdahaleleri ile ekonomiye yön verilmiş, bu kapsamda faiz oranları, döviz kurları ve fiyatlar devlet tarafından belirlenirken ithalat kısıtlanmış ve ihracatı teşvik edici politikalar uygulanmıştır (Karaman, 2005: 51).

KKTC'nin kuruluşunun ilk yıllarında ortaya çıkan düşük sermaye seviyesi ve iş gücü niteliğindeki yetersizlik, Rum tarafının baskısıyla uzun yıllar özel teşebbüsten uzaklaştırılmış, toplum yapısı ekonomik kalkınmada devletin ağırlıklı rol almasını gerekli kılmıştır. Bu dönemdeki iktisat politikası, ekonomide etkinliğin ve istikrarın devlet eliyle sağlanması temeline dayanmaktadır. Bununla birlikte dış bağımlılığı azaltacak, yüksek büyüme hızları sağlayacak, ödemeler dengesi sorunu oluşturmayacak, ihracat kapasitesi yüksek, gelirin adil dağıldığı bir ekonomik yapı öngörülmüştür (Fisunoğlu, 2004: 218). Bu amaçlar çerçevesinde sanayide "ithal-ikamesi" yaratmaya, turizmde kapasiteyi geliştirmeye ve tarımda etkinliği artırmaya yönelik hedefler gözetilmiştir (İAV, 1989: 73).

Bu dönem açısından en kritik konulardan biri istihdam politikası olmuştur. Kamuda istihdam hızla artarken bu durum bütçede verimsiz harcamalara dönmüş, grev müessesesi de sıklıkla kullanılan bir araç olarak ekonomiyi olumsuz etkiler hâle gelmiştir. Türkiye'nin her an yardım edeceği düşüncesi, kamuda

aşırı istihdamı ve personel harcamalarını daha da artırmıştır. Çalışma hayatında 10 yılını dolduranların emekli olmasıyla sosyal güvenlik sistemi üzerinde oluşan baskı da verimsiz harcamaları tetiklemiştir (TEPAV, 2012b: 39). Bu tarihlerden itibaren KKTC’de kamu istihdamının verimsiz bir şekilde gelişmesi, önemli bir sorun olarak uzun yıllar varlığını korumuştur. Kamu kesiminin başta suni istihdam politikaları sebebiyle artan verimsiz harcamalarına, gelir yasasının oldukça geç bir dönemde yürürlüğe konulması, düşük gelir performansı ve vergi tahsilatlarındaki düşük seviye eklenince kamu bütçesi uzun yıllar açık vermiştir. Bu durum KKTC ekonomisi için uzun yıllar devam edecek kronik bir sorun hâline gelmiştir.

9.2.3. 1986-2001 Neoliberal Dönüşüm

Küreselleşme ve neoliberalizm olgularının 1980’lerde dünyada hâkim olmaya başlaması birçok ülkede iktisadi politikaların yeniden tasarlanmasını beraberinde getirmiştir. Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) öncülüğünde, Washington Mutabakatı ilkeleri çerçevesinde, ekonomiyi dışta ve içte serbestleştirmeyi hedefleyen iktisadi politikalar neoliberal dönüşümün somutlaştırılmasını sağlamıştır (Wayanberge, 2009: 316). Bu yaklaşım mikro düzeyde piyasa devlet ilişkilerini yeniden şekillendirmiş, makro düzeyde küreselleşme ve sermaye hareketliliği ile dünyada yaygınlaşmıştır.

1980’lerde küresel ölçekte esmeye başlayan neoliberal dönüşüm rüzgârları, Türkiye’de de önemli bir karşılık bulmuştur. Bu dönüşümün ilk somut adımları ekonomide serbestleşmeyi öngören 24 Ocak 1980 kararlarıyla hayata geçmiştir. Türkiye’de “Özallı yıllar” olarak nitelenen bu dönem, neoliberal dönüşümün zirvesi olarak görülmektedir. Aynı yıllarda Kıbrıs Türk toplumu açısından da yeni bir aşamaya geçilmiştir. 1983’te KKTC ilan edilmiş, Denktaş ve Ulusal Birlik Partisi (UBP) liderliğinde devletin konsolidasyonu, kurumsal olarak yeniden yapılandırılması ve ekonomik dönüşümü gerekliliği üzerinde durulmuştur (Tahsin, 2014: 82). 1980’lerin ortalarına kadar devletin öncü ve girişimci rolüyle karma bir ekonomik sistem uygulanan KKTC’de, değişen dünya düzeni ve artan özel girişim talepleri, ekonomik sistemin değiştirilmesi yönündeki baskıları artırmıştır. Aynı yıllarda Türkiye ekonomi politikalarında ortaya çıkan köklü dönüşümler, KKTC’ye de yansımıştır (Karaman, 2005: 51).

Bu bağlamda Türkiye’de politika yapıcılarının da teşvikiyle KKTC’de ekonomide yapısal dönüşümü, serbestleşmeyi, özelleştirmeleri ve kurumsal yeniden yapılandırmaları öngören ekonomik reformlar gündeme gelmiştir. O yıllarda KKTC’yi iş insanlarının da yer aldığı kalabalık heyetlerle ziyaret eden Özal, KKTC ekonomisi için yeni planlar gündeme getirmiştir. Washington Uzlaşısıyla paralel ve Türkiye’deki içte ve dışta serbestleşme adımlarıyla uyumlu öneriler KKTC’de de gündeme gelmiştir. Bu kapsamda turizm başta olmak üzere yeni yatırım alanlarının tanımlanması, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleri başta olmak üzere yeni pazarlara açılma potansiyelinin artırılması yönünde çabalar tartışılmıştır (SİSAV, 1984: 177-184). O dönem için en çok tartışılan önerilerden biri “KKTC’nin serbest bölge olması”dır. 1986 yılında KKTC’yi ziyaret eden Özal ve heyeti, KKTC’nin serbest bölge olması için hazırladıkları master planını, dönemin Ulusal Birlik Partisi (UBP) ve Toplumcu Kurtuluş Partisi (TKP) koalisyon hükümetine sunmuş, söz konusu öneri, dönemin TKP Genel Sekreteri Mustafa Akıncı’nın itirazları ve hükümetin önerileri “özümseyemediğini” bildirmesi üzerine kabul edilmemiştir. Aynı günlerde, Özal ve heyeti sendikalar tarafından protesto edilmiştir (Şemiler, 2017).

Şekil 9.1. 1-8 Temmuz 1986 tarihli Günaydın Gazetesi

KKTC’de ekonomide serbestleşmenin ilk adımları 1984’te bankaların döviz hesabı açmaya başlamasıyla atılırken neoliberal dönüşümün somutlaştırılmasında en önemli mihenk taşı 5 Aralık 1986’da Türkiye ile KKTC arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Protokolü olmuştur.¹ Türkiye’nin mali kaynak ve yatırım desteği sağlanmasını öngören protokolde, KKTC Hükümeti; faizleri Türkiye ile paralel seviyeye getirmeyi, iki ülke arasında döviz ve Türk Lirasının serbest giriş çıkışını sağlamayı, Türk lirasını serbest kurda değerlendirmeye bırakmayı, yeni Merkez Bankası, Para, Kambiyo, Bankalar ve Off-shore bankacılığına ilişkin yasaları çıkarmayı taahhüt etmiştir. Bununla birlikte KKTC’de yabancı sermaye yatırımlarını engelleyen düzenlemelerin ortadan kaldırılması, gümrük vergilerinin yüzde 30 oranında azaltılması, turizm teşvik mevzuatının çıkarılması gibi maddelerle yatırımların önünün açılması hedeflenmiştir (BKİB, 2009: 11-16). Aynı zamanda kamuda mali disiplini öngören hususların² da yer aldığı Protokol, esasen KKTC’de özel teşebbüsü teşvik etmeyi amaçlarken kamunun ekonomi içerisindeki payının azaltılmasını hedeflemektedir. Protokol, iki ülke arasında ticaretin geliştirilmesi ve paranın serbest dolaşımını temin ederken, KKTC’de kalkınmayı hızlandırmak, kendi ayakları üzerinde duran bir ekonomi tesis etmek, etkin kaynak kullanımı ve iç tasarrufları artırmak için dış ticarete ve kambiyo rejiminde serbestliği, ithalatta liberalizasyonu, reel faiz politikasını ve ihracatın teşvik edilmesini sağlamıştır (Karaman, 2005: 51)

Bu dönemin ardından Ekonomik İşbirliği Protokolü ile de uyumlu bir şekilde 1988-1992 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya konmuştur. Plan; KKTC’de başlayan neo-liberal dönüşümü destekleyecek şekilde serbest piyasa ekonomisi koşullarının güçlendirilmesi, kalkınmada özel teşebbüsün esas alınması ve kamunun ekonomi içerisindeki payının azaltılması ilkelerini kabul etmiştir. Kalkınmada istikrar ve ivmeyi artırmak için turizm, sanayi ve tarım alanındaki üretim birimlerinin kapasitesinin artırılması, düşük faizli kredi ve hibe imkânlarıyla desteklenmiş yatırım, üretim ve ihracat teşvik edilmiştir. Liberal dış ticaret rejimi benimsenirken ithal girdiler önündeki kısıtlayıcı tedbirler kaldırılmıştır. (KTFD, 1992: 3). İlk aşamada ekonomideki kaynakların banka sistemine yönlendirilmesi ve enflasyona karşı korunması için faiz oranları yükseltilmiş; ancak 1991’de serbest bırakılmıştır (KTFD, 1992: 5). Serbestleşme politikalarının devam ettiği 1990’larda eğitim, turizm ve inşaat başta olmak üzere özellikle hizmet alanına yoğunlaşan politikalar da ağırlık kazanmıştır. Yine kıyı bankacılığı ve kumarhane turizmine yönelik yasal düzenlemelerin bu dönemde çıkarıldığı görülmektedir.

KKTC’de uygulamaya konan son kalkınma planı, 1993-1997 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı olmuştur. Serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesinin amaçlandığı bu planda; devletin ekonomiye müdahalesinin asgariye indirilmesi ve bir süreç içerisinde sınai ve ticari faaliyetlerden çekilmesi hedeflenmiştir. Rekabete dayalı piyasa ekonomisinin bütün kural ve kurumlarıyla teşkil edilmesine odaklanılmıştır (KTFD, 1992). Bu dönemin ardından yıllık programlar ve bütçeler ile ekonomiye yön verilmeye çalışılmıştır.

1990’lar Kıbrıs meselesinin “Avrupalılaşması” açısından da kritik bir dönemdir. KKTC ve Türkiye’nin yoğun itirazlarına karşın 1990 yılında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin (GKRY) Avrupa Topluluklarına tam üyelik başvurusu, Kıbrıs meselesinin “Avrupalılaşması” yolunu açmış (Tahsin, 2014: 82), bu durum ekonomik ve siyasi birçok dinamiği etkilemiştir.

Bu dönemde AB mahkemeleri tarafından alınan iki önemli karar KKTC ekonomisi üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Avrupa Topluluğu Adalet Divanı’nın (ATAD) 1994 yılında “uluslararası topluluk tarafından kabul edilmemiş bir oluşum tarafından (KKTC) ısdar edilmiş dolaşım belgelerinin Menşe Protokolü ile oluşturulan sistemin özüne aykırı olacağı” iddiasıyla aldığı karar neticesinde KKTC ihraç ürünlerinin

1 Protokolde ilk defa taraflar, karşılıklı taahhütlerde bulunmaktadır. Ekonomik İşbirliği Protokolü; Ticaret, Para, Kambiyo, Bankacılık, Kamu Maliyesi, Yatırımlar ve Teşvikler, Eşdeğer ve Topraklandırma, KİT’ler ve Altyapı alt başlıklarından ve 34 maddeden oluşmaktadır.

2 Bu hususlar: Yeniden Değerlendirme ve Mali Düzenleme Yasası’nda düzenleme yapılmasını, Yabancı sermayeyi caydırıcı farklara son verecek şekilde kurumlar vergisinin yüzde 25’e indirmeye gidilmesini, Gelir vergisi kanunlarının basitleştirilmesini, Taşınmaz Mal Değer Artış vergisinde değişiklik yapılmasını, Bütçe giderleri ve özellikle personel ile transfer harcamalarını azaltmak amacıyla sözleşmeli ve memur dahil personel kadrolarının dondurulmasını, ölüm, emeklilik gibi nedenlerle boşalan kadrolara atama yapılmayacağını ve ihtiyacın mevcut kadrolardan kaydırma suretiyle karşılanacağını ve kadroların 1988 yılında yüzde 15 azaltılmasını, Elektrik ve su ücretlerinin makul seviyeye çıkarılmasını, Emeklilik mevzuatının değiştirilerek emeklilik hizmet süresinin 25 yıla ve asgari emeklilik yaşının 55 yaş olarak saptanması ile fon ihdası için yasal düzenlemenin 6 ay içerisinde çıkarılmasını öngörmektedir. (BKİB, 2009: 11-16).

AB'ye doğrudan girişinin yasaklanması, KKTC'yi uzun yıllar etkisini sürdürecektir ticari kayıplara maruz bırakmıştır (Aran, 2018: 3). Bu karar sebebiyle KKTC'nin dış ticaret hacmi düşmüş, ihracatı azalmış, tekstil başta olmak üzere ihraç ürünlerinin yoğun olduğu sektörlerde yatırımlar boşa gitmiş ve işsizlik artmıştır.

Aynı yıllarda KKTC ekonomisini doğrudan etkileyen bir diğer karar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Loizidou Kararı³ olmuştur. Bu karar, KKTC'deki mülkiyet rejiminin sürdürülebilirliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. KKTC'de üç farklı taşınmaz mal mülkiyeti çeşidi oluşmuştur: 1974 öncesi Kıbrıslı Türklerin mülkiyetinde bulunan Türk, Eşdeğer ve Tahsis⁴. Bu mülklerin piyasa değeri koçan türüne göre değişmektedir.

Bu dönemde KKTC'deki sermaye çevreleri de olgunlaşmaya başlamış, önemli bir aktör hâline gelmişlerdir (Erhürman, 2010: 109). İlerleyen dönemde KTTO (Kıbrıs Türk Ticaret Odası), İŞAD (KKTC İşadamları Derneği), Annan Planı çerçevesinde Kıbrıs'ın birleşmesine destek veren sivil toplum kuruluşları olarak ön saflarda yer almıştır. Kıbrıs sorununun Avrupalılaşması ve AB mahkemelerinin kararlarıyla daha karmaşık hâle gelmesi, dış politik perspektiften iki yaklaşımı beslemiştir. Bunlardan birincisi "Türkiye ile entegrasyon", diğeri "Rumlar ile federasyon". Kıbrıs'ta çözümsüzlüğün ve Kıbrıs Türkü'nün maruz kaldığı haksız izolasyon ve ambargoların yol açtığı sosyoekonomik darboğazdan çıkış için bir açılım olarak ortaya çıkan bu söylemler, ekonomide alınması gereken uzun vadeli tedbirlerin geciktirilmesinde bir araç hâline gelmiştir. Çözüm beklentisi rasyonel iktisadi kararların ötelenmesine gerekçe olarak kullanılmıştır.

1990'lar Washington Mutabakatı çerçevesinde küresel ekonominin takip ettiği ilkelerin eleştirilmeye başladığı bir dönemdir. Doğu Avrupa ülkelerinde uluslararası finans kuruluşlarının yönlendirmesiyle yaşanan geçiş deneyimleri başarısız olmuş, uluslararası finansal krizler (1994'te Meksika, 1997-1998 Doğu Asya, 1998 Rusya, 1999 Brezilya) patlak vermiştir (Wayenberge, 2009: 326). Bu yıllarda öne çıkan iktisatçılar, az sayıda araçla (makroekonomik istikrar, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve özelleştirmeler) görece sınırlı bir hedefe (iktisadi büyüme) ulaşmanın mümkün olamayacağı değerlendirmesinde bulunmuştur (Stiglitz, 1998: 13). Kalkınmanın önündeki engelin sadece istikrar veya yapısal uyum programlarıyla çözülmesi mümkün olmayan yapısal ve toplumsal kısıtlar olduğu ortaya çıkmıştır (Wolfensoh, 2000). Asya Krizi, iki Bretton Woods kuruluşunun yoğun bir şekilde eleştirilmesine yol açarken yeni bir ekonomik düzen geliştirmelerini de tetiklemiştir. Özellikle bankacılık ve finansal sisteme dönük reform düşüncelerinin ortaya çıkmasına imkân sağlayan bu dönem, "güçlü kurumların" ve "iyi yönetişimin" daha fazla ön planda tutulmasını sağlamıştır (Wayenberge, 2009: 362). Aynı yıllarda Türkiye ekonomisi de bir darboğazın içine girmiştir. 1994 krizi sonrasında Türkiye'de makroekonomi politikaları yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Türkiye'de yaşanan kriz KKTC ekonomisine de yansımış, 1994 yılında KKTC ekonomisi yüzde 3,7 küçülmüştür (DPÖ, 2018). Bu süreç Türkiye'nin KKTC bütçesine sağladığı finansman dengesiyle telafi edilmeye çalışılmıştır. Bu gelişmeler ilerleyen yıllarda önce Türkiye ekonomisinde ardından KKTC ekonomisinde yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur (Tahsin, 2014: 85).

Bu gelişmelere koşut olarak 3 Ocak 1997 tarihinde Türkiye ile KKTC arasında "son yıllarda bozulan makroekonomik dengelerin düzeltilmesi, ekonomide ihtiyaç duyulan yapısal değişimi gerçekleştirerek kalkınma sürecinin hızlandırılması ve refah seviyesinin yükseltilmesi amacıyla" Ekonomik İşbirliği Protokolü⁵ imzalanmıştır (BKİB, 2009: 17-23). Türkiye'nin 250 milyon ABD doları sağlamayı taahhüt ettiği bu anlaşmada, KKTC Hükümetinden kamunun ekonomideki payının azaltılarak Devlet'in sadece düzenleyici

3 AİHM, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi vatandaşı Loizidou'nun Girne'deki taşınmazları üzerindeki mülkiyet hakkından mahrum edildiği gerekçesiyle Aralık 1996'da Türkiye aleyhine hak ihlali kararı vermiştir. Mahkeme, Temmuz 1998 tarihinde, Loizidou'nun Girne'deki taşınmazlarını 1974 tarihinden itibaren kullanamadığı gerekçesiyle, Türkiye'nin tazminat ödemesine hükmetmiştir. Türkiye, bu kararların yerine getirilmesinin Kıbrıs sorununun çözümüyle doğrudan bağlantılı olduğunu vurgulayarak Aralık 2003 tarihine kadar uygulamamıştır. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin muazzam baskıları sonucunda Türkiye, Aralık 2003'te, gecikme faiziyle beraber Loizidou'ya 1,1 milyon Euro tazminat ödemiştir (Fazlıoğlu, t.y. 10).

4 KKTC Anayasası'nın 159. maddesi, kuzeyde kalan tüm Rum mallarının başka herhangi bir idari-hukuki işleme gerek duyulmaksızın Devlet'in mülkiyetine geçirildiğine hükmetmektedir. Anayasa'nın 159. maddesine ve İTEM Yasası olarak adlandırılan "İskân, Topraklandırma ve Eşdeğer Mal Yasası"na dayanarak, güneyde eş değer mal bırakan ve tapularını devlete bırakarak feragatname imzalayan vatandaşlarına KKTC tapusu verirken, Türkiye'den göç yolu ile KKTC'ye yerleştirilen vatandaşlarla, güneyde KKTC'de eşdeğeri bulunmayan mal bırakan mal sahiplerine Tahsis Belgesi vermiştir.

5 Protokol, Kamu Finansmanı, Bankacılık ve Özelleştirme, Ticaret, Turizm, Tarım, Yatırım ve Teşvikler ve Altyapı başlıkları olmak üzere toplam 7 maddeden oluşmaktadır.

bir rol üstlenmesini sağlaması, bütçe ve vergi reformlarını yaparak bütçe açıklarını azaltması beklenmiştir. KKTC’de neoliberal dönüşüm beklentilerini sürdüren bu anlayışta, küresel ekonomik düzende ortaya çıkan söylemlere paralel olarak ekonomide kurumsallaşmanın önemine vurgu yapılmaktadır.

1998 yılında TÜSİAD tarafından KKTC ekonomisine yönelik hazırlanan raporda, popülist siyasetin kamu ağırlıklı bir ekonomi yaratılmasına yol açtığı belirtilerek kamunun ekonomi içerisindeki payının azaltılması ve KKTC’de kurumsal bir ekonominin tesis edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (TÜSİAD, 1998: 15).

Ancak KKTC’de yapısal reforma ilişkin tüm bu beklentiler vakitlice gerçekleştirilmemiş, Kıbrıs sorununun Avrupalılaşmasıyla ortaya çıkan yargı kararları ekonomi üzerinde ağır bir yük teşkil etmiş, yapısal reformlarla ve güçlü kurumlarla desteklenmeyen serbestleşme politikaları ekonomiyi kırılgan hale getirmiştir. Tüm bu gelişmeler 2000 yılında Bankacılık Krizi’nin patlak vermesiyle birleşince KKTC’de ekonomik düzenin yeniden düşünülmesini zorunlu hâle getirmiştir. Yaşanan ağır ekonomik bunalım sebebiyle halkın başta finans sektöründekiler olmak üzere ekonomik kurumlara güveni kalmamış, tüketim harcamaları kısıtlanmış, bankalardaki mevduatlar süratle azalmaya ve yurt dışına çıkmaya başlamıştır. Bankalarda paraları batan yaklaşık 90.000 mudi, ekonomik olmanın ötesinde ağır bir sosyal vaka hâline gelmiştir. Bu dönemde KKTC bütçe açığının giderek artmasının getirdiği yüklerle birlikte KKTC’de yapısal reformların aciliyeti önem kazanmıştır. Yaşanan ekonomik bunalımın aşılması için Türkiye’den ilave kaynak akışıyla birlikte Ekonomik Programlar çerçevesinde bir dizi tedbirin alınması öngörülmüştür (KKTC Merkez Bankası, 2002: 1-2).

Aynı yıllarda -özellikle AB Helsinki Zirvesi (1999) sonrasında- Kıbrıs sorununun bir an önce çözüme yönelik yeni bir pozisyon alınması gerektiği inancı oluşmuştur. Kıbrıs sorununun Avrupalılaşmasıyla Türkiye-AB ilişkilerinin de bu zemine çekilmesi, Türkiye’nin Kıbrıs politikasındaki geleneksel söylemini değiştirmesine neden olmuştur. Muhtemel bir çözümün Türkiye’nin AB yolunu açacağı inancı ve Kıbrıs Türk toplumunun “AB vatandaşı olma” beklentisiyle 2004 Annan Planı’na giden yolda, KKTC ekonomisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır.

9.2.4. 2001-2018 KKTC’de Programlı Ekonomi Dönemi

KKTC’de 1999 yılında başlayan ekonomik kriz sonucu; döviz açığına bağlı olarak kur riskine, kısa vadeli kaynağın uzun vadeli kullanım yapısı nedeniyle likitide ve faiz riskine, kredilere yeterli karşılık ayırılmamasından dolayı kredi riskine açık olan finans sektörünün problemler yaşamaya başlaması zaten kırılgan bir ekonomik yapıya sahip olan KKTC ekonomisini derinden sarsmıştır (KKTC Merkez Bankası, 2003: 1-2). 2000 yılındaki Bankacılık Krizi ile KKTC ekonomisi telafisi zor kayıplar yaşamıştır.

2000 yılında KKTC’de yaşanan Bankacılık Krizi, KKTC’nin bütçe dengesinin daha da bozulmasına yol açtığı gibi, bankaların iflası bütçeye yeni yükler getirmiş ve finans sektöründe yapısal reform ihtiyacına aciliyet kazandırmıştır. Türkiye’de 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle KKTC’de kriz derinleşmiştir (Kendirci, 2012: 87). Kamunun ekonomi içerisindeki yüksek payı nedeniyle artan kamu harcamaları ve buna bağlı olarak bütçe açıklarının KKTC’nin kendi imkânlarıyla karşılanamaması, özellikle 90’lı yıllarda uluslararası siyasetin ve güvenlik politikalarının etkisiyle ekonomide sorunların kısa vadeli çözümlerle geçiştirilmesi, krizin şiddetini artırmıştır (Üçkuş, 2018: 139).

2000 yılında ortaya çıkan kriz, esasen KKTC için yeni bir fırsat penceresi yaratmıştır. KKTC ekonomisinde güçlü bir kurumsal yapı oluşturulması arayışları, Türkiye’den sağlanan yardımların siyasi etkilerden bağımsız rasyonel bir şekilde kullanımına ilişkin bir sistem tesis edilmesi, Türkiye’nin sağladığı kaynakların öngörülebilir, şeffaf ve sistematik bir şekilde tasarlanması, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler bağlamında köprü vazifesi gören Kıbrıs İşleri Başmüşavirliği, Teknik Heyet ve Yardım Heyeti’nin görev ve yetkilerinin bu çerçevede yeniden düzenlenmesi, 2000 yılında yaşanan kriz ve sonrasında Türkiye’de öne çıkan kurumsallaşma yaklaşımının bir tezahürüdür. Nitekim iki ülke arasındaki mali iş birliğinin daha sağlıklı zemine oturtulması ve KKTC ekonomisinin daha fazla kurumsallaşması için 2001 yılından itibaren Türkiye ile KKTC arasında üçer yıllık Ekonomik ve Mali İşbirliği Anlaşmaları imzalanmaya başlanmıştır. Bu anlaşmaların ekinde KKTC’de önemli bir boşluğu dolduran, orta vadeli plan niteliği taşıyan ve bazı yapısal reform beklentileriyle donatılmış ekonomik programlar yer almıştır.

KKTC ekonomisi üzerinde önemli izdüşümleri olan bu programlar, 2001-2018 yılları arasında uygulamaya konmuştur. KKTC’de programlı ekonomiye geçiş sürecinde ilk imzalanan 12 Ocak 2001 tarihli Ekonomik ve Mali İşbirliği Protokolü ekonomik ilişkilere yeni bir boyut kazandırarak Türkiye’nin KKTC’ye yapacağı yardımları, Protokolün ekinde yer alan ve KKTC Hükümetinin yapacağı yapısal reform ve ekonomik önlemleri içeren ekonomik programın uygulanması şartına bağlamıştır. Sonraki yıllarda da ekonomik program uygulamaları devam etmiştir.

Türkiye ile KKTC arasında imzalanan ekonomik ve mali iş birliği protokolleri çerçevesinde ilk uygulamaya konan program, 12 Ocak 2001 tarihli “Ekonomik İstikrar Programı”dır. Ancak bu Program 2001 yılında Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz nedeniyle revize edilmiş, akabinde 24 Eylül 2001 tarihli “Ekonomik İstikrar Üretime Dayalı Büyümeye Geçiş Programı” olarak yürürlüğe konulmuştur. Bu iki programın temel hedefi, KKTC’deki Bankacılık Krizi sonrası mali sektörün sağlam temeller üzerine oturtulması ve kronik bütçe açığının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin mali disiplinin sağlanması aracılığıyla giderilmesi olmuştur.

2003-2006 yılları arasında uygulanan “Acil Ekonomik Önlemler”, “Yeni Dönemin Vizyonuna Uyumlaştırılmış Ekonomik ve Mali Düzenlemeler Programı” ile “Yeniden Yapılandırma ve Ekonomik Kalkınma Programı”, Ada’daki Türk ve Rum tarafı arasında Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde yapılan müzakereler neticesinde hazırlanan Annan Planı’na “evet” diyen Kıbrıs Türk toplumu üzerindeki izolasyonların kaldırılması beklentisiyle hazırlanmış ve AB ile bütünleşme hedeflenmiştir. Acil Ekonomik Önlemler hariç diğer iki programda, AB norm ve standartları ve AB Para Birliği’ne uyumu sağlamak amacıyla yapılacak reformlar da esas alınmıştır. Yine tüm programlarda olduğu gibi mali disiplinin sağlanması hedeflenmişse de 2003-2006 yılları arasında KKTC’de ortalama yüzde 13’ler düzeyinde gerçekleşen büyüme oranları, bu hedefin göz ardı edilmesine yol açmıştır. 2003-2006 dönemindeki uygun siyasi ve ekonomik ortamın yeterince etkin değerlendirilememesi, KKTC’deki yapısal reformların yapılmasına yönelik hukuki, idari ve ekonomik altyapının oluşturulması açısından kaçırılan çok önemli bir fırsat olmuştur.

2007-2009 yılları arasında “Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yeniden Yapılandırma ve Destek Programı” uygulamaya konmuştur. 2003-2006 yılları arasında yaşanan hızlı ekonomik büyümenin sınırlarına ulaşmış olması, Orams davasının⁶ inşaat sektörünü olumsuz etkilemesi ve 2008 yılında ortaya çıkan küresel finans krizinin olumsuz etkisiyle, 2007 yılında durgunluğa giren ekonomi, 2008 ve 2009 yılları arasında küçülmüştür. Bu program döneminde ilk defa bütçe açığı hedeflemesine gidilmiş; ancak gerçekleşen bütçe açıkları hedeflenen bütçe açığının çok üzerinde olmuştur (Bütçe açığı için 75 milyon TL hedeflenmiş, ancak 2009’da 622 milyon TL açık ortaya çıkmıştır).

2007-2009 döneminde KKTC ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmelerden sonra hazırlanan 2010-2012 dönemi “Kamunun Etkinliği ve Özel Sektörün Rekabet Gücünün Artırılması Programı”, o dönem itibarıyla 2001 yılından itibaren uygulanan en kapsamlı program olmuştur. 2010-2012 Programının amacı; “2008-2009 ekonomik krizinden çıkmak ve sürdürülebilir bir ekonominin zeminini hazırlamak, stratejisi; reel sektörün rekabet gücünü ve kamu hizmetlerinin etkinliğini artırarak ülkeyi iş yapılabilir bir ortama taşımak, hedefleri; mali disiplinin sağlanması; finansman, iş gücü, elektrik, ulaştırma ve haberleşme gibi girdi piyasalarının serbestleştirilerek kalitenin artırılması-fiyatların düşürülmesi ve bürokrasinin azaltılması” olarak açıklanmıştır (Yardım Heyeti Başkanlığı, 2012: 5). Program’da ilgili dönemi kapsayan makro hedeflerin ve tahminlerin bulunması, KKTC’deki orta vadeli plan boşluğunu gidermesi açısından da önemlidir. Program ayrıca, Türkiye’den KKTC’ye yapılan yardımları bütçe finansmanı gibi verimsiz alanlardan altyapı ve reel sektör alanlarına kaydırarak yatırımları artırmayı ve özel sektörü güçlendirmeyi amaçlamıştır.

6 Kıbrıslı Rum Meletis Apostolides, 2004 senesinde Kuzey Kıbrıs’ta kalmış olan eski evini görmeye gittiğinde evinin yıkıldığını ve araziyi satın alan David Charles ve Linda Elizabeth Orams çiftinin araziye villa yaptırdığını görmüştür. Bunun üzerine 2005 yılında Lefkoşa Kaza Mahkemesi’nde “1974 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Kıbrıs Harekâtı’ndan sonra terk ettiği kendisine ait arsa üzerine villa yaptırıldığı” gerekçesi ile dava açmıştır. Dava sonucunda mahkeme, Britanyalı çifte ait villanın yıkılmasına ve tazminatıyla birlikte araziyi 1974’ten önceki dönem sahibi olan Meletis Apostolides’e iade etmeleri gerektiği yönünde karar almıştır.

2010 ve 2011 program döneminde, KKTC ekonomisi tekrar büyümeye başlamış ve Özelleştirme, Kamu Finansman ve Borç Yönetimi gibi temel yasalar çıkarılmış, KKTC ekonomisine hayat verecek “Türkiye’den KKTC’ye Su Temin Projesi”, “e-Devlet Projesi”, “Belediye Hizmetleri Projesi” ve “Karayolları Projesi” gibi önemli projelere başlanmıştır. Bu dönemde mali disiplinin sağlanmasına ve gelir artırıcı tedbirlerin alınmasına yönelik önemli düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Her ne kadar program dönemi boyunca bütçe açıkları hedeflenen bütçe açığı miktarının üzerinde gerçekleşmişse de bu dönemde gerçekleştirilen reformlar ve alınan tedbirler, ilerleyen yıllarda KKTC bütçesinin denk bütçe hâline gelmesine zemin hazırlamıştır. 2010-2012 dönemi programının diğer programlara oranla daha başarılı bir şekilde uygulanmış olmasının temelinde; o dönem yaşanan siyasi istikrar ve dönem hükümetinin programda yer alan tedbirlerin alınmaması durumunda KKTC’nin ilerleyen yıllarda karşılaşıcağı sorunları kavrayarak teknik olarak iyi hazırlanmış ekonomik programı siyaseten sahiplenmesi ve uygulaması yatmaktadır. Dönemin UBP Genel Başkanı ve Başbakan İrsen Küçük yaşanması muhtemel siyasi riskleri göz önüne alarak söz konusu programı uygulamak için yoğun çaba göstermiştir. Aynı dönemde KKTC’de görev yapan Türkiyeli yetkililer de bu çabaya destek olmuş, KKTC ekonomisinin sürdürülebilirliğini sağlayacak önlemlerin alınmasında yoğun çaba sarf etmişlerdir (Haber Kıbrıs, 2011). Öte yandan, programın toplumsal olarak sahiplenilmesini engelleyen ve bu doğrultuda bazı tedbirlerin alınmasını önleyen yoğun faaliyetler de yürütülmüştür. Bu dönemde muhalefet partileri, KKTC’deki sendikalar ve bazı sivil toplum kuruluşları ile medya organları söz konusu programa, sunduğu “acı reçete” sebebiyle, karşı çıkmıştır (Kıbrıs Postası, 2010).

2010-2012 döneminde yapılan bazı düzenlemeler mali disipline önemli katkıda bulunmuştur. (i) 2011 yılında yaşanan hayat pahalılığının maaşlara yansıtılmaması ile kamuda yeni istihdam edilecekler için 2011 yılından itibaren uygulamaya geçen alt barem yasası, (ii) Kamuda istihdam edilen personelin kamudan ayrılan personelin sayısını geçmemiş olması, (iii) Bütçe dışı harcamalara izin verilmemesi, (iv) tarımsal desteklerin belli bir program dahilinde yapılmaya başlanması ve görev zararı verilmemesi, (v) Reel sektörün elektrik ödemelerinin desteklenmesi, hizmet kalitesine etkisi nedeniyle üniversitelere yapılan katkının artmasıyla harcamalarda kalitenin yükseltilmesi (vi) KDV ve ÖTV gibi gelir kalemlerindeki düzenlemeler bu dönemde hayata geçirilen önemli uygulamalardır. Kamu borç yönetimine ilişkin olarak 2011 yılında Kamu Finansmanı ve Borç Yönetim Yasası yürürlüğe girerek, kamunun en uygun şartlarda belli bir disiplin altında borçlanması sağlanması yönünde önemli bir adım atılmıştır.

2010-2012 döneminde bir taraftan gider azaltıcı önlemler alınırken diğer taraftan da gelir artırıcı tedbirler alınmıştır. Gelir artırıcı önlemler alınırken ekonominin gelişimine engel olabilecek ve ticaret kaymasına sebep olacak düzenlemelerden kaçınılmış, bütçe açıklarının azaltılmasına yönelik olmak üzere verginin tabana yayılmasını sağlayacak, basit, anlaşılabilir bir vergi uygulamasını oluşturacak önlemlere ağırlık verilmiştir. Neticede, 2009 yılında yerel bütçe giderlerinin yüzde 72’sini karşılayan yerel bütçe gelirleri, Program dönemi sonunda -2012 yılında Ercan Havaalanı işletme devri geliri hariç- yerel bütçe giderlerinin yüzde 84’ünü karşılar hale gelmiştir (Yardım Heyeti Başkanlığı, 2013: 40). KKTC’de neredeyse tüm kamu yatırım ihtiyacı Türkiye finansmanı ile karşılanmaktadır. Başka bir ifadeyle toplanan gelir, bütçenin cari giderlerinin yüzde 84’ünü karşılamaktadır. Program döneminde 215 milyon TL’ye ulaşan nakit açığı, 2012 yılı bütçe gelirlerinin Ercan Havaalanının işletme hakkı devriyle birlikte artması nedeniyle önemli ölçüde azalmış ve 40 milyon TL seviyelerine düşmüştür. Bu durum KKTC hazinesinin 2007 yılından itibaren en rahat olduğu ve hatalı nakit sorununu en aza indirdiği dönem olmuştur (Yardım Heyeti Başkanlığı, 2013: 38-39). Program, Kıbrıs Türk toplumu için ekonomide dönüşüm sağlanabileceği yönünde bir kırılma yaratması açısından da oldukça önemlidir. Yıllardır ekonomi üzerinde beliren kronik sorunların aşılmasına başlandığı inancı ortaya çıkmıştır. Aynı yıllarda GKRY ekonomisinde yaşanan krizin de etkisiyle KKTC ekonomisinde yaşanacak bir yapısal dönüşümün daha anlamlı hâle geleceğine yönelik değerlendirmeler yapılmıştır (Yardım Heyeti Başkanlığı, 2013: 6).

2013-2015 dönemini kapsayan “Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı” da büyük bir beklentiy-le hazırlanmış, 2010-2012 döneminde hayata geçirilemeyen bazı uygulamalar sebebiyle kaçırılan fırsatların telafi edilmesi beklentisi oluşmuştur (Yardım Heyeti Başkanlığı, 2013: 6). Ancak 2013-2015 Programı KKTC iç siyaseti açısından oldukça çalkantılı bir döneme denk gelmiştir. İlk olarak 2010-2012 döneminde siyaseten risk olarak ekonomik dönüşümü sağlama gayreti içerisinde olan UBP Genel Başkanı ve Başbakan

İrsen Küçük, 28 Temmuz 2013 tarihinde yapılan erken genel seçimlerde milletvekili olamazken partisi de meclis çoğunluğunu kaybederek 50 sandalyeli parlamentoda 14 sandalye kazanabilmiştir. Akabinde 2013-2015 döneminde KKTC’de 4 defa hükümet değişikliği olmuştur. KKTC hükümetlerinin ekonomik reform konusunda isteksiz davranmasına yol açan temel saiklerden birisi de KKTC’deki siyasi yapının bu kırılabilirliği. KKTC’de hükümetlerin ömrü oldukça kısa olup ortalaması bir yıldır. 2013-2015 döneminde ise bu süre daha da kısa olmuştur. Bu siyasal yapı içerisinde köklü bir reform yapma imkânı oldukça zayıf hâle gelmiştir. İkinci temel saik ise, iktisat literatüründe “ahlaki tehlike” (*moral hazard*) olarak nitelendirilen husustur. Türkiye ekonomisinin sağlamlığı ve Türkiye’nin KKTC’ye olan desteğinin ekonomik kriz dönemlerinde bile devam etmesi, KKTC’deki siyasi aktörlerde ciddi bir ekonomik krizle karşılaşmayacağı algısı yaratmaktadır. Bu sebeple, KKTC’deki siyasi aktörlerin yapısal reformların yaratacağı kısa vadeli siyasal riskleri üstlenmekten kaçındıkları değerlendirilmektedir. Tüm bu gelişmeler bu dönemde uygulamaya konan Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı’nı uygulama imkânını zayıflatmış ve programdan istenilen verim alınamamıştır.

Bununla birlikte, 2009 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra özellikle mali disiplinin sürdürülmesine ilişkin alınan tedbirlere uyulduğu görülmektedir. Bu kapsamda kamuda istihdam sınırı getiren (en fazla 360 kişinin istihdam edilebileceği) kurala uyulmuş, 2013 yılında bazı fonlar kapatılmış, 2014 yılında çıkarılan vergi affıyla vergi gelirlerinde artış sağlanmıştır.

2010 yılından itibaren uygulamaya konulan programların ana hedeflerinden biri, kamuda mali disiplinin tesis edilmesidir. Bu kapsamda, kamunun ekonomi içindeki payının azaltılması, kamu harcamalarının disiplin altına alınması, vergi gelirlerinin özel sektörün gelişmesine engel olmayacak şekilde artırılması, iç borç faiz ödemelerinin başlatılması, kayıtdışılığın azaltılması ve özel sektöre dayalı, rekabet gücü yüksek sürdürülebilir bir ekonomik ortamın yaratılması hedeflenmiştir. Mali disiplin açısından iç borç faiz ödemeleri hariç iki program döneminde de önemli ilerleme sağlanmıştır. Bundan sonra detayları ile görüleceği üzere bütçe açıkları giderek azalmış, yerel gelirlerin yerel giderleri karşılama oranı giderek yükselmiş, maaş ve maaş benzeri ödemelerin bütçe içerisindeki payı giderek azalmıştır.

2016-2018 “Yapısal Dönüşüm Programı”, KKTC’de 2001 yılından bu yana uygulamaya konan programların en kapsamlısıdır. KKTC’nin kapasitesi göz önünde tutularak yeni bir vizyonla hazırlanan Yapısal Dönüşüm Programı’nın amacı; hacim olarak daha küçük ama düzenleme, denetleme ve müeyyide uygulama bakımından daha etkili, kaynakları daha verimli kullanan, kamu maliyesi istikrarlı bir devlet yapısı; rekabet edebilir ve kalitesi yüksek bir özel sektör oluşturmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda, kamu sektörünün ekonomi içerisindeki ağırlığı azaltılarak devletin düzenleme, denetim ve gözetim fonksiyonları tahkim edilmek suretiyle, kamu ve özel sektörün birbirini tamamlayıcı rol üstlenmesi öngörülmüştür. Kamu yönetiminde etkinliğin sağlanması ve ekonomide verimliliği artıracak yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesiyle özel sektörün rekabet gücünün artırılması hedeflenmiştir. Yapısal Dönüşüm Programı’nda KKTC Devleti’nin uygulamaya koyabileceği 30 Eylem ve bu eylemler çerçevesinde yürürlüğe girmesi gereken düzenlemelere (faaliyetlere) yer verilmiştir (KEİ, 2016).

2016-2018 döneminde kamu maliyesinde mali disiplin açısından başarılı bir seviyeye ulaşıldığı görülmüştür. 2016-2018 Program dönemi sonunda yerel bütçe açığının 100 milyon TL’ye düşürülmesi hedeflenmiştir. Program döneminin ilk yılı (2016) sonunda yerel açık 121 milyon TL olarak gerçekleşerek söz konusu hedefe oldukça yaklaşmış, ikinci yıl (2017) 40 milyon TL yerel açıkla hedefin aşıldığı görülmüştür. Bu durum, 2010 yılından itibaren yapılan reformlarla güçlenen mali disiplinin sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu dönemde, sosyal güvenlik sisteminde aktüeryal dengenin sağlanmasına yönelik önemli ilerlemeler olmuştur. Yapısal Dönüşüm Programında yüzde 3 olarak hedeflenen, bir emekliyi kaç çalışanın finanse ettiğini ortaya koyan aktif/pasif oranı, 2 yılda 2,52’den 2,86’ya ulaşmıştır. Ayrıca, Sosyal Sigortalar Dairesi geçmiş borçlarını yeniden yapılandırarak ödemeye başlamıştır (239 milyon TL borcun 45 milyon TL’si ödenmiş, 80 milyon TL’si yapılandırılmıştır). Burs tüzüğü, başarı ölçütü getirilerek ve burs miktarları azaltılarak yeniden düzenlenmiştir. E-Devlet Programı’nda önemli ilerlemeler sağlanmış, yükseköğretim, turizm ve tarım sektöründe yeni düzenlemelerle yapısal bazı tedbirler alınmıştır. Turizm teşvik mevzuatı, teşvik sisteminin daha etkin kullanılması ve turizmde gelir kalitesinin artırılmasını sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu program döneminde gerçekleşen önemli ilerlemelere karşın özellikle Yargı ve

Eğitim Reformu başta olmak üzere, KKTC'nin ekonomik kalkınmasına olanak sağlayan özel sektörün önünü açabilecek özelleştirme konuları (limanlar, elektriğin dağıtımı vb.) ile sosyal kalkınmaya destek verecek düzenlemeler konusunda yeterli ilerleme sağlanamamıştır.

Ekonomik programlar KKTC'de siyasi ve sosyoekonomik birçok dönüşümün önünü açmıştır. İlk olarak ekonomik programlar KKTC siyasetinin önemli bir çekişme zemini olmuştur. Her kesimden siyasi parti söz konusu programların içeriğiyle ilgilenmeye başlamış, kendileri açısından yeni öneriler ve eleştiriler getirerek programların toplum içerisindeki dönüştürücü etkisini kabul etmiştir. Programlar Türkiye ile KKTC hükümetleri arasındaki ilişkilerin de öznesi hâline gelmiştir. Birlikte uyumlu çalışabilmek veya kendi kalkınma perspektifini Türkiye'deki muhataplarına anlatabilmek açısından programlar önemli bir araç olarak görülmüştür. Programlar, toplumsal bazı bakış açılarını da değiştirmiştir. KKTC'de "değişmez" denilen birçok husus Programların uygulamaya konmasıyla değişmiş, tartışılması bile kabul görmeyen meseleler toplumun da desteğiyle tartışılabilir hale gelmiştir. Örneğin KKTC Elektrik Kurumu'nun (KIB-TEK) yüksek maliyet ve verimsizliğe yol açan yapısının değiştirilmesini hedefleyen iletim-üretim ve dağıtım fonksiyonlarının ayrıştırılması ve dağıtımın işletme hakkının devredilmesine ilişkin Ekonomik Programlarda yer alan husus, ilk yıllarda birçok kesim tarafından kabul görmese de ilerleyen yıllarda haklılığı ortaya konularak birçok kesimden destek almıştır. Bu süreçte daha da önemlisi toplumda, KKTC'de istenildiğinde önemli kronik sorunların çözülebileceği inancı oluşmuştur.

Programların ekonomik getirisi de oldukça fazladır. Her şeyden önce KKTC'de önemli bir tartışma zemini oluşturan "yardımlar Türkiye'ye bağımlılığa sebep oluyor" meselesine ilişkin görüş farklılaşmaya başlamıştır. Nitekim ekonomik programların getirdiği yapısal reformlar KKTC'nin Türkiye'ye olan yardım bağımlılığını azaltmıştır. 2010-2012 döneminde atılan adımlar ve sonrasında gösterilen hassasiyetle mali disiplin sağlanabilmiş, 2018 yılında KKTC'de denk bütçe oluşmuştur. Diğer bir ifadeyle KKTC kendi gelirleriyle cari harcamalarını karşılar hâle gelmiş, Türkiye'den bütçe finansman desteği alma ihtiyacı duymamıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin yatırım ve reel sektör destekleri devam etmiş, özel sektörün ekonomi içerisindeki payı artmaya başlamıştır. Esasen Türkiye, 2010-2018 döneminde KKTC'de reformları desteklemek için kaynak tahsis etmeyi, altyapı ve reel sektörü desteklemeyi hedeflemiş, verimsiz harcamalara, aşırı istihdamlara ve yüksek ücretlere yol açan doğrudan bütçe açığına finansman sağlamayı tercih etmemiştir. Bu yaklaşım, eski alışkanlıkları ve statükoyu korumak isteyen bazı çevrelerde rahatsızlık yaratmış olsa da ilerleyen yıllarda söz konusu yaklaşımın değeri KKTC'deki farklı kesimlerce de takdir edilmiştir. Örneğin, 2010-2012 döneminde bir taraftan gider azaltıcı önlemler alınırken diğer taraftan da gelir artırıcı tedbirler alınmıştır. Neticede, 2009 yılında yerel bütçe giderlerinin yüzde 72'sini karşılayan yerel bütçe gelirleri Program dönemi sonunda yerel bütçe giderlerinin yüzde 84'ünü karşılar hale gelmiştir. 2009 yılında Türkiye yardımlarının KKTC bütçesi içerisindeki payı yüzde 36 iken 2019 yılında bu oran yüzde 8'e kadar gerilemiştir. Böylece KKTC bütçesinde iyileşmeler yaşandığı ve yardım bağımlılığının azaldığı görülebilmektedir.⁷

Özetle, 2010-2018 yıllarında uygulanan ekonomik programların getirdiği yapısal reformlar, ekonomiye önemli katkılar sunarken mali disiplinin sağlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişim, Türkiye'den ayrılan kaynağın ağırlıklı olarak bütçe açığına kullanılması yerine yatırım projelerine ve özel sektörün desteklenmesine kaydırılmasına imkân sağlamıştır.

9.3. KKTC EKONOMİSİNDEKİ GELİŞİMLERİN MAKROEKONOMİK PERFORMANSI

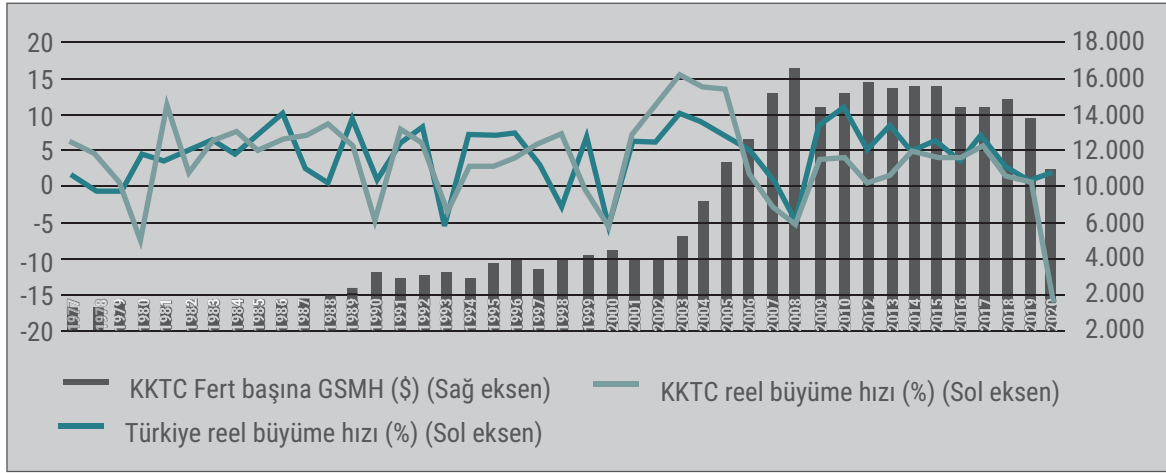
Kıbrıs Türk toplumunun ekonomik performansının analiz edileceği bu bölümde, ekonomik göstergelerin 43 yıllık gelişimi incelenmiştir. Makroekonomik göstergelerin yukarıda incelediğimiz dönemlerde ve uzun vadede nasıl bir seyir izlediği iktisadi politikaların nasıl karşılık bulduğunu göstermesi açısından önemlidir. KTFD 1975 yılında kurulmasına rağmen, ekonomik göstergelere ilişkin veriler 1977 yılından itibaren resmî istatistikleri tutmakla görevli Devlet Planlama Örgütü tarafından yayımlanmaya başlamıştır (DPÖ, 2018).

⁷ Türkiye finansmanı ile 2001'den bu yana KKTC'de uygulanan Ekonomik Programlar, kitap içerisinde yer alan "Türkiye'nin Kıbrıs'a yardımlarının Dünü ve Bugünü" makalesinde kapsamlı şekilde ele alınmıştır.

9.3.1. Büyüme

Grafik 9.1'de 1978-2020 yılları arasında KTFD'nin (1983'ten itibaren KKTC'nin) reel büyüme hızı görülmektedir. KKTC ekonomisinde Türkiye ekonomisinin etkisi yüksek olduğundan iki ülkenin reel büyüme hızı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Grafik 9.1'de KKTC'de kişi başına düşen GSMH gelişim seyri de izlenebilmektedir.

Grafik 9.1. 1978-2018 KKTC Reel Büyüme Hızı (%) ve Fert Başına GSMH (ABD Doları)

Kaynak: KKTC DPÖ ve İstatistik Kurumu.

1978 yılında yüzde 5,8 olan büyüme rakamı, 1980'de yüzde 0,9'a düşmüş, 1981 yılında ise ekonomi yüzde 7,5 küçülmüş, 1982 yılında ise yüzde 11,2 büyüme göstermiştir. 1983 yılında büyüme yüzde 1,6 olmuştur. 1984 yılında da reel büyüme hızı devam ederek yüzde 6,4 olarak gerçekleşmiştir. 1985 ve 1986 yıllarında ise sırasıyla yüzde 7,5 ve 4,8 olarak kayda geçmiştir. 1978-1986 döneminde ortalama reel büyüme hızı 3,9 olmuştur. 1977 yılında cari fiyatlarla 209,4 milyon ABD doları olan GSMH, 1980 yılına kadar yükselmiş ve aynı yıl Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz ve devalüasyonun etkisiyle 1981 yılından itibaren azalmaya başlamış, 1984 yılında 201,2 milyon ABD dolarına düşmüştür. Daha sonra bir toparlanma süreci başlamış, 1985 ve 1986 yıllarında sırasıyla 240 ve 286 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde kişi başına düşen millî gelir rakamları 1977 yılında 1.444 ABD doları iken 1984 yılında 1.274 dolar olarak gerçekleşmiştir. 1985 ve 1986 yıllarında sırasıyla 1.498 ABD doları ve 1.757 ABD doları olarak kayıtlara geçmiştir (DPÖ, 2018 ve KKTC İstatistik Kurumu, 2021).

1991 yılındaki Körfez Savaşı'nın ve 1994 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik krizin, KKTC ekonomisi üzerinde doğrudan ve derin etkileri olduğu görülmektedir (Kendirci, 2012: 64). 1987 yılından 1990 yılına kadar yıllık ortalama yüzde 7 civarında büyüyen KKTC ekonomisi, 1991 yılında Körfez Savaşı'nın dış ticarete ve petrol fiyatlarına etkisiyle yüzde 5,3 küçülmüştür. 1992 (yüzde 7,8) ve 1993 (yüzde 5,9) yılında toparlanma sürecine giren KKTC ekonomisi, 1994 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz ve kriz sonucunda alınan 5 Nisan Kararları'nın etkisiyle yüzde 3,7 küçülmüş ve aynı yıl enflasyon oranı yüzde 215 ile rekor seviyesine ulaşmıştır. 1995-1999 yılları arasında büyüme oranları artarak devam etmiş ortalama 4,6 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında ise ekonomi yüzde 0,6 küçülmüştür (DPÖ, 2018). GSMH cari fiyatlarla, 1987 yılında 331,6 milyon ABD doları iken 2000 yılında 1.039 milyon ABD doları olmuş, kişi başına düşen millî gelir ise 2.000 ABD dolarından, 4.978 ABD dolarına yükselmiştir.

2000 yılında bankacılık sektöründe başlayan finansal krizin etkisiyle 2001 yılında KKTC ekonomisi yüzde 5,4 küçülmüş, 2002 yılından itibaren krizin etkileri hafiflemiş, Annan Planı'yla oluşan olumlu hava sonucunda özellikle inşaat ve hizmetler sektörü büyümenin itici gücü olmuştur. 2003-2006 yılları arasında KKTC ekonomisi ortalama yüzde 13 büyüme hızı yakalamıştır. Bu dönemde makroekonomik

göstergelerdeki bu olumlu tablonun üç temel sebebi bulunmaktadır: Birincisi, 2003-2006 yılları arasında Annan Planı'nın oluşturduğu olumlu havayla özellikle inşaat sektörünün gelişmesi ve yükseköğrenim sektöründe öğrenci sayısında görülen artışla yüksek düzeyli bir büyüme performansı sağlanmıştır; İkincisi, bankacılık sektöründe güvenin artırılması ve finansal altyapının güçlendirilmesi amacıyla atılan adımlar ve tasfiye edilen banka mudilerinin alacaklarının Türkiye'nin desteğiyle karşılanması sonucunda finans sektörüne yönelik güvensizlik önemli ölçüde giderilmiştir; Üçüncüsü, yaşanan kriz döneminde Türkiye'nin KKTC'ye yönelik yardımlarında da önemli düzeyde artış olmuştur. Türkiye, ekonomik programların uygulanmasına katkı sağlamak amacıyla, KKTC'ye, ekonomik kriz yılı olan 2001 yılında toplam 173,1 milyon ABD doları, 2002 yılında toplam 276,3 milyon ABD doları yardımda bulunmuştur. Yardımların GSMH'ye oranı 2001 yılında yüzde 19, 2002 yılında ise yüzde 29,3 gibi yüksek bir düzeye ulaşmış, yardımların bütçeye oranı ise 2001 yılında yüzde 41,4, 2002 yılında yüzde 51,9 olmuştur. (Üçkuş, 2018: 142).

2003-2006 döneminde yaşanan ekonomik büyümenin kamu çalışanlarına reel ücret ve cari transfer harcamaları artışı için kullanılması, Annan Planı'nın yarattığı beklentilerin sona ermesi ve ardından yaşanan küresel finans krizi, 2007 yılından itibaren ekonomide durağanlığa yol açmıştır. KKTC ekonomisi 2008 yılında yüzde 2,9 ve 2009 yılında yüzde 5,5 küçülmüştür. Bütçe açıklarının sürdürülemez bir tablo çizmesiyle mali disiplin 2010 yılından itibaren uygulanan ekonomik programların temel önceliği hâline gelmiştir. 2010-2012 yılları mali disiplin açısından önemli tedbirlerin alındığı bir dönem olmuş ve bu dönemde ekonomi ortalama yüzde 3,1 büyümüştür. 2013-2015 Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı süresince büyüme rakamları sırasıyla yüzde 1,1; 4,8 ve 4 olarak gerçekleşmiş ve dönemin büyüme ortalaması yüzde 3,3 olmuştur. 2016-2018 Yapısal Dönüşüm Programı döneminin başlangıç yılı olan 2016 ve 2017 yıllarında büyüme hedefi yüzde 5 iken, büyüme sırasıyla yüzde 3,6 ve yüzde 5,4 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2016 ve 2017 yıllarında büyüme ortalaması yüzde 4,5 olmuş ve önceki iki program ortalamalarının üzerine çıkmıştır (Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi, 2018: 15). 2018 yılında Türk lirasında yaşanan değer kaybı ve Türkiye yardımlarının azalması neticesinde KKTC ekonomisi durgunluğa girerek yüzde 1,3 büyüebilmiştir. 2019 yılında ekonomideki durgunluk derinleşmiş ve son 10 yılın en düşük büyüme oranı olan yüzde 0,2'ye gerilemiştir. (KTTO, 2020: 8). 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi KKTC yükseköğretim ve turizm sektörlerinin ekonomi içerisindeki yüksek payı ve ekonomideki kırılmalıkların etkisiyle tarihin en büyük daralmasını yaşamış ve yüzde 16,2 küçülmüştür (KKTC İstatistik Kurumu, 2021).

KKTC'de 2001 yılında 4.303 ABD doları düzeyinde olan kişi başına GSMH, 2003 yılında başlayan büyümeyle paralel şekilde hızla artmış, küresel finans krizinin yaşandığı 2008 yılına kadar 4 katına çıkmıştır. 2009 yılında 13.930 ABD dolarına gerileyen kişi başına GSMH, 2010'dan sonra tekrar bir artış trendi yakalayarak 2015 yılına kadar 15.000 ABD dolarının üzerinde seyretmiştir. Son olarak 2018 yılında ise 13.277 ABD doları ile 2009'da yaşanan gerilemenin de altında kalmıştır (DPÖ, 2018). 2018 yılından sonra dolar kurunun yükselmesi ve 2020'de yaşanan pandeminin etkisiyle, 2020 yılında kişi başına GSMH 10.055 ABD dolarına gerilemiştir.

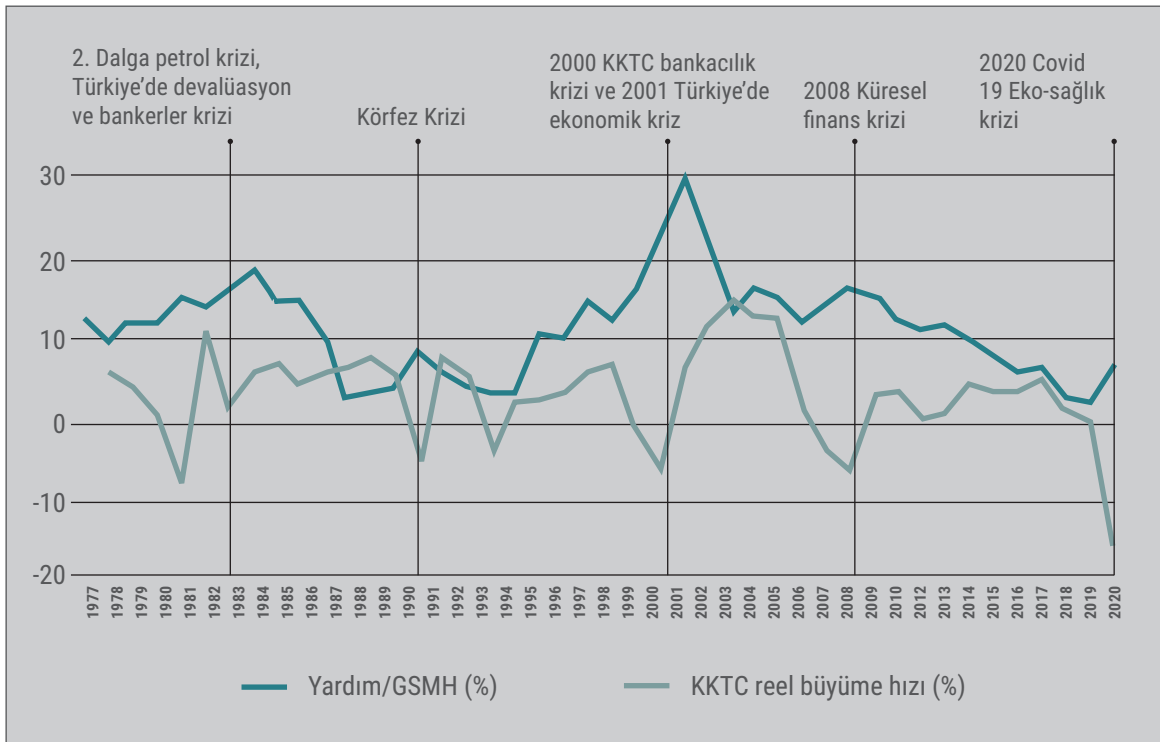
KKTC ve Türkiye GSMH büyüme rakamları ilişkisi Pesersan'ın ARDL yöntemine göre sınıandığında Türkiye GSMH'sinin bir birim artması, uzun dönemde KKTC GSMH'sinde 0,93'lük bir artış sağlamaktadır. Ancak bir yıllık dönemlerde bu etkinin 0,51 seviyesinde kaldığı gözlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, büyüme hızı farklılığının yaklaşık yüzde 54'ü ilk yılda düzeltilmektedir. İki ülkenin hasıla artışları uzun dönemde yakın bir seyir izlese de (1978-2020 dönemini kapsayan 40 yıllık süre içerisinde Türkiye'de ortalama büyüme hızı yüzde 4,2; KKTC'de yüzde 3,5'tir.) KKTC'de kısa dönemli gelir dalgalanmaları daha belirgindir (Türel, 2002: 86).

KKTC ekonomisinin büyüme performansının dalgalı bir seyir izlemesinde içsel ve dışsal faktörler etkili olmaktadır. 1990'lı yıllarda yaşanan Asya Krizi, 2001'de Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz, 2008'de küresel ekonominin de etkilendiği finans krizi, 2020'de tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi kaynaklı eko-sağlık krizi, KKTC ekonomisini etkileyen önemli dışsal gelişmelerdir. Daha önce de belirtildiği üzere küçük ada ekonomileri dışsal şoklara karşı oldukça kırılgandır. Bununla birlikte KKTC, ada ekonomilerinin tecrit edilmişlik ve ölçek ekonomisi gibi genel özelliklerini daha derinden yaşamaktadır. KKTC'de ekonomiyi canlı tutacak yeterli nüfus olmaması ve KKTC'nin karşılaştığı haksız izolasyon ve ambargoların

yüksek maliyetleri, bu şokların şiddetini artırmaktadır. KKTC ekonomisinin dışsal şoklar karşısında bu denli hassas olmasında; KKTC’de görülen yüksek “dolarizasyon”, finansal ve kurumsal altyapının yeterince güçlü olmaması ve Türkiye dışında bir ülke tarafından tanınmaması sebebiyle Türkiye’deki ekonomik koşullara doğrudan bağlı olması gibi faktörler de etkilidir. Bununla birlikte; siyasi istikrarsızlık, iktisadi politikaların belirsizliği, mülkiyet konusundaki tartışmalar, ticaretin önündeki engeller ve kamu sektörünün ülke ekonomisinde giderek artan ağırlığı özel sektörü ciddi şekilde kısıtlamaktadır. Öte yandan, KKTC’de büyüme trendini sürdürülebilir bir noktaya taşıyacak kurumsal ve yapısal reformlar tam olarak hayata geçirilememiştir. KKTC siyasetinin istikrarsız yapısı ve siyasi iradenin reform yapma konusundaki isteksizliği ekonomik performansı etkileyen kritik içsel faktörler arasında görülmektedir.

Grafik 9.2’de de görüldüğü üzere KKTC’de ekonomik daralma dönemlerinde en önemli çıkış noktası Türkiye’nin sağladığı finansal destekler olmuştur.

Grafik 9.2. Türkiye Yardımlarının KKTC GSMH’si İçindeki Payı ve KKTC Reel Büyüme Hızı

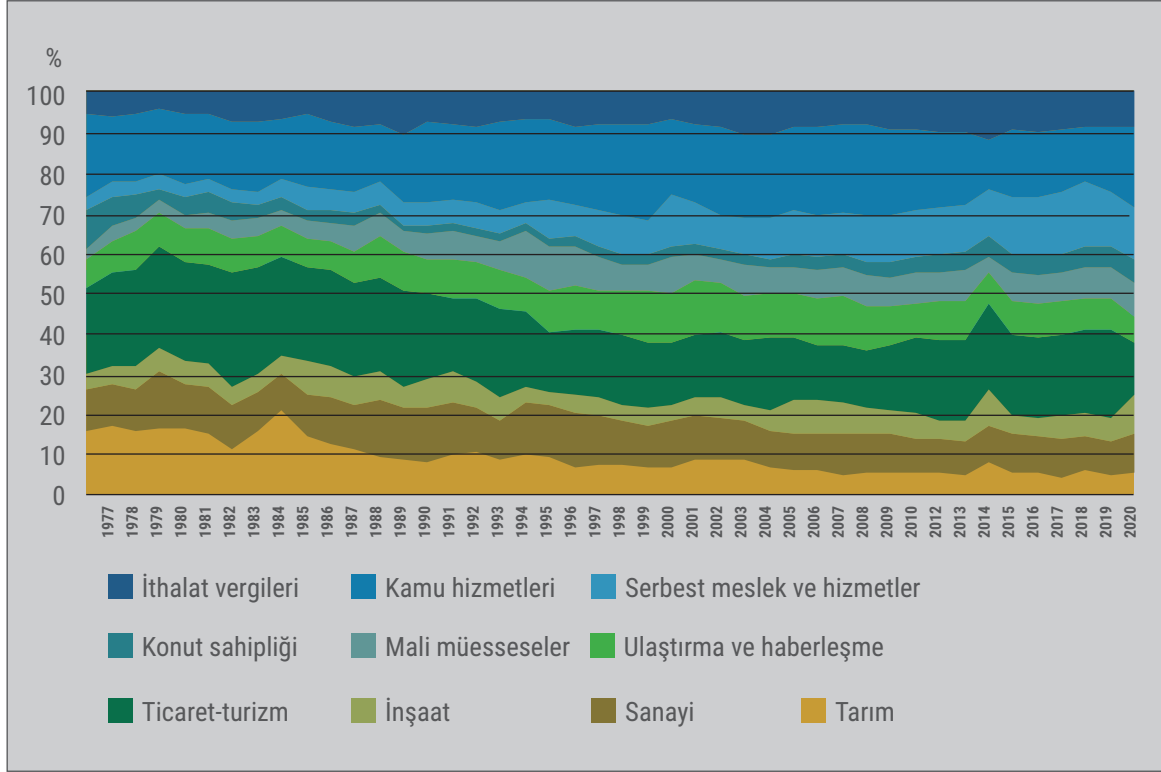
Kaynak: KKTC DPÖ ve İstatistik Kurumu, KEİ Ofisi.

1977-2020 yılları arasında KKTC’ye yapılmış ve bütçeleştirilmiş yardımların ortalaması, KKTC GSMH’sinin yaklaşık yüzde 10’una tekabül etmekle birlikte, Türkiye özellikle kriz dönemlerinde KKTC’ye önemli kaynak transferi sağlamıştır. Bu durum KKTC’nin ekonomik krizlerden hızla çıkmasına destek olurken telafi edici bir rol üstlenmiştir.⁸ Grafik-2’de yardımların KKTC ekonomisi üzerindeki telafi edici etkisi görülmektedir. Ortalama her 10 yılda bir KKTC ekonomisinde sert daralmalar yaşanmıştır. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde Türkiye, KKTC’de oluşabilecek bir krizin derinleşmesini engellemek adına daha fazla destek sağlamıştır. Bununla birlikte ekonomik büyüme dönemlerinde ise yardımlar rutin seyrinde devam etmiş, çarpıcı bir şekilde azalmamıştır. 2010 yılından itibaren alınan mali disipline ilişkin önlemlerin etkisiyle düzelmeye başlayan bütçe dengesi nedeniyle “bütçe açığına

⁸ Türkiye’nin KKTC’ye sağladığı yardımların tarihsel gelişim seyri, kitap içerisinde yer alan “Türkiye’nin Kıbrıs’a yardımlarının Dünü ve Bugünü” makalesinde kapsamlı şekilde ele alınmıştır.

katkı” yapılması ihtiyacı azalmış ve ekonomik programlarda öngörüldüğü üzere ekonominin büyümesi sağlanmıştır. Bu başarının etkisiyle yardımların GSMH içerisindeki payı 2018 yılına kadar çarpıcı şekilde azalmaya başlamıştır. Ancak 2018’de ortaya çıkan döviz krizi ve 2020 pandemi kaynaklı eko-sağlık krizi, yardımların 2020’deki seviyesini önemli ölçüde artırmıştır. Grafik 9.3’te 1977-2020 yılları arasında KKTC’de GSYİH’nin sektörler arasındaki dağılımı görülmektedir.

Grafik 9.3. 1977-2020 GSYİH’nin Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: KKTC DPÖ ve İstatistik Kurumu.

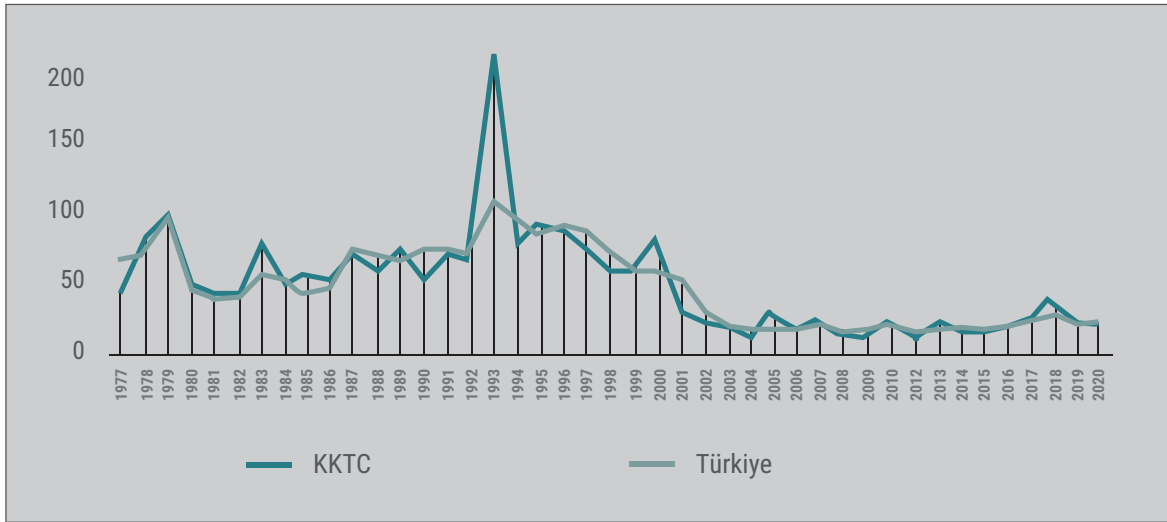
1977-1986 yılları arasında tarım sektörü yüzde ortalama 16,3 ile önemli bir paya sahipken bu oran 1987-2000 arasında 9,4’e, 2001-2020 arasında ortalama yüzde 6,5’e gelmiştir. 43 yıllık süre zarfında sanayi sektörü ekonomi içerisinde ortalama yüzde 10’luk bir paya sahip olmuştur. 1980’lerin ikinci yarısında başlayan özel sektör yatırımlarıyla bu oran 2000’li yıllara kadar ortalama yüzde 12’ler seviyesine yaklaşıp da sonraki yıllarda tekrar azalmış, 2020’de yüzde 9,6 olmuştur. İnşaat sektörünün GSYİH içerisindeki payı ortalama yüzde 5,6 civarında seyretmiştir. Turizm-Ticaret sektörü ise 1977-1986 yılları arasında GSYİH içerisinde yüzde 24,4’lük bir paya sahip olmuştur. 1987 yılından itibaren bu oran artarak devam etse de ATAD kararlarının etkisi ve GKRY’nin tek taraflı AB üyeliğinden dolayı trend bozulmuş, 2004 yılında yüzde 15,9’a gerilemiştir. Türkiye’nin finanse ettiği turizm teşvikleri ve çeşitlenen turizm yatırımlarıyla 2017 yılından sonra yüzde 20’lerin üstüne çıkmıştır. 2020’de pandeminin etkisiyle 12,8 olarak gerçekleşmiştir. Grafik-3’te dikkat çeken bir diğer husus da kamu hizmetlerinin GSYİH içerisindeki payıdır. Uzun yıllar yüzde 20’lerin üzerinde seyretmiş olan bu oran, 2010 yılında son olarak yüzde 21,1 iken 2010’dan sonra uygulanan ekonomik programların da etkisiyle 2018 yılında yüzde 13,4’e kadar gerilemiştir. Ancak 2019’da yeniden yükselişe geçerek yüzde 16,1’e ve 2020’de ortaya çıkan pandemiyle kamunun ekonomi içerisindeki faaliyetlerinin etkisiyle 2020’de 19,4’e kadar yükselmiştir.

Özellikle 2000’li yıllarda yaşanan hızlı ekonomik büyümeye karşın, KKTC’nin ekonomik yapısı, orta ve uzun vadede istikrarlı bir büyüme yaratmaktan uzaktır. Ekonomide istikrarlı ve yüksek büyüme

trendini kısıtlayan birbiriyle ilişkili iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, kamu sektörünün özel sektörü dışlayıcı etkisidir. Kamu sektörünün uzun yıllar çalışanlar için sağladığı imkânların özel sektöre kıyasla daha iyi olması, KİT'lerin ekonomide önemli bir yer edinmiş olması ve bununla birlikte yatırım ortamına ilişkin zorluklar, özel sektörün ekonomik faaliyetleri üzerinde kısıtlayıcı bir etki oluşturmuştur. 1977-2004 döneminde, KKTC'de kamu harcamaları yıllık ortalama yüzde 3,6 artarken özel sektör harcamalarının yüzde 2,9 ile kamu sektörünün gerisinde kalmış olması bu duruma ilişkin çarpıcı bir örnektir (TEPAV, 2012: 7).

Grafik 9.4'te görüldüğü üzere KKTC'de özellikle turizm ve yükseköğretim sektörlerinde 43 yıllık süreç içerisinde özellikle 2000'li yıllarda önemli bir ivme yakalanmıştır. Yükseköğretimde öğrenci sayısı 2018 yılında 100.000'i aşmış, Net turizm geliri ise 1 milyar ABD dolarına yaklaşmıştır. 2020 yılında pandeminin etkisiyle turizm sektörü ciddi bir daralma yaşamış, net turizm geliri de yüzde 82,7 azalarak 165,4 milyon ABD dolarına gerilemiştir.

Grafik 9.4. KKTC Net Turizm Geliri ve KKTC Üniversitelerindeki Öğrenci Sayısı

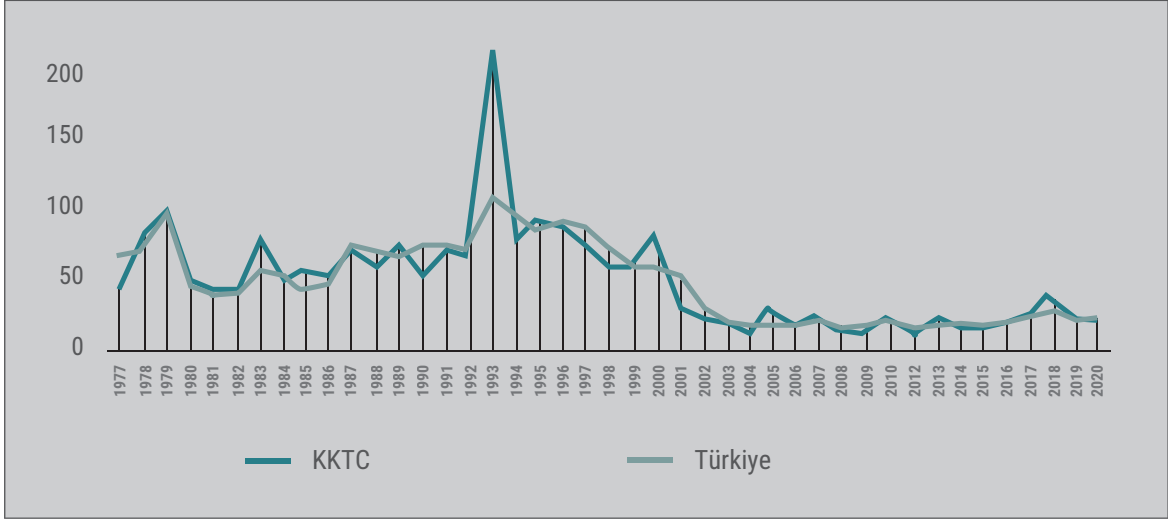

Kaynak: DPÖ.

KKTC'de uzun yıllar odaklanılan ve desteklenen bu iki sektör KKTC ekonomisinin lokomotifi hâline gelmiştir. Türkiye de 2010 yılından itibaren KKTC'ye ayırdığı kaynağı daha fazla reel sektör ve altyapıya yönlendirmeye gayret etmiş bu yönde politikalar izlemiştir. Yükseköğretimde kalitenin artırılması, turizmde teşvik sisteminin daha verimli hâle getirilmesi ve iki sektörde altyapının güçlendirilmesi yönünde yürütülen projeler bu gelişime katkı sağlamıştır. Nitekim, 2010 yılında KKTC'nin net turizm gelirlerinin GSYİH'ye oranı yüzde 10,9 iken pandemi öncesinde yani 2019 yılında bu oran yüzde 25,2'ye yükselmiştir. Dolayısıyla, turizm gelirlerinin GSYİH içerisindeki payı 2010-2019 yılları arasında 2,5 kat artmıştır. 2014 yılında turizm, yükseköğretim ve ihracatın GSYİH içerisindeki payı yüzde 34 iken, bu oran 2019 yılında yüzde 48'e ulaşmıştır. Böylece Türkiye desteğiyle uygulanan ekonomik programların temel gayesinden biri olan "ekonominin büyümesi ve bu bağlamda başta turizm ve yükseköğretim olmak üzere özel sektörün güçlendirilmesi" konusunda önemli bir ilerleme kaydedildiği görülmektedir.

9.3.2. Enflasyon

Dış ticaret açığının yüksekliği ve para politikası araçlarından yoksun olması nedeniyle, KKTC, enflasyon ithal eden bir ülke olup Türkiye'deki enflasyon dalgalanmalarından etkilenmektedir. Grafik-5, 1978-2020 döneminde Türkiye ve KKTC'de enflasyonun bir önceki yılın aralık ayına göre gelişimini göstermektedir.

Grafik 9.5. 1978-2020 Arasında Enflasyon (%)

Kaynak: DPÖ ve TÜİK.

Grafik 9.5'ten anlaşılacağı üzere Türkiye ve KKTC'deki enflasyon oranlarının yüksek bir korelasyon sergilemesi, iki ülke arasındaki ticaret kanallarının açıklığı ve KKTC'de TL kullanılmasının doğal bir sonucudur (Türel, 2002: 86). Türkiye ile benzer bir enflasyon trendi olan KKTC'de, 1978 yılında yüzde 32,4 olan enflasyon oranı, 1980'de yüzde 93 olmuş, daha sonra azalarak 1983 yılında yüzde 33,2'ye düşmüştür. Sonraki yıllarda tekrar artmaya başlayan enflasyon 1994 krizinin etkisiyle rekor bir seviyeye ulaşarak yüzde 215'e kadar yükselmiştir. 2001 yılından itibaren azalış trendine giren enflasyon, 2018'de dövizde yaşanan artışla birlikte tekrar yüzde 30 seviyelerine kadar ulaşmıştır. KKTC, Türkiye ile aynı para birimini kullanmasına ve dış ticaretinin yaklaşık yüzde 70'ini Türkiye ile gerçekleştirmesine karşın, KKTC'nin ithalat bağımlılığı ve iç piyasada döviz ile yapılan ticari işlemlerin fazlalığı sebebiyle enflasyon, Türkiye'deki trende göre daha sert bir seyir izlemektedir. 2018 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye'de döviz kurlarındaki artışların enflasyon üzerinde ana itici güç hâline gelmesi ile iki ülkede enflasyon rakamları 2019 ve 2020 yılında benzerlik göstermiştir. Enflasyon artışları, KKTC'de kamu kesiminin maaş artış hesaplamaları için de baz oluşturduğundan bütçe üzerinde de önemli bir yük oluşmasına yol açmaktadır.

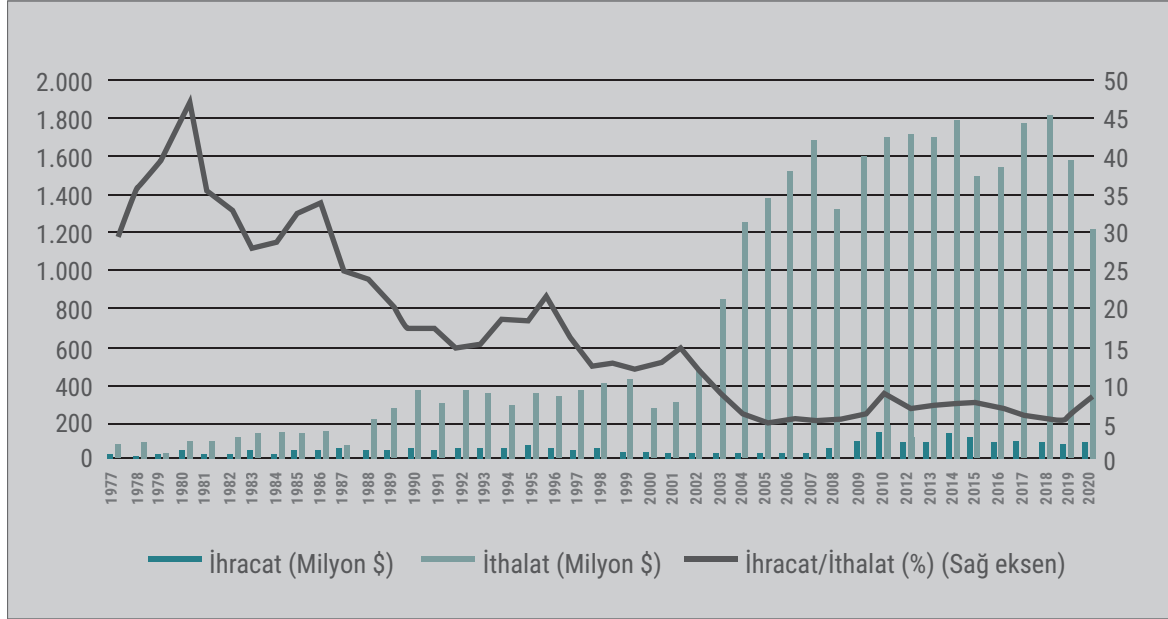
9.3.3. Dış Ticaret

Tipik bir ada ekonomisine sahip olan KKTC, yeterli doğal kaynakları olmadığından ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü diğer ülkelerden karşılamaktadır. İthalata dayalı bir ekonomiye sahip olan KKTC'nin toplam dış ticaretinin yarısından fazlası Türkiye ile gerçekleşmektedir. Grafik 9.6'da KKTC'de ihracat ve ithalatın gelişim seyri ve buna paralel ihracatın ithalatı karşılama oranı görülmektedir.

İhracatın ithalatı karşılama oranı, 1977 yılında yüzde 29,1 iken 1980 yılında yüzde 47,1'e kadar yükselmiş, 1986 yılında ise azalarak yüzde 33,9'a inmiştir (DPÖ, 2018). Önce 1991'de yaşanan Körfez Krizi'yle bölge ülkelerine yönelik ticaretin azalması ardından 1994 finansal krizinin de etkisiyle dış ticaret verilerinde olumsuz seyir devam etmiştir. Ancak bu dönemde KKTC dış ticaretini olumsuz etkileyen en önemli husus, Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın (ATAD) 5 Temmuz 1994 tarihli kararıdır. Bu kararla GKRY belgelerine dayandırılmayan KKTC tarım ürünlerinin ithalatı yasaklanmış, diğer ürünlerin ise ithalatına yüksek vergiler konulmuştur. Bu tarihten sonra KKTC bir süre daha ihracatın ithalatı karşılama oranını yüzde 20'ler seviyesinde korusa da bu oran giderek azalmıştır. 2003'ten sonra büyüyen ekonomi içerisinde ithalat sürekli bir artış seyrine girmiş bu durum ihracatın ithalatı karşılama

payının daha da azalmasına yol açmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2002'de yüzde 14'ten 2009'da yüzde 5,4'e kadar gerilemiş, 2010 sonrasında bir artış hızı yakalayarak 2011'de yüzde 9'a kadar çıkmıştır. Ancak 2018'de yeniden yüzde 5,5 seviyelerine gerilemiştir. 2020 yılında pandemiyle birlikte bozulan tedarik zincirlerinin etkisiyle ithalat azalmış ve bu oran yüzde 8,3 olarak gerçekleşmiştir.

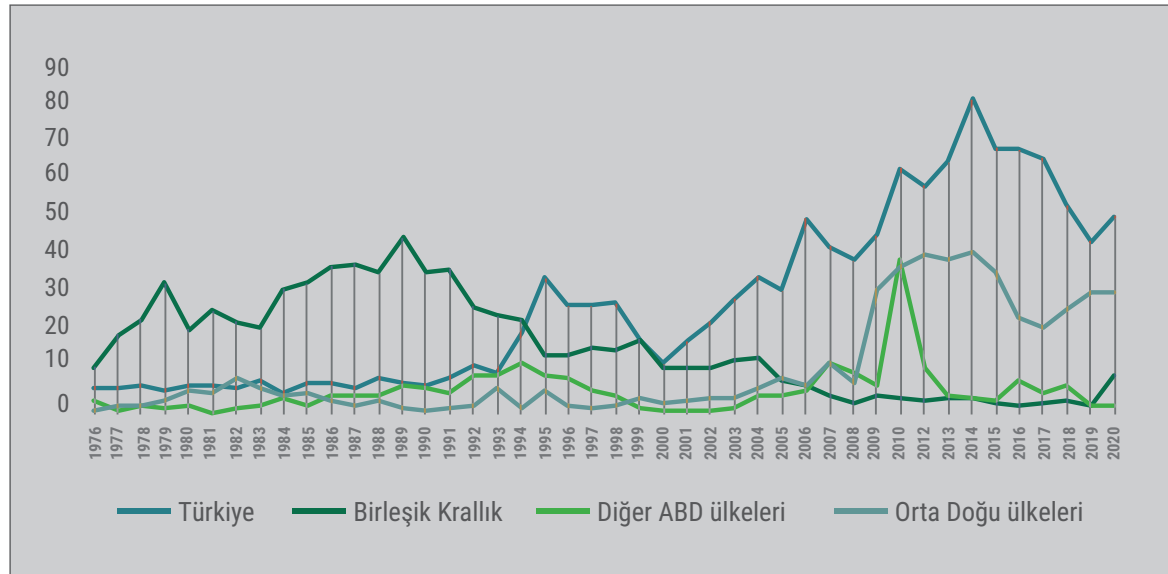
Grafik 9.6: KKTC Dış Ticaret Dengesinin Gelişim Seyri

Kaynak: KKTC DPÖ ve İstatistik Kurumu.

Grafik 9.7'de görüldüğü üzere 1994 ATAD kararı ve GKRY'nin 2004 yılından sonra AB üyesi olarak birliğe katılması, KKTC'nin dış ticaret kanallarını da etkilemiştir.

Grafik 9.7. Ülkeler/Bölgeler İtibarıyla KKTC İhracatı (Milyon ABD Doları)

Kaynak: DPÖ.

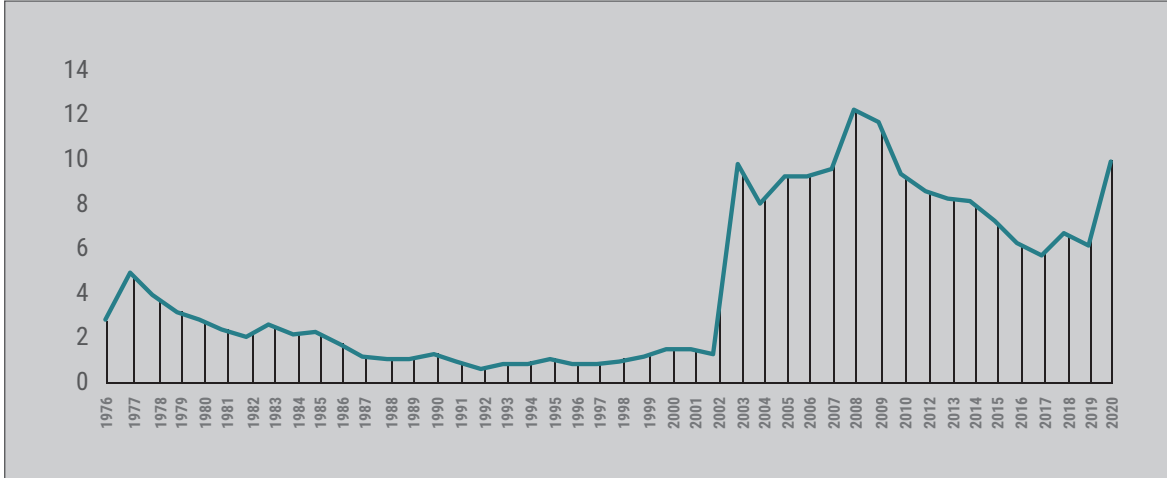
Özellikle 1994 sonrası dönemde KKTC'nin Birleşik Krallık ve diğer AB ülkelerine dönük ihracatı azalmış, Türkiye ile olan ticaretinde artış yaşanmıştır. KKTC tarihsel olarak Avrupa özellikle de İngiltere ekonomisiyle gelişmiş ticari ilişkilere sahipken, özellikle 1995'ten sonra bu yapının değiştiği görülmektedir. 1977'de Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'ın toplam dış ticaretindeki payı yüzde 35 iken bugün yüzde 70 düzeyindedir. Öte yandan, İngiltere'nin Kuzey Kıbrıs'ın ihracatı içindeki payı 1990'da yüzde 65'lik düzeyden 2018'de yüzde 3,2'ye kadar gerilemiştir. Ancak Brexit sonrası süreçte İngiltere'ye ihracat için yeni fırsatlar doğması beklenmektedir.

KKTC dış ticaretine ilişkin gelişmeler ürün ihracat yapısını da etkilemiştir. 1990'lı yılların ortasına kadar konfeksiyon ürünleri ihracatı ihracat içerisinde önemli bir paya sahipken ATAD kararları ve Türkiye'nin AB Gümrük Birliği'ne üye olması sonrası konfeksiyon ihracatı durma noktasına gelmiştir. Sonraki yıllarda hellim başta olmak üzere işlenmiş gıda ürünlerinin ihracatı gelişme seyrederken son yıllarda Orta Doğu ülkelerine yapılan başta narenciye ve hellim ihracatı pazarın çeşitlenmesini de sağlamıştır.

9.3.4. İstihdam

KKTC'de işsizlik uzun yıllar düşük bir seyrinde sürmüştür. Özellikle 2004 yılından önce yüzde 1-2 civarında devam eden işsizlik oranı, 2003 yılında hesaplama yönteminde yapılan bir değişiklikle 2004 yılında yüzde 10 seviyesine çıkmıştır. İşsizlik oranı 2008'de yaşanan küresel finans krizinin etkisiyle artış göstermiş ve 2009 yılında yüzde 12,49'a kadar çıkmıştır. İlerleyen yıllarda tekrar yüzde 10'un altına inen işsizlik oranı, 2020 yılına kadar tek hanelerde seyretmiştir. 2019 yılında yüzde 6,3 oranında gerçekleşen işsizlik oranı 2020 yılında küresel COVID-19 pandemisinin yol açtığı ekonomik daralmanın etkisiyle yüzde 10,1 seviyesine çıkmıştır. Grafik 9.8, 1977-2020 döneminde KKTC'deki işsizlik oranlarını göstermektedir.

Grafik 9.8. KKTC İşsizlik Oranı (%)

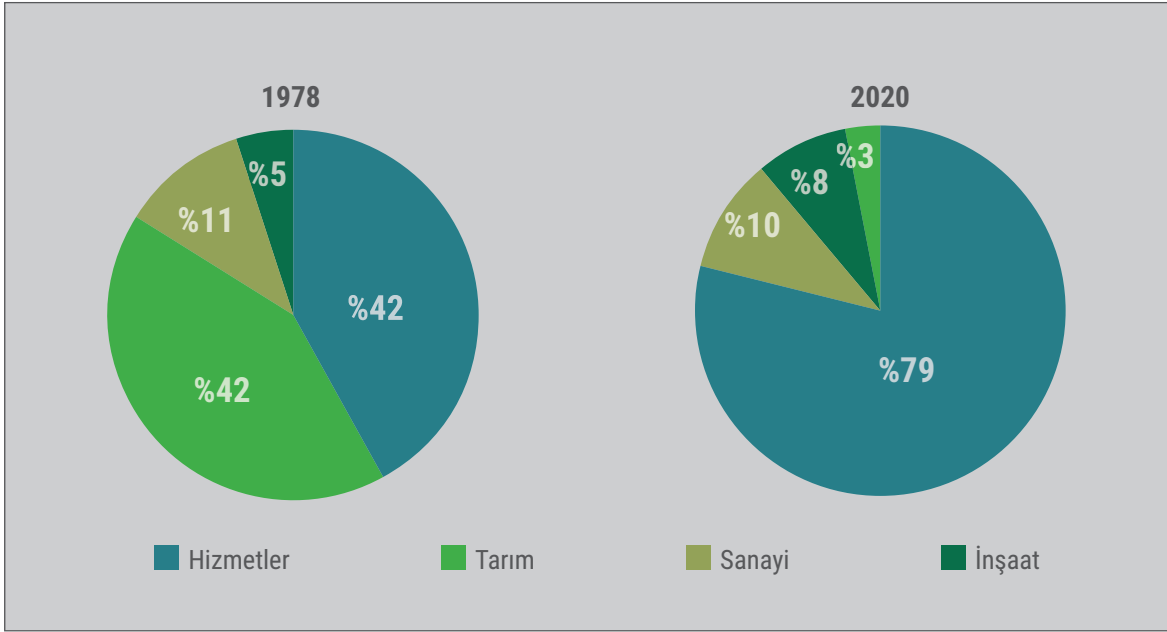
Kaynak: DPÖ.

* İşsizliğin hesaplanması yöntemi 2003 yılından sonra değişmiştir.

KKTC'de eğitim arttıkça işsizlik oranları düşmekle birlikte yüksek eğitimli nüfusun toplam iş gücü içerisindeki payının yüksek olması ve yeterince nitelikli istihdam yaratılamaması nedenleriyle eğitim düzeyi yüksek bireylerde işsizlik oranları yüksek seyretmektedir. Bu durum KKTC iş gücündeki temel problemin yapısal işsizlik olduğunu göstermektedir (KEİ, 2018: 25). Genç nüfusta işsizlik oranları genel işsizlik oranlarının yaklaşık 3 katıdır. 2019 yılında genç nüfusta işsizlik oranı yüzde 19,4 iken 2020 yılında bu oran yüzde 29,3 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Grafik9.9'da görüldüğü üzere KKTC'de 1978-2020 yılları arasında istihdamın yapısı da çarpıcı bir şekilde değişmiştir. Uzun vadeli bir perspektiften bakıldığında, KKTC'nin bir tarım ekonomisinden kentli bir ekonomiye evrildiği görülmektedir. Ama bu kentleşme süreci, özel sektöre dayalı bir istihdam yapısı ortaya çıkaramamıştır. Tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı yüzde 40 seviyesinden yüzde 3 seviyesine kadar düşmüştür. Tarım istihdamında görülen bu düşüşe karşın, ekonominin dinamizmini artıracak alanlarda bir yoğunlaşma olduğundan bahsetmek mümkün değildir.

Grafik 9.9. KKTC'de İstihdamın Yapısı

Kaynak: DPÖ.

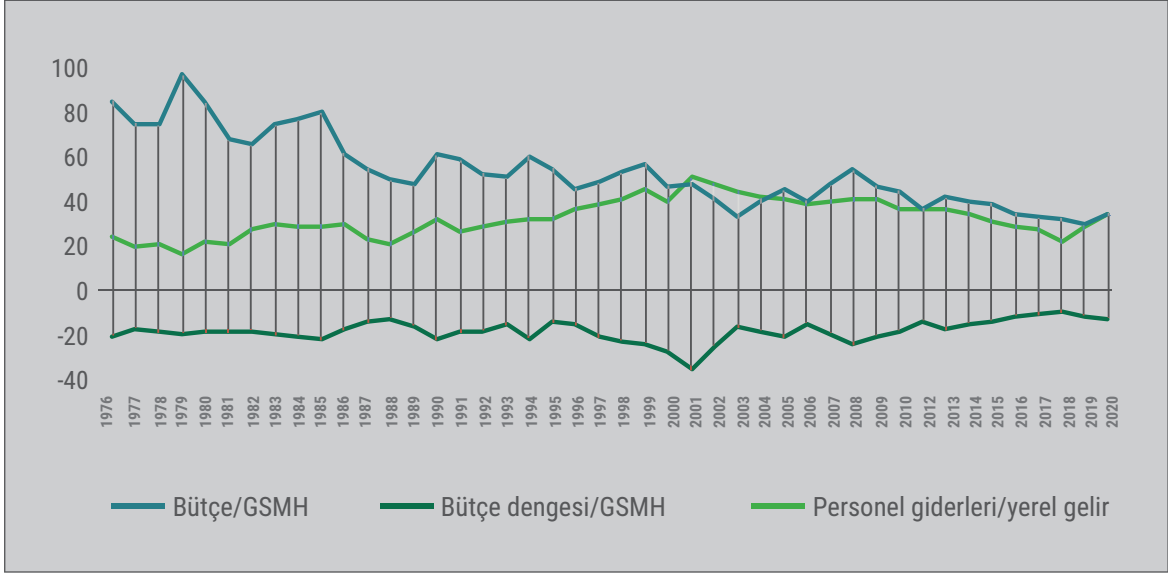
Tarımda ürün deseninde çeşitliliği artırma ve sanayide ölçek ekonomilerinden yararlanma imkânı kısıtlı olan bir ada ekonomisinde, hizmetler sektörünün uzun dönemde daha fazla gelişmiş olması şartıcı değildir. Ancak kaygı verici olan bu değişimin temelde tarım ve sanayide verimlilik artış hızının düşüklüğünden kaynaklanmasıdır. 1978-2018 dönemi içerisinde 40 yıllık süre zarfında tarımsal ve sınai hasılasında yıllık reel artış hızı ortalama sırasıyla yüzde 3,3 ve 4,6'dır. Üretken sektörlerde istihdam fırsatları bulamamış olan iş gücü, hizmet sektörüne yönelmiştir. İşsizlik tehlikesi ve dış göçü önleme kaygıları kamu sektöründe istihdam baskısını artırırken ticarete konu sektörlerdeki verimlilik düşüklüğü dış ticaret açıklarını tetiklemiştir. Bununla birlikte KKTC'nin besin maddeleri üretiminde kendine yeterlilik oranı da düşmüştür (Türel, 2002: 99).

KKTC İstatistik Kurumu tarafından açıklanan 2020 yılı verilerine göre, KKTC'de iş gücüne katılım oranı yüzde 51,2, istihdam oranı ise yüzde 45,9'dur. İstihdam edilenlerin yüzde 33,8'i (44.930 kişi) kadın, yüzde 66,2'si (87.955 kişi) ise erkektir. İstihdam edilenlerin yüzde 79,1'i hizmetler, yüzde 10,2'si sanayi, yüzde 7,6'sı inşaat ve yüzde 3,1'i tarım sektöründe çalışmaktadır.

Çalışanların yüzde 30,6'sı (40.623 kişi) kamu sektöründe çalışmaktadır. KKTC'de temel iş yaratma lokomotifinin özel sektör değil, kamu sektörü olması ekonomik aktivitenin artış hızını yavaşlatmaktadır.

9.3.5. Kamu Maliyesi

KKTC ekonomisinin önemli performans göstergelerinden biri, ekonomideki kamu sektörü ağırlığı sebebiyle kamu maliyesidir. Grafik-10'da bütçenin ve bütçe dengesinin GSMH içerisindeki payı ile personel giderlerinin yerel gelirlere oranı yer almaktadır.

Grafik 9.10. Bütçenin GSMH İçerisindeki Yeri ve Personel Giderlerinin Yerel Gelirlere Oranı (%)

Kaynak: DPÖ.

Grafik 9.10'da yer alan 1977-1986 yılları arasındaki bütçe verilerini incelediğimizde; bütçenin GSMH'ye oranının 1977 yılında yüzde 31,1 olduğu ve 1980 yılına kadar azalan bu oranın, 1981 yılında artışa geçerek 1986 yılında yüzde 36,1 düzeyine ulaştığı görülmektedir (DPÖ, 2018). 1987-1990 yılları arasında bütçe açığının GSMH'ye oranı azalarak yüzde 7,3'ten yüzde 5,4'e düşmüş, ancak 1998 yılından sonra bu oran artış seyri izlemiştir, 2000 yılında yüzde 13,1'e kadar yükselmiştir. Ayrıca, bütçenin GSMH'ye oranı da artmış 1987 yılında yüzde 36,6 iken 2000 yılında yüzde 51'e kadar çıkmıştır.

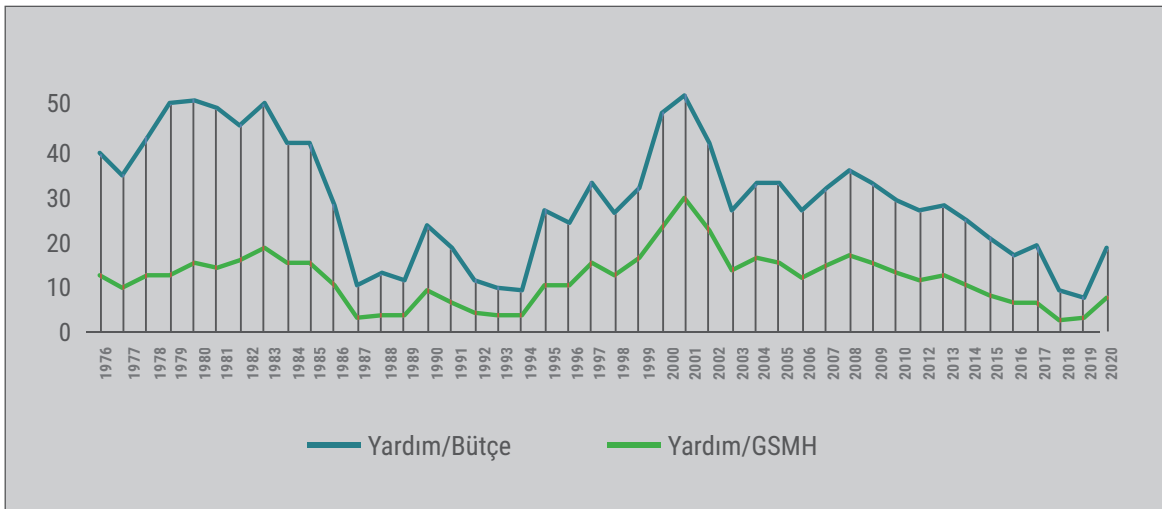
2001-2020 yılları arasında bütçe dengesindeki verilere bakıldığında kamu kesiminin ekonomi içindeki payının küçültülmesini önceleyen Ekonomik Programlara rağmen, 2001 yılında bütçenin GSMH içerisindeki oranı olan yüzde 46, 2006 yılına kadar bu seviyesini sürdürmüştür, bütçedeki personel ve transfer giderleri ise 2001 yılındaki yüzde 80 seviyesinden 2006 yılında yüzde 73,3 seviyesine indirilebilmiştir. Aynı yıllarda bütçe açığının GSMH'ye oranı yüzde 4,6 ve bütçe büyüklüğünün GSMH'ye oranı yüzde 45,4 olarak gerçekleşmiştir. Personel ve transfer giderlerinin bütçedeki payı ise yüzde 72,2'dir. 2008 yılında yaşanan ekonomik daralmanın etkisiyle bütçe dengesi daha da kötüleşmeye başlamış, bütçe açığı 100 milyon TL olarak hedeflenmesine rağmen 435,9 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Küresel ekonomik krizin turizm, yükseköğretim ve ithalata olan olumsuz etkileri yerel bütçe gelirlerinde önemli azalmalara neden olmuştur. 2008 yılında, bütçe açığının GSMH'ye oranı yüzde 8,5'e, bütçe büyüklüğünün GSMH'ye oranı yüzde 46,1'e ve personel ve transfer giderlerinin bütçedeki payı ise yüzde 77,8'e yükselmiştir. 2009 yılında bütçe açığı, 75 milyon TL olarak hedeflenmesine karşın 659,1 milyon TL'ye ulaşarak rekor seviyelere çıkmıştır. Bütçe açığının GSMH'ye oranı yüzde 13,4'e, bütçe büyüklüğünün GSMH'ye oranı yüzde 47,5'e ve personel ile transfer giderlerinin bütçedeki payı ise yüzde 81,1'e yükseldiği görülmektedir. 2010-2012 döneminde mali disipline yönelik alınan gider azaltıcı ve gelir artırıcı tedbirlerin etkisiyle bütçenin GSMH'ye oranı giderek azalmış 2018 yılında yüzde 28,7'ye kadar gerilemiştir. Aynı şekilde bütçe dengesinin GSMH'ye oranı da çarpıcı şekilde iyileşmeye başlamış ve 2018'de bütçe dengesi sağlanmıştır. Ancak 2018 yılından sonra TL'nin yaşadığı değer kaybı ve pandemi dönemiyle birlikte mali disiplinde yaşanan gevşeme, dengenin bir miktar bozulmasına yol açmıştır (KTTO, 2021).

KKTC’de bütçe performansına ilişkin temel gösterge yerel gelirlerin yerel giderleri karşılama oranı olarak değerlendirilmektedir (KEİ, 2017). Bu durumun temel sebebi genel bütçe içerisinde yatırımların neredeyse tamamının Türkiye tarafından finanse ediliyor olması ve ortaya çıkan yerel bütçe açığının da Türkiye’nin sağladığı “bütçe açığına katkı” transferiyle karşılanıyor olmasıdır. Yerel gelir ve yerel gider ayrımı üzerinden verilerin ulaşılabildiği 2009 yılında yerel giderlerin yüzde 72’sini karşılayan yerel gelirler, 2010 yılından itibaren takip edilen mali disiplin ve gerçekleştirilen reformların etkisiyle, 2015 yılında ise yüzde 90’ını karşılar hale gelmiştir. 2018 yılında ise KKTC’de yerel gelirlerin yerel giderleri karşılama oranı yüzde 101 seviyesine ulaşarak tarihin en iyi noktasına gelmiştir. Gelişen ekonomi ve düzelen bütçe dengesi, yardımların KKTC ekonomisi içerisindeki payının da azalmasını sağlamıştır (Üçkuş, 2018: 145-147). Yerel gelirlerin yerel giderleri karşılama oranı 2019 ve 2020’de sırasıyla yüzde 96 ve 87’dir (KTTO, 2021: 17).

KKTC bütçesi içerisindeki en önemli paylardan biri personel giderlerine aittir. Nitekim bu yerel gelirlerin personel giderlerini karşılama oranı 1980 yılında yüzde 98 seviyesindedir. Uzun yıllar yerel bütçe gelirlerinin yüzde 60-70 gibi büyük bir kısmı personel giderleri için kullanılmıştır. Özellikle 2001 yılından sonra uygulanan ekonomik programlar kamunun personel istihdam etme cazibesini azaltmayı ve böylece istihdam piyasasını dengelemeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede kamudaki özlük haklarına ve personel istihdamına özellikle 2011 yılından itibaren bir düzenleme getirilmiş mali disipline yönelik kapsamlı çalışmaların bir parçası da bu düzenleme olmuştur. Dolayısıyla bu oran zamanla bütçedeki büyümenin de etkisiyle azalsa da personel giderlerinin yerel gelirlere oranı oldukça yüksek bir seyir izlemiştir. 2009 yılında KKTC kamu maliyesinde yaşanan krizden sonra 2010-2012 döneminde gerçekleştirilen reformlar ve sonraki yıllarda takip edilen mali disiplin ile 2019 yılında personel giderlerinin yerel gelirlere oranı yüzde 36,3’e kadar inmiştir. Ancak 2020’de pandeminin etkisi ve mali disiplinde yaşanan gevşeme sebebiyle yeniden yükselerek yüzde 41 seviyesini aşmıştır. Yerel gelirlerin geri kalan kısmı transfer harcamaları, yatırım, savunma ve diğer cari giderleri karşılamak için kullanıldığı, yerel gelirlerin personel giderleri ve diğer giderlerini karşılamadığı dönemde, bütçe açığının neredeyse tamamı Türkiye tarafından finanse edilmektedir. Türkiye’den sağlanan katkının açığı kapatmak için yeterli olmadığı yıllarda borçlanma yoluna gidilmektedir (Kendirci, 2012: 47).

KKTC’de bütçe ve GSMH içerisinde Türkiye yardımlarının payı da önemli bir yer tutmaktadır. Ekonomide ve bütçe dengesinde yaşanan gelişimin izdüşümü Grafik-11’de görüldüğü üzere Türkiye’den sağlanan yardımlara yansımaktadır.

Grafik 9.11. Yardımların Bütçe ve GSMH’ye Oranı (%)

Kaynak: DPÖ.

KKTC'nin devlet inşası sürecinde yardımların bütçe ve GSMH içerisindeki payı oldukça büyüktür. 1977-1987 yılları arasında yardımların bütçe içerisindeki payı yüzde 40'ın üzerinde seyretmiştir. Aynı dönemde yardımların GSMH içerisindeki payı da ortalama yüzde 13 civarındadır. 1991 krizine kadar azalan bu oranlar 1991'de yeniden artış göstermiş, yardımların bütçeye oranı yüzde 23,4'e, GSMH'ye oranı da yüzde 9,1'e çıkmıştır. 2001 ve 2008 krizlerinin etkisiyle de artan bu oranlar, 2010 yılından sonra çarpıcı bir şekilde azalmaya başlamıştır. Bu azalışın temel sebebi ekonomik programlarda ortaya konulan "KKTC'de mali disiplinin tesis edilmesi ve yardımların ağırlıklı olarak altyapı yatırımlara ve reel sektöre kaydırılarak ekonominin büyümesinin sağlanması" yönünde atılan adımlardır. Bu dönemde KKTC ekonomisinin büyümesi ve mali disiplinin sağlanması başarısı, yardımların bütçe ve GSMH içerisindeki payının da azalmasını beraberinde getirmiştir. 2020 yılında pandeminin etkisiyle bu oranlarda yeniden bir artış yaşansa da ekonomik programlarda öngörülen mali disiplinin hassasiyetle takip edilmesi ve reformların kısmen hayata geçmesinin başarısı 2010 yılından sonra önemli ölçüde hissedilmiştir.

SONUÇ

Kıbrıs Türk toplumu, Osmanlı döneminde tarım ve devletin yönetim kademelerinde görev alan Rumların ticarete güçlenmesi, İngiliz idaresi dönemiyle birlikte ise Türklerin kamu görevlerinden uzaklaştırılmaya başlanması ve 1960 sonrasında da Rumların saldırılarının yoğunlaşması, Kıbrıs Türk toplumunu ekonominin üretim imkânlarından tamamen uzaklaştırmıştır.

Rumların baskısıyla uzun yıllar ekonomideki üretim imkânlarından mahrum bırakılan Kıbrıs Türk toplumu, 1974 Barış Harekâtı'ndan sonra devletin girişimciliği ve Türkiye'nin desteği ile ekonomik faaliyetlerde yeniden güçlü bir şekilde yer almaya başlamıştır. 1974 yılının ardından Ada'nın kuzeyine yerleşen Kıbrıs Türk toplumu, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmede 1987 yılına kadar karma bir iktisadi sistem içerisinde tarıma ve ithal ikamesine dayalı bir model uygularken, dünyadaki ve Türkiye'deki gelişmelere paralel olarak bu yıldan sonra serbest piyasa ekonomisi yönünde bir politika tercihinin gitmiş ve kalkınma stratejisini turizm, yükseköğretim gibi hizmetler sektörüne ve ihracata yönelik büyümeye dayandırmıştır. Ancak 1990'larda AB mahkemelerinin arka arkaya aldığı kararlar bu beklentileri sekteye uğratmış, maruz kalınan mali yükü hafifletmek için Türkiye'nin doğrudan bütçe açığına destek sağlaması bir formül olarak görülmüştür. Ancak bu yaklaşım KKTC'de kaynakların verimsiz kullanımına da yol açmıştır.

2000'lerde KKTC'de yaşanan kriz temel olarak finans sektöründeki kurumsal ve mevzuata ilişkin altyapının zayıf olduğunu ortaya koymuş, kurumların ekonomik zorluklarla mücadele edebileceği bir donanımda olmadığı düşüncesini güçlendirmiş, Türkiye'den sağlanan kaynaklar başta olmak üzere etkin ve verimli kaynak kullanımının önemini ortaya çıkarmıştır. Bu kriz KKTC Devleti'nin kurumsal ve fonksiyonel olarak gözden geçirilmesine zemin hazırlarken önemli bir fırsat penceresi de yaratmış, ancak bu fırsat ilk yıllarda Annan Planı'nın getirdiği olumlu havanın etkisiyle kullanılamamıştır.

2001'den sonra uygulamaya konan ekonomik programlar KKTC'de ekonomide kurumsallaşmanın güçlendirilmesine ve mali dengelerin sağlanmasına yönelirken özel sektörün ekonomi içerisindeki payının ve rekabet gücünün artırılmasına odaklanmıştır. 2008 küresel ekonomik krizinin yol açtığı tahribatı gidermek ve sürdürülebilir bir ekonomik yapı tesis etmek amacıyla uygulamaya konan ekonomik programlar, Türkiye'nin de mali ve teknik desteğiyle, 2010 yılından itibaren kısmi bir uygulama alanı bulabilmiş, özellikle kamu maliyesi, reel sektör destekleri ve altyapı yatırımları açısından ciddi bir kazanım sağlamıştır.

Uluslararası güvenlik kaygıları ve toplumlar arası görüşmelerden çıkabilecek çözüm beklentisi KKTC'de ekonomik kurumsallaşmayı uzun yıllar ikinci plana itmiştir. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Özal dönemiyle birlikte ilk ekonomik kurumsallaşma çabalarının temelleri atılsa da 1990'larda güvenlik politikalarının yeniden öne çıkması ve Rum kesiminin AB üyeliği süreci, kurumsallaşma gündemini geri plana atmıştır. 2001 krizinin etkilerinin dramatik bir şekilde hissedilmesine kadar ekonomik kurumsallaşmaya yönelik reform çalışmaları istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. 2000 yılında KKTC'de ortaya çıkan Bankacılık Krizi ve 2001 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan buhran, yeni bir fırsat penceresinin aralanmasına olanak sağlamıştır. Nitekim iki ülke ekonomisinde de 2002 yılından

itibaren sistematik bir yeniden yapılanma ve kurumsallaşma çabasına girişilmiştir. Ancak ekonomideki kurumsallaşmanın ivme kazanması, 2008 küresel finans krizi ve ardından 2009'da KKTC'nin mali dengelerinin tamamen bozulmasının ardından mümkün olabilmıştır. Bu bağlamda 2010 yılından sonra uygulamaya konan ekonomik programlar, önemli gelişmelerin zeminini hazırlamıştır.

Öte yandan KKTC'de ekonominin kurumsallaşmasını sağlamlaştıracak yapısal reformların hayata geçirilmesinde tarihsel süreç içerisinde de görüldüğü üzere güçlüklerle karşılaşmaktadır. 2001 yılından önce uluslararası siyasi gelişmelerin etkisiyle ekonomik reformlar genelde ikinci planda kalmıştır. Ancak çözüm beklentisi içinde rasyonel iktisadi kararları ötelemek ekonomik açıdan doğru değildir. Nitekim 2010'dan itibaren uygulamaya konan programlar KKTC ekonomisinde yapısal dönüşüm için önemli bir zemin oluşturmuştur. Nitekim bu tarihten sonra başta kamu maliyesi olmak üzere ekonomide önemli gelişmeler kayda geçmiştir. Ancak ekonomik programlarda yer alan birçok reform, KKTC hükümetlerinin isteksiz davranması sebebiyle istenilen düzeyde hayata geçmemiştir. Bu duruma yol açan temel saiklerden birincisi, KKTC'deki siyasi yapının kırılabilirliğidir. KKTC'de hükümetlerin ömrü oldukça kısa olup ortalama bir yıldır. Bu siyasal yapı içerisinde köklü bir reform yapma imkânı oldukça zayıftır. İkinci temel saik ise, iktisat literatüründe ahlaki tehlike (*moral hazard*) olarak nitelendirilen husustur. Türkiye ekonomisinin sağlamlığı ve Türkiye'nin KKTC'ye olan desteğinin ekonomik kriz dönemlerinde bile devam etmesi, KKTC'deki siyasi aktörlerde ciddi bir ekonomik krizle karşılaşmayacağı algısı yaratmaktadır. Bu sebeple, KKTC'deki siyasi aktörlerin yapısal reformların yaratacağı kısa vadeli siyasal riskleri üstlenmekten kaçındıkları değerlendirilmektedir.

KKTC gibi küçük ada ülkeleri kalkınma literatüründe yer alan iki temel strateji açısından dezavantajlı konumdadır. Bunlardan ilki yetersiz iç talep sebebiyle ortaya çıkan ölçek ekonomisi sorunudur. Yetersiz iç talebin dış taleple telafi edilmesi ve ihracatın artırılması, diğer küçük ada ülkelerinde olduğu gibi KKTC'de de doğru bir tercih olarak ortaya çıkmaktadır.

Küçük ada ekonomileri için ikinci önemli dezavantaj ise coğrafi özellikleri sebebiyle tecrit edilmiş olmalarıdır. Merkezlere uzaklıkları arttıkça ulaşım ağlarından yararlanma imkânı azalan bu ülkelerin ulaşım maliyetleri artmaktadır. KKTC'nin maruz bırakıldığı haksız izolasyon ve ambargolar tecrit edilmişliği daha da şiddetlendirmektedir. Bu noktada KKTC için en önemli avantaj Türkiye'ye oldukça yakın olması ve ticaretin neredeyse serbest bir şekilde yapılıyor olmasıdır. Nitekim Türkiye KKTC'nin en büyük ticaret ortağı konumundadır. Bununla birlikte savunma ve yatırım harcamalarının neredeyse tamamı, cari harcamaların da bir kısmı Türkiye tarafından karşılanmaktadır. Özellikle ekonomik daralma dönemlerinde bu yardımlar uluslararası piyasalardan kaynak temin etme imkânı olmayan KKTC için önemli bir avantaj sağlamaktadır.

KKTC'de ekonomi ile ilgili temel tartışma alanlarından biri de devlet bütçe dengesine odaklanmış mali konulardır. Uzun yıllar, Türkiye'den sağlanan kaynağın verimsiz harcama kalemlerinin finansmanında kullanılması, literatürde "dış yardımlarda sapma" (*fungibility*) ve "bağımlılık" olarak bilinen sorunlara neden olmuştur. Türkiye'den sağlanan ve doğrudan KKTC'de bütçenin finansmanı için kullanılan kaynak vergi toplamada gönülsüzlüğe, kamu personel ücretlerinde şişkinliğe ve kamuda aşırı istihdama yol açmıştır. Bu durum dış yardım bağımlılığını artırırken bütçe üzerinde de uzun yıllar etkisi olacak bir yüke dönüşmüştür. Sonuç olarak, Türkiye yardımlarının, özellikle ekonomik programların titizlikle uygulanmadığı dönemlerde, kamunun ekonomi içerisindeki payının artmasına, vergi toplamada gönülsüz davranılmasına, kaynakların büyük oranda personel harcamaları başta olmak üzere cari harcamalar için kullanılmasına yönelik davranışları teşvik ettiği söylenebilir. 2001 yılından sonra Türkiye tarafından KKTC'ye sağlanan yardımların bağlandığı ekonomik programların, kamu maliyesi davranışları üzerinde oluşan etkiyi değiştirmeyi hedeflediği, bu hedefe ancak programların güçlü bir şekilde uygulanabildiği dönemlerde ulaşabildiği görülmektedir (Üçkuş 2018: 145). Özellikle 2010-2012 Kamunun Etkinliği ve Özel Sektörün Rekabet Gücünün Artırılması Programı kapsamında alınan mali disipline yönelik önlemler ve gerçekleştirilen reformlar, KKTC kamu maliyesinde kronik hale gelen bütçe açığı sorunlarını önemli ölçüde çözmüş ve sonrasında mali disiplinin sürdürülmesini vurgulayan ekonomik programların gider azaltıcı ve gelir artırıcı tedbirlerinin uygulanmasıyla kamu maliyesi açısından bir başarı hikâyesine dönüşmüştür. Nitekim 2018 yılında KKTC yerel gelirleri KKTC'nin yerel giderlerinin

tamamını karşılar hâle gelmiştir. Bu süreçte Türkiye, bütçe açığına sağladığı desteği sıfırlamış, kaynakların daha etkili kullanıldığı altyapı ve reel sektöre kaydırılmasına olanak sağlanmıştır. Ancak 2018’de yaşanan döviz krizi ve 2020 Covid-19 bağlantılı eko-sağlık krizi, mali disiplinde gevşemeye ve bütçe dengesinde bozulmaya yol açmıştır.

KKTC’de ortalama refah düzeyi Türkiye’ye kıyasla nispeten daha iyi görünse de KKTC’de ekonomik kurumsallaşma henüz istenilen düzeye ulaşamamıştır. Siyasi belirsizlik, istikrarsız politikalar, mülkiyet haklarındaki anlaşmazlıklar, ticaretin önündeki engeller ve kamu sektörünün ülke ekonomisindeki payının hâlâ yüksek seyretmesi, kısıtlanmış bir özel sektör yapısı ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’nin uzun yıllardır ısrarla takip ettiği ve KKTC’de kamunun etkinliğinin ve özel sektörün rekabet gücünün artırılması odaklı ekonomi politikalarının güçlü bir sahiplenme ile uygulanması ve sürdürülmesi önemli bir kazanım olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

- Abidin, D. (2017, 18 Ocak). Şemiler: Turgut Özal, ‘ne halleri varsa görsünler’ dedi. Gündem Kıbrıs. Erişim Tarihi: 8.8.2021. <https://www.gundemkibris.com/mansetler/semiler-turgut-ozal-ne-halleri-varsa-gorsunler-dedi-h199549.html>
- Alasya, H. F. (1988). *Tarihte Kıbrıs*. Lefkoşa: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Alasya, H. F. (1969). Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*. Ankara.
- Alkin, E. (1986). KKTC’nin Ekonomik Durumu ve Ortadoğu Ülkeleri ile İlişkileri. *Uluslararası Alanda Kıbrıs Türk Toplumunun Siyasi ve İktisadi Meseleleri* içinde (85-89). İstanbul: SİSAV Yayını.
- Angelides, S. (1996). The Cyprus Economy under British Rule:1878-1960. V. Karageorghis ve D. Michaleides (Ed.), *The Development of Cypriot Economy* içinde (207-228). Nicosia: Lithographica.
- Aran, L. (2018). Avrupa Topluluğu Adalet Divanı Kararları Işığında Kıbrıs Sorunu. TEPAV. Erişim Tarihi: 8.8.2021. http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/latif_aran_kibris.pdf,
- Attalides, M. A. (2009). *Cyprus: Nationalism and International Politics*. Palgrave Macmillan.
- Devlet Planlama Örgütü (DPÖ). (2018). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1977-2018)*. Erişim: <https://www.devplan.org/seg-tr.html>, Lefkoşa.
- Erhürman, T. (2010). *Kıbrıs’ın Kuzeyinde Yeni Sol -Kıbrıs Türk Soluna Eleştirel Bir Bakış*. Lefkoşa: Işık Kitabevi Yayınları.
- Fazlıoğlu, Ö. (tarih yok). AİHM’in Xenides-Arestis Kararı ve Kıbrıs’ta Mülkiyet Sorunu. TEPAV/EPRİ Dış Politika Etütleri Programı, 2-23.
- Fisunoglu, M. (2004). KKTC Ekonomisi Üzerine Gözlemler. İ. Kalayci (Ed.), *Kıbrıs ve Geleceği: Ekonomi-Politik Bir Tartışma* içinde (217-221). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gökçekuş, Ö. (2009). A Novel Approach In Calculating the Cost of “Economic Isolation. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III, Ekim, 70-80.
- Gürel, Ş. S. (2020). *Kıbrıs Tarihi 1878-1960* (I. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Haber Kıbrıs. (2011, 3 Şubat). Halil İbrahim Akça ne dedi de tartışma çıktı? Erişim Tarihi: 11.8.2021. https://haberkibris.com/6878a3cd-2011_02_03.html
- İktisadi Araştırmalar Vakfı (İAV). (1989). *Kuzey Kıbrıs Ekonomisinin Gelişmesinde Tarım ve Sanayi Sektörleri*, İstanbul.
- İlhan, U. (2004). *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*. Ankara: İmge.
- Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği (KEİ) Ofisi. (2018). *2017 KKTC Ekonomi Durum Raporu*. Erişim: www.kei.gov.tr, Lefkoşa.
- Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği (KEİ) Ofisi. (2016). *2016-2018 Yapısal Dönüşüm Programı*. Erişim: www.kei.gov.tr, Lefkoşa.
- Karaman, D. (2005). *Küçük Ada Ekonomileri ve Kuzey Kıbrıs*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kendirci, B. (2012). *KKTC’de Programlı Ekonomiye Geçiş: T.C. İle KKTC Arasında İmzalanan Ekonomik Programlar ve Uygulama Sonuçları*. T.C. Başbakanlık Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Ankara.
- KKTC Merkez Bankası. (2003). *Yıllık Rapor 2002*, Lefkoşa.
- KKTC İstatistik Kurumu. (2021). Erişim: <http://www.stat.gov.ct.tr/>, Lefkoşa.
- Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD). (1982). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Lefkoşa.
- Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD). (1992). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Lefkoşa.
- Kıbrıs Türk Ticaret Odası (KTTO). (2020). *KTTO Ekonomi Bülteni*, Sayı: 1, Dönem: 2020 III. Çeyrek, Lefkoşa.

- Kıbrıs Postası. (2010, 27 Aralık). 2010'da sokaklar hareketli, sendikalar eylemdeydi. Erişim Tarihi: 11.8.2021. https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n44170-2010da-sokaklar-hareketli-sendikalar-eylemdeydi
- Mungan, Z. (1999). *KKTC Ekonomisi İçerisinde Kamu Kesiminin Yeri*. Lefkoşa: DPÖ Bilimsel Araştırmalar Dizisi: 1.
- OECD. (2018). *Making Development Co-operation Work for Small Island Developing States*. Paris: OECD Publishing. Erişim Tarihi: 20.8.2021. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264287648-en>,
- Olgun, E. (1993). Economic Development. C.H. DODD (Ed.), *The Political Social and Economic Development of Northern Cyprus* içinde (270-371). Cambridge: The Eothen Press.
- Orhonlu, C. (1974). Osmanlı Türklerinin Kıbrıs'a Yerleşmesi (1570-1580). *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni* 44/323.
- Rizopoulou, E. (1996). The Economy of Cyprus Under Ottonom Rule with Special Emphasis on the late of 18th and early 19th centuries. V. Karageorghis ve D. Michaleides (Ed.), *The Development of Cypriot Economy* içinde (193-206). Nicosia: Lithographica.
- Saydam, S. (2011, 23 Mart). Şilnlerden Liraya Kıbrıs Paraları. Haber Kıbrıs. Erişim Tarihi: 20.8.2021. https://haberkibris.com/4d6fd2c5-2011_03_28.html
- Stiglitz, J.E. (1998). *More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus*. WIDER Annual Lecture 002. Helsinki: UNU-WIDER.
- T.C. Başbakanlık Kıbrıs İşleri Başmüavirliği (BKİB). (2009). T.C.-KKTC Arasında İmzalanan Ekonomik ve Mali İşbirliği Protokolleri ve Uygulanan Programlar. Ankara, 11-16.
- Tahsin, E. (2014). Kuzey Kıbrıs Özelinde Neoliberal Dönüşümün Boyutları. *Lefke Avrupa Üniversitesi (LAÜ) Sosyal Bilimler Dergisi*, 78-95.
- Tayfur, F. (2002). Akdeniz'de Bir Adanın Kalın Uçlu Bir Kalemle Yazılmış Hikayesi: Kıbrıs. O. Türel (Der.), *Akdeniz'de Bir Ada: KKTC'nin Varoluş Öyküsü* içinde (13-51). Ankara: İmge Kitabevi Yayınlan.
- Türel, O. (2002). AKKTC Ekonomisinin Dünyü, Bugünü ve Yarını: Bir Makroekonomik Perspektif. O. Türel (Der.), *Akdeniz'de Bir Ada: KKTC'nin Varoluş Öyküsü* içinde (79-120). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV). (2012a). Kuzey Kıbrıs Ekonomisinin Dönüşüm Sorunu ve Çözüm Önerileri, Ankara.
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV). (2012b). KKTC Sosyal Güvenlik Sistemi'nin Kurumsal ve Fonksiyonel Analizi, Ankara.
- TÜSİAD. (1998). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş.
- United Nations. (2011). Small Island Developing States. Erişim Tarihi: 13.7.2021. <http://unohrlls.org/custom-content/uploads/2013/08/SIDS-Small-Islands-Bigger-Stakes.pdf>, Newyork.
- Üçkuş, Özgür. (2018). *Dış Yardımların Kamu Maliyesi Davranışları Üzerindeki Etkisi Bağlamında Türkiye'nin KKTC'ye Yönelik Yardımları*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Wayenberge, E. (2009). Washington Mutabakatı'ndan Washington Sonrası Mutabakata Kalkınma Yanılsamaları. (Der. Fikret Şenses, Çev. Elif Karaçimen), *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wilson, R. (1992). *Cyprus and the International Economy*. New York: St Martins Press.
- Wolfensoh, J. D. (2000). The Comprehensive Development Framework. World Bank, Washington, DC. World Bank. Erişim Tarihi: 18.6.2021. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33432>, License: CC BY 3.0 IGO.
- Yardım Heyeti Başkanlığı. (2013). *2012 KKTC Ekonomi Durum Raporu*. Lefkoşa.

EN KKTC'YE PROJESİ TÖRENİ

17 EKİM 2011

Su Temin Projesi Açılış Töreni Kaynak: TAK Arşivi

TÜRKİYE’NİN KIBRIS’A YARDIMLARININ DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Özgür ÜÇKUŞ*

ÖZET

Yardımlar, Türkiye ile Kıbrıs Türk toplumu arasındaki çok boyutlu ve yakın ilişkinin önemli bir parçasıdır. Anadolu insanı ile Kıbrıs Türkü her zaman dayanışmanın timsali olmuştur. Kurtuluş Savaşı yıllarında Ada’da yaşayan Türk toplumu İngiliz himayesi altında olsa da Türkiye’ye destek için elinden geleni yapmaya çalışmış, Türkiye de Kıbrıs Türk toplumu için her alanda ve her daim desteğini sürdürmüştür.

1900’lerin ikinci yarısında Kıbrıs’ta başlayan toplumlar arası çatışma dönemlerinde Rum tarafının baskıları nedeniyle zor günler yaşayan ve nüfusunun yaklaşık yarısı enklavlarda olan Kıbrıs Türk toplumuna, Türk Kızılayı’nın çabaları ve Kıbrıs Türklerinin kurduğu sivil toplum örgütleri aracılığıyla önemli yardımlar sağlanmıştır. 1974 Barış Harekâtı’ndan sonra da yardımlar hayatın her alanına temerküz şekilde devam etmiştir. Türkiye modern anlamda ilk dış yardım organizasyonunu da bu yardımları planlamak, koordine etmek ve uygulamak için 1975 tarihinde kurmuştur. Günümüze kadar süren bu yapı, Kıbrıs Türk toplumunun devlet inşası sürecine ve KKTC’nin kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Bu makalenin amacı, 1974’ten önce ve sonra Türkiye’nin Kıbrıs Türk toplumuna dönük yardımlarını tarihsel süreç içerisinde değerlendirmek ve 2001 yılından sonra başlayan Ekonomik Program bazlı yardım modelinin etkilerini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: *Yardım, Kalkınma, Devlet İnşası, Ekonomi.*

* Strateji ve Bütçe Uzmanı, Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi.
e-posta: ozgur_uckus@hotmail.com

GİRİŞ

Doğu Akdeniz'in ortasında, tüm geçiş güzergâhlarının üzerinde olan Kıbrıs, her zaman dikkatleri üzerine çekmiş, tarihin her döneminde yaşanan savaşlar, göçler, ekonomik sorunlar, doğal afetler Kıbrıs'ta yaşamının bedeli olmuştur. Ada'nın 1571 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethe edilmesinin ardından Ada'da Türk nüfusu önemli oranda artmıştır. Ada'da yaşayan diğer milletlere de geniş haklar, özgürlükler ve kolaylıklar sağlanmıştır. Bu dönemde Ada gerek Rumlar gerekse Ermeniler açısından tam anlamıyla yaşanılacak bir yer hâline gelmiştir. Ada'da 300 yılı aşkın süren Osmanlı hâkimiyeti altında istikrarlı ve huzurlu bir yaşam tesis edilmiştir. Bu istikrar ve huzur, 1878 yılına kadar sürmüştür. Sonrasında Ada, önce Osmanlı-Rus Harbi'nin getirdiği riskler ile 1878'de İngilizlere kiralanmış, ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Almanya saflarında girmesi sebebiyle de bir oldubittiye getirilerek İngilizler tarafından ilhak edilmiştir. Bundan sonrası ise Kıbrıs ve Kıbrıs Türk toplumu açısından sıkıntı, esaret, hayatta kalma ve esareten kurtulma mücadelesiyle devam etmiştir. Özellikle İngiltere'nin Ada'yı ilhak ettiğini ilan etmesinin ardından Megali İdea saplantısı içinde Rum ve Yunan ikilisinin Ada'yı ilhak çabaları önce diplomatik ve hemen ardından da silahlı mücadele hâline dönüşmüştür.

1955-1974 arasında yoğunlaşan Rum tarafının baskıları nedeniyle zor günler yaşayan ve nüfusunun yaklaşık yarısının enklavlarda olduğu Kıbrıs Türk toplumuna, Türk Kızılayı'nın girişimleri başta olmak üzere Anadolu'dan önemli yardımlarda bulunulmuştur. 1974 Barış Harekâtı'ndan sonra da bu yardımlar hayatın her alanına temerküz edecek şekilde devam etmiştir.

Türkiye'den, Kıbrıs'a yapılan yardımlar, 1950-1974 arasında başta Türk Kızılay teşkilatı ve Kıbrıs Türk Kültür Cemiyeti olmak üzere çeşitli sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sağlanmıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Kıbrıs Türk toplumunun siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatının düzenli bir biçimde işlenmesini ve bu kapsamda yapılacak yardımların planlanmasının ve koordinasyonunun sağlanmasını düzenlemek amacıyla gerek Kıbrıs'ın Türk kesiminde gerekse de Türkiye'de teşkilatlanmaya gidilmesi zarureti doğmuştur.

Dış yardım konusunda Türkiye'nin modern anlamda ilk dış yardım sistemi 1975'te Kıbrıs'a yönelik yardımlar için tesis edilmiştir. 1974 ve öncesi dönemde acil insani yardımlar temelinde gelişen bu faaliyetler, 1975 sonrası süreçte devlet inşa edici bir nitelik kazanmış, 2000'li yıllarda ise kurumsallaşmayı teşvik edici bir boyuta evrilmiştir.

Türkiye'nin millî davası Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin Kıbrıs Türk toplumuna sağladığı yardımlar iki kardeş toplum arasındaki dayanışmanın önemli bir göstergesidir. Uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler, toplumlar arası müzakereler, Kıbrıs'taki güvenlik kaygıları ve KKTC'nin uğradığı haksız izolasyon ve ambargolar gibi sorunlar söz konusu yardımların genel olarak arka planda kalmasına neden olmuştur. Ancak Türkiye'nin sağladığı yardımlar hem KKTC'de iç siyasetin hem de Türkiye-KKTC ilişkilerinin önemli bir tartışma zeminini oluşturmuştur. Buradaki temel tartışma alanı, yardımların KKTC üzerindeki etkisine ilişkindir. Bu etki siyasi, iktisadi ve mali birçok açıdan ele alınabilmektedir. Ancak bu süreci tarihsel ve bilimsel veriler çerçevesinde değerlendirmek Türkiye yardımlarının arka plan ve neticelerinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayabilecektir.

Bu makalenin amacı, Türkiye'nin Kıbrıs Türk toplumuna sağladığı yardımların zeminini tarihsel perspektiften ortaya koymak, yardımların gelişim seyrini ve ekonomik programların KKTC ekonomisinin kurumsallaşmasına katkısını değerlendirmektir.

Çalışmanın birinci bölümünde söz konusu yardımların gerekçeleri tespit edilmiş, ikinci bölümde 1974 öncesi yardımların insani öncelikler çerçevesinde tarihsel gelişimi incelenmiş, üçüncü bölümde, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında yardımların devlet inşası sürecine katkısı değerlendirilmiş ve son olarak da 2001 yılından itibaren uygulamaya konulan ekonomik program bazlı yardım modelinin etkileri analiz edilmiştir. Makale, insani ve kalkınma odaklı yardımları kapsamakta olup 1974 Barış Harekâtı öncesi ve sonrasında yapılan askerî yardımlar kapsama dahil edilmemiştir.

10.1. KIBRIS TÜRK TOPLUMUNA YÖNELİK DIŞ YARDIMLARIN GEREKÇELERİ

Türkiye ile KKTC arasındaki ilişkilerin temeli, ekonomik ve mali iş birliği çerçevesinde Türkiye'nin KKTC'ye yönelik dış yardım faaliyetlerinin de zeminini (gerekçelerini) oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Kıbrıs Türk toplumunun refahını artırma ve karşılaştığı izolasyon ve ambargoların etkisini minimize etme çabası; sağladığı yardımların ticari, ekonomik, kolonyal ya da kültürel bir karşılığın veya herhangi bir çıkar ilişkisinin sonucu olmaktan uzaklaştırmaktadır. İki ülke arasındaki özgün dış yardım ilişkisi, KKTC'nin uluslararası konumunun yanı sıra birçok parametreden etkilenmektedir. Bu çerçevede, yapılan yardımların zeminini farklı gerekçelerde aramak mümkündür.

10.1.1. Tarihi Bağlar

Tarihi kazılardan elde edilen buluntular, Anadolu'da Hacılar ve Çatalhöyük gibi neolitik kültür oluşturan insanların Kıbrıs'a yerleştiğini göstermektedir (Mütercimler, 2007: 70). Önce Mısır sonra Hititlerin etkisinde kalan Ada, M.Ö. 58 yılında Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altına girmiştir. Bizans İmparatorluğu zamanında ise Anadolu ile bütünleşen bir yaşam düzenine sahip olduğu görülen Kıbrıs, 649 yılında Şam Valisi Muaviye tarafından ele geçirilerek İslam egemenliği altına alınmıştır. 1425 yılında Venedik yönetimine geçen Ada, 1571 yılında II. Selim ile Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Bu süreçte Anadolu topraklarından birçok aile Ada'ya yerleşmiştir. 1571 yılında Osmanlı egemenliğine geçen ve 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na (93 Harbi) kadar 307 yıl fiilen ve resmen Türk egemenliğinde kalan Kıbrıs'ın yönetimi, İngiltere'nin Rus tehlikesine müdahalesinin kolaylaştırılması amacıyla 1878 yılında hükümlerle Osmanlı İmparatorluğunda kalmak kaydıyla İngiltere'ye devredilmiştir. 1878 yılında Ada'ya asker çıkaran İngiltere, 1960 yılına kadar Ada'da egemenlik düzenini korumuştur. Bu egemenlik, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla Lozan Anlaşması'na kadar tek taraflı bir ilhak hâline dönüşmüştür (Çeçen, 2008: 58). Birinci Dünya Savaşı sonrasında Lozan Antlaşması imzalanırken Türkiye Cumhuriyeti, sınırları dışında kalan eski Osmanlı toprakları üzerinde hak ileri sürmeyeceğini beyan etmiş ve ayrı bir madde ile Kıbrıs'ın Büyük Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası olduğunu resmen kabul etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bakiyesi olarak İngiltere egemenliğinde İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar varlığını sürdüren Kıbrıs, o süreçteki bağımsızlık hareketlerinin genel eğilimiyle 1960 yılında bağımsızlığını ilan etmiş, Birleşmiş Milletler'e üye olmuştur. Bu süreçte Türkiye, Ada'da yaşayan Türkler nedeniyle Kıbrıs Devleti'nin üç garantör devletinden birisi olma hakkını Londra ve Zürih Anlaşmalarıyla elde etmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Londra ve Zürih Anlaşmalarıyla kurulmasından sonra istikrar çok kısa sürmüştür. Rum kesiminin Türkleri dışlayıcı politikaları ve giderek artan şiddet eğilimleri, 1963 yılında Anayasa'nın Rumlar lehine değiştirilmesi girişimlerinin ardından artarak 15 Temmuz 1974 tarihinde EOKA-B örgütü lideri Nikos Sampson'un öncülüğünde Ada'yı Yunanistan'a bağlamak suretiyle "Enosis"i gerçekleştirmek için yapılan askerî darbeye kadar gitmiştir. Bu darbe girişimi sonucu Türkiye, Garanti Antlaşmalarından doğan hakkını kullanarak "garantör ülke sıfatıyla" Ada'ya askerî müdahalede bulunmuştur. Türkiye tarafından gerçekleştirilen bu Barış Harekâtı'nın amacı, Kıbrıs'ta bozulan barışın yeniden tesis edilmesi ve buradaki Türklerin can güvenliğinin sağlanması olarak belirlenmiştir (Çeçen, 2008: 69). Kıbrıs müzakere sürecinde Rum tarafının uzlaşmazlığı sonucu gelinen aşamada, Cumhuriyet Meclisi 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesine karar vermiştir. Yaşanan tarihsel gelişmeler boyunca Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs Türk toplumuna desteği her alanda devam etmiştir. Kıbrıs'taki Türkler siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel geleceğini devam ettirme çabası içerisinde Türkiye'den sağladığı teknik ve mali yardımlarla kendi örgütlenmelerini sağlamayı sürdürmüştür.

10.1.2. Acil İnsani Öncelikler

Savaş, çatışma ve doğal afetler tarihin birçok noktasında Ada halkını sıkıntılı süreçlere ve mücadelelere itmiştir. Türkiye, Ada'da yaşayan soydaşlarına destek olmak ve yaralarını sarmak için her daim

tüm imkânlarını seferber etmiştir. 20 Eylül 1953 tarihinde Baf ve civarında meydana gelen deprem felâketinin yaralarını sarmak amacıyla Kızılay tarafından başlatılan faaliyetler, 1955'te artan Rum baskısı ve saldırılarıyla farklı bir boyut kazanmış, 1963'ten sonra da yoğunlaşarak devam etmiştir. 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında da süren bu gayretler, başta Kızılay olmak üzere Türkiye'den birçok kurumun yardım seferberliği içerisinde yer almasını sağlamıştır. Acil insani öncelik kapsamında yer alabilecek bu yardımlar Türkiye'den Kıbrıs'a yapılan yardımların özellikle 1955-1975 arası dönemde önemli bir kısmını oluşturmuştur (Keser, 2013).

10.1.3. Devlet İnşası

1963 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nda Rumlar lehine yapılan değişikliklerin ardından Kıbrıs Türk toplumu, devlet mekanizmaları içerisinde ve kamu görevlerinden uzaklaştırılmıştır (Ker-Lindsay, 2011: 33). 1975 Barış Harekâtı'ndan sonra başlayan ve KKTC Devleti'nin kurulmasının ardından yoğunlaşan 'devlet inşası' (*state building*) süreci, dış yardımların temel nedenlerinden birisi olmuştur. Çatışma ve ayrılma sonrası yeniden yapılandırma sürecinde çoğu var olmayan devlet mekanizmalarının temelden başlayarak yeniden inşa edilmesi ve işleyen bir devlet mekanizmasının kurulması gerekmektedir (Fukuyama, 2012: 137). Bu süreçte Türkiye örgütsel planlama ve yönetim hakkındaki deneyimlerini aktarmış, devletin temel işlevlerinin tesisi ve yerine getirebilmesi amacıyla dış yardımda bulunmuştur. Türkiye, yeni devletin kendi ayakları üzerinde durabilme aşamasına geçebilmesi için kapasite oluşturma, kurumların güçlendirilmesi ve özel sektörün geliştirilmesi hedeflerini destekleyecek dış yardım politikalarını sürdürmüştür. Bu bağlamda, KKTC'nin devlet inşası sürecinin en önemli destekçisinin Türkiye'nin iş birliği ve teknik desteği olduğunu söylemek mümkündür.

10.1.4. Ambargo ve İzolasyonlar

1974 Barış Harekâtı sonrasında gittikçe yoğunlaşan fiili ambargo ve izolasyonlar, Kıbrıs'taki Türk kesimini zor durumda bırakmıştır. Bu süreçte, Cenevre Konferansı ile fiilen iki ayrı özerk idarenin bulunduğu üç garantör devlet tarafından benimsenmiş, ancak bu durum Kıbrıs'taki Türklerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yetmemiştir. Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin (KTFD) kurulmasının ardından 18 Temmuz 1975 tarihinde imzalanan Ticaret ve Ödeme Protokolü ile Kıbrıs'taki Türklere "devletten devlete" yönelik ilk resmî dış yardımlar başlamıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ve ticarî ilişkilerin geliştirilmesi ve KTFD'nin ithalat ve ihracat alanlarında karşı karşıya bulunduğu sorunların iktisadi bütünleşmeye zemin hazırlayacak geniş bir iş birliği çerçevesinde ele alınarak çözümlenmesi amacıyla imzalanan Protokol, temelde, Kıbrıs'taki Türklerin karşı karşıya kaldığı haksız ambargolar ve izolasyonların aşılması ve topluma verdiği zararın minimize edilmesi hedefini taşımıştır (Kendirici, 2012: 47).

Ancak KTFD de sorunların tamamen aşılması için yeterli olmamış, Kıbrıs Türk toplumu, 15 Kasım 1983 tarihinde Federe Meclisinin oybirliğiyle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) ilan etmiştir. KKTC'nin ilanının ardından BM Güvenlik Konseyi, 18 Kasım 1983 tarihinde, KKTC'nin BM üyesi tüm devletler tarafından tanınmamasına ilişkin 541 sayılı kararı kabul etmiştir. BM Güvenlik Konseyi 550 sayılı kararında ise, KKTC'de yaşayan Türk kesimini ayrılıkçı hareket olarak nitelendirmiş ve Türk toplumuna yardım edilmemesi ve herhangi bir şekilde desteklenmemesi çağrısında bulunmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin iki kararında da KKTC'ye yönelik açık bir izolasyon politikasının veya hukuki/fiili ambargonun uygulanmasına ilişkin bir düzenleme bulunmamasına rağmen BM Güvenlik Konseyi'nin KKTC'nin tanınmamasına ilişkin tesis ettiği kararlar, KKTC'ye yönelik uygulanan izolasyon ve tecrit politikalarının fiili olarak sürdürülmesine neden olmaktadır.

Yapılan bir çalışmada, izolasyonların KKTC ekonomisine maliyetinin, 1977-2006 yılları arasında 25 milyar ABD doları olarak hesaplandığı görülmektedir (Gökçekuş, 2009: 70-80). KKTC'yi ilk ve tek olarak tanıyan Türkiye ise bu yükün hafifletilmesi amacıyla dış yardım yapmayı sürdürmektedir.

10.1.5. Jeostratejik Önem

Kıbrıs'a yönelik yardımlara ilişkin diğer bir gerekçe ise, Ada'nın coğrafi konumunun jeostratejik açıdan taşıdığı önemdir. Kıbrıs'ın Türkiye açısından önemine ilişkin temel eksenlerden birisi olan jeostratejik boyut, insan unsurundan bağımsız bir nitelik taşımaktadır. Bu jeostratejik boyut, dar çerçevede Doğu Akdeniz'deki Türkiye-Yunanistan, KKTC, Kıbrıs Rum Kesimi dengeleri ile ilgiliyken geniş perspektifte Ada'nın bölgesel ve küresel stratejiler içindeki yerinden kaynaklanmaktadır. Avrupa, Asya ve Afrika'ya hemen hemen eşit uzaklıkta olan ve Dünya ana kıtası içinde merkezî bir konuma sahip olan Kıbrıs'ı; Ortadoğu, Doğu Akdeniz, Ege, Süveyş Boğazı, Kızıldeniz ve Körfez üzerinde stratejik hesaplar içinde olan bir gücün ihmal etmesi mümkün değildir. Bu bağlamda, Ada'daki Türk varlığının devamı ve desteklenmesi Türkiye'nin dış politikası açısından önemlidir.

10.1.6 Küçük Ada Ekonomisi

Kuzey Kıbrıs'ın ekonomik olarak karşılaştığı en önemli engellerden biri "Küçük Ada (Ülke) Ekonomisi" olmasından kaynaklanmaktadır. BM'nin 1983 tarihli ve 138 (VI) sayılı UNCTAD Raporu ile "Küçük Ada Ekonomileri" kategorize edilerek; tecrit edilmişlik, sınırlı ulaşım ve haberleşme olanakları, sınırlı iç pazar, ticaret merkezlerinden uzaklık, pazarlama uzmanlarının eksikliği, sınırlı doğal kaynaklar, birkaç ürüne dayanan ihracat yapısı, yönetimde görev alabilecek nitelikteki insan sayısının azlığı, ağır mali yükler küçük ada ekonomilerinin genel özellikleri olarak sıralanmıştır (Karaman, 2005: 6). Küçük ada ekonomileri, ölçek ekonomilerinden faydalanamamakta, coğrafi kısıtlar sebebiyle dış ticaret faaliyetlerinden yeterince yararlanamamaktadır. Bu çerçevede, küçük ada devletlerinin dışsal şoklara karşı kırılabilir ve kendi kontrolleri dışındaki güçlerin etkilerine karşı savunmasız oldukları söylenebilir. Bu bağlamda dış yardımlar ve yardım yönetimi, KKTC gibi küçük ada ekonomilerinde önemli bir etki alanı yaratmaktadır (Collier ve Dollar, 1999: 10). Yardımların temel uygulama alanlarının uzun vadeli istihdam yaratacak, ihracatı artıracak ve altyapıyı kuvvetlendirecek sektörlere kaydırılması sürdürülebilir ekonomik bir yapılanma açısından önemlidir. Dış yardımlar, küçük ada ekonomilerinde özel sektörün canlandırılması ve özel sektör yatırım harcamalarında uyarıcı etki yaratması açısından önem taşımaktadır.

10.1.7. Ekonomik Yapı

KKTC'de mal ve hizmet üretimi 380.000 kişi civarındaki nüfusa yönelik olduğundan, üretim yapısı birçok sektörde, ölçek avantajı sağlayabilecek büyüklüğe ulaşmamaktadır. Doğal enerji kaynaklarının bulunmaması ve ulaşım maliyetlerinin ve elektrik, su, gıda, barınma gibi sabit maliyetlerin yüksek olması, siyasi tanınmamışlığın getirdiği sorunlar olumsuzlukların artmasına neden olmaktadır. Tüm bu olumsuzlukların yanında KKTC ekonomisinde kamu ekonomisinin genel ekonomi içerisindeki ağırlığı, yüksek bütçe ve dış ticaret açıkları, bütçenin büyük bir kısmının personel giderlerine ve transfer harcamalarına gitmesi, cari harcamaların ve yatırımların yapılması ile özel sektörün desteklenmesi için yüksek oranda Türkiye'den gelen finansmana duyulan ihtiyaç, KKTC'de para basma yetkisine sahip bir otorite olmaması, para politikası araçlarının kullanılamaması, kamudaki ücretlerin ve sosyal hakların getirdiği cazibe nedeniyle emek piyasasının sağlıklı olmayan yapısı gibi olumsuzluklar, KKTC ekonomik yapısı içerisindeki önemli sorun alanlarıdır.

KKTC'de makroekonomik politikalar ve ekonomi yönetimi alanında bir boşluk bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı ve Devlet Planlama Örgütü'nün (DPÖ) uygulama ve kapasite eksikliği, Başbakanlıkta bu işlevi üstlenecek bir yapı bulunamaması ve Maliye Bakanlığı'nın mali konularla sınırlı çalışmaları, bu yönetsel ve fonksiyonel boşluğu pekiştirmektedir. Ekonomik anlamda stratejiler ve hedefler içeren ve Türkiye finansmanı ile desteklenen Ekonomik Programlar, bu boşlukta bir ikame etkisi yaratmaktadır. Bu bağlamda, KKTC ekonomisine ilişkin yapısal dönüşüme katkı sağlayacak dış yardım programları sürdürülmekte, yardımların KKTC ekonomisinin ihtiyaç duyduğu yeterli altyapıyı kurarak KKTC ekonomisinin sağlam ve rekabet edebilir bir yapıya ulaşması hedeflenmektedir.

10.1.8. Güney Kıbrıs ile Ekonomik Dengenin Korunması

Ada, İngiliz egemenliğine geçene kadar ticaret ve finans sektöründe Rumların; tarım ve bürokraside Türklerin ağırlığı olmuştur. Sonraki yıllarda Türkler bürokrasiden baskılar sonucu çekilmeye başlamış, tarımda yoğunlaşan Türk iş gücü sınıfsal olarak gerilemiştir. Özellikle 1963'ten sonra Rumların Anayasa'yı tek taraflı değiştirerek Türkleri devlet yönetiminden dışlaması ve şiddet eylemlerini artırmasıyla Türkler daha güvenli gördükleri bölgelere çekilmek zorunda kalmış, ekonomik olanaklardan ve sermaye birikiminden pay alamayarak yoksullaşmışlardır. Rumlar ise ekonomik sektörlerde gelişmeye devam etmişlerdir (Kurtuluş ve Purkis, 2012: 5).

1974'ten sonra Kuzey Kıbrıs'ta oluşan yeni ekonomik ve politik coğrafyada, Rumların uygulamaya çalıştığı sistematik şiddetin etkisiyle yaşanan zorunlu göçler sebebiyle, ekonomik faaliyet yürütebilecek nüfus olmadığı ortaya çıkmıştır. Ada'da oluşan eksik iş gücü Türkiye'den yapılan göçlerle giderilmeye çalışılmıştır. Ölçek ekonomileri sorununun aşılması, ekonomik canlanmanın sağlanmasında KKTC'ye yapılan kalkınma yardımlarının yanı sıra Türkiye'den giden nüfus da etkili olmuştur. Sadece iş gücü olarak giden nüfus değil, KKTC'de olan Türk askerî varlığı ve sayısı, 100.000'i aşan yükseköğretim öğrencisi (KKTC Milli Eğitim Bakanlığı, 2020), ekonomik hayatın canlanmasında büyük rol oynamaktadır.

Ada'daki Türk varlığını korumanın en temel yollarından biri refah düzeyinin artırılması olarak görülmüş, Türkiye bu dönemde Kıbrıs'taki Türk varlığını desteklemek ve refah düzeyini artırmak üzere sistematik olarak kalkınma yardımı yapmaya başlamıştır. KKTC'de yaşayan vatandaşlar için refah seviyelerini karşılayabilecekleri ilk örnek, geleneksel rakip oldukları ve 2004 sonrası Kıbrıs Türklerinin haklarını gasb etmek suretiyle Ada'nın sözde yegâne devleti olarak haksız şekilde AB'ye alınan GKRY'dir. GKRY, katılım öncesi ve sonrası AB bütçesinden aldığı destekle ekonomik refah seviyesini artırmıştır. KKTC'nin GKRY ile ekonomik ve ticari dengesinin korunması için KKTC'ye sağlanan yardımlar güçlü bir şekilde devam etmiştir.

10.2. YARDIMLARIN KURUMSAL VE HUKUKİ ALTYAPISI

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra KKTC'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatının düzenli bir biçimde işlenmesini ve bu kapsamda yapılacak yardımların planlanması ve koordinasyonunun sağlanmasını düzenlemek amacıyla gerek Kıbrıs'ın Türk kesiminde gerekse Türkiye'de teşkilatlanmaya gidilmesi zarureti doğmuştur. 1975 yılına kadar "acil insani yardım" kapsamında sağlanan yardımlar, Barış Harekâtı'ndan sonra genel olarak "devletten devlete yardım" kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'nin ilk modern dış yardım organizasyonu olan bu yapılanma, tarihsel süreç içerisinde çeşitli evrelerden geçmiştir. İlk aşamada, *"Kıbrıs Barış Harekâtı sonunda barış ve düzene kavuşturulan ve Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi'nin idare ve denetimi altında bulunan bölgede, ekonomik ve sosyal yaşamın sağlıklı bir biçimde kurulup işletilmesini sağlamak ve Ada'daki Türk toplumunun, otonom bir yönetim altında, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınması için girişilecek çabalara katkıda bulunmak amacıyla yapılacak yardımların ve alınacak tedbirlerin, en etkin biçimde planlanması, koordinasyonu ve uygulamasını gerçekleştirmek ve Bağımsız Federal Kıbrıs Devleti tam olarak kurulup işlemeye başlayıncaya kadar görevini sürdürmek üzere..."*, Başbakan adına Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısının Başkanlığında, Milli Savunma, Dışişleri ve Maliye Bakanlarından oluşan "Kıbrıs Koordinasyon Kurulu" kurulmuştur. 31/1/1975 tarihli ve 7/9400 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile oluşturulan Kıbrıs Koordinasyon Kurulu kararlarının yürütülmesi amacıyla "Kıbrıs İşleri Koordinasyon Komitesi" teşkil edilmiştir. Aynı Kararname ile Kıbrıs İşleri Koordinasyon Komitesi'nin Kıbrıs'taki örgütü olarak "Yardım Heyeti" teşkil edilmiştir.

Yardım Heyeti'nin görevi; *"KTFD makamlarının giriştikleri kalkınma faaliyetlerine yardımcı olmak ve bu faaliyetlerin Türkiye ile ilgili yönlerini Türkiye makamları nezdinde takip etmek, yardımların en verimli şekilde kullanılmasını izlemek ve sağlamak, Kıbrıs'ın Türk bölgesinde altyapı, tarım, sanayi, turizm, ulaştırma, ticaret ve öteki sektörlerde gelişmesini hızlandırmak, Kıbrıs Koordinasyon Kurulu ve Kıbrıs İşleri Koordinasyon Komitesinin çalışmaları için Kıbrıs Türk Bölgesinin ihtiyaçlarına ve Kıbrıs Türk Federe Devletinin yardım istem ve önerilerine ilişkin bilgileri toplamak, bu konuda gerekli incelemeleri yapmak; mütalaa ve raporlar hazırlamak, kurul ve komite kararlarının Kıbrıs'ta uygulanmasını izlemek"* olarak belirlenmiştir.

Kıbrıs'ta teşkil edilen Türkiye'nin yardımlarına ilişkin bu yapılanma Türkiye'nin ilk tecrübesi olsa da dönemin şartlarının çok ötesinde bir eşgüdüm ve koordinasyon kapasitesiyle oluşturulmuş, teknik birikimi yüksek bir personel yapısıyla desteklenmiştir. İlk düzenlemede Yardım Heyeti doğrudan Büyükelçiliğe bağlı değildir. Yardım Heyeti'nin ilk Başkanı Mustafa Yuluğ (29 Mayıs 2013) o günleri şöyle anlatmıştır:

"Maliye Müfettişi'yken Dünya Bankası'nda görevlendirilmiştim. Harekâtın ardından Bakanlıktan beni arayıp Kıbrıs'ta bir yardım organizasyonu teşkil edileceğini ifade edip bunu da organize etmemi istediler. O dönem Yardım Heyeti Başkanı olarak atandım. Kıbrıs'ta Bakanlar Kurulu toplantılarına girerdik. Ne yapılması gerekir ne ihtiyaç var istişare ederdik. İyi bir ekibimiz vardı. Bürokraside bazen zorluklar yaşardık ancak Sayın Denktaş bize çok destek verdi. O dönem Büyükelçilik birinci müsteşarı ile bazı anlaşmazlıklar yaşadık. 'Büyükelçi varken Yardım Heyeti Başkanı olmaz' deyip Yardım Heyetinin Büyükelçiliğe bağlanmasını savunurdu. Nitekim 10 ay sonra bir düzenleme ile bu gerçekleşti. Ben de daha fazla kalmadım. Ama ilk gittiğimizde durum çok kötüydü yapılması gereken çok iş vardı. Kısa sürede bayağı bir iş yaptık. O günlerde yaptığımız işleri her zaman heyecanla, gururla yâd ediyorum."

27 Kasım 1975 tarihli ve 7/11029 sayılı Kararname ile Heyetin Başkanı Büyükelçi olarak belirlenmiş ve Heyet, Büyükelçiliğe bağlanmıştır. Bu yapı, bazı değişiklikler olsa da 46 yıldır fonksiyonunu sürdürmektedir.

İlerleyen yıllarda Kıbrıs'a yönelik dış yardım faaliyetleri "Kıbrıs Sorunu" bağlamında genişlemiş, yardım organizasyonuna ilişkin yapılanma çalışmaları da aynı paralelde devam etmiştir. 30.9.1981 tarihli ve 8/3694 sayılı Kararname ile "Başbakanlık Kıbrıs İşleri Teşkilatı" kurulmuştur. Teşkilatın görevi; "KTFD'nin yönetimi ve denetimi altında bulunan bölgede yönetimin etkinliğinin artırılması ve siyasi istikrarın sağlanması için gerekli önlemleri almak, destek sağlamak ve KTFD'nin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla yapılacak yardım ve alınacak önlemlerin planlanmasını, koordinasyonu sağlamak ve uygulamaları izlemek" olarak belirlenmiştir. Kıbrıs İşleri Koordinasyon Kurulu yine en yüksek karar organı olarak varlığını korumuş, "Başbakanlık Kıbrıs İşleri Müsteşarlığı" teşkil edilerek Kurulun sekretaryası Müsteşarlığa verilmiştir. KKTC'nin kurulması ve Türkiye'de 1980 darbesi sonrası demokratik düzenin yeniden tesis edilmesi, Müsteşarlığın kaldırılmasının önünü açmış, 22 Ağustos 1984 tarihli ve 19-383-14519 sayılı Genelge ile Kıbrıs işleri ile ilgili genel koordinasyonu yürütmek üzere "Başbakanlık Kıbrıs İşleri Müşavirliği" teşkil edilmiştir. Müşavirlik, 20 Aralık 2000 tarihinde onaylanan "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Güçlendirilmesi İçin Eylem Planı" kapsamında 5.2.2001 tarihli ve 2150 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile Başmüşavirliğe dönüştürülmüştür. Genelge ile Eylem Planı çerçevesinde kamu kurum ve kuruluşlarınca alınacak önlemler ile yürütülecek çalışmaların koordinasyonu, Başmüşavirliğe verilmiştir. Ayrıca, 2001 yılında Ekonomik ve Mali İşbirliği Protokolü eki programlarının uygulanmasını izlemek ve gözden geçirmek üzere 23 Ocak 2002 tarihinde Başbakanlık Olur'u ile "T.C. Teknik Heyeti" kurulmuştur. Son olarak, 5 Temmuz 2019 tarihli ve 2019/13 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile Türkiye'den KKTC'ye sağlanacak yardımların koordinasyonu ve planlaması amacıyla Cumhurbaşkanı Yardımcısı maiyetinde Kıbrıs İşleri Koordinatörlüğü teşkil edilmiştir. Aralık 2019'da Türkiye'nin diğer bir dış yardım teşkilatı olan TİKA da KKTC'de 62. Program Koordinasyon Ofisi'ni açmıştır.

KKTC'ye yönelik dış yardımlara ilişkin kurumsallaşma sürecinin KKTC'nin uluslararası alandaki pozisyonu, Türkiye'deki yaklaşım farklılıkları ve ekonomik durumda yaşanan dalgalanmalar gibi parametrelere bağlı olarak çeşitli süreçlerden geçtiği görülmektedir. Ancak yürütülen dış yardım faaliyetlerinin her zaman hem merkezde hem de sahada teşkilatlanan bir sistem üzerinden sürdüğü görülmüştür. Sistemin, ilk aşamada Bağımsız Federal Kıbrıs Devleti "...tam olarak kurulup işlemeye başlayıncaya kadar..." görevini sürdürmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda söz konusu organizasyon, "geçici" bir model olarak tasarlandıysa da gelişen şartlar bağlamında "kalıcı" bir olgu hâline gelmiştir.

Türkiye'den Kıbrıs'a sağlanan yardımların hukuki dayanağı ise 1975'ten itibaren iki ülke arasında imzalanan anlaşma ve protokollerdir. Türkiye ile KTFD arasında ilk imzalanan anlaşma, 18 Temmuz

1975 tarihli Ticaret ve Ödeme Protokolü'dür. Söz konusu protokolün amacı, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve KTFD'nin ithalat ve ihracat alanlarında karşı karşıya bulunduğu sorunların iktisadi bütünleşmeye zemin hazırlayacak geniş bir iş birliği çerçevesinde ele alınarak çözümlenmesi olarak tanımlanmıştır. Türkiye 1975'ten itibaren yapılan yardımlar 1977 tarihinden itibaren de KKTC DPÖ istatistiklerine yansıtılmıştır. 1983 yılına kadar geçen sürede de 7 defa Karma Ekonomik Konsey Protokolü imzalanmıştır.

Türkiye'den Kıbrıs'a sağlanan yardımlar hibe ve kredi olarak sağlanmaktadır. 1997 tarihinden sonra yıllık hibe ve kredi protokollerine göre sağlanan yardımlar, 2001-2018 arasında ise üçer yıllık iktisadi ve mali iş birliği anlaşmaları kapsamında gerçekleştirilmiştir. Üçer yıllık anlaşmalara ek olarak hibe ve kredi şeklinde öngörülen kaynağın kullanımına ilişkin usul ve esasları belirleyen yıllık protokoller de imzalanmıştır.

2018 yılından sonra yeni bir üç yıllık anlaşma imzalanmamış, ekonomik program hazırlanmamıştır. Yardımların tahsisatı ve kullanımına ilişkin yıllık anlaşmalar imzalanmıştır.

10.3. 1974 ÖNCESİ: TÜRKİYE'NİN KIBRIS'A YÖNELİK İLGİSİ VE ACİL İNSANİ YARDIMLAR

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Kurtuluş Savaşı, Anadolu insanı için olduğu kadar Kıbrıs Türk toplumu için de şartları ağırlaştırmıştır. Ancak bu süreçte Anadolu insanı ile Ada'daki Türkler arasında bağlar daha fazla güçlenmiştir. Ekim 1916'dan itibaren İngilizlerin özellikle Çanakkale cephesinden esir olarak Mağusa'daki kampa getirdikleri Türk askerlerini kurtarmak için Kıbrıs Türkleri çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ardından başlayan Kurtuluş Savaşı da Kıbrıs Türklerini Anadolu'daki gelişmelere kilitlemiştir. Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla beraber Ada'da bulunan bütün Türk kurum, kuruluş ve kulüpler bir araya gelerek "Muhacirin-i İslamiyeye Yardım Cemiyeti" isimli bir cemiyet kurmuş, bu Cemiyet vasıtasıyla Anadolu'ya yardım kampanyaları düzenlemeye başlamışlardır. (Özoran, 1973: 921). Anadolu insanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde yıllar süren mücadelesini kazanmış ancak 1878'de önce İngilizlere kiralanan ve 23 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşmasınının 20. maddesinde yer alan "Türkiye, Britanya Hükümetince Kıbrıs'ın 5 Kasım 1914'ten itibaren ilhakını tanıır." ifadesi gereği İngiliz egemenliğine geçen Kıbrıs'ta uzun yıllar yaşanacak huzursuzluğun acısını yaşamaktan kurtulamamıştır. Ada, İngiliz himayesine geçse de Kıbrıs Türk toplumu ve Anadolu insanı arasındaki dayanışma devam etmiştir. Kıbrıs Türk toplumu, 1939'da Erzincan Depremi sonrasında yaşanan yaraların sarılması için Anadolu'daki soydaşlarına yardım toplamıştır (Gazioğlu, 2000: 291).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Türkiye'nin Kıbrıs'a ilk yardımı, Latin alfabesine geçilmesinin ardından Mustafa Kemal Atatürk'ün teklifiyle gazetelerin yayımını sürdürmesi ve Kıbrıs'ta kurulacak yeni matbaanın Türkiye tarafından ödenmesi için gönderdiği mali katkıdır (Gazioğlu, 2000: 274).

İlerleyen yıllarda Akdeniz dengesi açısından İngiltere ile yakınlaşma politikası ve sonraki yıllarda ortaya çıkan Soğuk Savaş Dengesi, Türkiye'nin Kıbrıs'ta Türk nüfusunun sorunlarıyla yakından ilgilenmekten kaçınmasına neden olmuştur. Ancak gelişmeler 1948-1950 yıllarında Türkiye'yi, Kıbrıs'la "yakından ilgilenme" noktasına çekmiştir (Gürel, 2020: 306). Bu dönemde Türkiye basını ile Türkiye'de yerleşik bulunan ve eğitimini Türkiye'de sürdüren Kıbrıs Türklerinin yarattığı kamuoyu baskısı, o dönem farkındalığı oluşturmada önemli pay sahibidir. 1948 Ocak ayında Atina'da çıkan Vima gazetesindeki "Kıbrıslı Türklerle Hesaplaşma Zamanı" başlıklı yazı üzerine Türkiye'de Cihat Baban (1948) Tasvir gazetesinde bir yazı dizisi başlatırken diğer gazetelerden de benzer tepkiler verilmiştir (Armaoğlu, 1963: 7). Aynı dönemde Türkiye'de yaşayan Kıbrıslı Türkler de kamuoyunun dikkatini Kıbrıs meselesine çekmeye çalışmış, Aralık 1948'de Kıbrıs Türk Kültür Derneğini kurmuşlardır. Derneğin amaçları: Kıbrıs Türkleri arasında eşgüdümü sağlamak ve Türkiye ile olan ilişkileri geliştirmek olarak belirtilmektedir. Bu tarihe kadar geçen süre içerisinde Türkiye'de Kıbrıs konusu özellikle basın ve milliyetçi gençler tarafından gündemde tutulmaya devam edilmiştir. 1952 yılında ise Türkiye Milli Talebe Federasyonu Kıbrıs'la ilgilenecek ayrı bir komisyon oluşturmuş ve çalışmalar yapmıştır (Torun, 1956: 114-118).

Tüm bu girişimlere karşın dönemin hükümetinden kamuoyunun beklediği açıklama gelmemiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 23 Ocak 1950'de yaptığı açıklamasında "Kıbrıs meselesi"nin varlığını kabul etmemiştir (Yeni İstanbul, 1950). Ancak Rumların ENOSİS baskısı ve İngiltere'nin Ada'yı Yunanistan'a bırakma ihtimali karşısında oluşan kamuoyu, Türk Hükümetinin Kıbrıs'a ve Kıbrıs Türklerine sessiz kalmasını imkânsız hâle getirmiştir. Mart 1950'de bir grup Kıbrıslı Türk öğrenciyi kabul eden dönemin Başbakanı Şemsettin Günaltay, "Kıbrıs Türklerine mümkün olan her yardımı esirgemeyeceğiz" demiştir (Halkın Sesi, 1950). Söz konusu demekten de anlaşılacağı üzere, 1950 tarihinden itibaren Türk hükümetleri hem kaçınılmaz olarak hem de eskisi kadar bundan çekinmeden Kıbrıs meselesiyle yakından ilgilenmeye başlamışlardır. 1950'lere doğru İngiliz hükümetinin Ada'nın statüsünde bir değişiklik olmayacağı yönündeki beyanları ve 1950'de ortaya çıkan Kore Savaşı, Kıbrıs meselesine ilişkin kamuoyu baskısını bir süre de olsa ortadan kaldırmıştır. Nitekim 20 Haziran 1950 tarihinde Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de "Kıbrıs sorunu diye bir sorunun mevcut olmadığını" belirtmiştir (Armaoğlu, 1963: 25). Ancak Şubat 1951'de Yunanistan'ın Kıbrıs'la ilgili tutumunu "resmen" açıklaması kamuoyunun tekrar Kıbrıs meselesine odaklanmasına yol açmıştır. Ancak uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler sebebiyle Kıbrıs meselesinin Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde çözüme kavuşturulacağına vurgu yapılmıştır (Xydis, 1967: 594). Diğer taraftan Eylül 1952'de Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı Faiz Kaymak, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Temsilcileri ve Milli Gençlik Örgütlerinden oluşan bir Kıbrıs heyeti, Türkiye'deki hükümet yetkilileriyle görüşmüş ve sorunlarını aktarmıştır. Ada'ya dönüşünde Faiz Kaymak, Türkiye'nin kültürel yardım yapacağını açıklamıştır. Bu süreçte Kıbrıs Türk Kültür Derneği aracılığıyla Kıbrıs'taki eğitim kurumlarına yaklaşık 4.045 İngiliz lirası yardım yapılmıştır. Bu yardım daha sonraki yıllarda artarak devam edecektir. Dr. Fazıl Küçük de o gün için şu açıklamayı yapmıştır: "1952 yılının en büyük başarısı anavatanından bize ulaşan alakalı bakışların maddileşivermesidir." (Evre, 2004: 118-119).

Rum çetelerinin 1955'te doğrudan Türkleri hedef alan saldırıları artık Türk hükümetinin Kıbrıs'a yönelik tavrının da net bir şekilde değişmesine yol açmış ve dönemin Başbakanı Menderes açıklamalarında Ada'da yaşayan Türklerin ve Türkiye'nin aleyhine oluşacak bir durum karşısında Türkiye'nin kayıtsız kalmayacağını net bir şekilde vurgulamıştır (Değerli, 2013: 90). Ağustos 1955'te dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar da açıklamalarında Ada'nın Türkiye'ye geri verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Rum ve Yunan tarafının tüm girişimlerine rağmen 5 Aralık 1958'de Birleşmiş Milletler'in Türkiye'nin rızası olmadan Kıbrıs'ın geleceği ile ilgili karar alınmayacağı şeklindeki kararı, Rum ve Yunan tarafının ENOSİS hayalini bertaraf etmiş, Londra ve Zürih Anlaşmalarına, ardından da 1960 Kıbrıs

Şekil 10.1. 24 Ocak 1950 tarihli Yeni İstanbul gazetesi

Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden sürecin önünü açmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Kıbrıs politikası üç aşamadan geçmiştir. Birincisi, 1950-55 arasında Ada'nın statüsünün değişmemesi ve değişecekse de Ada'nın Türkiye'ye teslim edilmesidir. İkincisi, 1956'nın sonunda başlayan "Ya taksim! ya ölüm!" söylemleri üzerine inşa edilen Ada'nın bölünmesi tezidir. Üçüncü aşamada ise 1959-1960'ta Yunanistan ile yapılan görüşmeler neticesinde uzlaşılacak Kıbrıs'ın bağımsızlığı seçeneğidir. Nitekim bu tercih tüm tarafların kabul ettiği ve üzerinde uzlaştığı bir sonucu doğurmuş, 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs; Yunanistan, Türkiye ve Birleşik Krallık'ın «Kuruluş, İttifak ve Garanti» Anlaşmalarını imzalaması ile bağımsızlığını kazanmıştır. Böylece, devlet dairelerinde Rumların yüzde 70, Türklerin yüzde 30 oranında yer aldığı, her iki toplum liderinin Başkan (Rum) ve Başkan Yardımcısı (Türk) veto hakkına sahip olduğu ve parlamentoda da yüzde 70-30 oranının kabul edildiği, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin garantörlük hakkı olan bağımsız bir devlet tesis edilmiştir.

30 Kasım 1963 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı III. Makarios, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nda siyasi kurumların yapılması ve teşkilatlanması hakkında 13 maddelik bir değişiklik önerisinde bulunmuştur. Kıbrıs Türklerini azınlık statüsüne sokacak ve Kıbrıs Temsilciler Meclisi kararları üzerinde Türklerin veto hakkını ortadan kaldıracak anayasa değişikliğinin kabul edilmemesi üzerine Makarios, hükümetteki Türk memurlar ile Temsilciler Meclisi'nin Türk üyelerini azletmiş ve Türk köylere saldırılarını artırmıştır. Bunun üzerine, 21 Aralık 1963 günü, iki Kıbrıs Türkü'nün üzerine ateş açılarak öldürülmesi sonucu toplumlar arası çatışmalar başlamış ve sonunda Kıbrıs Türkleri, Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki idari ve siyasi yapılanmadan çekilmek durumunda kalmıştır (Hasgüler, 2007: 238). Türkiye'nin Ada'ya yönelik yardımları da bu dönemden itibaren hız kazanmıştır.

Kıbrıs'a yönelik yardım faaliyetleri 1963 sürecinin ardından hız kazansa da bu yardım faaliyetleri esasında Kıbrıs Türklerine yönelik ilk yardımlar değildir. Örneğin 20 Eylül 1953 tarihinde Baf ve civarında meydana gelen deprem felaketinin yaralarını sarmak amacıyla Kızılay tarafından 100 çadır gönderilmiş, 40 bin liralık yardım malzemesi Başkonsolos Burhan Işın vasıtasıyla yetkililere teslim edilmiştir. 1958'de yaşanan olaylar

Kıbrıs Türk toplumu için şartları ağırlaştırmış ve daha fazla yardım ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Türkiye'den Kıbrıs Türk toplumuna yönelik yardım teklifleri devam ederken 19 Haziran 1958 tarihinde Kıbrıs Türk Kültür Derneği (KTKD) tarafından Dışişleri Bakanlığı'na iletilen Mehmet Ertuğruloğlu, imzalı bir yazı ile "Kıbrıs Türklerine yapılacak yardımların tek elden ve daha planlı ve organize bir şekilde yapılabilmesi için bir yardım komitesi kurulması" önerisini getirmektedir. 28 Temmuz 1958 tarihinde Kıbrıs Türk Çiftçiler Birliği'nden Kızılay Genel Başkanlığına gelen bir yazıda da son hadiseler sebebiyle yaklaşık 30 köyden 15.000 kadar Türk çiftçisinin yerlerini ve evlerini terk ederek başka köylere göç ettiği bildirilmiş acilen çadır ve yiyecek talebinde bulunulmuştur. Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti Başkanı Dr. Fazıl Küçük, Kıbrıs'ta yaşanan felaketin yaralarını sarmak üzere bulunduğu talebe karşılık Kıbrıs İlk Yardım Hastanesi kapsamında 10 kişilik bir sağlık ekibi gönderilmesi kararı alınmıştır (Keser, 2013: 17).

Aynı günlerde Kıbrıs'a yönelik yardımlar konusunda önemli bir gelişme yaşanmıştır. Ülkenin dört bir yanından Kıbrıs Türklerine gelen yardımları planlı ve koordineli bir şekilde yürütmek için Kıbrıs Türklerine Milli Yardım Komitesi kurulmuştur. Komite, Temmuz 1958'de Ankara'da Kızılay Genel Müdürü ve Afyon Milletvekili Rıza Çerçel başkanlığında "Kıbrıs'taki ırktaşlarımıza memleket ölçüsünde nakdî yardım temin etmek ve toplanan paralarla alınacak çeşitli gıda maddelerini göndermek ve bu suretle Ada'da son günlerde vukua gelen müessif hadiseler dolayısıyla soydaşlarımızın ıstıraplarını tedvin eylemek maksadıyla" kurulmuştur. Komite üzerinden Kızılay vasıtasıyla Kıbrıs Türklerine yönelik nakdî, aynı birçok yardım kampanyası yürütülmüş, Türkiye'nin dört bir yanında faaliyet gösteren Kızılay şubeleri başta olmak üzere, bazı gazeteler ve sivil toplum örgütleri bu kampanyalara destek vermişlerdir. Kampanya kapsamında gıda, giyim, çadır, battaniye gibi birçok ihtiyaç malzemesi Kıbrıs Türklerine ulaştırılmıştır (Keser, 2013: 18-20).

21 Aralık 1963 günü Lefkoşa'nın Tahtakale bölgesinde Rumların saldırısı sonucunda oluşan yaraları hızla sarabilmek için Türkiye Kızılay Derneği derhâl harekete geçmiştir. Hızlı ve programlı bir çalışma düzeni içerisinde hareket eden Kızılay, Türk Hava Kuvvetlerine ait üç uçakla iki gün içerisinde Kıbrıs'a yiyecek, giyecek, tıbbi malzeme, çadır ve battaniye ile ihtiyaç duyulan sağlık personelinin sevk etmiştir. Bu dönemde T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği'nin bulunduğu yere Kızılay geçici çadırlarla 500 kapasiteli Kızılay İlk Yardım Hastanesi kurmuştur. İlerleyen zamanda aynı hastane bünyesinde Dr. Burhan Nalbantoğlu'nun da

girişimleriyle Kızılay Kan Merkezi teşkil edilmiş, eski tütün fabrikasının yeniden düzenlenmesiyle de Lefkoşa Türk Genel Hastanesi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Kıbrıs'a yardım malzemesi ve gıda maddesi taşıyan gemiler, geri dönüşlerinde de tedavi ihtiyacı olan Kıbrıs Türklerini Türkiye'ye tedavi görmeye getirmiş, tedavilerini yaptığı vatandaşlardan Ada'ya geri dönmeyenlere Kızılay uzun süre çeşitli otellerde ev sahipliği yapmıştır (Keser, 2013: 35). Hasta ve yaralılar için Kızılay'ın düzenlediği yardım kampanyaları devam ederken Kızılay'ın Kıbrıs'ta görev yapan personeli de saldırı ve tedhişe maruz kalmıştır. Rumların baskılarına rağmen Kızılay'ın Kıbrıs Türklerine yönelik yardım çabaları çok yoğun bir şekilde devam etmiştir.

Şekil 10.2. Kıbrıs'a yardım pulu 1 Ekim 1964

Londra ve Zürih Anlaşmaları kapsamında Kıbrıs'ta görev yapan 650 kişilik Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı'na mensup askerlere ait mektuplar da Rum ambargosuna takılmıştır. Mart 1964'te hasta ve yaralı getiren gemi, toplam 224,60 lira pul ücreti Kızılay tarafından ödenen 552 mektubu askerlere getirmiştir. İlerleyen günlerde Türkiye'de Bakanlar Kurulu tarafından bu sürece anlam katacak yeni bir karar alınmış (Başbakanlık, 1964), Kıbrıs Türklerine yardım için "Kıbrıs'a Yardım Pulu" bastırılmıştır. 1 Ekim 1964 tarihinde satışa çıkan bu pulların satışına sosyal amaçlı pul çıkarmaya yetkili olan bütün dernekler tarafından destek verilmiştir. Bununla birlikte pulların kullanım sayısını artırmak için her türlü devlet teşekkülleri ve iştiraklerinin işlemlerinde kullanılmasına ilişkin genelge de yayımlanmıştır. Kızılay uzun yıllar acil insani yardım hizmeti sağlayarak Kıbrıs'ta ortaya çıkan vaziyetin ve Kıbrıs Türk toplumunun maruz kaldığı saldırıların yükünü azaltmak ve daha yaşanılabilir bir ortam tesis etmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Gıda yardımı, tıbbi malzeme desteği, barınma imkânlarının yanı sıra Kıbrıs'ta kapasite gelişimi için eğitimler düzenlerken sağlık merkezi ve hastanelerin de personelini ve tefrişatını temin etmiştir. Kızılay, Kıbrıs Türk toplumu hassas ve kırılğan bir dönemden geçerken önemli bir dayanak noktası olmuş, Türkiye'nin dört bir köşesinden sağlanan yardımlar, Kızılay Kıbrıs'a Yardım Komitesi tarafından koordine edilerek Kızılay aracılığıyla Ada'ya sevk edilmiştir. Eylül 1953'te Baf'ta meydana gelen deprem felaketinin yaralarını sarmak üzere Ada'daki faaliyetlerini başlatan Kızılay, özellikle 1963 yılından sonra Rum terör örgütü EOKA'nın acımasız saldırılarına karşı Kıbrıs Türk toplumunun yaralarını sarmak, gıda, tıbbi malzeme, barınma ve giyecek malzemeleri ile sağlık hizmetleri başta olmak üzere yardımlarını yoğun bir şekilde sürdürmüştür. Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde 6 Temmuz 1974 tarihinden itibaren Kızılay, Kıbrıs Temsilciliği görevi ihdas edilmiştir.

1974 Barış Harekâtı'na kadar yüksek gayretle devam eden bu çabalar, Barış Harekâtı sırasında ve sonrasında da yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. Harekâttan hemen sonra 27 Temmuz 1974 tarihinde Lefkoşa'da geçici olarak "Türkiye Kızılay'ı Lefkoşa Yardım ve İkmal Merkezi" kurulmuştur. Aynı tarihlerde Mersin'de de kurulan ikmal merkezleri önemli bir toplama ve dağıtım merkezi hâline gelmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başladığı günlerde Kızılay savaş sonrası dönem için hazırlıkları önceden yapmıştır. Konuyla ilgili olarak Kızılay tarafından Genelkurmay Başkanlığına gönderilen bir yazıda "Kıbrıs'ta anayasal düzeni yeniden kurmak ve korumak gayesiyle kahraman ordumuzca girişilen çıkarma harekâtının büyük bir başarıyla zaferle sonuçlanması bütün milletimizi ve kuruluşlarımızı sevince ve gurura gark etmiştir. Harekâtın ilk gününde başlatılan ve ateşkesten sonra yoğunlaştırılan Kıbrıs halkına yardım çalışmalarımız sürdürülmekte ve bu maksatla kurulmuş bulunan Bakanlıklar Arası Yardım Koordinasyon Komitesi ile sıkı bir iş birliğine girişilmiş bulunmaktadır. Söz konusu komitenin de 22 Temmuz 1974 günkü toplantısında varılan karara uygun olarak ateşkesten sonra Kıbrıs'ta Kızılay tarafından girişilecek harp felaketzedelerine yardım operasyonunda kullanılmak üzere küçük tonajlı bir uçak veya bir helikopterle deniz nakil vasıtasına ihtiyacımız vardır. Bu vasıtalar limanlarımızla Kıbrıs arasında ve Kıbrıs'ta acil yardım

çalışmalarımızda kullanılacaktır." denilmektedir. Kızılay tarafından başlatılan yardım kampanyasının dışında Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı gibi farklı kuruluşlar da yardım toplamıştır.

Acil insani yardım olarak nitelendirebileceğimiz bu yardımların o yıllarda ortaya çıkan koşullar içerisinde ne tür zorluklarla gerçekleştirildiğini tahmin etmek zor değildir. Kıbrıs Türk toplumunun direniş ve mücadele azmine sağladığı yardımlarla önemli bir destek oluşturan Kızılay'ın tüm fertleri cansiparane bir şekilde mücadele vermiş, bu süreçte Kızılay personeli de Rum saldırılarına maruz kalmıştır.¹

1974 Barış Harekâtı sonrasında Kıbrıs Türk toplumu önce 1 Ekim 1974'te Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi'ni, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni (KTFD), 15 Kasım 1983'te de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) kurmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye de Kıbrıs'ta yürüttüğü yardım faaliyetlerini "acil insani yardımın" ötesine geçirek "devlet inşa edici" bir düzleme taşımıştır.

10.4. 1974 SONRASI YARDIMLAR: DEVLET İNŞASI

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde Ada nüfusunun yüzde 20'sini oluşturan Kıbrıs Türk toplumu, yaratılan GSMH'nin sadece yüzde 5'ine sahip, dışa göç veren ve işsizlik oranı yüksek bir toplum niteliği göstermektedir (Karaman, 2005: 47). Bu süreçte, ekonomik bakımdan güçsüz olan Kıbrıs Türk toplumu, Barış Harekâtı sonunda Ada'nın yaklaşık yüzde 33'ünü kapsayan bir bölgede yaşama ve ekonomik faaliyette bulunma hakkına kavuşmuştur. Bu alanda sahip olunan kaynakların idaresi ve işletilmesi ile Türk kontrolündeki bölgenin geliştirilmesi için gerekli altyapıların tamamlanması ve daha sonra fiili izolasyon ve ambargolarla karşılaşan KKTC'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatının düzenli bir biçimde işlenmesini ve bu kapsamda yapılacak yardımların planlanmasının ve koordinasyonunun sağlanmasını düzenlemek amacıyla gerek Kıbrıs'ın Türk kesiminde gerekse de Türkiye'de teşkilatlanmaya gidilmesi zarureti doğmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin Kıbrıs Türk toplumuna yönelik ekonomik desteğinin 1975'ten itibaren "devletten devlete yardım" kanalıyla ağırlık kazandığını söylemek mümkündür.

1974 Barış Harekâtı'ndan sonra Kıbrıs'ın kuzeyinde toplum, yeniden bir düzen kurmak ve çeşitli güçlükler içinde organize olmak zorunda kalmıştır. Güney'de kalmış bulunan Kıbrıs Türklerinin de Kuzey'e göçünün gerçekleşmesi ile toplum olmanın temel öğelerinden biri olan mekân birliği sağlanmıştır. Kıbrıs Türk toplumu geride kalan uzun yıllar boyunca dışa kapalı küçük kırsal gruplar hâlinde veya Rumlarla karma köy ve kentlerde dışa açık, fakat daima hâkim unsurların sıkı kontrolü altında yaşama güçlüğünden kurtulmuştur. Sosyal ve ekonomik birçok zorluğu beraberinde getiren bu sürecin ardından toplumun yeniden bütünleşmesi, ekonomide üretim imkânlarının geliştirilmesi ve devletin inşası önem kazanmıştır. 1974 Barış Harekâtı sonrasında Kıbrıs Türk toplumunda yaraların hızlı bir şekilde sarılması, ihtiyaç duyulan yatırımların gerçekleştirilmesi, güvenlik hizmetlerinin aksamaması, devletin yeniden yapılanması ve konsolidasyonu, yardım programlarının da önceliği olmuştur. Barış Harekâtı sonrasında Ada'nın kuzeyine yerleşen Türkler, siyasi, içtimai, iktisadi ve kültürel geleceklerini yeniden inşa etme çabası içinde, Türkiye'nin sağladığı teknik ve mali yardımlarla kendi örgütlenmelerini gerçekleştirmeye girişmişlerdir (KTFD, 1982: 8).

Ada'da Kıbrıs Türk toplumuna yönelik yardımların planlanması, koordinasyonu ve organizasyonu amacıyla 31 Ocak 1975 tarihinde teşkil edilen Kıbrıs İşleri Koordinasyon Kurulu ve Komitesi ile Yardım Heyeti Başkanlığı, o dönem ortaya çıkan sosyal ve ekonomik ihtiyaçları etkin bir şekilde karşılamak üzere organize edilmiştir. Nitekim bu kapsamda Kıbrıs'a gönderilen uzmanlar heyeti, sektörlerinde isim yapmış olan kişilerden seçilmiştir (Tuğ, 1979: 63).²

1 Bu süreç içerisinde Kızılay üzerinden Ada'ya giden sağlık personeli ve diğer personelin isimleri ve görevleri ile sağlanan yardımların detaylı listesine Ulvi Keser'in (2013) "Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs Barış Harekâtı 1974" adlı eserinden ulaşılabilir.

2 İlk aşamada doğrudan Ankara'daki Kıbrıs İşleri Koordinasyon Kurulundan talimat alan bu heyet, daha sonra yaşanan gelişmeler sebebiyle Büyükelçiliğe bağlanmıştır. Bu değişiklikte, Büyükelçilik ile heyet arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların yanı sıra, heyetin; bedelsiz ithalat, vergi düzenlemeleri vb. konulardaki ısrarlarından dolayı KTFD'deki bazı kesimlerin de etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim kuruluşundan yaklaşık 10 ay sonra yeni bir kararnamenin konusu olan Heyet, Büyükelçiliğe bağlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyükelçisi de Heyetin Başkanı olmuştur. İlerleyen aşamada heyet üyeleri de değişmiştir.

Türkiye'nin ilk dış yardım organizasyonu olan bu yapı farklı statülerle hâlâ varlığını korumaya devam etmektedir. Kıbrıs'a yönelik yardımların ilk önceliği, "Bağımsız Federal Kıbrıs Türk Devleti tam olarak kuruluş işlemeye başlayıncaya kadar ekonomik ve sosyal yaşamın sağlıklı bir biçimde kuruluş işletilmesini sağlamak ve Ada'daki Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınması için girişilecek çabalara katkıda bulunmak" olmuştur (31/1/1975 tarihli ve 7/9400 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı). Türkiye, KTFD'nin karşı karşıya olduğu mali imkânsızlıkları gidermek için Kıbrıs İşleri Koordinasyon Kurulu tarafından yürütülen çalışmalar kapsamında ilk kapsamlı kaynak transferini 8 Ağustos 1975 tarihinde yapılan toplantıda alınan 15 sayılı kararlar sağlamıştır. Alınan kararlar KTFD'de acil ihtiyaçların karşılanması, askerî harcamaların ve gerekli yatırımların yapılması ve bütçeden karşılanamayan maaş ödemelerinin gerçekleştirilebilmesi için 480.000.000 TL ayrılmış ve Kıbrıs'ta kullanılmak üzere T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın ilgili hesabına aktarılmıştır. 1976 yılında da 480.000.000 TL ödenek ayrılmış, 1977 yılında ise 494.000.000 TL kaynak ayrılmıştır.

Kıbrıs Türk toplumu, Barış Harekâtı sonrasında Ada toplam kaynaklarının yüzde 70'inin yer aldığı bir bölgeye hâkim olurken önemli bir gayrimenkul ve sermaye stoğuna da sahip olmuştur. Ada'nın önemli ihracat kalemlerinden olan naranciyenin yetiştiği bölgeler (Güzelyurt) ile Girne ve Mağusa gibi turizmin canlı olduğu bölgeler Ada'nın kuzeyinde kalmıştır (Fisunoğlu, 2004: 219). En az beş kişinin istihdam edildiği 300'ün üzerinde işletme de Kuzey Kıbrıs'ta bulunmaktadır (İAV, 1989: 63). Ortaya çıkan bu üretim imkânlarına rağmen Kıbrıs Türk toplumunun nüfus yetersizliği, teknik bilgi ve uygulama eksikliği, bu potansiyelin değerlendirilmesine engel teşkil etmiştir. Türkiye bu aşamada finansal destek sağlarken ortaya çıkan teknik bilgi ve nüfus boşluğunu da takviye etmiştir. Nitekim Türkiye, Kıbrıs Türk toplumunun da ihtiyaçları doğrultusunda ilk aşamada devleti ve ekonomiyi yeniden inşa edici teknik ve mali destek sağlamıştır. Bu destekler ekonomide o dönem için önemli bir ihtiyaç hâline gelen kamu iktisadi teşebbüslerinin oluşmasında da etkili olmuştur. Türkiye'deki KİT'ler, KTFD'de KİT'lerin kurulmasına ve yönetilmesine yardımcı olmuştur.

KTFD'ye (1983'ten sonra KKTC'ye) sağlanan yardımlar, hibe ve kredi niteliği taşımıştır. O yıllarda hibe yardımları; altyapı, savunma ve bütçe dışı kalemlerden oluşmaktadır. Altyapı yardımları, KKTC'nin ihtiyaç duyduğu yol, su, enerji gibi temel ihtiyaçların karşılanması için gerçekleştirilmiştir. Savunma yardımları kapsamında Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı'nın, Sivil Savunma Teşkilatı'nın, personel ve cari giderleri ile yatırım harcamaları karşılanmıştır. Bütçe dışı yardımlar ise Türkiye'deki kamu kurum ve kuruluşlarının KTFD'de (daha sonra KKTC'de) kendi bütçelerinden yapmış oldukları yatırımlardır.

Krediler ise daha çok bütçe açığının finansmanı için sağlanan kaynak olarak öngörülmüştür. 1977-1983 yılları arasında KTFD'nin bütçe verileri incelendiğinde bütçe açığı finansmanı meselesinin önemi de ortaya çıkmaktadır. 1977-1983 yılları arasında bütçe giderlerinin yüzde 60-70 gibi büyük bir kısmının personel giderleri ve transfer harcamalarına, geri kalan kısmının yatırım, savunma ve diğer cari giderlere ayrıldığı görülmektedir. Bu dönemde yerel gelirlerin personel giderleri ve diğer giderleri karşılamadığı, bütçe açığının GSMH'ye oranının ortalama yüzde 8 civarında seyrettiği, 1981-1983 yılları arasındaki bütçe açığının tamamının Türkiye tarafından finanse edildiği, Türkiye'den sağlanan katkının açığı kapatmak için yeterli olmadığı yıllarda da borçlanma yoluna gidildiği görülmektedir (DPÖ, 2018).³

İki ülke arasındaki ekonomik ve mali iş birliği, 1975 tarihli Ticaret ve Ödeme Protokolü'nde yer alan esaslar ve belirli periyotlarla yapılan Karma Ekonomik Konsey toplantıları ile devam etmiştir. 15 Kasım 1983 tarihinde KKTC'nin ilan edilmesiyle, Türkiye-KKTC ekonomik ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. 5 Aralık 1986'da imzalanan Ekonomik İşbirliği Protokolü ve 1997'de imzalanan Ekonomik İşbirliği Protokolü ile Türkiye-KKTC ekonomik ilişkilerinin niteliği daha kapsamlı olarak tanımlanmıştır.

1986 ve 1997'de yardımların ekonominin kurumsallaşmasında bir araç olarak kullanılmasını öngören kapsamlı değişimde, o yıllarda Türkiye'deki politika yapımcıların ekonomik vizyonunun önemli etkisi olmuştur. Uzun yıllar toplumlar arası görüşmeler, güvenlik kaygıları ve uluslararası siyasetin etkisi

3 KTFD'ye bütçe açığını kapatmak için Türkiye tarafından 1975'ten itibaren finansman sağlanmıştır. Ancak 1986 tarihli Ekonomik İşbirliği Protokolü'nde, iki ülke arasında kredi anlaşması yapılması öngörülmesine rağmen, 1997 tarihli Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı müteakip imzalanan 10/6/1997 tarihli Kredi Anlaşması'na kadar, KKTC'ye kullanılan kredilerle ilgili iki ülke arasında imzalanmış bir kredi anlaşması bulunmamaktadır.

altında ikinci planda tutulan KKTC ekonomisindeki kurumsallaşma, bu yıllardaki kapsamlı değişimlerle tesis edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de "Özallı yılların" hâkim olduğu 1980'lerde, küresel ekonomik düzenin de yoğun şekilde etkilendiği neoliberal politikalarla, özel girişimin ve serbestleşmenin önü açılmıştır. 5 Aralık 1986'da imzalanan Ekonomik İşbirliği Protokolü de KKTC'ye yönelik yardımlarda bütçe açığının desteklenmesinin yanı sıra özel sektör yatırımlarını teşvike ve altyapı yatırımlarına yoğunlaşmıştır. 1986'da imzalanan Ekonomik İşbirliği Protokolü'nde taraflar ilk defa karşılıklı taahhütlerde bulunmuştur. Protokol; Ticaret, Para, Kambiyo, Bankacılık, Kamu Maliyesi, Yatırımlar ve Teşvikler, Eşdeğer ve Topraklandırma, KİT'ler ve Altyapı alt başlıklarından ve 34 maddeden oluşmaktadır. Protokol'de Türkiye'nin sağladığı yardımlar bağlamında;

- Yeni düzenlemeler⁴ (BKİB, 2009: 11-16) doğrultusunda, her 3 ayda bir tarafların üçer kişiyle temsil edildiği daimî bir komite tarafından hesaplanacak net gelir kaybının ve gerekli finansmanın bağış ve borç olarak KKTC'ye sağlanması,
- 1986 cari bütçe açığı için kredi anlaşması yapılması,
- KKTC'nin uzun vadeli cari bütçe açığının tahmininin daimî komite tarafından yapılması ve cari harcamalar için verilen kredinin 5 senelik hesabının çıkarılması,
- Elektrik sorununun acilen çözülmesi doğrultusunda gerekli çalışmaların yapılması,
- Telekomünikasyon projesinin gerçekleştirilmesi,
- Gölet ve sulama yatırımlarının 6 ay içerisinde proje finansmanı açısından bağlanması hususları öne çıkmıştır.

1997'de Türkiye'de iktidara gelen Refah-Yol Koalisyon hükümeti de 3 Ocak 1997 tarihinde "son yıllarda bozulan makroekonomik dengelerin düzeltilmesi, ekonomide ihtiyaç duyulan yapısal değişimi gerçekleştirerek kalkınma sürecinin hızlandırılması ve refah seviyesinin yükseltilmesi amacıyla" dönemin KKTC Hükümeti ile Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalamış, KKTC Hükümetine yapısal reformları hayata geçirmesi için destek vermeyi hedeflemiştir. Ancak Türkiye'de siyasi istikrarın tesis edilmesinin mümkün olmadığı 1990'lar ve GKRY'nin AB'ye üyelik girişimleri sebebiyle KKTC'nin ekonomik olarak geri kalmamasını sağlayacak girişimler, KKTC'de ekonominin istikrarlı bir şekilde kurumsallaşmasına imkân vermemiştir.

GKRY'nin 1990 yılında Ada'nın tamamını temsil edecek şekilde AB'ye üye olmak amacıyla yapmış olduğu başvurusunun 1995 yılında AB tarafından kabul edilmesi ve 12-13 Aralık 1997 yılında ise tam üyelik müzakerelerine başlaması, Türkiye-KKTC arasındaki ekonomik ve mali iş birliğine yeni bir boyut getirmiştir. 1995, 1996 ve 1997 yıllarında Türkiye-KKTC Ortak Deklarasyon yayımlamıştır. Rum kesiminin AB'ye üyeliğinin hukuksuz olduğu konusuna vurgu yapılan bu deklarasyonlarda diğer taraftan iki ülke arasında ekonomik entegrasyonun da zemini oluşturulmuştur. Bu dönem "Türkiye'de ne varsa KKTC'de de olacak" yaklaşımının benimsendiği bir dönem olmuştur. Bu kapsamda; iki ülke arasında ticari uyum çalışmalarının sürdürülmesi, Türk Eximbank kredilerinden KKTC'nin de faydalanması, Türkiye Cumhuriyeti'nin, KKTC'ye kamu finansmanının ve mali piyasaların oluşturulması, çalışmalarının desteklenmesi amacıyla 3 yıl vadeli 500 milyar TL tutarında kredi sağlanması, sağlık, eğitim, kültür, gençlik, spor ve çevre alanlarında iş birliğinin geliştirilerek sürdürülmesi kararlaştırılmıştır. 1997 Deklarasyonu'nda ise entegrasyona ilişkin yaklaşımın güçlenerek devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye-KKTC arasında ekonomik ve mali birlik kurulması, KKTC'nin Türkiye'nin öncelikli bölgesel kalkınma makroekonomik master planları kapsamına alınması, Türkiye'de kalkınmada öncelikli yörelerde uygulanan teşvik ve kredilerden KKTC'nin yararlanması, Türkiye-KKTC serbest bölgelerinin bütünleştirilerek Doğu Akdeniz'de büyük bir ticaret ve sanayi merkezi oluşturulması, KKTC'nin su ihtiyacının Türkiye'den karşılanması ve Türkiye üzerinden KKTC'ye ulaşım olanaklarının genişletilmesi hususlarında mutabakata varılmıştır.

4 KKTC'de gümrük vergilerinin düşürülmesi, gelir artırıcı gider azaltıcı mali tedbirlerin alınması, kamuda personel istihdamının azaltılması gibi alanlarda ilk reformlar bu Protokol ile öngörülmüştür.

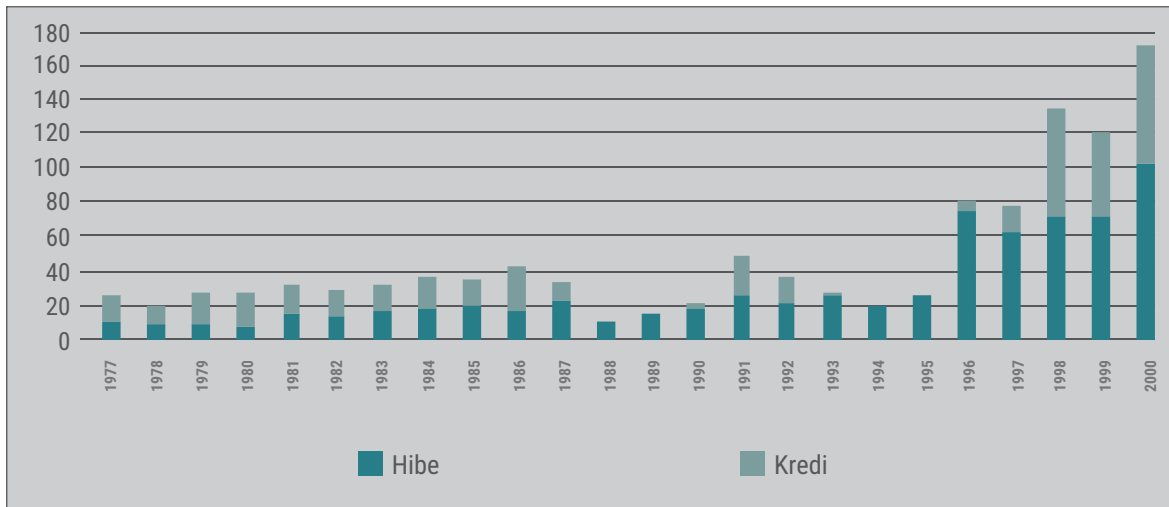
Bu kapsamda, 6 Ağustos 1997 tarihli “Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında Bir Ortaklık Konseyi Kurulmasına İlişkin Anlaşma” ile iki ülke arasında ekonomik ve mali bütünleşme, güvenlik ve dış politikada ortaklık esasında kısmi bütünleşmenin sağlanmasına yönelik tedbirleri tespit edecek, bu tedbirlerin uygulanmasını hükümetlere tavsiye edecek ve uygulamaya konulan tedbirlerin uygulanmasını izleyecek bir Ortaklık Konseyi kurulması kararlaştırılmıştır.

3 Ocak 1997 tarihinde Türkiye-KKTC arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Protokolü bu defa KKTC’de devam eden makroekonomik göstergelerdeki bozulmaya vurgu yapmış, mali disiplinin sağlanması, özelleştirmelerin hayata geçirilmesi, vergi düzenlemeleriyle daha fazla gelir elde edilmesi ve teşvik sisteminin düzenlenmesi gibi konuları öne çıkarmıştır. Yapılacak yeni yatırımlarda enerji, su ve turizm altyapı projelerine ve DAÜ Hastanesi ve Dış Hekimliği başta olmak üzere sağlık yatırımlarına öncelik verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

1997 tarihli Ekonomik İşbirliği Protokolü’nün getirdiği en önemli yenilik, Türkiye’nin taahhüt ettiği yardım miktarını belirtmesidir. Buna göre, koşulları ve karşılıklı mükellefiyetlerinin kredi anlaşmaları ile belirlenmesi kaydıyla Türkiye, KKTC’ye 250 milyon ABD doları kaynak sağlamayı taahhüt etmiştir. Kredi anlaşmasının yürürlüğü ise Protokol’ün yürürlüğe girmesi ve Protokol’de öngörülen Yapısal Reform ve Uygulama Programı’nın uygulanmaya başlaması olarak öngörülmüştür. Ayrıca, kredi anlaşmaları uyarınca Türkiye tarafından kullanılacak kredilerin ve yapılacak teknik yardımların esas itibarıyla yapısal değişim programları ve projeleri için kullanılacağı ve bunların niteliğiyle mali ve teknik yardım ihtiyacının iki tarafın işbirliği ile belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Program ve projeler ile kredi anlaşmalarının uygulanması, Türkiye tarafından kurulacak olan “İzleme Komitesi”nce tetkik edilip gerçekleştirmelerin izlenerek, sonuçlarının Kıbrıs İşlerinden Sorumlu T.C. Devlet Bakanı’na sunulması kararlaştırılmıştır. Ancak izleyen yıllarda KKTC’de kapsamlı bir reform çalışması gerçekleştirilememiş, Türkiye’de oluşan siyasi istikrarsızlık da konunun takibinde yeterli hassasiyet gösterilmesini engellemiştir. 2000 yılına kadar 1997 Protokolü’ne ek protokoller imzalanarak süreç ilerlemiştir. 2000 yılında yaşanan Bankacılık Krizi’nin etkisiyle bir eylem planı hazırlansa da bu plan uygulama imkânı bulamamıştır.

1975’ten itibaren Türkiye’nin Kıbrıs’a sağladığı yardımlara ilişkin verilerin incelenmesi bu dönemde söz konusu yardımların gelişim seyrini analiz etmek bakımından önemlidir. Türkiye’nin Kıbrıs’a yönelik yardımları çok öncesinde başlasa da DPÖ istatistiklerine 1977’den itibaren yansımıştır. KTFD’ye verilen kredilerle ilgili 1974-1976 arasında DPÖ tarafından yayınlanmış herhangi bir veri olmadığı için elde edilebilen ilk veri 1977 yılına aittir. 1977-2000 tarihleri arasında KTFD ve sonrasında KKTC’ye yapılan yardımların gelişim seyri Grafik 10.1’de görülmektedir.

Grafik 10.1. 1974-2000 Türkiye’den KKTC’ye Sağlanan Yardım Miktarı (Milyon ABD Doları)

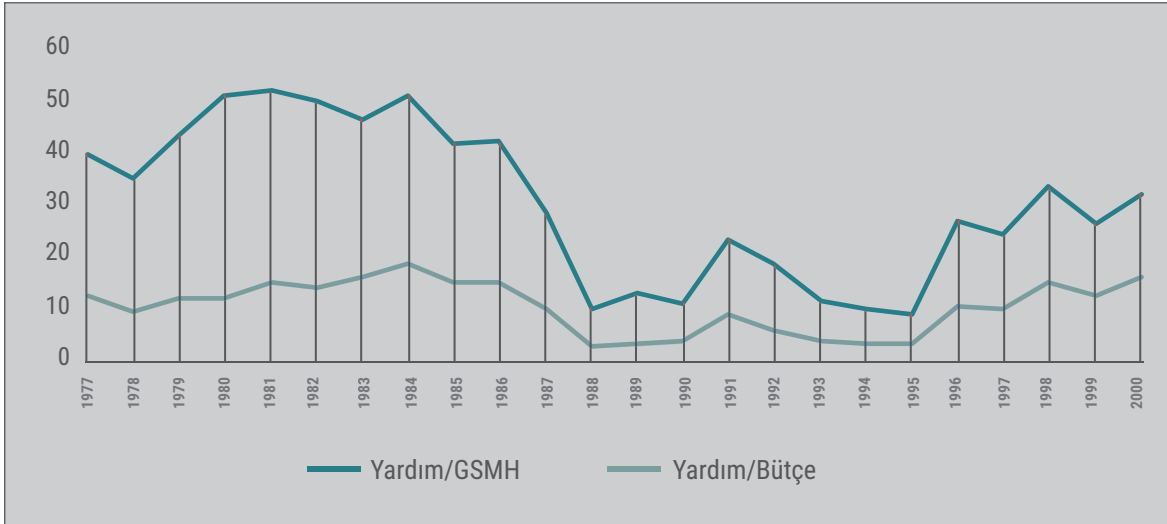
Kaynak: DPÖ verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1983'te KKTC'nin kuruluşuna kadar 1977-1983 yılları arasında toplam yardım miktarı 198,2 milyon ABD doları ve ortalama yardım miktarı ise 28,3 milyon ABD doları olmuştur. 1977-1983 arasındaki dönemde toplam kredi yardım miktarı 115,1 milyon ABD dolarıdır. Kredi yardımlarının dönem ortalaması ise 16,4 milyon ABD doları olmuştur. 1977-1983 yılları arasında 125.866 ABD doları bütçe dışı yardım yapılmıştır. Bu rakam, 1997 yılına kadar toplam 300.885 ABD dolarına ulaşmış, bu tarihten itibaren ise bu kalemden yardım yapılmamıştır (YHB, 2011: 94). 1977-1983 yılları arasındaki toplam hibe yardım miktarı 83,1 milyon ABD doları olmuştur. Hibe yardımlarının dönem ortalaması 11,9 milyon ABD dolarıdır (DPÖ, 2018).

1984-1987 yılları arasında toplam yardım yıllık ortalama 35-40 milyon ABD doları civarında olurken, bütçe açığına katkı yapılmadığı 1988 ve 1989 yılı ile 3,8 milyon dolar bütçe açığına katkı yapıldığı 1990 yılında, toplam yardım miktarı azalmıştır. 1991 ve 1992 yıllarında artan bütçe açığına katkı miktarı nedeniyle toplam yardımlarda tekrar artış görülmüş, 1994 ve 1995 yılında yine KKTC'nin bütçe açığının finansmanı için sadece iç borçlanmaya başvurulmuştur, 1996-1997 yıllarında bütçe açığına katkı miktarı 6 milyon ABD doları gibi küçük bir miktar olmakla birlikte, diğer yardımlar bir önceki yıla göre 3 kat artış göstermiş, 1998 yılından itibaren iki ülke arasında 10 Haziran 1997 tarihinde imzalanan kredi anlaşmasında taahhüt edilen kredilerin kullanılmaya başlamasıyla toplam yardım miktarı da artış göstermiştir. 1984-2000 döneminde, KKTC'ye sağlanan yardım 629,1 milyon ABD doları, bütçe açığına katkı yardımı 314,9 milyon ABD doları ve toplam yardım miktarı 944 milyon ABD doları olmuştur. Toplam yardımların yıllık ortalaması 55,5 milyon ABD doları olmuştur (DPÖ, 2018). 1984-2000 döneminde yapılan yardımların yaklaşık yüzde 62'si 1996-2000 arası beş yıllık dönemde yapılmıştır. Bunda Türkiye'de dönemin hükümetlerinin Kıbrıs'a yaklaşımı, kredi anlaşmalarının imzalanmaya başlaması, GKRY'nin AB sürecinin hız kazanmasına karşılık KKTC'de ekonominin güçlendirilmesi politikası kapsamında yatırımların artırılması etkili olmuştur.

Yardımların KKTC ekonomisindeki yeri açısından önemli göstergelerden biri de yardımların GSMH ve bütçe içerisindeki payı üzerinden değerlendirilebilmektedir. 1977-2000 yılları arasında yardımların GSMH ve bütçe içerisindeki payı Grafik 10.2'de görülmektedir.

Grafik 10.2. Yardımların GSMH'ye Oranı (%) ve Yardımların Bütçeye Oranı (%)

Kaynak: DPÖ verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yardımların KTFD Bütçesi içindeki payı 1977 yılında yüzde 39,8 iken Türkiye'de yaşanan ekonomik krizin KTFD'ki yansımalarının etkisiyle 1980 ve 1981 yılında yüzde 51 civarında olmuş, 1977-1983 KKTC'nin kuruluşuna kadar olan dönem içerisinde 1978 yılı hariç bu oran yüzde 40-50 arasında

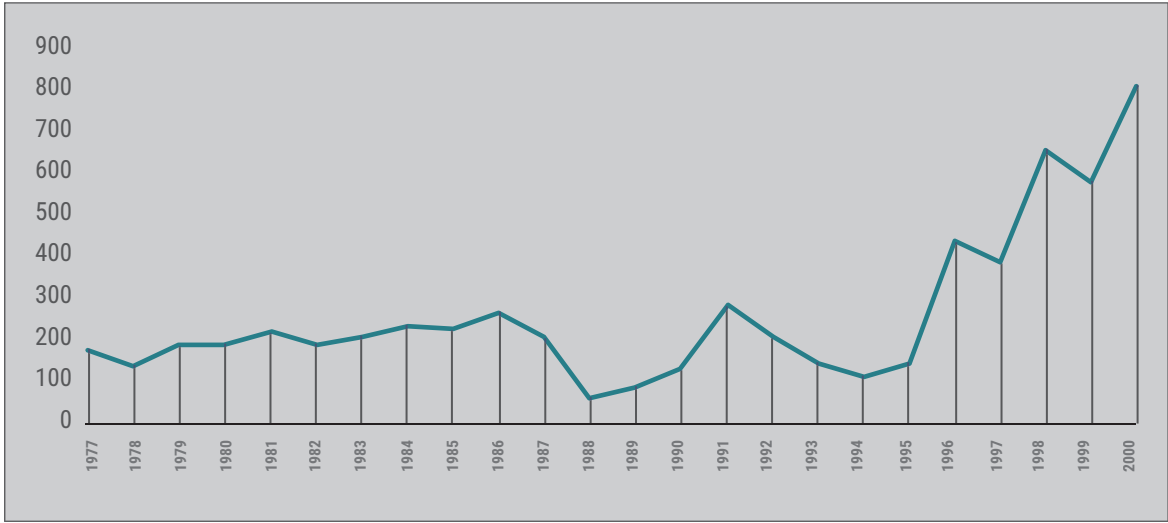
seyretmiştir. Yardımların GSMH'ye oranı ise 1978 yılı hariç yüzde 12'nin üzerinde gerçekleşmiş, 1981-1983 arası yardımların bütçe içerisindeki payı düşmekle birlikte, bütçenin GSMH'den daha fazla büyümesi nedeniyle yardımların GSMH içindeki payı artış göstermiştir.

1984 yılında yüzde 18,5 olan yardımların KKTC'de GSMH'ye oranı, bu tarihten sonra düşüş trendine girmiş ve 1987 yılında yüzde 10,3'e, bütçe açığına katkı yapılmayan 1988 yılında ise yüzde 3,1'e kadar düşmüştür. Yardımların GSMH'ye oranının yüzde 9,1 olduğu 1991 yılı hariç, 1988 yılından 1996 yılına kadar ortalama yardım/GSMH oranı yüzde 4 civarında seyretmiştir. 1996 yılında yardımların GSMH'ye oranı yüzde 10'u aşarak tekrar artmaya başlamış ve 2000 yılında yüzde 16,4 olmuştur.

Yardımların KKTC bütçesine oranı 1984 yılında yüzde 50,9 iken 1987 yılında hızlı bir azalışla yüzde 28,2'ye düşmüş, bu azalış bütçe açığına katkı yapılmadığı 1988 ve 1989 yıllarında sırasıyla yüzde 12,9 ve yüzde 11,2'ye gerilemiştir. 1991 yılında yüzde 23,4'e yükselen bu oran 1993 yılına kadar azalan bir seyir izlemiş ve yine bütçe açığına katkı yapılmadığı 1994 ve 1995 yıllarında ilk defa yüzde 10'un altına düşerek sırasıyla yüzde 9,9 ve 9,1 olmuştur. 1996 yılında tekrar artışa geçen yardımların bütçeye oranı 2000 yılında yüzde 32,1 olarak gerçekleşmiştir.

1977-2000 yılları arasında Türkiye'den KKTC'ye yapılan yardımların kişi başına düşen miktarı da Grafik-3'te görülmektedir.

Grafik 10.3. Kişi Başına Yardım Miktarı (ABD Doları)

Kaynak: DPÖ verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'den KKTC'ye sağlanan yardımlarda kişi başına yapılan yardım miktarı 1977 yılında 179 dolar iken 1983 yılında 210 dolara ulaşmıştır. 1977-1983 arasında dönem ortalaması ise 188 dolardır.

Kişi başına yardım miktarı yardımların GSMH'ye oranına paralel bir şekilde dalgalanma göstermiştir. 1984 yılında 235,6 ABD doları olan kişi başı yardım miktarı, 1988 yılında 63,3 dolara düşmüş, 1991 yılında 283,5 ABD dolarına kadar yükselmiş, 1993-1995 yılları arasında ortalama 136 ABD doları olmuş, 1996 yılında itibaren hızlı bir artış göstererek 2000 yılında 813 ABD dolarına çıkmıştır. 1984-2000 yılları arasındaki yıllık ortalama kişi başına yardım miktarı ise 294 ABD dolarıdır.

Türkiye'nin sağladığı yardımlar özellikle KTFD ve ardından KKTC'nin kuruluş yıllarında bütçe ve GSMH içerisinde önemli bir paya ulaşmıştır. İlerleyen yıllarda yardım miktarı artan bir trend izlese de bütçe ve GSMH'nin büyümesiyle yardımların bütçe ve GSMH içerisindeki payı ilk yıllara göre azalmıştır. Ancak özellikle 1994 ATAD kararlarının etkisiyle dış ticaretin zayıflaması, 1994 yılında Türkiye'de yaşanan krizin KKTC'ye yansımalarıyla ekonomik dengelerin bozulması, 1997 yılında ilk defa kredi

anlaşmasının uygulamaya konmuş olmasının sağladığı imkânlarla 1990'ların ikinci yarısında yardımların bütçe ve GSMH içerisindeki payı tekrar yükselme eğilimine girmiştir.⁵

10.5. 2001 SONRASI YARDIMLAR: KURUMSALLAŞMA ÇABALARI

İlk aşamada uluslararası güvenlik kaygıları ve sonraki yıllarda toplumlar arası görüşmelerden çıkabilecek bir çözüm beklentisi, ekonomik kurumsallaşmayı KKTC'de ikinci plana itmiştir. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Özal dönemiyle birlikte ilk ekonomik kurumsallaşma çabalarının temelleri atılsa da 1990'larda güvenlik politikalarının yeniden öne çıkması ve Rum kesiminin AB üyeliği süreci, kurumsallaşma gündeminin yeniden geri planda kalmasına yol açmıştır. 2001 krizinin etkilerinin dramatik bir şekilde hissedilmesine kadar ekonomik kurumsallaşmaya yönelik reform çalışmaları istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. 2000 yılında KKTC'de ortaya çıkan Bankacılık Krizi ve 2001 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan buhran, yeni bir fırsat penceresinin aralanmasına olanak sağlamıştır. Nitekim iki ülke ekonomisinde de 2002 yılından itibaren sistematik bir yeniden yapılanma ve kurumsallaşma çabasına girilmiştir. KKTC'de, 12 Ocak 2001 tarihinde imzalanan Ekonomik ve Mali İşbirliği Protokolüyle birlikte uygulamaya konan Ekonomik İstikrar Programı, bu gelişmelerin ilk aşamasıdır. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin KKTC'ye sağladığı yardımlar Ekonomik Programlar temelinde sürdürülmeye başlanmıştır. Ekonomik Programlar ile genel olarak; sağlam ekonomik temeller üzerine inşa edilmiş, rekabet edebilir ve sürdürülebilir bir ekonomik yapı tesis edilmek istenmiştir. Bu kapsamda, KKTC'nin yapısal ekonomik dönüşümünü sağlayacak parametreler ve hedefler belirlenmiş ve Ekonomik Programlar bu çerçevede kurgulanmıştır (Kendirci, 2013: 255-320). Türkiye'nin sağladığı yardımların Ekonomik Programlar çerçevesinde KKTC'de ekonomik ve idari kurumsallaşma imkânlarını da tetikleyecek şekilde kurgulanması, Türkiye'den sağlanan yardımlar açısından da yeni bir vizyon ortaya koymayı gerektirmiştir. Bu bağlamda, yardımlar KKTC ekonomisindeki gelişmeler ve yapısal dönüşümle uyumlu bir hâle getirilmeye çalışılmıştır. Makalenin bu bölümünde, Türkiye ile KKTC arasında 2001-2018 yılları arasında imzalanan Ekonomik ve Mali İşbirliği Anlaşmaları uyarınca uygulamaya konulan Ekonomik Programlar ve bu kapsamda KKTC'ye sağlanan yardımlar değerlendirilecektir. Bu kapsamda uygulanan programların genel amacı doğrultusunda ve yardımların da etkisiyle KKTC ekonomisindeki gelişmeler ele alınacaktır.

KKTC ekonomisi üzerinde önemli izdüşümleri olan bu programlar 2001-2018 yılları arasında uygulamaya konmuştur. Programlar, ilk olarak 2000 yılında yaşanan Bankacılık Krizi'nin olumsuz etkilerini gidermek ve başta finans kurumlarına olan güveni yeniden tesis etmek üzere finans sektörünü güçlendirmek için tasarlanırsa da ilerleyen dönemlerde KKTC'de kamu yönetiminin ve ekonominin kurumsallaşmasını sağlamlaştıracak bir misyon taşımıştır. 2001-2018 yılları arasında uygulamaya konan Ekonomik Programlar aşağıda sıralanmıştır:⁶

- 12 Ocak 2001 tarihli "Ekonomik İstikrar Programı"
- 24 Eylül 2001 tarihli "KKTC Ekonomik İstikrar ve Üretime Dayalı Büyümeye Geçiş Programı"
- 18 Nisan 2003 tarihli "Acil Ekonomik Önlemler Programı"
- 23 Haziran 2004 tarihli "Yeni Dönemin Vizyonuna Uyumlaştırılmış Ekonomik ve Mali Düzenlemeler Programı"
- 4 Haziran 2005 tarihli "Yeniden Yapılandırma ve Ekonomik Kalkınma Programı"
- 4 Nisan 2007 tarihli "2007-2009 Dönemi Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yapılandırma ve Destek Programı"
- 2009 Yılı Acil Mali Eylem Programı
- 5 Kasım 2009 tarihli "2010-2012 Dönemi Kamunun Etkinliğinin ve Özel Sektörün Rekabet Gücünün Artırılması Programı"

5 Yardımların KKTC ekonomisindeki gelişmeler ve krizlerle ilgisi kitapta yer alan "Kıbrıs Türk Toplumunda Ekonominin Dünü ve Bugünü" isimli makalede ele alınmıştır.

6 Bkz. Ekonomik Programlara ilişkin detaya Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği web sitesi www.kei.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

- 4 Aralık 2012 tarihli “2013-2015 Dönemi Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı”
- 16 Mayıs 2016 tarihli “2016-2018 Yapısal Dönüşüm Programı”

2018 yılından sonra Ekonomik Program uygulamaya konmamış, yardımlar yıllık iktisadi ve mali iş birliği anlaşmaları çerçevesinde, herhangi bir programa bağlı olmaksızın sağlanmıştır.

Programların ortak amacı; (i) Türkiye'nin sağladığı kaynağın öngörülebilir, etkin ve verimli yönetilmesi için uygun araç ve yöntemlerin geliştirilmesi, (ii) KKTC'de kamunun ekonomi içerisindeki payının azaltılması ve kamu kesiminin yeniden yapılandırılması, (iii) Mali disiplinin sağlanması ve KKTC'nin kendi ayakları üzerinde durabileceği bir ekonomik ortam yaratılması, (iv) Finans sektörünün yeniden yapılandırılması ve bankacılık altyapısının güçlendirilmesi, (v) Turizm ve yükseköğretim başta olmak üzere reel sektörün desteklenmesi ve rekabet gücünün artırılmasıdır.

Esasen Ekonomik Programlar genel olarak birbiriyle uyumlu bir hedefe odaklanmıştır. Hedef; hâcim olarak daha küçük ama düzenleme, denetleme ve müeyyide uygulama bakımından daha etkili, kaynakları daha verimli kullanan, kamu maliyesi istikrarlı bir devlet yapısı, rekabet edebilir ve kalitesi yüksek bir özel sektör oluşturmaktır. Ancak Ekonomik Programlar KKTC'de hem iç siyasetin hem de Türkiye-KKTC ilişkilerinin önemli bir tartışma zeminini oluşturmuştur. Ekonomik Programlar “acı reçete”, “kemer sıkma politikası”, “Türkiye'nin vesayeti” gibi söylemlerin muhatabı olmuş, çoğu zaman da “uygulanmıyor” gibi eleştirilerle gündeme gelmiş, Türkiye'den kaynak akışını sağlayacak mekanizmanın “şekil şartı” olarak değerlendirilmiştir (Tümerkan, 2013). Bu söylem ve yaklaşımlar, programların kamuoyu ve KKTC siyasi otoriteleri tarafından sahiplenilmesine ilişkin motivasyonu da etkilemiştir. Bu durumu, dönemin Lefkoşa Büyükelçisi (aynı zamanda Yardım Heyeti Başkanı) Halil İbrahim Akça şu ifadelerle açıklamıştır:

“Programın uygulanmasında karşılaşılan en önemli sorun sahiplenme olmuştur. Programda, dünya konjonktürüne göre doğru zamanlama ve doğru hedefler seçilmiş olmakla beraber, önemli bir kesimin ekonomik dönüşümün olabileceğine yeterince inanmadığı görülmüştür. Daha da fazlası, ekonomik dönüşüme karşı direnç gösteren bir ilişkiler ağının varlığı ortaya çıkmıştır... Bunun sonucu kendini büyüme oranlarında göstermiştir. Üç yıllık büyüme toplamı beklenenden daha düşük kalarak yüzde 10,4 olarak gerçekleşmiştir. Bununla beraber, ekonomi doğru rotaya girerek kamu kesimi yerine KKTC reel sektörünü oluşturan Turizm, Yükseköğretim ve Tarım sektörleri üzerinden gelişmiş ve AB ortalamasının üzerinde ve dünya ortalamasına yakın yıllık yüzde 3,4'lük bir büyüme gerçekleşmiştir.” (YHB, 2013: 5).

Öte yandan, KKTC'de uygulanan söz konusu programların uygulanma veya başarı düzeyinin ölçülmesine ilişkin bilimsel çalışmalara da çok fazla rastlanmamaktadır. Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi (eskiden Yardım Heyeti Başkanlığı) tarafından yayımlanan Ekonomi Durum Raporları, önemli veriler sağlamakla birlikte bu kapsamda yapılan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Türkiye'nin KKTC'ye sağladığı yardımlara ilişkin dört temel araştırma öne çıkmaktadır. Kendirci (2012: 255-320), yaptığı çalışmada ekonomik programlarda yer alan hedefleri özetlemiş ve bu hedeflere ilişkin gelişmeler ile ulaşılamayan sonuçlar bağlamında eksiklikleri tespit etmiş, öneriler geliştirmiştir. Buna göre, ekonomik programlar KKTC'de önemli iyileşmeleri beraberinde getirmiş ancak siyasi istikrarsızlık, sahiplenme sorunu, izleme ve değerlendirme sistemindeki eksiklikler, programlarda belirlenen hedeflere uyulmadığı takdirde bir yaptırımın olmaması gibi hususların programlardan yeterli düzeyde istifade edilmesini engellediğini belirtmiştir. Üçkuş (2018), zaman seri analizleriyle farklı verileri karşılaştırmak suretiyle yaptığı çalışmada, yardımların KKTC'de kamu maliyesi davranışları üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapılan araştırma sonucunda; yardımların belli bir ekonomik program ve reform beklentisi olmadan yapıldığı dönemlerde bağımlılık yarattığı, vergi toplamada gönülsüz davranmaya yol açtığı ve verimsiz harcamalara kayarak (*fungibility*) uzun dönemde kamu maliyesine yük oluşturduğu tespiti yapılırken, programların iyi uygulandığı ve sahiplenildiği dönemde KKTC'de mali disiplin konusunda önemli başarılar sağlandığı, yardım bağımlılığının azaldığı ve altyapı ve reel sektörün gelişiminin hızlandırıldığı sonucuna varılmıştır. Tosun (2020), yardımların etkinliği üzerine yaptığı çalışmada,

KKTC'de kurumsal kapasitenin güçlendirilmesiyle yardımların etkinliğinin arttığı, yardımların, KKT-C'de-“yoksulluk tuzağı” söz konusu olmadığından- yoksullukla mücadelede değil, ekonomiyi güçlendirmek ve bu sayede topyekün kalkınma için bir araç olarak kullanıldığı sonucuna varmıştır. Sonan ve Gökçekuş (2020), Ekonomik Programların kamu maliyesi ve bazı makroekonomik göstergeler üzerinden etkilerini incelemiştir. Sonan ve Gökçekuş programları, “kemer sıkma politikası” olarak değerlendirilmiş, bu politikalarla birlikte KKTC kamu maliyesindeki olumlu gelişmeler neticesinde dış yardım bağımlılığının azaldığını ancak reel ücretlerdeki durgunluğun artan hanehalkı borcunu da beraberinde getirdiğini ifade etmişlerdir.

Ekonomik Programlar esasen KKTC ekonomisinin en fazla göze çarpan sorunlarına odaklanmıştır. Bunlar;

- Kriz dönemlerinde finansman bulma ihtiyacı,
- Kamu sektörünün genişlemesi sonucu kamu bütçesinde çok ciddi paya sahip hâle gelen personel ve transfer harcamaları ve kamu gelirlerinin düşüklüğüyle ortaya çıkan bütçe açığı sorunu,
- Reel sektörün desteklenmesi ve altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesini sağlayacak finansman ihtiyacı,
- Özellikle 2000 krizinin etkisiyle finans sektörüne olan güvenin azalması,
- Elektrik ve su gibi kaynakların arz güvenliği sorunu,
- Kamuda hizmet kalitesinin yeterli seviyelerde olmaması olarak sıralanabilmektedir.

Bu sorunlar dikkate alındığında ve ekonomik programlar kapsamlı şekilde incelendiğinde “kemer sıkma politikası”ndan ziyade aşırı şişmiş kamu bütçesini “fit” bir hâle getirme, yardımları ekonomiyi canlandırarak ve güçlendirecek alanlara kaydırma ve ekonomide özellikle dışsal faktörlerden kaynaklanan dalgalanmalara karşı sağlam bir altyapı tesis etme amacı olduğu görülmektedir. Nitekim ekonomik programlar, KKTC hükümetlerince sahiplenildiği dönemlerde, Türkiye yardımları ve teknik desteğiyle, önemli gelişmeler kaydedilmesini sağlamıştır. Özellikle 2010-2012 dönemi Kamunun Etkinliğinin ve Özel Sektörün Rekabet Gücünün Artırılması Programı kapsamında hayata geçirilen reformlar ve sonraki programlar döneminde mali disiplinin sürdürülmesi konusunda gösterilen hassasiyet ve atılan yeni adımlar, bu anlamda önem taşımaktadır. Öte yandan, ekonomik programlarda yer alan birçok hususun henüz hayata geçirilemediği de bir gerçektir (Kendirci, 2012). Ancak öne çıkan gelişmelerin göz ardı edilmesi de mümkün değildir. Bu bağlamda, KKTC ekonomisinde en fazla göze çarpan yukarıda sıralanan sorunlara, yardımların ve ekonomik programların nasıl cevap verdiğini değerlendirmek önemlidir. Bundan sonraki kısımda, Türkiye'den KKTC'ye sağlanan yardımların ekonomik program bazlı sistematik bir arka plan içerisinde sunulduğu 2001 sonrası dönem için farklı açılardan ve veriler temelinde değerlendirmeler yapılmıştır.

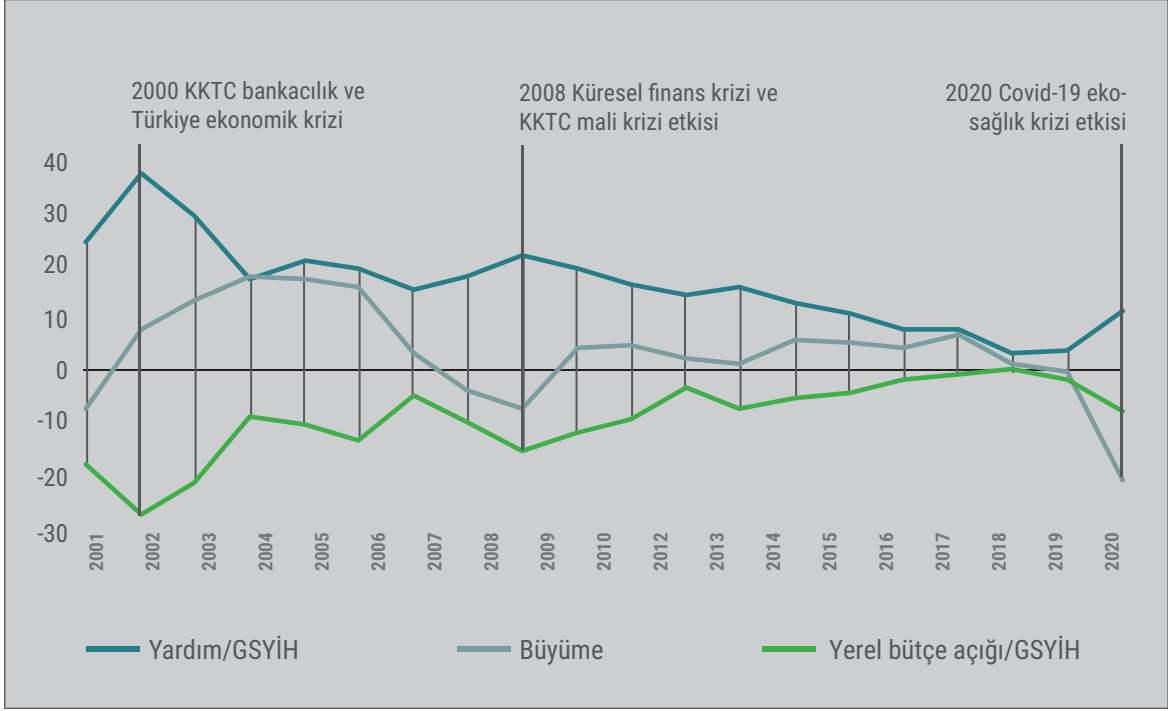
10.5.1. Kriz Dönemleri ve Yardımlar

KKTC'nin siyasi tanınmaması sebebiyle maruz kaldığı haksız izolasyon ve ambargoların bir sonucu da uluslararası finans kaynaklarından yoksun kalmasıdır. KKTC ekonomik kriz dönemlerinde Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) gibi kuruluşların yanı sıra bölgesel kalkınma bankalarından kaynak temin edememekte, krizlerin geçici ve telafi edilebilir süreçleri için finansman sağlamamaktadır. Türkiye'nin sağladığı yardımlar, KKTC'de ekonomik kriz dönemlerinde “telafi edici” bir rol üstlenmektedir (Üçkuş, 2018: 157).

Grafik-4'te görüldüğü üzere bütçe açığının yüksek olduğu, 2000 Bankacılık Krizi'nin getirdiği yükümlülüklerin karşılandığı ve ekonomik kriz belirtilerinin güçlü bir şekilde hissedildiği 2002 yılı, yardımların GSYİH içerisindeki oranının en yüksek olduğu yıldır. 2003-2006 döneminde KKTC'de görülen yüksek büyüme hızının getirilerinin ekonominin sağlamaştırılması yerine verimsiz harcamalara yönlendirilmesiyle artan bütçe açığı ve 2008 yılında patlayan küresel finans krizinin ekonomik dengeleri bozmasıyla oluşan kriz ortamının ardından 2009 yılı da yardımların GSYİH içerisindeki payının yüksek olduğu diğer bir dönem olmuştur. 2010 yılından sonra özellikle yapısal reformların hayata geçirilmesiyle

sağlanmaya çalışılan mali disiplin, bütçe açığının GSYİH içerisindeki oranını azaltırken bütçe açığına aktarılan yardımların da GSYİH içerisindeki oranının azalmasını sağlamıştır. Bu dönemde yardımlarda yaşanan azalma ekonomik durgunluğa yol açmamıştır. Bu durum, yardımların büyümeyi değil, büyümenin yardımları belirlediği önermesini desteklemektedir.

Grafik 10.4. Yardımların Bütçe Açığı ve Büyümeyle İlişkisi (%)

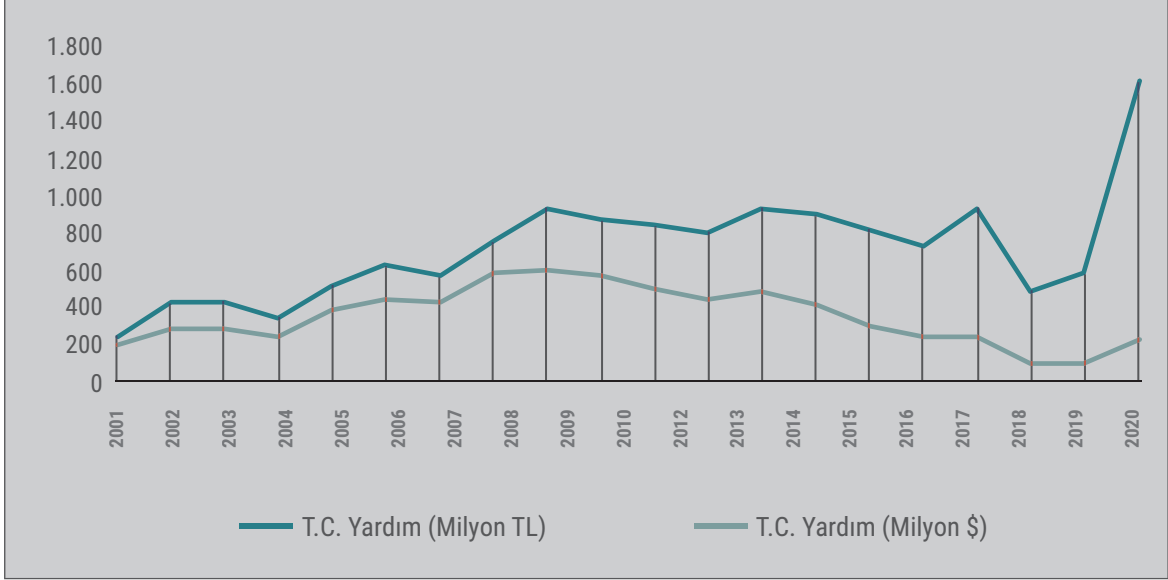
Kaynak: DPÖ ve KKTC İstatistik Kurumu verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bütçe açığıyla yardımlar arasındaki korelasyon ile büyüme ve yardımlar arasındaki zıt yönlü ilişki üç sonucu ortaya çıkarmaktadır. Birincisi; iki ülke arasındaki yardım ilişkisi KKTC'deki ekonomik konjonktürle doğrudan ilişkili olup yardımlar "ekonomik krizleri telafi edici" niteliktedir. İkincisi; yardımların gerekçesi diğer yardım ilişkilerinden farklıdır. Yardımlar, yoksulluğu azaltmak ve ticari faaliyetleri artırmak gibi hedefler için değil, KKTC'de ekonomik altyapıyı sağlamlaştırmak ve canlılığı korumak için yapılmaktadır. Üçüncüsü; büyüme trendi yardımları doğrudan etkilemektedir. Büyüme artarken yardımlara olan ihtiyaç azalmış, küçülme yaşanırken yardımlar artmıştır. Bu değerlendirmelerin en belirgin istisnası ise 2018 yılıdır. 2018 yılında KKTC bütçesi uzun yıllar verilen çabanın bir sonucu olarak dengeye oturmuş, bütçe açığı için Türkiye'nin katkısına ihtiyaç duyulmamıştır. Bununla birlikte, 2018 yılında Türkiye'de yaşanan sistem değişikliği, KKTC'ye sağlanan altyapı, reel sektör ve savunma yardımlarının bir süre beklemesine yol açmış, nitekim KKTC'ye yönelik yardımlara ilişkin mekanizma, Temmuz 2019'da yeniden teşkil edilmiştir (5/7/2019 tarihli ve 2019/13 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi).

Bu dönemde GSYİH içerisinde yardımların payında görülen azalma, sadece yardımların azalmasından değil, ekonomik programlarda da hedeflendiği üzere, KKTC GSYİH'sinin büyümesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Grafik-5'te de görüldüğü üzere KKTC'ye ayrılan kaynak 2001 yılında cari fiyatlarla 425 milyon TL iken 2020 yılında 1,6 milyar TL'ye ulaşmıştır. Ancak bu artışa rağmen, 2002 yılında yardımların GSYİH içerisindeki payı yüzde 29,6 iken 2020 yılında yüzde 9'dur. 2009 mali krizi döneminde oluşan şişkinliğin ise ilerleyen yıllarda alınan mali tedbirlerin de etkisiyle azaldığı görülmektedir. Öte yandan, 2018 yılından itibaren KKTC'de henüz bir ekonomik program uygulamaya konmamıştır. Dolayısıyla mali disiplinin sürdürülebilirliğini sağlama konusundaki beklentiler bilinmemektedir. 2020

yıldaki yüksek artışın sebebi KKTC bütçesinde oluşan açık ve pandemi kaynaklı ekonomik krizin yol açtığı sorunların azaltılması olarak değerlendirilmektedir.

Grafik 10.5. KKTC'ye Sağlanan Yardımların Gelişim Seyri

Kaynak: KEİ Ofisi.

10.5.2. Bütçe Dengesi ve Yardımlar

Dış yardımların kamu maliyesi davranışları üzerinde farklı etkileri olabilmektedir. Yardım alan ülkeler aldıkları dış yardım kaynağını (i) harcamalarını artırarak (ii) vergileri azaltarak (iii) harcamalarını ve vergi oranlarını değiştirmeden bütçe açıklarını azaltarak veya (iv) bunların herhangi bir şekilde kombinasyonu ile kullanabilmektedirler (Carter, 2007: 1-9).

Gillivrey ve Morrisey'e göre (2001: 1-7), dış yardımlar, yardım alan ülkelerin bütçelerinde bazı orantısız harcamalar yapılmasına olanak sağlayan kamu maliyesi davranışlarına sebep olabilmektedir. Verimsiz ve kontrolsüz harcamalar, etkin olmayan tasarruf politikaları, aşırı istihdam, yatırım harcamalarının dışlanması gibi sorunlar ortaya çıkarabilmektedir. Bununla birlikte dış yardımların kamu gelirleri üzerinde de etkileri vardır (Gupta, 2007: 4-6). Yardımların özellikle vergi geliri ve sistemi üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Yardımların vergiler üzerindeki etkisine yönelik yapılan bir çalışmada yardımlar ile vergi arasındaki ilişkinin yardımın boyutu ve ülkedeki yardım sistemiyle ilgili olduğu ortaya konulmuşsa da (Yohou, 2016: 36), yapılan bazı çalışmalar yardımlar ile vergi arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtirken (Clist, 2014: 20), bazı çalışmalar da yardımların vergileri olumsuz etkilediğini söylemektedir (Crivelli vd., 2012: 15-25).

Elbette meseleyi sadece dış yardım perspektifinden değerlendirmek doğru değildir. Kıbrıs Türk toplumunun özellikle 1974 öncesi dönemde ekonominin üretim imkânları açısından sınırlandırılmış olması kamuda çalışmayı önceliklendirirken, siyasi popülizm kamu harcamalarındaki ve istihdamdaki aşırılığı beslemiştir (Sonan ve Gökçekuş, 2020:3) ve neticede KKTC'de bütçe açığı kronik bir sorun hâline gelmiştir. Bu sorun uzun yıllar ekonomik reformların önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. KKTC'de bütçe dengesinin bozulmasına yol açan meselelerden biri, kamu sektörünün sürekli genişlemesi sonucu kamu bütçesinde çok ciddi paya sahip hâle gelen personel ve transfer harcamalarıdır.

KKTC'de genel bütçeden maaş alanların (memurlar, işçiler, emekliler ve sosyal yardım alanların) sayısı Ekim 2020'de 41.914'tür (KKTC Maliye Bakanlığı). 2017 yılı verilerine göre sosyal sigortalar emekli kişi sayısı 36.016'dır (Kendirici vd, 2018: 68). KKTC'de bulunan 28 belediyede 2019 yılı verilerine

göre 3.480 çalışan bulunmaktadır (DPÖ, 2020: 29). Ayrıca, Kamu İktisadi Teşebbüslerinde 2.000 civarında personel ve emekli olduğu tahmin edilmektedir. İlave olarak, KKTC Merkez Bankası ve Kalkınma Bankası da dikkate alındığında KKTC'deki kamu görevlilerinin ve emeklilerin sayısının yaklaşık olarak 85 bin olduğu söylenebilir.⁷ Bu sayı, KKTC vatandaşlarının toplamının üçte birine tekabül etmektedir. Dolayısıyla KKTC vatandaşlarının üçte biri devletten doğrudan maaş almaktadır. Bu sorunun temelinde küçük bir toplum olmanın yol açtığı kliyentalistik ilişkiler dolayısıyla kamuda istihdamın artması (Sonan ve Gökçekuş, 2020: 3) ve yardımların sağladığı imkânların kamuda istihdamı kolaylaştırması yer almaktadır (Üçkuş, 2018: 170). Nitekim, bütçe açığının azaltılması, vergi gelirlerinin ve performansının artırılması, kamudaki istihdamların sınırlandırılması, sosyal güvenlik sisteminde aktüeryal dengenin sağlanması, tarım başta olmak üzere tüm sektörlerdeki teşviklerle ilgili düzenleme yapılması, ek mesai ödemelerinin kontrol altına alınması, memur maaşlarında yapılacak düzenlemelerle kamuda iş arama cazibesinin azaltılması gibi kamu maliyesinde önemli sorun alanları olarak tespit edilen konular neredeyse tüm programlarda yer alan hedeflerdir (YHB, 2012).

Annan Planı döneminin yarattığı olumlu hava ve Türkiye ekonomisinin 2001 krizini atlatıp ivme kazanmasının etkisiyle 2003-2006 dönemini ortalama yüzde 13 büyüme ile tamamlayan KKTC ekonomisi, maalesef bu olumlu ekonomik iklimi, yapısal reformların yapılmasına ve mali disipline yansıtamamıştır. Yüksek büyümeden elde edilen kazanımlar, kamu görevlilerinin özlük haklarının genişletilmesi ve cari transferlerin artırılması gibi şişirilmiş maliye politikalarına dönüşmüştür. Sağlanan yardımlar da vergi toplamada gönülsüzlüğe yol açmıştır (Üçkuş, 2018: 168). Bu durumun yarattığı kırılgan mali yapı, küresel ekonomik krizin turizm, yükseköğretim ve ithalata olan olumsuz etkileriyle birleşerek 2008 ve 2009 yıllarında yerel bütçe gelirlerinde önemli azalmalara neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda 2009 yılında bütün mali ve ekonomik göstergeler dibe vurmuştur (YHB, 2013: 43). Nitekim 2009 yılında KKTC bütçesi 622 milyon TL yerel açıkla rekor kırmış, Türkiye de 553 milyon TL bütçe açığı desteği vererek bu açığı karşılamak zorunda kalmıştır. 2009 yılı 2002'den sonra yardımların bütçe ve GSYİH içerisindeki payının en yüksek olduğu yıldır. 2002'de özellikle finans piyasasına odaklanan ekonomik programlar, 2009'dan sonra kamu maliyesine odaklanmış ve bütçe açıklarını minimize etmeyi hedeflemiştir. Nitekim 2010-2012 döneminde uygulanan Ekonomik Program, bu kapsamda yürütülen çalışmalar için önemli bir zemin oluşturmuştur.

KKTC'de yardımların ve uygulanan ekonomik programların kamu maliyesindeki davranışlara etkisini; (i) yerel gelirleri⁸ ve yerel giderleri⁹ karşılama oranı, (ii) maaş ve maaş benzeri ödemelerin yerel gelirlere oranı ve (iii) yardımların GSYİH içerisindeki payı üzerinden analiz ederek bu süreci değerlendirebilmek mümkündür.

2010-2012 döneminde bir taraftan gider azaltıcı önlemler alınırken diğer taraftan da gelir artırıcı tedbirler alınmıştır. Neticede, 2009 yılında yerel bütçe giderlerinin yüzde 72'sini karşılayan yerel bütçe gelirleri Program dönemi sonunda -2012 yılında Ercan Havaalanı işletme devri geliri hariç- yerel bütçe giderlerinin yüzde 84'ünü karşılar hâle gelmiştir. KKTC'de neredeyse tüm kamu yatırım ihtiyacı

7 KKTC'de nüfus sayımı 10 yılda bir yapılmaktadır. Son nüfus sayımı 2011 yılında yapılmıştır. KKTC İstatistik Kurumu'nun projeksiyonuna göre 2019 yılında KKTC'nin nüfusu 382.230'dur (KKTC İstatistik Kurumu, 2020: 23). Ancak, açıklanan bu nüfus rakamı *de jure* nüfusu içermektedir. Diğer bir deyişle vatandaş olup olmadığına bakılmaksızın bir yıldır KKTC'de ikamet edenler hesaplanmaktadır. Son verinin açıklandığı 2019 yılında KKTC üniversitelerinde KKTC vatandaşı olmayan 92.438 öğrenci (KKTC Milli Eğitim Bakanlığı, 2020: 73) eğitim görmektedir. Çalışma izni ile KKTC'de çalışma hayatına katkı yapan işçiler ise vatandaş olmayan ikinci büyük grubu oluşturmaktadır. Çalışma izinlilere ilişkin ulaşılabilen son veri olan 2017 yılına ait verilere göre, 2017 yılında 44.259 kişi (Kendirici vd, 2018) çalışma izni ile KKTC'de ikamet etmektedir. Bu rakama çalışma izni alanların aile fertleri dahil değildir. Dolayısıyla, 2019 yılına ait son veriyi dikkate aldığımızda KKTC vatandaşlarının nüfusunun üçte ikisini oluşturduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla KKTC vatandaşı nüfus sayısı 255.000 civarındadır.

8 KKTC'nin gelir bütçesi üç katmandan oluşmaktadır. Mahalli gelirler (vergi ve vergi dışı gelirler) ile fon ve döner sermaye gelirleri KKTC'nin yerel gelirlerini oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nden alınan tüm yardımların bunlara eklenmesiyle genel gelirlere ulaşılmaktadır.

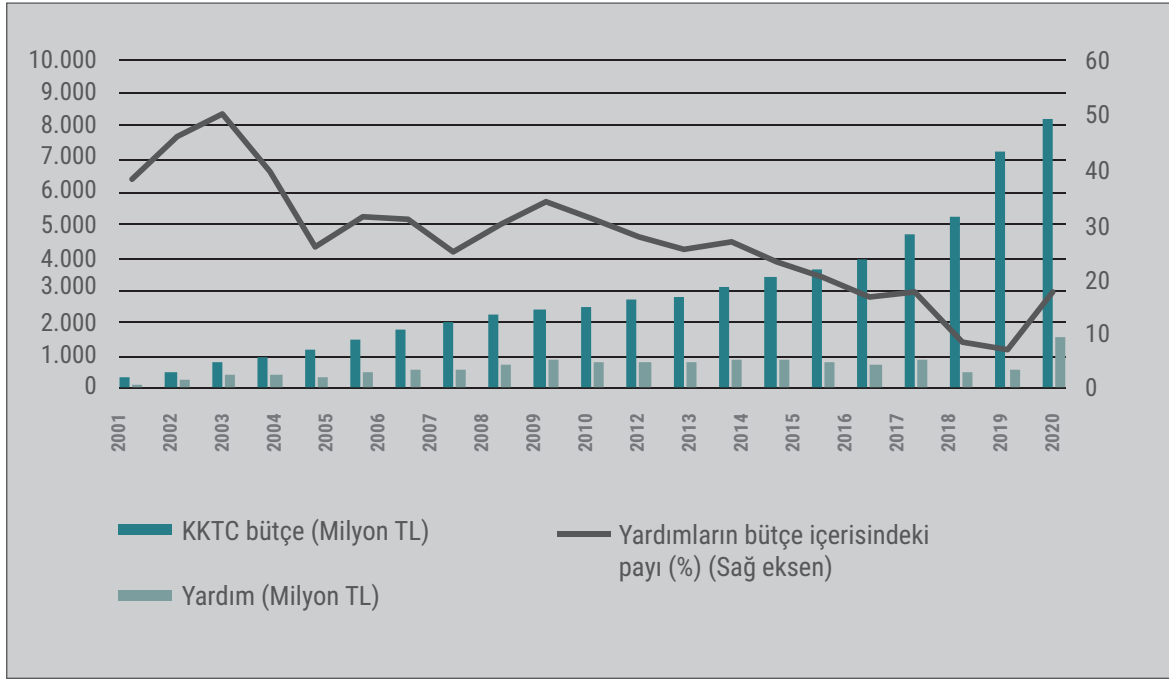
9 KKTC'nin gider bütçesi üç katmanla tanımlanabilir. Merkezi bütçede yer alan idarelerin harcamaları mahalli giderleri oluşturmaktadır. Fon ve döner sermaye giderlerinin mahalli giderlere ilave edilmesiyle yerel giderlere ulaşılmakta ve yerel giderlere, Türkiye tarafından sağlanan hibe nitelikli yardımlarla finanse edilen savunma, altyapı yatırımları ve reel sektör destekleri ile kredi nitelikli 67/2005 sayılı yasa çerçevesinde yapılan ödemeler eklenerek genel bütçe giderleri oluşturulmaktadır (KEİ, 2016: 43-44).

Türkiye finansmanı ile karşılanmaktadır. Başka bir ifadeyle toplanan gelir, bütçenin cari giderlerinin yüzde 84'ünü karşılamaktadır. Program, Kıbrıs Türk toplumu için ekonomide dönüşüm sağlanabileceği yönünde bir farkındalık yaratması açısından da oldukça önemlidir (Yardım Heyeti Başkanlığı, 2013: 6).

2010-2012 dönemiyle alınmaya başlayan mali disiplini gözetilen tedbirler, sonraki yıllarda da hassasiyetle korunmaya çalışılmıştır. Bundan sonra detayları ile görüleceği üzere bütçe açıkları giderek azalmış, yerel gelirlerin yerel giderleri karşılama oranı giderek yükselmiş, maaş ve maaş benzeri ödemelerin bütçe içerisindeki payı giderek azalmıştır.

Yapılan yardım miktarı KKTC bütçesinde önemli bir yere sahiptir. Grafik 10.6'da yardımların KKTC bütçesi içerisindeki payı görülmektedir.

Grafik 10.6. Yardımların KKTC Bütçesi İçerisindeki Payı

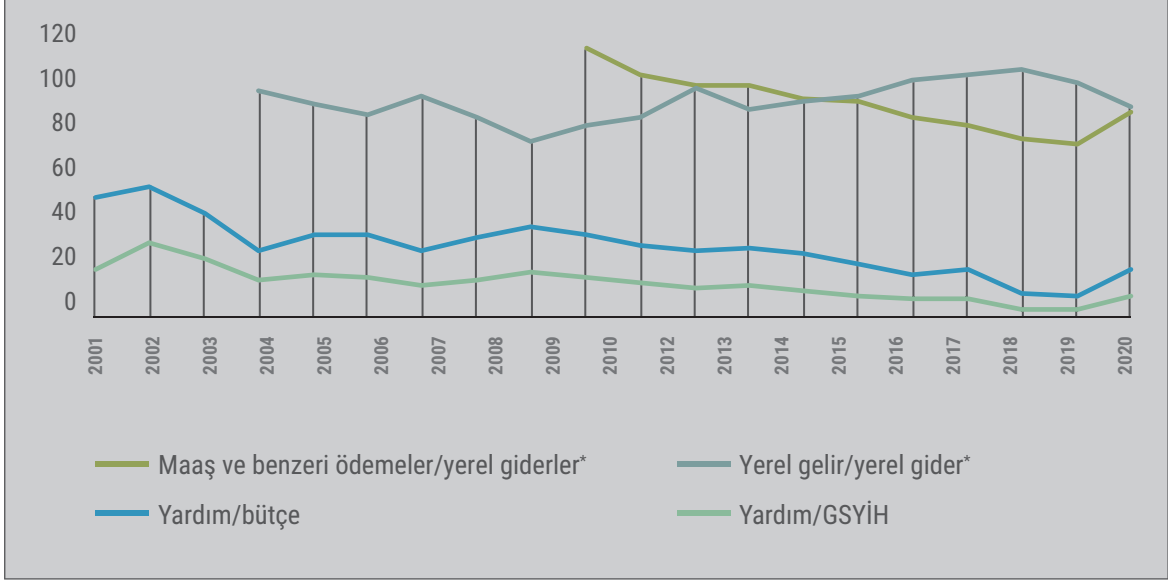
Kaynak: KEİ Ofisi, 2017 Ekonomi Durum Raporu. 2018-2020 verileri yazar tarafından KKTC Bütçe verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Yardımların KKTC bütçesi içerisindeki payı 2002 yılında, o dönem KKTC'de yaşanan bankacılık krizinin etkisi ve bütçe gelirlerindeki düşük düzey sebebiyle, son 15 yılın en yüksek seviyesi olan yüzde 51 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2009 yılında yaşanan küresel krizin ve KKTC bütçe dengesinde oluşan bozulmanın etkilerinin giderilmesi için artan yardım miktarıyla oran yüzde 36 düzeyinde gerçekleşirken 2010-2012 döneminde gerçekleştirilen yapısal reformlar ve alınan tedbirler (KEİ, 2016: 96) ve sonrasında takip edilen mali disiplin ile yardımlara oranla daha fazla büyüyen KKTC bütçesinin de etkisiyle 2018 yılında yüzde 10'un altına inmiştir. 2018 yılında bütçe dengesi sağlanmış, Türkiye tarafından bütçe açığına katkı verilmemiştir. 2019 yılında da bu etki devam etmiştir. Ancak pandeminin etkisiyle kamu maliyesi ve maliye politikasındaki genişlemeler ve artan dış yardım miktarı, yardımların bütçe içerisindeki payının tekrar yüzde 20 civarına çıkmasına yol açmıştır.

Yardımların KKTC bütçesi içerisindeki payının uzun dönemde azalmasının diğer bir önemli nedeni de bütçenin büyümesidir. Bu oranın düşmesi önceki yıllara göre harcamaların daha fazla öz kaynakla karşılandığını göstermekte olup aynı zamanda mali bağımlılığın azalması anlamına da geldiğinden olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Grafik10.7 de özellikle 2010 yılından itibaren kamu maliyesinde alınmaya çalışılan tedbirlerin önemli gelişmeleri beraberinde getirdiğini göstermektedir.

Grafik 10.7. Bütçe ve Yardımlara İlişkin Performans Göstergeleri

* Önceki yıllara ilişkin verilere ulaşamamıştır.

Kaynak: KEİ Ofisi, 2017 Ekonomi Durum Raporu. 2018-2020 verileri yazar tarafından KKTC bütçe verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

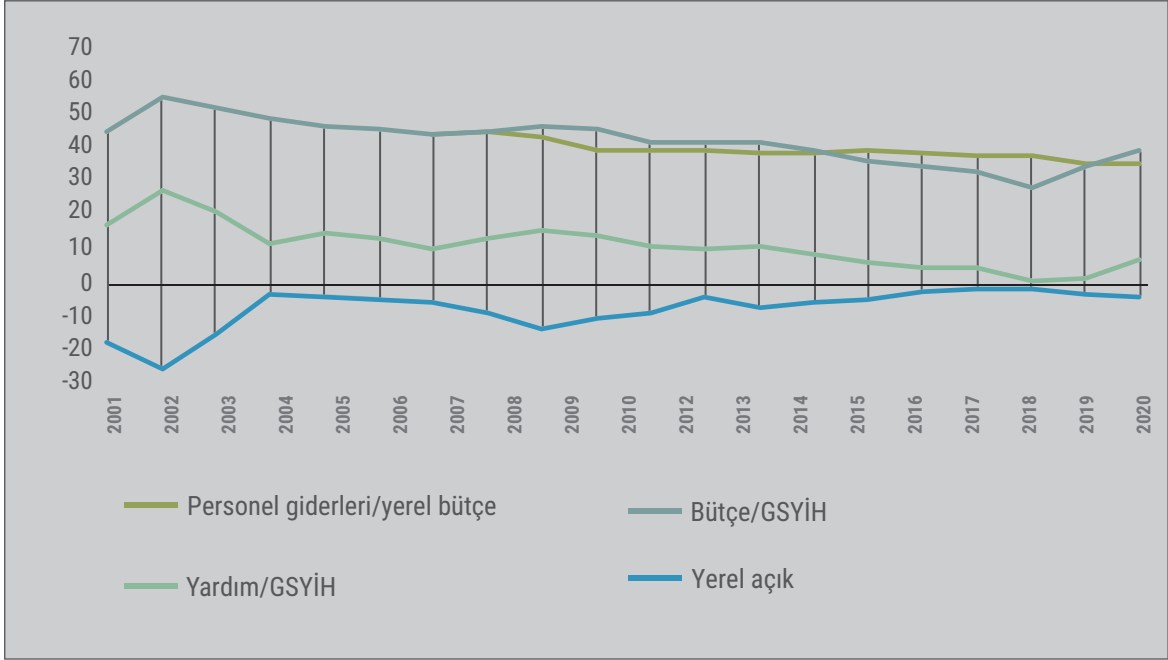
Yardımların bütçe ve GSYİH içerisindeki payı, 2002 yılındaki en yüksek seviyenin ardından KKTC ekonomisindeki gelişmelere de paralel olarak 2007 yılına kadar azalan bir trendi takip etmiş, ardından gelen küresel ekonomik kriz ve KKTC maliye politikasında izlenen yanlış politikalar mali yapıyı kırılgan hâle getirmiştir. Nitekim 2009 yılında yardımlar yeniden artmıştır. 2010 itibarıyla uygulamaya konulan ekonomik programlar kapsamındaki mali disiplin odaklı politikalar, yerel gelirlerin yerel giderleri karşılama oranını artırırken maaş ve benzeri ödemelerin yerel gelirler içerisindeki payını azaltmıştır. Bu süreçte, 2009 yılında yerel gelirlerin yerel giderleri karşılama oranı artarak 2018 yılında yüzde 101 seviyesine ulaşmıştır. Aynı şekilde, maaş ve benzeri ödemelerin yerel gelirler içerisindeki payı 2010 yılında yüzde 110 seviyesindeyken 2019 yılında yüzde 70 seviyesine inmiştir. Neticede bu ilerlemeler ekonomik programlara uyumun bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

2010-2012 döneminde yapılan bazı düzenlemeler mali disipline önemli katkıda bulunmuştur. (i) 2011 yılında yaşanan hayat pahalılığının maaşlara yansıtılmaması ile kamuda yeni istihdam edilecekler için 2011 yılından itibaren uygulamaya geçen alt barem yasası, (ii) Kamuda istihdam edilen personelin kamudan ayrılan personelin sayısını geçmemiş olması, (iii) Bütçe dışı harcamalara izin verilmemesi, (iv) Tarımsal desteklerin belli bir program dahilinde yapılmaya başlanması ve görev zararı verilmemesi hayata geçirilen önemli düzenlemelerdir. Ayrıca, kamu borç yönetimine ilişkin olarak 2011 yılında Kamu Finansmanı ve Borç Yönetim Yasası yürürlüğe girerek, kamunun en uygun şartlarda belli bir disiplin altında borçlanması sağlanması yönünde önemli bir adım atılmıştır. 2010-2012 döneminde bir taraftan gider azaltıcı önlemler alınırken diğer taraftan da gelir artırıcı tedbirler alınmıştır.

Ekonomik Programların öncelikli hedeflerinden biri de kamunun ekonomi içerisindeki payını azaltmak ve istihdam piyasasını etkinleştirmek için kamu sektörü çalışanı olmayı daha az çekici hâle getirmek olmuştur. Bu süreçte gerçekleştirilen düzenlemeler personel giderlerinin bütçe içerisindeki payının da 2009 yılından itibaren tedricen azalmasını sağlamıştır. Grafik-8'de görüldüğü üzere, personel giderlerinin yerel bütçe içerisindeki payı 2009'da yüzde 46'dan 2020'de yüzde 37,27'ye kadar gerilemiştir.

Aynı dönemde bütçenin GSYİH içerisindeki payı da 2009'da yüzde 47'den 2018'de yüzde 29,7'ye gerilemiştir. Yerel açığın GSYİH içerisindeki payı da 2018 yılında artışa geçmiş, yardımların bütçe içerisindeki payı da bu -bütçe açığına katkı sınırlanmış- azalmıştır. Ancak 2018'den sonra mali disiplinin sürdürülebilirliği açısından KKTC'de bir ekonomik programın takip edilmemiş olması ve pandeminin etkisi, göstergelerin bir miktar bozulmasına yol açmıştır. Nitekim 2009 yılında 622 milyon TL olan KKTC yerel bütçe açığı 2010'dan itibaren azalmaya başlamış, 2018 yılında 53 milyon TL fazla vererek başarılı bir noktaya ulaşmıştır. 2019 yılında 285 milyon TL olan yerel açık, 2020 yılında 1 milyar TL'yi aşarak uzun bir aradan sonra yeniden yükselişe geçmiştir (KKTC Maliye Bakanlığı).

Grafik 10.8. Bütçe'nin GSYİH İçindeki Payı ve Personel Giderlerinin Bütçe İçerisindeki Payı (%)

Kaynak: DPÖ (2018) ve KKTC Maliye Bakanlığı (2020) verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2010'dan itibaren özellikle kamu maliyesinde ortaya çıkan gelişmeler oldukça önemlidir. Ancak yapısal reform ile desteklenmeyen mali disiplinin sürdürülebilir olması mümkün değildir. Bu durum, ilk ekonomik durgunluk veya kriz anında tekrar mali bir krizle yüz yüze kalınmasını kaçınılmaz hâle getirmektedir. Nitekim 2020 yılında pandeminin yarattığı kriz de KKTC ekonomisini oldukça zorlamıştır.

10.5.3. Altyapı ile Reel Sektörün Desteklenmesi ve Yardımlar

KKTC'deki üretim olanaklarının geliştirilmesi, özel sektörün ekonomi içerisindeki payının artırılması, rekabet edebilir bir ekonomik yapının tesisi amacıyla ekonomik programların tamamında KKTC'deki altyapı yatırımlarının ve reel sektörün desteklenmesine yönelik hedefler belirlenmiştir. Bu kapsamda; altyapı hizmetlerinin güçlendirilmesini ve reel sektörün desteklenmesini sağlayacak etkin bir teşvik sistemi oluşturulması, turizm, tarım ve yükseköğretim sektörlerinin öncelikle desteklenmesi ve istihdamın artırılması hedeflenmiş, ekonomik programlar ve yardımlar bu çerçevede tasarlanmıştır.

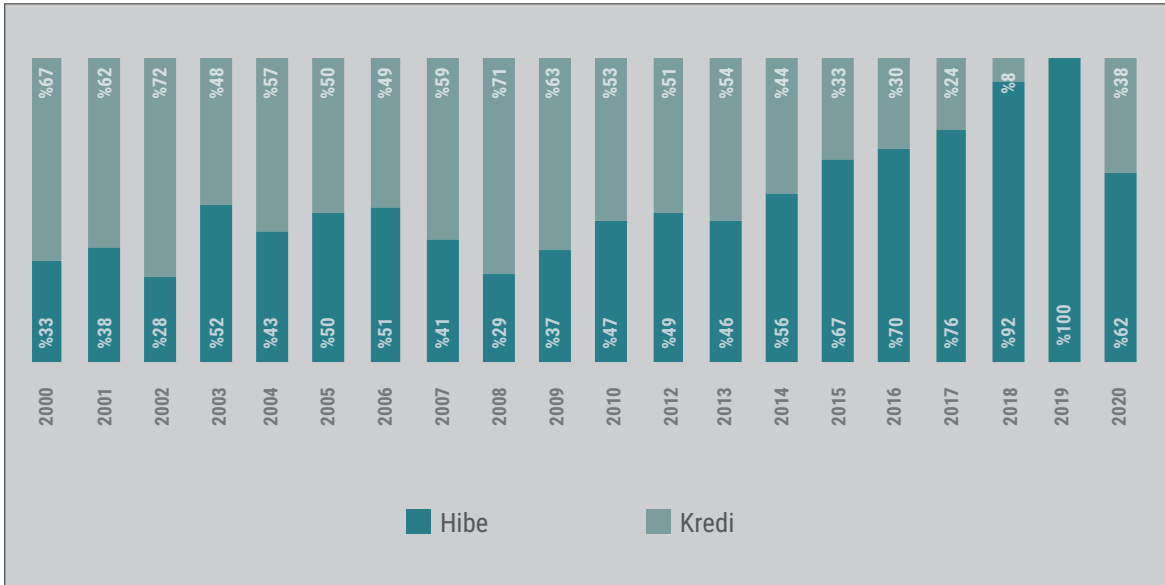
Türkiye'nin yardım politikasında özellikle 2010 yılından itibaren ortaya koyduğu yaklaşım çerçevesinde bütçe açığı gibi verimsiz (Kendirci vd., 2018: 189) alanlara aktarılan kaynakların reel sektörün desteklenmesi ve altyapı yatırımlarına yönlendirilmesi hedeflenmiştir.

2001-2020 arasında Türkiye'nin KKTC'ye sağladığı yardımlar temelde iki ana eksene oturmaktadır: krediler ve hibeler. KKTC'ye bütçe açığının kapatılması amacıyla yapılan yardımlar kredi olarak

verilmekte, yani borç olarak kaydedilmektedir.¹⁰ Altyapı yatırımları ile özel sektörün desteklenmesine yönelik reel sektör destekleri hibe olarak verilmektedir. Savunma ödenekleri de hibe olarak aktarılmaktadır.

Grafik 10.9'da da görüldüğü üzere, 2001 yılından 2009 yılına kadar kimi zaman hibeler lehine kimi zaman krediler lehine dalgalı bir dağılım mevcut iken 2009 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde hibeler lehine bir durum söz konusu olmuştur. 2009 yılından sonra yapılan yardımlardan kredi olarak kullanılan kısım giderek azalmıştır. Bu durum 2013 yılından itibaren yardımların yüzde 50'den fazlasının hibe olarak kullanıldığı bir sürece evrilmiştir. İncelenen dönemde 2013 yılından önce de zaman zaman yardımların yüzde 50'sinden fazlası hibe olarak verilmiştir; ancak 2013 yılından sonra istikrarlı bir şekilde hibe oranının artması, KKTC'nin borç yükündeki artış hızının azalmasını sağlamıştır. Mali disiplinde elde edilen başarının bir yansıması olan bu durum, 2017 yılında yardımlar içindeki hibe oranının yüzde 76'ya çıkmasını, kredi oranının ise yüzde 24'e düşmesini sağlamıştır (KEİ, 2018: 188). 2019 yılında hiç bütçe açığı katkısı verilmemiş, yardımların tamamı hibe olarak verilmiştir.

Grafik 10.9. Yardımların Hibe ve Kredi Olarak Dağılımı (%)

Kaynak: 2018 yılına kadar KEİ Ofisi, 2019 ve 2020 için KKTC Maliye Bakanlığı bütçe verileri kullanılmıştır.

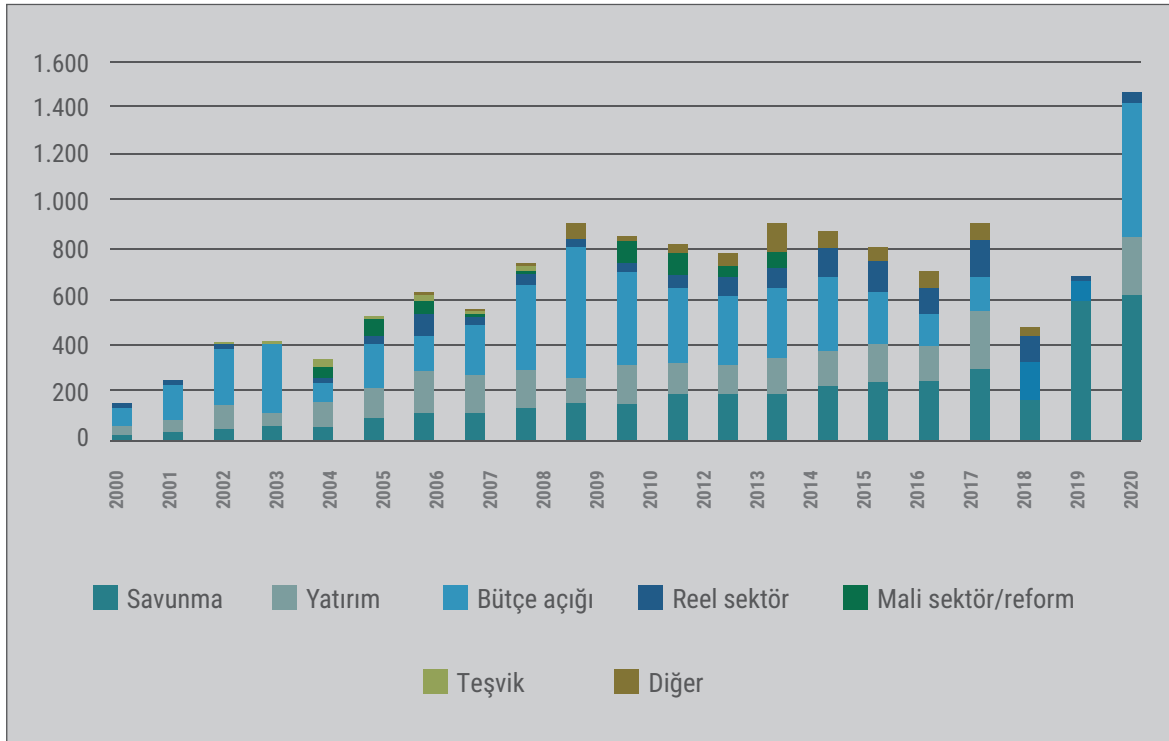
2001 yılından itibaren KKTC'ye sağlanan yardımlar 6 kalemden oluşmaktadır. (i) Bütçe açığı katkısı; KKTC bütçesinin gelir gider dengesinin sağlanamadığı ve açık verdiği dönemlerde bu açığın finansmanına katkı sağlamak için verilmektedir. (ii) Savunma yardımları; KKTC Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı ve Sivil Savunma Teşkilat Başkanlığı'nın personel maaş ve sosyal güvenlik ödemeleri mal ve hizmet alım giderleri ile T.C. Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı'nın cari harcamalarından oluşmaktadır. 2001-2020 arasında ortalama 200 milyon TL olarak gerçekleşen bu yardımlar 2018 yılındaki ödemelerin sonraki yıllara sarkması ve yeni yatırım ihtiyaçlarıyla 2019 ve 2020 yılında yüksek bir seviye izlemiştir. (iii) Altyapı yatırımları; sağıktan ulaştırmaya, tarımdan sanayiye, eğitimden belediye ve kamu hizmetleri yatırımlarına birçok alanda altyapı yatırımlarını finanse etmektedir. KKTC'nin kamu yatırımlarının neredeyse tamamı bu kalemden karşılanmaktadır. (iv) Reel sektör destekleri içerisinde; yükseköğretim, tarım, sanayi ve turizm sektörü yatırım, geliştirme ve destekleme projeleri ile ODTÜ ve İTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüs Giderleri yer almaktadır. Bu kapsamda birçok proje desteklenmekte ve girişimcilere kaynak sağlanmaktadır. (v) Reform destekleme ödeneği; reformların finansmanında,

¹⁰ Krediler borç olarak kaydedilmekle birlikte bugüne kadar KKTC'den kredi geri ödemesi yapılmamıştır.

özelleştirme uygulamalarında veya reformların tamamlanması şartlarına bağlı olarak bütçe açığı için kullanılmaktadır. (vi) Teşvikler ise hususi bir kararname ile Türkiye Kalkınma Bankası aracılığıyla verilmekte olup özellikle Bafra ve İskele bölgesindeki turizm yatırımlarında kullanılmaktadır (Yapısal Dönüşüm Programı eki Hibe Protokolü, 2016).

Grafik 10.10'da 2003-2008 arası dönemde altyapı projeleri ve reel sektör desteklerinin artmaya başladığı görülmektedir. Ancak 2009 yılında yaşanan mali kriz nedeniyle yatırım ödeneklerinin önemli bir bölümü cari bütçe açığına katkı kalemine kaydırılmıştır. KKTC'de hükümetlerin özellikle maaş ve benzeri ödemeleri aksatmama düşüncesiyle cari bütçe açığına katkı kalemine daha fazla ödenek kaydırma beklentisi, bu yıllarda yatırım ödeneklerinin istenilen seviyeye çıkarılmasını engellemiştir. 2010 yılından itibaren uygulanmaya başlayan Ekonomik Programlar, bütçe dengesinin sağlanmasına önemli katkı sağlarken kaynakların daha verimli alanlar olarak değerlendirilen yatırım ve reel sektöre kaydırılmasına imkân vermiştir. Nitekim 2018 yılına kadar devam eden ekonomik programların kamu maliyesindeki başarısının sonucu olarak reel sektör ve altyapı yatırımları, 2009'dan 2018'e kadar üç kat artış göstermiştir.

Grafik 10.10. KKTC'ye Sağlanan Yardımların Dağılımı (Milyon TL)

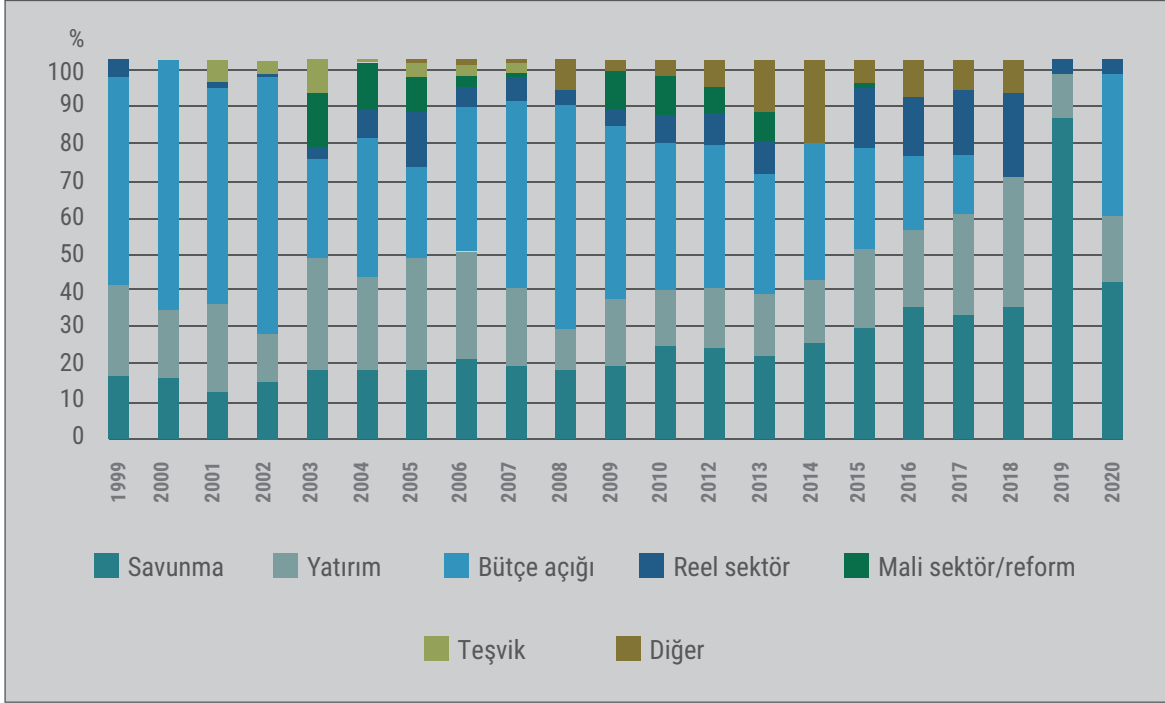
Kaynak: KEİ Ofisi.

2010 yılından sonra reel sektörün desteklenmesinde faiz destekli programlara geçilmesi suretiyle Bankacılık sektörünün devreye sokulması, bir yandan rasyonel olmayan destekleri ortadan kaldırmış, diğer yandan ayrılan kaynağın çok daha fazlasını kredi olarak ekonomiye kazandırma imkânı sağlamıştır. Son yıllarda reel sektör desteklerinde yaşanan sıçramanın en önemli nedeni Turizm Teşvik ödemelerinde yaşanan değişikliktir. Turist başına teşviklerin Turizm Fonu'ndan desteklenen kısımlarının birçoğu, fonun zamanında ödeme yapamaması nedeniyle sektöre verdiği zararı ortadan kaldırmak amacıyla Türkiye yardımlarından karşılanmaya başlamıştır. Teşvik mevzuatının da etkisiyle son yıllarda artan turist sayısı teşvik tutarının da artmasına neden olduğundan reel sektör destekleri son yıllarda

önemli düzeylere çıkmaya başlamıştır. Ayrıca, yükseköğretim desteklerinin 2014 yılından itibaren Altyapı desteklerinden çıkarılıp Reel Sektöre eklenmesi de bazda bir artışa neden olmuştur (KEİ, 2016).

Bütçe açığına katkı için yapılan yardımlardaki azalma kendini oransal olarak da göstermektedir. Grafik 10.11'de gri renkli bölüm bütçe açığına katkısını temsil etmekte olup 2009 yılında toplam yardımların yüzde 60'ını oluşturan bütçe açığı katkısı, yapılan reformların etkisiyle her yıl giderek azalmış ve nihayetinde 2018 yılında bu alandan yardım yapılmamıştır. Ancak 2020'de pandeminin etkisi ve program bazlı yardım modelinin uygulanmaması¹¹ sonucu bu kalemden tekrar bir sıçrama yaşandığı değerlendirilmektedir (Özgür, 2020).

Grafik 10.11. KKTC'ye Sağlanan Yardımların Oransal Dağılımı (%)

Kaynak: KEİ Ofisi.

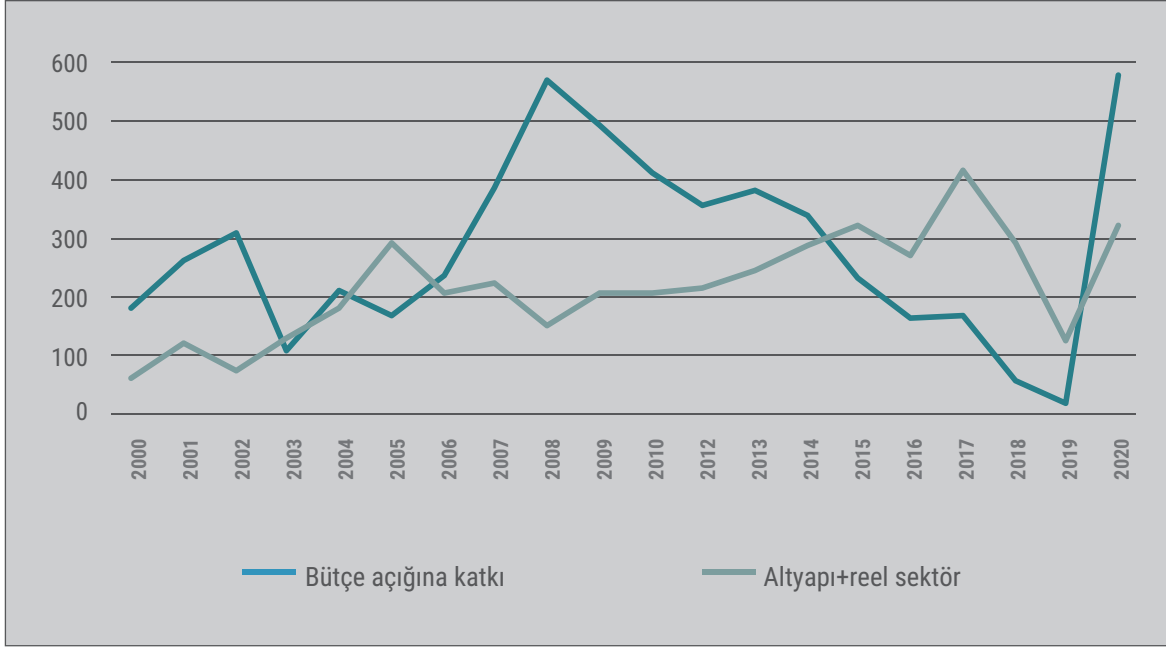
Reform destekleme ödeneği 2010 yılında, gerçekleştirilen reformların yoğunluğuna paralel olarak 89,5 milyon TL seviyesine yükselmiş, ertesi yıl da seviyesini koruduktan sonra 2012 yılında 50,5 milyon TL'ye düşmüş, 2013-2015 dönemi Ekonomik Programının ilk yılı olan 2013 yılında ayrılan ödeneğin gerektirdiği kadar reform yapılmadığı için 69,3 milyon TL'de kalmıştır. İlerleyen yıllarda özellikle kamu maliyesindeki başarıların bütçe açığında ciddi bir zafiyet yaratmasını engellemesi sonucu KKTC hükümetlerinin reform yapma konusunda isteksiz davranmasına yol açmış, bu durum da reform destekleme ödeneklerinin artan tahsisatına rağmen harcamaya dönüşmemesine neden olmuştur.

Ekonomik programların özellikle 2010 yılından itibaren değişen vizyonu ve kamu maliyesinde mali disipline odaklanan ve bu arada da altyapı ve reel sektör desteklerinin artırılmasını benimseyen yapısı karşılık bulmuştur. 2009 yılında zirveye ulaşan bütçe açığına katkı ödeneği bu tarihten sonra alınmaya başlanan mali disipline ilişkin tedbirler sonucu azalmaya başlamış, buradan ortaya çıkan kaynak ise altyapı ve reel sektör desteklerine yoğunlaştırılmıştır. Nitekim 2015 yılında bütçe açığı katkısı ve altyapı

11 20 Mayıs 2020 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İktisadi ve Mali İşbirliği Anlaşması hükümleri çerçevesinde KKTC Hükümeti tarafından "En geç 2020 yılı sonuna kadar yapısal dönüşüm adımlarını, makroekonomik amaçlar, stratejik hedefleri ve reform eylemlerini içeren en az üç yıllık bir plan hazırlanması" öngörülmüştür.

ile reel sektör destekleri aynı noktaya gelmiş, 2018 yılında ise bütçe açığı için kaynak sağlanması ihtiyacı kalmamıştır.¹² Öte yandan Grafik-12'de de görüldüğü üzere altyapı ve reel sektör destekleri de artmaya devam etmiştir. 2019 yılındaki geçiş döneminde altyapı ve reel sektör destekleri azalsa da 2020'de yeniden artış trendine girmiştir. Ancak kamu maliyesindeki gevşeme sebebiyle bütçe açığına 563 milyon TL aktarılmıştır. Bu gelişmeler, 2010 yılından itibaren kamu maliyesi ile yatırım ve reel sektör desteklerine ilişkin ekonomik program hedeflerinin önemli ölçüde gerçekleştiğini göstermesi açısından önemlidir.

Grafik 10.12. Bütçe Açığına Katkı ve Altyapı ile Reel Sektör Destekleri (Milyon TL)

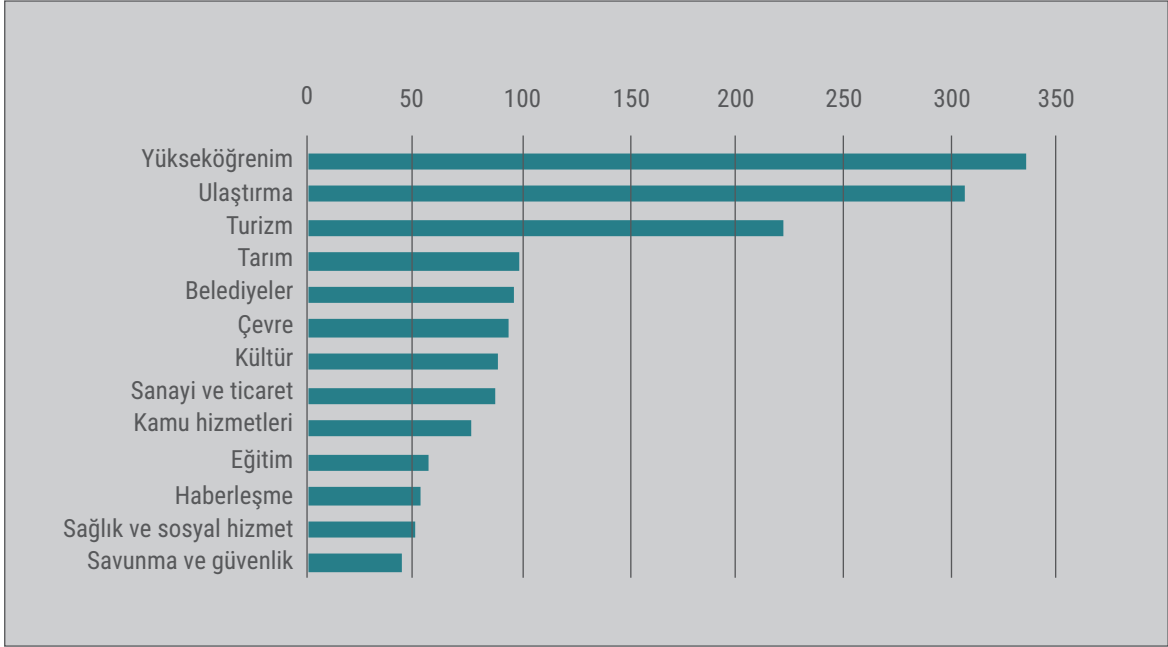
Kaynak: KEİ Ofisi.

Yardımların ekonomiye etkisinin analiz edilebilmesi için ekonomiye katkısı yüksek olan “verimli” harcamalar ile ekonomiye katkısı nispeten düşük olan “bütçe açığı benzeri” harcamalar ayrımı yapılmaktadır (KEİ, 2016). Türkiye, 2010 yılından itibaren yardımların seyrini ekonomiye doğrudan katkı sağlayabilecek reel sektör ve altyapı yatırımlarına kaydırmaya çalışmıştır. Bu süreçte kamu maliyesine ilişkin düzenlemeler sonucu bütçe açığının azalmasıyla kaynakların daha fazla altyapı ve reel sektör projelerine yönlendirilmesi ekonomik programların hedeflerine uyumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Grafik 10.13'te, 2004-2017 arasında en fazla yatırım ve reel sektör desteği verilen sektörler sıralanmaktadır. Ekonomik programlarla da uyumlu bir şekilde önceliğin verildiği yükseköğretim, ulaştırma, turizm, tarım ve belediye hizmetleri sektörleri yardımlardan en fazla yararlanan sektörler olmuştur.

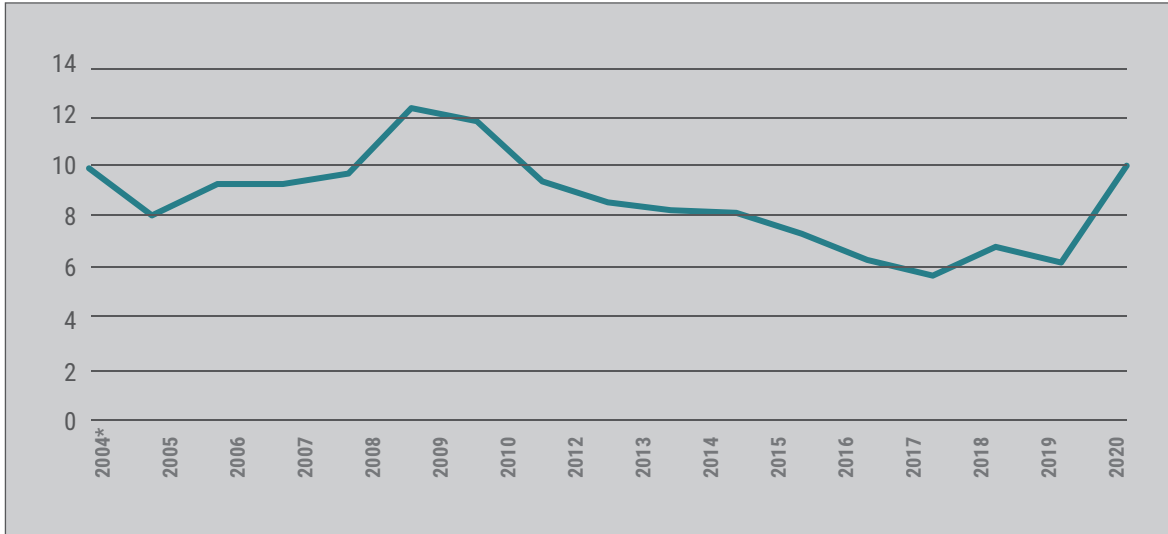
Altyapı ve reel sektör desteklerinin istihdam yaratma beklentisiyle artırılması gerektiği hususu da ekonomik programlarda vurgulanmaktadır. Bu gelişmeleri işsizlik oranları üzerinden incelemek de mümkündür. Grafik 10.14'te görüldüğü üzere KKTC'de işsizlik oranı 2009 yılında yüzde 12,4 ile çift haneli bir düzeye ulaşarak rekor seviyeye çıkmıştır.

¹² 2018 yılında bütçe açığına katkı kaleminden görülen 40 milyon TL ise “kamu sektörü (diğer)” ödemeleri için kullanılmıştır (KEİ Ofisi).

Grafik 10.13. 2004-2017 Arasında En Fazla Yatırım Desteği Alan Sektörler (Milyon ABD Doları)

Kaynak: KEİ Ofisi.

Bu süreçten sonra, kamuda maaşların 2011'den sonra işe girenler için düşürülmesine rağmen, ekonominin tekrar canlandırılmasına ilişkin önlemlerin etkisiyle istihdamda artış sağlanmıştır. İşsizlik oranı 2017'de yüzde 5,7 seviyesine kadar gerilemiştir. İşsizlik oranındaki bu azalma da uygulanan ekonomi politika ve programlarının sonuçlarının başarısı açısından önemlidir. 2020 yılında ise pandeminin etkisiyle 9 yıl sonra işsizlik oranı ilk defa yüzde 10,1 ile çift hanelere çıkmıştır.

Grafik 10.14. KKTC İşsizlik Oranı (%)

Kaynak: DPÖ.

*İşsizlik oranının yeni bir metotla hesaplanmaya başlandığı 2004 tarihinden itibaren alınmıştır.

10.5.4. Finans Sektörü ve Ekonomik Programlar

2000 yılında yaşanan bankacılık krizi sağlıklı bir makroekonomik ortamın oluşabilmesi için bankacılık sektörünün önemini ve yapılması gereken reformların gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Nitekim Türkiye'nin desteğiyle ortaya konulan 2001 Sürdürülebilir Ekonomiye Geçiş Programı ve ardından gelen programlarda bankacılık sektörünün altyapısının güçlendirilmesi ve sektöre olan güvenin tesis edilmesi amaçlanmıştır. Bu sürecin ardından gerçekleştirilen reformlar, bankacılık sektöründe istikrarı sağlamıştır (KKTC Merkez Bankası, 2004: vi). Özellikle 2007 yılından sonra mevduatların ve kredilerin GSYİH'a oranı ile kredi/mevduat oranı sürekli yükselmiştir (YHB, 2013: 26).

KKTC'de 2000 yılında yaşanan bankacılık krizinin ortaya çıkardığı mali sektörün yeniden yapılandırılması ihtiyacı ekonomik programların önemli bir unsuru hâline gelmiştir. İlk olarak finans piyasasına güvenin yeniden tesis edilmesi için Türkiye'nin de desteğiyle yaklaşık 90.000 mudiye ödemesi yapılmıştır. Bununla birlikte finans sektörünün altyapısının güçlendirilmesi çerçevesinde KKTC'de Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kurulmuş, Bakanlar Kurulu'nda olan Bankaların denetimi KKTC Merkez Bankası'na verilmiştir. Mali sektörün yeniden yapılandırılması kapsamında ekonomik programlar çerçevesinde yapısal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ancak bazı hususlarda gelişme kaydedilememiştir. Kamu bankalarının yeniden yapılandırılması ve bankacılık dışı faaliyetlerin elden çıkarılması kapsamında; Kıbrıs Türk Kooperatif Merkez Bankası Ltd mali olmayan iştiraklerini hâlen elden çıkartmamıştır.¹³ Diğer taraftan kamu bankalarının yeniden yapılandırılması ve tasarruf mevduatlarına tek bir kişinin her bankadaki hesabı için uygulanan garanti, konsolide denetim ve sermaye yeterliliği gibi bazı hedefler henüz gerçekleşmemiştir (Yapısal Dönüşüm Programı, 2016: 58).

10.5.5. Elektrik ve Su Kaynaklarının Arz Güvenliği

Ekonomik programlarda üzerinde en çok durulan konulardan biri de elektrik ve su kaynaklarının arz güvenliğinin sağlanması olmuştur. Elektrik ve su konusunda yaşanan sıkıntılar bu alanda önemli yatırımlar yapılmasını gerektirmiştir.

1974 Barış Harekâtı sonrasında tüm enerji üretim tesisleri Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nde (GKRY) kalmış, Kuzey Kıbrıs'ta enerji üretim tesisi kalmamıştır. 1975-1994 yılları arasındaki dönemde KKTC elektrik ihtiyacının yüzde 10-20'sini kendisi üretebilmiş, kalan kısmını ise GKR-Y'den karşılamıştır. Yapılan yatırımların bir sonucu olarak KKTC, 1996 yılında enerji ihtiyacının tümünü kendi üretimiyle karşılayabilir duruma gelmiştir. KKTC'de enerji iletim ve dağıtımında tekel olan KIB-TEK üretimi ise hizmet alımı yoluyla özel sektörle paylaşmaktadır. KİT niteliğindeki kurumun ihtiyacı olan yatırımlar, uzun yıllar Türkiye tarafından finanse edilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye KKTC'ye, 1994-2013 yılları arasında, enerji altyapısının geliştirilmesi için 231,3 milyon ABD doları kaynak sağlamıştır.¹⁴ Bu sayede KKTC'de enerji arz güvenliği tesis edilebilmiştir. Ancak kurum uzun yıllar fatura tahsilatındaki yetersizlikler ve yüksek üretim maliyetleri sebebiyle mali sorunlar yaşarken (Haber Kıbrıs, 2013), yatırımların Türkiye tarafından finanse edilmesinin sağladığı avantajı, aşırı istihdam ve yüksek özlük haklarıyla değerlendirmiştir (YHB, 2015: 98).

KIB-TEK'in üretimde fuil-oil yakıt kullanması ve personele sağladığı geniş özlük haklarından kaynaklı yüksek üretim maliyetleri, elektrik fiyatlarının yüksek olmasına yol açmaktadır. Bu durum, özel sektörün rekabet edebilirliği ve hanehalkının refahı açısından olumsuzluk teşkil etmektedir. Bu doğrultuda, 2010 yılından bu yana ekonomik programlarda KIB-TEK'in yeniden yapılandırılması, dağıtımın işletme hakkı devri ile Türkiye'den kabloyla elektrik getirilmesi konuları gündemde olmakla birlikte henüz gerçekleşme sağlanamamıştır.

13 1963-1974 yılları arası Kıbrıs Türkünün mücadele günlerinde ülkenin tek organize kuruluşu olmasından dolayı, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için faaliyet alanlarını bankacılık sektörü dışında genişletmiş, tek tüzel kişilik altında sanayi, ticaret ve hizmetler sektörlerinde de faaliyet göstermeye başlamıştır.

14 2004-2013 yılları arasındaki Lefkoşa Büyükelçiliği Yardım Heyeti Başkanlığı Faaliyet Raporları kullanılarak hesaplanmıştır.

Fotoğraf 10.1. Türkiye'den KKTC'ye çekilen su boru hattı (Kaynak: TAK arşivi)

Uzun yıllar gündemde yer alan ve KKTC'de su sorununu çözüme kavuşturan Su Temin Projesi, KKTC'de su arz güvenliğinin tesis edilmesini sağlamıştır. Dünyanın en büyük projelerinden biri olan KKTC Su Temin Projesi için ilk Anlaşma 2010'da imzalanmış, proje 17 Ekim 2015 tarihinde işletmeye alınmıştır. KKTC'ye iletilecek yıllık 75 milyon m³ suyun yarısı içme ve kullanma suyu olarak, kalan diğer yarısı ise sulama suyu olacak şekilde planlama yapılmıştır. Projeye KKTC'nin nüfus projeksiyonları bağlamında 50 yıllık su ihtiyacının karşılanması hedeflenmiştir. Proje mühendislik açısından dünyada ilk ve tek olarak tanımlanmaktadır. Su Temin Projesi kapsamında yapılan bütün işlerin 2020 yılı birim fiyatları ile toplam maliyeti 2 milyar 940 milyon TL olarak hesaplanmıştır. KKTC'de hizmete alınan içme suyu projesi yanında sulama projelerinin de devam ettiği görülmektedir (Eroğlu, 2020). Türkiye söz konusu proje bağlamında gelen suyu 28 belediyenin depolarına kadar iletmiştir. Sonuç olarak Türkiye ekonomik programlarda öngördüğü ve taahhüt ettiği şekilde Su Temin Projesini de hayata geçirerek KKTC su arz güvenliğini de sağlamıştır.

10.5.6. Kamuda Hizmet Kalitesi ve Programlar

KKTC kamu kurumlarının teşkili ve hizmet sunumu noktasında Türkiye'deki kurumlar her zaman teknik destek, bilgi ve tecrübe paylaşımında bulunmaktadır. KKTC'de kamu hizmet kalitesinin artırılması noktasında önemli bir imkân sağlayan bu paylaşım, KKTC kamu idaresinde kapasite gelişimini de desteklemiştir.

Ekonomik programlarda en fazla gündeme gelen konulardan biri de kamuda yeniden yapılanma, hızlı ve maliyet etkin hizmet sunumudur. Başarılı kamu yönetimlerine sahip ülkeler kamu yönetimlerini ortalama her on yılda bir gözden geçirerek günün ihtiyaçlarına uyum sağlayacak yönde yeniden yapılandırmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'nin finansmanı ile KKTC kamu yönetimine ilişkin kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. TEPAV (2012) tarafından gerçekleştirilen KKTC-Devlette Fonksiyonel ve Kurumsal Gözden Geçirme isimli araştırmada önemli bulgulara ve önerilere yer verilmiştir. Nitekim benzer tespit ve tavsiyeler ekonomik programlarda da 2001

yılından itibaren kısmen yer almıştır. Bu alanda kayda geçen en önemli gelişmelerden biri Türkiye finansmanıya TÜRKİSAT A.Ş. tarafından yürütülen KKTC e-Devlet Projesidir. KKTC e-Devlet Projesi, kamu hizmetlerinin en kolay ve en etkin yoldan, kaliteli, hızlı, kesintisiz ve güvenli bir şekilde elektronik ortamda vatandaşa ulaştırılması amacıyla gerçekleştirilecek olan tüm çalışmalarını kapsamaktadır. Bu kapsamda, e-nüfus, e-kimlik, e-belge, e-gümrük, e-sağlık gibi birçok proje bulunmaktadır.

Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) tarafından yürütülen istatistik çalışmalarının KKTC'de bir istatistik kurumunun teşkil edilmesiyle yürütülmesi konusu, uzun yıllar ekonomik programların gündeminde yer almıştır. Nihayetinde KKTC İstatistik Kurumu 2019 yılında yeni bir kurum olarak göreve başlamıştır.

Sağlık hizmetleri de KKTC'de önemli sorunların yaşandığı alanlardan biridir. Nitekim pandemi dönemi bu sorunun derinliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Türkiye kısa bir süre içerisinde Acil Durum Hastanesi inşaatını hizmete alarak KKTC'ye önemli bir imkân sunmuştur.

10.5.7. Ekonomik Programların Uygulanmasındaki Temel Zorluklar

2001 yılından itibaren KKTC'de uygulanmaya çalışılan ekonomik programlar KKTC'de önemli bir dönüşüm sağlamıştır. Ancak programlarda yer alan hedeflerin tamamının uygulamaya konulamadığı da ortadadır. Bu durum programların "teknik olarak eksikliği" ya da "uygulanabilir olmayışı" gibi gerekçelerden değil KKTC'nin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim KKTC için tedbir almanın en zor olduğu alan olarak görülen kamu maliyesinde dahi önemli ilerlemeler yaşanmıştır. KKTC'de programlarda istenilen ilerlemenin sağlanamaması arkasında yatan nedenleri; (i) Siyasal ortam, (ii) Sahiplenme sorunu ve ahlaki tehlike ve (iii) Reform yapma motivasyonunun kaybedilmesi olarak sıralamak mümkündür.

10.5.8. Siyasal Ortam

Ekonomik programların başarı şansı, uygun siyasal ortamın ve istikrarın olduğu ülkelerde daha yüksektir. KKTC'deki sistemin etkin şekilde çalışmasında KKTC Anayasası'ndan kaynaklanan sıkıntılar bulunmaktadır. Öncelikle, Cumhuriyet Meclisi'nin üye tam sayısının salt çoğunluğuyla toplanma zorunluluğu nedeniyle, eğer Hükümet ezici bir çoğunluğa sahip değilse, Meclisin çalışması muhalefet tarafından engellenebilmektedir. Ayrıca, bütün Anayasa değişiklikleri için halkoyuna gidilmesi zorunluluğu nedeniyle, bütün programlarda hemen hemen her konuda yasal düzenleme yapılması gereken hususlar yer almakla birlikte anayasal değişikliklerle ilgili düzenleme yapılması öngörülmemektedir. Bu nedenle, KKTC'de uygulanan programlar çerçevesinde yapılacak reformların anayasal ayağı eksik kalmakta, çıkarılan bazı reform yasaları Anayasa aykırılıkları nedeniyle iptal edilerek,¹⁵ bazı reformlar uygulamaya geçememektedir.

2001 yılından itibaren KKTC'de 14 hükümet görev yapmış, toplamda 25 kez yeni kabine kurulmuştur (KKTC Başbakanlık). Örneğin, 2010-2012 döneminde görev yapan İrsen Küçük hükümeti tek başına iktidarda yer almış ve ekonomik programlarda öngörülen birçok reformu hayata geçirebilmiştir. Ancak ardından gelen 2013-2015 döneminde 4 defa hükümet değişikliği olmuş, mali disiplinin sürdürülmesi dışında çok az reform hayata geçirilebilmiştir.

KKTC'de kayıtlı yaklaşık 200.000 seçmenin 50 milletvekilini seçiyor olması (4.000 seçmen 1 milletvekili seçmektedir), Dünya Bankası'nın (2006: 3) KKTC ekonomisiyle ilgili düzenlediği raporunda da belirtildiği gibi küçük çıkar gruplarının hükümet üzerinde etkin bir şekilde baskı kurmasına yol açmaktadır. Bu nedenlerle, KKTC'deki seçim dönemlerinde hükümetler seçim ekonomisi uygulamakta ve programların uygulanması konusunda hükümetlerin gönülsüz davranmasına neden olmaktadır.

Yukarıda belirtilen tespitlere ilave olarak, KKTC'nin bütçesinden yatırıma ayrılan kaynağın neredeyse tamamı Türkiye'den aktarılan kaynaklarla finanse edilmekte ve yatırım projeleri iki ülke

15 2011 yılında, iki asgari ücretin (üzerinde maaş alan emeklilerin, maaşlarına vergi konulması ve emeklilikleri sağlanan vergi muafiyetlerinin kaldırılmasıyla ilgili yasal düzenleme Yüksek Mahkeme tarafından iptal edilmiştir.

arasında imzalanan yıllık mali protokollerle belirlenmektedir. KKTC'de doğrudan hizmet ve proje üretemeyen siyasal sistemin elindeki en önemli icraat aracı, kamuya yapılan istihdamlar olmaktadır. Bu durum KKTC'de istihdam kısır döngüsüne neden olmakta, özellikle seçim dönemlerinde kamuda aşırı istihdama gidilmektedir.

Neticede KKTC'deki siyasal sistemden kaynaklanan bazı sıkıntılar, programların uygulanmasında zorluklar yaşanmasına yol açmaktadır.

10.5.9. Sahiplenme Sorunu ve Ahlaki Tehlike (Moral Hazard)

İktisadi literatürde “ahlaki tehlike” (*moral hazard*) olarak bilinen durum da KKTC'de reform yapılması önündeki engellerden biri olarak göze çarpmaktadır. Türkiye ekonomisinin sağlamlığı ve Türkiye'nin KKTC'ye olan desteğinin ekonomik kriz dönemlerinde bile devam etmesi, KKTC'deki siyasi aktörlerde ciddi bir ekonomik krizle karşılaşmayacağı algısı yaratmaktadır. Bu sebeple, KKTC'deki siyasi aktörlerin yapısal reformların yaratacağı kısa vadeli siyasal riskleri üstlenmekten kaçındıkları değerlendirilmektedir.

KKTC'deki siyasi yapının kırılabilirliği, KKTC hükümetlerinin ekonomik programların getirebileceği siyasi riskleri göze almakta isteksiz davranmalarına yol açmaktadır. Bu durum programların sahiplenilmesini de engellemektedir. Ekonomik programların uygulama düzeyinin temel belirleyicilerinden olan “sahiplenme” meselesi (Üçkuş ve Kendirci, 2012: 67) KKTC'deki siyasi ortam sebebiyle eksik kalmaktadır.

10.5.10. Reform Yapma Motivasyonu Eksikliği

Ülkelerin reform yapma ihtiyacını güdüleyen bazı faktörler vardır. Bunlar; ekonomik krizler, ülkelerin kendilerini gözden geçirme süreçleri sonucunda ortaya çıkan ihtiyaçlar veya finansman ihtiyacı doğrultusunda uluslararası kuruluşların veya diğer ülkelerin politika tavsiyeleri/reform beklentileri olarak sıralanabilmektedir. KKTC'de 2000 Bankacılık Krizi ve 2008 Küresel Finans Krizi bazı reformların hayata geçirilmesinde önemli bir fırsat penceresi olmuştur. Türkiye finansmanıyla KKTC'de uygulanan programlar bu dönemler sonrasında ciddi bir dönüşüme katkı sağlamıştır. Bununla birlikte Türkiye yardımları içerisinde yer alan Reform Destekleme Ödeneği de önemli bir araç olarak görülmüştür. Reform destekleme ödeneği özellikle maaş ve benzeri ödemelerin yapılmasına katkı sağlamak amacıyla bütçe açığı finansmanı kapsamında değerlendirildiğinden KKTC hükümetleri için kritik bir değere sahiptir. 2010 yılından itibaren gerçekleştirilen reformlarla paralel olarak artış gösteren Reform Destekleme Ödeneği kullanımı artmış ancak KKTC kamu maliyesinde gerçekleşen düzelme ve bütçe açığına destek ihtiyacının azalmasıyla 2014'ten itibaren kullanılma motivasyonunu kaybetmiştir. Ancak 2020 yılında KKTC'de mali disiplinin yeniden bozulması reformların tekrar gündeme gelebileceğini akla getirmektedir.

SONUÇ

KKTC ile Türkiye arasındaki çok boyutlu ve yakın ilişki; bölgesel ve küresel siyasette olduğu gibi ekonomik, mali, sosyal ve kültürel alanlarda da kendini göstermektedir. Türkiye'den KKTC'ye sağlanan dış yardımlar bu çok boyutlu ilişkinin önemli bir unsurudur.

Dış yardım konusunda Türkiye'nin ilk kurumsal ve modern yapılanması, KKTC'ye yönelik ekonomik desteğin bir sonucudur. Türkiye KKTC ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturan yardımlar, önceleri Rum saldırıları karşısında Kıbrıs Türkü'nün verdiği mücadelenin desteklenmesi ve saldırıların yaralarının sarılmasına yoğunlaşırken, sonraki dönemlerde KKTC'nin inşa edilmesi ve ekonomik kurumsallaşmasının bir parçası hâline gelmiştir. KKTC'nin uluslararası tanınmamışlığının sonucu olan ambargo ve izolasyonların maliyetlerinin azaltılması ve KKTC'de güçlü bir ekonomi ve kurumsal yapının tesis edilmesi bu yardımların temel hedefi olmuştur.

Türkiye, 1974 öncesinde acil insani yardım niteliğinde sağladığı yardımlarla Kıbrıs Türk toplumunun maruz kaldığı saldırıların yaralarını sarmaya odaklanırken 1975'ten itibaren ağırlıklı olarak “devletten devlete” bir yöntemle gerçekleştirdiği yardımlarla önce KTFD'nin 1983'ten

itibaren de KKTC'nin devlet inşası sürecine destek vermiştir. İlk aşamada uluslararası güvenlik kaygıları ve sonraki yıllarda toplumlar arası görüşmelerden çıkabilecek bir çözüm beklentisi ekonomik kurumsallaşmayı ikinci plana itmiştir. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Özal dönemiyle birlikte ilk kurumsallaşma çabalarının temelleri atılsa da 1990'larda güvenlik politikalarının yeniden öne çıkması ve Rum kesiminin AB üyeliği süreci, kurumsallaşma gündemini yeniden ikinci plana atmıştır. 2001 krizinin etkilerinin dramatik bir şekilde hissedilmesine kadar ekonomik kurumsallaşmaya yönelik reform çalışmaları istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir. 2000 yılında KKTC'de ortaya çıkan Bankacılık Krizi ve 2001 yılında Türkiye ekonomisinde yaşanan buhran, yeni bir fırsat penceresinin aralanmasına olanak sağlamıştır. Nitekim iki ülke ekonomisinde de 2002 yılından itibaren sistematik bir yeniden yapılanma ve kurumsallaşma çabasına girilmiştir. İlk yıllardaki reformlar bankacılık sektörünü incelemiş ve bu alanda önemli bir toparlanmayı beraberinde getirmiştir. Ancak önce Annan Planı'nın yarattığı olumlu hava ardından Türkiye'nin sağladığı yardımların etkisi 2007-2009 arasında kamu maliyesinde bir aşırılığa imkân sağlamıştır. 2008 yılında ortaya çıkan küresel finans krizinin etkileri KKTC kamu maliyesindeki aşırılıklarla birleşince 2009 yılında KKTC ekonomik göstergeleri ciddi derecede bozulmuştur. 2004 yılında Annan Planı'na Rum kesiminin 'hayır' demesine rağmen Kıbrıs Türklerinin uluslararası toplum tarafından haksız izolasyon ve ambargolarla cezalandırılmaya devam etmesi ve bir çözüm beklentisiyle iktisadi kurumsallaşmaya yönelik tedbirlerin ötelenmesinin rasyonel olmadığının görülmesi, KKTC'de ekonomik programları ve bu kapsamda yürütülen yapısal dönüşümün önemini ortaya koymuştur. 2010 yılından itibaren de ekonomik program bazlı yardım modeli mali disiplinin sürdürülebilirliğine odaklanırken ekonominin de güçlendirilmesini hedeflemiştir.

Türkiye eskiden de olduğu gibi her kriz döneminde KKTC ekonomisini telafi edici bir şekilde desteklerken yardımların ekonomiye doğru şekilde kanalize edilmesini temin etmek için de ekonomik tedbirleri ve yapısal reformları gündeme getirmiştir. Bu dönemde KKTC'de ekonomik programlara karşı bazı ön yargılı yaklaşımlar ortaya çıkmışsa da söz konusu programlar ve bu kapsamda yapılan yardımlar başta kamu maliyesi olmak üzere KKTC ekonomisinde önemli bir dönüşüme hizmet etmiştir. KKTC'de kamunun etkinliğinin ve özel sektörün rekabet gücünün artırılması hedefiyle uygulamaya konulan bu programlar, KKTC hükümetlerince sahiplenildiği ölçüde başarılı olmuş ve bu başarının sonucunda KKTC'nin yardım bağımlılığı azalmıştır. Kronik bir sorun hâline gelen KKTC'deki yerel bütçe açığı, 2018 yılında ortadan kalkmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye Kıbrıs Türk toplumunun her daim güçlü destekçisi olmuştur. Kimi zaman Kıbrıs Türk toplumunun acil önceliklerini karşılamak için yoğun çaba içerisinde olmuş, kimi zaman da KKTC ekonomisinin kurumsallaşmasına yoğunlaşmıştır. Zaman zaman uluslararası siyasi konjonktür ve güvenlik kaygıları ekonomik kurumsallaşmanın geri planda kalmasına yol açarken yanlış ekonomi politikaları da yardımlarda aşırılığa ve bağımlılığa neden olmuştur. Öte yandan teknik açıdan iyi tasarlanmış, KKTC'deki öncelikleri ve ihtiyaçları doğru tespit etmiş, siyasi ve toplumsal olarak sahiplenilmiş ekonomik programlar, KKTC ekonomisinde yapısal dönüşümün fırsatı olmuş, ekonomik kurumsallaşmaya katkı sunmuştur.

KAYNAKLAR

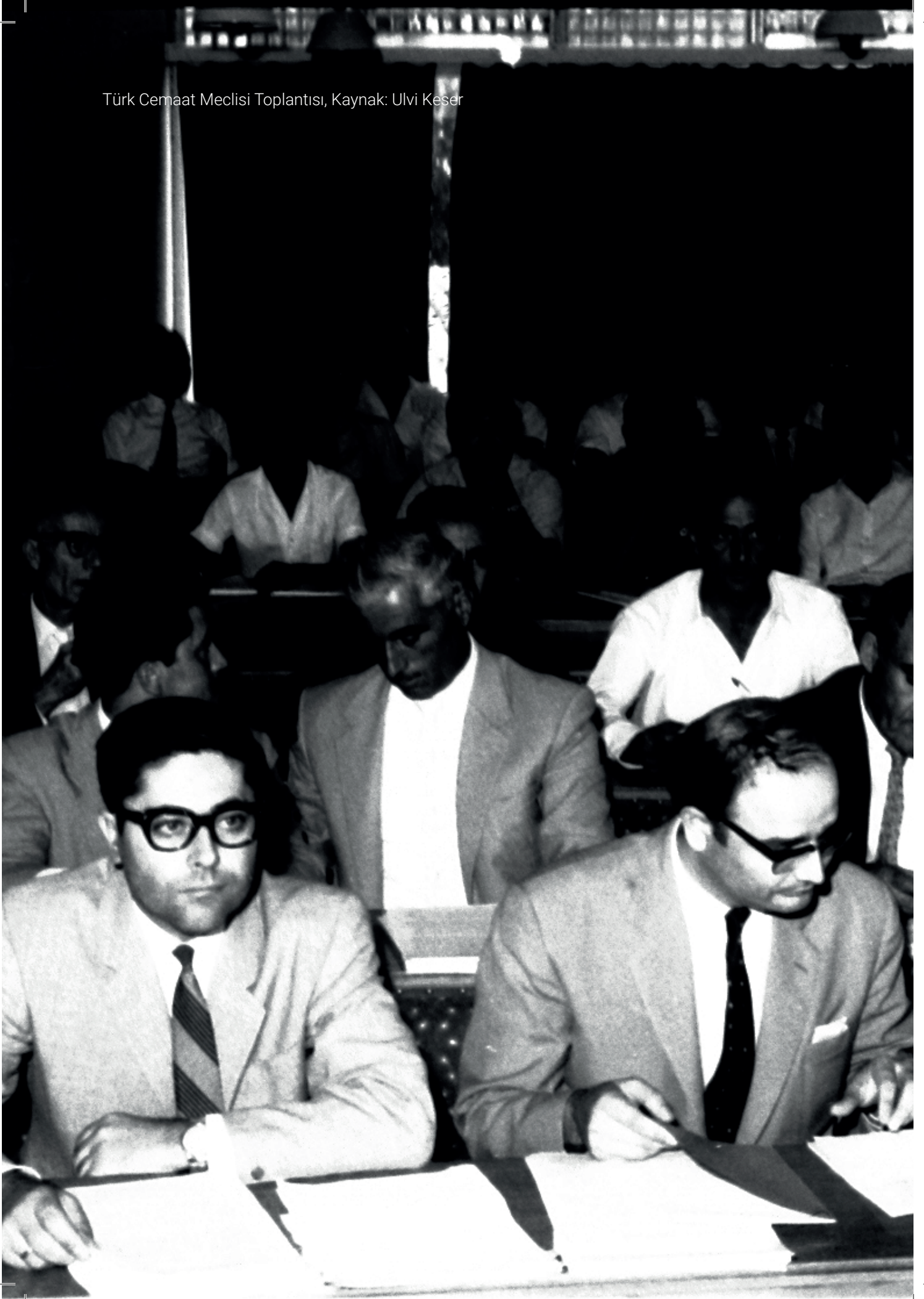
- Alonso, J. A. ve Garcimartin, C. (2011). Does Aid Hinder Tax Efforts? More Evidence. *Center for Research in Economic Development and International Trade (CREDIT)*, University of Nottingham.
- Armaoğlu, F. (1963). *Kıbrıs Meselesi 1954-1959, Türk Hükümeti ve Kamu Oyununun Davranışları (Karşılaştırmalı İnceleme)*. Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Baban, C. (1948, 17 Ocak). Bir Yunan Gazetesine Cevap. *Tasvir*.
- Carter, P. (2010). Foreign Aid and Taxation, Revisited. University of Bristol Working Paper. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.192.6627&rep=rep1&type=pdf>

- Clist, P. (2014). *Foreign Aid and Domestic Taxation: Multiple Sources, One Conclusion*. ICTD Working Paper 20. Brighton: IDS.
- Collier, P. ve Dollar, D. (1999). *Aid, Risk and Special Concerns of Small States*. Washington: The World Bank Development Research Group.
- Crivelli, E., Gupta, S., Muthoora, P. S. ve Benedek, D. (2012). Foreign Aid and Revenue: Still a Crowding Out Effect? International Monetary Fund, IMF Working Papers, (186). 15-25.
- Çeçen, A. (2008). *Kıbrıs Çıkmazı*, Ankara: Fark Yayınları.
- Denktaş, R. R. (2000). *Hatıralar*, (Cilt 10, 1. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Devlet Planlama Örgütü (DPÖ). (2018). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1977-2018). Erişim: <https://www.devplan.org/seg-tr.html>, Lefkoşa.
- Eroğlu, V. (2020). Asrın Projesi Su Temin Projesi. Erişim Tarihi: 5 Eylül 2021. <https://www.veyseleroglu.com.tr/projeler/kkctc-su-temin-projesi>
- Evre, B. (2004). *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği: Oluşumu ve Gelişimi*, (1. Baskı). Lefkoşa: Işık Kitabevi.
- Fisunoglu, M. (2004). KKTC Ekonomisi Üzerine Gözlemler. İ. Kalaycı (Ed.), *Kıbrıs ve Geleceği: Ekonomi-Politik Bir Tartışma* içinde (217-221). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Fukuyama, F. (2012). Devlet İnşası Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetişim ve Dünya Düzeni. Türkan Çolak (Çev.). İstanbul: Profil Yayınları.
- Gazioğlu, C. A. (2000). *Enosis Çemberinde Türkler: Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı*. (2. Baskı). Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Gazioğlu, A. (1960). *İngiliz İdaresinde Kıbrıs I. (1878-1960) Statü ve Anayasa Meseleleri*. İstanbul: Ekin Basımevi.
- Gökçekuş, Ö. (2009). A Novel Approach In Calculating the Cost of Economic Isolation. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III, 70-80.
- Gupta, S. A. (2007). "Determinants of Tax Revenue Efforts in Developing Countries", International Monetary Fund, Working Paper, (184).
- Gupta, S. Clements, Benedict; Pivovarsky, Alexander; ve Tiongson, T. Erwin, (2003). "Foreign Aid and Revenue Response: Does the Composition of Aid Matter?", International Monetary Fund, Working Paper, (176).
- Halkın Sesi, (1950, 17 Mart).
- Haber Kıbrıs. (2013, 21 Ekim). Biz tükettikçe Kib-Tek zarar ediyor. Erişim Tarihi: 5 Eylül 2021. <https://www.havadiskibris.com/biz-tukettikce-kib-tek-zarar-ediyor/>
- Hasgüler, M. (2007). *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*. Lefkoşa: Alfa Yayınları.
- İktisadi Araştırmalar Vakfı (İAV). (1989). Kuzey Kıbrıs Ekonomisinin Gelişmesinde Tarım ve Sanayi Sektörleri. İstanbul.
- Karaman, D. (2005). *Küçük Ada Ekonomileri ve Kuzey Kıbrıs*. (Y. Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Kendirci, B. (2013). Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Arasında İmzalanan Ekonomik Programlar ve Özellikleri. Soyalp Tamçelik (Ed.), 2012 *Kuzey Kıbrıs Gelecek Vizyonu*. Ankara: EkoAvrasya Yayınları.
- Kendirci, B. vd. (2018). *KKTC Ekonomi Durum Raporu 2017*. Lefkoşa: T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi.
- Ker-Lindsay, J. (2011). *The Cyprus Problem*. New York: Oxford University Press.

- Keser, U. (2013). *Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs Barış Harekâtı 1974*. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği.
<http://kizilaytarih.org/yayinlar/11-kizilay-belgeleri-isiginda-kibris-baris-harekati-1974-profdr.pdf>
- Kıbrıs Postası. (2019, 22 Temmuz). Belgelendi! Atatürk harf devrimini Kıbrıs'ta da ateşledi. Erişim Tarihi: 4 Ağustos 2021.
https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n291889-belgelendi-ataturk-harf-devrimini-kibrista-da-atesledi
- KKTC Başbakanlık. (2020). Eski Hükümetler. Erişim Tarihi: 5 Eylül 2021. <https://basbakanlik.gov.ct.tr/BA%C5%9EBAKANLIK/ESK%C4%B0-H%C3%9CK%C3%9CMETLER>
- KKTC İstatistik Kurumu. (2020). İstatistik Yıllığı 2019. Erişim Tarihi: 4 Eylül 2021. <http://www.stat.gov.ct.tr/IST-YIL-2019.aspx>, Lefkoşa.
- KKTC Merkez Bankası. (2004). 2003 Yıllık Rapor.
- KKTC Milli Eğitim Bakanlığı. (2020). Öğrenci Sayılarının Uyuşuklara Göre Dağılımı. Erişim Tarihi: 4 Eylül 2021.
<http://yobis.mebnet.net/kategori/kkctc-universiteleri-2019-2020-istatistikleri>, Lefkoşa.
- KKTC Maliye Bakanlığı. Erişim Tarihi: 4 Ağustos 2021.
<http://www.kkctcmaliye.com/>
- Knack, S. (2009). Sovereign Rents And Quality Of Tax Policy And Administration. *Journal of Comparative Economics*, 37(3), 359-371.
- Kurtuluş, H. ve Purkis, S. (2012). *Kuzey Kıbrıs'ta Türkiyeli Göçmenler*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Lefkoşa Büyükelçiliği Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği (KEİ) Ofisi. (2016). KKTC Ekonomi Durum Raporu 2015.
- MacGillivray, M. ve Morrissey, O. (2001). Fiscal Effects of Aid. Erişim Tarihi: 4 Eylül 2021. <https://www.econstor.eu/handle/10419/53003>
- Morrissey, O. (2012). *Aid and Government Fiscal Behaviour: What Does the Evidence Say?* Helsinki: UNU-WIDER.
- Mütercimler, E. (2007). *Satılık Ada Kıbrıs*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özgür, B. (2020, 7 Haziran). Türkiye ile protokol yeni normal zora soktu. Erişim Tarihi: 5 Eylül 2021.
<https://haberkibris.com/turkiye-ile-protokol-yeni-normal-zora-soktu-1239-2020-06-07.html>
- Özoran, B. R. (1973). Anadolu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kıbrıs'ta Türk Basını. VII. *Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, (910-951). Ankara.
- Öztürk, O. M. (2003). *Doğu Akdeniz ve Kıbrıs*. Ankara: Altinküre Yayınları.
- Pazarıcı, H. (2008). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Reçber, K. (2013). KKTC'ye İzolasyon Politikalarının Uygulanmasının Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. Soyalp Tamçelik (Ed.), 2012 *Kuzey Kıbrıs Gelecek Vizyonu*. Ankara: EkoAvrasya Yayınları.
- Taşkıran, C. (2013). Kıbrıs Meselesinde Yeni Açılımlar. Soyalp Tamçelik (Ed.), 2012 *Kuzey Kıbrıs Gelecek Vizyonu*. Ankara: EkoAvrasya Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Kıbrıs İşleri Başmüsavirliği (BKİB). (2009). T.C.-KKTC Arasında İmzalanan Ekonomik ve Mali İşbirliği Protokolleri ve Uygulanan Programlar, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi. 6/3.630 karar sayısı ile 7 Ocak 1964 tarihli ve 6/2.574 sayılı kararname.
- T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Yardım Heyeti Başkanlığı (YHB). (2011). 2010 Faaliyet Raporu, Lefkoşa.
- T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Yardım Heyeti Başkanlığı (YHB). (2013). 2012 Faaliyet Raporu, Lefkoşa.

- T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Yardım Heyeti Başkanlığı (YHB). (2013). KKTC Ekonomi Durum Raporu 2012, Lefkoşa.
- T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Yardım Heyeti Başkanlığı (YHB). (2015). KKTC Ekonomi Durum Raporu 2014, Lefkoşa.
- Technopolis Group. (2012). KKTC Yükseköğretim Sektörüne İlişkin Durum Tespiti Çalışması, Lefkoşa.
- TEPAV. (2012). Kuzey Kıbrıs Ekonomisinin Dönüşüm Sorunu ve Çözüm Önerileri: Yeni Bir Özel Sektör Geliştirme Gündemi ve Ekosistem Ekonomi Yönetimi Yapısı, Devlette Fonksiyonel ve Kurumsal Gözden Geçirme Projesi. Erişim Tarihi: 5 Ağustos 2021. www.tepav.org.tr/upload/files/1455018967-6.Kuzey_Kibris_Ekonomisinin_Donusum_Sorunu_ve_Cozum_Onerileri.pdf
- Torun, Ş. (1956). *Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu*, İstanbul: Gazeteciler Matbaası.
- Tosun, E. (2020). *Dış Yardımlarda Etkinlik: Refahın Yaygınlaşmasında Engeller ve KKTC Örneğinde Engeller*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Tuğ, A. (1979). Kıbrıs Raporu, (Cilt I). Lefkoşa.
- Tümerkan, M. (2013). (Eski Başbakan Ferdi Sabit Soyer'le Mülakat). Soyer İlk Kez Açıkladı: Türkiye'yi Kandırdım. Erişim Tarihi: 4 Eylül 2021.
- <http://haberkibris.com/soyerdan-carpici-itiraf-2013-02-17.html>
- Üçkuş, Ö. (2018). *Dış Yardımların Kamu Maliyesi Davranışları Üzerindeki Etkisi Bağlamında Türkiye'nin KKTC'ye Yönelik Yardımları*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üçkuş, Ö. ve Kendirci, B. (2012). Teoriden Uygulamaya Dış Yardım. *Sayıştay Dergisi*, (86), 57-77.
- <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sayistay/issue/61541/919089>
- Yapısal Dönüşüm Programı 2016-2018. (2016). Erişim Tarihi: 4 Eylül 2021. <http://www.kei.gov.tr/media/1762/2018-yap%C4%B1sal-doenu%C5%9Fuem.pdf>,
- Yeni İstanbul Gazetesi. (1950, 24 Ocak). Kıbrıs Meselesi Diye Bir Mesele Yoktur
- Yohou, D. H., Goujon, M., Laporte, B., Guerineau, S. (2016). Is Aid Unfriendly to Tax? African Evidence of Heterogeneous Direct and Indirect Effects. Fransa: CERDI (Centre d'Études et de Recherches sur le Développement International).
- Yuluğ, M. (2013). Yardım Heyeti Eski (İlk) Başkanı, Mülakat (29 Mayıs 2013)
- World Bank. (2006). *Sustainability and Sources of Economic Growth in the Northern Part of Cyprus* (Cilt II). New York: Technical Papers.
- Xydis, S. G. (1967). *Cyprus: Conflict and Conciliation, 1954–1958*. Columbus: Ohio State University Press.

Türk Cemaat Meclisi Toplantısı, Kaynak: Ulvi Keser

KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA SİVİL TOPLUMUN YERİ

Soyalp TAMÇELİK*

ÖZET

Bu araştırmada, Kıbrıs Türk toplumunda sivil toplumun yeri ve önemi ele alınmıştır. Bundan hareketle araştırmanın temel amacı, Kıbrıs'ta cereyan eden toplumsal hareketlerin Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarında farklı zamanlarda ve farklı amaçlarla geliştiğini ortaya koymaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın önemi, Ada'daki sivil toplum hareketlerinin Türk ve Rum toplumları arasında benzer şekilde gelişmediğini ve bunun farklı olmasının sebebinin tarihi, siyasi ve fikrî temayüllere dayandığını belgelemektir.

Araştırmada süreç analizine dair bir yöntem uygulanmıştır. Dolayısıyla geleneksel hadise naklinin yerine, daha çok analitik tarih ikame edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle Kıbrıs'ta ve Kıbrıs Türk toplumunda ortaya çıkan sivil toplum hareketleri ve buna bağlı toplumsal değerler sistemi irdelenmiştir. Bu yöntemle betimleme yapılarak Kıbrıs'ta Türk ve Rum halkları arasında karşılaştırmalı analiz tekniği kullanılmış ve konuyla ilgili birtakım değerlendirmelere varılmıştır.

Çalışmada konuyla ilgili olarak tespit edilen bulgular, üç cihetten değerlendirilebilir. Buna göre Kıbrıs'ta sivil toplum hareketlerinin, birbirinden farklı üç ayrı sistemle değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Buna göre birinci yaklaşım, Kıbrıs Türk tarihini Osmanlı döneminden başlatarak bugününe getiren tarihselci bir bakış açısıyla incelemek; ikincisi Ada'da yaşanan siyasi ve toplumsal olayları bir süreç hâlinde değerlendirerek sosyopolitik değerlerle tanımlamak; üçüncüsü ise Kıbrıs tarihini İngiliz sömürge dönemiyle sınırlandırıp konjonktürel yaklaşımlarla incelemektir.

Bundan hareketle araştırma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kıbrıs'taki toplumsal hareketlerin tarihi geçmişine bakılmış, ikinci bölümde Ada'daki toplumsal hareketlerin örgütlenme şekli ve kültürü incelenmiş, üçüncü bölümde ise KKTC'de toplumsal hareketlerin genel durumu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kıbrıs, KKTC, Kıbrıslı Türkler, Sivil Toplum, Toplumsal Hareketler*

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
e-posta: soyalp@hotmail.com

GİRİŞ

Bir olgu olarak *toplumsal hareketler*; siyasal, sosyal, kültürel ve kamusal alanda değer atfedilen önemli bir kavramdır. Özellikle son zamanlarda toplumsal değişimin veya dönüşümün temel aktörlerinden birisi olarak ortaya çıkan *sivil toplum* kavramı, toplumsal yaşamda, sosyal ilişkilerde, medyada ve akademik ortamlarda kendini yeniden tanımlamış ve bu şekliyle yorumlamıştır.

Yeniden tanımlanmış ve yorumlanmış şekliyle *sivil toplum*, toplumların daha çok demokratikleşmesine ve ekonomik kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır (İlkin, 1988: 59; Edwards, 2004: 63; Keyman, 2004: 1). Bu yönüyle *sivil toplum hareketleri*, toplumsal yapı içerisinde, ancak farklı örgütsel yapılanmalar hâlinde kendini göstermiştir. Özellikle *sivil toplum kuruluşlarının*, farklı alanlarda faaliyet gösterdikleri, hükümet dışı örgütlendikleri ve geniş yelpaze içinde eylemde buldukları bir vakadır. Günümüzde ise *sivil toplum hareketlerinin*, sadece yerel alanda faaliyet göstermediği, aksine küreselleşmenin de etkisiyle uluslararası nitelik kazandığı görülmektedir (Keane, 2003: 48).

Çağımızda iletişimin etkinliği hızlı bir şekilde arttığı için *sivil toplum hareketlerini* incelerken bir takım sorunlarla karşılaşılması pek doğaldır. Her şeyden önce *sivil toplum hareketleri* bir kavram olarak siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın içine girdiği için kullanım alanının bir hayli geliştiği kuşkusuzdur. Aslında uygulamadaki bu genişlik, *sivil toplumu*; amacından, felsefesinden, söyleminden ve işlevinden uzaklaştırmıştır. Buna göre *sivil toplum* içinde oluşan muhtelif çeşitlilikteki sosyal gruplar, *sivil toplumu* ve onun uygulama alanını ya yanlış yorumlamışlar ya da farklı tanımlamışlardır. Bu yönü ile *sivil toplum*, ontolojik olarak belirsiz bir anlam taşımaktadır. Belirsiz olan bu durum, *sivil toplum* kavramı ve bununla ilgili kuruluşlar için ciddi sorunlar yaratmıştır. Bu da *sivil toplumun* veya ona bağlı *toplumsal hareketlerin*, yaşanan sorunlara çözüm bulma temelinde zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur.

Kaldı ki bu zorluk hâli, *sivil toplumun* ve buna dair *toplumsal hareketlerin*, *sivil* niteliğini vurgulayan sosyolojik bir kavram olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla bu kavram, epistemolojik olarak toplumun *sivil olan* ve *olmayan* halkını ifade etmektedir. Bu durum, sivil ve sivil olmayan toplumun *karşıtlığını* ifade ediyorsa da bu tenakuz, '*sivil*' kelimesinin taşıdığı anlamdan ve kelimenin gücünden kaynaklanmaktadır. Zira medeni, nazik ve kibar biçiminde ifade edilen bu kelime, daha çok *seçkinliği* ve *zarafeti* ifade etmekte ve bu anlamıyla sözcük, kendi karşıtlarını ötelemektedir (Doğan, 2000: 20). Bunun dışında *sivil* sözcüğünün, Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "*asker olmayan, askerî sınıfta bulunmayan (kimse)*" olarak da tanımlandığı görülmektedir. Ancak *sivil toplum* kavramının tanımlamalarında her ne olursa olsun ortak olan bir şey var ki o da sosyal grupların ve toplulukların özerkliğine dem vurması ve eşit haklar temelinde yükselen yurttaşlığa göndermeler yapılmasıdır (Güneş, 2003: 117).

Modern manada *sivil toplum*; resmî devlet organlarıyla ilişkili olmakla birlikte özerkliğe sahip olan ve kendi çıkarlarını koruyan gönüllü kuruluşlar anlamında kullanılmaktadır (Beckingham, 1957: 68).

Bu tanımın dışında "*ailenin, devletin ve piyasanın dışında, insanların ortak çıkarlarını geliştirmek için bir araya geldiği*" (STEP, 2005: 5) alan olarak da değerlendirilmektedir. Buna göre Keane, sivil toplumu, "*üyelerinin, devlet-dışı etkinliklerde uğraşan ve devlet kurumları üzerine her tür baskı uygulayarak kendi kimliğini koruyan kurumlar kümesi*" (Keane, 1994: 15) şeklinde tanımlamaktadır. Buna ilaveten Arato ve Cohen'in *sivil topluma* ilişkin tanımlamaları, buna benzer nitelik taşısa da devlet ile ekonomik hayat arasındaki özel alanı etkilediği ve gönüllülük esasına göre örgütlendiği sosyal hareket alanı biçiminde tarif etmektedirler (Cohen, Arato, 1992: 440-442).

Görüleceği gibi bu tanımlar, *sivil toplumu* veya *toplumsal hareketleri*, devletin hükmü şahsiyeti içindeki her türlü unsura karşı olma veya ilişki tesis etme hâli içinde konumlandırmaktadırlar. Ne var ki *sivil toplum hareketlerini*, devlete karşı olmayı veya bu yöne ilişkin toplumsal alanı güçlendirmeyi gerektiren bir durum olarak değerlendirmek pek de doğru bir yöntem değildir (Doğan, 2000: 28). Bundan dolayı Harold gibi araştırmacılar, *sivil toplumu* ve kapsadığı boyutları açıklamak için şu üç unsuru dile getirmektedirler:

Bunlardan birincisi, devletin yasal gücü ve alanı dışındaki toplumsal organizasyonlardan veya sosyal gruplardan oluşmak; ikincisi temel bilimlerden hareketle sosyal bilimlerin, ölçülebilir referanslarını

kullanmak, analitik değerler ve kavramlar üretmek; üçüncüsü ise sosyal düzenin bir gereği olarak ayırt edici unsurlardan oluşan vizyoner bir bakış açısıyla sivil toplumu sınıflandırmaktadır (Harold, 1999: 2).

Bu durum, uluslararası dinamiklerin ulus-devletin sınırlarını belirsizleştirdiği günümüzde toplumları kaçınılmaz olarak bu sistem içinde edindikleri deneyimlerini yaşatma kaygısına itmiştir. Bunun sonucunda toplumların sosyal ve ekonomik yapısında özlenen demokrasiyi, barışçıl arayışları ve entelektüel birikimleri farklı alanlara kanalize ettiği görülmüştür. Günümüzde *sivil toplum* kavramının, buna cevap veren bir arayışa girdiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Bu arayış neticesinde bir kısım düşünürler, *sivil toplum* hareketlerini; uluslararası sistemin bir parçası, diğer bir kısım ise demokratikleşme sürecinin ve kalkınma modellerinin yayılması adına duyulan ihtiyacın bir parçası olarak tanımlamışlardır (Tosun, 2003: 60). Bu bağlamda *sivil toplum* kuruluşları, bir yandan toplumla yeniden anlamlandırılmaya çalışılmış, diğer yandan demokrasi ve ulusal sistem paradigmalarına uyum vizyonunu sağlamıştır. Öte yandan ise yalnızlaşan bireye; ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlara katılabilme fırsatı vermiştir.

Özellikle günümüz dünyasında hükümet dışı kuruluşlar, içinde bulunduğu şartlar gereği farklılıklar arz etmektedir. Aslında bu farklılıklar, sivil toplum hareketlerinde 'yerellikle' 'evrensellik' arasındaki ayrılıktan kaynaklanmaktadır (Doğuş, 2007: iv). Kaldı ki küresel ölçekli toplumsal hareketler, ulus-devletin kuruluşuna ait paradigmaları revize etmeyi veya yeniden tanımlamayı gerekli kılarken az gelişmiş ögelerini de dışlayabilmektedir (Erdogan, Salia, 2000: 135).

1968 eylemlerinden sonra dünya siyasetinde yaşanan en önemli değişim, ulus-üstü yapıların veya unsurların *küreselleşme* adı altında konumunu sağlamlaştırmış olmasıdır (Alpar, 2005: 51). Ancak bu değişim, toplumsal hareketlerin uluslararası sisteme karşı muhalefet ayağını yeniden şekillendirmesine neden olmuştur. Günümüzdeki toplumsal hareketler, geçmiş dönemlerde olduğu gibi, sadece siyasal düşünceye ya da ideolojik prensiplere karşı durmamaktadırlar. Aksine siyasetin beslediği ekonomik, kültürel ve sosyal alanlara da karşı duruşunu korumaktadırlar. Hâl böyle olunca küresel nizam ile toplumsal hareketler, birbirini etkilemekte ve sürece katılan aktörlerin konumunu yeniden tanımlamasını gerekli kılmaktadır (Ülgener, 1983: 20). Bundan dolayı yeni bir kavram daha ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kavram, genel itibarıyla *trans-nasyonalizm* olarak adlandırılmaktadır. Aslında bu kavramla; bir ülkenin, bir başka ülkeye müdahalesi kolay olabilmekte veya meşru sayılabilmektedir. Dolayısıyla bu kavram, birçok ulus-devlet için yıkıcı propaganda olarak kabul edilmektedir. Örneğin *aşağıdan yukarıya* doğru kurgulanan *küreselleşme* hareketinin merkezinde, *Dünya Ticaret Örgütü*'nün ve *IMF*'nin olduğu ve bu iki örgütün, müteaddit defalar ulus-devletlerin iç işlerine karıştığı bilinmektedir.

Uluslararası nitelikteki toplumsal hareketler, sosyal grupların hareketliliğini gerçekleştirirken gönüllülüğü esas almakta ve ulusal sınırları içinde toplumsal ve siyasal değişimleri zorunlu kılmaktadır (Collas, 2002: 80). Özellikle bu yöndeki kolektif eylemler, uluslararası düzenin düalist yapısını etkilemekte ve değiştirebilmektedirler. Etkileşime kaynaklık eden bu ideolojik yaklaşımın, *trans-nasyonal* hareketleri de etkilediği görülmektedir. Bu etkileşim, çoklu merkez yapısı yerine, *devlet-merkezli* nosyonun gerekli gördüğü patronaj ilişkilerinin verileriyle bezenmiştir (Alpar, 2005: 53). Bazı düşünürler, ulus-devletin *dolaylı* desteğinde gerçekleşen *BONGO*¹, *INGO*, *GONGO*, *QUANGO* gibi uluslararası sivil toplum hareketlerinin küresel sistemle uyumlu olduğunu ve dengenin bu şekilde kurulabildiğini düşünmektedirler. Dolayısıyla Collas gibi araştırmacılar, özellikle *makro-ulusalcılık* içeren klasik enternasyonalizmin ve III. dünya liberalizasyonunun sağlanması için yaşanan süreci ve buna karşı verilen mücadeleyi, uluslararası nitelikteki toplumsal hareketlerin merkezi olarak görmektedirler.

Bu gelişmeler, dünyada toplumsal hareketlerin çatışmacı düzlemi, siyasal, kültürel ve ekonomik oluşumları farklılaştırmış ve toplumsal hareket türlerinin çeşitlenmesine neden olduğunu göstermektedir. Bu durumda sosyal, kültürel, kimlik, ekonomik vb. hareketlerden söz etmek mümkündür. Ancak bu araştırmada daha çok değişimi hedefleyen toplumsal hareketlerin incelenmesine ağırlık verilmesi uygun görülmüştür.

1 BONGO Business organize, INGO Inter-governmental, GONGO Government organized, QUANGO Quasi.

Kıbrıs'ta yaşayan halkların ihtiyaç duyduğu şey, alternatif siyaset kanallarının ve demokrasi kültürünün değiştirilmesi veya geliştirilmesidir. Dolayısıyla bu ihtiyaç gereği *sivil topluma*, *sivil toplum kuruluşlarına* ve *sivil toplum hareketlerine* daha büyük önem vermek gerekmektedir.

Hâl bu merkezde olunca, Kıbrıs'ta devlet dışı kurumları ve sivil toplum hareketlerini etkileyen iki unsurdan söz etmek mümkündür. Bunlardan biri, dış etkenler diyebileceğimiz Birleşmiş Milletler (BM) gibi *uluslararası* bir kuruluş, diğeri ise Avrupa Birliği (AB) gibi *uluslarüstü* bir birliktir. Özellikle bu iki uluslararası aktörün, sivil toplum hareketlerini, Kıbrıs meselesinin çözüm parametrelerinden birisi olarak değerlendirdiği görülmektedir. İkincisi ise Ada'daki iç etkenlerin aktif olmasına dayandırılabilir. Bu kapsamda, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) daha demokratik bir düzen oluşturabilmek için “*Bu Memleket Bizim Platformu (BMBP)*” ile başlayan bir sürecin yaşanması örnek gösterilebilir. Pek tabii ki bu sürecin, Kıbrıs Türkü'nün toplumsal taleplerinin artmasına yol açtığı da bir vakiadır ve kayda bu şekilde geçtiği görülmektedir.

Aslında KKTC'de son zamanlarda yaşanan şey, iç dinamiklerin bir gereği olarak sivil toplumun politik söylem² geliştirme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Gerçi bu ihtiyacın temel kaynağı, Kıbrıs Türk halkının toplumsal dinamikleri içinde yaşanan ve ciddi bir kimlik arayışından başka bir şey değildir. Bu açıdan bakıldığı zaman KKTC'deki sivil toplum hareketleri, analitik bir inceleme süjesi olarak değerlendirilebilir. Ancak Kıbrıs'ta bulunan ulusalcı merkezlerin kamusal alan üzerindeki etkinliğini azaltabilmek veya aşındırabilmek için uluslararası toplum ve düzen aracılığıyla sivil toplum hareketlerinin kullanıldığını ifade eden çevreler de yok değildir.

Görünen odur ki Kıbrıs'ta bireyin haklarını *hukuk*, toplumun haklarını *devlet*, toplum içindeki sosyal katmanların haklarını ise *sivil toplum kuruluşları* korumaktadır (Mucchielli, 1991: 7). Bu nedenle Kıbrıs'ta, *ulusal çıkar* veya *hassasiyetler* denilerek, toplumsal haklarla grup hakları örselenebilmektedir. İster istemez bu durum, grup haklarıyla bireysel haklar arasında ciddi bir gerginliğin yaşanmasına neden olmakta ve bu süreç değişmediği müddetçe de yaşamaya devam edeceği öngörülmektedir. Dolayısıyla Ada'da *sivil toplum kuruluşları* veya buna dayalı *sivil toplum hareketleri*, demokrasi ve çözüm adına desteklenmesi gereken süreçler olarak değerlendirilmektedirler. Ada'da bunun yapılması hâlinde devlet, toplum ve sosyal gruplar arasında yaşanacak gerginliğin azaltılması mümkün olabileceği gibi, halklar arasında ortaya çıkması beklenen sorunların, baştan itibaren önlenmesi de mümkün olabilecektir.

Bu araştırmada uygulanan yöntem konusuna gelince, konu daha çok *yapısalcı* bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Ancak bu araştırmada, esas itibarıyla süreç analizine dair bir yöntem uygulanmış ve betimleme ona göre yapılmıştır. Dolayısıyla geleneksel hadise naklinin yerine, daha çok analitik tarih ikame edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle, Kıbrıs'ta sivil toplum hareketlerinin varlığı, yapısı, gelişimi, özellikleri ve işlevsel boyutu ele alınmıştır.

Bundan hareketle araştırma üç bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölümde*, Kıbrıs'taki toplumsal hareketlerin tarihi seyrine değinilmiş, *ikinci bölümde* Ada'daki toplumsal hareketlerin örgütlenme şekline bakılmış, *üçüncü bölümde* ise KKTC'de toplumsal hareketlerin genel durumu belirtilmiştir.

11.1. KIBRIS'TAKİ TOPLUMSAL HAREKETLER

Üzerine yeterli çalışma olmamasına karşın Kıbrıs'ta sivil toplum hareketlerini, birbirinden farklı üç ayrı sistemle değerlendirmek mümkündür. Bunlar sırasıyla şu şekildedir:

Birinci yaklaşım, Kıbrıs Türk tarihini Osmanlı öncesi dönemden başlatarak bugününe getiren kültürel yaklaşımlardır.³ İkincisi Ada'da yaşanan her şeyi, bir süreç hâlinde değerlendiren sosyopolitik yaklaşımlardır.⁴ Üçüncüsü ise Kıbrıs tarihini İngiliz sömürge dönemiyle sınırlandırıp inceleyen konjonktürel yaklaşımlardır.

2 Bununla ilgili olarak “*Kıbrıs'ta barış engellenemez*” veya “*Barış! Hemen şimdi; Çözüm! Hemen şimdi*” gibi söylemler geliştirilmiştir.

3 Bununla ilgili olarak Nazım BERATLI'nın ismi verilebilir.

4 Bununla ilgili olarak Niyazi KIZILYÜREK, Ahmet AN ve Caesar MAVRATSAS isimleri verilebilir.

Aslında yukarıda ifade edilen analitik sınıflandırmanın tümü; kimlik, aidiyet, vatandaşlık, sosyalizasyon hareketleri ve kamusal alan gibi özdeş kavramları, Kıbrıs meselesiyle birlikte yeniden yorumlamaya ya da tartışmaya açmaktadır. Dolayısıyla Kıbrıs'taki aydınların, Kıbrıs meselesi üzerinde düşünen Ada'nın sivil toplum hareketlerinin oluşumu üzerinden de düşünmesi gerekmektedir.

Esasında burada amaçlanan başlıca hedef, Kıbrıs gibi küçük bir coğrafyada, yaklaşık bir asrı aşkın bir sürece farklı yönetim biçimlerini ya da sosyal nizamı sığdırmanın, sivil toplum hareketlerini nasıl etkilediğini gösterebilmek içindir.

Özellikle Niyazi Kızılyürek gibi kimi araştırmacılar, Kıbrıs'ta Batı tipi liberal demokrasiye göre değerlendirme yapıldığı zaman sivil toplumun az gelişmiş bir özelliğe sahip olduğunu belirtmektedirler. Bu görüşe göre Ada'daki sivil toplum hareketlerinin gelişmemesinin başlıca sebebi, toplumsal az gelişmişliktir. Bu görüşü savunanların, Kıbrıs'ta toplumların az gelişmişliğini, *ulusalcılık* akımının gelişmiş olmasına dayandırmaları da dikkat çekicidir. Gerçek şu ki bu tip görüşleri ortaya koyanlar, ana problematiğin Kıbrıs'ta etnik düzeydeki farklı grupları kaynaştıran modern bir sürecin yaşanmamasından kaynaklandığını savunmamaktadırlar (Kızılyürek, 2003: 14). Buradan hareketle denilebilir ki bu tür görüşü savunanlar, Batı türü modernizasyonun gereği olan yurttaşlık hukukuna dayalı ulus-devlet olgusundan farklı olarak ulusal kimlik anlayışını esas alan ve Doğu'nun az gelişmiş ulusalcılığının etkisinde kalan Ada'daki toplumların etnik aidiyet duygusunu *siyasallaştırdıkları* ve toplumsal birimlerini etniste içinde *erittikleri* sonucuna varmışlardır (Alpar, 2005: 102). Özellikle etnik ve kültürel saiklerle, etnik düzeyde ulusalcılığa yönelen Ada'daki etnik toplumlar, kendilerini kimlik olarak Türk veyahut Elen uluslarının doğrudan ve organik bir parçası olarak görmüşler, toplumsal düzenlerini ona göre kurmuşlar ve Ada'da iki ayrı etnik kimliğin veya eko-sistemin oluşmasına neden olduğuna inanmışlardır (Alankuş, 1988: 17; Kızılyürek, 2003: 27). Bu tanımlamaya göre Kızılyürek, Gellner'in görüşünden hareketle Avrupa kıtasındaki ulusalcılık öncesi dönemi, *ekspresyonizmin* önemli isimlerinden *Kokoschaka*'nın dışavurumculuğuna benzetmiş ve farklı renklerin veya şekillerin iç içe bulunduğu, ancak keskin fırça darbeleriyle birbirinden ayrıldığı *Modigliani* resmine dönüştüğünü ifade etmektedir. Bundan hareketle Kızılyürek'in, Kıbrıs'ın toplumsal düzenini ve insan formasyonunu, *soydaşlık bilinci* açısından *Modigliani* resmine benzettiği ifade edilebilir. Bu görüşe göre Ada'daki sorun, ne 1960 rejimindeki *ortaklık* anlayışının ne de *yurttaşlık* bilincinin gelişmesine neden olmuştur (Kızılyürek, 2003: 336). Aslında yurttaşlık bilinci temelinde *geleneksel kültürün*, *tabiiyet esası* ve *katılımcı demokrasi* (Almond, 1980: 4, 17-18) gibi üzerinde uzlaşmaya varılan değerlerden oluştuğu iddia edilmektedir. Ne var ki 1960 Kıbrıs rejimi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Bu görüşten hareketle Kıbrıs'taki sivil toplum hareketlerinin, Ada'da yaşanan sorunun çözümüne katkı sağlayabilmesinin mümkün olduğu söylenebilir. Buna göre Kıbrıs'ta siyasal algıda *ortak yarar* ve hukuksal çerçevede, *yurtseverlik* kavramının geliştirilebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla bu düşünceye göre Kıbrıs'taki meselenin taraflar arasında bulunacak *asimetrik federalizm* yöntemiyle çözümlenebileceği savunulmaktadır. Kıbrıs'ta sivil toplum hareketleriyle birlikte geliştirilecek olan *ortak yarar* ve *anayasal yurtseverlik* kavramları ile Ada halklarının *bir arada yaşama kültürünü* geliştirebileceği ve sorunun kendiliğinden çözülebileceği iddia edilmektedir.

Ne var ki Ada'daki etnik kimliklerin kamusal alana taşınması, hatta bu kimliklerin siyasallaşması, siyasetin evrensel *haklar* ve özgürlükler temelinden daha çok, *etnik kimlikler* üzerinden meşrulaştığı görülmüştür (Alankuş, 1988: 17-18; Vural, 1996: 15; Bizden, 1999: 41-46). Hâl böyle olunca, Kıbrıs'ta post-nasyonal siyasi birliği oluşturmak için *birey* veya *yurttaş* kadar, *etnik grupları* da siyasal özne olarak konumlandırmak gerekmektedir.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nde (GKRY) yaşayan Caesar Mavratsas da bu durumu tespit etmiş ve o da Kızılyürek gibi sivil toplum hareketlerinin az gelişmişliğini *ulusalcılığın* iç dinamiklerine bağlamıştır. Ancak Mavratsas'ın az gelişmişlik tanımlaması, Kızılyürek'ten biraz daha farklıdır. Buna göre Mavratsas, Ada'da yaşanan modernitenin bütün yönleri ile yaşanmadığını, hatta çoğu kez eksik yaşandığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Mavratsas, Ada'daki sivil toplum hareketlerinin engellenmesini, *ulusalcılık* ideolojisinin bir sonucu olarak görmektedir. Ayrıca Mavratsas, Kıbrıs'ta sivil toplum hareketinin

güçlenmesi ve Ada'daki halkların fiilen modernleşmesi için *ulusalcı* ideolojinin mutlaka dizginlenmesine, hatta aşılması gerektiğine dikkat çekmektedir (Mavratsas, 2003: 144).

Bu açıdan bakıldığında zaman Kızılyürek gibi düşünenler, *ulusalcılık* ve sivil toplum ilişkisine, Mavratsas gibi düşünenlerinse kavramlar arası ilişkilere daha çok değer verdiği görülmektedir. Dolayısıyla Kıbrıs'ta *ulusalcılık* ve *sivil toplum* hareketleri, birbirinin önünü kesse de birlikte yaşayarak ve birbirini besleyerek güçlendiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Mavratsas'ın öne çıkardığı bir diğer öge ise Kıbrıs'taki *ulusalcılığın* toplumların *liberalizasyon* sürecini dışlaması ve *irrasyonallitenin* sivil topluma olan etkisinin çok olmasıdır (Mavratsas, 2003: 111). Esasında Batı'da liberal öğretinin temel özelliği olan özgürleşmenin ve *bireyselleşmenin* Kıbrıs'ta yeterince gerçekleşmemesi, bu tür çözümlenmelerde iki unsurun doğmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Kıbrıs'ta, bir yandan *ulusalcı* ideolojinin, sivil toplumun bağımsız gelişmesine ket vururken diğer yandan da kişinin bireyselliğine izin vermeyerek, bu durumu kilitlediği iddia edilmektedir (Alpar, 2005: 105). Kaldı ki irrasyonallite temelinde yapılan değerlendirmelere göre, birey karşısında devletin güçlü olmasının sonuçlarından birisi de sivil toplum hareketlerinin gelişmemesinin olduğu söylenmektedir.

Kıbrıs'ta sivil toplum hareketinin gelişmemesinin bir diğer sebebi de bağımsız düşünce yetisini bastıran ve bireyselliği adeta düşman olarak gören bir ekosistemin var olmasıdır (Mavratsas, 2003: 111). Buradaki asıl düşünce, *toplumsallaşma* kavramının kamusal alandan tasfiye edilerek, yerine *ulusalcı* ideolojinin egemen olmasıdır. Aslında Kıbrıs'ta her iki tarafın da tasfiye işleminde kullandığı aracın, çoğunlukla *Kıbrıs meselesi* ve *ulusal çıkarlar* olduğu da unutulmamalıdır.

Bu anlayışa göre, Kıbrıs anlaşmazlığının bir sorun olarak sürekli canlı tutulmasının esas sebebi, çok boyutlu ve çok karmaşık bir dinamiğin anlamlandırılmasından başka bir şey olmadığı gerçeği ile karşı karşıya kalınmasıdır. Gerçek şu ki Kıbrıs'ta modern liberal görüşün ve bireyciliğin baskı altında tutulması, gündelik yaşamda ideolojik baskının hat safhaya ulaştığını göstermesi açısından önemli ve yeterlidir. Aslında Ada'da sivil topluma yönelik bir başka tespit yapılacak olursa, modernitenin içerisinde bulunan *sorumluluk ahlakından* ziyade, *kanaat ahlakına* önem veren irrasyonallitenin varlığı dikkatleri çekmektedir (Gasper, 1995: 208). Çünkü Kıbrıs'ta etnik olarak *ulusalcılığın* önemi, kişilerin *bireyselleşme*ğinden çok daha önemlidir.

Buna karşın, Kıbrıs'ta *ulusalcılık* ile *sivil toplum* arasındaki ilişki biçiminin oldukça net bir şekilde birbirinden ayrıldığı savunulmaktadır. Bu görüşe göre Kıbrıs'taki Elen *ulusalcılığının*, Rum halkı içinde medeni olmayan bir insan kitlesi yaratmaktan başka bir işe yaramadığı iddia edilmektedir (Mavratsas, 2003: 37). Ancak Kıbrıs'taki Türk *ulusalcılığı* için durum biraz daha farklıdır. Zira bu ideoloji, kimilerine göre Türkiye'ye bağımlılığı artıran ve Ada kimliğinden uzaklaştıran bir ideoloji olarak görülse de kimilerine göre bir devlet kuracak kadar önemli bir vazifeyi ifa etmektedir.

Kıbrıs'taki meselenin çözümüne yönelik birçok liberal aydının ileri sürdüğü temel argüman, *anayasal yurtseverlik* kavramına işlevsellik kazandırmaktan başka bir şey değildir. Bunun için de Kıbrıs'ta her iki tarafın, özellikle de sivil toplum araçlarının geliştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu görüşten hareketle Kıbrıs'ta hükümet ya da devlet dışı kuruluşlar, vatandaş gruplarını şekillendirmeyi ve toplumsal diyalog düzenini desteklemeyi ön plana çıkarmışlardır. Özellikle Kıbrıs'taki bu tür gönüllü kuruluşların varlığı, ulusal çıkarları ve güvenlik sektörünü engellemediği müddetçe pek de karışılmadığı veya merkezî ve mahallî idarenin herhangi bir makamı tarafından engellenmediği görülmüştür. Ancak günümüzde her iki taraf için de bu eşik aşılmış olmalı ki merkezî ve mahallî idarelerin ciddi engellemeleri ile karşılaşmışlardır. Toplumlar arası iletişimi artırmak için yapılan iki toplumlu toplantılara çeşitli sivil toplum örgütlerinin katılmasının önlenmesi örnek gösterilebilir.

Kıbrıs'ta tarihî olguları, *kimlik* değerleri üzerinden tahlil eden Nazım Beratlı gibi araştırmacıların, ulusalcılığın *sosyopolitik* düzen ve buna bağlı toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini yoğun bir şekilde tartıştığı görülmektedir. Bu fikri savunanlara göre, Ada'da yaşanan *kimlik çatışmasının* nedeni moderniteden çok, tarihî sürecin doğal bir sonucudur (Beratlı, 1997: 15). *Kültürel* kimliği, *siyasal* kimlikle özdeşleştirenlerin, Kıbrıs'ta 'ötekileştirilmiş'⁵ *kimlik* üzerine inşa edilmiş tezleri kabul etmedikleri görülmüştür

5 Kıbrıs'ta 'ötekileştirme' üzere yapılan bir araştırma için bkz. (Hamit, 2008).

(Akfırat, 2008: 177). Bu yüzden Kıbrıs'ta Türk ulusçuluğunun, Elen ulusçuluğu karşısındaki tavrının *reaksiyoner* değil, *aksiyoner* olduğu iddia edilmektedir (Beratlı, 1997: 16; Alpar, 2005: 105). Esasında Beratlı gibi düşünenler, Mavratsas'ın irrasyonel olarak tanımladığı toplumsal tutumunu ve Kızılyürek'in ortaya attığı tasarlanmış ve inşa edilmiş toplumsal tasavvuru büyük ölçüde reddetmektedirler. Özellikle bu tür düşünce akımının temel argümanının, *kültüralist* bir bakış açısı olduğu unutulmamalıdır.

Aslında *kültüralist* yaklaşım neticesinde Beratlı gibi düşünenlerin savundukları şeylerin, ulus-devletin soyut tasavvurdan öteye geçemediği ve sivil toplum hareketlerinin *kamusal* ve özel alan ayrımını yapamadığı gerçeğine dayanmasıdır.

Ümit İnatçı'nın, Kıbrıs'ta toplumsal düzenin tahlilinden ziyade, sosyal ve siyasal unsurların etkisine ve konumuna dikkat çekmekte olduğu görülmektedir. Esasında İnatçı gibi düşünenler, Ada'daki kimlik tartışmalarını irdelerken daha çok tarihi olgulardan bağımsız bir şekilde yorum yapmaktadırlar. Bu görüşte olanlar, Kıbrıs Türk halkının iç dinamikleri ile ilgili sorunun tarihi vakalardan hareketle belirlenen bir şey olmadığını, bilakis tarihi yeniden oluşturmaya çalışmaktan kaynaklandığını göstermeye çalışmaktadırlar (İnatçı, 2003: 111). Çünkü Ada'daki her iki halk arasında farklı dönemlerde görünen kimlik arayışları, toplumsal *yabancılaşmayı* ve beraberinde *birbirine karşı* olmayı da getirmiştir. Özellikle bu düşünceye göre bireyin toplumla, devletin vatandaşıyla veya Ada'daki toplumların birbiriyle kurduğu ilişkinin ve bu ilişkinin yapısının, daha çok durağan ve tutucu düşünce geleneğinden hareketle *elindenlik* ile açıklamaya çalışıldığı görülmüştür. Bundan hareketle *elindenlik* anlayışı, arzu edileni tercih etme hürriyetinden çok, arzulanana şeyin *seçme gücünü* ve *iradesini* tanımlamaktadır (İnatçı, 2003: 114). Bu tanımlamanın sonucu olarak *nedenler*, *nedenin eksik* olması hâlinde, elinde bulundurulan iradenin yönlendirilmesi o nisbette eksik olacağından, etki derecesi azalacağı görüşü gündeme gelmektedir. Ancak *nedenlerin eksikliği*, Kıbrıs'taki sivil toplum hareketlerinin başarısızlığa uğramasının tek nedeni olamaz (İnatçı, 2003: 114). Zira bu görüşü savunanlar, Kıbrıs'ta yaşanan nesnel tartışmayı *karşılık* ilişkisine indirgemelerinden veya toplumsallaşma süjesini savunmacı pozisyona getirerek, sivil inisiyatifin alternatif üretmesine engel olduğundan söz etmektedirler.

11.1.1. Kıbrıs'ta Osmanlı Yönetiminin Son Dönemindeki Kamusal Alan Tartışmaları ve Toplumsallaşma Hareketleri

Batılı düşünürlerin ileri sürdüğü gibi modernitenin en önemli ögesi, *sivil alan* ile *kamusal alan* arasındaki dengenin belli bir senkronizasyon içinde kurulmasıdır. Ancak bu denge, Kıbrıs'ta kurulamamış, aksine siyasetin toplumsallaştığı bir çatışma alanına dönüştüğü görülmüştür. Bu yönü ile çatışmanın temelini oluşturan yapısal düzen, daha Osmanlılar döneminde Ada'ya gelmiş ve zamanla diğer ideolojilerin de eklenmesiyle sivil toplum, yeni unsurlarla gelişmiştir.

Özellikle Kıbrıs meselesi söz konusu olduğunda sıklıkla belirtilen şey, genellikle *iki toplumluluğa* yapılan atıftır. Aslında buna dair söylem, Osmanlı Devleti'nin din kurumunu merkez kuvvete alıp ayrıştırdığı *toplumsalcılığın*, zamanla ülke içinden ve dışından muhtelif güçlerin kendi varlığını ortaya koymak ve meşrulaştırmak için kullanmaya çalıştığı temel unsurlardan biri olmamasıdır. Hâl bu merkezdeyken Ada toplumlarının Batı türü moderniteyle ilk kez tanışmaları, İngiliz sömürge yönetimiyle olmuş ve bununla birlikte kamusal alan ile sivil alanının ayrışması bu dönemde gerçekleşmeye başlamıştır. Özellikle Kıbrıs'ta kamusal alanındaki bu ayrım, zamanla siyasallaşmış olduğundan veya *'toplumsallaşmadan' uluslaşmaya* (Egemen, 1996: 44) dönüştüğünden, birtakım sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki Ada'da etnik kimliklerin gelişim sürecinin birbirinden farklı ve birbirinden ayrı olduğu söylenebilir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, Osmanlı Devleti'nin temel felsefesinin ve yapılanmasının Kıbrıs'taki etkilerinin neler olduğu ve buna dayalı *'toplumsallaşmadan' uluslaşmaya* geçiş sürecinde Ada'nın kamusal alanını nasıl etkilediğidir.

Osmanlılar 1571 yılında Ada'yı fethettikten sonra etnik bir toplum olarak Türklerin Ada'ya gelmesini sağlamışlar ve zaman içinde Ada'da kültürel sentez⁶ oluşmasına neden olmuşlardır (Töre, 1989: iii).

6 Buna *kültürleme* (acculturation) diyenler de vardır. Bunun için bkz. (Töre, 1989: iii ve 2).

Ancak Ada'daki en büyük değişim, hiç kuşku yok ki yapısal alanda olmuş ve Osmanlı cari uygulamalarının bu uğurda belirgin bir fark yarattığı görülmüştür. Nitekim Osmanlılar, Ada'da *Müslüman Türk toplumu* ile *Hristiyan Rum toplumu* başta olmak üzere, iki etnik cemaatin oluşmasına neden olmuşlar ve bunu esas almışlardır (Luke, 1969: 13).

Osmanlılarda din mevhumuyla, toplumsal grupların egemenlik sınırları belirlenmiş ve toplumsal ayrışma⁷ buna göre tanzim edilmiştir (Vural, 1996: 61). Bu anlayışa göre öne çıkan şey; *etnik aidiyet* değil, *dini mensubiyet* duygusudur ki bu durum *müslim* ile *gayrimüslim* olarak tezahür etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde, Müslim ve *gayrimüslim* ayrımı, Kıbrıs'taki kamusal alanı dinsel retorikte cemaatleştiren yeni bir biçime dönüştürmüştür. Özellikle *gayrimüslimler*, '*millet*' adını almışlar ve dini toplum olarak teşkilatlanmışlardır. Bundan dolayıdır ki *gayrimüslim* tebaa, *millet-i mahkûme*, yani *yönetilen millet* olarak tanımlanmış, *müslim* taife ise *millet-i hâkime*, bir başka deyişle *hükümran millet* ya da *yönetenler* olarak tanımlanmışlardır (Orr, 1972: 97; Kızılyürek, 2003: 143). Esasında siyasal sistemde, *millet sistemi* şeklinde ifade edilen bu olgu, Osmanlı'nın egemen sınırları içindeki sistemsel kurguyu ifade etmekte ve buna göre farklı grupların senkronizasyonu sağlanabilmektedir. Bu yöntemle devletle dinî grupların ilişkileri belirlenmiş ve sistemsel rolleri tanımlanmıştır. (Eryılmaz, 1992: 11-13). Böylece Osmanlılar, kendi meşruiyetini İslamiyet'ten alırken *gayrimüslimleri* devlet sistemi içinde tanımlayarak onlara işlevsellik kazandırmışlardır (Ülken, 1979: 38-39; Evre, 2000: 19).

Özellikle cemaatler üstü konumda bulunan Osmanlı Devleti'nin, sosyal grupları kendi içinde özerk kıldığı bilinmektedir. Buna göre Osmanlı Devleti, ülke içinde farklılıkları dengelemeyi, cemaatlerin ihtiyaçlarını doğrudan karşılamayı, yaşanan sorunların çözümüne hakemlik yaparak saygınlığını korumayı ve toplumların kendi içinde serbest olan yapılarının uzun süreli ve istikrarlı bir şekilde devlete bağlı kalmasını sağlamıştır (Mahçupyan, 1998: 28). Esasında bu yöntem, devletin devamlılığı için düşünülmüş bir usuldür. Aynı zamanda devlet idaresinden ayrı tutulan *gayrimüslim* cemaatlere, kendi değerlerini, özerk durumunu ve farklılıklarını koruyarak daha farklı argümanları üretebilmesini sağlamıştır. Bu durum, zamanla devletin kendi kamusal alanı dışında yeni bir yapının oluşmasına da imkân yaratmıştır. Buna göre sosyal grupların devletle kurduğu, cemaatlerin kendi kimlikleri etrafında oluşturduğu veya cemaatler arası ilişkilerde oluşan ve yeni denebilecek kamusal alanın, kendiliğinden biçimlendiği görülmüştür (Alpar, 2005: 109).

Kıbrıs'ta vergi hukuku ve bununla ilgili kurulan vergi sistemi de Osmanlı'nın diğer coğrafyalarda olduğu gibi cemaat sistemine göre düzenlenmiştir. Örneğin Müslüman halkın, üretilen ürünün sadece yüzde 10'u kadar öşür verirken elde ettiği tüm gelirin 1/40'ı oranında da *zekât* vergisi verdiği bilinmektedir. Gayrimüslim halk ise ilk dönemlerden başlayarak üretilen ürünün 1/50 nispetinde *haraç* vergisi verirken kişi başına da *kafa vergisi* anlamına gelen *cizye* vergisini ödemektedir (Jennings, 1993: 150-154; Beratlı, 1997: 220). Görüleceği üzere Osmanlı vergi hukukundaki bu farklılık, Kıbrıs'ta da kendini göstermiş ve bu durum, Ada genelinde toplumsal yapıyı *yatay* ve *dikey* olarak ikiye bölmüştür. Buna göre Ada'da toplumsal nizamı tesis eden *cemaatçilik* anlayışı, geleneksel toplumlarda olduğu üzere kamusal alanı kapalı kılarken Batı toplumlarından farklı olarak ortak kültür alanının sınırlarını genişletmiştir. Bu yapıya göre devlet, en üst noktada bulunmaktadır. Bununla birlikte toplumsal olarak *yatay* bir şekilde konumlandırılan *gayrimüslim tebaa*, toprak işçiliğinde mülkiyet esaslı yapıdan uzaklaşarak ticaret sektöründe odaklanmış ve toplumsal kimliğini muhafaza etmek ve kültür aktarımında bulunmak için *eğitim* kurumlarına yönelmiştir. Buna karşın *Müslim tebaa*, Osmanlı toplumsal yapısı içinde vergi hukukunun ve nizamının sağladığı imkânlar veya zorunlu tuttuğu esaslar çerçevesinde tarımla meşgul olmuş ve hâkim unsur olarak hayatını idame ettirmeye çalışmıştır. Kıbrıs'ta bu durum zaman içinde sınıfsal dengesizliğe dönüşmüş, küçük burjuvanın Rum cemaatinin içinden çıkmasına neden olmuş (Tamçelik, 2009: 149-191) ve gayrimemnun kitle olarak baskın karakterli bir kitlenin şekillenmesine yol açmıştır.

Osmanlı bürokrasisi, ileriki zamanlarda Kıbrıs'ta hayati bir rol oynamıştır. Özellikle 1660 yılında Osmanlı yönetimince, Rum Başpiskoposu'na *Etnarhlık* (Millet Başı) vererek, Kıbrıs'tan toplanan

7 Toplumsal grupların ayrıştırması için bkz. (Tajfel, 1978: 45-49; Hogg ve Abrams, 1993: 173-190; Mussweiler, Gabriel ve Bodenhausen, 2000: 398-409).

verginin yüzde 12 oranında bir payla yönetime katılımını sağlamıştır (Alastos, 1955: 115). Aslında bu durum, Ada'da kilisenin güç sahibi olduğunu ve bu gücün tescil edildiğini göstermektedir (Vural, 1996: 59-60; Samani, 2007: 5). Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, kendi aracılığıyla toplanan vergiler nedeniyle Osmanlı yönetiminin destekçisi olmuş ve idari hukukun bir parçası olarak pozisyonunu korumuştur (Cobham, 1908: 353; Soy, 1996: 13). Diğer yandan ise kilise, kendi cemaatinin kamusal alanını genişletmekte ve bu alanı denetleme yetkisini elde etmektedir (Duckworth, 1900: 76; Ülken, 1979: 68, 339). Buna göre Osmanlı yönetimi ile Ortodoks Rum cemaati arasındaki münasebetin bir benzeri, Ada'daki Rum Ortodoks Kilisesi ve cemaatiyle de kurulmuştur (Mahçupyan, 1998: 35). Ada'daki Türk toplumu, Müslüman taifesinden olduğu için Ada'daki yönetimin üst yapısında temsil edilme gayreti içine girmemişler ve böyle bir ihtiyaç da hissetmemişlerdir (Orr, 1972: 97). Bundan da anlaşılıyor ki Kıbrıs'ta iktidar esasına dayalı sistem, cemaatler üzerinden kurgulanmış ve bu rolün, *kilise ile Osmanlı Devleti* arasında paylaşıldığı görülmüştür (Coufoudakis, 1976: 31). Kaldı ki Otosefal Ortodoks Kilisesi'ni Venedik baskısından kurtaran Osmanlı yönetimi olduğundan (Smith, 1887: 304; Cıpnopulu, 1939: 43; Hald, 1968: 15), kilise kendi gücünü ve meşruluğunu Osmanlı idaresinden almıştır (Samani, 2007: 5). Bu nedenle kilise yönetimi, Kıbrıs'ta yaşanan birçok olayda Osmanlı idaresinin yanında yer almış, hatta destekçisi olarak yönetimin yanında bulunmuştur. Buna misal olarak, 1765-1766 yılları arasında Müslüman Türklerle, Hristiyan Rum cemaatinin büyük bir çoğunluğu bir araya gelerek Kıbrıs'ta cereyan eden Halil Ağa isyanına karşı birlikte mücadele etmişlerdir. Kilise yönetimi ise Osmanlı yönetimine destek vererek Ada'da isyanın bastırılmasına yardımcı olmuştur (Hill, 1952 (IV): 126; Samani, 2007: 6; Tamçelik, 2010: 184). Bazı durumlarda kilise yönetimi, payitahttaki Osmanlı Hükümetinden ve idari sisteminden destek alarak arzu ettikleri hükmün çıkartılmasını da sağlayabilecek imkâna kavuşmuştur (An, 1996: 36). Bir başka ifadeyle Ada'daki kilise ve ruhban sınıfı, zaman içinde Kıbrıs'taki siyasi rolünü veya bir aktör olarak gücünü sağlamlaştırmıştır.

Bütün bunlardan sonra şu denilebilir ki Kıbrıs'ın kamusal alanı üzerinde Osmanlıların iki önemli etkisi olmuştur. Bunlardan *birincisi*, Rum cemaatinin içinde ekonomik yönden güçlü bir zümrenin doğmasıdır. *İkincisi* ise Ada'da bulunan Otosefal Ortodoks Kilisesi'nin siyasi erk olarak kamusal, sivil ve resmî alanda egemenliğini güçlendirmesi ve otoritesini tesis etmesidir. (Cobham, 1908: 353-354).

11.1.2. İngiliz Sömürge Döneminde Kamusal Alanın Özellikleri ve Sivilleşme Hareketleri

Kıbrıs'ın 12 Temmuz 1878 tarihinde İngiltere'ye kiralanması, Ada'da Osmanlı idari hukukundan miras kalan dinî cemaatçilik kavramı, İngiliz yönetimince modern dünyanın *etnisite* olgusuna dönüşmüş ve bu durum, Ada toplumları arasında kurumsallaşarak etnik kimliğe bürünmüştür (Orr, 1972: 43). Bu konuda yapılan ilk faaliyet, *Kavanin Meclisi*'nin 1882 yılında açılması ve bu meclisin etnik kökenli gruplardan oluşmasıdır. Krallık Konsey Emri'yle⁸ açılan bu meclis, yasama organı hüviyetinde olup Ada'nın etnik nüfusu göz önüne alınarak, ilk kez Rum cemaatinden 9 kişiye, Türk cemaatinden de 3 kişiye temsil yetkisi verilmiştir (Hill, 1952: 416). 1882 mevzuatına göre ise *Kavanin Meclisi*'nin üye sayısının, seçimle belirlenmiş 9'u Rum, 3'ü Türk olmak üzere ve İngiliz vali tarafından atanmış 6 üye ile birlikte toplam 18 kişi olması dikkat çekici bir husustur (Gürel, 1984: 161; Kızılyürek, 2003: 213; Samani, 2007: 90-92).

Esasında Kıbrıs'ta İngiliz sömürge yönetiminde gerçekleşen en önemli olay, geleneksel toplumdan, modern topluma geçişin yaşanması ve ileride yaşanacak kötü olaylara veya çatışmalara zemin hazırlanmış olmasıdır (Egemen, 1996: 40-41). Zira Büyük Britanya, Kıbrıs'ı egemenliği altına aldıktan sonra kendine özgü aydınlanma unsurlarını Ada'ya getirmiştir. Ancak sömürge yönetiminin, Ada'da bulunan etnik grupları *bütünleştirmek* yerine, *ayrıştırma* siyasetini kullandığı görülmüştür (Evre, 2000: 18-19). Buna göre Osmanlı döneminde Kıbrıs'ta oluşan *kamusal alan* ve *cemaatçilik* anlayışı gitmiş, yerine İngilizlerin yeni oluşturduğu *etnik* yapılanma anlayışı gelmiştir (Alankuş, 1988: 17-18). Aynı zamanda Ada, İngiliz yönetimiyle birlikte hızlı bir *kapitalistleşme* sürecini de yaşamaya başlamıştır.

8 Order in Council.

Kıbrıs'taki eğitim sistemi, her ne kadar *ayrı cemaatlere* ve *ayrı programlara* göre tasarlanmışsa⁹ da Türk okulları zaman içinde hükümetten yardım alacak konuma gelmiş ve sömürge yönetiminin tesiri altına girmeye başlamıştır (Şahin, 1997: 43-46; Tamçelik, 2021: 2158-2164). Ancak Rum okulları, özerk yapılarını her zaman için korumuş ve kollamışlardır. Yeni dönemle birlikte ticarete, şehirleşmede ve ekonomik yapıda yeni dengeler ve birimler oluşmuş, gelişmelere paralel olarak modernleşmenin taşıyıcı unsuru olan *orta sınıfin* inşası yeniden tasarlanmıştır. Bundan hareketle Kıbrıs'taki *kamusal alan* yeniden tanımlanmış ve işlevsel boyutuyla tarih sahnesinde kendini göstermiştir (Egemen, 1996: 40-41; Kızılyürek, 2003: 17).

Bu dönemde, modernleşmenin ve sivil toplumun önemli bir unsuru olan basın-yayın kuruluşları ve matbuat, yeni duruma uyum sağlamış ve etnik söylemlerin artış gösterdiği gazetelerin basılmasına neden olmuştur. Aslında Kıbrıs'ta şunu söylemek mümkündür: Dönemin şartları gereği Elen hümanizmasının etkisiyle Rum toplumunun yaşadığı modernizm, Ada'daki Türk toplumuna göre daha önce başlamış ve şekillenmiştir. Özellikle cemaatçilikten toplumsallaşmaya geçişte Rumların seyri, Türklerinkinden çok daha ileridedir. (Alpar, 2005: 113). Örneğin Kıbrıs'ta basılan ilk Yunanca gazete, 4 Haziran 1879 tarihinde basılmış olup *Neos Kition* adını taşımaktadır. Kısa bir süre sonra *Alitha* (1880), *Stasinis* (1884), *Enosis* (1885), *Fonitis Kipru* (1887)'de yayımlanmaya başlanmıştır. Adı geçen gazetelerde ele alınan temel konular, genellikle *Elen ulusalcılığı*, *Enosis* ideolojisi ve *Anavatan Yunanistan'a* bağlılık şeklinde tezahür etmiştir (Kızılyürek, 2003: 79).

Türkçe yayınlanan ilk gazete, Aleksan Sarrafyan Efendi tarafından 12 Aralık 1879-5 Mart 1880 tarihleri arasında yayımlanan *Ümid*'dir. Bir Türk tarafından çıkartılan ilk Türkçe gazete ise Rumlardan 10 yıl sonra, yani 11 Temmuz 1889 tarihinde yayına başlayan *Saded*'dir. İkinci gazete *Zaman*, 1891 yılında yayın hayatına başlamıştır (Tamçelik ve Kasapoğlu, 2016: 310-312). Gazetelerin yayınlanması ile birlikte Kıbrıslı Türklerin ulusal bilinçlenme süreci başlamıştır.

Bunun yanı sıra İngiliz yöntemi, Ada'daki sosyal alanı *toplum bilincine* dönüştürmek için siyasal alanda kural koyucu olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde yeni oluşmaya başlayan kamusal alanın sınırları, *bütünleştirici* olmaktan ziyade *ayrıştırıcı* uygulamalarla dikkati çekmiştir. Esasında İngiliz sömürge yönteminin düzenleyici yasaları, sadece devlet ve toplum arasındaki iletişim dinamiğini belirlememiştir. Aynı zamanda bu yasalar, Osmanlı'dan miras kalan cemaatler arası kamusal alanın özelliklerini, Ada'daki toplumların bir arada yaşama kültürünü ve ortak siyasal iletişimin ağını zayıflatmıştır (Beckingham, 1957: 68-39; Egemen, 1996: 40, 67). Ne var ki İngilizler, Ada'daki Osmanlı mirasının etkisini tam olarak ortadan kaldıramadığından Türk toplumu *siyaset*, Rum toplumu ise *ekonomi* üzerinden toplumsal varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Ancak bu durum, daha sonraki zamanlarda tamamen değişmiştir.

Kıbrıs'ta 1930'lu yılların başından itibaren kapitalistleşmeyle başlayan birtakım yeni üretim araçları ve buna dair ilişkiler belirleme başlamıştır. Kıbrıs'ta kapitalistleşmeyle başlayan bu sürecin tabii bir sonucu olarak birtakım yeni düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Kısa bir süre sonra ise bunun siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta etkileri görülmüştür. Nitekim görülen bu etkiler nedeniyle *küçük burjuva sınıfının* ve bunun karşısındaki *işçi sınıfının* konumu, yeni oluşan kamusal alanın yeni sosyal ve ekonomik unsurları olarak ortaya çıkmışlardır. Misal olarak ticaret alanının bazı kolları Rumlar (inşaat ve marangozluk) tarafından, bazı kolları ise Türkler (yorgancılık, ebelik, dokumacılık ve debbağcılık) tarafından yapılmaya başlanmıştır (An, 1999: 30). Ada'da geleneksel toplumdan, modernizme geçiş sürecinde katalizör görevi gören *küçük burjuva* sınıfı ile *aydınlar* grubunun, genel olarak Rum toplumu içinden çıktıklarını söylememiz gerekir. Hatta Kıbrıs'ta ticaret dili *Yunanca* olduğundan, ticari güç ve sermayenin¹⁰ de *Rumların* eline geçtiği rahatlıkla söylenebilir (Egemen, 1996: 40-42, 71, 81).

9 Bu tasarının akademik usulleri için bkz. (Mills, 1964:128).

10 Sermayenin oluşması ve el değiştirmesi ile ilgili bkz. (Giddens, 2000: 608).

11.1.2.1. Kıbrıs Rum Halkında Elenizm Fikri ve Enosis Uygulamaları

Kıbrıs toplumunun reaksiyon gösterdiği ve örgütlenmesi için motive edici olan bir diğer etken, Rumların Elenizm ve Enosis uygulamalarıdır. Kıbrıs'ta Elenizm fikri, Yunan aydınlanma düşüncesinin ortaya koyduğu geleneksel düşüncenin bir tezahürü olarak görülmüştür. Aslında Elen hümanizması, kıta Avrupa'sının fikrî aydınlanma temayülüne yardımcı olan *hümanizmanın* tesiri altında kalmış ve kavramsallaşarak fikir akımı hâline gelmiştir. Dolayısıyla Yunan aydınlanmasının ilk evresinde *hümanizmanın* etkisinde kalan yurttaşlığın, sekülerleşmesiyle birlikte geliştiği kabul edilebilir. Yunanlılar, 1821'de *Mora isyanı* ile *ulus* ve *devlet* ilişkisinde yeni bir devlet kurunca yeni tarih tezleriyle kurulan yapıyı revize etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Böylece Elenizm, kendi *mitlerini* üreterek geleneksel ve kadim Elen medeniyetini çerçeveleyen ontolojik bir tarih fikrine dönüştürmüştür. Ancak kısa bir süre sonra yeni dünyanın entelektüel etkilerine karşı açık olan bu fikrin, romantizme kaydığı görülmüştür (Mavratsas, 2003: 44). Hâl böyle olunca Elen romantizmi, modern Yunan anakarasını tesiri altına almış ve güçlü bir *ulusal ideoloji* akımına dönüşmüştür. Buna göre Yunan aydınları, *romantizm* tesirinde kalan bu ideolojiye zamanla *Megali İdea* adını vermişlerdir.

Bu yönü ile *Megali İdea*, bir başka deyişle *Büyük Ülkü*, muhtelif coğrafyalarda yaşayan Ortodoks Elen halklarının bir arada yaşamasını öngören fikir olarak tarihe geçmiş ve bu fikir, zaman içinde *Enosis*'i de sistemleştirmiştir (Pareskevopoulos, 1982: 157). Aslında siyasi bir fikir ve program şeklinde tezahür eden *Megali İdea*, Elenlerin *zaman içinde* sürekliliğini, *mekân içinde* ise birliğini hedefleyen bir görüş olarak belirmiştir (Kızılyürek, 2003: 51). Bu hedefe göre Yunanistan dışında kalan tüm soydaşların, siyasi ve ideolojik olarak belli bir takvime göre merkeze bağlanması hedeflenmiştir. Bundan hareketle Elenizm fikrinin irredantist temayülü, belli bir kimlik anlayışına dönüşerek siyasallaşmış ve Elenizmin odağı hâline gelerek işlevselleştirilmiştir. Özellikle irredentalizmin anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu yargı, Elenizmin odağında bulunmayan ya da bir şekilde merkezin dışında kalan diğer Elenleri kurtarma eğilimindedir. Buna göre Elenizmin *kurtarılmamış* diğer *soydaşları*, Elen ulusunun bir parçası olarak görülmüş ve kurtarılması için gereken ne ise o yapılması gerektiği fikri gelişmiştir. Dolayısıyla *kurtarılmamış soydaşlar* için *Megali İdea*, adaletsiz ve despot bir idareden kurtarılmaya manasına gelmektedir (Mavratsas, 2003: 51).

Bunun dışında *Megali İdea*, Yunanistan'ın iç siyasi yapısında *kimlik* ile *siyasetin* birbiriyle örtüştüğü bir denkleme dönüşmüştür. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki Yunanistan coğrafyasındaki ulusalcı ideoloji, Yunan ulus-devleti tarafından nüfusu homojenleştirmiş, merkezle yereli tümleştirmiş ve ayrılmaya yönelik grupları sindirebilecek bir araca dönüşmüştür (Mavratsas, 2003: 46).

Bundan dolayı Kıbrıslı Rumların Elenizmle ilk karşılaşması, *Megali İdea*'nın propagandasını yürüten ve Yunan halkının ayaklanmasını sağlayan *Filiki Eteria*'nın (Dostluk Birliği) çalışmasıyla olmuştur. Rigas Ferros'un liderliğinde Bükreşte kurulan bu birlik, 1796 yılında Viyana'da *Megali İdea* haritasını yayımlayarak başta Yunan anakarası, Ege adaları, Kıbrıs ve Anadolu coğrafyası olmak üzere birçok yer için ne yapılacağını belirtmiştir (An, 1996: 39). Buna bağlı olarak *Filiki Eteria*'nın Kıbrıs'taki faaliyetleri, ilkin 1818 yılında başlamış olup Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Kiprianos tarafından yürütülmüştür (Vovolini, 1952: 122). Birliğin bu faaliyetleri; Kıbrıs'ın Büyük Britanya'ya devredildiği 1878 yılından, 1930'lu yıllara kadar Enosis ideasına dönüşmüş ve zaman içerisinde Elen irredantizminin politik bir amacı hâline gelmiştir. Hâl böyle olunca Ada'daki Enosis uygulamaları, Rum toplumu arasında etnik duyarlılığı yüksek olan çalışmalar hâline dönüşmüştür. Aslında 1878-1930 dönemini, Mavratsas'ın ifadesiyle Elen irredantizminin veya Elen ulusal kimliğinin *yeniden doğuşu* olarak tanımlamak yerindedir. Bu değerlendirmeye göre Kıbrıs'taki Rum toplumu, kendi aydınlanmasını deneyimlemeden, Elen ulusal değerlerine yoğun bir şekilde bağlanmış ve *yeniden ulusal doğuş* tezine katıksız bir şekilde tutunmuştur.

Daha 1830 yılında Yunan anakarasındaki Yunanlıların Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını elde etmesi ve hemen ardından Kıbrıs'tan giden Poul Vondiziano isimdeki elçinin, Ada'nın Yunanistan'a bağlanması için çaba harcanması gerektiğini belirtmesi dikkat çekicidir (An, 1996: 49). Bu konuda yapılan ilk faaliyetler, Kıbrıslı Rumlar için Enosis uygulamalarının ilk örnekleri sayılmaktadır.

Yunanlılar, birbirinden kopuk ve dağınık coğrafyalarda yaşayan Elenleri bütünleştirmek ve ulus kimliği içinde birleştirmek için okulları bir araç olarak kullanmayı düşünmüşler ve kısmen de başarılı

olmuşlardır. Örneğin Kıbrıslı Rumlardan birtakım şahıslar, üniversite eğitimi için Yunanistan'a gitmişler ve oradan edindikleri fikirlerle, özellikle de Elen ulusal kimlik ve değerleri ile geri dönmüşlerdir. Dolayısıyla Kıbrıslı Rum aydınların önemli bir kısmı, siyasal programın bir parçası olarak etnisiteye bağlı kalmışlar ve bunu da siyasal kimliğe dönüştürmüşlerdir (Alpar, 2005: 117).

Bunun dışında etkili olan bir diğer yöntem ise Elen konsolosluklarının ve temsilciliklerinin kurulmasıdır. Zira kurulan konsolosluklar ve temsilcilikler, Ada'daki Elen ulusalcılığını desteklemişler ve örgütlenmelerine yardımcı olmuşlardır (Mavratsas, 2003: 51).

Aslında Rum toplumunun siyasal anlamda Enosis'e yönelmesi, etnisiteden ayrılarak daha geniş bir politikaya yönelmesiyle başlamıştır. Gellner'in fikrine göre, örtüşen kültürel özelliklerle tanımlanan bir ortamda etnik gruplar, var oluşsal durumundan emin olmanın dışında, kendi siyasal coğrafyaları için de politik bir sınır çizmek istemektedirler. İşte bu andan itibaren etnisitenin siyasallaşmaya başladığı ve zamanla bunun, *etnik ulusalcılığa* dönüştüğü iddia edilmektedir (Gellner, 1998: 59). Gerçi Gellner, bunun yönetilenlerle yönetenlerin aynı etnik kökenden ve sadece ulus-devlet için geçerli olduğunu vurgulasa da Kıbrıslı Rumların Yunan ulus-devletinin bir parçası olma isteğine gem vurmadığı açıktır. Zira Kıbrıslı Rumların toplumsal dönüşümü, bölgesel kimliğinin dışında, süregelen bir politik isteğe bağlanmakta ve etnik kimliğin ulusal kimliğe evrildiği aşamaya tekabül etmektedir.

Esasında Kıbrıs Rum halkı ve bireyi için bunun anlamı şudur: Buna göre Enosis kavramı, Kıbrıslı Rumların siyasal kültürü ve kimliği için gerekli görülen ve ihtiyaç duyulan bir anlama karşılık gelmekte olup politik sınırları belirlemeye yardımcı bir manaya dönüşmektedir. Kıbrıs Rum halkının siyasal kimlik veya kamusal alan oluşumunun, çevresel çıkarların bazen kesiştiği, bazen de örtüştüğü bir ortamda ortaya çıktığı ifade edilebilir. Ancak şunu belirtmek gerekmektedir ki Kıbrıslı Rumlarda toplum ve birey açısından Megali İdea doktrini; ulusal benlik, kültürel kimlik ve tarih misyon inşasında etkili olmuştur. Buna göre Kıbrıslı Rumlarda; ulusal kimliğin Elen-Ortodoks sütunları üzerinde şekillenmesine ve irrédantist Elen ulusalcılığının ivmelenmesinde büyük rol oynadığı açıktır (Kızılyürek, 2003: 83). Özellikle Kıbrıs'ta Rum halkı nezdinde 1904-1931 yılları arasındaki lise düzeyindeki müfredat programında, *Rum Hristiyan* kavramının ilk kez kullanıldığı ve ayırt edici bir özellik taşıdığı görülmüştür.

Osmanlı yönetimi boyunca siyasal ve sosyal bir öge olarak görülen ve değerlendirilen kilise ve yönetimi, Ada'da Rum halkı içinde Enosis idealini karakterize eden ve bu ideolojinin yaygınlaşmasını sağlayan en önemli sosyal, siyasal ve dinî müessese olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle dinin kültüralist yapısı ve Ortodoksluğun fanatik unsurlarının Yunan ulusalcılığı ile birleşmesi sonucunda, kilise farklı bir anlam kazanmıştır. Bu da kilisenin ulusal değerlerin doğal koruyucusu sıfatını taşımasına neden olmuştur. Kaldı ki kilise, bu özelliğini İngiliz sömürge döneminde de artırarak devam ettirmiştir.

Aslında İngiliz sömürge yönetiminin Ada'da tesis ettiği nizama göre kilise ve yönetimi, Kıbrıs Rum halkını temsil eden *siyaset dışı* bir kurum gibi görülse de siyasal bir aktör veya güç olarak her zaman siyaset sahnesinin baş aktörü konumundadır. Ne var ki Enosis fikrinin yaygınlaşması, kilisenin kendi içinde birtakım görüş ayrılıklarının doğmasına da neden olmuştur. Esasında bu durum oldukça ilginçtir. Zira Kıbrıs'ta "*Kilise Krizi*" olarak isimlendirilen sorunun ana odağı, Rum-Ortodoks kilisesinin geleneksel *piskoposları* ile Enosis'i militanca savunan, radikal veya devrimci ruhla mücadele etmeye hevesli burjuva aydınlarının desteklediği *revizyonist piskoposlar* arasında cereyan etmiştir (Kızılyürek, 2003: 80). Özellikle Kıbrıs'ta 1920'li yıllara kadar Enosis'in en büyük savunucuları, *kilise* ve küçük bir *aydın zümre* olmuştur. Ancak bu iki gruba, 1926 yılında kurulan *Kıbrıs Komünist Partisi* (KKP) karşı çıkmıştır. Zira KKP, Enosis'i reddeden bir politika takip etmiş ve kilisenin karşısında mücadeleye başlamıştır. Sosyalist bir çizgide olan partinin siyasal doktrini, "*Kıbrıs halkının*" emperyalizme yönelik duruşunu tanımlarken birlik ve beraberlik içinde emperyalizme karşı durması gerektiğini ileri sürmektedir. KKP, özellikle ulusalcı liderlerin söylemlerine ve eylemlerine karşı olduğundan, Enosis'e de cephe açmış ve emekçi güç olarak değerlendirdiği Türklerle Rumlara, emperyalizme karşı ortak bir cephe kurma çağrısında bulunmuştur. Bu çağrı ile ilgili olarak KKP'nin esas amacı, emperyalizme karşı özgürlükçü işçilerin ve köylülerin oluşturacağı bir *Kıbrıs Sovyet Cumhuriyeti*'ni kurmaktır (An, 1999: 63).

Bilindiği üzere KKP, kurulmazdan önce, 1 Mayıs 1919 tarihinde ilk faaliyetine başlamış ve Kıbrıs'ta sosyalist öğrenci birliği kurarak dikkatleri üzerine çekmiştir (Servas, 1999: 72). Ancak KKP'den önce

Nazareos adını alan bir birlik, dönemin şartlarına bakıldığı zaman Enosis'e karşı ilk duruşu sergileyen ve ilk tepki koyan kuruluştur. Ancak daha sonra KKP kurulmuş ve bazı yayınlarında Ada'daki komünist bloku genişletmeye çalışmıştır. Kıbrıslı Rumlar arasında bu olurken özellikle bu dönemde *Enosis* doktrinine ve *Elen ulusalcılığına* karşı söylemlerin ve eleştirilerin giderek ağırlaştığı görülmüştür. Örneğin 1921'de *Pysros* (Meşale),¹¹ 1925'te *Neos Antropos* (Yeni İnsan) ve *Avgi* (Tan) gibi yayın kuruluşları, Enosis'e karşı yayınlarını artırmışlar ve eleştirilerini yoğunlaştırmışlardır.

Bununla ilgili olarak bir felsefe dergisi olan *Avgi'nin* Yunan, Kıbrıslı Rum, Fransız ve Rus yazarlara yer verdiği (Servas, 1999: 72), *Neos Anthropos'un* ise daha çok özgürlükçü fikirlere önem verdiği ve yayın politikasını buna göre tasarladığı görülmüştür. Ancak bu derginin, Ada'da egemen olan sosyal sınıf ayrımlarının arttığını, Kıbrıs'ta Türklerle Rumların birbirine karşı mücadele etmemesi gerektiğini, hatta fakirliğe ve ayrımcılığa yönelik birlikte mücadele etmenin yararlı olacağını belirtmesi dikkat çekicidir (Mihailiadis, 2003: 305).

Kıbrıs'ta sol veya sosyalist hareketlere karşı yaşanan bu gelişmeler belli bir noktaya ulaşmasına rağmen KKP, Ada genelinde yapılan 1930 seçimlerini kaybetmiştir. 1930 seçimlerinde *otonomi* söylemini kullanan KKP, 1931 yılında çıkan ayaklanma ile yasaklanan siyasal faaliyetler neticesinde *Emekçi Halkın İlerici Partisi/Anorthotikon Kommatu Ergazomenu Lau* (AKEL) ile yeniden şekillenmiştir. Özellikle KKP'nin devamı niteliğinde olan AKEL, siyasal doktrininde ve davranışlarında değişikliğe giderek, *Enosis*'i desteklemiş, *Elen kimliğini* kuşatıcı üst kimlik olarak benimsediğini açıklamıştır (Alpar, 2005: 120). Hâl böyle olunca AKEL'in kurulmasının, Kıbrıslı Rumlar için önemli bir yenilik olduğunu söylemek oldukça zordur. Zira AKEL'in siyasal programı, Elenizm doktrininin dışında olmadığını, bu yöndeki davranışları desteklediğini ve 1974'e kadar Elen kimliğini, kuşatıcı bir üst kimlik olarak benimsediğini ifade etmektedir. Aslında AKEL, bunu *tek halk* söylemi çerçevesinde belirtirken Kıbrıslı Türkleri de bu kapsamın içine dâhil ettiği anlaşılmaktadır (Beratlı, 1999: 135).

AKEL'in ve kilisenin özellikle kullandığı "*halk*" kavramı tektir ve Kıbrıs'ta çok kimlikli önem vermemektedir. Ancak burada öne çıkartılan esas nokta, "*Kıbrıs Adası'nda tek halk yaşamaktadır ve bu halk kendi kaderini tayin hakkını kullanmak istemektedir*" (Kızılyürek, 2004: 61) tezinden başka bir şey değildir. Böylelikle AKEL, Kıbrıs'ta *tek halk* olduğuna vurgu yapmış ve demokrasinin, çoğunluğa göre şekilleneceğini belirterek, Elenizme uygun olarak siyasal programını meşrulaştırmıştır. Özellikle bu dönemde, AKEL ile kilise arasında cereyan eden görüş ayrılığı, Enosis karşıtlığından çok, Enosis'in gerçekleşmesini sağlayacak yöntemlerin nasıl olması gerektiğinden veya farklılığından kaynaklanmaktadır. AKEL'in, bu dönemdeki siyasal sloganının, *Enosis ve sadece Enosis* olduğu da bilinmektedir (Tamçelik, 1999: 16-38; Kızılyürek, 2003: 89).

Ancak AKEL'in kilise yönetiminden ve ideallerinden farklı Elen etnisitesine değil, işçilerin ortak mücadelesine ve özgürlüğüne önem verdiği bilinmektedir. Dolayısıyla öteki olarak tanımladığı unsur, sömürgeci şeklinde gördüğü İngiliz *yönetimi*'dir. AKEL'in 1940'lı yılların başından itibaren dile getirdiği *ulus* anlayışı, SSCB Başkanı Stalin'in ifade ettiği gibi *ulus* anlayışına dayanmakta olsa da son tahlilde sağ görüşlülerin *ulus* anlayışından öteye geçemediği iddia edilmektedir (Kızılyürek, 2003: 94). Sırf bu yüzden kilise, AKEL'in bu yöndeki etkinliğinden rahatsızlık duymuş ve karşısına *Kıbrıs Ulusal Partisi/Hareketi*'ni (KEK) çıkartmaya çalışmıştır.

1950'li yıllarda AKEL ve kilise yönetimi arasındaki mücadelenin, Ada'nın bütün yapısını, kurumlarını ve nizamını değiştirecek nitelikte olduğu görülmüştür. Ancak AKEL, ciddi bir manevra yaparak Enosis fikrine daha da yaklaşmıştır. Kaldı ki AKEL, BM Genel Sekreterliği'ne 23 Kasım 1949 tarihinde bir mektup göndererek Ada'nın tarihin en eski dönemlerinden itibaren *Elen Adası* olduğunu iddia etmiş ve Enosis'in gerçekleşmesi gerektiğini, bunun için referandum yapılmasını ve BM'nin de buna yardımcı olarak gözetiminde bulunmasını istemiştir (Kızılyürek, 2003: 92). Aslında AKEL, BM'ye gönderdiği bu mektupla, kilisenin çabalarına destek vermekle kalmamış, aynı zamanda Kıbrıs meselesinin *uluslararasılaştırılmasına* da yardımcı olmuştur. Bunun üzerine Mihail Muskos (III. Makarios) liderliğindeki

11 1921 yılında Marksist-Lenist ilkeleri benimseyen Leymosunlu bazı memurlar ve işçiler, İşçi Kulübü kurmuşlar ve *Pysros* adında bir gazete çıkartmışlardır (An, 2003: 169).

kilise yönetimi, Enosis'e ilişkin 15 Ocak 1950 tarihinde plebisit yapmış ve bu oylama sonucunda yüzde 95,73 oranında "evet" kararı çıkmıştır. Ancak bu oylamada, Rumların *açık oy* kullanmaya mecbur edilmesi, Türklerin ise oylamaya *katılmaması*, hukuk nosyonu açısından sakat bir durum arz etmektedir. Özellikle plebisit fikri, 1948 yılında ilk kez AKEL'in basın, yayın ve enformasyon birimi tarafından ortaya atılmıştır. Bu yüzden kilise yönetimi, AKEL'den önce davranarak plebisit fikrini hayata geçirmiştir. Gerçi aynı durum, Ada'daki toplumsal yapı için de geçerlidir. Örneğin kilise, AKEL'in Rum toplumu içinde etkinliğini azaltabilmek için *işçi ve meslek* sendikalarını ayırmaya çalışmış ve sol görüşlü PEO'nun karşısına, sağ görüşlü *Kıbrıs İşçileri Konfederasyonu*'nu (SEK) çıkarmıştır.

AKEL'in, Enosis çizgisine yaklaşması, solcu Kıbrıslı Türklerce tepkiyle karşılanmıştır. Bu yüzden AKEL, daha kuşatıcı olabilmek için siyasi tarzını kısmen de olsa yumuşatmaya çalışmıştır (Alpar, 2005: 122). 1949 yılında başlayan bu sürecin, AKEL'i ilk dönemdeki çizgisine götürmese de bazı özellikleriyle yumuşattığı görülmüştür. Böylece AKEL, Enosis fikrini büyük ölçüde törpüleyerek, Ortadoğu'daki sömürge karşıtı hareketlerle uyum içine girmeye çalışmıştır (Panayiotou, 2003: 233).

Kıbrıs'ta 1950'den sonra ortaya çıkan gerçek şudur ki Ada'daki halkların *kamuoyları ve kamusal alanları* neredeyse birbirinden ayrılmış, hatta parçalanmış gibidir. Özellikle bu noktada Kıbrıs Türk kimliği, Kıbrıslı Rumların karşısında somut bir duruş olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda AKEL'in, Ada'da *tek halk* söylemi karşısında, Türklerin yeni söylemi *iki halk* olmuştur. Bundan da anlaşılacağı üzere Kıbrıs'ta her iki halkın ideolojik söylemi, birbirinden farklılaşmış ve hızla ayrılmıştır. Bu nedenle ister Ada'nın kamusal alanında olsun ister Türk ve Rum halklarının toplumsal alanında olsun birlikten söz edilmesi mümkün olmamıştır. Bunun dışında Rum halkının nezdinde AKEL'in ve PEO'nun faaliyetleri, gerektiği kadar anlaşılammış olacak ki toplumsal düzeyde uzlaştırıcı olamamış veya birtakım sağ görüşlü çevrelerin etkin muhalefetine cevap verecek nitelikte bulunamamıştır.

Kıbrıs'ta dikkat çeken bir diğer nokta da bu dönemde *Kıbrıs Savaşçılarının Ulusal Birliği*'nin (EOKA) faaliyete geçmiş olmasıdır. Kilisenin desteğiyle kurulan EOKA, başta AKEL olmak üzere solcu çevreler tarafından *tepkile* karşılanmıştır. Ancak AKEL'in bu dönemdeki söylemi, hiçbir şekilde değişmemiş ve kullanılan slogan, hâlen daha *Enosis ve sadece Enosis* şeklinde belirlenmiştir. Esasında AKEL'in burada yapmaya çalıştığı şey, konuya pratik bir çözüm bulmaktır. Zira AKEL, Kıbrıs'ta silahlı mücadeleye karşı çıkmaktadır, ancak Yunanistan ile birleşmeyi de desteklemektedir. Şu bir gerçektir ki AKEL'in bu yöndeki çalışmaları, bizzat kendisiyle çelişmektedir. Özellikle ideoloji ile pratik arasında sıkışan AKEL, Enosis konusunda tenakuza düşmüş ve Ada'daki halkları kucaklama iddiasından uzaklaşmıştır. Bu durumdan kurtulabilmek için AKEL, konuya yumuşak bir geçiş yaparak Kıbrıslı Türklerle bütünleşmeye çalışmıştır. Bu yüzden AKEL, Kıbrıslı Türklerle toplumsal değil, bireysel haklar vererek, bu sorunu çözebileceğini düşünmektedir (An, 1999: 66).

Bu fikir ikliminde birtakım medcezirler yaşayan Kıbrıs Rum halkının, 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran taraf olarak genel kanaati yine de Enosis olmuştur. Ancak diğerlerinden farklı olarak AKEL'in, yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni ve kendine has özelliğini, emperyalizmin dayatması ve emperyalist aktörlerin uzlaşmasının bir sonucu olarak görmesi ve değerlendirmiş olması dikkat çekicidir. Kilise yönetimi ise yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne vatandaşlık hukukuyla bağlı vatandaşlarının mutlak egemenliğine saygı göstermeyerek Makarios'un deyimiyle "*siniko istihio*", yani bir başka deyişle "*aynı mekânda ikamet eden komşularıyla*" siyasal ortaklığı paylaşamayacağını ve buna bağlı olarak kurulan devleti de kabul edemeyeceğini açıklamıştır (Kızılyürek, 2003: 123). Dolayısıyla kurulan ortaklık devletinin tesis edilmesinden hemen sonra terör faaliyetlerine başlanması ve bununla ilgili örgütlü çalışmalara ağırlık verilmesi, siyasal alanda uzlaşıcı kimliğin hayat bulmasını engellemiştir. Ancak bu durum, Kıbrıslı Rumların Enosis idealini ya da Yunanistan'ın ulusal çıkarlarını engellediğinden, Rum liderliğini, sahip olduğu siyasal kimliği yeniden tanımlamaya ve kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne sahip çıkmaya yönlendirmiştir. Aslında Kıbrıslı Rumlar arasında yaşanan bu siyasal kırılma, başta kilise yönetimi olmak üzere siyasal unsurları ya da aktörleri yeni bir söyleme itmiştir. Özellikle Makarios, bu siyaseti *arzulanan ve gerçekleştirilen* şeklinde tasnif etmiş ve "*gönlümüzde yatan, Enosis'ten başka bir şey değildir; ama ne yazık ki şimdilik, Enosis mümkün değildir.*" (Kızılyürek, 2003: 123) sözleriyle tarif etmiştir. Dolayısıyla Makarios, *bağımsız, bağlantısız ve tarafsız Kıbrıs'a* yönelmiştir (Kızılyürek, 2003: 123).

Kıbrıs gibi *bağımsız, bağlantısız ve tarafsız* bir devletin, beraberinde siyasal bir kimliğinin de olması gerekmektedir. Bu yüzden siyaseten *Kıbrıslılık* kavramı üretilmiştir. Bu yöntemle *Kıbrıslılık* kavramı geliştirilmiş, reel hayata uyarlanmış ve siyasi alanda uygulanabilir bir konuma getirtilmiştir. Böylece Rum halkı içinde Enosis fikri, politikalar üstü bir kavram hâline getirtilmiş ve Ortodoks-Elen sentezi, bir ölçüde yumuşatılmıştır. Ancak Enosis fikri, her hâlükârda Elen ulusalcılığının ana söylemi olmuş ve siyasal hayatta canlılığını korumuştur.

Özellikle belli bir dönem histeri derecesinde tutku ile savunulan Enosis ideası, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra günlük hayata etki eden başlıca güç unsurlarından biri olmuştur. Ancak esas etki, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nde gerçekleşmiştir. Zira Kıbrıs'ta laikliğin yükseldiği bir dönemde, kilisenin sadece bir ibadet kurumu olarak değerlendirilmesi, kilise yönetimini rahatsız etmiştir. Bu durumu değerlendiren kilise, Rum halkında ulusalcı duyguların kaybedilmemesi için *Ulusal İttifak* adı altında yeni bir birlik kurmayı hedeflemiştir. Özellikle kilise dışında bir başka kurumun bu fikri hayata geçiremeyecek olması, kilise yönetimini bu fikrin ateşli savunucusu yapmıştır (Mavratsas, 2003: 83).

Sonuç olarak denilebilir ki Kıbrıslı Rumların aydınlanma deneyiminin bağımsız ve kendine mahsus bir çizgide gerçekleşmemesi, Ada'da yaşayan her iki toplumun kamusal alanını birbirinden ayırmış ve kendi özel alanlarını etnisite temelinde yapılandırmasına neden olmuştur. Bu nedenle Kıbrıs'ta Rum halkının ve bireyinin sahip olduğu Ortodoks ve Elen kimliği; Ada'daki siyasal, kültürel, sosyal ve ideolojik yapıyı temelden değiştirmiş ve Batı tipi liberal demokrasinin¹² arzuladığı sivil toplum anlayışı gerçekleşmemiştir.

11.1.2.2. Kıbrıs Türk Halkında Türkçülük Fikri ve Taksim Uygulamaları

Osmanlı'nın son döneminde başlayan uluslaşma hareketleri, Kıbrıs'a da yansımış ve Rum cemaatinin birçok değerleri siyasallaştırmıştır. Özellikle Rum halkında etnik, kültürel ve yerel değerlerin Enosis fikriyle siyasallaşması, Müslüman Türk halkının ötelenmesine sebep olmuştur. Bu yüzden Müslüman Türk halkı, kendi kimliğini ve siyasal geleceğini belirleyen farklı bir arayışa yönelmiştir (Evre, 2000: ii). Aslında bu arayış, Kıbrıs'taki toplumların algılama dünyalarını farklılaştırmış, özellikle de Türk kimliğinin daha belirgin bir şekilde gündeme gelmesinde, gelişmesinde ve bugüne kadar aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Aslında bu durumu şu şekilde de yorumlamak mümkündür. Her şeyden önce Kıbrıs'ta Müslüman bir cemaatken *uluslaşma* sürecine geçmek, özellikle de *Türkçülüğe* bağlanmak, Ada'daki Türkler için bir *varoluş* unsuru şeklinde tezahür etmiştir (Egemen, 1996: 44; Evre, 2000: ii). Hatta bazı yazarlar bu durumu, Kıbrıslı Türkler için bir *varoluş problemi* olarak değerlendirmişlerdir. Zira bu yazarlar, Kıbrıslı Türklerin toplumsal bilincini, kendi coğrafyasından ziyade, Ada dışından edindiği fikrini ileri sürmektedirler. Dolayısıyla Kıbrıslı Türkler, kendine mahsus argümanlarını Ada dışından ve farklı referanslardan aldıklarını belirtmektedirler. Bu nedenle Kıbrıslı Türklerin aydınlanma deneyiminden bahsetmenin oldukça güç olduğu iddia edilmektedir. Hâlbuki Kıbrıs'ta yaşanan bu süreç, tarihi ve kültürel yapı gereği pek de garip karşılanmamalıdır. Kaldı ki bu dönemin konjonktürel yapısı da buna uygundur.

Özellikle Osmanlı'nın dağılma döneminde ilkin Sırp ve Yunanlılar başta olmak üzere diğer etnik grupların bağımsızlığını kazanması veya kazanmak için faaliyete geçmesi, devlet sisteminde revizyonun yapılmasına ve Batılı düşünce akımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde ilk aydınlanma hareketi olarak ortaya çıkan *Jön Türkler*, din ve etnik kökenden bağımsız bir yurttaşlık kimliğinden (*Osmanlılık*) ve bir *Osmanlı vatanından* söz etmişlerdir (Çetinsaya, 1999: 352; Kızılyürek, 2003: 150). Balkan yenilgisiyle (1912) karşılaşan *Jön Türkler*, soy bilincini öne çıkardıkları *Türkçülük* akımını geliştirmişlerdir (Akçura, 1991: 28). Esasında *Jön Türklerin* liderliğini yürüttüğü *Türkçülük* akımı, genel itibarıyla Batı'daki modernleşme hareketlerini özümseyen bir aydın hareketi olarak görülmektedir (Çaha, 1997: 35).

Kıbrıs'taki Türkçülük hareketi ise Türkçülüğün ana prensiplerini benimsemiş olmasına rağmen birtakım farklılıklara sahiptir. Aslında Kıbrıs'taki bu durumun belli başlı nedenleri bulunmaktadır.

12 Batı tipi liberalizm için bkz. (Eröz, 1982: 364; Topçu, 1998: 49).

Bunlar sırasıyla Ada'nın sömürge statüsünde bulunması, küçük bir coğrafyaya sahip olması ve entelektüel birikime sahip aydın grubunun olmamasıdır. Buna ilaveten Kıbrıs'ta eş zamanlı olarak yaşanan kolonyalizm, Elenizm ve Türkçülük akımları hem birbirlerini etkilemişler hem de birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bu yüzden Kıbrıs'ta kamusal alanda birtakım ideolojik çatışmaların yaşanması pek tabiidir. Örneğin Kıbrıs'ta Müslüman cemaatin Türkçülükle tanışması, II. Meşrutiyet'in ilanından sonrasına rastlamaktadır.¹³ Bu zamana kadar Ada'da bulunan Müslümanlar, Osmanlı'nın devlet sistemindeki cemaat yapısını korumakla mükellefken kendilerini hâkim millet olarak tanımlamışlardır. Aslında o dönemdeki bu algılayış, Osmanlı kimliğindeki Müslümanların sahip oldukları millet-i hâkime prensibiyle ilgilidir. Bu sebeple Kıbrıs'taki Müslümanlar, Ada'nın statüsünün değişerek İngiltere'ye kiralanmasına yoğun tepki göstermemişlerdir. Kaldı ki Kıbrıs'taki Müslümanlara göre İngiltere'nin Ada'da bulunması, Ada'daki Müslüman cemaat açısından Osmanlı kimliğinin korunmasına ve Enosis'e karşı durulmasına yardımcı olacağı şeklinde değerlendirilmiştir. Kıbrıslı Müslüman aydınların, Ada'da gelişen Elenizme karşı durabilmek için mevcut İngiliz yönetimiyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmalarının nedeni bu düşüncedir (Stavrınides, 1976: 24). Daha sonraki zamanlarda Kıbrıslı bir kısım Müslüman aydın, Ada'nın İngiltere tarafından ilhak edilmesini, Yunan irredantizmine karşı bir kalkan olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla bu dönemden başlayarak Kıbrıslı Türkler arasında ulusalcı tepkiler şekillenmeye başlamış ve yoğunlaşarak devam etmiştir. Özellikle Jön Türk hareketinin bazı temsilcilerinin II. Abdülhamit rejiminden kaçarak Kıbrıs'a yerleşmesi, Ada'da küçük de olsa bir aydın grubunun doğmasına neden olmuştur (Tamçelik, Kasapoğlu, 2016: 56-59). Dolayısıyla Rumların Enosis olgusu, Kıbrıs'taki Türkler arasında ilk kez Osmanlılık fikri dışında birtakım düşüncelerle karşılaşmaya başlanmıştır. Örneğin 1891 yılında Türkler tarafından kurulan Kiraathane-i Osmaniye'nin, Rumların kurduğu Kipriagos Silagos'a (Kıbrıs Kahvehanesi) denk geldiği değerlendirilmektedir (Ünlü, 1981: 17). Aslında Kiraathane-i Osmaniye, siyasal bir nitelik taşımamasına¹⁴ rağmen, Kıbrıslı Türk aydınların fikir alışverişinde bulunduğu, eleştiri yapabildiği, siyaset üretebildiği sosyal içerikli bir kulüptür (Yurdakul, 1990: 43). Dolayısıyla Kıbrıslı Türkler arasında bu amaçla kurulan ilk kurum olduğu söylenebilir.

Bunun haricinde Kıbrıslı Türkler için *Saded*'den sonra ikinci bir gazete olan *Zaman* gazetesinin yayımlanması, önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü II. Abdülhamit taraftarı olan ve buna göre yayın yapan bu gazetenin yazarlarından Muzaferüddin Galip, Kûfizâde Asım, Mehmet İrfan ve Mehmet Faik'in Jön Türk hareketini benimsemesiyle, yayın politikasını değiştirmiştir (Tamçelik ve Kasapoğlu, 2016: 62-63). Özellikle daha önce pek kullanılmayan *hürriyet*, *anayasa* ve *meşruiyet* gibi kavramlar, bu gazete ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır (Ünlü, 1981: 18). Ancak genel olarak benimsenen husus; Enosis'e muhalefet etmek, ulusal kimliği korumak ve İstanbul yönetimine karşı duyulan güvenin devamını sağlamaktır (Yurdakul, 1990: 40; Beratlı, 1999: 38). Ancak *Zaman* gazetesinin belli bir süre sonra padişaha karşı duruş sergilemesi, *Osmanlıcılık* hareketini destekleyen bazı yazarları, özellikle de İstanbul yönetiminin tepkisini çekmiş olmalı ki 22 Ağustos 1892 tarihinde *Zaman*'dan ayrılan Jön Türk hareketinden bir grup yazar, *Yeni Zaman* gazetesini çıkartmışlardır. Ardından *Yeni Zaman* gazetesi de kapatılmış ve 3 Mart 1893 tarihinde *Kıbrıs* adında yeni bir gazete daha yayımlanmıştır. Bunu takip eden yıllarda *Kokonoz* (1896), *Feryat* (1899), *Mir'at-ı Zaman* (1900) gibi gazeteler, Jön Türk hareketini desteklemeye çalışmışlardır (Özoran, 1966: 472; Yurdakul, 1990: 40-43; Samani, 2007: 214-215; Tamçelik, Kasapoğlu, 2016: 78-91).

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Kıbrıs'taki Müslüman cemaatin sosyal, kültürel ve siyasal hayatı, büyük ölçüde canlanmıştır. Bu süre zarfında Ada'da İttihad ve Terakki Cemiyeti kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır (Hanioglu, 1989: 261). Bunun yanı sıra İstanbul'daki İttihad ve Terakki'nin etkisiyle kurulan ve adında *Türk* kelimesinin geçtiği ilk kurum olan *Türk Teavün Cemiyeti* (1908) faaliyetlerine

13 *Türkçülük* akımı, bu dönemde Osmanlı coğrafyasında yayılmaya başlamıştır. Bunun için bkz. (Ağaoğulları, 1987: 182).

14 Kıbrıs'ta Hristiyan toplumun gelişim düzeyi, sahip olduğu imkânlar, eğitim ve ticarete yaptıkları atılımlar, Ada'daki Müslüman toplum için ölçüt konumundaki hedeflerdir. Dolayısıyla Kıbrıs'ta Müslüman ahali, ekonomik ve toplumsal yaşamda Hristiyan toplumun düzeyine ulaşmak için *Kiraathane-i Osmaniye* adı verilen yeni bir cemiyet kurmuştur. Ancak bu cemiyet, siyasi amaçtan çok, Müslüman toplumunun Hristiyan toplumundan geri kalmışlığını gidermekle ilgilenmiştir. Bunun için bkz. (Vural, 1996: 81).

başlamıştır (Polat, 1998: 11; Evre, 2004: 48). Bilindiği gibi cemiyetin adında bulunan *Türk* kelimesinin, Ada'daki Türk halkı için siyasal, kültürel ve sosyal değeri ifade etmekle birlikte, daha çok Jön Türkçü bir bakış açısıyla ilgili olduğu değerlendirilmektedir.

1909 yılında ise *Hürriyet ve Terakki Cemiyeti* adını alan *Terakki Kulübü* ve *Hürriyet Kulübü* açılmıştır (Polar, 1998: 12). Dönemin gazeteleri *Sünuhat* ve *Seyf* de Jön Türk hareketine destek veren yayınlar yapmışlardır. Aslında bu zamana kadar Kıbrıs Türk halkından pek teveccüh görmeyen Jön Türk hareketi ve bu hareketi destekleyen matbuat ve cemiyet faaliyetleri (Samani, 2007: 214), Rumların Enosis çalışmalarıyla yavaş yavaş taraftar bulmaya başlamıştır (Landau, 1981: 48). Örneğin 3 Şubat 1908 tarihinde Mağusa'da Namık Kemal'in yazdığı *Vatan Yahut Silistre*'nin sahnelenmesi, Rumların o sıralarda artan Enosis eylemlerine karşı tepki verilmesi ve yardım toplanılması dikkat çekicidir (Yurdakul, 1990: 47-48; Alpar, 2005: 128). Özellikle Jön Türklerin etkisiyle Ada Müslümanları arasında başlayan *Osmanlılık* akımı, belirgin bir değişikliğe uğramış ve bu durum, Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla birlikte hız kazanmıştır. Nitekim Kurtuluş Savaşı'na yardım için yürütülen kampanyalarının başlaması ve matbuatın Anadolu'daki mücadeleyi destekleyen yazılar yazması, Ada Müslümanları arasında *Anadolu, Türklük, vatan*,¹⁵ *millet* vb. kavramların daha büyük bir anlam kazanmasına yol açmıştır (Evre, 2000: 37; Tamçelik, 2021: 2151-2159). Bu dönemdeki cemiyetlerin temel düşüncesi; ulusal mücadeleyi desteklemek ve yardım için kampanyalar düzenlemektir. Buna göre yardım amaçlı ve gönüllü esasına göre çalışan bu kuruluşların bazıları *Muhacirin-i İslamiye'ye Yardım Cemiyeti*, *Neşr-i Maarif Cemiyeti*, *Maarifi Himaye Cemiyeti*, *Maarifi Geliştirme Cemiyeti*, *Himaye-i Mekatip Cemiyeti* vb. şekildedir (Gazioğlu 1996: 189; Evre, 2004: 53).

Jön Türk hareketinin sosyal alanda yayılması, zaman içinde siyasal alanda da kendini göstermesine neden olmuştur. Örneğin Kavanin Meclisi'nde ve Evkaf yönetiminde bulunan ve eski gelenekten geldiği değerlendirilen kişilere *Evkafçı* (Hükümetçi/İngilizci) denirken bunların karşısında yenilikçileri ifade eden ve Türkiye'deki devrimlerin Ada'ya yansımaları isteyen *Halkçılar* (Milliyetçiler/Kemalistler) arasındaki çekişme her daim kendini göstermiştir (Egemen, 1996: 45; Tamçelik, 2021: 2168).

Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından Anadolu'da modern Türk devletinin kurulması, Ada'daki Türklerin, Rumların *Elenizm* ideası ile İngiliz *sömürge yönetimi* arasındaki sıkışmışlık durumunu rahatlatmış ve ulusal bilincin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle 1930'lu yıllarda yükselen *Türk imajı* ile güçlenen *Atatürk imgesi*, Ada'daki Türk aydınları için bir *varlık, kimlik, benlik* ve *karşı koyma* anlamına evrilmiştir (Kızılyürek, 2003: 220). Buna göre Ada'daki matbuat ve cemiyetlerin, Kurtuluş Savaşı süresince bir yandan Anadolu'daki mücadeleye destek verirken öte yandan da Ada'daki iç siyasal dengeyi Türkiye'deki yeni rejimin çizgisine kaydırdığı görülmüştür. Hâl böyle olunca Kıbrıslı Türkler arasında *Evkafçılara* karşı *Halkçılar* daha çok itibar görmeye başlamışlardır. İşte bu durum, Enosis fikrinin karşısında yeni bir ulusalcılık anlayışını geliştirmiştir. Özellikle ulusalcılık görüşünü savunan gazeteler arasında *Söz*, *Doğru Yol*, *Vatan* ve *İrşad* sayılabilir (Evre, 2004: 53). Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki Ada'da hâkim olan ana söylem, *Osmanlılık* ve yeni *Türk kimliği* üzerine odaklanılmıştır. Özellikle bu odaklanma, zamanla sentez olarak kendini göstermiş ve bununla ilgili olarak 1924'te kurulan *Kıbrıs Türk Cemaat-i İslamiyesi*'nin, *Evkafçılarla Halkçılar* arasında Osmanlı-Türk sentezinin uzlaşmasına neden olmuştur.

Türkiye, Lozan'da oluşan yeni sisteme göre devrimlerine hız verirken Ada'daki birtakım Türk aydınları da bu devrimlerin uygulanmasını istemişlerdir. Örneğin yeni Latin harflerle eğitime önem verilmesi, şapka devriminin yapılması, 29 Ekim'in ulusal bayram olarak kutlanması vd. hususlar bunlardan bazılarıdır (Behçet, 1969: 314; Yurdakul, 1990: 72-77; Nesim, 1990: 37; Egemen, 1996: 44; Şahin, 1997: 97-101).

Yaşanan bu gelişmeler ışığında Kavanin Meclisi seçimlerine (1930) katılan Kıbrıslı Türkler, Ada'daki Türk konsolosluğunun desteğiyle Mehmet Necati Mısırlıoğlu (Özkan) ve Mehmet Zekâ *Halkçılar*

15 Burada *vatan* diye ifade edilen değer, *ulusalcılık* literatüründe geçen *kutsal toprak*tır. Hobsbawm'un (1995: 70) ifadesiyle *ulustan* önceki döneme dayanan bu kavramı, Kıbrıslı Türkler de haklarını savunurken kullanmışlardır. Aslında bu ifadeyi, Kıbrıslı Türklerin Ada'ya ilişkin tezlerini meşrulaştırmak için kullandığı kavramlardan birisi olarak değerlendirmek gerekmektedir. Buna göre bu ifadeyi, Kıbrıs'taki Türk ulusalcıları da kullanmışlardır.

grubundan, Dr. Eyüp M. Necmettin ise *Evkafçılar* grubundan seçimi kazanmışlardır (Annual Reports, 1930: 122). Kavanin Meclisi için 1 Mayıs 1931 tarihinde yapılan seçimlerin hemen sonrasında Mehmet Necati Mısırlızade önderliğindeki bir grup aydın, Lefkoşa'da *Meclis-i Milli'yi* toplamış ve Ada'daki Türkler arasında *gelenekçilerin* karşı olduğu bir pozisyonda Müftülük, Evkaf İdaresi ve Şer'i mahkemelerin revize edilmesi yönünde muhtelif kararlar almıştır. Ancak bu kongreden sonra, *yenilikçilerle gelenekselciler* arasında çekişmeler artmış ve bu durum, basına da yansımıştır. Özellikle *Söz* ve *Masum Millet* gazeteleri, *Meclis-i Milli'yi* ve süreci desteklerken Evkafçıların yayın organı *Hakikat* gazetesi ise eleştiri yapmaktan geri durmamıştır. Örneğin *Söz* gazetesi, *Meclis-i Milli'de* alınan kararları “*Ada Türkü'nün Milli Misakı*” (Evre, 2004: 76) şeklinde yorumlarken *Hakikat* gazetesi ise “*bu gibi hareketleri, ... hükümetten başka dayanağı olmayan, İslâm azınlığını¹⁶ vahim akibete sürüklemektedir.*” (Beratlı, 1999: 103) şeklinde değerlendirmiştir. Nitekim Ada'daki sömürge yönetimi, *Meclis-i Milli* ve kararlarını tanımadığını açıklamış (Konur, 1938: 52) ve hemen ardından 1931 isyanı nedeniyle, Rumlarla birlikte Türklerin de ulusal simgelerini kullanmasını ve siyasal örgütlenmesini engellemiştir.

Buna rağmen 18 Nisan 1943 tarihinde Dr. Fazıl KÜÇÜK liderliğindeki *Halkçı Parti*, Necati ÖZKAN önderliğindeki partiyle ve Avukat Fadıl KORKUT'un başkanlığındaki partinin bir araya gelmesiyle, *Kıbrıs Türk Adası Azınlıklar Kurumu* (KATAK) kurulmuştur. Aslında KATAK'ın kurulmasının altında yatan gerekçelerden biri de İngiltere'nin 1943 yılında Ada'ya kendini yönetme hakkının (self-government) verilebileceğini ifade etmesidir. Rumların uzun süreden beri istediği şey de budur. Gerçi bunun uygulanması, yani *self-government* hakkının tanınması, Kıbrıslı Türkler için de siyasal örgütlenmeyi teşvik edici bir durum oluşturmuştur. Nitekim İngiltere de bu türden bir mücadeleyi desteklemiştir (Choisi, 1993: 21; Egemen, 1996: 68). Dolayısıyla KATAK'ın, Kıbrıslı Türklerin Enosis ideasına karşı ilk siyasal ve kitlesel muhalefet kurumu olduğu söylenebilir. Bunun dışında KATAK'ı, anavatan Türkiye'ye yönelik benzeşimin bir tezahürü olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu yüzden KATAK, Kıbrıs Türk siyasal hayatında ciddi bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki KATAK, gerçekte üç yönlü bir fonksiyona sahiptir. Buna göre Türklerin Rumlarla birlikte grev vb. toplumsal eylemlere girmesini önlemiş, ikincisi Kıbrıslı Türkler arasında sosyalist hareketlerin gelişimini engellemiş ve üçüncüsü ise Rumların Enosis fikrine karşı dengeleyici bir pozisyon kazandırmıştır. Buna göre KATAK'ın üstlendiği *misyon* Enosis'i engellemek ve Türkiye'yi Kıbrıs'la ilgilenmeye zorlamaktır (Kızılyürek, 2003: 225).

KATAK'tan ayrı olarak Kıbrıslı Türkler arasında *Türk İşçiler Birliği* (1943), *Kıbrıs Türk Kurumlar Birliği* (1945) ve *Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu* (1949)¹⁷ kurulmuş ve tamamı, Enosis'e karşı olmuşlardır.

1950'li yıllara gelince Kıbrıs'ta artık bir *kimlik edinme* mücadelesi bulunmamaktadır. Bu zaman diliminden sonra Ada'daki her iki toplumda varlığını öteki üzerine inşa eden bir *ideolojiye sahip olma* çabası görülmektedir (Bizden, 1999: 2, 17). Örneğin Kıbrıs'ta Türk ulusalcılığının ana sloganı *Kıbrıs Türk'tür* şeklindeyken tali sloganı ise *Kıbrıs Yunan olamaz* noktasında birleşmiştir. Bu nedenle Kıbrıs'ın Yunan olmaması için İngilizlerin Ada'da kalması gerektiğine inanılmış ve bu yüzden İngiltere'nin self-government teklifi tamamıyla reddedilmiştir (Kızılyürek, 2003: 232).

Buna karşın Büyük Britanya yetkililerinin ileri sürdüğü *Taksim tezi* (1956), Kıbrıslı Türkler için gerekli yasal zemini oluşturmuş ve zamanla geliştirilmiştir. Böylece “*Kıbrıs Türk'tür*” ile başlayan, “*Kıbrıs Yunan olamaz*” ile süren ve “*Ya Taksim, Ya Ölüm*” ile şekillenen bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla önceleri anavatan Türkiye'yle özdeşleşme duygusunu ortaya atan (Alankuş, 1988: 129), daha sonra etnik Türk kimliğine bürünen ve son olarak da 1940'lı yıllarda anavatan Türkiye'ye bağlanmak isteyen ulusalcı bir reflekse dönüşmüştür. 1950'li yıllarda ise Kıbrıs'ta çabalarını artıran Türk

16 Aslında *Hakikat* gazetesi, Ada'daki Türkleri “İslam ahalisi”; *Doğru Yol* ve *Söz* gazeteleri ise “Kıbrıs Türk Cemaati” olarak tanımlamaktadır. Bu ayırım için bkz. (Egemen, 1996: 61).

17 Bu kurumu; *KATAK*, *Milli Parti*, *Çiftçiler Birliği*, *Lefkoşa Türk Spor Kulübü*, *Lise Mezunları Kurumu* ve *Viktorya Kız Lisesi* mensupları oluşturmaktadır (Beratlı, 1999: 175).

ulusalcılığı, siyasal bir programa dönüşmüş ve kitleselleşerek aksiyoner bir ideoloji hâline ulaşmıştır (Evre, 2000: 4; Kızılyürek, 2003: 244).

Kıbrıs Türk halkında Enosis olgusu, ilk önce EOKA'nın, ardından da TMT'nin kurulmasıyla birlikte kendi içinde radikal bir dönüşüme uğramıştır. Zira dünyada değişen konjonktür gereği Soğuk Savaş söylemine uygun olarak hareket edilmiş (Tüzünkan, 2007: 426) ve bu durum, Ada'da hissedilir bir şekilde antikomünizm propagandasına dönüşmüştür. Bu durum, Ada'da her iki halkın yöneticilerinin sağ grup altında toplanmasına ve siyaseten muhafazakârlaşmasına neden olmuştur. Kaldı ki Ada'da yaşanan muhafazakârlaşma sürecinin, anti-Elenizm ile anti-Türkizm gibi akımları gölgede bırakacak şekilde *antikomünizme* dönüştüğü görülmüştür (Darendeliolu, 1968: 216-220).

Bu gelişmeler sonucunda denilebilir ki Rum ve Türk halkları, kendi öz eleştirisini yapmaktan uzaklaşmışlar ve kamusal alanla uzlaşması gereken *sivil toplum anlayışını*, tümüyle tasfiye etmişlerdir. Dolayısıyla sömürge döneminde ortaya çıkan yeni kamusal alanın, KKTC'nin kurulmasından, bir başka deyişle ulus-devlet tesis edilmesinden sonra da aynı karakteristik özelliği koruduğu görülmüştür.

11.1.3. Kıbrıs Cumhuriyeti Döneminde Kamusal Alanın Özellikleri ve Sivilleşme Hareketleri

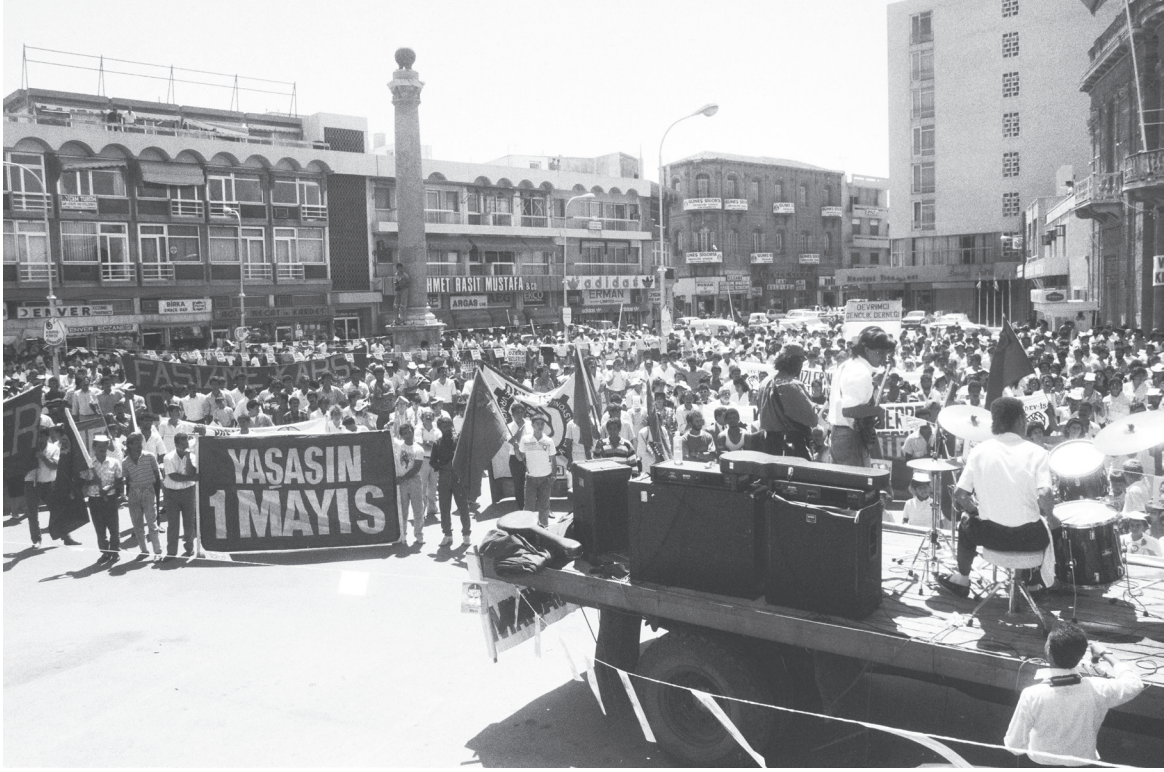
Kıbrıs'ta vuku bulan toplumsal çatışmalar, uluslararası siyasetin güç dengesini tehdit ettiğinden, başta Amerika olmak üzere birçok devlet bu durumdan rahatsızlık duymuştur. Sonuçta ABD, NATO ve BM'nin arabuluculuğuyla taraflar arasında anlaşma imzalanmış ve 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur.

Bunun doğal bir sonucu olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin *bağımsız* bir devlet olduğundan söz edilemez. Zira Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanan uluslararası bir anlaşmayla oluşan bu devlet, meseleye taraf olan ülkeler arasında yapılan *uzlaşmaya* göre inşa edilmiştir. Hâl böyle olunca da bu mevzuyla uğraşan bilim insanları, yeni kurulan bu devleti *anlaşmalı devlet* (consensual state) veya *kendine özgü devlet* (sui-generis) olarak tanımlamışlardır. Ancak ulusal kimliklerin ve etnik çatışmaların zirvede olduğu bir dönemde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti ne Kıbrıs'taki halkları ne de anlaşmaya imza koyan tarafları tatmin etmiştir. Özellikle Makarios, "*Londra Anlaşması ile yeni bir devlet yaratılmıştır; ancak yeni bir millet yaratılmamıştır.*" (An, 1999: 50) şeklindeki sözleri ile Elen kimliğinden vazgeçmediğini ve Enosis ideasının dışına çıkılmadığını göstermiştir. Esasında Türk tarafının tepkisi de Makarios'un-kinde pek farklı değildir. Çünkü Türk liderler de Kıbrıs Cumhuriyeti'nin sakıncalarını her vesile ile dile getirmişlerdir. Ancak bağımsız Kıbrıs devletinin kurulmasıyla birlikte ciddi bir sorun daha ortaya çıkmıştır. Buna göre Ada tarihinde ilk kez gündeme gelen bu sorun, devlet yönteminin nasıl olacağıyla ve vatandaşlık hukukunun nasıl uygulanacağıyla ilgilidir.

Aslında Ada'daki halklar, aynı Ada'da yaşamalarına rağmen, modernizmi ve bunun aşamalarını birbirinden farklı yaşadıkları için siyasal anlamdaki toplumsal ilişkileri de istenilen düzeyde gelişmemiştir. Özellikle sömürge iktidarının kurumsallaştırdığı ve etnik ayrılığa dayalı algılayışın, bizzat yeni kurulan devletin Anayasası'na da nakşedildiği görülmüştür. Bu yüzden olası bir *ortaklıktan* veya *Kıbrıs vatandaşlığından* söz etmek mümkün olmamıştır. Esasında sosyalistlerin *tamamen*, komünistlerin *kısmen* savunduğu, ancak muhafazakâr ulusalcıların ise tümden *reddettiği Kıbrıslılık* hükmü, artık yok gibidir. Kaldı ki Kıbrıs Anayasası'nda, *Elen ve Türk* olan Kıbrıs vatandaşlığı ibaresinin bulunması bile bu görüşü desteklemektedir. Çünkü bu hadise, tarihî bir sürecin doğal bir sonucudur.

Diğer yandan Anayasa'da üniter ve *bağımsız* olduğu belirtilmiş ise de kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin *sui-generis* yapısı, onun bağımsız bir ulus-devlet olduğunu göstermemektedir. Zira Kurucu Antlaşmalara göre Büyük Britanya'ya egemen üs bölgelerinin verilmesi ve Cumhuriyet Anayasası'nda herhangi bir değişiklik yapılmaması gibi unsurlar, ulus-devletin *egemenlik* ilkesini zedelemekte, *bağımsızlık* ilkesini de ihlal etmektedir.

Ulus-devlet anlayışından farklı olarak kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, sivil toplum açısından değerlendirildiğinde demokratik, bağımsız ve yurttaşlık hukukuyla ilgili farklı bir devlet olduğu kuşkusuzdur. Dolayısıyla bu devlet, Ada'da kolektif iradeyi oluşturabilecek konumda değildir. Bunun tam aksine denilebilir ki Kıbrıs'ta iki toplumluluk anlayışı, etnik bölünmeyi hukuk nezdinde temellendiren,

Fotoğraf 11.1. 1 Mayıs 1989 İşçi Bayramı (Kaynak: TAK arşivi)

hatta yasallaştıran bir hâl almıştır. Nitekim Anayasa'da vatandaşlık, *soy bilincine* göre düzenlenmiş olup Türk ve Elen toplumuna göre tanımlanmıştır. Aslında Anayasa'da tanımlanan bu ifade, vatandaşlık hukukunun pratikteki durumunu belirlemektedir. Çünkü Batı tipi liberal toplumlarda özne olan *bireyin* ve *bireyin değerlerinin*, etnik kimlik altında eritilmesi anlamına gelmektedir (Eröz, 1982: 364; Topçu, 1998: 49; Alpar, 2005: 136).

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin sivil toplum açısından bir diğer sorunlu yönü de kamusal alanla ilgili düzenlemeleridir. Özellikle kamu idaresinde benimsenen ve amir hüküm gereği 70/30 oranı, kendi içinde sorunlu olmanın dışında, yeni kurulmak istenen kamusal alanın birleştirici ve bütünleştirici demokratik potansiyelini de ötelemektedir. Aslında yeni kurulan devletin bütün düzenlemeleriyle ilgili olarak denilebilir ki *ayrı cemaatler, ayrı belediyeler, ayrı meclisler, ayrı okullar, ayrı kültürler, ayrı müfredat* vb. uygulamalar, toplumları ve onun siyasal oluşumunu *birlik* üzerine değil, *ayrılık* üzerine inşa etmiştir. Dolayısıyla bu durumun, her iki toplumu kendi kültürel kimliği içine hapsedtiği bir vakadır.

Teorik açıdan bakıldığında zaman Kıbrıs'ta kurulan yeni devletin sivil toplumu ve onun kamusal alanı, sosyal katmanlar arasındaki geçişe imkân vermeyen, yarı açık yarı kapalı bir işlevsiz model görünümündedir. Nitekim Kıbrıs Cumhuriyeti, kurulduğu 1960'tan 1974 yılına kadar geçen sürede halk desteğinden yoksun olmuş ve kolonyal yönetimden post-kolonyal döneme geçen bir idari düzen olarak görülmüştür (Alpar, 2005: 137). Uluslararası ilişkiler alanından sınırlı egemenliğe ve kısıtlı bağımsızlığa sahip olan bu yeni ortaklık devleti, Rum ulusalcıları için *Enosis'e* giden yolda bir merhale, Türk ulusalcıları içinse Ada'nın *taksimi* için önemli bir fırsat olarak görülmüştür (An, 1999: 49).

Aslında Kıbrıs'ta sosyopolitik iklim açısından bakıldığında *ortak vatandaşlık ruhunun* olmaması veya iki ayrı toplumun kolektif kültür bilincinin üst kimliklerde birleştirilememesi, siyaseten iki toplumu tekleştirememiş, aksine yeni kurulan devletin meşruluğunun sorgulanmasına ve yeni çatışma alanlarının doğmasına neden olmuştur. Denilebilir ki Kıbrıs'ta yeni kurulan devlet, meşruluğunu sivil

toplumdan ve bireyden almadığından hareketle, mevcut iktidar çeşitli vesilelerle gücünü ve iradesini kanıtlama ihtiyacını hissetmiştir. Bu nedenle gücü elinde bulunduran Rum erkinin temsilcileri, kamusal alanda ikinci gruba, yani Kıbrıs Türk halkına ve onun siyasal temsilcilerine karşı sindirme politikasına yönelmiştir. Dolayısıyla burada yeni Anayasa'nın özelliklerinden ziyade, onu uygulayacak kişilerin niyetini tartışmak gerekmektedir. Özellikle Ada'da yaşayan Türkler ve Rumlar, yeni kurulan devlete ait sembollerini çoğu zaman kullanmakta imtina etmişlerdir. Özellikle ulusalcı gruplar, ait oldukları *anavatanlarının* bayrağını, marşını ve söylemlerini benimsemişlerdir. İşin ilginç yanı, sol görüşlü kişiler de tepeden inme devletin nimetlerinden yararlanmak istememişlerdir. Aslında bu konuda Klerides'in önemli bir tespiti vardır: “[Kıbrıs bayrağı,] dünyanın en iyi bayrağıdır; çünkü hiç kimse uğrunda ölmeye hazır değildir.” (Kızılyürek, 2003: 105).

Yeni devletin yönetimi için yapılan Aralık 1960 seçimlerinde Cumhurbaşkanlığı'na Makarios, yardımcılığına ise Dr. Fazıl KÜÇÜK'ün seçilmesiyle birlikte Ada'da ulusalcı kesimin iki liderinin de devletin zirvesine oturduğu görülmektedir. Hâl böyle olunca, her iki toplum lideri, daha ilk günden itibaren anlaşamamaya başlamışlardır. Aslında her iki toplum liderinin anlaşamadığı temel konuların başında Rumların *Enosis* isteminde bulunması, Türklerin de *Taksim* politikasından vazgeçmemesidir. Özellikle yeni kurulan devleti daha ilk günden itibaren geçici bir çözümmüş gibi gören Makarios, Anayasa'yı sürekli olarak değiştirmek istemiş ve böylece *Enosis*'e giden yolu açmaya çalışmıştır (Kızılyürek, 2003: 110). Bunun için Makarios, siyaset ve hukuk dışı kanallardan istifade ederek EOKA'yı yeniden organize etmiş ve tedhiş faaliyetlerine yeniden başlamıştır (Kızılyürek, 2003: 113). Yeniden tesis edilen terör örgütünün başına ise yeni devletin İçişleri Bakanı *Polikarpos Yorgacis*'i getirmiştir. Buna göre organize edilen örgütün temel amacı, *Akritas Planı*'nın uygulanması ve buna bağlı *Enosis*'in gerçekleştirilmesidir.

Bu doğrultuda Makarios, 30 Kasım 1963 tarihinde 13 maddelik bir *anayasa değişikliği* önermiştir. Makarios tarafından önerilen değişiklik paketi, Türkiye ve Kıbrıslı Türkler tarafından reddedilmiştir (Tamçelik, 2019: 151-158). Bunun ardından Türklere karşı saldırılar başlamıştır. Aslında bu dönemde ortaya çıkan çatışma atmosferinin, Makarios hükümeti tarafından planlanmış olduğu değerlendirilmektedir. Zira bu ortamın doğmasına neden, 13 maddelik anayasa değişikliğinin *darbeci* bir mantıkla gerçekleştirilebileceğine inanılmasıdır (Kalodukas, 2003: 75). Ancak istenilen olmayınca Makarios'un, 1 Ocak 1964 tarihinde yeni devletin Kurucu Antlaşmalarına ek olan Anayasa'yı tek taraflı olarak *feshettiğini* açıklamış olması, iki toplumlu ortaklık devletinin yıkıldığını göstermektedir.

Bunun üzerine NATO ve BM, Ada'da yaşanan çatışmalara son verebilmek için ABD Başkanı Johnson'un Kıbrıs özel temsilcisi *Dean Acheson*'i görevlendirmiştir. Acheson, ardından kendi adıyla anılan planı hazırlamış ve taraflara sunmuştur. Ancak taraflar, bu planı reddetmişlerdir. Ancak bu planın içeriği oldukça önemlidir. Zira söz konusu planda, Meis Adası ile Karpaz Yarımadası'nın Türkiye'ye verilmesi, Ada'daki Türklere azınlık haklarının tanınması ve Ada'nın Yunanistan'la birleştirilmesi gibi hükümler yer almaktadır. Planın reddedilmesinin hemen ardından Kıbrıslı Türkler, 28 Aralık 1967 tarihinde *Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi*'ni kurmuşlardır. Ancak 1963'te başlayan toplumlar arası çatışmalar, 1968 sonuna kadar aralıklarla devam etmiştir.

Bu arada Yunanistan'da hükümet bunalımı başlamış ve 21 Haziran 1967 tarihinde darbenin gerçekleşmesiyle birlikte yeni bir Kıbrıs politikası takip edilmiş ve Makarios'a karşı önlem alınması kararlaştırılmıştır. Bu yüzden Yunan cuntasının ve Grivas'ın liderliğinde *EOKA-B* adında yeni terör örgütü kurulmuş ve ilerleyen zamanlarda *EOKA-B*, Makarios'a karşı darbe yaparak Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamaya çalışmış ve Ada genelinde tedhişe yol açmıştır.

11.1.3.1. Kıbrıslılık

1974 Barış Harekâtı, Rum toplumu nezdinde birtakım köklü değişikliklere neden olmuştur. Bunların başlıcaları sosyal, siyasal, kültürel, duygusal ve zihinsel algılamalarında yaşanan değişikliklerdir (Anastasiou, 2002: 588-589). Aslında yaşanan bu değişikliklerin belki de en önemlisi, sosyalist gruplarca savunulan, ancak geniş insan kitlelerce reddedilen, *Kıbrıslılık* kavramının giderek benimsenmesi ve savunulmasıdır.

Genel itibarıyla denilebilir ki *Kıbrıslılık* lafzı, Rum halkında 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, Türk halkında ise 1983'te KKTC'nin ilan edilmesinden sonra ortaya çıkan ve ulus inşa etme konseptinde beliren ideolojik bir kavramdır (Witting, 2005: 76; Akfırat, 2008: 172). Aslında *Kıbrıslılık* kavramı, Ada'da bulunan iki ayrı etnik grubun anavatanlarından farklı ve bağımsız bir varlık olduğunu, hatta kendilerine özgü karakteristik özellikleri bulunduğunu ifade eden bir anlamda kullanılmaktadır (Mavratsas, 2003: 60).

1920'li yılların sonunda İngilizlerin, Ada'ya *yerel özerklik* (local self government) verme önerisi görüşülürken bununla ilgili olarak ortaya atılan "Kıbrıslılık" tabiri, 9 Haziran 1932 tarihinde ilk kez resmî raporlarda kullanılmaya başlanmıştır (An, 1998: 135). Dönemin İngiliz sömürge valisi Ronald Storrs, Kıbrıs'ta hükümetin resmî işlemlerde *yerli* (native) kelimesini kullandığını ve bu tabirin yerel unsurları *tahkir ettiği* gerekçesiyle, *Kıbrıslı* (Cypriot) kelimesinin kullanılmasının daha iyi olacağını belirtmiştir (An, 1998: 135; Alpar, 2005: 141). Ada'daki sömürge yönetimi, *Kıbrıslılık* olgusunu, Enosis'e, özellikle de Rum ulusalcılığına ve ayrılıkçı faaliyetlerine karşı kullanılabilir bir unsur olarak da değerlendirmiştir. Aslında modernizmle yeni tanışan Ada halkları tarafından fazlaca bir anlam taşımayan ve kıymeti olmayan *Kıbrıslılık* tabiri, KKP'nin kurulmasıyla birlikte ideolojik bir anlam, toplumsal bir kimlik ve siyasal bir değer kazanmıştır.

Kıbrıslılığın, özellikle de o dönemde oluşan sol hareket içinde farklı bir anlamı daha vardır. Buna göre *Kıbrıslılık*, Ekim Devrimi'nin etkisiyle birlikte işçi sınıfının birliğini sağlamak için savunulması gereken bir değer olarak görülmüştür. Ne var ki *Kıbrıslılık*, Ada'nın sosyal, toplumsal ve siyasal ortamında yükselen Elenizm ve Türkçü akımlarından farklı olarak *etnik aidiyete* değer vermekten ziyade, *sınıf farklılıkları* temelindeki mücadeleyi anlamlandırması açısından önemlidir (Alpar, 2005: 141). Nitekim 1930'lardan 1940'lara kadar geçen sürede *Kıbrıslılık* kavramı, sosyalist görüşü savunanlar arasında değer kazanmışken İlerleme Partisi (The Party of Progress) liderlerinden Nicos Lanitis'ten destek almıştır. Bunun dışında liberal modernist gruplar, *Kıbrıslılık* anlayışına bir başka boyut daha kazandırmışlardır. Böylece Ada'daki siyasal kültüre yeni bir değer daha ilave edilirken (Witting, 2005: 78), sosyalist düşüncenin *Kıbrıslılık* anlayışı, *ortak yurt* için gerekli sınıfsal mücadele üzerine kurgulanmışken, liberal modernist anlayışa göre Ada'da ekonomik refahın oluşabilmesi için toplumsal iş birliği anlayışına dönüşmüştür. Ancak her iki grup arasındaki temel farklılık, sadece bununla sınırlı değildir. Çünkü *Kıbrıslılık* tabiri, sosyalist görüştekiler için enternasyonel işçi birliğine ve *tek halk* kavramına dayandırılırken liberal modernistçiler içinse *iki ayrı toplum* olgusuna referans yapmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi 1960 yılından önce KKP ve ardından gelen AKEL, Kıbrıs'ta *tek halk* olduğu gerçeğini savunmuş ve bu görüşü dillendirmiştir. Bu nedenle adı geçen bu kavram, sosyalistlerce ilk zamanlarda kullanılırken Enosis'e ve sömürgecilığe karşı durmuş ve sürekli çatışır bir pozisyonda bulunmuştur. Çatışmanın istenilen yararı sağlamadığını gören sosyalist gruplar, yeni bir söylem analizi geliştirmişler ve buna *Kıbrıs merkezli* (cypro-centrism) demeyi tercih etmişlerdir. Aslında bu tür bir *Kıbrıslılık* söylemi, Elen ulusalcılığı yerine *Kıbrıs'ı* ve onun *coğrafyasını* inşa ederek, güçlü bir siyasal arka plan yaratmayı, coğrafik temellere dayalı yeni bir ulusalcılık ideolojisi geliştirmeyi ve buna dayalı kültürel yapının kurulmasını amaçlamaktadır (Mavratsas, 1999: 29).

Kıbrıs Türk halkında ise yukarıda ifade edilen siyasal içeriğe uygun olarak *Kıbrıslılık* tabirini kullanan ilk kesim, *Cumhuriyet* gazetesi ve onun yazarları olmuştur. Buna uygun olarak gazetenin ilk sayısının başlığında, yeni kurulan rejimi, devleti ve nizamı desteklemek adına "*Kıbrıs Kıbrıslılarından*"¹⁸ lafzı ilave edilmiştir.

Ancak bazı yazarlar, Ada'daki her iki toplumda *Kıbrıslılık* anlayışına yönelen kişilerin esas amacının farklı olduğunu ifade etmektedirler. Buna göre esas amaç, her iki toplumda ulusalcı söylemlere karşı durulması ve buna gösterilen reaksiyonun sert olmasıdır. Bu nedenle *Kıbrıslılık* retoriklerinin geliştirilmesiyle ilgili olarak ortaya çıkan görüşler, Ada'daki iç dinamiklerin tepkisel bir sonucu ve bunun kavramsallaştırılması üzerine dayanmaktadır. Çünkü Ada'da ortaya çıkan Elenizm'e karşı Türklük bilinci artarken

18 Aslında bu durum pek de öyle değildir. Zira Kıbrıs, sahip olduğu coğrafya nedeniyle, kendi kaderini tayin etmekten uzaktır. Denilebilir ki, Kıbrıs'ın kaderini belirleyenler, daha çok *Kıbrıslı olmayan* güçlerdir. Bunun için bkz. (Gülcan, 2004: 140).

bunun kendi içindeki diyalektiği gereği, *Kıbrıslılık* bilincinin ivme kazanması gayet doğaldır (Witting, 2005: 89). Ancak bu tür ifadelerin aşırı genellemelere gidilerek söylendiği de açıktır.

Bu çerçeveden bakıldığında *Kıbrıslılık* doktrini, büyük ölçüde Elenizme, Türkçülüğe ve kolonyal yönetim anlayışına dayanmakla birlikte hem Rum hem de Türk halkında farklı anlamlar ifade etmektedir. Örneğin Kıbrıs Rum halkında 1974 öncesi *Kıbrıslılık* idraki, *Kıbrıs merkezçiliğine* ya da *bağımsızlık* iradesine dayanmaktadır. Ancak bu durum, sonraları *Elen ulusalcılığına* dönüşmüş ve en sonunda Yunan cuntasının Kıbrıslı Rumların iradesini yadsımasına karşın, kısa sürede artan bir *Rum ulusalcılığı* şekline evrilmiştir (Kızılyürek, 2003: 124). Ne var ki *Kıbrıslılık* terimi, 1974 *Barış Harekâtı*'ndan sonra Rum halkında anlamı değişmiş ve geçmişe tepki olarak yeniden gündeme gelmiştir. Hâl böyle olunca geçmişin ve yaşanmışlıkların yeniden ele alınmasını gerektiren *yeni bir tarih ve Kıbrıs* tasavvuru ortaya çıkmıştır ki *Kıbrıslılık* lafzı, anlam itibarıyla yeniden revize edilmiştir. Bunun sonucunda 19 Mart 1975 tarihinde *Yeni Kıbrıs Derneği* kurulmuş ve bu kavram yeniden revize edilerek hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla bu dernek, *Kıbrıslılık* fikrine ilk defa olarak metodolojik bir yaklaşım¹⁹ getirmiş ve liberal modernist gelenekten gelen aydınları kendi çatısı altında bir araya getirme başarısını göstermiştir.

Adı geçen bu dernek, *Kıbrıslılık* algısını yeniden yapılandırmayı ve Ada'daki toplumlar arasında iletişimi geliştirmeyi kendine misyon ve hedef edinmiş bir kuruluştur. Bu nedenle Rum halkında *Kıbrıslılık* tasavvurunun kabulünde *Yeni Kıbrıs Derneği*'nin büyük bir rolü ve katkısı vardır. Çünkü bu derneğin ileri sürdüğü ana fikirlerden birisi de *kültürel* kimlikle *siyasi* kimliğin birbirinden ayrılması gereğine dayanmasıdır (Alankuş, 1988: 18). Zaten bu görüş, daha sonraki zamanlarda da her iki halkın aydınları arasında dile getirilmiş ve bu durum, toplumlar arası diyalogun temeli sayılmıştır. Aslında bu yönüyle denilebilir ki *Kıbrıslılık* bilinci, özellikle birbirini tamamlayan *vatandaşlık* ve *kimlik* olgusunu tartışmaya açmakta ve bunu, toplumların geçmişiyle hesaplaşması için bir fırsat olarak sunmaktadır. Gerçek şu ki sosyalist veya liberal *Rum Kıbrıslılığı* ya da *Türk Kıbrıslılığı* kendi içinde birtakım fraksiyonlara malik olan bir düşüncedir. Bu düşünce akımı, ulusalcı grupların izlediği *ayrışma* siyasasına karşılık, daha çok *bütünleşme* ve *birlikte yaşama* siyasasıyla yanıt vermeye çalışmaktadır (Korkut, 2008: viii). Özellikle ulusalcı gruplar; Ada'daki mevcut durumu *karşıtlık* ilişkisi içinde muhakeme ederken *Kıbrıslılık* fikrini savunan gruplar ise sorumluluğu her iki toplumun yaptığı hatalara dayandırmaktadırlar (Witting, 2005: 62). Ancak *Kıbrıslılık* görüşünün fikir babası olarak kabul edilen *Pulitis Servas* bile *Ortak Vatan* adlı monografik eserinde, "*Kıbrıs meselesinde, 1878'den I. Dünya Savaşı sonlarına kadar sorumlu olan başkalarıydı.*" demekte ve yaşanan hataların sorumluluğunu AKEL'e yüklemektedir (Servas, 1999: 123).

Ortaya atılan *Kıbrıslılık* fikri, irrasyonel ulusalcı akımlar karşısına gerçekleşmesi zor hedefler koymuş ve *yurtseverlik* ile *ulusalcılık* arasındaki farklılığı gidermeye çalışmıştır. Bununla ilgili olarak kültürel kimliği içeren *yurtseverlikle*, siyasal kimliği içeren *ulusalcılığı* birbirinden ayırmak temel hedeflerden biri olmuştur.

Aslında ulusalcı retorikte kullanılan *Kıbrıs Elenizmi* ile *Kıbrıslılık* kavramları, kullanılan *Kıbrıs halkıyla* ilgili kavramlar, birbirinden farklı iki ayrı ideolojinin ürünüdürler (Mavratsas, 2003: 65). Gerçi ilk başlarda *tek halk* kavramı, özellikle de Türk halkını dışlayıcı bir potansiyel taşıyor olsa da son zamanlarda sivil toplum hareketleriyle bu durum kısmen değişmiştir. Zira 2004'ten itibaren gelişen sivil toplum hareketleriyle birlikte, iki toplumu kuşatan *yurtseverlik* kavramı gelişim göstermiştir. Ancak *tek halk* söylemi, hâlen daha tartışmalara konu olan bir kavram olarak gündeminin üst sıralarındaki yerini korumaktadır (Tombazos, 2003: 54).

Kıbrıslılık fikrinin Kıbrıs Türk halkında benimsenmesi ise, ancak 1983'te KKTC'nin ilanından sonraki döneme rastlamaktadır. Uluslararası sistemde tanınmayan KKTC'nin bir devlet olarak getirdiği sıkıntılar ile GKRY'nin uyguladığı hukuk dışı ambargolar altında kalan Kıbrıs Türk toplumundaki bir grup insan, *Kıbrıslılık* kavramını toplumsal savunma mekanizmasının bir tezahürü olarak görmeye başlamıştır (Hamit, 2008: 10-12). Bu yüzden Kıbrıs Türk halkında *Kıbrıslılık* kavramını savununlar daha çok sol tandanslı görüşe sahiptirler.

19 "Her şeyden önce Kıbrıslı olarak düşünmeli, sonra Rum veya Türk olarak..." Bunun için bkz. (An, 1998: 100).

Kıbrıs'ta siyasal güce karşı toplumsal karşıtlığın belirli bir şekilde yükseldiği görülen *Kıbrıslılık* fikri, zamanla siyasal program olarak göz önüne çıkmaya başlamıştır. Bu nedenle *Kıbrıslılık* fikri, pek de sağlam olmayan teorik temellere dayansa da daha çok gündelik hayata ve ihtiyaca göre şekillendiği görülmektedir. Bu yüzden her iki halkın ulusalcıları yaşanan tarihî mirasa vurgu yaparken *Kıbrıslılığı* savunanlar popüler kültüre, yerel geleneklerine ve günlük pratiklere dikkat çekmektedirler (Mavratsas, 2003: 156). Ancak *Kıbrıslılığı* savunan grupların bir diğer özelliği de Ada'yı ve Ada'ya özgü değerleri *simgeleştirme* yoluna gitmeleridir. Ancak bunu yaparken bazen abartıya da kaçtıkları olmuştur. Örneğin Kıbrıs'ta yaşanan birtakım sosyal ve siyasal olaylarda, Ada'nın nevi şahsına münhasır öğelerinden *ya-semin* ya da *zeytin dalı* kullandıkları, *Kıbrıs halk oyunlarına* ve şarkılarına aşırı derecede değer ve önem verdikleri gözlemlenmektedir.

Kıscası *Kıbrıslılık* fikrini benimseyenler, *yerele* ve *yerel olana* sahip çıkmayı istemekte ve öncelikle-mektedirler. Bu yüzden siyasal iktidar dışındaki alanı dolaşarak sosyal diyalogo geliştirmeye çalışmaktadırlar (Witting, 2005: 81). Dolayısıyla *Kıbrıslılık* hareketinin, Ada'daki sivil toplum hareketlerinden en önemlisi olarak hayatini devam ettirdiği görülmektedir. Bu yönü ile hareketi, Kıbrıs'ta toplumlar arası uzlaşmayı sağlayan, farklılıkları azami şekilde koruyan, her türlü diyaloga ve iş birliğine açık olmayı savunan ve bu durumu, *kamusal alan idealine* dönüştüren bir hareket olarak değerlendirmek mümkündür (Bizden, 1999: 27-33; Alpar, 2005: 145). Ancak bu hareketin Kıbrıs'taki bütün halkları ve bireyleri bir çatı altında toplaması ve birleştirmesi pratik sebeplerle pek de imkân dahilinde değildir.

11.1.4. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) Kamusal Alanın Özellikleri ve Sivilleşme Hareketleri

Kıbrıs Türk Federe Devleti, 15 Kasım 1983 tarihinde aldığı bir karar ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne (KKTC) dönüşmüştür. Yeni meclis, onayladığı *Bağımsızlık Bildirisi*'nde KKTC'nin BM ilkelere bağlı kalacağını ve *bağılantısızlık* dışında hiçbir politika takip etmeyeceğini vurgulamıştır (Cahit, 1988: 503). Ancak BM Güvenlik Konseyi, 541 sayılı kararı kabul ederek 1960 Kurucu Antlaşmalarına göre KKTC'nin geçersiz sayılmasına ve bu devletin tanınmamasına yönelik çağrı yapmıştır. Bunun yanı sıra BM, Ada'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nden başka hiçbir devletin tanınmamasını istemiş ve bununla ilgili diğer devletlere uyarıda bulunmuştur (Tamçelik, 2011: 169-183).

KKTC'nin ilanından kısa bir süre sonra, 2 Aralık 1983 tarihinde Kıbrıs Türk halkının muhtelif alanlarından 70 kişilik bir kontenjanla Kurucu Meclis kurulmuştur. Buna göre Cumhurbaşkanlığı kurumu 10 kontenjanla, Türk-Sen, Mücahitler Derneği ve Çiftçiler Birliği 3'er kontenjanla, Hekimler Birliği, Hayvan Besleyiciler ve Yetiştiricileri Birliği, Türk Birliği Partisi, Barolar Birliği, Gazeteciler Birliği, Sosyal Demokrat Parti, Ticaret Odası, Orta Öğretmenler Sendikası, Sanayi Odası, Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası, Gaziler Derneği, Şehit ve Malul Gaziler Derneği ve Dr. Fazıl KÜÇÜK de 1 kontenjan vermek üzere yeni bir Kurucu Meclis toplanmıştır (Alpar, 2005: 147). Aslında yeni oluşturulan Kurucu Meclis, şeklen kolektif iradeyi yansıtmaya rağmen, karar alma mekanizmasında kolektif iradenin olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Çünkü 1985 yılında referanduma sunulan KKTC Anayasası, hazırlanma aşamasında ve sonrasında bir grup sivil toplum unsurları tarafından tepkiyle karşılanmış, Kurucu Meclis içindeki *sendikalar* tarafından eleştirilmiş ve referanduma sunulan Anayasa'ya *hayır kampanyası* düzenlenmiştir. Aslında sendikaların itiraz ettiği konuların başında *egemenliği* ve *demokrasiyi* kısıtlayıcı maddelerin bulunması, ekonomi ile ilgili enstrümanların belirli grupların elinde bulunması ve birtakım hakların verilmemesi şeklindedir. Buna göre 5 Mayıs 1985'te yapılan halk oylamasında, yüzde 78'lik bir katılım oranına ulaşılmış olup seçmenlerin yüzde 70,18'ine *evet*, yüzde 29,82'sine ise *hayır* dediği görülmüştür.

Özellikle KKTC'nin Kurucu Anayasası'na yönelik ortaya atılan en önemli eleştiri, Anayasası'nın dibacesinde bulunan "*Büyük Türk Ullusu'nun bir parçası bulunun...*" ifadesinin, *ulusal azınlık* tanımıyla eş değerde bulunduğu iddia edilmesidir.

Aslında bu ifadenin, özellikle de sivil toplum açısından bakıldığında, şu şekilde anlamlandırıldığı görülmüştür. Azınlıkta olsalar da itiraz eden gruplar, KKTC'nin hukuksal düzenlemesi açısından Kıbrıslı Türklerin toplumsal kimliğinde bulunan *Kıbrıslılık* kavramının, bir başka ifade ile *kültürel kimliğinin*

yok sayıldığı anlamına geldiği için itiraz etmektedirler. Bu görüşten hareketle KKTC'nin kurulmasının yeni bir ideolojinin gereği olmadığı, tam tersine eski ideolojinin, yani *Türkçülük* akımının tesiri altında kaldığını iddia etmişlerdir. Bu iddiaya göre yeni devlete ait kimliğin, ulus-devlet vatandaşlığına veya siyasal anlayışa göre değil, etnisiteyi merkeze alan bir siyasayla düzenlendiğine dikkat çekilmektedir. Ancak ilgili grupların kaçırdıkları veya dikkate almadıkları önemli bir kırılma noktası daha vardır. Her şeyden önce KKTC'nin ilanıyla birlikte *etnik aidiyetin*, artık bir devlet politikası ve doktrini hâline gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla bu kırılmada, Ada'daki toplumsal kimliklerin birbirinden farklılaştığı ve bu sürece *siyasal kimliğin* de eşlik etmesi üzerine halkların aidiyet duygularında ötekinin aranmasına ihtiyaç duyulduğu dikkate alınmalıdır.

Ada'da *Kıbrıslılık kimliğini* savunanlar ve diğer kimliklerden üstün tutmaya çalışanlar, egemen ulusalcı söylemler karşısında kendilerini yeniden üretme vazifesini üstlenmişlerdir. Nitekim her iki halkın siyasal erklerinin, *ulusal mesele* diyerek özel ve kamusal alana yönelik münasebetleri tek bir anlam üzerine inşa ettikleri ve sivil toplumu inşa edilmiş siyasal alana çekmeye çalıştıkları görülmüştür. Buna göre bireylerin ve toplumların özel alan dedikleri dar çerçeve, sosyal, kültürel ve ekonomik açılıma, hatta ve hatta değişime ayak uyduramamıştır. Zira Kıbrıs'ta 1960 yılından beri *güvenlik* ihtiyacının sürekli olarak canlı tutulması, Ada'daki toplumsal kimlikleri türdeşleştirmiştir. Hâl böyle olunca Rum halkı açısından KKTC'nin ilan edilmesi, Ada'daki güvenlik olgusunu azaltmak şöyle dursun, ürettiği yeni değerlerle toplumsal belleği yeni bir *güvensizlik* tasavvuruna itmiştir. Özellikle Kıbrıs'ta toplumsal güvenliğe olan bu talep, KKTC'nin kurulmasına kadar gerçek bir tehditle karşı karşıyken kurulmasından sonra gerçek olmayan soyut bir tehdit tasavvuruyla kurumsallaştırılmıştır (Alpar, 2005: 149). Bu nedenle ulusalcı muhafazakâr iktidarlar için türdeş olan ulusal kimliklerinin erozyona uğramasına mâni olmak ve KKTC'nin ilanı üzerine ortaya çıkan yeni *güvenlik* boşluğunu doldurabilmek için eskiden beri var olan ideolojik tanımlamalara ve değer yargılarına ihtiyaç duyulmuş ve bununla ilgili öğeler geliştirilmiştir.

Gerçi bu durumu, Kıbrıs'taki ulusalcı muhafazakârlar, daha farklı bir şekilde değerlendirmişlerdir. Örneğin ulusalcı muhafazakâr çevreler, daha ulvi ve kuşatıcı bir varlığa, yani Kıbrıslı Türkler Türkiye'ye, Kıbrıslı Rumlar da Yunanistan'a entegre olarak onların bir parçası olduğu savını ileri sürmüşler ve bunun için iki unsuru kullanmışlardır. Biri Ada'daki toplumsal muhalefeti disiplinize etmek, diğeri de kendi iktidarlarının meşruluğunu sağlayabilmektir. Aslında bu davranış, özel alanı tümüyle sivil toplum içinden dışlamış ve siyasal erki devlet aygıtının odağı hâline getirmiştir (Kızılyürek, 2003: 295).

Kıbrıs'ta yaşanan bu durum, Batı demokrasileriyle karşılaştırıldığı zaman, Ada'da siyasal ve kültürel değerlere bağlı egemen ulusalcı söylem²⁰, bir ölçüde ötekini²¹ yok saydığını göstermektedir. Bu durumda *yemel* olan değerler ile özgün olan toplumsal unsurlar, kamusal alandan dışlanmakta ve önemsizleştirilmektedirler (Bizden, 2003: 44). Bu görüşe göre Kıbrıs Türk kimliğinin, *Türklük* ve *Kıbrıslılık* gibi iki uç noktayı ifade ettiği iddia edilmektedir (Mavratsas, 2003: 126). Özellikle de Ada'daki Türk yetkililer, Rum kesiminden olası bir tehdit algıladığı zaman, ana vurguyu *Türklük* üzerine yapmakta, bazen de *Kıbrıslılık* üzerinden inşa etmektedirler. Aynı durum Kıbrıslı Rumlar için de geçerli olduğundan Kıbrıs'ta, kimlikte yaşanan ikilemin olgusal tutarsızlığı, her iki halktaki mevcut stresi daha da artırmaktadır.

Aslında Kıbrıs'ta sivil toplum hareketinde yaşanan başlıca çelişki, tam da bu noktada kilitlenmektedir. Zira Kıbrıs'taki özel alanla, kamusal alan arasındaki bu farklılık, kendine mahsus koşullarını üretmekte ve yeni haklar manzumesine dayalı sorunları ortaya çıkarmaktadır. Nitekim herhangi bir halkta güvenlik ihtiyacının belirgin bir şekilde artması, ister istemez insan hakları ve demokrasinin temel unsurlarının kısmen de olsa zayıflamasına neden olabileceği gibi işçi, kadın, çocuk vb. toplum unsurlarının haklarından söz etmek de pek mümkün olmamaktadır. Kaldı ki Kıbrıs'ta toplumsal kimliğe ve siyasal zorlamaya dayalı olaylar yaşandığında, diğer kimliklere olan çatışmacı yaklaşım da artmaktadır (Tajfel, 1978: 273). Örneğin KKTC'de uzlaşmaya dayalı yeni bir *kamusal alan* kurgusu yapılamamış olmasından dolayı Ada dışından gelenler, toplum içinde çatışmanın öznesi konumunda tutulmaktadır.²²

20 Kıbrıs'ta *siyasal söylemler* üzerine yapılan araştırma için bkz. (Bizden, 1999: 33-36).

21 Ötekinin *aşağılanması* ve *dışlanması* için bkz. (Laclau, 1995: 196; Bizden, 1999: 17).

22 Bu konuda yapılan araştırma için bkz. (Doğuş, 2007: 292-303; Hamit, 2008: 50-89; Akfırat, 2008: 177).

Bu durumda KKTC için sivil toplum hareketlerinin genel olarak istenilen düzeyde ilerleyemediği söylenebilir. Dolayısıyla Kıbrıs'taki sivil toplumun az gelişmişliğinin dayandığı temel prensibin, genel olarak dünya görüşüyle ilgili olduğu değerlendirilmektedir.

11.2. KIBRIS'TA TOPLUMSAL HAREKETLERİN ÖRGÜTLENME ŞEKLİ

Ada tarihinde yaklaşık yüz yıllık bir dönemde birbirinden farklı üç yönetim biçiminin denenmesi, her iktidarın kendine has yönetim tarzıyla şekillenmesi ve en önemlisi toplumsal yapıdaki unsurların değişime uğraması, Kıbrıs'taki sivil toplum örgütlenme biçimini ve bununla ilgili kültürünü etkilemiştir. Aslında Kıbrıs'taki toplumsal yapı ve unsurları içinde kırılma noktalarının bulunması, sendikaların, derneklerin, siyasal partilerin vb. diğer sivil toplum örgütlenmelerinin değişime uğraması ve bu değişimin genellikle siyasal düzeyde olması dikkat çekicidir.

Sivil toplum, genel manada *vatandaşlar toplumu* şeklinde yorumlandığı zaman, Ada'da bulunan nüfusun az olmasından ve bireylerin siyasal çatışma ortamının içinde bulunmasından veya bu ortamdan etkileniyor olmasından dolayı, *toplumsal çıkar* mevhumunu tanımlamak oldukça zordur. Dolayısıyla Kıbrıs'ta *kamusal alandan söz* edildiğinde, devletin etkinlik alanı içine giren meseleleri de ele almak gerekmektedir. İşte bu durumda, kamusal alanın politik yönüyle karşı karşıya kalınmaktadır (Habermas, 2004: 95). Bu sebeple Kıbrıs'ta sosyal düzen içinde yer alan tüm cemiyetler, dernekler, birlikler, federasyonlar, sendikalar, hatta ve hatta spor kulüpleri dahi siyasallaşmış ve kamusal alanda aktif aktörler hâline gelmişlerdir.

Özellikle dernekler ve sendikalar, Kıbrıs'taki siyasal mücadelenin aktörü konumundayken aynı zamanda iktidarın aldığı kararları ve yaptığı eylemleri meşrulaştırmak için de kullanılan kurumlar olarak bilinmektedirler. Örneğin Ada'da Türklerin ilk kurduğu *Kiraathane-i Osmaniye* ile Rumların ilk kurduğu *Kipriagos Silagos* gibi derneklerin kurulma gayesi, Rum halkı için *Elen ulusalcılığı* ile *Enosis* doktrini iken Türk halkı için *Türkçülüğü* temin etmek esas gaye olmuştur. Dolayısıyla Ada'da ulusalcı fikirlerin öne çıkmasında, bu türden derneklerin, kurum veya kuruluşların etkisi olduğu söylenebilir.

Ne var ki Kıbrıs'ta, *suçlama* (aksiyon) veya *karşı-suçlama* (reaksiyon) döngüsüne girmiş sivil toplum kuruluşları, genel olarak ideolojik çatışmanın bir tarafı olmak zorunda kalmışlardır. Bunun sonucu olarak da bu kuruluşlar, siyasi alanda *karşıt*, fakat *aktif bir aktör* olarak hayatlarını idame ettirmeye çalışmışlardır. Ancak şunu da ifade etmek gerekmektedir ki Kıbrıs'ta söz konusu olan dernek, birlik, federasyon vb. sivil toplum kuruluşları, konu dışı olduğundan burada tek tek zikredilmeyecektir. Burada daha çok belli başlı sivil toplum kuruluşları ele alınacak ve bunların tarihî süreç içerisindeki durumu değerlendirilecektir. Aslında böyle bir yöntemin seçilmesindeki amaç, kamusal düzende hayat bulan muhtelif gelişmelerin Kıbrıs'ta örgütlenme kültürünü ve geleneğini göstermek ve sivil toplum kuruluşlarının bu süreçten nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır.

Her şeyden önce Kıbrıs'ta sivil toplum hareketlerindeki en radikal değişimin, 1909 yılında gerçekleştiği söylenebilir. Kıbrıs'taki bu değişim, *kooperatifçilik hareketinin* başlamasıyla mümkün olmuştur (Hasgüler, 1990: 5). Aslında Ada'da yaşanan *kooperatifçilik hareketinin* ana referansı, o dönemde Osmanlı coğrafyasında görülen *köylü seferberliği* anlayışından pek uzak değildir. Bu anlayış, toplumda dayanışmanın hâkim ve ortak çalışma şartlarının eşit olduğu küçük birimleri ifade etmektedir ki bu durum Kıbrıs şartları için de çok önemlidir. Ancak bu hareket, kimilerine göre *köylü* hareketi olarak görülmüş ise de ulusalcı entelektüel kesim, bu hareketi şehirli fakirlerin seferberliği olarak değerlendirmiştir. Kaldı ki bu hareket, yüzyılın sonunda (1890-1910) Ada'daki *orta sınıfın*, elitist kesime yönelik durumunu da belirtmektedir (Panayiotou, 2003: 238).

Aslında bu durumun Kıbrıs'a yansması, her şeyden önce İngiliz sömürge idaresinin ilk 30 yıllık bölümünde, Kıbrıs'ta kapitalistleşme sürecinin hızlı bir şekilde gelişmesiyle olmuştur. Dolayısıyla bu hareketin bir sonucu olarak *elitist grubun yanında, burjuva sınıfı ile işçi sınıfını da* ortaya çıkarmıştır.²³ İngiliz sömürge yönetimi, Ada'daki üretim kültürünü yeniden tasarlayabilmek için birtakım girişimlerde bulunmuş ve bu uğurda 1914'te ilk kooperatif yasasını çıkartmıştır (Hasgüler, 1990: 5). Bunun üzerine

23 Sınıf mücadeleleri için bkz. (Aron, 1992: 68).

ilk kez 1916 yılında kooperatifler kurulmaya başlanmıştır (Department of Co-operative Development, 1961: 1). Kıbrıs'ta bilinen sendikalar ise ilk kez 3 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleşmiştir. İşçi haklarını korumak amacıyla kurulan bu kurumlar, *Limasol Yol İnşaatı İşçileri Birliği* ile Limasol'da terzi esnafının kurduğu *Terzi Kulübü*'dür (Alpar, 2005: 154).

Aynı yıllarda dülgerler, berberler, ekmekçiler vb. meslek gruplarına veya kollarına mensup işçiler, örgütlenmeye başlamış ve üye sayıları giderek artmıştır. Örneğin İnşaat İşçileri Birliği'ne üye olan Türk işçiler, işçi birliklerinin yeniden yapılanmasında ve Limasol'daki işçi kuruluşlarının tek bir çatı altında toplayan *Leymosun İşçi Merkezi*'nin oluşturulmasında rol almışlardır (Mihailidis, 2003: 302). Mihailidis'in ifadesi dikkate alınacak olursa *Leymosun İşçi Merkezi*'nin tüzüğünde; çalışan işçilerin ücretleri, artışı, 8 saatlik çalışma koşulları, çalışma yasalarının çıkartılması ve sınıf bilincinin geliştirilmesi gibi hedeflerden söz edilmektedir (Mihailidis, 2003: 303).

Aslında bu durum, 1914 yılında çıkan *Kooperatifler Yasası*'nın bir sonucudur. Çünkü bu yasa, işçi sınıfı için birçok kolaylıklar sağlamış ve neticesinde köylü ve çiftçi kesimi, büyük sermaye karşısında kendini koruyabilecek konuma gelmiştir (Hasgüler, 1990: 14; Kızılyürek, 2003: 256).

İngiliz sömürge idaresi, daha sonraki yıllarda örneğin 1923'te, *Kredisiz Kooperatifler*²⁴ (1923) yasasını çıkartmış ve ihtiyaca binaen *Kooperatif Merkez Bankası*'nı 1937 yılında kurmuştur.²⁵ *Cyprus Blue Book*'un 1933 verilerine bakıldığı zaman, Ada'daki toplam kooperatif sayısının 317, toplam banka sayısının ise 5 olduğu görülmüştür.²⁶ Buna göre kooperatiflerin sektörel dağılımının ağırlıklı olarak *tarım* ve *inşaat* sektöründe olduğu tespit edilmiştir.

Aslında denilebilir ki kooperatif hareketi Kıbrıs'ta işçi sınıfının dayanışmasını artırmış, sosyal bilincin gelişmesine yardımcı olmuş ve 1920'li yılların sonunda ilk kez toplu grevlerin ortaya çıkmasına sebep teşkil etmiştir. Buna göre Kıbrıs'ta icra edilen grevlerin ilki, muhtelif kaynaklara göre değişmekle birlikte 1927'de Türk ve Rum işçilerin Trodos Dağı'nda Amyanto (asbest) ocaklarında yaptığı grev kabul edilmektedir.²⁷ 1936'da Türk ve Rum madencilerin Mavrovuni madeninde yaptığı 3 günlük grev ise bunun devamı niteliğindedir (Varnava, 1997: 11; Alpar, 2005: 156).

Bunun dışında, 1930'lu yıllarda Kıbrıs'ta daha farklı sosyal kurumlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin Aralık 1931'de ilk kadın derneği olarak *Lefkoşa Türk Hanımları Cemiyet-i Hayriyesi* kurulmuş, 1932'de ise *Lapta Şefkat Yurdu* inşa edilmiştir. Ancak bu tür kuruluşlar, zaman içinde kooperatif niteliğini kazanarak yapı değiştirmişlerdir. Misal olarak *Lapta Şefkat Yurdu*, 1938'de vakfa dönüşmüşse de 1945'te kooperatif niteliğini kazanarak yapı değişikliğine gitmiştir. Buna ilaveten 18 Haziran 1925 tarihinde ilkokul öğretmenleri tarafından *Kıbrıs Türk Muallimin Cemiyeti* kurulmuştur. Ancak bu cemiyet, 1936'dan 1959 yılına kadar *Rum Öğretmenler Kooperatifi* ile ortak çalışmış, ancak 1959 yılında bu birlikten ayrılarak *Türk İlkokullar Kooperatifi* ile Öğretmenler Bankasını kurmuş ve farklı bir yapıya dönüşmüştür (Atalay, İnan, 1998: 23).

Kıbrıs'ta İngiliz sömürge yönetimince *Kulüplerin Kaydını Öngören Yasa*'nın (1930) hazırlanmasına ve *Sendikalar Kanunu*'nun (1932) çıkartılmasına müteakip, sivil toplum içinde varlığını sürdüren kooperatifler ve çeşitli birlikler, süratli bir şekilde *sendikalaşarak* yapı değişikliğine gitmişlerdir. Bundan dolayıdır ki Kıbrıs'ta kamusal alan içinde yer alan muhtelif kooperatifler, bir üst yapıya evrilererek *sendikalaşmaya* başlamış olup bu tarih 1932 yılına denk gelmektedir.

Bütün bu gelişmeler gerek Kıbrıs'taki İngiliz yönetiminin gerekse ulusalcı grupların, *kooperatifçilik* hareketiyle başlayıp *sendikalar* hareketle gelişen *sosyalizmi*, bir tehdit olarak görmesine neden olmuştur. Örneğin Pulitis Servas'ın, "*sosyalist hareket, kimsenin beklemediği bir anda ansızın ortaya çıkmıştır.*" (Servas, 1999: 68) diyerek, konuya dikkat çekmesi bundandır.

24 Co-operative non-credit societies.

25 Bunun için bkz. (Department of Co-operative Development, 1961: 1; Hasgüler, 1990: 6).

26 Bunun için bkz. (Cyprus Blue Book, 1932 ve 1933; Hasgüler, 1990: 6).

27 Bu grev; birdenbire, plansız ve örgütsüz bir şekilde gerçekleştirildiği için birçok kaynak tarafından ilk grev olarak kabul edilmemektedir.

1931 yılına gelindiğinde Ada'daki sömürge yönetimi, Kıbrıs'ta yaşanan toplumsal ve siyasal olayların bir gereği olarak politika değişikliğine gitmiştir (Egemen, 1996:65). İşin ilginç yanı İngiliz sömürge valisi tarafından ilk kez önerilen ve Enosis'i engellemek ve buna alternatif oluşturmak için ileri sürülen *Kıbrıslılık* lafzı, bir kısım Türkleri ve Rumları yakınlaştırmaya başladığı için tehdit olarak görülmeye başlanmıştır (Alpar, 2005: 157). Özellikle de bu dönemde sosyalist işçi grupları arasında görülen yakınlaşma, aydınlar arasında da kısmen gerçekleşmiş ve yeni kabul görmeye başlayan *Türklük* ile, zaten var olan *Elenizm* düşüncesinin, İngiliz sömürge yönetimini, *ortak düşman* görmesini sağlamıştır. Kaldı ki sömürge yönetiminin bu dönemdeki belgelerine bakıldığı zaman görülmektedir ki Kıbrıs'ta hangi topluma veya gruba baskı yapılması gerektiği, tartışma konusu olmuştur. Örneğin Kıbrıs'ta görev yapan Stubbs, hazırladığı raporda, Ada sathında tehlike olarak arz eden iki önemli unsur olduğunu ve söz konusu unsurların, *kilise ve komünistlerden* oluştuğunu belirtmektedir. Ayrıca Stubbs, raporunda kilisenin otoritesinin azaltılması gerektiğini belirtirken dönemin İngiliz valisi Richmond Palmer ise "*kilise, bütün çürümüşlüğüne karşın, anti-komünisttir ve bu kurum için önemli bir niteliktir.*" yorumunu yapmıştır (An, 1998: 42).

Bunun üzerine İngiliz sömürge yönetimi, komünizmin temsilcisi olarak gördüğü *Kıbrıs Komünist Partisi*'ni, *Kıbrıs İşçilere Yardım Derneği*'ni ve buna bağlı 8 sivil toplum kuruluşunu, 16 Ağustos 1933 tarihinde *yasadışı* ilan etmiştir (Choisi, 1993: 18-20). Böylece Ada'daki sömürge yönetimi, Türklerle Rumların örgütlenme faaliyetlerini durdurmuş ve toplumların özerk²⁸ olan eğitim sistemlerini birtakım yaptırımlarla kontrol altına almaya çalışmıştır (Konur, 1938: 53). Fakat daha sonraki yıllarda baskı rejiminin etkinliği azaltılmış ve yeniden siyasal, sosyal ve kültürel örgütlenmelere izin verilmiştir (Purcell, 1969: 225; Egemen, 1996: 67). Bu yüzden 1941 yılına kadar toplam 46 sendika kurulmuş ve çalışmalara yeniden başlanmıştır. Örneğin İngiliz sömürge rejimine kaydolan ilk sendika *Lefkoşa Ayakkabıcılar Sendikası*'yken ilk Türk sendikası ise *Marangozlar Sendikası*'dır (Alpar, 2005: 158).

Dolayısıyla denilebilir ki Ada'da sömürge yönetiminin uyguladığı baskıcı politikalar sonuç vermemiş ve sendikaların en kudretli olduğu dönem 1940'lı yıllar olarak tarihe geçmiştir. Yaklaşık 7.500 kişiyi temsil eden 46 sendika, 1939'da ilkin Mağusa'da, 1941'de Lefkoşa'da toplanmış, 1946'da daha büyük bir yapıya dönüşerek *Kıbrıs İşçi Federasyonu* (PEO) adını almış ve buna izafeten *Kıbrıs Sendikaları Komitesi* (PTUC) kurulmuştur. 16 Kasım 1941'de ise geçici olsa da *Tüm-Kıbrıs İşçi Birlikleri Komitesi* (TİBK) tesis edilmiştir. Ardından *Telefon Dairesi Müstahdemleri Sendikası* ile *Lefke Maden İşçileri Sendikası* (1943) bunu takip etmişlerdir (Alpar, 2005: 158). 1944 yılında ise *Kıbrıs İşçi Sendikaları Konfederasyonu* (SEK) kurulmuştur.

Özellikle bu yıllarda Türk işçiler, Rum işçilerden ayrı bir örgütlenmeye gitme ihtiyacı hissetmişler ve PEO'ya alternatif *Kıbrıs Türk İşçi Birlikleri Kurumu*'nu (KTİBK-1945) kurmuşlardır. Ne var ki Türk işçilerden bazıları, PEO'nun muhtelif organlarında görev almaya devam etmişlerdir. Bu karışıklığı gidermek için *Kıbrıs Türk Sendikaları Birliği* ile PEO, İşbirliği Protokolü (1948) imzalamışlardır. Yaklaşık bir ay süren müzakereler sonunda, Kıbrıs Sendikalar Merkez Yönetimi Genel Sekreteri Aziz TUNCAY ile PEO Genel Sekreteri Andreas JARTİDİS'in imzaladığı *Protokol*'ün, Ada'daki *işçi sınıfı* ile *sendikal hareketi* ilgilendirmekle birlikte Ada'nın genelinde önemli ve tarihî bir belge olduğu kuşkusuzdur (Varnava, 1997: 27). Çünkü bu tür bir İşbirliği Protokolü'nün imzalanması, her iki halk arasındaki işçilerin çıkarlarını müştereken korumasına ve iş birliğinin yapılmasına neden olmuştur.

Özellikle bu yıllarda yoğunlaşan sendikal faaliyetler, dayanışma ruhu içinde kendini göstermiş ve geniş kitleleri etkilemiştir. Örneğin ilk toplu iş sözleşmesinin imzalandığı *inşaat işçileri grevi* 1939'da, *Limni maden ocağı* ve *demiryolu işçilerinin* grevi ise 1941 yılında vuku bulmuştur. Limni maden ocağında gerçekleştirilen grevle, günde 8 saatten fazla mesai yapılmamasına, günlük ücrete zam yapılmasına ve dehlizlerin ışıklandırılmasına yönelik istekler kabul edilmiş ve masraflarının şirket tarafından karşılanması temin edilmiştir (Varnava, 1997: 13). 53 gün süren Limni grevine müteakip, 240 kişinin iştirak ettiği *demiryolu işçileri grevi* ise daha olaylı ve çetin geçmiştir.

28 Özerk yapının değişmesi yönündeki çalışmalara bkz. (Hutchinson ve Cobham, 1904: 29).

Fotoğraf 11.2. Kıbrıs Türk Lisesi izcileri 1949-1950 (Kaynak: TAK arşivi)

Yerel hükümetin, özellikle demiryollarının kamu yararına hizmet eden bir kuruluş olduğunu dile getirmesi üzerine, greve giden işçiler ile yerel hükümet arasında sorun yaşanmış, kolluk kuvvetleri devreye girerek bazı işçileri tartaklamışlar, bir kısım işçileri ise tutuklamışlardır. Özellikle tutuklama eylemi, mevcut durumu daha da gerginleştirmiştir. Ancak taleplerin öne sürülüş şekli, grevin gerçekleştiği şartlar, greve giden işçilerin birliği ve kararlılığı, işçilerin yasaları ve kararnameleri hiçe sayarak demiryolu ile sömürge hükümetinin bölücü eylemlerine karşı çıkması ve diğer birtakım unsurlar, adı geçen grevin tarihe geçmesine neden olmuştur (Varnava, 1997: 15).

II. Dünya Savaşı'nın zorlu hayat koşullarında, hükümette ve askerî işlerde çalışan işçilerin birtakım grevler yaptığı da bilinmektedir. Örneğin seri hâlde devam eden grevlerde, 1944 Ağustos'unda başlayıp 6 ay süren *Kalavason maden işçilerinin*, Ekim 1945'te Lefkoşa'daki *inşaat işçilerinin* ve buna destek olmak için *mobilya işçilerinin greve* gittiği görülmüştür (Mihailidis, 2003: 315). 1 Mayıs 1947 tarihinde ise Türk ve Rum işçiler, ailelerini yanlarına alarak hep birlikte gerçekleştirdikleri grevde, 1 günlük iş bırakma eylemi gerçekleştirmişlerdir.

Bu süre zarfında Kıbrıs'ta en uzun süren grev ise 1948 yılında yapılmıştır. *Lefke maden grevi* olarak tarihe geçen bu grev, nedenleri kadar sonuçları açısından da oldukça ilginçtir. *Kıbrıs Türk Maden Sendikası* ve *PEO'nun* 13 Ocak 1948 tarihinde başlattığı grev, *Cyprus Mines Cooperation (CMC)* adlı Amerikan şirketine karşı gerçekleştirilmiş ve yaklaşık 2.000 kişinin katılımıyla bütün zamanların en büyük sivil toplum hareketine dönüşmüştür. Yerel halkın da destek vermesiyle birlikte 13 Ocak'ta başlayan grev, silahlı saldırılara ve tutuklamalara karşın 3 ay sürmüştür. 16 Mayıs'ta sona eren grev, 76 maden

işçisinin²⁹ ve eşinin, 2 yıllık hapis ve para cezasına mahkûm edilmesiyle son bulmuştur. Aslında 1948 yılında gerçekleşen bu grev, *işverene* karşı yapılan bir eylem olmasına karşın neredeyse bir *toplumsal direniş hareketine* dönüşmüştür. Özellikle çevre köylerden katılan ve destek veren bölge halkı, greve giden işçilere üç ay boyunca küçük çaplı gösteriler yaparak destek vermeye çalışmışlardır. Buna göre bir grup kadın, şirketin yük trenini *Karadağ* ile *Gemikonağı* arasında durdurarak şirket çalışanlarından birkaçını darp etmişler, iş göremez hâle getirmişlerdir (Mihailidis, 2003: 323).

Bu esnada *Lefke maden grevinin*, kadınların ilk kez bu greve destek verdiği, toplumsal dayanışma gösterdiği ve işçilerin çalışma koşullarının tartışıldığı bir grev olması dikkat çekicidir. Aslında bu durum, zaman içerisinde işçi hareketlerinin genişlemesine ve etkinleşmesine de neden olmuştur. Bir diğer önemli sonuç ise, siyasal alan dışında yerel hükümete karşı alternatif bir siyasi hareketin doğmasıdır. Zira Ada'da gerçekleşen grev ve eylemlerin, bundan sonra siyasal otoriteyi ve hükümetleri hedef alacağını göstermiştir.

Kıbrıs'ta II. Dünya Savaşı'ndan sonra *sendikal* hareketlerin yanı sıra, toplumsal hayat içinde *kulüpler* ve *kültür dernekleri* başta olmak üzere birçok kurum ve kuruluş açılmıştır. Örneğin Türkler arasında *Viktorya Kız Lisesi* ile *Kıbrıs Türk Lisesi Mezunlar Birliği*'nin kurulması bunlardan birkaçıdır. Zira bu iki dernek, Kıbrıslı Türklerin sosyal hayatında oldukça etkili olmuştur. Ne var ki Ada'daki bu derneklerin, diğerleriyle aynı kaderi paylaşarak siyasal varlık mücadelesinden uzak durmaları mümkün olamamıştır. Her şeye rağmen bu iki dernek, sömürge yönetimine karşı tepki göstermiş, Kıbrıs Türk toplumunda Atatürk devrimlerini yaymış, Türklük bilincini güçlendirmiş, topluma rehber olarak ulusal bilinci güçlendirmeye çalışmıştır (Atalay, İnan, 1998: 45). Özellikle Türk Lisesi'ne ve Viktorya Kız Lisesi'ne İngiliz müdürlerin tayin edilmesi, adı geçen bu iki dernek ile birlikte KATAK'ın amansız bir mücadeleye giriştiği bilinmektedir (Nesim, 1999: 8).

1950'den sonraki dönemde işçi hareketlerine veya ulusalcılık girişimlerine binaen, *gençlik hareketlerine* de bu süreçte rastlamak mümkündür. Bununla ilgili olarak *Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği*'nin (1953) kurulması örnek gösterilebilir. Aslında bu birlik, daha çok *Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu*'nun (KTKF) gençlik kolları hüviyetindedir.

Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF) ise birçok kurumun bir araya gelmesi ile oluşan kolektif yapılı bir kurum olarak dikkatleri çekmektedir. Bu federasyonun ilan ettiği ilkelerin; ulusal günlerin ve tarihlerin anılması veyahut kutlanması, Lefkoşa'da Mustafa Kemal ATATÜRK heykelinin dikilmesi ya da büstünün açılması, sosyal dayanışma için yardım kampanyalarının tertiplenmesi, Kıbrıs'ın ana vatan Türkiye'ye ilhak edilmesi (Nesim, 1999:10) gibi şeyler olduğunu söylemek yerindedir. Aslında KTKF'nin dikkati çeken eylemleri arasında, büyük tartışmalara neden olan *Türk'ten Türk'e* ve *Vatandaş Türkçe Konuş* kampanyalarının yapılmış olmasıdır. Federasyonun, bu tür eylemlerde ifrata kaçıldığını gördüğü için bu türden kampanyalardan belli bir süre sonra vazgeçtiği de bilinmektedir. Nitekim KTKF, yetkilerini 1960'ta kurulan *Türk Cemaat Meclisi*'ne devretmesiyle işlevselliğini kaybetmiştir.

Görünen odur ki 1950'li ve 60'lı yıllarda öne çıkan konu, ulusal değerlerin yükseltilmesi ve buna paralel olarak ortaya çıkan gençlik hareketlerinin gelişmesidir.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği kapatıldıktan sonra, benzer nitelikte *Kıbrıs Türk Millî Gençlik Konseyi* kurulmuştur. Bu Konsey, Avrupa Millî Gençlik Teşekkülleri Konseyi'ne (CENCY) müracaat etmiş ve 1964 yılında müşahit üye olarak kabul edilmiştir (Nesim, 1999: 14). Bunun yanı sıra *Güzel Sanatlar Derneği* (1958), *Lefke Bayanları Yardım Sevenler Kurumu* (1952), *Kıbrıs Türk Kadınlar Birliği* (1953) kurulmuştur. Kıbrıs'ta Türk sendikalarını bir araya getirme çabası içine girildiğinden, 14 Aralık 1954 tarihinde *Türk-Sen* kurulmuştur.

Kıbrıs'ta 1963 yılına kadar vuku bulan siyasal ve toplumsal olaylara rağmen kurulan Türk ve Rum sendikaların bazılarının işçilerin temel hakları ve çalışma koşulları ile ilgili olarak iş birliği yaptıkları görülmüştür. Kıbrıs Türk Sendikası, *liman işçilerine* destek vererek 96 gün süren greve katılmış ve bu uğurda ortak mücadele eden SEK ve PEO'yla müşterek hareket etmiştir. 1952'de yapılan bu grevle birlikte

29 Bunların 17'si Kıbrıslı Türk işçilerden oluşmaktadır.

ücretlere zam yapılmış, sendikal özgürlük kazandırılmış ve liman işçilerinin tahkir edildiği gerekçesiyle *hamal başı* tanımlamasının kaldırılmasını sağlamıştır.

1954'te PEO, politika değişikliğine giderek Türklerle Rum işçiler arasında cereyan eden ideolojik ve kurumsal bölünmeyi gidermek ve Türk işçilerin Federasyon bünyesinde varlığını ve etkinliğini artırmak için *Türk Bürosu*'nu açmış ve Türk işçilerle ilgili olarak *Türk Bülteni*'ni yayımlamıştır. Ancak Ada'da toplumlar arası gerginlik sendikal çalışmalara da sızmış ve buna dayalı olarak PEO'nun Türk Bürosu üyelerine³⁰ silahlı tecavüzlerde bulunulmuştur. Bunun akabinde *Türk Bülteni*'nin yayımlanması durdurulmuş ve *Türk Bürosu* da kapatılmıştır. Özellikle PEO'nun *Türk Bürosu* sorumlusu *Ahmet SADİ*, faili meçhul şahıslar tarafından silahlı saldırıya uğrayarak kendisi hafif, eşi *Leman Hanım* ağır yaralanmıştır. Bunun üzerine *Sadi Ailesi*, Ada'yı terk ederek İngiltere'ye yerleşmek zorunda kalmıştır. Bu saldırıya müteakiben *Derviş KAVAZOĞLU* ve *Kostas MİŞAULİS* adındaki PEO üyesi iki kişi ile *Ahmet YAHYA* ve *İnkılâpçı* gazetesinin sahibi *Fazıl ÖNDER* de saldırıya maruz kalmış ve hayatlarını kaybetmişlerdir. İnşaat İşçileri Sendikası yönetim kurulu üyesi *Hasan ALİ* de silahlı saldırıya uğramış, *Kıbrıs Türk İşçi Birlikleri Federasyonu* kurucularından *Niyazi DAĞLI* ve arkadaşları, PEO ile iş birliği yaptıkları gerekçesiyle görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bunun dışında sol tandanslı kurum ve kuruluşlar bombalanmış veya provakatif eylemlere maruz kalmışlardır.

Kıbrıs'ta Rumlarla Türkler arasında yaşanan şiddet olaylarının etkisiyle PEO, POAS, KİF ve SEK gibi etkinlikleri güçlü sendikalar bir araya gelmiş ve 13 Ağustos 1958 tarihinde ortak *bildiri* yayınlamışlardır (Varnava, 1997: 38). Ancak adı geçen işçi federasyonlarının bu çabası, Kıbrıs'taki çatışma ortamını yatıştırmaya yetmemiştir. Zira 1958-1968 yılları arasında bu türden sendikalara, meslek ve işçi birliklerine ve bunların üyelerine karşı sürdürülen baskılar artmış, beraberinde siyasal ve sosyal yaptırımlar yoğunlaşmıştır.

Özellikle 1955 yılında EOKA'nın ve 1958 yılında TMT'nin eyleme geçmesiyle birlikte, *komünizmin* Ada'da tehdit oluşturduğuna inanılması (Darendelioğlu, 1968: 216) ve Soğuk Savaş sebebiyle Batılı toplumlarca tehlikeli görülmesi, Ada'daki *dernekleşme* ve *sendikalaşma* faaliyetlerini sıkıntıya sokmuştur (Salih, 1967: 90; Crawshaw, 1978: 287). Ancak bu süreç, 1968 yılından itibaren normalleşmiş, *dernekleşme* ve *sendikalaşma* faaliyetleri belli bir ivme kazanmıştır.

Bu dönemde yapılanlarla, daha önceki yapılanların birbirine benzemediği görülmüştür. Zira yeni dönemde dernek, birlik, sendika vb. sivil toplum kuruluşları, merkezi federasyonlardan ayrılmayı tercih etmişler ve özerk yapılarını yeniden kazanmak için revizyona veya yeniden yapılanmaya gitmişlerdir. Aslında bu hareketin belli başlı nedenleri vardır. Bunların başında, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin fiili fonksiyonunu yitirmesinden sonra sivil toplum kuruluşlarının yasal ve hukuksal boşluğa düşmesi gelmektedir. Bunun dışında ise yasal hak olarak görülen unsurların, artık nitelik değiştirmesidir. Örneğin yeni dönemde ortaya çıkan kavramlar, daha çok *sosyal adalet* ve *sosyal güvenlik* unsurlarıdır. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşları, daha çok bu kavramlara önem vermeye başlamışlardır. Üçüncü etken ise, kurum içi yapıların yeni yasal duruma uyarlanması ve işlevsellik kazandırılmasıdır. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşlarının, yeni dönemde bu ihtiyaca göre şekillendiğini söylemek mümkündür (Alpar, 2005: 164).

Gerçi şunu unutmamak gerekir ki Kıbrıs'ta sivil toplum hareketlerine yönelik yasal düzenlemeler, 1930-1932 ve 1961-1971 yıllarında toplam iki kez yapılmıştır. Aslında işin ilginç yanı, KKTC'de sivil toplum kuruluşları, 2016 yılına kadar yürürlükte olan 1961 dernekler ve 1971 sendikalar yasasına göre yönetilmişlerdir. Bu yasaların mevcut ihtiyacı karşılamaktan uzak olması sebebiyle 2016 yılında çıkan yeni yasayla sivil toplum kuruluşları çağdaş anlayışa göre tanımlanmış ve faaliyetleri buna göre yapılandırılmıştır.

Bu dönemde dikkati çeken bir diğer husus da federasyonlar, konfederasyonlar veya komiteler, çatı kurumlar olması sebebiyle kurumların kendi içinde veyahut bağımsız kurumların kendi aralarındaki ilişkilerde, birtakım yeni yapıları kurmasıdır. Örneğin öne çıkan yeniliklerden birisi de *kongre* sistemidir. Böylece 20 yıllık bir aradan sonra tekrardan *kooperatifçilik* fikri gündeme gelmiştir. Aslında bunun başlıca

30 *PEO Türk Bürosu* üyeleri sırasıyla şu kişilerden oluşmaktadır: Ahmet SADİ (Başkan), Ferit URAY, Kâmil TUNCEL, Hulusi ÇAĞLAR, Kâmil ŞÜKRÜ, Mehmet Ali RAMADAN, Recvan MUSTAFA, Hasan İBRAHİM, Mustafa ALİ, Ali MEHMET, Ali HASAN ve Dilaver NASİR.

sebebi, *Türk Cemaat Meclisi* gibi tek çatı kuruluş altında, isimlerinden amaçlarına kadar her türlü unsurun planlandığı bir ortamda bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla dernekler ve sendikalar, bağlı oldukları federasyonlardan koparak bugünkü *sendikalara* ve *derneklere* dönüşmüşlerdir. Ancak her ne olursa olsun siyaset kurumunun baskısı altında kalan bu yapılar, daha kurulma aşamasında bile birçok zorluklarla karşılaşmıştır. Örneğin 1968'de *Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası* kurulurken adında komünizm fikrini çağrıştıran olması gerekçesiyle *sendika* kelimesinin olup olmaması tartışılmıştır (Cahit, 1988: 12). Ancak şunu ifade etmek gerekir ki 1974'ten sonra kurum isimlerindeki *birlik* kelimesi yerine *sendika* kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir.

Bunun dışında Kıbrıslı Türkler arasında kurulan sendikaların bazılarını şu şekilde zikretmek mümkündür: *Kıbrıs Türk Memurin Cemiyeti* (14 Kasım 1956), *Kıbrıs Türk Orta Öğretmenler Sendikası* (1968), *Kıbrıs Türk İlkokul Öğretmenler Sendikası* (30 Ekim 1968), *Kıbrıs Türk Orta Eğitim Öğretmenler Birliği* (30 Ekim 1968), *Kıbrıs Hükümeti Türk Memurları Kurumu* (1 Aralık 1957), *Mağusa Türk Esnaf Birliği*, *Bank-Sen*, *Kıbrıs Türk Göçmenler Birliği*, *Kıbrıs Su Encümenleri Türk Müstahdemleri Birliği*, *Esnaf Müstahdemleri Sendikası*, *Kıbrıs Elektrik İdaresi Türk Müstahdemleri Birliği*, *Türk Cemaat Meclisi Memurin Sendikası* vd... (Alpar, 2005: 165)

Aslında *kooperatifçilik*, Kıbrıs Türk toplumu için oldukça büyük yararları olan bir sivil toplum hareketidir. Zira Kıbrıs Türk halkının içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik güçlüklerin, bu hareketin desteği ile aşılabileceği takdir edilmektedir (Hasgüler, 1990: 13). Kıbrıs'ta dayanışma ruhunun ciddi bir ürünü olarak görünen bu hareket, özelden *sendikalarla*, genelde ise *dernek* ve *birliklerle* gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ne var ki, bu türden girişimlerin, devlet yetkililerinin ve özel sektörün eleştirilerine maruz kaldığı bilinmektedir. Bütün bunlara rağmen 1970'li yılların temel tartışma konularından birisi *kooperatifçilik* olmuştur ve sivil toplumun alanını büyük ölçüde kuşattığı tespit edilmiştir.

Örneğin 1970 yılında Kıbrıs Türk Amme Memurları Sendikası, *Kıbrıs Türk Pazarlama Kooperatifi Ltd.*'i, 1971 yılında ise Kıbrıs Öğretmenler Sendikası, Öğretmenler Kitap-Kırtasiye ve Okul Araçları Alım-Satım Kooperatifi Ltd. kurmuşlardır (Alpar, 2005: 165). Ancak daha sonra bu girişimlerin başarısız olduğu görülmüştür. Aslında Kıbrıs'ta özel sektör, *kooperatifçiliğe özel müteşebbis ruhunun* önünü kestiğinden ve serbest ticareti engellediğinden dolayı karşı çıkmaktadır. Ne var ki sendikaların pek çoğu, *kooperatifçiliği* kalkınmanın başlıca unsuru olarak görmüşlerdir. Bu düşünceden hareketle Lefkoşa Türk Belediyesi Sendikası, Kıbrıs Türk Amme Memurlar Sendikası, Belediye Emekçileri Sendikası ve Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası, gücünü üretimden değil, aynı zamanda *tüketimden* de almak gerektiğini düşündüğünden *BELÇA* (Belediye Çarşısı) adında ortak bir alışveriş merkezi kurmuşlardır (Hasgüler, 1990: 31; KTÖS, 2001: 33). Özellikle *BELÇA*'ya mal sağlamak için bir de *SENKO* adında ithalat şirketi kurmuşlardır. Bunun yanı sıra *MEBANK*, *Kıbrıs Türk Vakıflar Bankası*, *Vipkop*, *Peyak*, *KTAMS Bankası*, *Kıbrıs Türk Öğretmenler Bankası*, *Türk-Sen Bankası* gibi kuruluşlar, sendikaların kontrolünde kurulan kamu iştiraklerinden birkaçıdır.

Yeniden yapılanan sivil toplum kuruluşları, ancak 1970'lerin sonunda uluslararası kuruluşlara üyeliği gündemlerine almışlardır. Bundan hareketle KTÖS, *Dünya Öğretmenler Sendikası Federasyonu*'na (FISE) 1979 yılında üye olmuştur. Kıbrıs Türk Ticaret Odası ise 1959 yılından beri *Uluslararası Ticaret Odası*'na (UTO) üyedir. Bunun dışında diğer sendikalar, dernekler ve birlikler, ilgili uluslararası kurum veya kuruluşlara ya *aktif üye* olmuşlar veyahut *yakın ilişkiler* kurmuşlardır.

Kıbrıs'ta gençlik hareketleriyle ilgili olarak kurulan kuruluşlar, zamanın şartlarına göre kendilerini yenilemişler ve ulusal söylemin dışına çıkarak yapılanmaya gayret sarf etmişlerdir. Bu kuruluşların, özellikle de bütün dünyayı kapsayan *1968 ruhuyla* özdeşleşiyor olması dikkat çekicidir. Ancak gençlik kuruluşları içinde üniversiteli gençlik hareketlerinin rolü farklıdır. Zira Türkiye'de okuyan Kıbrıslı Türk öğrenciler, Ada'daki siyasi koşulların elvermemesi yüzünden örgütlenmeye ilk başta Türkiye'de başlamışlardır. Ne var ki 1960'larda yabancı uyrukluların Türkiye'de dernek kurma hakkı bulunmamasından dolayı, Kıbrıslı Türk öğrenciler, *Kıbrıs Türk Kültür Derneği*³¹ ve çeşitli kültür dernekleri bünyesinde

31 Bu dernek, Türkiye'de kurulan ilk derneklerden birisidir. 1948 yılında hayata geçen bu dernek, Kıbrıs'a önemli ölçüde kültürel yardım sağlamıştır (Denktaş, 1993:38).

faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Aslında bu faaliyetlerin en önemlisi, 1964 yılında gerçekleşen Erenköy direnişidir. Çünkü bu hareket, resmî organlardan katkı alsa da büyük ölçüde öğrencilerin organize ettiği bir harekettir. Özellikle Rumların Erenköy'e saldırması üzerine İngiltere'de ve Türkiye'de okuyan yaklaşık 530 Kıbrıslı Türk öğrenci bir araya gelerek Erenköy'e çıkmışlar ve bu bölgenin savunulmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu nedenle Erenköy'e çıkan üniversitelilere, *mücahit öğrenciler* adı verilmiştir.

Daha sonra *mücahit öğrenciler*, eğitimlerine devam etmek için Türkiye'ye geri döndüklerinde, orada bu deneyime sahip olmayan öğrenci grupları ile karşılaşınca yeni bir öğrenci profilinin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır (Alankuş, 1988: 121-124). Özellikle Erenköy'de mücadele ederken daha farklı deneyimler kazanan bu öğrenciler, tamamı silahlı eğitimden geçmiş ve cephe savaşı yapmış burslu öğrencilerdir. Dolayısıyla mücahit öğrenciler, Türkiye'deki diğer öğrenci grupları ile birleşince, kurulan birçok dernek kısa sürede siyasal veya toplumsal amaçlı yeni derneklere dönüşmüşlerdir (Nesim, 1999: 38).

Bununla ilgili olarak Kıbrıslı Türklerin Türkiye'de kurdukları birtakım öğrenci dernekleri, 1974 yılına kadar *Kıbrıs Türk Ulusal Öğrenci Federasyonu* (KTUÖF) şeklinde yapılanmıştır. Ancak bu dernekler, 1974'ten sonra *Kıbrıslı Öğrenciler Gençlik ve Eğitim Federasyonu* (KÖGEF) şeklinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Kaldı ki ilkin KTUÖF, daha sonra da KÖGEF'in, yurt dışındaki öğrencilerin sorunlarına çözüm bulmak için Kıbrıs'taki sendikaların veya bazı kuruluşların yardımıyla çalıştıkları da bilinmektedir. Bunun dışında Kıbrıslı Türk öğrenciler, İngiltere'de de örgütlenmeye gitmişler ve sorunlarını çözebilmek için İngiltere Kıbrıslı Türk Öğrenci Federasyonu'nu (1978) kurmuşlardır (Alpar, 2005: 167).

Buradan hareketle denilebilir ki 1970'li yıllarda cereyan eden sivil toplum hareketleri, salt *kurumsal* bir yapılanma çerçevesinde değil, aynı zamanda *retorik* olarak yeni bir yapılanmaya gitmişlerdir. Ancak bu dönemin diğer bir karakteristik özelliği de toplum düzeyinde *taban* ve *tavan* arası ilişkilerde ötekinin öznesi konumuna düştüğünden mevcut siyasal iktidarın, meşruiyet boşluğuna düştüğü görülmüştür. Elbette ki bu durum, *taban* inisiyatifinin aktifleşmesine neden olmuş ve zamanla hareket alanının daralmasına yol açmıştır (Parsons, Smelser, 1984: 292). Bunun tabii bir sonucu olarak kurulan ilişkiler, çatışmacı fikirlerden ve teorilerden etkilenmiş ve *ben ile öteki* prensibine uygun olarak iç dinamiklerin yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktadan sonra bütün dernekler ve sendikalar, iki temel argümana ayrılarak tasnif edilmişlerdir. Daha önce *komünist/solcu* ve *ulusalcı/sağcı* diye ayrılan bu gruplar, bundan böyle *Rumcu* ve *Türkçü* olarak sınıflandırılmışlardır. Hâl böyle olunca Kıbrıs'ta sivil toplum hareketleri, muhalefet yapıyorsa *Rumcu*; iktidar yanlısı ise *Türkçü* olarak nitelendirilmişlerdir (Alpar, 2005: 168). Aynı durum GKRY'de de mevcut olup rejim yanlısı ise *Rumcu*, değilse *Türkçü* olarak tanımlanmışlardır.

İşte bu nedenledir ki sivil toplum kuruluşları olarak bilinen sendikalar ve dernekler, KKTC'de yaşanan bu değişimin etkisinde kalarak bütün gücüyle politik alana kaymışlardır. Bu durumda Kıbrıs Türk halkı; *suçlama* ya da *karşı-suçlama* çerçevesinde yeni bir toplumsal yapı inşa etmiş ve toplumsal talebin karşılanmasından ziyade, bireysel arzuların tatmin edilmesine ağırlık vermiştir.

2.1 Kıbrıs'ta Dernek ve Sendikacılık Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi

Kooperatifçilik hareketinin, Kıbrıs'ta örgütlenme kültürü üzerinde oldukça önemli etkileri olmuştur. Bu hareketin özellikle güçlenmeye başladığı 1930'lu yıllarda üye sayısı 317 iken 1961 yılında bu sayı 809'a kadar ulaşmıştır. Bu dönemde 170 bin kişinin kooperatiflere üye olduğu düşünülürse, ki bu rakam tüm Ada nüfusunun üçte birine tekabül etmektedir ve oldukça büyük bir rakam olduğu görülecektir.³² Aslında Kıbrıs'taki kooperatif sayısının; 792'si özel, 14'ü 2. derece, 2'si 3. derece ve biri de konfederasyon olmak üzere toplamda 809 olduğu tespit edilmiştir.

Ada'daki *kooperatifçilik* hareketi gerek İngiliz sömürge döneminde gerekse Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde Ada'daki Türk ve Rum toplumlarının sosyal, kültürel ve ekonomi standartlarının

32 Bu veriler, Annual Report of the Department of Cooperative Development for The Year 1961'den alınmıştır.

yükseltmesine, kırsal ve varoş kesimin kalkınmasına, yüksek faiz altında ezilmemesine ve iktisaden katma değer üretmesine yönelik yapılan her türlü faaliyetleri içermektedir.³³

Kıbrıs'ta kooperatifler dışında sivil toplum kuruluşlarının yapısal özelliklerine bakılacak olursa, 1909'dan 2021'e kadar geçen süre zarfında, sendikaların ve derneklerin özellikleri arasında şunları ifade etmek mümkündür. Her şeyden önce bu yıllar arasında çoğulcudurlar, *birlik, beraberlik* ve *dayanışma ruhu* içindedirler. Özellikle bu dört husus, her durumda ve her koşulda mutlak surette varlığını sürdürmüştür.

Federasyonlar ise bu görüşü destekleyen kurumsal özellikler taşıırken yapılan grevlerde *eylemsel dayanışma* ve *birliği koruma* çalışmalarının ağırlık kazandığı görülmüştür. Aslında kimi zaman kurum içinde veya kurumlar arası ilişkilerde bölünmeler yaşansa da çoğu zaman ideolojik olmayan bölünmeler yaşanmıştır. Özellikle bu bölünmelerin ana ekseninin, *kişisel hizipleşmeden* kaynaklandığı görülmektedir.

Bugün olduğu gibi o dönemlerde de yapılan eylemler, grevler ya da protestolar en az iki ve/veya daha fazla sendikanın ya da derneğin katılımı veyahut da ortak çabası ile gerçekleştirilmişlerdir. Mevcut veriler dikkate alındığında, Kıbrıs'ta altı büyük federasyon varken bu kapsamda toplam sendika sayısı 1970 yılında 104'tür. Ancak 1968 yılında bu rakamın 123 iken 1958'de çatışmalar başlamadan önce 284'e kadar çıktığı görülmüştür.³⁴

Bütün bunlar göstermektedir ki Kıbrıs'ta 1932 yılında ortaya çıkan sendikal hareketler, 1940'lı yıllarda zirveye ulaşmış toplumsal hareketlerdir. 1940'lı yılların sonlarına doğru bu çıkış kesintisiz bir şekilde devam etmiş ve zaman içerisinde çeşitlenerek artmıştır. Örneğin 1950'li yılların sonundan itibaren Ada'daki sendikal hareketlerin içine ilk kez *işveren sendikaları* da katılmışlardır. Bununla ilgili olarak 1962'deki verilerden hareketle 17 *işveren sendikasının* olduğu ve bu sendikalarda 553 üye bulunduğu görülmüştür.³⁵ İşveren sendikalarının tamamı, *Kıbrıs İşveren İstişare Birliği*'ne³⁶ üye olup bu kurumun hâkimiyetinde toplanmışlardır. Ancak bu dönemde Kıbrıs'ta başlayan toplumlar arası çatışmalar yoğun ulusalcı yönelimlerin başlamasına neden olmuş ve Türk sendikaları, Rumların ağırlıkta olduğu federasyonlardan ayrılarak kendi federasyonlarını oluşturmaya başlamışlardır.

Gerçi bu zaman diliminde ortaya çıkan sendikalar ve federasyonlar, kurumsal olmaktan çok şeklen demokratlardır. Özellikle idari kadrolarda bulunan kişiler; tamamen *seçimle* iş başına gelseler de kararlar *oy birliğiyle* ya da *oy çokluğuyla* alınmaktadır. Yine bu dönemde sendikal üyelikler, bazı federasyonlarda olduğu gibi *doğal üyelik* kavramı ile belirlenmiştir. Bu tanıma göre bir tekstil işçisi, şahsi müracaata gerek olmaksızın tekstil birliğinin doğal üyesi sayılmaktadır. Kaldı ki üyelik biçimindeki bu belirsizlik, bir üyenin herhangi bir koşul ve sınırlama gütmeyen üye kabul edilmesine de fırsat vermektedir. Bunun yanı sıra herhangi bir sendikaya üye olan işçinin bağlı bulunduğu kooperatifin sağladığı imkânlardan da yararlanılabildiği görülmektedir.

Bu dönemde Kıbrıs'taki sendikaların bir diğer ortak özelliği de *kökleşmiş* olmasıdır. Bir başka deyişle, bu sendikaların ilk nüvesi, *gelenekten* veya *kültürden* beslenmiş olmasıdır. Hattı zatında bu sendikalar, sahip olduğu *gelenegi* sürdürmeyi bir görev olarak görmektedirler.

Aslında Kıbrıs'ta özellikle 1909 yılında kooperatifçilik hareketiyle başlayan *sendikalaşma* ve *dernekleşme* çabaları, günümüze kadar yaklaşık bir asırdır her türlü cefa, baskı, sıkıntı ve olumsuz koşullara rağmen kesintisiz bir şekilde sürmüştür. İlkın Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nda, daha sonra KKTC Anayasası'nda toplu iş akti, işçi ve işveren hakları ile diğer siyasi, sosyal ve ekonomik haklar, ciddi ve çetin birçok mücadeleyle kazanılmıştır. Bunun için kazanılan deneyimler, Kıbrıs'taki sendikal hareketin *hızlı, aktif, aksiyoner* ve *mücadeleci* olduğu yönündedir. Buna bağlı olarak sendikaların üye sayılarının katlanarak arttığı, toplumdan destek gördüğü ve bu sendikalara duyulan güvenin arttığı görülmektedir.

33 Bununla ilgili olarak bkz. (Cyprus Blue Book 1933-1946; Annual Report of the Department of Co-operative Development, 1961; Attalides, 1977: 144; Hasgüler, 1990: 5; Debeş, 1993: 38-39).

34 Bununla ilgili olarak bkz. (Republic of Cyprus, Ministry of Labour and Social Insurance, 1970).

35 Bununla ilgili olarak bkz. (Republic of Cyprus, Ministry of Labour and Social Insurance, 1970).

36 Cyprus Employers Consultative Association.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Kıbrıs'taki kooperatifçilik ve sendikal hareketler gerek *eylem* gerekse *katılım* düzeyinde *kadınların* etkin rol aldığı bir gerçektir. Elde edilen verilere göre, 1969 yılında toplam 71.613 sendika üyesi bulunmaktayken bunun 17.575'i kadın ve 54.038'inin ise erkek olduğu tespit edilmiştir.³⁷

Bu dönemde Kıbrıs'taki sendikaların bir diğer özelliği de *partizan* hüviyetine sahip olmalarıdır. Bu itibarla ister *kültür dernekleri* ister *birlikler* isterse *sendikalar* olsun, bunların büyük bir çoğunluğu ya bir ya da birden fazla partinin sempatzanı veyahut açık destekçisi konumundadırlar. Örneğin Kıbrıslı Rumlar arasında 1930'lu yıllarda KKP'ye, 1940'lı yıllarda AKEL'e, Kıbrıslı Türk arasında ise 1950'lerde KATAK'a verilen destek ve duyulan güven bunlardan birkaçıdır.

Bunun dışında Kıbrıs'taki sendikaların çok yönlü oluşlarının, güçlerine güç kattığı gerçeği de yadsınamaz. Çünkü bu yöntemin, Kıbrıs'taki sendikaların çeşitli kurumlarla farklı iletişim metotları geliştirilmesine fırsat verdiği bilinmektedir. Dolayısıyla Kıbrıs'taki sendikaların kısmen de olsa *kurumsal uzlaşma kültürünü* geliştirdikleri söylenebilir.

Son olarak Kıbrıs'taki sendikaların en temel karakteristik özelliği ise *baskı grubu* oluşturacak güce sahip olmalarıdır. Özellikle siyasallaşmış kamusal alandan etkin olan kurumlar, kamuoyunda isteklerini meşrulaştırmaktan çok merkeze, yani siyasal erke doğru baskı oluşturmaya yönelmişlerdir. Nitekim çok sık gerçekleştirilen eylemler, protestolar ve grevler, bu hareketin en büyük göstergesidir.

Aslında Kıbrıs'taki gönüllü kuruluşlar, çoğu zaman sendikal ve siyasal mücadeleye taraf olmuşlardır. Ancak bu taraf oluş, kendi hâkimiyet alanlarının oluşturulmasını engellememiştir. Özellikle toplumsal faaliyetlerde, kooperatifçilik ya da sendikacılık hareketinin bir gereği olarak *ortak mücadele* etme doktrini, gönüllülük esasına göre ve diğer kurum ve kuruluşlarla *ortaklık* şeklinde biçimlenmiştir. Buna göre Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumlarında gönüllü kuruluşların aktiviteleri, ayrı toplumsal grupların üstlenmiş olduğu faaliyetlerin toplamından oluşmaktadır. İngiliz sömürge yönetiminin raporlarından hareketle Rum halkındaki gönüllülük esasları ve aktivitelerin genel özelliği *fakir, muhtaç ve yaşlı* kesimlere yönelik *yardım şeklinde* tezahür ederken Türk halkında çocuklara ve *gençlere* yönelik yardım şeklinde cereyan etmiş ve *kadın cemiyetlerinden* oluştuğu görülmüştür.³⁸

Bunun dışında KKTC'deki sendikal faaliyetlerin son dönemine bakılacak olursa, KKTC'de eğitim iş kolu ile ilgili sendikal faaliyetlerin karmaşık bir hâl aldığı görülmüştür. Zira KKTC'de yaklaşık 110 bin aktif çalışan nüfus bulunurken sendikalaşma faaliyetleri özel sektörde yok denecek kadar azdır. KKTC'de birkaç istisna dışında sendikaların büyük bir kısmı devlette örgütlenmişlerdir. Buna göre kamudaki sendikalaşma oranı yüzde 45 dolaylarında iken özel sektörde bu oran %0,5'in altındadır. Bununla birlikte KKTC'de sendikalı çalışanların oranı yaklaşık yüzde 23 (24.597 kişi) iken Güney Kıbrıs'ta ise sendikalaşma oranı yaklaşık %87 (yaklaşık 280.000) civarındadır. Dolayısıyla KKTC'deki aktif çalışma hayatının *kamu sektöründe* şekillendiğini söylemek mümkündür. KKTC'de halk arasındaki genel kanı "*talihli devlet çalışanları*" ile "*üvey evlât özel sektör çalışanları*" şeklindedir. Zira devletin kanatları altında bulunan ve her türlü hak ile güvenceye sahip kamu çalışanlarının aksine, özel sektör çalışanları tüm bu olanaklardan yoksun bulunmaktadır. Aslında KKTC'nin çalışma hayatında çarpıklığı ifade eden bu durumun, kısa bir süre içinde düzelmesi de beklenmemektedir.

Şunu açıklıkla ifade etmek gerekir ki 57 yılda 45 sendikanın kurulduğu Kıbrıs coğrafyasında faaliyet gösteren sendikaların durumuna bakıldığı zaman ortaya çıkan tablo oldukça ilginçtir. Zira yaklaşık 110 bin kişinin çalıştığı KKTC'de, kamuda çalışanların sayısı yukarıda da ifade edildiği gibi sadece 24.597'dir. Aynı zamanda bunların birçoğu birden fazla sendikaya üyedirler ve bu durumu yasaklayan herhangi bir engel de bulunmamaktadır.

Aslında Kıbrıslı Türkler ile ilgili olarak ifade edilmesi gereken bir başka gerçek ise, Kıbrıslı Türklerin müstakil ve kendi toplumlarının ihtiyaçlarını karşılamak için tesis ettikleri sendikalarla ilk karşılaşmalarının 1954 yılında olmasıdır. Örneğin 14 Aralık 1954 tarihinde kurulan *Türk-Sen*, Kıbrıs Türk toplumunda örgütlülük yolunda atılan ilk adımdır. KKTC'de günümüzde 8 sendikanın bağlı olduğu

37 Bununla ilgili olarak bkz. (Republic of Cyprus Ministry of Labour and Social Insurance, 1969).

38 Bununla ilgili olarak bkz. (Republic of Cyprus, 1961).

Türk-Sen, aslında bir federasyon hüviyetindedir. 31 Aralık 2006 tarihi itibarıyla 2 bin 266 üyesi bulunmakta ve üçüncü büyük federasyon olması açısından önemli konumdadır. Ancak, 4 Eylül 1993 tarihinde faaliyetlerine başlayan *Hür-İş Federasyonu*, 5 bin 280 üyesiyle en büyük federasyon olarak yaşamına devam etmektedir. *Hür-İş*'e bağlı sendika sayısı ise 6'dır.

30 Aralık 1976 tarihinde kurulan *DEV-İŞ Federasyonu* ise 5 sendika ve 2 bin 493 üyesiyle ikinci büyük federasyon özelliğini taşımaktadır. Kaldı ki KKTC'de bundan başka federasyonlar da bulunmaktadırlar. Bununla birlikte Kıbrıs'ta küçükü büyüklü birçok sendika bulunsa da bunların pek çoğu *iş yeri sendikası* olarak adlandırıldığından burada adı zikredilmemiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere KKTC'de faaliyet gösteren 41 sendikanın neredeyse tamamının kamuda, başka bir deyişle devlete bağlı kurum ve kuruluşlarda örgütlü olduğu görülmektedir. Özel sektörde örgütlü sendika sayısı ise bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Özellikle Ada'daki kamuoyu, toplu pazarlık görüşmelerinde en çok söz sahibi olan ve herkesin *yetkili sendika* olarak tanımladığı 4 veya 5 sendikadan başkasını görememektedir. Bunların bilineni kamuda görevli memurların, işçilerin ve öğretmenlerin örgütlü olduğu sendikalarlardır.

Devletteki memurların ve işçilerin örgütlendiği *Kamu Görevlileri Sendikası* (KAMU-SEN), *Kıbrıs Türk Amme Memurları Sendikası* (KTAMS), *Kamu İşçileri Sendikası* (KAMU-İŞ) ile eğitim iş kolunda ilk ve orta dereceli okullardaki öğretmenlerin üyesi olduğu *Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası* (KTÖS) ve *Kıbrıs Türk Orta Eğitim Öğretmenler Sendikası* (KTOEÖS) toplumun en çok bildiği sendikalarlardır.

Adı geçen sendikaların tamamı kamuda örgütlü bulunan sendikalar oldukları için, üyelerinin hak ve menfaat doğrultusunda hükümetle oldukça çekişmeli mücadeleye girişebildikleri, "hayır" dendiği zaman *grev* dahil her türlü eyleme geçebildikleri ve devlet sistemini oldukça sıkıntıya sokabildikleri sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu yüzden kamuoyunda, eğitimin sektöre uğraması açısından öğretmen sendikalarına karşı ciddi bir tepki uyandırdığı da bir gerçektir.

Öte yandan tıp camiasında hekimlerin üye olduğu *TIP-İŞ* ile hemşirelerin örgütlü olduğu *Hemşireler Birliği Sendikası* da kendi üyeleri için hak ve menfaat mücadelesi vermektedirler. Ancak mücadele edenlerin yine devlet çalışanları oldukları da dikkat çekicidir.

Sonuçta KKTC'de çalışma yaşamıyla ilgili olarak ortaya çıkan tablo, kamudaki sendikaların kamu çalışanları adına mücadele verdiği, özel sektör çalışanlarının ise kaderleriyle baş başa bırakıldığı gerçektir. Dolayısıyla denilebilir ki KKTC'deki sendikal yapı, devlet içinde örgütlenmesine rağmen, siyasal iktidara karşı dikkat çeken söylemleriyle ve tepkileriyle doğru orantılı değildir. Çünkü devlete bağlı kurum ve kuruluşlarda çalışan yurttaşların oranı, yaklaşık olarak yüzde 55 civarındadır ve bunların hiçbiri herhangi bir sendikaya kayıtlı değildir. Buna göre bazı şeylerin yeniden sorgulanmasına ihtiyaç duyulduğu açıktır. KKTC'de hâlihazırda tartışılması gereken konu, öncelikli olarak güvenceli bir çalışma ortamının sağlanması ve yaşam standartlarının korunmasıdır. Ancak devlette çalışan bireylerin hâlihazırda örgütlenmeye mesafeli durması ve sendikaların kendilerini sorgulaması gerektiği önemli bir konu olarak ortada durmaktadır. Ancak KKTC'deki sendikalar, bunu yapmak yerine bütün çalışanların *sendikacılık* faaliyetlerine *zorunlu katılma* önerisini getirmektedirler. KKTC'deki sendikaların ortaya attığı *zorunlu sendikacılık* faaliyetlerinin gerçekleşmesi bugünkü koşullarda oldukça zor gibi görünmektedir. Kaldı ki bu yöntem, tartışmaya açık bir konu olarak görülmektedir. Esasında burada önemli olan şey, bireylerin gönüllü olarak alacakları örgütlenme kararlarıdır. Çünkü demokratik toplumlarda sivil toplum hareketleri, bireyin özgür düşüncesine dayanmaktadır. Özellikle bireyler baskıyla, tehditle veya zorlamayla sendikalara üye yapılamazlar. Bununla ilgili her durum, bireysel bir tutumla ilgili ve çalışanların özgür iradesiyle şekillenmesi gereken bir konudur.

Bu noktada Kıbrıslı Türklerin sendikalaşma hareketlerinin kısa bir özetini vermek yerinde olacaktır. Özellikle KKTC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan elde edilen verilere göre hazırlanan aşağıdaki tabloda, sendikaların kuruluş tarihleri ve örgütlendiği kesimler belirtilmiştir. Buna göre KKTC'de kurulan sendikaları, şu şekilde ifade etmek yerindedir:

Tablo 11.1. KKTC'de Sendikaların Kuruluş Tarihleri ve Eylem Alanları

Sendika	Kuruluş Tarihi	İşyeri veya İşkolu
KTOEÖS	28.09.1968	Eğitim iş kolu
Bank-Sen	6.12.1971	Banka, ticaret ve büro iş kolu
BES	10.09.1971	Belediye çalışanları (belediye kolu)
Mağusa Türk Genel-İş	25.11.1969	Mağusa Belediyesi (iş yeri)
Liman-Sen	20.01.1963	Liman taşıt ve benzeri iş kolu
Tel-Sen	1958	Telekomünikasyon çalışanları (iş yeri)
Hemşireler Birliği	05.12.1970	Kamuda çalışan hemşireler
KTÖS	14.08.1968	Öğretmenlik iş kolu
KTAMS	14.11.1956	Kamuda çalışan memur ve işçiler
El-Sen	14.09.1959	Elektrik Kurumu çalışanları (iş yeri)
Türk-Sen	14.12.1954	Federasyon
As-Sen	25.09.1961	İngiliz Üsleri'nde çalışan Türkler
Tıp-İş	20.10.1973	Kamuda çalışan hekimler
Emek-İş	04.04.1975	Kamu, kooperatif, tarım vb. genel iş kolu
Kamu-Sen	15.05.1975	Kamu işçi ve memurları
Koop-Sen	13.11.1976	Kooperatif Merkez Bankası çalışanları
İşverenler Sendikası	11.12.1975	İşveren statüsündeki gerçek veya tüzel kişiler
Dev-İş	30.12.1976	Federasyon
Bay-Sen	25.01.1978	BRTK çalışanları
Kamu-İş	17.11.1988	Kamudaki işçi veya memurlar
DAÜ-SEN	21.03.1990	DAÜ'deki akademik personel (iş yeri)
TES	06.03.1991	Turizm iş kolu
Basın-Sen	31.08.1991	Basın
Çağ-Sen	14.05.1992	Kamudaki işçi ve memurlar
Hür-İş	4.09.1993	Federasyon
Güç-Sen	25.08.1994	Gümrük Dairesi çalışanları
Dayanışma Sendikası	6.09.1995	Kamudaki memur ve işçiler
Bel-Sen	21.04.1978	Belediye çalışanları
Gıda-Sen	4.04.1975	Tütün, gıda vb. iş kolu
Hava-Sen	16.08.1994	KTHY çalışanları
Büro-İş	13.05.1997	Büro, banka, ticaret, sigorta iş kolu
Vergi-Sen	28.06.1997	Vergi Dairesi çalışanları
Türk Petrol-İş	1.02.1999	Petrol alanında çalışan işçiler
DAÜ PER-SEN	16.10.1995	DAÜ yönetsel personel

Tablo 11.1. devamı

Sendika	Kuruluş Tarihi	İşyeri veya İşkolu
Vet-Sen	20.03.1982	Veteriner Dairesi çalışanları
Vet Hek-Sen	20.03.1982	Veteriner Dairesi çalışanları
Memur-Sen	10.10.2002	Kamudaki memur ve işçiler
BASS	1.08.2002	Banka, ticaret, büro, sigorta iş kolu
DAÜ BİR-SEN	23.10.2002	DAÜ yönetsel personel
Sağlık-Sen	22.12.2004	Sağlıkta çalışan memur ve işçiler
Din Gör-Sen	20.12.2004	Din görevlileri
Mec-Sen	14.07.2005	Meclis çalışanları
Devlet-İş	20.01.2006	Devlet işçileri
KKTC Prof-Sen	17.10.2006	Öğretim üyeleri

Kaynak: KKTC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın sivil toplum hareketleri raporundan alınmıştır.

11.3. KKTC'DE TOPLUMSAL HAREKETLERİN GENEL DURUMU

KKTC'de sivil toplum hareketinin en önemli temsilcilerinden olan sendikalar, toplumun ancak yüzde 10'una yakın bir kesimini temsil etmektedir. Ancak uluslararası standartlarla karşılaştırıldığında, KKTC'nin nüfusuna göre bu rakamın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ne var ki yıllar itibarıyla sendikaların üye sayısının giderek azaldığı da bir gerçektir. Bunun başlıca nedeni, KKTC'ye dıştan gelen göçün yarattığı *kaçak iş gücü* potansiyelinin yüksek olmasıdır.

Aslında KKTC'deki sendikalar, bugünkü sivil toplum sistemi içinde değerlendirilseler de Ada'da yaşanan gelişmeler nedeniyle örgütlenme şekli, kültürü ve yapısı sivil toplumdan çok, sendikal nitelik taşımaktadırlar. Dolayısıyla dernek veya birliklerin, adı geçen sendikal kültürü üstü örtülü de olsa devam ettirmesi, ele alınması gereken bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak KKTC'de fiilen çalışan kesimlerin kahir ekseriyetinin kamu sektöründe bulunması, Kıbrıs Türk halkının sosyal, ekonomik ve siyasal haklarının tedarikini ve bunlarla ilgili hukuksal güvenliğin sağlanmasını zorlaştırmaktadır.

KKTC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan ve ilçe kaymakamlıklarından elde edilen verilere göre bugün itibarıyla KKTC'nin 6 ilçesinde toplam olarak 1.059 kuruluş ve 41 sendika yer almaktadır. Bunların 503'ü dernek, 235'i birlik, 293'ü kulüp, 2'si vakıf, 11'i kurum, 8'i ocak ve 7'si de diğer kuruluşlardan oluşmaktadır (Alpar, 2005: 182). Ancak bu rakamlarla ilgili son güncel veri elde edilememiş olsa da ilgili rakamların bunların biraz üzerinde olabileceği değerlendirilmektedir. Bunun dışında, sivil toplum hareketi olarak değerlendirilebilecek bu faaliyetlerin birtakım özelliklerinin olduğu da değerlendirilmektedir. Örneğin, var olan 293 kulübün büyük bir çoğunluğunu, *spor kulüpleri* oluşturmaktadır. KKTC Anayasası'nda eskiden beri bulunan, ancak daha sonra ilga edilen *Fasıl 112 Kulüpler Yasası* gereğince tespit edilen kurum ve kuruluşların toplam sayısı 746'dır. Aslında sivil toplum kuruluşları olarak değerlendirilmesi gereken bu ünitelerin yaklaşık 150'si *aktif*, aşağı yukarı 90'ı *yarı aktif* konumda çalışmalarını sürdürmektedirler. Dolayısıyla KKTC'de aktif veya pasif ayrıştırmasında veya sivil toplum tanımlanmasında belirleyici olan özelliği, şu şekilde sıralamak mümkündür. Buna göre *aktif* yapıdaki kuruluşların gönüllülük esasına göre çalışması, çalıştığı alanlarda kendine bağlı olan üyelerinin ihtiyaçlarına, ardından kamunun beklentilerine cevap vermesi, maddi kaynaklarını kendilerinin sağlaması, Kıbrıs Türk toplumu içinde kamuoyu oluşturabilmesi, yarar sağlayıcı proje/projeler üretebilmesi, ilgili projeleri uygulayabilmesi ve toplumda siyasi alan dışında özerk alanlar oluşturabilmesi beklenmektedir. *Yarı aktif* diye tanımlanan kuruluşlar ise kermes, balo, toplantı vb. sosyal faaliyetler düzenleyen, ancak kamu yararı gözetmeyen kurumlar olarak görülmektedirler.

Pasif yapıdaki kuruluşlar ise eskiden faal olan, ancak daha sonra bu özelliğini yitirmiş ve genel olarak *tabela örgütü* şeklinde tanımlanan kuruluşlar olarak tasnif edilmektedirler.

Tablo 11.2. KKTC’de Sivil Toplum Kuruluşlarının İlçelere Göre Faaliyet Dağılımı³⁹

Sivil Toplum Kuruluşları	Lefkoşa	Girne	Mağusa	Güzelyurt	İskele	Toplam
Vakıf	1	1	0	0	0	2
Kadın	8	2	6	4	2	22
Sağlık	36	6	3	1	0	46
Meslek	154	24	19	24	7	228
Spor	32	9	18	8	7	74
Kültür-Sanat ve Düşünce	61	16	23	7	6	113
Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma	55	20	8	2	1	86
Çevre-Çevre Düzenleme	14	2	3	2	1	22
Cami/Okul/Hastane Koruma Geliştirme ve Kalkındırma	12	9	16	8	12	57
Gençlik	7	3	2	1	4	17
Yardım	12	2	2	1	0	17
İnsan Hakları	6	0	0	0	0	6
Din ve İslam	4	0	0	0	1	5
Mezuniyet	8	0	2	0	0	10
Mücahit/Gazi/Şehit/Subay	14	10	8	3	1	36
Diğer	5	0	0	0	0	5
Toplam	429	104	110	61	42	746

Kaynak: KKTC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın Sivil Toplum Hareketleri Raporu’ndan alınmıştır.

KKTC’de sivil toplum kuruluşlarının çalışma alanına bakıldığı zaman, birinci sırada sendikalar görülmektedir. Özellikle mesleki ve dayanışma kurumlarının başı çektiği ve bunların sayısının 228 olduğu görülmektedir. İkinci kategoride; kültür ve sanat kurumları gelmekte olup bunların sayısı 113’tür. Üçüncü sırada ise 86 kuruluşla sosyal dayanışma dernekleri bulunmaktadır. Aslında sosyal dayanışma derneklerinin büyük bir çoğunluğu, *göçmenlere* ve *mağdurlara* yardım etmek amacıyla kurulmuşlardır. Dolayısıyla KKTC için şu sonucu çıkartmak mümkündür. Her şeyden önce KKTC’de sendikal ve kültürel faaliyetler, toplum tarafından kabullenilen ve makbul görülen alanlardır. Bu bağlamda toplumsal katılımın günümüzde yaşanan birçok sıkıntısına rağmen *sendikal* ve *mesleki dayanışma* kuruluşlarına olan itibar varlığını sürdürmektedir. Bu durum bir başka şekilde ifade edilecek olursa, Kıbrıs’ta yaklaşık bir asırlık geçmişi bulunan sendikal faaliyetlerin ve mesleki kurum-kuruluşların kimliği, Ada’daki toplumsal mücadelenin odağında bulunmasından ötürü, diğer kurum ve kuruluşlardan farklılık arz etmektedir. Gerçekten de KKTC’deki sendikal faaliyetler gerek toplumsal haklar gerek bireysel kazançlar gerekse çalışma barışı ve düzeni için büyük yararlar sağlamıştır.

³⁹ Bu tablo için elde edilen veriler, KKTC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın sivil toplum hareketleri raporundan alınmıştır. Ayrıca bu rapordan istifade ettiği anlaşılan Alpar’ın (2005: 184-185) da çalışmasına bakılabilir.

Bunun dışında KKTC'deki sendikaların yan kuruluşları bulunduğundan, bu avantajı büyük bir fırsata dönüştürmüşlerdir. Daha önce de ifade edildiği gibi *BELÇA* (süpermarket), *PEYAK* (alışveriş merkezi ve banka), *KTÖS Kooperatifi*, *KTAMS Kooperatifi*, *SENKO* (ithalat amaçlı kurulan şirket) gibi kuruluşlar, üyelerinin sahip olduğu alım gücünü yükselterek tüketim potansiyelini örgütsel ağlarla desteklemişlerdir. Dolayısıyla sendikaların bu yapısı, KKTC'de bulunan sivil toplum hareketinin güçlü bir aktör olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle yan kuruluş olarak kendilerine bağlı bankaların sendika üyelerine sağladığı kolaylıklar ve ayrıcalıklar, mevcut sendikaya bağlılığı daha da artırmıştır. Kaldı ki, sendikaların yan kuruluşları konumundaki alışveriş merkezleri de üyelerine daha ucuz mal satarak özel müteşebbisin gücünü dengelemeye çalışmıştır.⁴⁰ Bundan da anlaşılıyor ki günümüz şartlarında sendika ve meslek birliklerinin, ekonomik alan dışında, demokrasinin geliştirilmesi için oynadığı rol de oldukça önemlidir.

Aslında Batı tipi liberal ve demokratik toplumlarda savunulan insan hakları ve düşünce özgürlüğü gibi birçok hak, KKTC'de de sendika ve meslek birlikleri tarafından da savunulmaktadır. Ancak KKTC'de bu durumun bazen sekteye uğradığı da görülmektedir. Bunun başlıca sebebi, genel olarak *Kıbrıs meselesinin* gösterilmesidir. Zira Kıbrıs meselesi, KKTC'deki birçok şeyi siyasal bağlamı dışına çıkartarak kamusal alanı etkisi altına almış ve bireyi, cendereye alacak pozisyonlar yaratmıştır. Ancak bu durumun, siyasal iktidar tarafından politik veya toplumsal denetim için de kullanıldığı olmuştur.

Nitekim bu duruma karşı çıkan on kadar sendika bir araya gelmiş ve 10 Haziran 2000 tarihinde *Bu Memleket Bizim Platformu*'nu (BMBP) kurmuşlardır. Bundan dolayı BMBP'yi, Kıbrıs meselesinin çözümünde uygulanan yöntemlerin yanlışlığı, ekonomik istikrarsızlığın neden olduğu sıkıntılar, gazetecilere ve aydınlara karşı artan baskılar, düşünce ve ifade özgürlüğünün kısıtlanması, Rum tarafının AB'ye üye olacak olması vb. gelişmelere duyulan tepkinin, *kurumsallaşması* şekli olarak değerlendirmek mümkündür.

Aslında KKTC'de yaşanan BMBP örneği, sendikal faaliyetlerin konumlarını ve toplumsal inisiyatifin potansiyel gücünü göstermesi açısından yeterlidir. Kuruluşundan belli bir süre sonra gerçekleştirilen birçok mitingde, *Bu Memleket Bizim Platformu*, yaklaşık 10 bin kişinin katılımını sağlamıştır. 11 Kasım 2002 tarihinde ise BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın aracılığıyla oluşan *BM Çözüm Planı*'na destek vermek amacıyla yapılan mitinge, BMBP çatısı altında 90 sivil toplum kuruluşu katılmış ve binlerce kişi bu sürece destek vermiştir. KKTC'de yaşanan bu durum, Kıbrıs Türk tarihinin katılımı en büyük mitinglerinden birisi olmuştur.

KKTC'de sivil toplum hareketlerinin ve onun soyut fikirlerinin önemsendiği demokratik isteklerin, *sendikaların* ya da Ada'daki diğer *sivil toplum kuruluşlarının* yerine getirip getiremeyeceği tartışmalı bir konudur. Zira KKTC'de mesleki birliklerin dayanışma ruhu ve bağlarının, toplumun ihtiyaç duyduğu diğer hakların korunmasına, elde edilmesine ya da geliştirilmesine yardımcı olduğunu belirtmek pek de mümkün değildir. Belki de bunun başlıca sebebi, Kıbrıs meselesinin toplumsal ilişkilerde her şeyin üstünde ve her şeyden önce gelmesinin yarattığı sıkıntıdır. Çünkü Ada'daki her sorunun Kıbrıs meselesiyle illiyet bağı kurulduğu için, bu türden marjinal girişimlere pek cevaz verilmediği değerlendirilmektedir. Kaldı ki bu türden marjinal istekler, KKTC'deki sendikal anlayışın tabiatına da uygun değildir. KKTC'deki sendikal anlayış, temelinde *grupların çıkarlarını* maksimize etmek olduğundan, çoğu zaman *bireysel tercihleri* göz ardı ettiği görülmektedir. Dolayısıyla KKTC'de aşırı veya ekstrem istekler ve bireysel tercihler, toplumsal yapı ve katmanlar içinde henüz karşılığını bulmuş değildir (Alpar, 2005: 188).

Bunun dışında KKTC'deki sendikal kurumlar, uluslararası toplumla ve kurumlarla sanıldığı kadar yakınına yakın ilişkiler tesis etmektedirler. Örneğin; *Uluslararası Ticaret Odası* (ICC), *Uluslararası Çalışma Örgütü* (ILO), *Uluslararası İşçi Sendikaları Konfederasyonu* (ICFTU), *Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu* (WFTU), İngiliz Uluslar Topluluğu İşçi Sendikaları Konseyi (CTUC), *Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu* (ETUC), *Uluslararası Ticaret Odası* (UTO), *Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu*, *Sanayi ve Borsa Odası*, *Uluslararası İslami Ticaret Odası*, *AB Ticaret ve Sanayi Odaları Daimi Konferansı* ve *İngiliz Uluslar Topluluğu Ticaret Odaları Federasyonu* bunlardan bazılarıdır (Alpar, 2005: 189).

40 Özel müteşebbisin durumuyla ilgili olarak bkz. (Schumpeter, 2000: 51).

Kıbrıs'ta sivil toplum hareketlerinden olan *kadın hareketleri* ise dikkat çekicidir. Örneğin, KKTC'de var olan kadın derneklerinin sayısı 22'dir. Buna karşın bu türden derneklerin temel amacı, *kadın haklarını ve isteklerini* savunmaktan çok, kadınların toplumsal ve ekonomik alanda çalışma imkânlarını ve koşullarını genişletmektir. Bu yüzden KKTC'de *kadın hareketi*, bir anlamda siyasal partilerin *kadın kolları* şeklinde konumlanmış durumdadır. Bu hareketin işlevsel boyutu ise, kadın üzerinden çocukların ve *gençlerin* eğitilmesinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla bu hareketin genel faaliyetleri, çoğunlukla kültürel araştırmalar üzerine odaklanmaktadır. Bu amaçla *Kadınca Yaşama Destek Derneği* (KAYAD) kurulmuştur. Ancak bu derneğin çalışma ilkesi, *eleştirel feminist düşünceye* dayanmamaktadır. Çünkü bu hareket, kendini en başından itibaren *toplum merkezli* olarak sınıflandırmıştır. KKTC'de böyle bir bakış açısına sahip tek dernek, KAYAD değildir. Özellikle diğer kadın derneklerinde de buna benzer çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Örneğin, siyasal partilerin *kadın kolları* veya *kadın kulüpleri* de bu türden çalışmaların yapıldığı yerler olarak bilinmektedirler.

Esasında bunun iki nedeni vardır: Birincisi, Kıbrıs geçmişinde *kadınların* sendika ve diğer toplumsal kademelerde yönetici veya aktivist olarak bulunmaması veya erkeklere göre daha az sayıda olmasıdır ve ikincisi, KKTC'de toplumsal eğitim düzeyinin yüksek ve aile ilişkilerinin güçlü olmasıdır. Dolayısıyla *kadın hakları*, Kıbrıs tarihinin hiçbir döneminde *toplumsal* bir mesele hâline gelmemiştir. Bir başka ifade ile *kadına yönelik sorunların*, feminist kuramların/kurumların etkisinde kalmadığı söylenebilir.

Bunun dışında KKTC'de fikir, sanat, folklor ve kültür dernekleri, mesleki birliklerin ardından en çok ve en geniş örgütlenme yeteneğine sahip olan kuruluşlardır. Ancak Ada'da kurulan bu türden derneklerin, genellikle *Kıbrıslılık* algısından ve olgusundan hareket ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu dernekler, daha çok yerel değerleri yaşatmaya ve korumaya çalışmaktadırlar. Bu yönü ile *kültüralist* bir tutum içerisindedirler. Bu konuda *Halk Sanatları Vakfı*⁴¹ ile *Baraka* adındaki derneklerin çalışmaları buna örnek niteliğindedir.

Bütün bunlara rağmen KKTC'de kadına yönelik derneklerin, toplumsal yapı içerisinde siyasal partilerin yan kuruluşları gibi faaliyet gösterdikleri ya da böyle algılandıkları gerçeğini ötelememektedir. Esasından bunun başlıca sebebi, KKTC'de kişisel ilişkilerin profesyonel hayattan soyutlanamamasına dayanmaktadır. İşin ilginç yanı, en basit bireysel kimlikler bile sivil toplum kuruluşlarının kamusal alana nasıl yansıdığı konusunda belirleyici rol üstlendiği göstermektedir. KKTC'de bu türden sorunlar veya sıkıntılar, bütün sivil toplum kuruluşları için geçerlidir. Örneğin bu durum, *Has-Der*'de de yaşanmaktadır. Aslında *Has-Der*, KKTC'nin en eski folklor derneği olmasına, Kıbrıs Türkü'nün kültürel değerlerine önem vermesine ve birçok ödül almasına rağmen, dernek binasını *Cumhuriyetçi Türk Partisi*'nin (CTP) bazı sosyal aktivitelerine açması, toplum tarafından *CTP'ci* olarak tanımlanmasına neden olmaktadır.

Kaldı ki KKTC'deki birincil ilişkiler, sadece sivil toplum kuruluşlarına veya hareketlerine yönelik uyarıcı bir tutum da takınmamaktadır. Özellikle KKTC'de meslek kuruluşlarına üye olan kişiler, kendi aralarında yaşanan bireysel farklılıkların bir gereği olarak ilgili sivil toplum kuruluşlarının iç yapılanmasına da doğrudan etki yapmaktadırlar. Bu nedenle KKTC'de en çok görülen hadiselerden biri de kurum içi çatışmalarla veyahut mevcut başkanla yaşanan sorunlar yüzünden istifa etmesi veya seçimleri kaybeden tarafın yeni örgütlenme çabasına girmesidir. Aslında KKTC'de bu durum, sosyal bir vaka olarak canlılığını her zaman için korumaktadır. Örneğin, *Kıbrıs Türk Ticaret Odası* seçimlerinde seçimi kaybeden grup üyeleri, *Kıbrıs Türk İşadamları Derneği*'ni kurarak mevcut yapıdan ayrılmışlardır. Kaldı ki KKTC'de mitoz bölünme sebebiyle *Kıbrıs Türk Genç İşadamları Derneği*, *Kıbrıs Türk İşadamları Derneği* ve *KKTC Genç İşadamları Derneği* olarak aynı amaç, aynı hedef ve aynı çalışma yöntemleriyle, 4 farklı dernek kurdukları da bilinmektedir. Bu yüzden üye olmak istenildiğinde hangi derneğin seçileceği, daha çok aktivite alanlarıyla veya güven teşkil etmesiyle ilintili bir tutum olduğu değerlendirilmektedir. Aksine bu tercih, genellikle yanlı ve özellikle siyasi isteklere bağlı olarak yapılmaktadır. Dolayısıyla bu tür davranışlar, sivil toplum kuruluşlarının görüş açısını daraltmakta ve birçok sivil toplum kuruluşunu, dar çerçeveli sosyopolitik geleneğe hapsedmektedir (Alpar, 2005: 191).

41 *Has-Der*, 1977 yılında kurulsada 1 Ocak 2002 tarihinden itibaren çalışmalarını *Halk Sanatları Vakfı* olarak sürdüren bir dernektir (Alpar, 2005: 190).

Sağlık alanındaki örgütlenmeler ise daha çok belirli hastalıklarla mücadele için kurulmuşlardır. Örneğin, *Thalasemialılar Derneği* veya *Kanserle Mücadele Derneği* bunlardan birkaçıdır. Dolayısıyla sağlık alanında çalışan sivil toplum kuruluşları, KKTC'deki toplumsal sağlık politikalarıyla ilgili olarak bir çalışma yapmaktan ziyade, daha çok küçük çaplı faaliyetlerde bulunmaktadır. Buna karşın KKTC'de sağlık alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının sayısının 46 olduğu da hatırdadır bulundurulmalıdır. Buna karşın herhangi bir hastanın ihtiyaç duyduğu acil organ veya ilik nakli gibi tıbbi girişimlerde, acil olarak yardım kampanyası düzenlenerek sorunun çözümlenmesine çalışılmaktadır. Kaldı ki bu konuda yapılan yardım kampanyalarının neredeyse tamamının, toplumsal duyarlılık esasına göre olduğu ve geniş katılımlı gerçekleştirildiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu derneklerin KKTC'de kamuoyu oluşturmadaki başarısının, insanî hassasiyetlerden ileri geldiği değerlendirilmektedir.

Bunun dışında KKTC'de çevreye karşı duyarlı olan sivil toplum hareketleri de vardır. Örneğin bu konuyla ilgili olarak 22 çevre örgütünden söz etmek mümkündür. Bu derneklerin pek çoğunun, *ağaçlandırmaya* ve çevre düzenlemesine büyük önem verdiği bilinmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki KKTC'de esaslı bir çevre hareketinden söz etmek de pek mümkün değildir.

KKTC'de *insan haklarıyla* ilgili olarak çalışan derneklerin sayısı da oldukça azdır. Zira bu konuyla ilgili olarak çalışan dernek sayısı, sadece altıdır. Fakat bu derneklerin merkezi yapılarının sadece başkent Lefkoşa'da olması da dikkat çekicidir. Bu tür derneklerle ilgili olarak dikkat çekici bir diğer husus ise dernek çalışmalarının fazlasıyla çelişkili ve *belirsiz* amaçlar etrafında toplanmış olmasıdır. Kaldı ki KKTC sınırları içinde insan haklarını korumaya yönelik çalışmalar yapılacağını belirtmelerine rağmen, ilgili hukuki gerekçeleri geliştirmedikleri, insan haklarına ve buna dair uluslararası anlaşmalara pek riayet edici söylem ve eylemde bulunmadıkları görülmüştür. Örneğin KKTC *İnsan Hakları Derneği*'nin tüzüğü'nün 2. maddesine göre "*Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşayan bireylerin ve nerede yaşamakta olursa olsun Kıbrıslı Türklerin haklarını korumak ve savunmak yönünde faaliyet ve girişimlerde bulunmak*" şeklindeki ifadesiyle bireysel hakların, sadece KKTC *yurttaşlığıyla* sınırlandırıldığı görülmüştür. Aslında bu söylem, insan hakları retorığının tam tersine bir durumu ifade etmektedir. Çünkü *dayanışma*, genel itibarıyla grupsal kimliğe atfedilen bir husus olup yurttaşlık bilinciyle alakalı bir mevzu değildir. Nitekim *tüketici* ya da *insan haklarına* benzer derneklere üye olma durumu, KKTC genelinde arzulanan nitelikte değildir.

Bunun dışında KKTC'de *tüketici haklarıyla* ilgilenen sadece 2 derneğin olduğu tespit edilmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki KKTC'deki *tüketici haklarıyla* meşgul olan derneklerin ortak bir vizyon içinde çalıştığı ve bu vizyonun daha çok AB standartlarını yakalamak yönünde olduğu görülmüştür. Bu konuda çalışmalarını tanıyan derneklerin başında *Kıbrıs Türk Tüketici Hakları Derneği* (TÜHAK) gelmektedir.

Özellikle son yıllarda KKTC'de *hemşehriciliğe* önem veren derneklerin de zuhur ettiği görülmüştür. On yıl içinde *hemşehriciliği* öne çıkartan derneklerin sayısı giderek artmaktadır. Aslında bu durum, KKTC'nin dışından gelen göç dalgasının ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Görünen odur ki Ada'daki *hemşehri dernekleri*, çoğunlukla Türkiye'deki benzerlerine göre yapılandırılmışlardır. Buna göre adı geçen derneklerin ve üyelerinin davranış biçimleri, kendi içinde özeldirler ve Anadolu'dan geldikleri yerel kültürü korumaya çalıştıklarından işlevseldirler. Aslında bu tarz dernekler, geldikleri bölgenin folklorik unsurlarıyla benzeşim içindedirler. Hâl böyle olunca, KKTC'de buna benzer derneklerin sayısının 86'ya kadar çıktığı görülmüştür. Özellikle *sosyal dayanışma* ve *yardımlaşma* amacıyla ortaya çıkan bu derneklerin, KKTC'de yer alan sivil toplum hareketi içinde üçüncü sırada yer alması rastlantı değildir. Ancak *hemşehri dernekleri*, KKTC'de bulunan diğer örgüt modelleri içerisinde en *kapalı* olduğu halde, *içe dönük* çalışmalarını dar bir çevreye hizmet etmektedirler. Özellikle *hemşehrilik* olgusu, cemaat anlayışını içinde barındıran bir husus olması ve bireyleri kendi sosyal bünyesine, özellikle de sosyokültürel kimliğine hapsedmesi açısından dikkat çekicidir.⁴²

42 Sosyokültürel kimliğin hapsedmesi ile ilgili bkz. (Sorokin, 1972: 167).

Bütün bunlar göstermektedir ki KKTC'nin nüfus yapısına ve özelliklerine göre geliştirilen davranış modelleri⁴³ ve yaşanmış tecrübeler, Kıbrıs Türk insanının sivil toplum hareketinin temel unsurlarını belirlemektedir. Kaldı ki KKTC'de yerleşim birimlerinin küçük ve birbirine yakın olması da kurumsal katılımın ve iletişimin önünü açmaktadır. Bunun dışında KKTC'nin nüfusunun az olması, bireylerin kendi aralarında veya birebir ilişkilerinde pekiştirici rol oynuyor olması ve sosyal hayatın içinde deneyimlediği roller, kalabalık coğrafyalara göre daha etkin olabildiğini göstermektedir.

Bilindiği üzere KKTC'de coğrafi şartların küçük ve popülasyonun azlığı, bilgi üretiminin ve buna dair paylaşımının süresini oldukça azaltmaktadır. Bu sebeple insanların birbiriyle olan iletişime geçme becerisi yüksek, ilişki kurma süresi hızlı, çabası ise zor değildir. Ada'da haberin, bilginin veya olayın iletilmesinde veya tüketilmesinde, *aşağıdan yukarıya* veyahut *yukarıdan aşağıya* doğru harcanan çabanın zahmetli olmadığı tahmin edilebilir (Alpar, 2005: 194). Ancak Ada'da, haberin, bilginin ve olayın belli bir tekelerde toplanması oldukça zordur. Bundan dolayı KKTC'deki sivil toplum kuruluşlarında kendi kendini denetleyen disiplin kurulları dışında, bizzat toplumun da denetlediği *yargı mekanizmaları* bulunmaktadır. Bu mekanizmaların ana unsurunun da Kıbrıs Türk insanının bizzat kendisi olduğu müşahede edilmektedir.

SONUÇ

Kavramsal olarak sivil toplum terimi, ilk kez XVIII. yüzyılda modernist aydınlanmacı düşünürler nezdinde ortaya atılmış ve kamuoyuna açıklanmıştır. Buna göre Batılı toplumlarda anlam kazanan sivil toplum kavramı, geleneksel toplumların sanayileşmesiyle birlikte gelişmiştir. Elbette ki bu gelişim toplumsal kategorilerin, sınıfların ve yeni iş bölümlerinin oluşmasına neden olmuş ve bu kavram, zamanla toplumsal ilişkileri ve bunlar arasındaki örgüyü tanzim etmiştir.

Bugünkü anlama kaynaklık eden unsurlar, modernist bakış açısının bizzat dışı vurum hâlidir. Hâl böyle olunca sivil toplum kavramının, günümüzde yapısal değişikliğe uğrasa da özelden modern toplumu ifade ettiği açıktır.

Modern toplum kavramı ise çağımızdaki anlamıyla birlikte siyasallaşan toplumu ve sınıf çatışmaları içinde cebelleşen *kamusal alanı* ifade etmektedir. Buna ilaveten modern toplum kavramı içinde bireyin kendine mahsus ilişkileri yönetebildiği, ahlakî nosyonla yürütebildiği özel alanı da içermektedir. Bu açıdan sivil toplum, iki önemli değişkeni, yani *politikayı* ve *kültürel alanı* içinde barındırmaktadır. Esasında bu değişken, modernizmle alakalı bir durumdur. Dolayısıyla sivil toplum kavramı, ontolojik olarak asgari düzeyde bile olsa, modernist görüşten ayrı değerlendirilemez.

Bu görüşten hareketle Kıbrıs'ta modernizmin yansımalarını görmek mümkün olabileceği gibi, Ada'daki sivil toplum hareketlerinin incelenmesinde en faydalı yöntemlerden birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden Kıbrıs, modernite sürecine ancak İngiliz sömürge yönetiminde girmiş ve kendine özgün koşullarını, Batı modernitesinden farklı olarak yaşamıştır. Görünen odur ki Kıbrıs'ta sivil toplum hareketleri, Batı modernitesini karakterize eden *rasyonaliteyi*, *aşırı kapitalistleşmeyi* ve *pozitivizmi*⁴⁴ vd. unsurları dışlamaktadır. Bu yüzden Ada'daki toplumsal dönüşümlerin, her iki toplumda ayrı ayrı cereyan ettiği değerlendirilmektedir.⁴⁵ Hâl böyle olunca Ada'daki *uluslaşma* süreci ile buna bağlı *kimlik kazanımları* da farklı zamanlarda ortaya çıkmış ve farklı yönlerde gelişmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen Kıbrıs'taki sivil toplumun belirleyici özelliğinin, az gelişmiş *modernizme* bağlı olarak az gelişmiş bir *sivil toplum hareketi* olduğu söylenebilir.

Aslında Kıbrıs'taki sivil toplum uygulamaları daha çok sivil toplum kuruluşlarıyla gerçekleşmektedir. Buna karşın Ada'daki sivil toplum hareketleri, homojen grup kimliğinin başat olduğu *kamusal alanları* şekillendirmekte oldukça etkili olmuştur. Gerçi *kamusal* veya özel alanda etkileşimin giderek artması, doğal olarak sivil toplum hareketlerini etkilemiş ve ivme kazanmasına neden olmuştur. Kıbrıs'ta modernizmin yaşanmasıyla birlikte sosyokültürel veyahut sosyopolitik yapılar yeniden şekillenmiş,

43 Davranış modelleri için bkz. (Özakpınar, 2002: 324).

44 Bununla ilgili olarak bkz. (Dobb, 1999: 38-40; Sombart, 2005: 24).

45 *Toplumsal dönüşüm* hareketinin her toplumda ayrı ayrı olduğu ile ilgili bkz. (Hoselitz, 1960: 38).

buna göre *retorik* ifadeler ve *ideolojik* faaliyetler yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır. Esasında bu kazanımlar, Ada'da İngiliz sömürge yönetimiyle (1878-1959) birlikte ilk kez ortaya çıkmış ve zamanla gelişmiş, Kıbrıs Cumhuriyeti'yle (1960-1963) beraber ontolojik anlamı ve yapısı değişmiş ve KKTC (1983) ile birlikte kemale erişmiştir. Bundan hareketle Ada'daki sivil toplum kuruluşlarının karakteristiği, her dönemde yaşanan *farklılıklarla* veya *kazanılan* değerlerle değişime uğramıştır.⁴⁶

Buna göre İngiliz sömürge döneminde başlayan endüstrileşme hareketleri, bir şekilde Ada'da küçük olan *burjuva* sınıfını büyütmüş, eksik ya da modern manada olmayan *işçi* sınıfını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak Kıbrıs'ta toplumsal katmanlar, yapılar ve sosyal kategoriler, *ulusalcılık* ve *komünizm* gibi iki temel ideoloji üzerinden tesis edilmişlerdir. Kıbrıs'ta özellikle sınıf farklılıklarının ortaya çıkmasıyla birlikte, Kıbrıs'taki toplumların örgütlenme kültürü ve şekli, toplumsal hak mücadelesi üzerinden tanımlanmış ve doğal olarak bu durum, *sendikal hareketin* ana unsur olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. İngiliz sömürge yönetiminin son döneminde ise her iki toplumda güçlenen *ulusalci* kültür ve söylemler, 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde zirveye ulaşmış ve en etkin dönemini yaşamıştır. Zaten kısa bir süre sonra kimlik bilincinin siyasallaşması yüzünden toplumlar arası çatışmalar başlamıştır. Özellikle bu durum, Kıbrıs'taki sivil toplum kuruluşlarını veya hareketlerini, politik olmaya zorlayan en büyük amil olarak görülmüştür. Dolayısıyla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yaşadığı 1960-1963 yıllarını, aşırı derecede politize edilmiş kamusal alan ile ideolojik kurumlar şeklinde tanımlamak pek de yanlış olmayacaktır.

Aslında sivil toplum açısından Kıbrıs'ta yaşananlar ister *nasyonalizm* bağlamında olsun ister *sosyalizm* bağlamında olsun, birer sivil toplum hareketidirler. Özellikle Kıbrıs'ta etnik kimliğin siyasallaşmasıyla ortaya çıkan toplumlar arası çatışma, toplumların merkez omurgasından çıkan sinir uçlarıyla doğrudan ilintilidir. Dolayısıyla Kıbrıs'taki çatışma, simgesel bir temele dayanmakla birlikte *Elen* ve *Türk* ulusalcılığının bir yansımasıdır. Ada'da uygulanan her iki *ulusalcılık* türü de kendi retoriklerini geliştirmiş ve toplumlar arası çatışma, bu minval üzerinden devam etmiştir.

Ancak şunu belirtmek gerekir ki Kıbrıs'ta yaşanan *Türk ulusalcılığına* ve *Türk soluna* dair toplumsal hareketlerin hiçbiri sosyal ve siyasal dönüşümü sağlayabilmek için *iktidar değişikliğini* hedeflememiştir. Kaldı ki İngiliz sömürge yönetiminde Türk toplumunun tutumu, *Taksim* yönünde gelişim göstermişse de Rum toplumu gibi iktidarı arzulayan bir politika takip etmediği bilinen bir gerçektir. Esasında Türk toplumu için mesele, İngiltere'nin Ada'daki iktidarı değildir. Türk toplumu için esas mesele, Türk ulus-kimliğini tehlikeye soktuğu ve ötekinin iktidar olduğu *Elenizmin* bizzat kendisidir.

Hâl böyle olunca Kıbrıs'taki toplumların toplumsal dönüşümü ve kurulan karşıtlık ilişkisi de birbirinden çok farklıdır. Hatta denilebilir ki birbirine çok zıttır. Buna göre Kıbrıs'ta iki tür toplumsal hareketten söz edilebilir. Birincisi toplumsal pratiğin ulusal değerlerle şekillendiği değişimdir ki buna *transformatif* değişim de demek mümkündür. Buna göre rolleri farklı olsa da EOKA ve TMT, bu dönüşümü sağlayan iki temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkincisi ise Ada'daki sol tandanslı hareketlerdir. Zira Ada'daki bu tür hareketler, *reformatif* nitelikte olup daha çok günlük uygulamalar üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Esasında Kıbrıs'taki sol hareketin temel amacı, sınıfsal farklılıkları ve dengesizlikleri eşitleme çabasından başka bir şey değildir. Ancak bu tanımlamanın, evrensel sosyalizm iddiasından ve arzusundan başka bir şeyi ifade etmediği de ortadadır.

Kıbrıs'ta sivil toplum kuruluşlarının, toplumsal hareketleri *kurumsallaştırması* açısından büyük katkısı olmuştur. Bu tür kuruluşlar, daha sonraki yıllarda Ada'daki toplumsal çatışma merkezinin de odağında yer almışlardır. Bu sebeple Kıbrıs'taki sivil toplum hareketleri, *kamusal* ve özel alan içinde karşıtlık ilişkisinde bulunmuşlardır.

Gerçek şu ki bu ilişkiler temel olarak üç boyuta dayanmaktadırlar. Buna göre birincisi *kurum içi*, ikincisi *kurumlar arası* ve üçüncüsü ise *siyasal temsilin* yanında *sosyal temsile* de imkân tanıyan ilişkilerin kurulması şeklindedir. Bu yüzden Kıbrıs'taki sivil toplum kuruluşları, *siyasal* ve *kültürel* bir geleneğin taşıyıcısı⁴⁷ olarak görülmektedir. Kıbrıs'taki sivil toplum kuruluşları ve bunların yönlendirdiği sivil toplum

46 Bu konuda yapılan araştırma için bkz. (Tüzünkan, 2007).

47 Siyasi ve kültürel geleneklerin taşınması için bkz. (Evre, 2000: 18; Yazıcı, 2004: 258).

hareketleri, Ada'da yerleşik demokrasi kültürünün ve çoğunlukçu katılımın sağlanabilmesi için önemli katkılar sağlamışlardır.

Özellikle KKTC'de *Ortak Vizyon ve Bu Memleket Bizim Platformu* hareketlerinin vuku bulması, yeni bir toplumsal dinamizmi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla KKTC'de meydana gelen sivil toplum hareketleri, özü itibarıyla *alternatif* olma yolunda ciddi bir adım olarak değerlendirilmektedir. Zira toplumsal hareketlerin sonuçlarına yönelik yapılan değerlendirmelere göre denilebilir ki KKTC'de son zamanlarda kolektif iradenin ortaya çıkmasında başlıca amil, Kıbrıs Türk halkında yaşanan birtakım kültürel yenilenmelerdir. Birçokları bunu *Kıbrıslılık* düşüncesinin veya akımının bir tesiri olarak görmekte ve buna, yaşanan kültürel değişimin ideolojik yönü olarak bakmaktadırlar. Ancak KKTC'deki değişimin ana eksenini buna dayandırmak bütün yaşananları tek boyutlu olarak değerlendirmek demektir ki bu da son derece eksik bir analizdir.

KKTC'de yaşanan bu değişimi, dünyada ve bölgede yaşanan konjonktürel yapıyla, Türkiye'nin dış politikasını çeşitlendirmesiyle, Türk Silahlı Kuvvetlerinin meseleye bakışıyla, Kıbrıs'ta değişime duyulan ihtiyaçla, bilumum daha birçok sebep ile ilişkilendirmek gerekmektedir.

Ayrıca KKTC'nin kurulmasının hemen ardından ötekinin öznesi durumundaki sivil toplum kuruluşlarının, günlük pratiklerin dışına çıkmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında zaman sivil toplum kuruluşları, toplumlar arası gerilimi, toplum içi gerilim noktasına taşımışlardır. Ancak bu kuruluşlar, ilkin *grup haklarına*, daha sonra da *toplumsal haklara* yönelerek, kendi varlıklarını kalıcı kılmaya çalışmışlardır. Nitekim KKTC'de son dönemlerde yaşanan hadiseler, kamusal alandaki gerilimi daha da artırmaktadır. Ancak işin ilginç yanı, Ada'daki sivil toplum kuruluşlarının bu gerilimden *dolaylı* veya *dolaysız* olarak faydalandığı gerçeğidir.

Kısacası denilebilir ki Kıbrıs'ta sivil toplum kuruluşları veya hareketleri liberalleşme, demokratikleşme, ilerleme ve bireyselleşme gibi Batı tipi hareketlerden ayrılmakta ve kendine mahsus şartlar geliştirdiği görülmektedir. Buna göre, Ada'da yaşanan deneyimler sonucu sivil toplum kuruluşları ve hareketleri, homojen grup kimliğinin egemen olduğu *kamusal alandan* ve bireysel hakların baskın olduğu özel alandan uzak tutulmaya çalışılmıştır. Bunun yerine, daha çok *grup haklarının* ön plana çıkartıldığı sosyal örgütlenmelere gidilmesi ve eylem alanı olarak orada gelişim gösterilmesi istenilmiştir.

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, M. A. (1987). The Ultrationalist Right. I.C. Schick ve E.A. Tonak (Ed.), *Turkey in Transition* içinde (177-215). New York: Oxford University Press.
- Akçura, Y. (1998). *Türkçülüğün Tarihi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akırat, S. A. (2008). *Strategic Constructions of National/Ethnic Identities: The Case of Northern Cyprus*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alankuş, S. K. (1988). *Kıbrıslı Türk Siyasal Elit ve Siyasal Kültür Yönelimleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alastos, D. (1955). *Cyprus in History*. London: Zeno Press.
- Almond, G., V. Sidney (Ed.). (1980). *The Civic Culture Revisited*. Boston: Brown and Co.
- Alpar, S. (2005). *Kıbrıs'ta Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- An, A. (1999). *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar*. Lefkoşa: Kivılcım Yayınları.
- An, A. (1996). *Kıbrıs'ta İsyânlar ve Anayasal Temsiliyet Mücadelesi (1571-1948)*. Lefkoşa: Mez-Koop Yayınları.
- An, A. (1998). *Kıbrıslılık Bilincinin Geliştirilmesi*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Anastasiou, H. (2002). Communication Across Conflict Lines: The Case of Ethnically Divided Cyprus. *Journal of Peace Research*, 39, 581-596.
- Annual Reports. (1930). Nicosia, 1930.
- Aron, R. (1992). *Sınıf Mücadelesi*. (Çev. Erol Güngör). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Arrighi, O. (2004). *Sistem Karşıtı Hareketler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Atalay, M. ve B. U. İnan, (1998). *Kıbrıs Türkünün Değişim ve Gelişiminde Kıbrıs Türk Kadın Dernekleri*. C. I, Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Attalides, M. (1977). Forms of Peasant Incorporation in Cyprus During the Last Century. E. Gellner and J. Waterbury (Ed.), *Patrons and Clients in Mediterranean Societies* içinde (137-155). London.

- Beckingham, C. F. (1957). Islam and Turkish Nationalism in Cyprus. *Die Welt Des Islams*, V(1-2), 65-83.
- Behçet, H. (1969). *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)* Lefkoşa.
- Berathl, N. (1997). *Kıbrıslı Türklerin Tarihi: I.* Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Berathl, N. (1999). *Kıbrıslı Türklerin Tarihi: III.* Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Bizden, A. (2003). Reddi Miras. *Birikim Dergisi*, 167, 44 – 47.
- Bizden, A. (1999). *Kollektif Kimliklerin İnşasında Siyasal Ritüeller ve Medya: Kıbrıs Örneği.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Björn, B. (1998). Demokratikleşmeyi Açıklamak Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar. *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası* içinde (1-17). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cahit, N. (1988). *Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası Mücadele Tarihi*, (Cilt II). Lefkoşa: Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası Yayınları.
- Choisi, J. (1993). The Turkish Cypriot Elite – Its Social Function and Legitimation. *The Cyprus Review*, 2, 7-32.
- Cipnopupu, P. (1939). *Hrisostomos Manastırı'nın Kuruluş Tarihiçesi.* (Çev. Sabahattin Egeli). KKTC Milli Arşivi – Yunanca Bölümü, Lefkoşa.
- Cobham, C. D. (1908). *Excerpta Cypria: Materials for A History of Cyprus.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Cohen, J. L. ve Arato A. (1992). *Civil Society and Political Theory.* USA: MIT Press.
- Cohen, R. ve Rai, S. M. (2000). *Global Social Movements.* London and New Brunswick: The Athlone Press.
- Collas, A. (2002). *International Civil Society Movements in World Politics.* Cambridge: Polity Press.
- Coufoudakis, V. (1976). The Dynamics of Political Partition and Division in Multiethnic and Multireligious Societies: The Cyprus Case. Van Coufoudakis (Ed.), *Essays on The Cyprus Conflict* içinde. New York: Pella Press.
- Crawshaw, N. (1978). *The Cyprus Revolt: An Account of The Struggle for Union with Greece.* London: George Allen & Unwin.
- Cyprus Blue Book 1932. (1932). Nicosia
- Cyprus Blue Book 1933. (1933). Nicosia.
- Cyprus Blue Book 1946. (1946). Nicosia.
- Çaha, Ö. (1997). 1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları. *Yeni Türkiye Dergisi, Sivil Toplum Özel Sayısı*, 18, 28-65.
- Çetinsaya, G. (1999). Rethinking Nationalism and Islam: Some Preliminary Notes on The Roots of 'Turkish-Islamic Synthesis' in Modern Turkish Political Thought. *The Muslim World*, LXXXIX (3-4), 350-376.
- Darendelioğlu, İ. E. (1968). *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri.* İstanbul: Toker Yayınları.
- Davis, T.C. (1999). Revisiting Group Attachment: Ethnic and National Identity. *Political Psychology*, 20, 25-47.
- Debeş, T. (1993). *Sir Ronald Storrs'un Kıbrıs Anıları: 1926-1932.* Lefkoşa: Mez-Koop Bankası Kültür Yayınları.
- Denktaş, R. R. (1993) *Karkot Deresi.* Lefkoşa: Yorum Yayınları.
- Department of Co-operative Development. (1961). Annual Report of the Department of Co-operative Development for The Year 1961. (Resmî rapor)
- Dobb, M. (1999). *Kapitalizm Dünü ve Bugünü* (3. Baskı). (Çev. Feyza Kantur). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğuş, D. (2007). *Living on The Margins of 'The Turk' and 'The Cypriot': The Cyprioturk as The Subject of Ambiguity.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi University, İstanbul.
- Duckwort, H.T. (1900). *The Church of Cyprus*, Society for Promoting Christian Knowledge. London.
- Edwards, M. (2004). *Civil Society.* London: Polity Press.
- Egemen, S. (1996). *Kıbrıslı Türkler Arasında Siyasal Liderlik.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdoğan, İ. ve Salia, D. V. (2000). *Kapitalizm, Kalkınma, Post-modernizm ve İletişim, Sömürünün Paketlenişi.* Ankara: Erk Yayıncılık.
- Eröz, M. (1982). İktisat Sosyolojisine Başlangıç (3. Baskı). İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi.* İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Evre, B. (2004). *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği: Oluşumu Gelişimi.* Lefkoşa: Işık Kitabevi Yayınlar.
- Evre, B. (2000). *Kıbrıs Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Sürecinde Türk Milliyetçiliğinin Etkisi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gasper, D. (1995). "Kalkınma Ahhlaki: Yeni Bir Alan Mı?", in Rence Predergast (ed.), *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, Çev. İdil Eser, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gazioğlu, A. C. (1996). İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II: Enosis Çemberinde Türkler. İstanbul: Cyrep Yayınları.
- Gellner, E. (1998). *Milliyetçiliğe Bakmak.* (Çev. S. Çoşar, S. Özertürk ve N. Soyarik). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gülcan, S. (2004). Kıbrıs: Doğu Akdeniz'de Egemenlik Mücadelesi. Kemal İnât, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (Der.), *Dünya Çatışma Bölgeleri içinde* (139-1549). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Güneş, M. ve H. Güneş, (2003). *Türkiyede Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gürel, Ş. S. (1984). *Kıbrıs Tarihi: Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*. (Cilt I). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Habermass, J. (2004), Kamusal Alan, Meral Özbek (Ed.), *Kamusal Alan içinde*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Hald, M. (1968), *A Study of The Cyprus Economy*. Nicosia: Printing Office of The Republic of Cyprus
- Hamit, M. (2008). Turkish Cypriots and Their Others: An Analysis of Narratives About Greek Cypriots and Turkisheliler. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences, Ankara.
- Hanioglu, M. Ş. (1989). Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902) (Cilt I). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Harold, S. (1999). Civil Society: Challenging Western Models. *Journal of Political and Military Sociology*, 2-19.
- Harry, L. (1969). *Turkish Rule in Cyprus*. London: C. Hurst Press.
- Hasgüler, M. (1990). *Kuzey Kıbrıs'ta Pazarlama Açısından Tüketim Kooperatiflerinin Yeri ve Önemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskişehir.
- Hill, S. G. (1952). *History of Cyprus* (Cilt IV). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawn, E. J. (1993). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*. (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hogg, M. A. ve D. Abrams, (1993). Uncertainty Reduction. M. A Hogg and D. Abrams (Ed.), *Group Motivation: Social Psychological Perspectives içinde* (173-190). England: Harvester Wheatsheaf.
- Hoselitz, B. F. (1960). *Sociological Aspect of Economic Growth*. Bombay: Private Ltd.
- Hutchinson, J. T. ve C. D. Cobham, (1904). *A Handbook of Cyprus*. London: Waterlow Press.
- İlkin, A. (1988). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi* (5. Baskı). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- İnatçı, Ü. (2003). Kıbrıslı Türklerin Kuşatılmışlık Hali. Mehmet Hasgüler ve Ümit İnatçı (Ed.), *Kıbrıs'ın Turuncusu içinde*. İstanbul: Anka Yayınları.
- İsmail, D. (2000). *Sivil Toplum, Ondan Bizde De Var*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Jennings, R. J. (1993). *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and The Mediterranean World 1571-1640*. New York: New York University Press.
- Kalodukas, A. (2003). II. Dünya Savaşından Arman Planına. M. Kürkcügil (Der.), *Kıbrıs Dün ve Bugün içinde* (75-89). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Keane, J. (1994). *Demokrasi ve Sivil Toplum* (Çev. Erhan Akın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Keane, J. (2003). *Global Civil Society*. London: Cambridge University Press.
- Keyman, F. (2004). Türkiye'de ve Avrupa'da Sivil Toplum, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası. (2001). *Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası 34. Dönem Çalışma Raporu*. Lefkoşa.
- Kızılyürek, N. (2004). Birinci Cumhuriyet'ten Yeni Kıbrıs'a. M. Kürkcügil (Der.), *Kıbrıs Dün ve Bugün içinde*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kızılyürek, N. (2003). *Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Konuk, O. (2003). *Toplum ve Eğitim, Sosyolojiye Giriş* (2. Baskı). İhsan Sezal (Ed.). Ankara: Martı Yayın Evi.
- Konur, İ. (1969). *Kıbrıs Türkleri*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Korkut, Ç. T. (2008). *Transformation and Resolving Ways of The Cyprus Question Within United Nations and European Union Perspectives*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe University Graduate Institute of Social Science, İstanbul.
- Laclau, E. (1995). *Siyasal Kimliklerin Oluşumu*. (Çev. A. Fethi). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Landau, J. (1981). *Pan-Turkism in Turkey: A Study of Irredentism*. London: C. Hurst and Company.
- Mahcupyan, E. (1998). Osmanlıdan Günümüze Parçalı Kamusal Alan. *Doğu-Batı Dergisi*, 5, 21-49.
- Mavratsas, C. (2003). Kıbrıs Rum Kimliği ve Kıbrıs Sorunu Hakkındaki İhtilaflar. Mehmet Hasgüler ve Ümit İnatçı (Ed.), *Kıbrıs'ın Turuncusu içinde*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Melluci, A. (2004). Toplumsal Hareketler ve Günlük Hayatın Demokratikleşmesi. John Keane (Der.), *Sivil Toplum ve Devlet Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar içinde*. (Çev. L. Köker, A. Çiğdem, M. Akın Küçük, A. Bora ve A. Nur). Ankara: Yedikita Yayınları.
- Mills, C. W. (1964). *The Sources of Societal Power, Social Change Sources, Patters and Consequences*. Amitai Etzioni and Eva Etzioni (Ed.). London: Basic Books, Inc. Publish Hers.

- Mihailidis, M. (2003). Kıbrıs Türk İşçi Sınıfı ve Kıbrıs İşçi Hareketi 1920-1963. M. Kürkcügil (Der.), *Kıbrıs Dün ve Bugün* içinde (305-322). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler*. (Çev. A. Kotil). İstanbul: Cep Üniversitesi İletişim Yayınları.
- Mussweiler, T. G. S. ve Bodenhausen, G.V. (2000). Shifting Social Identities as a Strategy for Deflecting Threatening Social Comparisons. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 398-409.
- Nesim, A. (1990). Atatürk İlke ve İnkılapları ve Kıbrıs Türkleri. *Yeni Kıbrıs Dergisi*.
- Nesim, A. (1999). *Kıbrıs Türk Gençlik Hareketi*. Lefkoşa: Ada-M Basın Yayın.
- Orr, C. C.W.J. (1972). *Cyprus under British Rule*. London: Zeno Publishers.
- Özakupınar, Y. (2003). *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özoran, B. R. (1966). Kıbrıs'ta Türk Gazeteciliği: İngiliz Geçiçi İdaresi Devrinde. *Türk Kültürü Dergisi*, 40, 471-476.
- Panayiotou, A. (2003). Sınır Tecrübeleri: Kıbrıs Sorunu Vatansızlık Anlayışını Açıklamak. Mehmet Hasgüler ve Ümit İnâncı (Ed.), *Kıbrıs'ın Turuncusu* içinde. İstanbul: Anka Yayınları.
- Pareskevopoulos, M. (1982). *Traditions of The Popular Religious Feats of Cyprus*. Nicosia: Tavallis Press.
- Parsons, T. ve Neil J. Smelser (1984). in Kegan Paul (ed.), *Economy and Society*. London: Routledge.
- Polat, N. H. (1998). Kıbrıs Türk Basınından Bir Sayfa: Birlik Ocağı ve Yayın Organı Birlik Gazetesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 7, 7-27.
- Purcell, H. D. (1969). *Cyprus*. New York: Frederick A. Praeger.
- Republic of Cyprus Ministry of Labour and Social Insurance. (1969). Annual Report on Trade Unions for the Year 1969.
- Republic of Cyprus Ministry of Labour and Social Insurance. (1969). Annual Report on Trade Unions for the Year 1969.
- Republic of Cyprus. (1961). Annual Report of Welfare Department for the Year 1961.
- Şahin, H. T. (1997). *1878-1960 Yılları Arasında Kıbrıs'ta İlköğretim (İngiliz İdaresi Dönemi)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Salih, H. I. (1967). *Cyprus: An Analysis of Cypriots Political Discord*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The American University, Washington.
- Samani, M. O. (2007). *Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Schumpeter, J. A. (2000). Entrepreneurship as Innovation, Entrepreneurship, The Social Science View. Richard Swedberg (Ed.), *The British Council* içinde. New York: Oxford University Press.
- Şensever, L. (2003). *Dünya Sosyal Formu Aşağıdan Küreselleşme Hareketi ve Küresel Direniş*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Servas, P. (1999). *Ortak Vatan*. (Çev. Aysel İrkad ve Ulus İrkad). Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Sivil Toplum Endeks Projesi (STEP). (2005). *Sivil Toplum Ulusal Forumu Değerlendirme Raporu*. İstanbul: TÜSEV Yayınları.
- Smith, A. (1887). *Thought Cyprus*. London: Hurst and Blackett.
- Sombart, W. (2005). *Kapitalizm ve Yahudiler*. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: İleri Yayınları.
- Sorokin, A. P. (1972). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefesi*. (Çev. Mete Tuncay). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Soy, H. İ. (1996). *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Stavrinides, Z. (1976). *The Cyprus Conflict: National Identity and Statehood*. London.
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Inter-group Relations*. London: Academic Press.
- Tamçelik, S. ve Kasapoğlu, M. K. (2016). *Kıbrıs'ta Mizah Gazetesi Akbaba (Günümüz Türkçesine Aktarılması ve Değerlendirilmesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Tamçelik, S. (2021). Arşiv Belgelerinden Hareketle Türkiye'nin, İngiliz İlhakı ve Yönetimi Altındaki Kıbrıs Adası'na İlişkin Yumuşak Güç Uygulamaları ve Kıbrıslı Türklerle İlgili Değerlendirmeleri (1921-1939). 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi-15 Kasım 2019/Amasya* içinde (2147-2197). Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi.
- Tamçelik, S. (2019). İsmet İnönü'nün Koalisyon Hükümetleri Döneminde Kıbrıs Meselesi ve Takip Edilen Uluslararası Politika (1961-1965). Engin Berber (Ed.), *Ulusal Kahraman, Devlet Adamı: İsmet İnönü Sempozyumu – 25 Ekim 2018 Bildiri Kitabı* içinde (125-210). İzmir: Konak Belediyesi Yayınları.

- Tamçelik, S. (2010). İktisat Tarihi Perspektifinden Hareketle 19. Yüzyıl Kıbrıs'ında Ekonomik Yapı ve Üretim-Tüketim İlişkileri. Ülker Vancı Osam (Ed.), *7. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (4-6 Kasım 2009)* içinde (149-191). Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi.
- Tamçelik, S. (1999). Kıbrıs Rum Komünist Partisinin (AKEL) 3-6 Mart 1966 Tarihli XI. Kurultayında Aldığı Enosis (İlhâk) Kararı ve SSCB'nin Kıbrıs Politikası. (Haz. İsmail Bozkurt), *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Türkçe Bildiriler, Tarih – Kıbrıs Sorunu* (Cilt 2) içinde (7,9-56). Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Tamçelik, S. (2011). Türk Cumhuriyetleri Açısından KKTC'nin Tanınma Olgusu ve Esasları. Levent Erarslan (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum Bildirileri (2-5 Aralık 2010)* içinde (169-183). Ankara: Ekoavasya Yayınları.
- Tombazos, S. (2003). Kıbrıs Milliyetçilikleri. M. Kürkçilgil (Der.), *Kıbrıs Dün ve Bugün* içinde (54-69). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Topçu, N. (1998). *Kültür ve Medeniyet- Bütün Eserleri* 9. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Töre, E. (1989). *Kıbrıslı Türk Alt-Kültüründe İnanç Kurumu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tosun, G. (2003). Global Sivil Toplum, Siyaset ve Yurttaşlık. Ömer Çaha ve Yasin Aktay (Ed.), *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 4, 59-73.
- Touraine, A. (2002). *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?* (Çev. O. Kunal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tüzükan, M. (2007). *The Cyprus Question: Continuity, Transformation and Tendencies*. (Doktora Tezi). Middle East Technical University, Ankara.
- Ülgener, F. S. (1983). *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler, Deneme ve Araştırmala*. Ankara: Mayaş Yayınları.
- Ülken, H. Z. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ünlü, C. (1981). *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)*. Ankara: Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Varnava, P. (1997). *Kıbrıslı Rum ve Türklerin Ortak İşçi Mücadeleleri Tarihten Olaylar*. (Çev. Thanasis Haranas). Lefkoşa.
- Vovolini, K. (1952). *1453-1953 Kurtuluş Savaşında Kilise* (Cilt I). (Çev. Sabahattin Ege). Atina.
- Vural, Y. (1996). *Kıbrıs'ta Etnik İlişkilerin Gelişimi ve Siyasal Sisteme Etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Witting, K. (2005). *People United in a Country Divided: Bi-communal Activities in Cyprus*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). London.
- Yazıcı, E. (2004). Yirminci Yüzyılda Gelenekten Moderniteye Türk Sosyo-Kültürel Yapısında Gözlenen Değişmeler. Erdinç Yazıcı (Ed.), *Yirminci Yüzyıldan Yirmi Birinci Yüzyıla Türkiye ve Dünya* içinde. Ankara: İlke-Emek Yayınları.
- Yurdakul, E. (1990). *Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılâplarının Kıbrıs'ta Uygulanması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Fotoğraf: TAK arşivi

BASIN
ÖZGÜL

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KIBRIS TÜRK BASIN-YAYINI

Ulvi KESER*

ÖZET

Kamuoyu oluşturmada, bireyleri bilinçlendirmede, insanları belli noktalara kanalize etmede en önemli araçlardan birisi şüphesiz basın organlarıdır. Milletın müşterek sesi olduğu belirtilen basın faaliyetleri esasında bir toplumun yaşadığı acılardan geçirdiği süreçlere kadar hayatının yansımından başka bir şey değildir. Kıbrıs Adası'nın 1878 yılında İngiltere'nin Akdeniz'le ilgili stratejik güvenlik planlarını değiştirmesinin ardından İngiliz yönetimine geçmesiyle birlikte Kıbrıslı Türkler için de yeni bir sayfa açılacak ve 1571-1878 dönemindeki 307 yıllık Osmanlı hâkimiyetinin ardından İngiliz baskısı, sansür uygulamaları, ekonomik şartlar, izolasyon uygulamaları, tecrit politikaları ve yanlı tutum ve davranışlar arasında Kıbrıslı Türkler kendilerine bir çıkış kapısı, bir nefes borusu aramaya başlayacaklardır. Aradıkları o nefes borusu bir yandan diplomatik ve askerî mücadeleler devam ederken çıkardıkları gazeteler aracılığıyla gelecek ve Kıbrıslı Türkler neredeyse bugün bile savundukları "meşruiyet ve mevcudiyet" mücadelesine girişeceklerdir. Bu mücadelenin en önemli silağu ise şüphesiz gazeteler olacak ve bin bir çeşit sıkıntı, sorun, baskı, ambargo ve yasaklara rağmen Kıbrıs Türk gazeteleri öyle ya da böyle yayımlanmaya ve okuyucuyla buluşmaya devam edecektir. Bu süreçte Anadolu-Kıbrıs, Türkiye-Kıbrıs bağlantısı kesintisiz devam etmekte, örneğin Latin harflerinin kullanılmaya başlamasının ardından matbuat ekipmanları Söz gazetesine doğrudan Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından gönderilmektedir. Dönemin Kıbrıs Türk gazeteleri bu süreçte özellikle psikolojik harp ve 5. Kol faaliyetlerine yönelik olarak da Kıbrıslı Türklerin haklarını korumaya devam edeceklerdir. Kıbrıs Türk basın tarihi aslında en kısa şekliyle Kıbrıs Türk mücadele tarihinden başka bir şey değildir. Araştırma "geçmişten günümüze..." gibi bir başlık taşımakla birlikte ağırlıklı olarak 20 Temmuz 1974 sürecine kadar devam eden basın-yayın faaliyetlerini mercek altına almayı amaçlamakta, bununla birlikte günümüze uzanan süreçte diğer yayınlardan da bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Basın, Gazete, İngilizler, Rumlar, Kıbrıslı Türkler

* Prof. Dr. Girne Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi.
e-posta: ulvi.keser@gmail.com

GİRİŞ

Dünya tarihinin neredeyse hemen bütün dönemlerinde Akdeniz'in kilit noktası olan Kıbrıs Adası, bütün egemen güçler açısından ilgi odağı olmuş ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Ada'nın her zaman dikkat çekici bir unsur olmasının temel kaynağı ise Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının tam ortasındaki stratejik konumudur. Özellikle Doğu Akdeniz'in düğüm noktasını teşkil etmesi, Türkiye ve Suriye kıyılarına olan yakınlığı, bunlara ilaveten Ege Denizi'nin giriş çıkışına etkisiyle Mısır ve Süveyş Kanalı'na olan yakınlığı göz önüne alındığında Ada'nın stratejik önemi çok daha kolay anlaşılır. Ancak Ada'nın tarihi dokusu, insan özellikleri, nüfus, kültür değerleri, sosyal hayat, dil, geleneksel yaşantı tarzı, yer altı ve yer üstü coğrafi karakteri gibi demografik özellikleri incelendiği takdirde Ada'nın esasında Anadolu topraklarının bir parçası olduğu ortaya çıkacaktır. Türkiye'ye bu kadar yakın bir Ada'nın coğrafi, kültürel, tarihî ve sosyal açıdan da Anadolu'dan farklı olacağı düşünülemez. Jeolojik sebeplerle Anadolu'dan 70 kilometre kadar uzaklara çekilen Kıbrıs'la ilgili olarak "Kıbrıs; coğrafi, tektonik, jeolojik ve iklim koşulları yönünden Anadolu'nun bir parçasıdır." (Frey, 1937: 86) denmektedir.

Kıbrıs'ın diğer yerlerindeki Prehistorik kültürler de Anadolu ile olan sıkı ilişkiyi göstermektedir. İngiliz Tarihçi Sir George Hill, "Ada hiçbir zaman Yunanistan'ın bir parçası olmamıştır. Kıbrıs, Bizans İmparatorluğu tarafından Yunanistan'ın ve Ege bölgesinin bir parçası olarak ele geçirilmedi. Kıbrıs kilisesi, Doğu Ortodoks kilisesinin Otosefal bir üyesiydi. Bundan dolayı dille birleşen din, Kıbrıslıların Yunan kökenli olduğu fikrinin gelişmesini sağladı" (Hill, 1952: 17) demektedir. Kıbrıs taş devrinden itibaren ırk, maddi kültür ve dil bakımından Anadolu'ya bağlı kalmıştır. Doğudan Fenikeliler ve Batıdan da Egeliler ve Frenkler de Kıbrıs'a gelerek yerleşmişlerse de bunlar eski çağda azınlık teşkil etmişlerdir. Etnik çoğunluk yerli Kıbrıslılar, yani Anadolu'lulardır (Erzen, 1971: 82). Bu bağlamda Kıbrıslı Türkler de anavatan olarak gördükleri Anadolu ile irtibatlarını hiçbir zaman kesmezler ve yönlerini hep Akdeniz'e ve Toroslara dönerler. "Kemalizm ruhunun hâkim olduğu, millî şeref, millî haysiyet ve millî varlıklarını idame ettirebilmek için türlü mahrumiyet ve güçlükler içinde çırpınmağa sevk edilmiş Kıbrıs Türkleri" (İlgaz, 1949: 67) Anadolu ile irtibatını hiçbir zaman kesmemiştir. Rauf R. Denктаş'ın da ifade ettiği üzere "Kıbrıs Türkleri bayrağından mahrum edildiği 1878'den bu yana bütün kalbi ile, her şeyi ile Türklüğüne bağlı kalmıştır. Kıbrıs'ı vatan bilmiş ve vatan yapmak için yılmadan en yalnız bırakıldığı, en desteksiz günlerinde bile mücadele etmiştir... Bu Türk'ün yabancı bayrak altına girmemek azminin bir neticesidir" (Denктаş, 1966: 5).

12.1. 1878-1923 DÖNEMİ KIBRIS VE BASIN

Kıbrıs 1571 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmiş ve 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ne kadar Ada'da Osmanlı hüküm sürmüştür. 93 Harbi sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin yanında bulunan İngiltere, bu yardıma karşılık Kıbrıs'ın geçici bir süreyle kendisine bırakılmasını talep etmiş, 4 Haziran 1878'de imzalanan Türkiye-İngiltere Savunma Antlaşması ile Kıbrıs geçici olarak (Emilianides, 1963: 90) İngilizlere kiralanmış (Erim, 1953: 401) ve idaresi İngiltere'ye verilirken mülkiyeti Osmanlı'da kalmıştır (Hakeri, 1993: 19). Kıbrıs'ın ilk gazetesi İngiliz yönetimi tarafından yayımlanmakta olan ve resmî gazete sıfatını taşıyan ve ilk Kıbrıs Valisi General Sir Garnet Wolseley döneminde çıkartılan The Cyprus Gazette olup Kıbrıs'ta basılarak dağıtılmıştır. 1878'den 1960'a kadar yayın yapan bu gazete, Türkçe ve Rumca olarak da bir dönem yayımlanır (Mert, 2000: 355). Öte yandan adı geçen resmî gazetenin Türkçe basımı olan Ceride-i Resmîye-i Kıbrıs ise Ada'daki ilk resmî Türkçe gazete olarak kabul edilebilir. Ayrıca 1878-1899 arasında toplam 273 sayı basılan Cyprus/Kypros gazetesi de Kıbrıs'ın ilk gazetesi olarak kabul edilebilir (Cobham, 1908: 512). Ada'da Türkçe olarak basılıp dağıtılan ilk gazete ise Henry S. King and Co. Şirketi tarafından basılıp dağıtımı yapılan Ümid isimli gazetedir. 1879 tarihinde çıkmaya başlayan bu gazete, Aleksan Sarrafyan isimli Anadolu'dan sınır dışı edilmiş bir Ermeni tarafından yayımlanmaktadır. Yayımlanmasının hemen ardından Osmanlı Devleti'nin de büyük tepkisini çeken bu gazete, yönetimi suçlamakta, karalamakta, örneğin Berlin Kongresi'yle ilgili olarak "bulaşıcı rüşvet hastalığından" (Sonyel, 1985: 16) bahsederek devletin başarısızlığından dem vurmaktadır.

Kıbrıs'ta Rumların yayımlamaya başladıkları ilk gazete ise Rumca Neos Kition olup 4 Temmuz 1879-19 Temmuz 1884 arasında toplam 204 sayı yayımlanmıştır. 1888'de Limasol'da Emin Efendi adlı bir kişinin Sadet veya Saadet adlı gazetesi, Ada'daki Osmanlı Türkçesi ile basılan ilk gazetedir. Hemen üç yıl sonra Lefkoşa Suriçindeki Laleli Sokağında, Ada'nın ilk Türk basımevi olma özelliğini taşıyan Zaman Basımevi, Kıraathane-i Osmaniye'nin yardımlarıyla 25 Aralık 1891 tarihinde Zaman gazetesini basmaya başlamıştır. Gazetenin sorumlu muhabirliğini Muzafferiddün Galib yaparken gazetenin sahibi ise okuma yazması olmayan Tüccarbaşı Hacı Ahmet Derviş Efendi'dir (Mert, 2000: 355). Başta İngiliz sömürge yönetimi ve Rum basını olmak üzere Ada'daki Müslüman unsurlara karşı olanlarla mücadele etmek ve Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı devam ettirmek amacını ortaya koyan ve Rumların Enosis düşüncesine tepki gösteren gazete, 1891-1892 sürecinde toplam 9 sayı olarak basılmıştır (Cyprus Blue Book, 1891: 298). Küfizade Asım, Muzafferiddün Galip, Mehmet İrfan Bey gibi aydınların yazılar kaleme aldığı ve Jön Türkleri desteklemesi nedeniyle de Osmanlı Yönetimi ile ters düşmeye başlayan gazete, 2 Eylül 1900 tarihli 423 numaralı sayısı ile yayın hayatına son vermiştir.

Gazetenin fikir ayrılığı sonrasında bölünmesiyle birlikte 22 Ağustos 1892 tarihinde yine Lefkoşa Laleli Sokağında Kıraathane-i Osmani Basımevi tarafından bu sefer Yeni Zaman ismiyle pazartesi günleri yayımlanan yeni bir gazete daha çıkmaya başlamıştır. Ada'nın Türk toprağı olduğunu savunan ve özellikle Rum basını ve kamuoyuna karşı mücadele eden gazetenin imtiyaz sahibi Sandıkemini Küfizade Mustafa Asaf Bey görünürken Sadık Efendi, Abdullah Efendi, Mehmet Faik Bey, Asım Bey, Bekirzade Nazım Efendi ve Mehmet İrfan da yazarları arasındadır (Yeni Zaman, 22 Ağustos 1892). Yeni Zaman gazetesi yaklaşık 6 ay sonra isim değiştirerek Kıbrıs adını alır ve 6 Mart 1893 günü Yeni Zaman gazetesinin 28. sayısından sonra Küfizade Asım Bey'in sorumluluğunda haftalık olarak çıkmaya başlar (Kıbrıs, 6 Mart 1893). Kıbrıslı Türkler tarafından bu süreçte yayın hayatına başlayan bir diğer gazete ise Hocazade Osman Enveri Efendi'nin yayımlamaya başladığı ve ilk sayısını 23 Aralık 1899 günü çıkartan Feryad gazetesi olur (Söz, 17 Ağustos 1933). Sadece 4 sayı çıkabilen ve Osmanlı hükümetine yönelik muhalif yaklaşımıyla tepki çeken gazetenin yayın hayatı böylece uzun soluklu olmamış ve kısa bir süre sonra kapanmıştır. 3 Mart 1900 tarihinde okuyucusuyla buluşan Mir'at-ı Zaman gazetesini ise Kokonoz ve Akbaba mizah dergilerini de yayımlayan Ahmet Tevfik Efendi çıkarmaktadır (Söz, 17 Ağustos 1933).

Gazete, yayın hayatına 27 Nisan 1901'den itibaren haftalık olarak devam eder ve Yunanistan basınıyla Rumların aleyhte yayınlarına karşı mücadele eder. Gazetenin mücadele ettiği bir başka basın organı ise 1 Ekim 1906-3 Kasım 1912 sürecinde Bodamyalızade Mehmet Münir Bey tarafından desteklenen ve yayımlanan Sünühat gazetesi olacaktır. Gazete 11 Nisan 1910 tarihine kadar yayımlanmaya devam etmiş ve 367. sayıyla okuyucularına veda etmiştir (Cyprus Blue Book, 1908: 226). Öte yandan Osmanlı aleyhtarı yayınları nedeniyle Sünühat gazetesinin Osmanlı sınırlarından girmesine yasak getirilmiş, gazete 246. sayının ardından kapanmıştır. Aynı dönemde, 18 Nisan 1907'den itibaren Dr. Hafız Cemal Efendi tarafından haftalık olarak İslam (Cyprus Blue Book, 1907: 232), 9 Aralık 1896-17 Eylül 1897 döneminde Ahmet Tevfik Efendi tarafından Kokonoz isimli Kıbrıs Türklerinin ilk mizah gazeteleri (Cyprus Blue Book, 1896: 284) çıkartılır. Kokonoz 2 Mayıs 1910-28 Haziran 1910 sürecinde bir kere daha yayımlanır ve 9. sayısıyla o da kapanır (Fedai, 2005: 317).

Kokonoz'un ardından Ahmet Tevfik Efendi tarafından 3 Ekim 1897-31 Ağustos 1898 döneminde 23 sayı yayımlanabilen Akbaba mizah gazetesi yayın hayatına girmiştir. Bu dönemde ayrıca Dik-i Şarki, Saded, Maabir, Bodamyalızade Mehmet Şevket Bey tarafından çıkartılan Vatan (An, 2002: 211), 2 Mart 1912'de ilk sayısı yayımlanan ve Kıbrıslı Türklerin haklarını savunarak Yunanların Megali İdea ve Kıbrıslı Rumların Enosis düşüncelerine karşı koymak üzere çıkan Seyf (Dedeçay, 1989: 45), 2 Haziran 1913'te ilk sayısı yayımlanan Mehmet Derviş Efendi'nin sahibi olduğu ve Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde yayın hayatına son veren Kıbrıs (Altay, 1969: 15) gazeteleri de söz konusudur.

"Tarihin müsveddesi" olarak ifade edilen gazetelere bakıldığında Kıbrıs Türk basınının her daim bir mücadelenin içinde olduğu görülecektir. Gazeteler ilk yayımlanmaya başladıklarında klasik anlamda hürriyet, milliyet, demokrasi, özgürlük gibi kavramları ön plana çıkartan "Opinyon Basını" (Şapolyo, 1976: 7) olarak adlandırılırken bu durum daha sonraki süreçte sadece Ada içi meselelerle sınırlı kalmamış, önce İngiliz yönetimi ve Osmanlı idaresi, ardından genç Türkiye Cumhuriyeti ve son olarak

da Kıbrıslı Türklerin 1955-1974 sürecinde verdikleri mücadele, gazetelerin ana eksenini oluşturmaya başlamıştır. Ada'nın İngiliz yönetimine girdiği 1878 tarihinden itibaren incelendiğinde Birinci Dünya Savaşı, ardından gelen Anadolu'daki Millî Mücadele süreci, sonrasında Kıbrıs'ta Rumların 1931 İsyanı, İkinci Dünya Savaşı, 1 Nisan 1955 günü başlayan EOKA tedhiş örgütünün eylemleri, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti süreci ve devletin 21 Aralık 1963 Rum saldırılarıyla yıkılması, 15 Temmuz 1974 Nikos Sampson Darbesi ve 20 Temmuz 1974 günü Türkiye'nin meşru garantörlük haklarını kullanarak Ada'ya müdahalede bulunması Kıbrıs Türk gazetelerini yakından ilgilendirmiş, bu gazeteler İngiliz sömürge yönetiminin Ada'daki yaklaşımları, Rumların Enosis talepleri ve siyasi gelişmelerin ortaya çıkardığı mecburiyetler çerçevesinde her dönem "Mücadele Basını" olarak kendisine bir misyon edinmiştir (Ak-cansoy vd., 2012: 9).

12.2. 1923-1950 DÖNEMİ KIBRIS VE BASIN

Birinci Dünya Savaşı ve hemen ardından başlayan Millî Mücadele sürecinde adından bahsedilmesi gereken ilk gazeteci Mehmet Remzi Okan olurken Söz ve Doğruyol gazeteleri de ilk akla gelenlerdir. 1885 yılında Kaleburnu köyünde doğan Mehmet Remzi Okan eğitim hayatı sonrasında 1915 yılından itibaren Sarayönü Erkek Mektebi'nde başöğretmen olarak meslek hayatına başlamıştır. Ada'daki İngiliz idaresi tarafından öğretmen olarak Ada'nın muhtelif yerlerinde görevlendirilen M. Remzi Okan, bu hâlin 1905 yılından 1918 yılına kadar sürdüğünü de belirtir (Bedia Okan Göreli, 18 Ekim 2010). Bu faaliyetler önce İpsilanti Matbaası'nda basılan Doğru Yol gazetesinde bugünkü anlamıyla genel yayın yönetmenliği görevine getirilmesi, ardından Kıbrıs Türk toplumu için son derece önemli bir milat olan ve 10 Aralık 1918 tarihinde yüzlerce Türk katılımcıyla "...o günlerin yol durumu ve ulaşım vasıtaları ile kışın soğuşunda maddi ve manevi büyük bir külfet olan" (Özoran, 1991: 6) bu toplantıya katılanlarla Meclis-i Millî'de etkin bir rol alarak ortaya çıkar. M. Remzi Okan, 8 Eylül 1919 tarihinden itibaren çıkartmaya başladığı ve başyazarı da olduğu Doğru Yol gazetesinde de yazılar yazmakta ve İngiliz idaresinin de tepkisini çekmektedir. Doğru Yol gazetesinin ulusalcı ve toplumsal sorunları irdeleyen yaklaşımı nedeniyle her an İngilizlerin gazabına uğrayabileceğini düşünen M. Remzi Okan böylece kendi gazetesini de yayın hayatına sokabilmek için çalışmalarına hız verir. M. Remzi Okan'ın özellikle 1918 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlayan toplumsal sorunlara ilgisi önce öğretmenlikten ayrılması, ardından Meclis-i Millî'de aktif görev alması ve son olarak da 8 Eylül 1919 tarihinden itibaren Doğru Yol gazetesini çıkartmasıyla devam eder. Özellikle gazetesiz bir toplum hayatının sürdüğü Birinci Dünya Savaşı sürecinin aksine M. Remzi Okan'ın sahibi ve başyazarı olduğu Söz, ilk sayısını 15 Şubat 1921 tarihinde çıkartmış, gazetenin son sayısı ise 14 Ağustos 1946 günü okuyucularıyla buluşmuştur (BCA. 030.10.85.561.15). Doğru Yol'un 19 Ocak 1919 tarihli sayısında "Türkiye Sulhu ve Harp" başlıklı yazıda Ahmet Raşid, Enosis tehlikesi karşısında Kıbrıs Türklerinin duyduğu endişeyi dile getirir (Doğru Yol, 19 Ocak 1919):

"...Biz Kıbrıs Türkleri mukadderatımızı Türkiye ile alakadar addetmekten hiçbir zaman fariğ olmayız. Kıbrıs'ın Anadolu'ya yakınlığı hasebiyle Türkiye için ehemmiyeti aşikardır. Anadolu'nun emniyet ve asayiş nokta-i nazarından Kıbrıs Türkiye'den katiyen ayrılamaz... Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi hakkında Rumluk ve Yunanlılık aleminde ne büyük gayretler sarf edildiği nazarı dikkatten asla uzak tutulmamalıdır. Yerli Hristiyanların sırf bir menfaat ve nümayiş maksadı ile ihdas ettikleri bu meseleye Yunanistan'ın resmen ehemmiyet atfetmesi ve onu terviç etmesi ne ticaret menfaatler mülahazası iledir ne de yerli Rumların arzularını yerine getirmek içindir. Yunanların maksadı Osmanlı ülkeleri hakkında besledikleri emellerin husulünü tehsil etmek ve sahillerimizin sağında, solunda daimi fesat membarları izhar etmektedir... Yunanistan'a ilhak vukuunda Kıbrıs Müslümanlarının giriftar olacakları feci akıbetleri de unutmamak lazımdır. Burada da mallar gasp edilecek, ırza tecavüzler, katliamlar en seri ve en feci surette ika edilecektir.."

İzmir ve civarını istila eden sefalet, perişanlık, her türlü eza, işkence, hicret ve bütün bunları kaplayan kanlı mezalim gözümüzün önünde duruyor. İşte bu hususlar dolayısıyla Kıbrıs meselesinin ihmal edilmemesi ve hiç değilse İngiltere ile Türkiye arasında halli cihetine gidilmesine çalışılması gayetle elzemdir. Biz Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakını icabet-i harbiyeden olarak telakki etmek ister ve Rumların her türlü galeyanlarına müsaadeli davranan Kıbrıs Hükümeti'nin bu vaziyeti ile cezireyi kendi mülkü

zannederek Yunanistan'a bahşeyeyeceğine asla inanmak istemeyiz. Ve kanuni olarak Osmanlı topraklarından addederek Kıbrıs meselesini Osmanlı Devleti ile halletmek cihetini tercih edecektir."

12 Ocak 1920 tarihli Doğru Yol gazetesinde Mehmet Remzi Okan "Felaketzede Kardeşlerimize Muavenet" başlıklı yazısıyla Anadolu'ya yardım edilmesi gerektiğini belirtir (Altan, 1997: 50):

"..Anadolu, Türkün son yurdu, son melceidir. Oradaki kardeşlerimizin böyle sefaletler, mahrumiyetler içinde helak olmasına seyirci kalırsak dünyada en alçak insanlar bizler oluruz... İzmir civarında yedi ay zarfında 60.000 Türk şehit edilmiş, 40.000 kişi terk-i diyar etmeye mecbur kalmış ve 200 milyon liralık servetleri gasp olmuştur. İşte bugün yersiz ve yurtsuz kalmış bu binlerce kardeşimiz bizden muavenet bekliyor.."

M. Remzi Okan ve gazetesi Kıbrıs Adası'yla Anadolu arasındaki kopmaz bağları ortaya koyan, söylem ve eylemleriyle bunu her daim sıcak tutan ve Kıbrıs Türk halkının coşkusunu yükseltme misyonunu üstlenmiş bir gazete portresi çizer. Kıbrıslı şair Kaytaz-zade Mehmet Nazım Efendi 25 Nisan 1921 tarihinde Doğru Yol gazetesindeki "Neva-yı Zafer/Zafer Şarkısı" şiirinde duygularını ve sevincini "Kemal'in sa'yi meşkur ola ya Rabb iki âlemde/Odur bu milleti tahlis eden kayd-ı esaretten." diyerek dile getirir (Fedai, 1993: XX). Kıbrıs Türklerinin Anadolu Türklerinin bir parçası olduğunu her daim ortaya koyan ve bunu gerek yazılarında gerekse eylemlerinde ortaya koyan M. Remzi Okan ve "Kıbrıs'taki Türk halkının hukukunu müdafaa ve anavatana bağlılıklarını temsil eden" (BCA.030.10.85.561.17.) Söz gazetesi, esasında bu davranışıyla hem İngiliz idaresinin hem de Rumların tepkisini çekmektedir. 22 Mart 1920 tarihli Doğru Yol gazetesinde de M. Remzi Okan, halkın Anadolu'ya yardım amacıyla düzenlenen gösterileri izlemesini, 22 Temmuz 1922 tarihli Söz gazetesinde de Londra'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti Başkanı Emir Ali'nin isteğiyle bayramların ilk gününün Hilal-i Ahmer günü ilan edildiğini belirtip Türk toplumunun cami girişlerine konan bağış kutuları aracılığıyla Anadolu'ya yardım etmesini ister (İsmail, 1989: 25).

Esasında daha sonradan Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından M. Remzi Okan'a Söz gazetesini çıkarabilsin diye yapılan maddi yardımların bununla sınırlı kalmadığı da anlaşılmıştır. Bedia Okan Görelî'nin ifadesine göre daha çocuk yaşlarında bir gün babası annesine "Bugün misafirlerimiz gelecek, haberiniz olsun. Hazırlıklı olun." demiştir ve hemen ardından Fuat Umay matbaayı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler Türkiye'den Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu, Darülbeydi'den önemli sanatçılar şeklinde birkaç ayda bir tekrarlanmaya devam etmiştir.¹ Söz gazetesinin Anadolu'ya yardım faaliyetlerine katılması üzerine Atatürk, 21 Ağustos 1922 tarihinde bu gazeteye bir teşekkür yazısı gönderir (Söz, 16 Eylül 1922):

"Kıbrıs'ta Lefkoşa kasabasında münteşir Söz gazetesi müdüriyet-i aliyesine; Anadolu, her türlü mevani ve müşkülata göğüs gererek hayat ve istiklalini teminden ibaret olan gaye-i mukaddesine doğru azimkâr ilerlerken dava-yı millisine karşı Türk ve İslam âleminin göstermekte olduğu teveccüh ve müzaheret-i samimanedan fevkalhad mütehasis bulunmaktadır. Bu yüksek alakanın husul ve idamesinde

1 Bedia Okan Görelî, bu önemli ziyaretçilerin geliş nedenlerini şöyle açıklar: *"..Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Atatürk'ün emriyle yaptığı bu yardımlar postayla gelmiyordu. Aynı şekilde bankayla da gelmiyordu. (İngiliz) Hükümetinin haberi olur, bankada belli olur diye Atatürk kendisinin güvendiği kişilere 2-3 ayda bir, Atatürk vermiyor ama tahsis edilmiş muayyen bir kişiye emir veriyor ve parayı onlar getiriyordu ve onlar gerekli talimatı veriyorlardı neyse söylenecek olan. Babam da bütün sıkıntılarını o gelen şahsa anlatır ve haberi iletirdi. Bu böyle devam edemedi çünkü hükümet farkına varmış galiba. Para bankaya gelmeye başladı. Öyle olunca da paranın bir bölümünü hükümet almaya başlayınca 'O zaman doğrudan konsoloshaneye göndermek en iyisi' demişler ve para konsoloshaneye gelmeye başladı. Fakat son gelen konsolos, benim zamanımdaki son konsolos, gelen parayı bize vermedi. İstemedi, canı istemedi, neden vermedi sebebi yok. Vedia ablam ise o günlerde Ankara'daydı ve biz onunla haberleşemiyorduk ve ona durum şudur, böyledir diye haber gönderemiyorduk. Bir gün ablamdan bir mektup aldık ve bize 'Hiç merak etmeyin amcamız bizi mirastan mahrum bırakmayacak' diye yazıyordu. Şifreyi biz çözdük ve anladık ki Türkiye bizi desteklemeye ve yardım etmeye devam edecektir. ...". Larnaka'daki konsolosun yaptığı yanlış da düzeltilir ve uyarılan konsolos daha sonra Diş Hekimi Saffet Bey vasıtasıyla Bedia Okan ve annesini konsolosluğa davet eder. Konsolos son 6 ayda gönderilen paraların kendisinde bulunduğunu, eşinin pazar gün ziyarete geliyormuş gibi yaparak kendilerini görmeye geleceğini ve parayı da getireceğini belirtir; ancak ne bu ziyaret gerçekleşir ne de para teslim edilir. Bedia Okan'ın bir elektrik kazası sonrası 3 gün hastanede kalması, yaşanan olumsuz durumlar ve maddi sıkıntılar sonrasında 1945 yılı sonunda Bedia Hanım da Ankara'ya gelir ve Bayındırlık Bakanlığı'nda çalışmaya başlar.*

kıymetli bir amil olan neşriyat-ı vatanperveranemizden dolayı bilhassa arz-ı teşekkür eder ve mücahedat-ı mefkûrenizde devamınız ricasıyla teyid-i ihtiram eylerim, efendim. Matbuat ve İstihbarat Müdür-ü Umumi'si"

Cumhuriyetin ilanı sonrasında Kıbrıs Türk gazeteleri, Kıbrıslı Türkleri Anadolu'da olup bitenler konusunda aydınlatma gayreti içerisinde girerler (Söz, 13 Eylül 1928):

"...Aziz Gazi'nin necip milletinden aldığı intiba ve ilhamdan yarattığı mukaddes inkılâp devam ediyor. Bu inkılâp kısa zaman zarfında anavatanda tahaccüm hâline gelen düşmanları kahr ve temdir ederek istiklal ve hürriyet meşalesiyle bütün Türk dünyasını tasvir eyledikten sonra zihniyeti körelten müessesatı yakmış yıkılmış ve milletin üsaresini asırlarca emerek bir ıstaha kesilen saltanatı yerin dibine geçirmiştir..."

Gazete yayın hayatına 14 Ağustos 1946 tarihine kadar devam etmiş² ve bu tarihten sonra da Hürsöz olarak yayımlanmıştır. 1922 yılına gelindiğinde M. Remzi Okan kendi basım evini kurmuş durumdadır (Fedai, 1985: 20). Böylece Doğru Yol, Söz, Hakikat ve Birlik gazeteleri Kıbrıs Türk toplumunun gözü kulağı gazeteler olarak yayımlanmaya devam eder:³

"Kıbrıs'ta Lefkoşa'da 1919 senesinde çıkmaya başlayan ve sahibi Remzi Okan'ın vefatı üzerine neşriyatı tatil edilen Söz gazetesinin 1943 Mart'ının ilk haftasından beri kardeşim Vedia Okan tarafından tekrar çıkarılmaya başlandığını arz ederim. Adâda kâğıt azlığı yüzünden mevcut bütün stoklara el koyan ve kâğıt ithalini de kendi namına yapan Kıbrıs Hükümetinin İngilizce Cyprus Post gazetesi müstesna olmak üzere bütün mahalli gazeteler için tayin ettiği ebatta ve gündelik olarak çıkmakta olan Söz'ün sürümü 1.200'dür. Milli Mücadele yıllarında doğan ve bir taraftan Kıbrıs Türk cemaatinin hislerine tercüman olmayı, diğer taraftan da Türk inkılâbını sayfa sayfa aksettirmeyi ülkü edinen Söz Kıbrıs Adası'nda en uzun neşriyat hayatına malik ve gündelik olarak çıkan ilk Türk gazetesidir.

Gazete bu mazhariyete yalnız çok müşkül şartlara ve büyük mahrumiyetlere göğüs gererek çalışan sahibinin azmi sayesinde değil fakat aynı zamanda Türkiye Hükümetinin bir tahsisat bağlayarak onu hem maddeten ve hem de manen himaye etmesi sayesinde ermiştir. Bütün bu noktaları göz önünde tuttuğumuz içindir ki babamızın ölümünden sonra Söz'ün tekrar çıkmasını temin yolunda elimizden geldiği kadar çalışmayı bir borç bildik. Yukarıda da arz ettiğim gibi Mart iptidasından beri Söz tekrar çıkmaya başlamıştır. Müessesinin sağlığında en çok sürümü olduğu zamanlardaki gibi şimdi de 1200 nüsha sarf etmektedir. Fakat bu sürüm hem gazetenin idamesine ve hem de onu çıkaranların maiyetini temine kâfi gelmekten uzaktır. Bunun içindir ki Türkiye Hükümetinden esaslı bir yardım görmedikleri takdirde kardeşlerim gazeteyi kapamak ve Türkiye'ye gelip yerleşmek niyetindedirler..."

Aynı konuyla ilgili olarak Basın ve Yayın Umum Müdürü Selim Sarper tarafından hazırlanan raporda ise "Lefkoşa'da Remzi Okan ve Vedia Okan tarafından çıkarılmakta olan Söz gazetesinin Kıbrıs'taki Türk halkının hukukunu müdafaa ve anavatana bağlılıklarını temsil ederek millî tesanüt gayesine hizmet etmekte olduğu ilişik olarak sunulan mart ve nisan aylarına ait nüshalarının tetkikinden anlaşılmıştır..." (BCA.030.10.85.561.17) denilir. Bununla birlikte 15 Mart 1943-14 Ekim 1945, 19 Aralık 1945-20 Ocak 1946 ve 1 Şubat 1946-14 Ağustos 1946 tarihleri arasında üç defa açılıp kapanmak zorunda kalan Söz gazetesi (Dedeçay, 1989: 49), son olarak Vedia Remzi Okan ve Bedia Okan (Görelî) kardeşler tarafından imtiyaz hakkı Fevzi Ali Rıza'ya devredilmek suretiyle elden çıkartılmış, 19 Aralık 1946 tarihinde bir kere daha okuyucuyla buluşan gazete 14 Ağustos 1946 günü açılmamak üzere kapanmıştır.

Bu dönemde Kıbrıs'ta ayrıca Mehmet Derviş Efendi tarafından haftalık yayımlanan Vatan, 1913-1915 sürecinde (Dedeçay, 1989: 51); yine haftalık olarak yayımlanan Derviş Ali Remmal'ın sahibi olduğu

2 M. Remzi Okan'ın kızlarına "Hem okuyup kendinizi yetiştirecek ve adam olacaksınız hem de her işi yapacaksınız. Sadece kendi işinizi değil, başkalarının da işini yapacaksınız." nasihatleri bu dönemde yerini bulur ve eşinin hastalığı sırasında onunla ilgilenen kızları daha sonraki süreçte Kıbrıs Türk toplumunun ilk kadın gazetecileri olarak gazeteyi bin bir sıkıntıyla da olsa çıkarmaya devam ederler. (Bedia Okan Görelî ile 15 Ağustos 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme)

3 T.C. Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü tarafından Başvekâlet Yüksek makamına gönderilen Beria Okan imzalı, 11 Haziran 1944 tarihli ve 85/301 (4043) sayılı yazı (BCA. 030.10.85.561.15).

ve başyazarlığını Mehmet Fikri Bey'in yaptığı "haftalık edebî ve içtimai Türk gazetesi" Ankebut (Ankebut, 18 Eylül 1920); Kokonoz ve Akbaba sonrasında Kıbrıslı Türklerin 18 Haziran 1922-24 Haziran 1923 arasında çıkardıkları ve muhtemelen 50 sayı basılan (Harid Fedai, 18 Mart 2015) üçüncü mizah ve gülmece gazetesi Davul; Anadolu'da cumhuriyetin ilanı sonrasında 12 Mayıs 1923 günü ilk sayısı çıkan ve 5 Nisan 1933'e kadar devam eden Derviş Ali Remmal'ın sahibi olduğu ve Larnaka'da basılan ve Ankebut gazetesinin devamı olarak değerlendirilen haftalık Hakikat (Hakikat, 5 Nisan 1923) gazeteleri de söz konusudur. Ayrıca 4 Ocak 1924 günü yayımlanmaya başlayan Hacı Bulgurzade Ahmet Hulusi'nin sahibi olduğu, Fadıl Niyazi Korkut'un da sorumlu müdür olarak görev yaptığı, ilk sayısında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün üniformalı bir fotoğrafını yayımlayan ve 217. sayısıyla 19 Mayıs 1928 günü yayın hayatına son veren Birlik gazetesi (Birlik, 4 Ocak 1924), ayrıca Kıbrıs'ta Con Rifat olarak tanınan Cengiz Mehmet Rifat'ın sahibi olduğu Masum Millet gazetesi de söz konusudur.

Evkaf, Türk çarşısı, medeni kanun ve Türk toplumunun örgütlenmesi konusunda bilinçli ve duyarlı yayınlar yapan Masum Millet gazetesi, İngiliz yönetiminin pek de hoşuna gitmediğinden 1933-1934 döneminde birkaç defa kapatılmaktan da kurtulamaz (Fedai, 1986: 44). Bu süreçte M. Fikri Yağmur'un gazetesinin imtiyaz sahibi ve başyazarı olarak görüldüğü, Özel Shakespeare Okulu Müdürü Necmi Sağıp Bodamyalızade'nin ve Hikmet Afif Mapolar'ın da yazarı olduğu dört sayfalık Haber gazetesi de 20 Ekim 1934 tarihinde yayın hayatına başlar ve 1936 yılına kadar okuyucuyla buluşur (Söz, 24 Nisan 1984). Lefkoşa'da Mehmet Fikri Basımevi'nde basılıp haftalık olarak dağıtılan Hasan İzzet Asım Bey'e ait Ses gazetesi de "yalnız Türk varlığı ve Türk ülküsünü" tanıdığını belirterek 29 Nisan 1935- 21 Haziran 1938 arasında yaklaşık 3 yıl devam etmiştir (Ses, 29 Nisan 1935).

Avukat Hakkı Süleyman Sonder tarafından çıkartılan ve yazı kadrosunda "Mu Go" mahlasıyla Hikmet Afif Mapolar, "Asgar" mahlasıyla Nazif Süleyman Ebeoğlu, Kemal Rüstem ve Necmi Sağıp Bodamyalızade'nin bulunduğu Vakit gazetesi de 28 Ekim 1938'de başladığı yayınına İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği ve gazete kâğıdı bulmanın neredeyse imkânsız hale geldiği 1941 yılında son verir (Mapolar, 2002: 33). Kıbrıs'taki iç sorunlar kadar Türkiye'yi yakından ilgilendiren konuları da manşetten vermeyi tercih eden gazete, örneğin 25 Haziran 1939 tarihli sayısında Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını manşete taşır (Vakit, 25 Haziran 1939). Bu dönemde Fadıl Niyazi Korkut tarafından 1 Ocak 1945 tarihinden itibaren her pazartesi günü Yankı gazetesi yayımlanmaya başlanır (Fedai, 2005: 63). Gazete, 18 Ocak 1946 tarihinde 47. sayısıyla yayın hayatını sonlandırır. Bu süreçte Mehmet Kemal Deniz tarafından çıkartılan ve ilk sayısı 27 Eylül 1946 günü okuyucuyla buluşan Ateş gazetesi de "Kıbrıs Türk halkının kendi gazetesi" olarak yayımlandığını duyururken (Demiryürek, 2005: 20) Lefkoşa'da Mehmet Fikri Basımevi'nde basılmaktadır. Kıbrıs Türk Çiftçiler Birliği'nin de kurucu olan ve Kıbrıs'ta ilk kitabevi ve kurtasiye işletmelerinden birisinin de sahibi olan Kemal Deniz böylece yayın hayatına da girmiş olur. Matbaa sahibi olmadığından günlük çıkardıkları gazeteyi daha sonra haftalık yapmak zorunda kaldıklarını belirten Kemal Deniz (Demiryürek, 2005: 23), gazetesini 1951 yılına kadar fasılalarla da olsa çıkarmaya devam etmiştir.

Bu dönemde çıkartılan diğer gazeteler arasında İnkılap (İnkılap, 3 Ağustos 1945), Kurun (İsmail, 1988: 167), Emekçi, "Özümüz Türk, sözümüz Türk" düsturuyla yayımlanan Türk Sözü (İsmail, 1988: 189), Kıbrıs (Dedeçay, 1989: 63), Sabah (İsmail, Ekim 1987: 29) ve M. Necati Özkan'ın ilk sayısını 28 Ekim 1949 günü çıkardığı ve "İlk üç sayıyı beşer bin basacağız." (Mapolar, 2016: 350) diye görüş belirttiği İstiklal gazeteleri de söz konusudur. Lefkoşa'da Necati Özkan'a ait İstiklal Basımevi'nde yayımlanan ve günlük olarak satışa çıkan İstiklal gazetesi, "İstiklal, hakkıdır hakka tapan milletimin istiklal" düsturuyla yayımlanırken Kıbrıs Türk Birliği İstiklal Partisi'nin de yayın organı işlevini görür (İstiklal, 28 Ekim 1949).

12.3. HALKIN SESİ, SÖZ GAZETESİ VE DR. FAZIL KÜÇÜK

Söz, yayın hayatına 1921'de ve tam da Anadolu'da Millî Mücadele'nin devam ettiği dönemde başlamış ve yayınına önce haftalık, daha sonra haftada birkaç kez ve son olarak da günlük olarak 22 Ocak 1942 tarihine kadar devam ettirmiştir. Gazetenin yayınına son vermek zorunda kaldığı süreç, İkinci Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle yaşandığı bir dönemdir ve halkı aydınlatmak ve üstlenilen

misyonu devam ettirmek anlamında gazete M. Remzi Okan'ın kızları Bedia, Vedia ve Beria tarafından omuzlanır ve hemen ardından da Kıbrıs Türk toplumu lideri Dr. Fazıl Küçük'ün Halkın Sesi gazetesi yayın hayatına başlar (Güvenir, 2016: 123). Öte yandan Dr. Fazıl Küçük'ün Mehmet Remzi Okan'a ait Söz gazetesinde yayımlanan bir makalesi de Kıbrıs'taki İngiliz idaresinin tepkisini çeker. Lefkoşa Kaza Komiseri Montegü tarafından çok sert bir şekilde uyarılan Fazıl Küçük yine de çalışmalarına ve müca-delesine devam edecektir (Küçük, 2002: 10):

"...Mesleğime devam etmeye başladığım sıralarda bu zihniyet sahibi İngilizlere karşı nasıl mücade-le edeceğimi de programa almış ve her ne pahasına olursa olsun bir mücadelenin başlamasının zaruri olduğuna kanaat getirmiştim. Henüz İkinci Dünya Savaşı dumanlarını etrafa saçmıyorsa da her an bir savaşın çıkma ihtimalini göze alan İngilizler Kıbrıs'ta da birçok tedbirler almaya başlamış ve kurdukları sivil savunma ordusu içinde beni de şoför olarak kaydetmişlerdi. Çıkan listeyi gördüğüm zaman yine sivil savunmanın sorumlu mevkiinde olan Montegü'yü görerek böyle bir görevi kabul etmeyeceğimi ancak mesleğim doktorluk olduğu için bir doktor olarak çalışabileceğimi izah etmişsem de 'Emir ne ise onu yapacaksın.' diyerek beni karşısından kovmuştu. Henüz savaş başlamadığından daha ileri gidemedim. Bekledim. Günün birinde yine Montegü ile karşı karşıya geldim. Görmezlikten geldim, başıma diğer tarafa çevirdim. Kendisi yanıma yaklaşarak 'Unutma ki bir İngiliz müstemlekesinin hizmetçisi bulunuyorsun. Her ne kadar kanun seni bana selam vermeye mecbur etmiyorsa da bugünkü fevkalade kanunlar seni mecbur ediyor.' dedi.

Oradan ayrıldım. Yeni yetişen genç arkadaşları toplamaktan başka çare bulamıyordum... Bu sıralarda Kıbrıs'ta yalnız Söz gazetesi çıkıyordu. Gazetenin sahibi Remzi Okan tutulduğu hastalıktan yayını evlatlarına bırakmış idiye de Kıbrıs'ta tedavi imkânı bulamadığından Türkiye'ye gitmiş, orada bir müddet hastanelerde tedavi gördükten sonra hayata gözlerini kapatmıştı. Gazetenin sahibi öldükten sonra memleket kanunlarına göre yeni bir izin almadan gazete yayın hayatına devam edemezdi. Her ne kadar dört evladı arkada kalmışsa da bunlar bir taraftan Türk tabiiyetinde olmaları, diğer taraftan yaşlarının o zamanın kanunlarına uygun gelmediğinden müracaatları reddedilmiş ve Türk toplumunun İkinci Cihan Savaşı'nın devam ettiği en çetin günlerde dünya ile alakası kalmamıştı."

Söz gazetesi sahibi ve başyazarı M. Remzi Okan'ın 1942 yılındaki vefatı sonrasında Kıbrıs Türk toplumunun sesini duyuracak bir yayının olmaması üzerine Dr. Fazıl Küçük tarafından yeni bir gazete çıkarma konusunda girişimlerde bulunulur. İngiliz idaresinin özellikle 1931 Rum isyanından itibaren geçen dönemi çok ayrıntılı bir şekilde mercek altına alması sonrasında gazeteye müsaade çıkmaz. Yapılan ikinci müracaattan sonra, uzun süren bir bekleme döneminin ardından 14 Mart 1942 tarihinde Halkın Sesi gazetesinin yayın hayatına başlamasına izin verilir. Gazetenin yayımlanmaya başlamasından sonra Kıbrıslı Türklerin bir araya gelmeleri ve Kıbrıs Türk toplumunun haklarını korumaya yönelik mücadelede yer almaları da hız kazanır (Küçük, 2002: 5):

"Söz gazetesinin ailesiyle anlaştıktan sonra müracaat etmem gerekiyordu. Yazılı bir müracaat yapılacaktı. İngilizlerle ne kadar seviştiğimi bildiğimden şahsıma ruhsat verilmeyeceğini de pekiyi biliyordum... Her istediğim randevu reddediliyordu. Hükümetin vakti yok, işler çok. Savaş tehlikesi kendilerini o kadar meşgul ediyordu ki bana ayıracak vakit bulamıyordu. Bir gün doğrudan müsteşarlık dairesine giderek bekleme salonuna girmiş ve orada müsteşarın dışarıya çıkmasını bekliyordum. Sabahın dokuzunda girdiğim odada öğle vakti gelmiş, memurlar evlerine ayrılmak üzere iken bir memur ne istediğimi sormuştu. Ziyaret sebepimi anlattım. 'Sözlü olmaz. Yazılı müracaatta bulunacaksınız' dedi. Kendisine yazılı birçok müracaatlarım olduğunu ve cevap alamadığımı anlattığım zaman istemeye istemeye müsteşarın odasına girerek durumu anlatmış ve tekrar yanıma yaklaşarak, 'Yarın saat dokuzda müsteşar hazretleri sizi görecek.' demişti.

Ertesi gün tayin edilen saatte hazır bulundum ve zaten gayemi pekiyi bilen müsteşara bir kere daha yazılı olanları tekrarladım. Epey zaman beni dinlemiş ve başını kaldırarak, 'Bak' demişti, 'sana bu ruhsatı vereceğim ama acaba eski kötü huylarından vazgeçtin mi? Biz gazeteyi senin için değil, toplum için vereceğiz. Görüyorum ki Türk halkının eline alacak bir gazetesi yok. Hükümetin her gün çıkardığı yeni kanunlar, emirler vardır. Onları halkın öğrenmesi icap ediyor. Bizim de mesuliyetimiz olduğundan Vali ile görüştüğün sonra birkaç gün içinde cevabımı alacaksın.' Nitekim çok geçmeden günün birinde gazete

için lazım gelen izin veriliyordu. 'Söz' ismi verilemeyince bunun yerine zaten evvelce bulduğum ismi, yani 'Halkın Sesi'ni' hükümete bildirmiştım. Ruhsat verildiği için Halkın Sesi gazetesini yayımlayacaktım."

11 Nisan 1931-29 Ağustos 1934 döneminde Kıbrıs'ta Masum Millet gazetesini çıkartan ve başyazarı olan Cingizzade Con Rifat (Fedai, 1986: 99) da burada anılması gereken isimlerdendir. Söz gazetesinin yayınına son vermek zorunda kaldığı süreç İkinci Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle yaşandığı bir dönemdir ve halkı aydınlatmak ve üstlenilen misyonu devam ettirmek anlamında gazete, M. Remzi Okan'ın kızları Bedia, Vedia ve Beria tarafından omuzlanmış ve hemen ardından da Kıbrıs Türk toplumu lideri Dr. Fazıl Küçük'ün Halkın Sesi yayın hayatına başlamıştır. Kıbrıs'ta ne olup bittiği konusunda Türk hükümetinin bilgisi vardır ve bu konuyla ilgili olarak Kıbrıs'taki konsolosluk kanalıyla ayrıntılı raporlar hükümete ulaştırılmaktadır:⁴

"...Kıbrıs Türklerinin mahallî hükümetten gördükleri en büyük tazyik milliyetlerinin tanınmaması ve millî kültürlerini yaşatacak vasıtalarından birer birer mahrum edilmeleridir. Buradaki soydaşlarımız hükümetçe Türk değil, İslam cemaati olarak tanınmıştır. Evvelce bu tabirin hususi bir mana ifade etmemiş olduğu muhakkaktır fakat son senelerde her nedense bir İslamcılık siyaseti takip edilmekte olduğundan İslam tabiri Türk'e muhalif bir tabir olarak, daha doğrusu İslamcılık Türklerin millî hisleri öldürülmek için bir alet gibi kullanılmaktadır. Türk Lisesi'nin unvanının İslam Lisesi'ne çevrilmesi, Türkçe gazetelere sansür konularak bütün Türk kelimelerinin İslam'a tahvil edilmesi hep bu siyasetin tatbikatı neticelerindedir. Türklük aleyhindeki faaliyetler bilhassa maarif sahasında görülmektedir..."

İlginçtir ki aynı dönemde Kıbrıs Türk toplumunda fikir ayrılıkları ve çatışmalar da kendisini göstermeye başlar. Örneğin 26 Kasım 1939 tarihinde CHP Umumi Kâtipliği'ne müracaat eden İstiklal gazetesini sahibi ve başyazarı M. Necati Özkan, "Önümüzdeki sene mevcut gazeteler 'Söz ve Vakit' her ikisi de hiç şüphe yoktur ki hükümetçiler ve evkaflar lehine neşriyatta bulunacaklardır." diyerek bunlara karşı bir gazete çıkartma düşüncesinden bahseder:⁵

"...Binaenaleyh yeni intihaplarda faaliyet göstermek için şimdiden neşriyatta bulunmak mecburiyetinde kalıyoruz. 1930 tarihindeki mücadelelerimizde firkamıza hizmeti sebkat eden ve mükâfatını hükümeti cumhuriyetimizden gören ve elan görmekte olan Söz gazetesi halkın neşiri efkârı mesabesinde tanınmıştı fakat son zamanlarda hükümetçiler 'Evkaflar' burada kendilerine ait bir Vakit gazetesi çıkarmağa başladıkları gibi bizim makalelerimizi ve fikirlerimizi vaktile neşreden ve şimdi ise tetkik buyrulursa hiçbir efkârımızı ve makalatımızı neşretmeyen Söz gazetesini dahi elde etmeğe muvaffak oldular. Şöyle ki Söz gazetesi sahibi Remzi'nin kızına bir vazife verdikleri gibi masrafı Kıbrıs Hükümeti tarafından ödenmek üzere Londra'ya da gönderdiler. Halkımız büyük bir endişe içerisinde. Kıbrıs'ta Türklüğün vaziyeti daha mühim bir safhaya girmiştir.

Burada ekalliyette yaşamak mecburiyetinde kalıp da millî harsımızı ve millî kültürümüzü idame ettirebilmek için İngiliz-Türk dostluğundan istifade etmek zamanının hulul ettiği bu sıralarda çalışacak olan bir gazeteye şiddetle ihtiyacımız vardır. Önümüzdeki sene mevcut gazetelerin 'Söz ve Vakit' her ikisi de hiç şüphe yoktur ki hükümetçiler ve evkaflar lehine neşriyatta bulunacaklardır. Burada bunlara karşı bir gazete çıkarabilmeliğim için adamızın hemen hemen her yerinden teklifler almaktayım 1936 senesinde Ankara'ya vuku bulan ziyaretimden avdet ettiğim zaman hükümeti mahalliyeye pasaportumu alıp elan iade etmemiştir. Müteaddit defalar tahriri taleplerime de menfi cevap aldığmdan Türk Kâbe'si olan Ankara'yı ziyaretten menedildiğim için birçok mühim mesaili vakit ve vakit adamızı ziyaret eden TBMM azalarına vaziyetimizi bildirmekte geri kalmadım..."

Daha sonraki günlerde Lefkoşa Türk Lisesi, savaş bahane edilerek Lapta'ya nakledilirken bayrak direğine Yunanistan bayrağı çekilir, zemin kattaki odalarla bahçedeki barakalara domuzlar yerleştirilmeye ve bu odalar ahır olarak kullanılmaya başlanır (Küçük, 2002: 34). Başta Dr. Fazıl Küçük olmak üzere Kıbrıs Türk toplumu ise okulun tekrar Lefkoşa'ya nakledilmesi konusunda baskılarını arttırdılar.

4 Kıbrıs Konsolosluğu'nun 14 Eylül 1938 tarihli raporu (BCA.030.10.124.887.3).

5 BCA. M. Necati Özkan'ın 26 Kasım 1939 tarihinde CHP Umumi Kâtipliğine gönderdiği yazı sureti.

Bunun sonucunda da Halkın Sesi gazetesinin Lapta'da satışına yasak getirilir. Söz konusu yasak sadece gazeteyle sınırlı da değildir. Ayrıca Dr. Fazıl Küçük'ün de Lapta'ya girmesine izin verilmez (Yaşın, 1997: 140). İngilizlerin gazeteye yönelik yasaklama ve kısıtlamaları Hikmet Afif Mapolar'ın anılarında da yer bulacaktır (Mapolar, 2002: 70):

"...Halkın Sesi'ne bir baskı politikası uygulamak gerekti. Tek bir gazeteye de yapılamazdı bu. Önlemin adı ve görünüşü genel olacaktı ama uygulama yalnız Halkın Sesi'ne yapılacaktı. Gazete kâğıdı kontrole bağlandı. 'Savaş var' diyordu sömürgeciler, kâğıt yapmıyor fabrikalar. Bu yüzden de kontrol zorunluğu ortaya çıkıyor ve bu zorunluk tüm ağırlığıyla iniyordu Halkın Sesi'nin sırtına. Amaç kâğıtsızlık yüzünden Halkın Sesi'ni kapatmaktı. Kavga İngiliz idaresince renksiz olarak sürdürülüyordu ama tüm çaplaklığıyla ve tüm renkleriyle ortadaydı. Hedef yalnız ve yalnız Halkın Sesi'ydi. Çünkü diğer yayın organlarına ve matbaalara istenildiği kadar kâğıt veriliyordu... O günlerde bir top gazete kâğıdının fiyatı 2 şilindi. Karaborsadan temine kalkışmak ise hem imkânsız ve hem de çok pahalıya mal oluyordu. Bir top kâğıdı karaborsadan temin etmek için 5 Kıbrıs lirası gerekti, yani 100 şilin... Rumların ne okulları yerinden oynatılıyor ne eğitim sistemlerine dokunuluyor ve ne de Yunan bayrağı yasaklaması getiriliyordu onlara. Basına ise istenilenden de fazla kâğıt veriliyor, hatta biz zaman zaman karaborsa fiyatından onlardan kâğıt tedarik edebiliyorduk.

Baskı bize karşıydı. İngilizler bize karşı sertleşiyordu ve bu inatçı politikalarını da sürdüreceği benziyorlardı... Kâğıtsızlık nedeniyle gazete kapanma tehlikesiyle karşı karşıya geldi. Cilt işleriyle uğraşan bir arkadaşın bir top kâğıt bulabildik. Bir topta 500 tabaka vardı. Yani bir günlük gazete için ancak yeterdi. Baskı sayısını kısıt ve birkaç günlüğüne idare edebildik elimizdeki kâğıtla. Sonra birkaç top Mağusa'dan temin edebildik. 5 lira, 6 lira topunu alıyorduk karaborsadan kâğıdın. Sömürge idaresi dayatıyor, Fazıl Küçük diretiyordu... Doktor hem gülüyor hem de öfkeleniyordu. Durmadan da 'Devam' diyordu 'Devam.' Gerçekten yılmadı Fazıl Küçük..."

Öte yandan Kıbrıs'ta 14 Mart 1942 tarihinden itibaren yayımlanmakta olan ve imtiyaz sahipliğini Dr. Fazıl Küçük'ün yaptığı Halkın Sesi gazetesi de yayın ilkeleri arasında belirttiği üzere Kıbrıs Türk toplumunun haklarını savunmak, toplumun dertlerini dinlemek, sömürge idaresi ve Rum isteklerine karşı koymak, anavatan Türkiye sevgisini ve ona olan bağlılığını devam ettirmek amacıyla çalışmalarına devam eder ve özellikle 1955 sonrasında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemden 20 Temmuz 1974 dönemine kadar Ada'da olup bitenleri dünyaya yansıtmaya gayret eder (Gazioğlu, 1996: 321). Bu arada İngiltere-Kıbrıs arasında posta haberleşmesinin neredeyse durma noktasına gelmesi ise insanların haber alabilecekleri tek kaynak olarak radyoya bağlanmalarına da neden olacaktır. Gazeteler de haber kaynağı olarak radyoyu kullanmaktadır ve bu durum Kıbrıs'ta insanlara "Herkes kendisini dinleterek günün saatlerini harcayan radyo çok can sıkıcı." (Mallinson, 2005: 217) dedirtir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sadece 8 gün sonra Kıbrıs Bankası'ndan çekilen para miktarı 98.000 sterlin civarındadır. Bu durum Kıbrıs ekonomisini ciddi biçimde etkiler. Bu arada savaştan etkilenenler kervanına gazeteler de katılır. Vakit gazetesi okuyucularına iletği bir duyuruda "Vakit'i kâğıt kıtlığından dolayı bazen tek yaprak olarak çıkarmaya mecbur kalıyoruz. Değerli okuyucularımız pekiyi biliyorlar ki bir yıla yakın neşriyat hayatımızda kendileri için fedakârlıktan çekinmedik ve birçok defalar gazetemizi vesaitsizliğe rağmen Kıbrıs'ta Türkçe hiçbir gazeteye nasip olmayacak şekilde 6 sayı çıkarttık..." (Vakit, 21 Haziran 1940) denilir.

12.4. 1950-1970 DÖNEMİ VE KIBRIS'TA BASIN FAALİYETLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere, Ada'yı resmen ilhak eder. Bu durum 1923 Lozan Antlaşması ile kesinlik kazanır (BCA.030.10.124.887.3). Ardından 1954'te Yunanistan'ın Kıbrıs için self-determinasyon istemesi (Kouchouk, 1956: 1) Kıbrıs sorununun uluslararası bir boyuta taşınmasına neden olur. Türkler ise Enosis fikrine karşı Taksim tezini ortaya atar. Taksim tezi, Ada'nın kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmasını, kuzeyin Türklere, güneyin de Rumlara bırakılmasını içermektedir. Yunanistan'ın Kıbrıs konusunu 1954 yılında BM'nin gündemine getirmesi üzerine BM, Kıbrıs konusunu görüşmeyi kabul etmiş (Torun, 1956: 137); ancak self-determinasyon teklifini reddetmiştir (Government of Cyprus, 1958: 8). Rumların Enosis düşüncesini, Türklerinse Taksim ideolojisini ortadan kaldırmak ve çıkarlara uygun

bir durum yaratma isteği sonucunda bağımsızlık fikri ortaya atılır. Bu fikrin tartışılması ve ardından İngiltere, Yunanistan, Türkiye ve ABD tarafından benimsenmesiyle 11 Şubat 1959'da Zürih Anlaşması ve 19 Şubat 1959'da da Londra Antlaşması imzalanır. İttifak ve Garanti Anlaşmaları ile iki uluslu yeni bir yönetime adım atılmaktadır ve bu yeni oluşum 16 Ağustos 1960 tarihinde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti devletidir (BCA. 030.01.38.227.17). Türklerin benliklerini korumaya yönelik faaliyetleri ve seslerini duyurmaları da bu dönemde basın ile gerçekleşmektedir (Dedeçay, 1989: 15).

1958 yılı Kıbrıs Türk tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu tarihte Rum saldırılarına karşı Türkiye destekli Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT), sistemli bir örgüt olarak faaliyetlerine başlar. TMT, 1959 yılında halkı bilinçlendirmeye ve Ada'da verilen mücadeleyi desteklemeye yönelik Nacak gazetesini de çıkarır. 27 Mayıs 1960 sonrasında Türkiye'de yaşanan gelişmeler ve beraberinde gelen demokratik faaliyetler, Kıbrıs Türk toplumu arasında da yerini alarak basın-yayın hayatında örneklerini gösterir ve Cumhuriyet gazetesi bunun en önemli göstergesidir (Kata, 2016: 29). 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte 3 yıllık bir sükûnet dönemi yaşansa da Kıbrıs Türk basını bu süreçte de Cumhuriyet karşıtı veya destekleyici tavrıyla halkı aydınlatmaya devam etmiştir. 1955-1963 döneminde ise Kıbrıs'ta M. Zeki Milyalızade'nin Milliyet (İsmail, 1987: 33); Hikmet Afif Mapolar'ın Memleket, Halkın Sesi; Cemal Togan'ın sahip olduğu ve ilk sayısını 26 Ekim 1951'de yayımlayan ve 13 Ağustos 1988 tarihine kadar haftalık olarak dağıtılan Bozkurt, Hürsöz, Nacak, Cumhuriyet; 24 Mart 1952 günü ilk sayısı yayımlanan ve Kemal Deniz tarafından çıkartılan ve Kıbrıs Türk Çiftçiler Birliği yayın organı olarak değerlendirilen haftalık Köylü, Milli Birlik; gazeteci Kemal Akıncı tarafından 1 Şubat 1962-6 Ocak 1969 arasında basılan Akın ve Hikmet Afif Mapolar'ın çıkarttığı 23 Nisan 1963-13 Aralık 1963 sürecinde günlük olarak yayımlanan Devrim gazeteleri yayımlanmaktadır (Fedai vd., 2012: 28). Bugün bu gazetelerden ne yazık ki sadece Halkın Sesi gazetesi Dr. Fazıl Küçük'ün oğlu Mehmet Küçük tarafından yayımlanmaya ve okuyucuyla buluşmaya devam etmektedir. Yazılı basın araçlarından gazeteler Kıbrıs'ta yaşanan üç yıllık Cumhuriyet sürecinin en önemli şahitleridir. Bu süreçte yayımlanan gazeteler tarandığında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin siyasi, sosyal ve kültürel yaşamının hangi söylem çerçevesinde şekillendiği ortaya çıkar.

Kıbrıs Türk basını mercek altına alındığı zaman görülecektir ki Ada'da yayımlanan Türk gazeteleri, yayımcılarının ve yayınevi sahiplerinin kişisel ihtirasları ve gazetecilik heveslerini karşılamak amacıyla yayımlanmamaktadır. 1891 yılında yayın hayatına başlayan ilk Türk gazetesi Zaman'dan itibaren Kıbrıs Türk gazeteleri ve izledikleri yayın politikaları incelendiğinde tek bir gayeye hizmet etmek üzere hazırlandıkları açıkça görülebilir. Bu gaye de Kıbrıs Türkü'nün sesini ve varlığını bütün dünyaya duyurmak, onların haklarını ve çıkarlarını savunmak, Ada'nın Yunanistan'a ilhak edilmesine karşı çıkmak ve Türklüğün sesinin solmasını önlemektir. Bu şartlarda Kıbrıs Türk basını için söylenebilecek en kısa ve doğru tanım ise Kıbrıs Türk basınının bir mücadele basını olduğudur (Azgın, 1998: 642). Bu anlamda özellikle 1 Nisan 1955 sonrasındaki süreçte Kıbrıs Türk toplumunda yayımlanan gazetelerin öncelikle misyonları Kıbrıslı Türklerin sesi, gözü kulağı olmak, Enosis iddialarına ve propagandasına karşı koymak ve Ada'da Kıbrıslı Türklerin varlığını yaşatmak olur. Bu noktada Kıbrıs Türk basını bir mücadele basını olarak görmek yerinde olacaktır. Örneğin 1960 sonrasında yayın hayatına giren haftalık Akın gazetesi daha ilk sayısında olayların üzerine gideceğini ve Kıbrıslı Türklerin sesi ve kulağı olacağını açıklar (Akın, 1 Şubat 1962).

Kıbrıs'ta bu dönemde (1955-1963) yayın yapan ve değişik dönemlerde yayın hayatına son vermek zorunda kalan toplam 10 Kıbrıs Türk gazetesi esasında tamamıyla Kıbrıs Adası'na yoğunlaştığından, Ada dışındaki Türklere ve onların tepkilerine yer vermemekte ve duyarsız kalmaktadır.⁶ Ada dışında yaşayan Kıbrıslıların bu konudaki tepkileri genellikle kendi görüşlerine ve çalışmalarına yer verilmemesi, kendilerinin fikirlerinin sorulmaması, İngilizce yayımlanan Halkın Sesi gazetesinin İngiltere'ye gönderilmemesi, ayrıca Intercommunal Strife adlı broşürlerden temin edememeleri, İngiltere'de Yunan ve Rum propagandasına karşı yaptıklarının duyurulmaması gibi konulardır. Bu konuda sık sık

6 Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı Rauf R. Denкташа Londra'dan gönderilen 31 Ekim 1958 tarihli Cyprus is Turkish Association (Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti) (KBR/FDR. No.721) sayılı resmi yazı.

yakınlardan birisi de Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti Başkanı A. Necati Sağer'dir. Sağer bu konuyla ilgili olarak gerek Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf R. Denктаş'a gerekse KTKF Sekreteri Dr. Burhan Nalbantoğlu'na değişik dönemlerde müracaat eder. Örneğin 8 Kasım 1958 tarihinde Dr. Burhan Nalbantoğlu'na gönderilen yazıda Scarborough'ta sevk edilen 25.000 broşürden Kıbrıs Türk toplumunu ilgilendiren haberlerin ayıklanarak Kıbrıs Türk gazetelerine yazıların gönderilmesinin memnuniyet verici olduğu, ancak o güne kadar yapılan hiçbir faaliyetin Türk gazetelerinde yayımlanmadığı, Londra'daki cemiyetin en son Scarborough'ta ve Londra'daki Muhafazakâr Parti toplantısında yaklaşık 4.000 delegeye Kıbrıs'la ilgili broşürler dağıtıldığı belirtilir.

Bu dönemde Kıbrıs'ta yayımlanan Türk gazetelerinin neredeyse tamamının manşetlerinde Kıbrıs olayları yer almaktadır. Örneğin Bozkurt gazetesinde "Leymosun'da Kanlı Çarpışmalar Oldu", "Küçük Kaymaklı'da Gerginlik Artıyor", "Anavatan'daki Kıbrıs Mitingleri Devam Ediyor", "EOKA Türklere Karşı Büyük Katliamlara Hazırlanıyor", ayrıca Halkın Sesi gazetesinde "Kardeşlerimiz Can ve Mal Namuslarını Korumak İçin Hicret Ediyorlar", "Baf'ta Bir Türk Memur Dairesinde Vuruldu", "Rumların Türklere Tecavüzleri Bütün Şiddetiyle Devam Ediyor", "Avukat R. Denктаş İstiklal Mücadelemizde 26 Milyonun Arkamızda Olduğunu Söyledi" şeklinde manşetler hemen göze çarpar. Bozkurt gazetesinin 13 Temmuz 1958 tarihli manşeti ve başlığı ise siyah bir karartmayla çıkar.

Gazetenin başlıkları ise "EOKA Cinayetleri Devam Ediyor. Pusuya Düşürülen Otobüse Açılan Ateşte Beş Türk Öldürüldü" şeklindedir. Bozkurt gazetesi, özellikle Kıbrıs Türk toplumunu ilgilendiren iç siyaset konularında tarafsızlığını tamamıyla muhafaza ederek kamuoyunu büyük ölçüde ilgilendiren iç meselelerde dahi objektifliğini ortaya koyar ve olayların sadece haber yönünü ön plana çıkartır. Kıbrıs Türk basın tarihinde bu dönemde yer alan en ilginç gazete ise Erenköy, Selçuklu, Bozdağ, Alevkaya ve Mansura köylerini Rumlara karşı savunmakta olan Kıbrıslı Türklerin daktilo etmek suretiyle çıkardıkları ve adı geçen köylerin baş harflerinden oluşan ESBAM gazetesidir. Bütün yokluklara, çekilen sıkıntılara ve Rum ablukasına rağmen Ada'da olup bitenleri duyurabilmek, moral ve motivasyonu güçlü tutabilmek amacıyla yayımlanan gazetede Kıbrıs olaylarının ardındaki gerçekler, uluslararası anlaşmalar, askerî bilgiler, sağlık köşesi ve şiirler yer alır. Söz konusu bu gazete 1963 Kanlı Noel saldırıları sonrasında Erenköy bölgesini oluşturan köyleri savunmakta olan Kıbrıslı Türk öğrenciler tarafından hazırlanmış ve yayın hayatına sokulmuştur. Aynı şekilde Limasol'da yayımlanan Limasol'un Sesi gazetesi de neredeyse bütün sayılarını ve hemen hemen bütün sayfalarını geçmişte Kıbrıs'ta yaşanan olaylara, özellikle 'İkinci Plevne Müdafaaası' olarak belirttiği Limasol bölgesinde yaşanan çatışmalara ve hayatını kaybeden Kıbrıslı Türklere ayırır.

12.5. NACAK VE CUMHURİYET GAZETESİNİN YAYINLARI

Bu dönemde Kıbrıs'ta en önemli dönüm noktası ise Nacak gazetesinin yayın hayatına başlamasıdır. Nacak gazetesinden önce Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (KTKF) Kıbrıslı Türklerin faaliyetleri konusunda toplumu aydınlatmak ve haberdar etmek için kullanılan yol ise genellikle KTKF tarafından yayımlanan faaliyet raporları veya bilgi bültenleridir. Örneğin Nacak'ın ilk sayısının çıkmasından hemen önce Nisan 1959 tarihinde yayımlanan aylık bültende Rauf R. Denктаş'ın "Tutunmak ve Yükselmek Azmindeyiz" başlıklı bir yazısı yer almaktadır (KTMA, Nisan 1959). Söz konusu yazıda Rauf R. Denктаş tarafından Kıbrıs Türk toplumunun iktisadi alanda da söz sahibi olabilmesi, devamlı alıcı ve tüketici olmak yerine ürettiğini satan ve üreten bir toplum hâline gelebilmesi, Zürih Anlaşması sonrasında kazanılan haklarla perakendecilikten öteye gidemeyen ticaret hayatının kalkınması ve Türk'ün Türk'ü koruması gerektiği belirtilir. İlginç bir nokta ise Kıbrıs'ta Nacak yayın hayatına başlamadan hemen önce İngiltere'de yaşayan Kıbrıslı Türklerin de seslerini duyurabilmek amacıyla bir gazete çıkarma girişimine başlamalarıdır (KTMA KTKF Arşivi, 1 Mayıs 1959). "Her şey vatan için" ifadesini kendilerine parola olarak alan gazete yetkilileri, gazeteyi önce aylık, ilerleyen dönemde de haftalık olarak çıkartmayı planlamakta ve "Türklüğe ve Kıbrıs'taki cemaatimize her sahada hizmet için" bu girişimi başlatmaktadır. Nacak'ın sahibi kâğıt üzerinde Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu, imtiyaz sahibi ise Rauf R. Denктаş olarak görülmektedir (Fuat Veziroğlu, 16 Kasım 2003):

“TMT bir gazete çıkarmaya karar verdi. Rıza Vuruşkan gazetesinin adını eski bir Türk silahı olduğu için Nacak koydu. Aslında tirpanla nacak arasında bir süre tereddüt ettik. Dış görünüş olarak Denктаş sahibi, ben de Yazı İşleri Müdürü olarak görülecektik. Gazetesinin ilk sayısını 29 Mayıs 1959 tarihinde çıkarttık...”

Nacak, Halkın Sesi Matbaası'nda basılır ve son sayısının yayımlandığı 22 Aralık 1963 gününe kadar haftalık olarak yayımlanır. Gazetesinin fiyatı 15 mils olarak belirlenmiştir. Gazetesinin sahibi olarak ise Nacak gazete ve Matbaacılık İşletmesi Limited görülmektedir. Gazetesinin idare merkezi ise Müftü Ziyai Efendi Sokak, No. 2, Lefkoşa görülmektedir. Gazetesinin telefon numarası 2697 olarak belirlenmiştir ve gazetesinin altı aylık abone bedeli 500 mil, bir yıllık abone bedeli ise 1 lira olarak belirtilir. Gazetesinin ilk sayfasında Nacak ifadesinin hemen yanında “Haftalık Siyasi Gazetedir.” ibaresi yer almakta, bunun hemen yanında gazetesinin abonelik şartları, gazetesinin imtiyaz sahibi ve adresi gibi bilgiler bulunmaktadır. Gazetesinin sol köşesinde Nacak üzerine bir başak amblemi bulunmaktadır. Aynı sütunun sağ köşesinde ise üzerinde “Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır. Toprak eğer uğruna ölen varsa vatandır” yazılı bayrak, asker, meşale ve sırmadan oluşan bir amblem bulunmaktadır. Gazete ilk sayısında ayrıca yayın ilkelerini “Kıbrıs Türk köylüsünü topyekün kalkındırma mücadelesine girişmek, Türk işçisinin haklarını savunmak, millî davamıza set çekenlere karşı durmak, millî bilinci ayakta tutmak, Ada Türklerini bu bilinç altında toplamak ve Enosis'e karşı mücadele etmek” olarak açıklar. Gazetesinin asıl amacı, ulusal bilinç etrafında Kıbrıslı Türklerin toplanmalarını sağlamak ve Enosis'e karşı çıkmaktır (Nacak, 18 Mart 1960). Bu bağlamda gazete ilk sayısından son sayısına kadar Kıbrıs Rum basınıyla mücadele eder, EO-KA'ya karşı Kıbrıslı Türkleri bilinçlendirir, sağlık, spor, kültür, coğrafya, tarih, ulusal bilinç, Türkiye ile ilişkiler, tarım, ziraat ve köylerle ilgili son derece faydalı çalışmalar yapar ve Türk toplumunu ayakta tutan dinamikler üzerinde yoğunlaşır. Gazetede ayrıca Rauf R. Denктаş, Esat Faik Müftüoğlu, M. Şinasi Tekman, Tarımcı rumuzuyla yazan bir Kıbrıslı Türk, Fuat Veziroğlu, İlder Veziroğlu, H. Ç., Ertem Kutay, Cemal Üçyiğit, H. A. Mazlum, Aşkın, Sedat Törel, H. Tacak, Firtına, Ahmet Gazioğlu, T. Bayraktaroğlu, Salih Çelebioğlu, H. Tacal, Orbay Mehmet, Ahmet Göksan, Necati Taşkın, H. M. İrkad, Erol N. Erduran, Orbay Deliceirmek, Cavit Ramadan, Mutallip Vudalı, M. Şükrü de yazılar yazmaktadır. Gazetesinin yayın hayatına başlamasıyla beraber cuma günleri bütün Ada sathında dağıtımı da üçü çocuk toplam dört kişi tarafından yapılmaya başlanır.

Gazete, yayın hayatına başladığı 29 Mayıs 1959 tarihinden itibaren 1963 yılına kadar geçen süreçte, Kıbrıs Türk toplumunu ‘Türk'ten Türk'e Kampanyası, Vatandaş Türkçe Konuş Kampanyası, Yerli Malı Kullan Kampanyası' gibi kampanyalarla bilinçlendirmeye çalışırken ayrıca tarımdan ziraata, sanayiden kültüre, tarihten ekonomiye kadar pek çok alanda da bilinçlendirip eğitmeye ve yetiştirmeye çalışır. KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş, gazetesinin çıktığı ilk dönemi “Nacak gazetesinin görevi morali yüksek tutmaktı. Yani bugün (onun yerine) Volkan gazetesi var. İçimizdeki kötü niyetlileri teşhir etmek, onların kötü propagandasına gerçekleri üretmek vs. Nacak gazetesi benim adıma çıktı ama yazarları, siyaseti tamamen TMT tarafından otururlar yazarlardı ve TMT liderliği karar verirdi ‘Yarın şöyle olsun, öbür gün buna cevap verin.’ diye ama o da hep benden bilinirdi. Gazetesinin fonksiyonu oydu ama reklam günlerinde ‘Çıktı çıkacak. Her Türk evine Nacak almalıdır.’ diye radyoda açıklamalar yapardı. Herkes ‘Yahu herhalde bir şeyler olacak.’ diye evine nacak almaya başladı. O da işin espri tarafı...” (Rauf R. Denктаş, 8 Temmuz 2003) diyerek açıklar. Kıbrıslı Türkler olan bitenin henüz pek farkında olamadıklarından zaman zaman böyle komik durumlar da ortaya çıkmıştır (Gülten Tilki/Keser, 18 Nisan 2019). Gazetesinin yayın politikası ve kapanıncaya kadar devam ettirdiği siyasi çizgi böylece çok net olarak ortaya çıkar. İlk etapta toplumun bütün katmanlarını kucaklayarak Kıbrıs Türk halkını sadece ekonomik olarak değil, siyasi ve kültürel açıdan da geliştirecek ve Rumlara bağlı kısıtlayıcı unsurları ortadan kaldıracak tedbirleri, anavatan Türkiye'nin de desteğiyle gerçekleştirmek söz konusudur (Nacak, 22 Temmuz 1959):

“Kıbrıs Türk gençliğinin yolu, Büyük Atatürk'ün Türk toplumuna çizdiği yoldur. Bu yolda ilerledikçe bütün engeller yıkılacak, bütün güçlükler yenilecek ve çağdaş uygarlıkların üstünde yepyeni bir Türk toplumu yaratılacaktır.”

Bu dönemde bir yandan Nacak gazetesi vasıtasıyla Kıbrıs Türk toplumuna yönelik sosyal programlar hazırlanırken, bir yandan da toplumu bir araya getirecek ve imece usulü çalışmayı ve yardımlaşmayı teşvik edecek girişimler de söz konusudur. Gazetenin böyle bir görevi üstlenmesiyle pek çok köyün akmayan çeşmelerinden su akmaya, olmayan yolları yapılmaya, harabeye dönmüş okulları tamirden geçmeye başlar. Gazetenin özellikle “Orda Bir Köy Var Uzakta” köşesinde düzenli olarak yayımladığı yardıma muhtaç köyler ve buralardaki okul, köy odası, köprü, çeşme, hastane, öksüzler yurdu gibi yerler Kıbrıslı Türklerin dayanışmasıyla yeniden inşa edilir, bakımdan geçer veya restore edilir. Gazete zaman zaman köşelerine Kıbrıs Türk İşçi Birlikleri Federasyonu Genel Sekreteri Necati Taşkın veya Kıbrıs Türk Çiftçiler Birliği yetkilileri gibi toplumun farklı noktalarından temsilciler çağırarak suretiyle de misyonuna devam eder.

Daha sonra bütün Ada sathına yayılacak olan Türk'ten Türk'e Kampanyası da bu dönemde hayata geçirilir. Bu kampanyayla Kıbrıslı Türklerde ulusal bilinç uyandırılmaya, birbirleriyle olan ilişkilerinde daha duyarlı olmaya ve birbirlerine her açıdan destek olmaya yönelik gayretler ön plana çıkartılmaya çalışılır (Rauf R. Denктаş, 8 Temmuz 2003). Faaliyetlerin daha somut ve olumlu yönde gelişebilmesini amaçlayan girişimler sonrasında 50 Kıbrıs lirası mükafatlı bir de anket yapılarak Ada sathında Kıbrıslı Türkler arasındaki toplumsal dayanışmanın daha da geliştirilmesi amaçlanır.

Gazete; Ada'da Kıbrıs Türk tiyatrosunun gelişmesini, Kıbrıs Türk edebiyatının bütün okuyuculara ulaşmasını, sanatsal faaliyetlerin ücre köylere kadar gidebilmesini, Türk tiyatro ekiplerinin Türkiye'den daha fazla getirilmesini, Kıbrıs Türk tiyatro ekiplerinin desteklenmesini, fuarcılık faaliyetlerinin geliştirilmesi ve üretilen az sayıda ürünün Ada dışına satılabilmesi ve tanıtılabilmesini, Kıbrıs Türk toplumunun okuyup bilinçlenebilmesi için kütüphanelerden istifa edilmesini ve Kıbrıs Türk sporunun kalkınabilmesi için radikal tedbirler alınmasını da manşetlere taşır. Gazete ayrıca köy öğretmenlerinin köylerde yeterince kalabilmeleri ve köylülere örnek olabilmeleri maksadıyla da onları köyde tutacak lojman, kitaplık ve derslik gibi ihtiyaçların bir an evvel tamamlanması girişimlerinde de bulunur. KTKF'nin bu faaliyetlerine en büyük destek ise şüphesiz Nacak gazetesinden gelir. Nacak tarafından yürütülen kampanyalardan bir tanesi de yerli malı kullanma, ulusal ekonomiyi canlandırma ve Türk çarşısını ayağa kaldırma girişimleriyle ilgilidir (Nacak, 10 Temmuz 1959). Federasyonun hayata geçirdiği ve Nacak gazetesinin muazzam destek vererek bütün Kıbrıslı Türkleri katılmaya davet ettiği kampanyalardan birisi de Vatandaş Türkçe Konuş kampanyasıdır. Bu kampanyayla hedeflenen ise özellikle karma köylerde veya Kıbrıslı Türklerin azınlıkta kaldıkları bölgelerde Türkçe'nin ve Türk kültürünün tekrar ayağa kaldırılmasıdır (Nacak, 24 Temmuz 1959).

EOKA lideri Grivas'ın Makarios üzerindeki baskılarını artırmaya başladığı ve tam da Kıbrıs Cumhuriyeti devletinin kurulduğu gün, 16 Ağustos 1960 günü Kıbrıs'ta yeni bir Türk gazetesi olarak Cumhuriyet gazetesi yayın hayatına başlar ve yayınına 22 Aralık 1963 gününe kadar devam eder. Gazetenin imtiyaz sahibi Türk Neşriyat Şirketi Cumhuriyet Ltd. adına Avukat Ayhan Hikmet ve Avukat Muzaffer Gürkan'dır. Başlığın hemen altında ise Atatürk'ün 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' sözü yer almaktadır ve Halkın Sesi, Nacak, Bozkurt, daha sonraki dönemde çıkacak olan ve Mustafa Güryel'le Tevfika Çelebi-oğlu'nun sahiplendiği ve ilk sayısı 16 Nisan 1965 günü yayımlanan Zafer ve Kemal Akıncı'nın çıkarttığı Akın gazetelerinden farklı olarak 'tabloid' olarak adlandırılan küçük boyda “Haftalık bağımsız, siyasi gazete”⁷ olarak çıkar. “Zafer Kıbrıs Türk'ünüdür” düsturunu benimseyen Zafer gazetesi, daha sonraki süreçte merhum İsmet Kotak tarafından idare edilecek ve özellikle 1965 sonrasında TMT Bayraktarı Kenan Coygun'un ABD tarafından “istenmeyen adam” ilan edilerek Ada'dan çıkartılmasının ardından çok sert bir muhalefet yapacaktır. 17 Şubat 1973 günü 178. sayısı ile okuyucuya veda eden Savaş gazetesi ise ilk yayınına haftalık olarak 28 Ekim 1968 günü başlamıştır (Savaş, 28 Ekim 1968). Gazetenin imtiyaz sahibi Kıbrıslı şair-yazar Özker Yaşın olurken gazete Lefkoşa'da Halkın Sesi ve daha sonra da Akın Basımevi'nde basılmaya devam eder. Gazete, yayın siyasetinin daha önce yayımlanmaya başlayan Halkın Sesi, Milli Birlik ve Bozkurt gazetelerinde olduğu üzere Kıbrıs'ta var olma mücadelesi veren Kıbrıslı Türklere destek ve Türkiye'nin muazzam gücüne bağlı olarak yürütmekte olduğunu belirterek gösterir.

7 KTKF tarafından bu gazeteyle ilgili yapılan değerlendirmede gazete komünist gazete olarak nitelendirilir (KTKF Arşivi).

Bu dönemde Kıbrıs Türk basınında gazeteler arasındaki olaylara bakış açılarındaki farklılıklar, siyasi görüş ayrılıkları ve dönemin gereği olarak sert siyasi çekişmeler bu gazetelerin zaman zaman birbirlerine karşı ciddi rakipler olarak çalışmalarına sebep olur. Bütün bunlara rağmen Kıbrıs Türk gazetelerinde özellikle Kıbrıs Türk toplumunun verdiği mücadele konusunda ortak bir tavır sergilendiğini de belirtmek gerekir. Cumhuriyet yayımlandığı ilk sayıda kurulan yeni devlete de değinerek “Kıbrıslıların Cumhuriyet Bayramı Bütün Yurttaşlara Kutlu Olsun. Bu Tarihi Günde Mehmetçiği Kıbrıs’ta Selamlıyoruz.” başlığıyla beraber gazetenin genel ilkelerini de ortaya koyar (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1960). Gazete ilk sayfadaki bir başka haberle de Türkiye’nin Ada’ya gönderdiği 650 kişilik Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı ile ilgili bilgi verir ve “Bugünün ikinci bir tarihi önemi Kıbrıs’ta yegâne teminatımız olan şanlı ordumuzun kahraman bir birliğini bağrımıza basmamızdır. Ümit ve iftihar kaynağımız olan şanlı ordumuzu Kıbrıs’ta karşılarken sonsuz bir gurur duymakta ve sevinç gözyaşları akıtmaktayız. Şunu önemle belirtmeliyiz ki Mehmetçik bu defa yirminci yüz yıla en fazla uyan bir ülkünün, barış ve dostluk ülküsünün öncülüğünü ve beççiliğini yapmaktadır.” yorumunu yapar.

Cumhuriyet’in 16 Nisan 1962 tarihli sayısı ise “Nacak Utanmalıdır” başlığıyla çıkar ve Bayraktar Camii’ne yapılan bombalı saldırıyla ilgili olarak “Nacak bu konuyu çokluk kurcalamasın, altından çapanoğlu çıkabilir. Hele bir tahkikat komisyonu soruşturmalarını bitirsin de bu konuda yine konuşuruz.” denilir. Bu haber ve gazetenin bu sayısı, sonndan bir önceki sayı olarak basın tarihindeki yerini alacaktır; çünkü Nisan 1962 dönemine gelindiğinde Kıbrıs, Cumhuriyet’in iki yazarı Ayhan Hikmet ve Ahmet Muzaffer Gürkan’ın 23 Nisan 1962 gecesi kimliği belirsiz kimseler tarafından öldürülmeleriyle sarsılır (Akın, 26 Nisan 1962). Söz konusu iki gazetecinin ölmeleri sonrasında Cumhuriyet’in yayın hayatı da son bulur. Gazetenin 23 Nisan 1962 tarihli 89 sayılı son sayısında manşet haber ise ‘Türk toplumu iktisaden kararsızlık içinde kalmaz. Kıbrıs Türkü her geçen gün iktisaden yıpranmaktadır.’ şeklindedir ve bu sayıda da gazetede ‘Nacak’ın şayet gazetecilik adabından zerrece nasibi olsaydı...’ diye başlayan Nacak’la ilgili bir eleştiri yazısı bulunmaktadır (Cumhuriyet, 23 Nisan 1962). Bu olayla ilgili olarak Nacak da bir başsağlığı yayımlar ve ‘Ölenler Öldürenler’ başlıklı bir başyazı kaleme alır (Nacak, 27 Nisan 1962). Söz konusu iki gazetecinin ölmeleri sonrasında Cumhuriyet’in yayın hayatı da son bulur ve gazete Kıbrıs Türk basın tarihindeki yerini alır.

Öte yandan Rum tahriklerinin Ada’da artarak devam ettiği bir dönemde Hikmet Arif Mapolar tarafından yayımlanan Devrim gazetesi bir sayısında Türkiye ile ilgili bir yazı dizisi hazırlar ve “...23 Nisan 1920 ve 23 Nisan 1963. Aradan 43 yıl geçmiş bulunuyor. Geçen bu yıllar zarfında büyük Türk milletinin her alanda yaptığı hamleler, gösterdiği başarılar saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Ulusal egemenliğimizin getirdiği demokratik rejim, ruh ve düşünce hürriyetini kazandırmış, görülmemiş bir hızla ilerlememizi sağlamıştır...” (Devrim, 23 Nisan 1963) der. Bu arada Devrim, yayımladığı ‘Türk Ulusu Tehdit Etmiyor. Anayasa Tatbik Edilmezse Türk Müdahalesini Bekleyin’ başlıklı makalede son dönemde Ada’da yaşananlara da değinir (Devrim, 7 Eylül 1963). Toplumsal bilincin yerleşmesiyle beraber zaman zaman ufak problemler de çıkar; ancak TMT’nin özellikle komuta kademesinde görev yapanların sağduyulu ve soğukkanlı girişimleriyle bu tip münferit problemlerin de üstesinden gelinir (KTMA, TMT).

Türkiye, İngiltere ve Yunanistan’ın garantörlüğüyle 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, Rumlarca yaratılan siyasi anlaşmazlık konularının gittikçe artması, olumlu düşüncelerin yerini huzursuzluğa terk etmesiyle Rumların Kıbrıs Cumhuriyeti’ni Enosis’e giden yolda bir atlama tahtası olarak gördüklerini iyice su yüzüne çıkarır (Armaoğlu, 1996: 98). Bunun sonucu olarak da Kıbrıs Cumhuriyeti, 21 Aralık 1963 itibarıyla fiilen ortadan kalkar. 1955-1963 dönemiyle ilgili olarak özellikle Nacak ve Cumhuriyet’in Kıbrıs Türk basınıının birer parçası olarak yayın hayatına başladıkları dönem, son derece ilginç, kanlı ve sarsıcı olaylara da sahne olur. Böylece Nacak 3 yıl, 6 ay, 24 gün yayın hayatına devam ederek misyonunu tamamlar. Gazetenin yayın hayatına son verdiği tarih ise Kıbrıslı Rumların Enosis hedeflerine yönelik olarak Lefkoşa’nın Kumsal bölgesinde başlattıkları ve tarihe de Kumsal Faciası olarak geçen dönemdir (KTKF, 1963 Aralık). Nacak’ın çıkmaya başlamasından tam 1 yıl, 2 ay ve 17 gün sonra da Cumhuriyet gazetesi faaliyete geçer (Karafistan, 2001: 69). Cumhuriyet de 16 Ağustos 1960 gününden 23 Nisan 1962’ye kadar toplam 1 sene, 6 ay, 7 gün haftalık olarak çıkmaya devam eder. Cumhuriyet kapandıktan sonra Nacak ise 1 yıl, 8 ay ve 29 gün daha çıkmaya devam edecektir.

12.6. ÖZEL DURUM GAZETELERİ

21 Aralık 1963 günü Lefkoşa'da başlayan Rum saldırılarıyla birlikte Kıbrıs Cumhuriyeti de ortadan kalkarken Kıbrıslı Türkler muazzam bir ambargo ve tecrit stratejisi altında kalırlar. Bu dönem Türk Mukavemet Teşkilatı'nın kendisini kısmen de olsa deşifre ederek yeraltından yer üstüne çıktığı bir dönemdir ve artık TMT mensupları "mücahit" olarak adlandırılmaktadır. 1963-1974 döneminin mücadele gazetelerinden birisi de "Kıbrıs Türk'ü muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur" düsturuyla yayımlanan Mücahit olacaktır. Gazete toplam 21 sayı olarak yayınlanırken ikinci sayısı teksir kağıdına ve Geçitkale'de basılan ilk sayısı 21 Ağustos 1964 (Mücahit, 21 Ağustos 1964), son sayısı ise 8 Ocak 1965 tarihli'dir. Dönemin millî duygularının coşkusu içerisinde özellikle 29 Ekim, 19 Mayıs, 23 Nisan gibi millî bayramlarla 10 Kasım gibi özel günlerde dağıtım gününü değiştiren gazete bu hâliyle doğrudan TMT'nin ve mücahitlerin sesi durumundadır. Gazete yayında olduğu süreçte Türkiye'de Kıbrıs'la ilgili yapılan yürüyüş, gösteri ve mitingleri de ön sayfalarına taşıyacaktır.

Bu dönemde karşımıza çıkan ve Kıbrıs Türk Mücadele tarihi açısından son derece özel ve ayrıcalıklı bir yere sahip olan bir gazete ise ESBAM adını taşımaktadır. 1964-1972 döneminde bölgeye 287 ton patlayıcı yağın (Druşotis, 2006: 139) EOKA lideri Grivas komutasındaki Rum ve Yunan birlikleri tarafından kuşatma altında tutulan ve yaklaşık 550 Kıbrıslı Türk üniversite öğrencisinin Türkiye ve İngiltere'den gizlice gelerek eski TMT Bayraktarı Alb. Ali Rıza Vuruşkan'ın (Çatan, 1979: 21) da Akıncı kod ismiyle komutanlık yaptığı (İsmail Tansu, 14 Eylül 2007) ve savunduğu Erenköy bölgesinde teksir kâğıdıyla yayımlanan gazetenin ismi, bölgedeki Erenköy, Selçuklu, Bozdağ, Alvekayası ve Mansura köylerinin baş harflerinden oluşmaktadır ve gazeteyi bölgedeki bu öğrenciler çıkarmaktadır (Esbam, 12 Haziran 1965). Bilindiği üzere 8 Ağustos 1964 günü bölgeye yönelik Türk hava harekâtı sırasında Yzb. Cengiz Topel, uçağının vurulması sonrasında paraşütle atlamış, ardından işkencelerle şehit edilmiştir (Aydın, 2017: 64). İlk etapta ayda bir çıkartılması düşünülen ve özellikle Erenköy'de (BCA.030.01.38.208.9.) mücadele eden üniversite öğrencilerinin moral-motivasyon düzeylerini artırmak, dirençlerini yükseltmek amacıyla yayımlanan 16 sayfalık gazete maalesef uzun soluklu olmayacak ve ilk sayısı ile birlikte yayın hayatı da sona erecektir. 29 Eylül 1967 tarihli Zafer gazetesi Alb. Rıza Vuruşkan'ın daha sonraki süreçte Erenköy'de neler yaşandığıyla ilgili açıklamalarını da yayımlayacaktır (Zafer, 29 Eylül 1967):

"...Erenköy'deki Kıbrıs yüksek öğrenim gençliği bölgeden tahliyelerini istiyorlar. Erenköy muharebesinin olumsuz psikolojik baskısı altında ezilen mücahitler gündün güne bozulmaya başladılar. Moral takviyesi amacıyla yapılan vaatler gerçekleşmeyince çöküntü büsbütün büyüyüp hızlanıyor ve anavatan küskünlük ve kızgınlık son haddini buluyordu. Muharebeden sonra, hele kış da bastırınca besin, giyim, barınma ve bakım şartları çok kötüleşti. Makarios silahla elde edemediğini mücahitleri ve halkı aç, çıplak ve barınsız bırakarak kazanmak, direnme gücünü kırmak istiyordu. Bölge askeri manada çember içinde.

Etrafımızdaki hâkim tepelere güvenle yerleşmiş şımarık ve ahlaksız düşmanın sinir bozmak, moral kırmak için her türlü tahriri ve haksızlığı yapmasına karşılık bizim mücahitlere verilebilen talimat yalnızca 'sabırdan' ibaret. Küçük Erenköy onların eğlence ve muhit değiştirme ihtiyaçlarını en mütevazı şekilde bile karşılamaktan uzak. Muhacir halkı mağaralarda barındırarak tasarruf edilmiş çadırlar yağmur ve soğuğu tutmaz. Tuz bulunmadığı zaman deniz suyu ile pişirilen yemekler bir başka dert... Hastalık, kaza ve yaralanma sebepleriyle bölgeden hastanelere tahliye Rum oğlunun keyif ve insafına kalmış. Üstte yok, başta yok. Ekmek dilimle, sigara taneyle. İşte 1964-65 kışı yaşantısının fazla derinlerine inilmemiş, ayrıntılarına değinilmemiş anlatımı. Ve böylece davanın geleceğinden umutsuz, anavatanına küskün ve kızgın, coşkun erkek ruhu beklemekten ve hareketsizlikten usançlı şahsi istikbalinden endişeli, Kıbrıs'ın diğer bölgelerinde oturan ana baba, kardeş ve sevgiliye hasretli, üstelik onların canlarının ve mallarının korunaklı olmasından da şüpheli ve endişeli bahtsız mücahidimiz yukarıda değinilen sıkıntı ve mahrumiyetler de sarınca kötü akıbet görünmeye başladı..."

Öte yandan bu süreçte muhtemelen Canbulat Radyosu'nu diğer sancak radyolarından ayıran en önemli özellik Haberler Merkezi yanında Karga isimli bir de mizah dergisi yayımlamasıdır. İnce bir

zekâ ve ifade edilmek istenenlerin kendine has bir üslup ve zarafet içerisinde aktarılması anlamına da gelen mizahın 1960'lı yıllarda etkili bir propaganda ve psikolojik harp aracı olarak kullanılması da Kıbrıslı Türklerin ince ve kıvrak zekâlarının bir tezahürüdür. Çok zor ve kısıtlı koşullarla çevrelenmiş bir hayatta şaka, espri, ironi ve ince zekâ ürünü fıkra ve karikatürler, dönemin koşulları da dikkate alındığında düşünülenenden çok daha fazla tesirli olacaktır. Mağusa'da dönemin zor ve kıt imkânları içerisinde özellikle Namık Kemal Lisesi vasıtasıyla entelektüel düzeyi yüksek, öngörülür ve propagandanın gücünü bilen insanların bulunması sadece Canbulat Radyosu'nun değil Mağusalıların ve bütün Kıbrıs Türk toplumunun da kazancı hâline gelmiştir (Yeni Volkan, 6 Eylül 2010). Nisan 1985 tarihine kadar pek çok özelliği ve ana misyonunu kaybederek de olsa yayın hayatına devam eden radyo, özellikle 1964 yılıyla birlikte ayrıca teksir makinesiyle ve son derece zor şartlarda 15 günde bir sayı olmak üzere 16 sayı hâlinde yayımlanan Karga mizah dergisinin yanında Mağusa Destanı isimli dergiyi yayımlamayı da başarır. Derginin genel sorumluluğu radyoda da olduğu üzere İsmet Kotak'ta olmakla birlikte karikatürleri ağırlıklı olarak Dr. Ramiz Gökçe çizmektedir ve dergide genellikle "Kara Papaz" olarak nitelendirilen Makarios'a yönelik karikatürler ve hiciv yazıları yer almaktadır (Eşref Çetinel, 24 Nisan 2017).

Larnakalılar babutsa (Frenk inciri), Limasollular cümbeze bilinirken Mağusa ve Mağusalılar da kargayla bilinmektedirler. Dergiye Karga isminin verilmesi de Mağusa'nın en önemli sembolünün Ot-hello Kalesi, Salamis Harabeleri veya Namık Kemal yanında karga olması ve özellikle Mağusalı Türklerin mizah duygularının karga eksenli esprilerle süslü olması nedeniyledir. Lala Mustafa Paşa Camii arkasındaki şapelde bulunan Haberler Merkezi'ne ait teksir makinesinde kıt imkânlar ve bin bir zorluklarla basılan Karga dergisinin ağır eleştirilerinden Makarios'un yanında Kıbrıslı Rumlar ve Yunanlar da nasiplerini almaktadırlar (Keser, 2013: 196). Dergi 33x21 boyutlarında teksir kâğıdına basılırken kendisini de "Siyasi Mizah Dergisi" olarak ifade eder ve "On Beş Günde Bir Yayımlanır" ifadesiyle okuyucuya ulaşır.

12.7. 1970 SONRASI DÖNEM VE KIBRIS'TA BASIN FAALİYETLERİ

Bu dönemde karşımıza çıkan gazeteler arasında Ayna, Zaman, Öğrencinin Sesi, Okul Postası, Bizim Kent, Bayram, Karnaval, Öğretmen, Kooperatif, Nizam, Ufuk gibi mesleki eğitim gazeteleri söz konusudur. Öte yandan hâlen yayın hayatına devam eden bazı gazeteler arasında ise bazıları Cumhuriyetçi Türk Partisi'nin (CTP) 12 Aralık 1975 tarihinde ilk defa haftalık yayın organı olarak başlayan ve daha sonra günlük çıkan Yenidüzen gazetesi gibi parti gazetesi; Mahide Ergün tarafından çıkartılan Yarın; ilk sayısını 15 Ocak 1978 günü okuyucuyla buluşturan ve KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş'ın merhum oğlu sanatçı Raif Denктаş tarafından 7 Temmuz 1979 tarihli son sayıya kadar çıkartılan Yön gazetesi; Turan; Yeni Zaman; Gençlik; Birlik; Öncü; Demokrasi; Kıbrıs Postası; Ortam; Doğuş; Demokrat; genel yayın müdürlüğünü KKTC Cumhuriyet Meclisi'nde hâlen Lefkoşa milletvekili olan Zorlu Töre'nin üstlendiği Milliyetçi Düşünce; 11 Temmuz 1989'dan bu yana yayımlanmaya devam eden Asil Nadir yönetimindeki Kıbrıs; Reşat Akar'ın çıkardığı Yenigün; Şener Levent'in çıkardığı Avrupa ki bu gazete KKTC yönetimine ve Türkiye Cumhuriyeti devletine yönelik sert tepkileri nedeniyle farklı bir konumdadır ve zaman zaman isim değişikliğine giderek Afrika olarak da yayımlanmaktadır; gazeteci Sabahattin İsmail ve Aydın Akkurt'un çıkardıkları Volkan; Ali Özmen Safa'nın sahibi olduğu bugün dijital olarak yayımlanan Star Kıbrıs; 26 Mart 1976 gününden itibaren çıkmaya başlayan Ulusal Birlik partisi (UBP)'nin yayın organı Ulus; Ulus'un kapanması sonrasında aynı misyonla görevine devam eden Güneş de sayılmalıdır. Bu arada bir dönem TMT Bayraktarlığına bağlı olarak Anamur'dan yayın yapan Anamur'un Sesi/Kıbrıs Radyosu'nda da görev yapan gazeteci Özcan Özcanhan (Özcan Özcanhan, 15 Nisan 2017) yönetiminde 15 Kasım 1986 gününden itibaren yayımlanan Yeni Doğuş gazetesi, Demokrat Parti'nin yayın organı olan Yeni Demokrat ve 1 Mayıs 2007 sonrası Yeni Demokrat gazetesi yerine yayımlanmaya başlayan Demokrat Bakış da sayılabilir.

Hâlen KKTC'de Yenidüzen, Havadis, Diyalog, Vatan, Detay Kıbrıs, Star Kıbrıs (dijital ortamda), Kıbrıs, Afrika, dijital ortamda çıkan Kıbrıs Postası, Yeni Bakış, Ortam, Vatan, Güneş ve Halkın Sesi gazeteleri günlük ve daha önceden olduğu üzere tabloid yayımlanmaya devam etmektedir. KKTC'de

Fotoğraf 12.1. Türk Ajansı Kıbrıs (Kaynak: TAK arşivi)

hâlen Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliği⁸, Kıbrıs Türk Gazeteciler Cemiyeti⁹, KKTC Dış Basın Birliği, Türk Ajansı Kıbrıs (TAK), BRTK (Bayrak Radyo-TV Kurumu), KKTC Yayın Yüksek Kurumu ve Medya Etik Kurulu olmak üzere basın-yayın faaliyetlerini düzenlemek, organize etmek ve sürekliliği sağlamak üzere oluşturulmuş cemiyet ve birlikler söz konusudur. Öte yandan bu kuruluşların, özellikle medyada etik konusunda 2020 yılında 32/2020 sayılı Bilişim Suçları Yasası yürürlüğe girene kadar bir bilişim yasası veya bir basın yasası olmaması nedeniyle, hiçbir yaptırım gücü söz konusu değildir. Bu durum şüphesiz KKTC’de medya faaliyetlerini bir kaosa sürüklemekte, ortaya çıkan kaotik durum da medyanın güvenilirliği ve itibarını zedelemektedir. Öte yandan KKTC Medya Etik Kurulu tarafından yayımlanan gazetecilik ahlakı ve gazetecilik etik ilkelerine Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliği (KTGB), Dış Basın Birliği (DBB), Kıbrıs Türk Spor Yazarları Derneği (KTSYD), Haber Kameramanları Birliği, Kıbrıs Türk Karikatürcüler Derneği ve Bayrak Radyo Televizyon Kurumu Çalışanları Sendikası (BAY-SEN), yayında; BRTK, Birinci Medya Kurumu, Kanal Sim, Yenidüzen, Havadis Gazetesi, Kıbrıs Medya Grubu, Haberdar gazetesi, Kanal T, Kıbrıs Volkan gazetesi, Haberal Kıbrıslı gazetesi, Halkın Sesi gazetesi, Afrika gazetesi, Star Kıbrıs Medya Grubu, Fog TV, Ortam gazetesi, Vatan gazetesi, Güneş gazetesi, Akdeniz Medya Grubu, Kıbrıs Postası, Haber Kıbrıs, Kıbrıs Today gibi medya kuruluşları ve Gazetada Kıbrıs, Habercim Kıbrıs, Kıbrıs Time, Gündem Kıbrıs, Haber Havadis, Kıbrıs Ada Haber, Kıbrıs Online Haber, Kıbrıs 724 ve Kıbrıs360 gibi internet gazeteleri de destek vermişlerdir.

12.7.1. Bayrak Radyosu

Kıbrıslı Türklerin basın-yayınla devam ettirdikleri mücadele tarihinin bir de radyo ayağı söz konusudur ve bu noktada karşımıza çıkan özellikle 25 Aralık 1963 günü yayına başlayan TMT Bayraktarlığına bağlı askerî radyo özelliği taşıyan Bayrak Radyosu ve diğer sancak radyolarıdır. 1959 Şubat ayında

8 Medya isimli bir dergi yayımlamaktadır.

9 Basın isimli bir dergi yayımlamaktadır.

Londra Anlaşması için Londra'da bulunan Rauf R. Denктаş, "Gün gele Rumlar bizi radyo servislerinden mahrum edebilirler. Radyo kültürel bir araçtır, eğitim ve kültür işleri toplumların yetki sınırlarına girdiğine göre kendi radyomuzu kurma hakkımız vardır. Bu safhada bu hakkı talep edelim." (Denктаş, 1996: 396) teklifinde bulunur; ancak bu o günlerde taraftar bulmaz. 1960 Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında Rauf R. Denктаş'ın kültür ve eğitim işlerinden sorumlu Cemaat Meclisi Başkanı olarak yaptığı müracaatlar da hükümet ve Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilir (Denктаş, 1996: 347); ancak Kıbrıs Türkü'nün varoluş mücadelesinde tartışılmaz yeri olan müesseselerden biri de Bayrak Radyosu olur. 21 Aralık 1963 tarihinde Rum saldırılarının başlaması ve Rum radyosunun Türk cemaatinin moralini bozacak şekilde yayınlar yapmaya başlamasıyla bir radyo istasyonu kurulması fikri gündeme gelir. Esasında bu konuyla ilgili çalışmalar çok daha önceden başlatılır ve Rum radyosunun yanlı ve moral bozucu yayınları karşısında Ada'da olup bitenleri yansıtmak amacıyla hazırlıklar yapılır ve özellikle TMT Lefkoşa Sancaktarı Ahmet Göçmez'in girişimleri ve Bayraktar Kenan Çoygun'un onayıyla alınan ekipman TMT'ye ait bir depoya kaldırılır. Aralık 1963 olaylarının başlaması ve bu malzemelerin elde bulunmaması nedeniyle sıkıntılı bir süreç de başlar. Kıbrıs Türkü'nün varoluş mücadelesinde tartışılmaz yeri olan müesseselerden biri de Bayrak Radyosu olur. Bu dönem Kıbrıs Türklerinin hayatının tam anlamıyla kararmaya başladığı bir süreç olacaktır. Rumlarla ortak kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen ortadan kalktığından devlet hizmetinde görev yapan Türk memurların işe gitmemesi nedeniyle maaşları ödenmemektedir. Ayrıca ekonomik baskı ve ambargo nedeniyle çarşılarda dükkânlar kapanırken piyasa tam anlamıyla durmuş vaziyettedir ve insanlar can, mal ve en önemlisi de namus güvenliklerinden endişe ettiğinden Lefkoşa'nın civar köylerinden bile alışverişe gelen veya çarşı pazarda satış yapan neredeyse tek bir köylü bulunmamaktadır.

24 Aralık 1963 tarihinde verilen "Kahraman Mücahitlerimizin sesini doğru olarak yansıtmak bir radyoya ihtiyaç vardır." direktifinin alınmasından hemen sonra çalışmalara başlanılır. O günlerde Kıbrıs Telekomünikasyon İdare Meclisi Asbaşkanı konumunda olan Ali Gürsoy'un da büyük destek verdiği bu çalışma sonrasında Lefkoşa'da Şht. Salahi Şevket Sokağ'ında (Viktorya Caddesi) bulunan Orhan Şevket'in deposundaki hurda malzemelerden radyo istasyonu kurma projesi de hayata böylece geçirilir (Mengüç, 2013: 264). Bölgeden sorumlu Kara Petek Beyi Aziz Rüstem'in verdiği bilgiler doğrultusunda malzemeleri Rum tehdidi altındaki bölgeden almak üzere Yıldırım Grup Komutanı Mehmet Ali Tremeşeli sorumluluğunda Alpay Mustafa, Mahmut Hüdaverdi, İbrahim Tremeşeli, Tacettin Atai, Fil Turgut (Mustafa), Esat Hüdaverdi, Hüseyin Pof, Özkan Atasoy, Mehmet Öksüzer, Mustafa Ormancı, Kemal Kalıçay, Mustafa Osman ve Ali Gürsoy'dan oluşan ekip bölgeye gider (Kamil Özkaloğlu, 12 Nisan 2015). Pavlidis Garajı yakınlarında Rumlarla girilen çatışma sonrasında depoya girilir ve Ali Gürsoy'un gösterdiği malzemeler derhâl alınarak kamyonete yüklenir. Emniyetli bölgeye geçirilen malzemeler, Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Vekili Dr. Fazıl Küçük'ün Cumhurbaşkanı Muavinliği Sarayı'nın bir zamanlar İngiliz sömürge yönetimi tarafından İngiliz Valisi'nin atları için ahır olarak da kullanılan garajında, birkaç cesur ve iş bilir teknisyen vasıtasıyla ve derme çatma araçlarla imkânsız gerçekleştirilir. Burada adı geçmesi gereken bir başka kişi de Arap asıllı Muhammed Enis'tir ve Kıbrıs'ta genellikle Abdullah olarak bilinmektedir. O da tıpkı Ergün Orhan Şevket gibi özellikle İngilizlerin Ada'daki üslerinden topladığı hurda malzemeleri satarak geçimini sağlayan kişilerden birisidir ve onun depoları da Bayrak Radyosu için önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Söz konusu garajda vericinin kurulabilmesi ve radyo yayını yapılabilmesi amacıyla Dr. Fazıl Küçük'ün makam aracı olarak kullandığı Austin Princess marka siyah araç da garajdan çıkartılır ve Lefkoşa'yı çevreleyen hisarın üzerinde bir yerlere park edilir. Dr. Fazıl Küçük'ün makamı ise geleceğinden kaygılı insanlarla dolup taşmaktadır ve bu durum da radyonun güvenliği bağlamında sıkıntı yaratmaktadır.¹⁰

Bir yandan teknik imkânsızlıklarla uğraşılırken daha işin başında radyo konusunda Rumların istihbarat elde edebileceği endişesi de ayrı bir sorun yaratmaya başlar. Bu konuda Dr. Fazıl Küçük de bazı tedbirler alma gayreti içindedir ve yardım istediği kişilerden birisi de yanında mesai yapan Osman Güvenir olacaktır (Güvenir, 2016: 244):

¹⁰ Ahmet Yusuf Atamsoy'dan alınan 15 Ocak 2012 tarihli bilgi notu.

“..O günlerdeki görevlerim sayılamayacak kadar geniş ve bitmeyecek kadar da çoktu. Her şeye el atıyorduk. Sabahlara kadar süren nöbetlerimiz ve bölgelerden gelecek acı dolu raporları beklememiz hiç bitmezdi. Benim görevlerime bir de radyo kurucularına göz kulak olmak eklenmişti... O zor günlerde Dr. Küçük bana ‘Osman bizim garajda bazı arkadaşlar Türk radyosunu kuruyorlar. Bu radyonun yeri gizlidir. Bu kritik günlerde tedbirli olmak zorundayız. Ne olur ne olmaz sen bakarak ol, herkes dilediği zaman o garaja girip çıkmasın..’ demişti. Garajın arkaya bakan kapısı kilitlenmiş, garajdan koridora açılan kapı kontrollü olarak kullanılmaya başlanmıştı... Bu çalışmalara ara ara katılan ve heyecanla bir şeyler tedarik eden iki kişi daha vardı. Bunlardan birisi Dr. Niyazi Manyera’nın damadı Ali Gürsoy, diğeri de televizyoncu olarak bilinen Muammer Raşit’ti...”

Bu tehlikeli operasyonun bütün sorumluluğu ise TMT’de Yıldırım-1 (Y-1) özel birliği komutanı olan Mehmet Ali Tremeşeli’dedir. İhtiyaç duyulan aküler ise Alpay Mustafa idaresindeki bir grup tarafından toplanılır ve getirilen 80 kadar araba aküsüyle istasyon hazır hâle getirilir ve Lefkoşa ve çevresine tiyatro sanatçısı Kemal Tunç’un sesiyle ilk defa olarak seslenilir (Halkın Sesi, 29 Aralık 1963):

“Bayrak, Bayrak, Bayrak. Orta dalga 200 metre üzerinden dün yayına başlayan Bayrak Radyosu Kıbrıs’ın kahraman mücahitlerinin sesini bütün dünyaya yaymaya başlamıştır...”

Radyonun yayına başlaması daha sonraki süreçte de Kıbrıs Türk toplumuna da duyurulmaya çalışılır (Balıkçioğlu, 2013: 23). 21 Aralık 1963 tarihinde başlayan Rum saldırılarının ardından artık CBC’de çalışan Kıbrıs Türkleri can güvenlikleri sağlanamayacağından buradaki işlerine gitmemeye başlarlar ve bunun ardından söz konusu radyo neredeyse tamamen Rumların eline geçer (Meral Ertürk, 15 Temmuz 2015). Böylece CBC’de görev yapan toplam 17 Kıbrıslı Türk radyodaki çeşitli işlerinden vazgeçerek artık Atalasa’da bulunan radyo istasyonuna gitmezken Kıbrıs tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına da öncülük ederler. 21 Aralık 1963 tarihinde radyo istasyonunda bulunanlardan birisi de Sevilay Direkoğlu’dur ve can korkusuyla ayrılmak zorunda kaldıkları radyoya bir daha dönmeleri mümkün olmayacaktır (Hoca, 2014: 53):

“..O gün anonsör bendim. Silah sesleri altındaydık. Eşim askerdi ve ben cesaret edemedim, gidemedim. CBC böylelikle sona erdi. Bayrak Radyosu açılacaktı... Kendi yağımızla kendi ciğerimizi kavurduğumuz bir dönemdi...”

Başta Bayrak Radyosu olmak üzere Kıbrıs Türkleri tarafından kurulmaya başlanılan radyo istasyonları konusunda Dr. Fazıl Küçük de anılarında şunları aktarır (Küçük, 2002: 179):

“..Her ne kadar ateşkes sağlanmışsa da Rumlar Ada’nın her tarafında ve bu kez Lefkoşa dışındaki köylere saldırılarını sürdürüyor ve ellerinde bulundurdıkları Kıbrıs Radyosu aracılığıyla da dünya kamuoyunu yanıltıcı haberler yayımlıyorlardı. Radyoda çalışan Türkler Kıbrıs Radyosu’ndan tecrit edilmişlerdi. Kıbrıs Radyo Yayın Korporasyonu İngilizce ve Türkçe haber bültenleri hazırlayarak yabancıları olduğu kadar Türkleri de etkilemeye çalışıyordu. Bu duruma seyirci kalmanın gerçekleri yabancılara duyuramamak ve Türk toplumunu hadiselerin gerçek yönlerinden haberdar edememek olacağını bilen yetkililer 25 Aralık 1963 günü şimdiki Bayrak Radyosu’nun temelini atıyorlardı...”

“Mücadele yıllarında çok önemli ve kutsal bir görev üstlenen” (Meydan Kıbrıs, 23 Aralık 2019) Bayrak Radyosu’nun günlük yayın programı sabah 07.30’da İstiklal Marşı ve Mücahitler marşı ile başlamakta, ardından 08.30’da Türkçe, 09.00’da İngilizce ve 30 dakika sonra da Rumca haberlerle devam etmektedir. Saat 11.50-12.45 arasında öğle yayınları, saat 17.50-21.30 devresinde ise akşam programları verilmektedir. Öğle ve akşam programlarında da yayın akışı içinde Rumca ve İngilizce haberler bulunmakta, ayrıca çeşitli müzik programları da sunulmaktadır. Bayrak Radyosu’nda daha sonraki süreçte görev alanlardan birisi de Lefke Sancak Radyosu’nun da idareciliğini yapan Harid Fedai olacaktır (Milliyet, 14 Ocak 1964). Bu kısıtlı imkânlar içerisinde verilen mücadele daha sonraki yıllarda da Kıbrıs Türklerinin mücadelesine rehber olur ve İngiliz idaresinin “son derece sıkı kenetlenmiş, çok sadık ve çok disiplinli” olarak nitelendirildiği (FO.371/168967-XC.14311) TMT’nin hemen her konuda topluma önyak olmasıyla zorlukların üstesinden gelinmesi konusunda Kıbrıs Türkleri çok büyük bir şansa da sahip olur (Yavuzalp, 1993: 115).

Araba aküleri ve telefon ahizeleriyle yapılan ve 25 Aralık 1963'ten itibaren başta Ali Gürsoy, Tuğrul Hilmi, Kemal Tunç, polis teşkilatında telsiz operatörü olan Özker Küfi, CMC'de enerji üretimi konusunda uzman Özer Berkem, Üner Ulutuğ, Erdoğan Naim, Muammer Raşit, Özkan Ragıp, Orhan Atai, Hasan Gazi, Fuat Beyar, Yusuf Gazi, Ali Ziya Dinçer, Ersoy Talat, Nurettin Atai, Halil Tunççevik, Tuğrul Hilmi, Kubilay Halluma, Hilmi Özen ve birkaç teknisyenin özverili çalışmalarıyla yayın hayatına başlayan Bayrak Radyosu, Kıbrıs Türk toplumunun en büyük moral kaynağı olmuş, çarpışmalar ve katliamlar sonucunda birbirlerinden ayrı düşen ve haberleşemeyen ailelerin iyilik ve sağlık haberlerini yayımlayarak millî marşlar, kahramanlık türküleri ve şiirler okuyarak toplumun moral seviyesini hep yüksek tutmuş ve millî duyguları kamçulamıştır. 25 Aralık 1963 tarihinden itibaren Kemal Tunç'un sesiyle (Güzide Tunç, 12 Nisan 2015) "Kıbrıs Türk Mücahidi'nin Sesi"; Bayrak Radyosu'nun Dr. Fazıl Küçük'ün garajından yayın yapan verici hücre ve stüdyosunda 1509 tipi askerî verici cihazı, 100 adet 12 voltluk akü bataryası ile işletilmekte, stüdyo cihazı olarak da 8 telefon ahizesinden yapılmış mikrofon kullanılmaktadır ve anteni de sadece bir bayrak direği yüksekliğindedir. 100 tane 12 voltluk akü ile çalışan radyo sadece 5 dakika süreyle yayın yapabildiğinden bu sürenin uzatılmasına çalışılır. İmkânsızlıklar içinde seslerini duyurmaya çalışan bu insanların yardımına 23 Aralık 1963 Pazartesi günü Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük ile röportaj yapmaya gelen Rum radyocuların getirdiği mikrofon, stüdyo mikseri, feroğraf ses kayıt cihazı ve kabloları yetişir. Bu cihazların da monte edilmesiyle biraz daha rahat çalışma imkânı bulan sistem, Dr. Küçük'ün malikânesinin arkasında bir keçi ağılına nakledilir ve buradan yayın yapmaya devam eder. Öyle ki burada oluşturulan stüdyodan okunan haberler sırasında arka planda da keçi sesleri duyulmaktadır. Bu stüdyo aracılığıyla TMT'nin Lefkoşa Serdarı Kemal Şemiler ilk defa Lefkoşalılara seslenme imkânı bulur (Denktaş, 1996: 346):

"Barbarlığın, vandalizmin, kahteliğin ne demek olduğunu öğrenmek isterseniz Kıbrıs'a geliniz. Banyoların içerisindeki kadın ve küçük yaştaki yavrularımızın cesetlerini görünüz. İngilizleri arkasından vurmakla kendini kahraman addeden korkaklar! Alçaklar, saklanın, Türkler geliyor..."

Öte yandan radyonun yayına başlamasının hemen ardından bütün bu yayınların ancak Lefkoşa'da Atatürk Meydanı ve civarında duyulabildiği ortaya çıkacaktır. Bu da cihazların yenilenmesi, güçlendirilmesi ve radyonun yayın kapasitesinin artırılması anlamına gelmektedir. Esasında radyo istasyonunun ilk kurulma amacı tamamen psikolojik harp ve psikolojik harekate yönelik olarak Rum yayınlarına karşı misilleme yapmak, Kıbrıs Türkleri arasında moral motivasyon değerlerini en üst düzeye çıkartmak ve Rumların propaganda faaliyetlerine bir ölçüde karşılık vermektir (Eliçin, 2013: 59). Bu maksatla radyo her üç dakikada bir "Bayrak, Bayrak, Bayrak. Burası Kıbrıs Türk Mücahidinin Sesi" anonsunu tekrarlamaya başlar. Bu dönemde özellikle dönemin gazeteleri ve bilhassa Dr. Fazıl Küçük'ün sahibi olduğu Halkın Sesi gazetesi, Bayrak Radyosu'nun varlığını ve Ada sathında bütün Kıbrıs Türklerine sesini duyurabilmesi için azami özen ve gayret sarf eder.

1964 yılından daha önce Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ait radyo istasyonunda çalışan Kıbrıslı Türkler de bu görevlerinden istifa ettikleri veya ayrılarak Bayrak Radyosu'na gelip çalışmaya başladıkları için personel sayısı da 15'e kadar çıkar. Bu radyoda görev alanlardan birisi de eşi Kemal Tunç'la birlikte görev yapan "radyolu günlerimizde nice sözel programı, radyofonik skeci, reklamı renklendiren ve unutulmaz semboller arasına giren bir ses" (Kıbrıs, 10 Temmuz 2007) olarak Güzide Tunç, Sevilay Direkoğlu (Sevilay Direkoğlu, 28 Mayıs 2015), Hatice Söğüt ve Ayşe Başar yanında Feyziye Hulusi olacaktır (Gürkan, 2010: 177). Arabalarını gönüllü olarak teslim eden Kıbrıslı Türkler bununla da yetinmeyerek bu radyo istasyonunda kullanılacak türden her çeşit müzik bandı, kaset ve plaklarla faydalı olabileceğini düşündükleri malzemeyi de teslim etmekten geri durmazlar. Daha uzak bölgelere yayın yapabilmek için tesis edilen yatay anten de Saray Otel'i ile Merkez Polis Karakolu arasına polis memuru Özker Küfi tarafından kurulur ve verici cihaz da yer değiştirilerek 18 Ocak 1963 tarihinde mahkemelerin bulunduğu binada küçük bir odaya nakledilir.

Yatay antenin sağlıklı olarak çalışmaması üzerine başta Mehmet Süvari olmak üzere Telefon İdaresi memurlarının gayretleriyle birkaç başarısız denemeden sonra 24 Şubat 1964 tarihinde Lefkoşa Hisar üstünde 126 feet boyunda bir anten kuruldu. Yeni verici cihazının da aynı yere yerleştirilmesi düşüncesiyle aynı yerde yapılan tahta kulübe, gizlilik esasına pek uygun olmadığından verici daha sonra

şimdiki Türk Müzesi'nin bulunduğu Mevlevi Tekkesi'nin arka odalarından birine yerleştirilir. 21 Aralık 1963 döneminde ilk yayın hayatına başlayan radyo böylece Bayrak Radyosu olur ve Kıbrıs Türk halkına moral motivasyon takviyesi yapar.¹¹ Türk çalışanların silahlı saldırılar ve tehditler nedeniyle radyoya gidememelerinin ardından radyoda çalışan Ermeni ve Rum memurlar vasıtasıyla programlar devam ederken Kıbrıs Türklerini de asi olarak nitelendirirler. Türk radyo personelinin can güvenliği olmaması nedeniyle 21 Aralık 1963 tarihinde ortak kurulan radyo istasyonuna gidememesi nedeniyle yayınlar artık sadece Rumlar tarafından Rum yanlısı ve Türk aleyhtarı olarak sunulmaya başlanır. Bu arada radyo gerek Kıbrıs Türklerine daha rahat sesini duyurabilmek ve gerekse Rumların parazit ve engellemelerine karşı koyabilmek maksadıyla devamlı olarak yer değiştirmektedir. Böylece Dr. Fazıl Küçük'ün garajında başlayan radyoculuk macerası hemen ardından Lefkoşa'da şimdiki Mücahitler Sitesi/Gazinosu'nun altında bulunan son derece iptidai bir odacıkta çalışmaya başlar (Meral Ertürk, 15 Temmuz 2015).

TMT Komutanı ve Bayraktarı Albay Kenan Çoygun döneminde devreye giren Bayrak Radyosu, şüphesiz devletin resmî ve askerî bir kurumu hâline gelmiştir. Dönemin şartları gereği TMT karargâhu tarafından verilen emirler ve talimatlar çerçevesinde yürütülen programlarda Kıbrıs Türklerinin ulusal bilinçleri dik tutulmaya çalışılır. Aynı dönem içinde Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği'nde Basın Ataşesi olarak görev yapmakta olan Selahattin Sonat'ın Türkiye'den temin ettiği 807 isimli ses amplifikatör lambasını Lefkoşa'ya getirmesinin ardından daha önce ancak Lefkoşa Ortaköy bölgesine kadar ulaştırılabilen yayınlar ilk etapta Boğaz bölgesine ulaşmaya başlar. İhtiyaç duyulan aküler ise başta Fikri Macilâ'nın da içinde bulunduğu Alpay Mustafa idaresindeki bir grup tarafından toplanılır ve getirilen 80 kadar araba aküsüyle istasyon hazır hâle getirilir ve Lefkoşa ve çevresine "Bayrak" ifadesiyle seslenilir (Halkın Sesi, 29 Aralık 1963).

Bayrak Radyosu'nda Fuat Beyar ve Yakup Bey temin edilen Telefunken marka bir karıştırıcı vasıtasıyla İngilizce programlar yaparken Kemal Tunç ve Üner Ulutuğ ise Türkçe yayınlardan sorumludurlar (Tuzcu, 2017: 75). Kemal Tunç ayrıca yazdığı ve radyo yayınlarında seslendirdiği kahramanlık piyesleriyle Kıbrıs Türklerinin dirençlerini mücadele yıllarında hep ayakta tutmayı başaran kişi olmuştur. Ada'nın farklı yerlerinde yaşayan ve Lefkoşa'da bir radyo istasyonu kurulması yönünde çalışmalar yapıldığından haberi olmayan Kıbrıs Türkleri, çaresizlik içinde kendi durumlarını yansıtacak, Kıbrıs Türkleri hakkında bilgi verecek bir radyo kanalını araştırırken Bayrak Radyosu ile karşılaşınca çok şaşırırlar (Koç, 2016: 191).

Söz konusu bu yayınların Kıbrıs Türk toplumuna ulaştırılması ise doğrudan TMT'nin emirleridir. Alekko ile Caher gibi skeçler, ayrıca görevli personelin bizzat mevzilere giderek mücahitlerle yaptığı sohbetler ve konuşmaların yayınlandığı Mücahidin Saati programı, 1964 sonrasında yayına başlayan İstekler, Çocuk Saati, Yorum Saati ve Arkası Yarın gibi programlar moral gücünü yüksek tutmayı amaçlayan, haberleşmeyi sağlayan ve bu arada insanları eğlendiren programlar olarak öne çıkar. İstekler programı daha sonraki süreçte de Bayrak Radyosu'nun en revaçta ve aranılan programı olmaya devam eder. Herhangi bir yakını, arkadaşı, ailesi veya tanıdığı için radyodan şarkı isteyen Kıbrıs veya Türkiye'den insanlar bunu bir mektupla bildirir ve şarkısının çalınmasını ister. Alekko ile Caher konusunda Kıbrıslı gazeteci Akay Cemal'in de söyleyecekleri vardır ve o özellikle Büyükkonuk'ta heykelleri dikilerek ahde vefa duygusuna yönelik güzel bir girişimi ön plana çıkartır. 21 Aralık 1963 tarihinde başlayan ve Kıbrıs tarihine Kanlı Noel olarak geçen sürecin ardından Ada sathında 103 köyün boşaltılması, nüfusun neredeyse yarıya yakınının daha güvenli bölgelere göç etmeye başlaması ve iletişim bağlamında Kıbrıs Türklerinin sesini duyuracak bir radyoya ihtiyaç duyulmasının ardından başlayan faaliyetler, Kıbrıslı Türkler için muazzam bir moral ve motivasyon kaynağı da olacaktır (Kıbrıs, 5 Ocak 2012).

25 Aralık 1963–12 Nisan 1964 arasında Bayrak Radyosu kurucu müdürlüğünü Ahmet Atamsoy yaparken bu göreve daha sonra 13 Nisan 1964–20 Ocak 1984 döneminde Hakkı Süha getirilecektir. Radyonun müdürlüğünü bugüne kadar yerine getirenler ise Özer Berkem, Süleyman Türem, Erdal Onurhan, Hüseyin Çobanoğlu, Muammer Yağcıoğlu, İsmet Kotak, Hüseyin Gürşan ve Ahmet Okan, Özer Kanlı, Aysu Basri Akter ve Meryem Özkurt'dur. Bayrak Radyosu'nun yayın hayatına başlamasıyla birlikte

11 O dönemde özellikle Dr. Fazıl Küçük'le beraber hareket eden Osman Güvenir'den alınan 3 Haziran 2005 ve 20 Temmuz 2005 tarihli bilgi notu.

Ada'nın farklı noktalarında birbirinden haber alamayan, sağlık haberlerini iletmeyen, Ada dışında ve özellikle Türkiye'de bulunan yakınlarına haber gönderemeyen Kıbrıs Türkleri, radyo yayınlarını bu amaçla da kullanmaya başlar. Ayrıca çeşitli şekillerde Rumlarca kaçırılan, tutsak alınan veya esir düşen Kıbrıs Türklerinin sağlık haberleri, Bayraktarlık tarafından imkânlar dâhilinde tespit edilen bilgiler çerçevesinde radyodan duyurulmaya başlanır. Radyonun bu yayınları şüphesiz Rumlarda ve özellikle Ada'nın Yunanlaşması için silahlı faaliyetlerde bulunan eski EOKA (CIA Archive, 16 Ağustos 1956) mensupları üzerinde soğuk düş etkisi yapar ve yayınların durdurulması maksadıyla yeri tespit edilmeye çalışılır. Bu bağlamda gerekli görüldüğü hallerde radyo yayınları Lefkoşa'da hâlen kullanılmakta olan mahkeme binalarının içi de dâhil olmak üzere farklı yerlerden de yapılmak suretiyle gizliliği korunmaya çalışılmış ve Rumların tespit etmesi engellenmiştir (CIA Archive, 14 Nisan 1955). "Kanın, gözyaşının, korkunun, kaygının, tedirginliğin esir aldığı bir dönemde" (Haberdar, 24 Aralık 2011) Bayrak Radyosu'nun iletişim bağlamında en önemli görevlerinden birisi, 21 Aralık 1963 sonrasındaki kargaşa ortamında birbirinden irtibatı kesilmiş ailelerle özellikle başta Türkiye olmak üzere yurt dışında yaşayan veya Ada'ya dönemeyen insanların haberleşmesini sağlamaktır.

Radyonun taşındığı ve yayın yaptığı yerlerden birisi de Lefkoşa'da Tekke Bahçesi içindeki çocuk yurdu olur. Bayrak Radyosu Müdürü Ahmet Atamsoy alınan bütün tedbirlerin yanında gizliliği en üst seviyeye çıkartmak amacıyla stüdyonun hemen yakınına kümes hayvanları getirmek suretiyle yeni strateji geliştirir. Tavuk ve horoz sesleri arasında yapılan yayınlarda istenmeyen bu seslerin duyulması ise radyo istasyonunun bir köy evinden veya bir çiftlikten yayın yaptığı şekilde algılanmasına neden olur. Bu dönemde söz konusu bölgede kazılan tüneller vasıtasıyla radyo istasyonu tamamen mobil hale getirilirken yerinin tespit edilmesi de iyice imkânsız hale getirilir. Bu arada bilgi kirliliği yaratmak ve Rumların radyo istasyonunu tespit etmesinin önüne geçebilmek için Özer Berkem başkanlığında teknisyenler grubu tarafından 7.5 kw gücünde orta dalgadan yayın yapan ikinci bir verici daha hazırlanır. Böylece Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk radyoları arasında teknolojik mücadele yanında tam bir propaganda ve psikolojik savaş da başlamış olur. Radyonun yerini bütün aramalara rağmen bir türlü tespit edemeyen Rumlar ise son çare olarak yayınları parazitlemek suretiyle sesini kesmeye yönelik çalışmalarda bulunurlar.

Yayınlara parazit eklenmesinin ardından Kıbrıslı Türkler de bu duruma anında karşılık verirler ve Özer Berkem, Yusuf Ahmet Gazi, Özker Kufi ve Kubilay Hallumi tarafından Lefkoşa İdadi Sokak adresindeki Mısırlı Apartmanı'nın çatısına kurulan parazit sistemiyle Rum radyo yayınları engellenmeye çalışılır. Bu yayınları engellemeye ve yayınları parazitlemeye çalışan teknisyen ekibi daha sonra çalışmalarına Lefkoşa'daki Posta Dairesi'nin zemin katında devam eder ve özellikle TMT Bayraktarlığı tarafından verilen emirler doğrultusunda radyonun her türlü teknik altyapı ve donanımıyla ilgili çalışmalar yürütür. Söz konusu bu parazitleme faaliyetleri radyonun gücüyle doğru orantılı olarak diğer sancak radyolarında pek de söz konusu değildir ve Mağusa Sancak Radyosu da Rumların parazitleyerek engelleme çalışmalarından nasibini alan radyolar arasındadır. Özellikle müzik yayınlarının başladığı anlarda herhangi bir müdahalede bulunmayan Rumlar, Haberler Merkezi üzerinden yorumlar ya da haberlerin verilmeye başladığı anda derhâl düğmeye basarak çeşitli şekillerde yayınlarını susturmaya, dinlenmemesini sağlamaya çalışırlar. Böyle durumlarla çok sıkça karşılaşıldığından Mağusa'da yaşayan Kıbrıslı Türklere yayınların belirlenen frekansta bulunmaması/bulunamaması hâlinde vazgeçmemeleri ve radyo yayınlarını aramaya devam etmeleri istenir ve radyonun aynı kanal üzerinde farklı bir frekanstan yayınına devam ettiği duyurulur. Zaman içerisinde bu duruma alışan Mağusalılar da bu parazitleme faaliyetlerini pek önemsemezler. Öte yandan Bayrak Radyosu'nun her geçen gün güçlenmesi ve neredeyse bütün Ada sathına yönelik yayınlar yapmaya başlamasının ardından bu parazitlemelere de karşılık verilmeye başlanır ve sonuçta Rumların sancak radyolarını engellemeye yönelik girişimleri de boşa çıkartılır.

1963 döneminin kısıtlı imkânlarının ardından Türkiye'nin de devreye girmesiyle 1964 Mart ayında 300 watt gücünde bir verici devreye girer. Hemen ardından Aralık 1964 tarihinde 5-10 kilowatt gücünde bir başka verici söz konusudur. Böylece Bayrak Radyosu, 24 Şubat 1964 tarihinden itibaren Ada'nın her tarafında Türklere seslenebilecek bir fiziki güce ve kapasiteye erişmiştir. 1966'ya kadar geçen dönemde Bayrak Radyosu aynı kanal üzerinden Türkçe, Rumca ve İngilizce yayınlarına devam etmektedir. 1966 yılından itibaren sadece Türkçe yayınlar için yeni bir kanal devreye girmiştir. Bu dönemde TMT Bayraktarlığına

bağlı bir Sancak Radyosu kimliğini devam ettirmekte olan radyonun faaliyetlerine yeni bir hız ve ivme kazandıracak adımlar da söz konusu olur. Bu faaliyetleri gerçekleştirmek için yoğun çaba sarf eden kişi ise TMT Lefkoşa Sancaktarı Kale Bey (Hoşgör, 1990: 39) olarak bilinen Sertaç Savim olacaktır (Önol Aktolga, 2 Mart 2017). Yayınlarının Kıbrıs Türk toplumuna rahatça ulaşabilmesi için çalışan teknik ekip yanında bütün Türk toplumu da her türlü desteği vermektedir. Bu bağlamda Bozkurt gazetesi sahibi Cemal Doğan da evini bu iş için tahsis eder ve Kemal Âşık, Hakkı Süha, Ali Şakir ve Cafer Elgin'in görev aldığı evin tavan arasında bugünün haber merkezi gibi faaliyet göstermekte olan bir bölgeyi kullanıma açar. Cafer Elgin burada Rumca haberleri hazırlayıp sunarken Ali Şakir de İngilizce haberleri hazırlamaktadır. 21 Aralık 1963 günü Kıbrıslı Rumların Akritas Planı çerçevesinde Ada'da yaşayan bütün Türkleri topyekün öldürmeye yönelik olarak başlattıkları saldırıların ardından Kıbrıs Cumhuriyeti fiilen ortadan kalkarken Mart 1964 tarihinden itibaren Ada'ya BM tarafından Barış Gücü gönderilir. Bu dönem, neredeyse 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar Kıbrıs Türklerinin çadır köylerde ve nispeten daha güvenli yerleşim merkezlerinde hayatta kalma mücadelesi verdikleri dönemdir ve dünyayla ilişkileri yanında Ada içinde de irtibatları Rumların merhametine terk edilmiş durumdadır. Bütün bunlar yaşanırken Ada'da silahlı Rum milislerin BM Barış Gücü'nü sınamak maksatlı saldırıları da devam etmektedir.¹²

Kıbrıs Türklerinin dünyaya açılan penceresi olacak bu mütevazı radyonun yayına başlaması, daha sonraki süreçte de Kıbrıs Türk toplumuna duyurulmaya çalışılır. Bu süreçte İngiliz döneminden başlayarak Kıbrıs Cumhuriyeti radyo istasyonunda görev yapan ve 21 Aralık 1963 sonrasında bu görevlerine devam edemeyen ve Bayrak Radyosu'nun ortaya çıkmasında isimleri geçen ve tespit edilebilen spiker, programcı, yönetmen ve idareciler ise CBC Türkçe Yayınlar Sorumlusu Suphi Rıza, Hüseyin Kanatlı, Harid Fedai, Meral Ertürk, Güzide Tunç, Muazzez Yalın, Sevilay Direkoğlu, radyo teknik operatörü Ayten Kılıç, CBC'de TV görevlisi Olcay Okur, CBC'de radyo teknik operatörü Aysel Suphi Tilki ve Ayten Kamuran, CBC'de Türkçe TV Yayın Sorumlusu Mehmet Fehmi, CBC program yapımcısı Mustafa Akalın, CBC program yapımcısı ve spikeri Dinçer İsmail Aktuğ, CBC Haber Merkezi Türkçe haberler bölümü çalışanı Hakkı Süha, CBC'den gelen ve radyo Türkçe yayınlar elemanı olarak görev yapan Selçuk Veli Beyidoğlu, CBC'den gelip Bayrak Radyosu'nda Sözlü Yayınlar Şube Sorumlusu olan Özkan Uygur, Hatice Söğüt, sözlü yayınlarda program yapımcısı ve sunucu Ayşe Başar, Hilmi Özen, Yücel Köseoğlu, Teki Münir, Reşat Kazım, İzzet Rıza Yalın, Üner Ulutuğ, Hilmi Özen'dir (Ömerağa, 2011: 145).

12.7.2. Diğer Radyo İstasyonları

Bayrak Radyosu'nun ardından Ada'da yeni radyo istasyonları açılması söz konusudur. Bunlardan birisi de Kıbrıs dışından yayın yapmak üzere planlanan ve 674 KHz frekansından 9 Eylül 1964 tarihinde yayın hayatına başlayan ve Anamur'dan yayın yaptığı için Anamur Radyosu olarak bilinen Kıbrıs'ın Sesi Radyosu'dur (Halkın Sesi, 22 Kasım 1964). Resmî adı Kısa Dalga A Radyosu olan radyo istasyonunun 1964–1974 döneminde faaliyetleri, Genelkurmay Başkanlığı ile TRT ve PTT yetkililerinin yer aldığı Kıbrıs İşleri Planlama ve İcra Grubu (KİPİG) isimli bir kurul tarafından yönetilir (Olgun, 2001: 27). Anamur'daki nizamiyesinde "Askeri Meteoroloji İstasyonu" ifadesi bulunan ve Kıbrıs'la Türkiye arasında bir gönül köprüsü de oluşturan radyonun Ada'daki iletişim adresi ise "Posta Kutusu 584, Lefkoşa" şeklindedir (Fuat Veziroğlu, 16 Kasım 2003) ve radyo 28 Haziran 1978 tarihine kadar yayın hayatına devam etmiştir.

Ada'da faaliyete geçen bir başka radyo istasyonu ise Lefke Sancak Radyosu'dur ve 7 Ocak 1964 tarihinden itibaren kısa dalga 41.82 metre üzerinden 1.750 kilosikl güçle yayın yapar. Bu radyonun teknik altyapısı ise Cengiz Topel Sanat Okulu'nda görev yapan Şakir Yücel ile Nazif isimli iki öğretmen tarafından hazırlanmıştır. Okulun odalarından birisi stüdyo olarak kullanılırken hemen 100 metre mesafedeki bir başka bina da bu iş için tahsis edilmiştir. Bölgede yaşayan Kıbrıslı Türklerin moralini yüksek tutmak amacıyla hazırlanan programlarda şiirler, marşlar yanında Türk Cemaat Meclisi ve TMT tarafından gönderilen ve yayımlanması istenen haberler, Kıbrıs sorunu konusunda yaşanan gelişmeler de ön plana çıkarılır. Bu radyoda özellikle 1963 şehitlerinin anısına piyanist ve müzik öğretmeni Arman Ratip'in annesi

12 28 Nisan 1964 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilen şifre telgraf. Department of State, Central Files, POL 23-8 Cyprus. Secret.

Jale Deniz de her şehit için birer ağıt okur (Halkın Sesi, 14 Mart 1964). Bayrak Radyosu'nun Lefkoşa'da ilk deneme yayınına başlamasının ardından Gazi Baf Radyosu da devreye girer (Aysel Süleyman 1 Mart 2016) ve Feriha Çürükoğlu hem kuruluş hem de yayın sürecinde Hüseyin İrkad'la birlikte radyoya büyük hizmetlerde bulunur (İrkad, 2017: 43). Gazi Baf Radyosu'nda görev yapanlar arasında Hülya Salih, Pervin Cemal, Nurten Ulubatlı, Seniha Arif, Gülay Çelik ve Şansel Faik de bulunmaktadır (Sayıl, 2000: 108).

7 Mart 1964 günü açılan bir başka radyo istasyonu ise 20 Temmuz 1974 gününe kadar yayın yapan Larnaka Doğan'ın Sesi Radyosu'dur (Ülkü Sarıkamış, 8 Mart 2017). Larnaka'da yayın hayatına başlayan bu radyonun yayınları, 1967 öncesinde Bahire isimli bir Kıbrıslı kadının okuduğu haberlerle devam ederken 1967–1974 sürecindeki yayınları ise Ülkü Sarıkamış ve Süheyla Başaran tarafından yürütülmüştür (Süheyla Başaran, 15 Mart 2017). Sadi Osman tarafından kurulan ve Sacit Nereli'nin ilk müdürlüğünü yaptığı bu radyo istasyonu için Larnaka'daki bir evin arkasında ahır olarak kullanılan bir yer tadil edilmiş, temizlenmiş ve burası 1974 yılına kadar radyo istasyonu olarak kullanılmıştır. Radyonun yönetim kurulu ise Mehmet Salih ve Süleyman Ahmet Camgöz'ün yanında Hasan O. Genç ve Sadi Osman'dan oluşmaktadır. Bu arada Hasan O. Genç ve Süleyman Ahmet Camgöz radyo yayını yaptıklarından kuşkulanan Rumlar tarafından önce kaçırılmışlar, ardından tutuklanmışlardır; ancak Rumlar bütün aramalarına rağmen yeterli delile ulaşamayınca her ikisini de serbest bırakmak zorunda kalmışlardır (Ülkü Sarıkamış, 8 Mart 2017). Larnaka ve civar köylerinde dinlenebilen bu radyonun yayınları da merkezi Bayrak Radyosu gibi Türkçe, İngilizce ve Rumca haberlerle desteklenmiştir. Girişte basit iki sandalye yanında duvarlarda Atatürk resmi ve Türk bayrağı bulunurken iç oda ise stüdyo olarak kullanılmaktadır. Banttan yapılan şarkı yayınları dışında Larnaka'daki radyo istasyonu devamlı canlı yayın yapmakta, burada gönüllü olarak görev alan Kıbrıs Türkleri ise gerekli malzemelerin neredeyse tamamını kendileri temin etmektedir.

İlk etapta bir mikrofon ve iki teyp cihazıyla başlayan yayınlarda gündelik faaliyetlere Hüseyin Dayı isimli yaşlı bir Kıbrıslı Türk de destek vermektedir. Başta Bayrak Radyosu olmak üzere TMT'ye bağlı olarak yayın yapan bu radyo istasyonları esaret hayatı yaşayan Kıbrıs Türklerinin sağlık haberlerini ulaştırmada, esir, tutsak veya gözaltında tutulanlarla ilgili bilgi alma veya bilgi vermede, yola çıkacak olanlar için hangi yolların güvenli olduğu gibi haberler yanında TMT karargâhı tarafından yayımlanması ve halka duyurulması istenen haberleri aktarır. Radyonun ilk haber hazırlayıcısı, spikeri ve sunucusu ise Alper Faik Genç olacaktır. Larnaka Sancaktarlığı çerçevesinde DAL-5 sorumluluğunda ve Sancaktar Turgut Giray'ın emriyle görev yapan radyo, bölge halkını bilinçlendirmek yanında çeşitli parola ve şifreler kullanmak suretiyle bölge halkını yola çıkışlarında yol durumu, yolların açık olup olmadığı, baskın yapıp yapılmadığı veya nereye baskın yapıldığı konusunda bilgilendirici yayın yapmaktadır. Radyoda zamanla Radyo Saati programında Halide Edip Adıvar gibi Türk edebiyatçıların romanları yanında Şiir Saati ve İstek Saati gibi programlar yapılır ve bu programlarda kullanılmak üzere sinyal ve fon müzikleri de kullanılmaya başlanır. İstek Saati programı, hemen bütün radyo istasyonları tarafından yayımlanan bir program olur ve özellikle mücahitler, Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alay Komutanlığı'nda görev yapan Türkiye'den gelmiş askerler, bu askerlerin aileleri ve yakınları tarafından çeşitli şarkılar ve türkülerin çalındığı bir program olur.

Bayrak Radyosu'nun hemen ardından açılan ikinci radyo istasyonu ise Sancaktar Eftal Akça ve Serdar Ziya Rızkî'nin girişimleriyle 30 Aralık 1963 tarihinde hizmete giren Limasol Sancak Radyosu olur. Bu radyonun en büyük avantajı ise İngiliz askeri özerk üsler bölgesine yakın bir noktada bulunmasıdır. Bu sayede gerek üslerde görev yapan Türkler vasıtasıyla ve gerekse bu üslerde atıl vaziyette bulunan çeşitli hurda malzemelerin temin edilmesiyle ihtiyaçların bir kısmı karşılanmaya çalışılır. İngiliz üs yetkililerinin kullanılmaz hâle gelmiş çeşitli elektronik takım yanında radyo malzemelerini de hurdaya ayırması, radyo istasyonunun beslendiği ana kaynak durumundadır. Radyonun yayınları kısıtlı bir ortamda ve ancak Limasol ve çevresine ulaştırılabilmektedir. Radyoda görev yapanların tamamı ise hemen bütün radyolarda olduğu üzere amatör gönüllülerden oluşmaktadır (Konce Mehmet, 14 Şubat 2017).

Ada'nın farklı noktalarında ve Anamur'da yeni radyo istasyonlarının açılmasının ardından teknik imkânlar zorlanmak suretiyle ortak yayınlar yapılmasına da gayret edilir. Bu ortak yayınlar o kadar zor ve kısıtlı imkânlarla yapılmaktadır ki zaman zaman Bayrak Radyosu'nun yayını radyodan verilirken hemen önüne konulan bir alıcı veya mikrofon vasıtasıyla o diğer radyo yayınına aktarılmakta ve dinleyiciler bütün radyoların aynı yayını yaptığı düşüncesine kapılmaktadırlar. 1968 yılından itibaren Bayrak Radyosu ve

TRT'den sağlanan imkânlar ve çeşitli programlar sayesinde radyoda artık özellikle Ramazan ve Kurban Bayramı gibi dinî günlerde farklı programlar yapılmaya başlanır (Naşit: 230).

Bayrak Radyosu sonrasında en uzun süreli yayın yapan radyo ise Mağusa'da 10 Şubat 1964 günü Canbulat Radyosu ismiyle yayına başlar (Yeni Volkan, 6 Eylül 2010). 1964 Şubat ayından itibaren TMT Mağusa Sancağı'nın destek ve onayı sonrasında Kemal Pehlivan ile elektrik teknisyeni Halil Asilkan eski Mağusa Türk Gücü binasının avlusuna radyo vericisini kurarak yayına başlarlar. 12 ayrı radyo frekansını dinlemek üzere hazırlanan antenler bölgedeki bir caminin çatısına yerleştirilirken verici 6 ay gibi kısa bir sürede hem kısa hem de orta dalgadan yayın yapmaya başlar (Kotak, 2012: XVIII). Radyo için gerekli malzemeler Mağusalı Türkler tarafından temin edilmeye çalışılırken bu konuda en büyük destek Mağusa Limanı'nı inşa etmekte olan Polonya şirketinden gelecektir. Radyonun etki alanı daha sonra 5 mile kadar çıkarken sonrasında da Ada dışına kadar genişleyecektir. Burada 24 saat boyunca yabancı radyo kanallarının dinlemesi sonrasında haber ve yorumlar banda alınmakta ve Selçuk Veli, Ünal Sümer, Hüseyin Hes (Adnan Ertay, 11 Ekim 2016) gibi yabancı dil bilen personel vasıtasıyla da hemen tercüme yapılmaktadır. Radyoda çalışan diğer personel arasında zaman içerisinde Yıldırım Fenercioğlu, Hüseyin Akil, Hasan Tuncel, Türkan Aytaç, Nazım Turanlı, Hanife Sermet, Hanife Koruk, Feriha Arel, Mustafa Aytaç, Mehmet Kaymak, Mustafa Eroğlu ve Elvan Mehmet de bulunur.

SONUÇ

Kıbrıslı Türklerin Ada'nın 93 Harbi olarak bilinen 1878 tarihli Osmanlı-Rus Harbi'nin hemen ardından İngiliz yönetimine geçmesiyle birlikte, meşruiyet ve mevcudiyetlerini ispat etmeye yönelik mücadeleleri de başlar. Bu süreçte Kıbrıslı Türkler, bir yandan İngilizlerin yanlış siyasi yaklaşımlarına karşı durmaya çalışırken bir yandan da Yunanların Megali İdea saplantılarına ve Kıbrıslı Rumların da Ada'yı bir Yunan Adası hâline getirmeyi hedefleyen Enosis düşüncelerine karşı durmaya çalışırlar. Durum böyle olunca verilen mücadele diplomasi masalarında olduğu kadar zaman zaman silahlı mücadeleye dönüşerek mevzilerde, siperlerde, cephelerde de kendisini göstermeye başlar. Kıbrıslı Türkler bu mücadele sırasında psikolojik algı operasyonları, özellikle kendilerine yönelik başlatılan kara propaganda girişimleri ve bilgi kirliliğine yönelik olarak basın organlarını ön plana çıkartmayı ve yayımladıkları gazeteler vasıtasıyla bütün bu olumsuzluklara karşı durmaya gayret gösterirler.

Yukarıda da aktarıldığı üzere Kıbrıslı Türkler açısından gazete çıkartmak hiç de kolay olmayacak, bu girişimleri kimi zaman İngiliz yönetiminin baskı ve sansür uygulamalarına denk gelecek, bazen ambargo ve izolasyonlar nedeniyle gazete çıkartmakta zorluk çekecekler, bazen de Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sürecinde olduğu üzere savaş ekonomisinin yarattığı ağır baskılara dayanamayarak uzun soluklu yayın yapamayıp yayınlarına son verecek ya da günlük gazetelerini haftalık olarak çıkartmak gibi alternatifleri kullanılacaktır. Bu durum Birinci Dünya Savaşı döneminde, hemen ardından Rumların başlattıkları ve Kıbrıs tarihine 1931 Rum isyanı olarak geçen dönem ve sonrasında İkinci Dünya Savaşı sürecinde de aynen yaşanacak süreçler olmuştur.

Ada'nın özellikle 1878 yılında İngiltere'ye devredilmesinin ardından yaşanan süreçte gazeteler üzerinde ağır baskılar oluşur. Esasında Kıbrıslı Türklerin söz konusu mücadele tarihinde psikolojik algı operasyonları, kara propaganda, dezenformasyon (bilgi kirliliği) ve Kıbrıslı Türklerin hak ve menfaatlerini ortadan kaldırmaya yönelik, uluslararası kamuoyunda onları yok saymak çabalarına karşılık verdikleri mücadele, Kıbrıs Türk Basın Tarihi'nin de temel ve ortak özelliğini taşır.

Öte yandan 16 Ağustos 1960 tarihinde garantör devlet sıfatıyla Yunanistan, İngiltere ve Türkiye'nin de imza koyduğu Londra ve Zürih Anlaşmalarıyla ortaya çıkan Kıbrıs Cumhuriyeti, EOKA'nın 1 Nisan 1955 tarihinde başlattığı tedhiş eylemleri sonrasında maalesef uzun ömürlü olamaz ve 1955-1963 dönemi Kıbrıs Adası'nın yakın tarihi açısından son derece zor, sıkıntılı ve kanlı bir dönemi olarak hafızalarda yerini alır. 21 Aralık 1963 tarihi itibarıyla Kıbrıs Cumhuriyeti de fiilen ortadan kalkmış durumdadır. Bu dönem Kıbrıslı Rumların Enosis hedeflerine yönelik olarak Lefkoşa'nın Kumsal bölgesinde başlattıkları ve tarihe de Kumsal Faciası olarak geçen dönemdir.

Öte yandan özellikle Kıbrıs Türk basını, içinde bulunulan sıkıntılı sürece rağmen öncelikle Kıbrıs Türk toplumunun heyecanını diri tutabilmek, daha sonra da dünya kamuoyuna seslerini duyurabilmek

maksadıyla çok fedakârca bir mücadelenin içine girer. Bu noktada Kıbrıs Türk basın tarihini izlemek esasında Kıbrıslı Türklerin 1950’li yıllardan itibaren verdikleri mücadeleyi izlemekle eş anlamlıdır. 16 Ağustos 1960 tarihinde garantör devlet sıfatıyla Yunanistan, İngiltere ve Türkiye’nin de imza koyduğu Londra ve Zürih Anlaşmalarıyla ortaya çıkan Kıbrıs Cumhuriyeti de uzun ömürlü olamaz. Söz konusu Cumhuriyetin kısa süreli hayatı, 21 Aralık 1963 günü Akritas Planı çerçevesinde Ada’da yaşayan bütün Kıbrıslı Türkleri topyekûn öldürmeye yönelik olarak harekete geçilmesiyle sona erer. 1955 sonrası süreç neredeyse 1970’lere kadar Kıbrıs Türk gazetelerinin Kıbrıs Türk basınının birer parçası olarak son derece sarsıcı olaylara tanıklık ettikleri bir dönem olur. Çaresizlik girdabında sıkıştığı anlarda bile çare üretmeyi başaran Kıbrıslı Türkler, bu dönemlerde Mağusa’da “Karga” gibi bir gülmece dergisi çıkartmayı başarırken dünya basın tarihine geçecek “Esbam” gibi gazetelere de imza atarlar. Esasında Kıbrıs’ta basın-yayın faaliyetleri irdelendiğinde bütün bu süreç boyunca Kıbrıs Türk Basını’nı “Kıbrıs Türk Mücadele Basını” olarak değerlendirmekte bir beis olmasa gerekir. 1920’lerde üzerindeki ağır İngiliz baskısına rağmen Söz gazetesini çıkarmaya devam eden ve defalarca hapse atılan M. Remzi Okan gibi 1940’larda kapatılan ve sahibi Dr. Fazıl Küçük de baskılar altında çaresiz bırakılmaya çalışılan Halkın Sesi gazetesi göz önüne alınacak olursa Kıbrıs Türk basını bunu fazlasıyla hak etmektedir.

KAYNAKLAR

A-Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). BCA. 030.10.85.561.15.
 BCA.030.10.85.561.17.
 BCA.030.10.124.887.3.
 BCA. 030.01.38.227. 17.
 BCA.030.01.38.208.9.
 CIA Archive. (16 Ağustos 1956). Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review, Copy No.192, SC No. 02037/56.
 CIA Archive. (14 Nisan 1955). Nationalist Violence on Cyprus File, Current Intelligence Weekly Review, Copy No.133, SC No. 02037/55.
 İngiltere Foreign Office Archive (FO). FO.371/168967-XC.14311.
 KBR/FDR. (31 Ekim 1958). No.721.
 Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Arşivi (KTKF). Cumhuriyet gazetesi, 183, A.2/26-6.
 KTKF Arşivi. (Aralık 1963). MİT Dosyası. A.2/22-49 sayılı yazı.
 Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA). (Nisan 1959). Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Aylık Bülteni.
 KTMA KTKF Arşivi. (1 Mayıs 1959).
 KTMA, TMT Arşivi. Dosya No. 1188/37 ve 298/007.
 KTMA, Cyprus Blue Book Yıllıkları. Cyprus Blue Book, 1891, 1896, 1907, 1908.

B- Basılı Kaynaklar

- Akcansoy, Y., Koruroğlu, A ve Ertaç G. (2012). *Kıbrıs Türk Basın Tarihi*. Lefkoşa: Söylem Matbaacılık.
 Altan, M. H. (1997). *Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansımaları*. Ankara.
 Altan, M. H. (1984). 1930’larda Bir Türk Gazetesi: Haber Gazetesi, Söz.
 Altay, H. Ş. (1969). *Kıbrıs Türk Basın Kaynakları*. Lefkoşa.
 An, A. (2002). *Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler*. Ankara: Akçağ Yay.
 Armaoğlu, F. (1996). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt I-II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
 Aydıngün, A. (2017). *Unutmak Mümkün mü?*, Lefkoşa.
 Azgın, B. (1998). The Turkish Cypriot Mass Media. K. D. Grothusen, W. Steffani ve P. Zervakis (Der.), *Cyprus: Handbook on South Eastern Europe* içinde (625-642). Germany: Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen
 Balıkcıoğlu, O. (2013). Özgür İkili; Alikko ile Caher’in Öyküsü. Londra: Hey Print&Design.
 Cobham, C. D. (1908). *Excerpta Cypria Materials for a History of Cyprus*. Cambridge University Press
 Çatan, M. (1979). Ali Rıza Vuruşkan. Kıbrıs Postası Yeni Yıl ve Ethem Önür Özel Sayısı, 21-22.
 Dedeçay, S. S. (1989). *Kıbrıs’ta Enformasyon veya Yazılı ve Sözlü Basın*. (Cilt II). Lefkoşa.
 Demiryürek, M. (2005). *Kıbrıs Türk Basın Tarihinden Ateş Gazetesi ve Mehmet Kemal Deniz*. İstanbul: Deniz Plaza Yay.
 Denктаş, R. R. (1966). *12’ye 5 Kala*. Ankara.
 Denктаş, R. R. (1996). *Rauf Denктаş’ın Anıları*, (Cilt I). İstanbul.

- Druşotis, M. (2006). *Kıbrıs 1970-1974: EOKA-B, Yunan Darbesi ve Türk İstilası*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yay.
- Eliçin, Z. (2013). *Kıbrıs'ta Denizi Göremeden 60'lı Yıllar*. İstanbul: Cinius Yay.
- Emilianides, A. (1963). *Histoire De Chypre*. Paris: Presses Universitaires De France.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri* (Cilt 1). Ankara.
- Erzen, A. (1971). *Kıbrıs Tarihine Bir Bakış*. Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi Türk Heyeti Tebliğleri içinde (82-90). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Fedai, H. (1986). *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*. İstanbul.
- Fedai, H. (1993). *Kaymaz-zade Nazım Efendi Ruhi-Mecruh – Şiirler*. İstanbul.
- Fedai, H. (2005). 1940'lardan Bir Gazete: Yankı. *Kıbrıs Türk Kültürü Makaleler-I* içinde (55-63). Lefkoşa: Samtay Yay.
- Fedai, H ve An, A. (2012). *Örnekleriyle Kıbrıs Türk Basın Tarihi I (1891-1963)*. Lefkoşa: Tipograf Art Basım Yayın Ltd.
- Fedai, H. (1985). Doğru Yol ve Söz Gazeteleri. *Yeni Kıbrıs*, (No 5, Cilt II), 20-22.
- Fedai, H. (2005). Kokonoz'un İkinci Kez Yayınlanması. *Kıbrıs Türk Kültürü Makaleler-I* içinde (317-319). Lefkoşa: Samtay Yay.
- Frey, V. (1937). *Turkei Und Zygern, handbuch der Geogr. Wiss. Baud Vorder-und Süd-Asien*, Postdam.
- Gazioğlu, A. C. (1999). İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II, Enosis Çemberinde Türkler. Lefkoşa.
- Government of Cyprus (1958). *Review of Events In Cyprus 1955-1957*. Lefkoşa
- Gürkan, N. (2010). *Hayata İzler; Söyleşiler*. Lefkoşa: Işık Kitabevi.
- Güvenir, O. (2016). *Dr. Fazıl Küçük'le Geçen Günlerim*. Lefkoşa.
- Hakeri, B. H. (1993). *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*. KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay.
- Hill, S. G. (1952). *A History of Cyprus*. Londra.
- Hoca, E. (2014). Bir Dönem, Üç Kadın. *Medya, Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliği*, 9, 51-53.
- Hoşgör, M. Z. (2016). *Gizli Kalmasın*, Lefkoşa.
- İlgaz, h. (1949). *Kıbrıs Notları*, İstanbul.
- İrkad, U. (2017). Müzik Öğretmenim Fikret Özgün. Prof. Dr. Naciye Doratlı (Ed.), VII. İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler Sempozyumu içinde (43-47). Gazi Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- İsmail, S. (1987). Sabah Gazetesi. *Yeni Kıbrıs*, V/I, 24-29.
- İsmail, S. (1987). Sabah Gazetesi. *Yeni Kıbrıs*, IV/10, 28-33.
- İsmail, S. (1988). *Kıbrıs Türk Basınında İz Bırakanlar*. Lefkoşa.
- İsmail, S. (1989). *Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919-1938*. Lefkoşa.
- Karafistan, T. (2001). *Cumhuriyet; Haftalık Bağımsız Siyasi Gazete*. Lefkoşa.
- Kata, M. (2016). *Kıbrıs'ta Nacak-Cumhuriyet Çatışması 1960-1962*. İstanbul: Hiperlink Yay.
- Keser, U. (2013). Kıbrıs Türklerinde Mizah Anlayışı ve Unutulmuş Bir Nasreddin Hoca; Hasan Mualla Osman Motif Akademi Halkbilimi Dergisi *Kıbrıs Özel Sayısı-I* içinde (176-196).
- Koç, S. (2016). *Annem Ne Cesurmuş*, Okman Printing. Lefkoşa
- Kotak, İ. (2012). *Şu Bizim Kıbrıs-I Unutulan Tarihi Gerçekler*. Lefkoşa: Ajans Yay.
- Kouchouk, M. F. (1956). *The Voice of Cyprus*. Lefkoşa.
- Küçük, F. (2002). Kıbrıs Türk'ünün Geçirdiği Acı Günler-II. *Kıbrıs Mektubu Dergisi* 2, 5-7.
- Küçük, F. (2002). *Mücadelemizin Görkemli Günleri*. Lefkoşa: KKTC Tanıtma Dairesi.
- Küçük, F. (2002). Kıbrıs Türk'ünün Geçirdiği Acı Günler-III. *Kıbrıs Mektubu Dergisi* 15(3), 34-39.
- Mallinson, W. (2005). *Cyprus; A Modern History*. I. B. Tauris Publications, Londra.
- Mapolar, H. A. (2002). *40 Yılın Anıları I-II, Kıbrıs Güncesi*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yay.
- Mapolar, H. A. (2016). *Aslar: Bir Devre Adını Yazanlar*. Lefkoşa: Necati Özkan Vakfı Yay.
- Mengüç, A. (2013). *Ben Tremeşeli Mehmet Ali*. Lefkoşa.
- Mert, Ö. (2000). Kıbrıslı Hacı Ahmet Derviş Paşa. III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, DAÜ, 355-378
- Naşit, E. *Nişan Yüzüğü; Limasol Direnişi*. Lefkoşa: Okman Printing.
- Olgun, A. (2001). Kıbrıs'ın Sesi Radyosu. *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, 46, 25-27.
- Ömerağa, A. (2011). *Kıbrıs'ta 1974 Öncesi Eğlence Hayatımız; Törenler ve Kutlamalar*. Lefkoşa.
- Özoran, B. R. Ö. (1991). Enosis Karşısında Kıbrıs Türk'ü (1878-1914 Dönemi). *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi* 19, 6-12.
- Sonyel, S. R. S. (1985). Bir Düzeltme: Kıbrıs'ta Yayınlanan İlk Türkçe Gazete. *Yeni Kıbrıs* III/3, 13-16.
- Şapolyo, E. B. (1976). *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*. Ankara.
- Tolgay, A. (1990). Sancaktar Kale Bey. *Güvenlik Kuvvetleri Dergisi*, 10, 37-39.
- Torun, Ş. (1956). *Kıbrıs'ın Politik Durumu*. (Doktora Tezi). Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Ulutuğ Tuzcu, A. (2017). Babam Üner Ulutuğ. VII. İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler Sempozyumu içinde (75-78). KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi.

Ünlü, C. *Kıbrıs'ta Basın Olayı: 1878-1981*. Ankara: Basın-Yayın Genel Müdürlüğü.
Yaşın, Ö. (1997). *Nevzat ve Ben*. Cilt I. İstanbul Yeşilada Yay.
Yavuzalp, E. (1993). *Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

C- Süreli Yayınlar

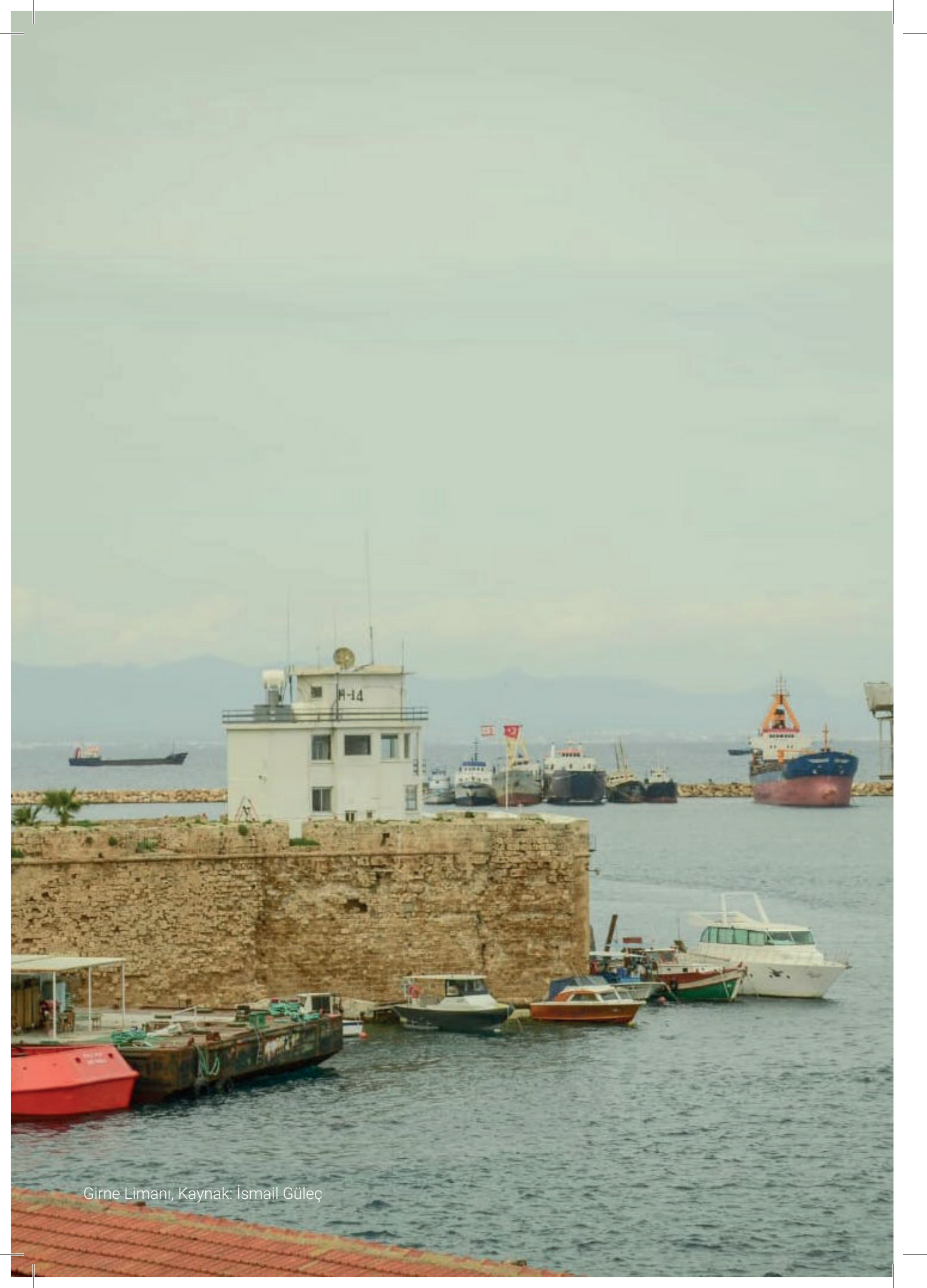
Akın, Ankebut, Birlik
Bozkurt, Doğruyol, Esbam
Güvenlik Kuvvetleri Haberdar, Hakikat
Halkın Sesi, İnkılap, İstiklal
Kıbrıs, Kıbrıs Mektubu, Kıbrıs Postası
Meydan Kıbrıs, Milliyet, Mücahit
Nacak, Savaş, Ses
Söz, Vakit, Yenidüzen
Yeni Kıbrıs, Yeni Volkan, Yeni Zaman
Zafer, Doğruyol, Motif, Akademi, Halkbilimi Dergisi

D- Sözlü Görüşmeler

- 1- Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 2- Eşref Çetinel ile 24 Nisan 2017 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.
- 3- Eski TMT mensubu Kamil Özkaloğlu ile 12 Nisan 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 4- Meral Ertürk ile 15 Temmuz 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 5- Birsen Şemsettin ile 4 Kasım 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 6- Eski TMT mensubu Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 7- Aysel Süleyman ile 1 Mart 2016 tarihinde Melbourne/Avustralya'da yapılan görüşme
- 8- Ülkü Sarıkamış ile 8 Mart 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 9- Süheyla Başaran ile 15 Mart 2017 tarihinde Boğaz/Girne'de yapılan görüşme.
- 10- Eski radyo çalışanı Hüseyin Hes'in oğlu Adnan Ertay'la 11 Ekim 2016 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 11- Limasol göçmeni Konca Mehmet ile 14 Şubat 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 12- Bayrak Radyosu'nun ilk teknisyenlerinden Önel Aktolga ile 2 Mart 2017 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 13- Eski Bayrak Radyosu personeli merhum Güzide Tunç ile 12 Nisan 2015 tarihinde Lefkoşa'daki evinde yapılan görüşme.
- 14- Eski Bayrak Radyosu personeli Sevilay Direkoğlu ile 28 Mayıs 2015 tarihinde /Girne'de yapılan görüşme.
- 15- Eski Bayrak Radyosu personeli Özcan Özcanhan'la 15 Nisan 2017 tarihinde Ortaköy/Lefkoşa'daki evinde yapılan görüşme
- 16- KKTC'nin Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 17- Eski Volkan üyesi Gülten Tilki (Keser) ile 18 Nisan 2019 tarihinde Anamur'da yapılan görüşme.
- 18- Mehmet Remzi Okan'ın kızı merhum Bedia Okan Görel ile 15 Ağustos 2010 ve 18 Eylül 2010 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.
- 19- Merhum edebiyatçı Harid Fedai ile 18 Mart 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme
- 20- TMT kurucularından emekli Albay merhum İsmail Tansu ile 14 Eylül 2007 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.
- 21- Eski Bayrak Radyosu personeli Meral Ertürk ile 15 Temmuz 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

E- Diğer Kaynaklar

Ahmet Yusuf Atamsoy'dan alınan 15 Ocak 2012 tarihli bilgi notu
O dönemde özellikle Dr. Fazıl Küçük'le beraber hareket eden Osman Güvenir'den alınan 3 Haziran 2005 ve 20 Temmuz 2005 tarihli bilgi notu.

Girne Limanı, Kaynak: İsmail Güleç

KKTC'DE TÜRKİYELİ GÖÇMENLERİN ENTEGRASYON SORUNLARI VE SİYASETE YANSIMASI

İnanç ÖZEKMEKÇİ*

ÖZET

Türkiye'nin garantörlük hakkına dayanarak 1974'te gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra ortaya çıkan süreçte Türkiye'den Kıbrıs'ın kuzeyine yönelik bir nüfus hareketliliği başlamıştır. Farklı dönemlerde farklı niteliklerde ortaya çıkan bu göç hareketlerinden gerek nedenleri gerekse sonuçları itibarıyla Kıbrıs Türk toplumsal yaşamı üzerinde en etkili olanı; 1975 yılında Türkiye ve Kıbrıs Türk Federe Devleti arasında imzalanan Tarım İşgücü Protokolü ile Ada'ya gelen Türkiyeli göçmenlerdir. Bu göçmen grubu; kendilerine vaat edilen teşviklerle Kıbrıs'a toplu olarak gelerek bir iskân programı dâhilinde yerleştirilen, Rumlardan kalan ev ve arazilere tahsis edilen "özel göçmenlerdir". Bu dönemde gelen göçmenler ve Kıbrıslı Türkler arasındaki kültürel farklar, daha sonraki dönemde açığa çıkan ve temelde mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak şekillenen göçmen ve yerli nüfus arasındaki problemlere bir rezervuar işlevi görmektedir. Türkiyeli göçmenler, Ada'da iskân edilmelerinden itibaren karşılaştıkları sorunları kamusal alana taşımak için siyaset kurumunun içinde belirleyici olarak yer almışlardır. Kliental ağlar üzerinden kaynak dağıtımının belirleyici olduğu KKTC siyasal yapısında Türkiyeli göçmenlerin bir kısmı gerek sorunlarının çözümü gerekse "pastadan daha fazla pay alabilmek" amacıyla göçmen partileri olarak bilinen partiler etrafında örgütlenmişlerdir. Türk Birliği Partisi'yle başlayan bu süreç, Türkiye'nin müdahalesiyle Yeni Doğu Partisi'ne evrilmiş, akabinde Demokrat Parti çatısı altında yerli ve göçmen nüfusun bir araya getirilmesi ile devam etmiştir. Demokrat Parti ile olan beraberlik 2016 yılında Yeniden Doğu Partisi'nin kurulmasıyla sona ermiştir. Ada'daki 1975 göçmeni, yüksek eğitim almış ikinci kuşak göçmenlerin ve 1990'lardan sonra gelerek yerleşen göçmenlerin taleplerini örgütleyen bir parti görünümünde ve hâlihazırda hükümet ortağı olan Yeniden Doğu Partisi'nin bundan sonraki siyasal tutumu Türkiyeli göçmenlerin entegrasyonu bakımından önemli bir mahiyet arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiyeli Göçmenler, Türk Birliği Partisi, Yeni Doğu Partisi, Demokrat Parti, KKTC İç Siyaseti*

* Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
e-posta: ozekmekci@erciyes.edu.tr

13.1. ATİPİK GÖÇ OLGUSU VE KKTC'DE TÜRKİYELİ GÖÇMENLERİ ÖZNELEŞTİRME SORUNU

1974 yılında gerçekleştirilen 'ndan sonra Türkiye'den; önce Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) ve akabinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne (KKTC) yönelik farklı periyotlarda ve farklı yoğunluklarda göç hareketleri yaşanmıştır. Dünya üzerindeki her göç hareketinde olduğu gibi Kuzey Kıbrıs'ta da göçmen nüfus ve yerli nüfus arasındaki sosyokültürel ve ekonomik farklılıklardan kaynaklanan ve ülkenin iç ve dış siyasetini de etkileyen sorunlar yaşanmaktadır.

Göçmenlerin entegrasyonuna ilişkin klasik bakış açısının izinden gidildiğinde; entegrasyon kavramı göçmenlerin göç ettikleri yerdeki ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal yaşamın bir parçası hâline gelmesi olarak tanımlanmaktadır (Boswell, 2003: 75). Entegrasyonun sosyoekonomik boyutu; göçmenlerin barınma, eğitim, iş ve sosyal hizmetlere rahat bir şekilde erişimlerine ilişkindir ve gidilen ülkedeki günlük hayatın idame ettirebilmesini mümkün kılar. Oldukça tartışmalı ve ölçülmesi oldukça zor bir kavram olan göçmenlerin kültürel entegrasyonu, bulunulan ülkenin değerlerine uyma ve dilini bilmenin kastedildiği söylenebilir. Göçmenlerin entegrasyonu konusunun en tartışmalı boyutunu ise siyasal entegrasyon oluşturur. Siyasal entegrasyon kavramından anlaşılan ise göçmenlerin başta vatandaşlık olmak üzere siyasal haklar elde etmesi ve yine bu haklarla ilişkili olarak seçme, seçilme ya da kamuda istihdam edilme hakkı gibi vatandaşlığa bağlı haklara sahip olmasıdır. Göçmenlerin vatandaşlık hakkına sahip olmaları ve içinde yaşanılan topluma siyasal açıdan entegre olup olmadıkları arasında, özellikle Avrupa merkezli akademik literatürde kabul edilen, sıkı bir ilişki vardır (Regout, 2011: 23).

Uluslararası göç hareketleri literatürü çerçevesinde göçmenlerin entegrasyonu olgusu; göçmenlerin hâlihazırda zaten "kurulu bir düzene" dışarıdan gelerek dâhil olabilmeleri üzerinden incelenir. Göç olgusunun gelişmemiş bir ülkeden gelişmiş bir ülkeye doğru olduğu varsayımından hareket eden klasik göç çalışmalarında, göçmenlerin entegrasyonuna ilişkin bulgular ve bundan türetilen modeller sıklıkla üç çıktı üzerine inşa edilmektedir. Bunlardan ilki, göçmenlerin vardıkları endüstrileşmiş ülkelerde ulusal kimliğin tarihsel olarak iyice pekişmiş ve sınırlarının belirlenmiş olduğu varsayımdır. İkincisi, her ülkeye göre değişmekle birlikte göçmenlerin gittikleri ülkelerde, göçmenlerin entegrasyonunu kolaylaştırmaya yönelik formel prosedürlerin mevcut bulunmasıdır. Son olarak yine bu ülkelerin kurumsallaşmış bir ekonomik düzeni vardır ve ekonomik faaliyetler göçmenleri de kapsayacak şekilde liyakate dayalı rekabet üzerinden ilerlemektedir (Adida, 2009: 11).

Akademik literatürde ele alınan modeller, yapılar ve çerçeveler üzerinden düşünüldüğünde Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a doğru yaşanan göç hareketlerinin -özellikle başlangıç itibarı ile- atipik bir örnek olduğu ve bunun da göçmenlerin hem akademisyenler hem de Ada'daki diğer toplumsal ve siyasal aktörler tarafından göçmenlik deneyimine sahip özneler olarak kavranmasını zorlaştırdığı söylenebilir. Göçmenlerin entegrasyonuna ilişkin yukarıda belirtilen üç varsayımdan hareket edildiğinde; Türkiyeli göçmenlerin entegre olması beklenen Kıbrıs Türk toplumu ve KKTC siyasetine bağlı ulusal kimliğin henüz pekişmiş bir yapı olduğunu söylemek tam anlamıyla mümkün değildir. Bunun en temel nedenini; KKTC'nin uluslararası alanda Türkiye dışında tanınmayan, ekonomik olarak izole edilmiş ve gelecekteki durumu tartışmalı olan bir devlet olması oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Türkiye'nin garantörlük hakkını kullanarak 1974 yılındaki müdahalesinden sonra; Ada'nın kuzeyinde Türk nüfus, güneyinde de Rum nüfus bir araya toplanmıştır. Süreç içerisinde Kıbrıslı Türkler önce otonom yönetim, daha sonra Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni ve 1983 yılında da KKTC'nin bağımsızlığını ilan ederken, Adadaki Rumlar ise 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin devamı niteliğinde tüm Ada üzerindeki egemenlik iddialarını devam ettirmekte ve Türkiye hariç dünya ülkeleri tarafından bu şekilde tanınmaktadırlar. Dolayısıyla her ne kadar işleyen bir devlet mekanizmasının, bir iç siyasal hayatın ve göçmenler için işleyen bir prosedürün varlığı aşikâr olsa da KKTC'ye yönelik göç hareketliliğini bu tarihsel birikimden, Kıbrıs Adası'nın geleceğinden azade değerlendirebilmek mümkün değildir. Zira KKTC'deki kimlik tartışmalarının

bizatihi kendisinin 1990'larla birlikte ülkenin gelecekteki durumunun ne olacağı üzerinden alevlenmesi bir yana, Türkiyeli göçmenler bu tartışmaların tam ortasında yer alan ve mevcut siyasal aktörlerin kendi kimliklerini tanımlamak üzere sıklıkla referansta buldukları bir nüfus grubunu oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle KKTC iç siyasetindeki aktörlerin siyaset yelpazesindeki konumlarını belirleyen temel faktör, aktörlerin Ada'nın geleceğine dair sahip oldukları projeksiyonlar ve buradan hareketle sahiplenilen kimlikler olduğu için de KKTC örneği göç çalışmaları için atipik bir örnek teşkil etmektedir. Kısacası Türkiyeli göçmenlerin entegrasyonu; aslında bizzat kendisinin bütünleşme/bütünleşmeme gibi bir sorunu olan siyasal coğrafyada tezahür etmektedir ve bu durum göçmenlerin hem birer özne olarak hareket etmelerini hem de akademik olarak ele alınmalarını zorlaştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle toplumsal düzeyde sorunlarıyla baş başa kalan Türkiyeli göçmen nüfus; nihai olarak KKTC iç ve dış siyasetinde neredeyse yalnızca Kıbrıs'ın geleceğinde nasıl bir yer işgal edecekleri sorusu ölçeğinde dikkate alınmaktadırlar. Oysa dünya üzerindeki tüm göçmenler gibi KKTC'deki Türkiyeli göçmenlerin de buldukları coğrafyanın siyasal yapısının çerçevelediği şartlar dâhilinde ve yerli nüfus tarafından kabul edilme derecelerine bağlı olarak toplumsal alanda ve siyasette yer alma çabaları her zaman olmuştur.

Göçmenlerin entegrasyonu açısından KKTC'yi atipik yapan bir başka husus, göçmenlerin entegrasyonunu kolaylaştırmaya yönelik formel prosedürlerin varlığına ilişkindir. Bu olgu, KKTC çerçevesinde yapılacak bir analiz için yine "bilindik" kalıpların dışındadır. Bunun iki nedeni olduğu ileri sürülebilir. Bunlardan ilki Türkiyeli göçmenlerin Ada'nın kuzeyine ilk gelişleriyle, harekât sonrasında Güney'den Kuzey'e göçen Kıbrıslı Türklerin nüfus hareketliliğinin kesişmesidir. Nitelikleri farklı olsa da zamanlama açısından kesişen göç hareketlerinin olduğu ve bunun üzerinden savaş sonrası bir atmosferde kurulan ilişkilerin, yerli-göçmen ilişkilerini belirlediğini ve günümüzde de belirlemeye devam ettiğini bu noktada belirtmek gerekir. Kuzeyli-Güneyli Kıbrıslı Türkler ve Türkiyeli göçmenler aynı anda "yeni" –ama maalesef uluslararası arenada tanınmayan- ve formel prosedürleri uygulama kapasitesi nispeten düşük bir devletin üyesi olmaya başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'den Ada'ya yapılan ilk göçler, alışılmış anlamda tesis olunmuş bir devlet düzeninin içine doğru değildir. İkinci olarak, her ne kadar göçmenlerin yasal statülerini belirleyen bir mevzuat her zaman var olsa da göç sürecinin idaresinin hem de göçmenlere yönelik devletin formel prosedürlerinin uygulanışının zaman zaman keyfi nitelikte olması, entegre olunması beklenen nüfus grubunu yine atipik göç hareketliliği içinde değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Diğer yandan KKTC makamlarının Ada'ya iş gücü anlaşmasıyla ya da bunun dışında gelip vatandaş olan göçmenleri farklı adlar altında uzunca bir süre dış dünyadan gizleme gayreti ve yeni kurulan bir idari sistemde göçmen kayıt işlemlerinin eksikliği ve uzun müddet boyunca nüfus sayımının yapılmaması, yapılanların da tartışmalı olması- KKTC'deki Türkiyeli göçmen nüfusun genellikle kaba aritmetik hesaplamalarla tahmin edilmeye çalışılması- bunların demografik yapıda kapladığı yerin ve hukuki durumlarının uzun bir süre sağlıklı bir şekilde tahlil edilmesini zorlaştırmıştır.

Göçmenlerin entegrasyonuna ilişkin son faktör olan, göç edilen ülkelerde ekonomik faaliyetlerin kurumsallaşmış olması ve bu faaliyetlerde liyakate dayalı rekabet üzerinden göçmenlerin bütünleşme şanslarının varlığı, KKTC örneği için yine problemlidir. Zira, Türkiyeli göçmenlerin Ada'ya geldiklerinde dâhil oldukları ekonomik yapı, işleyen ve kurumsallaşmış bir ekonomik yapı değildir. Tam tersine, Ada'ya gelen göçmenlerin çoğu 1975 yılında KTFD ve T.C. arasında imzalanan Tarımsal İşgücü Anlaşması'yla o coğrafyada işleyen bir ekonomik yapının tesis edilebilmesi için gelmiştir. Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer husus; KKTC ekonomik yapısının ve buna bağlı olarak siyasal hayatının yapısının temelini, önce Rumlardan kalan malların patronaj ilişkilerine dayanılarak dağıtılmasının ve sonrasında Türkiye'den gönderilen paranın paylaşılmasının oluşturduğudur.

13.2. TÜRKİYE'DEN KIBRIS'A GÖÇ HAREKETLERİ

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından günümüze kadar geçen süre zarfında Türkiye'den Ada'nın kuzeyine yaşanan göç dalgalarından ilki; harekât sonrası fiilen ikiye bölünen coğrafyadaki yeni siyasal bağlam dahilinde planlı bir göç hareketi olarak ortaya çıkmıştır ve aşağı yukarı dokuz sene kadar devam etmiştir. Bu dönemde Ada'ya yönelik Türkiyeli göçmen nüfus hareketi, mahiyeti ve kapsamı itibarıyla daha sonraki göçlerden farklılık arz eden bir yapıya sahiptir. İlk olarak bu dönemdeki göç dalgası, 1975 yılında ilan edilen KTFD ile Türkiye Cumhuriyeti makamlarının göçmen gönderimi/kabulünün ve bu sürecin detaylıca uygulamasının da bir programa dayanarak yürütüldüğü toplu bir göç hareketi olarak nitelendirilebilir (Özekmekçi, 2020: 39). İkinci olarak, Türkiyeli göçmenlerin bu dönemde Ada'ya gelip yerleşmelerinin ardında yatan en büyük motivasyon, kendilerine Türkiye ve KTFD makamlarınca vaat edilen teşviklerdir. Barış Harekâtı sonrasında Rumlardan kalan gayrimenkullerin kullanımının Türkiyeli göçmenlere dağıtımı ve Federe Devlet vatandaşlığı hakkının tanınmasını da içeren bu teşviklerden, iç ve dış kamuoyu baskısından dolayı 1982 yılında vazgeçilmiştir (Hatay, 2007: 3). Üçüncü olarak, KTFD dönemindeki göçlerin büyük oranda bireysel bir nüfus hareketliliğinden ziyade göçmenlerin gruplar hâlinde Ada'ya geliş şekline olmasının, KKTC dönemindeki göçlerden daha farklı toplumsal yansımaları ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu özelliğe, dönem itibarıyla Kıbrıs Türk toplumunda bu göç hareketinin daha arzu edilir ve göç olgusuyla birlikte açığa çıkan toplumsal sorunların daha katlanılabilir bulunduğu da eklenmelidir. Son ayırt edici özellik olarak, bu dönemde gelen Türkiyeli göçmenlerin çok kısa bir süre içerisinde, aşağı yukarı Ada'ya gelir gelmez, Kıbrıs Türk Federe Devlet vatandaşlığına geçirildiğinin belirtilmesi gereklidir. Dolayısıyla, hem Ada'ya gelen ve siyasal bütünleşmenin en önemli şartlarından vatandaşlık hakkına sahip olan ilk grup olması hem de göç ve yerleşme olgularının bireysel değil grupsal olarak gerçekleşmiş olması bu kategoride yer alan Türkiyeli göçmenleri, göçmenlik ve siyasal entegrasyon olgusunun en rahat biçimde analiz edilebileceği aktörler yapmaktadır.

Birinci dalga olarak adlandırabileceğimiz bu göç hareketini 1980'lerin başından itibaren yaşanmaya başlanan ve KKTC'nin ilanıyla kesişen yeni bir göç hareketi izlemiştir. Bir öncekinden farklı olarak doğrudan doğruya KKTC ekonomisinin seyrine bağlı olarak değişen emek piyasasının talepleri ve göçmenlerin bireysel düzeydeki maddi kazanç beklentileriyle şekillenmiştir. Özellikle 1970'lerin sonundan itibaren iki ülke arasında canlanan bavul ticareti, Kuzey Kıbrıs üzerinden ucuz ve kayıt dışı yoldan Türkiye'ye taşıyıp pazarlayan yeni bir nüfus hareketine yol açmıştır. Türkiye'deki kısıtlı ithalat rejiminin sona ermesiyle birlikte gittikçe zayıflayan bavul ticareti, 1990'ların başında tamamen durma noktasına gelmiştir. Bavul ticareti yapanlardan bir kısmı bir müddet sonra Ada'ya yerleşerek, çoğunlukla KKTC'de bulunan ve sayısı 40 bine yakın Türk ordusu askerinin yarattığı talepler doğrultusunda askerî malzemeler, cep telefonu vs. satmak için dükkânlar kurmuşlardır.

İkinci göç dalgasını takip eden üçüncü dalga ise 1990'ların ikinci yarısından itibaren başlamış ve özellikle 2000'li yıllarla birlikte gerek nicelik açısından gerekse toplumsal etki ve göçmenlere yönelik günümüzdeki algıların oluşması bakımından farklı bir mahiyet arz etmiştir. Üçüncü göç dalgasının en önemli özelliği enformel nitelikte olmasıdır ve 1990'lı yıllarda uluslararası ölçekte sermayenin hareketliliğinin artmasıyla hızlanan iş gücü göçleriyle paralel bir süreçte meydana gelmesidir (Purkis, 2008: 10). Dolayısıyla 1990'ların ortasından sonra ortaya çıkan göç dalgası için, ilk ikisinden farklı olarak küreselleşmenin başat bir rol oynadığı ama bunun da dünyadan izole ve hâlihazırda tanınmayan bir devletin kendi ölçeği çerçevesinde gerçekleştiği söylenebilir. KKTC döneminde yaşanan göç dalgasındaki bir diğer önemli grup, daha çok ara eleman olarak adlandırılacak olan meslek sahibi kişilerdir. Yine bu dönemde ticaret burjuvazisi kısıtlı da olsa yeni iş alanlarına yönelmiş ve bu alanlarda açığa çıkan iş gücü açığını Türkiye'den ucuz iş gücü temin etme yoluna giderek kapatmaya çalışmıştır. Özellikle inşaat sektöründe, Türkiye'den getirilen kaçak iş gücü zamanında önemli bir yer tutmuştur. Bunlardan ilki, kaçak iş gücü olarak gelen kitlenin zaman içerisinde kendi ayakları üzerinde durabilmek ve rahat bir yaşam standardına sahip olabilmek için KKTC vatandaşlığına geçmek istemesidir. Vatandaşlığa geçirilme işlemiyse özellikle sağ iktidarların

zaman zaman kendi oy potansiyellerinin azaldığını hissettikleri anda başvurdıkları bir dağıtım stratejisi olabilmektedir. 2003 yılına kadar, özellikle seçim zamanlarında, Ada'ya gelip yerleşmiş ve büyük oranda kaçak çalışan göçmenlere ve ailelerine, adeta kitleler hâlinde vatandaşlık dağıtıldığı ve bunun karşılığında oy istendiği KKTC kamuoyunda sıklıkla dile getirilen bir konudur (Özekmekçi, 2020: 69.) Kaçak iş gücünün yol açtığı bir diğer sonuçsa, emek piyasasında iş gücü ücretlerini aşağıya çekmeleri ve böylelikle yerli iş gücünün yurt dışına göç akışını hızlandırmasıdır.

13.3. KTFD DÖNEMİNDE TÜRKİYELİ GÖÇMENLER

Yukarıda birinci göç dalgası olarak adlandırılan nüfus hareketliliğinin aktörü olan Türkiyeli göçmenleri Mete Hatay'ın izinden giderek üç ayrı kategoride toplamak mümkündür: 1974 Barış Harekâtı'nda savaşan askerler ve aileleri, teknik-idari personel ile kalifiye iş gücü ve 1975 yılında Türkiye ve KTFD arasında imzalanan Tarımsal İşgücü Protokolü ile gelen göçmenler (Hatay, 2007: 10-11). Her ne kadar harekâta katılıp Ada'da kalan askerler ile teknik iş gücü grupları, Kıbrıs ve Türkiyeli göçmenler konusu ele alındığında akla ilk gelen göçmen kategorisinin doğrudan içinde yer almasalar da bunların da vatandaş statüsüne sahip olarak siyasal katılım hakkına sahip olmalarından dolayı Türkiyeli göçmen nüfus grubu içerisinde ayrı bir alt kategori olarak ele alınmaları uygun olacaktır. Yine bu noktada, sayıları oldukça az olmakla birlikte sayılan bu göçmen gruplarından ayrı şekilde bireysel olarak Ada'ya gelip yerleşenlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar genellikle harekât sonrasında Rumlardan kalan ve Federe Devlet tarafından ihale usulüyle satışa çıkarılan tesisleri alarak Ada'ya yerleşip vatandaşlık alanlardır.

Bunlardan 1974 gazileri; harekât sonrasında kendilerine sunulan çeşitli teşviklerle Ada'ya gelip düzen kuran Türkiyeli nüfusun ilk örneğini oluşturur ve bu bağlamda Türkiye'den daha sonra gelen oldukça fazla sayıdaki göçmene de ön ayak olarak göçmenlik ağlarını başlatan ilk grup olarak kabul edilebilir (Özekmekçi, 2020: 42). Harekâttan hemen sonra, Türk ordusunda görev alan askerlerin genç ve üretime hazır bir nüfus gücüne sahip oldukları düşünülerek Ada'da kalmaları teşvik edilmiştir. Bu yönde tercih kullananların Ada'ya yerleşmelerinin hukuksal altyapısı KTFD döneminde alınan bir Bakanlar Kurulu kararıyla. KTFD vatandaşlık mevzuatı açısından 3/1975 sayılı Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi yurttaşlık yasasını aynen devam ettirmekle birlikte (Turhan, 2008: 71), Federe Devlet vatandaşı olma hakkı; alınan bu ek Bakanlar Kurulu kararı uyarınca genişletilmiştir. Buna göre; Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Kıbrıs'ta görev alan tüm kademedeki Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları ile harekât sırasında hayatını kaybeden Türk askerlerinin eş, çocuk ve ana-babalarının Federe Devlet vatandaşlığı hakkında yararlanabilmesi öngörülmüştür. Yine buna ek olarak 1 Ağustos 1958 tarihinden sonra Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) saflarında Kıbrıs'ta veya Türkiye'de hizmet veren kişiler de bu hak kapsamına dâhil edilmiştir. Ioannides (1991: 35) yasadan faydalanarak adaya yerleşen askerî personel, şehit yakını ve eski TMT mensuplarının toplam sayısını on bin kişi olarak belirtse de bu sayı oldukça abartılı gözükmektedir.

Harekâttan sonra Ada'nın Kuzeyi'nde; savaş sırasında zarar gören altyapısının onarılması ve atıl durumda kalan sanayi ve turizm işletmelerinin aktif hâle getirilerek (İpekçi, 1974) işleyen bir ekonominin kurulabilmesi, günlük yaşamı normale döndürebilmek için hayati önem taşıymaktaydı. Bunları yapabilmek için Kıbrıs'ta yetişmiş eleman ve teknik düzeydeki idari kadroların az sayıda oluşu; yönetici, uzman ve müşavir düzeyinde Türkiye'den getirilecek bir teknik ve idari personel ile kalifiye iş gücü istihdamı ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu iş gücünün temin edilmesi, Kıbrıs Türk Otonom Yönetimi'nin talebi üzerine Kıbrıs'a Türkiye'den yapılacak yardımların belirli bir düzen içinde sürdürülmesi amacıyla bakanlıklar arası bir kuruluş şeklinde oluşturulan Kıbrıs Koordinasyon Kurulu vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Dönemin Kıbrıs Koordinasyon Kurulu Başkanı Ziya Müezzinoğlu'na göre, Türkiye'nin böylesine bir yardım programı uygulamaktaki temel amacı, kısa zaman zarfında Kıbrıslı Türkleri eğiterek bu görevleri onlara devretmektir (İpekçi, 1974). 1975 yılında KTFD kurulmasından sonra Türkiye'den gelen bu teknik kadro ve kalifiye iş gücü ile bunların ailelerine vatandaşlık hakkı tanınmıştır.

Ancak gerek uluslararası alanda gerekse de KKTC iç siyasetinde Türkiyeli göçmenler konusu gündeme geldiğinde esas kastedilen nüfus kitlesini, 1975 yılında Türkiye ve KTFD arasında imzalanan Tarım İşgücü Protokolü uyarınca Ada'ya iskân edilen göçmenler oluşturmaktadır. Son yıllarda Kıbrıs'ta göçmen sorunu daha çok 1990'larla birlikte KKTC'ye adeta bir yığılma hâlini alan göç dalgası ve bunun yarattığı sosyal ve siyasal problemler çerçevesinde ele alınmakla beraber; Ada'daki Türkiyeli nüfus 'probleminin' esas damarını bu grubun oluşturduğu söylenebilir. Bunun iki nedeni vardır. İlki, bu göçmen grubu Ada'ya gelir gelmez vatandaş olmuş, kendilerinden sonra gelen özellikle hemşehrileri açısından bir göçmen ağını başlatmış ve harekât sonrası Rumlardan kalan köylere iskân edilmişlerdir. Vatandaşlık haklarına hemen sahip olmaları bu geniş nüfus grubunu, zaten az sayıda bir seçmene sahip olan Kıbrıs Türk toplumu siyasal hayatı için belirleyici bir konuma yükseltmiştir. İkinci olarak, Türkiye'den Kıbrıs'a doğru göç hareketleri her ne kadar birbirinden farklı niteliklere sahip olsa da bu hareketlilik 35 yıldır neredeyse kesintisiz devam etmekte ve etkileri toplumda oldukça hissedilir derecede yaşanmaktadır.

Tarım İşgücü Protokolü'nü ortaya çıkaran koşulları hem ekonomik hem de siyasal nedenler üzerinden analiz etmek mümkündür. 1974 harekâtından sonra Rumların Ada'nın güneyine göç etmesiyle birlikte geriye boşalmış köyler, şehirlerde mahalleler, iş yerleri ve çökmüş bir toplumsal düzen kalmıştır. Türkler ve Rumların artık homojen bir biçimde Ada'nın iki ayrı kesiminde toplanması Kıbrıslı Türk siyasi liderlere, bu coğrafyada bir vatan yaratabileceklerine dair kuvvetli bir özgüven sağlamıştır (Purkis, Kurtuluş, 2010: 474). Ancak harekât sonrasında ortaya çıkan tabloda, bu yeni politik coğrafyanın nüfus bakımından "içinin nasıl doldurulacağı" önemli bir sorun olarak durmaktadır. Zira, 1974'te Ada nüfusunun yüzde 18-20'sini oluşturan Kıbrıslı Türkler, coğrafi olarak Ada'nın yüzde 30'undan fazlasını kontrol eder hâle gelmiştir ve 1963 Kanlı Noel baskınından sonra Rumların baskısıyla Kıbrıs dışına yaşanan bir anlamda zorunlu göçlerle Ada'daki Türk nüfusu iyiden iyie azalmıştır. Ada yönetimine ilişkin politik güç dengelerinin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından bu yana Rumlar ve Türklerin nüfus oranlarına bağlı olarak şekillendiği düşünüldüğünde Türkiye'den gelecek göçmenlerin Kıbrıs'ın geleceğine ilişkin olası bir çözümde Ada'daki Türk nüfusunun lehine bir durum yaratması beklendiği çok da inkâr edilebilecek bir varsayım değildir. Bu durum ise Türkiye'nin Ada üzerindeki stratejik hesaplarıyla ve bununla ilgili olarak ileriye dönük bir nüfus projeksiyonu beklentisiyle yakından ilişkilidir. Nitekim, Türkiye ile KTFD arasında imzalanan protokolün yönetmeliğinde yer alan; iş gücü aktarması süreci içinde yer alacak Mülki Amirler, Toprak ve İskân Müdürleri, İş ve İşçi Bulma Kurumu Şube Müdürleri ve ilgili diğer yöneticilere, Ada'ya iş gücü gönderilmesine ilişkin "politik hedef ve yöntemlerin" açıklanması maddesi (Madde 16), iş gücü gönderiminin Türkiye açısından bir politik proje anlamına da geldiğini ortaya koymaktadır.

Ancak, Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a göçmen gönderilmesi/kabul edilmesini sadece siyasal hedefleri olan bir karara indirgemek çok da gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. İşgücü Anlaşması'nı sadece ileriye dönük planlanmış bir nüfus politikası şeklinde ele almak; günümüzde özellikle Kıbrıs Türk solunun çokça dile getirdiği gibi Türkiyeli göçmenlere Ada'daki mevcut durumu engelleyen siyasal ajanlar gözüyle bakılmasına neden olmaktadır ve her şeyden önemlisi Türkiyeli göçmenlerin göçmen olmalarından kaynaklanan sıkıntılarının siyasete tam olarak aktarılmasının önüne geçmektedir. Günümüzde, aşağıda da belirtileceği gibi, 1975 Tarım İşgücü Protokolü'ne dayanarak meydana gelen göç ve iskân sürecinin artık sadece bir emek yardımından ibaret olmadığı ve içinde Ada'daki Türk nüfusunu arttırma amacını taşıyan bir nüfus mühendisliği boyutunun olduğu açıkça ifade edilmektedir. Ancak Kıbrıs'ta kendi demografik güvenliğini korumak hem Rumlar hem de Türkler için öncelik verilen bir konudur ve bu durum dünya üzerindeki diğer bölünmüş toplumlar arasındaki nüfus üzerinden yürütülen benzer mücadelelerden bir sapma göstermemektedir (Loizides, Antonides, 2004: 3; Lustick, 1993). Diğer yandan göçün esas aktörleri olanların yani göçmenlerin açısından ele alınacak olursa, göçmenlerin kendilerinin siyasal bir motivasyonla Ada'ya geldiklerini de iddia etmek oldukça güçtür. Nitekim göçmenlerin Ada'ya geliş motivasyonlarına

ilişkin yürütülen saha çalışmaları bunları destekler niteliktedir (Özekmekçi, 2020: 105-106; Hatay, 2005: 2).

İmzalanan protokolün taşıdığı siyasal mahiyeti bir kenara bırakılacak olursa; harekât sonrasında Kuzey'den Güney'e göçen yaklaşık 150 bin Rum'un ekonomide yarattığı boşluk; uzun yıllar boyunca enklavlarda yaşamak zorunda bırakılarak üretimden koparılmış Kıbrıslı Türkler açısından acilen çözülmesi gereken önemli bir sorun olarak ortada durmaktadır. Bunun için de Rumlardan boşalan ve bakımsız kalan köy ve tarım arazilerinin yeniden canlandırılması için emek gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a göçmen getirilmesi düşüncesinin arka planında siyasal demografik kaygular kadar en az bunun kadar önemli olan kendi ayakları üzerinde duran, işleyen bir ekonomi tesis etmek düşüncesi vardır. İş gücüne duyulan ihtiyacın belki de en somut kanıtı olarak, harekâttan sonra Kuzey Kıbrıs'ta öğrenci ve memurların mesai saatlerinden sonra narenciye ve keçiboynuzu hasadına gönderilmeleri örnek olarak verilebilir (İpekçi, 1975).

Emek gücüne olan ihtiyacın giderilmesine yönelik olarak öncelikle zamanında Ada'dan göç etmek zorunda kalmış ve çoğunlukla Türkiye, İngiltere ve Avustralya'ya yerleşmiş Kıbrıslı Türklerle, basın yoluyla "geri dönme" çağrısı yapılmıştır. Ancak, KTFD makamlarının yaptığı bu çağrılara uyarak Ada'ya gelen Kıbrıslı Türklerin sayısı oldukça sınırlı düzeyde kalmış ve 600-700 aileyi geçmemiştir (Nesim, 2005: 27-29). Diğer yandan Limasol ve Baf gibi zengin şehirlerden Kuzey'e geçen Kıbrıslı Türklerin köylere iskân edilmek istememeleri; köylere iskân edilenlerin ise bağcılıkta uzmanlaştıkları için narenciye ve tahıl üretimi yapılan yerleri tercih etmemelerinden dolayı (Atun, 2008: 385-386) kırsal alandaki nüfus eksikliği giderilememiştir. Sonuçta, nüfusun arttırılmasına yönelik Kıbrıslı Türklerin beklentileri Türkiye'ye daha fazla yönelmiştir.¹

Şubat 1975'te imzalanan Tarım İşgücü Protokolü'nün ardından 2 Mayıs 1975'te Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, üzerinde "ÇOK GİZLİ" damgası vurulu ve sınırlı sayıda nüshada basıldığı ibaresi yer alan "Kıbrıs Türk Federe Devletinin İstemi Üzerine Kıbrıs'ın Türk Bölgesindeki İşgücü Açığının Türkiye'den Gönderilecek İşgücü İle Kapatılmasına İlişkin Yönetmelik" başlıklı yönetmeliği yayınlamıştır. 7/9514 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren yönetmelikle, Kıbrıs'ın Türk Bölgesi'ne gönderilecek olan iş gücünün önceliklerinin ne olacağı, bu iş gücünün hangi ölçütlere göre seçilip değerlendirileceği ve gruplandırılacağı, hangi bölgelerden ve ne türden ailelerden oluşturulmasına öncelik verileceği tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yine, iş gücü gönderim görevini yapacak olan bir teşkilatın kuruluş ve işleyiş esaslarını, gönderim sürecinde izlenecek yöntemleri ve tüm bu sürecin mali olarak nasıl karşılanacağı belirlenmiştir (Madde 2).

Yönetmeliğin üçüncü maddesinde; tarım, sanayi, turizm ve diğer hizmet sektörlerinde istihdam edilmek üzere Ada'ya gönderilebilecek beş grup sayılmıştır. Bunlardan ilki, zamanında Ada'yı terk edip Türkiye'ye yerleşerek T.C. vatandaşlığına geçmiş ya da hâlihazırda Kıbrıs vatandaşı olup da Türkiye'de çalışan Kıbrıslı Türklerdir. Bu açıdan yönetmelikle, daha önce belirtilen harekâttan hemen sonra Kıbrıs Türk makamlarının daha önceden Ada'dan ayrılan Türklere "geri dönün" çağrısı ile bir paralellik gözlenmektedir. İkinci grubu ise yukarıda bahsedilen teknik-idari personel ile kalifiye iş gücü oluşturmaktadır. Bu iki grubun dışında, Kıbrıs'a Türkiye'den birinci dalga göçün gerek sayı gerekse de daha sonraları bir sorun olarak ortaya çıkışında belki de belkemiğini oluşturan emek, yoğun sektörlerde çalışacak üç ayrı meslek kategorisi sayılmaktadır: Çiftçiler ve tarım işçileri, Sanayi, Turizm ve diğer hizmet dallarında çalışacak kalifiye işçiler ile vasıfsız işçiler. Yönetmelikte belirtilen bu beş gruptan son üçünde yer alacak göçmenlerin seçilmesi için ek kriterler ve

1 Diğer yandan o dönemde KTFD İskân Bakanlığı Müsteşarlığı yapan Hakkı Atun; Türkiye ile imzalanacak bir protokolün aynı zamanda uluslararası alanda KTFD açısından bir meşruiyet kazanma girişimi olduğunu vurgulamaktadır: "Türkiye'den tarım iş gücü getirmek yönünde alınan karar kesinlikle sürpriz değildi, bilinen planlanan ve istenen bir şeydi. Bunu ayrıca siyasi bir proje olarak düşünmüştük. Çünkü bilahare şimdiki koşullarda yerleşikler veya Rumların itiraz ettiği olgu, olay, düşünce hiçbir zaman geçmişte olmamış, *gelecek nüfusun bizim süratle bir parçamız hâline gelmesi arzu edilmiştir*. Nüfusun artması istenen bir şeydi ve tarım iş gücünü biz; önce boş tarlaların işletilmesi ondan sonra da sulanmamış kalıp dökülüp giden narenciyenin sahip çıkılması gibi gerçek bir amaç için istenmiştik. İkincisi de bunun siyasi boyutu da vardı. Hem Türkiye'yle bir protokol imzalamış olmak ve hem de buraya Türk nüfusunu aktarmak." (Özekmekçi, 2020: 56).

bir anlamda da Ada'ya gidecek göçmenler için yükümlülükler getirilmiştir. Bu, Türkiye'den Ada'nın kuzeyine gönderilecek iş gücünün niteliğine dair belirli düzeyde sosyal kaygının ve buna yönelik bir planlama ihtiyacının olduğunu göstermektedir. Buna göre, Ada'ya çiftçi-tarım işçisi, kalifiye işçi ve vasıfsız işçi olarak gideceklerin aile başkanı veya aile sayılan kişiden olmaları, medeni haklarını kullanma ehliyetine sahip olmaları ve kendilerine Ada'da gösterilecek yöre ve sektörde istihdam edilmeyi kabul ve taahhüt etmeleri (Madde 4) talep edilmiştir. Buradan hareketle, Türkiye'den gidecek göçmenlerin aileler ve yahut gerisinde bakmakla yükümlü bir ailesi olanlar arasından seçilmek istendiği, böylelikle aile sahibi olmanın bir supap işlevi görerek gönderilecek iş gücünün nispeten sosyal kontrolünün sağlanmak istendiği açıktır. Daha sonraki göç dalgalarıyla karşılaştırıldığında ve çalışmanın bir sonraki bölümünde ele alındığı gibi böylesine bir kriterin gerçekten de olumlu bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Diğer yandan göçmenlere kendilerine gösterilecek yörelerde ve sektörlerde istihdam edilmeyi kabul ve taahhüt etme şartı getirilmesi, Tarımsal İşgücü Protokolü ile gelen göçmenlerin uzun yıllar boyunca yatay ve dikey sosyolojik hareketliliği önünde ciddi engellere neden olacak ve hem sosyokültürel hem de siyasal bütünleşme süreçlerini geciktiren bir etki yaratacaktır.

Yönetmeliğin beşinci ve altıncı maddeleri de gönderilecek tarımsal ve vasıfsız iş gücünün hangi bölgelerden ve ne tür ailelerden seçileceğini saptamaktadır. Maddelerin "ruhu", resmî makamların iş gücü anlaşmasıyla ortaya çıkacak olan nüfus hareketliliğinin Ada'daki sosyal yapıda bir değişime neden olacağını farkında olduklarını ve bu değişimin mümkün olduğunca az sorunla atlatılması gayretini taşımaktadır. Diğer yandan İşgücü Protokolü; Ada'daki üretken Türk nüfusunu sadece arttırmak değil, bunun kalıcı olmasını amaçladığından göçmenlerin, Ada koşullarına intibak etmekte zorlanmayacakları ve geriye dönüş kaygısı taşımayacakları yörelerden seçilmesini tasarlamıştır. Buna göre, gönderilecek iş gücü; sosyal uyum yeteneği yüksek olan, Ada'daki istihdam dallarına yatkın bilgi ve beceriye sahip nüfusun yaşadığı, nüfus yoğunluğu fazla ve iskân sorunu olan, denize yakın dağlık ve ormanlık bölgeler ile iklimi Kıbrıs'a benzer bölgelerden seçilecektir. Ada'ya gönderilen ailelerin Türk vatandaşı olması ve ana dillerinin Türkçe olması, aile reisinin okuryazar ve askerlik görevini tamamlamış olması, aile reisinin ve fertlerinin yurtdışına çıkmasına engel olacak kanuni sınıklarının bulunmaması ve aile reisinin 45 yaşından büyük olmaması öngörülmüştür. Dolayısıyla gönderilecek olan aile temelli iş gücünün, en azından aile reisi olarak görülen erkeklerinin iletişim kurabilecek kapasitede ve üretken yaş aralığında olması arzu edilmiştir. Ancak bu şekilde genel bir norm belirlenmekle birlikte, Ada'ya gönderilmesi düşünülen iş gücünün büyük çoğunluğunun topluluk esaslı ve belirli bir köyden ailelerden oluşan gruplar şeklinde olması nedeniyle, bütünlüğün bozulmaması amaçlanarak aile reisine getirilen yaş sınırı ve okuryazarlık ölçütünün aranmayabileceği ek hüküm olarak belirtilmiştir.

Aileler açısından öncelik ise topraksız ya da yeterli toprağı olmayan aileler ile yeterli gelir getiren bir işe veya mülke sahip bulunmayan ailelere tanınmıştır (Madde 8). Türkiyeli göçmen nüfusun Ada'daki kalıcılığını sağlamanın bir diğer yolu da bu yönetmeliğin 20. maddesinde öngörülen göçmenlerin ne sebeple olursa olsun Türkiye'ye geri dönmeleri ya da Kıbrıslı makamlarca geri gönderilmeleri durumunda masraflarının karşılanmayacak olmasıdır. Gönderilecek iş gücünün esas kitlesini oluşturan tarım işçilerinin, o dönem Türkiye'sinde ortaya çıkan çeşitli şartlardan dolayı (heyelan, baraj altında kalma vb.) oturdukları köyün başka yere nakledilmesi başvurusunda bulunan köylerden olduğu göz önüne alındığında, bu madde köylülerin; Kıbrıs'a gitmeyi tercih edip yeniden Türkiye'ye dönmeleri durumunda başlangıçta var olan devlet tarafından Türkiye içinde bir başka yere iskân edilme haklarını kaybettikleri anlamına gelmektedir.

13.4. TARIM İŞGÜCÜ PROTOKOLÜ SONUCUNDA ORTAYA ÇIKAN GÖÇ VE İSKÂN SÜRECİ

Tarım İşgücü Protokolü çerçevesinde Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a ilk gelen göçmenlerin büyük çoğunluğunu oluşturanlar, Türkiye'nin farklı bölgelerinde köylerinin baraj gölü altında veyahut orman alanı içerisinde kalması gibi çeşitli nedenlerle topraksız kalmış ve yukarıda belirtilen yönetmelik

uyarınca programan başvurmuş köylülerdir. Ada'ya ağırlıkla 1975-1977 yılları arasında gelen ve kamuoyunda "özel göçmen" olarak bilinen bu ilk göçmenler, bireysel göç kararından çok, yaşadıkları köydeki nüfusun kimi zaman tamamının kimi zaman da önemli bir kısmının göç kararı almasıyla hareket etmişlerdir.

1975 Şubat'ında imzalanan protokolden sonra Türkiye'de toprakları baraj gölü altında kalmış ya da kalacağı için iskân kararı olan, heyelan bölgesi ilan edilmiş olan ve orman içinde kalmış olan köylerin bulunduğu 14 ilde valiler aracılığıyla Kıbrıs'a göçmen alınacağı duyuruları yapılmıştır. Bu bölgelerde konu ile ilgili görevlendirilen iskân memurları, muhtarlar aracılığıyla köylülere; hangi koşullarda göç edeceklerine, sahip olacakları sosyal haklara, kendilerine verilecek tarım arazisi ve evlere dair bilgiler vermiş ve göçü teşvik edici konuşmalar yapmıştır. Yine radyo yayınlarıyla da Kıbrıs'a gitmek isteyen tarım işçilerinin KTFD konsolosluklarına başvurabilecekleri belirtilmiştir (Morvaridi, 1993: 225). Dolayısıyla bu dönemde Türkiyeli göçmenlerin büyük kısmı açısından Ada'ya geliş, yetkili makamlarca kendilerine sunulan bir fırsatı değerlendirmekten öte değildir. Kuzey Kıbrıs'tan daha çok aile emeğine yönelik bir talebin gelmesi ile bir anlamda topraksız kalan köylülerin ortaya çıkması çakışmıştır. Diğer bir ifadeyle, bu dönemdeki göçmenler kendilerine Kıbrıs gibi bir seçenek sunulmasa dahi köylerini boşaltmak zorunda kaldıkları için ister istemez belli bir göç sürecinin içine dâhil olacaktırlar. Bu durum, Tarım İşgücü Protokolü çerçevesinde yaşanan göç dalgasının da özgün yanlarından birine işaret etmektedir. Göçmenlerin büyük çoğunluğu, yüksek ücret ya da iş bulma arayışı ile değil topraksızlık nedeniyle ailecek göç edebilecek pozisyonda olan köylülerdir. KKTC'de yürütülen saha çalışmalarında da bu olgu net bir şekilde görülebilmektedir (Özekmekçi, 2020: 61-63).

Yukarıda aktarılanlar ışığında Türkiye'den gelen göçmenlerin Ada'da kalıcı olabilmeleri ve geriye dönerek Ada'ya gelebilecek olan diğer göçmen nüfusa olumsuz örnek oluşturmamaları için azami gayretin sarf edildiği görülmektedir. Hem göçmenlerin Ada içinde beğenip oturmayı kabul edecekleri bir yer bulana kadar köy köy gezdirilmeleri hem de her şeye rağmen Ada koşullarında yapamayacaklarını anlayanların geri dönüşlerinin gizlilik içinde yürütülmesi bunu göstermektedir (İnanç, 2007: 41-42). Saha çalışmalarında da göçmenlerin bir kısmının Ada'ya geldikten sonra kendilerine gösterilen ilk yerleri beğenmeyip yer değiştirdiği tespit edilmiştir. Yer değişiklikleri taleplerine ilk başlarda genellikle olumlu bakılmakla beraber, gerek Türkiye'den yeni göçmenlerin gelişi gerekse Güney'de kalan Kıbrıslı Türklerin Mübadele Anlaşması'yla Kuzey'e geçmeye başlamaları; Türkiyeli göçmenlerin iskânına yönelik gösterilen ihtimamın daha az esnek olmasına neden olmuştur (Özekmekçi, 2020: 65). Böylelikle başlangıçta aslında son derece detaylı düşünülmüş iskân süreci aksamaya başlamıştır. Örneğin bütün hayatı boyunca hayvancılıkla uğraşmış, geçimini hayvancılıktan sağlamış Erzurum, Kars, Ağrı gibi hayvancılığın yaygın olarak ve belki de tek geçim kaynağı olarak yapıldığı bölgelerden gelen insanlara Güzelyurt ve Yeşilirmak gibi Ada'nın en verimli tarım arazilerinin bulunduğu bölgelerde arazi tahsis edilmiştir. Aynı şekilde bütün hayatı naren-ciye bahçelerinde, fıstık, buğday ve susam tarlalarında geçmiş olan Antalya, Mersin ve Adana'dan gelmiş bazı göçmenlere de Ada'nın nispeten uzak noktalarındaki dağ köylerinde yer gösterilmiştir (Keser, 2006: 113).

13.5. TÜRKİYELİ GÖÇMENLER VE KÜLTÜREL FARKIN İNŞASI

Literatürde Türkiyeli göçmenlerin; giyimlerinden, beslenme biçimlerine ve hayattan beklentilerine kadar kültürel olarak Kıbrıs'taki toplumsal yaşantıya ayak uydurmalarının zor olduğu (Ergün, 2004: 15, 75), genellikle altı çizilen bir olgudur. Hatta Türkiye'nin; İşgücü Protokolü ile Ada'ya göçmen gönderirken göçmenler arasında sosyokültürel nitelikleri göz önüne alan bir "ayıklama" işlemi yapmayıp Kıbrıslı Türklerin yaşam biçimine uymayan ve onlarla kültür çatışmasına neden olacak Anadolu kırsalının "işsiz, güçsüz ve yeteneksiz" (Kamil, 2004: 96-97), en dipte yer

alan nüfusunu naklederek hata ettiği argümanı, göçmenlere ilişkin yapılan analizlerde oldukça sık kullanılmaktadır.²

Tarımsal İşgücü Protokolü ile Ada'ya gelen göçmenlerin çoğunluğu; 1970'ler Türkiye'sinin askerlik görevleri dışında köylerinden ilk kez çıkan erkeklerinden, hemen hiç çıkmamış kadınlardan ve bunların çocuklarından oluşan yoksul köylülerdir. Yine bu grup göçmenlerin; Kıbrıs'a gelmeye karar vermemeleri hâlinde o yıllarda giderek artan Türkiye'deki iç göç ve hatta Avrupa'ya işçi göçü hareketinin ister istemez bir parçası olacaklarını varsaymak da pekâlâ mümkündür (Özekmekçi, 2020: 110). Bunlar, modern kültür pratikleri ve ilişkileri o dönem Türkiye'sinde kırsal alana ne derece sirayet edebilmişse o kadarlık bir kültürel donanımla Ada'ya gelmişlerdir. Kıbrıslı Türklerinse 1930'larda Türkiye'de yaşanan ulus-devlet inşasına paralel biçimde yoğun bir etnik bilinçlenme ve sekülerleşme süreci kat ettikleri ve Türkiye'de kültürel batılılaşmayı modernleşmeyle eşitleyen Kemalist reformları yakından takip ettikleri görülür. Nitekim o dönemde İngiliz yönetimi altında ayrı bir cemaat olarak var olan Kıbrıslı Türkler, herhangi bir dış telkin olmadan alfabe değişikliğine gitmiş, kıyafet reformu uygulamış ve böylesine bir dönüşümün hızlı ve köklü biçimde gerçekleşmesini mümkün kılan nispeten ufak bir nüfus grubu olarak Batılı bir yaşam tarzı ve sekülerleşme derecesine ulaşmıştır (Byrant, 2007). Bu noktaya, İngiliz idaresi altında ve Rumlarla beraber yaşayan bir nüfus grubu için kimi kültürel etkileşimlerin ya da "modernlik hâllerinin" yaygınlaşmasının çok da şaşırtıcı olmadığını eklemek gereklidir. Tüm bunların anlamı Türkiye kırsalından ilk göçmen kafilesinin Ada'ya ayak bastığında, kendilerinden daha "modern", Batı kültürüne aşina ve sekülerleşmenin çok belirgin olarak toplumsal yaşam içine sirayet ettiği bir ortama girmiş olmasıdır (Özekmekçi, 2020: 111).

Türkiyeli göçmenlerin önemli bir kısmı hem terk edilmiş Rum köylerine topluca yerleştirildikleri için hem de savaş sonrası kendini toparlamaya çalışan bir coğrafyada gözlerden ırak kaldıkları için sürecin başlarında Ada kültürüyle bir sentez kurma ihtiyacı içinde de olmamıştır. Örneğin Türkiyeli göçmen iskânının yoğun olduğu Karpaz bölgesinden büyük merkezlere dönem itibarıyla henüz doğru dürüst işleyen bir ulaşım imkânı dahi yoktur. Bu yalıtılmışlığa göçmenlik hâlinde kaynaklanan ve dünyadaki hemen her tür göçmen gruplarında rahatlıkla gözlemlenebilen grup içine kapanarak korunma olgusu da ayrı bir faktör olarak eklenebilir. Dolayısıyla göçmenler Ada'da karşılaştıkları yenilikleri kendi yaşam kültürlerine uyarlayacak pratikler geliştirmişlerdir: Rumlardan kalan evlerdeki yemek masasının ayaklarını keserek yer sofrası hâline ya da banyo küvetini hayvanlar için yalak hâline getirmek gibi. Öte yandan Kıbrıslı Türklerin de yaşadıkları köylere iskân edilen ve göçmen-yerli kültürel karşılaşmasını daha yoğun yaşandığını varsayabileceğimiz azımsanmayacak sayıda Türkiyeli göçmen için, içine girdikleri toplumun usulleri, araçları ve yaşam tarzları alışılmadıktır. Ne var ki bu durumun başlangıçta ancak yerli nüfus ile göçmenlerin beraber yaşadıkları köyler ve özellikle Mağusa merkezindeki birkaç mahal-leye sınırlı kaldığını bu noktada belirtmek gereklidir. (Özekmekçi, 2020: 112-114).

Antropolog Sarah Ladbury'nin 1976-1977 yıllarında Kuzey Kıbrıs'ta yaptığı alan araştırması, Türkiye'den İşgücü Antlaşması'yla gelen göçmenler ile Kıbrıslı Türkler arasındaki kültürel farklılığın ciddi bir toplumsal ayrışmaya neden olduğunu ortaya koymaktadır. Adalı Türklerle Türkiyeliler arasındaki sosyokültürel farklılıkları "katı sınır-oluşturucu mekanizmalar" olarak tanımlayan Ladbury'e göre; Türkiye'den gelenler, savaşıma yetenekleri bakımından takdir edilmekle beraber

2 Gelgelim bu bakış açısı; göçmenlerin gelişlerini *sadece* Ada'daki Türk nüfusunu artırmaya yönelik siyasal bir proje olarak ele alınmasına ve bu nüfus grubunun göçmenlik hâllerinin görmezden gelinerek Türkiye'nin gönderdiği *basitçe* "siyasal ajanlar" olarak kavranmasına neden olur. Diğer yandan Türkiye'den gelenlerin, ayrıntıları incellekle düzenlenmiş bir kamu yönetimi politikası çerçevesinde seçilip gönderilmemesi ve bu yüzden de göçmenler ile yerli halk arasında sorunlar yaşandığı şeklindeki bir kavrayış, aksi bir durumda yani Türkiye'den eğitilmiş, Batılı değerleri içselleştirmiş bir nüfusun gelmesi durumunda sorunların yaşanmayacağı anlamına gelmektedir. Böylesine bir bakış açısı ise Kıbrıslı Türkler ve Türkiyeliler arasında yaşanan gerilimlerin sadece kültürel fark ekseninden açıklanması, gerilimin altında yatan sınıfsal farklılıkların göz ardı edilmesi sonucunu beraberinde getirmektedir. Diğer yandan Türkiye'de belli bir düzen kurmuş, hâli vakti yerinde olan insanlar savaştan yeni çıkmış ve harap olmuş bir bölgeye gider miydi sorusu da görmezden gelinmektedir.

kültürel beceri ve sağduyuya sahip olma ile Batılı yaşam pratiklerini yerine getirme bağlamında saygı görmemekte, “hatta anavatanından gelenlerin aşırı dindarlığı etnik bir belirlenme sürecinde kullanılmaktadır” (Ladbury, 1977: 320-32). Göçmenlerle yerli Türk nüfus arasında bir çizginin çekilmesi sürecinde gündelik hayata yansıyan pratikler ve alışkanlıklar; giyim kuşam tarzı gibi farklılıkların göçmen-yerli ayrımını keskinleştirici bir eksen oluşturduğu söylenebilir. Bu durumdan hareketle kültürel farklılıkların birinci grup göçmenlerle Kıbrıslı Türkler arasında –her göç hareketinde yaşanan- belirli bir mesafenin oluşmasında belirleyici olduğu söylenebilir.

Bu noktada Kıbrıslı Türklerin ilk dönem liderlerinden Dr. Fazıl Küçük'ün 1977 yılında Halkın Sesi gazetesinde yayınlanan ve huzursuzluk çıkaran göçmenlerin Türkiye'ye geri gönderilmelerini talep eden yazısı üzerinde durmak gereklidir. Yazının önemi Kıbrıs Türk mücadelesine liderlik yapmış yani milliyetçiliği su götürmeyen bir kişi tarafından yazılmış olması kadar, Türkiyeli göçmenlerin kültür ve sosyal düzeni bozan aktörler olmaları üzerinden nasıl kavrandığına ilişkin erken bir uyarı olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle henüz daha Kıbrıslılık bilinci- ya da söylemi- gelişmeden önce, “gelen ve gidenin Türk” sayıldığı bir ortamda ‘içeriden’ kaleme alınmış bir yazı niteliğindedir. “Sayın Ecevit hükümetinden ricamız kurtardıkları bu Ada'yı yine kendi elleriyle mezar yapmasın” isteğini dile getiren Dr. Küçük, göçmen getirilmesi fikrine karşı olmamakla birlikte Ada'ya adam yığmak şeklinde işleyen göç sürecinin gelineen noktada toplumsal huzursuzluğun kaynağını oluşturduğunu düşünmektedir. Yazıdan toplumsal huzursuzluğun kaynağının iki temel eksenden kaynaklandığı çıkarımını yapmak mümkündür. Bunlardan ilki; “modern” olarak kodlanan Kıbrıslı Türk ile “geri kalmış” ve “cahil” olarak kodlanan Türkiyeli göçmen arasındaki farktır. Bundan da önemli olarak esas sorunun, tüm bu farklılara ‘rağmen’ Türkiye'nin Ada'ya müdahale edip Kıbrıslı Türkleri kurtarmış olması üzerinden Türkiyeli göçmenlerin şükran duygusuyla bazı olaylara tahammül edilmesinin beklenmesi olduğu anlaşılmaktadır:

“Dört yıl tamamlanmak üzere. Tahrikler birbirini kovalıyor. Kıbrıs Türkü'nün yıllardır verdiği savaşı bilmeyen, neden burada bir Türk varlığının, Türk müdahalesini zorunlu kıldığından habersiz, lisanımızı bile hangi dilden olduğunu ancak Ada'ya ayak bastıktan sonra öğrenen Doğunun orman ve uzak köylerinden getirilip yerleştirilenlerden, ileriki günlerde menfaat bekleyen kişiler, bunları daimi surete tahrik etmekte, şımartmakta ve bunun sonucu olarak da zaten buldukları yerlerde kanun diye bir şey tanımayanlar, Ada'nın dört yüz senelik sakinlerine kan kusturmaya başladı. (...) Diğer taraftan medeniyetin içinde yoğrulmuş, dünya vukuatını günü gününe izleyen, kanun ve nizamlara saygı gösteren hükümet kuvveti diye bir kuvvet tanıyan, insan hak ve özgürlüğüne saygı gösteren, kabadayılık, küllhanbeylik devrini çoktan kapatan, hayatını gayri meşru yollardan değil alınteri dökerek bir dilim ekmeği evine götürmesini bilen, elini kara boyamaktan çekinen, Türkü üvey kardeşi değil, kendi annesinin doğurduğu bir kardeş olarak tanıyan, düşkünlere merhamet, büyüklere saygı gösteren elini zayıfla değil, düşmana kaldırmasını bilen, izzet-i nefis ve şerefini her şeyin üstünde tutan, taassuptan, hurafelerden, şeyhlerden tekkelerden kendini kurtarmasını bilen, cehaleti dar ağacına asmasını beceren, yüzde yüz okuma yazmayı öğrenen, Atatürk ilkelerinin bekliliğini omuzlayan ve ona kimsenin el uzatmasına müsaade etmeyen, Anavatan'ın izinde yürüyen, elinde yalnız ay-yıldızlı bayrağı taşıyan ve yine yarınların bekçisi olan bir toplum arasına çağrılanları eğitmeden, tutacakları yol gösterilmeden, görevlerinin ne olacağı kafalara kazılmadan kendi hallerine bırakmak ve üstelik “haydi aslanlarımız, sizler kurtardınız bizleri, başımızda padişahsınız” diye şımartmak, bugünkü kan ağlatıcı durumların doğmasına sebep olmuştur. Biz burada, yıllardır mücadele edenlerin yanı başında ‘Kıbrıs'a hangi trenle gidilir’ sorularına ‘kurtarıcımız’ diye-rek nasıl kendimizi küçük düşürebilir, nasıl rezil edebiliriz?” (Küçük, 1977).

Tarım İşgücü Protokolü'nün imzalanmasıyla başlayan ve seksenlerin ortalarına kadar götürülebilecek olan bu dönemi, Kıbrıs'ın ikiye bölünmesinden sonra ortaya çıkan kaotik atmosferde göçmenlerle yerli nüfus arasında farklılıklara yönelik belli bir farkındalığın oluştuğu, bireysel göçlerle birlikte sosyal kontrol mekanizmalarının zayıflamasıyla ilk huzursuzlukların yaşandığı dönem olarak nitelendirmek mümkündür. Ne var ki bu farklılıklar göze batmakla birlikte başlangıçta iki grup arasında tahammül edilebilir nitelikte olmuştur. Bunun bir nedeni elbette harekât sonrası yaşanan

milliyetçi atmosferin her iki grubun da aralarındaki kültürel farklılıkları nispeten göz ardı edebilme potansiyelinde yatmaktadır. Diğer yandan kültürel açıdan bu farklılaşmaya rağmen dönem itibarıyla Kıbrıslı Türklerin büyük çoğunluğu ve Türkiyeli göçmenler arasındaki sınıfsal makasın çok açık olduğunu söylemek de zordur. Nitekim Kıbrıslı Türklerin de önemli bir kısmı; 1960'lardan bu yana devam eden toplumlar arası çatışmalarda yersiz yurtsuz kalmıştır ve Ada'nın fiilî olarak bölünmesinden sonra Güney'den Kuzey'e göçerek yeni bir yaşam kurma telaşı içindedir. O hâlde, en azından Kuzey Kıbrıs'ta büyük çoğunluğun bir şekilde göçmen ya da en azından köylü olma paydasında buluşmuş olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir. Bu açıdan Harekât'tan hemen sonra ortaya çıkan iklimde, göçmenler ve Adalılar arasında başlangıçtaki uyumsuzluk yoğun bir sınıfsal içeriğe sahip olmaktan ziyade modernleşmenin farklı aşamalarında bulunmaktan kaynaklanan kültürel farklılıklardır. Nitekim sosyokültürel farklılıklar 1980'lerin ortalarına kadar, sonuçları doğrudan siyasal alana yansıyan sorunlar değildir.

Bu noktada Kıbrıslı-Türkiyeli ilişkilerinin kültürel belirleniminde asla atlanmaması gereken ve yukarıda sayılanlara ilave edilmesi gereken bir olgunun daha altı çizilmelidir. Kıbrıslı Türklerin zihninde genellikle Türkiyeli göçmen "şablonunun" oluşmasında yaşam tarzı farklılıklarından çok, göçmenlerin karıştıkları kimi bireysel olayların kültür dairesi içinde ele alınarak tüm göçmenlerin dâhil edilip genelleştirilmesi yatmaktadır. Tarım İşgücü Protokolü kapsamında gelenlerin pek çoğunun aileler bazında geldiği ve yine bunların da önemli bir kısmının Kıbrıslı Türklerden ayrı köylere yerleştirdiği için, göçmenlerin kendi grupları içinde sosyal kontrollerini sağladıkları söylenebilir. Bununla beraber, özellikle Ada'ya yapılan bireysel göçlerde böylesine bir mekanizmanın varlığından söz edebilmek oldukça güçtür. 1991'de Türkiye'den pasaportsuz giriş imkânının tanınmasıyla birlikte hızlansa ve kamusal alanda daha da görünür olsa da göç hareketliliğinin başından itibaren görülen bireysel hareketlilik beraberinde özellikle hırsızlık, tecavüz ve sahte evlilikleri gündeme getirmiştir. Kıbrıs Türk toplumunun küçük yapısı, bu tür olayların kolaylıkla kulaktan kulağa yayılmasını kolaylaştırmış ve bir Türkiyeli göçmen imgesinin oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla her ne kadar karşılıklı bir "tahammül etme" hâli olmakla beraber, ele alınan dönemde oluşturulan imgelerin 1980'lerin ortasından sonra yaşanan farklı nitelikteki ve birincisinden daha büyük göç dalgası süresince ortaya çıkacak olan göçmen karşıtı toplumsal hissiyatın temelini oluşturduğu söylenebilir. Çoğunlukla kaçak iş gücü şeklinde gerçekleşen bu göç dalgasının bu dönemde ortaya çıkışı, aynı zamanda Kıbrıslı Türk kimliğinin Kıbrıslı yanını daha çok vurgulayan siyasetçilerin de "azınlıkta" kalma söylemini gündeme getirdikleri dönemdir. Yine 90'lardan itibaren kamusal alanda daha yüksek sesle dile getirilen Kıbrıslılık söyleminde, daha "medeni-Avrupalı" yerel kültürün vurgulanması olgusunda "geri kalmış" Türkiyeli imgesinin ilk beslendiği alan olması bakımından Türkiyeli göçmenlerle algılanan bu ilk farklılıklar ile yaşanan toplumsal kırılmalar önemli bir yer tutmaktadır.

Bu dönemden sonra yaşanan yeni göç dalgası ve buna paralel gelişen iç ve dış siyasal gelişmelerle "tahammül" yerini, en azından Kıbrıslı Türklerin bir kısmı açısından, ilk gelen göçmenleri de içine alacak şekilde belirgin bir homojen kavrayışla ve en azından söylem düzeyinde "tahammül edememeye" bırakacaktır. Niyazi Kızılyürek de gerek Türkiyeli göçmenler gerekse Kıbrıslı Türkler için birbirlerine dair farklılıkların farkındalığının olduğu bu dönemi benzer şekilde tanımlar. Kızılyürek'e göre, bu dönemde, Türkiye'den gelen 'soydaşlarla' birlik sağlanamamış ve Kıbrıslı Türkler giderek 'Anavatanla özdeşleşme aşamasından', farklılıklarını keşfetmeye başladıkları yeni bir aşamaya geçmeye başlamış; Türkiyeli göçmenler de Kıbrıs'taki soydaşlarını 'ulusal fantezilerindeki' gibi bulmamışlardır (Kızılyürek, 2003: 292). Süreç içerisinde Kıbrıslı Türklerin kendilerini tanımlama biçimleri, Türkiyeli göçmenlerle olan kültürel farklılıkların altını giderek daha koyu bir biçimde ve siyasal söylemin bir parçası olarak çizen bir mahiyete evrilmiştir. Sevda Alankuş-Kural'ın 1980'lerin sonlarına doğru Kıbrıs'ta yaptığı araştırmanın sonuçları bu olguyu net bir biçimde ortaya koymaktadır. Alankuş-Kural'ın Kıbrıslı Türklerin Ada'ya dair aidiyet hislerini ölçmek için 110 kişiyle yürüttüğü araştırmada katılımcılardan Kıbrıs Türk toplumunun bireyleri olarak en çok övünç duydukları şeyi belirtmeleri istenmiştir. Görüşülenlerden yüzde 10,9'unun Kıbrıs Türk toplumunun

1974 sonrası gerçekleştirdiklerini övünç konusu olarak belirtirken, yüzde 17,3'ünün övünç duydukları kavramları "hoşgörülü olmak, tutucu olmamak, eğitime önem vermek, açık görüşlü olmak" gibi kavramlar üzerinden ifade ettikleri tespit edilmiştir. Kural'ın haklı olarak işaret ettiği gibi, Kıbrıslı Türklerin kendilerini daha medeni olarak tarif etmelerinde Kıbrıslı Rumlarla ortak bir kimliğin yeşereceği bir zemine değil, o dönemki konjonktür içerisinde Türkiyelilerle çelişkilerden kaynaklanıyor oluşuna bakılarak prim verilmektedir (Kural, 1988: 130-131). Bu sonuçla paralel bir biçimde aynı yıllarda Dobb da Kıbrıs'ın hem kuzeyindeki hem de güneyindeki "dışarıklıkların" varlığının, Kıbrıslı Türklerin ve de Rumların bölgelerinde bulunan göçmenler üzerinden kendilerini "anavatanlarından" ayırt edici kültürel özellikleri fark etmelerine neden olduğunun altını çizmektedir. Dobb her iki topluluk için de bu kültürel farklılık algılayışını sekiz başlıkta toplamaktadır. Buna göre ister Türk ister Rum olsun, Kıbrıslılar kendi anavatanlarında konuşulandan farklı bir dil yapısına sahip olduklarının bilincindedirler. Her iki toplum da daha az dindardır ve dinî pratikler kamusal alanda az görülmektedir. Üçüncü olarak Kıbrıslı Türkler ve Rumlar, sosyal ve politik olarak daha az muhafazakardır. Yine kendilerini daha iyi eğitilmiş ve hem eylemlerinde hem de sözlerinde daha dürüst olarak görmektedirler. Bunlara ek olarak kültürel geleneklerinin farklı olduğunun bilincine varmaya başlamış ve bunda Büyük Britanya etkisinin fazla olduğunu düşünmektedirler (Dobb, 1986: 383-396). Tüm bu tespitlerine rağmen Dobb, özellikle Kıbrıslı Türklerin yeniden bir arada yaşama isteklerinin Kıbrıslı Rumlara nazaran daha düşük seviyede olduğunu belirtmektedir. Ancak yine Dobb'a göre, Adalı Rumlar Arap ülkelerinden gelen göçmenlerden, Türklere Anadolu'dan gelen çok sayıda göçmenin vatandaşlık olarak sayıca yerli nüfusu geçmesinden ve kültürlerinin yok olmasından korkmaktadır. Dobb'a göre, Rumlar için Arap ülkelerinden gelen göçmenlerin, Kıbrıslı Türkler içinse Türkiyeli göçmenlerin varlığından dolayı ortaya çıkan rahatsızlık ileride Kıbrıslılık kimliği altında yeniden bir arada yaşama motivasyonlarını tetikleyici niteliktedir (Dobb, 1986: 394).

Gerek Dobb'un gerekse Alankuş-Kural'ın 1980'lerin ikinci yarısına yönelik tespitleri, KKTC'nin kurulmasından sonra Kıbrıslı Türklerin kendi iradelerinin altını çizen bir siyasal bilinç geliştirmiş olduğu argümanını destekler niteliktedir. Dönem itibarıyla henüz genel muhalif söylemde Ada'nın tekrar birleşmesi talepleri belirgin değildir ve bu noktada göçmenler şayet "farklılıklarından vazgeçebilirlerse" yani modernleşebilirlerse kaynaşabilecek bir kitle gibi görülmektedir. Ne var ki, modern yaşam pratiklerine sahip olmasa Kutlu Adalı'nın satırlarında artık Kıbrıslı olma üzerinden ölçülür ve aslında göçmen-yerli kaynaşmasının salt bir kültürel farklılık meselesinden ibaret olmadığı ortaya konulur:

"Türkiye kökenli yurttaşlarla nasıl kaynaşacağız? Köyleri ayrı, mahalleleri ayrı, siyasal partileri ayrı. Kredi muslukları ayrı, askerlikleri ayrı, giyimleri ayrı, gelenekleri ayrı, görenekleri ayrı, dünyaları ayrı. Üstelik Kıbrıslıya kız vermiyorlar, Kıbrıslıdan oğlan almıyorlar, düpedüz kapalı bir toplum. Kıbrıslılarla karışık yaşanan yerlerde yetişen, gelişen çocuklar az çok Kıbrıslılaşıyor ama, tutucu olan büyükler, aile reisleri kapalı toplum durumlarını ısrarla sürdürüyorlar. Ne var ki bunda bir suçları yok. Gerek Ankara gerekse T.C. Büyükelçiliği ve KKTC Hükümetleri bu durumun değişmesinde bir katkıda bulunmadığı gibi Kıbrıslılarla aralarının açık olmasından yarar bile umuyorlar. Aradan on yıl geçtiği halde Kıbrıs Türkleriyle kaynaştırılmayan Türkiye kökenli yurttaşları şimdi de siyasetin çamuruna bulayarak Kıbrıs Türklerinden iyice koparmaya çalışmaktadırlar. Birkaç emekli subayın, birkaç emekli görevlinin milletvekili ve bakan yapılması uğruna on binlerce yurttaşımız Kıbrıslıdan koparılmakta, Kıbrıslıdan ayrı düşünmeye, Kıbrıslıdan ayrı dünya görüşüne sahip olmaya itilmektedir. [...] Bu yurttaşların kulaklarına fısıldananları duyduğumuza göre şunlardır: Kıbrıs Türkleri dejenere olmuş bir toplumdur. Dinden çok uzaklaşmışlar, çok batılı olmuşlardır. İçlerinde İngiliz ve Rum hayranı çoğu solcudur, komünisttir." (Adalı, 1984).

Kutlu Adalı'nın değerlendirmeleri; dışa kapalı, değişime direnen, kültürel dünyaları farklı göçmen ile Türkiye ve KKTC Hükümeti izin verse kaynaşmaya hazırmış gibi duran yerli arasında kurulan zıtlığa dayanmaktadır. Bu noktada Adalı'nın bakış açısında, göçmenlerin birer yurttaş olarak kavrandığının altı çizilmelidir. Yurttaşlığa yapılan vurgunun iki açıdan önem taşıdığı söylenebilir. Bunlardan ilki hem KKTC hem de Türkiye resmî söylemine hâkim olan Türklük ve Türk

kültürüne referansla kurulan bağa, KKTC yurttaşlığı üzerinden vurguyla bir alternatif getirilmek istenmesidir. Bu bakış açısı, KKTC'nin kurulmasıyla birlikte Kıbrıslı Türklerin Türkiye'den ayrı bir siyasal kolektif bilinç kazanma olgusuna paralel bir sürece işaret etmektedir. Yurttaşlığa yapılan vurgunun konumuz açısından önem taşıyan ikinci noktası, Türkiyeli göçmenlerin yurttaşlığının onların Kıbrıslı yerel kültüre uyum sağladığı ölçüde Ada muhalefeti için makbüllük taşıyor olmasıdır. O hâlde bu noktada o dönem Kıbrıs Türk muhalefetinin- en azından siyasal yelpazenin merkezinde yer alan önemli bir kısmının- Kıbrıslılaşmaktan kültür bağlamında ne anladığı üzerinde durulması gerekmektedir. Bu çerçevede Ada'ya yıllar önce göç edip yerleşmiş Filistinli göçmenlerle yine Kutlu Adalı'nın kurduğu analogi, Kıbrıslı olmakla belirli kültürel özellikleri taşımak arasında kurulan bağlantıyı göstermesi açısından özellikle üzerinde durulmaya değerdir. Adalı'ya göre "Konuşmaları, gelenek ve giyimleriyle, tüm davranışlarıyla Kıbrıslılaşan" ve zamanında hiç Türkçe bilmeyen Filistinli göçmenleri Kıbrıs Türkü'nden ayırt etmek artık mümkün değildir. Hatta bu Filistinli göçmenler Kıbrıs Türkü olmanın dışında bir şey kabul etmemektedirler. Bunun nedeni ise aradan geçen zaman içerisinde Kıbrıs'ın havasıyla, suyuyla ve iç içe yaşadıkları halkların kültürüyle yoğrularak artık Kıbrıslı olmalarıdır. Burada altı çizilmek istenen olgu, Kıbrıslılığın Türk ya da Rum şeklinde alıılmış bir etnik sınıflandırmadan ziyade kültürel bir aidiyet olduğudur. Bir Filistinli göçmen davranış ve kültürel kodlarını değiştirmesi yoluyla Kıbrıslı olabildiğine göre aynı durum Türkiyeli göçmenler için de mümkündür. Nitekim Adalı, Karpaz köylerindeki göçmenlerin konuşmalarının özellikle de göçmen çocuklarının konuşmalarının Kıbrıs Türkü gibi olmaya başladığını, "giyimlerinde ve davranışlarında da Kıbrıslı olmanın havası" olduğunu, "dügün sünnet gibi geleneklerde *bile* Kıbrıs Türklerine ayak uydurmaya başlamış" olduklarını olumlu bir tonda belirtmektedir (Adalı, 1984).

Türkiye'den ayrı bir Kıbrıslı Türk bilincinin oluşmasına eşlik eden siyasal söylemin önemli bir yanını da kültürel yok oluş, göçmenlerin çoğalarak yerel kültürü yok ettiği söylemi oluşturmaktadır. Bu söylem özellikle, gençliklerini Lefkoşa'da Rumlarla iç içe geçirmiş bir kuşağın son kuşak göçmenlerin gelerek şehri "istila" etmeleri üzerinden kurulan nostaljik bir geçmiş tahayyülünde kendini gösterir. Mete Hatay'a göre, özellikle Lefkoşa üzerinden kurulan ve Türkiye'nin Ada'yı siyasal ve kültürel olarak "sömürgeleştirdiğini" göstermeye çalışan bu nostaljik anlatı, rahatlıkla Anadolu'dan işçilerin göçmesi olgusuyla Türkiye'nin Ada yaşamına müdahil olması olgusunu birbirine karıştırmaktadır. Bunun sonucundaysa birçok Kıbrıslı Türk siyasal direniş adına göçmenlere karşı ayrımcı tutum takınmakta, dahası bu tutumlar siyasal ve sosyal düzlemde meşruiyet kazanmaya başlamaktadır (Hatay, 2008: 146-147). Ancak kanaatimizce; bu ayrımcı tutum her ne kadar, KKTC'ye 1990'lardan sonra yoğun olarak ve kamusal alanda daha sık görünen yeni kuşak işçilere yönelik olsa da ayrımcılığın meşru görülmesindeki tarihsel anlatı, tüm göç süreçlerini kapsadığı için ayrımcı bakıştan daha önceki göç grupları da "Türkiyeliler" olarak nasiplerini almaktadır. Bu bağlamda daha önceleri tahammül edilen ve hatta toplumsal kaynaşma için çok da sorun edilmeyen pek çok kültürel farklılık, ilk gelen göçmen grupları ve onların çocukları yerli nüfusla kaynaşmış olsalar dahi, yeniden hatırlanır. Diğer bir ifadeyle, ilk göçmen grubuyla yerli nüfus arasındaki kültürel mesafe yıllar geçtikçe azalmasına rağmen, göç hareketliliğinin devam etmesi ve bunun artık farklı bir toplumsal yapı ve siyasal konjonktürde vücut bulması, "geri kalmış" Türkiyeli imgesinin yeniden üretilmesini mümkün kılmaktadır.

13.6. TÜRKİYELİ GÖÇMENLER VE EKONOMİK ENTEGRASYON

Kıbrıslı Türkler ve Türkiyeli göçmenler arasındaki "kültür farkının" sonraki dönemlerde ön plana çıkarılan bir konu olmasıyla iki grup arasındaki sınıfsal makasın açılması arasında bir bağlantı vardır. Türkiyeli göçmenler ve Kıbrıslı Türkler arasındaki sınıfsal farkın esas belirleyeni, Harekât sonrası Rumlardan kalan mal ve mülkün dağıtılması üzerine kurulu dağıtım mekanizmasında ve bunların tapu durumlarında temellenen mülkiyet ilişkileri oluşturur. Bu iki faktör de son tahlilde, Ada'daki yerli ve Türkiyeli göçmen nüfus arasındaki sınıfsal farkın açılmasını mümkün kılan dikey mobilizasyon kanallarını etkilemiştir. Dahası, bu mülkiyet ilişkileri ve bunlardan

kaynaklanan ekonomik sorunlar, göçmenlerin Kıbrıs Türk iç siyasetiyle kurdukları ilişkinin temel belirleyicidir. Bununla birlikte Ada'ya "özel göçmen" statüsünde gelip kendisine arazi tahsis edilmeyenlerin olduğu da saha görüşmelerinden anlaşılmaktadır (Özekmekçi, 2020: 66). Tarım İşgücü Protokolü ile gelen göçmenler iki seneyi aşkın bir süre boyunca; nakdî ve aynı yardımdan faydalanmışlardır. Ancak Türkiyeli göçmenler, gerek oturdukları evler ile kullandıkları binalar gerekse de işledikleri tarım arazilerinin tapularını, 1995 yılına kadar alamamışlardır; ki bu durum Türkiyeli göçmenlerin siyasal hayattaki en önemli mücadele konularından biri olacaktır. Her ne kadar her göçmen aileye Kuzey Kıbrıs'ta geçimini sağlayacak kadar toprak verilmişse de üretim ve pazarlamadaki bilgisizlik ve zorluklara ek olarak toplumsal alandan dışlanmışlık ve ayrımcılık göçmenlerin birçoğunun ekonomik ve sosyal gelişmelerini engellemiş, en azından geciktirmiştir.

Rumlardan kalan malların taksiminin 1977 yılında KTFD Meclisi tarafından çıkarılan "İskân, Topraklandırma ve Eşdeğer Mal Yasası" (İTEM) uyarınca gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Yasaya göre, KTFD elinde bulunan kaynakların dağıtılacağı dört temel nüfus grubu belirlemiştir. Bunlardan ilk ikisini Harekâtta sonra Ada'nın güneyini terk ederek gelen Kıbrıslı Türk göçmenler oluşturmaktaydı. Bunlardan bir grubu savaştan sonra terk etmek zorunda kaldıkları topraklarda belirli oranlarda kaynak bırakan göçmenler, bir diğer grubu üzerinde tapulu çok az ya da hiç kaynak bırakmayan göçmenler oluşturmaktaydı. İTEM Yasası'na göre güneyde ev, iş yeri, arazi, tarla vb. tapulu mülklerini bırakan göçmenlere geride bıraktıkları mülklerinin eşdeğerine karşılık gelen taşınmazların devlet tarafından kuzeyde verilmesi öngörülmüştür. "Eşdeğer mal hak sahibi" göçmenler olarak adlandırılan bu grubun geride bıraktıkları malların değeri devletçe tespit edilmiş, buna göre bir puan cetveli hazırlanmıştır. Yine kuzeyde devletin sahip olduğu kaynaklar da benzer biçimde puanlanarak göçmenlerin bıraktıkları ve alacakları malların eşleştirilmesine çalışılmıştır. Üzerinde tapulu çok az malı olan ya da hiç malı olmayan güneyli göçmenler ise "tahsisten mal hak sahibi" göçmenler olarak adlandırılmış ve devlet elinde bulunan kaynakların bu göçmenlere tahsis edilerek durumlarının iyileştirilmesi amaçlanmıştır. İTEM Yasası'na göre kaynak dağıtımında bulunulacak diğer bir grubu ise herhangi bir şekilde göçmen durumuna düşmemiş, savaştan önce de Ada'nın kuzeyinde oturan geçim kaynakları kıt olanlar oluşturmuştur.

Devlet tarafından kaynak dağıtımı yapılması öngörülen son grupsa Türkiyeli göçmenlerdir. Türkiyeli göçmenler de "tahsisten mal hak" sahibi olarak adlandırılmıştır (Egemen, 2006: 165-168). Tarımsal İşgücü Anlaşması'yla gelen Türkiyeli göçmenlere tarım arazileri hane büyüklüğü dikkate alınarak dağıtılmıştır. Buna göre altı kişiye kadar olan bir aileye 153 dönümlük arazi verilmesi öngörülmüştür. Hanedeki her bir ilave kişi için dağıtılacak arazide yüzde 10'luk bir artış düşünülmüş, ancak bu miktarın da esas arazinin yüzde 50'sini geçemeyeceği kaydı getirilmiştir. Fakat Türkiyeli göçmenlerin eline her zaman hesaplanan miktarda net toprak geçmemiştir. Bunun nedeni sulu arazilerin, meyve bahçelerinin ya da harnup ağaçları gibi üretim kaynaklarının da devletçe puanlandırılmış olması ve bu puana denk geldiği düşünülen arazi miktarının göçmenlere verilecek araziden düşülmüş olmasıdır (Morvaridi, 1993: 226-229). Türkiyeli göçmenlere dağıtılan arazi ve evler başlangıçta birer "tahsis" olduğu yani tapusu olmadığı için bunların göçmenler tarafından satılması mümkün değildir. Yine köy muhtarının izni olmadan bu mülklerin kiralanması da mümkün değildir. Türkiyeli göçmenlerin kendilerine dağıtılan kaynaklar üzerindeki tasarruflarının kısıtlanmasında iki neden olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki dağıtılan malların kuzeyi terk eden Rumlara ait olması ve Ada'nın siyasi geleceğinin tam olarak şekillenmediği bir ortamda gelen göçmenlere tapu verilerek risk alınmak istenmemesidir. Diğer nedense göçmenlerin bu kaynakları satın Türkiye'ye geri dönmelerinden duyulan korkudur.

Mülkiyet ilişkileri bakımından ele alındığında, Türkiyeli göçmenlerin entegrasyonunu etkileyen önemli faktörlerden ilki, iskân sırasında Kıbrıslı Türklerle aynı köye yerleştirilen Türkiyeliler arasında yaşanan sürtüşmelerdir. Türkiyeli göçmenlerin çok büyük çoğunluğunun ayrı köylere yerleştirildiği ve bu bakımdan da Kıbrıslı Türklerle temasının nispeten daha az olduğu düşünüldüğünde ev ve arazi dağıtımında yaşanan sürtüşmeler sınırlı düzeyde kalmıştır. Ortada paylaşılması gereken Rumlardan kalan çok miktarda gayrimenkul olduğu düşünüldüğünde bölüşüm ilişkilerinde

yaşanan sürtüşmelerin sadece Kıbrıslı Türk-Türkiyeli göçmen arasında olmadığını kestirebilmek mümkündür. Ada'ya gelen göçmenler buraya ekonomik motivasyonlarla ve teşvik vaatleriyle geldiklerinden göçmenlerin beklenti eşiklerinin altında kalan durumlarla karşılaşmış olması muhtemeldir. Elbette bu noktada göç sürecinde Ada'ya daha önce gelen kabilelerin, iskân memurları arasında tanıdığı-hemşehrî olanların ya da kalabalık nüfusa sahip olup oy potansiyeline sahip olanların mülkiyete ilişkin pazarlık şanslarının daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Kıbrıslı Türkler ve göçmenler arasındaki ekonomik sürtüşmeler; Ada'daki kliental ilişkiler ve göçmenlerin toplumsal yükselme kanallarının kapalı olması ile beraber düşünüldüğünde bölüşümden doğan ihtilafların ve göçmenlere tahsis edilen malların mülkiyet rejiminin 'eğretiliğinin' Türkiyelilik-Kıbrıslılık bölünmüşlüğünde önemli bir kırılma noktası olduğu ileri sürülebilir. Ada'nın güneyinden gelen Kıbrıslı Türk göçmenleri açısından düşünüldüğünde, bunların bir kısmı için kuzeyde tahsis edilen yeni mal mülk çok da tatminkâr olamayabilmiştir. Güney göçmenlerinin azımsanmayacak bir kısmı, geride bıraktıkları mal mülkün daha kıymetli olduğu ve yeni geldikleri yerlerde bunun eşdeğerini tam olarak alamadığı duygusu içerisindeydi. Diğer yandan pek çok Kıbrıslı Türk için kendilerine dağıtılacak malların, hayata yeniden başlayacakları bir itici güç olduğu kadar, o güne kadar çektikleri sıkıntının bir bedeli, kazanılan savaşın "ganimeti" ve yitirdiklerinin tazmini anlamına geldiğini burada ifade etmek gerekir. Böylesine bir duygu içerisinde, Rumlardan kalan mallardan daha fazla alabilmek varken kendileri kadar sıkıntı çekmemiş ve sırf "akraba" oldukları için birden yanı başlarında bitivermiş Türkiyeli göçmenlerle bir paylaşım ilişkisine girmek sıkıntı yaratmıştır. Dahası, iskân sürecinde yaşanan karmaşa, göçmenlere yönelik toplumsal bir hoşnutsuzluğu da körüklemiştir. 1974 öncesi Kuzey'de Rumlarla aynı köyde yaşayan ve bunların gidişinden sonra yeni komşuları Türkiyeli göçmenler olan Kıbrıslı Türkler açısından da yeni gelenler zaman zaman "ganimet pastasını" küçülten unsurlar olarak görülmüştür. Morvaridis'in 'sahadan' aktardıkları bu görüşü destekler niteliktedir (1993: 232). Buna göre, Türkiyeli göçmen, Kıbrıslı Türklerin bir kısmının gözünde sadece ganimet pastasını küçültenler değil aynı zamanda yerliye verildiğinde etkin bir biçimde kullanılacak olan araziye heba eden, devletin imkân tanınmasına rağmen bunu değerlendirmeyen, çalışmak yerine kolay yoldan para kazanmayı tercih eden tembel bir nüfus kitlesi olarak kodlanmaktadır.

Ada'daki Türk-Rum nüfus oranlarına bakıldığında, Rumlardan geriye kalan malların İTEM Yasası ile belirlenmiş resmî bir çerçeveye dağıtılması için yeterli kaynaklar her zaman fazlasıyla var olmuştur. Yasanın temel mantığı, Rumlardan kalan malların ve özellikle de arazilerin rezerv olarak bir havuzda toplanması ve daha sonra yukarıda belirtilen eşdeğer sistemiyle dağıtılmasıdır. Ancak bu kuralın açıkça çiğnendiği ve eldeki arazilerin çoğunun yasanın öncelikle öngörmediği kişilere dağıtıldığı bilinmektedir. Dağıtım, nesnel ölçütlerden çok siyasal ölçütlerle ve oy getirme esasına göre yapılmış ve devlet kaynaklarının adeta bir siyasal şirket kaynağı gibi kullanıldığı patronaj sistemi yaratılmıştır (Egemen, 2006). Dahası rüşvet ve torpil yoluyla toprak dağıtıldığı, yapılan dağıtımların keyfi uygulamalarla yani aslında yukarıda belirtilen 'siyasal şirketin' kendi kliental ilişki ağını öreceği ve onu destekleyecek biçimde yapıldığı bugün artık bilinmektedir. Kıbrıs sorunu çözülmeyen böylesine bir yasanın ne derece işler olabileceği bir kenara bırakılırsa sorunun temelinde, Rumlardan kalan malların önce KTFD, daha sonra KKTC'nin devlet malı olarak kabul edilmesi ve devlet otoritesi eliyle yapılması öngörülmesine rağmen, bu malların daha çok mevcut kliental ilişkiler içinde değerlendirilip talan edilmesi anlayışı yatmaktadır. Eşref Çetinel'in İTEM Yasası'nın çıkmasından henüz bir sene dahi geçmeden yaptığı tespitleri ve öngörülerini bu bağlamda oldukça önemlidir. Çetinel'e göre, 'tutanın elinde kalan' Rumlardan kalan taşınabilir malların dışında kalan özellikle konutlar, tesisler, ekilebilir arazi, bağ ve bahçeler üzerinde büyük hesapların, didişmelerin yapılması, toplumda sadece huzursuzluğu değil aynı zamanda pespaye bir 'vıcıklığı' ortaya çıkarmıştır (Çetinel, 1978).

Toprak dağıtımı ve bunda yaşanan aksaklıklar, yasanın çıkmasından uzun bir süre sonra dahi KKTC gündemini meşgul etmiştir ve siyasetin esas belirleyenlerinden biri olmuştur. Rumlardan kalan malların paylaşımındaki sistemsizliğin KKTC siyasal hayatına en derinden etkisi, 1983'te ilan edilen devletin hiçbir zaman partilerüstü ve yurttaşıyla vatandaşlık bağı üzerinden ilişki kuran bir

yönetime dönüşmemiş olmasıdır. Bu ise daha önce belirtildiği gibi Kıbrıslı Türklerde başlarda var olan devletin yöneticilerinin samimiyetini, daha sonralarıysa bir kısmı için devletin kendisinin meşruiyetini sorgulamasının önünü açmıştır (Bahçecioğlu, 1984). Her ne kadar yasayla belirlenmiş olursa olsun kaynakların kime nasıl dağıtılacağına ya da güneyde bırakılan mallar karşılığında eşdeğer puanların belirlenmesinde iktidar partisinden yana olmak ya da olmamak önemli bir belirleyendir. Elbette kaynak dağıtıcı devlet –yani aslında siyasal parti- ile vatandaşlar arasında kurulan ilişkinin devamlılığı, bu kaynakların miktarıyla sınırlıdır. Patronaj sistemini ayakta tutan ve bu minvalde de Ulusal Birlik Partisi'nin uzun yıllar iktidarda kalmasını sağlayan iki faktörün olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki vatandaşa dağıtılan Rumlardan kalan malların 'devlet' tarafından dilendiği zaman geri alınabilmesidir. Salih Egemen'in ifadesiyle "ödül" olarak kaynak dağıtabilen devlet patronları, diledikleri zaman dağıtılan bu kaynakları geri alabilmekte ve bu da toplumun büyük kesiminin barınma ve geçim gibi iki temel ihtiyacının dahi devlet patronlarının elinde olması ve onların patronaj ilişkisine sokulması anlamına gelmektedir (Egemen, 2006: 275). İkinci olarak ise, aşağıda da değinileceği gibi, Rumlardan kalan kaynakların sonuna gelindiğinde patronaj ilişkisinin bu sefer başka kanallar üzerinden yeniden üretilebilmesi ve uzun yıllar devam ettirilebilmiş olmasıdır.

Vatandaşlara dağıtılan malların "tahsis" niteliğinde olması, yani "tapulanma" durumunun olmaması, bunların hükümet tarafından istenildiği zaman geri alınabilmesini mümkün kılmıştır. Dolayısıyla Türkiye'den gelen göçmenlere, Rumlardan kalan gayrimenkullerin dağıtımı yoluyla verilen teşvikler, göçmenlerin tam anlamıyla üzerinde rahatlıkla tasarrufta bulunabilecekleri bir sermaye oluşturmamıştır. Bir anlamda "eğreti mülkiyet sahipliği" olarak nitelendirilebilecek olan bu durum, Türkiyeli göçmenlerin geleceklerinden emin bir şekilde Kıbrıs Türk toplumsal hayatına eklemlemelerini güçleştiren bir faktördür. Göçmenlere verilen ev, tarla, arazi gibi mülklerin birer tahsis olması- yani tapulu mal olmaması- ve bu işlemin de iktidarda bulunan parti tarafından kontrol edilmesi, göçmenlerin tahsis sahibi olmalarını iktidar kanallarıyla kurdukları ilişkilerin niteliğine göre kimi zaman kolaylaştırmakla birlikte kimi zaman da iktidarın doğrudan tasarrufları neticesinde elinde bulunanı da kolayca kaybetme riskini beraberinde getirmiştir. Örneğin 1975 yılında Türkiye'den gelip Girne'ye bağlı Kayalar köyüne yerleşen göçmenlerin 1988 yılında yaşadıkları, Türkiyeli göçmenlerin mülkiyet bağlamında diken üstünde olma durumunu oldukça net bir şekilde gözler önüne sermektedir. O dönem iktidarda bulunan UBP-YDP koalisyon hükümeti, Haziran 1987 tarihinde aldığı bir kararla, Kayalar köyünde oturan Türkiyeli göçmen 23 aileye ait toplam 125 dönüm araziye turistik tesis yapılması amacıyla ünlü iş adamı Asil Nadir'e vermiştir. Hükümet aldığı bu kararı, 6 ay sonra göçmen köylülere bildirmiştir ve böylesi bir karardan haberdar olmayan köylüler tüm araziye ekmişlerdir. Nisan ayında gelen bir sondaj makinesi ise ekili araziye girerek yaklaşık 40 dönümlük bir alanı dolaşmış ve ekinleri ezmiştir. Ada'daki varlık nedenleri zaten kendilerine tahsis edilen teşvik mahiyetindeki mal-mülk olan göçmenlerin ellerinden arazilerinin bu şekilde rahatlıkla alınabilmesi, köyde ciddi tepkiye neden olmuş, köylüler Türkiye'ye geri gönderilmeyi talep etmişlerdir (Halkın Sesi, 8 Nisan 1988). Benzer bir başka örnek, 1990 yılında bu sefer Türkiyeli göçmenler ve Kıbrıslı Türklerin beraber yaşadıkları Esentepe'de olmuştur. Yine Asil Nadir'in köylülerin elinden köy civarındaki sahil ve bahçeleri zorla alması üzerine köylüler ayaklanmış ve polis olaylara müdahale etmiştir (Yenidüzen, 3 Mart 1990). Zorla el koyma olaylarının yaşanmasından sadece beş ay sonraysa dönemin başbakanı Derviş Eroğlu, Gazimağusa-Maraş bölgesinde Türkiyeli göçmenlere yaptığı konuşmada; herkesin 'tuttuğu' ev ve bahçenin kendi malı olduğunu belirterek, tahsisten faydalanmış göçmenlerin ellerinden hiç kimsenin bu malları alması yetkisinin olmadığını ifade etmiştir (Yenidüzen, 2 Eylül 1988).

Elbette Rumlardan kalan malların paylaşımı sonucu ortaya çıkan güvensiz mülkiyet durumu sadece Türkiyeli göçmenlere has bir durum değildir (Ortam, 1998). Ancak göçmenler yerlilere oranla her zaman daha savunmasız durumdadırlar. Diğer yandan Kıbrıslı Türklerle ya güneyde bıraktıkları malların karşılığında ya da mücahitlik hizmetlerinden dolayı bir tahsis yapıldığı için, mülkiyetlerini bir hak olarak savunmaları göçmenlere nazaran her zaman daha kolaydır. Diğer

bir ifadeyle, göçmenlerin kendilerine teşvik olarak vaat edilen mallar üzerinde güvenli ve gelecekte emin bir şekilde tasarrufta bulunabilme şansı yoktur. Örneğin, Türkiye'den gelip Güneşköy'e yerleşen Keşefli ailesi; tedavi için iki-üç ay Türkiye'ye gittiklerinde evlerinin ellerinden alındığını belirtmiştir (Yenidüzen, 4 Mart 1990). Göçmenlere dağıtılan arazilerin devlet tarafından ellerinden alınması ya da küçültülmesi, bu kaynakların "rezerv" arazi olarak yeniden bir havuzun içine alınması ve siyasal destek karşılığında tekrar dağıtım kanallarının içine sokulması anlamına gelmektedir. Bu yeniden dağıtımda büyük oranda belirleyici kriter ailenin büyüklüğü yani seçimlerde sağlayacağı oydur. Dolayısıyla büyük göçmen ailelerin her dönemde devlet ve onu temsil eden partiyle ilişkileri iyi olmuştur. Bu noktada yine belirtilmesi gereken bir husus da memurlar tarafından yürütülen iskân ve dağıtım işlerinde yerli Kıbrıslı Türklerin 'tanıdık' bulmasının daha kolay olduğudur. Ancak bu durum Türkiyeli göçmenlerin bu türden bağlantılar kuramadıklarını elbette göstermez. Türkiyeli göçmenlerin bir kısmı, ilk yıllarda özellikle Türkiyeli yetkilileri araya koyarak kendilerine tanınandan daha fazla arazi elde edebilmişlerdir. Elbette burada Ada'ya daha önce gelenlerin, daha sonra gelenlerden daha 'şanslı' olduklarını söylemek mümkündür.

Büyük çoğunlukla tarım iş gücü olarak Ada'ya gelen Türkiyeli göçmenler buradaki yıllarında, yerleştirildikleri köylerde kendilerine tahsis edilen arazilerde, geçimlik diyebileceğimiz bir üretim faaliyeti içinde olmuştur. Yine bu dönemde göçmenler; Türkiye tarafından karşılanan yardım fonlarıyla maddi olarak kısmen desteklenmiş, erzak dağıtılmış, Rumlardan kalan eşyalar da zaman zaman göçmen köylülere aktarılmıştır. Göçmenleri Ada'da tutmaya yönelik bu türden destekler 1970'lerin sonuna kadar sürmüştür: Bu yıllardan sonra, nispeten gelen yardımlara bağlı olarak yaşamalarını idame ettiren göçmenler ciddi anlamda ekonomik zorluklarla karşılaşmıştır. Bu, önemli miktardaki göçmenin Ada'yı terk ederek Türkiye'ye geri dönmesine neden olmuştur. Diğer yandan zamanında sulu arazi olarak verilen az miktarda arazi, hem su kaynaklarının yanlış kullanılması hem de kuraklık yüzünden tükenmesiyle oldukça azalmıştır. Mevcut olan su kaynaklarının da siyasal ilişkiler vasıtasıyla oy potansiyeli taşıyan büyük gruplara yönlendirilmesi sonucunda başlangıçta sulu arazi olarak tahsis edilen arazilerin bu niteliği kaybolmuştur. Sonuçta Türkiyeli göçmenlerin önemli bir kısmı ya yarıcı olarak ya da Güzelyurt'taki bahçelerde narenciye işçileri olarak çalışmaya başlamıştır. Ancak, vatandaş olan ilk grup göçmenler sigortalı işçi olarak çalıştıkları için, KKTC sermayesi daha ucuz iş gücünü Türkiye'den kaçak iş gücü getirerek sağlamaya başlayınca, göçmenlerin ekonomik durumlarında bir düzelme olmamıştır. Göçmenlerin daha iyi bir gelecek kaygısı çoğunlukla kendilerinden sonraki kuşaklar içindir. Bu kaygıyı tetikleyen en önemli unsurlardan biri, Türkiyeli göçmenlerin Kıbrıslı Türklerle kendilerini mukayese ettiklerinde yaşadıkları dışlanmışlık hissidir. Gerçekten de göçmenler Ada'da tutunmaya çalışırken Kıbrıslı komşularının hızlı bir biçimde toplumda yükseldiklerini, kendileri gibi tarlada çalışmadıklarını ve devlet memuru olabildiklerini görmüşlerdir. Bu, giderek Türkiyeli göçmenlerle Kıbrıslı Türkler arasındaki toplumsal makasın daha da açılması anlamına gelmiştir:

"Ayrışamamız belki başlangıçta yoktu ama 1980'lerin ortasından itibaren yerleşmeye başladı. Mesela devlette istihdam edilenlerin hep Kıbrıslı olması. Türkiyelilerin özellikle devlette istihdam edilmemeleri, hademe bile yapılmamaları ama buna karşılık da Kıbrıslı komşuların seri bir şekilde devlette memur edilmeleri. Hele bir tanesi var hatırlıyorum; psikolojik sorunları olan bir kişi vardı köyde, apar topar polis yapıldı. Ertesi ay malulen emekliye çıkarıldı. Ya da mücahitlik puanı olanlar hızlandırılmış ya da birkaç yılı doldurularak 35'li yaşlarında sanırım emekliliğe sevk edildiler. Bu şekilde yerlilerin bir an önce sosyal güvenceye ya da kamu güvencesine kavuşturulmalarına rağmen Türkiyeli göçmenlerin orta yerde kalmaları sanırım biz yabancıyız bilincine düşmemize yol açtı."
(Özekmekçi, 2020: 152)

Ada'ya geliş nedenleri temelde ekonomik beklentiler olan Türkiyeli göçmenler için bu beklentilerini gerçekleştirebilmenin yolu, resmî düzlemde konumlandırıldıkları tarımsal iş gücü olarak kalmakla mümkün olamamıştır. Dahası Kıbrıslı komşuları hem zenginleşip hem de memurluk gibi sabit bir gelire sahip olabildikleri bir toplumsal konuma yükselirken göçmenlerin kliental ağlara

eklemlenememiş önemli bir kısmı neredeyse yerinde saymıştır. Özellikle kırsal alanda, harekâttan sonra neredeyse eşit düzeyde olan göçmen ve yerli nüfusun ekonomik koşulları, giderek göçmenler aleyhine farklılaşmaya başlamıştır. Bu noktada, göçmenlerin Ada'ya ilk gelişlerinde eğitim seviyelerinin düşük olmasından dolayı memur olamadıkları kabul edilse bile göçmenlerin mülkiyet durumlarından kaynaklanan açıkça görülen dezavantajları vardır. Zira memur olamadıkları yerde, az biraz sermayeyle ticarete atılmaları ihtimal dâhilinde görünse de bunun gerçekleşmesi için gerekli olan sermayeye çok az kişi sahip olabilmıştır. Bunun yine mülkiyet durumlarından kaynaklanan bir yanı da vardır. İpotek ettirebilecekleri mal-mülklerinin tapusu (*koçanı*) olmadığından bankalar göçmenlere kredi vermemektedir, devlet memuru tanıdıkları da olmadığından göçmenler sabit gelirleri olan kefil de gösterememektedirler. Bununla birlikte, her şeye rağmen çeşitli yollardan sermaye bularak tarım iş gücü statüsünden 'sıyrılan' göçmenlerin de olduğunu saha çalışmaları ortaya koymaktadır. Ancak bunlar da kendi yükselişlerinin "bir yere kadar" olduğunu belirtmekte, Türkiyeli oldukları için önlerinin kesildiğini düşünmektedirler:

"Buraya gelen göçmenler çıplak da gönderilmedi, buraya gelen göçmenlere ev verildi, toprak verildi bir dönem işte işe erzak verildi hatta bir dönem nakit para da verildi. Ben çocukta çok net hatırlamıyorum ama kamyonların gelip elbise döktüğünü, içinden elbiseler seçildiğini, bunların da Rumlardan kalan ganimetlerden yapıldığını biliyorum. Yani buraya çıplak gönderilmemesine rağmen bugünkü gelinen aşamada bir şey var, bu başarısızlığın bir nedeni olmalı. Buraya bu kadar insan geldi ama 35 yıl sonra baktığında bizim nesil de dâhil olmak üzere elle tutulur bir şey yok. Hadi ilk gelenler tarım iş gücü olarak geldi, hadi onlar olmadı diyelim, bir sonraki nesil... Bunun altında siyasi olarak etkin olmaması yatıyor, bu durum sosyal entegrasyonu da engelliyor. Ben ilk geldiğimde çok defa düşündüm 75'te geldiğimizde onlar da köylüydü, onların bile şehirleri çok sınırlı. İlk 75'te bile bugün şehirlerde dükkân sahibi olanların bile büyük çoğunluğu köyden gelmedir. Şehirli değildir. Kaldı ki köydeki bütün Kıbrıslılarla aramızda baktığınız zaman sosyal yapı olarak dini ibadetler dışında bir fark yoktu bana göre. Hepsi çiftçiydi, iki taraf da fakirdi, iki taraf da çok çocuklu aileydi. Ama yani bir fark yoktu. Bizim açımızdan. Kıbrıs'a ilk geldiğimizde kendi açımızdan vasıfsız köylüyüz, neticede tarım işçisiyiz. Tarım işçisi derken, çifti çubuğu arzisi geniş olan şeylerden de değil. Karadeniz'in dağ köylerinden gelmiş vasfı bu olan insanlar. En niteliksiz işleri yapabiliydik onları yaptık narenciye ameleliği. Bir müddet sonra narenciye ameleliğinde para olduğu Türkiye'deki ardılarımız tarafından da fark edildi ve onlar peyderpey eşi-dostu, akrabası da olan narenciye sektöründe çalışmaya geldi. Daha az para talep ettiler, sosyal sigorta istemediler. İşveren onları tercih etti, işveren benim akrabam olduğu halde. Ben ne yaptım bu sefer inşaat sektörüne kaydım, inşaat sektöründe istihdam edilebilirim. Bir müddet sonra Türkiye'den gelen ardılımın da ardılı narenciyeeye geldi, benim ardılım inşaatla kaydı; ben otele kaydım. Böyle gele gele tabi neticede Kıbrıslı "kablunun ucundaydı" tak diye İngiltere'ye gitti. Tak diye devlete geçti, devlet bunları aldı aldı soğurdu, bu sefer bizimkiler devlet kapısına kadar çıkınca zaten devlet dolmuştu şişti kaldı." (Özekmekçi, 2020: 155-156).

Göçmenlerin tümünün yaşanan süreci bu şekilde net anlamlandırması beklenemez. Zihinlerde kodlanan yaşanmışlıklar, Türkiyeli göçmenlerin kendilerinin olmasa bile kendilerinden sonra gelen kuşakların hâlâ ayrımcılığa uğradıklarını düşünmelerine neden olmaktadır. Gerçekten de göçmenlerle yürütülen saha çalışmalarının azımsanmayacak kısmında, günümüzde ya kendi çocuğunun ya diğer bir göçmen komşusunun ya da tanıdığıın Türkiyeli olduğu için devlet memurluğuna alınmasına yönelik yaygın bir kanaat ortaya çıkmaktadır.

13.7. SORUNLARDAN BİR ÇIKIŞ STRATEJİSİ OLARAK TÜRKİYELİ GÖÇMEN PARTİLERİ VE SİYASET

Kıbrıs Türk Federe Devleti'nde Türkiyeli göçmenleri doğrudan kendi seçmen tabanı olarak gören ve Türkiyeli göçmen partisi olarak adlandırabileceğimiz siyasal partilerin kuruluşu, 1978'in sonlarından itibaren görülmeye başlanır ve bu tesadüfi bir tarih değildir. Her şeyden önce, Türkiyeli göçmenlere devlet tarafından yapılan iki senelik aynı ve maddi yardımlar sona ermiş ve dolayısıyla da göçmenlerin artık bir düzen kurması ve kendi ayakları üzerinde durmaları gerekmiştir. Bunun

yoluysa göçmenlerin kliental ağlara bir şekilde eklenerek “pastadan” pay alabilir hâle gelmelerinden geçmektedir. Fakat bu durum, tüm Türkiyeli göçmenlerin aynı derecede başarma şansı olan bir durum değildir. Göçmenlerin bu dönemde açığa çıkan ekonomik sorunlarına yine bu dönemde kendini hissettirmeye başlayan iskândan kaynaklanan hayal kırıklığını da eklemek gereklidir. 1977’de İskân Yasası’nın (İTEM) çıkmasıyla birlikte paylarına düşen araziden memnun olmayanlar, Kıbrıslılara ayrıcalık tanındığını düşünenler ve dağıtılan arazilerin göçmenlerin istedikleri gibi tasarruf edemeyecekleri eğreti mülkiyet biçiminde olması Türkiyeli göçmenler arasında bir huzursuzluk kaynağı olmuştur. Dolayısıyla 1976 seçimlerinde çok büyük oranda (%67.29) merkez sağı temsil eden Ulusal Birlik Partisi ve Denktaş’a yönelen Türkiyeli göçmen seçmenler arasında bir tatminsizlik oluşmuştur.

Göçmenlerin seçimlere katılan ilk partisi olan Türk Birliği Partisi’nin (TBP) 1980’de kuruluşuna kadar, tabela partisi olmaktan öteye gidemeyen iki parti kurulmuştur. Bunlardan ilki 1978 yılında emekli bir hava subayı olan Selahattin Öztokatlı tarafından kurulan Demokratik Parti, diğeri ise yine emekli bir subay olan Özer Ergene tarafından kurulan İslah ve Refah Partisi’dir. Her ne kadar bu iki parti herhangi bir varlık gösterememiş olsalar da bizlere Türkiyeli göçmenler ve Kıbrıs Türk siyaseti hakkında önemli ipuçları vermektedir. İlk göze çarpan özellik olarak her iki siyasi partinin de başında emekli subayların olmasıdır. Bu durum, geniş bir perspektiften bakıldığında sadece bu dönemde kurulan Türkiyeli göçmenlerin tabanını oluşturduğu partilerin bir özelliği değil, daha sonradan kurulan ve belirli bir güce erişen Türk Birliği Partisi ve Yeni Doğu Partisi’nde de görülen bir olgudur. Çoğu zaman emekli subaylar; mesleklerinden kaynaklanan toplumsal saygınlıktan ve eğitilmiş olmalarından dolayı hem Türkiyeli göçmenleri yönlendirme kapasitesine sahiptirler hem de göçmenler açısından da iş bitirebilen kişiler olarak görülmektedirler. Diğer yandan, Harekâttan sonra Türk askerinin KTFD yönetiminde önemli bir ağırlığının olması ve 1980’den sonra Türkiye’de de askerî bir yönetim kurulması göçmenlerin siyasal örgütlenmesini etkileyen önemli bir olgu olduğunu düşündürmektedir (Özekmekçi, 2020: 170)

TBP deneyimi, kısa zamanda özellikle Türkiyelilik ağı üzerinden örgütlenerek, kliental ilişkiler üzerinden işleyen Kıbrıs Türk iç siyasetinde belirli bir pazarlık gücüne sahip olarak “pastadan pay” alabilme ve böylelikle göçmenleri yeni yerlerinde tutunabilme stratejileri bakımından oldukça önemlidir. Nitekim TBP’nin temelinde; dışlanmışlık paydasında örgütlenerek taleplerini dile getirme ihtiyacı hisseden Türkiyelilerin kurduğu “Göçmenler Derneği” yer alır. Göçmenler Derneği’nin temel kuruluş gayesi ekonomik, sosyal ve siyasal şartların ağır olmasına rağmen herhangi bir siyasal etkinlikte bulunmaktan ziyade göçmenlerin sıkıntılarını gerek Türkiyeli gerekse Kıbrıslı Türk yetkililere anlatma ihtiyacı olduğu ifade edilmektedir (Özekmekçi, 2020: 174). Dernek faaliyetlerinin, Türkiyeli göçmenler arasında özellikle hemşehrilik bağları üzerinden yaygınlaştığı ve örgütlülüğün siyasal iktidara talepleri iletilenmenin yegâne yolu olduğunun adeta keşfedildiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Göçmenler Derneği, Kıbrıs Türk toplumundan çoğunlukla fiziki olarak yalıtılmış olan, kültürel ve ekonomik olarak da dışlanmış Türkiyeli göçmenlerin yetkililer nezdinde kendilerini muhatap olarak kabul ettirebilecekleri bir çıkış yolu olmuştur:

“Türkiye’den bir heyet geldiğinde, bu heyetle görüşmek için protokolde yer almanız gerekiyordu. Eğer bir sivil toplum örgütü ya da bir siyasal parti değilseniz gelen heyetle görüşemiyordunuz. Görüşseniz bile, bu görüşme kişiden kişiye görüşme şeklinde olmaktadır, yani iki kurum arasındaki bir görüşme şeklinde değil. Dolayısıyla Göçmenler Derneği, ihtiyaçtan kaynaklanan bir oluşum oldu.” (Özekmekçi, 2021: 174).

“Türkiye’den geldikten sonra baktık ki muazzam bir dışlama var. Devlet dairesine gidiyorsun mesela, -tabi biz de çok alınganlık yapmış olabiliriz o dönem ama- bir Kıbrıslının işi daha önde giderdi. Dairede çalışan memur ya onun okul arkadaşıdır ya silah arkadaşıdır ya akrabasıdır. Bankadan kredi alacaksın, kredi alamıyorsun. Bir sürü engeller vardı. Okumuş çocuğumuz da yoktu bizim, onlarda vardı. O sırada bir dernek oluşturduk Göçmenler Derneği adı altında. (...) Daha sonra partileşme gündeme geldi (...) Şimdi bizi burada buna mecbur eden o günkü ezikliğimizdir.” (Özekmekçi, 2021: 174-75).

Göçmenler derneğinin bir siyasal parti şeklinde örgütlenmesine yönelik dönüşümünü sağlanırsa, Ada'ya tarım iş gücü olarak değil kendi inisiyatifleriyle gelmiş, belirli sermaye birikimine sahip ve bunu arttırmanın ya da siyasal getiriye dönüştürmenin yollarını arayan kişilerdir. Yeni kurulan göçmen partisi; Denktaş'ın Ulusal Birlik (UBP) söylemine karşı daha geniş bir Türk birliğine vurgu yapıyor, amblemini de Türkiyelilerin köylülüğünden ilhamla tarlasını süren çiftçi şeklinde belirleyerek iktidar partisine karşı göçmen oyları için bir alternatif oluşturuyordu. Parti kurmak, Türkiyeli göçmenlerin örgütlenmeleri açısından gerekli olan maddi olanaksızlıklar kadar aşmaları gereken bir başka engelin daha olduğunu da ortaya koymuştur. Ülke siyasetinde UBP'nin belirlediği makbul sınırlar içinde hareket etmemek; Denktaş'ın partinin kurucularına yönelik aldığı ama Türkiye'nin araya girmesiyle gerçekleşmeyen "sürgün" kararında olduğu gibi göçmenlerin pekâlâ Ada'dan geri gönderilmelerine yol açabilirdi. Nitekim TBP gibi ayrı bir göçmen partisinin varlığı sadece 1981 seçimlerine has politik iklim altında bir tehdit değil, aynı zamanda sık sık vurgulanan Kıbrıslı Türkler ve Türkiyeli göçmenler yani Kuzey Kıbrıs ve Türkiye arasındaki bütünleşik ve organik bağın da aslında fiiliyatta kurulamamış olduğunu göstermekteydi. Dolayısıyla Ada sağının en önemli meşruiyet temeli olan Türk milliyetçiliğini ve buna dayanan sistemi sarsma potansiyelini de içinde barındırmaktaydı. Bu durumun büyük çoğunluğu sağ eğilimli olan Türkiyeli göçmenlerin, siyasal entegrasyonu için en önemli gerilimi teşkil ettiği söylenebilir. Bir yandan büyük Türk ailesinin ferdi olmakla övünen bir iktidarın altında yaşamak ama diğer yandan tam da bu iktidarın kendi sorunlarını kökleştiren sistemin belkemiğini oluşturduğunu fark ederek ve buna karşı çıkmaya çalışarak o büyük aileyi bölen konumuna düşmek.

1981 genel seçimlerinde yüzde 5,6 oy alıp barajı geçerek 1 milletvekili çıkaran TBP, önce UBP'nin kurduğu azınlık hükümetini desteklemiş ve daha sonra bu hükümetin güvensizlik oyuyla düşmesinden sonra kurulan UBP-DHP-TBP koalisyonunda yer almıştır. Parti genel başkanı İsmail Tezer bu kabinede Devlet ve Sosyal İşler Bakanı olarak görev almıştır. Bu durum, çok parçalı haldeki Kıbrıs Türk siyasal yaşamında, örgütlenen Türkiyeli göçmen oylarının hükümetin kurulmasında belirleyici bir rol oynayabileceğini açığa çıkarmıştır. 1981 seçim sonuçları ayrıntılı incelendiğinde Türkiyeli göçmen köylerindeki sağ oyların yaklaşık yüzde 30 UBP, yüzde 30 Türk Birliği Partisi arasında bölündüğü, Mağusa'da yer alan beş göçmen mahallesindeyse yüzde 60 oy oranını yakaladığı görülmektedir (Hatay, 2005: 28). Kır ve kent arasında böylesine bir farklılaşmanın iki önemli nedeni olduğu bu noktada ileri sürülebilir. Bunlardan ilki TBP'nin *-ve aslında bundan sonra göçmenlere dayanacak bütün partilerin-* Mağusa merkezinde kurulmuş olması ve şehir merkezinde daha rahat örgütlenbilmesidir. 1981 yılının koşulları göz önünde bulundurulduğunda, köylere ulaşım hem zor hem de finansal açıdan kendi ayakları üzerinde durmak zorunda olan bir parti için oldukça masraflıdır. Diğer yandan köylerde yaşayan seçmenler özellikle ya iskân sorunlarının çözümü için beklentisi olan seçmen grubudur ya da bu sorunlarını daha baştan UBP ile temas kurarak halletmiş ve minnet duygusu içinde olan insanlardır. Dolayısıyla, sorunları olan köylü göçmen seçmenin büyük oranda; arkasında herhangi bir maddi destek olmayan, yeni kurulan bürokrasiye eklenmemiş bir partiye oy vermektense bu sorunlarını halletmesini umduğu partiye oy vermesi anlaşılır gözükmemektedir. Zira, büyük oranda sağ profile sahip göçmenlerin oy tercihlerindeki esas belirleyenin; ekonomik beklentiler ve bu beklentiler üzerinden daha önce kurulmuş *-ya da kurulamamış-* ilişkiler olduğu ileri sürülebilir. Harekâttan sonra ortaya çıkan atmosferde, yeni kurulmaya çalışılan bir devlet bürokrasisi tarafından yürütülen tüm idari işler, Denktaş'ın himayesi altında UBP tarafından görülmektedir. Dolayısıyla UBP'ye yakın olmak, çalışmanın daha önceki bölümlerinde de belirtildiği gibi, pastadan daha fazla pay alabilmek ya da önde gelen aile reislerinin kendilerine mikro iktidar alanları yaratabilmesi anlamına gelmiştir. TBP'nin ortaya çıkışından önce iktidar partisi ile bu türden bir ilişki kurabilenler, pastadan pay alabilenler ya da pay alma ümidi taşıyanlar; seçimlerde UBP'yi desteklemeye devam etmiştir. Paylaşımın dışında kalanlarsa büyük oranda TBP'de toplanmıştır. Saha çalışması sırasında bu argümanı destekleyen birçok örnekle karşılaşılmıştır (Özekmekçi, 2020: 182-185).

Türk Birliği Partisi'nin aksine 1984 yılında kurulan ve 1994 yılında Demokrat Parti'yle birleşen Yeni Doğu Partisi'nin (YDP) ortaya çıkışı bir taban hareketinden ziyade farklı bir "siyasal projeye" dayanır. YDP, kendilerini ikinci sınıf vatandaşlar olarak hisseden Türkiyeli göçmen nüfusun kendi arasında örgütlenerek ortaya koyduğu ve 1981 seçimlerinde açığa çıkan tepkinin; Türkiye'nin müdahalesi ve Denktaş'ın da isteğiyle daha "derli toplu" bir kanalda yürümesi için atılan adımların bir sonucudur. Partinin kuruluşu, Türkiye Büyükelçiliği binasında, dönemin büyükelçisi İnal Batu'nun başkanlığında gerçekleştirilen ve Türkiyeli göçmenlerin kurdukları farklı partilerin temsilcilerinin ve göçmen ailelerin ileri gelenlerinden 63 kişinin bir araya geldiği gizli bir toplantıda Türkiyeli göçmenlerin siyasette etkin olan isimlerine bildirilmiştir (Özekmekçi, 2020: 195).

Günümüzde Türkiyeliler ve KKTC siyaseti denildiğinde hâlâ ilk akla gelen siyasal oluşum olan ve 2016 yılından itibaren bu sefer Yeniden Doğu Partisi adıyla siyaset sahnesine çıkan bu parti; Türkiyeli göçmenlerin yerlilerden ayrı örgütlenerek taleplerinin bir kısmını karşılayabildikleri tek harekettir. Bu noktada 1981 seçimleriyle bir şekilde iktidara ortak olabilmeye becerisini göstermiş, seçmen tabanı arasında nispeten bir örgütlülük düzeyine ulaşmış ve Türkiyeli göçmenleri temsil ettiğini açıkça dile getiren bir parti zaten varken, Türkiyeli göçmenlerin Türkiye eliyle bir parti etrafında yeniden örgütlenmesine neden ihtiyaç duyulduğu sorusu gündeme gelmiştir. Soruya verilebilecek olan yanıtlar birden fazladır ve aranan cevap hem Kıbrıs iç siyasal hayatının seyrinde ortaya çıkan gelişmeler ile Türkiye'nin dış politik beklentileri hem de Türkiyeli göçmenlerin kendi içlerindeki farklılaşmaların yol açtığı sonuçların tarihsel kesişme noktasını ifade etmektedir. Türkiyeli göçmenlerin 'içinden' bakıldığında TBP'nin örgütlenme düzeyi sınırlı düzeyde kalmış ve dahası parti kendi içindeki hiziplerle boğuşmaktadır. Partinin kurucu genel başkanı partiden ihraç edilmiş ve ayrı bir parti kurmuştur. Esas göçmen "damarı" hâlâ TBP çevresinde örgütlenmiş olmakla birlikte göçmen hareketi eski heyecanından yoksun kalmış ve göçmenlerin hâlâ çözülmemiş sorunları da düşünüldüğünde yeni bir hareketin ortaya çıkarılmasında uygun bir zemin tabanda mevcuttur. Diğer yandan 1981 seçimlerinin açığa çıkardığı gibi TBP, şehirde yaşayan göçmenlerin çoğunluğunun desteğini sağlayabilmiş olmakla birlikte göçmen nüfusun belkemiğini oluşturan kırsalda bunu sağlayabilmiş bir parti değildir. Dolayısıyla gerek TBP'nin kendi içinde gerekse etkinliği olmayan diğer göçmen partilerinde, daha geniş kitlelerin Türkiyeli göçmenleri temsil eden bir parti etrafında nasıl toparlanabileceği üzerinde düşünülmekteydi. YDP'nin ortaya çıkışında belirtilmesi gereken önemli bir faktör de Türkiye'deki siyasi iktidar değişikliğidir. TBP'ye hâkim milliyetçi kadro ile Türkiye'deki o dönemki askerî rejim arasında organik bir ilişki olduğu net bir şekilde kanıtlanabilmekten uzaktır. Bununla birlikte Türkiye'deki askerî yönetimin TBP'ye bakışının; Federe Devlet şartları içinde bir tür müsamaha gösterme ya da en azından Ada'daki milliyetçi hissiyatı canlı tutacak yedek güç şeklinde olduğu ileri sürülebilir. YDP'nin 1984 yılında kuruluşundaysa Türkiye'de artık 1980 darbesi sonrası ilk genel seçimler gerçekleştirilmiş, ANAP iktidarı dönemi başlamış ve siyasal alanda nispi bir sivilleşmenin önü açılmıştır. Tüm bu tali faktörlerin etkisini göz ardı etmeden, YDP'nin Türkiye tarafından kurdurulmasının esas eksenini 1983 yılında KKTC'nin bağımsızlığının ilan edilmesiyle başlayan yeni dönemin iç dinamiklerinde bulmak mümkündür. 1981 seçimlerinde yüzde 51,7 oy oranıyla Federe Devlet Cumhurbaşkanlığını birinci turda kıl payı kazanan Rauf Denktaş, KKTC'nin ilanından sonra gerçekleşecek ilk seçimlerde nispeten daha rahat seçilmesi için Türkiyeli göçmenlerin blok oyuna ihtiyaç duymaktadır. Buna Kurucu Meclis'teki Anayasa tartışmalarında ve nihayetinde referandumda ihtiyaç duyulan destek düşünüldüğünde Türkiye kökenli milletvekillerinin kurucu mecliste ayrı bir çatı altında toplanması ihtiyacı daha berraklaşmaktadır. Bu 'ihtiyaç' sadece Rauf Denktaş'ın değil, aynı zamanda başkanlığa, 'taksimci'liğe karşı çıkan herhangi bir sol adayın seçilmesinden çekinen Türkiye için de geçerlidir. Göçmenlerin Türk Birliği Partisi etrafında örgütlendiği 1981 seçimlerinde herhangi bir aday destekleme yönünde parti kararı alınmamıştır ve o dönemde sosyal demokrat TKP'nin aday Ziya Rızkî'ya Türkiyeli göçmenlerden azımsanmayacak bir oy gitmiştir. Dolayısıyla 1985 seçimlerine kadar Türkiyeli göçmenler arasında UBP'ye ve onunla özdeşleşen Denktaş'a duyulan tepkiselliğin denetim altında tutulması Türkiye açısından da önemlidir.

Böylesine bir anahtar rol oynayacak partinin başına geçirilecek ismin hem göçmenlerle yakın teması olan hem de Kıbrıslı Türklerle iç içe olan biri olması gerekmektedir. Göçmenlerin siyasal taleplerini dile getirecek, ama bunu örneğin İsmail Tezer'in yaptığı gibi yoğun bir Türkiyelilik söylemi üzerinden kurmayan, Türkiyeli-Kıbrıslı ayrımını ortadan kaldırabilecek ideal bir genel başkanın olması gerekmektedir. YDP'nin ilk genel başkanı olan Aytaç Beşer'in hayatına daha yakından bakıldığında bu denge kendini oldukça net bir şekilde belli etmektedir. Kıbrıs Harekâtı sırasında Türkiye'de kurulan ilk personel hizmet taburu sefir subaylığını yürüten Beşer, Harekât sonrasında Ada'ya göçmenlerle yakın temasta bulunacağı Sivil Savunma uzmanı olarak gelmiş ve 1979'a kadar bu görevi yürütmüştür. Partinin kuruluşunda Beşer'in YDP'nin özellikle ayrımcı davranışlara karşı olacağı ve Rauf Denktaş'ı bütün gücüyle desteklemeyi bir görev bileceği yönündeki açıklamaları, YDP'nin yukarıda belirtilen misyonuna işaret etmektedir (Halkın Sesi, 1 Şubat 1984).

Göçmenlerin bir parti etrafında daha güçlü bir şekilde örgütlenmeleri KKTC siyasal hayatında önemli bir kırılma yaratmıştır. Bu kırılmanın iki boyutu olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki ve en önemlisi YDP'nin ortaya çıkışının toplumsal ayrımcılık tartışmalarını tetiklemesidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiyeli göçmen partilerinin kendi meşruiyetlerini sağlamak için kullandıkları en büyük argüman göçmenlerin toplumsal ve siyasal ayrımcılığa maruz kaldıklarıdır. Ancak partileşmeyle birlikte özellikle sol muhalefetin tepkisi de Türkiyelilerin ayrımcılık temelinde bir örgütlenme peşinde oldukları yönündedir. İkinci olarak ise, o zamana kadar genellikle siyasal hayatta görmezlikten gelen göçmenlerin diğer partiler tarafından giderek daha çok politik özneler olarak kabul edilmeye başlanmasıdır. Ancak bu olgu özellikle sol açısından, YDP'nin bağımsızlığını ilanından sonra KKTC'yi tanıyan tek devletin elçiliğinin ülkenin iç siyasal yaşamını etkilemek amacıyla bir parti kurdurmuş olması olgusunun gölgesinde kalmıştır (Adalı, 8 Temmuz 1985). Ayrımcılık iddiaları ve partinin Türkiye'nin müdahalesiyle kurulmuş olması, YDP'nin başlangıçta KKTC siyasal yaşamının meşru bir aktörü olarak kabul edilmesini güçleştirmiştir (Halkın Sesi, 23 Mart 1988).

23 Haziran 1985 tarihinde düzenlenen genel seçimlerde yüzde 8,8 oy alan YDP, Meclise 4 milletvekili göndermiştir. Ortaya çıkan meclis aritmetiği sonucu koalisyon kurulması gündeme gelmiş ve UBP ile TKP arasında hükümet kurulmuştur. YDP Türkiyeli göçmen köylerinde yüzde 47 civarında oy alırken, Kıbrıslı Türkler arasında kayda değer bir destek bulamamıştır. Bunun en önemli anlamı, her ne kadar parti yönetimi o dönem için bunun aksini ısrarla savunmaya çalışsa da YDP'nin Kıbrıslı-Türkiyeli ayrımını aşamadığı ve sadece göçmenlerin desteklediği bir parti olarak siyaset sahnesinde yer aldığıdır. Diğer yandan, 1981 seçimlerinin göçmen partisi durumundaki TBP'nin göçmen köylerinde aldığı oyun yüzde 30 civarında olduğu hatırlandığında, geçmişe oranla çok daha fazla göçmenin mevcut siyasal partilerden 'umudunu kestiği' ve alternatif arayışına giriştikleri tespiti yapılabilir. TBP'ye oranla Elçilik üzerinden Türkiye'nin desteğini almış ve daha iyi örgütlenmiş bir göçmen partisinin, "siyaseten iş bitirebilme" konusunda seçmenlere daha fazla güven verdiği bu noktada belirtilmelidir. YDP'nin göçmen tabanında bu kadar taraftar toplaması ve seçimlerde başarı sağlaması; sadece Türkiye'den herhangi bir siyasi partinin destek vermesi/vermemesiyle açıklanabilecek bir olgu değildir. Nitekim YDP, eski UBP'liler kadar daha önceki seçimlerde TKP çizgisindeki sola oy verenlerin de toplandığı heterojen bir kitle partisi görünümündedir (Veziroğlu, 1985). YDP'nin kuruluşuyla birlikte hem daha sıkı bir örgütlenmeye hem de Türkiye ile doğrudan ilişki kurma imkânına kavuşan Türkiyeli göçmenler, sorunlarını daha derli toplu ifade etme imkânını bulmuşlardır.

1985 seçimlerinden sonra kurulan UBP-TKP koalisyonu; UBP'nin hazırladığı ama büyük ölçüde Türkiye Hükümetinin tavsiyesiyle hazırlanan ve ekonominin liberalleşmesine yönelik paket yüzünden yaklaşık bir yıl sonra dağılmıştır. Bunun üzerine UBP ve YDP arasında koalisyon görüşmelerine başlanmış ve 2 Eylül 1986'da UBP-YDP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Böylelikle Türkiyeli göçmenlerin partisi olan YDP, koalisyonun küçük ortağı olarak hükümette yer alma şansını yakalamıştır.

YDP iktidarda yer aldığı süre boyunca her zaman için UBP'ye karşı bir rüşünü ispatlama çabası içinde olmuştur. KKTC yasalarına göre kurulmuş meşru bir aktör olmasına karşın UBP tarafından hükümet işlerinde gerçek bir ortak muamelesi görmediği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle koalisyonunda YDP'den beklenen icracı bir parti olması değildir. Gerçekten de YDP-UBP koalisyonunun kurulması üzerinden çok geçmeden, YDP'den kendisinin ciddiye alınmadığı yönünde itirazlar yükselmeye başlamıştır. Nitekim YDP Genel Başkanı Beşerler'in Eroğlu'na yazdığı 30 Ocak 1987 tarihli mektupta, YDP'nin UBP tarafından "Anavatan'ın sözünden dışarı çıkmaz, nasıl olsa biz o partiyi hallederiz" şeklinde bir yaklaşımla "hafife alındığından" yakınılmaktadır. Özellikle ekonomik konularda UBP'nin kapalı kapılar arkasında YDP'yi karar alma süreçlerinden dışlayıp "nasıl olsa kabul ederler" zihniyetiyle hareket ederek adeta bir tek parti hükümeti gibi davrandığının altı çizilmektedir:

"Ben koalisyon ortağı Partinin Bakanı ve Başkanım. Bugüne kadarki iyi niyetimiz ne yazık ki sizin tarafınızdan da istismar edilmiştir. Unuttuğunuz şey benim de bir Partim ve Partilim olduğum, benim de milletvekillerim olduğum, benim de kamuoyum olduğum, benim de KKTC'de hükümet ortağı olarak sorumluluk taşıdığım ve benim de sorulara muhatap olduğumdur. Ve siz Sayın Başbakanım bu konuda bana yardımcı olmadınız. (..) Koalisyonun devamı, takdir edersiniz ki önce karşılıklı saygıya dayanır. Bu saygının kişisel saygı dışında Partiye de olması gerekmektedir." (Beşerler Arşivi, 1987).

Kurulan koalisyonunda YDP'nin ciddiye alınmaması; parti tabanının, partinin iktidarda olmasından sorunlarının çözümüne yönelik faydalanamaması anlamına gelmiştir. Özellikle Türkiyeli göçmen tabandan gelen baskılar sonucunda 1987 yılı sonunda koalisyonun küçük ortağı YDP, UBP'ye; göçmen kökenli milletvekillerinin ciddiye alınmadığından ve partizanlık yapıldığından şikâyet eden bir muhtıra vermiştir. Muhtırada gerek Türkiyeli gerekse güneyden gelen Kıbrıslı Türklerin tapu sorununun bir an önce çözülmesi gerektiği ve bu meselenin Demokles'in kılıcı gibi her seçimde vatandaşların üzerinde sallanmasının önlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Diğer yandan UBP'nin YDP'ye danışmadan gümrük vergilerini arttırdığı ve böylelikle milyarlarca liralık vurguna sebep olduğu belirtilmiştir. Muhtırada hükümetin bir bütün olduğu ve yapılacak işlere de ortak olarak karar verilmesi gerektiği belirtilmiş, partizanca davrandıkları gerekçesiyle bazı UBP'li bakanların görevden alınması talebi iletilmiş ve gerekirse erken seçime gidilebileceği mesajı verilmiştir (Yenidoğuş, 13 Kasım 1987).

YDP'nin hükümette UBP karşısında tabanının isteklerini karşılayamayarak pasif durumda kalması, partinin 1988 yılında düzenlenen dördüncü olağan kurultayında genel başkanlığın Kıbrıs Türk Hava Yolları'nın ilk genel başkanlığını yürütmüş Orhan Üçok lehine el değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. YDP genel başkanlığı için yarışan isimlerden öne çıkanlardan her biri, aslında Türkiyeli göçmenler arasında siyasetten farklı beklentileri olan farklı hiziplerin temsilcileri olarak değerlendirilebilir. Aytaç Beşerler, Kıbrıslı-Türkiyeli ayrımını yumuşatarak göçmenlerin taleplerini daha kontrollü bir şekilde siyasete yansıtmaya çalışan bir lider profili çizmiştir. Daha önce de belirttiği gibi YDP'nin Türkiye-Denktaş tarafından kurdurulma amacı da Türkiyeli göçmenler arasında ortaya çıkan tepkinin ve beklentilerin yumuşatılması ve bunun da hem UBP'nin hem de Denktaş'ın Türkiye ile olan ilişkilerinde bir sapmaya neden olmayacak şekilde gerçekleştirilmesiydi. Beşerler'in özellikle Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı yapması, büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan Türkiyeli göçmenlerin Ada'daki mal paylaşımından daha fazla pay alabilme ve kliental ilişkilere eklenebilme beklentisine dönüşmüştür. Ancak Aytaç Beşerler Türkiyeli göçmenler için yoğun çaba sarf etmekle beraber, Ada siyasetinin kliental yapısı içinde hareket etmeyi tercih eden bir siyasetçiden çok, askerliğin de vermiş olduğu bir idareci geleneğine sahiptir. Aytaç Beşerler, YDP'nin tabanını oluşturan Türkiyeli göçmenlerin özellikle ekonomik alanda yoğunlaşan taleplerini karşılamaktan uzak kalmış ve parti içinde kendisine karşı bir tepki gelişmiştir. Diğer bir ifadeyle Beşerler, bakanlığı sırasındaki tutumundan dolayı fazla dürüst bulunmuş ve YDP içi muhalefet tarafından partizanlıkta geri kalmakla suçlanmıştır. UBP-YDP koalisyonunun Türkiyeli

göçmen tabanında beklentiye karşılamaması, hem genel başkana yönelik parti içi muhalefeti güçlendirirken hem de UBP'ye duyulan güven bunalımının daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Türkiyeli göçmenler açısından sürecin başından beri mevcut siyasal partiler içinde değil de ayrı bir partide örgütlenmenin arkasında yatan temel neden, var olan oy potansiyelinin örgütlenip mevcut kliental ağlar içinde beklentilerini karşılayacak oranda ekonomik pay almalarını mümkün kılacak bir alternatif yaratmaktır. Dolayısıyla her ne kadar Denktaş-Türkiye desteği ile partinin başına geçmiş olsa da Beşesler'in bu konumda kalması, Türkiyeli göçmenlerin isteklerini tatmin edebilme becerisine bağlıydı. Beşesler hariç tutulduğunda YDP başkanlığı için ismi öne çıkan adayların profilleri, Salih Egemen'in KKTC siyaseti içinde 'aracı brokerler' olarak tanımladığı politikacı grubuyla kısmen örtüşmektedir. Egemen'e göre KKTC'de siyasetin "siyasal sınıfını" oluşturan brokerler, mevcut kliental sistem içerisinde resmen siyasetle uğraşp siyasetçi sıfatını kullanan ve "patronun" kadroları konumunda bulunan aktif aktörlerdir (Egemen, 2006: 221). Bakan, milletvekili ve siyasal memurlardan oluşan bu siyasal sınıfın üyeleri kendi içinde kapalı bir sınıftır ve bu sınıfa halk tarafından seçilip girebilmek için halka "iyilik" yapabilmek, "iyilik" yapabilmek için de siyasal sınıf içinde olmak gerekmektedir. Ancak hem bu sınıfa girebilmenin hem de bu sınıfta kalabilmenin ön koşulunu ise Egemen'in ifadesiyle kliental sistemin 'patronuna' yani Denktaş'a sadakat oluşturmaktadır. Denktaş'a ters düşmek bu sınıfın dışına çıkarılmak anlamına gelmektedir (Egemen, 2006: 234-235). 1974 sonrası ortaya çıkan atmosferde Kuzey Kıbrıs siyasetine yön veren üç farklı broker tipi ortaya çıkmıştır: Kişisel statü-makam-itibar amaçlı broker tipi, kişisel iktidar amaçlı broker tipi ve son olarak da kişisel maddi çıkar amaçlı broker tipi (Egemen, 2006: 224-233). YDP genel başkanlığı açısından bakıldığında İsmail Tezer, Orhan Üçok ve yine adaylık için ismi geçen Ergun Berksoy'un ortak noktası, harekâttan sonra Ada'ya gelerek iş yapıyor olmalarıdır. Her üç isim de göçmenleri Kıbrıslı-Türkiyeli ayırımından mobilize etme kapasitesine sahip "emekli-tahsilli" kişilerdir. Bu bağlamda her üç ismin de kliental ağların dışında kalan ama yükselmek isteyen, bunun için de yine sisteme tam olarak eklenememiş göçmen oylarına güvenen kişisel-maddi çıkar amaçlı broker adayları olduğu söylenebilir.

Orhan Üçok'un YDP'nin başına geçmesi, KKTC siyaseti ve Türkiyeli göçmenler açısından önemli bir kırılmaya işaret eder. Bu değişikliğin bir anlamda, Türkiyeli göçmenlerin siyasal alanda Türkiye'nin tercihlerine yönelik daha kontrol edilebilir bir grup olarak bir arada tutulma çabasının ötesine geçerek göçmenlerin Ada şartları çerçevesinde kendilerine yol açma gayreti olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, Üçok'un seçilmesi özellikle Türk Birliği'nden gelen damarın ve 1980'lerin ortalarından itibaren ekonomik büyümeden pay almak isteyen göçmen kitlelerin, partiyi UBP etkisinden uzakta bir yönetici altında ele 'geçirmesi' olarak nitelendirilebilir. Nitekim kurultay sonuçlarından sonra Beşesler'in partinin giderek MHP'lileştiği yönündeki açıklamaları da göz önüne alındığında genel başkan değişikliğinin aynı zamanda TBP'den YDP'ye gelen MHP çizgisindeki damarın göçmen seçmen üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmesi anlamına da geldiği ileri sürülebilir. Genel Başkan değişikliğinden sonra UBP ile kurulan hükümetin devamına yönelik yürütülen pazarlıklarda Orhan Üçok çitayı yüksek tutmuştur. Bu durum; Beşesler'in hem YDP tabanını hem de UBP'yi dengeleyen tavrından oldukça uzaktadır ve açıkça parti içinde 'pastadan' daha fazla pay kapma telaşında olan kesimlerin ihtirasını yansıtmaktadır. Bir anlamda yeni Genel Başkan Üçok, parti tabanının beklentilerini karşılamaktan uzak kalan Beşesler'in başaramadığını başarmak arzusunda. Nitekim Aytaç Beşesler'i başkanlıktan düşüren nedenler, UBP'den gerektiği şekilde taviz koparamaması, kurmuş olduğu koalisyonda tek Bakanlıkla yetinmesi, partililere kendi Bakanlığı'nda yeterince görev vermemesi olarak gösterilmiştir (Hatay, Halkın Sesi, 26 Nisan 1988).

Türkiyeli göçmenleri temsil eden bir partinin genel başkanlığındaki değişiklik aynı zamanda Türkiye'nin doğrudan müdahalesinden nispeten daha uzakta kalmayı amaçlayan bir grubun iktidara gelişidir. Dahası Denktaş'ın açıkça Beşesler'i desteklemesi olgusu hesaba katıldığında, YDP tabanının gerektiğinde Denktaş'ın telkinlerini dahi dinlemeyeceğini göstermektedir (Karadoğan, Ortam, 20 Nisan 1988). Bu elbette bu grubun yeri geldiğinde Türklük üzerinden kurulan siyasal söyleme rahatlıkla eklenilebilme kapasitesini toptan bir reddediş anlamını taşımamaktadır.

Ancak ekonomik paylaşımın siyaseti son derece belirlediği bir zeminde, Ada'daki siyasal ve ekonomik işleyişin daha da farkına varan Türkiyeli göçmenler daha özerk davranmak istemişlerdir. Bunun siyasal alana en somut yansımaları Üçok'un başkanlığında yaşanan ve YDP'nin Ada soluyla sıradışı bir ittifakla katıldıkları 1990 genel seçimleri ve cumhurbaşkanlığı seçimleri oluşturur.

Yeni Doğu Partisi açısından solla kurulacak bir ittifak, geleneksel olarak kendini sağda konumlandıran bir seçmen tabanını kaybetme riskini taşımaktadır. Dahası, genel seçimlerde sola verilecek destek Türkiye tarafından bir noktaya kadar tahammül edilebilir olsa da bu seçimlerle aynı zamanda gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçiminde, solun göçmenlerce desteklenmesinin Türkiye'nin tepkisini çekeceği açıktır. Ancak diğer yandan, YDP'nin UBP'nin gölgesinde kaldığı müddetçe göçmenlerin sorunlarının çözülmeyeceği kanaati başarısız koalisyon tecrübesiyle iyice pekişmiştir. Sonuçta Kenan Akın'ın ifadesiyle bir "hülle" partisi olan Demokratik Mücadele Partisi'ne genel seçimlerde destek verilmiştir. Buna karşılık parti tabanı cumhurbaşkanlığı seçiminde serbest bırakılmış ve açıktan herhangi bir aday desteklenmemiştir. Bir önceki cumhurbaşkanlığı seçiminde Denктаş'ın YDP tarafından açıkça desteklendiği göz önüne alındığında, bu karar üzerinden Türkiyeli göçmenler arasında da Denктаş üzerinden ciddi bir bölünmenin olduğu söylenebilir.

Seçimler sonucunda Ada solu ve YDP arasındaki ittifakla oluşturulan Demokratik Mücadele Partisi yüzde 44,5 oranında oy alarak 16 milletvekili çıkarmıştır. Buna karşılık 1976 seçimlerinden bu yana iktidarda olan UBP yüzde 54,7 oy oranıyla seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerini ise oyların yüzde 66,7'sini alan Rauf Denктаş kazanmıştır. DMP ittifakının adayı İsmail Bozkurt'a 1990 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde verilen destek, Türkiyeli göçmen köylerinde yüzde 48 gibi KKTC ortalamasının oldukça üzerinde bir oranda olmuştur (Hatay, 2005: 33). Bununla birlikte YDP yönetiminin parti tabanını Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde serbest bırakması, özellikle 1980'lerin sonuna doğru Denктаş'ın göçmenler arasındaki popülerliğinin giderek düşmekte olduğu ve Türkiye'nin özellikle Denктаş'ın yeniden seçilebilmesi için açıktan çaba harcaması olguları düşünüldüğünde İsmail Bozkurt'a ciddi bir desteğin olduğu tahmin edilebilir. Mete Hatay'n verilerinden hareketle, tamamı Türkiyeli göçmen köylerindeki oy dağılımına bakıldığında UBP yüzde 41, ittifakınsa yüzde 58,2 oranında oy aldığı görülmektedir. Tamamı Kıbrıslı Türklere oluşan köylerdeyse oy dağılımı UBP için yüzde 55,9, DMP içinse yüzde 43,4 oranındadır. Dolayısıyla her iki grup karşılaştırıldığında 1990 seçimlerinde UBP'nin "yerli" seçmenlerce göçmenlere nazaran belirgin bir biçimde daha fazla desteklendiği, dolayısıyla DMP'nin daha az destek bulduğu görülmektedir. Bunun anlamı; KKTC solunun geleneksel argümanı olan ve UBP'ye dayalı tek partili kliental yapının sürdürülmesinde Türkiyeli göçmenlerin milliyetçi saiklerle yönlendirilmesini tek başına sorumlu gören anlayışın çok da doğru olmadığıdır. Gerçekten de UBP'ye tamamı Türkiyeli göçmenlerce verilen destek (yüzde 41), KKTC genelinin altındadır (yüzde 54,7). Her ne kadar solla yapılan ittifak yüzde 60'a yakın bir destek balsa da 1985 seçimlerinde Türkiyeli göçmen köylerinde yüzde 23'e kadar düşen UBP'nin bu seçimlerde büyük bir sıçramayla oyunu yüzde 78 oranında arttırmış olması önemlidir. Kıbrıslı Türk köylerindeyse bu artış oranı yüzde 39'dur. UBP'nin bu başarısının arkasında ekonomik faktörlerin belirleyici olduğu ileri sürülebilir. Zira, 1985–1990 arası dönem KKTC ekonomisinin nispeten parlak yıllarıdır. Özellikle Asil Nadir'in yatırımlarıyla yeni iş imkânlarının oluşturulduğu ve yüzde 6-7 oranında büyümenin yakalandığı bu dönemde, UBP'nin genel seçim başarısı çok da sürpriz değildir. Ancak yine de 1990 seçimlerinin kutuplaşması çerçevesinde düşünüldüğünde; her beş Türkiyeli göçmendenden üçü, ideolojik görüşünü hatta Türkiye'nin telkinlerini bir kenara bırakıp YDP'nin aldığı ittifak kararını desteklemiştir. Bu desteğin Kıbrıslı Türklere nazaran açıkça daha fazla olmasıysa, göçmenlerin önemli bir kısmının ülkedeki ekonomik büyümeye paralel olarak toplumsal dikey mobilizasyon imkânlarından faydalanmadığı argümanını destekler niteliktedir.

1990 seçim deneyiminin Türkiyeli göçmenler açısından –özellikle de YDP'yi sırtlayan kurucu kadro açısından- en büyük anlamı, "Türkiye'ye rağmen" ya da Türkiye ile örtüşmeyen bir çizgide konumlanarak KKTC siyasetinde kendilerine ait özerk bir alan açamayacaklarını çok net olarak anlamış olmalarıdır. Nitekim; Türkiye açısından 1990 seçimlerinde YDP'nin aldığı siyasal

pozisyon “işlerin çığırından çıkması” anlamını taşımaktadır. Başlangıçta, Denктаş'ı güçlenen sola karşı destekleme hesabıyla kurulan YDP'nin genel seçimlerde solla iş birliğine gitmesi, bir şekilde tahammül edilebilir bulursa da göçmen oylarının cumhurbaşkanlığı seçimleri için serbest bırakılması, Türkiye açısından üstlenilmesi zor bir risk olarak görülmüştür. Dönemin büyükelçisi İnal Batu'nun, partinin etkili isimlerinden birini elçiliğe çağırarak kendisine “ittifak kurmakla evin camlarını kırdınız ama Denктаş'ı seçmemekle evi yakacaksınız, buna müsaade edemeyiz” şeklindeki telkinlerinden de Türkiye'nin seçim sonuçlarına ilişkin oldukça 'kaygılı' olduğunu anlamak mümkündür (Özekmekçi, 2020: 253). Bunun en önemli sonucuysa Türkiyeli göçmenlerle Kıbrıslı Türklerin kaynaştırılma projesi olarak da ele alınabilecek olan YDP-Demokrat Parti birleşmesidir.

Temelde UBP içinde yaşanan görüş ayrılıklarınca şekillenen Demokrat Parti'nin ortaya çıkışı sadece devletin zirvesinde yaşanan bir rekabetten ziyade UBP içindeki klikler arasında beliren toplumsal alana hâkim olma üzerinden bir mücadelenin ifadesidir. Demokrat Parti'nin yayınladığı ilk program, hem UBP'nin ekonomik ve sosyal politikalarına bir eleştiri niteliği taşımakta hem de devlet ve hükümet arasındaki farkların daha net ortaya konmasını istemektedir (Bozkurt, 2002: 248). Özellikle devlet-partinin özdeşleşmesi çerçevesinden bakıldığında hem vatandaşlar düzeyinde giderek yaygınlaşan bir huzursuzluk hem de bu özdeşlikten kaynaklanan Eroğlu'nun sağ içerisindeki pozisyonunu Denктаş'a karşı ciddi bir biçimde güçlendirmesi olgusu vardır. Özellikle KKTC'nin ilanından sonra kendisini partiler üstü millî lider konumuna çeken Denктаş'ın, devlet patronluğunda ve bundan kaynaklanan paylaşım ilişkilerinde bıraktığı boşluk, 1985 yılında başbakan olan Derviş Eroğlu tarafından doldurulmaya başlamıştır (Egemen, 2006: 244). Dolayısıyla Demokrat Parti'nin ortaya çıkışı; Egemen'in yerinde tanımlanmasıyla, devletin eski patronu Denктаş ve yeni patronu Eroğlu arasında yaşanan iktidar mücadelesi sonucu devlet patronajının parçalanıp ikiye bölünmesidir. Kısacası Demokrat Parti'nin kurulmasıyla, UBP'nin devletle özdeşleşen etkinliğinin kırılması ve Eroğlu'nun olabildiğince zayıflatılması hedeflenmiştir.

YDP açısından birleşme, 1990 seçimlerinde UBP karşıtlığı ekseninde solla iş birliği yapan ama siyasal açıdan umduğunu bulamadığı gibi üstüne bir de Türkiye'yi karşısına alan göçmenler açısından yeni bir fırsat olarak görülmüştür. Türkiye'nin arkasında durduğu Denктаş'ın desteği alınmadan göçmenlerin arzu ettiği bir siyasal temsil ve sorunlarına çözüm üretecek bir güce ulaşamayacağını 1990 seçim deneyimi açığa çıkarmıştır. Diğer yandan, harekete gönül verenlerin eski heyecanı kalmadığı gibi karşılaşılan maddi güçlükler de partinin tek başına siyasal yaşama devam etmesini güçleştirmiştir. YDP'nin yeni Genel Başkanı Ali Özkan Altınışık, yeni kurulacak bir partide birleşme olgusunun altında yatan nedenin UBP'yi devirmek olduğunu ifade etmiş, bunun da göçmenlerin 'kendi koşullarını bir kenara bırakmadan' olması gerektiğinin altını çizmiştir (Yenidüzen, 4 Ekim 1992). YDP'nin “kendi koşullarından” kasıt, özellikle daha fazla siyasal temsil ve bundan hareketle siyasette belirleyici bir konuma gelme odaklı olduğu açıktır. Denктаş'ın siyasete yeniden dönüşüyle birlikte açığa çıkan sağdaki iktidar savaşı; 1988'den itibaren 'kendi başına mücadele' etme stratejisini benimsemiş ve bunun için de solla ittifak kurmaktan ya da Denктаş'ın adaylığını açıktan desteklemekten kaçınmayan göçmen hareketi için pazarlık payını yükseltici bir gelişmedir. Pazarlığın bir tarafında, yaklaşık yüzde 10'luk bir oy oranına sahip YDP taraftarı Türkiyeli göçmen oylarıyla yeni kurulacak partiyi UBP karşısında sağlamlaştırmak isteyen Denктаş yer almaktadır; diğer tarafındaysa, bu anahtar rol konumunun bilincinde olan ve grup olarak hareket etme yeteneği yüksek olan Türkiyeli göçmen hareketi yer almaktadır. Son tahlilde YDP tabanının; pratik kaygılar nedeniyle Kıbrıslı Türklerle aynı çatı altında siyaset yapmaya yanaşırken böylesine bir oluşumda kendi grup bilinçlerinden taviz vermeye çok da niyetli olmadığı görülmektedir. Bunun elbette en önemli nedeni; az nüfusa sahip ve kliental ilişkiler üzerinden ilerleyen bir siyasal ortamda, Kıbrıslı Türkler arasındaki yüz yüze ya da hemşehrlik ilişkilerine oranla göçmenlerin daha dezavantajlı olmalarıdır. Gerçekten de süreç içerisinde Demokrat Parti'deki en büyük sorun; partinin Türkiyeli üyeleriyle Kıbrıslı yerli üyeleri arasında ortaya çıkan, seçimlerde hangi gruptan ne kadar kişinin 'aday' olacağı sorunudur. Dolayısıyla diğer hedeflerin varlığını göz ardı etmemekle birlikte, aslında Kıbrıslı ve Türkiyeli KKTC vatandaşlarının Denктаş şemsiyesi altında bir araya

gelmelerini amaçlayan bu oluşum, daha başından itibaren gergin bir zeminde ilerlemek zorunda kalmıştır. Diğer yandan bu fırsatın başarıya ulaşabilmesi, göçmenlerin kendi içindeki farklılaşmadan doğan ayrılıkların da nispeten bir kenara bırakılması gerekmektedir. Serdar Denктаşsa DP-YDP birleşmesini, siyasal alandaki Kıbrıslı-Türkiyeli ayrımını kaldırmak niyetiyle düşünülen bir proje olduğunu belirtmektedir:

“92’de biz partiyi kurduktan sonra, Aytacı Bey ve Mustafa Adaoğlu başta olmak üzere Yeni Doğuş’la birleşme projesi ortaya atıldı. İlk benimle konuştular. Oradaki ana temamız bu ayrımcılığı ortadan kaldırmanın yoluydu. Yani Yeni Doğuş Partisi Türkiyeliler partisi olarak kaldığı sürece, bu ülkede hiçbirimiz bir Kıbrıslı Türk hâline gelemeyecektik. Biz de neticede Türkiye’den geldik – 74’ten önce gelsek de- ama şimdi kendimizi bir Kıbrıslı Türk olarak görüyoruz. O zaman 75, 76, 80, 90’da gelenler de zaman içerisinde kendisini Kıbrıslı Türk gibi görececek. Nasıl olabilir bu ama? Bu yarayı kaşımının önünü almak suretiyle. Bana da sempatik geldi bu yaklaşım ve Aytacı Bey ile Adaoğlu’nu görevlendirdik. Bu girişimlere başladılar. YDP ile masaya oturup anlaştık. Partinin amblemi Yeni Doğuş’un amblemi olsun. Bütün organları yüzde 50-50 açalım YDP’den gelenlere diye.” (Özekmekçi, 2020: 261).

Yeni bir parti altında örgütlenme elbette, göçmenlerin kendi partilerine sahip olarak siyaset yapmasını arzu eden azımsanmayacak sayıdaki destekçiyi ikna edilebileceği oranda başarılı olabilecektir. YDP’nin kuruluş sürecinde, var olan göçmen partisinin yerine ayrı ama yine göçmenlere dayanan bir parti kurulmasında ortaya konan itirazlar hatırlandığında, bu sefer Kıbrıslı Türklerle ortak bir partide buluşma sürecinin zorlu bir süreç olduğu tahmin edilebilir.

YDP ile birleşen DP, 1993 seçimlerinde Türkiyeli göçmen köylerindeki seçmenlerin yaklaşık yarısının (yüzde 49) oyunu almıştır. Bu oran, aynı partiye Kıbrıslı Türklerin yaşadığı köylerden çıkan oy oranından (yüzde 24,7) ve KKTC genelinden alınandan (yüzde 29,2) açık bir biçimde daha fazladır. Bunun elbette en önemli nedeni, göçmen köylerindeki DP tabanını Yeni Doğuş Partisi taraftarlarının oluşturmasıdır. YDP’nin müstakil olarak katıldığı 1985 seçimlerinde yüzde 47,3 oy aldığı hatırlandığında, partinin DP ile birleşmesinin tabanda olumsuz bir karşılık bulmadığı görülmektedir. Kentlerdeki göze çarpan en büyük farklılık, Mağusa’daki göçmen mahallelerinde bu partinin yüzde 60’a varan bir destek almış olmasıdır. 1981 seçimlerindeki TBP deneyiminde ve 1985 seçimlerindeki YDP deneyiminde de aynı oranlarda oy alındığı düşünüldüğünde, DP ile birleşmenin göçmen seçmenlerce Türkiyeliler olarak siyaset yapma pratiğinin devam ettirileceği yeni adres olarak görüldüğü ileri sürülebilir.

Aralık 1993 seçimleriyle 1998 seçimleri arasında geçen dönemde, DP ve CTP arasında 3 defa koalisyon hükümeti kurulmuş, her üç hükümet de çıkan krizler sonucunda bozulmuştur. DP ile CTP arasında 1993 seçimlerinden sonra kurulan ilk koalisyonun sonunu; Türkiyeli göçmenlere zamanında dağıtılmış olan tahsislerin, İTEM Yasa Tasarısı’nda yapılmak istenen değişikliklerle tapulu hâle getirilmek istenmesi olmuştur. Diğer bir ifadeyle, on yıllardır göçmen hareketinin öncelikli meselesi olan “tapu meselesi” hükümetin sonunu getiren bir mesele olmuştur. Hükümet ortakları arasındaki tapu meselesine dair anlaşmazlığın “görünen nedeni”, bu yasanın içeriğinden çok zamanlamasına ilişkindir. DP yasanın, 15 Nisan 1995 tarihinde düzenlenecek olan Cumhurbaşkanlığı seçiminden önce çıkarılmasını savunmuştur. Böylelikle DP’yi açıktan destekleyen Denктаş’ın, özellikle kendisine başkanlık seçimlerinde rakip olacak Eroğlu’na karşı, parti tabanını oluşturan göçmen oylarının alınması hesaplanmıştır. Diğer yandan Mehmetçik, yasa değişikliğinin aynı zamanda bir dış politika stratejisi olduğunun altını çizmektedir. Buna göre, AB ile tam üyelik görüşmelerinin başlama tarihinin Mart 1995’te tespit edilmesi üzerine, göçmen nüfusun Türkiye’ye geri gitmelerinin önünü kesecek bir adımın atılması gerekli görülmüştür. Göçmenlere tapu verilmesi durumunda, KKTC’de mal-mülk sahibi olacak olan göçmenlerin ev ve topraklarına sahip çıkmaları ve böylelikle de KKTC’nin yaşatılmasının savunulmasının Denктаş açısından daha kolay olacağı düşünülmüştür (Mehmetçik, 2008: 191). CTP’nin yasa değişikliğine ilişkin “görünen” itirazı, değişiklik tasarısının seçimden sonraya bırakılması ve bunun bir seçim rüşvetine dönüşmemesine

yöneliktir. CTP'ye göre; yasa değişikliğinin seçimlerden önce yapılmasında ısrar edilmesi hâlindeyse, hiç değilse bunun parlamentoda bulunan tüm partiler arasında uyum sağlandıktan sonra olması gerekmektedir (Fevzioğlu, 1998: 162-167). Ancak tartışmalarda bir anlaşma yolu bulunamamış ve hükümet dağılmıştır. Hükümetin bozulmasına yol açan bu yasa değişikliği daha sonraki DP-CTP hükümeti döneminde, CTP ve TKP'nin ret oyuna karşılık UBP ve DP'nin destekleriyle kabul edilmiştir.

Süreç içerisinde Demokrat Parti'deki en büyük sorun; partinin Türkiye kökenli üyeleriyle diğerleri arasında ortaya çıkan, seçimlerde hangi gruptan ne kadar kişinin 'aday' olacağı sorunudur. Dolayısıyla diğer hedeflerin varlığını göz ardı etmemekle birlikte, aslında Kıbrıslı ve Türkiyeli KKTC vatandaşlarının Denктаş şemsiyesi altında bir araya gelmelerini amaçlayan bu oluşum, daha başından itibaren gergin bir zeminde ilerlemek zorunda kalmıştır. Gerçekten de Türkiye'den gelen göçmenleri yoğun olarak yaşadığı köyler incelendiğinde DP çatısı altında birleşme 1993 seçimlerinden 2013 seçimlerine kadar geçen süreçte 1998, 2003, 2005 ve 2009'da olmak üzere gerçekleştirilen 4 seçimde sürekli oy kaybeden istikrarsız bir görünüm arz etmektedir. Bu seçimlerde DP'nin Türkiyeli göçmen köylerindeki oy oranları sırasıyla yaklaşık yüzde 40,5, yüzde 28, yüzde 26,53, yüzde 17,88'dir. Bu durum, seçmen tabanı yoğun olarak Türkiyeli göçmenlerden oluşan DP'de, adaylık sürecinde önü kesilen etkili isimleri destekleyen özellikle milliyetçi-muhafazakâr göçmen seçmenlerin bir kısmının genel seçimlerden önce açığa çıkan ve göçmen oylarını hedefleyen Bizim Parti ve Özgürlük ve Reform Partisi gibi sağ partilere kaymalarına neden olmuştur. 2013 yılına gelindiğindeyse, UBP'den partiye katılımlar ve dönemin Cumhurbaşkanı Eroğlu'nun da desteklemesiyle bu köylerdeki DP oyları yüzde 30'un üzerine çıkmıştır.

2016 yılında daha önce Türkiyeli göçmenlerin partisi olarak bilinen YDP'nin devamı niteliğinde olan Yeniden Doğuş Partisi, uzun süredir DP'de siyaset yapan ve 1975 göçmenlerinden olan Erhan Arıklı'nın liderliğinde kurulmuştur. 2018 genel seçimlerinde yüzde 7'lik oy oranını yakalayan Yeniden Doğuş, meclise iki milletvekili göndermiştir. 1985 seçimlerinde ülke genelinde yüzde 8,8 oy alan YDP deneyimiyle karşılaştırıldığında, bu seçimlerde Yeniden Doğuş Partisi'nin aldığı oy oranında kısmi bir düşüş görülmektedir. Yine 1985 seçimlerinde Türkiyeli göçmen köylerinde yüzde 47,3 oy oranını yakalayan YDP, Yeniden Doğuş olarak aynı başarıyı yakalayamamış ve bu köylerden yüzde 20,8 civarında oy alabilmiştir. 2013 seçimlerinde DP'nin bu köylerden aldığı oy yüzde 30'a yakındır, 2018 seçimlerindeyse yine bu köylerdeki oy oranı yüzde 10,85'e gerilemiştir. Bunun anlamı, bir önceki seçimlerle karşılaştırıldığında DP çatısı altında birleşen Türkiyeli göçmen seçmenlerin 2/3'sinin Yeniden Doğuş'a destek verdiğiidir.

2020 yılı sonunda kurulan üçlü koalisyonla katılan YDP, kabinede Ekonomi ve Enerji Bakanlığını almış, ancak parti içinde yaşanan liderlik mücadelesi bu partinin bölünmesiyle sonuçlanmıştır.

SONUÇ

KKTC'nin Kıbrıs sorunu bağlamında genellikle dış politika ekseninden değerlendirilmesi; çoğu zaman bu ülkenin ayrı bir iç siyasal hayatının, kendine has sosyopolitik iktidar ilişkilerinin olduğu gerçeğinin ikinci plana itilmesine neden olmaktadır. Bu durum; yazgıları büyük oranda zaten sınırlı bir kamusal görünürlük üzerine kurulu dünyadaki tüm göçmen nüfuslara benzeyen KKTC'deki Türkiyeli göçmenleri daha da görünmez kılmaktadır. Buna ek olarak, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a yönelik göçlerin "atipik" niteliği, Türkiyeli göçmen nüfusun özneleştirilmesinde yine önemli bir engel teşkil etmektedir.

Ada'daki varlıkları artık 40 seneyi aşmış bulunan KKTC vatandaşı Türkiyeli göçmenlerin günümüzde Kıbrıslı Türklerle olan kültürel farklılıkları, göçmen ailelerin özellikle ikinci ve üçüncü kuşaklarıyla birlikte giderek kapanmıştır. Ancak bu noktada hatırda tutulması gereken olgu; kültür kavramının her daim ötekileştirici bir rezervuar işlevi görerek yerli ve göçmen arasında kalın çizgilerle çekilen bir ayrıma neden olma riski taşıdığıdır. Türkiye'den Ada'ya yönelik bireysel nüfus hareketliliğinin ve KKTC vatandaşlığına geçişin siyasal kaygılardan uzak bir şekilde etkin bir kamu politikası aracılığıyla kontrolü; gelen her göçmenle birlikte ortaya çıkması muhtemel sorunların

Ada'ya zamanında yerleşmiş tüm Türkiyeli göçmen nüfusu kapsayacak şekilde genelleştirilerek kültürel fark üzerinden göçmenlere yönelik negatif imgeler yaratılmasının önüne geçecektir.

KKTC'nin uluslararası alanda tanınmayan ve dolayısıyla ekonomik açıdan dışa bağımlı yapısının oluşturduğu kliental ilişkiler ağı ise günümüzde göçmenlerin entegrasyonu açısından en önemli sorunu oluşturmaktadır. Siyasal düzlemi de dizayn edici bir mahiyete sahip olan bu yapısal faktör, sadece göçmenleri değil tüm KKTC yurttaşlarını doğrudan etkilemektedir. Siyasetin kliental ilişkiler üzerinden ilerlediği bir zeminde; azımsanmayacak bir oy potansiyeline sahip olan Türkiyeli göçmenleri mobilize ederek siyasette ve dolayısıyla kendi tabanına ekonomik kaynak aktarımında belirleyici olmaya çabalayan partilerin ortaya çıkışı adeta kaçınılmaz olmaktadır. Ne var ki temsil ve katılım açısından bu durum göçmenlerin sorunlarına ilişkin seslerini duyurma ve siyasal entegrasyonun *belirli bir aşamasının* başarılması anlamına gelse de son tahlilde göçmen partilerinin entegrasyondan ziyade var olan yerli-göçmen ayrımını daha da derinleştirme riski bulunmaktadır. Böylesine bir riskin aşılma şansını ise elbette gerek göçmenleri temsil etme iddiasındaki partilerin yerli KKTC vatandaşlarına; gerekse diğer partilerin göçmen KKTC vatandaşlarına kendi bünyelerinde sorunlarını aktarma ve temsil edebilme şansını ne derece tanıyacaklarıyla ilişkilidir.

KAYNAKLAR

- Adalı, K. (9 Temmuz 1984). "Kıbrıslı Olunmadan Özgür Olunmaz", Ortam.
- Adalı, K. (8 Temmuz 1985). "And İçilirken Bir Öneri", Ortam.
- Adalı, K. (5 Aralık 1992). "Göçmensel Güç", Yenidüzen.
- Adida, Cl. (2011). Too Close for Comfort? Immigrant Exclusion in Africa. *Comparative Political Studies*, 20(10).
- Alankuş Kural, S. (1988). *Kıbrıslı Türk Siyasal Elit ve Siyasal Kültür Yönelimleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atun, H. (2008). Kıbrıs'ta Göçmenlerin İskanı. Ülker Vancı Osam (Ed.), 6. *Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi* içinde. Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Aypar, A. (1 Mart 1995). Entegrasyon Bir Gecede Olmadı". Yenidüzen.
- Bahçecioğlu, İ. (29 Eylül 1984). Tüm Siyasal Parti Başkanlarına". Ortam.
- Byrant, R. (2007). *Tebaaadan Vatandaşa-Kıbrıs'ta Modernite ve Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boswell, C. (2003). *European Migration Policies in Flux, Changing Patterns of Inclusion and Exclusion*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Bozkurt, İ. (2002). KKTC'de Siyasal Partiler. Ertan Efeğil, İrfan Kaya Ülger (Der.), *Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi* içinde. Ankara: Yeni Zamanlar Dağıtım.
- Çağlar, M. (23 Mart 1998). "...Muş' gibi paradigmaları". Ortam.
- Çetinel, E. (21 Mayıs 1978). "Sıfırla Çarptıklarımızdan". Bozkurt.
- Çetinel, E. (22 Ağustos 1986). "YDP Bir Gerçektir". Bozkurt.
- Dobb, L. W. (1986). Cypriot Patriotism and Nationalism. *The Journal of Conflict Resolution*, 30(2), 383-396.
- Egemen, S. (2006). Kıbrıslı Türkler Arasında Liderlik. Lefkoşa: Ateş Matbaası.
- Ergün, M. (2004). *Yolun Açık olsun Kıbrıs*. Ankara: Piramit Yayıncılık.
- Fevzioglu, B. (1998). *Kıraathane-i Osmani'den Cumhuriyet Meclisi'ne (1886-1996) Olaylar ve Seçimler / Seçilenler*. Ankara: TBMM ve KKTC Cumhuriyet Meclisi Ortak Yayını.
- Hatay, M. (2007). Is the Turkish Cypriot Population Shrinking: An Overview of the Ethno-demography of Cyprus in the Light of Preliminary Result of the 2006 Turkish-Cypriot Census. *PRIO Report*. International Peace Research Institute.
- Hatay, M. (2005). Beyond Numbers: An Inquiry into the Political Integration of the Turkish "Settlers" in Northern Cyprus, Nicosia. PRIO Cyprus Center.
- Hatay, M. (2008). The Problem of Pigeons: Orientalism, Xenophobia and a Rhetoric of the 'Local' in North Cyprus. *The Cyprus Review*, 20(2), 145-71.
- Hatay, Ö. (27 Nisan 1988). "Üçok, Beşerler'in Yapamadığını Yapma Yarışında". Halkın Sesi.
- Ioannides, P. C. (1991). In Turkey's Image: The Transformation of Occupied Cyprus into a Turkish Province. New York: Aristide D. Caratsaz.

- İnanç, G. (2007). *Büyükelçiler Anlatıyor Türk Diplomasisinde Kıbrıs (1970-1991)*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- İpekçi, A. (13 Ocak 1975). "Kıbrıs'ta Durum: Haluk Ülman'la Mülakat". *Milliyet*.
- İpekçi, A. (14 Eylül 1974). "Kıbrıs'ta Durum: Ziya Müezzinoğlu ile Mülakat". *Milliyet*.
- Karadoğan, Y. (20 Nisan 1988). "Kriz ve Sonrası". *Ortam*.
- Keser, U. (2006). Kıbrıs'ta Göç Hareketleri ve 1974 Sonrasında Yaşananlar. *ÇTTAD*, 5(12), 113.
- Kızılyürek, N. (2003). *Milliyetçilik Kısılcığında Kıbrıs*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurtuluş, H. ve Purkis, S. (2010). Göçmenlerin Vatandaşlık, Kimlik ve Aidiyet Üzerinden Sosyal Dışlanması: Kuzey Kıbrıs'ta TC'li Olmak. Besime Şen-Ali Ekber Doğan (Der.), *Tarih, Sınıflar ve Kent* içinde. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Küçük, F. (25 Mayıs 1978). Geri Gönderelim". *Halkın Sesi*.
- Ladbury, S. (1977). Turkish Cypriots: Ethnic Relations in London and Cyprus. *Between Two Cultures: Migrants and Minorities in Britain*, içinde. Oxford.
- Loizides, N. G. ve Antoniadis, M. A. (2004). Settlers, Refugees and Immigrants: Alternative Futures for Post-Settlement Cyprus, *BCSIA Discussion Paper 2004-03*. Harvard University.
- Lustick, I. (1993). *Unsettled States, Disputed Lands: Britain and Ireland, France and Algeria, Israel and the West Bank-Gaza*. N.Y: Cornell University Press.
- Mehmetçik, M. S. (2008). 1974 Sonrası Kıbrıslı Türklerin Kimlik Arayışı ve Siyasallaşma Süreci. Mehmet Hasgüler (Der.), *Kıbrıslılık* içinde. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Morvaridi, B. (1993). Demographic Change, Resettlement and Resource Use. C. H. Dodd (Der.), *The Political, Social and Economic Development of Northern Cyprus* içinde. Huntingdon: Eothen Pres.
- Nesim, A. (1990). *Kıbrıslı Türklerin Kimliği*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özekmekçi, İ. (2020). KKTC'de Türkiyeli Göçmenler ve Siyaset. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Purkis, S. (2008). Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a Son Göçlerde Kadın İşgücünün Göçmenlik Halleri. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 6(23), 8-37.
- Raif, K. B. (2004). *Kıbrıs Diye Diye*. Ankara: Sinemis Yayınları.
- Regout, S. (2011). The Integration of Immigrant Communities in France, the United Kingdom and the Netherlands: National Models in a European Context. *LSE Migration Studies Unit Working Papers* içinde. London: London School of Economics and Political Science.
- Turhan, T. (2008). Kıbrıslı Türklerin Vatandaşlığının Kısa Tarihi. Mehmet Hasgüler (Der.), *Kıbrıslılık* içinde. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Veziroğlu, F. (29 Haziran 1985). "Seçim Gerçekleri (2)" *Halkın Sesi*.
- Yektaoğlu, Mustafa. (23 Şubat 1990). "Toplumsal Gerileme ve Kıbrıs Türk Nüfusu". *Yenidüzen*.
- "Kayalar Halkı Huzursuz". (8 Nisan 1988). *Halkın Sesi*.
- "Başbakan Eroğlu KKTC'de Göçmen Bulunmadığını Söyledi". (2 Eylül 1988). *Yenidüzen*.
- "Vatandaşlıkları Sadece Belgelerde Kalan Vaatandaşlar". (4 Mart 1990). *Yenidüzen*.
- "Olmadı Bay Camillion". (23 Mart 1988). *Halkın Sesi*.
- "YDP UBP'ye Muhtıra Verdi". (13 Kasım 1987). *Yeni Doğu*.
- "YDP'nin İstemleri". (26 Nisan 1988). *Halkın Sesi*.
- "DP-TKP Koalisyonu". (4 Ekim 1992). *Yenidüzen*.
- "Yeni Doğu Partisi Kuruldu". (1 Şubat 1984). *Halkın Sesi*.

KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA (KKTC DEVLETİNDE) YARGI SİSTEMİ *

Abdullah KAYA**

ÖZET

Kıbrıs Türk toplumunun milli hukukuna kavuşma süreci 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla tamamlanmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs Adası'nı fethetmesinden günümüze kadar, Ada'yı ve Kıbrıs Türk toplumunu ilgilendiren yasal düzenlemeler, hukuk kurumları ve yargı sistemi dönemlere ayrılarak tarihi süreci ile birlikte incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nin aksine KKTC yargı sisteminin Anglosakson yargı sistemine dâhil olduğu anlaşıldığından, Anglosakson yargı sistemi ile Kıta Avrupası yargı sistemine de konu ile ilgisi oranında yer verilmiştir.

Hukuk kurumları, mevzuat ve yargı sisteminin tarihi sürecinin anlatılmasının ardından; yargı teşkilatının günümüzdeki yapısı, yargılama usulleri, uygulanan mevzuatlar, yargılamada görev alan kişiler ve kanun yolları incelenmiştir. KKTC mahkemeleri iki dereceli sisteme sahip olup, ilk derece mahkemelerinin verdiği kararlara karşı yalnızca çeşitli sıfatlarla görev yapan Yüksek Mahkeme'de istinaf kanun yoluna başvurulabilmektedir. Ayrıca söz konusu yargı sisteminde adli yargı ve idari yargı ayrımı bulunmamakta ancak Yüksek Mahkeme, Yüksek İdare Mahkemesi sıfatıyla görev yapmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde Türkiye Cumhuriyeti ile KKTC yargı sistemlerinin etkileşimine değinilmiş ve Anglosakson sisteminin baskın etkisi altında olan KKTC yargı sistemini, Kıta Avrupası hukuk kurallarının da kısmen etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *KKTC, Kuzey Kıbrıs, Kıbrıs Türk toplumu, yargı sistemi*

* Bu çalışma Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Tezli Yüksek Lisans Programı kapsamında hazırlanan ve 20/06/2019 tarihinde onaylanan, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yargı Sistemi" isimli yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş ve sadeleştirilmiş hâlidir.

** Hâkim, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Özel Hukuk Doktora Programı Öğrencisi. e-posta: kya.abdullah@gmail.com

14.1. KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA YARGI SİSTEMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

14.1.1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kıbrıs'taki Yargı Sistemi

Kıbrıs Türk toplumunu ilgilendiren hukuk kurumlarının tarihî süreçte yaşadığı değişimleri anlayabilmek için Kıbrıs Adası'nın tarihinin ve yaşanan olayların iyi bir şekilde bilinmesi gerekir. Ada, günümüzde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile Kıbrıs Rum kesimi olarak ayrılmış olsa da geçmişte birçok medeniyete ve farklı kültürlere ev sahipliği yapmıştır (Fehmi, 1987: 16).

Kıbrıs, Osmanlı İmparatorluğu tarafından alınmadan önce (1489-1571) Venediklilerin elindeydi. Osmanlı, Girit gibi korsan faaliyetler yürütülüp, geçen gemilere rahat verilmediği için Kıbrıs'ın da alınmasını gerekli görmüş (Akbulut, 1998: 9; Konur, 1938: 16-17), fetih için gerekli idari/askerî işlemleri tamamlayarak fethi gerçekleştirmişti (Serter, 2002: 219).

Kıbrıs'ın 1571'de Osmanlı İmparatorluğu tarafından alınmasından sonra Ada'ya Türkler yerleştirilmişti. Ada'nın alındığı dönemde hukuki yapı imparatorluğun her yerinde aynı olup hukuki açıdan en önemli özellik, devletin merkezi yapılanmasıyla toplumsal-ekonomik yapısına İslam hukukunun egemen olmasıydı (Zeka, 1971: 175). Hâliyle adalet de İslam hukuku çerçevesinde dağıtılmaktaydı (İnalçık, 2011: 71; Turhan, 2008: 257).

Osmanlı'da devletin her yerine uzanan ve Müslümanlığın kutsal kanunlarını oluşturan şer'îye kanunlarına dayalı yargı örgütü vardı. Osmanlı, Kıbrıs'ı fethettiğinde burada da şer'î mahkemeleri kurdu (Alasya, 1964: 92). Dini kurallarla işleyen şer'îye mahkemelerinde hukuk ve ceza davalarında tek bir yargılamaya yöntemi işletilmekteydi. Bedevi'nin (1971: 139) de belirttiği üzere şer'îye sicillerindeki dava kayıtlarına göre, 19. yy. ortalarına kadar Kıbrıs'ta görülen her dava Türk mahkemelerinde görülmekteydi.

Şer'î hukuk, Müslümanların günlük hayatıyla ilgili olan ticari işler, evlilik, suçlar ve cezalar gibi hususları düzenlemekteydi. Kıbrıs'ta Türk idaresinin başlamasından itibaren adli işler Kadı'nın başkanlığında şer'î mahkemelerde görülürdü (Jennings, 1993: 69). Kadı, kazadaki tüm davalara bakar ve kararlarını tek başına verirdi. Köylerdeki davalar ise köy köy dolaşan naiplerce çözüldü. Kadı, bir davaya bakarken kazanın ileri gelenlerinden seçilen, 5-6 kişilik jüri heyetini (şühüdül-hâl)¹ de hazır bulundururdu. Kadı, hüküm vermekte bir tereddüt yaşarsa, müftüye başvurur ve alacağı fetvaya göre hüküm verirdi (Aslan, 1999: 85; Gedikli, 2018: 201; Kenanoğlu, 2018: 111). Tüm bunlara rağmen davalı veya davacı mahkeme kararına itirazda bulunacaksa, Lefkoşa'daki Beylerbeyi'ne başvurur, bu başvuruyu Beylerbeyi'nin huzurunda yeniden yargılama yapılır, gerekirse Kadı'nın hükmü bozulabilirdi (Akbulut, 1998: 83-83).

Yönetim bakımından Kıbrıs, dönem dönem sayıları 4 ile 17 arasında değişen kazalara ayrılarak, her kazanın başında Rumeli Kazaskeri tarafından atanan bir Kadı, Lefkoşa'daki yönetim merkezinde de bir Başkadı bulundurulurdu (An, 1999: 83). Kaza kadılarının üzerinde Lefkoşa'daki kadılık bulunmaktaydı. Lefkoşa'daki Başkadı'nın, diğer kadıların işlemlerini ve devlet işlerini denetleme yetkisi vardı. Bu sebeple, Lefkoşa kadıları en güvenilir kişiler arasından seçilmekteydi (Alasya, 1964: 86). Bir yolsuzluk olayı gerçekleştiğinde, reaya hükümdara dilekçe gönderir, hükümdar ise İstanbul'dan güvendiği birini görevlendirerek denetleme yaptırırdı. Böylece işler düzenli ve adil bir biçimde yürütülürdü (Alasya, 1939: 75).

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte yapılacak olan ıslahatlara, Kıbrıs da dâhil edilmişti. Osmanlı İmparatorluğu, adalet anlayışını geliştirmek ve demokratikleştirmek için şer'î mahkemelerin yanında, çeşitli ihtiyaçlara cevap verebilmek amacıyla başka mahkemeler ve divanlar da kurmuştu (Alasya, 1964: 92). Tanzimat'tan sonra Kıbrıs'ta kurulan bu mahkeme ve divanlar şöyleydi (Kaya, 2020: 32):

1 Şühüdül-Hâl, bugünkü anlamda jüri olmayıp davanın o andaki izleyicileri, gelecekte o olayın herhangi bir sebeple gündeme gelmesi hâlinde bilgilerine başvurulacak tanıklardır.

• **Meclis-i Deavi:** Nizami mahkemelerin bir türü olup her kazada hukuk ve ceza davalarına bakan Meclis-i Deavi (Dava Kurulu) olarak adlandırılan mahkemeler vardı. Kadının başkanlığında iki Müslüman ve iki Hristiyan olmak üzere toplam dört üyesi bulunan bu mahkemeler, bin kuruşa kadar olan sivil davalara bakardı. Cezai konularda ise azami üç ay veya asgari beş yüz kuruşa kadar ceza verilebilirdi. Meclis-i Deavi'de, şer'i kanunları ilgilendiren davalar, Müslüman olmayan kişiler arasındaki ihtilaflar sebebiyle görülecek olan davalar ve ticari davalar görülmezdi (Hill, 2016: 179). Bu mahkemelerde Hristiyanların şahitliği kabul edilmemekle birlikte, 1847'den sonra bu durum ortadan kaldırılmıştı. Bu mahkemelerce verilen hükümlerin kesinleşebilmesi için kaymakam onayı gerekmekte (Alasya, 1964: 92), önemli olan ceza davalarında ise Lefkoşa'ya danışılmaktaydı (An, 1999: 86; Hill, 2016: 180).

• **Meclis-i Ticaret:** 1839 yılında Tanzimat Fermanı'na göre kurulması gereken Meclis-i Ticaret (Ticaret Mahkemesi), Sadrazam'ın emriyle 1854'te Larnaka'da kurulmuştu (An, 1999: 82; Hill, 2016: 181). Başkan ve altı üyeden oluşan bu mahkeme, yabancılar ile ilgiliydi. Ticaret Mahkemesi'nin başkanı ya Larnaka Müdürü ya da Valiydi. Kalan üyelerin dördü Türk, ikisi ise Rum'du. Bu mahkemenin kurulması için yapılan başvurular ya vilayete ya da Rodos'taki nazırlığa bildirilirdi (Alasya, 1964: 93). Ticaret Mahkemesi'nin kurulmasına en çok Avrupalı tüccarlar (özellikle Fransızlar) sevinmişti. Çünkü Rumlardaki borçlarını bu mahkemeler vasıtasıyla geri alabiliyorlardı. Meclis-i Ticaret, valilerce Lefkoşa'ya taşınmış, ancak orada tüccarların ve Avrupalıların bulunmaması sebebiyle mahkeme yeniden Larnaka'ya getirilmişti (An, 1999: 87; Hill, 2016: 181). Larnaka'daki bu mahkeme Ada'nın bütün ticari davalarına bakmaktaydı (Fehim, 1964: 12).

• **Meclis-i Kebir:** 1856'da Islahat Fermanı'nın ilanıyla Ada'nın bütün idari işlerinin görüşülüp karara bağlandığı Divan'ın yerini almıştı. Meclis-i Kebir bazen sivil mahkeme görevi de üstlenmekteydi (Akbulut, 1998: 87). Lefkoşa'da bulunan Meclis-i Kebir, Türk Valinin başkanlığında haftada bir kez toplanmaktaydı. Meclis-i Kebir'in üye sayısı sekiz olup, bu sayı daha sonra on üçe çıkarılmıştı. On üç üyenin dokuzu Müslüman Türklerden olup, bu dokuz kişiden altısı da memuriyet görevi sebebiyle üye² sayılmaktaydı. Hristiyanlardan oluşan dört üyenin biri Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu, geriye kalan üç Hristiyan üyenin biri Ortodokslar tarafından seçilen Kocabaşı, diğer iki üye de Ermeni ve Maronit toplumları tarafından seçilen kişilerdi (An, 1999: 82). Meclis-i Kebir, yönetim ve maliyeye ilişkin tüm konularda yetkili olup, kaza mahkemeleri de buraya başvurabilmekteydi (Hill, 2016: 178).

• **Meclis-i Temyiz:** Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine doğru Lefkoşa'da, Meclis-i Temyiz ve Meclis-i Tahkik kurulmuştu. Mahkeme başkanı, Başkadı (Molla) idi. Lefkoşalılar, üç Müslüman ve üç Hristiyan üye seçerdi. Bu mahkemelerde kaza mahkemelerinin davaları ile önemli ceza davaları görülürdü. Meclis-i Temyiz, üç yılı aşan hapis cezası veremez (Alasya'ya [1964: 93] göre üç yıldan fazla hapis cezası da verilebilmekteydi), bu gibi hallerde Rodos'ta bulunan nazırlığa danışılırdı. Ölüm cezası verileceği hallerde ise İstanbul'un onayı istenmekteydi. Ayrıca bu mahkemede Hristiyanların şahitlik yapması mümkündü (Hill, 2016: 180).

• **Kilise Mahkemeleri:** Rumlara ait dinî ve ailevi problemlerle, insanların kişiliklerini ilgilendiren hususi problemlerin Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı kilise mahkemelerince çözümlendiği görülmekteydi. Ayrıca kiliseye yapılan vasiyetlerle bunlara bağlı işlemlerin düzenlenmesi de kilisenin kanunlarına göre yapılmaktaydı. 1660 yılında reayanın gayriresmî koruyucusu ve temsilcisi olarak Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposu ve üç metropolit, İstanbul hükümetince tanınmış, 1754'ten

2 Memuriyet sebebiyle üye sayılan 6 kişi şöyledir: Lefkoşa Kadısı (Molla), Müftü, Hazine Müdürü, Evkaf Müdürü, Hazine Malları Müdürü, Başmukayyit. Ayrıca Hristiyan üyelerden Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu da memuriyet görevi sebebiyle üye sayılmakta idi.

itibaren de resmîleşmişti. Kilise mahkemeleri bağımsızlığını, Sultan Aziz'in 1864'te Başpiskopos Sofronius'a gönderdiği bir beraat ile kazanmıştı. Kilise Mahkemeleri'nin çalışma şartlarını düzenleyen beş ferman, başpiskoposluk arşivinde saklanmaktadır (An, 1999: 83).

1861'de Kıbrıslıların isteğiyle Ada; bağımsız bir vilayet (mutasarrıflık) statüsü kazanarak, doğrudan Saray'ın idaresi altına girmiştir (Akbulut, 1998: 85).

14.1.2. İngiliz Döneminde Kıbrıs'taki Türk Yargı Sistemi

Osmanlı İmparatorluğu, 1878 tarihli Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda yenilmiş ve yenilgiye bağlı olan siyasi sebeplerle, 04.06.1878'de imzalanan İttifak Anlaşması ile İngiltere'nin Kıbrıs'la olan hukuki ilişkisi başlamıştı (Kaya, 2020: 39).

İngiliz döneminde Kıbrıs'taki Türk yargı sistemini iki döneme ayırarak incelemek gerekmektedir (Turhan, 2008: 264-265):

• **1878-1914 Dönemi Kıbrıs Türk Yargı Sistemi:** Bu dönemde Kıbrıs'ın yönetimi İngiltere'de, mülkiyetiyse Osmanlı Devleti'ndeydi. Bu sebeple, Ada'da Osmanlı hukukunun uygulanmaya devam edildiği düşünülse de durum tam olarak böyle olmamıştı. İngiltere, yönetimi fiilen devralmasıyla (Ada her ne kadar Osmanlı'ya ait olsa da) bazı yasama tasarruflarına girişmişti. Bu tasarruflar, Ada'nın idaresini sağlamaya yönelik olup, yavaş yavaş Osmanlı Hukuku'nu da yok ediyor, Kıbrıslı Türkler giderek İngiliz hukukuna tabi olmaya başlıyordu (Neocleous, 2000: 11; Turhan, 2008: 265). İngilizler, Ada'ya geldiklerinde yerleşik bir yargı sistemi bulmuştu (Neocleous, 2000: 11). İngilizlerin ilk defa geldikleri bu Ada'da toplumsal düzenin sağlanması önemli olduğundan, cezai uyumsuzluklar İngilizler için oldukça önem taşıyordu. İngilizlerin çok önem verdiği bu konu sebebiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm topraklarında uygulanan ceza kanununun uygulanmasına devam edilmişti. Diğer taraftan, Şer'i mahkemenin Müslümanlar üzerindeki; Cemaat Mahkemesi'nin de gayrimüslimler üzerindeki aile hukukundan doğan yetkileri devam ettirilmiş (An, 1999: 82; Neocleous, 2000: 11; Turhan, 2008: 265) ve Mecelle de yürürlükte kalmıştı.

İngilizlerin Ada'ya gelmelerinden bir müddet sonra (1879'da); Gezici Mahkemeler, Bölge Mahkemeleri, Yüksek Mahkeme kurulmuş ve tüm anlaşmazlıklarda bu mahkemeler yetkili kılınmıştı. Yüksek Mahkeme temyiz mahkemesi olup, Şer'iyeye ve Cemaat Mahkemelerinin münhasır yetkisine giren durumlar dışında; velayet, nafaka, evliliğin geçersizliği/iptali/sona ermesi gibi tüm hukuki ve cezai davaların son merciiydi (Neocleous, 2000: 11-12; Turhan, 2008: 266).

İngilizler, Ada'ya geldiğinde mevcut olan sistemle birlikte kendi getirdiği sistemi 1882'ye kadar uygulamıştı. 1882'de yapılan değişikliklerle, Şer'iyeye Mahkemelerinin yetkisinde olan birçok konu, bölge mahkemelerinin yetkisine dâhil edilerek, Şer'iyeye Mahkemelerinin yetkisi oldukça daraltılmıştı (An, 1999: 82; Turhan, 2008: 266). Yüksek Mahkeme, aile hukukundan kaynaklanan bazı uyumsuzlukları ilk derece mahkemesi sıfatıyla görüyordu. Ancak bu davalar bölge mahkemelerinin yetkisine dahil edilmiş ve Yüksek Mahkeme bu uyumsuzluk türleri bakımından bir temyiz mahkemesi olarak görev yapmaya başlamıştı (Neocleous, 2000: 11; Turhan, 2008: 266).

• **1914-1960 Dönemi Kıbrıs Türk Yargı Sistemi:** İngilizler bu dönemde Ada'da kalıcı hale gelmek istediklerinden, Kıbrıs'ta hem yargı örgütünü tekrar yapılandırmış hem de yeni maddi hukuk kuralları getirerek toplumu şekillendirmişti (Gazioğlu, 2000: 41; Turhan, 2008: 267). İngiliz idaresi, kalıcı olma politikasında başarılı olmuştu. 1914-1960 arasında İngiliz idaresinin yaptığı yasama tasarrufları sebebiyle bugün Kıbrıs yargı sisteminin (KKTC dâhil) Anglosakson hukukuna dayandığı söylenebilmektedir (Turhan, 2008: 267).

İngilizler döneminde çıkarılan ve zamanla yürürlükten kalkmayan yasalar, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası md. 188 uyarınca aynen yürürlükte kalmıştır (Kaya, 2020: 41). Aynı doğrultuda, 1914-1960 yıllarında yürürlüğe giren yasalardan 21.12.1963'e kadar yürürlükte olanlar hem Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) Anayasası hem de KKTC Anayasası'nın geçici maddeleri ile Kıbrıs Türk yargı

sistemi içinde yürürlükten kaldırılmamıştır. Keza Hukuk Muhakemeleri Usulü Yasası (HMUY), Haksız Filler Yasası, Sözleşmeler Yasası, Ceza Yasası, Ceza Muhakemeleri Usul Yasası (CMUY) ve Şahadet Yasası bu yıllardan gelen ve KKTC mahkemeleri tarafından sık uygulanan yasalardandır (Necatigil, 2015: 16; Turhan, 2008: 267).

Tüm anlatılanlar ışığında, 1914-1960 arasında Kıbrıs Türk yargı sistemiyle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: İngilizler, 1924'te kaldırılan Şer'i Mahkemelerin yetkisini korumuş ve 1951'de Türk Aile Yasası'nı, 1954'te Türk Aile Mahkemeleri Yasası'nı yürürlüğe koymuşlardır. Söz konusu iki yasadan yola çıkarak incelenen dönemde (1914-1960) Ada'da Kıbrıs Türk yargı sisteminin varlığından bahsedebilmek mümkün değildir (Turhan, 2008: 267).

14.1.3. Kıbrıs Cumhuriyeti Döneminde Kıbrıs'taki Türk Yargı Sistemi

Kıbrıs Cumhuriyeti; Zürih (1958), Londra (1959) ve Lefkoşa (1960) Antlaşmaları ile kurulmuştu (Erginel: 6 vd.; Vatanserver, 2010: 1502). Ortada yeni kurulan ve bağımsız olan bir devlet vardı. Bu devletin kökeni ne olursa olsun Kıbrıs Cumhuriyeti yargı sistemine tabiydi. Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası md. 1'e göre; *"Kıbrıs Devleti, bu Anayasa gereğince, Cumhurbaşkanı Kıbrıs Elen Cemaati tarafından seçilen bir Elen ve Cumhurbaşkanı Muavini Kıbrıs Türk Cemaati tarafından seçilen bir Türk olan, başkanlık rejimine sahip bağımsız ve egemen bir Cumhuriyettir."*

Türkler ve Rumlar açısından bu sisteme bakıldığında; Cumhuriyet, iki toplumlu bir yapıda olmasına rağmen, sistemin içinde Türkleri ve Rumları ilgilendiren düzenlemeler mevcuttu. Cumhuriyet döneminde Kıbrıs'ın yargı sistemi ele alınırken iki noktanın önemle vurgulanması gerekmektedir (Neocleous, 2000: 18; Turhan, 2008: 268): Birincisi "Anglosakson hukukuna dayanan temel karakter", ikincisi ise "iki toplumlu yapının özellikleri".

Kıbrıs Cumhuriyeti hukuk düzenine bakıldığında, yargı sisteminin kesin olarak İngiliz hukukuna dayandığı söylenebilir (Dayıoğlu, 1999: 59 vd.; Necatigil, 1999: 114 vd.; Turhan, 2008: 268). Keza Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'na göre (md.188); İngiliz döneminin yasalarından Anayasa'ya aykırı olmayanlarla, yürürlükten kaldırılmayanlar aynen yürürlükte kalacaktı. Böylece devletin yapısı açıkça bugün de etkisi devam eden İngiliz hukukuna dayandırılmıştı (Necatigil, 2015: 1; Neocleous, 2000: 30; Turhan, 2008: 268).

Belirtmek gerekir ki, Kıbrıs Cumhuriyeti yargı sistemini oluşturan mevzuat, yalnızca İngiliz döneminden kalıp yürürlükleri saklı olan yasalar değildi. Söz konusu yasalarla birlikte, gerekli görülen alanlarda Kıbrıs Cumhuriyet Meclisi de yeni yasama faaliyetlerinde bulunarak sistemi genişletmiştir. (Turhan, 2008: 269).

Cumhuriyetin iki toplumlu yapısı ve Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası md. 87 gereği, her toplumun kendi meclisi tarafından düzenlenmesi zorunlu olan bazı alanların varlığı sebebiyle, bu sistemde doğrudan doğruya Kıbrıs Türk toplumunu ilgilendiren düzenlemelere rastlamak da mümkündür. Örneğin: "Türk Cemaat Meclisi Seçim Yasası", "Türk Cemaat Meclisi Vakıflar ve Din İşleri Yasası", "Resmi Tatil ve Anma Günleri Yasası", "Evlilik Dışı Çocuklar Yasası" gibi yasalar, doğrudan Kıbrıs Türk toplumunu ilgilendiren yasalara örnek gösterilebilir (Turhan, 2008: 269).

Cumhuriyet döneminde doğrudan Kıbrıs Türklerini ilgilendiren düzenlemelere ve yapılanmalara (*bu düzenleme ve yapılanmalar bugün de hem Kıbrıs Rum Yönetimi'ni hem de KKTC'yi ilgilendirmektedir*) değinecek olursak;

Başsavcılık (Hukuk Dairesi); Cumhuriyet Anayasası'na göre, Cumhurbaşkanı ile yardımcısı, Yüksek Mahkeme hâkimi olma şartlarını taşıyan iki kişiyi "Başsavcı" ve "Başsavcı Yardımcısı" olarak atayabilir. Ancak bu iki makamın sahibi aynı cemaate mensup olamazdı. Başsavcılık kurumunda, Başkan veya yardımcısının mensup olduğu cemaate ilişkin konularda karar alınmadan önce, duruma göre birinin diğeriyle istişare etmesi mecburiydi. Örneğin Türklerle ilgili bir konuda karar alacak olan Rum Başsavcı'nın, Türk yardımcısıyla istişare etmesi zorunluydu (Neocleous, 2000: 26-27; Turhan, 2008: 269). Anlaşılacağı üzere, Cumhuriyet Adliyesi'nin daimî üyesi olan; ayrıca Bakanlar

Kurulu ile bakanlıkların hukuk müşavirliklerini yapan Başsavcı ya da Başsavcı Yardımcısı Türk olmalıydı (Köksal, 2018: 211-212; Turhan, 2008: 269).

• **Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Adalet Mahkemesi:** Söz konusu mahkemelerin üyeleri Cumhurbaşkanı ile yardımcısı tarafından atanmaktaydı. Fakat Anayasa Mahkemesi, bir (bağımsız) Başkan ile Türk ve Rum hâkimlerden oluşmakta; Yüksek Adalet Mahkemesi ise yine bir (bağımsız) Başkan ile bir Türk ve iki Rum hâkimden oluşmaktaydı. Ancak 1963'te başlayan toplumlar arası çatışmaların ardından söz konusu mahkemelerin işlevi kalmadığı için, Rum temsilcilerin çıkardığı yasa ile bu mahkemeler kaldırılmış ve sadece (günümüzde de görev yapan) Yüksek Mahkeme kurulmuştur (Köksal, 2018: 212; Necatigil, 2015: 1; Turhan, 2008: 270).

Bugün için geçerliliği olmayan Cumhuriyet yargı sisteminin alt mahkemelere ilişkin düzenlemelerine de değinecek olursak; alt mahkemeler Anayasa md. 159'da düzenlenmişti. Anılan madde hükmüne göre; Türklerin davalarına Türk hâkimler, Rumların davalarına da Rum hâkimler bakacaktı. Davacısı/davalısı veya suçlusuzarar göreni ayrı cemaatlere mensup olan davalar ise Yüksek Mahkeme tarafından atanan hâkimlerce görülecekti (Dayıoğlu, 1999: 59 vd.; Turhan, 2008: 270).

14.1.4. Devletleşme Sürecinde (1967-1983) Kıbrıs'taki Türk Yargı Sistemi

Kıbrıs Türk toplumu için Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ömrü pek uzun olmamış, Cumhuriyetin üçüncü yılından itibaren meydana gelen olaylar neticesinde Türkler devlet idaresinden çekilmişlerdi (Gazioğlu, 2003: 358; İsmail, 1992: 68). Kıbrıslı Türklerin devlet idaresinden çekildiği ve *devletleşme süreci* olarak adlandırılan bu dönemde Türkler tarafından; 1967-1974 arasında Türk Geçici Yönetimi, 1974-1975 arasında Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi, 1975-1983 arasında Kıbrıs Türk Federe Devleti, 1983 yılında ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuştur.

Bu süreçte oluşan farklı yapılanmalar, aynı devlet felsefesine dayansa da hukuki yapı birbirinden farklı özellikler taşımıştır (Turhan, 2008: 270). Bu sebeple konuyu, her siyasi örgütlenmeye göre ayrı ayrı ele alacak olursak:

• **1967-1974 (Türk Geçici Yönetimi) Dönemi:** 1963 olaylarıyla birlikte Cumhuriyet idaresinden dışlanan Kıbrıs Türk toplumu; birlikte yaşama arzusunu sağlayacak olan toplumsal bir düzen kurma amacıyla, toplumsal işlerini tek elden yürütmek, mevcut karışıklıklara ve yetki çatışmalarına bir son vermek istiyordu. Ancak yeniden yapılanmanın ifadesi olan bu yönetim, hiçbir zaman hayata geçirilememiştir. Bu sebeple, Türk geçici yönetimi, ayrıntılı bir anayasa yapmamış ve Türk toplumunun tabi olacağı kuralları içeren on dokuz maddeden oluşan bir belge yayınlamıştı. Bu belgeyle Kıbrıs Anayasası yürürlükten kaldırılmamış, ayrıca 21.12.1963'e kadar kabul edilen Cumhuriyet yasalarının da yürürlükte olduğu belirtilmişti. Türk geçici yönetimi, yürürlükteki Kıbrıs Anayasası'nı ve yasaları uygulayabilmek adına bu on dokuz maddede; yasama, yürütme ve yargıyı ayırmak zorunda kalmış ve Kıbrıslı Türklerin devletleşme sürecini başlatmıştır (Sarıca, Teziç ve Eskiurt, 1975: 158-160; Turhan, 2008: 271).

Türk bölgelerinde uygulanacak olan kurallar; Temsilciler Meclisi'ne seçilmiş olan on beş Türk üye ile Türk Cemaat Meclisi üyelerinden oluşan "Türk Geçici Yönetimi Meclisi" tarafından konulmuştur. Son olarak, başkan yardımcısının teklifiyle atanan Türk hâkimlerce yargı faaliyetlerinin yürütüldüğünü de söylemek gerekir. Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, "devletleşme süreci"nin ilk zamanlarında Kıbrıs Türk yargı sistemi, Cumhuriyet hukukuna bağlı kalmış, başka bir ifadeyle hukuk kurallarının esas itibarıyla Anglosakson hukukuna dayandığı olgusu değişmemiştir. İlk başlarda Cumhuriyet hukukunu koruma eğiliminde olan Kıbrıs Türk toplumunun Cumhuriyet idaresinden ayrılarak yeni bir yapılanmaya gitmesi zorunluluk arz etmiş ve İngiliz hukukundan yavaş yavaş uzaklaşarak iki başlı bir yapıya doğru yol alınmaya başlanmıştır (Turhan, 2008: 271-272).

• **1974-1975 (Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi) Dönemi:** Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi yalnızca bir yıl süren kısa bir zaman dilimini ifade etmektedir. Bu dönemin yasama faaliyetlerine bakacak

olursak; sistem “Geçici Yönetim” dönemiyle aynı olduğundan, Kıbrıs Türk yargı sistemine dair yeni şeyler söylemek zordur. Fakat meclis, “Doğum ve Ölümleri Kayıt Yasası”, “Kolcular Yasası” gibi devletleşmeye dair yasaları çıkarmaya devam etmiş, özellikle bugünkü 9/1976 sayılı Mahkemeler Yasası’nın temelini teşkil eden Adalet Mahkemeleri Yasası ve Yurttaşlık Yasası’nı da yürürlüğe koymuştur (Turhan, 2008: 272; Uluocak, 1983: 69 vd.).

• **1975-1983 (Kıbrıs Türk Federe Devleti) Dönemi:** Kıbrıslı Türklerin devletleşme süreci içindeki en önemli evre, “Kıbrıs Barış Harekâtı” sonrası Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin kurulmasıdır. Kıbrıs Türk toplumu bu dönemde kendi anayasasını yapmış ve devleti tüm unsurlarıyla çalışır hale getirerek eşit bir federasyon için Rum kesimini beklemeye başlamıştı (Sabahattin, 1998: 161). Bu dönemde Kıbrıs Türk yargı sisteminin, tam olarak Cumhuriyet yargı sisteminden (Anglosakson yargı sisteminden) uzaklaştığını söylemek mümkün değildir (Turhan, 2008: 273).

KTFD sistemi Kıbrıs Cumhuriyeti devlet sisteminden oldukça farklı bir yapıda olup bazı yasalar İngiliz döneminden kalmıştır. Ancak sistemin yavaş yavaş Türk hukukundan da etkilenen kendine has bir sisteme kaydığı görülmektedir (Köksal, 2018: 215; Turhan, 2008: 274).

Kıbrıs Türk Federe Meclisi, bir “devlet meclisi” olup 1975-1983 arasında, yapılan yasama faaliyetleri ile Kıbrıs Türk toplumunu KKTC’ye taşımıştır. 1974’ten sonra yürürlüğe konan yasalara bakıldığında bu yasaların birçoğunun, Türkiye Cumhuriyeti yasaları örnek alınarak hazırlandığı görülecektir. Bu sebeple Federe Devlet zamanındaki Kıbrıs Türk yargı sistemi, Kıbrıs Cumhuriyeti’nden (başka bir deyişle Anglosakson yargı sisteminden) gittikçe uzaklaşmış ve tekrar Türk yargı sistemine doğru yaklaşarak karma bir yapıya bürünmüştür. Ancak Turhan’ın (2008: 274-275) belirttiği üzere, Anglosakson yargı sisteminden Türk yargı sistemine doğru olan bu yaklaşma, usul hukuku alanında değil maddi hukuk alanında olup günümüzde Kıbrıs Türk hukuk sisteminin Anglosakson hukuk sistemine dayandığını söyleyenler, yargı örgütü ve yargılama usulünü dikkate alarak bu yargıya varmaktadır.

Federe Devlet dönemindeki yargı örgütünün yapısı KKTC yargı sisteminde de (federal devlet olma konusundaki unsurlar hariç olmak üzere (Köksal, 2018: 218) aynen korunduğundan bu konuda ayrıca anlatılmıştır.

14.2. KKTC’DE YARGI TEŞKİLATININ YAPISI VE YARGILAMA USULLERİ

14.2.1. Genel Olarak

Federal devlet düzeni Kıbrıs’ta kurulamayınca, Rumlarla eşit şartlarda görüşmek amacıyla halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkı (*self-determination*) kullanılarak 15.11.1983’te KKTC ilan edilmiştir (Köksal, 2018: 218; Necatigil, 2015: 4). KKTC’nin ilanından sonra 02.12.1983’te yapılan Meclis toplantısında, Meclis’in, “Kurucu Meclis”e dönüşmesi kabul edilmiş ve bu Meclis’e KKTC Anayasası’nı yapmak, seçimleri gerçekleştirmek ve bu süre zarfında da gereken yasama faaliyetlerini icra etme görevi verilmişti. Kurucu Meclis’in 12.03.1985’te çalışmalarını tamamlaması ile birlikte 05.05.1985’te halk oylamasına gidilmiş, halkın yüzde yetmişinin evet oyu ile KKTC Anayasası 07.05.1985’te yürürlüğe girmiştir (Necatigil, 2015: 4; Sağlam, 2016: 3-4; Turhan, 2008: 275).

1985 Anayasası’na bakıldığında, KKTC devlet sisteminin temellerinin Federe Devlet zamanında atıldığını söylemek gerekir (Turhan, 2008: 275-276). Bugünkü Kıbrıs Türk yargı sisteminin çerçevesi 1985 Anayasası’nın 136-158 maddeleri ile çizilmiştir.

14.2.2. KKTC’de Uygulanan Mevzuatlar

Buraya kadar anlatılanlardan da görüldüğü üzere, el değiştiren egemenlikler ve ortaya çıkan çeşitli siyasi oluşumlardan dolayı Kıbrıs Türk toplumunda yargı sistemi, kesintisiz bir şekilde tek bir devlet çatısı altında oluşmamıştır. Günümüzde KKTC hukukunun, ülke şartlarına uydurulmuş Anglosakson hukukuna dayalı olan “hukuk mozaığı” olduğu söylenmektedir (Dayioğlu, 1999: 73). Bu sebeple, uygulanan mevzuatın her dönemde yeniden tanımlanması ihtiyacı doğmuştur. Bu

ihtiyaç sebebiyle KKTC kanun koyucusu, 9/1976 sayılı Yasa md. 38 ile KKTC yargı örgütünün uygulayacağı mevzuatı tanımlamıştır (Dayıoğlu, 1999: 59 vd.; Necatigil, 1999: 114 vd.; Turhan, 2008: 281). Anılan maddeye göre, KKTC mahkemeleri: Anayasa, Anayasa uyarınca konulan yasalar, Anayasa'ya aykırı olmayan yürürlükteki mevzuat, Anayasa'ya aykırı veya Anayasa ile bağdaşmazlık hâlinde olmadıkça Ahkâm-ı Umumiye ve Nisfet Hukuku ilkeleri, Temel Evkaf Kuralları (Ahkâm'ül Evkaf), 21.12.1963'te yürürlükte olan Deniz Hukuku'na ilişkin mevzuatı uygular.

KKTC yargı örgütü mevzuatının, Anayasa'ya aykırı olmadığı müddetçe birincil kaynak olarak uygulanacağı tartışmasızdır. Ancak sistemin kendine özgü yapısı sebebiyle, mevzuatın hangi zaman dilimi içinde yürürlükte olduğunun üzerinde durulması gerekir (Turhan, 2008: 282).

KKTC Anayasası'nın geçici 4. maddesi ile; Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu 16.08.1960'a kadar İngiliz sömürge yönetimi, 21.12.1963'e kadar Kıbrıs Cumhuriyeti, Türk Cemaat Meclisi, Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi Meclisi, Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi Yasama Meclisi, Kıbrıs Türk Federe Devleti Kurucu Meclisi, Kıbrıs Türk Federe Meclisi, KKTC Kurucu Meclisi, KKTC Cumhuriyet Meclisi tarafından yürürlüğe konan ve henüz yürürlükten kaldırılmamış olan tüm yasalar, tüzükler ve yönetmelikler Anayasa'ya aykırı olmamak şartıyla yürürlükte bırakılmıştır (Necatigil, 2015: 16; Turhan, 2008: 282).

Açıklığa kavuşturulması gereken diğer husus da *Ahkâm-ı Umumiye-Common Law* ve *Nisfet Hukuku-Equity* konuları (Kaya, 2020: 59) olup konumuz dışına çıkmamak adına şu hususlara değinecek olursak;

Common law, KKTC yargı sisteminin bir parçasıdır. İngiliz *common law*'u Kıbrıs yargı sistemine ilk kez, 1935 Adalet Mahkemeleri Yasası (md. 49/c) ile girmiştir (Ulunay, 1999: 81). KKTC'de hâlâ uygulanmakta olan; Haksız Fiiller Yasası, Sözleşmeler Yasası, Ceza Yasası ile CMUY İngiliz Koloni Devri'nden kalmıştır. Bu yasalar, İngiltere'de yürürlükte olan *common law* kuralları esas alınarak hazırlanmıştır. Diğer yandan; şirketler (Fasıl 113), emtia satışları (Fasıl 267) ve poliçeler (Fasıl 262) ile ilgili yasalar, İngiliz Parlamentosu tarafından yapılan yasa metinlerinden esinlenerek düzenlenmiştir. KKTC'nin yargı sistemi, İngiliz hukukundan etkilenerek gelişmiş ve 1974'ten sonra "Devlet" olmanın getirdiği yükümlülüklerden dolayı mevcut yasaların gözden geçirilmesi yanında, toplumsal ihtiyaçlarla uyumlu bazı yeni yasaların yapılması da zorunlu hale gelmiştir (Necatigil, 2015: 20-21).

KKTC'de *common law*'un uygulandığı diğer bir alan da Yüksek Mahkeme tarafından çıkarılabilen emirnamelerle alakalıdır. *Common law* ilkelerine göre çıkarılan bu emirnameler aşağıda anlatılmış olup uygulanan usul kuralları ise İngiliz Yüksek Mahkemesi'nin 1964'ten önce kullandığı usul kurallarıdır. Bu usul kurallarının ne olduğu *Papa Ioannou v. Superintendent of Prisons (1956) 21 C.L.R.134* davasında belirtilmiştir. (Necatigil, 2015: 301).

Yukarıda anlatıldığı gibi 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğunda yapılan ilk yasalardan olan 1960 Adalet Mahkemeleri Yasası ile yeni kurulan Cumhuriyet'te hangi yasaların uygulanacağı açıkça sayılmıştı. Sayılan yasalarda *equity* ilkeleri de vardı. Daha sonra KTFD'de yapılan ve hâlen yürürlükte olan 1976 Mahkemeler Yasası'nda da aynı düzenleme yer almaktadır (Erginel, 2017: 134). Somut olay adaletini sağlayan ve esnek bir hukuk olarak gelişen *equity*, kıta Avrupası yargı sistemindeki "dürüstlük kuralı" genel ilkesi (Türk hukukundaki TMK md. 2) gibidir (Oğuz, 2003b: 266-267).

İngiltere'de "emanetçinin sorumluluğu" konusunda birçok hukuk kuralı *equity* ilkeleri ile düzenlenmiştir. KKTC'de ise bu ilkelerin birçoğu yasalastırılarak yazılı hale getirilmiştir. Örneğin; Fasıl 193 "*Trustee Law*" ile bu ilkelerin bir kısmı yasalastırılmıştır. Bunun gibi yasalar ile *equity* ilkeleri derlenerek bir araya getirilmektedir (Necatigil, 2015: 20).

KKTC yargı örgütü, yukarıda da değinildiği gibi birkaç farklılık dışında Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'ndan gelen Anglosakson yargı örgütüne dayanan ve Federe Devlet zamanında da aynen korunan bir yapıya sahiptir (Dayıoğlu, 1999: 59; Turhan, 2008: 276). Şimdi KKTC'nin günümüzdeki yargı kurumları ve yapıları incelenecek olursa:

14.2.3. Mahkemeler

14.2.3.1. İlk Derece Mahkemeleri (Alt Mahkemeler)

KKTC’de ilk derece mahkemeleri “alt mahkemeler” olarak adlandırılmaktadır. Alt mahkemeler, KKTC’nin idari yapısı dikkate alınarak, KTFD döneminde hazırlanarak yürürlüğe giren 17.03.1976 tarihli ve 9/1976 sayılı Yasa’nın kısmen değiştirilmiş şekliyle düzenlenmiştir (Turhan, 2008: 277). Anayasa md. 155’e göre alt mahkemelerin kuruluşu, görev ve yetkileri yasa ile düzenlenir. Bu kural, yukarıda da belirtildiği gibi, 9/1976 sayılı Yasa ile gerçekleşmiştir. Söz konusu yasaya göre alt mahkemeler, “kaza mahkemeleri” adı altında faaliyet göstermekte, Yüksek Mahkeme’ye verilen yargısal yetkiler dışındaki tüm yetkileri kullanmaktadır. Alt mahkemelerce verilen her türlü karar, Yargıtay sıfatıyla Yüksek Mahkeme’ye istinaf edilebilmektedir (9/1976 sayılı Yasa md. 37; Dayıoğlu, 1999: 59; Köksal, 2018: 223; Sağlam, 2016: 223).

9/1976 sayılı Yasa’nın üçüncü bölümünde düzenlenen “alt mahkemeler” başlığı altında; kaza mahkemeleri (md. 16-29), ağır ceza mahkemeleri (md. 30-31) ve aile mahkemeleri (md. 32-36) yer almaktadır. Kendi içinde değişik yetkilerle donatılan bu mahkemelere kısaca değinmek gerekirse:

14.2.3.2. Genel Mahkemeler (Kaza Mahkemeleri)

KKTC Devleti, yetki alanlarına ayrılır. Ayrılan her bir yetki alanında ise bir “Kaza Mahkemesi” kurulur. Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, Güzelyurt, İskele ve Lefke ilçeleri, birer yetki alanı sayılmaktadır (9/1976 sayılı Yasa md. 16/2-3).

Kaza mahkemesi başkanı olabilmek için en az on yıl, kaza mahkemesi kıdemli hâkimi olabilmek için sekiz yıl ve kaza mahkemesi hâkimi olabilmek için ise beş yıl mesleki deneyim gerekmektedir. Buradaki “mesleki deneyim” tabirinden kasıt; Kıbrıs’ta avukat, hâkim, savcı veya askeri savcı olarak çalışmış olmaktır (9/1976 sayılı Yasa md. 19/2). Kaza mahkemeleri tarafından verilen her karar, Yargıtay sıfatıyla Yüksek Mahkeme’ye istinaf edilebilmektedir (9/1976 sayılı Yasa md. 37).

Kaza mahkemeleri hukuki ve cezai konularda görev yapmaktadır. Şöyle ki:

• **Hukuki Konularda:** Anayasa ve yasalar uyarınca (Yüksek Mahkeme’nin ilk derece mahkemesi olarak yetkili olduğu durumlar hariç) kaza mahkemesi, hukuk davalarına ilk derece mahkemesi olarak bakar ve baktığı bu davayı karara bağlar (9/1976 sayılı Yasa md. 25/1). Kaza mahkemesi, kural olarak tek hâkimle görev yapmaktadır. Ancak bir kaza mahkemesi hâkimi, iki yüz bin TL’ye kadar olan davaları, tek hâkimden oluşan kaza mahkemesi olarak karara bağlamaya yetkilidir (9/1976 sayılı Yasa md. 25/1). İki yüz bin TL’nin üzerindeki davaları ise bir kaza mahkemesi başkanı veya bir kıdemli kaza mahkemesi hâkimi karara bağlayabilir.

Yukarıda belirtildiği gibi kaza mahkemeleri kural olarak tek hâkimlidir. Ancak ihtilaf miktarı veya konusunun değeri iki milyon TL ve yukarısı olan davaları en az bir kaza mahkemesi başkanı veya kaza mahkemesi kıdemli hâkiminin başkanlığında; bir kaza mahkemesi kıdemli hâkimi veya bir kaza mahkemesi hâkiminin bulunduğu iki hâkim karara bağlamaya yetkilidir.

• **Cezai Konularda:** Kaza mahkemesi, tek hâkim olarak (Başkan veya kıdemli hâkim de dahil olmak üzere) oturum yapmaktadır. Kaza mahkemesi başkanı, kaza mahkemesi kıdemli hâkimi veya kaza mahkemesi hâkimi, azami beş yıl hapis veya iki yüz bin TL para cezasını gerektiren bir fiil ile suçlanan kişileri seri şekilde yargılamaya yetkilidir. Ayrıca cezaya ek olarak veya cezanın yerine; mahkûm ettiği kişiyi azami iki yüz bin TL’ye kadar tazminat ödemesine de hükmedebilir (9/1976 sayılı Yasa md. 27/1). Yargılamaya başladıktan sonra çıkarılan bir yasa ile cezanın artması durumunda kaza mahkemesinin yetkisi devam eder (Veziroğlu, Gümüş, 2012: 51).

9/1976 sayılı Yasa md. 27/1’de belirtilen kurallara bakılmaksızın, kaza mahkemesi başkanı, kaza mahkemesi kıdemli hâkimi veya kaza mahkemesi hâkimi; (Ağır Ceza Mahkemesi’ne gönderilmek yerine) Başsavcı’nın yazılı rızası ile on yıla kadar hapis cezası veya dört yüz bin TL’ye kadar

para cezası gerektiren bir suç hakkında (tek hâkimli olarak) yargılama yapabilir. Ancak, hükmedilen ceza veya tazminat, yukarıda belirtilen ceza veya tazminat sınırını aşamaz (9/1976 sayılı Yasa md. 27/2). Uygulamada Başsavcının yazılı rızası, sanık ağır ceza mahkemesine havale edilmeden önce verilmekte ve bu rıza kaza mahkemesine bildirilmektedir. Tek hâkimden oluşan kaza mahkemesi, Başsavcının bu rızasını kabul etmek zorunda değildir (Sözmener, 2014: 421).

14.2.3.3. İhtisas (Özel) Mahkemeleri

Ağır Ceza Mahkemesi

Ağır ceza mahkemesi, kaza mahkemesi düzeyinde olan bir mahkeme olup heyet hâlinde çalışmaktadır. Ağır ceza mahkemelerinde, Yüksek Mahkeme tarafından görevlendirilen üç kaza mahkemesi başkanı, üç kaza mahkemesi kıdemli hâkimi ve üç kaza mahkemesi hâkimi görev yapar. Ancak, Yüksek Mahkeme gerekli gördüğü hallerde, kıdemli kaza mahkemesi hâkimi yerine kaza mahkemesi hâkimini de görevlendirebileceği gibi; duruma göre, ağır ceza mahkemesine başkanlık etmek üzere bir kaza mahkemesi başkanı yerine bir kaza mahkemesi kıdemli hâkimini de görevlendirebilir (9/1976 sayılı Yasa md. 30/2).

Ağır ceza mahkemelerinin heyeti, üç hâkimden oluşur. Yasal açıdan üç kaza mahkemesi hâkiminin heyette bulunması yeterlidir. Ancak uygulamada heyet; başkan, bir kıdemli hâkim ve bir kaza mahkemesi hâkiminden oluşmaktadır.

Ceza yetkisi ile donatılan ve ilk derece mahkemesi olan “Ağır Ceza Mahkemesi”, kaza mahkemelerinin yetkisi dışında kalan suçlara bakıp, onları karara bağlamaya yetkilidir. Ayrıca verilecek cezaya ek olarak veya cezanın yerine; suçtan zarar gören lehine, en fazla bir milyon TL’ye kadar tazminat ödemesine de hükmedebilir (9/1976 sayılı Yasa md. 31/3).

9/1976 sayılı Yasa md. 30/1’e göre ağır ceza mahkemeleri, Lefkoşa, Gazimağusa ve Girne ilçelerinde kurulur. Lefkoşa Ağır Ceza Mahkemesi’nin yetki alanına, Güzelyurt ve Lefke Mahkemelerinin; Gazimağusa Ağır Ceza Mahkemesi’nin yetki alanına ise İskele Mahkemesinin yetki alanına giren ağır ceza davaları da girmektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki ağır ceza mahkemeleri İngiltere’de, gerek oluşum gerek yetki açısından Yüksek Mahkeme’ye denk sayılır ve Yüksek Mahkeme denetimine tabi değildir. Ancak KKTC’de ağır ceza mahkemeleri, ilk derece mahkemesi (alt mahkeme) olarak kabul edilir (Hakki, 2018: 23).

Çocuk Mahkemeleri

Ceza hukuku ile ilgili olan bir diğer mahkeme “Çocuk Suçluları Yasası” kapsamında kurulmuş olan çocuk mahkemeleridir. Bu yasaya göre “Çocuk Mahkemesi”; bir çocuk veya genç kişi ile bir erginin aleyhinde müştereken yapılan suçlamalar dışında, çocukların veya genç kişilerin aleyhinde yapılan suçlamaları dinlemek için oturum yapan kaza mahkemesinin herhangi bir üyesini ifade etmektedir (Çocuk Suçluları Yasası md. 2). Yasaya göre çocuk, on dört yaşından küçük bir kişiyi; *Genç kişi* ise, on dört ile on altı yaş arasındaki bir kişiyi ifade etmektedir (Çocuk Suçluları Yasası md. 2).

Çocuk mahkemesi, kaza mahkemesinin duruşmalarının yapıldığı yerden başka bir yerde veya başka bir zamanda duruşma yapar. Kanunun getirdiği istisnalar hariç, ilgili kişiler dışında mahkeme salonuna kimse alınmaz (Çocuk Suçluları Yasası md. 5).

Anlaşıldığı üzere ceza yetkisini kullanmakta olan kaza mahkemeleri, aynı zamanda çocuk mahkemeleridir. Çocuk mahkemelerinin oluşumu ve yetkisi cezai konularda görev yapan kaza mahkemeleri ile aynıdır (Sözmener, 2014: 425). Yukarıda da belirtildiği gibi tek hâkimli olan bu mahkemelerde, kaza mahkemesi hâkimleri görev yapar (Dayıoğlu, 1999: 59).

Aile Mahkemeleri

Aile mahkemeleri, kişi/aile hukuku ve dini konularla ilgili hukuk davalarına bakan tek hâkimli mahkemelerdir. Aile mahkemeleri, bir kaza mahkemesi başkanı, bir kaza mahkemesi kıdemli hâkimi veya bir kaza mahkemesi hâkiminden oluşur (9/1976 sayılı Yasa md. 32). Her kazanın aile mahkemesi, (yetki alanı içindeki yabancılar da dahil olmak üzere) herhangi bir kişi tarafından yapılan müracaatlara

veya açılan davalara bakar (9/1976 sayılı Yasa md. 33). Bu mahkemelerde, Aile Yasası'nda düzenlenen; nişanlanma, evlenme, boşanma, velayet, vesayet gibi aile hukukuna ilişkin konular ve davalar çözüme kavuşturulur (Turhan, 2008: 278). Aile mahkemeleri tarafından verilen her karar, Yargıtay sıfatıyla Yüksek Mahkeme'ye istinaf edilebilmektedir (9/1976 sayılı Yasa md. 35-37).

Mahkemeler Yasası'nın yürürlüğe girmesinden önce "Türk Cemaat Mahkemeleri" olarak görev yapan aile mahkemeleri, Kıbrıs Türk yargı sisteminin tarihî gelişimine uygun olan bir yargı birimidir (Köksal, 2018: 225; Sağlam, 2016: 225). Şöyle ki aile hukukunu ilgilendiren olaylar, İngilizlerden bu yana genel mahkemelerin yetkisi dışında bırakılmış ve Müslümanlarla gayrimüslimlerin aile hukuku ve kişilik hukuku ihtilafları farklı mahkemelerde görülmüştü (Turhan, 2008: 278).

9/1976 sayılı Yasa md. 36, Türk Cemaat Mahkemeleri olarak isimlendirilen aile mahkemelerine ilişkin mevzuatı yürürlükten kaldırmamış, ancak Anayasa'ya ve yasalara aykırı olan kuralların, mahkemeler tarafından uygulanmasını yasaklamıştır.

14.2.3.4. Üst Derece Mahkemesi: Yüksek Mahkeme

KKTC Anayasası'na göre, bir Yüksek Mahkeme vardır. Diğer mahkemelerde olduğu gibi Yüksek Mahkeme'nin yapısı da İngiliz döneminden KKTC'ye geçmiştir (Turhan, 2008: 278). KKTC Anayasası md. 143'e göre; Yüksek Mahkeme, bir başkan ve yedi üyeden oluşan en üst düzeydeki mahkemedir.³

KKTC yargı sisteminde, birden fazla üst derece mahkemesi mevcut değildir. KKTC Yüksek Mahkemesi; Anayasa Mahkemesi, Yüce Divan, Yargıtay ve Yüksek İdare Mahkemesi sıfatlarıyla görevini icra etmektedir (KKTC Anayasası md. 143/2). Anayasa tarafından öngörülen bu fonksiyonlar yerine getirilirken Yüksek Mahkeme organik bir ayrıma tabi tutulmamış, hâkimlerin fonksiyonel olarak görevlendirilmesi esas alınarak, yargı görevinin yerine getirilmesi sağlanmıştır (Necatigil, 2015: 81; Sağlam, 2016: 226). Yüksek Mahkeme'nin sıfatlarından kısaca bahsedecek olursak (Kaya, 2020: 77):

• **Anayasa Mahkemesi Sıfatıyla:** Anayasa Mahkemesi sıfatıyla görev yapan Yüksek Mahkeme'nin heyeti; Başkan ve dört Yüksek Mahkeme hâkiminden oluşur. Yüksek Mahkeme'nin en son atanan iki hâkimi, yedek hâkim olarak görev yapar. Başkanın oturumda bulunmaması durumunda, en yüksek kідeme sahip olan hâkim, oturuma başkanlık eder (KKTC Anayasası. md. 143/3). Mahkeme sadece dosya üzerinden işlem yapmayıp, çalışmalarını duruşmalı olarak yürütür.

Yüksek Mahkeme'nin Anayasa Mahkemesi sıfatıyla yetkilerini şu şekilde sıralayabiliriz (Dayıoğlu, 1999: 59 vd.; Köksal, 2018: 226; Turhan, 2008: 279):

- Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Meclisi veya herhangi bir organ tarafından yapılan itiraz üzerine, devlet organları arasındaki uyuşmazlık ve itirazları kesin olarak karara bağlamak (KKTC Anayasası md. 145),
- Cumhurbaşkanı, bir yasayı veya bir yasanın herhangi bir maddesini ya da Cumhuriyet Meclisi'nin herhangi bir kararını yayımlamadan önce, bunların Anayasa'ya uygunluğu konusunda, (istek hâlinde) Cumhurbaşkanı'na görüş bildirmek (KKTC Anayasası md. 146),
- Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Meclisi'nde temsil edilen siyasal partiler, siyasal gruplar, en az dokuz milletvekili veya kendi varlık ve görevlerini ilgilendiren alanlarda diğer kurum, kuruluş veya sendikalar; bir yasanın, kararnamenin, tüzüğün, Cumhuriyet Meclisi içtüzüğünün, Cumhuriyet Meclisi kararının, yönetmeliğin veya bunların herhangi bir kuralının Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasıyla iptal davası açarlarsa, bu davaları karara bağlamak (KKTC Anayasası md. 147),
- Yargılamanın herhangi bir aşamasında (istinaf aşaması da dahil olmak üzere) karara etkili olabilecek herhangi bir yasanın, kararın veya yasa maddesinin, Anayasa'ya aykırı olduğu

3 Yüksek Mahkeme başkanı veya üyesi olarak atanabilmek için aranan kriterler, aşağıda "Yargılamada Görev Alan Kişiler" başlığı altında anlatılmıştır.

meselesini (mahkemece Anayasa Mahkemesi'ne taşınması üzerine) karara bağlamak (KKTC Anayasası md. 148),

- Anayasa'nın maddelerinin yorumunun istenmesi durumunda bu yorumu yapmak,⁴
- Cumhurbaşkanı, Başbakan veya Bakanları ilgili suçlarından dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılamak (KKTC Anayasası md. 144/2),
- Siyasal partilerin mali yönden denetimini yapmak ve Anayasa md. 71'deki kurallara aykırı hareket eden siyasal partilerin kapatılması davalarına bakmak (KKTC Anayasası md. 71/4-7).

• **Yargıtay Sıfatıyla:** Alt mahkemelerin, hukuk veya ceza davalarında verdiği kararlar istinaf edildiğinde, Yüksek Mahkeme'nin (Yargıtay sıfatıyla) verilen kararları inceleme yetkisi doğar. Yüksek Mahkeme, Başkan ve iki Yüksek Mahkeme hâkimiyile veya yalnızca üç Yüksek Mahkeme hâkimiyile toplanarak Yargıtay sıfatıyla görevini icra eder. Başkanın oturumda bulunmadığı durumlarda, en kıdemli hâkim oturuma başkanlık eder (KKTC Anayasası md. 143/4).

Yüksek Mahkeme, KKTC yargı sisteminin en üst istinaf mercidir. Alt mahkemeler tarafından verilen bütün kararları (istinaf edildiğinde) inceleyerek sonuçlandırır (KKTC Anayasası md. 151/1) (Köksal, 2018: 227; Turhan, 2008: 279).

Anayasa'nın 151/1 maddesinde; "*Yargıtay, Devlette en yüksek istinaf mahkemesidir; ..., herhangi bir mahkeme kararının istinafına ait davalara bakmak ve karara bağlamak yetkisine sahiptir.*" denilmektedir. Maddedeki "*en yüksek istinaf mahkemesi*" kavramından "adli yargının" en yüksek istinaf mahkemesi anlaşılmalıdır. Şöyle ki; istinaf, idari yargı için de söz konusudur. Anayasa'nın 143/4-son maddesine göre "*Tek hâkim tarafından verilecek kararlara karşı, üç hâkimden oluşan Yüksek İdare Mahkemesi'ne istinafen başvurulabilir.*" Buna göre, tek hâkimli idari davaların istinaf merci Yargıtay değil, Yüksek İdare Mahkemesi'dir. Yine Anayasa'nın 157/1 maddesine göre Askeri Mahkeme tarafından verilen kararların son inceleme mercii, Askeri Yargıtay'dır (Sağlam, 2016: 234).

Yüksek Mahkeme, bir istinafı karara bağlarken, ilk derece mahkemesinin davaya ilişkin tutanaklarını esas alır, ancak olgularla alakalı bulgular ve kararlar ile bağlı değildir. Yüksek Mahkeme, Yargıtay sıfatıyla istinaf dosyası kapsamında tüm tanıkları gözden geçirmeye, gerekli görürse daha fazla tanık dinlemeye ya da davanın yeniden görülmesi amacıyla alt mahkemeye göndermeye yetkilidir (9/1976 sayılı Yasa md. 37/3) (Necatigil, 2015: 8-9).

Yukarıda anlatılan temel görevler yanında Yargıtay sıfatıyla görev yapan Yüksek Mahkeme'nin, KKTC Anayasası md. 151/3'e göre, tamamıyla İngiliz hukukundan gelen ve Türk hukukuna yabancı olan; *Habeas Corpus, Mandamus, Prohibition, Quo warranto, Certiorari* emirnamelerini çıkarma yetkisi de bulunmaktadır (Necatigil, 2015: 9; Turhan, 2008: 280-281; King, Hawley, 1959: 221-222; Longley, James, 1999: 112).

Bu emirnamelerden en sık kullanılanları, *Prohibition ve Certiorari*'dir. *Certiorari*, alınmış olan hukuka aykırı eylemi bertaraf ederken; *Prohibition*, henüz alınmamış olan, ancak uygulandığında hukuka aykırı olacak olan kararların alınmasını önlemek için kullanılır (Elliott, 2011: 436).

Prohibition ve Certiorari emirnameleri alt mahkemelerin kararlarına karşı verilebildiği için, Yüksek Adliye Kurulu kararları (Yüksek Mahkeme tarafından) bu emirnameler ile denetlenemez (Necatigil, 2015: 10; Yüksek Mahkeme'nin Yargıtay/Asli Yetki 1/82 sayılı kararı).

• **Yüksek İdare Mahkemesi Sıfatıyla:** İngiliz hukuk sisteminde (dolayısıyla KKTC'de) Kıta Avrupası'nda olduğu gibi adli yargı-idari yargı ayrımı yoktur. Başka bir deyişle KKTC'de ayrı olarak ilk derece idare mahkemesi bulunmamaktadır (Azer, 2017: 169-186; Wade, Forsyth, 2014: 8).

⁴ KKTC Anayasası md. 149'a göre, bu yapılırken Anayasa ile ilgili komite raporları ile Meclis tutanaklarından da yararlanılır.

Kıbrıs, İngiliz yönetiminde iken gelişmiş bir yönetim hukuku mevcut değildi. O dönemdeki yönetsel kararların denetimi üst makamlara ya da yürütme organına yapılan başvurularla mümkündü. Bunlardan ayrı olarak yargısal nitelikteki yönetsel kararların denetimi için kullanılabilen emirnameler de zamanın Yüksek Mahkemesi tarafından verilebilmekteydi. İlk defa 1960 Anayasası md. 146 ile Kıbrıs'ta çağdaş bir yönetsel yargı sisteminin temelleri atılmış, daha sonra bu sistem KKTC Anayasası md. 152 ile günümüzde uygulanma imkânı bulmuştur (Necatigil, 1999). Belirtmek gerekir ki 1960 Anayasası, Türkiye'de ve Yunanistan'da yürürlükte olan yönetsel yargı sistemi-ne benzeyen bir sistemi Kıbrıs'a getirmiştir (Necatigil, 2015:7).

KKTC Yüksek İdare Mahkemesi tek dereceli bir mahkemedir (Erhürman, 2012: 50-51). KKTC'de yönetsel davaların büyük çoğunluğunda Yüksek İdare Mahkemesi kararlarına karşı itiraz edilemez. Yüksek İdare Mahkemesi'nde görülen davaların büyük bölümünde istinaf imkânının olmaması eleştirilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyet Anayasası ile Anayasa Mahkemesi'nin yanında Yüksek İdare Mahkemesi de Kıbrıs'a gelmiştir. Bu iki mahkeme Kıta Avrupası yargı sisteminin temelinde yer almalarına rağmen ilk başlarda büyük ölçüde Anglosakson usul kuralları uygulanmış, ancak zamanla Kıta Avrupası usul kuralları diğer mahkemeleri etkilediği gibi KKTC Yüksek İdare Mahkemesi'ni de etkilemiştir. Bu etki giderek artmış ve Kıta Avrupası hukuk anlayışının KKTC Anayasa Mahkemesi'ni otoriter yorum şekliyle etkilemiştir. Kıta Avrupası usul hukuku ilkeleri uygulandıkça Yüksek İdare Mahkemesi'ne yönelik şikayetler de artmıştır (Erginel, 2017: 117-118; Kaya, 2020: 194)

Yüksek İdare Mahkemesi sıfatıyla Yüksek Mahkeme'nin görevi; yürütsel veya yönetsel (idari) bir organ, makam veya kişinin bir kararının, işleminin veya ihmalinin Anayasa'ya aykırı olması; mevzuat kurallarına aykırı olması; söz konusu organ, makam veya kişiye verilen yetkinin aşılması veya kötüye kullanılması suretiyle meşru menfaati zarar gören kişilerin bu işlem veya kararı, idari bir dava olarak Yüksek Mahkeme'ye taşınmaları hâlinde ortaya çıkmaktadır (Turhan, 2008: 280). Meşru menfaati zarar gören kişilerin yapacağı başvuru; kararın, işlemin veya ihmalin öğrenildiği tarihten itibaren yetmiş beş gün içinde yapılmalıdır (KKTC Anayasası md. 152/3).

Yasa ile gösterilen durumlar (Kaya, 2020: 82) saklı kalmak kaydıyla, Yüksek İdare Mahkemesi sıfatıyla Yüksek Mahkeme'ye yapılan başvurular, Yüksek İdare Mahkemesi'nde görevli olan tek hâkim tarafından incelenerek karara bağlanır. Tek hâkimin vereceği kararlara karşı da Yüksek İdare Mahkemesi'nin üç hâkimden oluşan heyetine istinafen başvurulabilir (KKTC Anayasası md. 143/4; 60/1990 sayılı Yüksek İdare Mahkemesi Yasası md. 4/2). Ancak üç hâkimden oluşan heyetin verdiği kararlar kesindir (60/1990 sayılı Yasa md. 4/1). Tek hâkimin verdiği kararlara karşı istinaf başvurusu yapılmaması hâlinde; tek hâkim tarafından verilen bu kararlar, üç hâkimden oluşan Yüksek İdare Mahkemesi'nin kararı gibi işlem görür (Dayıoğlu, 1999: 70; Köksal, 2018: 228).

Yüksek İdare Mahkemesi sıfatıyla Yüksek Mahkeme'ye yapılan başvurular neticesinde mahkeme KKTC Anayasası md. 152/4'te belirtilen kararları verebilir (Kaya, 2020: 83).

Son olarak, Yüksek İdare Mahkemesi'nin danışmanlık görevi olmayıp, KKTC'de devletin danışmanlık görevini Başsavcılık (Hukuk Dairesi) yapmaktadır.

• **Yüksek Mahkeme'nin Diğer Görev ve Yetkileri:** Anayasa md. 153 uyarınca Yüksek Mahkeme'nin kuruluşu, oluşumu, işleyişi, görev ve yetkileri (Anayasa'da belirtilen kurallar saklı kalmak koşuluyla) yasa ile düzenlenir. Buradaki yasadaki kasıt 9/1976 sayılı Yasa'dır. Adı geçen Yasa'nın 6-15. maddeleri Yüksek Mahkeme'ye ayrılmıştır (Sağlam, 2016: 239-240).

Yüksek Mahkeme'ye verilen en önemli yetkilerden biri de mahkeme tüzüklerini yapma yetkisidir (KKTC Anayasası md. 154). Bu yetkiye göre Yüksek Mahkeme, kendisinin veya bir başka mahkemenin usul kurallarını düzenlemek için Anayasa ve yasalarda belirlenen kurallar çerçevesinde mahkeme tüzüklerini yapar. Ayrıca Yüksek Mahkeme, şu amaçlar için mahkeme tüzüklerine kurallar da koyabilir: Mahkeme oturumlarının düzenlenmesi ve herhangi bir amaç için hâkimlerin görevlendirilmesi; Yüksek Mahkeme'deki veya başka bir mahkemede istinaf veya diğer işlemlerin gereğinden fazla olduğu veya adaletin gerçekleştirilmesini geciktirmek amacıyla yapıldığı

görünenlerin seri yargılama usulü ile karara bağlanmaları; Mahkemelerdeki yargılama giderlerinin düzenlenmesi; Mahkemelerin kayıt kalemlerinin oluşumu ve mahkemelere bağlı kamu görevlilerinin yetki ve görevlerinin saptanması ve düzenlenmesi; Mahkeme tüzüklerindeki herhangi bir kurala ilişkin gereken sürenin belirlenmesi.

Son olarak, Yüksek Mahkeme'nin bir başka fonksiyonuna da değinmekte fayda vardır: KKT-C'de avukatların yüz kızartıcı bir suçtan dolayı mahkûm edilmesi ya da Baro Disiplin Kurulunca yüz kızartıcı, hileli veya mesleğe yakışmayan bir davranış sebebiyle suçlu bulunması durumunda, ilgili avukat hakkında mevzuatın öngördüğü (meslekten geçici olarak uzaklaştırma veya ihraç cezası da dahil olmak üzere) ceza verilebilir. İşte, Disiplin Kurulu tarafından verilen kararların denetimi, Yüksek Mahkeme tarafından yapılmakta olup bu denetleme sonucunda karar onanabilir, iptal edilebilir ya da ilgili avukat hakkında uygun görülen başka bir karara hükmedilebilir (Dayıoğlu, 1999: 59; Köksal, 2018: 228).

14.2.4. Başsavcılık (Hukuk Dairesi)

Savcıların görev yaptığı ve KKTC adliyesinin daimî üyesi olan Başsavcılık (Hukuk Dairesi), hükümetten bağımsız bir kurumdur. Başsavcılık, ceza davalarında polisin adli şubesidir. Hukuk davalarında ise; Devletin, Cumhurbaşkanının, Başbakanın, Bakanların ve diğer devlet organlarının hukuk danışmanlığını yapar. KKTC Anayasası, ceza davalarında son sözü söyleme yetkisini Başsavcı'ya vermiştir. Başsavcı, hükümetten bağımsız olarak son sözü söyleme yetkisine sahiptir. Hukuk davalarında ise böyle bir durum söz konusu olmayıp, savcılığın görüşü bağlayıcı değildir (Erginel, 2017: 46).

Cumhuriyet Anayasası'ndan KKTC yargı sistemine taşınmış olan Başsavcılık kurumu ile ilgili kurallar, Anayasa md. 158 ile 72/1991 sayılı Hukuk Dairesi Yasası'nda düzenlenmiştir. KKTC Hukuk Dairesi'nin başkanı Başsavcı'dır. Başsavcı'nın yokluğunda kendisine Başsavcı Yardımcısı vekillik eder. Başsavcı, Yüksek Mahkeme hâkimi olabilmek için gerekli niteliklere sahip kişiler arasından atanır ve KKTC Adliyesi'nin daimî üyesidir. Başsavcı, Yüksek Mahkeme hâkimlerinin bağlı olduğu kurallar çerçevesinde görev yapar. Başsavcı'nın görevine ancak Yüksek Mahkeme hâkimlerine uygulanan usullere göre son verilebilir (KKTC Anayasası md. 158/1-2).

Başsavcı, her takvim yılı sonunda Hukuk Dairesi'nin genel işleyişi ve görevlerinin yürütülmesinde görülen aksaklık veya varsa nedenleri hakkında; Cumhurbaşkanı'na, Cumhuriyet Meclisi'ne ve Bakanlar Kurulu'na rapor vererek, alınmasını gerekli gördüğü önlemler hakkında tavsiyelerde bulunur (KKTC Anayasası md. 158/7).

KKTC'de hazırlanan yasa tasarıları ile ilgili, Hukuk Dairesi'nden görüş almak bir gelenek hâline gelmiştir. Şöyle ki; yasa tasarıları Cumhuriyet Meclisi'ne sunulmadan önce Hukuk Dairesi'ne (görüş almak için) gönderilir, Hukuk Dairesi de hukuksal yönden bu tasarıları inceleyerek ilgili Bakanlık veya Bakanlar Kurulu'na görüşünü bildirir. Cumhuriyet Meclisi'nde yasaların kabulü ve Resmî Gazete'de yayımlanmak üzere Cumhurbaşkanı'na sunulmalarından sonra da Cumhurbaşkanlığı bunları Anayasal açıdan incelenmek üzere, bir daha Başsavcı'nın görüşüne sunar (Necatigil, 2015: 92).

KKTC Anayasası md. 152 uyarınca, Yüksek Mahkeme'nin Yüksek İdare Mahkemesi sıfatıyla baktığı davalarda, devletin temsilcisi Hukuk Dairesi'dir. Devlet aleyhine açılan hukuk davaları, Başsavcı aleyhine açılmaktadır. Hatta devlet, bir davada taraf olmasa bile, hukuksal bir sorun ortaya çıktığında, bu konuda mahkemeye görüş bildirmek için Başsavcı *amicus curiae* sıfatıyla mahkemeye çağırılır ve Başsavcı burada kanun sözcüsü gibi hareket eder (Necatigil, 2015: 92). "Mahkemenin dostu" anlamına gelen ve Latince bir kelime olan "*amicus curiae*" ile devam etmekte olan bir davada konuyla ilgilenen gerçek veya tüzel üçüncü kişiler, sundukları dilekçeyle (*lahiya-amicus curiae briefs*) mahkemeyi bilgilendirmektedirler. Roma hukukundan gelen *amicus curiae* kavramı İngiliz *common law* sistemine aktarılmıştır (Başlar, 2005: 87).

Son olarak, Başsavcı'nın Baro ve avukatlarla ilgili olan görevleri, Avukatlar Yasası'nda yapılan değişiklik ile Baro'nun kendi kurullarına devredilmiştir. Ancak avukat adaylarının Baro'ya

kaydolmadan önce girmesi gereken sınavı düzenleyen ve kayıtlarını onaylayan Hukuk Meclisi'nin başkanı Başsavcı'dır (Avukatlar Yasası md. 3/1; Necatigil, 2015: 93).

14.2.5. Yargı ile İlgili Diğer Organlar

14.2.5.1 Yüksek Adliye Kurulu

İlk kez 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nda düzenlenen Yüksek Adliye Kurulu, daha sonra 1975 KTFD Anayasası ile yargı bağımsızlığı çerçevesinde, Adalet Bakanlığı'nın yerine kurulmuştur (Kaya, 2020: 88). Oluşumu KKTC Anayasası tarafından düzenlenmiş olan bu kurulun, Türkiye Cumhuriyeti yargı örgütündeki Adalet Bakanlığı ile Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun görevlerini üstlenmiş olduğunu söyleyebiliriz (Turhan, 2008: 276). KKTC Anayasası'na göre Kurul; Yüksek Mahkeme'nin Başkanı ve hâkimleri (Başkan ve yedi hâkim), Cumhurbaşkanı'nın atayacağı bir üye, Cumhuriyet Meclisi'nin atayacağı bir üye, Cumhuriyet Başsavcısı, Barolar Birliği'nin seçeceği bir üyeden oluşmaktadır. On iki üyeden oluşan Kurul'un başkanı, Yüksek Mahkeme Başkanı'dır. Cumhurbaşkanı'nın atayacağı üye, Cumhuriyet Meclisi'nin atayacağı üye ve Barolar Birliği'nin seçeceği üyelerin görev süresi üç yıl olmakla birlikte, süresi biten üye yeniden seçilebilir.

Yargı kurulları, hâkim sayısına göre bir ayrıma tabi tutulduğunda üç farklı yapı ile karşılaşılabilir (Ekinci, 2019: 233). Şöyle ki Kurulda yer alan üyelerin tamamının hâkimlerden oluşması (örn: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi), kurulda hâkim olmayan üyelere de yer verilmesi (karma yapı) ve hâkimlere hiç yer verilmeyen kurullar.

Yukarıda görüldüğü üzere Yüksek Adliye Kurulu'nda hâkimler dışında üyeler de bulunduğu için, Kurul karma nitelikli bir yapıya sahiptir. Kurul'un oluşumunda, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nda sadece Yüksek Mahkeme hâkimleri yer almaktaydı. Ancak 1975 KTFD Anayasası'ndan itibaren Kurul bugünkü hâlini almıştır.

Kurul'un görevleri KKTC Anayasası md. 141'de ve Yüksek Adliye Kurulu Yasası md. 10'da sayılmıştır (Kaya, 2020: 90-91). Buna göre Yüksek Adliye Kurulu;

Yargının genel işleyişi, düzenli çalışması, hâkimlerin ve mahkemelere bağlı kamu görevlilerinin görevlerine devamları, işlerin verimli bir biçimde yürütülmesi, hâkimlerin yetişmeleri ve mesleğin vakar ve onurunu korumaları gibi gerekli düzenlemelerde bulunur (KKTC Anayasası md. 141/3-a; Yüksek Adliye Kurulu Yasası md. 10/1-a).

Her takvim yılının sonunda yargı işlerinin durumu ve bunların yürütülmesinde aksaklık (veya varsa nedenleri) hakkında Cumhurbaşkanı'na, Cumhuriyet Meclisi'ne ve Bakanlar Kurulu'na rapor verir ve alınmasını gerekli gördüğü tedbirler hakkında tavsiyelerde bulunur (KKTC Anayasası md. 141/3-b; Yüksek Adliye Kurulu Yasası md. 10/1-b).

Hâkimlerin atanmaları, meslekte ilerlemeleri, görevlerinin veya görev yerlerinin geçici/sürekli olarak değiştirilmesi, görevlerine son verilmesi ve disiplin konuları hakkında (Anayasa md. 138 saklı kalmak kaydıyla) karar verme yetkisine sahiptir (KKTC Anayasası md. 141/4; Yüksek Adliye Kurulu Yasası md. 10/2).

Kurul kararları idari niteliktedir ve yargı denetimine açıktır. KKTC Anayasası'nda Kurul kararlarına karşı yargı yolunu engelleyen herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Nitekim KKTC Anayasası md. 152 uyarınca Kurul kararlarına karşı başvurulacak olan merci Yüksek İdare Mahkemesi'dir (Ekinci, 2019: 280). Belirtmek gerekir ki öğretilerde; Kurul üyelerinin ağırlıklı olarak Yüksek Mahkeme hâkimlerinden oluşması nedeniyle, verilen kararın Yüksek Mahkeme hâkiminin verdiği karar gibi değerlendirilmesi yönünde tartışmalar da mevcuttur (Ekinci, 2019: 282).

Yüksek Adliye Kurulu'nun toplantı yeter sayısı sekiz, karar yeter sayısı ise üye tamsayımının salt çoğunluğudur ve kararlar gizli oyla alınır (Yüksek Adliye Kurulu Yasası md. 7-8).

Yargı bağımsızlığı açısından büyük bir öneme sahip olan Yüksek Adliye Kurulu'nun olumlu yönleri olmasına rağmen Erginel (2017: 101); "avukatların kurulda yer alması", "kararların gizli oy ile alınması", "hâkimlerin atanması" yönünden bazı kusurların da olduğunu söylemektedir.

Yüksek Savcılar Kurulu

Başsavcı, Başsavcı Yardımcısı ve savcılarının; atanması, meslekte ilerlemesi, görev veya görev yerlerinin geçici ya da sürekli olarak değiştirilmesi, görevlerine son verilmesi ve disiplin konuları hakkında tüm yetkiler 72/1991 sayılı Yasa ile Yüksek Savcılar Kurulu'na verilmiştir (72/1991 sayılı Yasa md. 5; Necatigil, 2015: 91).

Bağımsız bir organ olan Yüksek Savcılar Kurulu; Başsavcı, Başsavcı Yardımcısı, Yüksek Mahkeme'nin Başkan ve üyeleri arasından belirli bir süre veya belli bir toplantı için yetkili kılacağı bir üye, Başsavcı yardımcısı muavinleri, en kıdemli kaza mahkemesi başkanı, kıdemli savcı ve savcılarının iki yıl için görev yapmak üzere kendi aralarında gizli oyla seçecekleri iki savcıdan oluşur (72/1991 sayılı Yasa md. 3/1).

Yukarıda belirtildiği gibi Başsavcı ve Başsavcı Yardımcısı'nın atanması Yüksek Savcılar Kurulu tarafından yapılmaktadır. Yapılan bu atamanın Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması gerekir. Atanma onayı üzerine; Başsavcı ve Başsavcı Yardımcısı, Cumhurbaşkanı'nın huzurunda "Bağlılık Yemini"ni eder (72/1991 sayılı Yasa md. 5/3,4).

Yüksek Savcılar Kurulu'na hiçbir organ, makam veya kişi, kurula veya üyelerine karşı emir ve talimat veremez, tavsiye ve telkinlerde bulunamaz. Ayrıca kurul kararlarının yerine getirilmesi yasal nedenler dışında geciktirilemez (72/1991 sayılı Yasa md. 3-4).

Yüksek Savcılar Kurulu, üye tam sayısının salt çoğunluğu ile toplanır ve toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar verir. Kararlar gizli oyla alınır (72/1991 sayılı Yasa md. 3/5).

Common law yargı sistemi uygulanan ülkelerde hâkimler ve savcılar arasındaki fark Kıta Avrupası yargı sistemine göre daha belirgindir. *Common law* yargı sisteminin uygulandığı KKTC'de, hâkimler ve savcılar hukuki statü açısından birbirinden farklıdır. Bu açıdan KKTC'de iki ayrı yargı kurulu oluşturulması; Yüksek Adliye Kurulu'nda Başsavcı'nın, Yüksek Savcılar Kurulu'nda da Yüksek Adliye Kurulu Başkanı'nın üye olarak yer alması, yargı bağımsızlığı açısından ve her iki kurul arasındaki ilişki bakımından oldukça önemlidir (Ekinci, 2019: 228-229; Gönenc, 2011: 6).

14.2.5.2. Yüksek Seçim Kurulu

KKTC Anayasası md. 69'a göre; seçimler ve halk oylamaları, yargı organlarının genel yönetimi ve denetimi altında yapılır. Dünyanın çoğu ülkesinde, seçimlerde ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözen ve noktlayan yargıdır. KKTC'de seçimler fiilen hâkimlerin kontrolünde gerçekleşmektedir. Hâkimler, seçimlerle ilgili anlaşmazlıkları çözenin yanında, seçimleri gerçekleştiren kamu görevlilerinin başında da bulunmaktadır. Hâkimlerden oluşan Yüksek Seçim Kurulu (YSK), seçimlerle ilgili tüm anlaşmazlıklarda son sözü söylemektedir (Dayıoğlu, 1999: 73; Erginel, 2017: 13-14).

KKTC'de; merkezde bir YSK, her ilçede bir ilçe seçim kurulu, seçim çevrelerine konacak her sandık için de bir sandık kurulu oluşturulmaktadır.

YSK; başkan, dört asil ve iki yedek üyeden oluşur. Başkan ve üyeler görevde olan hâkimler arasından, Yüksek Mahkeme tarafından gizli oy ve salt çoğunlukla seçilir (5/1976 sayılı Seçim ve Halk Oylaması Yasası md. 17). YSK'nın başlıca görev ve yetkileri 5/1976 sayılı Yasa md. 20'de sayılmıştır.

5/1976 sayılı Yasa'da kesin olduğu belirtilmeyen kurul kararlarına karşı, her kurulun bağlı olduğu üst kurul itiraz merciidir. YSK'nın, re'sen veya itiraz üzerine vereceği kararlar kesindir (5/1976 sayılı Yasa md. 149). İtiraz, yazılı veya sözlü olarak yapılabilir. Ancak YSK'ya yapılacak itirazların yazılı olması gerekir (5/1976 sayılı Yasa md. 150).

YSK, yapılan itiraz ve ihbarları kendisine verildiği tarihten başlayarak en geç on beş gün içinde bir karara bağlar ve Kurul'un kararı kesin olup aleyhe hiçbir mercie ve yasa yoluna başvurulamaz (5/1976 sayılı Yasa md. 168/3-4).

14.2.5.3. Genel Sekreterlik

Yüksek Mahkeme tarafından çıkarılan 2000 Mahkeme Kayıt Kalemleri (Kuruluşu ve Memurların Yetki ve Görevleri) Tüzüğü ile mahkemelerde çalışan kamu personellerinin unvanı, görevi, sayısı ve yükümlülükleri belirlenmiştir. Tüzüğe göre KKTC mahkemelerinde görev yapan tüm kamu

görevlileri idari açıdan Genel Sekreterlik'e bağlıdır. Genel Sekreter, Yüksek Adliye Kurulu ile Yüksek Mahkeme'nin genel sekreterliğini yapmaktadır (Köksal, 2018: 223).

Genel Sekreter'in görev, yetki ve sorumlulukları 2000 Mahkeme Kayıt Kalemleri (Kuruluşu ve Memurların Yetki ve Görevleri) Tüzüğü; İkinci Cetvel (*Madde 3*), Mahkemeler Genel Sekreter Kadrosu Hizmet Şeması altında sıralanmıştır (Kaya, 2020: 100).

14.2.6. Yargılamada Görev Alan Kişiler

14.2.6.1. Hâkim

Görevlerinde bağımsız olan hâkimler, Anayasa'ya, yasalara, hukuka ve vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler (KKTC Anayasası md. 136/1). Hâkimlik görevinin yerine getirilmesinde; dürüstlük, mesleğe yaraşırılık, ehliyet ve özen esastır. Hâkim, görevi dışında da dürüstlüğü ve mesleğin onurunu korumak zorundadır (9/1976 sayılı Yasa md. 4/8). Hâkimler, yargı organının daimi üyesidirler ve Anayasa, 9/1976 sayılı Yasa ve diğer yasalarda gösterilen haklara sahiptirler (9/1976 sayılı Yasa md. 4/1,2).

• **Staj ve Atanma:** Anglosakson ve Kıta Avrupası hukuk sistemleri, hâkimlerin atanması konusunda çok farklı yol izlemişlerdir. Konumuz bakımından Anglosakson sisteminde (KKTC'de) ilk derece mahkemesi (alt mahkeme) hâkimleri genelde deneyimli avukatlar arasından seçilmektedir. Hâkimlik eğitimi de bu noktada farklılık göstermektedir. Şöyle ki İngiltere'de hukuk eğitimi avukatlık, Kıta Avrupası ülkelerinde ise genellikle hâkimlik mesleği temel alınarak verilmektedir. Bu nedenle Kıta Avrupası yargı sisteminin aksine, İngiltere'de hâkim olabilmek için; girilen yazılı bir sınav ve verilen özel bir mesleki eğitim yoktur (Yolcu, 2011: 119). Uzun yıllar avukat olarak çalışan deneyimli hukukçular, başarılı olmaları durumunda, hâkim olarak seçilirler (Oğuz, 2003a: 18). Yani hâkimlik mesleğinin kaynağı avukatlıktır. Bunun en önemli nedeni, hâkimlerin sadece hukuku uygulamaması, aynı zamanda geliştirdiği içtihatlarla da hukukun oluşumuna katkıda bulunmasıdır (Ekinci, 2019: 174; KKTC Anayasa Mahkemesi'nin 26.6.2003 tarihli ve 24/2002, D.4/2003 sayılı kararı)

Önceki bölümlerde yapılan açıklamalarda da belirtildiği gibi İngiliz yargı sistemi, KKTC'de de uygulanmaktadır. Dolayısıyla yukarıda hâkimlik mesleğine ilişkin yapılan açıklamalar KKTC için de geçerlidir. Yani KKTC'de hâkimlik mesleğini icra etmek için girilen bir sınav, meslek öncesi verilen özel bir eğitim (staj) yoktur (Ekinci, 2019: 197; Oğuz, 2003a: 18). KKTC'de, en az 5 yıl avukatlık yapan tecrübeli kişiler hâkim olarak kürsüye çıkarılmaktadır. Bu konu ilk derece mahkemesi hâkimi ve üst derece mahkemesi hâkimi olmak üzere ikili bir ayırım yapılarak anlatılacak olursa;

• **İlk Derece Mahkemesi Hâkimi Olarak Atanma:** Kaza mahkemesi başkanları, kaza mahkemesi kıdemli hâkimleri ve kaza mahkemesi hâkimleri Yüksek Adliye Kurulu tarafından, Kurul'un belirlediği usule göre, Anayasa ve ilgili yasa kurallarınca atanırlar (9/1976 sayılı Yasa md. 18).

Kaza mahkemesi başkanlığına, kaza mahkemesi kıdemli hâkimliğine ve kaza mahkemesi hâkimliğine atanabilmek için: Hâkimlik mesleğinin gerektirdiği ahlak, seciye, yeterlik ve verimliliğe sahip olmak, kaza mahkemesi başkanı bakımından en az on, kaza mahkemesi kıdemli hâkimi bakımından en az sekiz ve kaza mahkemesi hâkimi bakımından en az beş yıl Kıbrıs'ta *avukat olarak icrai meslek*⁵ etmiş olmak, Hâkimlik vakar ve onuru ile veya 9/1976 sayılı Yasa md. 4'teki ilkelerle bağdaşmayan haysiyet ve itibar kırıcı, görev icaplarına uymayan herhangi bir suçtan (affa uğramış

5 Avukat olarak icrai meslek etmek:

- Herhangi bir kişi veya Devlet adına, herhangi bir işlem başlatmak veya yürütmek için mahkeme, hâkim veya mahkeme memuru önüne çıkmayı;
- Herhangi bir mahkemedeki işlemlerle ilgili olarak kullanılması tasarlanan herhangi bir belgeyi, ücret karşılığı hazırlamayı veya incelemeyi, ifade eder: bkz. (Fasıl 2, Avukatlar Yasası md. 2).

veya sabıka kaydı silinmiş olsa bile) kesin hüküm giymemiş olmak, yukarıdaki belirtilen fiillerden dolayı disiplin cezası almamak gerekir (9/1976 sayılı Yasa md. 19). İlk derece mahkemesi hâkimliği görevine atanlar, görevlerine başlamadan önce Yüksek Mahkeme huzurunda 9/1976 sayılı Yasa md. 5 uyarınca bağlılık yemini ederler.

• **Üst Derece Mahkemesi Hâkimi Olarak Atanma:** Yüksek Mahkeme Başkanı ve hâkimleri Yüksek Adliye Kurulu tarafından, Kurul'un belirlediği usule göre, Anayasa ve ilgili yasa kuralları uyarınca atanırlar ve atamaları Cumhurbaşkanı tarafından onaylanır.

Yüksek Mahkeme Başkanı ve hâkimlerinin sıfatları ne olursa olsun, Anayasa'nın ve yasaların kendilerine yüklediği görevler dışında bir görev alması, herhangi bir kurul veya komitede çalışması mümkün değildir. Ayrıca yürütme ve yasama organları ile Başsavcı'nın yetki ve görev alanlarına giren konularda faaliyette bulunamazlar. Ancak, uluslararası veya toplumlar arası toplantılara katılabilirler (9/1976 sayılı Yasa md. 4/6 ve 10).

Yüksek Mahkeme'nin Başkanı, Yüksek Mahkeme hâkimleri arasından atanır. Yüksek Mahkeme hâkimi olarak atanabilmek için: Mesleğin gerektirdiği ahlak, seciye, yeterlik ve verimliliğe sahip olmak, altmış beş yaşını doldurmamış olmak, En az on beş yıl Kıbrıs'ta avukat olarak icrai meslek etmiş olmak, hâkimlik vakar ve onuru ile veya 9/1976 sayılı Yasa md. 4'teki ilkelerle bağdaşmayan haysiyet ve itibar kırıcı, görev icaplarına uymayan herhangi bir suçtan (affa uğramış veya sabıka kaydı silinmiş olsa bile) kesin hüküm giymemiş olmak, yukarıda belirtilen fiillerden dolayı disiplin cezası almamak gereklidir (9/1976 sayılı Yasa md. 8).

Yüksek Mahkeme hâkimliği görevine atanlar, görevlerine başlamadan önce Cumhurbaşkanı huzurunda 9/1976 sayılı Yasa md. 5 uyarınca bağlılık yeminini ederler.

14.2.6.2. Savcı

Savcılık, genel olarak ceza soruşturması yapmaya yetkili olan ve hiyerarşik bir yapısı olan bir devlet organıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi Anglosakson yargı sisteminde savcıların görevi Kıta Avrupası'nda olduğundan daha farklıdır. Anglosakson yargı sisteminde savcı, polisin "Adli Şubesi"dir. Yani Türkiye'de savcıların yaptığı işi KKTC'de polis yapmaktadır. Anglosakson yargı sisteminde savcı, devletin hukuk danışmanı olup, ceza davalarında ise polisin avukatlığını yapmaktadır (Kaya, 2020: 128).

Anglosakson yargı sisteminde, hukuk davalarında olduğu gibi ceza davalarında da *adversarial* yargılama yöntemi (eşit tarafların karşılıklı mücadelesi) esastır. Ceza davalarında bu yöntem *accusatorial* yargılama yöntemi denilmektedir. Bu yöntemde bir tarafta polisin "Adli Şubesi", diğer tarafta da sanık vardır. Savcıların "devletin avukatları" olması ve diğer avukatlarla eşit konumda olması sebebiyle Anglosakson yargı sisteminde ceza davaları, polis ve sanık arasında eşit koşullarda bir mücadele olarak geçer. Bir tarafta polisin avukatı konumunda olan savcı, diğer tarafta sanığın avukatı karşılıklı olarak mücadele eder. Bu mücadelede savcı, hukuk bilgisi ve avukatlık yeteneği ile polisin adli şubesine yardım eder. Anglosakson yargı sisteminde savcı, sanığı mahkûm etmeye çalışmaz, aksine sanığın mahkûm olması için çalışan polisin yasalara uygun olarak hareket etmesini sağlayarak kamu yararını gerçekleştirir. Savcının başarısı sanığı mahkûm etmesi ile ölçülmez. Savcı, tarafsız bir tutum içinde gerçeği ortaya çıkarır ve yasaları amacına uygun bir şekilde uygulanmasını sağlarsa başarı elde eder (Erginel, 2017: 44-45).

Anglosakson yargı sisteminde eşitlik ilkesi gereğince duruşma salonunda savcı ile sanık avukatı aynı seviyede bir sırada otururlar. Hatta savcılar, avukatlarla aynı cübbeyi giymektedir. Kıta Avrupası yargı sisteminde ise yargılama devlet adına yapıldığından, savcı ile sanık avukatı eşit statüde değildir (Erginel, 2017: 45).

• **Staj ve Atanma:** Hâkimlik stajına ilişkin yukarıda yapılan açıklamalar, savcılık mesleği için de geçerlidir. Yani mesleğe başlamak için girilen merkezi bir sınav ve staj anlamında özel bir eğitim bulunmamakta, savcılar da avukatlar arasından seçilmektedir.

Yukarıda anlatılanlardan (hâkimlik mesleğinden) farklı olarak savcılık mesleğinde “savcı yardımcılığı” kurumu bulunmaktadır. Savcı yardımcısı olabilmek için: Avukatlık staj süresini (on iki ay) tamamlamak ve Baro tarafından yapılan sınavda başarılı olmak, KKTC’de beş yıl avukatlık yapma dışında, kaza mahkemesi yargıcı olarak atanabilmek için aranan nitelikleri taşımak gerekir (72/1991 sayılı Yasa md. 22A/1).

Savcı yardımcıları, Yüksek Savcılar Kurulu’nca aday olarak atanırlar. Yardımcılık kurumu, savcılığa aday olan bir kimsenin bu mesleğe yatkınlığını ve uyumunu sağlamak amacıyla uygulanan bir deneme süresidir. Aday olarak atanan savcı yardımcıları, kaza mahkemesi yargıcı olabilmek için gereken icrai meslek süresi kadar (beş yıl) adaylık dönemi geçirirler. Ancak belirtmek gerekir ki savcı yardımcısı olarak atananların, atanmadan önce avukat olarak geçirdiği süre, Yüksek Savcılar Kurulu tarafından dikkate alınır (72/1991 sayılı Yasa md. 22A/2).

Savcı yardımcıları, Anayasa’nın ve yasaların savcılara verdiği tüm görevleri yapar ve Başsavcı’nın devrettiği yetkileri tıpkı savcılar gibi kullanırlar. Savcı yardımcıları, yaptıkları tüm işlemlerden savcılar gibi sorumludurlar (72/1991 sayılı Yasa md. 22A/7).

Savcı Olarak Atanma: KKTC’de savcı olarak atanabilmek için, kaza mahkemesi hâkimi olarak atanabilme kriterleri aranır (72/1991 sayılı Yasa md. 20). Savcılar, kural olarak kaza mahkemesi hâkimlerinin bağlı olduğu koşullarda görev yaparlar ve görevlerine kaza mahkemesi hâkimlerine uygulanan usul ve esaslar uyarınca son verilebilir (72/1991 sayılı Yasa md. 21).

Kıdemli savcı olarak atanabilmek için ise, kaza mahkemesi başkanı atanabilmek için gerekli olan nitelikler aranır (72/1991 sayılı Yasa md. 17). Kıdemli savcılar, kural olarak kaza mahkemesi başkanlarının bağlı olduğu koşullarda görev yaparlar ve görevlerine kaza mahkemesi başkanlarına dair usul ve esaslar uyarınca son verilebilir (72/1991 sayılı Yasa md. 18).

• **Başsavcı ve Başsavcı Yardımcısı Olarak Atanma:** KKTC’de Başsavcı ve Başsavcı Yardımcısı olarak atanabilmek için, Yüksek Mahkeme hâkimi olarak atanma kriterleri aranır (72/1991 sayılı Yasa md. 11, 13).

Başsavcı; KKTC’de ceza soruşturmalarının emniyet (polis) makamları tarafından yapılmasına rağmen, kamu yararı gereğince, KKTC mahkemelerinde herhangi bir suç hakkında dava açmak, davayı izleme, devralma, devam ettirme veya ettirmeme yetkisine haizdir. Kovuşturmanın kesin yönetim ve sorumluluğu ceza mahkemelerinde Başsavcı’ya aittir (KKTC Anayasası md. 158/4-a). Gerekli gördüğü hallerde; yayımlayacağı bir emirnameyle, davasız çözümlenmesine yasa ile olanak tanınan yol trafik suçlarını kovuşturmak üzere, kendi direktif ve sorumluluğu çerçevesinde, uygun göreceği bir polisi yetkilendirebilir (KKTC Anayasası md. 158/4-b). Yine gerekli gördüğü hallerde, yayımlayacağı bir emirname ile bakanlıkların veya diğer kamu kuruluşlarının taraf olduğu davalarda, ilgili bakanlık veya diğer kamu kuruluşlarında görevli olan ve avukatlık yapmak ehliyetine sahip olan bir hukukçuyu, bu davaları mahkemelerde yürütmekle yetkilendirebilir (KKTC Anayasası md. 158/4-c). Devletin taraf olduğu hukuk ve Anayasa davalarında Devleti veya organlarını temsil etme yetkisine sahiptir (KKTC Anayasası md. 158/5). Her takvim yılının sonunda, Hukuk Dairesi’nin genel işleyişi ve görevlerinin yürütülmesinde görülen aksaklıklar hakkında; Cumhurbaşkanı’na, Cumhuriyet Meclisi’ne ve Bakanlar Kurulu’na rapor vererek alınmasını gerekli gördüğü önlemler hakkında tavsiyelerde bulunur (KKTC Anayasası md. 158/7). Anayasa’nın 71. maddesinde belirtilen kurallara aykırı hareket eden siyasi partilerin, kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi sıfatıyla Yüksek Mahkeme’de dava açma yetkisi de Başsavcı’nındır (KKTC Anayasası md. 71/7; Necatigil, 2015: 92).

Başsavcı ve Başsavcı Yardımcısı olarak atananlar, görevlerine başlamadan önce Cumhurbaşkanı’nın huzurunda 72/1991 sayılı Yasa’nın 5/4 maddesindeki bağlılık yeminini ederler. Başsavcı ve yardımcısı, kural olarak Yüksek Mahkeme hâkimlerinin bağlı olduğu koşullarda görev

yaparlar ve görevlerine Yüksek Mahkeme hâkimlerine uygulanan usul ve esaslar uyarınca son verilebilir (72/1991 sayılı Yasa md. 21).

Son olarak Başsavcı, Başsavcı Yardımcısı, kıdemli savcılar ve savcılar, yasalara göre yapılan atamalar çerçevesinde Askeri Savcılık veya Sıkıyönetim hâlinde Sıkıyönetim Komutanlığı'nda "Hukuk Danışmanlığı" görevini de yaparlar (72/1991 sayılı Yasa md. 26).

14.2.6.3. Avukat

Serbest bir meslek olan avukatlık mesleği, bir kamu hizmetidir. Avukatlar, görevlerini icra ederken baro levhasına kayıtlı olmak şartıyla, herhangi bir kimsenin denetimi ve gözetimi olmaksızın, kendi bürolarında, kendi nam ve hesabına bağımsız olarak faaliyet gösterirler (Çelik, 2019: 19; Özen, 2019: 33; Ruhi ve Ruhi, 2018: 23). Avukatlık bir kamu hizmeti olduğundan, avukatların öncelikli görev ve yükümlülükleri arasında; kanunlara saygılı olmak ve kanunların amacı doğrultusunda hareket etmek vardır (Aldemir, 2018: 4).

KKTC'de avukatlık yapabilmek için Avukatlar Yasası md. 4'e göre:

- KKTC vatandaşı olmak,
- Yirmi yaşını doldurmuş olmak,
- İyi ahlak sahibi olmak ve Avukatlar Yasası md. 17 uyarınca disiplin cezası gerektirecek bir davranışta bulunmamak,

Ayrıca;

d) KKTC, Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan, İngiltere, ABD, Kuzey İrlanda veya İrlanda Cumhuriyeti üniversitelerinin herhangi birinin (haberleşme yoluyla olmamak üzere, en az üç yıllık eğitim veren) hukuk fakültesinden mezun olmak veya

e) İngiltere, Kuzey İrlanda, İrlanda Cumhuriyeti'nde Barrister-at-Law veya İskoçya'da avukat olmak,

f) Yukarıdaki (d) ve (e) maddelerinde gösterilen niteliklerden birinin kazanılmasının ardından en az beş yıllık kıdeme sahip icrai meslek eden bir avukatın ofisinde on iki aydan az olmamak kaydıyla staj görmek,

g) Baro tarafından (Hukuk Meclisi'nin gözetimi ve talimatı altında) yapılan sınavı geçmek gerekir.

Bu genel bilgilerden sonra, ikili bir ayrımla (Hukuk Meclisi-Avukatlık Stajı) konuya devam edilecek olursa:

• **Hukuk Meclisi:** Avukat olarak kaydedilmek isteyen kişilerin başvurularını kabul etmek ve bu başvurular hakkında karar vermek, sınav yapmak, ruhsat vermek (şahadetname ısdar etmek) ve Avukatlık Yasası'nda öngörülen diğer işleri yerine getirmekle görevlidir (Avukatlar Yasası md. 3/2). Hukuk Meclisi; KKTC Başsavcısı başkanlığında, üç Yüksek Mahkeme Hâkimi, Baro Konseyi Başkanı, en az on yıllık kıdeme sahip üç avukat olmak üzere toplam sekiz üyeden oluşur (Avukatlar Yasası md. 3/1, 1.par.).

• **Staj ve Baro Sınavı:** Avukat olarak çalışabilmek için yukarıda belirtilen kriterlerin yanında en az beş yıl kıdemi olan ve icrai meslek eden bir avukatın ofisinde on iki aydan az olmamak kaydıyla staj görmek gerekir. Avukat olarak göreve başlayabilmek için on iki aylık bu staj yetmemekte, ayrıca Baro tarafından bir de sınav yapılmaktadır (Kaya, 2020: 137-138).

Bir stajyer avukatın sınava girebilmesi için en az dört ay staj yaptığını ispatlaması gerekir (Avukatlar Yasası md. 5/6). Yani baro tarafından yapılan sınava girebilmek için on iki aylık stajın bitmesi beklenmemekte, en az dört ay yapılan stajın ardından sınava girilebilmektedir. Bu sınavın ve on iki aylık stajın ardından en az bir yıl avukatlık yapan (icrai meslek eden) kişiler, avukat olarak kaydedilebilirler (KKTC Adalet Sistemi, 2007: 275). Anlaşılacağı üzere KKTC'de, Türkiye'de olan durumun aksine mahkeme stajı bulunmamakta, yalnızca avukat yanında staj yapılmaktadır.

14.2.6.4. Bilirkişi

Bilirkişi, bir davanın çözüme kavuşturulması bakımından önem taşıyan, tespiti özel veya teknik bir bilgiyi gerektiren hususlarda mahkeme (veya diğer adli organlar) tarafından oy ve görüşüne başvurulana bağımsız ve tarafsız, uzman kimliği bulunan üçüncü kişi/kişilerdir (Tanrıver, 2017: 25). Hâkim, hukuki bilgi dışında kalan teknik ve özel bilgiye ihtiyaç duyduğu hallerde bilirkişiye başvurur. Uzman tanık ise, tarafların kendi iddialarını güçlendirmek gayesiyle mahkemeye tanık sıfatıyla çağırıldıkları ve konuya ilişkin detaylı bilgiye sahip olan kişidir (Külahçı Serengil, 2011: 586; Tanrıver, 2017: 27).

İngiliz yargı sisteminde Kıta Avrupası yargı sistemindeki anlamıyla bilirkişiler yoktur (Polat, Güven, 2015: 97). Bu nedenle bilirkişi raporlarının hazırlanması için davalar ertelenmemektedir. KKTC’de bilirkişilik görevini, “uzman tanık” olarak tarafların mahkemeye çağırıldığı kişiler yapmaktadır (Erginel, 1999: 154).

Fasıl 9 Şahadet Yasası md. 12/2’de “bilirkişi” kavramı yer almakta olup, adı geçen madde uyarınca bilirkişi olarak kabul edilen memur ve kişiler; incelenmek, tahlil edilmek veya rapor hazırlamak için kendilerine sunulan bir madde/şey hakkında belge (şahadetname) veya rapor düzenleyebilir.

KKTC mahkemeleri, HMUT’ye uymak kaydıyla hukuk işleminden doğan bir konuyu tarafların rızası ile soruşturma veya rapor için resmi/özel bir bilirkişiye havale edebilir (9/1976 sayılı Yasa md. 45/1). Bilirkişinin vereceği rapor mahkemece tamamen veya kısmen uygun bulunduğu anda, (raporun tamamı veya bir kısmı) bir hüküm veya emir gibi icra edilebilir (9/1976 sayılı Yasa md. 44).

Bir resmi veya özel bilirkişiye yapılan havalelerde, söz konusu bilirkişiler mahkeme görevlisi sayılır (9/1976 sayılı Yasa md. 46/1). Bilirkişi, dosyayı incelediği sırada, ortaya çıkan yasal sorunları, mahkemenin görüşünü almak üzere özel bir sorun olarak re’sen veya mahkemenin emri üzerine sunar (9/1976 sayılı Yasa md. 47).

14.2.6.5. Noter (Tasdik Memuru)

Kanun koyucu tarafından açık bir tanım yapılmamakla birlikte, Noter: hukuki güvenliği sağlamak ve anlaşmazlıkları önlemek için yapılan işlem belgelerini resmî hâle getiren, işlemleri belgeleyen ve kanunların verdiği diğer görevleri yerine getiren, kendine özgü hukuki bir statüsü bulunan kamu görevlileridir (Çetin, Ateş, 2019: 175; Özbek, 2018: 54; Ülker, 2018: 10).

Günümüzde Latin, Anglosakson ve Devletçi noterlik sistemi olmak üzere üç farklı noterlik sistemi bulunmaktadır (Kaya, 2020: 142). KKTC’deki noterlik sistemi, “Anglosakson Noterlik Sistemi” içinde yer almaktadır. Bu sistemde noterlik bağımsız bir meslek olarak kabul edilmemekte, daha çok tasdik işlemine özgülenmekte ve noterlik yapacak olanlarda belirli nitelikler aranmaktadır (Ülker, 2018: 17).

KKTC’de, Türkiye’de olduğu gibi noterler olmayıp, hukuki evrak düzenleme yetkisi belirli bir makama veya meslek grubuna verilmemiştir. Ancak türü ne olursa olsun, bu evrakların altına atılan imzaların veya mühürlerin o kişilere ait olduğunun tasdik edilmesi belirli kişilerin yetkisine verilmiştir. Önceden hukuki evraklar genellikle avukatlar tarafından düzenlenmekte ve tanıklar huzurunda imza edilmekteyken, bu gelenek 1974 yılından sonra bozularak, kendilerini noter olarak adlandıran “tasdik memurları” devreye girmiştir (Önen, 1999: 238).

KKTC’de “Tasdik Memurları Yasası” olarak adlandırılan ve İngiliz döneminden kalan bir yasa vardır. Bu yasaya göre; KKTC Bakanlar Kurulu, “belgelere atılan imzaların ve basılan mühürlerin, imzayı atan veya mührü basanların imza veya mühürleri olduğunu belgelemeleri için” uygun göreceği kişileri veya herhangi bir KKTC makamını/memurunu Maliye ve Ekonomi Bakanının imzalayacağı bir atama belgesi ile atayabilir. Atananlar “tasdik memuru” unvanını taşır. Bu şekilde yapılan her atama Bakanlar Kurulu tarafından aynı biçimde sona erdirilebilir. Yapılan/sona erdirilen her atama Resmî Gazete’de yayımlanır (Tasdik Memurları Yasası md. 3).

Tasdik Memurları Yasası'na bağlı kalınması koşuluyla, atanan her tasdik memuru kendinden istenmesi hâlinde, herhangi bir belgeye atılan imza veya basılan mührün, imza veya mührü olduğu ileri sürülen kişiye ait olduğunu tasdik etmekle yükümlüdür (Tasdik Memurları Yasası md. 6). Yasa maddesinden anlaşılacağı üzere evrakın muhtevası değil, altına atılan imzanın veya mührün tasdiki söz konusudur (Önen, 1999: 240). Ancak hiçbir tasdik memuru; belge kendi önünde imzalanmadıkça veya mühürlenmedikçe, belgeyi imzalayan veya mühürleyen kişiyi şahsen tanımadıkça, belgeyi imzalayan veya mühürleyen kişinin kimliği (belgeyi imzalayacak olan tasdik memuru şahsen tanınan) iki tanık tarafından kanıtlanmadıkça herhangi bir imza veya mührü tasdik edemez (Tasdik Memurları Yasası md. 7).

Son olarak her tasdik memuru, atama belgesinde gösterilecek belirli bir yer veya bölge için atanır ve sadece atandığı o yer veya bölge içinde görev yapar (Tasdik Memurları Yasası md. 5).

14.2.7. Kanun yolu: İstinaf

Hukuki veya cezai konularda yetkisini kullanmakta olan mahkemelerin verdiği kararların, mevzuatla ve mahkeme huzurundaki olgularla uyum içinde olması gerekir. Mahkemeler, vermiş olduğu tüm kararların mevzuatla ve huzurundaki olgularla uyum içinde olduğu kanaatinde. Buna rağmen, iddia/savunma makamı veya davalı/davacı, mahkemenin vermiş olduğu bir kararın hatalı olduğu kanaatinde olabilirler. İşte bu gibi durumlarda taraflar, verilen kararın denetimi için bir üst mahkemeye gidebilmektedir. Bir üst mahkemeye şikâyetle bulunma işlemine "istinaf" denilmektedir (Sözmener, 2016: 1576).

KKTC yargı sistemi, iki dereceli bir yapıya sahiptir. Şöyle ki tek hâkimden oluşan kaza mahkemeleri ile ağır ceza mahkemeleri ilk derece mahkemesi, Yargıtay (Yüksek Mahkeme) ise üst derece mahkemesidir. KKTC Anayasası md. 151/1'e göre; Yargıtay, devlette en yüksek istinaf mahkemesi olup herhangi bir mahkeme tarafından verilen kararın istinafına ilişkin davalara bakmak ve karara bağlamakla yetkilidir.

14.2.7.1 Ceza Mahkemelerince Verilen Kararların İstinafı

İlk derece mahkemelerince verilen karar ve emirlere karşı istinaf, İngiliz döneminden kalan Fasil 155 Ceza Muhakemeleri Usul Yasası (CMUY)'nın 131-149 maddelerinde düzenlenmiştir. Adı geçen Yasa'nın 131. maddesine göre; ilgili zamanda mevzuat kurallarına bağlı olmak kaydıyla, Fasil 155'te öngörülen şekil dışında, ceza yetkisi olan bir mahkemenin herhangi bir kararı veya emri aleyhine istinafta bulunulamaz.

CMUY dışında 9/1976 sayılı Yasa'nın 37/2. maddesine göre de CMUY'ye bağlı olarak, ceza yetkisi kullanan herhangi bir mahkemenin veya hâkimin herhangi bir karar veya emrine karşı, Yargıtay olarak Yüksek Mahkeme'ye istinaf kanun yoluna gidilebilir. İstinaf, mahkûmiyet veya verilen herhangi bir ceza aleyhine yapılabileceği gibi mahkûmiyet veya ceza içermeyen herhangi bir karar veya emir aleyhine de yapılabilir.

Ceza yetkisini kullanan mahkemelerin hangi kararlarının istinaf konusu olabileceği, sınırlı olarak Fasil 155 CMUY (md. 132, 133, 135, 136) ile 9/1976 Mahkemeler Yasası'nda (md. 37/2) belirtilmiştir (Kaya, 2020: 146).

Ayrıca CMUY md. 137 ve KKTC Anayasası md. 158, gerek kaza mahkemesi gerekse ağır ceza mahkemesi kararları aleyhine Başsavcı'ya verilen istinaf hakkını hüküm altına almıştır (Kaya, 2020: 146). Bu hükümler incelendiğinde görülmektedir ki; bir davayı nihai olarak sonuçlandıran hüküm ve kararlar aleyhine istinaf kanun yoluna gidilebilmektedir. Başka bir deyişle, ara karar niteliğinde olan kararlar CMUY kapsamında istinaf edilemezler (Veziroğlu, Gümüş, 2012: 348). Ancak burada KKTC Anayasası md. 6/8'deki özel durumu belirtmek gerekir. Yani bir sanık hakkında dava öncesi tutukluluk kararı (emri) verilirse, bu emir aleyhine (ara karar olmasına rağmen) istinafa başvurulabilir (Sözmener, 2016: 1577; Veziroğlu, Gümüş, 2012: 350). Yukarıda yapılan açıklamaların yanında bazı durumlarda hapis cezaları istinaf edilemezler. Bu hallerin neler olduğu CMUY'da (md. 136) belirtilmiştir.

Ağır ceza mahkemesinin kararlarına karşı, kararın açıklandığı tarihten itibaren on gün içinde Başmukayyit'e bir istinaf dilekçesi sunularak istinaf kanun yoluna başvurulabilir (CMUY md. 132).

Kaza mahkemesinin istinaf edilebilir kararlarına karşı ise, kararın açıklandığı tarihten itibaren yine on gün içinde davayı gören kaza mahkemesi mukayyidene bir istinaf dilekçesi sunularak istinaf kanun yoluna başvurulması mümkündür (CMUY md. 133). Belirtmek gerekir ki CMUY md. 132 ve 133 uyarınca olgusal gerekçelere dayalı istinaflarda, bir Yüksek Mahkeme hâkiminden izin alınması gerekir. Hukuki gerekçelere dayalı istinaflarda ise izin gerekmemektedir (Sözmener, 2016: 1594).

Başsavcı'nın, CMUY md. 137 uyarınca gerek kaza mahkemesi gerekse ağır ceza mahkemesi kararları aleyhine istinafta bulunma süresi, hükmün açıklandığı tarihten itibaren on dört gündür. İstinaf dilekçesi, kararı veren mahkemenin mukayyidene verilir (CMUY md. 137/2).

CMUY md. 134 uyarınca, istinaf dilekçesi veya istinaf etmek için izin dilekçesi sunma süresi, "makul bir sebep (iyi bir sebep)" gösterilmesi hâlinde Yüksek Mahkeme (Yargıtay) tarafından uzatılabilir. Anlaşılacağı üzere sürenin uzatılması konusunda Yargıtay'ın takdir yetkisi vardır. Yargıtay, tüm koşullar çerçevesinde ve somut olaya özgü olgular ışığında ileri sürülen gerekçelerin, süre uzatımı açısından "makul bir sebep" olup olmadığını değerlendirecektir.

CMUY md. 145, mahkemelerce verilen mahkûmiyet, ceza veya beraat kararı aleyhine yapılan istinaflarda, Yargıtay'ın verebileceği kararları hüküm altına almıştır (Kaya, 2020: 149).

Yargıtay, ceza aleyhine yapılan bir istinafi karara bağlarken cezayı artırabilir, azaltabilir veya değiştirebilir. Esas itibarıyla gerek cezanın türünü gerekse miktarını belirleme sorumluluğu duruşmayı yapan mahkemeye aittir. Ancak istinaf mahkemesinin hangi durumlarda ilk derece mahkemesinin verdiği cezaya müdahale edebileceği ile ilgili yerleşmiş içtihatlar vardır⁶.

14.2.7.2. Hukuk Mahkemelerince Verilen Kararların İstinafi

Yasalara ve mahkeme tüzüklerine uymak koşuluyla, hukuk yetkisini ilk derece mahkemesi olarak kullanan bir mahkemenin kararlarına karşı davanın tarafları Yüksek Mahkeme'de (Yargıtay) istinaf kanun yoluna gidebilir. Hukuki konularda istinafa ilişkin düzenlemeler ağırlıklı olarak Hukuk Muhakemeleri Usulü Tüzüğü (HMUT) emir 35 altında düzenlenmiştir⁷.

Belirtildiği üzere ilk derece mahkemeleri (alt mahkemeler) tarafından verilen tüm hukuki kararlara karşı istinaf kanun yoluna başvurulabilir. İstinafa, davanın tarafları ile davada taraf olmadıkları hâlde verilen karardan olumsuz olarak etkilenen kişiler başvurabilir (Sözmener, 2008: 842).

Yukarıda her ne kadar ilk derece mahkemelerince verilen kararlara karşı istinafa gidilebilir denilse de HMUT bazı hallerde ilk derece mahkemelerinin kararına karşı yine ilk derece mahkemelerine başvurulması gerektiğini hüküm altına almıştır. Örneğin; giyaben verilen kararlarda, kararı veren mahkemeye başvurularak karara müdahale (bozdurma) imkânı varken istinaf yoluna başvurulması mümkün değildir (Sözmener, 2008: 828-829).

Anlaşılacağı üzere ilk derece mahkemelerindeki çareler tüketilmeden istinafa gidilemez. Ancak yukarıda verilen giyabi karar örneğinde, verilen karar açıkça hukuka aykırı ise aleyhine giyabi hüküm verilen taraf isterse doğrudan istinaf yolunu isterse kararı veren mahkemeye başvuru yolunu seçebilir (Sözmener, 2008: 829). Kural olarak istinafa başvurabilmek için izin gerekmemektedir. Ancak bu kuralın tek istisnası masraflara ilişkin yapılan istinaflardır (HMUT E.35, n.20).

İlk derece mahkemeleri tarafından verilen kararların (emir ve hükümler) istinaf edilebilme süreleribakımından ikili ayırım yapmak gerekir:

6 Bkz. Yüksek Mahkeme'nin Yargıtay/Ceza, 29.03.1990 tarihli ve 61/89, D. No:4/90 sayılı kararı; 17.02.2006 tarihli, Yargıtay/Ceza 69/2004, D. No:1/2006 sayılı kararı.

7 HMUT'de maddeler yerine "emir"ler vardır. Bunların toplam sayıları 65'tir. Her emir ardışık rakamlarla "nizam"lara ayrılmıştır. Örneğin; Emir 27'nin 2. nizamı, E.27, n.2 olarak gösterilmektedir.

- *Tek taraflı dilekçelerin reddine dair kararlar; Ara kararlar (emirler); Dava niteliği olmayan diğer konularda verilen ara kararlar (emirler) veya nihai kararlar (emirler):* on dört gün,
- *Yukarıda sayılanlar dışındaki kararlar:* kırk iki gün.

Belirtmek gerekir ki KKTC’de genel olarak istinaf süresi kırk iki gündür. HMUT E.35 n.2’ye göre sözü edilen süreler, hüküm veya emrin istinafa gidecek olan taraf bakımından bağlayıcı olduğu tarihten veya bir dilekçenin reddedilmesine ilişkin hallerde dilekçenin reddedildiği tarihten başlayarak hesaplanır. 9/1976 sayılı Yasa’nın 55. maddesine göre kararlar, açıklandıkları gün tarafları bağlamaktadır. Verilen kararın gıyapta olmasının bir önemi yoktur. Ancak tebliğ zorunluluğu olan durumlar istisnadır (Sözmener, 2008: 834-835).

Yukarıda anlatılan istinaf süreleri dışında bazı yasa ve tüzükler de süre tayin edebilir. Örneğin; 32/1975 sayılı Yabancı Taşınmaz Malları (Kontrol ve Yönetim) Yasası kapsamında verilecek olan tahliye kararlarında istinaf süresi yedi gündür (32/1975 sayılı Yabancı Taşınmaz Malları (Kontrol ve Yönetim) Yasası’nın 6/2-e maddesi; Ayrıca bkz. Yüksek Mahkeme’nin Yargıtay/Hukuk, 02.08.1976 tarihli 15/1976 sayılı kararı).

İstinaf süreleri, karar okunurken kararı veren mahkeme tarafından uzatılabilir. Ancak bu durum pratikte hemen hemen hiç uygulanmamaktadır (Sözmener, 2008: 835). Ayrıca sürelerin sonradan da uzatılması mümkündür. Bunun için kararı veren mahkemeye veya Yargıtay’a (Yüksek Mahkeme) bir dilekçe vermek gerekir. Belirtmek gerekir ki mahkemeler bu başvuruları hoş karşılamamakta ve çok istisnai hallerde süreyi uzatmaktadır (Kaya, 2020: 154).

Yüksek Mahkeme’nin, Yargıtay sıfatıyla bir istinafi karara bağlarken geniş yetkilere sahip olduğu yukarıda anlatılmıştı. Ancak konumuz bakımından kısaca tekrarlamak gerekirse Yargıtay, hukuk davalarındaki istinaflarda: İlk derece mahkemesinin olgularla ilgili bulgu ve kararları ile bağlı olmama, bütün şahadeti gözden geçirmeye ve kendi çıkarımlarını yapmaya, daha fazla tanık dinlemeye veya kabul etmeye, ilk derece mahkemesi tarafından dinlenmiş olan bir tanığı tekrar dinlemeye yetkilidir (9/1976 sayılı Yasa md. 37/3).

Yargıtay, incelediği dosya ile ilgili; ilk derece mahkemesinin verebileceği bir hüküm verebilir ya da dosyayı, davayı tekrar görmek üzere kararı veren mahkemeye veya başka bir mahkemeye gönderebilir.

14.2.8. Askerî Yargı ve Mahkemeleri

KKTC’de yargı faaliyeti; adli (sivil) ve askerî yargı olmak üzere ikili bir sisteme ayrılarak yürütülmektedir (Kaya, 2020: 160). Adli (sivil) yargı yukarıda anlatılan şekilde yürütülürken, askerî yargı ise Askerî Mahkeme ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür (KKTC Anayasası md. 156/1). Askerî yargıda bir de üst derece mahkemesi bulunmaktadır. Askerî Mahkeme’nin vermiş olduğu hüküm ve kararlara karşı, üst mahkeme olarak Askerî Yargıtay’a istinaf yoluyla başvurulabilmektedir.

Bu anlatılanlara karşı, KKTC Anayasası’nda ayrı bir Askerî İdare Mahkemesi kurulması öngörülmemiştir. Askerî İdare Mahkemesi görevini, Yüksek İdare Mahkemesi üstlenmektedir (Necatigil, 2015: 84-85). Şu anda KKTC’de, Lefkoşa’da oturum yapan bir tane Askerî Mahkeme bulunmaktadır (Köksal, 2018: 229).

14.2.8.1 Askerî Yargı İlk Derece Mahkemeleri

Askerî yargı ilk derece mahkemeleri olarak şu mahkemeler gösterilebilir:

- **Askerî Mahkeme (Güvenlik Kuvvetleri Mahkemesi):** Askerî Mahkeme, asker kişilerin; askerî olan suçları ile asker kişileri aleyhine işledikleri suçları, askerî mahallerde veya askerlik hizmet görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara bakar. Ayrıca asker olmayan kişilerin özel kanunlarda belirtilen askerî suçlara ilişkin davalarına da bakmakla görevlidir. Askerî Mahkeme, Yüksek Adliye Kurulu tarafından birer yıllık sürelerle görevlendirilen biri başkan olmak üzere üç askerî

hâkimden oluşur. Askeri hâkimler, 1976 Mahkemeler Yasası kurallarına bağlıdır (34/1983 sayılı Yasa md. 3/2-3).

• **Disiplin Mahkemeleri:** KKTC Anayasası'na göre askeri yargı, Askeri Mahkeme ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Disiplin mahkemeleri: Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı, alay ve eşiti birlik komutanlıkları, müstakil tabur ve eşiti birlik komutanlıkları nezdinde kurulur ve nezdinde kuruldukları komutanlığın ismini alırlar (13/1979 sayılı Yasa md. 3). Disiplin mahkemesi; başkan ve iki üye olmak üzere üç subaydan oluşur. Astsubay, erbaş ve erlerin yargılanmalarında, üyelerden biri astsubaylardan seçilir (13/1979 sayılı Yasa md. 4). Başkan ve üyelerin en az bir yıl kıtada hizmet görmüş olmaları, sanığın astı olmamaları ve başkanın en az yüzbaşı rütbesinde bulunması şarttır. Başkan ve üyeler yargılama süresi içinde sanığın en yakın amiri olamazlar (13/1979 sayılı Yasa md. 6/1-2).

Disiplin mahkemeleri, asker kişilerin 13/1979 sayılı Disiplin Mahkemeleri Kuruluşu, Disiplin Kabahat ve Cezaları ve Yargılama Usulü Yasası'nda yazılı disiplin kabahatlerine (13/1979 sayılı Yasa md. 46 vd.) ilişkin davalara bakar (13/1979 sayılı Yasa md. 10). Bu mahkemelerin yetkisi, nezdinde kuruldukları komutanlığın kadro, kuruluş ve sorumluluk bölgesiyle sınırlıdır. Güvenlik Kuvvetleri Komutanı, disiplin mahkemelerinin kuruluş, kadro ve sorumluluk bölgesi yönünden yetkilerini lüzumu hâlinde yazılı emir ile genişletip daraltabilir (13/1979 sayılı Yasa md. 11).

• **Üst Disiplin Mahkemeleri:** Disiplin mahkemelerinin her karar veya hükmüne karşı Güvenlik Kuvvetleri Karargâhı'nda kurulacak olan üst disiplin mahkemesine itiraz edilebilir (13/1979 sayılı Yasa md. 37/1). Üst disiplin mahkemesi; başkan ve iki üye olmak üzere üç subaydan oluşur. İtiraz edenin veya hakkında itiraz edilen kişinin astsubay, erbaş ve er olması hâlinde üyelerden biri astsubay olur (13/1979 sayılı Yasa md. 37/2). Başkanın en az kıdemli binbaşı, üyelerin en az yüzbaşı rütbelerinde bulunmaları şarttır (13/1979 sayılı Yasa md. 37/3,5).

Üst disiplin mahkemesi, itirazı dinleyip karar verirken disiplin mahkemesinin olgularla ilgili bulgu ve kararları ile bağlı olmayıp, bütün şahadeti gözden geçirmeye, kendi çıkarımlarını yapmaya, başka şahadet dinlemeye/kabule, koşullar gerektirdiği takdirde disiplin mahkemesinde dinlenmiş bulunan bir tanığı tekrar dinlemeye yetkilidir (13/1979 sayılı Yasa md. 44/2).

14.2.8.2. Askerî Yargı Üst Derece Mahkemesi: Askeri Yargıtay

Askeri Mahkeme tarafından verilen kararın ve hükümlerin son inceleme mercii Askeri Yargıtay'dır. Askeri Yargıtay'ın kuruluşu, işleyişi, yargılama usulleri ve mahkemede görevli hâkim ve savcılarla ilgili kurallar, yasa ile düzenlenmiştir. Askeri Yargıtay, Yüksek Adliye Kurulu tarafından birer yıllık sürelerle Yüksek Mahkeme hâkimleri arasından görevlendirilen iki Yargıtay askerî hâkimi ile hâlen Askeri Yargıtay'da görev yapmakta olan sivil Yargıtay hâkiminden oluşur. En kıdemli üye başkanlık görevini yürütür (34/1983 sayılı Yasa md. 41/3).

Yargıtay askerî hâkimleri, 1976 Mahkemeler Yasası kurallarına bağlıdırlar (34/1983 sayılı Yasa md. 41/4). Askeri Yargıtay'ın duruşmalarında, Yargıtay olarak yetki kullanan Yüksek Mahkeme'nin bağlı olduğu usul kuralları uygulanır (34/1983 sayılı Yasa md. 43/2).

Askeri Mahkeme tarafından verilen hüküm ve kararlara karşı, üst mahkeme olarak Askeri Yargıtay'a kararın verildiği tarihten itibaren on gün içinde istinaf yoluyla başvurulabilir. İstinaf, 34/1983 sayılı Yasa kurallarına ve CMUY'nin, 34/1983 sayılı Yasa'ya aykırı olmayan kurallarına göre yapılır (34/1983 sayılı Yasa md. 44/1-2).

Ceza davalarına ilişkin istinafları karara bağlamada (davanın yeniden görülmek üzere başka bir mahkemeye gönderilmesi dışındaki konularda) 1976 Mahkemeler Yasası'nın 37/3 hükmünde yer alan Yüksek Mahkeme'ye (Yargıtay) tanınan yetkileri kullanır (34/1983 sayılı Yasa md. 44/3). Buna göre; CMUY'nin veya diğer bir yasanın veya mahkeme tüzüklerinin kurallarına bakılmaksızın ve o kurallarda gösterilen bir yetkiye ek olarak Askeri Yargıtay bir istinafı görüp karar verirken

ilk derece mahkemesinin olgularla ilgili bulgu ve kararları ile bağlı değildir. Bütün şahadeti gözden geçirmeye, kendi çıkarımlarını yapmaya, daha fazla tanık dinlemeye, davanın durum ve koşullarının gerektirdiği hallerde ilk derece mahkemesi tarafından dinlenmiş bulunan bir tanığı tekrar dinlemeye yetkilidir. Ayrıca davanın durum ve koşullarının gerektirdiği hale göre hüküm verme veya davanın tekrar görülmesi için, kararı veren ilk derece mahkemesini veya diğer bir mahkemeyi görevlendirme yetkilerine de sahiptir (9/1976 sayılı Yasa md. 37/3).

14.2.8.3. Askeri Savcılık

Askeri savcılık, Askeri Mahkeme'de ve Askeri Yargıtay'da görev yapmak üzere Yüksek Savcılar Kurulu tarafından görevlendirilen iki askeri savcıdan oluşur. Askeri savcılar, 1976 Hukuk Dairesi Yasası kurallarına bağlı olarak, görevleri ile ilgili her türlü işlemleri Başsavcı adına yürütürler (34/1983 sayılı Yasa md. 5).

14.3. TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE KKTC YARGI SİSTEMİNİN ETKİLEŞİMİ

Türkiye Cumhuriyeti ile KKTC arasındaki etkileşim, geçmişten günümüze kadar birçok alanda kendini gösterirken, burada konumuz bakımından hukuksal etkileşimden kısaca bahsedilecektir.

Yukarıda kısım kısım anlatıldığı üzere 21.12.1963'ten sonra, Kıbrıs Türk bölgelerinde özgür bir yönetim oluşmuş ve geçmişten kalan İngiliz yasaları uygulanmaya devam edilmişti. Türkler, bu yasaların yanında kendi yasalarını da yapmaya başlamış ve "Temel Kurallar" adını taşıyan Anayasa niteliğinde bir metin kabul edilmişti. Böylece Türk bölgelerinde Rum yönetiminden tamamen bağımsız bir hukuk düzeni oluşmaya başladı. Uygulanan Anglosakson sistemi Türkiye'den farklı olduğu için, 1963-1974 arasında KKTC ile Türkiye arasında hukuksal sorunlar çıkmaya başlamış ve bu sorunları gidermek için girişimler olmuştur. Örneğin; Kıbrıs Ceza Yasası'ndaki cezaların alt sınırını belirleme girişiminde bulunulmuştu (Erginel, 2017: 25).

Kıbrıs'ta 1963'ten sonra, Türk bölgelerinde oluşmaya başlayan bağımsız hukuk düzeni 1974 Kıbrıs Barış Harekati'nden sonra çok daha güçlü bir hal almaya başlamış ve Türkiye ile KKTC arasındaki yasal farklılıklar daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştı. Ancak 1974 yılından sonra KKTC'de iki farklı yargı sistemi bazı alanlarda uygulanmaya başlamıştı. Şöyle ki Güvenlik Kuvvetleri'ne bağlı Askeri Mahkeme'de Anglosakson yargı sistemi, Girne Kolordu Askeri Mahkemesi'nde ise Kıta Avrupası yargı sistemi uygulanıyordu. Yani aynı ülkede görev yapan iki ordu birbirinden farklı sistem uyguluyordu. İki sistemin temel ilkeleri, çalışma şekli ve hâkimin fonksiyonu birbirinden farklıdır. Tüm bunlara rağmen zamanla Anglosakson sisteminin temel ilkelerinden uzaklaşmalar ve Kıta Avrupası sisteminin ilkelerinden etkilenmeler başlamıştır (Erginel, 2017: 29).

Farklı hukuk sistemlerine sahip olan Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC mahkemelerince verilen kararların, karşılıklı olarak tanınıp uygulanması sorun teşkil etmekteydi. Yapılan çalışmalar sonunda, 1988 yılında Türkiye ile KKTC arasında kısaca "Adli Yardımlaşma Sözleşmesi" diye adlandırabileceğimiz bir anlaşma⁸ yapıldı (22/88 ve 43/88 sayılı Suçluların Geri Verilmesi, Mahkeme İlamlarının Karşılıklı Tenfizi ve Adli Yardımlaşma Yasaları). Ancak KKTC Anayasa Mahkemesi, 11.10.1994 tarihli ve No: 11/93, D. No: 9/94 sayılı kararıyla 22/88 ve 43/88 sayılı Yasaları, KKTC Anayasası'na aykırı olduğu gerekçesiyle yürürlükten kaldırdı. Devletler arasında karşılıklılık ilkesi sebebiyle karşıt yasalar da bir süre Türkiye'de uygulanamamış ve bu nedenle Adli Yardımlaşma Sözleşmesi bir süre askıda kalmıştı. Bu durum sebebiyle KKTC'de yaşayan Türk vatandaşları ile Türkiye'de yaşayan KKTC vatandaşları büyük mağduriyetler yaşamıştı. Bir süre sonra gerekli değişiklikler yapılarak adı geçen sözleşme KKTC'de ve Türkiye'de uygulanmaya başlandı. Anlaşmanın uygulanması ile birlikte mağduriyetler giderilmekteydi. Ancak sistemlerin farklı olması sebebiyle;

8 Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arasında Hukuki, Ticari ve Cezai Konularda Adli Yardımlaşma, Tanıma ve Tenfiz, Suçluların Geri Verilmesi ve Hükümlülerin Nakli Sözleşmesi.

“adli evrakların tebliği”, “istinabe, “cezalar ve infazı” gibi alanlarda uygulamada sorunlar yaşanmaya devam etti (Kaya, 2020: 206 vd.). Cezalar ve infazı noktasından hareketle konuyu somutlaştırmak gerekirse; Türkiye’de KKTC’den daha yüksek cezalar verilmesine rağmen Türkiye’nin infaz yasası sebebiyle daha fazla indirimlerin yapıldığı görülmektedir. Örneğin, biri Türkiye Cumhuriyeti diğeri KKTC vatandaşı olan iki kişi, KKTC’de birlikte suç işlemeleri sonucunda KKTC’de yargılanarak ceza aldıklarında, ceza verilen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Adli Yardımlaşma Sözleşmesi’nden yararlanarak cezasını Türkiye’de çekme imkânına sahiptir. Böylece Türk sanık, infaz yasasına göre daha fazla indirimden yararlanarak daha erken bir tarihte tahliye olacaktır. Diğer sanık ise KKTC vatandaşı olmasından dolayı cezasını Türkiye’de çekmesi olanaksız olduğundan, cezasını KKTC’de çekip aynı indirimden yararlanamayacak ve suç ortağından daha fazla ceza almış olacaktır. Bir başka durum ise; KKTC’de bulunan bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve Türkiye’de bulunan bir KKTC vatandaşı 3 yıl hapis cezası verilmesi durumunda, KKTC’de hapse mahkûm olan Türk, Adli Yardımlaşma Sözleşmesi’nden yararlanarak cezasını Türkiye’de çekmek isteyecektir. Böylece Türkiye’deki infaz yasasının sağladığı daha fazla indirimden yararlanacaktır. Türkiye’de hapse mahkûm olan KKTC vatandaşı ise KKTC’de indirimin daha az olması sebebiyle cezasını KKTC’de çekme talebinde bulunmayacaktır. Görüldüğü üzere uygulamada sorunlar yaşanmaktadır (Akın, 1999: 86-87; Erginel, 2017: 32-33; Ünal, 1999: 172-181).

Son olarak belirtmek gerekir ki, uygulamadaki sorunların çözümüne ilişkin genelge ve tebliğler de çıkarılmaktadır (Örneğin; 17.12.2021 tarihli ve 31692 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan Yurt Dışı Tebliğat ve İstinabe Taleplerinde Uyulması Gereken Usul ve Esaslara Dair Tebliğ).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1871’de fethedilen Kıbrıs, fethedilmeden önce Venediklilerin elindeydi. Osmanlı, Ada’yı bir yurt hâline getirmek amacıyla çeşitli düzenlemeler yapmış ve hukuki düzenlemeler de bunlardan sadece birisi olmuştur. Kıbrıs Adası’nda bulunan Türk halkı etnik kökenlerine bakılmaksızın “Müslüman” olarak anılmış ve İmparatorluğun diğer bölgelerindeki gibi İslam Hukuku’na tabi kılınmışlardır.

Kıbrıs’ta Türk idaresinin başlamasının ardından adli işler Kadı’nın başkanlığında Şer’i Mahkemeler tarafından yürütülmüştür. Kıbrıs, yönetim bakımından sayıları zaman zaman 4 ile 17 arasında değişen kazalara ayrılmış, her kazanın başına da (Rumeli Kazaskeri tarafından) bir “Kadı” tayin edilmiştir. Ayrıca Lefkoşa’da yer alan ve kaza kadılarının üstü olan bir de Başkadı bulunmaktaydı. Osmanlı, Tanzimat’tan sonra Kıbrıs’ta adalet anlayışını geliştirmek amacıyla Şer’i Mahkemeler dışında başka mahkemeler de kurmuştur.

Osmanlı, 1878 tarihli Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda yenilmiş ve yenilgi sonucunda imzalanan İttifak Anlaşması ile İngiltere’nin Kıbrıs’la olan hukuki ilişkisi başlamıştır. 1878’de İngilizler, kültürü ile Kıbrıs’ı etkilemeye başlamış ve hukuk alanında birçok katkı sağlamıştır. İngiliz hukukunun etkisiyle “Gezici Mahkemeler”, “Bölge Mahkemeleri” ve “Yüksek Mahkeme” kurulmuştur. 1960’ta Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde de İngiliz yargı sisteminin etkisi devam etmiştir. Bu etkiyle birlikte, (1967-1983 yılları arasında) özellikle bugünkü “Mahkemeler Yasası”nın temeli olan, “Adalet Mahkemeleri Yasası” ve “Yurttaşlık Yasası”nın temelleri de Türkler tarafından atılmıştır. KTFD döneminde (1975-1983) İngiliz dönemindeki bazı yasalar uygulanmaya devam edilmiştir. Ancak yargı sistemi, Türkiye Cumhuriyeti hukukundan etkilenen, kendine özgü bir sisteme doğru yönelmiş, başka bir ifade ile millileşmiştir.

15.11.1983’te kurulan KKTC’nin; yargı sistemi, KTFD zamanındaki yargı sisteminin devamı niteliğindedir. KKTC yargısı adli (sivil) yargı ve askeri yargı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. KKTC’de ilk derece mahkemesi olarak idare mahkemeleri olmadığından sivil yargıda adli yargı ve idari yargı ayrımı yapılamamaktadır. KKTC yargı sistemi iki dereceli yapıda olup ilk derece mahkemeleri ve sıfatları değişen bir tane üst derece mahkemesi bulunmaktadır. İlk derece mahkemeleri “alt mahkemeler” adını almakta ve genel mahkeme olan “kaza mahkemeleri”, hukuki ve cezai konularda görev yapmaktadır. İhtisas mahkemeleri olarak; ağır ceza mahkemesi, çocuk mahkemesi ve aile

mahkemesi olarak bir tasnif yapılabilse de “aile mahkemesi” dışında bir ihtisaslaşma söz konusu değildir. Yani ağır ceza mahkemelerini ilgilendiren davalar ile çocukları ve gençleri ilgilendiren davalar genel yetkili kaza mahkemelerinde görülmektedir. Üst derece mahkemelerine bakıldığında ise “Yüksek Mahkeme” adı altında bir tane üst derece mahkemesi bulunmaktadır. Yüksek Mahkeme; Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Yüksek İdare Mahkemesi sıfatlarıyla görev yapmaktadır. İki dereceli yapı sebebiyle ilk derece mahkemeleri tarafından verilen kararlar yalnızca istinaf kanun yolu ile Yüksek Mahkeme’ye götürülebilmektedir. KKTC’de tek kanun yolu “istinaf” olup başka herhangi bir olağan ya da olağanüstü bir kanun yolu bulunmamaktadır.

KKTC’de Adalet Bakanlığı yerine Yüksek Adliye Kurulu ile Yüksek Savcılar Kurulu bulunmaktadır. Yüksek Adliye Kurulu, yargının genel işleyişi, düzenli çalışması, hâkimlerin atanması, meslekte ilerlemeleri gibi konularda; Yüksek Savcılar Kurulu ise savcılarının atanması, meslekte ilerlemesi, görev yeri değişiklikleri gibi konularda yetkilidir. Anlaşılacağı üzere Türkiye’deki Adalet Bakanlığı ve HSK’nın görevlerini, KKTC’de Yüksek Adliye Kurulu yerine getirmektedir.

Yargılamada görev alan kişiler incelendiğinde, hâkimler ve savcılarının mesleğe başlama şartları ve eğitimlerinin de Türk hukukundan farklı olduğu görülmektedir. KKTC’de hâkim veya savcı olarak göreve başlayabilmek için yazılı sınav, sözlü sınav ve meslek öncesi eğitim (staj) yoktur. KKTC’de en az beş yıl avukatlık yapan kişiler, yapacakları başvuru ile birlikte Yüksek Adliye Kurulu veya Yüksek Savcılar Kurulu tarafından yapılacak değerlendirmenin ardından göreve başlayabilmektedir. Ayrıca savcılıkta, hâkimlikten farklı olarak; süreye ilişkin şart (beş yıl avukatlık) haricinde diğer şartları taşıyan kişiler, Yüksek Savcılar Kurulu tarafından savcı yardımcısı (aday) olarak göreve başlatılabilmektedir. Anlaşılacağı üzere KKTC’de “hâkim yardımcılığı” kurumu bulunmamaktayken, “savcı yardımcılığı” kurumu bulunmaktadır.

KKTC’de avukat olmak için, on iki aylık avukatlık stajını tamamlamak ve yapılacak olan yazılı sınavı geçmek gerekmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki yazılı sınava girebilmek için stajın bitmesi gerekmekte, en az dört aylık staj yapmak kaydıyla staj süresinin içinde de sınava girilebilmektedir.

KKTC ile ülkemiz yargı sistemi, geçmişten bugüne, tarihsel ve organik olarak bir etkileşim içindedir. Bunun en somut örneği olarak, iki ülke arasında yapılan “Hukuki, Ticari ve Cezai Konularda Adli Yardımlaşma, Tanıma ve Tenfiz, Suçluların Geri Verilmesi ve Hükümlülerin Nakli Sözleşmesi”dir. Bu sözleşmeyle birlikte, her iki ülke yargı sistemi arasındaki etkileşim kolaylaşmıştır. KKTC yargı sisteminde, Kıta Avrupası hukuk kurallarının kısmi etkisi görülse de KKTC yargı sisteminin, Anglosakson yargı sisteminin baskın etkisine karşın millî ve özgün bir yapıda olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- AKBULUT, İ. (1998). *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Osmanlı ve Kıbrıs Adalet Düzeni*. Girne: Cem Ofset.
- AKIN, S. (1999). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında İmzalanan Hukuki, Ticari ve Cezai Konularda Adli Yardımlaşma, Tanıma ve Tenfiz, Suçluların Geri Verilmesi ve Hükümlülerin Nakli Sözleşmesi ve Bu Sözleşmenin Uygulanmasından Doğan Sorunlar ve Alınması Düşünülen Önlemler. K. B. RAİF (Ed.). *Kıbrıs Türk Hukuk Dosyası, (Şubat 1999), (TC/KKTC Hukuk Formu Tutanakları) içinde* (83–98). Ankara: Kıbrıs Türk Kalkınma Platformu Derneği.
- ALASYA, H. F. (1939). *Kıbrıs tarihi (M.E. 1450 - M.S. 1878) ve Belli Başlı Antikiteleleri*. Lefkoşa: M. Fikri Matbaası.
- ALASYA, H. F. (1964). *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ALDEMİR, H. (2018). *Uygulamada Avukatlık Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- AN, A. (1999). Kıbrıs'ta Türk Hukuk Kurumlarının Geçmişine Kısa Bir Bakış. *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar* içinde (82–90). Lefkoşa: Kıvılcım Yayınları.
- ASLAN, N. (1999). Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti. *Dini Araştırmalar*, 2(4), 85–100. Erişim Tarihi: 07.01.2022. http://isamveri.org/pdfdr/d01949/1999_4/1999_4_ASANN.pdf

- AZER, C. (2017). KKTC İdari Yargısında İstinafa Genel Bir Bakış. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 29(128), 169–186. Erişim: <http://tbdergisi.barobirlik.org.tr/m2017-128-1627> (Son E.T.: 05.01. 2022).
- BAŞLAR, K. (2005). Anayasa Yargısında Yeniden Yapılanma. *Demokrasi Platformu*, 2, 87–112. Erişim: <http://www.anayasa.gen.tr/baslar-yenidenyapilanma.htm> (Son E.T.: 30.01. 2022).
- BEDEVİ, V. H. (1971). Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri* içinde (139–148). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ÇELİK, M. L. (2019). *TBB Disiplin Kurulu Kararları Işığında Avukatlık Meslek Kuralları* (4. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- ÇETİN, S. ve ATEŞ, D. (2019). *Avukatlık ve Noterlik Hukuku* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- DAYIOĞLU, S. (1999). KKTC'de Yargısal Yapı. K. B. RAİF (Ed.), *Kıbrıs Türk Hukuk Dosyası, (Şubat 1999), (TC/ KKTC Hukuk Formu Tutanakları)* içinde (59–73). Ankara: Kıbrıs Türk Kalkınma Platformu Derneği.
- EKİNCİ, B. E. (2019). *Anayasa Hukuku Açısından Yüksek Yargı Kurulları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- ELLIOTT, M. (2011). *Beatson, Matthews and Elliot's Administrative Law* (4th Edition). Oxford: Oxford University Press.
- ERGİNEL, T. (tarihsiz). *Uluslararası Hukuk ve Kıbrıs Türkleri*. Dünya Kıbrıs Türkleri Kongresi Yayını-1.
- ERGİNEL, T. (1999). TC/KKTC Ceza Hukuku Mukayesesi. K. B. RAİF (Ed.), *Kıbrıs Türk Hukuk Dosyası, (Şubat 1999), (TC/ KKTC Hukuk Formu Tutanakları)* içinde (142–156). Ankara: Kıbrıs Türk Kalkınma Platformu Derneği.
- ERGİNEL, T. (2017). *Kusursuz Yargı Oluşturma Çabaları*. Okman Matbaası. Erişim Tarihi: 29.12.2021. <http://www.tanereginel.com/kitap.pdf>
- ERHÜRMAN, T. (2012). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İdari Yargılama Hukuku*. Lefkoşa: Işık Yayınevi.
- FEHİM, T. (1964). *Yavru Vatan Kıbrıs'ı Tanıyalım*. Ankara: Hakikat Yayınları.
- FEHMİ, H. (1987). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin El Kitabı*. Lefkoşa: Gelişim Ofset.
- GAZİOĞLU, A. C. (2000). *Enosis Çemberinde Türkler* (2.Baskı). Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (Cyrep).
- GAZİOĞLU, A. C. (2003). *Kıbrıs'ta Cumhuriyet Yılları ve Ortaklığın Sonu 1906-1964, Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı* (4). Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (Cyrep).
- GEDİKLİ, F. (2018). Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi. S. KAYA, Y. UĞUR ve M. DEMİRAY (Ed.), *Osmanlı Hukukunda Fetva* içinde (201–226). Klasik Yayınları.
- GÖNENÇ, L. (2011). Dünyada ve Türkiye'de Yüksek Yargı Kurulları. *Anayasa Çalışma Metinleri-4*. TEPAV. Erişim Tarihi: 1.01.2022. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1299852383-2.Dunyada_ve_Turkiye_de_YuksekJargi_Kurullari.pdf
- HAKKI, M. M. (2018). *Yargıtay Kararları Işığında Kıbrıs Hukuku (1966-2017)* (Cilt 1). Lefkoşa: Işık Kitabevi.
- HILL, G. (2016). *Kıbrıs Tarihi (Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948)*. N. C. SERBEST (Ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İNALCIK, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. R. SEZEN (Çev.). (16. Baskı). İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- İSMAİL, S. (1992). *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu-Çöküşü ve KKTC'nin Kuruluşu (1960-1983)*. İstanbul: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.
- JENNINGS, R. C. (1993). *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640*. New York: New York University Press.
- KAYA, A. (2020). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yargı Sistemi*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- KENANOĞLU, M. M. (2018). Osmanlı Devleti'nde Kanun-Fetva İlişkisi ve Örfi Fetva Kavramı. S. KAYA, Y. UĞUR ve M. DEMİRAY (Ed.), *Osmanlı Hukukunda Fetva* içinde (111–148). Klasik Yayınları.

- KING, E., ve HAWLEY, J. (1959). İngiliz (Common Law)'unun Gelişmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(1), 178–233. Erişim Tarihi: 08.01.2022 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/633464>
- KKTC Adalet Sistemi (Yuvarlak Masa Toplantı Tutanakları). (2007). K. B. RAİF (Ed.). KKTC Barolar Birliği, DEKAP, DAÜ-SAM Ortak Yayını.
- KÖKSAL, M. (2018). *Yargı Örgütü Hukuku Ders Kitabı*. İstanbul: Legal Yayınları.
- KONUR, İ. (1938). *Kıbrıs Türkleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KÜLAHÇI SERENGİL, Ş. (2011). KKTC Aile Yasası'nda Yasal Mal Rejimi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60(3), 571–491. Erişim Tarihi: 02.01.2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/624400>
- LONGLEY, D., ve JAMES, R. (1999). *Administrative Justice: Central Issues in UK and European Administrative Law*. London: Cavendish Publishing Limited.
- NECATİGİL, Z. (1999). KKTC'de Hukuk Sistemi. K. B. RAİF (Ed.), *Kıbrıs Türk Hukuk Dosyası, (Şubat 1999), (TC/KKTC Hukuk Formu Tutanakları)* içinde (114–141). Ankara: Kıbrıs Türk Kalkınma Platformu Derneği.
- NECATİGİL, Z. (2015). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde Anayasa ve Yönetim Hukukunun Esasları*. Lefkoşa: Işık Kitabevi.
- NEOCLEOUS, A. (2000). *Introduction to Cyprus Law*. Limassol: Yorkhill Law Publishing. Erişim Tarihi: 02.01.2022 http://uniset.ca/microstates2/cy_introduction-a-la-loi-chyprienne-anglais-2059.pdf
- OĞUZ, A. (2003a). Hukuk Eğitimindeki Son Gelişmeler ve Karşılaştırmalı Hukukun Hukuk Eğitimindeki Rolü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 1–40. Erişim Tarihi: 02.01.2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/628761>
- OĞUZ, A. (2003b). *Karşılaştırmalı Hukuk*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- ÖNEN, H. C. (1999). KKTC'de Evrak Tasdik İşlemleri. K. B. RAİF (Ed.), *Kıbrıs Türk Hukuk Dosyası, (Şubat 1999), (TC/KKTC Hukuk Formu Tutanakları)* içinde (238–242). Ankara: Kıbrıs Türk Kalkınma Platformu Derneği.
- ÖZBEK, M. S. (2018). *Noter Senetlerinde Sahtelik* (4. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
- ÖZEN, A. (2019). *Avukatlık Hukuku* (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- POLAT, O. ve GÜVEN, A. T. (2015). İngiliz, Amerikan ve Türk Hukukunda Bilirkişilik Uygulamalarının Karşılaştırılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 28(119), 97–114. Erişim Tarihi: 02.01.2022. Erişim: <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2015-119-1490>
- RUHİ, C. ve RUHİ, A. C. (2018). *Avukatlık Sözleşmesi Avukatlık Ücreti ve Vekalet Ücreti*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- SABAHATTİN, İ. (1998). *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- SAĞLAM, F. (2016). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasa Hukuku Dersleri*. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları.
- SARICA, M., TEZİÇ, E. ve ESKİYURT, Ö. (1975). *Kıbrıs Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- SERTER, V. Z. (2002). Osmanlılar Döneminde Kıbrıs'ta Türk Adaleti. *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde (217–236). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SÖZMENER, H. (2008). *Medeni Usul-1 (Hukuk Usulü Tüzüğü Dava Celpnameleri), C.2*. Lefkoşa: (Eser sahibinin kendi yayını)
- SÖZMENER, H. (2014). *Ceza Genel ve Ceza Usul Hukuku, C.1* (2. Baskı). Lefkoşa: TipografArt Basım Yayın.
- SÖZMENER, H. (2016). *Ceza Genel ve Ceza Usul Hukuku, C.2*. Lefkoşa: Okman Printing.
- TANRIVER, S. (2017). *Hukukumuzda Bilirkişilik*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- TURHAN, T. (2002). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yurttaşlık Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- TURHAN, T. (2008). Tarihsel Bakış Açısıyla Kıbrıs Türk Hukuk Sistemi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57(2), 253–286. Erişim Tarihi: 07.01.2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/627034>
- TURHAN, T. (2010). *Ada Yazıları (2007-2009)*. Ankara: Yetkin Basımevi.
- ÜLKER, İ. (2018). *Osmanlı Noterlik Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- ULUNAY, E. A. (1999). KKTC Hukuk Sisteminde Ortak Hukuk. *Journal of Cyprus Studies*, 5(1–2), 81–87.
- ULUOCAK, N. (1983). Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi Yurttaşlık Kanunu'na İlişkin Kritik Bir İnceleme. *Kıbrıs Türk Federe Devletinin Milletlerarası Hukuka İlişkin Bazı Sorunları Sempozyum, 6-7 Mayıs 1982 içinde* (69–108). İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- ÜNAL, Ş. (1999). TC ile KKTC Arasındaki Adli Yardım Sözleşmesinin Uygulanması. K. B. RAİF (Ed.). *Kıbrıs Türk Hukuk Dosyası, (Şubat 1999), (TC/KKTC Hukuk Formu Tutanakları) içinde* (172–181). Ankara: Kıbrıs Türk Kalkınma Platformu Derneği.
- VATANSEVER, M. (2010). Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(Özel Sayı), 1487–1530. Erişim Tarihi: 07.01.2022). <http://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/dergimiz-12-ozel/3-kamu/9-mugevatansever.pdf>
- VEZİROĞLU, Ç. ve GÜMÜŞ, A. (2012). *KKTC Ceza Usul Hukuku*. (Eser sahibinin kendi yayını)
- WADE, S. W. ve FORSYTH, C. (2014). *Administrative Law* (Eleventh E). Oxford: Oxford University Press.
- YOLCU, S. (2011). *İngiltere'de Kuvvetler Ayrılığı ve Yargı Bağımsızlığı Alanındaki Gelişmeler*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- ZEKA, M. (1971). Kıbrıs'ın Sivil ve Ağır Ceza Mahkemeleri'nde Osmanlı Devri'nde (1571-1878) Tatbik Edilen Kanunlara ve Bu Mahkemelerin Yapısı ve Tarihçesine Kısa Bir Bakış. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri içinde* (175–183). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Kaynak: Lefkoşa Türk Belediyesi

KKTC'DE YEREL YÖNETİMLER

Tuğba SİN SEÇERDİN*

ÖZET

Yerel yönetimler, halkın doğrudan bölgesinden seçtiği yöneticilerle yönetilmesini sağlayan ve böylelikle yönetime katılmasına olanak veren yönetim birimleridir. Günümüz belediyelerinde görülen farklılaşmanın başlıca sebebi, ülkelerdeki tarihsel birikim ile sosyal, ekonomik ve siyasi faktörlerin kendine has olmasıdır. Bu çalışma çerçevesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti belediyelerinin temellerinin atıldığı Osmanlı döneminden günümüze tarihsel yolculuğu, yerel yönetimlerle ilgili temel yasalar çerçevesinde belediyelerin yetki ve görevleri, 1974'ten sonraki Belediyelere ilişkin güncel demografik ve finansal yapı ile belediyelerin sorunları konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yerel Yönetimler, Belediyeler, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.*

* Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi ve Uzman, Lefkoşa Büyükelçiliği, Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi. e-posta: tugba.sin@mfa.gov.tr

GİRİŞ

Yerel yönetimler, merkezî yönetimin dışında, yerel bir topluluğun ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş özerk kuruluşlardır (Keleş, Kentbilim Terimleri Sözlüğü, 1998). Halka en yakın seviyedeki kamu yönetimi birimi olarak da demokratik siyasal rejimlerin yapı taşlarından birisidir. Halkın seçimiyle göreve gelen organları ve toplumu bağlayıcı karar alabilme yetkisi, belediyelerin siyasal özelliklerini öne çıkarmaktadır. Günümüzdeki uygulamalarıyla belediyeler, ülkeden ülkeye farklı modellerle ve yaklaşımlarla var olmaktadır. Belediyelerin merkezî yönetimle olan ilişkisi kadar kent sakinleriyle olan ilişkisi ve hatta kendi yönetim birimlerini oluşturan organlar arasındaki ilişkilerinde farklılıklar bulunmaktadır. Bu durumun başlıca sebebi, her ülkenin belediye kurumunu biçimlendiren tarihsel birikim ile sosyal, ekonomik ve siyasal faktörlerinin kendine has olmasıdır (Keleş, 2012: 97).

Kıbrıs Türkleri için modern anlamda belediyeçilik deneyiminin temelleri, Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki değişimlerine paralel olarak Tanzimat dönemine dayanmaktadır. Bu dönemin belediyeleri, Osmanlı'nın geneli ile benzer şekilde merkezî hükümete bağlı, Ada'nın şehir ve kasabalarını kontrol edecek geleneksel kurumların yerine kente hizmet sunacak yerel yönetim birimleridir (Hill, 2016; Samani, 2018).

1878 yılından itibaren başlayan İngiliz idaresi döneminde ise yerel yönetimlerin belediyeler, köyler, köy sağlık komisyonları ve iyileştirme kurulları olmak üzere 4 farklı birimden oluştuğu görülmektedir. 1882 ve 1885 tarihli yasal düzenlemelerden sonra İngiliz Yüksek Komiseri'nin atadığı komisyonlarca yönetilen belediyelerde, halkın seçimi ile kurulmuş meclis ve seçilmiş belediye başkanı 1908 yılına kadar olmamıştır. 1931-1943 yılları da İngiliz idaresinin sıkıyönetim uygulamasıyla geçmiştir. 1943 yılı itibarıyla Kıbrıs Rum toplumunun Enosis mücadelesinde belediyelerin aktif rol almaya başlamasıyla Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasında belediye binalarına bayrak asılmasından, caddelere koyulan isimlerin değiştirilmesine kadar birçok husus ve Kıbrıslı Türklerin belediye başkanı ve başkan yardımcısı olamamaları sürekli gerilim ve tartışma konusu hâline gelmiştir. Böylelikle ayrı Türk belediyelerinin kurulmasına ilişkin ihtilaf, Kıbrıs Rumlarının Ada'nın Yunanistan ile birleşmesini amaçlayan şiddetli bir sömürge karşıtı mücadele başlatmasından iki yıl sonra, 1957'de Kıbrıs sorununun parçası hâline gelmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sadece üç yıl sonra, 1963'te anayasal düzenin bozulmasına kadar da tartışmalı bir konu olarak gündemde kalmıştır. Bu nedenle yerel yönetimler, Kıbrıs anlaşmazlığının önemli bir kilit taşıdır (Markides, 2001).

Hâlihazırda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) 28 belediye bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında, belediyelerin Osmanlı döneminden günümüze tarihsel gelişimi, yerel yönetimlerle ilgili temel yasalar çerçevesinde belediyelerin yetki ve görevleri, 1974'ten sonraki Belediyelere ilişkin güncel demografik ve finansal yapı ile belediyelerin sorunları incelenmiştir.

Çalışmada kullanılan veriler esas olarak belge incelemesi yönetimi ile toplanmıştır. Bu kapsamda Kıbrıs özelinde yerel yönetimler konusunda daha önce yapılan çalışmalardan derlenen bulguların ilişkilendirilebilmesi için kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada kullanılan ikincil verilerle ilgili olarak yayınlanmış ulusal ve uluslararası literatür detaylı taranmış, kitap, makale, bildiri, tez, gazete, rapor, kanun, yönetmelik ve internet gibi kaynaklar kullanılmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlanarak sırasıyla İngiliz, Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs Türk Federe Devleti, Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi olmak üzere Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanına kadar olan süreçlerde belediyelerin durumuna yer verilecektir. Ardından Anayasanın ilgili maddeleri başta olmak üzere Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti yerel yönetimlerini şekillendiren yasalar çerçevesinde belediyelerin yetki ve görevleri açıklanmaya çalışılacaktır. Son bölümde ise günümüz belediyelerinin güncel nüfus, konut sayıları gibi demografik istatistikleri ile mali yapılarına ilişkin veriler ve sorunları incelenerek analiz edilecektir.

15.1. TARİHSEL GELİŞİM

Bilindiği üzere Kıbrıs'ta Osmanlı Dönemi 1571 yılında başlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda modern yerel yönetimin ilk örneklerinin oluşmaya başladığı Tanzimat Dönemine kadar kent ve kırsal alanlardaki hizmetler, "Kadı"lık kurumu ile Naib, Loncalar ve Vakıflar, mahalle örgütlenmesi tarafından sağlanmaktadır (Sadıoğlu, 2012; Ortaylı, 2000). Osmanlı idare sisteminde bir kazanın sivil, adli ve mahalli işlerinin başlıca yöneticisi "kadı"dır. 1839 yılında Tanzimat dönemiyle Osmanlı yönetim sisteminin kademeli değişim süreci başlamıştır. Bu sürecin başında Kadının mülki işleri kaymakama aktarılmış, kentsel görev ve sorumluluklar şehre devredilmiştir (Hill, 2016). Bugünün Türkiye'sindeki belediyelerin ilk örneklerini oluşturacak modern belediye yapılarının "kuruluş" dönemi olarak adlandırılan dönemi, 1855-1867 yıllarını kapsamaktadır. "1855 İstanbul Şehremaneti, 1858 Altıncı Daire-i Belediye'nin kurulması, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde her köyün bir belediye olarak kabul edilmesi ve ülkenin tümünde olmasa da Tuna, Selanik, İzmir ve Bağdat gibi yerlerdeki belediye uygulamalarına yasal bir zemin sağlayan 1867'de çıkarılan iki talimatname¹ dönemin ilk gelişmeleri olarak kabul edilmektedir" (Oktay, 2005; Ortaylı, 2000).

Bu dönemde Kıbrıs, idari olarak özel statüdeki başkenti hariç on altı bölümden oluşmaktadır (Hill, 2016). Diğer taraftan belediye teşkilatlanmasının ilk kuruluşuna, zamanına ve yerine ilişkin literatürde bulunan çalışmalarda net bir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Hill (1952)'e göre 1856 yılında Lefkoşa'da ve Ada'nın başlıca kentlerinde "belediye meclisleri" oluşturulmuştur (Hill, 2016). Samani'nin çalışmasında geçen Ağustos 1862 (13 Safer 1279) tarihli belgeye göre Müslüman ve Hristiyan üyelerden oluşan "Çarşı Meclisi" oluşumu, Lefkoşa'da modern belediye teşkilatının kurulmasının ilk adımı olarak değerlendirilmektedir (Samani, 2018). Öte yandan Demiryürek'in çalışmasında, Lefkoşa'dan önce de Tuzla İskelesi (Larnaka) için 1857 yılında Kıbrıs Kaymakamı (mutasarrıf) Ziya Paşa'nın (asıl ismi Mehmet Ziyaeddin) girişimi ile "Altıncı Daire-i Belediye Nizamnamesi"nin bir örneğinin Kıbrıs'a gönderilmesini talep etmiş olmasından yola çıkarak 1862 yılından önce kurulmuş modern bir teşkilat olmadığı ve Lefkoşa Belediyesinin "1868 yılında kurulmuş olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır" ifadesi bulunmaktadır (Demiryürek, 2020).

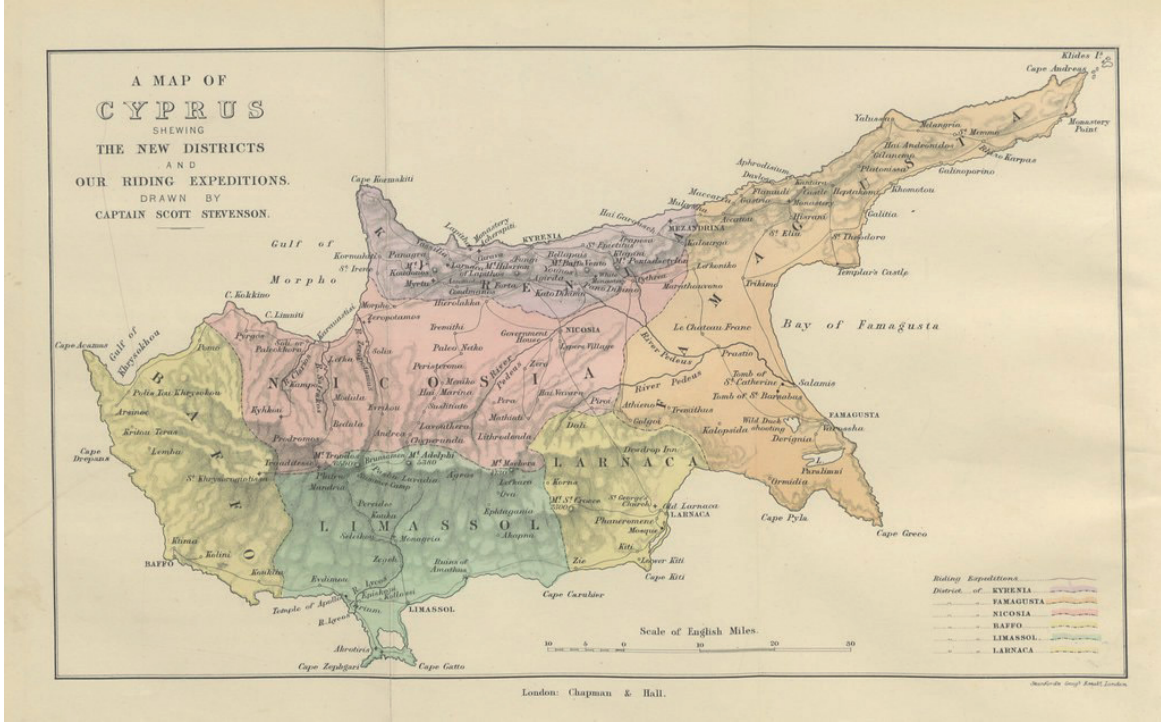
1867 Talimatı'nın neticesinde Kıbrıs'ta modern belediyelerin 1868 yılı başından itibaren kurulmaya başladığı ve bu sürecin Lefkoşa, Tuzla, Baf, Mağusa ve Leymosun kazalarında 1868 yılında tamamlandığı öngörülmektedir. Girne'de ise 1870 yılında belediye kurulmuştur. Belediyelerin başlıca gelir kaynağı olarak belirlenen kaynaklar: "Zebhiyye", "Dellaliyye", "Kantar", "Kilecilik", "Hayvan", "Bac-ı Bazar", "Damga" ve "Tahmishane" vergileri ile tartı ve ölçü nedeniyle ya da belediyelerin uygulamaya koyduğu usullere aykırı hareket edenlerden alınacak "ceza-yı nakdi" olduğu görülmektedir (Demiryürek, 2020).

Osmanlı merkezî hükümetinin Ada'daki temsilcisi ve mülki amiri olan kaymakam (mutasarrıf) ve başkanı olduğu Kıbrıs İdare Meclisi, Ada'daki belediyeler üzerinde mutlak bir kontrol ve denetime sahip olduğundan, belediyelerin mali ve idari özerkliği bulunmamaktadır. Belediye idaresi, çarşığı denetleyip, esnafa para cezası kesen ve merkezi hükümetçe belirlenen gelirleri tahsil edip çalışanlarına maaş ödeyen bir kurum olmanın ötesine geçememiştir. Sağlanması beklenen kent hizmetleri ise yetersiz bütçe, personel eksikliği gibi sebeplerle büyük ölçüde yerine getirilememiştir (Samani, 2018).

1878 yılından itibaren başlayan İngiliz Döneminde belediyeler konusundaki ilk düzenleme 1880 yılında, ikincisi ise 1882 yılında hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur (Demiryürek, 2017). Mülki idare ise 1879 yılında yayınlanan 23/1879 sayılı Yasa ile düzenlenerek Ada, Şekil 15.1'de görüleceği üzere Lefkoşa, Mağusa, Limasol, Larnaka, Girne ve Baf olmak üzere 6 kazaya bölünmüştür (Hill, 2016: 6).

¹ Tarkan Oktay'ın çalışmasına göre bu iki talimatname şu şekildedir: "Vilayet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Belediye Meclislerinin Sureti Tertibi ve Me'murlarının Vezaifi Hakkında Ta'limattır" ve "Daire-i Belediye Meclislerinin Vezaif-i Umumiyesi Hakkında Ta'limattır."

Şekil 15.1. 1878 Yeni Bölgeleri Gösteren Kıbrıs Haritası

Kaynak: Scott-Stevenson *Our Home In Cyprus* (Nicosia, 1879). Alıntılan: (Hook, 2009: 117).

Belediyeler konusundaki önemli yasal düzenlemelerden 29 Nisan 1882 tarihli (Resim 2) Belediye Meclisleri Kanunu; “belediye meclislerinin seçimi”, “belediye vergilerinin belirlenmesi ve toplanması” ve “belediye hesaplarının ve diğer hususların denetimi” başta olmak üzere 15 bölüm ve 109 maddeden oluşmaktadır (Cylaw, 2022).

Şekil 15.2. 29 Nisan 1882 Belediye Meclisleri Kanunu

	PAGE.
MUNICIPAL COUNCILS LAW, 1882	568
MUNICIPAL COUNCILS LAW, 1885	600
WEIGHING (MUNICIPALITIES) LAW, 1923	629

6 OF 1882.

AS TO THE ELECTION OF MUNICIPAL COUNCILS, THE ASSESSMENT AND
LEVYING OF MUNICIPAL RATES AND THE AUDITING OF MUNICIPAL
ACCOUNTS AND OTHER MATTERS.

ROBERT BIDDULPH.] [April 29, 1882.

Short title. 1. This Law may be cited as the Municipal Councils Law,
1882.

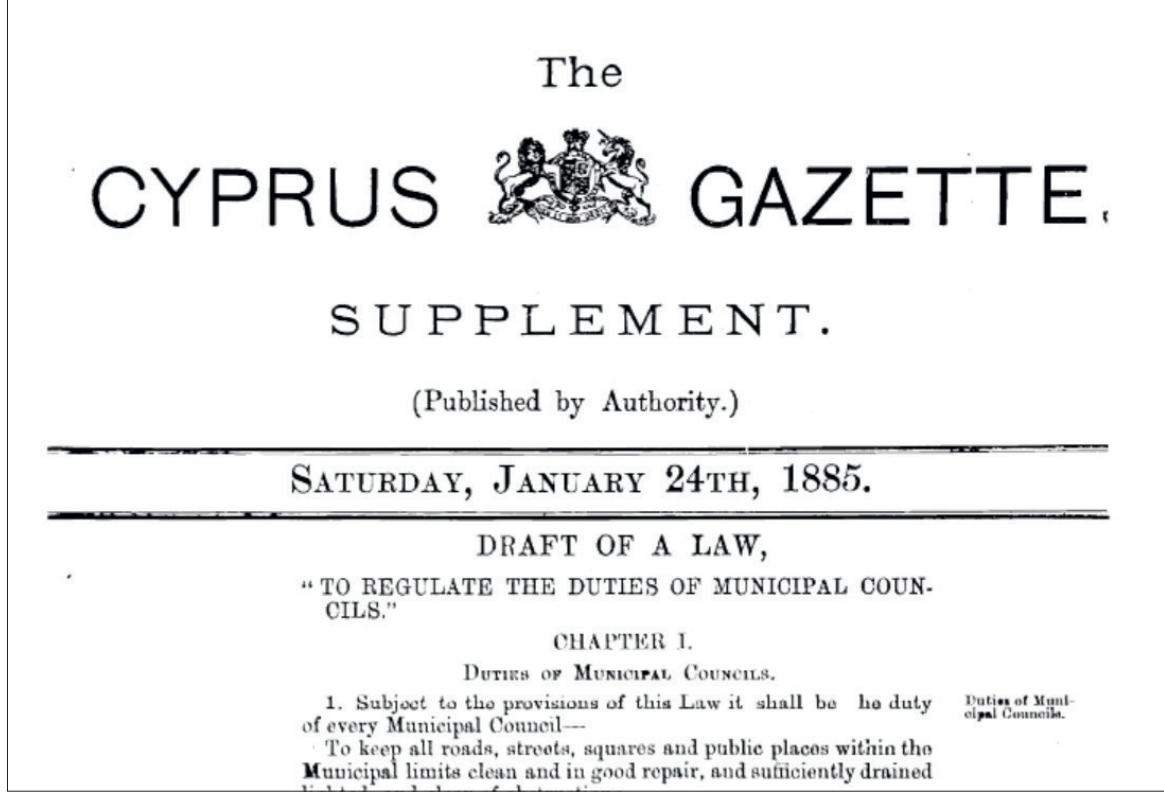
PART 1.

Kaynak: (Cylaw, 2022).

24 Ocak 1885 tarihli (Resim 3) Belediye Meclislerinin Görevlerini Düzenleyen Yasa ise belediye meclislerinin görevleri, ilgilenmesi gereken sıkıntılar, zararlı veya saldırgan işlemler, sokaklar ve binalar,

suçlar ve belediye meclislerinin yükümlülüğünü yerine getirmemesi durumunda alınacak önlemler olmak üzere 6 bölüm ve 31 maddeden oluşmaktadır (The Cyprus Gazette, 1885).

Şekil 15.3. The Cyprus Gazette Ekinde Yayımlanan "1885 Belediye Meclislerinin Yetki ve Görevlerini Düzenleyen Yasa Taslağı"

Kaynak: (The Cyprus Gazette, 1885).

Yasal düzenlemelerden sonra Belediyelerin işleyişlerine bakıldığında 1882 yılında seçilen Lefkoşa Belediye Meclisi başkan ve üyelerinin Eylül-Ekim 1884'te istifa etmesi üzerine Yüksek Komiserin 1885 tarihli Yasasının 30. madde hükmü uyarınca Lefkoşa'da belediye işlerinin yürütülmesi için "Lefkoşa Belediye Komisyonu"nu tayin ettiği görülmektedir. İngiliz Komisyon Başkanı (Merton King) olmak üzere bir Hristiyan (Christodoulo Severis) ve bir Müslüman'dan (Şeyh Safvet Efendi) oluşan Komisyon, 7 Mayıs 1885 tarihinde tayin edilmiştir (Hill, 2016). Demiryürek'in 1885-1908 yılları arasındaki dönemi kapsayan çalışmasına göre, Lefkoşa Belediyesi'nin söz konusu dönemde halk tarafından seçilmiş bir Belediye Meclisi veya Belediye Başkanı olmamış, Yüksek Komiser tarafından tayin edilen Komisyonlarca idare edilmesine devam edilmiştir. 23 yıllık dönemde 1888, 1892 ve 1895 yıllarında olmak üzere seçimler yapılmış olsa da Müslüman ve Hristiyan üyeler arasındaki anlaşmazlıklar neticesinde seçilmiş bir belediye meclisi ve başkanı olmamıştır. Öte yandan, 1900 yılında kurulan Lefke Belediyesi, en eski "Türk" Belediyesidir (Lefke Belediyesi). 23 Mart 1900 tarihinde Yüksek Komiser, Hacı Ahmed Rasih Efendi'nin Lefke Belediye Meclisi'ne Başkan olarak atandığını duyurmuştur (The Cyprus Gazette, 1900). Hacı Rasih Efendi 1900-1908 yılları arasında başkanlık görevini sürdürmüştür (Lefke Belediyesi).

1908 seçimleri, Lefkoşa Belediye Meclisi'ne seçilen 5 Türk üye ile Rumlar arasındaki anlaşmazlıklar sayesinde Belediye Başkanı ve Başkan Yardımcısının Türk olması ile sonuçlanmıştır. Ancak Ada genelinde daha başarılı örgütlenen Rumlar, kendilerine ayrılan 77 sandalyenin tamamını doldururken; Türkler 33 sandalye hakkınının 27'sinde yetki sahibi olmuştur. Lefkoşa dışında Lefke kasabasının da Başkanı Hüseyin Zihni Hacı Emin Efendi olurken Limasol ve Poli'de ise Başkan yardımcılarını Türk olmuştur

(Demiryürek, 2017). Lefke kasabasında Rum meclis üyelerine rağmen Belediye Başkanları hep Türk olmuştur (Lefke Belediyesi).

Belediyelerin mali durumlarına ilişkin Beratlı'nın (2019) çalışmasındaki 1911 yılı gelir-gider tablolarına göre, 6 Kaza Belediyesinin gelirlerinin giderlerini karşılamadığı ve merkezi yönetimin de cüzi birkaç katkı dışında yerel yönetimlerin gelişmesi için kaynak ayırmadığı görülmektedir (Beratlı, 2019).

10 Mart 1925 tarihinde İngiltere'nin Taç Kolonisi hâline gelen Kıbrıs'ın Anayasası'nda değişiklik yapılarak 18 üyeden oluşan Yasama Meclisi'nin üye sayısı 24'e çıkartılmıştır. 12 Rum, 9 hükümetçe atanan resmî üye ve 3 Türk olmak üzere oluşturulan yeni Meclis ile Türk toplumu için yeni bir haksızlık ortamı daha oluşturulmuştu (Hakeri, 1993).

Bu dönemde yerel yönetimlerin; Belediyeler, köy otoriteleri olarak muhtar ve azaları, köy sağlık komisyonları ve iyileştirme kurulları olmak üzere 4 farklı birimden oluştuğu görülmektedir (Coucounis, 2012):

- Belediyelerle ilgili önceki yasalar kaldırılmış ve yerine 26/1930 tarihli Belediye Şirketleri Kanunu getirilmiştir. Kıbrıs'ın altı kasabası kent belediyesi, on büyük köyü ise kırsal belediye ilan edilmiştir. Her belediye için belediye başkanı, belediye başkan yardımcısı, belediye meclisi üyeleri ve vatandaşlardan oluşan bir tüzel kişilik oluşturulmuştur.
- Köy otoritesi, köyün erkek sakinleri tarafından seçilen "Muhtar" (başkan) ve "Azalar" dan (üyeler) oluşmaktadır. Muhtarlar Kanunu XV/1891 seçim sistemini kaldırmış ve atama sistemini getirmiştir. 1931 Yılında Köy Makamları Kanunu çıkarılarak muhtar ve azaların atama ve görevleri düzenlenmiştir.
- Köy Sağlık Komisyonları: 1936'da Halk Sağlığı (Köyler) Kanununun uygulandığı her köyde, "Muhtar" ve "Azalar" dan oluşan Köy Sağlık Komisyonu kurulmuştur.
- İyileştirme Kurulları: 1950'de, bazı köyler 12/1950 sayılı Kanunla «iyileştirme alanları» ilan edilmiştir ve daha sonra 243 sayılı Köyler (İdare ve İyileştirme) Yasası ile yönetilmiştir. Kurulun görevleri, köy otoritesinin görevlerini aşan ve diğerlerinin yanı sıra tüzük çıkarma yetkisini içermektedir.

Belediyelerin temel görevleri; temizlik, kaza kaymakamının onayı ile yolların asfaltlanması, park, tuvalet, çarşı yapımı, yüksek komiserin onayı ile yolların genişletilmesi, hastane, huzurevi, liman ve iskele gibi halk yararına binaların yapılmasından oluşmaktadır. Belediye Meclisleri'nin görevleri ise bu görevleri yerine getirecek personeli atamak, vergi, resm, harç ve ücretleri saptamakla (Şafaklı, Güray, 2004) sınırlandırılmıştır.

İngiliz'in politikaları Ada'ya huzur yerine Rumların isyanını, Türklere ise haksızlıklara maruz kalmayı getirmiş, uygulamalarının sonucu da iki toplumun milliyetçilik duygularında radikalleşme doğurmuştur (Debeş, 1993). 1931 yılında yaşanan isyan sonrası İngiliz yönetimi sıkıyönetim ilan etmiş, Kavanin (Yasama) Meclisi dağıtılmış, Anayasa iptal edilmiş ve belediye ile diğer seçimler yasaklanmıştır (Kızılyürek, 2016: 224). Belediye meclisinin halk tarafından seçilmemesi, Ada'daki Türklerin yönetimde layıkıyla temsil edilememelerine neden olmuştur (Kocaoğlu, 2017). Yerel yönetimlerin kontrolü ise bütünüyle İngiliz idaresine geçmiştir (Kızılyürek, 2016: 224).

Sömürge idaresince 1914-1931 yılları arasında yapılan altyapı yatırımları, sömürge ideolojisini halka empoze etmek için kullanılmış, bu kapsamda "Mağusa'dan Lefkoşa'ya uzanan yeni yollar, demiryolu, köprüler, postane, hastane ve okullar" yapılmıştır. Bu süreçte Lefkoşa, Ada'nın kentleşmesinin de merkezinde yer almıştır (Gürdallı, Koldaş, 2017). Beratlı'nın çalışmasına göre söz konusu bütün yatırımlar İngiliz şirketlerinden alınan kredilerle, İngiliz inşaat şirketlerine yaptırılmış ve krediler de Kıbrıs halkının ödediği ekstra vergilerle karşılanmıştır (Beratlı, 2019).

Kent planlama hususunda İngiliz Döneminde Ada bütününe kapsayan planlamadan ziyade, "Mağusa'nın Gelişimi Yasası" gibi kent odaklı iyileştirmeleri sağlayacak planların hazırlandığı ve belediye tarafından uygulanması beklenen bölgesel yasalar bulunmaktadır. Arazilerin kullanımında ise Osmanlı dönemindeki *Arazi Miri* tanımlaması kullanılmaya devam edilse de toprağı işleme amaçlı kent veya köy dışında kalan bu araziler, İngiliz Yönetimi tarafından kentlerin gelişim alanı olarak belirlenmiştir.

“1927 Arazi Miri üstünde Binalar, Yollar ve Kuyular İnşaat Yasaları” ile belediye sınırları içindeki arazi- lere ilişkin kararların Belediye Konseyleri tarafından verilmesi sağlanmıştır. İngiliz askerî birlikleri için kamp dışı kalıcı binaları ve yönetim binalarının sur dışına inşa edilmesiyle de kentleşme yeni bir boyut kazanmış ve kentlerin sur dışına yayılarak gelişmesi dönemi başlamıştır (Tozan, Akın, 2009).

1931-1943 yıllarında belediye seçimleri yapılmamış olup ilk serbest seçimler 1943 yılında ve bam- başka bir konjonktürde yapılmıştır. Seçmen katılımına açık tek kurum yerel yönetimler olduğundan, seçimlerin de siyasi önemi artmıştır (Kızılyürek, 2016). Hill (1952)'in çalışmasına göre, 1943 beledi- ye seçimlerinde yarışan adayların propaganda süreci isyankâr söylemler ve Enosis vaatleriyle doludur (Hill, 2016). Nitekim seçimlerden sonra Leymosun'un yeni meclisince yayınlanan kararnamede Kıbrıs halkının millî haysiyetine zarar veren bütün yasa ve emirlerin iptal edilmesi talep edilmekteydi. Ayırı- ca, Rumların resmen Hristiyan-Ortodoks değil Helen olarak adlandırılması ve Türklerin Müslüman değil Türk olarak adlandırılması istenmekteydi. Millî Eğitim serbest bırakılmalı, Yunan ve Türk tarihi okutulmalıydı (Hill, 2016). Diğer taraftan Kıbrıslı Rumlar arasında yaşanan ideolojik bölünme Kıbrıslı Türkler cephesinde Dr. Fazıl Küçük'ün seçimleri kazanması ile sonuçlanmıştır (Çelik, 2017).

Kıbrıs Rum toplumunun Enonis mücadelesinde belediyelerin aktif rol almaya başlamasıyla Kıbrıslı Rumlar ve Türkler arasında belediye binalarına bayrak asılmasından, caddelere koyulan isimlerin deği- ştirilmesine kadar birçok husus ve Kıbrıslı Türklerin belediye başkanı ve başkan yardımcısı olamamaları sürekli gerilim ve tartışma konusu hâline gelmiştir. Nitekim 3 Haziran 1957'de belediye meclislerindeki tüm Kıbrıslı Türk üyeler istifa ederek ayrı belediye kurma girişimleri başlatılmış, 2 Mart 1958'de karar alınmış ve 27 Nisan 1958 tarihinde düzenlenen mitinglerle kamuoyuna duyurulmuştur. 16 Haziran 1958'de Lefkoşa, 20 Haziran'da Limasol, 1 Temmuz'da Mağusa'da ve aynı günlerde Girne, Baf ve Lar- naka'da ayrı Türk belediyeleri kurulmuştur (Kızılyürek, 2016: 226-228). İngiliz yönetimi ise Macmillan Planı'nda (19 Haziran 1958) Türklerin desteğini alabilmek için ayrı belediyelerin kurulmasına itiraz etmemiş, nitekim 15 Ağustos 1958'de Macmillan Planı'na belediyelerin ayrılması da eklenerek hâli- hazırda *de facto* olarak kurulmuş olan belediyelerin resmen tanınacağı açıklanmış ve Kıbrıslı Türkler Macmillan Planı'nı kabul etmiştir (Kızılyürek, 2016: 231).

Vali Foot tarafından 26 Eylül 1958'de kurulan özel komite ayrı belediyelerin statüsünü, sınırlarını ve seçim prosedürlerini hazırlamakla görevlendirilmiştir. Komitenin hazırladığı Surridge Raporu ya- yımlanmamıştır (Gazioğlu, 2000). Zürih ve Anlaşmalarının müzakereleri sürecinde de ayrı belediyeler konusu önemli tartışma konularından biri olmuştur. Türk tarafının ısrarla ayrı belediye istemi karşısın- da Rum tarafı olumsuz tavrını sürdürmüştür (Gazioğlu, 2000).

Zürih Antlaşması'nın 20. maddesine göre beş büyük şehirde Türkler tarafından ayrı belediyeler kurulması kararı bulunmaktadır. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı ve Yardımcısının dört yılın sonunda bu belediyelerin devam edip etmeyeceği konusunu gözden geçireceği hükmü bulunmaktadır. Ayrıca beş büyük kasaba dışındaki bölgelerde, belediyelerin mümkün olduğunca orantılı temsiliyeti sağlayacak şekilde oluşturulması hususunda özel düzenlemeler yapılması gerektiği gibi konular karara bağlanmış- tır (Gazioğlu, 2000: 307-308).

Zürih ve Londra Antlaşmalarından sonra Ağustos 1960'ta imzalanan Garanti ve İttifak Anlaşma- larıyla bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Anaya- sa'nın 173'üncü maddesine göre; “*Cumhuriyetin en büyük beş şehrinde, yani Lefkoşa, Leymosun, Mağusa, Larnaka ve Bafta bunların Türk halkı tarafından ayrı belediyeler kurulur: Ancak, bu Anayasanın yürür- lüğe girdiği tarihten itibaren dört sene içinde, Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkan Muavini, yukarıdaki şehirlerdeki belediyelerin ayrılmasının devam edip etmemesi meselesini incelerler*” hükmü bulunmaktadır (KKTC Mahkemeler, 1960). Bununla birlikte Madde 178: Yunan ve Türk topluluklarının belediyele- rin yönetim organlarında mümkün olduğunca orantılı temsiline olanak sağlayacak özel bir hüküm ve- rilmesi gerektiğini ilan etmiştir. Ayrıca, her topluluğun üyelerinin ayrı ayrı vergilendirilmesi (Madde 174), belediyeleri tarafından izin verilmesi (Madde 175), şehir planlamasına ilişkin yasaların yürürlüğe konması (Madde 176) ve belediyelerin yetkileri (Madde 177) için hükümler getirmiştir (KKTC Mah- kemeler, 1960). Ancak Madde 173 hükmüncü kurulması beklenen ayrı belediyeler konusu Kıbrıs'ın bağımsızlığını takiben karşılaştığı temel sorunlardan biri hâline gelmiştir. Rumlar, Zürih ve Londra

Antlaşmalarını kabul edip imzalamış olmalarına karşın ayrı belediyelerin ayrı bir yasal yerel yönetim şekli olarak ortaya çıkmasını engellemek için her yola başvurmuştur (Gazioğlu, 2000).

Türk belediyeleri, Cumhuriyetin kurulmasının ardından göreve başlamıştır ve Türk Toplum (Cemaat) Meclisi 31 Aralık 1962'de çıkardığı Türk Belediyeler Kanunu ile var olan Türk belediyelerinin hukuki dayanağını hazırlamıştır. Resim 4'te görüleceği üzere 30 Aralık 1962 tarihli Bozkurt Gazetesi'nin manşet haberinde, Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denктаş tarafından 12 maddelik Türk Belediyeleri Kanunu'nun oybirliği ile kabul edildiği duyurulmakta ve belediyelerin "hayati" öneme haiz olduğunun altı çizilmektedir (Bozkurt Gazetesi, 1962).

Şekil 15.4. 30 Aralık 1962 tarihli Bozkurt Gazetesi

Kaynak: KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi.

Ancak Makarios, Türk Belediyeler Kanunu'nu uygulamamıştır (Armaoğlu, 1997) ve konu Türk tarafının başvurusu ile Anayasa mahkemesine taşınmıştır. Makarios, Anayasa Mahkemesi'nin kararı açıklanmadan önce söz konusu kararın Türkler lehine verileceği ve bu kararı tanımayacağını bildirerek, Türk belediyelerin kurulmasını Ada'da Türk yönetiminin kurulmasına yol açacağı gerekçesiyle Bölge Gelişme Komitesi Kanunu'nu uygulamaya koymuştur (Güler, 2004). Nitekim, Anayasa Mahkemesi Türkler lehine karar vermiştir. Ancak Rumlar bu karara karşı kampanya başlatmış ve Anayasa Mahkemesi Başkanı Prof. Dr. E. Forsthooff (Alman) ve Sekreteri Dr. Heinze istifa etmek zorunda kalmıştır (Kıbrıs, 2000: 33). Böylece 1960 Anayasası'nın maddeleri altındaki hükümet çalışamaz duruma gelmiş (Kılavuz, Tanık, 2011) ve/veya getirilmiştir.

1963 Kasım ayının sonlarında Makarios, İngiliz Yüksek Komiseri ile yakın iş birliği içinde, Anayasayı değiştirmek için Dr. Küçük'e 13 teklif sunmuştur. Esasen bunların uygulanması Kıbrıslı Türkleri azınlık statüsüne indirecek ve ayrı belediyelerin kurulması da dâhil olmak üzere Türk ayrılığının her yönünü ortadan kaldıracak niteliktedir. Kıbrıslı Türkler şaşkıncı olmayan bir şekilde, son derece saldırgan olan bu önerileri reddetmiştir. 29 Aralık'ta Makarios'un mevcut belediye yönetimini ortadan kaldırmak için bahane olarak kullandığı toplumlar arası şiddet de günler içinde patlak vermiştir.

21 Aralık 1963'ten itibaren Türk Belediyeleri devletten herhangi bir katkı alamamanın yanında vergi, harç ve ücret gelirlerinden de yararlanmamış, çarşı denetimi, temizlik işleri ile küçük bakım onarımın dışında yatırım yapamamıştır. 29 Aralık 1967 Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'nin ilanı ile belediyeler için de yeni bir dönem başlamıştır. Belediyelere özel çıkartılan yasalar ile Türk bölgelerine girecek mallara izin verilmiş, sağlanan hizmetlere karşılık vergiler belirlenmiş böylelikle yasalar çerçevesinde belirlenen görevleri yerine getirebilmeleri olanağı doğmuştur (Şafaklı, Güryay, 2004).

13 Şubat 1975'te başlayan Kıbrıs Türk Federe Devleti sürecinde ise Anayasa ile yönetimin yapısı da değişmiştir. Federe Devletin ilanı kararında nihai amacın iki bölgeyi coğrafi esasa dayalı federasyon bünyesi içerisinde Kıbrıs Rum toplumu ile birleşme olduğu belirtilmekte idi (Erengin, 2019). Belediyeler konusunda 23 Mayıs 1976 tarihinde 1958'de kuruluşundan itibaren uygulanan atama sistemi yerine, ilk kez yerel yönetimler için seçim yapılmıştır (Şafaklı, Güryay, 2004). Bu seçimin bir diğer önemi ise Milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı seçiminden bile önce yapılmış olmasıdır. Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili seçimleri 20 Haziran 1976'da düzenlenirken yerel seçimlerin 23 Mayıs'ta yapılması 1974 Barış Harekâtı sonrasında Kıbrıslı Türklerin yaptığı ilk yerel yönetim seçimi olmuştur (KKTC YSK, 1976).

4 Haziran 1980 yılında ise 15/1980 Belediyeler Kanunu çıkartılmış, 16 İnkişaf Encümeni belediye-ye dönüştürülmüş, 11 olan belediye sayısı ise 27'ye çıkartılmıştır (Şafaklı, Güryay, 2004). Öte yandan, 9/1980 tarihli Mülki Yönetim ve Bölümleri Yasası ile idari teşkilatlanma düzenlenmiştir. Bu yasaya göre Kıbrıs Türk Federe Devleti, Lefkoşa, Gazi Mağusa ve Girne olmak üzere üç ilçeye ve yedi bucak alanına bölünmüştür. Lefkoşa ilçesi; Lefkoşa, Güzelyurt ve Lefke bucağından oluşmaktadır. Gazi Mağusa ilçesi içerisinde; Gazi Mağusa, Geçitkale, İskele ve Mehmetçik bucağı yer almaktadır. Girne ilçesinin ise bucağı yoktur. Kıbrıs Türk Federe Devleti içerisinde toplam 186 yerleşim yeri bulunmaktadır (Erengin, 2019).

15 Kasım 1983 günü "self-determinasyon" hakkı ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edilmiştir (Alasya, 1988). Belediyeler konusunda ise 1983 yılından önce Tepebaşı Belediyesi kaldırılarak toplam belediye sayısı 26'ya düşürülmüş, 1986'da ise Dikmen ve Vadili Belediyeleri kurularak belediyelerin sayısı günümüzde olduğu gibi 28'e ulaşmıştır (Şafaklı, Güryay, 2004).

15.2. KUZAY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİNDE YEREL YÖNETİMLER

15.2.1. Hukuki Dayanak

Yerel yönetimlerle ilgili temel yasalar; Belediyeler Yasası, İmar Yasası, Fasıllar ve Binalar Düzenleme Yasası ve Belediye Personel Yasası'dır. Çalışmanın bu bölümü, başta Anayasanın ilgili maddeleri olmak üzere, yerel yönetimlerle ilişkili yasaların içeriği hakkında ve KKTC'nin idari teşkilatlanmasını düzenleyen Mülki Yönetim ve Bölümleri Yasası hakkında bilgiler içermektedir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması ile yerel yönetimlerin özerkliği Anayasa ile tanımlanmıştır. Anayasa'nın "Devlet Yönetimi" başlığı altındaki 113/2 maddesine göre "*devlet yönetiminin kuruluş ve görevleri merkezden yönetim ve yerinden yönetim ilkelerine göre yürütülür*" hükmü bulunmaktadır (KKTC Mahkemeler, 1985: 41). Ayrıca yine Anayasa'nın "Yerel Yönetimler" başlığı altındaki 119. maddesi ile;

"(1) Yerel yönetimler, bölge, belediye veya köy ve mahalle halkının yerel ortak gereksinmelerini karşılamak üzere kuruluş ilkeleri yasa ile belirtilen ve karar organları seçimle oluşturulan kamu tüzel kişilileridir.

(2) Yerel yönetimlerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak yasa ile düzenlenir.

(3) Yerel yönetim organlarının seçimleri 68. maddedeki ilkelere uygun olarak dört yılda bir yapılır" (KKTC Mahkemeler, 1985: 42)

hükümleri bulunmaktadır.

Söz konusu maddeler ile yerel yönetimlere ayrı bir tüzel kişilik tanınması, görev ve yetkilerinin yerinden yönetim ilkesine uygun olarak belirlenmesi ve seçimlerin yapılmasının güvenceye alınması yerel yönetimlerin özerkliği hususunda sağlanan anayasal güvenceler olarak değerlendirilmektedir (Mengi, İşcioğlu, 2018). Yerel yönetimleri ayrı tüzel kişilikler olarak tanımlayan ve görev ve yetkilerini belirleyen Belediyeler Yasası, 1995 yılında yürürlüğe girmiştir. Yerel seçimler ise Anayasa uyarınca 1986 yılından itibaren 1990, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010, (2013 yılında Lefkoşa Türk Belediyesi seçimi) 2014 ve son olarak 2018 yıllarının haziran aylarında gerçekleştirilmiştir (KKTC Yüksek Seçim Kurulu, 2022).

Yerel yönetimlerin temeli, belediye ve mahalle/köy yönetimleridir. Belediyeler nüfuslarına ve buldukları yerlere göre farklı özelliklere sahip teşkilatlar olarak sistem içinde yer almaktadır. Belediye teşkilatını; belediye başkanı ve belediye meclisi oluştururken, mahalle ve köy teşkilatı ise muhtar ve ihtiyar heyetinden oluşmaktadır.

15.2.1.1. Belediyeler Yasası

Cumhuriyet Meclisi, 13 Ağustos 1995 tarihinde 51/1995 sayılı Belediyeler Yasası'nı kabul etmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren yasa, daha sonra 33/2001, 2/2003, 9/2006, 40/2007, 14/2008, 2/2009, 91/2009, 3/2013, 33/2014, 53/2015, 21/2017 ve 3/2018 sayılı yasalarla değiştirilmiş ve birleştirilmiştir (KKTC Mahkemeler, 1995). Yasa dokuz bölüm ve 143 maddeden oluşmaktadır.

Belediye Yasası'nın 2. maddesinde yapılan tanımlara göre, "kasaba" nüfusu 5000 (beş bin)'i aşmayan beldeyi ifade etmektedir. "Kaymakam" ilçenin en üst düzey mülki amiridir. "Kent" ilçe merkezi ve nüfusunun 5001 kişi veya daha fazlası olan beldelerdir (KKTC Mahkemeler, 1995).

Yasanın 6. maddesi "Belediye kurulması" koşullarını düzenlemekte olup maddeye göre, 5001 (beş bin bir) kişiden fazla kişinin bir arada yaşadığı yerleşim alanlarında belediye kurulması zorunludur. Ayrıca, bir ya da daha fazla köyden oluşan yerleşim alanlarında belediye kurulabilmesi için son nüfus sayımına göre o yerleşim yerinin nüfusu en az 2000 (iki bin) kişi olmalı ve yerinin diğer beldelerin merkezlerine en az 5000 (beş bin) metre uzaklıkta olması gerekmektedir (KKTC Mahkemeler, 1995). Bu şartları taşıyan belde halkının talebi üzerine Bakanlar Kurulu Kararı ile referandum düzenlenir ve referandum sonucuna göre Bakanlar Kurulu Kararı'nın Resmî Gazete'de yayımlanması ile Belediye'nin ismi ve sınırları saptanır (Madde 7).

6. ve 7. maddelerle belirlenen koşulların ortadan kalkması hâlinde ise yine Bakanlar Kurulu Kararı ile Belediye tüzel kişiliğini kaybeder. Kapatılan belediyenin borç ve gayrimenkulleri Maliye Bakanlığına devredilirken personeli de diğer belediyelerde görevlendirilir (Madde 10).

Yasanın ikinci kısmı "Belediyelerin Görevleri, Yetkileri, Hak ve Ayrıcalıkları ve Çalışma Esasları"nı düzenlemektedir. Belediyelerin görevlerinde genel kural, beldesinin gelişimi ve o beldede yaşayan insanların esenlik, refah ve mutlulukları adına mahallî müşterek ihtiyaçları çağa uygun bir bakış açısı ve demokratik ilkeler çerçevesinde değerlendirip sunmalarıdır (Madde 15). 16. ve 23. maddeler de dâhil olmak üzere aradaki tüm maddeler belediyelerin detaylı görevlerine ilişkin ayrı kategoriler hâlinde yetkilerini ve çalışma usul ve esaslarını belirlemektedir. Belediye Meclisi, Belediyenin genel karar organı (Madde 37) iken; Belediye Başkanı, yürütme organı ve tüzel kişiliğin temsilcisidir (Madde 52). Ayrıca, yönetim kurulu, danışma kurulu veya encümene benzer bir yapı bulunmamaktadır. Belediye bütçesi ile vergi, resim ve harçların tahsiline ilişkin tüzükler dışındaki Belediye Meclisi kararları herhangi bir makamın onayına tabi değildir. Denetim konusunda ise Sayıştay, belediyelerin her türlü hizmet, hesap ve işlemlerini denetlemeye yetkilidir (Madde 131).

Belediyenin gelir ve giderlerine ilişkin kuralları düzenleyen maddelere bu çalışmanın "Finansal Yapı" başlıklı bölümünde yer verilmiştir.

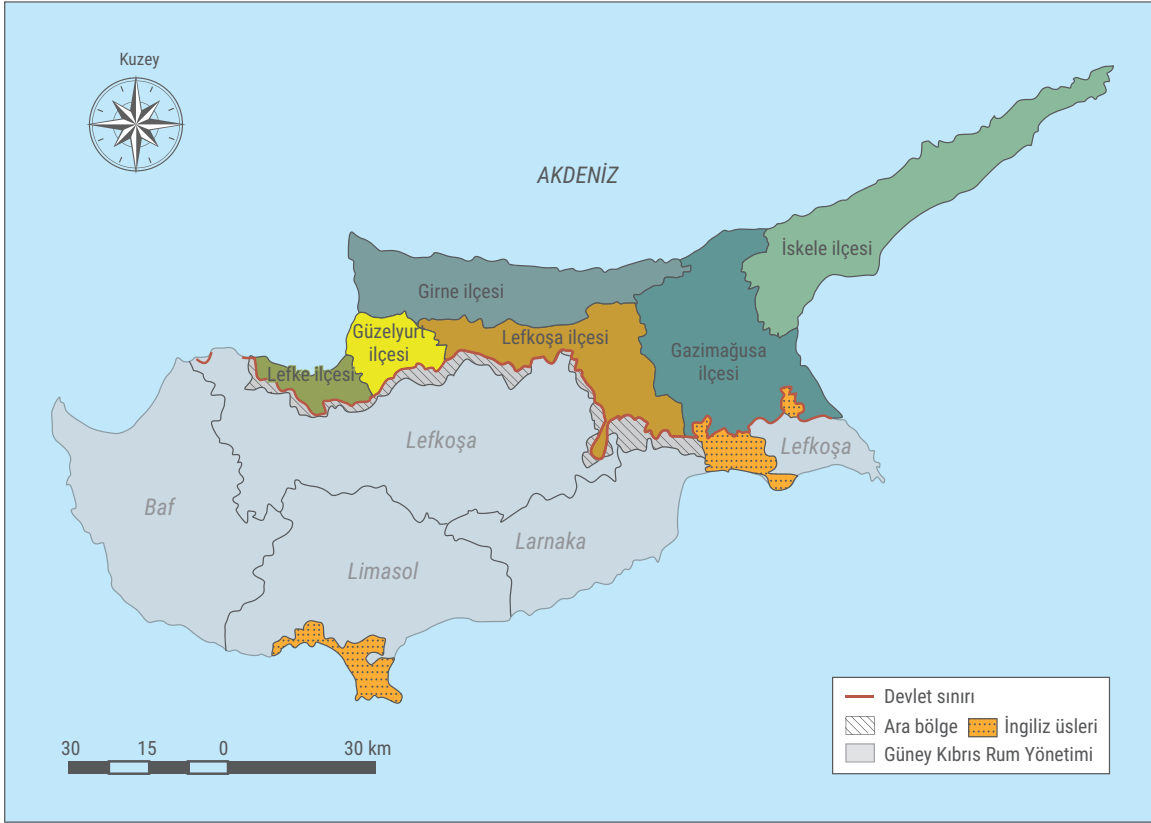
15.2.1.2. Mülki Yönetim ve Bölümleri Yasası

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından idari teşkilatlanmayı düzenlemek amacıyla 33/1998 sayılı Mülki Yönetim ve Bölümleri Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti mülki bölümleri, 5 ilçe ile 12 bucağa ayrılmıştır. 1980-1998 yılları arasında bucak olan

Güzelyurt ve İskele ilçe hâline gelmiştir. Bu dönemde Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, Güzelyurt, İskele ilçe statüsündedir. Lefkoşa ilçesi içerisinde Lefkoşa ve Değirmenlik bucağı; Gazimağusa ilçesi içerisinde Gazimağusa, Geçitkale ve Akdoğan bucağı; Girne ilçesinde Girne ve Çamlıbel bucağı; Güzelyurt ilçesinde Güzelyurt ve Lefke bucağı; İskele'de İskele, Mehmetçik ve Yeni Erenköy bucağı yer almaktadır (Erengin, 2019).

33/1998 sayılı Yasa, 2017 yılında değiştirilmiştir. 2/2017 sayılı Mülki Yönetim ve Bölümleri (Değişiklik) Yasası şu an hâlâ yürürlüktedir. Söz konusu Yasa'nın 3. maddesine göre "...merkez yönetim kuruluşu bakımından 6 (altı) ilçe ve 12 (on iki) bucağı ayrılır." hükmü bulunmaktadır. Yeni dağılım Resim 5'te gösterilmektedir. Lefke bu yasa ile ilçe statüsüne alınmıştır (Mahkemeler, 1998). Yasaya göre toplam 187 yerleşim yeri bulunmaktadır.

Şekil 15.5. 2/2017 Sayılı Yasaya göre KKTC'nin Yeni Mülki İdare Bölümleri

Kaynak: Erengin, 2019.

İlçeler ve bucaklar taşra birimleri olup kaymakamlar ile bucak sorumlularının idaresindedirler. Kaymakam, ilçedeki en yüksek mülki ve idari amiri olarak görev yapmaktadır (Madde 8). İçişleri Bakanına karşı sorumludur (Madde 13). Kaymakamlıklar, belediyeler üzerinde vesayet makamı olmamakla birlikte diğer kamu kurumları ile belediyeler arasında iş birliği ve koordinasyonu sağlamak üzerine genel mahiyette sorumlulukları bulunmaktadır (TEPAV, 2012).

Ancak çeşitli yasalar kapsamında kaymakamlıklarca yürütülen görev ve hizmetler incelendiğinde; yapı, kuyu, tabanca ve av gibi ruhsatlandırma işlemleri; işletme, içki, canlı müzik, akaryakıt taşıma ve satış gibi izni vb görevlerinin önemli bir kısmının belediyelere devredilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

15.2.1.3. İmar Yasası

30 Haziran 1989 tarihli İmar Yasası, ülkesel fiziki plan ile imar planlaması ve gelişmesinin Şehir Planlama Dairesi denetiminde ve hangi koşullarda yapılacağına ilişkin yetkileri düzenlemektedir. Planlamanın makamı olarak sadece Şehir Planlama Dairesi yetkilendirilmiştir. Ülke koşulları düşünüldüğünde planlamadaki bu merkezîyetçi tutumun avantajlı ve gerekli olduğu düşünülmektedir. Nitekim, Ruşen Keleş'e göre de kent planlama ve uygulama yükümlülüklerinin her birimin özgür iradesine bırakılması hâlinde bu durum, o bölgedeki rant paylaşımı bekleyenlere fayda sağlayabilir ancak kesinlikle kentin, kentlinin ve toplumun geleceğine katkı sağlayacak optimal sonuçları olmayacaktır (Alıntılıyan (İşcioglu, 2009)).

İmar Yasası'nın 3., 4., 5. ve 6. maddeleri ülkesel fiziki plana ilişkin olup söz konusu maddeler kapsamında planın yapımı, amaç ve kapsamı, yürürlüğe alınması ve gözden geçirilmesi koşulları düzenlenmektedir (KKTC Mahkemeler, 1989). Şehir Planlama Dairesi'nin hazırlamakla görevli olduğu ülkesel fiziki plan, Kalkınma Planının genel amaç ve hedefleri ile uyumlu olarak oluşturulmalıdır. Planın yürürlüğe girmesi için Bakanlar Kurulu Kararı gerekmektedir. Ülkenin tamamı için sektörel hedef ve yatırımlar göz önünde bulundurularak istikrarlı gelişmeyi teşvik etmek ve denetlemek; nüfus yoğunluğu; sanayi, ticaret, turizm, ulaşım, altyapı, kamu ve sosyal servisler ve tarım ile ilgili politikalar ile özellikle sosyal, kültürel, tarihsel, mimari önemi olan bölgeleri belirlemek amacı ile yapılmaktadır (Madde 4).

Yasa'nın 7. ve 8. maddeleri ise İmar planının yapımı, amacı ve kapsamını belirlemektedir. Yasa uyarınca hazırlanacak imar planının ülkesel fiziki plan veya kalkınma planları ile belirlenen amaçlarla uyumlu, büyüklük durumu ne olursa olsun tüm yerleşim birimleri için ve Belediye veya muhtarlığın ihtiyaç, program ve hedeflerini de göz önünde bulundurarak, sorunlu alanların önceliğinde hazırlanması gerekmektedir. Kapsamı bakımından ise Yasa'nın 8/3. maddesine göre İmar planı,

“Binaların komşu binalarla, arsa sınırı ile ve yol orta noktası ile arasındaki uzaklıklar; Binanın arsaya oranı; Minimum parsel büyüklüğü; Binanın yüksekliği; Bina taban alanı; Kat sayısı; Estetik unsurları; Otopark alanları; Park alanları; Kamuya açık alanlar; Konut alanı yoğunluğu; Yeni yol, açık alan, otopark alanları için rezerve alanlar; Sanayi ve ticaret alanları; Eğitim alanları; Yönetmelik bina alanları; Sosyal ve kültürel tesislerin alanları ve Diğer kullanım alanları”na

ilişkin koşulları belirlemektedir (KKTC Mahkemeler, 1989). 20 yıllık süreler için yapılan planlar, planın uygulanacağı yerleşim birimindeki belediye ve kaymakamlığın temsilcileri ile oluşturulan “Birleşik Kurul” marifetiyle onaylanmaktadır. Bu hâliyle birleşik kurulun hem yerel yönetimler hem de merkezi yönetimin temsilcilerinden oluşan çok sesli ve karma bir yapısı vardır (Tercan, 2018: 236).

Yasa'nın ilgili maddeleri uyarınca, “KKTC'de mekânsal planlama, planların kademeli birlikteliğine dayalıdır” (Şehir Planlama Dairesi, 2015). Buna göre, planlar hiyerarşisinin en üstünde “Ülkesel Fizik Plan”, bir alt basamağında ise “İmar Planları” ve “Çevre Planları” bulunmaktadır. “Çevre Planları: tarihi, mimari, turistik, tarımsal, konut, ticaret, endüstri, ulaşım, kültürel ve doğal kaynaklar bakımından önemi olan ve bunlardan bir veya birkaçını içerecek şekilde, kendine has bölgeler için hazırlanır” (Madde 10). Üçüncü seviyede “Öncelikli Alan Planları” bulunmaktadır. Bu planlar, İmar Planı uyarınca öncelikli müdahale edilmesi gereken alanlar için hazırlanmaktadır (Madde 9). Tüm planlar dışında, gelişmelerin yaygın ve hızlı olduğu yerleşme birimleri veya alanlarda, İmar Planı onaylanmadan önce veya İmar Planı olmadığı durumlarda, İmar Planları hazırlanincaya kadar geçecek sürede uygulanacak Emirnameler hazırlanabilir (Şehir Planlama Dairesi, 2015: 9).

Söz konusu yasa tahtında planların hazırlanması, amaç ve kapsamlarına ilişkin yasal dayanak bulunsa da KKTC'nin bu planlara ilişkin uygulama örneklerinin yeterli seviyede hayata geçtiği söylenemez. Planlama kademelerinde bulunmayan ve en fazla uygulamada hayat bulan “Emirnameler”dir. Örneğin, ülkenin ilk ve tek ülkesel fiziki planı, 17 Haziran 2015 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır (Şehir Planlama Dairesi, 2015). 2031 Ülkesel Fizik Planı; “yedi ayrı kitapta yer alan yedi ayrı bölümden oluşan Plan Raporu, Plan'ın strateji ve politikalarının gösterildiği Ana Mekânsal Gelişme

Strateji Haritası, 5 ayrı sektör için Sektör Politikaları Haritaları ve 5 ayrı Planlama Bölgesi için Bölge Strateji ve Politikalar Haritalarından oluşan kapsamlı bir Plan dokümanları bütününden oluşmaktadır” (Şehir Planlama Dairesi, 2015).

İmar planları konusunda ise ilk ve uzun süre tek plan, Başkent Lefkoşa'nın İmar Planı olmuştur (TEPAV, 2012). 1979 yılında kanalizasyon konusu dolayısıyla Rum ve Türk Lefkoşa Belediyelerince başlayan plan görüşmeleri, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) öncülüğünde Güney ve Kuzey Lefkoşa için ortak imar planı gündemini oluşturmuştur. Ortak planın ilk bölümü 1984 yılında ikinci bölümü de 1986 yılında tamamlanmış; ancak KKTC'de yasal zemini olmadığı için yürürlüğe girememiştir. 1989 İmar Yasası'nın ardından İmar Planı hazırlıkları 11 Kasım 1999 Emirnamesi ile yeni bir seviyeye gelmiş, bundan sonraki tarihlerde plan geliştirme istişareleri ve çalışmaları devam etmiştir. Başkent Lefkoşa İmar Planı 23 Şubat 2001 tarihinde Birleşik Kurulca onaylanmıştır (KKTC Şehir Planlama Dairesi).

Fotoğraf 15.1. Girne'deki yapılaşma

Şubat 2016'da hazırlık çalışmalarına başlanılan Girne-Çatalköy İmar Planı, 19 Ocak 2018 tarihinde Birleşik Kurul tarafından onaylanmış (Kıbrıs Postası, 2018), 16 Şubat 2018 tarihli Resmi Gazete ile ilan olunmuştur (Resmi Gazete, 2018). Bundan önce Girne'de kentleşme ve yapılaşma, Emirnameler kapsamında yönetilmeye çalışılmıştır. Nisan 1993'te yürürlüğe giren Girne'nin ilk Emirnamesi "Girne Beyaz Bölge Emirnamesi" olup çeşitli revizyonlara uğrasa da 17 yıl yürürlükte kalmış, konut bölgelerindeki kat izinlerini üç kat ile sınırlandırmıştır. Ancak özellikle Mayıs 2010 tarihli emirname ile şehir merkezinde 10 kata kadar kat izinleri verilmesinin önü açılmıştır. Söz konusu Emirname ile on yılda şehrin silueti tamamen değişmiş, Kuzey Kıbrıs için tarihi turizmin başkenti Girne'de, yapılar kentin karakteristik yapısını bozmuştur (Kıbrıs Gazetesi, 2021). Bu durum kamuoyunca "Yeşil Girne Beton Girne Oldu!" tepkilerine neden olmaktadır (Miroğlu, 2019). Resim 7'de görüleceği üzere 2005 ve 2021 yıllarında çekilmiş iki farklı Girne fotoğrafının, betonlaşmanın vahametini tüm çarpıcılığıyla yansıttığı değerlendirilmektedir.

İki fotoğraf arasındaki en bariz fark, yükselen apartmanlar nedeniyle ilk fotoğrafta açıkça görünen Camii'nin ikinci fotoğrafta minarelerinin bile zorla seçiliyor hale gelmesidir.

Fotoğraf 15.1. 2005 (soldaki) ve 2022 (sağdaki) yıllarına ait Girne fotoğrafları

Kaynak: Birol Bebek'in kişisel arşivi (2021).

Girne ve Çatalköy Belediye hudutlarında 2011 yılı sayımı sonuçlarına göre 12.450 konut bulunmaktadır (KKTC İstatistik Kurumu, 2011). Girne Çatalköy İmar Planı ile yapılan konut ihtiyacı hesaplarına göre ise 2022 yılında toplam konut ihtiyacı 31.459 iken, 2037 yılı projeksiyonuna göre 47.907 olması öngörülmektedir (KKTC Şehir Planlama Dairesi, 2018).

Girne-Çatalköy İmar Planı'nın yürürlüğe girmesi ile kat izinleri beş kat ile sınırlandırılmıştır. Ancak, bu durumun Şubat 2018 tarihi öncesinde verilen imar izinleri ile yapılmış yapılara herhangi bir etkisi olmayacaktır (Kıbrıs Gazetesi, 2021).

Birleşik Kurul tarafından 9 Aralık 2019 tarihinde onaylanan Beyarmudu İmar Planı ise Beyarmudu Belediyesi sınırları kapsamında bulunan Beyarmudu, Türkmenköy, Güvercinlik, Çayönü, İncirli, Düzce (Kismen) ve Köprü'yü içermektedir. İmar Planı 31 Aralık 2019 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak ilan edilmiştir (KKTC Şehir Planlama Dairesi, 2019). Beyarmudu İmar Planı hazırlıklarını tetikleyen, 2015 yılında Dikelya üsler bölgesinin imar planının yapılmasıdır. Beyarmudu Belediyesi'nde toprağının yüzde 55'lik kısmı üsler bölgesinde kalan Beyarmudu yerleşimine imar planı yapılması talep edilmiştir. Sadece Beyarmudu yerleşimini kapsayan bir plan yapılmasının etkili olmayacağından hareketle Belediye sınırlarındaki diğer köylerin de dahil edilerek bir çalışma yapılmasına karar verilmiştir (Kıbrıs Gazetesi, 2019). Çalışmalar dört yılda tamamlanabilmiştir.

Gazimağusa, İskele ve Yeniboğaziçi İmar Planı çalışmalarına Kasım 2016'da başlanmış olmasına rağmen, plan 30 Aralık 2019 tarihinde Birleşik Kurul tarafından onaylanmıştır (Postası, 2021). Ancak Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmesi iki yıl sonra 25 Aralık 2021 tarihinde gerçekleşmiştir (Resmi Gazete, 2021)

Çalışmalarına 2018 yılında başlanılan Mehmetçik İmar Planı 5 Temmuz 2021 tarihinde tamamlanmıştır. Birleşik Kurula sunulmaması üzerine 29 Eylül 2021 tarihinde Mehmetçik Belediye Başkanı Cemil Sarıçizmeli, Turizm ve Çevre Bakanlığı bahçesinde 8 gün süren çadır eylemi düzenlemiş ve eylemin sonucunda (Yeni Düzen Gazetesi, 2021) 6 Aralık 2021 tarihinde Mehmetçik İmar Planı Birleşik Kurul tarafından onaylanmıştır. Ancak Şehir Plancıları Odası'nın 4 Şubat 2021 tarihli yazılı açıklamasına göre Mehmetçik İmar Planı'nın hâlâ Resmi Gazete'de yayımlanmadığı ifade edilmektedir (Haber Kıbrıs, 2022).

KKTC'nin İmar Planı'na ilişkin tecrübesi incelendiğinde uzun yıllardır beklenen Ülkesel Fiziki Plan'ın nihayet 2015 yılında yürürlüğe girmesiyle İmar Planları konusunda da çalışmaların hız kazandığı gözlemlenmektedir. Ancak, yürürlükte ve hazırlıkları gündemde olan imar planları incelendiğinde; plan hazırlıklarının uzun yıllar sürdüğü, siyasi ve ekonomik nedenlerle çalışmaların sürekli sekteye uğratıldığı, planların ülke geneli için bütüncül bakış açısından uzak, münferit, anlık sorun çözmeye odaklı planlar olduğu değerlendirilmektedir. Öte yandan yapılan ve hazırlanmaya devam edilen tüm planların ortak kaderi denetim eksikliği, cezai şartların hafif olmasının ve küçük toplum olmanın getirdiği tanırlık ve akraba ilişkileri dolayısıyla uygulanma sorunlarıdır.

15.2.1.4. Fasil 96 Yollar ve Binalar Düzenleme Yasası

KKTC'nin Şehir Planlama Dairesi üzerinden sürdürdüğü merkeziyetçi planlama sistemi, İngiliz Yönetiminden kalma geleneğin devamı niteliğindedir. 1 Eylül 1946 "Yollar ve Binalar Düzenleme Yasası"nın büyük bir bölümü "Fasil 96" kapsamında ve hâlen yürürlüktedir. Sırasıyla 1959, 1963, 1971, 1976, 1979, 1984, 1989 ve 1992 yıllarında değiştirilmiş ve birleştirilmiş şekli ile yürürlükte olan Fasil 96 ile 1927-1938 Arazi Miri üzerine Bina Yol ve Kuyu İnşa Etme ve Açma Yasaları; 1938 Arazi Miri üzerine Bina, Yol ve Kuyu inşa etme ve Açma (Özel Hükümler) Yasası; 1930-1945 Belediyeler Yasaları'nın tümü ve 1938 Sayfiye Yerleri (İmar) Yasası'nın bazı maddeleri kaldırılmıştır (KKTC Mahkemeler, 1992).

Fasil 96'nın 3/2. maddesine göre, Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, İskele, Güzelyurt, Lefke ve Gönyeli Belediyesi dışındaki belediyeler "taşra belediyesi" olarak tanımlanmaktadır ve taşra belediyelerinde Bakanlar Kurulu kararı ile yetkili makam olarak belediye meclisi yerine Kaymakam veya Kaymakam başkanlığında çalışan kurul atanabileceği hükmü bulunmaktadır (KKTC Mahkemeler, 1992). Şehir Planlama Dairesinden bir gelişme için onay alındıktan sonra belediyeden inşaat ruhsatı alınması gerekmektedir. Dolayısıyla belediye sınırları içinde yol veya bina inşası belediyenin iznine bağlıdır. Ancak, izinsiz yapılar konusunda Yasada caydırıcı bir hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle uygulamada, belediyeler izinsiz yapılara ilişkin yazılı uyarı gönderildikten sonra mahkemeden yıkma kararı alması gerekmektedir (TEPAV, 2012).

Fasil 96 Yollar ve Binaları Düzenleme Yasası Tüzüğü kapsamında Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, Güzelyurt, İskele, Gönyeli, Alsancak, Lapta, Çatalköy, Lefke ve Mehmetçik belediyelerine konut veya umumi bir binanın inşa ve restorasyonu için verilecek bina ruhsatlarının harçları belirlenmiştir (KKTC Şehir Planlama Dairesi, 2012).

15.2.1.5. Belediye Personel Yasası

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti yerel yönetim sistemi için bir diğer önemli yasa Belediye Personel Yasası'dır. 65/2007 sayılı Yasa'nın amacı "belediye personelinin hizmet koşullarını, niteliklerini, atanma ve yetiştirmelerini, ilerleme ve yükselmelerini, ödev, hak ve yükümlülüklerini, disiplin işlemlerini ve öteki özlük işleri ile belediyelerin örgütlenmesini düzenlemektedir" (Madde 3) (KKTC Mahkemeler, 2007). Yasaya göre belediye hizmetlerinin yürütülmesi, istihdam şekilleri bakımından sürekli ve sözleşmeli personel ile işçiler tarafından sağlanmaktadır. Bu üç istihdam şekli haricinde personel çalıştırılmaz hükmü bulunmaktadır (Madde 6).

Yasa ile Belediye Başkanı'nın personeli ile ilgili görevleri de belirlenmiştir. Söz konusu Madde 7'ye göre Başkan, personel atama, terfi, nakil, istifa, görevden uzaklaştırma gibi disiplin işlemlerini bu Yasa kapsamında oluşturulacak Komisyon, Komite ve/veya Kurulların kararları kapsamında yürütmek ve bu işlemler hususunda Belediye Meclisi'ni de bilgilendirmekle görevlidir (KKTC Mahkemeler, 2007).

Yasanın ikinci kısmı personelin ödev ve sorumlulukları ile genel hakları ve uymaları gereken yasa ve yönetmelikler düzenlemektir (Madde 8- 39). Yasanın tamamı on bölüm ve 125 maddeden oluşmaktadır. Yasa üzerinde 2009 ve 2010 yıllarında yapılan değişikliklerle Kamu Görevlileri Yasası ile uyum sağlanmıştır. Belediyelerin istihdam edebileceği personel sayıları belirlenmiş ve sınırlandırılmıştır.

Yasanın uygulanmasında karşılaşılan en sorunlu alan "Sınav Tüzüğü" hususudur. Madde 54'e göre ilk defa atanacak personel için bir Atama ve Sınav Komisyonu oluşturulması gerekmektedir. Belediye başkanının başkanlığında oluşturulacak komisyonda üç belediye meclisi üyesi ve en üst düzey belediye personeli katılmaktadır. Komisyon belediye personelinin atanması yanında kadrolara yerleştirilmelerini, terfilerini, yer değiştirmelerini ve istifa işlemlerini de yürütmeye yetkilidir (Madde 56). Madde 61/1'e göre ise "Belediye görevine alınmada ve sınıflar içinde derece yükselmelerinde yarışma sınavı uygulanır" hükmü bulunmaktadır. Özel ihtisas sınavı olarak tanımlanan yarışma sınavına ilişkin usul ve esasların ise Sınav Tüzüğü ile belirlenmesi gerekmektedir (Madde 61/3). Ancak bu tüzük hâlâ oluşturulmamıştır. Bu nedenle hem bu tarihe kadar alınmış personelin yeni oluşturulan kadro ve unvanlara intibak işlemlerinin 31 Aralık 2010'a kadar tamamlanması gerektiği halde hâlâ bu işlemler tamamlanamamıştır hem de ihtiyaç duyulan nitelikli personele ilişkin istihdamlar yapılamamaktadır.

15.3. DEMOGRAFİK YAPI

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edildikten sonra yapılan ilk nüfus sayımı 15 Aralık 1996 yılında olup toplam nüfus 1978 sayımına göre (146.740 idi) 53.847 kişi artarak 200.587 kişi olarak tespit edilmiştir. 10 yıl sonra 30 Nisan 2006 yılında yapılan sayımda ise artış yüzde 2,6 (56.057 kişi) gerçekleşmiş ve toplam nüfus 256.644 kişi olarak kayıtlara geçmiştir. 4 Aralık 2011 tarihinde yapılan son nüfus sayımına göre ise nüfus 29.613 kişi (yüzde 2,0) artarak 286.257 kişiye ulaşmıştır (KKTC İstatistik Kurumu, 2020: 21). 2011 yılından sonra resmî nüfus sayımı yapılmamış olup KKTC Devlet Planlama Örgütü tarafından yayınlanan 2019 yılına ilişkin nüfus projeksiyonuna göre 95.973 kişi artışla toplam nüfusun 382.230 kişi olduğu yayınlanmıştır (KKTC Devlet Planlama Örgütü, 2020).

2011 Nüfus Sayım sonuçları ve 2019 nüfus projeksiyonunun belediyelere göre dağılımı Tablo 1'de sunulmaktadır. 2011 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı sonuçlarına göre, ilk sekiz belediye olan Lefkoşa, Gazimağusa, Girne, Güzelyurt, Gönyeli, Değirmenlik, Lapta ve Lefke Belediyelerinin her biri 10.000'in üzerinde nüfusu temsil etmekte; İskele, Dikmen, Yeni Boğaziçi, Yeni Erenköy, Alsancak ve Çatalköy Belediyeleri ise 5.000'in üzerindeki nüfuslarıyla 14 belediye "kent belediyesi", geriye kalan 14 belediye ise "kırsal belediye" olarak kabul görmektedir.

2019 nüfus projeksiyonuna göre ise başkent Lefkoşa Türk Belediyesi toplam nüfusun yüzde 21,2'si ile en kalabalık belediye olup, diğer ilçe belediyeleri Gazimağusa ve Girne belediyeleri sırasıyla nüfusun yüzde 14,6 ve yüzde 12'sine hizmet vermektedir. Dolayısıyla, üç ilçe belediyesi ülke nüfusunun yüzde 47,8'ini barındırmakta ve toplam 182.541 kişiye hizmet sunmaktadır. 2011-2019 döneminde en yüksek nüfus artışının yüzde 52,3 ile Çatalköy Belediyesi sınırlarında gerçekleştiği öngörülmektedir. Çatalköy'ü yüzde 49 artış ile Dikmen ve Gönyeli Belediyeleri, yüzde 41,4 ile Alsancak Belediyesi, yüzde 38,2 ile Girne Belediyesi ve Tatlısu Belediyesi'nin de yüzde 37,4 artışla diğerlerini takip etmekte olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yüzde olarak en düşük artış 9,2 ile Akıncılar Belediyesi'nde yaşanmıştır.

2019 nüfus projeksiyonuna göre bir diğer önemli gelişme ise Alayköy ve Mehmetçik belediyelerinin nüfus projeksiyonlarının sırasıyla 5.140 ve 5.032 olarak öngörülmesidir. Bu durum Belediyeler Yasasının "Kent" nüfusu olarak kabul edilen 5.001 eşliğinin üzerinde olması nedeniyle 2011 nüfus sayımı sonuçlarına göre 14 olan Kent Belediyesi sayısı, 2019 projeksiyonuna göre Alayköy ve Mehmetçik Belediyelerinin de dahil olmasıyla 16'ya yükselmiştir.

Tablo 15.1. 2011 Nüfus Sayım Sonuçları ve 2019 Projeksiyon Nüfusun Belediyelere Göre Dağılımı

Belediyeler	2011 Nüfus (De-Jure)	2011 % Dağılım	2019 Nüfus (Projeksiyon)	2019 Nüfus (Projeksiyon % Dağılımı)	2011-2019 Nüfus Artışı	2011-2019 % Artış
Lefkoşa Türk Belediyesi	61.378	21,5	81.012	21,2	19.634	32,0
Gazimağusa Belediyesi	40.920	14,3	55.648	14,6	14.728	36,0
Girne Belediyesi	33.207	11,6	45.881	12,0	12.674	38,2
Güzelyurt Belediyesi	18.946	6,6	24.070	6,3	5.124	27,0
Gönyeli Belediyesi	17.277	6,0	25.772	6,8	8.495	49,2
Lefke Belediyesi	11.091	3,9	14.126	3,7	3.035	27,4
Değirmenlik Belediyesi	11.895	4,2	15.054	3,9	3.159	26,6
Lapta Belediyesi	12.118	4,2	15.084	4,0	2.966	24,5

Tablo 15.1. devamı

Belediyeler	2011 Nüfus (De-Jure)	2011 % Dağılım	2019 Nüfus (Projeksiyon)	2019 Nüfus (Projeksiyon % Dağılımı)	2011-2019 Nüfus Artışı	2011-2019 % Artış
Beyarmudu Belediyesi	4.125	1,4	4.951	1,3	826	20,0
Alsancak Belediyesi	6.597	2,3	9.331	2,4	2.734	41,4
İskele Belediyesi	7.906	2,8	10.497	2,8	2.591	32,8
Yeniboğaziçi Belediyesi	6.618	2,3	8.824	2,3	2.206	33,3
Akdoğan Belediyesi	2.471	0,9	2.954	0,8	483	19,5
İnönü Belediyesi	2.927	1,0	3.642	1,0	715	24,4
Çataköy Belediyesi	5.652	2,0	8.606	2,3	2.954	52,3
Vadili Belediyesi	2.390	0,8	2.965	0,8	575	24,1
Alayköy Belediyesi	3.884	1,4	5.140	1,3	1.256	32,3
Dikmen Belediyesi	9.120	3,2	13.615	3,6	4.495	49,3
Dipkarpaz Belediyesi	2.349	0,8	2.960	0,8	611	26,0
Paşaköy Belediyesi	3.561	1,2	4.493	1,2	932	26,2
Yeni Erenköy Belediyesi	5.627	2,0	6.984	1,8	1.357	24,1
Mehmetçik Belediyesi	3.729	1,3	5.032	1,3	1.303	34,9
Geçitkale Belediyesi	2.380	0,8	2.871	0,8	491	20,6
Esentepe Belediyesi	2.414	0,8	3.098	0,8	684	28,3
Büyükkonuk Belediyesi	2.860	1,0	3.549	0,9	689	24,1
Tatlısu Belediyesi	1.459	0,5	2.005	0,5	546	37,4
Serdarlı Belediyesi	2.411	0,8	2.954	0,8	543	22,5
Akıncılar Belediyesi	390	0,1	426	0,1	36	9,2
ARA TOPLAM	285.702	100,0	381.544	100,0	95.842	33,5
Pile	479		604			
Karaman (Y. Karmi)	55		48			
Kantara	21		34			
GENEL TOPLAM	286.257		382.230			

Not: Pile, Karaman, ve Kantara herhangi bir belediyeye dahil edilmediği için nüfusları ayrı gösterilmektedir.

Kaynak: (KKTC Devlet Planlama Örgütü, 2020: 4).

Belediyeler Yasası'nın 14/2008 sayılı değişiklik kapsamında Bakanlar Kurulu kararı ile kaymakamlıklara bağlı köyler; Pile, Karaman (Y. Karmi) ve Kantara hariç olmak üzere belediyelere bağlanmıştır. Tablo 15.2'de görüleceği üzere 2019 yılı projeksiyonuna göre nüfusun yüzde 99,8'i belediye hudutlarında yaşamakta olup dolayısıyla da ülkenin belediyeleşme oranı yüzde 99,8'dir.

Tablo 15.2. 2019 Projeksiyon Nüfusun İlçelere Göre Belediyeleşme Oranı

İlçe	Belediye sayısı	İlçe nüfusu	Belediye nNüfusu	Belediyeleşme oranı (%)
Lefkoşa	5	127.404	127.404	100,0
Gazimağusa	10	91.911	91.307	99,3
Girne	6	95.663	95.615	99,9
Güzelyurt	1	24.070	24.070	100,0
İskele	5	29.056	29.022	99,9
Lefke	1	14.126	14.126	100,0
TOPLAM	28	382.230	381.544	99,8

Kaynak: (KKTC Devlet Planlama Örgütü, 2020: 5).

2019 nüfus projeksiyonu yapılırken ne yazık ki konut sayısı ve konutlarda yaşayan hane halkına ilişkin bir öngörü henüz yayımlanmamıştır. Bu nedenle konuta ve hane halkına ilişkin veriler 2011 nüfus sayımı sırasında tespit edilenlerle sınırlı olup güncel resmî veri bulunmamaktadır. 2011 yılı rakamlarına göre ülkede toplam 86.921 konut bulunmaktadır. İlçe büyüklüklerine kıyaslandığında en fazla konut ve hane halkının Lefkoşa ilçesi sınırlarında bulunan 5 belediyede olduğu ve ilçede toplam 27.744 konut ve 82.331 kişi yaşadığı görülmektedir. En küçük ilçe ise 2016'da Güzelyurt ilçesinin bölünmesiyle oluşan 3.322 konut ve 9.362 hane halkı ile Lefke ilçesidir. Belediyelere göre karşılaştırıldığında ise en fazla konut 17.582 ile Lefkoşa Türk Belediyesi sınırlarında, en az konut ise 139 ile Akıncılar Belediyesi'nde bulunmaktadır (KKTC İstatistik Kurumu, 2011).

Tablo 15.3. 2019 Projeksiyon Nüfus Büyüklüklerine Göre Belediye Sayıları, Nüfus ve Yüzde Payları

Nüfus Dilimi	Belediye Sayısı	Pay (%)	Nüfus (2019)	Pay (%)
1.000'den Az	1	3,6	426	0,1
1.001-2.000	0	0,0	0	0,0
2.001-5.000	11	39,3	36.442	9,6
5.001-10.000	6	21,4	43.917	11,5
10.001-50.000	8	28,6	164.099	43,0
50.000'den Fazla	2	7,1	136.660	35,8
Toplam	28	100,0	381.544	100,0

Kaynak: (KKTC Devlet Planlama Örgütü, 2020: 5).

Belediyelerin nüfus gruplandırmaları değerlendirildiğinde ise Tablo 15.3'te görüleceği üzere en fazla belediye sayısı 2 bin – 5 bin kategorisinde görülmekte ve bu on bir belediye toplam nüfusun sadece yüzde 9,6'sına hizmet vermektedir. Nüfusu 50 binden fazla Lefkoşa ve Mağusa olmak üzere iki belediye bulunmakta ve toplam nüfusun yaklaşık yüzde 36'sına ev sahipliği yapmaktadır. 10 bin ile 50 bin arası kategoride ise nüfusun yüzde 43'ünü barındıran sekiz belediye bulunmaktadır.

15.4. FİNANSAL YAPI

15.4.1. Gelir Bütçesi

Belediyeler Yasası'nın mali kuralları düzenleyen beşinci kısmının birinci bölümü gelirlere ilişkin genel kuralları düzenlemektedir. Madde 77/2'ye göre belediyenin gelirleri vergi, resim, harç ve ücretler; devlet katkısı, kurum ve kuruluşlarından kazanılan net gelirler; hukuki girişimlerinden sağlanacak gelirler; hibe yardımlar; kredi ve borçlanmalar; taşınır ve taşınmaz mallarından sağlanan kazançlar ve vergiler; para ve vergi cezaları ile diğer gelirlerdir.

2010 ve 2019 yılları arasında Belediyelerin gerçekleşen gelir dağılımı Tablo 4'te gösterilmektedir. Tabloya göre 28 belediyenin 2010 yılında 307,5 milyon TL olan toplam gelirin 59,3 milyon TL'si vergi gelirlerinden oluşmakta olup vergi gelirlerinin bütçe içindeki payı yüzde 19'dur. Aynı şekilde 2019 yılında vergi gelirlerinin bütçe içindeki payı yine yüzde 19'dur. Genel seyrine baktığımızda ise vergi gelirlerinin en düşük payının yüzde 18 (2017) ve en yüksek payının da yüzde 21 (2015) olduğu hesaplanmaktadır. Buna göre vergi gelirlerinin ortalama yüzde 20 paya sahip olduğu söylenebilir. Tablo incelendiğinde gelir bütçesi içerisindeki en büyük kalemin "Alınan bağış, yardım ve krediler" kalemi olduğu görülmektedir. Devlet katkısı ile Türkiye Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği'nden alınan hibe yardımlar ve bağışlardan oluşan bu kalem, 2010 yılında 168,4 milyon TL ile gelir bütçesinin yüzde 55'i iken, 2019 yılında 436,8 milyon TL ile yüzde 50'sine tekabül etmektedir. Genel seyrin ise en düşük yüzde 49 (2018) ve en yüksek yüzde 57 (2016) olduğu görülmektedir. Yardım ve kredilerin bütçe içerisinde ortalama yüzde 53 olması belediyelerin hayatta kalması için devlet katkısına ne kadar bağımlı olduklarının önemli bir göstergesidir.

Tablo 15.4. 2010-2019 Yıllarına Göre Belediyelerin Gerçekleşen Gelir Bütçesi Dağılımı (Bin TL)

AÇIKLAMA	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Vergi Gelirleri	59.276	68.016	68.424	71.613	77.542	84.077	97.828	114.979	143.435	169.341
Vergi Dışı Gelirler	59.059	68.860	67.052	79.621	87.103	92.505	109.185	174.167	201.894	232.238
Sermaye Gelirleri	357	729	126	49	14	294	147	166	183	1
Alınan Bağış Yardım ve Krediler	168.381	181.104	167.708	202.205	230.656	207.318	280.082	327.726	372.201	436.853
KDV	276	818	2.187	1.883	2.067	2.550	4.068	1.871	2.529	1.777
Depozito	-637	-77	-690	-767	-679	-960	267	941	-799	2.304
Over-Draft	8.486	0	0	-875	6.449	1.476	-1.110	0	0	0
Bankada	5.606	11.648	13.326	13.119	10.053	-7.042	-5.787	13.170	17.158	5.672
Kasada	283	774	647	1.139	682	13.507	348	263	426	245
Diğer	4.662	2.420	10.890	4.663	2.962	3.288	2.460	2.169	19.794	16.359
Emanet ve Geçici Hesaplar	1.763	352	987	3.915	683	2.081	245	2.828	300	1.284
TOPLAM	307.511	334.644	330.654	376.564	417.532	399.094	487.734	638.280	757.122	866.073
Toplam Gelir/GSYİH (%)	5,48	5,14	4,75	4,95	4,71	3,90	4,20	4,39	4,13	4,05

Kaynak: (KKTC Devlet Planlama Örgütü, 2020: 16).

Tablo 15.4'teki veriler kullanılarak oluşturulan Şekil 1'de toplam gelirin bir önceki yıla göre yüzdelik artış oranı gösterilmektedir. Şekilden de görüleceği üzere en yüksek artış yüzde 30,9 ile 2017 yılında yaşanmıştır. Öte yandan 2012 ve 2015 yıllarında bir önceki yıllara göre küçülme söz konusudur. Gelir

artış oranlarının gerilediği yıllar incelendiğinde, yerel seçimler sonrası senelere denk geldiği ve gelirlerin bir önceki yıla göre ivme kaybettiği görülmektedir. Önceki bölümlerden hatırlanacağı üzere yerel seçimler Şekil 1'de incelenen yıllar arasında 2010, 2014 ve 2018 yıllarında yaşanmıştır. Şekil 1'e göre seçim akabinde gelen yıllar, bir önceki yıla göre gelir artışlarında düşüşlerin gözlemlendiği yıllar olarak görülmektedir.

Grafik 15.1. Toplam Gelirin Yüzelik Artış Oranı

Kaynak: Şekil Yazar tarafından (KKTC Devlet Planlama Örgütü, 2020: 16) kaynağındaki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Belediyeler Yasası'nda ayrıca meslek vergisi, meslek izin harcı ve iş yeri harçları için ayrı maddeler bulunmasının yanı sıra diğer gelirleri açıklayan dördüncü bölümde; Tablo 5'te bazı örnekleri sunulan gelir türleri bulunmaktadır. Tablo dışında kalan diğer gelirler ise ilan, reklam ve levha resmi, eğlence resmi ve eğlence izin harcı, kesimhane ve et taşıma ücretleri, alım satım resimleri, kıymet ve tartı ücretleri, içme suyu ve su saati bağlama ücretleri, vidanjör ücreti, yapı izin denetleme ve parselleme harcı, yer işgal harcı, kanalizasyon bağlama ve kullanım ücreti, yol açılması ve yola tecavüz harcı, yol harcamalarına katılma payı, taşınmaz mal devrinde alınacak harç, belediye hizmetlerinden yararlanma resmi, tente, siper ve saçaklar, panayır ve festival harçları, genel hizmet ücretlerinden oluşmaktadır.

Tablo 15.5. Belediyeler Yasası Örnek Gelir Türleri ve Miktarları

Madde	Gelir miktarı ve türü
81/2 Meslek izni, harcı ve şekli (bir defaya mahsus)	2.000.000-TL harç
82/3 Açılması izne bağlı olan işyerleri ve izin harcı (bir defaya mahsus) (otel, fabrika, taş ocağı, berber, pastane vb.)	10.000.000- TL harç
Seyyar satıcılık	1.000.000-TL ile 15.000.000-TL arasında harç
85. Temizlik, aydınlatma ve sağlık resmi	Yılda 4.000.000-TL ile 160.000.000-TL arasında aydınlatma, Yılda 30-YTL ile 150 YTL arasında sağlık resmi
87. Sağlık harcı (her karne için)	1.200.000-TL ile 20.000.000-TL arasında harç
91. Otel İşletme İzni ve Resimleri (Konaklayan 6 yaşından büyük her misafir için)	Geceleme ücretinin %3 (yüzde üç)'ü oranında Otel Resmi

Kaynak: (KKTC Mahkemeler, 1995).

Tablo 15.5'te Belediye gelir kalemlerinden bazıları sadeleştirmek için tablolaştırılmıştır. Tabloya göre belediyelere gelir olarak tahsis edilen alanlar için belirlenen miktarlarda Türk lirasının sınırları atılmadan önceki rakamlarına göre belirlenmiştir. 2001 yılında değiştirilmiş olmasına rağmen o yıllar düşünüldüğünde söz konusu tutarların belediyelerin giderlerine kaynak oluşturacak seviyede olduğu düşünülmüş olabilir ancak aradan geçen yıllar, enflasyon ve paranın değer kaybı düşünüldüğünde yasanın maddelerindeki bu sınırlandırmalar belediyeler için gelir kaybına sebep olmaktadır. Örneğin tabloda görülen “Yılda 4.000.000-TL ile 160.000.000-TL arasında aydınlatma” ücretinin bugünkü değeri “yılda 4-TL ile 160-TL arasında” bir meblağdır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2005).

Belediyeler Yasası madde 108'e göre devlet katkısı 1995'te devlet gelirlerinin yüzde 6'sı iken, 2009'da önce yüzde 7,6'ya, sonra yapılan değişiklikle yüzde 8,5'e yükseltilmiştir. 2015 yılında yapılan son değişikliğe göre:

“(1) Belediyelere, Devlet Bütçesinde öngörülen yerel gelirlerin yüzde 9'u (yüzde dokuz) oranında pay ayrılır. Bu pay son nüfus sayımına göre ilgili Belediyelere nüfusları oranında bölüştürülür.”

“(2) Yukarıdaki (1)'inci fıkrada belirtilen katkı payına ek olarak yerel gelirlerin yüzde 0,25 (yüzde sıfır nokta yirmi beş) oranında ek katkı payı ayrılır. Bu pay bu Yasanın 14/2008 Sayılı Değişikliği ile 2008 yılında Belediyelere bağlandıkları tarihteki köy nüfusları toplamı ve son nüfus sayımına göre nüfusu 6000'in altında olan Belediyelerin nüfusları toplanarak her Belediyeye nüfusları oranında bölüştürülür.”

Söz konusu katkı paylarının belediyelere göre 2017–2019 yılları arasındaki dağılımı gösteren veriler Tablo 15.6'da sunulmaktadır. Tabloya göre devlet katkıları bir önceki yıla göre ortalama yüzde 25 artış göstermektedir. Devlet katkısı 108. madde metinlerinde de sunulduğu üzere son nüfus sayımı verilerine göre dağıtılmaktadır. Buna göre 2019 yılında belediye sınırlarında yaşayan kişi başına düşen katkı payının ortalama 1.390 TL olduğu hesaplanmaktadır. Ayrıca nüfusları bakımından altı ilçe belediyesinin toplam devlet katkısının yüzde 58'ini aldığı görülmektedir. Devlet katkı payının belediye sınırlarında yaşayan nüfusa göre verilmesi yapısal bir sorun olarak nitelendirilmekte olup özellikle nüfusu az ama yüzölçümü geniş belediyeler için ciddi bir hak kaybına neden olduğu değerlendirilmektedir (Şafaklı, Şeşen, Evre, 2018: 35).

Tablo 15.6. 2017-2019 Belediyelere Göre Devlet Katkısı Dağılımı

BELEDİYE	Nüfus	Devlet Katkısı			
		2017	2018	2019	% Pay
Lefkoşa	61.378	54.933.769,93	67.884.204,57	87.843.523,17	22,1%
Mağusa	40.920	36.333.156,86	44.898.565,14	58.099.645,00	14,6%
Girne	33.207	21.464.924,89	28.551.819,74	30.113.131,71	7,6%
Güzelyurt	18.946	17.366.463,27	21.356.247,90	27.635.413,47	6,9%
Gönyeli	17.277	15.343.169,01	18.960.264,83	24.534.963,18	6,2%
Lapta	12.118	11.244.592,06	13.895.463,27	17.981.008,37	4,5%
Değirmenlik	11.895	11.022.324,30	13.620.618,80	17.625.584,47	4,4%
Lefke	11.091	10.082.931,17	12.459.945,16	16.123.419,00	4,0%
Dikmen	9.120	8.410.120,94	10.392.776,03	13.448.460,87	3,4%
İskele	7.906	7.287.713,16	9.005.764,69	11.653.640,31	2,9%
Alsancak	6.597	6.236.605,22	7.281.100,84	9.421.924,20	2,4%
Yeniboğaziçi	6.618	6.036.574,70	7.459.674,95	9.652.969,17	2,4%
Çatalköy	5.652	5.448.435,46	6.732.884,08	8.712.487,16	2,2%
Yeni Erenköy	5.627	5.424.335,79	6.703.102,79	8.673.949,96	2,2%
Beyarmudu	4.125	4.438.180,62	5.484.465,35	7.097.008,23	1,8%
Alayköy	3.884	3.744.112,32	4.626.773,19	5.987.137,26	1,5%
Mehmetçik	3.729	3.594.694,87	4.100.428,68	6.089.909,14	1,5%
Paşaköy	3.561	3.432.745,68	4.242.002,83	5.489.236,87	1,4%
İnönü	2.927	2.821.579,90	3.486.756,57	3.424.414,41	0,9%
Büyükkonuk	2.860	2.777.236,80	3.431.960,22	4.441.025,38	1,1%
Akdoğan	2.471	1.683.689,40	2.120.961,53	3.054.127,65	0,8%
Esentepe	2.414	2.327.056,42	2.875.651,48	3.721.150,68	0,9%
Serdarlı	2.411	2.324.387,02	2.872.077,78	3.716.526,32	0,9%
Vadili	2.390	2.303.920,84	2.847.061,75	3.684.155,02	0,9%
Geçitkale	2.380	2.294.281,08	2.835.149,33	3.668.740,14	0,9%
Dipkarpaz	2.349	2.264.397,46	2.798.220,88	3.620.954,09	0,9%
Tatlısu	1.459	1.406.452,06	1.738.017,97	2.249.030,16	0,6%
Akıncılar	390	375.953,63	464.583,34	601.180,06	0,2%
TOPLAM	285.702	252.423.804,86	313.126.543,69	398.364.715,45	100%

Kaynak: (KKTC Devlet Planlama Örgütü, 2020: 6).

15.4.2. Gider Bütçesi

Belediyeler Yasası'nda, belediyelerin giderlerine ilişkin hükümler madde 109 ile düzenlenmiştir. Buna göre giderler; sunulan hizmetleri karşılamak için yapılan harcamalar, borçlar, personel gideri, mevzuata dayanan harcamalar, cari transferler, temsil, ağırlama ve tören giderlerinden (KKTC Mahkemeler, 1995) oluşmaktadır. 28 belediyenin toplam gider bütçesinin 2010-2019 yılları arasındaki dağılımı içeren veriler Tablo 15.7'de gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde en büyük üç gider kaleminin sırasıyla; personel giderleri, sermaye giderleri ve mal hizmet alımlarından oluşan harcamalar olduğu görülmektedir.

Tablo 15.7. 2010-2019 Yıllarına Göre Belediyelerin Gerçekleşen Gider Bütçesi Dağılımı (Bin TL)

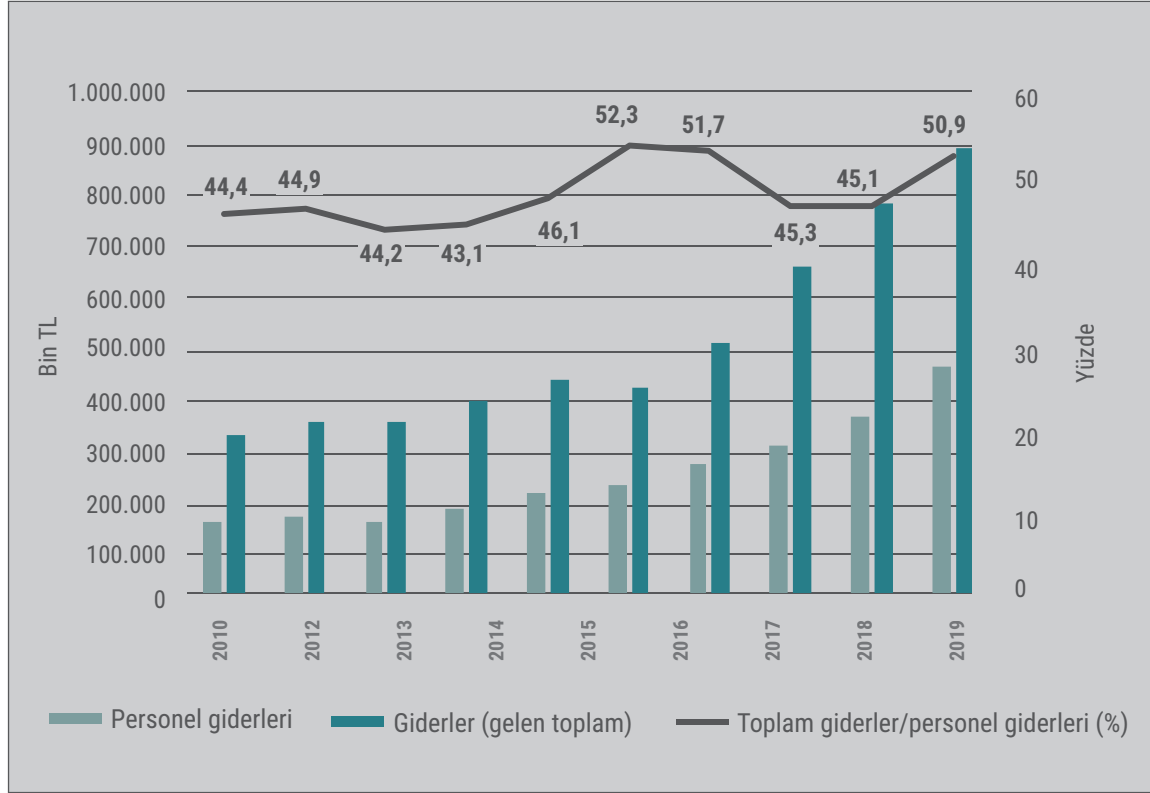
AÇIKLAMA	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Personel Giderleri	121.611	137.166	128.239	150.631	179.414	191.516	219.945	252.062	301.761	389.589
SGK Prim Giderleri	15.022	13.102	12.011	11.711	12.967	17.030	32.212	36.828	39.989	51.430
Mal ve Hizmet Alımları	51.184	57.010	56.487	64.480	74.953	80.712	89.658	172.546	231.152	266.383
Faiz Giderleri	3.075	3.416	4.053	3.332	3.297	5.755	4.981	3.539	4.686	9.812
Cari Transferler	9.518	9.718	6.301	5.943	6.947	8.822	10.807	16.102	19.620	25.416
Sermaye Giderleri	64.445	57.663	57.522	61.659	82.278	69.404	75.121	88.134	105.804	71.325
Sermaye Transferleri	3.350	613	438	589	905	827	1.056	2.089	3.258	3.211
Diğer Ödenekler	30.843	32.914	30.780	54.748	40.059	18.520	26.429	28.708	26.504	25.040
Bankada	6.622	12.723	22.990	16.224	7.927	-1.050	9.501	16.599	13.436	10.437
Depozito	-721	-853	-988	-938	-960	-986	-1.051	-1.031	-1.164	164
Diğer	154	6.140	5.536	1.593	-396	447	8.356	12.129	161	-2.894
Emanet ve Geçici Hesaplar	48	494	704	82	2.864	259	1.841	45	2.165	609
Kasada	933	1.024	1.215	1.046	942	743	-217	725	1.503	143
Kdv Ödemeleri	1.429	3.515	5.368	5.465	6.334	7.097	9.099	9.804	8.247	15.409
TOPLAM	307.511	334.644	330.654	376.564	417.532	399.094	487.734	638.280	757.122	866.073
Toplam Giderler / GSYİH (%)	5,48	5,14	4,75	4,95	4,71	3,90	4,20	4,39	4,13	4,05

Kaynak: (KKTC Devlet Planlama Örgütü, 2020: 16).

Tablo 15.7'deki veriler kullanılarak oluşturulan Şekil 2'de gider bütçesi içinde personel giderinin oranı gösterilmektedir. Şekilden de görüleceği üzere personel maaş giderleri ve Sosyal Sigortalar prim giderlerinin toplamından oluşan "Personel Giderleri"nin gider bütçesi içindeki izlenen yıllarda ortalaması yüzde 47'dir. En yüksek yüzde 52,3 ile 2015 yılında, en düşük ise yüzde 42,4 ile 2012 yılında görülmektedir. Devlet Planlama Örgütüncü hazırlanan (2020) yerel yönetimler raporunda belediyelerin öz kaynak gelirleri olarak nitelendirilen "vergi gelirleri, vergi dışı gelirler, sermaye gelirleri ve yardımların" toplamına oranla personel giderinin payının 2017 yılında yüzde 83, 2018 yılında yüzde 90 ve 2019 yılında ise yüzde 104'e ulaştığı ifade edilmektedir (KKTC Devlet Planlama Örgütü, 2020: 24). Buna göre

devlet katkısının olmaması hâlinde belediyelerin finansman yapısının personel giderlerini dahi karşılayabilecek durumda olmadığı değerlendirilmektedir.

Grafik 15.2. 2010-2019 Yılları Arasında Gider Bütçesi İçinde Personel Giderlerinin Oranı

Kaynak: Şekil Yazar tarafından (KKTC Devlet Planlama Örgütü, 2020: 16) kaynağındaki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Ayrıca, Belediyeler Yasası'nın 109/3. maddesine göre (KKTC Mahkemeler, 1995):

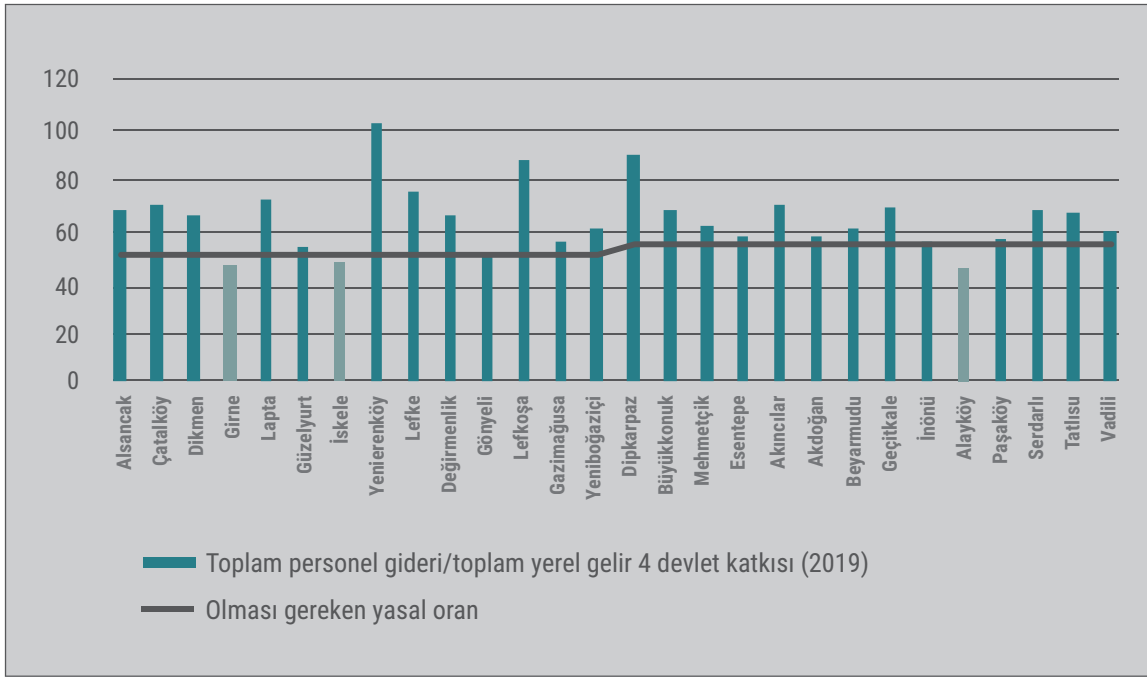
“Belediye genel idaresinin gerektirdiği yönetim ve personel giderleri;

Ancak her hal ve koşulda, nüfusu 6000'in üzerinde olan Belediyelerin personel giderleri bir önceki yıl yerel gelir ve Devlet katkısı toplamının yüzde 50'sini, nüfusu 6000'in altında olanlar için ise bir önceki yıl yerel gelir ve Devlet katkısı toplamının yüzde 55'ini aşamaz.

Bu oranlar altında oranlar sağlanana kadar yeni istihdam yapılamaz.”

şeklinde düzenlenmektedir.

Bu maddeye göre belediyelerin 2018 yılı özkaynak geliri ve devlet katkısı gelirleri toplamının 2019 yılı personel giderlerine göre oranını gösterir veriler Şekil 3'te sunulmaktadır.

Grafik15.3. Belediyelere Göre 2019 Yılı Personel Giderinin 2018 Özkaynak Geliri ile Devlet Katkısına Oranı

Kaynak: Şekil Yazar tarafından (KKTC Devlet Planlama Örgütü, 2020: 25) kaynağındaki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

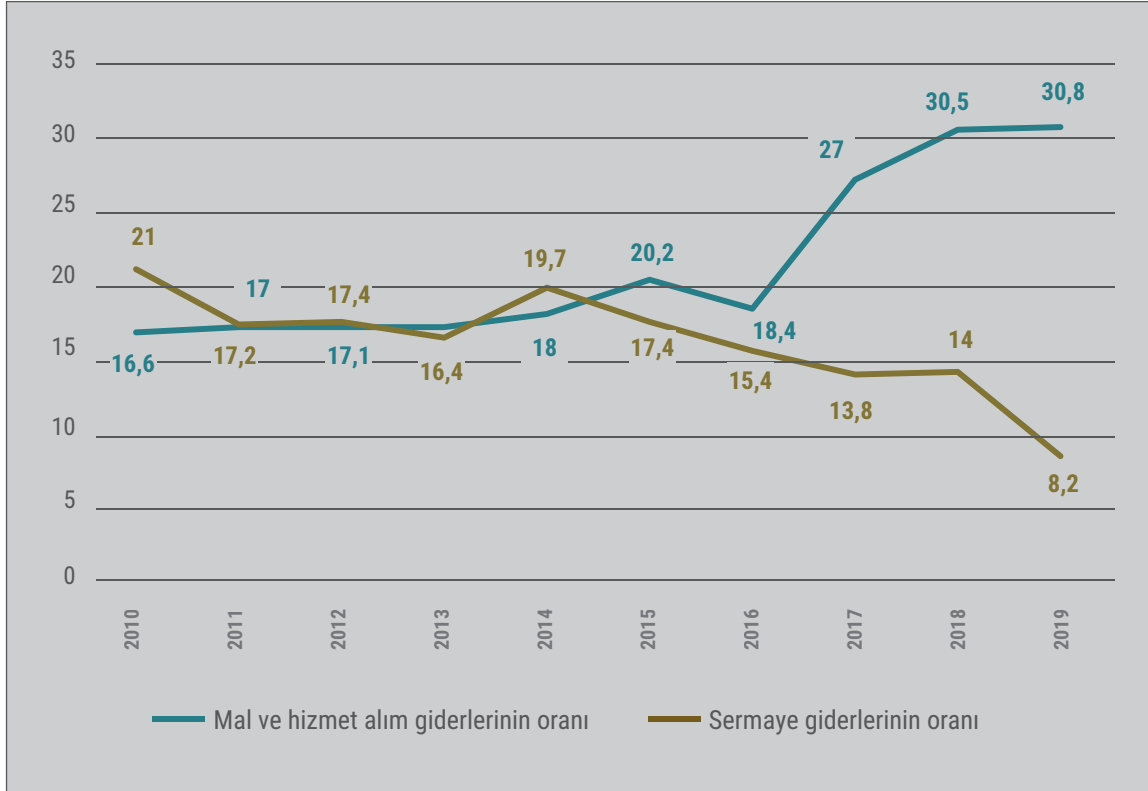
Şekilden de görüleceği üzere bir önceki yılın yerel geliri ve devlet katkısı toplamının personel giderine oranı yasal sınıra uygun sadece Girne, İskele ve Alayköy Belediyeleri bulunmaktadır. Gönyeli ve İnönü Belediyeleri yüzde 1, Paşaköy Belediyesi yüzde 2, Akdoğan ve Esentepe Belediyeleri yüzde 3 ve Güzelyurt Belediyesi yüzde 4 yasal sınırdan sapsmış olsa da görece iyi durumdadır; ancak Yasaya göre Girne, İskele ve Alayköy belediyeleri dışındaki diğer belediyelerin yeni istihdam yapmaması gerekmektedir. Ayrıca Şekil 3'ün ortaya çıkardığı bir diğer önemli sonuç, başta yüzde 103 ile Yeni Erenköy Belediyesi olmak üzere yüzde 90 ile Dipkarpaz Belediyesi ve onları yüzde 88 ile takip eden Lefkoşa Türk Belediyesi'nin personel yüklerinin oldukça tehlikeli boyutta olduğu değerlendirilmektedir. Bu durum belediyelerin mali yapılarının devlet katkısı ve hatta borçlanma olmadan personel giderlerini dahi karşılayamadığını, vatandaşın hizmet beklentilerine cevap verecek çağdaş belediyeçilik anlayışına uygun yatırım yapılmasının yakın gelecekte mümkün olmayacağını ve belediyelerin mali yapılarının sürdürülebilir olmadığını göstermektedir.

Benzer bir sonuç, gider bütçesi içindeki mal ve hizmet alım giderleri ve sermaye giderlerinin oranının incelendiği Şekil 4'te görülmektedir. Şekle göre sermaye giderlerinin oranı 2010 yılında yüzde 21 iken 2011–2015 yıllarında ortalama yüzde 17,5 seyretmiştir. 2016 yılında yüzde 15,4 ile başlayan düşüş trendi ile 2019 yılında yüzde 8,2'ye kadar gerilemiştir. Özkaynak gelirleri, devlet katkısı ve Türkiye Cumhuriyeti başta olmak üzere, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler'den alınan dış yardımlarla yapılan yatırım giderlerinin gösterildiği bu kalemdeki düşüşün; belediyelerin altyapı yatırım ihtiyaçlarının giderildiği, çağdaş belediyeçilik hizmetlerinin sunulduğu, sürdürülebilir kentler oluşturulması ihtimalinden giderek uzaklaşıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan mal ve hizmet alım giderlerinde ise 2010- 2014 yıllarında görülen ortama yüzde 17 seyrinin; 2015 yılında önce yüzde 20'ye yükselip, 2016 yılında tekrar yüzde 18 seviyesine gerilediği ve 2017 yılında bir önceki yıla göre yüzde 9 artış oranı ile yüzde 27 seviyelerinde gerçekleşen yükselişinin

2019 yılında yaklaşık yüzde 31'e kadar tırmandığı görülmektedir. Bu durumun başlıca sebebinin yukarıda personel giderleri açıklanırken bahsedilen Yasa'nın 109/3. maddesi uyarınca personel giderleri yasal sınırını aşan belediyelerin yeni personel istihdamı yapamamaları nedeniyle hizmet alımı yoluna gitmelerinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Şekil 15.4. 2010-2019 Yılları Arasında Gider Bütçesi İçinde Mal ve Hizmet Alım Giderlerinin ve Sermaye Giderlerinin Oranı

Kaynak: Şekil Yazar tarafından (KKTC Devlet Planlama Örgütü, 2020) kaynağındaki veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Ayrıca Belediyeler Yasası'nın devlet gelirlerinden ayrılan paya ilişkin hükümleri düzenleyen 108/4. maddesine göre,

"Belediyeler, Devlet Bütçesinden kendilerine ayrılan yerel gelirlerin % 9 (yüzde dokuz) oranındaki payın en az 1/6 (altıda biri) oranındaki kısmını altyapı için kullanırlar ve bunu yıllık bütçelerinde gösterirler."

hükmü bulunmaktadır (KKTC Mahkemeler, 1995: 60). Yayımlanan istatistiklerde belediyelere göre yatırım giderlerinin dağılımına ilişkin güncel veri bulunmadığı için Belediyelerin söz konusu madde uyarınca yatırım zorunluluğunu karşılayan belediye olup olmadığı tespit edilememiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyükelçiliğince yayımlanan (2018) raporda 2017 yılı verilerine göre yasaya uygun yatırım yapan belediyeler sırayla Alayköy, Değirmenlik, Dikmen, Esentepe, Gazimağusa, Girne ve Gönyeli Belediyeleridir. Diğer taraftan; Beyarmudu, Çatalköy, Geçitkale, İnönü, Lapta, Lefkoşa, Mehmetçik, Paşaköy, Tatlısu, Vadili ve Yeni Erenköy Belediyelerinin ise Yasa'ya aykırı hareket ettiği belirtilmektedir (T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği KEİ Ofisi, 2018).

SONUÇ

Kıbrıs Türkleri için modern anlamda belediyeçilik deneyiminin temelleri, Osmanlı döneminin değişimlerine paralel olarak Tanzimat dönemine dayanmaktadır. Dönemin şartlarıyla paralel olarak Kıbrıs'taki belediyelerin mali ve idari özerkliği bulunmamaktadır. Belediye idaresi, çarşığı denetleyip esnafa para cezası kesen ve merkezi hükümetçe belirlenen gelirleri tahsil edip çalışanlarına maaş ödeyen bir kurum olmanın ötesine geçememiştir. Sağlanması beklenen kent hizmetleri ise yetersiz bütçe, personel eksikliği gibi sebeplerden büyük ölçüde yerine getirilememiştir. İngiliz Döneminde de belediyelerin mali durumlarına ilişkin tespitlerde benzer şekilde belediye gelirlerinin giderlerini karşılamadığı ve merkezî yönetimin de cüzi birkaç katkı dışında yerel yönetimlerin gelişmesi için kaynak ayırmadığı görülmektedir. Çalışma kapsamında Osmanlı'dan günümüze incelenen tüm tarihsel gelişim süreçlerinde ne yazık ki Kıbrıs Türk Belediyelerinin durumunun hâlâ aynı pozisyonda olduğu görülmektedir. Belediyeler Yasası'nın 2001 yılında değiştirilmiş olmasına rağmen gelirleri düzenleyen maddelerdeki tutarların belediyeler için gelir kaybına sebep olduğu değerlendirilmektedir. Yasanın ilgili maddelerindeki vergi, harç ve ücretlerin güncellenmesi, sabit vergi uygulamasından vazgeçilerek maktu ve nispi vergilerin asgari ücrete tabi oranlarla yeniden belirlenmesi gerektiği tespit edilmektedir. Ayrıca devlet katkısına ilişkin literatürde bulunan diğer çalışmalarda önerilen devlet katkı payının dağıtımında nüfusun yanı sıra belediye yüzölçümlerinin, ekonomik ve sosyal kalkınmışlık düzeylerinin ve hizmet sağladıkları köylerin durumunun da dikkate alınması önerisinin göz önünde bulundurulması gerektiği değerlendirilmektedir (Keleş vd., 2017; Şafaklı, Şeşen, Evre, 2018).

Diğer taraftan Belediyeler Yasasınca belirlenen personel giderlerinin olması gereken oranına ilişkin sınıra ve 2019 yılı verilerine göre Girne, İskele ve Alayköy Belediyeleri dışındaki diğer belediyelerin yeni istihdam yapmaması gerekmektedir. Mevcut durumda belediyelerin personel yüklerinin oldukça tehlikeli boyutta olduğu değerlendirilmektedir. Bu durum Belediyelerin mali yapılarının devlet katkısı ve hatta borçlanma olmadan personel giderlerini dahi karşılayamadığını, vatandaşın hizmet beklentilerine cevap verecek çağdaş belediyeçilik anlayışına uygun yatırım yapılmasının yakın gelecekte mümkün olamayacağını ve belediyelerin mali yapılarının sürdürülebilir olmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Mevcut durumda on bir belediyenin nüfusu 2 bin – 5 bin kategorisinde olup bu belediyeler toplam nüfusun sadece yüzde 9,6'sına hizmet vermektedir. Diğer taraftan nüfusu 50 binden fazla Lefkoşa ve Mağusa olmak üzere iki belediye bulunmakta ve toplam nüfusun yaklaşık yüzde 36'sına ev sahipliği yapmaktadır. 10 bin ile 50 bin arası kategoride ise nüfusun yüzde 43'ünü barındıran sekiz belediye bulunmaktadır. KKTC ölçeği ve bütçe durumları göz önünde bulundurulduğunda mevcut belediye sayısının, optimum belediye ölçeğinin belirlenerek nüfus sayısı, nüfus yoğunluğu, yüz ölçümü, kalkınmışlık düzeyi ve yaşama alanları dikkate alınarak azaltılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Ayrıca, Belediyelerin yetki ve görevlerinin yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde; imar planlama, ruhsatlandırma ve denetleme görev, yetki ve sorumlulukları, belediyeler ve merkezi yönetim arasında rasyonellik, etkinlik ve hukuki bakımdan bir bütün olarak yeniden düzenlenmesi önerilmektedir. Kent planlama hususunda İngiliz döneminde Ada bütününe kapsayan planlamadan ziyade, sorun veya kent odaklı iyileştirmeleri sağlayacak planların hazırlandığı tespit edilmiş olup mevcut durumda da İmar Yasası tahtında planların hazırlanması, amaç ve kapsamlarına ilişkin yasal dayanak bulunsa da planlamaya ilişkin uygulama örneklerinin yeteri seviyede hayata geçirilmediği görülmektedir. Planlama kademelerinde bulunmadığı halde en fazla uygulanan "Emirname" düzenlemeleriyle kentlerin tarihi dokusuna zarar verildiği görülmektedir.

Uzun yıllardır beklenen ülkesel fizikî planın nihayet 2015 yılında yürürlüğe girmesiyle imar planları konusunda da çalışmaların hız kazandığı gözlemlenmektedir. Ancak yürürlükte ve hazırlık gündeminde olan imar planları incelendiğinde; plan hazırlıklarının uzun yıllar sürdüğü, siyasi ve ekonomik nedenlerle çalışmaların sürekli sekteye uğratıldığı, planların ülke geneli için bütüncül bakış açısından uzak, münferit, anlık sorun çözmeye odaklı planlar olduğu değerlendirilmektedir. Öte yandan yapılan ve hazırlanmaya devam edilen tüm planların ortak kaderi; denetim eksikliği, cezai şartların hafif ve küçük toplum olmanın getirdiği tanınırlık ve akraba ilişkileri dolayısıyla uygulanma sorunlarıdır. Keleş ve

diğerlerinin (2017) çalışmasına göre de KKTC'de plansız yapılaşma kentsel sorunlara neden olmaktadır ve sağlıklı kentsel gelişme için imar planlarının yapılması ve tam olarak uygulanması şarttır (Keleş vd, 2017: 82).

Belediyelerin sayıca fazla olsa da teknik olarak yetersiz personel sorununun çözümüne katkı sağlayacağı değerlendirilen husus, Belediye Personel Yasasınca özel ihtisas sınavı olarak tanımlanan yarışma sınavına ilişkin usul ve esasların düzenleneceği Sınav Tüzüğü'nün ivedilikle hazırlanarak yürürlüğe koyulmasıdır. 2007 tarihli yasada hükmü bulunmasına rağmen bu tüzük hâlâ oluşturulmamıştır. Bu nedenle hem mevcut personelin yeni oluşturulan kadro ve unvanlara intibak işlemleri (31 Aralık 2010'a kadar tamamlanması gerektiği hâlde) hâlâ tamamlanamamış hem de ihtiyaç duyulan nitelikli personele ilişkin istihdamlar yapılamamıştır. Norm kadro uygulamasının hayata geçirilerek, personel giderlerinin bütçe içerisindeki yükü de göz önünde bulundurularak belediyelere yapılacak istihdamların Sınav Tüzüğü kapsamında yarışma sınavı ile yapılması önerilmektedir.

TEPAV (2011) tarafından yürütülen çalışmada İzlanda, Malta ve Güney Kıbrıs'ın yerel yönetimlerine ilişkin kıyaslama yapılmış olup sunulan verilere göre yerel yönetimlerin yapısı ve sorunları Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndekilerle benzerlik göstermektedir. Yüzölçümü 103 bin km² olan İzlanda'da 101 belediye bulunurken 300 km²'lik Malta'da 68 belediye bulunmaktadır. Çalışmada Malta'nın 1993 yılında oluşturulan yerel yönetimlere çok az görev verildiği belirtilmekle birlikte buna karşın İzlanda'da itfaiye, okul öncesi eğitim, ilköğretim, seçmen kaydı, sosyal yardım, mekânsal planlama hizmetlerinin belediyelerin görev ve sorumluluk alanları olduğu ifade edilmektedir (TEPAV, 2012). TEPAV'ın çalışması da dahil olmak üzere diğer çalışmalarda tespit edildiği üzere KKTC'de kamu hizmetlerinin önemli bir bölümü merkezi idare tarafından yürütülmekte olup yerel yönetimlerin görev ve yetki alanı oldukça kısıtlıdır (Keleş vd, 2017; TEPAV, 2012; Şafaklı, Şeşen, Evre, 2018). İzlanda örneğinde olduğu gibi güvenlik, eğitim, itfaiye, sosyal yardım, imar planlaması gibi görevlerin yerinden yönetim ilkesi çerçevesinde KKTC'de de belediyelere devredilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan Güney Kıbrıs'ta ise 30 olan belediye sayısının Avrupa Birliği'ne taahhüt edilen belediyeler reformu çerçevesinde 17'ye düşürülmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Reformun şekillenebilmesi için 17 Eylül 2021 tarihinde parlamento tarafından yerel seçimlerin Mayıs 2024'e ertelenmesi kararı onaylanmıştır. Reform paketi kapsamında belediye sayısının düşürülmesinin yanı sıra belediye yetkilerinin de genişletilmesine yönelik hazırlıklar yürütülmektedir (mikro-makro.net, 2021).

KAYNAKÇA

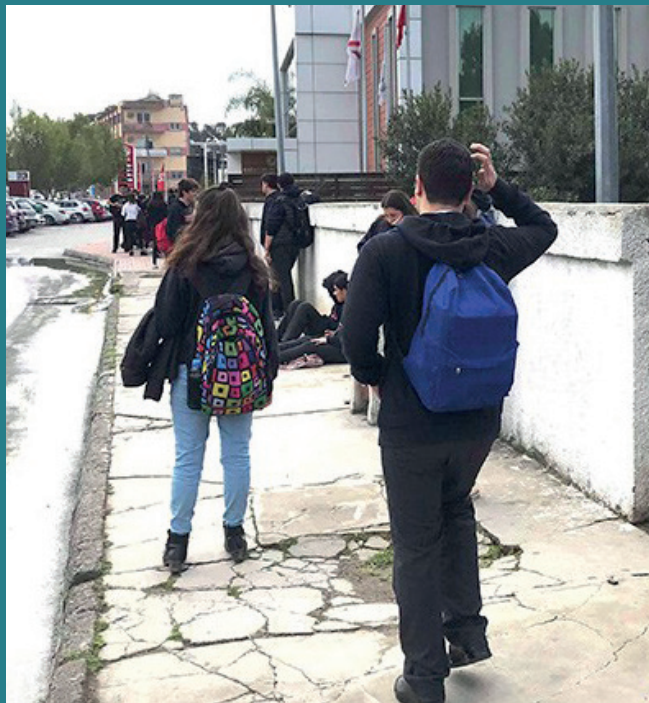
- Alasya, H. (1988). *Tarihte Kıbrıs*. Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği.
- Armaoğlu, F. (1997). Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu (1958-1959). *Belleten*, 745-782.
- Beratlı, D. (2019). İngiliz Döneminde Kıbrıs'ta Yetersi Kent, Çevre ve Sağlık Politikaları. *Knet ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 1(1).
- Bozkurt Gazetesi. (1962, Aralık 30). *Gazete Arşivi*. (K. C. Meclisi, Dü.) Lefkoşa, KKTC. Erişim Tarihi: 11 Ocak 2022. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http%3A%2F%2Fevrakcm.gov.ct.tr%2Fsiteler%2Fgazeteler%2Fbozkurt%2F1962%2FAral%25C4%25B1k%2F30Aral%25C4%25B1k1962-Bozkurt.pdf%23search%3Dbelediye&clen=643144&chunk=true](http://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http%3A%2F%2Fevrakcm.gov.ct.tr%2Fsiteler%2Fgazeteler%2Fbozkurt%2F1962%2FAral%25C4%25B1k%2F30Aral%25C4%25B1k1962-Bozkurt.pdf%23search%3Dbelediye&clen=643144&chunk=true)
- Coucounis, G. (2012). Local Government in Cyprus. Angel-Manuel Moreno (Ed.), *Local government in the Member States of the European Union: a comparative legal perspective* içinde (91-110). Madrid: National Institute of Public Administration, Spain.
- Cylaw. (2022, Ocak 16). *The Cypriot Source of Legal Information (CyLaw)*. Erişim: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http%3A%2F%2Fwww.cylaw.org%2Fnomoi%2Farith%2F1882_1_006.pdf&clen=13558056&chunk=true](http://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http%3A%2F%2Fwww.cylaw.org%2Fnomoi%2Farith%2F1882_1_006.pdf&clen=13558056&chunk=true)
- Çelik, K. (2017). Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu'nun Ortaya Çıkması. Osman Köse (Ed.), *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a kadar)* (Cilt II) içinde (922-942). İstanbul: Akdeniz Karpaz Üniversitesi.
- Debeş, T. (1993). *Sir Ronald Storrs'un Kıbrıs Anıları (1926-1932)*. KKTC: Mez-Koop Bankası Kültür Yayınları.
- Demiryürek, M. (2017, Mart). Lefkoşa'da Belediye Meclisinin Kurulması (1885-1908). *ASOS Journal - Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(41), 1-19.

- Demiryürek, M. (2020, Aralık). Kıbrıs'ta Modern Belediye Teşkilatının Doğuşu (1868-1876). *Belleten*, 84(301), 1115-1142.
- Duman, Y. D. (2017). 20. Yüzyıl Uluslararası Siyasal Denkleminde Kıbrısta İki Tarz-ı Siyaset ve Dekonyalist Çabalar: Çözümüne Doğru İlk Adım. Osman Köse (Ed.), *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a kadar)* (Cilt II) içinde (985-998). İstanbul: Akdeniz Karpaz Üniversitesi.
- Erengin, P. (2019, Temmuz 12). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Yönetimsel Coğrafyası*. (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Ankara.
- Gazioğlu, A. (2000). *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Son İki Yıl (1958-60) ENOSİS ÇEMBERİNDEN KIBRIS CUMHURİYETİNE Bugünlere Gelmek Kolay Olmadı (3)*. Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (Cyrep).
- Güler, Y. (2004). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Meselesi. *Gazi Üniversitesi Kurşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 101-112.
- Gürdallı, H., & Koldaş, U. (2017). Kıbrıs Cumhuriyeti'nden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin İnşasına Giden Süreçte Lefkoşa'da Mekanın ve Mimarının Siyasi Dönüşümü: 1963-1983. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 748-772. doi:0.7596/taksad.v6i4.1104
- Güzel, Ü. (2002). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (889-905). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Haber Kıbrıs. (2022, Şubat 04). Şehir Plancıları Odası: Mehmetçik İmar Planı'na ne oldu? KKTC.
- Hakeri, B. H. (1993). *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*. Ankara.
- Hill, G. (2016). *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*. N. C. Serbest (Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hook, G. R. (2009). *Britons in Cyprus, 1878-1914*. (Doktora Tezi). The University of Texas at Austin. Erişim Tarihi: 30 Ocak 2022. <https://docplayer.net/46868098-Copyright-by-gail-ruth-hook-2009.html>
- İşcioğlu, D. (2009). KKTC Kentsel Politikası Üzerine Bir Değerlendirme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 149-161.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2012). *Yerinden Yönetim ve Siyaset* (8 Baskı). Ankara: Cem Yayınevi.
- Keleş, R., Mengi, A., Çınar, T., İşcioğlu, D., Zengin, O., Özgül, C., & Sin, T. (2017). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetimlerin Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kıbrıs Gazetesi. (2019, Aralık 09). Baybars açıkladı: Beyarmudu imar planı onaylandı. Lefkoşa, KKTC. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. <https://www.kibrisgazetesi.com/kibris/baybars-acikladi-beyarmudu-imar-plani-onaylandi-h78905.html>
- Kıbrıs Gazetesi. (2021, Eylül 22). Girne Betonlaşıyor. KKTC. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. <https://www.kibrisgazetesi.com/kibris/girne-betonlasiyor-h118642.html>
- Kıbrıs Postası. (2018, Ocak 19). Girne-Çatalköy İmar Planı Tamam. Erişim Tarihi: Şubat 04, 2022 <https://www.kibrispostasi.com/c86-GIRNE/n240512-girnecatalkoy-imar-plani-tamam>
- Kılavuz, N., & Tanık, İ. (2011, Kış). İngiliz İdaresinden Sonra Adada Kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti ve 1960-1963 Arası Gelişmeler. *EKEV Akademi Dergisi*, 15(46), 301-314.
- Kızılyürek, N. (2016). *Bir hınç ve şiddet tarihi Kıbrıs'ta statü kavgası ve etnik çatışma*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KKTC Devlet Planlama Örgütü. (2020). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yerel Yönetimler Raporu*. Lefkoşa: KKTC Başbakanlık Devlet Planlama Örgütü. Erişim Tarihi: 2 Şubat 2022 <https://www.devplan.org/plan-tr.html>
- KKTC İstatistik Kurumu. (2011). *KKTC Nüfus Sayımı, 2011*. Erişim Tarihi: 5 Şubat 2011. [stat.gov.ct.tr: http://www.stat.gov.ct.tr/nufus2011.aspx](http://www.stat.gov.ct.tr/nufus2011.aspx)
- KKTC İstatistik Kurumu. (2020). *İstatistik Yıllığı 2019*. Lefkoşa: İstatistik Kurumu. Erişim Tarihi: 2 Şubat 2022 <http://www.stat.gov.ct.tr/IST-YIL-2019.aspx>
- KKTC Mahkemeler. (1960). *Anayasa*. Erişim Tarihi: 23 Ocak 2022. [mahkemeler.net: https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/anayasa.aspx](https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/anayasa.aspx)
- KKTC Mahkemeler. (1985, Mayıs 5). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası. *Anayasa*. Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. Erişim Tarihi: 31 Ocak 2022. <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/anayasa.aspx>
- KKTC Mahkemeler. (1989, Haziran 30). 55/1989 İmar Yasası. Lefkoşa, KKTC. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>
- KKTC Mahkemeler. (1992). Bölüm 96 Yollar ve Binalar. Lefkoşa, KKTC. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022 <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>

- KKTC Mahkemeler. (1995, Ağustos 13). 51/1995 Belediyeler Yasası. Lefkoşa, KKTC. Erişim Tarihi: 3 Şubat 2022
mahkemeler.net: <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>
- KKTC Mahkemeler. (2007, Temmuz 02). 65/2007 Belediye Personel Yasası. Lefkoşa, KKTC. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>
- KKTC Şehir Planlama Dairesi. (2012, Temmuz). Fasil 96 Yıllar ve Binaları Düzenleme Yasası Tüzüğü. (M. Odası, Dü.)
KKTC. Erişim Tarihi: Şubat 04, 2022. <http://spd.gov.ct.tr/MEVZUAT>
- KKTC Şehir Planlama Dairesi. (2018, Şubat 16). Girne - Çatalköy İmar Planı. KKTC. Erişim Tarihi: 8 Şubat 2022.
<http://spd.gov.ct.tr/G%C4%B0RNE-%C3%87ATALK%C3%96Y-RAPOR>
- KKTC Şehir Planlama Dairesi. (2019). Beyarmudu İmar Planı Karar Raporu. KKTC. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022
<http://spd.gov.ct.tr/BEYARMUDU-%C4%B0MAR-PLANI>
- KKTC Şehir Planlama Dairesi. (tarih yok). Başkent Lefkoşa İmar Planı Raporu. Lefkoşa, KKTC. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. <http://spd.gov.ct.tr/LEFKO%C5%9EA-%C4%B0MAR-PLANI>
- KKTC YSK. (1976, Mayıs 23). KKTC Yüksek Seçim Kurulu Yerel Seçimler. Lefkoşa, KKTC.
- KKTC Yüksek Seçim Kurulu. (2022, Şubat 07). *Yerel Seçimler*. ysk.mahkemeler.net: <http://ysk.mahkemeler.net/index.php/yerel-secimler/>
- Kocaoğlu, P. D. (2017). Konsolosluk Raporlarına Göre 1930'lu Yıllarda Kıbrıslı Türklerin Durumu. Osman Köse (Ed.),
Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a kadar) (Cilt II) içinde (1013-1019). İstanbul: Akdeniz Karpaz Üniversitesi.
- Lefke Belediyesi. (tarih yok). Eski Belediye Başkanları. Lefke, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. Erişim Tarihi: 31 Ocak 2022. <http://www.lefkebelediyesi.com/kurumsal/belediye-baskanlari.html>
- Lefke Belediyesi. (tarih yok). *Lefke'nin Tarihi*. Erişim Tarihi: 31 Ocak 2022. lefkebelediyesi.com: <http://www.lefkebelediyesi.com/lefke-hakk%C4%B1nda/lefke-nin-tarihi.html>
- Mahkemeler. (1998, Haziran 1). *Birleştirilmiş Yasalar - Mülki Yönetim ve Bölümleri Yasası (33/1988 ve 33/1998)*. Erişim Tarihi: 30 Ocak 2022. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Mahkemeler: <https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/elektroks.aspx>
- Markides, D. W. (2001). *Cyprus 1957-1963 From Colonial Conflict to Constitutional Crisis The Key Role of the Municipal Issue*. Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota.
- Mengi, A., & İşcioğlu, D. (2018). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı. A. Mengi, & D. İşcioğlu (Ed.), *Küreselleşme Sürecinde Yerel Hizmet Yerel Siyaset* içinde (1-14). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları: 618 A.Ü.Ernst Reuter İskan ve Şehircilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları 22.
- mikro-makro.net. (2021, Eylül 17). Güney Kıbrıs'ta yerel seçimler 2024'e ertelendir. Erişim Tarihi: 18 Şubat 2022.
<https://mikro-makro.net/guney-kibrista-yerel-secimler-2024e-ertelendi>
- Miroğlu, N. (2019, Temmuz 1). Karanlık Bir Tünele Hapsedilmiş Kent. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. <https://lise.tabella.org/2019/07/01/karanlik-bir-tunele-hapsedilmis-kent/>
- Oktay, T. (2005). Osmanlı Belediye Tarihi Araştırmaları ve Kaynak Malzeme Üzerine Notlar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(6), 257-281.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Postası, K. (2021, Kasım 25). Mağusa, İskele ve Yeniboğaziçi İmar Planı imzalandı. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n401488-magusa-iskele-ve-yenibogazici-imar-plani-imzalandi
- Resmî Gazete. (2018, Şubat 17). İmar Yasası Girne- Çatalköy İmar Planı. KKTC. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. <https://arsiv.basimevi.gov.ct.tr/2018>
- Resmî Gazete. (2021, Kasım 25). Gazimağusa, İskele ve Yeniboğaziçi İmar Planı. Lefkoşa, KKTC. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. <https://basimevi.gov.ct.tr/AR%C5%9E%C4%B0V/2021>
- Sadioğlu, U. (2012). *2000'li Yıllarda Türkiye ve Almanya'da Yaşanan Yerel Yönetimler Reformunun Karşılaştırılması: İl Belediyeleri İçin Bir Model Önerisi*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sadioğlu, U., & Çifci, Y. (2021). Avrupa'da Yerel Yönetimler Reformu Sonrasında Türk Yerel Yönetimleri İçin Bir Tipoloji Belirleme Çalışması. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20(1), 255-292.
- Samani, H. (2018). Tanzimat Döneminde Kıbrıs'ta Modern Belediyeciliğin Başlangıcı ve Lefkoşa Belediyesi. *BELLETEREN*, 82(294), 587-626. doi:10.37879/belleten.2018.587
- Şafaklı, O. V., Şeşen, H., & Evre, B. (2018). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetimlerin İdari, Mali Yapısı ve Denetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Şafaklı, O., & Güray, E. (2004). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) Belediyelerin Mali Yapısı ve Temel Sorunları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 13(2), 47-62.

- Şehir Planlama Dairesi. (2015, Haziran 17). Ülkesel Fiziki Plan. Lefkoşa, KKTC. Şubat 04, 2022 <http://spd.gov.ct.tr/%C3%9CLKESSEL-F%C4%B0Z%C4%B0K-PLANI>
- T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği KEİ Ofisi. (2018). *2017 KKTC Ekonomi Durum Raporu*. Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyükelçiliği, Yerel Yönetimler. Lefkoşa: Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi. Erişim Tarihi: 8 Şubat 2022 <https://kei.gov.tr/dosyalar/category/2017-kktc/13>
- Tekin, H. (2017). Geçmişten Günümüze Kıbrıs Kültür Yaşamı İçinde Lefkoşa Şehrinin Yeri ve Önemi. Osman Köse (Ed.), *Tarihte Kıbrıs (İlkçağlardan 1960'a Kadar)* (Cilt II), içinde (1242-1252). İstanbul: Akdeniz Karpaz Üniversitesi.
- TEPAV. (2012, Haziran). KKTC Yönetimler Arası Yetki Paylaşımı ve Yerel Yönetim Sistemi. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022 <https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/900>
- Tercan, B. (2018). Planlama, plan türleri ve planların kademeli birlikteliği: Türkiye ile KKTC özelinde kurumsal işleyiş ve uygulama sorunları. P. Mengi , & D. İşcioğlu (Düz.), *Küreselleşme Sürecinde Yerel Hizmet Yerel Siyaset* içinde (219-243). Ankara: ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI: 618, A.Ü. ERNST REUTER İSKÂN VE ŞEHİRCİLİK UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI: 22.
- The Cyprus Gazette. (1885). *cypruslibrary*. Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022. http://cypruslibrary.moec.gov.cy:chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http%3A%2F%2Fcypruslibrary.moec.gov.cy%2Fbooks%2FThe_Cyprus_Gazette_1885%2Ffiles%2Fgazette%25201885w.pdf&chunk=true adresinden alındı
- The Cyprus Gazette. (1900, Mart 30). No 658 Friday, 30Th March 1900. *The Cyprus Gazette 1900*. Erişim Tarihi: 31 Ocak 2022. <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/26>
- Tozan, A., & Akın, G. (2009). İngiliz sömürge dönemi ve sömürge sonrası Kuzey Kıbrıs'ta kent ve mimarlık. *İtüdergisi*, 8(2), 57-68.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2005, Ocak 01). TÜRK LİRASI İLE YENİ TÜRK LİRASI ARASINDAKİ DEĞİŞİM ORANI NEDİR? Erişim Tarihi: 7 Şubat 2022. https://www3.tcmb.gov.tr/ytlkampanya/Degisim_oranlari.php
- Yeni Düzen Gazetesi. (2021, Ekim 7). Çadır eylemi amacına ulaştı: Mehmetçik'e İmar Planı için adım atıldı.

Kaynak: Haber Kıbrıs

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KIBRIS TÜRK EĞİTİM SİSTEMİ'NİN GELİŞİMİ

Hale ERDEN*

ÖZET

Kıbrıs, Akdeniz'de bir ada olarak önemli siyasi ve toplumsal olaylara şahitlik yapmıştır. Türklerin 1571 yılında Ada'yı fethi ile başlayan Türk hâkimiyetinin etkisi günümüzde de devam etmektedir. Bu etki, günümüzde tüm kurumları ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Bu çalışma ile Kıbrıs Türk eğitim sisteminin Osmanlı döneminden günümüze geçirdiği aşamalar ve gelişmeler doküman incelemesine dayalı olarak belirlenmiştir. Çalışma sonucunda; Ada'da Kıbrıs Türk eğitim kurumlarının Osmanlı eğitim kurumları ile aynı yapı ve amaca dönük olduğu, İngiliz sömürge döneminde kolonyal anlayışın egemen olduğu ve Kıbrıslı Türkleri anavatandan uzaklaştırma çabasının olduğu, Kıbrıs Cumhuriyeti dönemi eğitimin cemaatlerin yönetimine bırakılması ile kendi hâkimiyetinin başladığı ve Türkiye ile yapısal yakınlaşmaların olduğu, Kıbrıs Federe Devleti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti dönemi millî eğitim yasasının uyumluluk ilkesi gereği bu ilişkinin kuvvetli bir şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Ada'da Kıbrıs Türk eğitimi önemli gelişmeler kat etmiştir. Özellikle yükseköğretimde geline aşama göz kamaştırıcı niteliktedir. Yükseköğretimde gelişimin sürdürülebilirliği için akreditasyon ve kalite önemlidir.

Anahtar Sözcükler: *Kıbrıs Türk Eğitim Sistemi, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim*

* Doç. Dr., Uluslararası Final Üniversitesi. e-posta: hale.erden@final.edu.tr

Kıbrıs Adası, Doğu Akdeniz Havzası'nda yer almaktadır. Kıbrıs, Sicilya ve Sardinya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır (Koday, 1995: 17). Ada, jeopolitik ve jeostratejik açıdan Akdeniz'de önemli bir yere sahiptir. Ada'nın Türkler tarafından fethi Osmanlı Sultanı II. Selim zamanında gerçekleşir. 1570 yılının baharında başlayan sefer en son Mağusa Kalesi'nin alınmasıyla 1 Ağustos 1571'de tamamlanır (Satan, 2004: 55).

Fetihten sonra "Beylerbeylik" statüsünde yönetilen Ada'ya, iskân siyaseti gereği Türk nüfusu yerleştirilmiştir. Kıbrıs'ta artan Müslüman Türk nüfusunun ihtiyaçları için gerekli olan kurumlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun için öncelikle Müslümanların sosyal, kültürel ve dinî yönden gelişmesine katkı sağlayan mescitler, camiler, mektepler, medreseler, tekke ve zaviyeler inşa edilmiştir (Turgut, 2018). Mektepler, medreseler Osmanlı örgün eğitim kurumlarıdır. Mescitler, camiler, tekke ve zaviyeler Osmanlı yaygın eğitim kurumlarıdır (Akyüz, 2008). Fetihle birlikte Ada'da Kıbrıs Türk eğitimi oluşmaya başlamış ve günümüzde de varlığını devam ettirmektedir.

Kıbrıs Türk eğitimi günümüze kadar Cicioğlu'na göre (1989) beş ana döneme ayrılmaktadır. Bunlar:

1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi (1571-1878)
2. İngiliz Sömürge Dönemi (1878-1960)
3. Kıbrıs Cumhuriyeti ve Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Dönemi (1960-1975)
4. Kıbrıs Türk Federe Devleti Dönemi (1975-1983)
5. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dönemi (1983'ten itibaren günümüze)

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fethiyle Ada'ya yerleşen Türkler, Osmanlı eğitim sistemini burada da uygulamışlardır. Ada'nın İngilizlere kiralınması ve sonrasında İngilizlerin Kıbrıs'ı ilhak etmesiyle başlayan süreçte eğitim alanında önemli değişimler ve sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Sonrasında Kıbrıs Cumhuriyeti denemesi yeni değişimleri beraberinde getirmiştir. Günümüz KKTC'sinin eğitim sistemi bugün için önemli gelişmeler katetmiştir. Dünyanın çok farklı ülkelerine yükseköğrenim için öğrenci gönderebilen ve üniversiteleri ile dünyanın farklı ülkelerinden öğrenci alabilen bir yapıya dönüşmüştür.

Bu araştırmanın temel amacı Kıbrıs'ın fethiyle başlayan ve günümüze kadar olan süreçte Ada eğitiminin geçirdiği evreleri ve eğitim adına yapılanları daha bütüncül olarak belirleyerek tarihî perspektifte sunmaktır. Bu çalışmada 1571'den günümüze kadar geçen eğitim süreci incelenmiştir. Bir önceki dönemin sonraki dönemler üzerindeki etkisi incelenerek günümüz Kıbrıs Türk eğitimine giden süreç belirlenmeye çalışılmıştır. Günümüzde KKTC eğitim sisteminde bakanlık örgütünün nasıl yapılacağı, okul sistemi ve işleyişinin nasıl yürütüleceği konusunu belirlemek de bu çalışmanın amaçları arasındadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesine bağlı kalınarak yapılmıştır. Doküman incelemesi yöntemi genellikle tarihsel araştırmalarda kullanılmaktadır. Doküman incelemesinde olgu veya olgularla ilgili bilgi içeren yazılı kaynaklar analiz edilir. Bu teknik ile elde edilen sonuçlar içerik analizleri yapılarak betimlenmektedir (Yıldırım, Şimşek, 2008). Araştırma, Cicioğlu'nun ana dönemleri eğitim yönetimi ve karar alma yapısında gelişim ve okul sisteminde yaşanan gelişim olarak iki ana sınıflama yapısı içinde değerlendirilmiştir. Okul sisteminde yaşanan değişimlerin içinde okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim alanında yaşanan gelişme ve değişimler yer almaktadır. Araştırma gerçekleştirilirken İngiliz eğitim raporları, dönemin istatistikî bilgilerinin yayınlandığı Blue Book'lar, çıkarılan yasalar, arşiv belgeleri, dönemin önemli kitapları, sonrasında yayınlanan tezler ve makaleler incelenerek kapsamlı değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

16.1. EĞİTİMİN YÖNETİM VE KARAR ALMA YAPISINDA GELİŞİMİ

Bu başlık altında merkezî düzeyde eğitim yönetiminin nasıl olduğu, yasal düzenlemeler ve karar alma süreçlerinin Osmanlı İmparatorluğu, İngiliz Sömürge, Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi, Kıbrıs Türk Federe Devleti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Dönemlerinde nasıl olduğu, yasal düzenlemeler, örgütsel değişimler ışığında tartışılacaktır.

16.1.1. Osmanlı Dönemi Eğitimin Yönetimi

Ada'da Osmanlı dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs Adası'nı 1571 yılında fethetmesi ile başlayan ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile sona eren dönemdir. Yaklaşık üç yüz yıllık Türk hâkimiyeti söz konusudur. Bu dönem eğitim sisteminin ana özelliklerini; Osmanlı'daki eğitim sisteminin burada da uygulanmaya başlanması, dinî ağırlıklı olması ve Osmanlı eğitim sisteminde yaşanan yenilik hareketlerinden etkilenmesi (Özkul, Tufan, Özsezer, 2017; Süha, 1971) olarak söyleyebiliriz. Kıbrıs'ta fetihten sonra Müslüman tebaa için Osmanlı dönemi eğitim kurumları olan Sıbyan Okulları ve Medreseler kuruldu.

Fatih Kanunnamesi'ne göre Şeyhülislam ulemanın reisidir. Bu ifadeden, Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretimle ilgili en yüksek makamın Şeyhülislam olduğunu anlaşılmaktadır. Şeyhülislam eğitimle ilgili olarak müderrisleri tayin ve azleder, medreselerin bakımı ve düzeni ile ilgilenirdi. Ancak ülkenin her köşesine dağılmış çeşitli düzeylerdeki medreselerin kendi vakıfları vardı. Taşrada medreselerin yönetiminde müftü, kadı, müderris ve mütevellinin yetkileri bulunmaktaydı. Sıbyan mekteplerinin yönetiminde de müftü, kadı ve mektebin hocası yetkilidir. Vakıf yoluyla sıbyan mektebi kurulduysa mütevellinin de yetkisi bulunmaktaydı (Akyüz, 2008). Kıbrıs'ta Osmanlı idaresi tarafından dinî anlayış esaslarına göre oluşturulan eğitim teşkilatı, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim yönetiminde yeni bir örgütlenmeye gidilerek Maarif-i Umumiye Nezareti (Eğitim Bakanlığı) açılmıştır. Ankarada yaşanan bu değişiklikler Kıbrıs'a da yansımıştır. Evkafın, eğitimin yönetiminde etkin bir rolünün olduğunu görmekteyiz.

19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti genel politika olarak tebaasının eğitimini hayır işi olarak değerlendirdiğinden eğitim konusunda herhangi bir maddi yükümlülük altına girmemişti. Padişahlar, devlet yöneticileri ve zenginler, vakıflar kurarak bu işleri yüklenmekteydi. Vakıflar tarafından öğretmenlerin maaşları hademe ücretleri vb. harcamaları finanse edilmekteydi. Yapılan harcamalar devletin görevlendirdiği kadılar aracılığıyla tescil edilmekteydi. Vakıfların idaresinde herhangi bir usulsüzlük meydana gelirse kadılar aracılığıyla duruma müdahale edilirdi. Bu durumlar haricinde devlet, Müslüman veya gayrimüslimlerin bu tip müesseselerine müdahale etmezdi (Süha, 1971).

Hristiyan tebaanın eğitiminde iki dönem görülmektedir. Bunlar; 1571-1754 ve 1754-1878 dönemleridir. İlk dönemde örgütlü bir eğitim sistemi yoktur. Sadece din adamları manastırlarda ilkel bir eğitim almaktadır. Buna karşılık, çok az sayıda meslekten olmayan kişi aynı ayrıcalığa sahiptir. İkinci dönemse ve özellikle Kıbrıs'ta Ortodoks Hristiyan Piskoposlar Başpiskoposu tarafından yönetilen ilk meclisin görüldüğü 1830'dan sonra, Kilise okullarının kurulduğu ve yönetimde kilisenin kilit bir rol üstlendiği dönemdir (Eurydice, 2010).

16.1.2. İngiliz Sömürge Dönemi Eğitimin Yönetimi

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası düzenlenen Berlin Kongresi'nde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni desteklemesi karşılığında egemenlik hakkı Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere Kıbrıs'ın yönetimi 4 Haziran 1878 yılında geçici olarak İngiltere'ye bırakılmıştır. Ada'nın yönetiminde hâkim millet konumunda bulunan Müslüman halkın Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak haklarının korunmasına karar verilmiştir (Akgün, 2014). Yine bu anlaşmanın ek II. maddesinde "Adadaki camilere, okullara, mezarlıklara ve diğer dini kurumlara ait mal, arazi ve bağışları, İngilizlerce atanacak bir delege ile birlikte yönetmek için Osmanlı Evkaf idaresince Kıbrıs'ta oturan Müslüman bir kişi atanacaktır." (Aydoğdu, 2005: 6) ibaresi yer almaktadır. Bu madde Evkaf'ın eğitimdeki rolünü artırmıştır.

İngilizler, Ada'da tüm eğitim hizmetlerini yürütecek bir Maarif Müdürlüğü kurdu. İngiliz işgali ile 1880 yılında Rev. J. Spencer, Ada'da eğitimden sorumlu başmüfettiş olarak atandı. İngilizler de

Osmanlı dönemindeki gibi Müslüman ve gayrimüslim eğitimini birbirinden ayrı tutarak farklı eğitim encümenlikleri çatısı altında örgütledi (Özkul, Özsezer, Tufan, 2017). İlk Maarif Encümeni, 29 Mart 1884'te Lefkoşa'da seçimle kuruldu. 1895 Maarif Kanunu ile Türk toplumunun eğitimle ilgili Maarif Encümeni, Kaza Maarif Encümeni ve Köy Komisyonları olmak üzere birimleri kuruldu. Behçet (1969), bu kanuna göre okulu olan köylerde vergi veren ve 18 yaşını dolduran erkeklerin her yıl Köy Komisyonları'nı, Köy Komisyonları'nın iki yılda bir Kaza Maarif Encümeni'ni, Kaza Maarif Encümeni'nin kendi bölgesi Maarif Encümeni Başkanı tarafından seçildiğini belirtmektedir. Yine 1896-97 yıllarında toplanan Maarif Encümeni, ilkokulların üzerindeki okulları yönetmekle ilgili "Tali Okullar İdari Heyeti"ni kurdu. Alınan kararlar, İngiliz yönetiminin kanunlarının kendilerine verdiği yetkiler çerçevesinde yapılmaktaydı (Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu, 1949).

Ancak I. Dünya Savaşı'nda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girmesi üzerine İngiltere, Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak ettiğini açıklamıştır (Uçarol, 2010: 952). Bu aşamadan sonra Evkaf'ın yetkilerinin kısıtlanmaya başladığını görmekteyiz. Kıbrıs'ın Lozan Antlaşması ile hukuken Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dışında kaldığının kabul edilmesinden sonra da Ada, 10 Mart 1925'te İngiltere tarafından İngiliz toprağı olduğu kabul edilerek Taç (Kraliyet) Kolonisi ilan edilmiştir (Soysal, 200: 99-100). Hill (2015), Kıbrıs'ın 1914'e kadar Osmanlı toprağı sayılacak olsa da 1880 yılından itibaren fiilen kraliyet sömürgesi olarak ilan edildiğini; ancak 1925'ten sonra resmen kraliyet sömürgesi olduğunu belirtir. İngilizler diğer sömürgelerinde olduğu gibi Ada'nın yönetimini yüksek komiserlik yerine valilik makamı ile sağlamışlardır (Gazioğlu, 1960: 17). 1914'te işgalden sonra, 1920'ye kadar eğitimin mevcut durumunda bir değişiklik yapılmadı. Ancak Ada yönetiminde yapılan bu siyasal değişiklikler, eğitim yönetiminin yapısal olarak değişimini de beraberinde getirmiştir. Eğitimde daha merkezîyetçi bir yönetim yapılanmasının ortaya çıktığını görmekteyiz.

İngiliz idaresi, 1905, 1920 ve 1927 yıllarında çıkarttığı yasalarla, Kıbrıs'ta Türklere ait ortaöğretim kurumlarının yönetimiyle görevli Tedrisat-ı Taliye-i İslâmiye Komisyonu'nun yapısıyla da ilgili düzenlemelerde bulunmuştur. 1927 yılında yapılan düzenlemeye göre, Komisyonun İdare heyeti; Kıbrıs Müftüsü, Evkaf Murahhasları, Kavanin Meclisi'nin seçilmiş İslam üyeleri, Türk cemaatinden her iki yılda bir seçecekleri üç kişi ile vali tarafından tayin olunacak ve onun belirlediği süre dahilinde görevde kalacak bir üyeden oluşmaktaydı.

İngiliz sömürge döneminde eğitimle ilgili çıkarılan önemli yasaların içeriği şu şekildedir: 1895 Eğitim Yasası, köy komisyonları ve kaza komisyonlarının seçimi, yapısı ve yetkilerini düzenlemektedir. 1905 eğitim yasası eğitim yönetiminde üç kuvvetin olduğunu ve bunların a) Kıbrıs Maarif Encümeni, b) Kaza Maarif Encümeni ve c) Köy Komisyonları olduğunu belirtir. Yine bu yasa ile öğretmen nitelikleri ve öğretmenlerin hangi kaynaktan olacakları belirtilmektedir (Behçet, 1969). 16 Eylül 1920 İlkokul Eğitimi Yasası ile Kıbrıs Türk eğitiminin en üst karar organı olan Kıbrıs Türk Maarif Encümeni'nin pek çok kararı Yüksek Komiser'in onayına bağlandı. Türk Maarif Encümeni, müfredat, dersler, kitaplar, okul araç-gereçleri ve tatiller gibi konularda hâlâ düzenleme yapma yetkisine sahipti. Ancak açılacak okullar, öğretmenlerin tayini, öğretmen isimlerinin belirlenmesi, atanacak öğretmenlerin sınıflandırılması, görevi kötüye kullanma, ihmal ve verimsizlik gibi durumlarda öğretmenlerin görevine son verme, öğretmeni işten çıkarma gibi konularda tek başına karar alma yetkisi Encümen'in elinden alındı. Türk Maarif Encümeni'nin görevi, bu konularda Yüksek Komiser'e, yalnızca tavsiyede bulunmakla sınırlandırıldı (Elementary Education Law, 1920). 1929 Eğitim Yasası ile Ada'daki tüm öğretmenlerin tayin, terfi ve cezalandırılması doğrudan valinin kontrolüne verildi. Maarif Kalemî genel bütçeden karşılanmaya başladı. Türklerin inşaat, tamirat ve sair okul ihtiyaçları için Education B sandığı ve Rumlar için Education A sandığı uygulaması devam etti. Türk ilkokulları için 1920-1927 tarihli İlköğretim Yasaları ile oluşan maarif sandığı mal varlığı ve gelirleri bu sandığı oluşturmaktaydı (Elementary Education Law, 1929). 1956-1957 Maarif Dairesi raporunda Education B sandığı gelirlerinde eğitim vergisinin, merkezî bütçeden yardımın olduğu görülmektedir. Okulların öğretmen maaşları dışındaki giderleri köy komisyonlarına bu bütçeden aktarılan kaynak ile yapılmaktadı (Tudhope, 1956). 1933-1935 Eğitim Yasaları ile ilkokul müfredatını belirleme yetkisi, Maarif Dairesi'ne verildi. İlkokullar

6 yıla çıkarıldı. Rüştiyeler kapatıldı. 1935-1936 öğretim yılından itibaren ilkokullarda kitapsız ders uygulamasına geçildi. Ayrı olan kız ve erkek ilkokulları karma yapıldı. Öğretmenlerden ordinary ve distinction sınavlarını geçmeleri istendi. Başöğretmenlik bu sınavı geçene verildi. Bu sınavları geçemeyenlerin işten çıkarılması söz konusu oldu. 1935-1936 Eğitim Yasaları ile Türk Lisesi ve Viktorya Tali Kız Okulu, Valinin tayin ettiği "Tali Okullar İdaresi" tarafından yönetilmeye devam edecekti. 1945 Eğitim Yasası'na göre, 14 yaşını bitiren ilkokul öğrencileri, ilkokula devam edemez hükmü getirildi. İlkokula başlama yaşı okul açılmadan bir ay önce ve okul açıldıktan bir ay sonra olmak üzere 6 yaşını doldurmuş olma ile sınırlandırıldı. 1949 Eğitim Yasası'na göre, evlenen kadın öğretmenlerin kadroda kalmalarına izin verildi. 1950-1952 Yasaları ile 8 Türk ortaokulu, amme yardımı alan tali okullar listesine girdi. Köy okullarına öğrenci başına okulun yıllık masrafına katkıda bulunuldu. Tali okulların yönetimi için ayrı komisyon üyelikleri tayin edildi ve bunlar Lefkoşa Tali Okullar Komisyonu'na bağlandı. 1953 Eğitim Yasası'na göre anaokulları ile özel ilkokullar Eğitim Dairesi'nin kontrolü altına alındı. 1956 Eğitim Yasası'na göre her kazada Maarif Müdürlüğü kuruldu (Behçet, 1969).

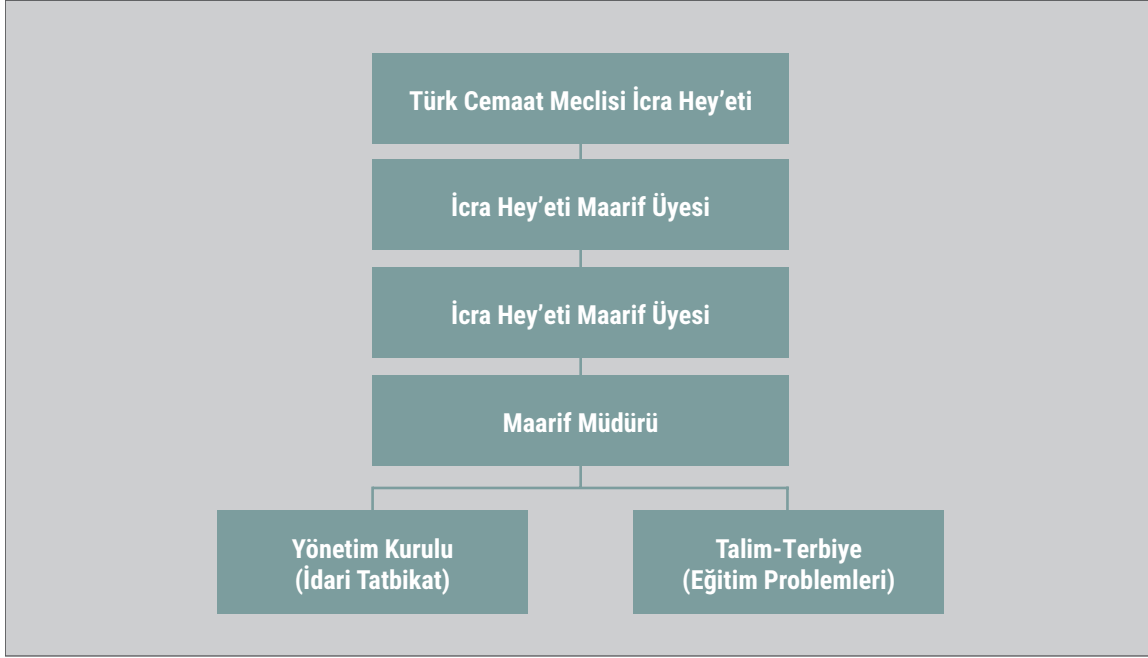
1929 Maarif Kanunu ile hükümet eğitimde tam merkezîyetçi bir yapıya geçti. Ada'daki her dinden öğretmenin tayin, azletme, terfi, cezalandırma yetkisi tamamen valiye verildi. Yalnız okul kitaplarını seçme hakkı cemaatlara bırakıldı. Bundan dolayı okul kitapları, 1935 Maarif Kanunu'na kadar Türk Encümeni tarafından Türkiye'den getirildi. 1935 Maarif Kanunu ile Kıbrıs eğitiminde tam merkezîyetçilik sağlandı (Atalay, 2003). 1935 yasası ile İslam Tali Okul İdare Heyeti üye sayısı üçe indirildi. Türk Evkaf Delegatesi, başkan yapıldı. Diğer iki üye, Maarif Müdürü ile hükümetin atadığı bir Müslümandı. Böylelikle Tali Okul İdare Heyeti temsil yeteneğini kaybetti. Bütün bunlara rağmen Coşar (1987), 15 Ağustos 1928'de «Kıbrıs Türk Muallim Cemiyeti»nin Türk alfabesinin uygulanmasını istediğini ve 1 Eylül 1929'dan itibaren Kıbrıs Türk ilkokullarında Türk harfleri ile yazılmış kitapların okutulmaya başlandığını belirtmektedir.

Maarif Encümenliği'nin ilk toplantısı Yüksek Komiser Sir R. Biddulp başkanlığında yapıldı. Bundan sonra 1929 yılına kadar yapılan toplantılara Yüksek Komiser adına baş müsteşar katılmıştır. 1929 yılından 1958 yılına kadar encümen başkanlığını İngiliz Maarif Müdürleri yapmıştır (Şahin, 1997).

1956-57 ders yılı Maarif Dairesi raporuna göre, merkezî daire yeniden yapılandırıldı ve idari işler ile teftiş birbirinden ayrıldı. Daire ilk ve tali eğitim olarak da ikiye ayrıldı. Yine ders yılı başlangıcında adem-i merkezîyetçilik gereği Lefkoşa, Limasol, Mağusa, Larnaka ve Baf'da Kaza Maarif Daireleri kuruldu. Kaza Maarif Daireleri'nin memurları; Kaza Maarif mesul memuru (Deniz aşırı ve Kıbrıslı olmayan bir kişi), bir Kıbrıslı Rum ilkokullar müfettiş muavini, bir Kıbrıslı Türk ilkokullar müfettiş muavini, bir okul binaları müfettişi, bir Kıbrıslı Rum kâtip ve bir Kıbrıslı Türk kâtipdir. Kaza Maarif mesul memuru, okullara öğretmen tedarik etmek, mali işler ve yapı işleri ile görevlidir (Tudhope, 1956).

16.1.3. Kıbrıs Cumhuriyeti ve Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Dönemi Eğitimin Yönetimi

Bu dönem, 1960-1975 yılları arasında kapsamaktadır. 9 Haziran 1959'da İngiliz yönetimi; Türk eğitim kurumlarını, Türk toplumu adına devretmiştir. 19 Şubat 1959 yılında Londra'da Türkiye-Yunanistan-İngiltere ve Kıbrıs'taki iki toplumun liderleri arasında imzalanan Garanti ve İttifak Antlaşmalarıyla, Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş, 16 Ağustos 1960 yılında ise bağımsızlığını ilan etmiştir. 1960 Anayasası'nın 87. maddesi de eğitim sorumluluğunu, Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum Cemaat Meclislerinin yönetimine vermiştir. 1963-1970'e kadar Eğitim, Kültür ve Öğretim İşleri Üyesi Şemsi Kazım iken 1970-1973 arası bu görevi Ali Süha yapmıştır. Artık okulların yönetiminden Türk Maarif Müdürü sorumludur.

Şekil 16.1. Türk Cemaat Meclisi Dönemi Eğitimin Müdürlüğü Yapısı

Türk Cemaati, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, 82 yıl aradan sonra kendi eğitim öğretim sistemini yönetmeye başlamıştır. 1 Ocak 1961'den itibaren yeni bir yapılanmaya girilmiştir. Bu yapının örgütlenme biçimi Şekil 16.1'de yer almaktadır.

20 Temmuz 1974 Barış Harekâtı'nın ardından 1 Ekim 1974 tarihinde kurulan Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi, 28 Aralık 1967 tarihinde kurulan Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi veya daha sonraki adı ile Kıbrıs Türk Yönetimi'nin yerini almıştır. Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi'nin geçici yönetimdeki gibi kendi meclisi ve yargı sistemi bulunmaktaydı. Kıbrıs Türk Federe Devleti de 13 Şubat 1975'te Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi Meclisi'nde oy birliği ile kabul edilip ilan edildi.

Bu dönem artık bakanlıkların olduğu dönemdir. İlk kez Millî Eğitim Bakanlığı bu dönem kullanılmaya başlanmıştır. Orhan Zihni Bilgehan, 12 Mart 1973'te Eğitim ve Öğretim İşleri görevini devralmış ve 26 Ağustos 1974'te Federe Devlet'in ilk Millî Eğitim Bakanı olmuştur. Bu görevi Dr. Derviş Eroğlu'nun Eğitim, Öğrenim ve Kültür İşleri Bakanlığı dönemine kadar sürdürmüştür (Tablo 16.1).

20-25 Ekim 1975 yılında I. Millî Eğitim Şûrası, Lefkoşa'da gerçekleştirilen ilk millî eğitim şurasıdır. Bu şuranın 4 temel tartışma konusu bulunmaktadır. Bunlar: 1. 1974 Barış Harekâtı'ndan sonra kurulan Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin (KTFD) sosyal ve ekonomik kalkınmasına cevap verebilecek bir eğitim sistemi kurabilmek. 2. Eğitim sistemini bir bütün olarak gözen geçirip genel ve özel sorunlara çözüm yolları aramak. 3. Eğitim sisteminde gerçekleştirilmesi gereken değişiklikleri saptamak. 4. Kamuoyunun tümünü yansıtacak ortak kararları yetkili kurullarından geçirerek bir eğitim temel yasası çıkarmak. I. Millî Eğitim Şûrası sonucu; Kıbrıs Türk eğitim sisteminin temelini Türkiye eğitim sistemi ile uyumluluğunu sağlayacak amaç ve ilkelerin konması, yöneltmeyi sağlayacak rehberlik örgütünün kurulması, yatay geçişlere yer veren bir esnekliğin sağlanması, okul öncesi eğitimin bir yılının temel eğitim bünyesine alınarak yaygınlaştırılması, temel eğitimin 6-15 yaş çocuklar için zorunlu ve parasız, ortaöğretimin isteğe bağlı olması, mesleki eğitime ağırlık verilmesi, ortak, özel ve seçmeli üç ders grubuna dayalı yeni bir sistemin oluşturulması, ders geçme ve kredi sistemine dayalı objektif değerlendirmenin benimsenmesi, çocuğa öncelik veren felsefenin benimsenmesi, sürekli eğitime dayalı örgün ve yaygın eğitim ilişkisinin kurulması kararları alınmıştır (Sarpten, 2020).

Tablo 16.1. Kıbrıs Türk Federe Devleti Dönemi Eğitim Bakanları

Sıra	Bakanların Adı ve Soyadı	Bakanlığın Adı	Tarih
1	Ahmet Atamsoy	Eğitim, Gençlik, Kültür ve Spor	15.03.1982-13.12.1983
2	Hakkı Atun	Eğitim, Kültür ve Gençlik	04.08.1981-15.03.1982
3	Kubilay Çaydamalı	Eğitim, Kültür ve Gençlik	12.12.1978-04.08.1981
4	Kenan Atakol	Eğitim ve Kültür	07.07.1977-12.12.1978
5	Dr. Derviş Eroğlu	Eğitim, Öğrenim ve Kültür İşleri	05.07.1976-07.07.1977
6	Orhan Zihni Bilgehan	Milli Eğitim	26.08.1974-05.07.1976

Kaynak: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı.

Aziz (1978), I. Milli Eğitim Şûrasında alınan kararların uygulanmasına için 5 pilot köy seçilerek başlandığını ve kararlardan önemli gördüklerini aşağıda belirtmektedir:

1. Zorunlu öğrenim süresi, "Temel okullar" adı ile 5 yıl ilköğrenim, 3 yıl ortaöğrenim olmak üzere 8 yıla çıkarılmakta ve bunlar I. kademe 5 yıl, II. kademe 3 yıl olarak ayrılmaktadır.

2. Öğrenime merkezietçi bir düzen getirilmektedir. Bina ve araç gereç olanakları iyi olan yerlerde okulların açılması ve özellikle fazla verimli olmayan küçük kırsal yerleşim yerlerindeki ilkokulların daha merkezî, birkaç köyün yararlanacağı yerlere götürülmesi.

3. Köy okullarının birleşmesi ile öğrencilerin meydana gelecek harcamalarını Kıbrıs Türk Maarif Dairesi'nin üstlenmesi.

16.1.4 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Eğitim Yönetimi

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), 15 Kasım 1983'te Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisini tarafından oy birliği ile ilan edilmiştir. KKTC'nin ilanından sonra eğitim sisteminin yapısını belirleyen yasal düzenlemelerin yapıldığını görmekteyiz.

Bu yasalar: 1985 yılında Öğretmenler Yasası, 1986 yılında Milli Eğitim Yasası, 1986 Doğu Akdeniz Üniversitesi Kuruluş Yasası, 1988 Çıraklık ve Meslek Eğitimi Yasası, 1989'da Milli Eğitim Bakanlığı Daireleri'nin Kuruluş Yasaları (Genel Orta Öğretim, İlköğretim ve Meslekî-Teknik Öğretim Daireleri), 1990 Yükseköğrenim ve Dış İlişkiler Dairesi, 1993 Eğitim ve Ortaklar Hizmetler Dairesi, 1993 Yüksek Öğretim Kurumları Kuruluş, Görev Denetleme ve Akreditasyon Yasası, 1999 Beden Eğitimi ve Spor Yasası, 2000 Talim ve Terbiye Dairesi, 2000 Atatürk Öğretmen Akademisi Kuruluş Yasası, 2005 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yükseköğretim Yasası ve 2006 Milli Eğitim Denetleme, Değerlendirme ve Yönlendirme Kurulu Yasası'dır.

16.2. EĞİTİM SİSTEMİNİN AMAÇ VE POLİTİKALARI

Kıbrıs Türk Milli Eğitimi'nin genel amacı ve okul sistemi Milli Eğitim Yasası ile belirlenmiştir. Bu yasa, 11 Haziran 1986 tarihli ve 51 sayılı resmî gazetede kabul edilmiştir. Bu yasa daha sonra 1987, 1992, 2002 ve 2006 yıllarında dört kez değişikliğe uğramıştır. Bu yasaya göre Kıbrıs Türk Milli Eğitimi'nin genel amacı, Kıbrıs Türk toplumunun tüm bireylerini, aşağıdaki fıkralarda öngörülen esaslar çerçevesinde yetiştirmektir (Milli Eğitim Yasası, 1986);

1. Atatürk ilke ve devrimleri ile yurttaşlar arasında bir fikir ve duygu ortaklığını amaçlayan, çağdaşlaşmayı hedefleyen ve Türk milletini milli bilince vardırın Atatürk milliyetçiliğine, demokrasi, sosyal adalet ve hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlı, bunları koruyan ve geliştiren yurttaşlar olarak yetiştirmek;
2. Kıbrıs Türk toplumunun, var olma mücadelesinin özünde yatan gerçekleri bilen, mücadele tarihinin bilincine varan ve bu mücadeleye inançla bağlanan, manevi ve kültürel değerlerini koruyan ve geliştiren, yurdunu ve toplumunu seven, Anayurdu Türkiye'ye, Türk ulusuna, öz

yurduna, toplumuna ve ailesine güçlü bağlarla bağlı, yurduna, toplumuna, laik devletine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bu bilinç ve nitelikleri sürekli davranışa dönüştürebilen, barışçı ancak haklarını korumasını bilen yurttaşlar olarak yetiştirmek;

3. Beden, zihin, ahlak ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı biçimde gelişmiş sağlam bir kişiliğe ve karaktere, bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insanı seven, insana ve insan haklarına saygılı girişime değer veren, toplumuna karşı sorumluluk duyan, her yönüyle gelişmiş, toplum ekonomisine katkıda bulunan, toplum çıkarlarını kendi çıkarlarının üstünde tutan ve kendi mutluluğunu toplumun refah ve mutluluğunda gören, toplumun varlığını ve devletini özenle koruyan, gelişmesine çalışan ve onu her türlü tehlikeye karşı savunan ve sonuna kadar direnen, cesur, kişilikli, yapıcı, yaratıcı ve verimli yurttaşlar olarak yetiştirmek;
4. İlgi ve yeteneklerini değerlendirmek ve ortaya çıkarıp geliştirmek suretiyle, gerekli bilgi ve becerilerle donatmak; onlara birlikte ve dayanışma ile iş görme alışkanlıklarını kazandırmak; onları bu yolla hayata hazırlamak ve onların, kendilerini ve ailelerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğu ile kalkınmasına katkıda bulunacak bir mesleğe sahip olmalarını sağlamak; böylece, bir yandan yurdunda refah ve mutluluğu artırmak; diğer yandan, toplumsal birlik ve bütünlük içinde ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı destekleyip hızlandıran; toplumunu ve ulusunu, çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı ve seçkin bir ortağı yapmak isteyen ve bu istek doğrultusunda sürekli çaba gösteren yurttaşlar olarak yetiştirmek.

Milli Eğitim Yasasına göre Kıbrıs Türk Milli Eğitimi'ni şekillendiren 18 temel ilke bulunmaktadır. Bu temel ilkeler aşağıda yer almaktadır (Milli Eğitim Yasası, 1986):

1. Genellik ve Eşitlik
2. Toplumun Gereksinimleri ve Bireyin Yetenekleri
3. Yöneltilme, Yetiştirme ve Başarı
4. Zorunlu Eğitim ve Öğretim Hakkı
5. Fırsat ve Olanak Eşitliği
6. Süreklilik
7. Her Yerde Eğitim
8. Karma Eğitim
9. Bilimsellik ve Çevrecilik
10. Planlılık
11. Atatürk İlke ve Devrimleri ile Atatürk Milliyetçiliği
12. Ulusal Ahlak ve Kültürün Geliştirilmesi
13. Türk Dili ve Yabancı Dil Öğretimi
14. Laiklik ve Din Kültürü Eğitimi
15. Demokrasi Bilincinin Geliştirilmesi
16. Okul ile Ailenin İş Birliği
17. Uyumluluk
18. Eğitim Etkinliklerinin Yürütülmesi

Uyumluluk ilkesi, Kıbrıs Türk milli eğitim kurumlarında uygulanan öğretim programları ile Türkiye'deki özdeş eğitim kurumlarında uygulanan öğretim programları arasında Kıbrıs Türk toplumunun gereksinimleri de gözetilmek koşuluyla uyum sağlanmasını düzenlemektedir.

16.2.1 Millî Eğitim Şûraları

Kıbrıs Türk toplumunu geleceğe taşıyacak eğitim sistemini yeniden yapılandırmaya yönelik olarak, bugünün ihtiyaç ve koşullarına göre eğitimde yaşanması gereken dönüşümleri hayata geçirecek yol haritasını belirlemek, eğitim öğretim konularında izlenecek temel politikaların kararlaştırılması ve uygulamaya konmasıyla ilgili önlemleri saptamak amacı ile Kıbrıs Türk Federe Devleti döneminde ilki

16.2.3. Bakanlık Örgütü Süreç Boyutu

Ulusal düzeyde eğitim sisteminin işleyişinden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası ve KKTC Milli Eğitim Yasası'nın 69. Maddesi gereği Eğitim Bakanı sorumludur. Tablo 2'de KKTC dönemi eğitim bakanlarının adları, bakanlığın tam adı ve görev süreleri yer almaktadır. Tabloya göre bakanların çok sık değiştiği görülebilmektedir. Yönetimde istikrarı sağlama ve eğitimde gelişim açısından bu durum oldukça sorunlu görünmektedir.

Tablo 16.2. KKTC Eğitim Bakanları, Bakanlığın Tam Adı ve Görev Tarihleri

Sıra	Bakanların Adı ve Soyadı	Bakanlığın Adı	Tarih
1	Nazım Çavuşoğlu	Milli Eğitim ve Kültür	22.05.2019-22.10.2020
2	Cemal Gürsel Özyiğit	Milli Eğitim ve Kültür	02.02.2018-22.05.2019
3	Dr. Özdemir Berova	Milli Eğitim ve Kültür	16.04.2016-02.02.2018
4	Kemal Dürüst	Milli Eğitim	15.07.2015-16.04.2016
5	Dr. Özdemir Berova	Milli Eğitim	24.09.2013-15.07.2015
6	Dr. Mustafa Arabacıoğlu	Milli Eğitim	31.08.2013-24.09.2013
7	Asım İdris	Milli Eğitim, Gençlik ve Spor	13.06.2013-31.08.2013
8	Mutlu Atasayan	Milli Eğitim, Gençlik ve Spor	11.09.2012-13.06.2013
9	Kemal Dürüst	Milli Eğitim, Gençlik ve Spor	17.04.2011-07.09.2012
10	Nazım Çavuşoğlu	Milli Eğitim, Gençlik ve Spor	27.05.2010-16.04.2011
11	Kemal Dürüst	Milli Eğitim, Gençlik ve Spor	04.05.2009-27.05.2010
12	Canan Öztoprak	Milli Eğitim ve Kültür	26.04.2006-04.05.2009
13	Erbil Akbil	Milli Eğitim ve Kültür	13.01.2004-26.04.2005
14	İlkay Kamil	Milli Eğitim ve Kültür	08.06.2001-13.01.2004
15	Mehmet Altınay	Milli Eğitim ve Kültür	30.12.1998-08.06.2001
16	Erol Özçelik	Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor	16.09.1998-30.12.1998
17	Günay Caymaz	Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor	16.08.1996-16.09.1998
18	Ahmet Derya	Milli Eğitim ve Kültür	11.12.1995-16.08.1996
19	Mehmet Ali Talat	Milli Eğitim ve Kültür	01.01.1994-11.12.1995
20	Eşber Serakıncı	Milli Eğitim ve Kültür	20.06.1990-01.01.1994
21	Salih Coşar	Milli Eğitim ve Kültür	19.07.1985-20.06.1990
22	Orhan Zihni Bilgehan	Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor	13.12.1983-19.07.1985
23	Ahmet Atamsoy	Eğitim, Gençlik, Kültür ve Spor	15.03.1982-13.12.1983

Kaynak: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı.

Yaratan (1998: 610), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti eğitim sisteminin bu küçük nüfuslu ülkede karışık bir sistem olduğunu ve merkezî bir yapı arz ettiğini belirtmektedir. Eğitimdeki bu merkezî yapı işleyişe de yansımaktadır. Öğretim programlarının geliştirilmesinden eğitimin denetiminden, okulların araç gereç ve ders kitabı ihtiyacından bakanlık sorumludur. Kamuda görev yapan öğretmenlerin ilk defa işe alınması ve nakilleri Kamu Hizmeti Komisyonu tarafından yapılmaktadır. Yine okul müdür ve

muavinliği, denetmenlik ve uzmanlık sınavları da Kamu Hizmeti Komisyonu tarafından yapılmaktadır. Eğitim personelinin izin işlemleri ise bakanlık tarafından yapılmaktadır. Kamuda görev yapan tüm eğitim personelinin ücretleri devlet tarafından ödenmektedir. İhtiyaç durumunda geçici veya sözleşmeli öğretmen alımında Eğitim Bakanlığı yetkilidir.

Bakanlık örgütünde olmayan ama bakanlığın işleyişinde etkili olan ve öğretmenler yasası ile oluşturulmuş olan Yüksek Danışma Kurulu, eğitim öğretim işleriyle ilgili Bakanın başkanlığında, Ekonomi ve Maliye Bakanı, Çalışma Bakanı, Bakanlık Müsteşarı, en çok üyesi olan iki öğretmen sendikasının birer temsilcisinden oluşur. Teknik Kurul ise, Bakanlık Müsteşarlığı başkanlığında Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü, ilgili daire müdürü, Ekonomi ve Maliye Bakanlığı Temsilcisi ve en çok üyesi olan iki öğretmen sendikasının ikişer temsilcisinden oluşur (Öğretmenler Yasası, 1986).

Teknik Kurul, eğitim ile ilgili yasaların uygulanması dolayısıyla ortaya çıkabilecek sorunlar ve eğitim ve öğretim hizmetlerinin yürütülmesi ile ilgili konuları düzenleyici nitelikteki yasa, tüzük ve yönetmelikleri görüşüp karar bağlar. Yüksek Danışma Kurulu, Teknik Kurul'un karara bağlamadığı ihtilafli konuları görüşerek sonuçlandırır. Teknik kurul kararları oy birliği ile alınır. Oybirliği ile karara bağlanamayan konular bir rapor hâlinde Başkan tarafından Yüksek Danışma Kurulu'na gönderilir. Yüksek Danışma Kurulu'nun karara bağladığı konular ile bağlamadığı konuları ve Teknik Kurul'un oy birliği ile aldığı kararları, Yüksek Danışma Kurulu Başkanı, Bakanlar Kurulu'na ivedilikle sunmakla yükümlüdür (Öğretmenler Yasası, 1986).

16.3. OKUL SİSTEMİ YAPISININ GELİŞİMİ

Bu başlık altında Osmanlı İmparatorluğu, İngiliz Sömürge, Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi, Kıbrıs Türk Federe Devleti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti dönemlerinde okul sisteminin okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, meslekî eğitim ve yükseköğretim alanında nasıl olduğu yaşanan gelişim ve değişimler ışığında tartışılacaktır.

16.3.1. Okul Öncesi Eğitimin Gelişimi

1571 yılında Ada'nın fethi ile sıbyan mektepleri ve medreselerin açıldığını görmekteyiz. Sıbyan mektepleri, 4 yıl 4 ay ve 4 günlük öğrencileri kaydetmekteydi. Bu anlamda anaokul dönemini de kapsamaktadır denilebilir. Kıbrıs Türklerinin ilk anaokulu, Lefkoşa'da 1926-27 öğretim yılında, Arap Ahmet Anaokulu olarak açıldı. Sonra sırası ile Yenicami Anaokulu, 1930-31 öğretim yılında Tahta Kale Anaokulu ve 1929-30 öğretim yılında Mağusa Anaokulu açıldı. 1950'li yıllardan itibaren özel anaokulların da açıldığını görmekteyiz (Şahin, 1997).

Kıbrıs Cumhuriyeti dönemi olan 1962-63 öğretim yılında Kıbrıslı Türklerin 3 anaokulu bulunmaktadır. Bunlar Lefkoşa, Mağusa ve Baf kazalarında. Lefkoşa'da 3 muvazzaf ve 2 stajyer, Mağusa ve Baf'ta 1'er muvazzaf öğretmen olmak üzere toplam 7 anaokulu öğretmeni bulunmaktadır (MAAD, 1962-63).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması ile okul öncesi eğitimin amacının ve kapsamının belirlendiğini görmekteyiz. KKTC'de okul öncesi eğitim, ilköğretim yaşına gelmemiş çocukların eğitimini kapsamaktadır. Devlet eliyle yürütülecek okul öncesi eğitim bir veya iki yıl süreli olup okul öncesi eğitim çağı nüfusunun tümünü kapsayacak şekilde bir programa bağlı olarak yaygınlaştırılır. Okul öncesi eğitim kurumları devlet okullarında ilkökullara bağlı anasınıfları hâlinde veya ilgili diğer öğretim kurumlarına bağlı uygulama sınıfları olarak açılabilirdiği gibi, ayrı anaokulları olarak da kurulabilirler. Ayrı anaokullarına bağlı anasınıfları ile uygulama sınıflarına o yılın 31 Aralık gününden önce dört veya beş yaşını tamamlayan çocuklar alınır (Millî Eğitim Yasası, 1986).

Okul öncesi eğitimin amaç ve görevleri şunlardır (Millî Eğitim Yasası, 1986):

1. Çocukların beden, zihin ve duygu yönlerinden gelişmesini, iyi alışkanlıklar ve yararlı beceriler kazanmasını sağlamak;
2. Çocukları her yönden ilköğretime hazırlamak;
3. Elverişsiz çevre ve aile koşullarından gelen çocuklara, uygun bir yetişme ortamı yaratmak;

4. Çocukların Türkçeyi doğru ve güzel konuşmalarını sağlamak.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ile okul öncesi eğitime önem verildiğini ve sayısal olarak önemli mesafelerin katedildiğini görmekteyiz. 2020-21 öğretim yılında Lefkoşa bölgesinde 6 anaokul ve 1 okul öncesi eğitim merkezi, Gazi Mağusa bölgesinde 3 anaokul, Girne bölgesinde 7 anaokul, Güzelyurt bölgesinde 3 anaokul, İskele bölgesinde 2 ve Lefke bölgesinde 1 olmak üzere toplam 23 bağımsız anaokul bulunmaktadır.

2020-2021 öğretim yılı 3, 4 ve 5 yaş grubu okul öncesi eğitimde müdür, müdür muavini, öğretmen ve öğrenci sayılarının cinsiyete göre dağılımları Tablo 16.3'te yer almaktadır.

Tablo 16.3. 2020-2021 Öğretim Yılında Okul Öncesi Eğitim 3, 4 ve 5 Yaş Grubu Müdür, Müdür Muavini, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Hizmet Alanı	Yaş Grubu	Yönetici						Öğretmen			Öğrenci		
		Müdür			Müdür Muavini			E	K	T	E	K	T
		E	K	T	E	K	T						
Devlet	3 Yaş	-	-	-	-	-	-	-	3	3	30	33	63
	4 Yaş	1	-	1	-	2	2	6	64	70	625	637	1.262
	5 Yaş	5	6	11	1	4	5	18	188	206	1381	1382	2.763
Özel	3 Yaş	-	-	-	-	-	-	1	131	132	649	584	1.233
	4 Yaş	-	-	-	-	-	-	5	139	144	706	637	1.343
	5 Yaş	-	-	-	-	-	-	13	146	159	584	551	1.135
Toplam	3 Yaş	-	-	-	-	-	-	1	134	135	497	483	980
	4 Yaş	1	-	1	-	2	2	11	203	214	1050	942	1.992
	5 Yaş	5	6	11	1	4	5	31	334	365	1824	1.808	3.632

Kaynak: 2020-2021 İstatistik Yıllığı.

Tablo 16.3'e bakıldığında 2020-2021 öğretim yılında özel okul öncesi eğitim kurumlarında yönetici bulunmamaktadır. Öğretmenler hem eğitimci hem de kurumun diğer işlerini yerine getirmektedirler. 3 ve 4 yaş grubunda özel okul öncesi kurumları daha fazla öğrenciye sahipken 5 yaş grubunda devlet okul öncesi kurumlarının daha çok öğrenciye sahip olduğu görülmektedir.

16.3.1. İlkokulların Gelişimi

Kıbrıs'ta ilk sıbyan okulu, fetihten sonra açılan Ayasofya Sıbyan Okulu'dur (Süha, 1971). Kıbrıs'ta, 1571-1600 yılları arasında 11 sıbyan okulu bulunmaktaydı. 1600-1800 yılları arasında daha önce açılanlara ek olarak 18 Sıbyan okulu daha eğitim vermekteydi. 1800-1878 yılları arasında sıbyan okulu sayısı 29'a ulaştı. Bu okulların ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılanmaktaydı (Tablo 4) (Behçet, 1969).

1800-1878 yılları arasında eğitim veren ve vakıf olmayan 40 sıbyan okulu daha bulunmaktaydı (Tablo 16.5) (Behçet, 1969). Osmanlı Hükümetinin Kıbrıs okullarına da nakdî yardımı bulunmaktaydı. 26 Kasım 1884 tarihli bir raporda Osmanlı Hükümetinin her yıl 531 sterline denk gelen yardım yaptığı yer almaktadır (Gazioğlu, 2000: 87).

Tablo 16.4. Osmanlı Dönemi Kıbrıs Adası'nda Vakıf Sıbyan Okulları

1571-1600	1600-1800	1800-1878
1. Ayasofya Sıbyan	12. Minareliköy Sıbyan	19. Çulhane Sıbyan
2. Balikitre Sıbyan	13. Peristerona Sıbyan	20. Nevbethane Sıbyan
3. Aysuzomeno Sıbyan	14. Yenicami Sıbyan	21. Fethiye Sıbyan
4. Taht el Kale Sıbyan	15. Piskobu Sıbyan	22. Abdi Çavuş Sıbyan
5. Larnaka Zuhuri Sıbyan	16. Sarayönü Sıbyan	23. Malya Sıbyan
6. Limasol Sıbyan	17. Kara Nikola Sıbyan	24. Argaca Sağır Sıbyan
7. Ömerye Sıbyan	18. Debbağhane Sıbyan	25. Camii Sağır Sıbyan
8. Mağusa Sıbyan		26. Omorfo Sıbyan
9. Girne Sıbyan		27. Lapta Sıbyan
10. Kasaba Sıbyan		28. Kazafana Sıbyan
11. Pir Paşa Sıbyan		29. Malatya Sıbyan

Tablo 16.5. Kazalara Göre Osmanlı Dönemi (1800-1878) Kıbrıs Adası'nda Vakıf Olmayan Sıbyan Okulları

Lefkoşa	Larnaka	Mağusa	Limasol	Baf	Girne
1. Arabahmet	1. İskele Cami Kebir	1. Galatya	1. Evdim	1. Hirsofu	1. Templos
2. Kaymaklı	2. Tuzla	2. Kaleburnu		2. Poli	2. Vasilya
3. Deftera	3. Köfünye	3. İstroncilo		3. Aşağı Arodez	
4. Dizdarköyü	4. Dohni	4. Yenagra		4. Aynikola	
5. Abohor	5. Vuda	5. Vadili		5. Hulu	
6. Lefke orta cami	6. Tatlısu	6. Ay Antroniko		6. Yalya	
7. Gönyeli	7. Lefkara			7. Antroliku	
8. Ambeliku				8. Tera	
9. Orunda				9. Ayyanni	
10. Linu					
11. Angolem					
12. Ayakebir					
13. Elye					
14. Petre					
15. Mora					

1571-1869 yılları arasında, sıbyan okullarının öğretmen ihtiyacı, medreselerde ileri durumda olan danışman denilen öğrenciler arasından karşılanmaktaydı (Behçet, 1969). Kıbrıs'ta vakıflara bağlı sıbyan mektebi öğretmenlerinin tayini, Meclis-i Şer'i denilen bir komisyon tarafından yapılırdı. Kıbrıs Meclis-i Şer'i'sinin üyeleri; Müftü, Başkadı, Müftü Kâtibi, Evkaf muhasebecisi ve Lefkoşa-Girne Kadısından oluşurdu. Sıbyan Mektebi öğretmenleri, medreselerden yetişen öğretmenlerin alımına kadar Ada dışından karşılanırdı. Kıbrıs medreselerinden öğretmen yetişince ihtiyaçlar bu medreselerden karşılandı. İhtiyacın karşılanamadığı durumlarda da Kıbrıs dışından öğretmen getirtildiği de olmuştur (Atalay, 2003).

Osmanlı zamanında, Kıbrıs'ta ve diğer yerlerde sıbyan mekteplerinde ders, sabahları güneşin doğuşundan biraz sonra başlar, öğle ezanı vakti sona ererdi. Yaklaşık bir saatlik aradan sonra, ikinci vakti biraz ara verilir, ardından akşama kadar derse devam edilirdi. Hafta tatilleri perşembe öğle ezanı ile başlar, cumartesi sabahı biterdi. Cuma günü, bütün Türk okullarının resmî tatil günüyüdü (Akyüz, 2008).

Sıbyan okulları karma öğretim yapardı. Ancak az sayıda sadece kız ve erkek öğrencilerin devam ettiği sıbyan okulları da vardı (Gazioğlu, 2000).

Gazioğlu (1994) ve Behçet (1969), İngiltere'nin Ada'daki yönetiminin başladığı 1878 yılında Ada genelinde 65 ilkokul; Süha (1971) ise 70 ilkokul ve 114 öğretmenin bulunduğunu Mr. M. Sager'in raporuna dayandırarak belirtmektedir. Aynı yıl 83 Hristiyan okulu da bulunmaktadır (Gazioğlu, 1994). Behçet (1969), ilkokulları iptidai mektep olarak sınıflandırır. Buradan da anlaşıldığına göre İlkokulda sıbyan mekteplerinin yerini iptidai mektepler almıştır. Palalı (2021), 1869 Maarif-i Umûmiye Nizam-nâmesi'ne göre sıbyan okulları ıslah edilirken aynı zamanda "İptidai" adı altında yeni usulde eğitim veren ilkokulların da 1870 yılından itibaren açılmaya başladığını söylemektedir. Akgündüz de (1986), vakıflara bağlı sıbyan mekteplerinin "Usul-i Atika", Maarif Nezareti'ne bağlı iptidai mekteplerin "Usul-i Cedide" adları ile ayrılmasının yine bu dönemde olduğunu belirtmektedir.

1887-88 yılında Türklere ait Lefkoşa'da 29, Larnaka'da 9, Limasol'da 8, Mağusa'da 21, Baf'ta 10 ve Girne'de 3 olmak üzere toplam 80 okul bulunmaktaydı. Yine geçici olarak kapalı olan 19 okul da bulunmaktaydı. Bu okullarda toplam 92 öğretmen çalışmaktaydı. Bu öğretmenlerden 2'si kadın öğretmen olup Limasol'da görev yapmaktaydı. 2012 erkek ve 579 kız olmak üzere toplam 2591 öğrenci bulunmaktaydı. Aynı yıl Rumların 207 okulu, toplam 248 öğretmenleri bulunmaktaydı. 7886'sı erkek ve 1607'si kız olmak üzere toplam 9493 öğrenci bulunmaktaydı (Great Britain, Colonial Office, 1888). 1946 yılında Kıbrıslı Türklerin 206 ilkokulu, 5968 erkek, 4806 kız olmak üzere 10774 öğrencisi bulunmaktaydı (Great Britain, Colonial Office, 1948).

9 Haziran 1959'da İngiliz sömürge yönetimi, Türk eğitim kurumlarını Türk toplumuna devretti. Bu devirde, Türkiye Cumhuriyeti'nin denetiminde bulunan okullarla birlikte Türk toplumunun 222 ilkokul, 8 ortaokul, 6 lise ve 1 kız enstitüsü olmak üzere okul sayısı toplam 237'dir (Cicioğlu, 1983). Bu dönemde Namık Kemal Lisesi, Gönendere Ortaokulu ve Mehmetçik Ortaokulu ile yine Lefkoşa'da özel okul olarak açılan Atatürk Enstitüsü ve Ortaokulu öğretmenlerinin maaşları, bina ve diğer ihtiyaçları doğrudan Türkiye tarafından karşılanırdı (Behçet, 1969:315). Arşivden elde edilen öğrenci devam istatistikleri defterine göre Kıbrıs Cumhuriyeti öncesi İngiliz sömürge yönetiminin son yılı olan 1959-1960 öğretim yılında, Kıbrıs Türk toplumunun kasabalara göre toplam ilkokul, öğretmen ve öğrenci sayıları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 16.6. Kıbrıs'ta 1959-60 Öğretim Yılı İlkokul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları*

Kasaba	Okul Sayısı	Öğretmen			Öğrenci		
		Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kız	Toplam
Lefkoşa	62	97	76	173	2.799	2.674	5.473
Larnaka	29	46	16	62	436	948	1.384
Limasol	24	40	19	59	1.001	948	1.949
Mağusa	42	66	29	95	1.585	1.443	3028
Baf	44	59	16	75	1.169	1.041	2.210
Girne	14	17	6	23	356	339	695
Toplam	217	325	162	487	7.346	7.393	14.739

Kaynak: Veriler araştırmacı tarafından tablolaştırılmıştır. Kaynak: (MAAD, 1959-60).

Tablo 16.6 incelendiğinde İngiliz sömürge idaresi son döneminde Kıbrıslı Türklerin köy ve kasabalarda toplam 217 ilkokulu, 487 ilkokul öğretmeni ve 14739 ilkokul öğrencisi olduğu görülmektedir. Bu durumda ilkokullarda 1 öğretmene 30,3 öğrenci düşmektedir. Bu da ilkokullarda sınıfların kalabalık olduğunu göstermektedir. Yine dikkat çeken bir diğer veri ise ilkokullarda kız ve erkek öğrenci oranlarının aynı olmasıdır.

Kıbrıs Cumhuriyeti dönemi sonunda ilkokul, öğretmen ve öğrenci sayılarında artış olduğunu görmekteyiz. Tablo 16.7'de 1962-63 öğretim yılında Kıbrıs Türklerinin ilkokullardaki sayısal verileri bulunmaktadır.

Tablo 16.7. 1962-63 Öğretim Yılı İlkokul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Kasaba	Okul Sayısı	Öğretmen			Öğrenci		
		Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kız	Toplam
Lefkoşa	66	109	75	184	3.224	2.926	6.150
Larnaka	30	45	21	66	1.038	982	2.020
Limasol	24	39	24	63	1.108	986	2.094
Mağusa	44	66	31	97	1.579	1.522	3.101
Baf	49	57	22	79	1.187	1.058	2.245
Girne	14	16	7	23	365	323	688
Toplam	227	332	180	512	8.501	7.797	16.298

Kaynak: Veriler araştırmacı tarafından tablolaştırılmıştır. Kaynak: (MAAD, 1962-63).

Kıbrıs Türk Federe Devleti döneminde okulların yapısına baktığımız zaman ilköğrenimin zorunlu ve öğrenim süresinin 6 yıl olduğunu görürüz. Bu uygulama İngiliz yönetiminden kalmadır. İlk öğrenimdeki 6 yıllık öğrenim süresi; 1., 2. ve 3. sınıflar I. devre, 4., 5., ve 6. sınıflar ise II. devre olarak bölünmekte ve I. devrede genel bilgi niteliğinde tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, resim, müzik, ev idaresi gibi derslere ağırlık verilmektedir. II. devrenin 5 ile 6. sınıflarında bu derslere ek olarak İngilizce de okutulmaktadır. Özellikle tarih, coğrafya, yurt bilgisi gibi derslerde toplumun kendi özellikleri de verilmektedir. Bütünleme sistemi uygulanmamaktadır (Aziz, 1978).

Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) verilerine göre, 1977-78 öğretim yılında 24 okul öncesi okulda 1094 öğrenci öğrenim görmekte ve 37 öğretmen görev yapmaktadır. Okul öncesinde 1 öğretmene 29,5 öğrenci düşmektedir. İlkokullarda 174 okulda, 18220 öğrenci öğrenim görmekte ve 608 öğretmen görev yapmaktadır. İlkokullarda 1 öğretmene 30 öğrenci düşmektedir. 1 özel eğitim okulunda 15 öğrenci öğrenim görmektedir (DPÖ, 1999).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti dönemi ilköğretim dönemi, o yılın 31 Aralık gününden önce altı yaşını tamamlayan çocukların 11 yaşını tamamlayıncaya kadar süren eğitim ve öğretimlerini kapsar. İlköğretim kurumları, bir veya iki yıllık anasınıflar ile beş yıllık ilkokullardan oluşur. İlkokulun beşinci sınıfını bitiren öğrenciye, ilkokul tamamlama belgesi verilir. 2020-21 öğretim yılında KKTC'nin Lefkoşa bölgesinde 19 ilkokul, Gazi Mağusa bölgesinde 26 ilkokul, Girne bölgesinde 14 ilkokul, Güzelyurt bölgesinde 7 ilkokul, İskele bölgesinde 9 ilkokul ve Lefke bölgesinde 4 ilkokul bulunmaktadır. Milli Eğitim Yasası'na göre Kıbrıs Türk Milli Eğitimi'ni şekillendiren ilkelerden biri de zorunlu eğitim ve öğretim hakkıdır. Zorunlu eğitimle ilgili bilgi, ilkeler açıklanırken yapılmıştır (Milli Eğitim Yasası, 1986).

İlköğretimin amaç ve görevleri şunlardır (Milli Eğitim Yasası, 1986):

1. Öğrencilere, Atatürk İlke ve devrimleri ile Atatürk milliyetçiliğini ve toplumsal mücadelemizin kökeninde yatan gerçekleri öğretmek;
2. Çocuklara, iyi ve yararlı birer yurttaş olarak yetişebilmeleri için gerekli temel bilgi, beceri, davranış ve alışkanlıkları kazandırmak;
3. Çocukları, ilgi ve yetenekleri yönünde yetiştirerek onları toplumsal yaşama ve üst öğrenime hazırlamak;

4. Çocukların estetik duygularını geliştirmek, onlara, doğruyu, güzeli ve iyiyi görebilme yeteneğini kazandırmak ve onlarda, birlikte hareket etme, iş birliği, yardımlaşma, arkadaşlık, insan sevgisi gibi üstün duyguları yaratmak.

2020-2021 öğretim yılı ilkokul kademesinde müdür, müdür muavini, öğretmen ve öğrenci sayılarının cinsiyete göre dağılımları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 16.8. 2020-2021 Öğretim Yılında İlkokul Kademesinde Müdür, Müdür Muavini, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Hizmet Alanı	Yönetici						Öğretmen			Öğrenci		
	Müdür			Müdür Muavini			E	K	T	E	K	T
	E	K	T	E	K	T						
Devlet	36	28	64	25	32	57	439	832	1.271	8.232	7.980	16.212
Özel	8	5	13	5	9	14	71	359	430	1.892	1.793	3685
Toplam	44	33	77	30	41	71	510	1.191	1.701	10.124	9.773	19.897

Kaynak: 2020-2021 İstatistik Yıllığı.

16.3.3. Ortaöğretimde Gelişim

Kıbrıs'ta sıbyan okullarının üst öğrenim kurumu niteliğinde olan medreselerin de fetihten hemen sonra açıldığını görmekteyiz. İlk medrese 1573 yılında Lefkoşa'da açılan Büyük Medrese'dir (Behçet, 1969). Büyük Medrese 1939-1940 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir (Süha, 1971). Büyük Medrese'den sonra 1578'de Küçük Medrese, 1580'de Pir Paşa Medresesi, 1762'de Hamidiye Medresesi, 1816'de İskele Medresesi, 1829'de Limasol Medresesi, 1850'de Baf Medresesi ve 1875'te Peristona Medresesi açılmıştır.

Atalay (2003), medreselerin, Kıbrıs'ta bir yasa ile kapatılmadığını belirtmektedir. Kıbrıs'ta medreselerin kapanmasının nedenleri olarak; Osmanlı eğitim öğretim sistemindeki yenileşme hareketleri, İngiliz idaresinin eğitim öğretime yönelik uygulamaları ve son olarak da Türkiye'de çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun etkisini söylemektedir.

Osmanlı'da eğitim alanında yaşanan yenilik hareketleri sonucu İstanbul'da 1839'da orta eğitimin alt kademesi olarak açılan rüştiye (Akyüz, 2008), Kıbrıs'ta 1862 yılında Lefkoşa'da açılmıştır ve 1934'e kadar faaliyet yapmıştır (Süha, 1971). Bu rüştiye'nin adı Mekteb-i İlmiye idi (Behçet, 1969). 1935-36 yılından itibaren Lefkoşa dışındaki kasaba ve köylerde 29 rüştiye kapatılmıştır (Feridun, 2011). Gazioğlu (1994) ve Behçet (1969), İngiltere'nin Ada'daki yönetiminin başladığı 1878 yılında Ada genelinde 1 rüştiye ve 7 medrese olduğunu bildirmektedirler.

1946 yılında Kıbrıslı Türklerin ortaöğretimde 1 erkek lisesi, 1 kız lisesi ve 1 de Özel Shakespeare Okulu bulunmaktaydı. Erkek lisesinde 458 erkek ve 4 kız olmak üzere toplam 462 öğrenci bulunmaktaydı. Kız lisesinde 166 kız öğrenci bulunmaktaydı. Shakespeare Okulu'nda 23 erkek ve 1 kız öğrenci bulunmaktaydı (Great Britain, Colonial Office, 1948).

Tali İslam Okulları İdare Heyeti'ne bağlı iki okul bulunmaktaydı. Bunlar Lise ve Viktorya Kız Okulu'dur. Lise, rüştiye olarak Mekatib-i İlmiye, 1883 yılında İngiliz idaresine bağlandı. 1896'da aynı avluda yapılan okul binasında Maarif Encümeni kararı ile Lefkoşa İdadisi olarak açıldı. Bu okul 1920 yılında Sultani, 1926 yılında İslam Lisesi ve 1958 yılında Celâl Bayar Lisesi ve 1962 yılında Kıbrıs Türk Erkek Lisesi adını aldı (Behçet, 1969). The Cyprus Blue Book'un 1899-1900 yılı eğitim bölümünde o güne kadar "Rüştiye" olarak geçen okulun adı, "İdadi" olarak geçmektedir. Yine Cyprus Blue Book'un 1928 yılına kadar eğitim bölümünde İdadi, 1929'dan sonraki eğitim bölümlerinde Erkek Lisesi adının kullanıldığını görmekteyiz. İlginç olarak The Cyprus Blue Book'ta Türk Lisesi ya da İslam Lisesi adının hiç kullanılmadığı dikkat çekmektedir. (Great Britain, Colonial Office, 1929). Türk İşleri Komisyonu'nun

Ara Raporu'nda (1949: 38-39) ise, bu okul 1922-23 ve 1923-24 öğretim yılında Sultani Mektebi, 1924'ten sonra Lise'ye çevrildi. 1935-36 öğretim yılında adı Kıbrıs Türk Lisesi oldu. 1936-37'de Türk Lisesi, İslam Lisesi oldu. 1935'te öğretim süresi 6 yıl oldu. 1937-38'de Lise sonun üç şubesi vardı ve bunlar lise kısmı ve kolej kısmı diye ikiye ayrıldı. Okulun tarihçesinde 1950 yılında son İngiliz Müdür Mr. Wood'un emekliye ayrılması ile Yavuz Konnolu okul müdürlüğüne atandı. Okulun Kıbrıs-Lefkoşa İslam Lisesi olan adı da Kıbrıs Türk Lisesi olarak değiştirildi. 1952 yılında çıkarılan Maarif Kanunu ile Türk Lisesi, Maarif Dairesi'ne bağlandı.

Viktorya İslam İnas Sanayi Mektebi, İngiliz yönetiminde Ada'da ortaöğretim düzeyinde kızlar için eğitim verecek ilk okuldur. Bu okul, 1896-1898 Maarif Encümeni'nin aldığı karar ile idadide olduğu gibi Tali Okul İdare Komisyonu (Rüştiye ve İdadi Komisyonu) tarafından idare edilmiştir. Okulun 1901 yılında açılması kararı, 1896-1898 döneminde Maarif Encümeni tarafından alınmıştır. Kızlara yönelik bir okul olan Viktorya İslam İnas Sanayi Mektebi'nin eğitim öğretim programında, nakış ve dikiş dersleri de yer almaktaydı. Okulda İngilizce müfredata da büyük önem verilmekteydi. Okulun ilk müdürü Binnaz Hanım Türkiye'den getirilmiştir (Özkul, Akcansoy, Ülvey, 2018). Bu okulun bina yapımına adının verilmesi şartı ile Kraliçe Viktorya'nın jübilesi nedeni ile Koloni hükümeti 50 sterlinlik bir katkıda bulunmuştur (Feridun, 2011).

Döneme özgü okul olarak, 1927 yılında Kıbrıs'ta Türklerin kurduğu İngilizce eğitim veren ilk özel okul Shakespeare Okulu'nu görmekteyiz. Bu okulun 1948-1949 eğitim öğretim yılında orta ve lise bölümleri ve 1952 yılında ise anaokul ve ilkokul bölümleri kapanarak (Özkul, Özsezer, 2017) Kıbrıs Türk eğitim tarihindeki yerini almıştır.

1932 yılında her ne kadar Weir (1952) Ada'da Müslümanlara ait dini bir okul bulunmuyor dese de İslam İlahiyat Okulu'nun açıldığını görmekteyiz (Nurçin, 2019). Ancak 1949 tarihli Türk İşleri Komisyonu'nun Ara Raporu'nun Evkaf başlığında "1932 senesinden beri, yani 16 sene zarfında bu okuldan ancak 8 kişi mezun olmuştur" denilmektedir. Bu raporda okulun Evkaf başlığında geçmesi nedeni ile doğrudan Evkaf'a bağlı olduğunu söyleyebiliriz (Türk İşleri Komistonu, 1950).

1860 yılında Lefkoşa'da açılan Mekatib-i İlmiye'nin idadiye dönüştürüldüğünü görmekteyiz. 1897'den sonra farklı tarihlerde kaza merkezlerinde, 5 sınıflı ilkokullara 3 rüştiye sınıfı eklenmiştir. Bunlar bağımsız okul değildiler. İngiliz idaresi bu sınıfları mümtaz sınıf olarak da adlandırmaktaydı. Bu rüştiyeler ilkokul gibi işlem görürdü ve masrafları "Education B" sandığından karşılanırdı. 1920 maarif kanunundan sonra rüştiyeler üçe ayrıldı (Behçet, 1969). Tablo 9'da Kıbrıs'ta açılan rüştiyelerin adı, açılış ve kapanış tarihi ve türleri verilmektedir.

Tablo 16.9. Kıbrıs'ta Rüştiyelerin Adı, Açılış, Kapanış Tarihi ve Türü

Sıra	Rüştiye Adı	Açılış Tarihi	Kapanış Tarihi	Türü
1	Baf (Dar'ul İrfan)	1898	1933-34 ders yılı sonu	I. Sınıf
2	Limasol (Dar'ul Feyz)	1902	1933-34 ders yılı sonu	I. Sınıf
3	Lefkoşa Ayasofya (Darakçı, Haydarpaşa)	1907	1933-34 ders yılı sonu	I. Sınıf
4	Mağusa	1910-1911	1933-34 ders yılı sonu	I. Sınıf
5	Larnaka	1910-1911	1933-34 ders yılı sonu	I. Sınıf
6	Girne	1915-1916	1933-34 ders yılı sonu	II. Sınıf
7	Lefke	1915-1916	1933-34 ders yılı sonu	II. Sınıf
8	Peristerona	1915-1916	1930-31 ders yılı sonu	III. Sınıf
9	Luricina (Akıncılar)	1922-1923	1933-34 ders yılı sonu	III. Sınıf
10	Abohor (Cihangir)	1930-1931		III. Sınıf

Tablo 16.9. devamı

Sıra	Rüştiye Adı	Açılış Tarihi	Kapanış Tarihi	Türü
11	Köfünye (Geçitkale)	1918-1919	1933-34 ders yılı sonu	III. Sınıf
12	Tatlısu	1913-1914	1933-34 ders yılı sonu	III. Sınıf
13	Evdim (Düzkaya)	1918-1919	1931-32 ders yılı sonu	III. Sınıf
14	Malya (Bağlarbaşı)	1916-1917	1933-34 ders yılı sonu	I. Sınıf
15	Vadili		1931-32 ders yılı	II. Sınıf
16	Konedra (Gönendere)	1915-1916	1933-34 ders yılı sonu	II. Sınıf
17	Galatya (Mehmetçik)	1915-1916	1933-34 ders yılı sonu	II. Sınıf
18	Kaleburnu	1918-1919	1933-34 ders yılı sonu	III. Sınıf
19	Aynikola (Esentepe)	1916-1917	1933-34 ders yılı sonu	III. Sınıf
20	Poli	1915-1916	1933-34 ders yılı sonu	III. Sınıf
21	İstinco (Tabanlı)	1928-1929	1933-34 ders yılı sonu	I. Sınıf

Tablo 16.9'a göre rüştiyelerin çoğu 1933, 1934 ve 1935 Maarif Kanunları ile ilkokulların altı yıla çıkarılmasından sonra, 1933-1934 ders yılı bitiminde İngiliz sömürge idaresi tarafından kapatıldı. Bu okullar kapatılırken yerlerine ortaokullar açılmadı. Ancak rüştiyelerin bir bölümü öğrenci eksikliğinden de kapandı. (Behçet, 1969). Lise olarak varlığını devam ettiren okullar 6 yıl oldu. Bu okulların 3 yılı orta-okul ve 3 yılı lise olarak kabul edildi. Bu şekilde Lefkoşa'da iki lise bulunuyordu. Bu liselere de duhuliyeye (giriş) sınavı getirildiği için öğrencilerin bir üst öğrenime devamları zorlaştı (Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu, 1950). Kıbrıs'ta yeni bir okul türü olarak ortaokullar, 1944 yılında Limasol, Mağusa ve Baf'a 3'er sınıflı olmak üzere açıldı (Behçet, 1969).

Kıbrıs'ta ortaöğretim sonrası ilk kurum 1937 yılında Güzelyurt'ta açılan Öğretmen Eğitimi Koleji'dir. Daha sonra 1940 yılında kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla bir kolej daha açıldı. Bu kurumların her ikisi de o zamanki İngiliz Sömürge Eğitim Ofisi tarafından açıldı. Bu okullara hem Rum hem de Türk öğrenciler alındı. Dil ve müfredat sadece İngilizce idi. Bu kurumların amacı, devlet ilkokullarına ilkokul öğretmenleri yetiştirmektir. Rum toplumu 1958'de kız ve erkek ilkokul öğretmenleri yetiştiren okullarını ortak eğitim veren Kıbrıs Pedagoji Akademisi'nde birleştirdi ve 1959'da kurum, 1960'ta İngiltere'den bağımsızlığa hazırlanan Kıbrıs Rum toplumuna devredildi (Koyzis, 1997). 1940 yılında Lefkoşa'da Kız Öğretmen Merkezi açılmıştır. 1957 yılında kız-erkek öğretmen kolejlere birleştirilmiştir (Behçet, 1969). 1957-58 ders yılı sonunda EOKA eylemlerinin artması sonucu Öğretmen Eğitimi Koleji'nin Türk öğrencileri, 1958 yılında Lefkoşa Rum tarafına yapılan bu okula gidemediler. Dolayısıyla yeni bina tümüyle Kıbrıslı Rumlara kalmıştır. Kıbrıslı Türkler de Baf Kapısı'na yakın Terresanta'da kiralanmış bir binada eğitim almaya devam etmişlerdir (Dedeçay, 1993).

İngiliz yönetimi, Rumlara karşı Kıbrıs Türk toplumunun desteğini kaybetmemek ve Kıbrıs Türk toplumunun sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanda gelişimini desteklemek için söz konusu alanlardaki sorunları ayrıntılı olarak tespit ve rapor edecek Türk İşleri Komisyonu'nun kurulması kararlaştırılmıştır. Türk İşleri Komisyonu, 1948 yılı Nisan ayında, Hâkim Mehmet Zekâ (Lefkoşa Bölge Mahkemesi Başkanı) Başkanlığında, Fadıl Korkut (Lefkoşa), Rauf Denктаş (Avukat/Lefkoşa), Ahmet Pertev (Emekli, Lefkoşa), Suphi Kenan (Larnaka) ve Faiz Kaymak (Mağusa) ile toplanmıştır. Ayrıca Fetva Emimi Hakkı Bey ve Evkaf İdaresi'nden Kemal Bey'in müftülük ile evkaf konularının ele alınacağı oturumlarında, gözlemci olarak katılmalarına karar verilmiştir. İngiliz Sömürge Yönetimi tarafından 1942 yılında yürürlüğe konulan Danışma Kanunu'na göre kurulacak olan Türk İşleri Komisyonu'nun eğitim ile ilgili çalışma alanları Müslüman okulları ve Müslümanlara ait ilk ve ortaokulların yönetimi olarak belirlenmiştir (Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu, 1950).

Türkiye 2. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar Kıbrıs Türkleri ile olan ilişkisini kültürel düzeyle sınırlı tutmuştur. Hatta, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Kıbrıslı Rumların "enosis" taleplerini daha aktif ve daha canlı bir şekilde dile getirmeye başlamaları üzerine ilk eyleme geçen de Türk hükümeti değil, Türkiye'de eğitim gören Kıbrıslı Türk öğrenciler ve Türkiye'ye yerleşmiş olan Kıbrıslı Türkler olmuştur (Altunay, 2020).

1958 yılında Kıbrıs Türk Maarifi, İngiltere'nin 1878 de Ada'yı kiralaması ile kurulan ve Türk ve Rum toplumunun öğrenim işlerinden sorumlu Maarif Dairesi'nden (Education Office) ayrılmıştır (Aziz, 1978).

Kıbrıs Türk Erkek Lisesi'nin adı, 1958 yılında Celal Bayar Lisesi olarak değiştirildi. 1959 yılında ise "Kolej Commercial" kısmı liseden ayrıldı ve "Haydarpaşa Ticaret Lisesi" adı ile yeni bir meslekî eğitim okulu açıldı. 1960 yılında okul bugün de kullanılan "Lefkoşa Türk Lisesi" adını aldı. Yine 1960 yılında ortaokul kısmı ayrılarak "Bayraktar Ortaokulu" olarak eğitim vermeye başladı. Lise bünyesinde bulunan kolejin Matriculation (akademik) bölümü, 1966 yılında son mezunlarını verdi. Kolej bölümüne yeni kayıt yapılmadığı için de kapandı (Öksüzoğlu, 2003).

1962-63 öğretim yılında Kıbrıslı Türklerin orta ve meslekî eğitimdeki görünümü Tablo 16.10'da verilmiştir.

Tablo 16.10. 1962-63 Öğretim yılı Orta ve Meslekî Teknik Eğitimin Görünümü

Okul	Öğretmen	Öğrenci
1. Lefkoşa Türk Lisesi (Kolej 1,2 ve 3)	31	653
2. Lefkoşa Kız Türk Lisesi (Kolej 1,2 ve 3)	49	1087
3. Namık Kemal Lisesi	30	670
4. 19 Mayıs Lisesi	33	890
5. Kurtuluş Lisesi (Lise+Ort.)	29	558
6. Türk Öğretmen Koleji	8	344
7. Haydarpaşa Ticaret Lisesi	15	334
8. Gazi Ticaret Lisesi (Lise+Ort.)	20	498
9. Erkek Sanat Enstitüsü	13	114
10 Türk Yapı Enstitüsü (Lise+Ort.)	12	139
11. Atatürk Enstitüsü (Lise+Ort.)	24	457
12. Mağusa Kız Teknik Enstitüsü	5	76
13. Akıncılar Ortaokulu	5	123
14. Bekirpaşa Ortaokulu	13	280
15. Anafartalar Ortaokulu	4	82
16. Beyarmudu Ziraat Orta Ortaokulu	4	82
17. Bayraktar Ortaokulu	27	696
18. Gönendere Ortaokulu	6	138
19. Mehmetçik Ortaokulu	4	85
20. Hürriyet Ortaokulu	9	166
Toplam	341	7.185

Kaynak: (MAAD, 1962-63).

Lefkoşa Celâl Bayar Lisesi, 1962 yılında Kıbrıs Türk Erkek Lisesi adını aldı. Ancak okulun web sayfasında, Lefkoşa Türk Lisesi adının özellikle 1960 yılında bünyesindeki ortaokulun ayrılarak Bayraktar Ortaokulu olarak devam etmesi ile değiştiği ve hâl bu adla öğrenime devam ettiği vurgulanmaktadır.

Kıbrıs'ın İngiliz yönetiminden çıkması ile 1960 yılında Kız Lisesi'nden Viktorya adı çıkarılarak okulun adı Lefkoşa Türk Kız Lisesi olarak değiştirilmiştir. 1968-1969 öğretim yılında okul, bugün Lefkoşa Türk Lisesi olarak kullanılan binaya taşınmıştır. Kıbrıs Adası'nda 1972 yılından itibaren uygulanan modern liselerdeki eğitim, okulda uygulanmaya başlanarak 1973 yılında okulun kolej bölümü kapatılmıştır. 1979 yılından itibaren okulda karma eğitime geçilmiştir. Günümüzde okul 20 Temmuz Fen Lisesi olarak eğitime devam etmektedir (Özkul, Akcansoy, Ülvey, 2018).

Kıbrıs Türk Federe Devleti'ndeki ortaöğretim; ortaokul, lise, meslek okulları ile maarif kolejinden oluşmaktadır. İlköğretimde olduğu gibi, ortaöğretim kurumlarında da geçmiş dönemlerin belirgin izleri vardır. Birçok ortaöğretim kurumu, geçmiş dönemlerin biçim ya da nitelik değiştirmiş durumlarıdır. Osmanlı devrinde ortaöğretim kurumları Anadolu'daki ortaöğretim kurumları gibi din eğitimi ile karışık olarak yapılırken, İngiliz yönetiminde daha modernleşmiş ve İngiliz ortaöğretim düzeninin etkisinde kalarak yeni okullar açılmıştır. Ortaöğretim konusunda Türkiye ile olan ilişkiler 1948 yılından sonra canlanmaya, sıklaşmaya başlamış, Ada'ya ilk Türk eğitimcileri gelmiştir. Eğitimciler yanında, Türkiye'deki eğitim düzeni de ortaöğretimde yansımaya başlamış, giderek ders izlencelerinden ders kitaplarına kadar öğretimle ilgili alanlarda Türkiye ile iş birliği geliştirilmiştir. Zamanla, toplumun kendi eğitimcilerini kendi yetiştirmesi yanında, değişik alanlarda yükseköğrenim görmek, öğretmen yetiştirmek üzere, Türkiye'deki yükseköğrenim kurumlarına öğretmenler gönderilerek okumaları sağlanmıştır. Bu durumun sonucu olarak da Türkiye'den çeşitli alanlarda gönderilen öğretmenler, kendi öğretmenlerinin bu gereksinmeyi karşılamaları ile giderek azalmıştır.

Kıbrıs Türk toplumundaki (KTFD dönemi) ortaöğretim kurumları, genellikle ortaokul ve liselerin birlikte öğretim yapmaları biçiminde düzenlenmiştir. Daha çok nüfusun kalabalık, yoğun olduğu yerlerde bulunan ortaöğretim kurumlarının sayısı 7'dir. Bunlar, Lefke'de Gazi Lisesi, Güzelyurt'ta Kurtuluş, Girne'de Anafartalar, Mağusa'da Namık Kemal-Yeniataçlılar Liseleri ile Lefkoşa'daki Türk Erkek ve Kız Liseleridir. Bu liselerden Kurtuluş ve Anafartalar Liseleri, 1974 Barış Harekâtı'ndan sonra açılmıştır. Bu liselerde öğrenim süresi 6 yıldır.

Maarif Koleji, bir ortaöğretim kurumu olarak ayrı ele alınması gereken okul türüdür. Bu durum okulun, geçmişi ile diğer ortaöğretim kurumlarından oldukça farklılık göstermesinden ötürüdür. Bu okul 6 yıllık ortaokul ve lise düzeyinde öğretimini İngilizce olarak yapmaktadır. 500 dolayında öğrencisi vardır ve okula girişler sınavla olmaktadır. Okul 1963 olaylarından sonra yalnızca Türk öğrencilerin okuyacakları bir okul olarak kurulmuş olmakla birlikte, gerçekte İngiliz yönetiminde öğretim yapan İngiliz Okulun (English School) bir devamı niteliğindedir. İngiliz Okulu, 1900 yılında Canon Frank Darvall Newham adlı bir İngiliz tarafından İngilizce öğrenim yapmak üzere kurulmuştur. 13 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Bu okula Türk ve Rum öğrenciler sınavla alınmıştır. İki etnik grubun nüfus oranlarına bakarak 60 Rum, 30 Türk öğrencinin okuduğu bu okulda, öğrenim paralı idi. Genel olarak edebiyat (art), fen (science) ve sertifika (certificate) olarak üç bölümde öğretim yapan bu okulda, son bölüm, devlet memurlarının daha iyi yetişmelerini sağlamak amacı ile kurulmuştur (The English School, 2021). Blue Book'ta İngiliz Okulu ile ilgili bilgi 1904-1905 yılına aittir. Okul, özel okul statüsünde olup 48 öğrencisi bulunmaktaydı (Great Britain, Colonial Office, 1905). Türk ve Rum öğrencilerin 1963 yılına kadar birlikte okudukları bu okul, iki toplum arasındaki olaylar nedeniyle Rum kesiminde kaldığı için Türk öğrencilerinin gitmesi olanaksızlaşmış ve daha sonra Kıbrıs Türk Millî Eğitimi 1964 yılında Maarif Koleji'ni açmıştır. Maarif Koleji'nde öğretim, ortaokul düzeyinde parasız, lise düzeyinde paralı olarak yapılmaktadır.

1977-78 öğretim yılında ortaokullarda 22 okulda 6895 öğrenci öğrenim görmekte ve 344 öğretmen görev yapmaktadır. Genel liselerde 10 okulda 3667 öğrenci öğrenim görmekte ve 183 öğretmen görev yapmaktadır. Mesleki Teknik Liselerde 9 okulda 1160 öğrenci öğrenim görmekte ve 154 öğretmen görev yapmaktadır. Yükseköğretimde 1 okulda 67 öğrenci bulunmaktadır (DPÖ, 1999).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti döneminde ortaöğretim, ilköğretime dayalı yedi yıl süreli eğitimi kapsamaktadır. İlköğretilimi tamamlayan her öğrenci, ortaöğretime devam etme ve ortaöğretim olanaklarından ilgi ve yetenekleri ölçüsünde yararlanma hakkına sahiptir. Ortaöğretim kurumları, 3 yıllık ortaokullar ile ortaokul üstü çeşitli programlar uygulayan ve ağırlık verdikleri program uyarınca adlandırılan genel liseler, meslek liseleri, teknik liseler ve diğer liselerden oluşur. Ortaokullar, ayrı okullar hâlinde kurulabilecekleri gibi, bir liseye bağlı olarak da kurulabilirler. Ortaokulu bitirenlere ortaokul diploması, liseyi bitirenlere de bitirdikleri lisenin türüne uygun diploma verilir (Milli Eğitim Yasası, 1986). Bugün KKTC'de ortaöğretim 3 yıl ortaokul ve 4 yıl lise olmak üzere 7 yıl şeklinde uygulanmaktadır.

Ortaöğretimin amaç ve görevleri şunlardır (Milli Eğitim Yasası, 1986):

1. Atatürk milliyetçiliği doğrultusunda sosyal ve kültürel bütünleşmeyi sağlamak ve korumak;
2. Tüm öğrencilere ortaöğretim düzeyinde asgari ortak bir genel kültür vermek suretiyle, onlara kişi ve toplum sorunlarını tanıma, bunlara çözüm yolları arama ve toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunma bilincini ve gücünü kazandırmak;
3. Öğrencileri, toplum ekonomisinin gereklerini de gözeterek çeşitli programlar çerçevesinde ilgi ve yeteneklerine göre geliştirerek yükseköğretime veya hem mesleğe hem yükseköğretime veya toplumsal yaşama ve iş alanlarına hazırlamak.

2020-2021 öğretim yılında ortaöğretimdeki okul türlerinde; ortaokullar, genel liseler, maarif kolejleri, anadolu lisesi ve meslekî ve teknik liseler yer almaktadır. Genel liseler ve meslek liselerinin öğrenim süresi dört yıldır. KKTC'de, 12 genel lise ve 11 meslek lisesi bulunmaktadır. Ortaokullar, bağımsız ya da lise bünyesinde öğrenim yapmaktadırlar. Öğrenim süresi üç yıldır. KKTC'de 14 bağımsız ortaokul bulunmaktadır.

Maarif Kolejleri ve Hala Sultan İlahiyat Koleji, ilkökul sonrası sınavla öğrenci alan okul türleridir. Anadolu Lisesi ve Fen Lisesi'ne ise ortaokul sonrası sınavla öğrenci alınmaktadır. Maarif Kolejlerinde IGCSE ve GCE A Level Programı uygulanmaktadır. Anadolu Lisesi'nde IGCSE Programı ve Türkiye üniversitelerine yönelik program uygulanırken, Fen Lisesi'nde fen programı uygulanmaktadır (mebnet.net, 2011). 5 Maarif Koleji, 1 Hala Sultan İlahiyat Koleji, 1 Anadolu Lisesi, 1 Fen Lisesi ve 1 de Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi bulunmaktadır. 2021 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile Girne'de Osman Nejat Konuk Ortaokulu ve İskele Evkaf Türk Maarif Koleji açıldı. Lefkoşa'da bulunan Bayraktar Türk Maarif Koleji'nin adı İrsen Küçük Ortaokulu olarak değiştirildi (Girne Karakum Bölgesine, 2021).

2020-2021 öğretim yılı ortaokul ve lise kademesinde müdür, müdür muavini, öğretmen ve öğrenci sayılarının cinsiyete göre dağılımları aşağıdaki Tablo 16.11'de yer almaktadır.

Tablo 16.11. 2020-2021 Öğretim Yılında Ortaöğretimde (Ortaokul+Lise ve Mesleki Teknik Eğitim) Kademesinde Müdür, Müdür Muavini, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Hizmet Alanı	Yönetici									Öğrenci*		
	Müdür			Müdür Muavini			Öğretmen					
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Devlet Lise	14	13	27	38	58	96	526	1.369	1.895	9.238	9.317	18.555
Özel Lise	6	4	10	6	14	20	125	342	467	1.774	1.786	3.560
Toplam	20	17	37	44	72	116	751	1.711	2.362	11.012	11.103	22.115
MTÖ	11	1	12	9	15	24	245	372	617	2.387	1.291	3.678
Genel Toplam	33	18	49	53	87	140	996	2.083	2.979	13.399	12.394	25.793

*Lise bünyesinde olan ortaokullar dâhildir. **Kaynak:** KKTC MEKB 2020-2021 İstatistik Yıllığı.

Devlette 19 lise ve 13 ortaokul bulunmaktadır. Tablo 3'e göre değerlendirdiğimizde 5 okul müdür-lüğünün açık olduğunu görmekteyiz. Müdür muavinliğinde kadınların sayısı fazla iken okul müdür-lüğünde erkek sayısı çok daha fazladır. Yine kadın öğretmen sayısı erkeklere göre daha fazladır. Özel sektörde ise erkek yöneticilerin sayısı daha fazladır.

16.3.5. Meslekî Eğitimin Gelişimi

İngiliz yönetimi döneminde meslekî eğitimle ilgili bazı denemelerin olduğunu görmekteyiz. İlk kez 1902'deki Okul Müfettişliği Raporu'nda sadece bir öneri olarak teknik eğitimden söz edildiği dikkat çekmektedir (Newman, 1902). 1913 tarihli Talbot ve Cape (2014) raporunda, çeşitli zanaat ve el sanat-larına büyük bir talep olduğu, ancak o dönemde Ada'da teknik eğitim için Lefkoşa'daki hükümet hapis-hanesinde çocuk suçlulara ayakkabı yapımı ve terzi eğitimini verildiği tek düzenlemeden dolayı bu alandaki eğitim eksikliğini belirgin olduğu vurgulanmıştır.

Kıbrıs'ta teknik okulun, ilk olarak Lefke'de açılması uygun görülerek gerekli çalışmalara başlanılmıştır. Bunun için de Lefke Belediye Başkanı Fadıl Nekipzade'nin de önderliğinde (1950'de Tali Okullar İdare Heyeti'nin Lefke Temsilcisi), CMC maden müdürünü davet ederek ve Lefke halkının katılımı ile birlikte Lefke'de toplantılar düzenler ve 1951 yılında okulun açılması kararlaştırılır. O dönemde var olan ortaokulun 2. sınıfına öğrenci alınmayarak, ilkokuldan gelen öğrencilerin ve orta 2. sınıfa geçen bazı öğrencilerin de katılımı ile yaklaşık 47 erkek öğrenci ile "Turkish Technical School, Lefka" açılır. Okulun girişinin sol yanında ortaokul öğrencileri, sağ yanında ise teknik okul öğrencileri 1952 yılında ders görmeye başlarlar. 1964'ten sonra bu okulun adı Cengiz Topel Erkek Sanat Enstitüsü olur (Behçet, 1969).

Bazı sanat ve meslek dallarında nitelikli eleman ihtiyacının karşılanması amacıyla 1905 tarihinde sanayi mektepleri açılmıştır. Bu mektepte; şapka yapımı, ayakkabı ve şemsiye tamirciliği dallarında eğitim verilmiştir. Ancak bu mektepteki faaliyetler birçok baskı neticesinde 1907 yılında durdurulmuş, 1913 yılında ise Türk ve Rum talebelerin birlikte ders almaları şartıyla yeniden açılmıştır. Bu mektepler: Ziraat Mektebi, Lefkoşa, İslah Mektebi, Ebe ve Hemşire Kursları, Polis Mektebi, Körler Okulu, Omorfo Köycülük Okulu, Sanat Okulu, Orman Koleji, Sağır ve Dilsizler Okulu'dur (Cicioğlu, 1983:217).

1959-1960 yılında Türk Yapı Enstitüsü 1 müdür, 2 meslek öğretmeni ve 16 öğrencisi ile ortaokula dayalı iki yıl üzerinden öğretim yapmaya başlayan bugünkü Sedat Simavi Endüstri Meslek Lisesi, 1960-1961 öğretim yılında 10 öğrenci mezun etmiştir. Bu okulda, 1961-1962 öğretim yılında dülgerlik ve yapı bölümlerine ek olarak ağaç işleri, sıhhi tesisat ve demircilik bölümleri açılmıştır (Feridun, 2011).

Aziz (1978:24), 1978 öncesi ticaret lisesi olarak Lefkoşa'da Haydar Paşa Ticaret Lisesi ve Yeni İşkele (Trikoma)'de Bekir Paşa Ticaret Lisesi'nin bulunduğunu belirtir. Lefke Sanat Okulu'ndan sonra Lefkoşa'da bulunan Sanat Okulu öğretime başlamıştır. Bu liselerde yapı, sanat gibi çeşitli meslek dallarında öğretim yapılmaktadır. Meslek liselerinden bir de tarım alanında öğretim yapan, Güzelyurt bölgesinde, eski Öğretmen Koleji binasındaki Tarım Meslek Lisesi'dir. Ortaöğretim düzeyinde kız meslek öğretim kurumları da vardır. Daha önce Lefkoşa'da bulunan Kız Sanat Enstitüsü 1976'da yeniden örgütlenmiş, 6 yıl öğrenim veren Atatürk Kız Sanat Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür. Okulda genel kültür dersleri yanında, çeşitli sanatlara hazırlayıcı, yetenek kazandırıcı öğretim de yapılmaktadır. 1978-1979 öğretim yılında Mağusa'da Ticaret ve Endüstri Meslek Lisesi adı ile bugünkü Dr. Fazıl Küçük Endüstri Meslek Lisesi açılmıştır. 1981-82'de Ticaret Lisesi bu okuldan ayrılmıştır. Gazimağusa Meslek Lisesi adını alan okul, 1984-85 öğretim yılında da Dr. Fazıl Küçük Endüstri Meslek Lisesi olmuştur.

KKTC MEKB 2020-2021 İstatistik Yıllığı'na (2021) göre meslekî teknik öğretimde 12 müdür (1 kadın+11 erkek), 24 müdür muavini (15 kadın+9 erkek), 617 öğretmen (372 kadın+245 erkek) ve 3678 öğrenci (1291 kadın+2387 erkek) bulunmaktadır. Ayrıca, meslekî teknik ortaöğretimde 22'si erkek 9'u kadın toplam 31 teknik öğretim görevlisi ve 9 erkek atölye şefi vardır.

16.3.6. Yükseköğretimin Gelişimi

1979 yılında Ada'nın gelecekte üniversiteler adası olmasının temelini atıldığı Yüksek Teknoloji Enstitüsü açıldı (Karabaş ve Şafaklı, 2015). Bu yükseköğretim kurumu açıldığında İnşaat, Elektrik ve Makine Mühendisliği bölümleri bulunmaktaydı. Üniversitenin 105 öğrencisi vardı ve tamamı Kıbrıslı

Türk'tü. Üniversitede öğrenim süresi 3 yıldır (DPÖ, 1994). KKTC kurulmadan önce üniversitenin kurulması eğitim adına atılan çok önemli ve anlamlı bir adımdır.

1986 yılında 18/86 sayılı yasa ile Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nün adı Doğu Akdeniz Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür (Doğu Akdeniz Üniversitesi Kuruluş Yasası, 1986).

Yükseköğretim, ortaöğretime dayalı en az iki yıllık yükseköğretim veren eğitimin tümünü kapsar. Liselerden herhangi birini başarı ile tamamlayan öğrenciler, yükseköğretim kurumlarının koşullarına bağlı olmak kaydıyla, bu kurumlardan yararlanma hakkına sahiptirler. Yükseköğretim paralıdır. Ancak, maddi olanakları elverişli olmayan, başarılı öğrenciler ile özürü öğrencilerin her türlü öğrenim giderleri, olanakları ölçüsünde burs, kredi, parasız yatılı ve benzeri yollarla devletçe karşılanır (Milli Eğitim Yasası, 1986).

Yükseköğretimin amaç ve görevleri şunlardır (Milli Eğitim Yasası, 1986):

1. Atatürk milliyetçiliği doğrultusunda sosyal ve kültürel bütünleşmeyi sağlamak ve korumak;
2. Öğrencileri, ilgi ve yetenekleri ölçüsünde ve doğrultusunda yurdun ve toplumun en üst düzeyde ve çeşitli alanlardaki insan gücü gereksinimlerine göre yetiştirmek;
3. Çeşitli düzeylerde ve özellikle toplumsal gereksinimlere uygun alanlarda bilimsel öğretim yapmak;
4. Yurdumuzu ilgilendirenler başta olmak üzere; sosyal, ekonomik, kültürel konularla, genel ve teknik eğitimle ilgili her türlü sorunu bilimsel yöntemlerle çözümlenmek için, bilimleri genişletip derinleştirici inceleme ve araştırmalarda bulunmak ve bu konuda kamuoyunu aydınlatıcı sözlü, yazılı ve benzeri yollarla yayınlar yapmak;
5. Yurdun kalkınma ve gelişmesini etkileyen sorunları çok yönlü bir biçimde ve bilimsel bir yaklaşımla öğretim, inceleme ve araştırma konusu yapmak; bulguları, sonuçları ve önerileri genelde toplumun ve özelde yasama ve yürütme organları ile sorunlardan etkilenen diğer toplum kesimlerinin yararlanmasına sunmak;
6. Yaygın eğitim hizmetlerinde bulunmak.

Tablo 16.12'de 2020-2021 öğretim yılında KKTC'de bulunan üniversitelerdeki öğrenci sayıları, bunların üniversitelere ve uyruklarına göre dağılımları verilmektedir.

Tablo 16.12. 2020-2021 Öğretim Yılı KKTC Üniversitelerinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Dağılımı

Üniversite Adı	Uyruk			Toplam
	KKTC	TC	3. ÜLKE	
Doğu Akdeniz Üniversitesi	3.858	6.701	5.756	16.318
Yakın Doğu Üniversitesi	3.645	11.683	10.934	26.262
Lefke Avrupa Üniversitesi	816	7.401	2.285	10.502
Girne Amerikan Üniversitesi	1.980	7.078	7.831	16.889
Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi	1.204	5.185	11.357	17.746
ODTÜ KKK	181	2.228	509	2.918
Akdeniz Karpaz Üniversitesi	342	14	568	924
Kıbrıs Amerikan Üniversitesi	92	133	18	243
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	97	770	-	867
İTÜ-KKK	-	471	6	477

Tablo 16.12. devamı

Üniversite Adı	Uyruk			Toplam
	KKTC	TC	3. ÜLKE	
Kıbrıs İlim Üniversitesi	146	865	370	1.381
Girne Üniversitesi	148	1.993	666	2.807
Uluslararası Final Üniversitesi	180	963	1.015	2.158
Kıbrıs Sağlık ve Toplum Bilimleri Ün.	242	597	226	1.065
Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi	37	36	591	664
Rauf Denktaş Üniversitesi	64	-	113	177
15 Kasım Üniversitesi	21	-	14	35
Ada Kent Üniversitesi	30	315	48	393
Kıbrıs Batı Üniversitesi	34	56	556	646
Avrupa Liderlik Üniversitesi	-	-	192	192
Arkin Yaratıcı Sanatlar ve Tasarım Üniversitesi	79	71	63	213
Atatürk Öğretmen Akademisi	231	-	-	231
Toplam	13.427	46.563	43.118	103.108

Kaynak: KKTC MEKB 2020-2021 İstatistik Yıllığı.

KKTC'de ilköğretim öğretmeni olmak için Öğretmenler Yasası madde 16'ya göre Atatürk Öğretmen Akademisi mezunu olmak gerekmektedir. Ancak yine aynı maddeye göre 4 yıl geçici öğretmenlik yapanlar ilköğretilere öğretmen olabilmektedir (Öğretmenler Yasası, 1986).

Öğretmen akademisi dahil günümüzde KKTC'de 22 üniversite bulunmaktadır. 1977-78 yılında 67 öğrenci ile başlanılan yükseköğretim alanı (DPÖ, 1999), 1988-89 öğretim yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti üniversitelerinde 719'u KKTC'li, 1122'si T.C'li ve 438'i üçüncü ülkelerden olmak üzere toplam 2279 öğrenci ile yoluna devam ederken Tablo 12'ye göre 2020-21 öğretim yılında KKTC'li 13427, T.C'li 46563 ve üçüncü ülkelerden 43118 öğrenci olmak üzere toplamda 103108 öğrenciye ulaşılmıştır.

KKTC üniversiteleri Güney Kıbrıs üniversitelerinden daha gelişmiş ve rekabetçi bir yapıya sahiptir. Örneğin, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Times Higher Education (THE, 2021) listesinde 501-600 bandında yer almaktadır.

SONUÇ

Kıbrıs Adası, Akdeniz'in stratejik olarak önemli bir noktasında yer almaktadır. Ada tarihsel süreç içerisinde birçok kez el değiştirmiştir. Ada, Osmanlı Devleti'nin 1571 yılında fethi ile Türklerin anayurtlarından biri olmuştur. Osmanlıdan günümüze Kıbrıs Türk eğitim sistemi önemli değişimler ve gelişmeler yaşamıştır. Kıbrıs Türklerinin eğitim yaşantısı siyasal yaşamda yaşanan sorunlarla şekillenmiştir. Yine anavatan olan Türkiye'de eğitim alanında yaşanan değişimlerin de eğitimi etkilediğini görmekteyiz.

Kıbrıs Türk eğitiminde; Osmanlı, İngiliz sömürge dönemi, Kıbrıs Cumhuriyeti dönemi, Cemaat Meclisi dönemi, Federe Devlet dönemi ve genç Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti dönemi olarak önemli aşamalar bulunmaktadır. Yaşanan dönemlerin siyasal ve toplumsal etkileri, günümüz Kıbrıs Türk eğitim sistemi üzerinde etkili olmuştur. Osmanlı dönemi eğitim kurumları, Osmanlı Devleti ile aynı

nitelikte ve amaca dönüktür. İngiliz sömürge döneminde eğitim, İngiliz hâkimiyetinde ve zamanla ortak Kıbrıslılığa dönüştürme temelinde kurgulanmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde, her iki toplum kendi eğitimleri üzerinde hâkimiyet kurmaya başlamakta ve her iki toplumun üyelerinin ortak olarak gittikleri okullardan da, öğretmen koleji ve İngiliz okulu gibi, 1963'ten itibaren çekildikleri ve kendi millî kimliğini şekillendirmeye başladıkları bir dönemi görmekteyiz. Bu dönemden itibaren sadece Türkiye'den öğretmenlerin geldiği anlayıştan, yapısal olarak da Türkiye eğitim sistemi ile uyum hâlinde olma çabasının olduğu bir sürece geçiş vardır. I. Millî Eğitim Şurası ve Millî Eğitim Yasası ilkeleri bu çabanın ürünüdürler. Günümüz ve daha sonrasında bu etkilenmenin devam edeceği görülmektedir. KKTC eğitim sisteminde değişimin ana aktörü, Türk eğitim sisteminde yaşanan gelişim ve değişim olacaktır diyebiliriz.

Bugün Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim ve özellikle üniversite kademesinde nitel ve nicel olarak gelişmeler kaydetmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyükşehirliği Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi Raporu'na göre (2018) 2018 yılında KKTC devlet ve özel okullarında, üniversiteler hariç, toplam 50813 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerin 40433'ü devlet okullarında ve 10380'i özel okullarda öğrenim görmektedirler. MEKB 2021 istatistik yılına göre 2020-2021 öğretim yılında ise toplam 52631 öğrencinin 42259'u devlet okullarında, 10372'si özel okullarda öğrenim görmektedir. 2018'den 2021'e devlet okullarında öğrenci sayısı %4,52 artarken aynı dönemde özel okullarda öğrenci sayısı neredeyse aynı kalmıştır. Öğretmen-öğrenci oranı ise 2019'da (MEKB, 2019:19) KKTC özel ilköğretim okullarında 8,6, genel ortaöğretim okullarında 7,7'dir. KKTC'de özel meslek lisesi bulunmamaktadır. OECD (2021) göstergelerine göre 2019 yılında Türkiye ilköğretimde öğretmen-öğrenci oranı 13,1, genel ortaöğretimde 13,5, meslekî öğretimde de 11'dir. OECD ülkeleri ortalaması ilköğretimde 15, genel ortaöğretimde 13 ve meslekî öğretimde 13'tür. KKTC devlet ve özel okulları bir öğretmene düşen öğrenci sayısına göre oldukça iyi durumdadırlar. Ancak sadece bu orana bakarak eğitimin daha kaliteli olduğunu söylemek anlamlı değildir. Burada 2019 yılının alınmasının nedeni OECD verilerinde en son 2019 yılının verilmesinden dolayıdır.

Yükseköğretim alanında dünyanın birçok ülkesinden öğrenci eğitim almaktadır. Öğrenci yapısının 3. ülkeler olarak değişmesi yükseköğretimde yeni fırsatları ve beraberinde de toplumsal yaşamda riskleri bünyesinde barındırmaktadır. Yükseköğretimde küresel akreditasyonlar, kaliteli bir eğitim için gereklidir.

KAYNAKLAR

- Akgün, S. (2014). İngiliz Yönetiminin İlk Döneminde Bürokratik Grup Olarak Kıbrıslı Müslüman Liderliğin Osmanlı İmparatorluğu ile Olan İlişkileri (1878-1914). *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(4), 1-13.
- Akgündüz, H. (1986). *Sıbyan Mektebi*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Akyüz, Y. (2008). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2008* (12. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Altunay, Ö. A. (2020). *Kıbrıs Cumhuriyetinin Çözülüşü (1963-1967)*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Atalay, T. (2003). *Geçmişten Günümüze Kıbrıs İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*. Konya: Mehir Yayınları.
- Atatürk Öğretmen Akademisi (2021). Atatürk Öğretmen Akademisi kısa tarihçesi. <http://www.aoa.edu.tr/tarihcesi.html>
- Aydoğdu, A. (2005). *Kıbrıs Sorunu Çözüm Arayışları*. Ankara: Asil Yayınları.
- Aziz, A. (1978). Kıbrıs Türk Federe Devletinde öğrenim. *Eğitim ve Bilim*, 3(13), 19-29.
- Bakanlıkların Kuruluşu Kararnamesi 2020. (2020). Resmî Gazete, Sayı 224. Lefkoşa: Devlet Basım Evi.
- Behçet, H. (1969). *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)*. Lefkoşa.
- Cicioğlu, H. (1983). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 16(2), 209-224. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000975
- Coşar, S. (1987). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Eğitim. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 4-20.
- Dedeçay, S. S. (1993). Lefkoşa Özel Türk üniversitesi ve Kıbrıs'ta Yüksek Öğretim Çabaları. Lefkoşa: Lefkoşa Özel Türk Üniversitesi Yayınları.

- Doğu Akdeniz Üniversitesi Kuruluş Yasası 1986. (1986). Resmî Gazete, Lefkoşa: Devlet Basım Evi.
- DPÖ. (Aralık, 1994), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*. Lefkoşa: Devlet Basım Evi.
- DPÖ. (Aralık, 1999), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1998*. Lefkoşa: Devlet Basım Evi.
- Elementary Education (Other than Greek-Christian) Law 1920. (1920). http://cylaw.org/nomoi/arith/1920_1_024.pdf
- Elementary Education Law 1929. (1920). http://cylaw.org/nomoi/arith/1929_1_004.pdf
- Eurydice (2010). Organisation of the education system in Cyprus 2009/2010. http://biblioteka-krk.ibe.edu.pl/opac_css/doc_num.php?explnum_id=158
- Feridun, H. (2011). *Kıbrıs Türk Eğitim Tarihinde "bir ömür"*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Gazioğlu, A. C. (1994). *Kıbrıs'ta Türkler*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Gazioğlu, A. (1960). *İngiliz İdaresinde Kıbrıs I. (1878-1960) Statü ve Anayasa Meseleleri*. İstanbul: Ekin Basımevi.
- Gazioğlu, A. C. (2000). *Direnış Örgütleri, Gençlik Teşkilatı ve Sosyo-ekonomik Durum (1958-1960)*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırmaları ve Yayın Merkezi (CYREP).
- Great Britain, Colonial Office. (1888). The Cyprus Blue Book 1887-1888. *Ψηφιακή Πλατφόρμα Κυπριακής Βιβλιοθήκης*, accessed June 16, 2021, <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/58>.
- Great Britain, Colonial Office. (1905). The Cyprus Blue Book 1904-1905. *Ψηφιακή Πλατφόρμα Κυπριακής Βιβλιοθήκης*, Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2021. <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/151>.
- Great Britain, Colonial Office. (1930). The Cyprus Blue Book 1929. *Ψηφιακή Πλατφόρμα Κυπριακής Βιβλιοθήκης*, Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2021. <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/174>.
- Great Britain, Colonial Office. (1948) The Cyprus Blue Book 1946. *Ψηφιακή Πλατφόρμα Κυπριακής Βιβλιοθήκης*, Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2021. <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/184>.
- Hill, G. (2015). *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz idaresi dönemi 1571-1948*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karabaş, E. ve Şafaklı, O. V. (2015). KKTC Yükseköğretim Sektörünün Performansı Üzerine Bir Değerlendirme. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 76-86.
- Koday, Z. (1995). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devletinin Coğrafi Özellikleri. *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Ens. Dergisi*, 2, 2-20.
- Koysiz, A. A. (1997). State, Society, and higher education in Cyprus: A Study in Conflict and Compromise. *Mediterranean Journal of Educational Studies*, 2(2), 103-117.
- Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAAD). (1948). Commission on Turkish affairs (FCO 141-3021).
- Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAAD). (1959-60). Attendance Statistics 1959-60, No: İÖD.0.00-61.
- Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAAD). (1962-63). Attendance Statistics 1962-63, No: İ.OD.0.00-3.
- Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı. (2021). İstatistik Yıllığı 2021-2021. http://eohd.mebnet.net/sites/default/files/2020-2021_Yilligi.pdf
- Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, (2019). İstatistik Yıllığı 2018-2019. <http://eohd.mebnet.net/sites/default/files/2018-19IstatistikYilligi-022019.pdf>
- Milli Eğitim Yasası 1986. (1986). Resmî Gazete, Sayı 51. Lefkoşa: Devlet Basım Evi.
- Newman, F. D. (1992). The System of Education in Cyprus. *Board of Education Special Reports on Educational Subjects, Volume 12, Part 1, West Indies and Central America; St. Helene, Cyprus and Gibraltar*. London: His Majesty's Stationary Office.
- Nurçin, V. (2019). İngiliz İdaresi'nde Kıbrıs'ta din görevlisi yetiştiren bir kurum: İslam İlahiyat Okulu. *Yakındoğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 203-238. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2019.5.2.02>
- OECD. (2021), Education at a Glance 2021: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/b35a14e5-en>
- Öğretmenler Yasası 1986. (1986). Resmî Gazete, Sayı 52. Lefkoşa: Devlet Basım Evi.
- Öksüzöğlü, M. (2003). *Lefkoşa Türk Lisesi'nin Tarihsel Süreç İçinde Yönetimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi. <http://docs.neu.edu.tr/library/6326686778.pdf>
- Özkul, A.E., Akcaşoy, Y. ve Ülvay, G.F. (2018). Viktorya İslam İnas Sanayi Mektebi ve Kıbrıs Türk Kadınının Yaşamındaki Rolü. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(27), 71-96.
- Özkul, A. E. ve Özsezer, M. (2017). Kıbrıs Türk Eğitim Tarihinde Shakespeare Okulu ve Nejmi Sagıp Bodamyalızade. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(3), 739-756. doi: <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i3.892>

- Özkul, A.E., Özsezer, M. ve Tufan, H. (2017). Kıbrıs eğitim tarihinde önemli bir müfettiş: İbrahim Hakkı Bey. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32(1), 125-153
- Palalı, İ. (2021). Osmanlı Devleti'nde ilköğretimde yenileşme ve Urfa ilk mektepleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127(250), 83-102.
- Resmî Gazete. (2021). Girne Karakum Bölgesinde Yeni Yapılacak Ortaokulun "Osman Nejat Konuk Ortaokulu" Olarak İsimlendirilmesi ve İskele Bölgesinde Yeni Yapılacak Kolejin "İskele Evkaf Türk Maarif Koleji" Olarak İsimlendirilmesi. Sayı 82. <https://basimevi.gov.ct.tr/Portals/6/2021/82.pdf?ver=2021-04-12-172548-367>
- Sarpten, S. (2020). *Kıbrıs Türk Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi, Şura Kararları ve Eğitim Politikaları*. Lefkoşa: Işık Kitapevi Yayınları.
- Satan, A. (2004). Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs ve Önemi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0(6), 55-70. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/950/10707>
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*. (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Suha, A. (1971). Kıbrıs'ta Türk Maarifi. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 221-223.
- Şahin, H. T. (1997). *1878-1960 Yılları Arasında Kıbrıs'ta İlköğretim (İngiliz İdaresi Dönemi)*. (Yükseklisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Talbot, J. E. ve Cape, F. W. (1913). Report on Education in Cyprus in 1913, The Cyprus Gazette, 1938. Nicosia: Printed at the Cyprus Government Printing House.
- The English School. (2021). The English School's History. <https://www.englishschool.ac.cy/schools-history>
- Tudhope, W. B. (1956). Maarif Dairesi Raporu 1956-1957 ders yılı. Kıbrıs Türk Milli Kütüphanesi Demirbaş No:73699.
- Turgut, B. (2018). İbrahim Sıdkı Efendi ve Kıbrıs Baf Medresesi. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 295-312.
- Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949. (1950). Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, No:1222. Lefkoşa: Kıbrıs Hükümet Basımevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyükelçiliği Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi. (2018). "2017 KKTC Ekonomik Durum Raporu." <https://kei.gov.tr/storage/files/2017-ekonomik-durum-raporu.pdf>
- Üçarol, R. (2010). *Siyasi Tarih (1789-2010)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Weir, W. W. (1952). *Education in Cyprus: Some Theories and Practices in Education in the Island of Cyprus since 1878*. Nicosia: Cosmos Press.
- Yaratan, H. (1998). Education in the Turkish Republic of Northern Cyprus. Grothusen, K., Steffani, W., & Zervakis (Ed.), *Handbook on South Eastern Europe VII içinde* (610-628). Vandenhoeck&Ruprecht in Göttingen.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (7. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kaynak: Ulvi Keser

VATAN ŞAİRİ
NAMİK KEMAL
1840-1888

Musirrim sâbitim ta can verince halka hizmette

Fedakârın kalır eşkârı daim kalb-i millette

Demir bir gün gelir de saye-i feyz-i hamiyette

KIBRIS TÜRK EDEBİYATI (1571-2021)

Oğuz KARAKARTAL* ve Emin ONUŞ**

ÖZET

1571'den bugüne Türk varlığının bulunduğu Kıbrıs Adası'nda, gittikçe özgünleşen Türkçe bir edebiyat mevcuttur. Bu edebiyat Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde yüzünü daima anakaraya, özellikle İstanbul kültür ve edebiyat çevrelerine çevirmiş, oralarda edebî anlamda meydana gelen değişiklikler, gelişmeler belirli bir süre sonra Kıbrıs'ta da yansımaları bulmuştur. Türklerin Ada'ya yerleşmesiyle beraber Anadolu'daki halk edebiyatı ürünleri Ada coğrafyasına taşınmış, Lefkoşa Mevlevihanesi başta olmak üzere, ulema arasında Osmanlı divan edebiyatını takip eden eserler yazılmıştır. Kıbrıs Adası, divan edebiyatına birkaç şair hediye etmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında edebiyatta Batılılaşma hareketleri başlamıştır. Namık Kemal'in 1873-1876 yılları arasında Mağusa'da sürgünde kalmasının da etkisiyle bizzat onun yetiştirdiği Kıbrıslı genç şair ve yazarlar, Ada edebiyatını canlandırmış; roman, öykü, şiir ve tiyatro alanında 1930'lara kadar yoğun bir Türkiye edebiyatı örneğinde, modern Kıbrıs Türk edebiyatı şekillenmiştir. Bu edebiyat, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar daha çok kahramanlık konulu sosyal ve politik içerikli bir edebiyat görünümü arz eder. Barış Harekâtı'nın sağladığı imkânlarla Türklerin coğrafi bütünlüğe kavuşması ve huzur ortamı içinde, giderek gelişen ve Türkiye örneğini kaybetmeyen Kıbrıs Türk edebiyatı, Türk dünyasının bir parçası olarak kendini göstermektedir.

Bu çalışmada, Kıbrıs Türk edebiyatının Ada'nın fethinden günümüze kadarki gelişimi ve değişimi ele alınmıştır. Kıbrıs Türk edebiyatı; tarihî dönemler, türler, eserler, yazarlar ve şairler dikkate alınarak sınıflandırılmış, döneme damgasını vuran ve edebî açıdan zenginlik gösteren baskın şahsiyetler –Müftü Hilmi Efendi, Kaytazade Mehmet Nazım, Ahmet Tevfik Efendi, Özker Yaşın, Ersin Taşer, Yılmaz Hakkı Hakeri, Mehmet Kansu, Bener Hakkı Hakeri, Ali Nesim, İsmail Bozkurt, Gürgeç Korkmazel gibi- daha ayrıntılı tahlillere tabi tutularak ele alınmıştır. Ayrıca Kıbrıs Türk yazar ve şairleri hakkında farklı araştırmacıların incelemelerinden, görüşlerinden yararlanılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kıbrıs Türk Edebiyatı, Tarihçe, Sınıflandırma, Tahlil.*

* Prof. Dr., KKTC Lefke Avrupa Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Eğitim Fak. Dekanı. e-posta: okarakartalist@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., KKTC Girne Amerikan Üniversitesi Öğretim Üyesi. e-posta: eminsonus.84@gmail.com

GİRİŞ

1571’de Lala Mustafa Paşa’nın Doğu Akdeniz’in devlet açısından güvenliğini sağlamak amacıyla fethine muvaffak olduğu Kıbrıs Adası’nda o günden bugüne, beş yüz yıla yakın bir süredir Türkçe ve Türk edebiyatı söz konusudur. Bugün Türkiye dışında Adalar Denizi ve Akdeniz’de Türk varlığının, Türk kültür ve edebiyatının yaşadığı en büyük ada Kıbrıs’tır. Beş asra yakın bir tarihî süreçte, halk edebiyatından divan edebiyatına ve oradan modern edebiyata uzanan zengin bir edebî üretim söz konusudur. Ancak bu geniş evrede üretilmiş eserlerin, sadece halk ve divan edebiyatı evrelerindeki değil, XIX ve XX. yüzyıl Kıbrıs Türk edebiyatında bile kimilerinin çeşitli sebeplerle günümüze ulaşamadığı da bir gerçektir.¹ Bununla birlikte 1571’de Kıbrıs’ın fethinden günümüze kadar gelişip şekillenen ve çeşitli türlerde örnek edebî eserlerle karşılaştığımız bir Kıbrıs Türk edebiyatından söz edebiliriz.

Kıbrıs Türk edebiyatı üzerine değerlendirmede bulunurken gördüğümüz en önemli nokta, anakara (İstanbul-Türkiye) edebiyat ve edebiyatçıların, Kıbrıs Türk edebiyatı ve edebiyatçıları üzerindeki etkisi ve örnekliliği olmuştur. Bunun başlıca sebebi; coğrafi yakınlık ile aynı dili, Türkçeyi konuşmak ve aynı kültürden beslenip aynı soydan gelmek olsa gerektir. Kıbrıs Türk edebiyatını, genel Türk edebiyatı içerisinde “bir bölge edebiyatı” olarak görmek gerektiğini dile getiren Ömer Faruk Huyugüzel şöyle der: “Kanaatimize göre Kıbrıs Türk edebiyatı ile Türkiye’deki edebiyat arasında İngiliz ve Amerikan edebiyatlarına benzer şekilde büyük bir fark bulunmamaktadır.” (Huyugüzel, 2010: 233-245; Yıldız, 2002: 9-11). Umay Türkes Günay ise şu tespitte bulunur: “1571 yılında Osmanlı fethiyle imparatorluğa katılan Kıbrıs’ın dili, kültürü ve sanatı, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’sinin birikimini temsil etmektedir. Osmanlı’nın yıkılışıyla ortaya çıkan ayrılıklar dilde ve kültürde ayrılık doğurmamıştır.” (Günay, 2015: 597).

İşte İstanbul ve anakara Anadolu ile önemli etkileşim içinde bulunan Kıbrıs Türk edebiyatını kendi içinde tarihî evre göz önünde bulundurularak şöyle sınıflandırıp inceleyebiliriz:

1. Kıbrıs Türk Halk ve Divan Edebiyatları
2. Kıbrıs’ta Modern Türk Edebiyatının Doğuşu, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu
3. Geleneksel Halk Tiyatrosundan Günümüze Kıbrıs Türk Tiyatro Edebiyatı

17.1. KIBRIS TÜRK HALK VE DİVAN EDEBİYATLARI

1571 tarihinden itibaren Akdeniz ve Batı Anadolu bölgelerinden ve Konya ve Karaman civarından ağırlıklı olmak üzere Ada’ya göçürülen Türklerin, Anadolu’daki Türk kültürünü beraberinde taşıdığı şüphesizdir. Bunlara zamanla Ada Türklerine özgü tipler ve konular eklenmiştir. Osmanlı Türk halk edebiyatında karşımıza çıkan ninni, mani, türkü, ağıt, efsane, masal, atasözü, deyim, bilmece, tekerleme, fıkra, halk hikâyesi, âşık tarzı şiir, destan ve benzerleri Türk halk kültüründe de yer almaktadır ve

1 Kıbrıs Türk edebiyatçıların sadece eski dönemlerde değil, yakın zamanlarda dahi çıkmış eserlerinin bazılarını erişememenin sebeplerinin şunlar olduğu tespit edilmiştir:

- 1) Matbaanın Kıbrıs’a 1878’den sonra gelmesi, gazetecilik, matbaacılık ve kitap basım işlerinin az sayıda ve teknik açıdan tam yeterli olmayan makinelerle yapılması. Basılanların kısa sürede piyasadan çekilmesi.
- 2) Okuma-yazma oranındaki geriliğe ve aydın sayısının düşüklüğüne paralel, toplum tarafından “kitap ve kütüphane sahibi olmanın ayrıcalıklı, maddi durumu daha yerinde seçkin kişi veya ailelerin” bir koleksiyon, biriktirme, hobi ve-veya uğraşı olarak görülmesi.
- 3) Şair ve yazarların roman, tiyatro, şiir veya öykü kitaplarını kısıtlı imkânlarla belli sayıda, belirli bir matbaada ve kendi yayını olarak bastırması.
- 4) Kıbrıs Türklerinin, Ada’nın İngiltere’ye bağlandığı 1878’den, 20 Temmuz 1974 Mutlu Barış Harekâtı’na kadar yaklaşık yüz yıl, yer değiştirmelere, Ada içi ve dışı göçlere ve savaşa maruz kalması. Bu ortamda kitap bulma zorluklarının olması, basılanların da yanma, yok edilme, doğal afet vb. yollarla ortadan kayboluşu.
- 5) Aydın sayısının azlığına bağlı olarak kitapçılığın ve kitabevelerinin sayı ve nicelik açılarından gelişememesi ve bir süre sonra batışı. Bundan ötürü 1940’lara kadar kitapların, “manifaturacılar, ticaret evleri ve esnaf dükkânları”nda, ticarî meta-ürün mantığıyla sergilik ve belli miktarda satılması.
- 6) Ölen bir Kıbrıs Türk aydınına ait kütüphane veya kitapların eşi ve ailesi tarafından “ölenin eşyasını dağıtma” mantığıyla çuvallanıp eskicilere satılması, yakılması veya ortadan kaldırılması.
- 7) Kıbrıs Türklerinin coğrafi bütünlüğe kavuştuğu 1974 Barış Harekâtı’na kadar düzenli bir arşiv ve kütüphaneler sisteminin bulunmayışı.

bunlar Anadolu Türk halk edebiyatının büyük oranda Ada'ya yansımalarıdır (Erdentuğ, 1971: 113-122). Ada'da Kıbrıs Türkleriyle Rumların kültür alanında birbirinden alışverişte bulunduğu belki de tek alan, modern edebiyat değil, iki tarafın halk kültür ve edebiyatlarıdır (İslamoğlu ve Öznur 2010: 423). Bu etkilenmenin büyük ölçekli olduğunu söylemek zordur. Ada'yı 80 yıl kadar yöneten İngiltere'nin kültür ve edebiyatının bile Kıbrıs Türk kültür ve edebiyatıyla alışverişi veya karşılıklı etkileşimleri yok denecek kadar azdır.

Özellikle mani türü Kıbrıs'ta çok sevilmiş bir tür olup günümüzde dahi Emine Hür, Türkay Ilıcak gibi çağdaş manicilere rastlanmaktadır. Halk edebiyatı ürünlerinde, çağdaş edebî türlere nazaran Kıbrıs Türk ağzına ait dil bilgisi ve gramer özelliklerini daha çok okumak mümkündür. Kıbrıs Türk edebiyatında, halk edebiyatı ürünleriyle halk tiyatrosunda, Kıbrıs ağzı daha yoğun kullanılırken şiir, öykü, roman ve çağdaş tiyatrodaki XIX. ve XX. yüzyıl Türkiye Türkçesi yani ölçünlü Türkçe yazı dili olarak tercih edilmektedir.

Kıbrıs Türk halk edebiyatının yaygın türü olan manilere şu birkaç örnek verilebilir:

*Heybe yaptım kilimden
Her şey gelir elimden
Başıma ne geldiyse
Hepsi de bu dilimden* (Ilıcak, 2004: 72).

*“Politika yalan
İnternette yalan
Bitmeyen elma şekeri
Al biraz da sen yalan”* (Ilıcak, 2004: 72).

*“Yavaş olan ezilir
Azgın olan asılır
Adamın karakteri
Duruşundan sezilir”* (Ilıcak, 2004: 77).

Kıbrıs'ta sözlü ve anonim halk edebiyatı ürünlerinin yazıya geçirilebilenleri günümüze ulaşabilmiştir. Çeşitli halk şairi, âşık veya ozan isimleri de mevcuttur. Ancak Kıbrıs Türk halk şiiri dendiğinde Türkiye ve Kıbrıs edebiyat tarihçilerinin üzerinde durdukları isim Âşık Kenzî'dir. Âşık Kenzî, adalı Türklere özgü karakter özelliklerini taşıyan bir şairdir. Adalı Türklere için çeşitli sebeplerle ada dışına çıkmak, başka coğrafyalarda gurbette kalmak, sonra tekrar adasına, memleketine dönmek ya da dönmemek, bir kader gibidir. Kimi XX. yüzyıl Kıbrıs Türk şair ve yazarlarından önce Âşık Kenzî, özel yaşantısında bu gerçekle karşılaşır.

Âşık Kenzî destan türünde halk şiirleri kaleme almış bunların çoğunda da döneminin tarihi ve siyasi olaylarını işlemiştir.² Bunların en ünlüsü “Kıbrıs Destanı” başlıklı olanıdır. Orada Kıbrıs'ı, Akdeniz'de önemli bir ada olarak zikreden şair, Osmanlı Devleti için önemini şöyle vurgular:

*“Medine vakfıdır Kıbrıs yaşaya
Kudüsle Kıbrıs'ı virir mi Devlet”* (Fedai, 1993: 63).

2 Âşık Kenzî'nin diğer destanları şunlardır:

- 1) Dasitan-ı Atina
- 2) Dasitan-ı Baltepe
- 3) Dasitan-ı Rasim Paşa
- 4) Dasitan-ı Sül
- 5) Dasitan-ı Pizeren-Kalkandelen
- 6) Dasitan-ı Meselong
- 7) Dasitan-ı Atina
- 8) Dasitan-ı Asakir-i Mansure
- 9) Dasitan-ı Kıbrıs

Bu destanlar hakkında detaylı bilgi için bkz. (Fedai, 2005: 431-448).

Âşık Kenzi'nin, lirik bir tarzda doğrudan kendi benini katarak yazdığı şiirleri de vardır. Gurbete çıkmak durumunda kalan, sonra memleketine geri dönen ve tekrar gurbet yoluna koyulmak zorundaki göçmen adalı insan tipini, onun şu dizeleri işler:

*“Bir zaman Mağribde serhat beklerken
Hele bir takrible itdim firârı
Fırarımla Kıbrıs şehrine düştüm
Bulmadım koduğum akrabâları (...)*

*Ne bağ, ne bağçe ev ne binâ kalmış
Ne muhibb-i sâdik âşinâ kalmış
Ne mâder ne birâder ne ata kalmış
Felek kürelemiş akrabâları” (...)*

*Geminin leb-â-leb oldu her yanı
Timurlar koparub açtık yelkânı
O Hala Sultâna kesdik kurbânı
Kıbrısı terk itdim yine tekrârı” (Fedai, 1993: 56-57).*

Kıbrıs'ta halk edebiyatının yanı başında aydın, ulema sınıfı arasında gelişmiş bir divan edebiyatı mevcuttur. Kıbrıs'ın divan edebiyatına kattığı pek çok şair bulunmaktadır. Kıbrıs'ta Osmanlı döneminde, zengin bir halk ve divan edebiyatının varlığından, bu bağlamda da kültür ve edebiyatta geleneğin devamlılığından söz açılabilir. Misâli (1607), Zekâî (1648), Siyâhî (1710), Na'ib (1717), Arif Efendi (1725), Handî (1727), Musib (Musib Mehmet Efendi 1754), Müftü Hasan Hilmi Efendi (1847), Hacı Hasan Tahsin Bey (1861), Handî (Eski Zağralı), Şem'î, Sezayi, Hakkı, Latif, Nâdiri, Salim, İffet, Kerîmî, Tekî, Müftü Râci Efendi de ilk akla gelen Kıbrıslı divan şairleridir (Genç, 2000: 163-177). Kıbrıslı şair Müftü Hasan Hilmi'yi (1782-1847), 1829'da Sultan II. Mahmut “Sultanü'ş-Şuara” yani şairler sultanı ilan etmiştir.

Kıbrıs'ta divan edebiyatının XIX. yüzyıldaki temsilcileri arasında Şem'î, Âsım Efendi ve Eski Zağralı Handî dikkati çeker.

Aslen Kıbrıslı olan annesinin Habeş kökeni ve ten renginin esmerliği sebebiyle şiirlerinde Siyahî mahlasını kullanan Siyahî Mustafa Dede, zamanla Lefkoşa Mevlevihane'sinin şeyhi de olmuştur. Siyahî Dede'nin divan şiirini, estetiğini hazmettiği şiirlerinden anlaşılmalıdır. İncelemeye de konu olan şiirlerinden bir beyit aşağıdadır:

*“Ârifim rindim ki olmam âşinâ unvân ile
Eylemez dîvâne dil ülfet ser ü sâ mân ile” (Kaya, 2017: 22).*

Şem'î hakkında kesin ve yeterli bilgi yoktur. Kıbrıs'ta bulunan bir cönkte on dört şiirine rastlanmıştır. Larnaka Hala Sultan Tekkesi Şeyhi Şem'î, tekkenin duvarında kendisinin yazdığı tuğranın alt yazısında kendini tanıtmıştır. Nedîmâne şiirleri vardır (Fedai, 1997: 238-240).

*“Âteş-i hicrinle arttı âh ü zârım kandesin
Yakdı yandırdı cihânı sûz-ı nârım kandesin*

*Sensiz ey meh ne'yleyim cennet mekân olsa bana
Gâm alır etrafımı ey gül-i zârım kandesin*

*Gel yetiş ölmezden akdem derdime bir çâre kul
Şive-kârım işve-kârım nazlı yârim kandesin*

*Bir dem ârâm eylemez mürg-i dil-i zârım benim
Kandesin ey gonçe-i bâğ-ı nigârım kandesin*

*Firkatin Şem'i dil-i nâ-şâduma kâr eyledi
Zerre denli kalmadı sabr ü karârım kandesin* (Fedai: 1997: 239)

Şem'i, Lefkoşalı XIX. yüzyıl şairlerindedir. Kâtiplik görevinde bulunmuştur. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur (TDEA, 1977: 178; Genç, 2000: 174; Tuhfe-i Nâilî II, 2001: 2629/619).

*“Âsitân-ı şeh-i devrânı tebâh eyleyemem
Ya'ni hüsn-i nazarım Hakka güvâh eyleyemem*

*Mısr-ı dilde ola ta taht nişin-i iclâl
Yok yere Yûsuf'ı üftâde-i çâh eyleyemem*

*Nâr-ı 'aşk olmuş iken şu'le-fürûz-ı şeb-i hicr
Mâh-ı pertev-i feleği meş'al-i râh eylemem*

*Hükm-i makziyye kemer-bend-i itâ'at lâzım
Âsımâ 'ömri nizâ' ile tebâh eyleyemem* (Tuhfe-i Nâilî II-2629/619).

1) Önemli bir Akdenizli-Kıbrıslı divan şairi olan Müftü Hilmi Efendi'nin şiirlerinde, çağdaş zaman ve edebiyatlarda ele alınan Akdeniz ve Adalı kimlikle ilgili motifleri bulmak ilgi çekicidir. Onun bir şiirini bu bağlamda değerlendirip özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Adalılar için ada, dışına gidilip gurbette yaşansa bile eninde sonunda döneceği yeridir, vatanıdır. Yaşadığı adaya, doğduğu beldeye bağlı olma, hatta onunla övünme (kampanalizm) adalı insan karakterinin özelliklerinden biridir. Kıbrıslı Müftü Hilmi Efendi de İstanbul'da Sultan II. Mahmut'un, saltanatın yanında-muhitinde bulunmakla birlikte, vatanını, adasını özler ve oraya dönmek ister:

*“Yine izn-i hümayûnunla azmetsem vatan-gâha
Varıp Kıbrıs'ta hasretsem duaya, vakt-i ezhârî”* (Fedai, 2000; Karakartal, 2018: 26).

2) Ada, adalı insana içene kapanık, isole ve dar bir yaşantı mekânı sunar. Adada yaşayan biri için “ada” bir sığınaktır, dört tarafı denizle çevrili bir yuvadır ve deniz ötesindeki dünya “öteki”dir, “dışarı”dır. Adalı insan için adanın bir köyünden başka bir yerine veyahut daha büyük bir yerleşim birimine gitmek, yolculuk etmek büyük heyecandır. Hele o adalı insan Müftü Hilim Efendi gibi dar mekândan geniş/büyük mekâna gidip gelmişse (Kıbrıs-İstanbul-Kıbrıs) sürekli beklemek, hareketsizlik ve dar bir mekâna kapanmak bu tip adalı insanı rahatsız ederek uzaklara gitme, kapanma duygusunu tekrar tekrar aşma düşüncesini getirir. Müftü Hilmi Efendi'nin halet-i ruhiyesi buna uygundur:

*“Usandık Akdeniz'den keştî-i ârâmı kaldırsak
Açıp yelkenleri Bahr-i Siyâha doğru saldırsak”* (Karakartal, 2018: 26).

3) Adaların bir başka yanı coğrafya-insan ilişkisinin yoğun yaşanması ve bu bağlamda edebiyat üretimine izin vermesidir. Akdeniz ve Adalar Denizi adalarının coğrafyalarındaki “çam, servi, limon, portakal, mandalina, turunc ağaçlarıyla; sardunya, yasemin, sümbül, nergis” çiçeklerinin bolluğu adalı şairlerin bunlardan etkilenmesini, dış dünyayı sinestezi, beş duyu organıyla yoğun biçimde teneffüs etmesini beraberinde getirir. Müftü Hilmi Efendi de adası Kıbrıs'ta bu koku dünyasını idrak eder:

*“Bu ada sünbülüdür râyihası kem-ter olur
Bâğ-ı Kıbrıs'ta ne mümkün bite her ter sünbül”* (Karakartal, 2018: 27).

4) Akdeniz Adalarında iklim de yaşantıyı şekillendirir. Akdeniz'in bitki örtüsü ile coğrafyasının oluşumunda hatta insan karakterinin belirginleşmesinde iklimin önemli etkisi vardır. Akdeniz dünyası kitabının yazarı F. Braudel: “Akdeniz birliği her şeyden önce iklime dayanır.” der. Hilmi Efendi sıcak, parlak, güneşli ve açık Akdeniz göğünü:

“Nerde buldu bu kadar şuleli gök yakutu
Takıp engüşte eder arz-ı mücevher sünbül” (Karakartal, 2018: 27).

diye anlatırken, bir başka yerde Kıbrıs’ın yaz sıcaklarından elaman çeker:

“Kıbrıs’ın tâb-ı temmuzî sıkletinden el-amân
Sıyyemâ kaht-ı ricâli kalbi vîrân etti âh” (Karakartal, 2018: 27).

5) Akdeniz Adalarında ve genelde adalarda aydın insan sayısı ve kültür faaliyetleri fazla değildir. Az sayıdaki okumuş kültür insanı yalnızlıktan ve konuşacak adam bulamamaktan yakınıır:

“Kıbrıs’ın basma kalıp ehl-i kemâlin gördüm
Bulamaz emtia-yı marifetin arza mecâl” (Karakartal, 2018: 27).

Osmanlı devleti Adalar Denizi adaları ile Akdeniz Adalarına yerleştirdiği Türk nüfusunu, Avrupa’dan veya Haçlılardan gelecek tehlikelere karşı bir set, birer uç beyliği-gözetleme kulesi gibi düşünmüş, ada Türklerinin eğitim işine pek fazla kafa yormamıştır. Bu da adalarda aydın-kültürlü insanı sayısının düşük seviyede kalmasına yol açar. Müftü Hilmi Efendi “aydın bakımından verimli olmayan adadan, taşradan çıkmış ve padişah tarafından Sultanü-ş-Şuara seçilmiş bir şair olmakla gururlansa bile”, İstanbul şairlerinin onu taşralı olarak algılandıklarının farkındadır. Bundan ötürü kendisini payitaht şairleriyle boy ölçüşen adalı nadir şairlerden biri olarak görür. O, Âşık Kenzi’nin bir gazeline yazdığı tahmiste şöyle der:

“Mahabbet kenzine şâyân çıkar mı şehri-i Kıbrıs’tan
Demişler şâir-i meydan çıkar mı şehri-i Kıbrıs’tan
Dedim Kenzi hakikattir fakat bir dâne ben çıktım” (Karakartal, 2018: 27).

6) Akdeniz coğrafyasındaki adalarda dinî açıdan kutsal mekânlar vazgeçilmez yapılardır. Adalar, Müslümanlık ve Hristiyanlık bakımından ada halkları için önemli sayılabilecek inanç merkezlerini içinde barındırır. İslamiyet’e özgü başta medreseler ve tekkeler olmak üzere dinî yapılar Rodos ve Girit’te olduğu gibi Kıbrıs’ta da karşımıza çıkar (Şimşek, 2014). Adalı Müslüman-Türk kimliğinde “Mevlevilik, tasavvuf ve Mevlit” önemli değere sahiptir. Müftü Hilmi Efendi de Lefkoşa Mevlevihanesi geleceğinden yetişmiş bir divan şairidir.

7) Akdeniz ada toplumları iki dillidirler. Bu dillerin biri karadan getirdikleri bağlı oldukları millete ait ana dilleri, diğeri ise savaş, ticaret, karşılıklı alışveriş ve komşuluk ilişkileriyle toplumların birbirinden aldıkları sözcüklerden kurulu “Akdeniz veya Adalı dili”dir. Bundan ötürü Akdeniz kitabının yazarı Hırvat düşünür Pregrad Matvejevic, “Akdeniz kültürleri yalnızca ulusal kültürler değildir.” yorumunda bulunur (Matvejevic, 1999: 27). Bu ikinci melez dilde birbirinden alınan sözcükler isim ve sıfatlardır. Fiiller ise ana dilden gelir ve kalır. Buraya XVI. yüzyıldan itibaren divan şiirinde görülen ve İtalyanca kökenli sözcüklerden kurulu Türk gemici dilini de eklemek gerekir. Müftü Hilmi Efendi’nin şiirlerinde gemici dilinden sözcükler kullandığını fark ediyoruz. Şair, demir alıp yelkenleri açıp Akdeniz’den Çanakkale Boğazı’na, oradan Karadeniz’e doğru rota çizen gönül gemisini anlatırken, onun sallanarak gitmesini, İtalyanca sağa sola sallanma anlamındaki gemici tabiri “orsa boca” sözcükleriyle dile getirir:

“Bulurduk lâ-cerem orsa boca bir cây-ı asâyiş
Usûliyle reise yanaşıp da lenger aldırırsak” (Karakartal, 2018: 28).

8) Adaları yöneten veya o topraklara hükmeden ileri gelenler adaların seçkin kişileridir. Bunlar kimi zaman Hristiyan Kral, Kraliçe ve şövalyeler kimi zaman da Sultanlar, Beyler, Mutasarrıflar-valiler olmaktadır. Ada edebiyatlarında onlara mutlaka yer ayrılır ve kendilerinden sadakatle söz edilip bağlılık bildirilir. Kıbrıs Adası adeta istiridyenin içindeki bir inci tanesine benzeyen ve Akdeniz’in kendi kucağında korunan, Osmanlı padişaha ait bir mücevherdir:

“Dürre-i zâtına Kıbrıs sadef olmaktadır
Anı Deryâ-yı Sefid aldığı âgûşa temâm” (Karakartal, 2018: 28).

9) Genelde adaların, özelde ise Akdeniz coğrafyasındaki adaların önemli bir sorunu içme ve kul-
lanma suyu sıkıntısıdır. Yağışın azlığı, kuyuların yetersizliği, çeşme başındaki su kuyukları, sıraları ede-
bî eserlere de yansır. Bu sebeple güneşin bol su kaynağının az olduğu adalarda çeşme yaptırmak hem
büyük sevaptır hem de hürmete lâyık bir iştir. Mustafa Hilmi Efendi de Kıbrıs valiliği yapan Ali Rûhî
Efendi’yi su bulup çeşme yaptırdığı için “Tarih-i Çeşme” şiirinde över:

“Ali Rûhî Efendi nâm-dâş-ı sâki-i kevser
Olunca Kıbrıs’ın vâli-i vâlâ-kadr-i zî-şânı
Suyun buldu umûr-ı belde hüsn-i re’y ü fikriyle
Nizâmın buldu ehl-i beldenin hâl-i perişânı” (Karakartal, 2018: 29).

Handî ise, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Eski Zağra’da doğmuştur. Şiirlerinde Handî
mahlasını kullanmıştır (Özkan, 2004: 394). Handî Divanı’nın gazeller bölümünü Harid Fedai *Handî
Divânı I* adıyla (Fedai, 2003) diğer şiirlerini de *Handî Divânı II* adıyla yayımlanmıştır (Fedai, 2013). Han-
dî, divanını devlet görevi sebebiyle bulunduğu Kıbrıs’ta düzenlemiştir. Divanın başındaki “Vâki der
Kıbrıs” ifadesi bu duruma işaret eder. Düşürdüğü tarihlere bakılarak Ada’da bulunduğu yılların 1845
civarında olduğu tahmin edilebilir. Şair, Kıbrıs’ta Kaymakam Hacı Mesrûr Ağa ile görüşmüştür. Hacı
Mesrûr Ağa’nın Tuzla İskelesi’ndeki Hala Sultan’ın mezarının bakım ve onarımını yaptırmasına tarih
düşürmüştür. Lefkoşalılar Hacı Mesrur Ağa ile ilgili bazı şikâyetlerde bulunup görevden alınmasına
neden olmuşlardır (Fedai, 2013: 3-4). Handî bu olay üzerine “Cezîre-i Kıbrıs Lefkoşa’sı Ehâlisinin Hak-
kında” başlıklı Hacı Mesrûr Ağa’ya yapılan haksızlığı hicvettiği bir şiir yazmıştır (Fedai, 2013: 201-202).

Handî’nin Divanı’nda Kıbrıs’ta bulunduğu döneme dair bilgiler içeren şiirler vardır:

“Kişver-i Bahr-ı Sefide leb-i deryâ Kıbrıs
Ya’ni bir zevrak-ı zerrîn-i müheyyâ Kıbrıs

Garazım nükte-i Kıbrıs’la demek Lefkoşa’dır
Şehr-i nev-şâde bedel milket-i hadrâ Kıbrıs

Hûbler her birisi dilber-i âşık-keşdir
Vasf-ı ta’zîm ile gör melce-i havrâ Kıbrıs

Mâ-hasal söylemeden nevk-i zebânım yandı
Etdi ben âşıkı bir bülbül-i gûyâ Kıbrıs

Söyleye söyleye ol şûh-i cihân-âşûbe
Âkıbet eyleyiser Handî’yi şeydâ Kıbrıs” (Fedai, 2003: 113).³

17.1.1. Kıbrıs’ta Modern Türk Edebiyatının Doğuşu, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu (1875-2020)

17.1.1.1. Tanzimat Döneminden 1930’lara Kıbrıs Türk Edebiyatı (1875-1930)

Kıbrıs’ta Türk kültür ve edebiyat sahasında, “değişim, gelişme ve devamlılık” ilkelerini unutmadan
veya tekraren şu üç tespiti yapmak gerekir:

³ Kıbrıs Türk divan şiirinin başka temsilcileri ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Bozkurt,
Karakartal, 1.C., 2019).

1. Akdeniz’de bugün, alındığı 1571’den itibaren Türk varlık ve kültürünün devam ettiği tek ada Kıbrıs’tır.
2. Kıbrıs Türk kültürü ve edebiyatı son elli, altmış yılda özgünleşmeye başlamakla birlikte, Anakara-Türkiye edebiyatının bir kolu ve devamıdır.
3. Osmanlı Türkiye’sinde ve Türkiye Cumhuriyeti’nde, kültür ve edebiyat alanındaki değişme ve yenileşmeler, beş veya on beş yıllık bir dilimde Kıbrıs’ta da yansımaları bulur. Bir başka ifadeyle, “Anakara-Türkiye edebiyatındaki yenileşme ve değişimleri takip etmek” de Kıbrıs’ta bir edebî gelenek hâline gelmiştir (Serdar, 1993: 112; Enginün, 2013: 143).

Kıbrıs Türk edebiyatında değişim ve gelişim, 1873’te Ada’ya sürülen ve 7 Haziran 1876’ya kadar, otuz sekiz ay Mağusa’da kalan vatan şairi Namık Kemal’le başlar. Namık Kemal’in sürgünde kaldığı Mağusa’da yanlış, abartılı bir zindan edebiyatının doğduğu konusunda fikirler ortak gibidir (Akün, 1998: 14). Üç gece Mağusa içindeki kalede zindanda kalan şair, daha sonra zindan yerinin üst katındaki daireye çıkartılmıştır. Namık Kemal hakkında Ada’da iki farklı bakış tarzının oluştuğu ileri sürülür. Bunlardan birincisi, muhafazakâr Kıbrıslıların onu padişah ve halifeye karşı gelmiş bir asi, bir suçlu olarak görmeleri, diğeri ise daha çok gençler ile okumuş kesimin “*ünlü vatan şairi Namık Kemal adamızda*” diye sevinmeleridir.

Namık Kemal’in Mağusa’nın yerlilerinden kişilerle ahbablığı, sohbet meclisleri kurduğu, hatta kısmi bir serbestlik içinde konferanslar için Lefkoşa’ya gittiği adada anlatılır. Kimi Kıbrıs Türk gençlerinin, Hasan Nef’î ve Kaytazzâde Mehmet Nâzım başta olmak üzere, onun tedrisinden geçtiklerini biliyoruz. Bunlardan Mağusalı Hasan Nef’î, Namık Kemal’in mektuplarında ismi geçen Kıbrıslı bir gençtir. Vatan şairi, eğittiği bu gencin yazdığı *Felâket* adlı piyesi hem düzeltmiş hem de sürgün dönüşü 1876’da İstanbul’da bastırmıştır.

Namık Kemal’i sık sık ziyarete gelen ve onunla mektuplaşan Kıbrıs Türk gençlerinden Kaytazzâde Mehmet Nâzım (1857-1924) hem divan tarzında hem de bilhassa içeriği yeni şiirleriyle dikkati çeker. Kıbrıs Türk edebiyatında “vatan” temalı ilk şiiri yazan ve daha sonra Mustafa Kemal Paşa’yı ve Türk Kurtuluş Savaşı’nı öven şiirler kaleme alan Kaytazzâde’nin Namık Kemal’in öğrencisi olduğu, izinden gittiği pek aşikârdır. Bir Kıbrıs Türkü’nün yazdığı ilk roman olan *Yâdigâr-ı Muhabbet* de (1894) Kaytazzâde’nin kaleminden çıkmıştır.

Kaytazzâde’nin *Yâdigâr-ı Muhabbet* (1896) romanı hem tema hem de dil-üslup bakımlarından Tanzimat dönemi Osmanlı Türkiye’sinde yazılmış birçok eserle benzerlik taşır. “Devlet dairesinde memur, hayat ve aşk konusunda deneyimsiz, saf, kapalı toplumun kuralları içinde sevdiğiyle görüşme fırsatı yakalamaya çalışan, romantik, pasif ve vereme yakalanıp ölen gençler”le Tanzimat dönemi eserlerinin tematiğinde karşılaşılır. Bu noktada *Yâdigâr-ı Muhabbet*’in Mucib Bey’i ile Namık Kemal’in İntibah romanındaki Ali Bey’in birbirini andırır yanları vardır. Servet-i Fünûn’un teşekkülü ve ana romanlarını 1896’dan sonra verdiği düşünülürse, 1896 tarihli *Yâdigâr-ı Muhabbet* de Namık Kemal ve dönemin diğer yazarlarının etkisinden bahsetmek daha doğrudur.

Romanın ana kahramanı Mucib Bey, hâli vakti yerinde bir ailenin ruh ve fizik güzelliğiyle bezenmiş, eğitilmiş bir oğludur. Hayat ve aşk karşısında fazla deneyimi yoktur ve iş arkadaşları tarafından da içten içe kıskanılmaktadır. Kız kardeşi Mediha’nın odasındaki yazıhaneden kâğıt alırken onların arasında kardeşinin arkadaşı Nevber’in fotoğrafına rastlar. Arkası “Yâdigâr-ı muhabbet” ibaresiyle Meliha’ya imzalanmış fotoğrafı görür görmez kıza âşık olur. Nevber’in aşkıyla şiirler yazar, kız kardeşinin aracılığıyla bu şiirleri ona ulaştırır, hatta görüşürler. Nevber de Mucib Bey’i beğenir. Ancak babasının rahatsızlığı yüzünden Nevber ve ailesinin önce İstanbul’un Anadolu yakasına, Kadıköy’üne, peşinden de hava değişikliği için Bursa’ya gitmeleri, sevdiği kızdan haber alamayan Mucib Bey’in yatağa düşmesine yol açar. Nevber ve ailesinin İstanbul’a geri dönüşüne rağmen vereme yakalanan Mucib Bey hayata veda eder.”⁴

Kaytazzâde Mehmet Nazım kendisi ile romanının olay örgüsündeki iki aileyi, Mucib ve Nevber’in ebeveynlerini, belki “küçük burjuvaların öyküsü” olarak ele almak mümkündür. Kıbrıs Türk edebiyatı

4 Eser Harid Fedai tarafından yeni yazıya aktarılmıştır bkz. (Fedai, 2004: 153).

araştırmacılarının bir kısmı Kaytazzâde'nin *Yâdigâr-ı Muhabbet*'ini Kıbrıs'ın ilk romanı saysalar da hemen peşinden, "ama konusu İstanbul'da, İstanbullular arasında geçer, Kıbrıs ve Kıbrıslılar eserde bulunmaz." cümlesini kurarlar. Bu yanlış ve eksik bir yorumdur. Bir eserin "millî-ulusal" sayılabilmesi için konusunun yerli kişilerden oluşması, mekânının mutlaka yerli olması gerekmez. Önemli olan eserin yazıldığı dildir. Kaldı ki, Türk edebiyatının modernleştiği yıllarda, başta İstanbul olmak üzere adadan daha büyük yerleşim birimlerinde memuriyette bulunan ve dönemi için aydın diyebileceğimiz Kaytazzâde Mehmet Nazım'ın, Namık Kemal ve Recaizâde Mahmut Ekrem'den etkilenmesi, Ekrem ile birlikte İstanbul'da dostluk kurması, aynı zamanda kültür başkenti İstanbul'un manevi baskısı yazarın içinde, romanının konusunu İstanbul'dan seçme arzusu uyandırmış olabilir. Ayrıca 1878'den sonra İngiliz idaresi altında sömürgeleşmeye başlayan Kıbrıs Türk toplumu içinde İngiliz yönetiminin Mucib Bey ve Nevber Hanım'ın ailesi gibi küçük burjuva aileleri ortaya çıkardığı, dolayısıyla Kıbrıs Türkleri arasında bu tür olay örgüsüne yabancı kalmayacak bir orta tabakanın az çok mevcudiyeti düşünülebilir. Bunun da Kaytazzâde'ye kahraman ve mekân seçiminde rahatlık sağladığı tahminde bulunulabilir.

Yâdigâr-ı Muhabbet okunmaya başlandığında okuyucu hemen şu hisse kapılabilir: Yazar, özellikle romanın girişindeki İstanbul betimlemesi ile toy delikanlı memur tipi Mucib'i Namık Kemal'in *İntibah*'ındaki Çamlıca betimlemesiyle yine bir saf genç, memur olan Ali Bey'den esinlenerek kaleme almıştır. Bir başka ifadeyle *Yâdigâr-ı Muhabbet*'de, *İntibah*'ı çağrıştıran ilk yer Namık Kemal'in eserin başında yaptığı İstanbul betimlemesinin, Kaytazzâde tarafından da yapılmasıdır.

Mucib Bey, hissi, kitap okuyan, memur arkadaşları arasında aşk ve kadın konusundaki tecrübe noksanı yüzünden hafifçe alaya alınan bir gençtir. Zaten ilk aşkı da fotoğraftan-resimden gördüğü kız kardeşinin arkadaşı Nevber ile hisseder. Türk halk hikâyelerinde, rüyada genç kıızı görüp kendisine âşık olmak motifinin yerini Tanzimat ve sonraki dönem eserlerinde fotoğraftan âşık olmak alır. Romana adını veren "Yâdigâr-ı Muhabbet" ibaresi Mucib'in kız kardeşi Mediha'ya resmini imzalayıp veren Nevber tarafından yazılmıştır. Edebiyatımızda eski ile yeni arasında geçiş evresi sayılabilecek birçok Tanzimat romanında ve özelde Namık Kemal'in *İntibah*'ında, mektup tekniği, sevda şiir parçalarının yazıldığı manzum mektup sahneleri, *Yâdigâr-ı Muhabbet*'de de görülür. Mucib'in Nevber'in mendilini öpüp koklaması Mehmet Rauf'un *Eylül*'ündeki eldiveni saklama-koklama sahnesinden önce Türk romanında fetişizm sahnesi olması bakımından kayda değer. Kaytazzâde Mehmet Nazım, sevdiği, etkilendiği şair ve dostu Recaizâde Mahmut Ekrem'in adını romanın bir yerinde anar. Nevber ailesiyle Şehzadebaşı'ndan Kadıköy'e yerleşince sevdiği kıızı göremeyen Mucib onunla gezdikleri bahçede dolaştıkları yerleri yeniden turlar ve Recaizâde Mahmut Ekrem'den beyitler okur.

Romantizm ve realizmin bir arada yürüdüğü, *Araba Sevdası* romanı ve Nabizâde'nin eserleriyle realizmin romantizmi alaşağı ettiği 1880-1895 evresinde, Kaytazzâde Mehmet Nazım'ın romanında romantizm-realizm çekişmesine göndermede bulunduğu söylenebilir. Mucib'in arkadaşı Neşet Bey'in romanın sonuna dair yaptığı sezdirme realizmden gelir. *Yâdigâr-ı Muhabbet*'te Mucib Bey romantizmin, kız kardeşi Mediha Hanım ise realizmin sesi gibidir. Sağlıklı düşünen ve olumlu bir bakış tarzına sahip olan Mediha'nın başına bir şey gelmezken, aşırı hissi Mucib vereme yakalanarak hayatını kaybeder. İki kardeş arasında geçen konuşmalardan peş peşe gelen şu iki cümle romantizm ile realizmin mücadelesi, çekişmesi demektir:

Mucib: "Ben galiba şu ateş-i hasret içinde mahvolup gideceğim. Zira kendimi pek fena görüyorum. Ah ne çaktığımi bilemezsiniz.

Mediha Hanım: "Â...yine meş'um meş'um sözler söylemeye başladınız. Nasihat ederim. Öyle hülyalara düşmeyiniz..... Zihninizi işgal eden birtakım ha'il ha'il tasavvurattan sarf-ı nazar etmeniz lazım gelir." (Fedai, 2004: 125).

1872-1900 tarihleri arasındaki Türk romanını değerlendiren Robert Finn, *İntibah*'taki Ali Bey'den söz ettiği bölüme "Romantik Genç" başlığını atar ve "*İntibah* romantik bir tragedyadır." der (Finn, 2004: 40-41). Kaytazzâde Mehmet Nazım'ın Mucib Bey'i de romantik bir gencin tragedyası olarak kabul edilebilir.

Kaytazzâde'nin Recaiâde Mahmut Ekrem'le de dostluğu vardır. Sakız Adası, Adana, İstanbul, İzmir ve Bursa'da çeşitli kamu görevlerinde bulunan Kaytazzâde, Ekrem'in sohbetlerine katılır ve onun vasıtasıyla kendisini İstanbul edebiyat çevrelerinde tanıtmaya çalışır. Şiirlerindeki vatan ve hürriyet temi Namık Kemal'den, hissî ve ferdî konular ise Recaiâde Mahmut Ekrem'den gelmez. Ekrem'in desteğiyle *Malûmât* dergisinde kimi şiirleri yayımlanır.

Kaytazzâde Mehmet Nazım şiirlerinde bir taraftan geleneğe, eskiye, divan şiirine bağlıdır, bir taraftan da Namık Kemal ve Ekrem'in etkisiyle yeni şiir yolunda eserler verir. *Rûh-ı Mecrûh* "Yaralı Ruh" adlı şiir defterinin başlığı, Namık Kemal'den çok aşırı hissî Recaiâde Mahmut Ekrem'den gelir. Harid Fedai ve Bekir Azgın bu şiir defterinin 1993'te ilmî neşrini yaparlar. (Kaytazzâde, 1993: 253). Kaytazzâde Mehmet Nazım, bu kitapta yer alan "Münacat, Na't, Mersiye, Gazel, Şarkı, Diger, Kıt'a, Kıt'a-at," başlıkları altındaki birçok şiiriyle divan şairi yanını gösterirken, "Terane-i Zafer-Asker Ağzından, Nevâ-yı Zafer, Mefâhir-i Millîye: Bir Asker Lisanından, İtalya, Hayalât-ı Yunaniye, Muzafferiyet Şarkısı, Donanmamız İçin ve Hürriyet Şarkısı" başlıklı şiirlerinde sosyal, millî ve eski nazım biçimleri üzerinde yeni şiir tarzında yol alan bir şair kimliğine bürünür. İlgi çeken ve etkileyici olan şiirleri de bu ikinci guruptakilerdir. Harid Fedai, Kaytazzâde'nin edebî hayatını ikiye ayırarak incelemek gerekir diyerek 1908'e kadar genelde onun şarkı ve gazel türünde gazete ve dergilerde çıkan şiirler kaleme aldığını, 1908 Meşrutiyetinden sonra ise değişime uğradığını belirterek şöyle devam eder:

"Bundan böyle gazellerindeki "kamet-i dilber" yerine Kaytazzâde'nin gözünde, bayrak vardır. Gül renkli şarap niyetine artık düşman kanı içilir. Ve de şairimiz bayrağın peşinde mahşere dek gitmeye hazırdır..... Kaytazzâde bu çizgisini Anadolu Kurtuluş Savaşı günlerinde de sürdürecektir." (Kaytazzâde, 1993: XXV).

Kaytazzâde Mehmet Nazım'ın ruh yapısı bakımından Recaiâde Mahmut Ekrem'e daha yakın olmasının sebebi, Ekrem gibi çocuklarının kaybidir. Şiir mecmuasına yaralı ruh, "Rûh-ı Mecrûh" adını koymasını bizzat kendisi acılı hayatına bağlar:

"Mecmuamın ismini Rûh-ı Mecrûh tesmiye eyledim. Çünkü âsâr-ı hakîranemin ekserisi gönülümün fasl-ı hazan gibi en acıklı, en kasvetli bir zaman-ı fütûra tesadüf eylediği içindir." (Kaytazzâde, 1993: XXXVII).

Kaytazzâde Mehmet Nazım bir taraftan gelenekçi, bir taraftan da değişen veya Doğu ile Batı arasında yolunu bulmaya çalışan şair tipidir. Gelenekçiliğine rağmen Sultan II. Abdülhamid'e karşıdır, hürriyetçidir ama padişahlığa karşı değildir. "Hazret-i Enver'in Tasviri'çün Söylenmiştir" adlı şiirinde Enver Paşa'yı över ve her parçanın sonunda şu iki dizeyi tekrarlar:

*"Cenab-ı Enver'i seyreyle timsal-i hamiyettir
Vücûd-ı es'adı Haktan bize mahz-ı inâyettir"* (Kaytazzâde, 1993: 226).

Kaytazzâde'nin şiirleri çeşitli açılardan ve tematik incelenmeye müsaittir.⁵ Kaytazzâde Mehmet Nazım'ın "Hürriyet Şarkısı" adlı şiiri, doğrudan Namık Kemal'in ve onun hürriyet fikri ile "Hürriyet Kasidesi"nin etkisinden izler taşır. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ve meclisin açılmasıyla Namık Kemal'in ruhunu şad eden eserler kaleme alınır, onun Hürriyet Kasidesi her yerde okunur ve *Vatan yahut Silistre* oyunu yeniden sahnelenir. II. Meşrutiyet dönemi aydınlarını birleştiren ortak noktalardan, temalardan birisi de II. Abdülhamit ve baskı rejiminden-istibdattan nefrettir. Parlamento fikri uğrunda Yeni Osmanlıların edebiyat kanadında başı çeken şairi Namık Kemal, 1908'den sonra yeniden gündeme gelir. Kaytazzâde Nazım'ın "Hürriyet Şarkısı" da vefa şiirlerinden biri olarak ele alınabilir. Namık Kemal

5 Bazı örnekler için bkz. (Hülya Argunşah, "Kaytazzâde Nazım'ın Şiirlerinde Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar", *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 13-17 Kasım 2000, C.II, Dil-Edebiyat*, (Haz: İsmail Bozkurt), DAÜ KAM Yayınları, Gazimağusa 2000, 191-202; Dilek Batıslam, "Kıbrıslı Şair Kaytazzâde M. Nazım Efendi'nin Mersiyeleri Üzerine Bir İnceleme", DAÜ KAM Yayınları, 179-190; M. Nejat Sefercioğlu, "Kaytazzâde Nazım'ın Rûh-ı Mecrûh'unda Mevlâna ve Mevlevilik", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı:6, 2011 Bahar, 177-188).

hürriyet için “Hürriyet Kasidesi”ni, Tefik Fikret “Millet Şarkısı”nı yazarken, Kaytazzâde de meşrutiyetin ilânı üzerine “Hürriyet Şarkısı” şiirini neşreder. Mevla, milleti “zulm-i istibdat”tan kurtarmış, çekilen zahmetler sonucu, İttihat Terakki Cemiyeti’nin gayretiyle hürriyete kavuşulmuştur. İnsanların zulüm ve işkenceden kurtulduğunu söyleyen Kaytazzâde, Hürriyet Kasidesi şiirinde “milleti yaralı ve uyanmayı bekleyen bir arslana” benzeten hocası Namık Kemal’e cevap verir:

“*Nerde varsa hep uyandırdık uyur arslanları*” (Kaytazzâde, 1993: XXXIX).

Yıllar süren meşrutiyet mücadelesi vatanseverlerin bir darbesiyle yıkılmıştır, Namık Kemal’in ruhu bundan haberdardır:

“*Bir hücumda sûr-ı zulm ü cevri ettik pâymâl
Şüphe yoktur meşhedinde titredi rûh-ı Kemâl*” (Kaytazzâde, 1993: XXXIX).

Kaytazzâde Mehmet Nazım’ın, Anadolu’daki Kurtuluş Savaşı’nın iki önemli galibiyeti, I. ve II. İnönü zaferleri için yazdığı “Nevâ-yı Zafer” başlıklı şiiri, Namık Kemal’in “Hürriyet Kasidesi”ne bir nazire-gönderme gibidir. Muzaffer asker-i İslâm sayesinde ufukların nûr-ı galibiyetten parıldadığını, ümmetin hâb-ı gafletten uyandığını dile getiren şair, bunu Namık Kemal’in hürriyet ve vatan fikri yolunda yaptığı fedakârlıkların bir sonucu olarak görür:

“*Kemâl’in sa’yi meşkûr ola ya Rabb iki âlemde
Odur bu milleti tahlis eden kayd-ı esaretten*” (Kaytazzâde, 1993: XLII-XLIII).

“Nevâ-yı Zafer”de asker ve Enver Paşa övülürken, “Bir Asker Lisânından” şiirinde Namık Kemal’e nazire yazar. 1911’de Osmanlı’nın Afrika’daki son toprak parçası Trablusgarb’a İtalyanlar asker çıkarır, Osmanlı-İtalya Savaşı hem karada hem denizde sürer. Savaş gemisi ve teknoloji açısından Osmanlı devletinden ileri görünen İtalya, Türkler karşısında beklenmedik yenilgiler alır, direnişle karşılaşır. Bu dönemde Osmanlı gazete ve dergilerinde İtalya’yı eleştiren, onunla alay eden pek çok şiir çıkar. Kaytazzâde Nazım’ın “İtalya” adlı şiiri de bu tür şiirlerden ve Kıbrıs’tan bir sestir. Kaytazzâde:

“*Zabt etmek için kişver-i İslâmı İtalya
Sevk eyledi semt-i Araba doğru donanma*” (Kaytazzâde, 1993: 186).

diyerek Libya’ya donanmasını getiren İtalyanların hayallerinin yıkılışını dizelere döker. “Hayâlât-ı Yunâniye” başlıklı şiiri rahatlıkla imge bilim içinde, ulus imaj tespiti açısından değerlendirilebilecek bir şiirdir. 1870’lerde geldiği İstanbul’u ve halkını anlattığı *Costantinopoli* adlı kitabında Edmondo de Amicis, Rum-Yunan ikilisini “romantik ve hayâl-perest” bulur. Aynı tespiti Kaytazzâde Mehmet Nazım da yapar ve Felatunların ulusunun dünyayı kendine esir etmek istediğini belirtir. Onların maceracı, hayâl-perest yanları siyasi bir kimliğe bürünerek Osmanlı topraklarına gözünü dikmesine yol açar:

“*Fikri buldukça bu yolda vüsat
Etti harb emrine âhir cür’et
Mest olup bahâr-ı hayâle daldı
Sonra girdabe tutuldu kaldı*” (Kaytazzâde, 1993: 207).

Sonuç itibarıyla, Kaytazzâde Mehmet Nazım, şiirlerindeki vatan-millet teması Namık Kemal’den; melankoli, aşırı hissiyat Rezaizâde Mahmut Ekrem’den; Allah aşkı, Mevlevilik ise Mevlanadan gelen, *Kıbrıs Türk şiirinin ilk önemli soluklarından biridir. Kıbrıs Türk şiiri içinde o, değişimin ve yenileşmenin ilk temsilcilerinden sayılabilir. Ancak geçiş dönemi şairi olması, divan şiirine merakı ve Mevlâna sevgisi, onun eski ile yeni arasında gidip gelmesine yol açar.*

Namık Kemal’in Kıbrıs Türkleri üzerinde bıraktığı etkinin meyvelerini toplamak ve onun Ada’da Türkçülük ve milliyetçilik fikrinin bir sembolü hâline gelişini görmek için, şairin 1888’deki ölümünden yirmi yıl sonrayı, 1908 tarihini beklemek gerekir. 1873 tarihli *Vatan yahut Silistre* Namık Kemal’in, Ada’da en fazla oynanan ve Ada Türkleri üzerinde etkili olan tiyatrosudur. *Vatan yahut Silistre*’nin ilk

sahnelenişi 1908'deki Rum taşkınlığı üzerinedir. Bir Rum anarşistin Mağusa Lala Mustafa Paşa Camii'ni işgal haberi üzerine Kıbrıs Türkleri büyük tepki göstermiş, İngiliz polisleri devreye girmiş, Lefkoşalı gençler Mağusa'da, 1908 Ocak ayında, bir ambarda *Vatan yahut Silistre'yi* sahnelemiştir. Oyunu izleyen Kıbrıs Türklerinin milli duyguları coşmuş, halk tiyatrosu çıkışında marşlar eşliğinde sokaklara dağılmıştır. 1873'te İstanbul'da sahnelendiğinde halkı coşturan oyun, aynı işlevini Kıbrıs'ta da sürdürmüştür. Kıbrıs'ta basılan ilk oyun, Ahmet Tevfik Efendi'nin 1895 tarihli *Hicran-ı Ebedî* adlı dramıdır (Atun, 2010: 93). Ancak Kıbrıs'ta sahnelenen ilk oyun olma özelliği Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* piyesine aittir (Karakartal, 2010: 34).

Kıbrıs'taki Türkçe edebiyatın anakara-İstanbul kültür çevreleriyle bağlantısı, onu takibi ve ondan etkilenmesi konusundaki onlarca örnekten biri, Emin Nihat Bey'in *Müsameretname*'sinden (1870) bir hikâyenin, 1892'de Lefkoşa'da basılmasıdır. Jöntürlere meyilli Kıbrıs Türk aydınlarının toplanma yerlerinden Lefkoşa'daki Kırathane-i Osmani'nin matbaasında basılan bu bir adet *Müsameretname* parçasının kapağına, Emin Nihat'ın ismi konmamış, doğrudan *Müsameretname* adıyla basım yapılmıştır. Basılan parça eserin ilk hikâyesi olan "Binbaşı Rifat Bey'in Sergüzeşti"dir. *Müsameretname*'den bir parçanın Kıbrıs'ta basılması, her şeyden önce edebiyattaki gelenek ve devamlılığı (Anakara-İstanbul edebiyat çevrelerini takip etme ve oradaki bir akımın veya eserin 5-15 veya 20 yıl içinde Ada'da akis bulması *Müsameretname*'nin İstanbul'da 1870'teki basımından yirmi iki yıl sonra Lefkoşa'da neşri) göstermektedir. İkinci dikkat çekilmesi gereken nokta ise, seçilen hikâye aracılığıyla Kıbrıs gibi siyasi-stratejik açıdan önemli konumdaki Ada'da İngiliz yönetiminde yaşayan Türklere bir mesaj iletilmesidir. O da 1878'den itibaren İngiliz yönetiminde bir Osmanlı adası şeklini alan bu coğrafyada, İngiliz ve Rumlarla birlikte yaşayan Ada Türklerini, misyonerlik ve Hristiyanlaştırma tehlikesi karşısında uyanık olmaya davettir. Çünkü Emin Nihat Bey'in *Müsameretname*'sinin ilk hikâyesi "Binbaşı Rifat Bey'in Sergüzeşti"nde konu, bir Türk subayın misyoner bir aile tarafından -sonuçta başarısız da olsalar- Hristiyan yapılmaya çalışılmasıdır (Çağın ve Gökçek, 2003: 475). Ada'ya İngiliz idaresinin girişinden ve Rum yanlısı tavırlarından sonra bir bunalım-travma yaşamaya başlayan Kıbrıs Türklerine bu parça yoluyla dikkatli olmaları mesajı verilmek istenmiştir.

1896'lardan 1920'li yıllara kadar, Kıbrıs Türk aydın ve edebiyatçıların gerek konu gerekse dil-ülup açılarından Servet-i Fünûn edebiyatından etkilendikleri rahatlıkla söylenebilir. Kıbrıs Türk edebiyatının şimdilik bilinen ilk Batılı hikâyesi kabul edilen gazeteci-yazar Ahmet Tevfik Efendi'nin "Bir Manzara-i Dil-güşâ"sından (1897) itibaren Kıbrıs gazete ve dergilerinde çıkan hikâyelerde Servet-i Fünûn ruhundan izler görülür. "Bir Manzara-i Dil-güşâ"da iki âşık korulukta buluşur, hasret giderirler. Birbirlerine romantik sözler söylerler. Bu tedirgin buluşma bir süre sonra biter ve her ikisi gözyaşları içinde kimseye yakalanmamak için ayrılırlar (Fedai, 2005: 103-115).

1875-1930 yılları arasında Kıbrıs Türk öykücülüğüne gelince, 1897 tarihli "Bir Manzara-i Dil-güşâ"nın ardından Kıbrıs'ta ilk öykü kitabı 1908'de Ahmet Nuri Müdürzâde'nin *Gülünçlü İbret-âmir Hikâyeler* adlı eseridir. Bu konuda Suna Atun şöyle der: "Ahmet Tevfik Efendi'nin, Kıbrıslı Türkler arasında ilk öykü kitabını yayımlamasından yaklaşık üç ay sonra, Ahmet Nuri Müdürzâde *Gülünçlü İbret-âmir Hikâyeler* adlı on sekiz sayfalık 'derleme' bir kitapçık yayımlar. Bu kitapçık, Dr. Hafız Cemal Lokman Hekim'in Lefkoşa'da kurulan İslam Matbaası'nda 22 Nisan 1908 günü 1.000 adet basılır ve 'İslam Kütüphanesi'nin 19'uncu Yayını' olarak kayıtlara geçer." (An, 2002) *Gülünçlü İbret-âmir Hikâyeler*, *Binbir Gece Masalları* ve *Müsâmeret-nâme* gibi eski öykülerin işlevini sürdüren boş vakitlerde, geceleri okunan ve vakit geçirme işlevi olan hikâyelerdir. Ancak *Gülünçlü İbret-âmir Hikâyeler*, içerik olarak hayvan masallarını (fabl) içerir. Rumca'dan tercüme edilmesi Batı kökenine işaret eder. Ali Berat Alptekin "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Anlatılan Hayvan Masalları Üzerine Bir Araştırma" adlı incelemesinde *Gülünçlü İbret-âmir Hikâyeler*'deki fablların özetini verip bunların hemen hemen hepsinin Aisopos'tan alındığını belirtir. Ayrıca Türk kültüründe Tanzimat'tan önce ve Tanzimat sonrası hayvan fabllarının edebiyatımızda yer tuttuğunu ifade eder. Burada ilgi çekici olan Osmanlı Türkiye'sinde Tanzimat ile birlikte yeni bir edebiyat doğarken La Fontaine ve Aisopos'tan, başta Şinasi ve Rezaizâde Mahmut Ekrem olmak üzere fabller çevrilirken Kıbrıs'ta Türkler arasında Batılı öykü, Batılı bir edebiyatın şekillendiği 1890'larda edebî faaliyetlerden birinin Osmanlı Türkiye'sindeki gibi yabancı dilden hayvan masalı, fabl

çevirisi olmasıdır. Bu da Türkiye-Kıbrıs Türk edebî ilişkileri arasında sık sık karşılaşılabilecek paralelliklerden, benzerliklerden biridir. Osmanlı Türkiye'sinde Batılı anlamda modern Türk öykücülüğünün ilk örneği sayılan Emin Nihat Bey'in *Müsâmeret-nâme'sinden* (1872) iki öyküsünün *Müsâmeretname* adıyla 1892'de Kıbrıs'ta basımının ardından, (Fedai, 2005: 199-201) İstanbul kültür ortamını izlemeye çalışan ve İstanbullu şair ve yazarları örnek alan edebiyata meraklı Kıbrıs Türk yazarları, öykü alanında ilk ürünü 1897'de Ahmet Tevfik Efendi'nin "Bir Manzara-i Dil-güşâ" adlı hikâyesiyle verdiler (Fedai, 2005: 103-115). "Bir Manzara-i Dil-güşâ" adlı ilk öykü 1897- 98 yıllarında yayımlanan Akbaba adlı mizah dergisinin 3, 4, 5, 6. sayılarında (1997) yayımlandı. Öykü, 1908 yılında yirmi sayfalık bir kitapçık olarak da çıktı. Daha eski bir öykünün yayımlandığı henüz tespit edilmediğinden, Kıbrıs Türk öykücülüğünün başlangıcı 1897 olarak kabul edilmektedir. Kıbrıs'ta çıkmış gazete ve dergi koleksiyonlarının kimilerininin yokluğu veya eksikliğine rağmen Kıbrıs Türk öykücülüğünün gelişimi az çok takip edilebiliyor. *Sünûhat*, *Seyf* başta olmak üzere dönemin gazete ve dergilerinde hikâyelerle karşılaşılmaktadır. Osmanlı Türkiye'sinde 1901'de *Servet-i Fünûn* dergisinin kapatılmasıyla resmen varlığı sona eren Servet-i Fünûn edebiyatının etkisi 1901'de bitmemiş, I. Dünya Savaşı'na, en azından Tevfik Fikret'in ölüm tarihi 1915'e kadar sürmüştür. Bu edebiyat Kıbrıs Türk edebiyatı ve öykücülüğü üzerinde de tematik açıdan etkili olmuştur. Söz konusu tarihe kadar gelen kimi edebî eserler hamasi, sosyal ve kahramanlık konulu değildir. Osmanlı Türkiye'sinde 1908 sonrası millî edebiyatın geliştiği bir dönem olmasına rağmen Servet-i Fünûn temaları, motifleri ve Bihter, Nihal, Behlül, Ahmet Cemil gibi kahramanlar toplum arasında ve Türk edebiyatında yaşamayı sürdürür. Kıbrıs Türk öykülerinde de aynı Servet-i Fünûn esintisi hissedilebiliyor. Ahmet Tevfik Efendi'nin "Bir Manzara-i Dil-güşâ" adlı öyküsünde de bu etki vardır. Bunun yanında Kıbrıs Türk öyküleri arasında 1912-1913 Balkan Savaşı'nın Osmanlı Türklerinde açtığı yaralara ve Türklerin uğradıkları zulümlere karşı, İngiliz baskısı ve yönetimi altında olsa bile tepki gösteren Kıbrıs Türk yazarları ve onların öyküleri vardır. I ve II. Dünya savaşlarının Kıbrıs'ta yarattığı ekonomik sıkıntılar, savaş hâli, psikolojisi edebiyatın doğup gelişeceği ortama da darbe vurmuştur. Ancak dönemin *İrşad*, *Davul* vb. dergilerinde çıkan hikâyeler Kıbrıs Türk yazınının ilk öykü örneklerindedir. Kıbrıs'ta Türkler arasında bu ilk öykü denemeleri ve çıkan öykü kitabının ardından, yani 1908'den 1939 yılına, Hikmet Afif Mapolar'ın *Son Çıldırış* adlı uzun hikâyesini yayımlamasına kadar, şu anki bilgilere göre başka öykü kitaplarına rastlanmamaktadır.

Osmanlı Türkiye'sinde meşrutî yönetim kurma mücadelesi veren Yeni Osmanlıların devamı Jöntürklerin uğrak yerlerinden biri de Kıbrıs Adası'dır. Kıbrıs Türklerinin ilk siyasi yapılanması, 1886 yılında Kırathane-i Osmani adıyla hayata geçmiş olup bu dernek Jöntürk Hareketi'yle bağlantılıdır (Bozkurt, 2015: 29). 1891'de Kıbrıs Türklerinin ilk gazetesi *Zaman* da Jöntürk yanlısıdır. *Zaman* gazetesi "İngiliz sömürgeciliğiyle savaşmak, Enosis'e karşı durmak, Anavatana bağlılığı sürdürmek, Ada Türklerini yükseltmek" gibi ilkeleri benimser (Fedai ve An, 2012). İngiltere, Ada'ya yerleştikten sonra Türk yerine İslâm kimliğini ön plana çıkarmış, ulusal sembollere sınırlama getirmiştir. İngilizlerin sömürge yönetimine Rumların küçümseme ve taşkınlıkları da eklenince, Kıbrıs Türkleri arasında kıpırdanmalar başlar. Kıbrıs'ı bir sığınma yeri veya Avrupa ve Mısır'a kaçmada bir durak-sıçrama noktası olarak kullanan Jöntürklerin parlamento, hürriyet fikirleri ve Türk kimliği vurgusu, İngilizlerin İslam cemaati-Kıbrıs Müslümanları anlayışını yerleştirmeye çalıştığı Ada'da taraftar bulur. İki kulübün birleşmesinden oluşan Hürriyet ve Terakki Kulübü, Osmanlı İttihat ve Terakki yönetiminin görüşlerini Ada'da yayar, savunur. 1891'de çıkan Hafız Derviş Efendi'nin *Zaman* ve 1902 tarihli Ahmet Tevfik Efendi'nin *Mirat-ı Zaman* adlı gazetelerinde, II. Abdülhamit yönetimini eleştiren yazılar yer alır. Hatta *Mirat-ı Zaman* "haftalık bir Jöntürk gazetesi" olarak bilinir ve Ahmet Tevfik Efendi başta olmak üzere Osmanlı Türkiye'sinden Ada'ya kaçan Vizeli Rıza gibi Jöntürkler de bu gazetede yazılar yazarlar. Kıbrıs'ın ilk gazetecisi olan Ahmet Tevfik Efendi *Belâ-yı İstibdat* adlı bir oyun yazar.

Tevfik Efendi yine kesin olmayan bilgilere göre, 1838'de doğmuş ve 1910'da İstanbul'da ölmüştür. Üç yıl kadar *Zaman*'da çalışan Tevfik Efendi, 1896 yılında kendi adı altında çıkardığı, aynı zamanda Kıbrıs'ın ilk mizah gazetesi olan *Kokonoz*'u (1896-1897) yayımlamaya başlamıştır. 22 sayı çıkardığı

Kokonoz'dan sonra yine bir başka mizah gazetesi *Akbaba* (1897-1898)'yi⁶ çıkarmış ve bu gazeteyi de 23 sayı yayımlayabilmiştir. Tevfik Efendi iki yıl aradan sonra diğer iki gazetenin aksine, haftada bir yayımlanan ve Jöntürklerin sözcülüğünü yaptığı, siyasi içerikli *Mirat-ı Zaman* (1901-1910) gazetesini toplamda 368 sayı çıkarmış ve dokuz yıl boyunca yayımlamıştır. Ahmed Tevfik Efendi son olarak 1910 yılında *Kokonoz*'u ikinci defa çıkararak 9 sayı neşretmiş ve Kıbrıs Türk basın hayatından çekilmiştir. O, on dört yıl çeşitli zorluklara göğüs gererek Kıbrıs Türk basınına emek veren önemli bir gazeteci ve edebiyatçı olmuştur. (Fedai, 2002: 149-154; Andı, 2000: 117-128). Tevfik Efendi, Girit, Selânik, Makedonya, Bosna Hersek, vs. gibi Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman Türklerin yaşayışını yakından takip ederek, uğradıkları zulümlere gazetelerinde sıkça yer verir. Tevfik Efendi'nin kaleme aldığı yazılardan, empresyonist ve entelektüel bir kimliğe sahip olduğu anlaşılır. Gazeteciliği yanında, mizah yönünden oldukça kuvvetli bir yazar-şair olduğu görülür. Kıbrıs'ın ilk hiciv şairi kabul edilen Tevfik Efendi'nin, meşhur Şair Eşref ile hiciv atışmaları yaptığı ve çoğu zaman onu alt ettiği de söylenir (Atun, 2005: xxxiii). Ahmed Tevfik Efendi'nin gazetelerde yer alan yazı ve şiirlerinin yanında 1897 yılında yazdığı "Bir Manzara-i Dil-güşâ"sı Kıbrıs'ta öykü türünün ilk örneğidir. (Fedai, 2005: 103-115). Ahmed Tevfik Efendi çıkardığı *Kokonoz* gazetesinde, bazı yazılarını teatral bir atmosfer içinde kaleme alır ve Kıbrıs Türk edebiyatında tiyatro türünün ilk işaretlerini verir. Onun kaleme aldığı "Bir Fasl-ı Komedya"sı gazete yazısı gibi görünse de biçimi bir tiyatro eseridir. Perdenin açılması, sahnede yer alan şahısların belirtilmesi, karşılıklı konuşmaların yapılması, konuşmalar arasında yer alan mizansenlerin parantez içinde verilmesi ve sahnedeki şahıs kadrosunun değişmesinin meclis ile değerlendirilmesi gibi özellikler bu yazının bir tiyatro ürünü olduğunu belirlemektedir (Cihangir, 2013: 443-444). Onun, *Hicrân-ı Ebedî* (1895) adlı üç perdelik millî piyesi de Kıbrıs'ta basılmış ilk tiyatro eseridir.⁷ Tevfik Efendi'nin bir de padişah II. Abdülhamid yönetimini eleştiren *Belâ-yı İstibdat* (1909) adlı oyunu vardır. Ayrıca ayrı basım hâlinde yayımladığı *Tesalya Savaşı'na dair, 99 dörtlükten oluşan uzun bir destanı olduğu da görülür* (Fedai, 2002: 322-338).

Ahmed Tevfik Efendi'nin *Kokonoz*, *Akbaba* ve *Mir'ât-ı Zaman* adlı gazetelerinde birçok şiir yer almaktadır. Bu şiirler henüz kitaplaştırılmış değildir. Ahmed Tevfik Efendi'nin şiirleri vezin, kafiye ve nazım biçimi olarak klâsik şiirin bütün özelliklerini taşımaktadır. Tanzimat döneminin ünlü şairleri Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi şekil ve dil açısından eskiye bağlıdır. Tevfik Efendi yeni fikirleri de şiirlerinde canlandırmaktadır. Tevfik Efendi'nin şiirleri ağırlıklı olarak *Tesalya Savaşı* ve II. Meşrutiyet gibi tarihî-siyasi konulardır. Tevfik Efendi diğer şiirlerinde de genellikle toplumun güncel sorunlarını ve aksaklıklarını ele alır. Onun kaleme aldığı bütün şiirler genellikle Hiciv-yergi ve mizah eksenlidir.

Ahmed Tevfik Efendi *Kokonoz* ve *Akbaba* gazetelerinde *Tesalya Savaşı* ile yakından ilgilenir. *Tesalya Savaşı* ile ilgili yazdığı şiirleri muhteva bakımından "Osmanlı askerlerinin kahramanlığı ve vatanseverliği", "Yunan askerlerinin korkaklığı ve başarısızlığı", "Osmanlı, Yunan ve Batıya karşı yöneltilen eleştiriler" üzerinedir.

Kokonoz gazetesinin, 11. sayısında yer alan başlıksız şiirinde 1, 2 ve 3. kıtalarında şair, Osmanlıların büyüklüğünden, askerlerin gücünden ve Osmanlı askerlerinin kükremiş arslan gibi olduğundan söz eder. Yiğitlerin her birinin kılıçları kanlıdır ve Osmanlı askerlerinin düşmana saldırıları da çok yamandır. Ölümün Türk askerini korkutmadığını anlatan şair, askerlerin kahramanlığına vurgu yapar. Bu şiirde Namık Kemal'in "Hürriyet Kasidesi" adıyla bilinen şiirinden de esintiler vardır. Her iki şair de Osmanlı askerinden "şîr-i jiyân" olarak bahseder:

"Osmanlılarız askerimiz şîr-i jiyândır
Şemşîr-i celâdetlerinin her biri kandır" (Tevfik, 1897: Sayı 11, ss.42).

"Kilâb-ı zulme kaldı gezdiğin nâzende sahralar
Uyan ey yâreli şîr-i jiyân bu hâb-ı gaşletten" (Kaplan, 2000: 39-41).

6 *Akbaba* gazetesi hakkında yapılmış önemli bir çalışma için bkz. (Tamçelik, Kasapoğlu, 2016).

7 Ahmet Tevfik Efendi bu piyesinde, Tanzimat Dönemi Türk tiyatrosundaki duygusal halk dramlarına dayanan, basit vakalı bir konuyu ele alır. Ahmed Tevfik Efendi'nin piyesinde romantik tiyatro ve Namık Kemal'in etkisi olduğunu söylemek de mümkündür. Bkz: (Ezilmez, 2017).

Tevfik Efendi dördüncü kıtada da milletin yüceliğini göklere çıkarır ve evlatlarının, yani askerlerin kanının yine bu topraklar için aktığını, onların vatan uğruna canlarını fedaya hazır olduklarını söyler:

*Hâzırlamışız hâk-i vatan uğruna cânı
Aksın yine evlâdının o hâke bu kanı (Tevfik, 1897: Sayı 11, ss.43).*

Ahmed Tevfik Efendi'nin "Hürriyet Şarkısı" başlıklı şiirinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başarısını över ve hürriyet için verilen kavgayı coşkulu bir dille anlatır. Bu şiir, ünlü vatan şairi Namık Kemâl'in "Vatan Şarkısı" adlı şiiriyle benzerlikler göstermektedir. Ayrıca bu zaferle Namık Kemal'in ruhunun da titredğine işaret edilir:

*"Zulm-ı İstibdâdtan kurtardık el-hakk milleti
İnkırâzdan eyledik tahlîs biz bu devleti
Kalmadı hiç milletin artık cihâna minneti
Ber-devam oldukça da ordumuzun bu satveti
Kimseler nez' edemez aldığımız hürriyyeti*

*Biz bu yolda ihtiyâr ettik nice bin zahmeti
Dağda gezdik aç susuz çektik cefâ vü mihneti
Çıktı meydâna "Terakki İttihâd cem'iyyeti"
Hazret-i Mevlâ bize gönderdi fevz u nusreti
Ettik istirdâd hep mağsûb olan hürriyyeti*

*Zulûmdan işkenceden tahlîs edip insânları
Eyledik tebdîl sürûra nâle vü efganları
Recm ile tard eyledik etrâftan şeytânları
Nerde varsa hep uyandırdık uyur arslanları
Lerzanak etti cihanı onların bir savleti*

*Her taraftan iştiâl etti harik-i ihtilâl
Her cihette parladı gittikçe nâr-ı infîâl
Bir hücumda sûr-ı zulm ü cevri ettik pâymâl
Şüphesiz yoktur meşhedinde titredi rûh-ı Kemâl
Burc-ı İstibdâda diktik râyet-i hürriyyeti." (Tevfik, 1908: Sayı 311, ss.1).*

1908'de Osmanlı Türkiye'sinde II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra vatan-millet kavramları ve Namık Kemal, yeniden basın-yayın ve kültür hayatının gündemine gelmiştir. H. Safa'nın öykülerinde de "rûhâniyet-i peygamberiyye", "imdad-ı vatan", "yaşa millet, korkma vatan" gibi tamlama ve dövizlere rastlanır. Bununla birlikte, H. Safa'nın hikâyelerinde şehitliği yüceltmesi, "Mehmetçik" tipini işleyişi yani kahramanlık teması sadece Namık Kemal'in tesiriyle açıklanamaz. Zira öykülerin yayımlandığı 1912- 1913 tarihi, Osmanlı Türklerinin kendisine karşı birleşen Yunan, Bulgar ve Sırp devletleriyle Balkan Savaşlarını yaptığı tarihtir. Balkan Savaşları, Osmanlı Türkiye'sinde Osmanlılık fikrini bitirmiş ve Türk milliyetçiliğinin hâkim ideoloji olarak ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. *İngiliz sömürge yönetimi altında bulunan Kıbrıs Türkleri şüphesiz Anavatandaki kardeşlerinin 1912-1913 Balkan Savaşları'nda uğradıkları yenilgi ve zulümlere üzülüyorlardı. İngiliz baskısı altında vatan ve Türklük duygularını doğrudan ve yüksek sesle olmasa da H. Safa ve Bodamyalızâde Mahmut Necmi'nin hikâyelerinde görüldüğü üzere vatan, askere gitmenin ve şehitliğin yüceltilmesi şeklinde işlemişlerdir. Balkan Savaşı'nın etkisiyle Kıbrıs Türk edebiyatında da millî ve hamasî konulu eserler yazıldığı ve Kıbrıs Türk yazarlarının bir taraftan Balkan acılarına iştirak ederlerken öte yandan askerliği ve kahramanlığı yücelttiklerinin H. Safa imzasından sonra bir başka kanıtı, Bodamyalızâde Mahmut Necmi'dir. Onun "Gönüllü" adlı hikâyesi, dedesi Rus Harbi'nde şehit düşmüş, babası askere gidecek olan küçük yaşta Hasan adlı çocuğun duygularını anlatır. Bodamyalızâde'nin "Hasan'ın Gazası" adlı öyküsü ise "Gönüllü" adlı öyküsünün devamıdır. "Hasan'ın Gazası" adlı öyküde babası şehit olan Hasan büyümüş ve askerlik çağına gelmiştir. Artık vatan*

için canını feda etme sırası Hasan'a gelmiştir. Her ne kadar bu iki öykü 1913 tarihlerini taşıyıp Balkan Savaşı sebebiyle hem Türkiye'deki hem de Kıbrıs'taki Türklere moral vermek amacıyla yazılmış olup Kıbrıs Türk yazarlarının Anavatan'a karşı hassasiyetini gösterecek hikâyelerden "Gönüllü", Ahmet Mithat Efendi'nin 1897 Türk-Yunan Savaşı sebebiyle yazdığı Gönüllü adlı romanının; "Hasan'ın Gazası" adlı hikâye de Tevfik Fikret'in "Hasan'ın Gazası" adlı şiirinin Kıbrıs Türk edebiyatına dolaylı bir etkisi olarak düşünülebilir.⁸

Kıbrıs'ta modern bir edebiyatın gelişimini ve Servet-i Fünûn edebiyatının etkisini göstermesi bakımından zikredilmesi gereken bir diğer isim de Ahmet Râik Efendi'dir. O, 1901-1904 yılları arasında idadi hocalığında bulunmuş, İstanbul'dan Namık Kemal, Recaizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit ve Tevfik Fikret başta olmak üzere bütün Servet-i Fünûn şair ve yazarlarının eserlerini Ada'ya getirmiş, bunlardan beslenmiştir. İngiliz edebiyatından da çeviriler yapan Ahmet Râik Efendi, Kahire'deki Türk, Bakü'deki *Füyûzât* ve Tiflis'teki *Hayat* gazetelerine edebî yazı ve incelemeler yollar. Bu yazılarda Tevfik Fikret'in "Köyün Mezarlığında, Ramazan Sadakası, Verin Zavallılara" gibi şiir metinlerini kullanır, onları yazılarına ekler (Fedai, 2006: 190).

İrşad dergisinde 1921 tarihinde 7. 8. ve 10. sayılarında *Vakit* gazetesinden alınarak tefrika edilen "Yüzbaşı Muzaffer Bey'in Mektubu", 14. sayıda M. Nâzım Bey imzalı (sadece ikinci bölümü mevcut olan) "Kadın ve Kadınlık, Analık", 16. sayıda M. Nâzım Bey imzasıyla neşredilen "Siperlerde Bir Akşam", 19. sayıda yine M. Nâzım Bey'in yazdığı "Albüm" ve 1922 tarihinde 20. sayıda imzasız olarak yayımlanan "Bir Hikâye" adlı hikâyeler de, Kıbrıs Türk öykücülüğündeki yerlerini almıştır (Demiryürek, 2007). *Zaman* gazetesinden alınarak tefrika edilen "Yüzbaşı Muzaffer Bey'in Mektubu"nda Servet-i Fünûn edebiyat topluluğunun sıkça kullandığı "intihar" motifi yer alır. Hikâyede, savaşta esir düşen Yüzbaşı Muzaffer Bey'in ailesinin yanına döndükten hemen sonra, sırasıyla eşi Nihâl'i ve oğlu Cemil'i kaybetmesi üzerine intihar edişi anlatılır. M. Nâzım Bey imzasıyla neşredilen "Siperlerde Bir Akşam" adlı hikâyede ise bir savaş sahnesinin ardından, nişanlısının namusu ve vatanın bekası için şehit olan askerin tasviri, kavgaya, topa, tüfeğe karşı olan bir askerin milletinin izzetini, gururunu, vatanın hürriyetini korumanın tek yolunun savaşmak olduğunu fark etmesi hikâye edilir. Kıbrıs'ta, İrşad dergisinde "Küçük Hikâye" başlığı altında çıkan 'Albüm' adlı kısa öykü bize Servet-i Fünûn zamanında Türk edebiyatında moda olan ve ilerleyen tarihlerde de Türkiye'de dergi ve gazete sayfalarında zaman zaman "Küçük Hikâye" başlığı altında çıkan küçük hikâye serilerini hatırlatmaktadır. Servet-i Fünûn döneminde edebiyatımıza giren manzum-hikâye, mensur-şiir, küçük hikâye gibi kavramların zamanla tartışılıp edebiyatı kapladığı görülür. İstanbul'daki edebiyatı yakından takip eden Kıbrıs Türk aydınları da 1921 tarihli "Albüm" adlı öyküde küçük hikâye tanımını, kavramını benimseyerek kullanırlar. 1921 tarihli İrşad gazetesinde "Küçük Hikâye: Albüm" adıyla bir öykü yayımlanırken Hüseyin Rahmi Gürpınar, başına "Küçük Hikâyeler" ibaresini koyduğu Kadınlar Vaizi adlı öykü kitabını 1920'de çıkarır. Yani Servet-i Fünûn'la başlayan küçük hikâye kavramı, küçük hikâye örnekleriyle 1920'lerde İstanbul'da da (Türkiye'de) Kıbrıs'ta da karşılaşılar. "Albüm" adlı öyküde Servet-i Fünûn edebiyatından 1920-30'lara kadar uzanan hastalık psikolojisini, ölüm duygusunu küçük maddeleri, nesnelere hareketle yapılan duygu tahlillerinin, ince hassasiyetlerin bir başka örneğini okuruz. Türk Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği ve işgalci Yunan güçlerine karşı mücadele verilen 1922 tarihinde Kıbrıs'ta bu işgali konu alan "Bir Hikâye" adlı öykünün yayımlanması çok anlamlıdır. Öykü bir taraftan Yunan işgalini ve zulmünü işlerken öte tarafta aşk ve askerlik-şehitlik kavramlarını yüceltmektedir. Kıbrıs'ta Türkler arasında ilk öykü denemelerinin ardından 1929 yılına kadar, çeşitli gazete ve dergilerde, öyküler yayımlanmasına karşın, adı geçen tarihte Hikmet Afif Mapolar'ın *Son Çıldırış* adlı uzun hikâyesini yayımlamasına kadar, şu anki bilgilerimize göre başka öykü kitaplarına rastlanmamaktadır.

Osmanlı Türkiye'sinde Tıbbiye'yi bitiren ve Jön Türklerin fikirlerinin Ada'daki temsilcilerinden sayılan Dr. Hafız Cemal'i, namıdiğer Lokman Hekim'i de burada anmak yerinde olacaktır. O, 1904 yılı sonbaharında İngiliz yönetimi altında bir Osmanlı toprağı olan vatanına, Kıbrıs Adası'na gelir. Vatani ve Kıbrıs Türkleri için bir şeyler yapmak, onları çağın gerektirdiği bilgilerle maddi manevi imkânlarla

8 Tevfik Fikret'in "Hasan'ın Gazası" adlı şiiri, Osmanlı-Yunan Savaşları sırasında geçtiği kabul edilen bir hikâyeyi anlatır.

eğitmek ister. 1904'te Kıbrıs Jöntürklük hareketi, İngiltere yönetimindeki Ada'nın kısmi, serbest ortamında taraftar bulmuş, basın-yayın alanında kendinden söz ettirir olmuştur. Bununla birlikte, yüzyılların getirdiği padişaha ve hilafete bağlılık, muhafazakâr yapı, Ada Türklerinin çoğunluğuna hükmetmektedir. Hafız Cemal, genç ve modern tıp bilgileriyle donanmış ayrıca Jöntürk sempatisini biri olarak, Ada'ya ayak bastığı ilk andan itibaren şüpheyi üstünde toplayacak ve tepkileri üzerine çekecektir. Dr. Hafız Cemal (Lokman Hekim)'in 1909'da Lefkoşa'da basılan *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Son Hediye-i Acizanem veyahut Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım* adlı hatıratından 1904-1909 yılları arasındaki Kıbrıs yaşantısını ve yaptıklarını öğrenmek mümkündür (Fedai, y.t.y). Ada'da vaktiyle valilik yapan şair Ziya Paşa ve Mağusa sürgünü Namık Kemal'den sonra Ada'daki Türklerin her alanda Rumlardan geri kaldıklarını göreyerek, şahsi çabalarıyla onları yükseltmeye çalışan üçüncü isim Dr. Hafız Cemal'dir. "Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyesi", "Kıbrıs Sanayi Mektebi", "Osmanlı Gece Mektebi", "Osmanlı Lisan Mektebi", haftalık "İslâm" matbaası ve dergisi, "Dr. Hafız Cemal Afiyetnamesi", "İslâm Kütüphanesi Yayınları" gibi kurum, kuruluş ve faaliyetler onun eseridir. Kurduğu mektebin öğrencileri, hazırladıkları ürünleri *ders yılı sonunda sergiler, başlarında Dr. Hafız Cemal olduğu halde, mahalle ve çarşıları gezerler. Bu gezilerde II. Meşrutiyet devriminin dövizleri olan, "adalet-müsavat-uhuvvet" yazılı Osmanlı bayrağı dolaştırılırken öğrenciler hep bir ağızdan şunu tekrarlar:*

"Ey Kıbrıs Müslümanları! Uyanınız! Bu ahiret uykusundan kalkınız! Maarife, mekteplere ehemmiyet veriniz! Çocuklarınıza sanat öğretiniz! Alishveriş ediniz! Helal para kazanınız! Mal satmayınız, zengin olunuz! Sizi kurtaracak bunlardan başka çare yoktur! Yaşasın hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet, yaşasın Osmanlılar!" (Fedai, 1997: 18).

Dr. Hafız Cemal, Ada'da siyasetle değil de halka hizmet, eğitim ve sağlık işleri yoluyla Jöntürklerin görüşlerini ve kalkınma programını uygulamaya çalışır. 1909 tarihinde Kıbrıs'tan, meşrutî yönetime geçmiş Osmanlı Türkiye'sine, İstanbul'a dönmüştür.

Kıbrıs'ta Türk edebiyatının yenileşme süreci içinde Osmanlı Türk edebiyatını geriden de olsa bir takip söz konusudur. Tanzimat'tan Meşrutiyet döneminin hemen hemen sonuna kadar (1870-1918) geç Tanzimatçılar diye de adlandırılan şair, yazar kuşağı kendini gösterir. Ahmet Tevfik ve Kaytazâde Mehmet Nazım'ın dışında Müsevvidzâde Osman Cemal, Larnakalı Mehmet Nazım, Hasan Nef'î gibi isimler geç Tanzimatçılardan sayılabilir.

17.1.1.2. Modern Kıbrıs Türk Edebiyatında Yerelleşme ve Özgünleşme (1930-1974)

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nda Türkiye Cumhuriyeti Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu kabul etmek zorunda kalsa da Ada'daki Türklere karşı ilgisini sürdürür ve Ada'ya öğretmen akışını devam ettirir. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'ne Kıbrıs'tan göçler olması, 1931'de yaşanan Rum isyanı, onun ardından gelen baskıcı İngiliz sömürge yönetimi altında kalmak, ister istemez edebiyatta da bir durgunluk ve suskunluk dönemi yaşatır. Edebî eser yayımında gözle görülür bir azalma söz konusudur. Bununla birlikte 1930'lu yıllar, Kıbrıs Türk edebiyatında sadece İstanbul ve anakara edebiyatının örnek alındığı değil, özgünleşmenin başlangıcı sayılan yerelleşme döneminin de temelini atıldığı bir evredir. Roman ve öykü türünde Hikmet Afif Mapolar; tiyatro, operet alanında Nazım Ali İleri isimleri ön plana çıkar. Hikmet Afif Mapolar, *Kıbrıs Türk* edebiyatının hem yerelleşmesinde, edebî eser konularının günlük hayatta seçilmesinde önemli bir rol oynar hem de bastığı pek çok eser ve kullandığı yalın Türkçeyle edebiyata hizmet eder. Dr. Hafız Cemal Lokman Hekim, nasıl Kıbrıs'ın Ahmet Mithat Efendisi ise, Hikmet Afif Mapolar da realist romanlarıyla Kıbrıs Türk edebiyatının Reşat Nuri Güntekin'i gibidir.

Hikmet Afif Mapolar'ın ilk romanı 1936 tarihli *Kahraman Kaplan* olup daha sonra *Son Damla* ve *Diken Çiçeği* (1938-1939) çıkar. Onu *Son Çıldırış*, *Kasırga*, *Kendime Dönüyorum*, *Kök Nal*, *Üçümüz* ve *Be-yaz Gül* romanları izler. Bütün bu romanlarda kadın-erkek ilişkileri, cinsellik, bohem yaşantı Kıbrıs-Akdeniz coğrafyası söz konusudur. Romanları dönemi içinde yerel batılı romanın ilk örnekleri olması rahat bir Türkçeyle yazılması bakımlarından ilgi görmüşse de betimlemeleri büyük romancılara göre daha basit kalmaktadır. Bununla birlikte, Kıbrıs Türk roman ve öykücülüğünde konu, mekân ve kahramanlar ilk kez Mapolar ile Kıbrıs Türk hayat ve coğrafyasından alınarak işlenmiştir.

1940-1950 yılları arasında Kıbrıs Türk edebiyatında 1930'larda Türkiye'de hâkim olan memleket şiirinin gecikmeli yansımaları görülmeye başlar. Gerek Çığ adlı dergi etrafında toplanan şairler gerekse dergilere şiir gönderen isimler edebiyatın canlanmasını sağlar. Nazif Süleyman Ebeoğlu, İsmail Hakkı Yeşilada, Semih Sait Umar, Necdet Nereli ilk akla gelen isimlerdir. Hatta Çığ hareketinin hâkim olduğu bu evrede kadın şairler de kalem oynatmaya başlar. Pembe Marmara, Urkiye Mine Balman, Engin Gönül ve Necla Salih Suphi bu şairlerdendir. Memleket şiirine örnek olması bakımından Urkiye Mine Balman'ın *Yurduma Giden Yollar* adlı şiir kitabı burada hatırlanabilir.

1927'de Lefke'de doğan Urkiye Mine Balman, Kıbrıs Türklerinin ilk kadın şairlerinden biridir. Viktorya Kız Lisesi'ni ve Kız Öğretmen Koleji'ni bitirmiş, öğretmen olarak 1946'dan emeklilik yıllarına kadar topluma hizmeti geçmiştir. Her Kıbrıslı gibi doğduğu yeri (Lefke) ve vatani Kıbrıs'ı, büyük bir aşkla sever. İlk şiirleri dönemin tanınmış gazetelerinden *Söz*'de çıkar.⁹ Her dönem Kıbrıs Türk aydınının yüzü Türkiye'ye dönüktür. Kıbrıs Türk şair ve yazarı için edebiyat, kültür ve sanatta bir çekim merkezi olan İstanbul'da adını duyurmak ve oralarda eserlerini bastırmak hem bir prestij hem de Türkiye ve dünyaya açılabilme şansını bulmak demektir. Urkiye Mine Balman da aynı yolu izler. Kıbrıs Türklerine ve Kıbrıs ulusal davasına gönül vermiş gazeteci-yazar Sedat Simavi'nin çıkardığı *Yedigün* başta olmak üzere çeşitli edebî dergiler kucağını Kıbrıslı sanatçılara da açar. *Yedigün*'ün edebiyat sayfasını yöneten *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* yazarı, edebiyatçı Nihad Sami Banarlı'nın Kıbrıs Türk şair ve yazarlarına desteği büyüktür. Pembe Marmara'dan, Urkiye Mine Balman'a birden fazla Kıbrıs Türk kadın şairi, İstanbul'da şiirlerini yayınlatma başarısı gösterir.

Urkiye Mine Balman, Kıbrıs'a gidip gelen, Ada konusunda kitap da kaleme alan gazeteci, şair ve yazar Şemsi Belli'nin de dikkatini çeker. Şemsi Belli, Balman'ın 1952'de bastığı *Yurduma Giden Yollar* adlı şiir kitabını beğenir ve hakkında bir tanıtma yazısı kaleme alır. Belli, Urkiye Mine Hanım'ın kitabındaki şiirlerden biri olan "Lefke" isimli şiirinden: "*Şairin "Lefke" ismini taşıyan şiirinden de yine yurt hasretinin duman duman tüttüğünü ve gayet renkli tabloların önümüzde geçit resmi yaptığını görüyoruz.*" diye söz eder (Öznur, 2003: 25). Urkiye Mine Balman'ın "Lefke" başlıklı şiirini, "Memleket Şiiri", "Akdeniz coğrafyası-insan ilişkisi ve Adalı Türk kimliği" bağlamlarında ele almak mümkündür:

"LEFKE"

*"Dağların göğsüne uzanmış dinler
Salkım salkım hurmaların sesini
Ezeli bir aşkla duygulanır yer
Rüzgâr yola dökmüş şen nefesini*

*Tatlı akşamların hülyâsı deniz
Akar gönüllere bir çağlayana su
Yıldızlardan düşer gönlüme bir iz
Yakıyor içimi hasret duygusu*

*Zümrüitten bahçeler cennet mi nedir?
Toprağı nakışlar düşen her yaprak
Altın portakallar bir hazinedir
Coşkun pınarla uyanır toprak*

*Nağmelerle coşar orda tabiat
Kavaklar göklerin tek ifadesi
Feyz ve bereket artıyor kat kat
Bir tatlı musiki suların sesi*

*Bekler nasibini altın meyvalar
Boşaltır suyunu gönlüme dere*

9 Urkiye Mine Balman için yapılmış bir çalışma mevcuttur bkz. (Öznur, 2003: 246).

*İlâhi seslerle coşar ovalar
Gökten bir yeşil nur dökülür yere*

*Mevsim tomruk, tomruk açar dallarda
Huzur geziniyor gölgeliklerde
Limon çiçekleri kokar yollarda
Cennetten melekler gezer bu yerde*

*Lefkem! Canım Lefkem; doğduğum diyar
Tatlı hülyâlarım titrer bu günde
Yeşil bahçelerde çocukluğum var
Kalbim kanatlanmış uçar gökünde” (Balman, 1952: 28-29).*

Kıbrıs Türk varlığı ve varoluş mücadelesi 1950’lerden itibaren Türkiye ve Kıbrıs’ta, yazar ve şairler tarafından millî bir dava hâline getirilmiştir. Bunda 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti’nin ve Menderes yönetimin İsmet İnönü ve CHP yönetimine göre dış *Türkler konusuna ilgi duymasının da etkisi vardır. Ada’nın 1878’de İngiltere’ye kiralanan zorunda kalmasına ve İngiltere’nin 1914’te Ada’yı ilhak kararına rağmen anavatan idarecileri bir şekilde Kıbrıs Türklerinin koruyucusu, hamisi sıfatıyla yardıma devam eder.*¹⁰ Kıbrıs Türk şair ve yazarları İngiliz-Rum tedirginlikleri ve siyasi meselelerde 1950’li yıllardan sonra yayımladıkları eserlerde, “kahramanlık, anavatan özlemi ve Türklük” konularını işlerler. Türkiye’de ise, Kıbrıs Türkleriyle ilgili kamuoyu oluşturma ve siyasi dikkati üzerine çekme adına 1948 yılında öğretmenlerden oluşan bir heyetle Ada’ya gelip gözlemlerde bulunan Hasene Ilgaz’ın 1949’da yayımladığı *Kıbrıs Notları* adlı kitabı Türk kamuoyunda bu ateşi başlatan ilk edebî gezi kitabı olmuştur. Bundan sonra Türkiye’de Kıbrıs Türklüğü üzerine eserler doğmaya başlamıştır (Onuş, 2013: 313-326).

1 Nisan 1955’te EOKA tedhiş hareketlerinin başlamasıyla, Kıbrıs’ta millî-hamasi temalı şiirlerde büyük bir artış olmuştur. Bu bağlamda Kıbrıs Türk edebiyatının daha çok milliyetçilik kavramı üzerine doğduğunu söylemek yanlış olmaz.¹¹ 1960-1974 yıllarını kapsayan dönem de millî ve evrensel şiir olmak üzere iki koldan ilerler. Millî-hamasi temalı şiirler bu dönemde artarak devam eder. Özellikle 1963 olayları-katliamları, Kıbrıs Türk şairlerini ateşleyen unsur olur (Yılmaz ve Okumuş, 1992: 17-21).

Ulusal direniş döneminde şiirde ön plâna çıkan en önemli Kıbrıs Türk şairleri; Özker Yaşın, Süleyman Uluçamgil, Bener Hakkı Hakeri, Kutlu Adalı, Urkiye Mine Balman, Oktay Öksüzöğlü, Orbay Deliceirmak, Pembe Marmara ve Mehmet Levent gibi isimlerdir. Türk topraklarının Yunanistan’a verilmeyeceğini, Kıbrıs Türkü’nün kurtuluşunun ancak Türkiye’nin yardımı ile gerçekleşeceğini söylerler (Atun, 2009, s.79-80). Türk askerini yüceltme, bayrak sevgisi, anavatan özlemi ile Kıbrıs Rumları ve Yunanistan başta olmak üzere, diğer batılı devletlere eleştiri başlıca konulardır.

Türkiye ve Kıbrıs’ta 1950’lerden itibaren başlayan EOKA tedhiş hareketlerine karşı bir kamuoyu oluşmuş, yazarlar ve şairler Kıbrıs konusunu etraflıca ele almışlardır. Kıbrıs’ta kahramanlık şiiri denince akla gelen öncü isim şüphesiz Özker Yaşın’dır. Lefkoşa doğumlu Özker Yaşın, Türkiye ve Kıbrıs’ta, Kıbrıs Türk varoluş mücadelesi ve 1974 Barış Harekâtı konulu en çok eser kaleme alan şair-yazar olma özelliğini taşır. Özker Yaşın; şair, roman, öykü ve oyun yazarı olmasının yanında gazeteciliği ile de tanınmış önemli bir Kıbrıs Türk aydınıdır. Onun yayınladığı eserlerin merkezinde Kıbrıs Adası yer alır. Radyoculuk yönü ile de tanınan Yaşın, eser ve şiirleriyle Bayrak Radyosu’yla özdeşleşmiş, dertlerini, acılarını, sevinçlerini Kıbrıs Türk halkıyla paylaşmış, bir anlamda milletinin bu yolda mefkûre adamı olmuştur. Kıbrıs’ta 1963-66 yılları arasında mücahitlik yapan ve bizzat cephede bulunan Özker Yaşın,

10 Oğuz Karakartal bu durumu şu sözlerle ifade eder: “Osmanlı yöneticilerinin, Kıbrıs’taki Türk varlığını tamamen başıboş bıraktığı gibi bir sonuç çıkarmak yanlıştır. Osmanlı yönetimi, örneğin Ada’nın 1878’de kiralanasından sonra bile 1890’lı yıllarda Ada’ya öğretmen gönderiyordu.” (Karakartal, 2010: 217).

11 Ali Nesim bu konuda şunları söyler: “Diyebiliriz ki Kıbrıs Türk Edebiyatı ‘milliyetçi’ -ulusçu-, bir karakterle doğmuştur ve milliyetçilik konusunu işleyerek gelişmiştir. Çünkü sömürge yönetimi altında yaşayan Kıbrıs Türkü’nün en çok ulusal benliğini tanımayaya ve geliştirmeye gereksinimi vardır.” (Nesim, 1986: 62).

kelimenin tam manasıyla Kıbrıs'ın önde gelen devlet, fikir ve güçlü bir kültür insanıdır. Özker Yaşın'ın Kıbrıs konulu Türkiye'de ve Kıbrıs'ta basılan on dört şiir kitabı bulunmaktadır.

Bunların birçoğu Kıbrıs Türk varoluş mücadelesi konuludur ve ulusal amaçlıdır. *Kıbrıs'tan Atatürk'e* (1953) ve *Atatürk'e Saygı Duruşu* (1963) adlı şiir kitaplarında, Atatürk sevgisi dile getirilir. *Namık Kemal Kıbrıs'ta* (1957) adlı şiir kitabında ise büyük Türk şair-yazarı Namık Kemal yüceltilir. Yaşın *Bayraktar Destanı*'nda da Kıbrıs'ın fethinde şehit düşen isimsiz kahramanı yüceltir. *Kıbrıs'ta Bayrak* (1972)'ta Kıbrıs Türklerinin bayrak sevgisi ve bağımsızlık mücadelesi dile getirilir. Yaşın'ın bu şiir kitabı bize Mehmet Akif Ersoy'un "İstiklâl Marşı"nı hatırlatır.¹² *Kıbrıs Mektubu* (1958), *Mehmetçik Kıbrıs'ta* (1960), *Kanlı Kıbrıs* (1964), *Oğlum Savaş'a Mektuplar - Bir Şahlanışın Destanı* (1965) gibi şiir kitapları ise emperyalizme karşı verilen özgürlük mücadelesinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu şiir kitapları, Türkiye ve Kıbrıs'ta halkın millî bilincini ve direncini, moral-manevi gücünü diri tutan, coşturan, hamasi, popüler ve propaganda içerikli olması bağlamında pek değerlidir. Özker Yaşın'ın şiir serüvenine bakıldığında Kıbrıs'ta günlük hayatta yaşanan gelişmelerin onu bariz bir şekilde yönlendirdiği görülür. Bu bağlamda Kıbrıs'ta mevcut koşullarda yaşanan sıcak olayları, şiir kitaplarına taşır. Rum baskısı altındaki Kıbrıs'ta pek çok imkânsızlığa ve zorluğa karşı direnç gösterir. Onun pek çok eseri Türkiye şair ve yazarlarınca da okunmuş ve beğenilmiştir. O birçok şair ve yazar ile dostluk kurmuş, iyi ilişkiler içinde olmuştur. Bu şairlerden biri de *Kıbrıs Destanı* (1964) adlı şiir kitabını yayımlayan M. Faruk Görtunca'dır.¹³

Özker Yaşın genel Türk şiirinde, "destansı, epik ve lirik örnekleri" okuyup hazmettiğini yazdığı dizelerde bize hissettirir. Etkilenme bağlamında Mehmet Akif'in "İstiklâl Marşı", Yahya Kemal'in "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" ve Arif Nihat Asya'nın şiirleri ilk akla gelenlerdir.

Özker Yaşın'ın Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi ve 1974 Barış Harekâtı konulu şiir kitaplarında, Mehmetçik ve Mücahitler ile şehitleri yüceltme, bayrak sevgisi, Türklük bilinci, Atatürk'e sevgi ve saygı, diğer Türk büyüklerine övgü, düşman devletlere ve devlet adamlarına göndermeler, özgürlük gibi temalar dikkat çekicidir. Özker Yaşın da Kıbrıs Türkleri için, Türk edebiyatının usta şairi Namık Kemal gibi vatan ve hürriyet şairidir.

Özker Yaşın "Aldı Namık Kemal" başlıklı şiirinde Kıbrıs'ta yapılan Rum baskı ve zulümlerine karşı Kıbrıs Türkleri adına özgür, hür olma duygusundadır. Vatan ve hürriyet şairi Namık Kemal'in ağzından, Kıbrıs Türklerinin esir olamayacağına pek güzel vurgu yapar ve çocuklara bırakılacak en büyük mirasın hürriyet olduğunu anlatır:

"MAGOSA'NIN bir zindanında
Gün ışığına meydan okuyan adam,
Ben Namık Kemâlîm.

Vatanım güzel Vatanım
Senin derdinden gayri bir dert
Senin aşkımdan gayri bir aşk
Giremez yüreğime
Ey bütün şiirlerime
İlham veren sevgili:
Hürriyet!.

12 Mehmet Akif Ersoy'un "İstiklâl Marşı"nda da Türklerin bağımsızlık mücadelesini görmekteyiz. Oğuz Karakartal bir yazısında Özker Yaşın'ın "Kıbrıs'ta Bayrak" şiiri ile Mehmet Akif'in "İstiklâl Marşı" için şunları söyler: "Mehmet Akif Ersoy İstiklâl Marşı'nda Türklerin bağımsızlık mücadelesini dile getirdiği gibi, Özker Yaşın da "Kıbrıs'ta Bayrak" şiirinde, Kıbrıs Türklerinin bağımsızlık mücadelesini işlemiştir." Bkz. (Karakartal, 2018).

13 M. Faruk Görtunca'nın, *Kıbrıs Destanı* adlı eserinin Kıbrıs'a girişi Başpiskopos Makarios tarafından yasaklanmıştır. Bu yasaklamayı, M. Faruk Görtunca'nın 25 Haziran 1975'te Özker Yaşın'a, *Halkın Sesi* gazetesinde gönderdiği bir mektuptan öğrenmekteyiz: "Kıbrıs Gezisi notlarımı yakında Hergün Gazetesi'nde yayımlayacağım. Sizin ulusal şiirlerinizin bu yazarımda büyük yeri olacaktır. Yakında Kıbrıslı soydaşlarımıza armağan edilmek üzere, 1964 yılında yayınlanan ve Makarios yönetimi tarafından Kıbrıs'a girmesi yasaklanan, *Kıbrıs Destanı* adlı eserimden elimde kalanların hepsini size göndereceğim. Kıbrıslı soydaşlarıma armağan olarak... Kıbrıs'ın özgür Türk bölgelerinde okunsun diye... Kitapları özellikle Türk köylerinin okullarına ve kitaplıklarına dağıtmanızı rica ederim." (Görtunca, 1975).

Ve siz Vatanımdaki kardeşler
 Köylerinizin şehirlerinizin üzerinde
 İhanet rüzgârları esiyorsa eğer
 Canınızı yakıyorsa mültezimler
 Jurnal ediyorsanız Padişaha
 Bilin ki yalnız dua kâfi değil Allah'a,
 Yalnız gökten yardım beklenmez.
 Bileklerinizdeki zincirleri kırmak gerek
 -Kulluğa köleliğe bin lânet-
 Yalın kılıç girmek Hürriyet Savaşına
 Bir dâva uğruna baş koymak gerek.

Bırakacağı en kutsal armağan
 Hürriyettir evlâdına
 Ondan gayri her şeye boş ver!
 Boş ver aşka ve paraya
 Servete ve şöhrete
 Ve rahata
 Ve nefes almıya
 Ve denize ve yıldızlara ve ağaçlara ve toprağa
 Ve şahane sofralardaki kan rengi şaraba.
 Hepsine boş ver kardeş;
 İlkin hürriyet gerek vatanına,
 İlkin hürriyet gerek sana.” (Yaşın, 1957: 21-22).

Özker Yaşın'ın 1952 yılında yayınladığı *Bütün Kapılar Kapandı* (1955) ilk romanıdır. 1970 yılında yayınladığı *Mücahitler* adlı eseri de Kıbrıs'ta basılan Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi konulu ilk roman olma özelliğini taşır.¹⁴ 1976 yılında yayınladığı *Girne'den Yol Bağladık* da savaş sonrası yazılan ilk romanlardandır. Roman, destansı motiflerin yanında, belgesel olma özelliği de taşımaktadır. Bu romanlar, Kıbrıs'ta savaş edebiyatı içerisinde değerlendirilebilecek en önemli eserler arasındadır. Yaşın'ın zikre değer bir romanı da 1978'de kaleme aldığı *Kıbrıslı Kâzım*'dir. Daha çok siyasi bağlamda ele alınan bu eserde, savaş sonrası Kıbrıs'ın içinde bulunduğu olumsuz durum resmedilir. Özker Yaşın'ın romanlarını birer hatıra-anı, şahsî gözlem olarak değerlendirmek hiç de yanlış olmaz. O Kıbrıs'ta bizzat yaşadıklarını, gördüklerini romanlarına taşır.

Özker Yaşın'ın *Mücahitler* adlı romanında Kıbrıs'ta EOKA Rum tedhiş örgütünün baskı, zulüm ve katliamlarına karşı Kıbrıs Türklerinin içerisinde buldukları dram dile getirilir. Eserde, Kıbrıs Türklerinin Rumlara karşı giriştiği var olma, yok olmama mücadelesinin en belirgin olduğu devre anlatılır. Bu zaman dilimi, 21 Aralık 1963'ten 8-9 Ağustos 1964 tarihine kadar olan süreci içine alır. Bu tarih Rumlara Türklerin yalnız olmadıklarını hatırlatan Türkiye'nin müdahalesi olarak yorumlanabilir. Nitekim İnci Enginün roman hakkında şu sözleri söyler ve yukarıda söylenenleri doğrular:

“Mücahitler bir roman olmaktan çok, yaşanılmış günlerin ve şahsî gözlemlerin toplandığı bir hatıra hüviyetini taşımaktadır bence, her Türkün mutlaka okuması gereken bir kitaptır. Zira, kendisine karşı beslenen düşmanlığı derhâl affa meyyal olan Türk, kendisini hiçbir zaman dost görmemiş eski düşmanlarını, ancak bu gibi eserler vasıtasıyla hatırlayabilir ve dünya yüzünde güvenebileceği dostları olup olmadığını anlar.” (Enginün, 2013: 147).

Kıbrıs Türklerinin maruz kaldığı Rum saldırı ve zulümleri, buna mukabil Türklerin çektiği ıstırapları, mücadele ve azimlerini daha önceki *Mücahitler* romanında belgesel olarak ortaya koyan Özker

14 Özker Yaşın'ın Kıbrıs'ta basılan bu romanının 2. baskısını Yaşar Nabi Nayır, 1974 yılında adını *Kıbrıs'ta Vuruşanlar Mücahidin Romanı* şeklinde değiştirerek Türkiye'de Varlık Yayınevi'nde yeniden yayınlamıştır.

Yaşın, *Girne'den Yol Bağladık* adlı romanda da 1974 Barış Harekâtı'ndan sonra Kıbrıs'ın görünüşünü panoramik olarak gözler önüne serer. *Girne'den Yol Bağladık* da tıpkı *Mücahitler (Kıbrıs'ta Vuruşanlar)* gibi belgesel bir romandır. Yazarın başkahramanı Oktay isimli mücahittir. Yazar daha önceki Rum işgallerinde köylerini terk eden Türk göçmenlerin durumunu toplu hâlde ele alır. Bu göçmenlerden biri de ailesiyle birlikte Peristerona köyünden göç eden Oktay'dır ve eserin merkezinde yer alır. Eserin merkezinde yer alan Oktay'ın 16 Temmuz 1974 - 2 Eylül 1974 arasında duygu ve düşüncelerini kaleme aldığı günlüğü pek önemlidir. Bu günlerde Kıbrıs Türklerinin yardım bekleyişine tercüman olmaktadır. Türk çıkarmasından sonra Oktay'ın defterindeki coşkunluğa temas eden İnci Enginün, bunu yazarın olayları bizzat yaşamasına, görmüş olmasına bağlar ve romandan şu parçaya yer verir:

"Tanrı kısmet etti, bu deftere anılarımı yazabiliyorum. Tanrı kısmet etti eşime, çocuğuma tekrar kavuşabildim. Tanrı kısmet etti, onların yanına sağ salim dönebildim. Tanrı kısmet etti, onları sağ salim bulabildim. Tanrım sana şükürler olsun, bu mutluluğu tattırdın bize" (Enginün, 2013: 93).

"Mesarya düzlüğünden güneş altın bir top gibi yükselirken yıllardan beri beklediklerimiz, Mehmetçikler, mavi gök tarlası içinde açılmış, beyaz papatyalar gibi iniyorlardı toprağa. Anlatılmaz bir heyecan sarmıştı vücudumu. Yıllarca özlemine çektiğimiz o mutlu sabah gelmişti sonunda." (Enginün, 2013: 95).

Her iki romanın ortak özelliği belgesel nitelikli ve realist bir biçimde ele alınmasıdır. Her iki roman da gözleme ve hatıralara dayalıdır. *Mücahitler* ve *Girne'den Yol Bağladık* adlı romanların ana motifleri duygu ve harekettir. Her iki romanın dominant alt motifleri ise temaşa-seyir olarak yorumlanabilir. İki romanda da eski Türk kültür ve geleneğinin devamı niteliğinde bazı ortak temaların olduğunu da gözlemlemekteyiz. Her iki eserde de Rum zulmü ve katliamları, Rum kalleslikleri ve esirlere kötü davranma ile yalan haber ve propagandaları, Türk askerini ve şehitleri yüceltme, bayrak sevgisi ve kutsiyeti, Bayrak radyosunun önemi gibi temalar işlenmiştir.

Her iki eser de bize, Türkiye'de basılan ve millî mücadele yıllarını ele alan romanları hatırlatmaktadır. *Mücahitler* ve *Girne'den Yol Bağladık* romanları Kıbrıs Türkü'nün ciddi manada millî-tarihî romanı olarak yorumlanabilir. Savaş öncesi ve savaş sonrası basılan bu romanlar Kıbrıs Türkü'nün yaşadıkları acıları unutmaması, millî duygu ve hislerini kaybetmemesi bağlamında pek değerlidir. İnci Enginün bu durumu *Girne'den Yol Bağladık* adlı romandan bir de alıntı yaparak şu sözlerle çok güzel özetlemektedir:

"İçimizden biri çıkmalı, bu yaşadığımız unutulmaz günleri yazmalı... Yahudiler bunu beceren romancılar çıkardıkları için dünyayı etkilemesini bildiler." (Yaşın, 1976: 10).

"Limasol'da stadyumda vurdukları Hasan Cafer, Larnaka'da en ön mevzide sonuna kadar çarpışıp intihar eden Teğmen Mustafa Orhan. Daha bunlar gibi canını vatan için kahramanca vermiş yüzlerce şehidimiz var. İsimleri unutulmamalı bu şehitlerin. Kıbrıs Türkleri büstlerini, heykellerini dikmeli." (Enginün, 2013: 155).

Özker Yaşın'ın romandaki bu cümleleri, onun yaptığı işin şuurlunda olduğunu gösterir. Kıbrıs dışında ve Kıbrıs'ta yaşayan gelecek nesilleri uyanık tutmak adına Kıbrıs'ta olup bitenleri romanlarına taşıyan Özker Yaşın, roman yazarı olarak da Kıbrıs Türk halkını bilinçlendirmiş, Kıbrıs Türk varoluş mücadelesinin öncesi ve sonrasına dikkat çekmiştir. 1959 yılında Özker Yaşın'ın *Bayraktar Türküsü* adlı piyesi yayınlanır ve bu eser Kıbrıs'ta başlayan EOKA saldırılarından sonra yazılan ilk millî piyes olma özelliğini taşır.

Bayraktar Türküsü, Kıbrıs'ın sesini hamasi tonda duyurmuş şair ve romancı Özker Yaşın'ın 1959 yılında yayımladığı ulusal konulu manzum oyunudur. Üç perdelik -birinci ve ikinci perdeler altı, üçüncü perde on üç sahne- bir oyundur. Oyunun kahramanları, yazarın sözcüsü durumundadır. Bu kahramanlar, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale ederek Mehmetçiklerin Ada'ya çıkmasını ve Kıbrıs Türklerinin Türk bayrağı altında özgürce yaşamasını dilerler.

Özker Yaşın'ın 1959 yılında kaleme aldığı *Bayraktar Türküsü* adlı eserini de tıpkı şiir ve romanlarında olduğu gibi hamasi, propaganda ve popüler edebiyat üçgeninde değerlendirmek yanlış olmaz. 1

Nisan 1955'te başlayan EOKA tedhiş hareketlerinin ardından 1958'de Kıbrıs Türkleri kendilerini savunacak bir teşkilatı Türk Mukavemet Teşkilatı'nı kurarlar.

Özker Yaşın'ın Kıbrıs'ın 1571'deki fethini konu alan *Zafer ve Bağış* (1988) adlı oyunu da zikre değer milli-tarihî oyunlar arasındadır. 1988 yılında basılan bu eserin konusu Kıbrıs Türk varoluş mücadelesi olmasa da milli-tarihî bir eser olması, hatta bu tür milli-hamasi eserlerin canlılığını koruması bağlamında oldukça dikkat çekicidir.

Kıbrıs'taki Türk varlığının başlangıcı olan böylesi önemli bir tarihî hadise, *Zafer ve Bağış*'a çeşitli yönleriyle yansır. Bu yansıma, fetih sebepleri, sefer hazırlıkları, savaş manzaraları, Venedikli imajı, kahramanlık, bayrak-şehit-kan ve vatan-millet-devlet kültürü ile bazı değerleri yüceltme gibi genel anlamda "savaş"; özel anlamda ise "adanın Türkleşmesi" ve "Kıbrıs Türkü" kavramlarının/kimliğinin ortaya çıkışı şeklinde ifade edilebilir (Ezilmez, 2018: 50).

Özker Yaşın'ı Mustafa Adiloğlu, Orbay Deliceirmak ve Oktay Öksüzöğlü izler. Yine burada şiiirleri daha sonra kitaplaştırılan şehit şair Süleyman Uluçamgil'i de unutmamak gerekir (Şen, 2016). O hayatının baharında Türkiye'deki öğrenimini terk eden ve vatan savunmasına koşan kahraman, yiğit bir gençtir. Süleyman Uluçamgil'in şiiirlerinde milli mücadele, Türklük ve Türkiye başlıca konulardır (Yıldız, 2010: 247-264).

1944-1964 yılları arasında yaşamış ve 1964'te Rumlarla Dillirga bölgesindeki çarpışmada şehit düşmüş olan Süleyman Uluçamgil'in o zamana kadar yazdığı şiiirlerden anlaşılacağı üzere lirik coşkun ve vatansever bir kalemi vardır. Türkçeyi etkili ama yalın ve ekonomik biçimde kullanan bir şairdir. Onun şiiirlerini yakın dostu şair Orbay Deliceirmak bir kitapta toplamıştır. Yarım kalmış bir roman çalışması da bulunan Süleyman Uluçamgil'in lisedeki edebiyat hocası o dönem Lefkoşa'da görev yapan Türkiye'nin ünlü bayrak şairi Arif Nihat Asya'dır. Dolayısıyla günlük hayatında da hocasıyla vakit geçirip şiiir konuşan Uluçamgil-yaşasaydı Kıbrıs'ın büyük şairlerinden biri olacağı konusunda görüşler ortaktır. Şiiirlerinde Türkiye, Türklük, Kıbrıs-Türkiye kardeşliği, Atatürk, Kıbrıs, aşk ve kendi beni öne çıkan temalardır. Özellikle Türkiye Kıbrıs kardeşliğini ve birlikteliğini yoğun bir söyleyişle aktardığı "Kıbrıs-Türkiye" adlı şiiiri her iki ülkede de dillere pelesenk olmuştur:

*"İnanıyorum bir tek vatana
Yüreklere değdin dibelikten
Ne çıkar aramızda Akdeniz varsa
Ne fark var aramızda
Hep aynı sınırlarda sıvanmışız
Kimimiz "ölürken" diyoruz
Kimimiz "ölürkana" (Deliceirmak, 1998: 57).*

Milliyetçi şiiirlerinden biri de "Unutmayacaksın Bilirim" adını taşır. Şiiirde Türkiye'ye olan güven duygusu içinde bulunulan zor şartlara rağmen inançla dile getirilir:

*"Bilirim görüyorsun Türkiyem
Kendi ellerindeki gururlu sıcaklığı
O sana hasret sıcak ellerde
Sen özgür yaşantılarımızın sembolü
Orta-Asya çocuklarının yüzünü ak çıkartan*

*Türkiyem
Unutmamalsın bizleri
Unutmayacaksın bilirim." (Deliceirmak, 1998: 106).*

Süleyman Uluçamgil'in kendi beni ve çevresiyle ilgili şiiirlerinin de mevcut olduğunu söylemiştik. Bu şiiirlerinden biri çok yakın dostu Orbay Deliceirmak'a ithaf edilmiş "Arkadaş" adlı şiiiridir. Türk edebiyatında Cahit Sıtkı Tarancı-Ziya Osman Saba dostluğunu anlatan "Düşümde" adlı şiiir Ziya Osman Saba tarafından yazılmıştır. Cahit Sıtkı ile banka gibi bir yerdeki memuriyeti ve birbirlerine olan sevgilerini

işler. Süleyman Uluçamgil ile Orbay Deliceirmak dostluğunu anlatan şiirde ise mekân yine bir devlet dairesi olan su idaresidir ve orayı anlamlı kılan dostu Orbay Deliceirmak'tır:

“Şimdi
Su dairesi dendi mi
Kardeşlik gelir aklıma su yerine
Su katılmadık arkadaşlık gelir
Şairlikle birlikte
Orbay gelir kolları sıvalı
Ve yağmursuz havalarda da
Aklıma geldiği olur su dairesinin.” (Deliceirmak, 1998: 254).

Orbay Deliceirmak'ın Kıbrıs Türk ulusal varoluş mücadelesi yolunda kaleme aldığı şiirleri vardır. Ancak onun ana dil bilincini vurguladığı Türkçem başlıklı şiiri Kıbrıs Türklerini bugünlere getiren ve yarınlara götürecektir olan anadili bilincini göstermesi açısından önemlidir ve tanınmış bir eserdir:

“Türkçem
Dilimin varı, yoğu
Türkçem
Usumu uyandıran doğu
Türkçem
Gönlümün sevda odağı
Günümün güneşi
Gecemin ayı
Türkçem
İngilizce sevemem ki Leylâ'yı” (Deliceirmak, 1994: 61).

Aynı atmosferi yaşayan ve soluyan Türkçesi kuvvetli şair Oktay Öksüzoğlu “*Gel Mehmedim* (1957), *Kıbrıs'tan Nağmeler* (1959), *Kurtuluş Savaşımızdan Şiirler* (1980)” adlı şiir kitabıyla özgürlük mücadelesini canlı anlatanlardan biridir:

“Sıcacık yurtlarında
Özgür ve mutlu
İnsanca ömür süren
Uluslar var ya,
Biz Kıbrıs Türkleri
Onlara imreniyoruz işte.
Evlerinin bacalarından
Umut tüten
Neşe tüten
Yaşam tüten
İnsanlar var ya...
Biz Kıbrıs Türkleri
Onlara imreniyoruz işte.” (Öksüzoğlu, 1980: 32).

Kıbrıs Türk varoluş evresinde şiirler kaleme almış isimler arasına Ali Sedat Törel, Bener Hakkı Hakeri, İlder Veziroğlu gibi isimleri almak da mümkündür.

17.1.1.3. 1974'ten Günümüze Kıbrıs'ta Modern Türk Edebiyatı

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1960 garantörlük antlaşmasındaki müdahale hakkını kullanarak 20 Temmuz 1974'te gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı, Kıbrıs Türk mücahitleri ile Mehmetçiğin el ele vermesi sonucunda ortaya çıkmış bir özgürlük hareketinin sonucudur. Bu harekât sonucu Kıbrıs'ta iki bölgelilik esas olmuş Ada kuzeyde Türklerin, güneyde Rumların yaşadığı iki ayrı politik realiteye dönüşmüştür. 1974'ten önce Kıbrıs Türklerinin yaşadığı korku dolu günler, barış harekâtının ardından yerini huzur

ve güven ortamına bırakmıştır. Böyle bir ortam edebiyatın daha da gelişmesine imkân vermiştir. 1974'ten günümüze şiirde milliyetçi söylem, kahramanlık teması varlığını sürdürmüştür. Kıbrıs Rumlarının barış ve anlaşmaya yanaşmayan tavırları 1955'lerden günümüze gelen Türklük ve kahramanlık ana damarının temasının güncelliğini korumasını sağlar. Bu milliyetçi şiir karşısında şiir ve edebiyatta gelişen bir diğer söylem barış edebiyatıdır. Birinci kolda gelenekten gelen eski kuşak şairler kalem oynatırken, daha orta ve genç kuşak şairlerde bu barış edebiyatı söylemi revaçtadır.

1974'ten günümüze iki ayrı koldan yürüyen Kıbrıs Türk şiirindeki bu söylemleri, şöyle karşılaştırabiliriz:

Tablo 17.1. Kıbrıs Türk şiirindeki söylemlerin karşılaştırılması

Milliyetçi Söylem	Barış Edebiyatı Söylemi
Türkiye	Kıbrıslı / KıbrıslıTürk
Anavatan Türkiye	Anavatan Kıbrıs
Kahramanlık Direniş	Savaş-milliyetçilik karşıtlığı
Türk tarih ve mitolojisi	Eski Kıbrıs Tarihi (Bizans, Venedik, Lüzinyan)
Askerî-milliyetçi vokabüler	Barış sözcükleri vokabüleri
Gelenek nazım tür ve birimleri	Batı Avrupa tür ve nazım birimleri
Standart Türkçe	Kıbrıs Ağzı / İngilizce sözcükler
Bayrak-vatan-millet	Dünya-cinsellik-ferdiyet
Yükselme-cesaret	Bunalım-Buhran
Nikbin	Bedbin

Kıbrıs Türk edebiyatında milliyetçi söylemi temasını *işleyenler*, genelde bu mücadelenin içinde yer almış mücahit şair diyebileceğimiz şahsiyetlerdir. Onların şiirlerinde memleketleri Kıbrıs, milliyetleri Türk veya Kıbrıs Türkü olarak belirtilir. Türkiye ise anavatan olarak zikredilir. 1974'ten sonra gelişen barış söylemi ise savaşın yarattığı olumsuzluklardan etkilenen ve bir daha bu duruma düşmemek isteyen kimi şairlerce işlenir. Hatta bu sosyalist fikirlerin ve Kıbrıs Rum kesimindeki benzer şairlerin etkisiyle, ortak vatan Kıbrıs düşüncesinden kaynaklanır. Bu tip şairlerin kimlik olarak şiirlerinde "Kıbrıslı" ve "Kıbrıslı Türk" söyleyiş ve yazımını benimsedikleri Kıbrıs'ı anavatan sayarken, Türkiye'yi ata vatan olarak algıladıkları anlaşılır. Milliyetçi söylemin şiir ve öteki türdeki eserlerde temaları Kıbrıs Türk varoluş mücadelesi, genel Türk tarihi ve Türk mitolojisi barış söyleminde Kıbrıs Türk tarihi, eski Kıbrıs tarihi ile birlikte (Bizans, Venedik, Lüzinyan) ele alınır. Milliyetçi şiirde kahramanlık ve direniş tekrarlanan bir temayken, diğerinde tekrarlanan tema savaş ve milliyetçilik karşıtlığıdır. Bu siyasal tercih ve yaklaşım şairlerin diline ve üslubuna da etki eder. Milliyetçi şiirde dil standart Türkçedir. Kıbrıs ağzı ya aralara serpiştirilmiş ya da tiyatrodaki komedide kullanılmıştır. Seçilen sıfatlar askerî ve milliyetçi vokabülere uygundur (Vatan, millet, kahraman, yiğit, cesur vb.). Gerek 1955-1974 Kıbrıs Türk varoluş mücadelesi şiirinde gerekse 1974 Barış Harekâtı ve sonrası milliyetçi şiirine yansıyan semboller Tarihi Türk Büyüklüğü, Mustafa Kemal Atatürk, Namık Kemal, Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT), Bayrak Radyosu, Elmas Teknesi, Beşparmak Dağları, Cengiz Topel, Bülent Ecevit vb. isimlerdir (Onuş, 2017: 56-66). Buna karşılık barış edebiyatı söyleminde barış sözcüğü etrafında dönen bir vokabüler söz konusudur. Zaman zaman Kıbrıs ağzı ve İngilizce sözcükler tercih edilebilmektedir. Milliyetçi söylem; bayrak, halk, vatan, varoluş, mücadele temaları etrafında şekillenirken barış söylemi edebiyatında dünya, evrensellik, cinsellik ve bireycilik esastır. Sonuç itibarı ile milliyetçi edebiyatın yükselme ve iyimserlik atmosferine

karşılık barış söylemi şairleri Kıbrıs sorununa çözüm bulunmadığı düşüncesine inanarak karamsar bir psikoloji içinde bunalım ve buhran şiiri kaleme alırlar.

1974'ten günümüze milliyetçi söylemi işleyen şairler arasında Bülent Fevzioğlu, Osman Güvenir, Türkay Ilıcak, Fuat Veziroğlu, Harid Fedai, Mahmut İslâmoğlu, Kubilay Belig, Fikret Kürşat, Mehmet Levent gibi isimlerdir. Barış söylemini işleyen isimler arasında Neşe Yaşın, Fikret Demirağ, Altay Burağan, Hakkı Yücel, Arif Albayrak, Mehmet Yaşın, Ahmet Ömerağa Albayrak, Filiz Naldöven, Burcu Barış sayılabilir.

Kıbrıs Türk şiirinde “milliyetçi söylem” ile “barış söylemine” örnek olarak aşağıdaki iki şair ve şiirini verebiliriz:

Milliyetçi Söylem:

Türkay Ilıcak (Türkçe Bir Vatan)

*“Bir vatan olsun
Ada, kıta fark etmez
Türküleri Türkçe olsun
Halkımdan*

*Bir vatan olsun
Meltem, poyraz fark etmez
Rüzgârları Türkçe essin
Dağından*

*Bir vatan olsun
Türkçe aksın şelalesi
Yarından*

*Bir vatan olsun
Adı Türkçe olsun
Dilimden...” (Ilıcak, 2008: 47).*

Kubilay Belig (Bayrak)

*“Sen dalgalandığında güler milletin yüzü
Bir bayrak isterim çıkıp hiç asla inmeyen
Bayrak için bu en ulu en muhteşem sözü
Dünyada ilk Resûlzâde olmuştu söyleyen*

*Göklerde şanlı dalgalanırsın, canımdasın
Bir milletin var olmasının sırrı sendedir
Sensiz hayat bu dünyâda olmaz, canımdasın
Şânım, şeref ve haysiyetim hep sâyendedir.” (Belig, 2015: 71).*

Barış Edebiyatı Söylemi:

Altay Burağan (Kırmızı Savaş-Mavi Barış)

*“Tutuşan yüreklerin sorusudur;
“Neden savaş var?”
Yürümeli
Yollarında bu gökkürenin
Adam gibi,
İnsanca,
“Kırmızı” yanmadan.*

*Kızıl dumanlara,
Kapkara ufuklara,
Ortasından bölünmüş
Dünyalara,
“Dur” demeli, en sonunda.
Kırmızı; savaş
Mavi; barıştır.
Durmali kırmızı,
Yükselmeli mavi.
Bir gök dolusu
Alkışla birlikte.” (Burağan, 2015: 49).*

Neşe Yaşın (Hangi Yarısını)

*“Yurdunu sevmeliymiş insan
Öyle diyor hep babam
İkiye bölünmüş ortasından
Hangi yarısını sevmeli insan?” (Yaşın, 1994: 287).*

Şiirlerinde milliyetçi ya da barış söylemlerini baskın biçimde kullanmayan eserlerinin tematiğinde birey, yalnızlık, aşk, Kıbrıs Türk kültürü, adallık, soyut kavramlar, gelenek-görenek-yaşantı, düşünce ve metafizik gibi konuları öne çıkaran Kıbrıs Türk şairleri de vardır. Bunlar arasında, Bener Hakkı Hakeri, Taner Baybars, Mehmet Kansu, Ali Nesim, Mustafa Gökçeoğlu, Orkun Bozkurt, Ersin Taşer, Yılmaz Hakkı Hakeri, Saygın Akanyeti, Osman Türkay, Gülşen Şenderin, Gürgeç Korkmazel, Ferhat Atik, Rıdvan Arifoğlu, Bedia Bales gibi isimler sayılabilir.

Türk edebiyatında 1955’lerde İkinci Yeni şiir hareketiyle başlayan kapalı, hermetik, saf ve soyut şiir anlayışı Kıbrıs’ta da yansımaları bulur. Bu bağlamda 1950’lerden günümüze üç isim ön plana çıkar: Ersin Taşer, Yılmaz Hakkı Hakeri ve Mehmet Kansu.

Ersin Taşer, 1945’te Lefkoşa’da doğar. 1963-1971 yılları arasında *Halkın Sesi* gazetesinde köşe yazarı, muhabir ve sanat eleştirmeni olarak görev alır. Şiirle birlikte fotoğrafa da ilgi duyar. Şiir kitaplarının yanında fotoğraf sergileri açar. İyi bir şair olmasına rağmen daha çok fotoğraf sanatçısı olarak tanınır. Bu alanda birçok ödül alan Taşer, görsel sanat yönetmenliğinde de bulunmuştur. Eserleri *Aşk Kervanları* (1963) *Piç Evren* (1965) *Kervan Yürüyor* (2000.) Ersin Taşer şiir ve fotoğrafa gönül vermiş bir sanatçıdır. İlk iki şiir kitabından sonra biraz daha fotoğrafa kaymıştır. Üçüncü şiir kitabı *Kervan Yürüyor*’un önsözünde şiir ile resmi/fotoğrafı birleştirmesini ve sentezleyişini şöyle açıklar:

“Şiir benim yaşantımla özdeşleşmiştir. Şiiri fotoğraftan önce sevdim. İlk aşkı, ilk sevgilimdir. Fotoğrafa olan tutkunluğum da şiirden kaynaklanmıştır. Fotoğraf çekerken şiirlerime konu yaratmış, şiir yazarken çektiğim fotoğraflar bana her zaman ilham vermiştir.” (Taşer, 2000: 3).

Çok yönlü bir sanatçı olan Ersin Taşer’i, modern Türk edebiyatında 1880’lerden sonra gelişen tablo altı şiirle ortaya çıkan, ardından Tefik Fikret, Nazım Hikmet, Bedri Rahmi Eyüboğlu gibi isimlerle başarılı örnekler veren ressam-fotoğrafçı şair tipinin, Kıbrıs Türk şiirindeki ilk temsilcilerinden biri sayabiliriz. *Onun üçüncü şiir kitabı Kervan Yürüyor*’da, şiir metinlerinin yanına motifsel, grafik, serigrafik siyah-beyaz dijital denemeleri eklediği görülür. Ersin Taşer’in şiir kitapları, özellikle ilk iki şiir kitabı *Aşk Kervanları* ile *Piç Evren* incelendiğinde, kapalı şiirin (İkinci Yeni hareketi), soyut şiirin etkisinde kaldığı anlaşılır. İlhan Berk, Cemal Süreya, Edip Cansever, Ece Ayhan başta olmak üzere, kıymetli isimleri içinde barındıran İkinci Yeni hareketi, Türk şiirinin ufku açar. Sürrealizm, dadaizm, hermetizm, letrizm gibi anlamsızlık, kapalılık, biçimcilik-harççılık, gerçeküstüçülük, onlarla şiirde kendini gösterir. Edebiyat tarihçisi İnci Enginün, İkinci Yeni’yi değerlendirirken şairler için “sürrealizmin cazibesi ve kaosu da yepyeni çağrışımlar uyandırır.” der (Enginün, 2001: 118). Bireyci bir Türkçe-dil, anlam kapallığı, bu şiir tarzında esas olsa da belirgin tem ve konular göze çarpar. Evren içindeki insanın yerinin sorgulanması, aşk, Hristiyanî motifler, mitoloji bunlardan bazılarıdır. Mehmet Kansu’yla birlikte Ersin Taşer ve Yılmaz

Hakkı Hakeri'nin eserleri İkinci Yeni Şiir hareketinin ve soyut şiirin Kıbrıs Türk şiirinde başarılı ilk izdüşümleri olarak kabul edilir. Taşer'in *Aşk Kervanı* adlı ilk şiir kitabının aynı başlıklı şiiri, zıtlığı vermede başarılıdır. Şair aşkı, bir kervana benzetir ve onun artık eskisi gibi yol almadığını yani âşık olmadığını söyler. Gönlünün saadet çanları artık mazideki gibi çalmaz:

*“Artık vurmuyor Gönlümün saadet çanları
Mutluluklarınızı siz göremezsiniz!
Çünkü durmuş,
Yürümüyor aşk kervanları...”* (Taşer, 1963: 3).

Çağdaş Kıbrıs Türk şairi; Doğu Akdeniz coğrafyasında, Batı ile Doğu arasında, özgün şiir yaratmaya çalışan, arafta bir insandır. Ersin Taşer'in bu şiirinde bilinçli veya içten gelen bir dürtüyle duygularını, hayallerini imgeye döktüğü görülür. Kervan sözcüğü (aşk kervanı) Doğu; çan sözcüğü (saadet çanları) ise Batı dünyasını bize çağrıştırmaktadır. Ersin Taşer'in "Fomelia" adlı şiiri, Özdemir Asaf'ın 1957 tarihli "Lavinia" şiirinin Kıbrıs Türk şairleri arasında da ilgi uyandırdığını düşündürmektedir. Taşer, ikinci şiir kitabı *Piç Evren*'de "Luitmila", "Veronika" adlı şiirleriyle bu etkilenmeyi sürdürecektir. 1950 sonrası Türk edebiyatında, yabancı bir kadına, sevgiliye duyulan aşkı veyahut bir Türk hanıma hissedilen gizli aşkı, "yabancı kadın adları" başlık seçilerek yazılmış şiirler vardır. Özdemir Asaf'ın "Lavinia"sı bunların en ünlüsüdür. İşte Ersin Taşer'in "Fomelia"sı da o tür bir şiirdir. Şair bu şiirini *Piç Evren*'e de koyacaktır. İkinci Yeni Şiir hareketinin dili bozma, mısra-dize ve cümlelerin sıralı akışını/nazım birimini kırma, yeni bir dil ve biçim yaratma çabasını Taşer'de de görürüz. "Seni Sen İçin" başlıklı şiiri buna misaldir:

*“Seni Düşlerimde bir kâbus olduğun için sevdim
Sevinin pençesinde keskin özgünler yiyerek
Belki- Tüm geceler ardından
Simsiyah bir karaltı olduğun için
Bir Çalal gibi taptım sana”* (Taşer, 1963: 8).

Bu dili bozma gayreti "Sen Gibi" adlı şiirde de göze çarpar. Başlıkta sen zamiri, ilgi/genitif eki -nin'i almaz. Bu bozuk ve yanlış bir söyleyiştir ve bir İkinci Yeni şairi tavrıdır:

*“Okyanusları, Atlantikleri Tüm denizleri aradım.
Fakat yine de Sen gibi inci Bulamadım...”* (Taşer, 1963: 9).

Ersin Taşer'in "Yirminci Asrın Kadını" adlı şiiri, Ahmet Muhip Dıranas'ın "Fahriye Abla"sı ile Orhan Veli'nin "Serenserpe" ve diğer şiirlerini okuduğunu hissettirir:

*“Göğsün bağrın açık,
Yüzün boyacı sandığı gibi renk renk
Gözlerindeki sürmeye ne demeli hele?
Ya ökçelerine!
Dizlerinden bir karış yukarı
Düdük giysiye ne demeli bilmem
Böyle de gezilir mi hiç be kızım!
İyisi mi soyun...!”* (Taşer, 1963: 14).

Taşer'in ikinci şiir kitabı *Piç Evren*'in kapağını Kıbrıs Türk sanatçısı Cevdet Çağdaş çizerken kültür insanı Talat Yurdakul da bir ön söz yazmıştır. Yurdakul bu önsözde Ersin Taşer'in şiirlerinde "aşkı" dilendirdiğini belirtirken onun şiirdeki yeniliği, soyut ve kapalı şiire kayışı üzerinde durmaz. İlk şiir kitabı *Aşk Kervanı*'nda yer yer İkinci Yeni Şiir hareketinin etkisini açık gösteren Taşer, *Piç Evren*'de bunu daha belirgin hale getirir. Şiirlerinin başlıklarında dahi bu etki hissedilir: "sokakların kavgası gece yarısında, uzak yakınlar yakın uzaklara, o el anılarımda, dünü ağlar bugünler, ve kıyanlar ağladı göklere, siyahlar bağladı beyazlardan." vb. gibi. *Aşk Kervanı*'nda imla işaretlerini, büyük harfi kullanan Taşer, *Piç Evren*'de bunlardan vazgeçer, dili daha kapalı ve bireysel hale gelir. Eserin son sayfasında yer alan "Piç Evren"

şiiirinde, kâinatın babasının kim olduğu sorgulanırken evrenin “piç” olduğu kaydedilir ki aslında şiiirin arka planında bize göre dünyadaki haksızlıklara, ahlaksızlıklara, adaletsizliklere ve kahpeliklere “piç evren” nitelemesiyle isyan edilir:

*“evrenin anasını satmalı dedi,
yürüdü babası n’oldu diye sordu
öteki konuşmadı
evren piçti çünkü biliyordu ya
anası kerhane kapısında oturmuş gülüyordu anladı.”* (Taşer, 1965: 42)

Taşer’in ilk iki şiir kitabında ve özellikle de *Piç Evren*’de insanlara karşı güvensiz, karamsar, hayatı sorgulayıcı bir tavır ve atmosfer vardır:

*“insanları bir hiçliğince tanırım ben
göz göz
yumulu çehrelerde kinleri topça bulurum.”* (Taşer, 1965: 7)

Piç Evren’deki şiirleri sözcük hazinesi açısından tarandığında karamsar ruh hâlini yansıtan sözcük ve fillerle karşılaşılır: “acı acı, bahtsız, baykuş, cadı, çığlık, çukur, feryat, gömüt, gece, hiçlik, karaltı, karanlık, kör, kırık, kırık yaşantı, lekeli, mezar, ölü, ölümler, üzgü, zindan; ağlamak, çökmek, gömmek, kırılmak, savaşmak, titremek, ürpermek, yanmak, yırtılmak, yitirmek...” Bütün bu karamsar ruh hâline karşılık aşk yine, İkinci Yeni şairleri gibi Taşer’in de vazgeçilmezidir. Özdemir Asaf’ın “Lavinia”sından etkilendiğini düşündüren ve yukarıda işaret edilen “Fomelia, Luitmila, Veronika” adlı şiirleri Taşer’de aşk temasının en belirgin halleridir. “Fomelia” ve “Luitmila” adlı şiirlerden birer bölümü aşağıda veriyoruz:

*“yıllar sonraki ilk karşılaşmamızda
ilk bakışım yine gözlerinde durdu Luitmila
kireç ocaklarının alışverişi gibi
yeniden yandı içim seninle
yine seninle doldum
aşkı yeniden senden öğrendim Luitmila”* (Taşer, 1965: 12)

*“avuçlarını bir demliğine açiver FOMELİA
kırık gecelerimi erit parmaklarında
gün doğmamacasına
sar beni
sevilerim tutam tutam gözlerini sürmelisin
bakışlarını bakışlarıma göm
dudaklarınla yak beni erit FOMELİA”* (Taşer, 1965: 31).

“Yabancı Kadın İsimli” şiir başlıklarına ve benzer şiirlere daha sonra Kıbrıs Türk şiirinde başka şairlerde de rastlanacaktır. Ersin Taşer, bu ilk iki şiir kitabından yaklaşık 35 yıla yakın bir süre boyunca yeni şiir kitabı çıkarmaz. 2000 yılında basılan üçüncü şiir kitabı *Kervan Yürüyor* adını taşır. Bu kitapta şairin İkinci Yeni şiir hareketinin esin kaynaklığından sıyrıldığı, daha açık-anlamalı şiire döndüğü görülür. Buna karşılık zaman zaman kapalı şiir edasını hatırlatan dize veya dizelerine rastlanır. *Kervan Yürüyor*’daki şiirlerin daha müstakil, farklı farklı konularda yazılmış olduğu dikkati çeker. Yaşı ilerleyen şair nostalji rüzgârına kapıldığını, “Doğduğum Şehir Lefkoşa” adlı şiirinde gösterir. Bu uzun şiirinde Taşer, benzeri nostalji şairlerinde olduğu gibi “Lefkoşa sokaklarında çocukluğunu arar”, “Ayyuka kilisesinin avlusunda pirili-lingiri (misket-çelik çomak) oynadıkları günleri” anar, insan tiplerini, mahalleliyi hatırlar. Değişimin acısı şairin içini burkar:

“Lefkoşam benim
doğduğum şehir
neden bana yabancıysın artık
artık yaseminler tütmüyor
sokaklarında lahmacun kokuları.
hiç tanımadığım yüzler
selam vermeden geçiyor
nerede o gülen gözler
eski Lefkoşa
doğduğum şehir nerede.” (Taşer, 2000: 4).

Bu son şiir kitabında pek çok aşk konulu şiir bulunur. “Avuç Dolusu Sevdam, Başımın Deli Yosması, Kaçış” bunlardan bazılarıdır. Taşer’in *Kervan Yürüyor* başlıklı üçüncü şiir kitabının ilk iki şiir kitabından bir farkı da alaycı ve ironik şiirleri de barındırmasıdır. “Küskünler Tekkesi, Kapılar; Bu Kervan Yürüyor İşte” bu bağlamda kayda değer. “Bir Kervan Yürüyor İşte” de şair, “kaldırımsız caddelerden, politikacıların nutuklarından, etrafı saran hurda araçlardan, çiçeksiz, yeşilsiz Lefkoşa’dan” rahatsız olur. Buna rağmen hayat denen kervanın yürümesine de hayret eder:

“bu kervan yürüyor yürümesine
çirkinliklere
çirkin insanların
çirkin uğraşlarına rağmen
yürüyor işte..” (Taşer, 2000: 68)

Sonuç itibarıyla soyut ve kapalı şiir tarzının, İkinci Yeni şiir hareketinin Kıbrıs Türk şiirindeki müjdecisi ve belki de ilk uygulayıcısı olan Ersin Taşer, az sayıda şiir kitabı çıkarmasına rağmen ilgi çekici, gölgede kalmaması gereken, orijinal bir şairdir. Mehmet Yaşın, 1960’lı yıllarda Mehmet Kansu ve Fikret Demirağ’ın İkinci Yeni şiirinin etkisinde kalarak soyut şiir şeklinde tanımlanabilecek bir vadede şiir yazmaya başladıklarını kaydeder (Yaşın, 2018: 284). Bu iki ismin yanına Ersin Taşer’i, peşlerinden ise 1970’lerde Yılmaz Hakkı Hakeri’yi eklemek, unutmamak gerekir.

1944’te Limasol’da doğan Yılmaz Hakkı Hakeri, şair ve ressamdır. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü’ne girmiş, Erenköy direnişi üzerine Ada’ya dönüp savaşa katılmış, adı geçen bölümü bitirdikten sonra Limasol’da resim öğretmenliği yapmıştır. İtalya’da Perugia’daki Güzel Sanatlar Akademisi’nden de mezun olan Hakeri, Kıbrıs yayın organlarında eserleri yayınlansa da İtalya’da yaşayan bir Kıbrıs Türk sanatçısıdır. Eserleri: *Solucan* (1972), *Kırk Bir Dal Gibi* (1974), *Sağır Duvarlar* (1978).

Yılmaz Hakkı Hakeri, Kıbrıs Türk şiirinin ilgi çekici isimlerinden biridir. Çıkardığı şiir kitaplarında, bilhassa ilk iki eseri *Solucan* ile *Kırk Bir Dal Gibi*’de, İkinci Yeni Şiiri’nin etkisi barizdir. Türkiye’de, 1954-1960 yılları arasında popüler dönemini yaşayan İkinci Yeni şiir hareketi içinde İlhan Berk, Edip Cansever, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Ece Ayhan zirve şahsiyetlerdir. “Kendini arayan yeni bir şiir” kuran İkinci Yeni şairleri, “toplumdan kaçan, anlamsız, kapalı, akıldışı (sürrealist), karışık” bir şiir anlayışı ve şiir dili kurarlar. Onlar için, konuşma dili yerine bireyci-kendine özgü bir dili savunan, yeni yeni Türkçe sözcükler üreten avangart-öncü şairler denebilir. Dili, biçimi parçalayan, adeta yap-boz şiiri yazan İkinci Yeni şairlerinin, Kıbrıs Türk şiirinde de etkisi kaçınılmazdı. İlhan Berk, Cemal Süreya ve Edip Cansever nasıl hermetizme-kapalı şiire, Ece Ayhan ise sürrealizme en güzel örnek veren isimler sayılıyorsa, kanımızca İkinci Yeni Şiiri’nin, kapalı, us dışı ve kendine özgü dil anlayışının başarılı örneklerini Kıbrıs Türk şiirinde Yılmaz Hakkı Hakeri vermiştir. İkinci Yeni şiir hareketi şairlerine göre her okuyucunun şiirden kendince çıkaracağı anlam farklıdır veya farklı olmalıdır. Böylece şiir sonsuz genişliğe ulaşır. Yılmaz Hakkı Hakeri’nin ilk şiir kitabı *Solucan*’a adını veren şiirinde anlam kapalıdır. Ancak yine de şairin anlatımından şiirde, yağmur sonrası toprak solucanının kimıldanışlarıyla bir çocuğun yüreğindeki kimıldanışlar arasında benzerlik kurulabilir. Aslında bu kimıldanışlar devrim kimıldanışlarıdır:

*“toprak doydugu an suya kavuşacaktır solucan
insancil kımıldanışlarla çocuğun
önceliğini gözyaşlarını ve borçlarını unutturan
küçükük yüreğinde mutluluğa dönük devrimdir kımıldayan.”* (Hakeri, 1972: 5).

Şiirde dikkati çeken bir nokta da peşi sıra gelen diğer şiirlerde de görüleceği üzere İkinci Yeni’de karşımıza çıkan biçime yönelik değişikliklerdir. Her şeyden önce dizelerin baş harfleri küçüktür, şiirlerin adı şiirin baş tarafında değil sonunda, alt sayfadadır. Özel isimler küçük harfle yazılır, şiirlerde noktalama işaretleri kullanılmaz ya da imla (yazım) kuralları uygulanmaz. Şiirler, bazen dördlük bazen üçlük, bazen beyit beyit bazense tamamen serbest nazımdır. “Orak” başlıklı şiirde İlhan Berk ve Ece Ayhan’ın şiirlerini anımsatan bir söyleyiş vardır:

*“İki yüz yıl öncesi kemanın sesidir gelen
bisikleti kızların akışını ansitan yelle
Paganini’nin efendisi kedi bıyıklı cin
geliyor kırmızı şallı.”* (Hakeri, 1972: 6).

“Ozansı” isimli şiirinin dizelerinde şair, anlatmak istediği şeyin içi ve dışıyla, görüneni ve görünmeyeni ile insan olduğunu vurgulamak ister gibidir:

*“oldu mu anlatabildim mi olanaklı mı
mırıldanmalar, homurdanmalar, her nen ağlamaklı
diyesim şu ki bir portre ile karşılıklı
görünmeyenle görüneni barıştırdığım dizelerde
gönül dışı kösnüçül ölümcül insan mı”* (Hakeri, 1972: 8)

“C’est la vie” adlı şiirinde, eserin başlığı yabancıdır, Fransızcadır, bu da şiire bir gizem ve kapalılık verir. Şiirde Türkçe dizeler arasında kullanılan İngilizce şarkı adı ve sözcükler, hermetizmin kapalılığını yakalayabilmek içindir:

*“her nen özlemekten sarmaş dolaştır
kimi ayaklar yorgun Girit sütununca
kiminin ki de sakallı
suya tutkun
napoli sarılarından oluşmuş en güzel plâtır dolunay
let it be ya da sprit in the sky”* (Hakeri, 1972: 16).

Yılmaz Hakkı Hakeri’nin ikinci şiir kitabı *Kırk Bir Dal Gibi*’de kapalı şiir tarzı sürer. “Savaş çığırtkanlığı” şiiri, savaş karşıtlığını, kapalı ve gizemli bir dille işlerken insana hermetizmin ustalarından Erçüment Behzat Lav’ın *Kaos* adlı şiir kitabındaki şiirleri çağırıştırır:

*“savaş çığırtkanlıkları evrensel barışlandırma için
russell’in ellerinden çıkmış bilinemezcilikle
uzlaşmak istedikçe suyu sevmeyen çamurdan bıkan
yaşlıların polaris denizaltılarında havasızlıktan
kirleni verecek söylevleri hidrojenle.”* (Hakeri, 1974: 23).

Hakeri’nin “yaş otuzbeşte yakınma” isimli şiirinde, Cahit Sıtkı Tarancı’nın “Otuzbeş Yaş” şiirinin esin kaynaklığı açıktır. Şiir kitabının özellikle otuz beşinci sayfasına konan şiirde aynada (gözü) yer alan görüntüler artık tanıdık değildir:

*“özençli olduğundan dayanabilmek öylesine güç ki yeniden
solgun gülleri eğilip yerden almak duyulan üzücün nedeni
pembe renkli bir gözü mü yabancı görünümle yansıtan
herher bakışta sonuçmaz gri çizgiler yaşamın ortasında biter mi”* (Hakeri, 1974: 35).

Bütün İkinci Yeni şairleri gibi bireyci bir dil kullanan ve anlamsızlığı yakalamaya çalışan Yılmaz Hakkı Hakeri, şiir dilinde Kıbrıs ağzına özgü sözcükleri kullanmaz, standart dilin sözcükleriyle bozuk şiir dilini kurar. Ancak yine de o bir Kıbrıslıdır ve nadiren de olsa Kıbrıs ağzına uygun bir söyleyiş, sözcük kaleminin ucundan damlar:

*“işte yine şarkısı dudaklarda seni unutanların
hepsi gitti be bu akşam
inanki yalnız kalacan”* (Hakeri, 1974: 45).

Yılmaz Hakkı Hakeri’ nin ikinci şiir kitabı *Kırık Bir Dal Gibi*’de kapalı şiir tarzı, İkinci Yeni etkisi dediğimiz gibi sürer. Bu kitapta her şeyden önce yaşadığı ülke İtalya’ya gönderme vardır. Bazı şiirlerinde İtalyanca özel isimlerle (paganinin, napoli) karşımıza çıkan Hakeri, sevgiliyi betimlediği “O” isimli şiirinde, İtalya için yapılan çizme benzetmesini tekrarlar:¹⁵

*“ak çizmelerini giy
bir İtalya haritası gibi
akdeniz yosmasının en gizli yerlerine sokul”* (Hakeri, 1974: 5).

İnsan uzuvları, kaşı, gözü, duyarlılıkları yüksek şairler için şiir temalarından biridir. Örneğin, Ziya Osman Saba’nın “Eller” şiiri edebiyatımızda “eller” deyince akla gelir. Yılmaz Hakkı Hakeri’nin “eller” adlı şiirinde sevgilinin elleri betimlenir:

*“en güzel ellerindir yaratılmamıştır böyle bir yapıt
yırlarda bitmemiş öykülerde bir mutlu sonuçtur akları
yüreğime güç katan ırmaklardan da coşkun mor damarları
okşadıkça ölümsüzlüğü tadarım yumuşaklığında ellerinin”* (Hakeri, 1974: 8).

İkinci Yeni şairleri şiirlerinde halk kültürüne, masal ve mitosuna ait imgeleri kullanırlardı. Hakeri de “su” başlıklı şiirinde, Ferhat ile Şirin efsanesini, Ferhat’ın sevgilisine kavuşmak için dağları delip su getirme masalına göndermede bulunur. Şaire göre Ferhat’ın getiremediği su, aslında insanlığın arınması ve sevmeyi öğretmek için kullanılması gereken sudur:

*“seviden yoksun çocuklar duyuyor musunuz gürzün sesini
özleyişle bekleminin sesine karışmış oysa biz susuz
çeşmelere açmışız avuçlarımızı yıllardır uykusuz
yalçın kayalardan dağlardan niçin aksın bencilliğin irini
üzüntülerin tümü de kini de vız gelir artık özgürlük var
göklerden yüce başım tüm ağaçlar çiçekler kuşlar gölgem benim
gözlerinden aksa da Ferhad’ın on yılda getiremediği su
yüreğimden insanlığa adadığım coşkun pınarlar akar”* (Hakeri, 1974: 11).

Yılmaz Hakkı Hakeri ilk şiir kitabı *Solucan*’da (1972) kapalı şiirin, İkinci Yeni etkisinin örneklerini verirken, ikinci şiir kitabı *Kırık Bir Dal Gibi*’de (1974) yavaş yavaş yarı açık yarı kapalı şiire doğru da kayar. Son şiir kitabı *Sağır Duvarlar*’da (1978) daha açık, daha anlaşılır bir şiir diline döner. Artık kapalı şiiri bırakmış gibidir. Bununla birlikte, yazdıklarının temelinde kapalı şiirin etkisi hissedilir:

*“Niçin radyoların tümü anlaşıyor
ikimiz gibi
oysa tüm sokakların boşaldığı
yıldızların uykulu gözler gibi kırıştığı gecelerde
avuçlarımda aztek pembesi kırlangıç
yanardağ ağızlarından henüz dönmüştür”* (Hakeri, 1978: 6).

15 Türk şiirinde “İtalya” imgesi için bkz. (Karakartal, 2003: 384).

XX. yüzyılın önemli şair ve yazarlarından Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Pablo Neruda için üçüncü şiir kitabında bir şiir kaleme almıştır Hakeri. Hayatı faşizme karşı mücadele içinde geçen Neruda'nın şiirleriyle Floransa'da tanıştığını, "Güvercinler Ardında Neruda" adlı şiirinde anlatır şair:

*"Pablo Neruda'yı Floransa'nın bir alanında tanıdım
sevi şiirleriyle dolu kitapta
Henri Matisse'in bir resmiyle süslenmiş
alaca güvercinler uçuşurken
ilk kez ozanca fıskiyelere baktım"* (Hakeri, 1978: 22).

Sağır Duvarlar'daki "Ağıt" adlı şiir başlığının üst kısmına "Barış: benimsemeyenlerin adasından" şeklinde bir ibare koyan Hakeri, aslında barış kavramına ağıt yazar. Barış sözcüğü ona göre derinliklerde gömülmüştür ve ulaşılması el bombalarıyla engellenendir:

*"ağıttır
yeşil gömlekleli bir duvar
tesbih böceklerinin ulaşamadığı derinliklerde
temeline barış adlı bir nen gömmüşler
oysa kıravatı kılıç gibi asılı durmaktaydı
yakasında bir el bombası"* (Hakeri, 1978: 25).

"Dilim" şiirinde Kıbrıs'ın bölünmüşlüğüne işleyen Hakeri, her şeyden önce bu şiirini yaşadığı İtalya'da değil Kıbrıs'tayken yazdığını en başta söyler:

*"Bu şiiri Kıbrıs'ta yazdım
yüreği ikiye bölünmüş
her parmak ezik
en usta eller böyle
portakal dilimleri gibi bölünmüş"* (Hakeri, 1978: 34).

Adanın ikiye ayrılmışlığını Akdeniz-Kıbrıs coğrafyasına özgü portakalın dilimlenmesiyle verişi düşüncesini kuvvetlendirir. Kıbrıs'ta yaşayanlar ona ıssız adada kalmış Robenson'u çağırıştırır. Böylece şair evrensel bir motifi¹⁶, yerel bir konuyla bağlar:

*"Şimdi robensonluğu öğrenenler
ırkçılığın yama yama bezendiği ayakkabılarımız
yollarda kaldıkça
özveride bulunacak yürek nerede
insancıl mutluluğu kıyanların
yolculuklarında."* (Hakeri, 1978: 34).

Sağır Duvarlar'ın en son şiiri "Yaşamöyküsü" adını taşır. Yılmaz Hakkı Hakeri divan edebiyatında "manzum terceme-i hal" adıyla yazılan, Batılı Türk şiirinde de –Orhan Veli, Kanık'tan Nazım Hikmet'e- devam eden manzum otobiyografiden kendisi de kaleme alır. Bu otobiyografik şiirde önce, Kıbrıs Adası'nın tarihçesinden dizeler sıralar, nice kralların soyluların, gemilerin, insanların geçiş yaptığı bu Ada'da 1944'te doğduğunu söyler. O, birçok Kıbrıs Türkü gibi iş için hemen adasından göç etmemiş, yazınla uğraşmış bir Akdenizlidir:

*"hiçbir yabancı dil öğrenmemiştir tam anlamıyla
ne İngilizce'yi ne İtalyanca'yı ne de Yunanca'yı
bir çok köyler gezmişse de
müzeleri izleyememiştir, operalar dinleyememiştir"*

*göç etmemiştir işsiz kalsa da ülkesinden
yaş on sekizde
birazcık yazınla uğraşmıştır
futbol maçlarını seyretmiştir coşkuyla* (Hakeri, 1978: 46).

Yılmaz Hakkı Hakeri üç şiir kitabıyla, kanımızca, *Kıbrıs Türk şiirine şimdiden damga vurmuş bir isimdir*. İkinci Yeni şiirinin kapalı, hermetik şiirin, Mehmet Kansu'yla birlikte Kıbrıs Türk edebiyatında önde gelen temsilcisidir. Şiirleri, İkinci Yeni şiirinin prensiplerine uygunluk göstermekle birlikte asla taklit değildir. Yılmaz Hakkı Hakeri benimsediği tarzda orijinal bir şiir yaratmıştır.

Mehmet Kansu 1959'dan bugüne altmış yıla yakın şiir sanatıyla uğraşan, eserlerini sabırla ören ve Kıbrıs Türk şiirinde genç kuşak tarafından okunarak örnek alınan bir isimdir. Mehmet Kansu'da insanı kendine hayran bırakan şey, öncelikle sanatı ciddiye alması, şiirini özenle işlemesi ve hümanist karakteridir. O şiir ve öyküde yıllarca kendi dilini aramış, 2000'li yıllardan itibaren de bu dili ve onun beraberinde getirdiği formu yakalamıştır. *Aşk Uzağında, Suyu İnen Güneş, Çılgın Bir Dalgıç, Yeşil Kurbağa, Yılan, Açlık, Kafes, Boşluk, Çıplak Ayakla Dolaşmak Çölde, Lefkoşa'yı Yürümek* adlı eserleri başta olmak üzere devam edegelen eserlerinde artık dil ve üslup olarak Mehmet Kansu damgası vardır. Şiir-öykü dilini aramak, Türkçeyi oturtmak ve kendi üslubunu oluşturmak açılarından Mehmet Kansu'nun çabaları insana Ahmet Haşim ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın şiir için harcadığı yılları ve çalışma azmini hatırlatır. İkinci Yeni, Toplumcu Gerçekçi, Soyut-Somut şiirin harmanlanmasından kurulu Mehmet Kansu şiiri, insanı düşündüren yarı kapalı bir şiirdir. Bu bağlamda, poetikasında "Doğu Akdenizli Bir Larva" tanımını benimser kendisi için. "Doğu Akdeniz larva" düşüncesi içinde, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz coğrafyalarında yaşamış, gelmiş geçmiş uygarlıkların izi vardır. O, yeni Kıbrıs Türk şiirinin böyle gelişmesini arzular ki bu noktada insan-coğrafya, tarih-coğrafya bağlantılarını sanatının iliklerinde hisseder. Uygarlıklar beşiği Akdeniz'in yaşantımıza her açıdan daha fazla girmesini ister. Özdemir İnce'nin "Akdeniz, Şiir ve Estetik" adlı yazısında formüleştirdiği "Gerçek Akdenizli şair biraz dalgıç, biraz dağcı" sentezi Mehmet Kansu'yu da etkiler:

*"çıplak gövdelerimizle
iki dalgıç
akdeniz'in en derin sularında yüzerken
arkamızda hayaletlerle
giderek görünmeyen
mercan adamız'a."* (Kansu, 2012: 25).

Çağdaş Türkiye şair ve yazarı Ferit Edgü'nün öncülüğünde gelişen minimal öykü tarzının da Mehmet Kansu'da etkisi vardır. Ferit Edgü'nün *İşte Deniz Maria* ve *Binbir Hece* adlı minimal öykü kitapları onun sevdiği yapıtlardır. Şiir ile öykünün kaynaştığı, daha doğrusu bir öykü çekirdeği sunan minimal öykü, Mehmet Kansu'da şiirinin çekirdeği, tematik çıkış noktası-membaı olarak algılanır. Hızlı yaşanan XXI. yüzyıl, modern çağ, şair ve yazarları da hayat ve eser ilişkisi üzerinde düşündürür. Boş vakti az olan, koşuşturma içindeki yeni insan için uzun veya birkaç türde eseri; roman, öykü, şiir kitabının tamamıyla okumak her an olası değildir. Bu nedenle kısa veya birkaç türü bir arada barındıran "çerezlik" diyebileceğimiz tarzda edebî yapıt seçkileri hazırlanması şair ve yazarları zorlar. Mehmet Kansu da yaşadığı çağı, değişimi takip eden bir sanatçı olarak son dönemde şiir, öykü, çeviri ve denemelerinden oluşan bir seçki kitabı yayımlar: *Kesik Yeşil Limonlar İçin Düet!* (2019). Bu manzum-mensur yani şiir-düz yazı karışık eserde Mehmet Kansu, 2000-2018 yılları arasında çıkmış şiir, öykü-anlatı ve deneme-çevirilerini bir araya getirmiştir. Ankara'da 2019 yılında Ürün Yayınları'ndan çıkan eserin sonunda Kansu hakkında kimi sanatçılarla ve şairin kendisiyle yapılan görüşme-söyleşiler bulunur. Esere adını veren "Kesik Yeşil Limonlar İçin Düet" adlı şiirinde Mehmet Kansu başka şiirlerinde yaptığı gibi "yaralı, insanı ürperten, çarpıcı" bir başlık ve içerik yaratır. Kıbrıs Türk şairi coğrafya-insan ilişkisinden yola çıkarak Akdeniz'e ve Ada'ya özgü bitki, nesne veya objelerle trajik bir durum kurar, kurgular. Yaşanan çağa, Ada'da değişen şartlara,

materyalizmin ve kapitalizmin doğaya zararına, bunun karşısında Ada insanının çaresizliğine, Bekir Kara'dan, Ali Nesim'e, Mehmet Kansu'ya kadar birçok şairde rastlanır.

Çocukluk bilinçaltı ve çocukluk yılları Mehmet Kansu'nun sanatını daima etkileyecektir. Pek çok eserinde o dönemden esin kaynaklıkları ve izler söz konusudur. *Kesik Yeşil Limonlar İçin Düet*'te de "Çocukluğumda Sarıldığım Çitlembit Ağaçları" şiirinde de bu pek belirgindir. Baf, rüzgâr, deniz, dalgalar, sandallar Baf sakızı ve niceleri... M. Kansu'nun eserlerinde her türlü aksiliğe karşılık "umut ve yaşamak" tan vazgeçilmez. "Devrimci Olmalıyız! İşte Böylece Ölelim Biz" şiirinde: "Umut ederek yaşayan Bizler uyuduk elma bahçelerinde Afrodit'le ve Hasanbuliler'le yanyana" diyen şair, Kıbrıs'a özgü iki efsaneye göndermede bulunur. Kansu'nun şiirleri kâinatı oluşturan ve dört unsur nazariyesine göre yani "hava, ateş, su ve toprak" ilişkisi açısından da incelenmeye çok uygundur. Örneğin, "Denizden Çıkınca Rüzgâr, Kızıl Gülден Demir, Kızıl Demirden Gül, Tutuşan Denizi Getirin Bana, Yürüdük Yürüyoruz Nemli Topraklar Üzerinde, Yanık Topraklarda Ayak İzleri" adlı şiir başlıklarında dört unsurun şairdeki yansımaları görmek mümkündür. M. Kansu şiirlerinde politikanın, siyasi görüşlerin açık ve çığırtaan bir şekilde yansımaları yakalamak söz konusu değildir. Onun için birinci derecede önemli olan şey, şiiri sanatı, duygu ve düşüncesini estetik bir biçim ve dilde ifade edebilmektir. Kansu "barış" izleğini ve federal Kıbrıs düşüncesini sembol veya benzetmelerle, eserinin arka planında verir. *Kesik Yeşil Limonlar İçin Düet*'te yer alan "Ara Bölgelerde Bir Kırlangıç" şiiri böyledir:

"Dediler ki, Ara bölgelerin; Balçık tarlalarında Yanık taşlar Ve Kararmış çalılar üstünde Ölü askerler Ve günahsız insanlar Dolaşır hâlâ Ay ışığında ve soğuk karanlıkta. Dediler ki Bir kırlangıç gibi düşünmeden dalacaksın; Balçık tarlalarına Ve Mevziler kurulmuş Damlar üstüne. Hâlâ O şarkı yarım kalmışsa bile." (Kansu, 2019: 80).

Mehmet Kansu'nun düz yazı-anlatılarının, içerik ve dil-üslup bakımından başarılı örnekler olduğunu da belirtmek gerekir.

Kıbrıs Türk edebiyatında eski dönemlerden günümüze en fazla kalem oynatılan edebî tür şiirdir. Çağdaş Kıbrıs Türk şiiri git gide gelişmekte ve zenginleşmektedir. Burada dikkati çeken birkaç isim saymak gerekirse; Mehmet Kansu, Gürgeç Korkmazel, Saygın Akanyeti, Gülşen Şenderin, Ferhat Atik, Tamer Öncül, Ceyhan Özyıldız, Rıdvan Arifoğlu, Emel Kaya, Aliye Ummanel, Bedia Bales isimleri zikredilebilir.

Kıbrıs Türk edebiyatının bilinen ilk romanı 1896 tarihli Kaytazzâde Mehmet Nazım'ın *Yadigar-ı Muhabbeti*'nden bugüne Kıbrıs Türk romanında şiir ve öykü gibi nicelik bakımından bir artış görünmekle birlikte, nitelik bakımından sağlam bir roman geleneğinin kurulduğunu söylemek pek mümkün değildir. Kıbrıs Türklerinin tarihî süreçte yaşadıkları roman malzemesi olarak bir zenginlik arz etmesine rağmen bugün Kıbrıs Türk edebiyatında romancı olarak öne çıkan isimler Hikmet Afif Mapolar, Özker Yaşın, Baysal Râgıp Gülboy, İsmail Bozkurt, Bekir Kara, Özden Selenge, Osman Güvenir, Serpil Yalçın, Mehmet Yaşın, Bülent Dizdarlı, Sultan Okumuşoğlu, Âgâh Gümüş, Ferhat Atik gibi isimlerdir. Bu yazarlar arasında şiirde olduğu gibi romanda da kahramanlık ve milliyetçi söylemde başı çeken Özker Yaşın'dır. Onun *Bütün Kapılar Kapandı* (1956), *Kıbrıs'ta Vuruşanlar – Mücahit'in Romanı* (1970/1974), *Girne'den Yol Bağladık* (1976), *Kıbrıslı Kazım* (1978) adlı romanları bu bağlamda karşımıza çıkar.

Kıbrıs Türk romanında roman tekniğini başarılı biçimde kullanarak, Kıbrıs Türklerinin tarihî süreçte yaşadıklarından ve günlük yaşantısından hareketle konularını oluşturan iki yazar söz konusudur. Özellikle İsmail Bozkurt kendisinin de bir üyesi olduğu Kıbrıs Türk halkının yaşadığı savaş, göç, 1974 Barış Harekâtı, Türk-Rum uyuşmazlığı ve bu uyuşmazlığın tahlili konularıyla bir sosyolog gibi toplumu roman laboratuvarında inceleyerek yazmaktadır.

İsmail Bozkurt, 24 Şubat 1940 yılında Güney Kıbrıs'taki, Larnaka ilçesine bağlı Boğaziçi/Aytoto köyünde doğar. 1958'de Mağusa Namık Kemal Lisesi'ni bitirip Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girer. Siyasal Bilgiler Fakültesi Kıbrıslı Öğrenciler Derneği'nin başkanlığını üstlenir.

1962'de üniversiteden mezun olunca Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi'nin "Belediyeler Müfettişliği" görevine getirilir. 1963 yılında EOKA'nın Türkleri topluca imha etmeye yönelik "Akritas" planını uygulamaya koymasına üzerine, Türk Mukavemet Teşkilâtı (TMT) saflarında silahlı direnişe katılır. 1964 – 1967 arasında Geçitkale – Boğaziçi bölgesini oluşturan köylerin "Mücahit Komutanı" olarak görev yapar. Bu sırada "Mücahit" adlı haftalık bir gazete basar. 1970'te politikaya girer. 1985-86 arasında KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı görevini yerine getirir. 1990'da politikadan ayrılarak kendini tamamen Kıbrıs Türk kültür araştırmacılığına, akademik organizasyonlara ve yazarlığa verir. Romanları, *Yusufoçuklar Oldu mu?* (1991), *Mangal* (1995), *Bir Gün Belki* (2003), *Bir Gecede* (2005), *Kaza* (2016) adlarını taşır.

Kıbrıs Türkleri arasında, gerek Rumlara karşı yürütülen varoluş mücadelesini (1955-1974) ve gerekse günümüz Kıbrıs Türk insanının karışık yaşantısını, "edebî, millî, insani ve evrensel boyutta" işleyen, Kıbrıs Türkü'ne özgü, orijinal bir edebiyatın kurulup roman türünün Ada'da gelişmesinde rol oynayan yazar İsmail Bozkurt'tur. Kıbrıs Türk kültür araştırmacısı Ali Nesim'in tespitiyle, Kıbrıs'ta halkın sosyal sorunlarına parmak basan ilk isim 1930'lu yıllarda, Hikmet Afif Mapolar'dır ve onu realizm yolunda Samet Mart ve Argun Korkut izler. (Nesim, 1986: 7). Bu hal-kanın Kıbrıs'ta XX. yüzyılın son çeyreği ile XXI. yüzyıl başlarındaki en önemli temsilcisi İsmail Bozkurt'tur. İsmail Bozkurt'un romanlarının konusu kısaca şöyledir:

Yusufoçuklar Oldu mu? (1987): Yazarın bu ilk romanı bir çatışma ve çözülme üzerine kuruludur. Kıbrıs'ta bakanlıkta üst düzey bir yönetici olan Kemal, işindeki tarafsızlık ve adil davranma sebebiyle bakanı tarafından görevden alınır. Ankara'da okuyan, Rumlarla çarpışmak üzere Kıbrıs'ın Erenköy'üne çıkan ilk gençler arasında yer alan Kemal, Nilüfer adlı bir kıza âşıkta da Ayşe Hanım ile evlenmiş, Doğuş adında bir evlada sahip olmuştur. 1974 Barış Harekâtı sırasında diğer evladı üç yaşındaki Yasemin havan mermisiyle ölünce, o eşi Ayşe'yi suçlar ve iyice anlaşmazlığa düşerler. Ayşe, oğlu ile evi terk eder. Kemal, evlendiği kocasının ölümünden sonra Ada'ya zengin bir kadın olarak gelen Nilüfer'le eski günlerini yaşar. İki arada iken oğlu Doğuş'un sevgisi baskın çıkar ve eşi Ayşe'ye döner. Türk edebiyatında birçok eserde işlendiği gibi bu romanda da "çocuk" aileyi birleştirici, bağlayıcıdır.

Mangal (1995): Vaka üç çatışmaya dayanır: Kıbrıslı genç Mustafa'nın babası ile çatışması, arkadaşları ve çevreyle çatışması ve sevgilisi Afife ile doğacak çocuk ve gelecekleri konusundaki çatışma. Ankara Üniversitesi'nde okuyan Mustafa, arkadaşları Cenk ve Mete ile taşındığı yeni evin sahibesi dul Afife ile yakınlaşır. Afife için bu yakınlaşma önceleri Mustafa'yı, ölen eşine ve oğluna benzetmek kaynaklıdır. Yakınlık daha sonra birlikteliğe dönüşür, hamile kalan Afife işinden ayrılır. Mustafa'nın evlilik teklifini onu korumak adına reddeder. Siyasi bir kimlik olan ve iktidarı temsil eden Mustafa'nın babası, oğlunu Afife'den ve askerlik yapmaktan kurtarmak düşüncesiyle İngiltere'ye yollamak ister. Mustafa radikal bir kararla Kıbrıs'a döner ve askere gitmeye karar verir.

Bir Gün Belki (2001): Kıbrıs Türk varoluş mücadelesi çerçevesindeki bu romanda, Kıbrıs Türkü Mehmet ile Rum kızı Nitsa birbirlerine âşık olurlar. Mehmet'in babası Türk Mukavemet Teşkilâtı TMT, Nitsa'nın babası ise Rum tedhiş örgütü EOKA üyesi olduklarından iki genç arasındaki ilişki gizli ve geceleri devam eder. Bu sırada Rumlar Boğaziçi köyüne saldırır. Mehmet TMT'de görevlidir ama ikilinin aşkı, görüşmesi sürer. Rumların Ada'nın pek çok yerinde Türklere saldırdığı bu dönemde Nitsa, Mehmet'ten hamiledir. Mehmet çatışmalar içinde onu görmekten vazgeçmez. Bu sırada EOKA'cılar onu yaralar ve Nitsa'nın evine, odasına sığınır. Ertesi gün kaçar. Nitsa'nın babası durumu öğrenir, kızını döner. Bebeğini kaybetmesine sebep olur ve onu İngiltere'ye yollar. Nitsa'nın mektubu ile durumu öğrenen Mehmet Nitsa'nın babası Hristo'yu vurur ve vatan savunmasına koşar.

Bir Gecede (2005): Bu romanda Kıbrıs Türk millî mücadelesinin içinde bir fablden hareketle eser kurgulanır. 1963'te başlayan Rum saldırıları ve ambargolarından nasibini alan karma köy Lefkara'daki Türklerin Geçitkale'ye bir gecede toplu göçü sürecinde yaşananlar konuyu oluşturur. Köylüleri örgütlemek, yoklukla, saldırılarla mücadele etmek, Rumlarla pazarlıkta Türkleri

temsil etmek kahraman karakter, Lefkara TMT komutanı Turgut'un omzundadır. Turgut, kadın, çocuk ve zordakileri, sayıca üstün durumdaki Rumlardan korumak için Geçitkale'ye göçürme planını başarıyla sonuçlandırır, kendisi de adamlarıyla köyü boşaltıp gider.

Kaza (2016): Eser temelinde, 2003 yılında Kıbrıs'ta iki taraf arasında sınır kapıları açıldıktan sonra bir trafik kazasında tanışan Türk genci Ayhan ile Rum kızı Marulla'nın öyküsünü işler. Daha önceki romanlarında yakın geçmişte Kıbrıs Türklerinin Rumlara karış verdiği var olma savaşını işleyen yazar, bu sefer tematiğini güncel bir trafik kazasından alır. Özellikle Marulla'nın kafasında şekillendirilen yanlış Türk imajı, Ayhan tarafından empati, kanıt gösterme, karşılıklı dinleme, anlama yoluyla değişmeye başlar romanda. Hatta iki genç birbirine sevdalanır. Ayhan, Türk kesiminde olayların olduğu yerleri Marulla'ya gezdirir ve ondaki kalıplaşmış kötü Türk imgesini parçalamaya çalışır. Bunda da bir noktada başarılı olur. Ancak Marulla'nın azılı bir Türk düşmanı olan babası kızından Türk genciyle ilişkisini kesmesini ister. Hatta Ayhan'ı yakalatmak için arabasına eroin koydurur. Bu hileli oyundan kurtulan Ayhan Marulla'yı görmek arzusuyla Rum Kesimi'ne geçer. Yakalanma tehlikesi sebebiyle Türk tarafına gizlice dönmek düşüncesindedir. Kuzeye geçirmek için Marulla'nın Aleksis adlı akrabasıyla bir plan yaparlar. Kaçışta arabayı süren Marulla başka bir arabaya çarpınca Ayhan yakalanır, Marulla yaralanır. Yazar romanın sonunu kendi tamamlamaz. Okuyucuya seçenek sunar veya okuyucunun hayal gücünde istediği bir sonu düşlemesini, kurgulamasını isteyerek romanın sonunu bir tür açık bırakır.

İsmail Bozkurt romanları hakkında mutlaka şu tespitite bulunmak gerekir: İsmail Bozkurt, Kıbrıs Türk toplumunun belleğini tazelemesine vesile olması amacıyla, aynı zamanda estetik kuralları gözeterek romanlarını yazar. Onun, *Yusufoçuklar Oldu mu?, Mangal, Bir Gün Belki, Bir Gece* ve *Kaza* romanları realizme uygun olarak içinden çıktığı toplumun insanlarına, kültür, gelenek ve yaşantısına dair pek çok malzemeyi bünyesinde barındırır. İsmail Bozkurt, bu açıdan adeta bir sosyolog gibi halkını tahlil eder. Romanlarında "mücahitlik günleri, idealist mücahit tipleri, hareketli vakalar, siyasi eleştiri, Kıbrıs Türk kültürü, günlük yaşantı motifleri, Ada ve Akdeniz coğrafyasına özgü motifler, aşk" devamlı karşılaşılan olgu ve temlerdir.

Yazarın son romanı *Kaza*'nın başlığı hem günceli, "Türk ve Rum iki tarafın günlük yaşantılarında karşılaşabilecekleri bir trafik kazasını sonunda gelişebilecekleri", işler hem de "1960 ortaklık cumhuriyetinin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Rum eliyle uğradığı kazayı, ortaklığın bozulmasını" mecazî biçimde anlatır. *Kaza* romanında bir Türk-Rum aşkı çerçevesinde Kıbrıs sorunu eleştirel gözle, iki yönden ele alınır:

- 1) İmaj-önyargı tahlil ve çözümü.
- 2) Hareket ve itiraf motifi.

İmge veya imaj; bireylerin, toplum ve ulusların birbirleri hakkında edindikleri, bilinçaltlarına yer etmiş gerçeğin tam karşılığı olmayan algılamalardır. *Kaza* romanında bu imge sorunu Türk-Rum uluslarına mensup öncelikle iki birey, Kıbrıs Türkü Ayhan ile Kıbrıs Rum'u Marulla etrafında ele alınır. Ulusların birbirleri hakkında edindikleri doğru veya yanlış tarafların bulunan düşünce ve görüşleri yani imgeler, "birebir temastaki ilk izlenimler, toplumun genel kabulü, tarih, edebiyat, sanat ve din" gibi etkenlerle şekillenir. Savaş yaşamış toplumlarda, en az bir iki kuşak geçmeden –yeni kötü bir olay yaşanmamak şartıyla- birbiri hakkında edinilen imajların düzelmesi kolay değildir. Önyarguların kırılması zaman alır. İşte bu noktada İsmail Bozkurt *Kaza* romanında, özellikle Marulla nezdinde Rum toplumu ve bilhassa gençleri üzerinde uyandırılmış olan "barbar, işgalci, düşman, Attila'nın torunları, Kıbrıs Adası'nda misafir" gibi Türklerle ilgili olumsuz yargıları kırmaya, iki taraf insanının birbirini anlamaya çalışmasına gayret etmektedir. Marulla'da bu uyanış, Ayhan vasıtasıyla Muratağa-Sandallar'ı gördükten sonra başlar. Karşılıklı itham, tartışma ve geziler sonucunda birbirlerine içlerini açarlar. İki genç arasında kazayla başlayan gerginlik tanıştıkça aşka doğru gider. Ancak iki tarafın büyüklerinin, özellikle de Marulla'nın ailesinin katı tavrı, ileriye tam şekillendiremez. Yazar, romanının sonunu açık bırakarak Ali ve

Alexi adlı roman kahramanları aracılığıyla sunulan beş çeşit son seçeneğinden birine veya okuyucunun bulacağı bir sona doğru okurunu yönlendirir.

Kaza'nın 51'inci sayfasında Kıbrıs Türkü Ayhan'ın, Rum kızı Marulla'ya sarf ettiği şu cümleler veya teklif romanın ana fikrini ifade eder:

“Geçmişini unutamayız diyerek konuşmasını sürürdü Ayhan. “Ne sen ne ben unutamayız. Ne senin halkın unutulabilir ne benim halkım. Geçenlerde bir yerde okumuştum: Geçmişini anlamalı, geleceği yaşamalı” diyordu yazarın biri. Sanırım doğru bir söz. Geçmişini anlamak elbette ki önemli. Oraya saplanıp kalmamak da önemli. Kalmamalı ki gelecek yaşansın. Kıbrıs'ta kalıcı barış böyle olacak herhalde. Öyle olmazsa birbirimizin boğazına sarılabiliriz yine.” (Bozkurt, 2016).

İşte İsmail Bozkurt'un ikili ilişkilerde teklif ettiği eleştirel ve akılcı formül, “Geçmişten ders çıkararak, onu unutmadan ileriye yönelik temkinli, dikkatli bir iş birliği kurmak mecburiyeti” cümlelerinde yazılıdır. Bütün bu konuları eserlerinde tartışan, tahlil eden, insanı düşünmeye yönelten ve sanatın ve edebiyatın gücüne inanan İsmail Bozkurt'a, eskilerin diliyle “içtimaiyat mütehasssısı”, günümüz Türkçesiyle “sosyolog”, demek yanlış olmaz. Ziya Gökalp'in, “romanın somut bir sosyoloji olduğu” ve “sosyolojinin pek çok konusunu irdelediği” görüşünü beğenen Ayşe Şatıroğlu, “Sosyoloji ve Edebiyat” adlı yazısında roman-sosyoloji ve edebiyat arasındaki ilişkiyi; “yazarın bağlı olduğu toplumun sorunlarını merak edip algılamak istemesi, çağını yansıtmak arzusu, eserin yazılış tarzı, yazarın dil-üslubu kullanışı ve yazarın kendine has sezgi ve estetik algıyla olaylara bakışı” şeklinde özetler. (Şatıroğlu, 2018: 147-157). İsmail Bozkurt'un romanları da bu noktada anlamlıdır. Adı geçen olguları içerir ve sosyolojik tespitlere imkân verir.

1960'lerden günümüze edebiyatla haşır neşir olan devlet bürokrasisindeki emekliliğinden sonra öykü yazımını hızlandıran ve öykü kitapları çıkaran Osman Güvenir, Üç Pencere (2011), *Gidişle Dönüşün Romanı* (2018) adlı iki de roman kaleme almıştır. Üç Pencere'de Kıbrıs Türkü'nün, Kıbrıs, İstanbul ve Londra üçgeninde geçen hayatını gözler önüne sererken *Gidişle Dönüşün Romanı*'nda Türk ve Rum çatışmaları esnasında kaybolan bir daha kendilerinden haber alınamayan kayıp insanların dramını işlemiştir.

1930'lardan günümüze öyküde de bir gelişmeden söz edilebilir. Uzun hikâye niteliğindeki *Son Çıldırış*'ın, neredeyse geleneksel roman olarak ele alındığı göz önünde bulundurulduğunda kısa öykülerden oluşan ilk kitap yine Mapolar'a ait *Toprak Aşk* olup 1943'te yayımlandı. Bunlara bakarak, öyküyü Kıbrıs Türk edebiyatına sürekli olarak taşıyan yazarın Hikmet Arif Mapolar oluşu görülür. Mapolar, neredeyse tüm edebî türlerde ürün vermiştir ve onun eserlerinde ilk kez Kıbrıs Türk insanı edebiyatta yer almıştır. Mapolar'ın çeşitli gazete ve dergilerde çok sayıda öyküsü yanında, yukarıda değinilen *Son Çıldırış* ve *Toprak Aşk*'ndan sonra *Kahve Fincanındaki Aşk* adlı üçüncü öykü kitabı da yayımlanmıştır. İsmail Edip Anlar adını kullanan İsmail Karagözlü de Mapolar ile aynı dönemde öykü yazmağa başlar. Onun da çeşitli gazete ve dergilerde öyküleri çıkmıştır. Tek öykü kitabı *Saadet Yolcuları* adını taşır. 1943 yılında, Kıbrıs Türk edebiyatında ilk antolojik eser, *Çığ* adı ile yayımlandı. Toplam dokuz Kıbrıs Türk yazarına yer verilen *Çığ*, şiir ağırlıklı olmasına karşın Hikmet Arif Mapolar'la Semih Sait Umar'ın ikişer öyküsü de bu antolojik eserde yer aldı. 1952 yılında *Çardak* ve *Gençlik* dergilerinin yayınlanması da Kıbrıs Türk edebiyatının ve öykücülüğünün kilometre taşlarıdır. *Çardak* dergisinde çok sayıda ismin öyküleri yayımlandı. Bu isimlerden Samet Mart (Sacı Tekin) ile Numan Ali Levent öykü yazarlığını sürdürüp Kıbrıs Türk edebiyatına adlarını yazdıracaklar ve öykü kitapları yayımlayacaklardır. Dönemin bir başka öykücüsü olan Argun F. Korkut da 1952-53 yıllarında kaleme aldığı yedi kısa öyküyü *Kızlar Kocasız Kaldı* adlı kitapta yayımlanmıştır. İlk öyküleri *Çardak*'ta yayımlanan Bener Hakkı Hakeri ise, 1955'ten ölümüne kadar öykü yazmış, bunlar birçok gazete ve dergi ile kitaplarda yayımlanmıştır.

Çağdaş Kıbrıs Türk öykücülüğünün son örneklerine temas etmeden önce gerek gazetelerde yazdığı gerekse yakın zamanlarda kitaplaşan öyküleriyle Bener Hakkı Hakeri'nin halka yönelik

popüler tarzda ve zaman zaman Tanzimat yazarı Ahmet Mithat Efendi'nin meddah üslubunu andıran öyküleri üzerinde biraz durmakta fayda vardır.

Bener Hakkı Hakeri, 21 Ocak 1936'da Limasol'da doğar. Lefkoşa Türk Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü kazanır. Bu okulu bitirmeden önce ilkokul öğretmenliği olan Hakeri, üniversite mezuniyetinden sonra Kıbrıs'ta felsefe öğretmenliği yapar. 1989'da kendi isteğiyle emekli olur. Hakeri, 2 Ekim 2013 tarihinde vefat eder.

Bener Hakkı Hakeri'nin edebiyat çalışmaları büyük ölçüde hikâye ve şiir alanlarında gerçekleşmiştir. Yıllar boyu gazete ve dergilerde hikâye ve şiir yayımlayan yazar, bir süre sonra hikâyelerini kitaplaştırma yoluna gider. *On Üçüncü Heykel* (2006), *Gabbar'ın Ölümü* (2006) ve *Beşi Bir Yerde* (2006) adlı kitaplarında, kısa sayılabilecek ve Sait Faik Abasıyanık tarzında de hâl-durum öyküleri kaleme alır. Her üç kitabında kısa ancak sayıca iki yüze yaklaşan öykü sunan Hakeri, doğurgan ve ilgi çekici bir kalemdir. Hikâyelerinin çoğunun kendi anılarından yola çıkılarak yazıldığı söyleyebiliriz. Bunu yapmakta iki amacı vardır yazarın. Birincisi geçmişin ve bugünün toplumsal yapısını ve bireylerin düşüncelerini ortaya koymak; ikincisi de gelecekte hikâyelerini okuyanlara geçmişin yaşam biçimlerini ve toplum yapısını aktarmaktır.

Hakeri'nin öyküleri toplu olarak değerlendirildiğinde, hemen her birinde ortak görülebilen şu özellikler karşımıza çıkar:

- Öyküler, konusunu günlük yaşantıdan ve yazarın yaşanmış anılarından alır.
- Yalın dille, konuşur gibi yazılmıştır, sohbet üslubu özelliği taşır.
- Çeşitli konularda ironi-ince alay içerir.
- Öykülerde çatışma ve gerilimden ziyade gerçek hayattan haller-durumlar anlatılır.
- Öykülerin kimileri, yazım açısından deneme ve anlatıya kaçır.
- Bazıları, bir sonraki öykünün reklamını içeren nehir öyküyü andırır.

Hakeri'nin öykülerinde Kıbrıs coğrafyasına, bitki örtüsüne ait motiflerin bulunabilmesi onların coğrafya-insan ilişkisi/jeoliterer edebiyat açısından incelenmesini de mümkün kılar. "Gabbarın Ölümü"nde (*Gabbarın Ölümü*), Kıbrıs'a özgü bu otun, İskele-Ercan arasındaki yol çalışmaları sırasında kaldırılmasına, ölümüne yazar üzüldür. Onları evinin avlusuna dikmiş olabilmeyi arzular. Bir süre sonra evinin bahçesindeki asmanın yan tarafındaki duvarın dibinde gabbar biter. Yazar bunu bir çeşit ruh göçü olarak görür: "Kimilerinin inanışına göre, belki de bu gabbarın ruhu, o ölen gabbarın ruhudur." (Hakeri, 2006: 6). Aynı kitapta yer alan, "Gabbar Turşusu", "Garavolli Toplayan Adam" ve "Gınnap ve Badem Ağacı" öykülerinde de yerellik, coğrafya-insan ilişkisi göze çarpar:

"Bu topraklarda neler yok ki! Yumurtaotu da toplarım, mantar toplarım. Gabbar zamanı gabbarın taze dalcıklarını toplar satarım. Mangallo toplar satarım. Gabbarın da, mangallonun da turşusu çok güzel olur." (Garavolli Toplayan Adam, 39).

Canlı anlatılmış bir öykü olan "Feride Abla"da (*Gabbarın Ölümü*), yazar ve arkadaşları; İnal Zihni, Öner Ulutuğ, Erol Mahmut, Ahmet Bedevi, Aydın Hikmet ve Hizber Hikmet gibi isimler, üç şiir kitabı çıkartan, Lefkoşa Surlar İç'i'nde kalan ve Mısırlıhâde Sineması'na doğru giden sokakta, yeşil kapılı, yeşil pencereci evde kalan Feride Abla'larını anımsarlar. Zamanla Ada'dan ayrılıp Ankara'ya yerleşen Feride Abla'nın izini yazar bulup ziyaretine gitse de 1972'de ölüm haberini alır. Öykülü şiirin güzel örneklerinden Ahmet Muhip Diranas'ın "Fahriye Abla" şiirinin yazarı beslediği, bu öyküde hissedilir.

"İngiliz Adaleti" adlı öyküde (*Gabbarın Ölümü*), hem İngiliz sömürgeciliğine hem de işe almaldaki iltimasa eleştiri söz konusudur. 1955'te Rum EOKA tedhiş örgütünün eyleme başlaması üzerine İngiliz yönetimi, Türklerden oluşan özel bir polis örgütü kurar. Buraya da genelde işsiz olanlar girer. İlkokul mezunu biri polis yazılırken, belgeleri tamam ve daha vasıflı biri işe giremeyince işin peşini bırakmaz ve sonunda santral memurluğuna alınır. "Bir Rodos Öyküsü"nde (*Gabbarın Ölümü*), İstanbul'a gemiyle gidişinde Rodos'a çıkan yazar, oradaki Türklerin eğitim, tarih

bilinci, kitap temini gibi birçok konuda zayıf bırakıldıklarını tespit eder. “Nazım Hikmet’i Okuyan Öğretmen” (*Gabbarın Ölümü*) adlı öyküde Kıbrıs Adası’na Türkiye’den öğretmenlik için gelen ve derslerinde Nazım Hikmet’ten şiirler okuyan, bu yüzden komünist ve Rumcu diye mimlenen bir öğretmen Hasan Tanrıku’tun öyküsü verilir. Bir zamanlar Nazım Hikmet’i eleştiren veya adını ağzına almaktan korkanların, bugün Nazım hayranı kesilip onun kitaplarını kitaplıklarının raflarına sıralaması, yazar Hakeri tarafından hüznü ve ironik bulunur:

“*Dahası o yıllarda Nazım Hikmet’in adını ağzına almaktan korkanların şimdilerde birer Nazım Hikmet hayranı kesildiklerini gördüğümde tuhaf oluyor, öyküyü tanımsız hüznüyle, 2003 yılının Şeker Bayramı’na rastlayan Öğretmenler Günü’nde bitiriyorum.*” (Hakeri, 2006: 132).

Onüçüncü Heykel adlı öykü kitabındaki öykülere baktığımızda, yine bazı anıların öyküleştireildiğini fark ederiz. Hakeri, Türk edebiyatında Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Sait Faik Abasıyanık gibi yazarlarda karşılaştığımız üzere ilhamını, dış dünyadan, o an bulunduğu mekândan alır. “Ne Varsa Kahvede Var” adlı öyküsünde şöyle der:

“*Çantamdan öyküler yazdığım defteri, kurşun kalemi, silgiyle kalemtıraşı çıkarıp kalemi burnladım: defteri açtım. Başka işim yokmuşcasına yazmağa başladım..... Sonunda bu öykü ortaya çıktı.*” (Hakeri, 2006: 21).

Yazar bu öyküsünde, Sait Faik-vari bir bakış açısıyla büyüklerin çözemediği, konuşamadığı konuların kahvehanelerde rahatlıkla tartışılıp sorunlara öneriler sunulduğunu belirtir. “Sanatın Yasaklandığı Ülke” başlıklı öykü (*Onüçüncü Heykel*), Bener Hakkı Hakeri’nin sanat ve edebiyat üzerindeki baskıya ve takınılan duyarsızlığa karşı hassasiyetini ve tepkisini göstermesi açısından anlamlıdır. Öyküde sanatın yasaklandığı yer bir ada ülkesidir. Bu ironik öyküde bir kral, vezirine talimatlar vererek ülkenin her yanında şiir, öykü, piyes yazmanın ve şarkı söyleyip güzel sanatlarla uğraşmanın yasaklanmasını emreder. Kütüphanelerdeki mevcut kitaplar da yakıtılacak, buna sanatçılar direnirlerse şu emir uygulanacaktır: “*Diretenler çıkarlarsa boyunlarını vurun, diğer insanlara ibret olsun diye sarayımın önünde teşhir ediniz. Dirmeyenleri tarlaya sürün; eksinler. Meyve bahçelerine götürün; çalışınlar. Zinhar sanatla uğraşmasınlar.*” (Hakeri, 2006: 8).

Kral okullara da el atar, oralarda okutulacak ders kitaplarını istediği gibi yazdırır, sanat, müzik, resim gibi dersleri kaldırır. Ülkede sanatçılar sessiz ve ürkek haldedir. Kralın ölümünden sonra peşi sıra gelen hanedan üyeleri, torunlar bu sanat yasağını sürdürürler. On birinci kral zamanında sanat adı ve terimleri artık unutulur. Sanatın yasak olduğu bu ada ülkesi bir yer sarsıntısıyla haritadan silinene dek sanatsız yaşar.

Bener Hakkı Hakeri’nin hikâyelerine bakıldığında en dikkati çeken özellik yazarın kullandığı dildir. Yazarın kendisinin de belirttiği gibi, hikâyelerde oldukça yalın bir dilin kullanıldığı görülmektedir. Yazar bunu bilinçli olarak yaptığını bizzat ifade etmektedir. Böyle yapmasının sebebinin “her sınıf okur tarafından kolayca anlaşılacak” şeklinde açıklar. Hatta böyle yazmayan yazarlara da eleştiri getirir: “*Bir öyküyü karmaşık yazmak, öyküde ‘edebiyat yapmak’ olsa olsa toplumun belli zümreleri için yazmaktır.*”¹⁷

Yazarın yalın bir dil kullanmasının en önemli sonuçlarından biri, onun Kıbrıs ağzına ait kelimelere oldukça fazla yer vermesidir. Elbette bu durum, yazar için çok doğal bir durumdur. Çünkü o, *Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü* hazırlamış ve bu konuda araştırmalar yapmış bir yazardır aynı zamanda. Yine yalın bir dil kullanmanın getirdiği bir başka özellik de yazarın hikâyelerini okuyucusuyla konuşur gibi yazmasıdır. Bu sohbet üslubu onun belirgin yanlarından biridir.

17 “Önsöz”, *Gabbarın Ölümü*, Lefkoşa, (tarihsiz), 3. Bener Hakkı Hakeri bu düşüncelerini her iki kitabına da koyduğu “Yozlaşmağa Karşı Bildiri (Manifesto)”sunda da tekrarlar. Özellikle soyut ve karmaşık dil kullananlara karşı eleştirel bir tavır takındığı görülmektedir. Yazarın bu görüşleri elbette kendine ait görüşlerdir, ancak getirilen bu eleştiriye katılmak mümkün değildir. Çünkü mademki edebî eser yazılıyor, niçin edebiyat yapmaktan kaçınılsın? Aynı şekilde çok yalın bir dil kullanılsa bile bir yazarı gerçekten toplumun tüm kesimleri okur mu, yoksa her yazarın kendine özgü bir okuyucu kitlesi mi olur? Bunlar geçmişte çok tartışılan konular olmakla birlikte bu anlamda eleştirmenler arasında ortak bir görüşün oluştuğu kanaatini taşıyoruz.

Günümüz Kıbrıs Türk öykücülüğünde Osman Güvenir, Bekir Kara, Özden Selenge, Hakan Yozcu, Gürgeç Korkmazel, Orkun Bozkurt, Ceyhan Özyıldız ve Gürkan Uluçhan gibi isimler ilk akla gelenlerdir. Kıbrıs'ta modern öykünün yanı sıra Türkiye edebiyatının ve İstanbul edebiyat akım ve çevrelerinin etkisiyle küçürek öykü, manzum öykü ve anlatı gibi anlatım tarzları da örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Kıbrıs Türk tiyatro, felsefe ve sosyoloji alanlarına emeği geçen araştırmacı yazar Ali Nesim'in *Bir Zeytin Ağacının Feryadı* öyküsü manzumdur. Bu eser zeytin ağacının dilinden yazılmış olup Kıbrıs'ta ve dünyada insanlığın doğayı tahrip edişine bir ağıttır, tepkidir. Kıbrıs Türk jeoliterlerinde zeytin ve zeytin ağacının adalılık ve Akdenizlilik bağlamında önemli bir yeri vardır. Eserde barışın ve sevginin sembolü olarak görülen zeytin ağacı insanlara seslenirken özellikle yeni fidanlar dikenlere ve gençlere umut bağlar.

*“Doğanın büyüklüğüne ve bağışlayıcılığına inanın.
Gönül verdiğiniz yaşam
Sizlere doğru yolu gösterecektir
Yolunuz açık olsun
Yolunuz açık olsun sevgili Dostlar
Bu güzel Vatan sizlere emanet ey yurdumun Gençleri
Vatanımız, geleceğimiz
Sizlere emanet ey sevgili insanlar!”* (Nesim, 2012: 27).

Şiirde olduğu gibi öyküde de orijinallik peşinde koşan Mehmet Kansu öykü kitapları da çıkarmıştır. Yeşil Kurbağa, Yılan ve Açlık (2006), Boşluk (2008), adlı öykü kitaplarında gittikçe kısalan minimal öykü örnekleri vermiştir. Türk edebiyatında küçük öykünün başarılı temsilcisi Ferit Edgü'den etkilenen Mehmet Kansu'nun eserlerinde yalnızlık, bireyin dünyadaki yeri, psikoloji, bilinçaltı ve kendini tanıma-iç gözlem kuvvetli biçimde hissedilmektedir. 2011 tarihli *Kafes* adlı kısa öykü kitabında aynı başlıklı öykü bu motifleri içermektedir:

“Annem beni kendi kafesinin içinde doğurdu. Sınırları, duvarları, çatısı var olmayan fakat görünmeyen bir kafesin içinde.... Kendimi bu kafesin içinde fark ettim ilk kez.. Kafesimin sınırında başka bir kafes, o kafesin de sınırında öteki kafes... tüm ülke ve dünya sanki bir kafes...”

Özgür ve bağımsız yaşamak. Bağımlı olmamak...” (Kansu, 2011: 93).

Şiir ve öykü alanında kendinden söz ettiren şair ve yazar Gürgeç Korkmazel'in 2008 tarihli Yağmur Yüzünden adlı öykü kitabı yayınlanmıştır. Ardından Türkiye'de Yapı Kredi Yayınları'ndan *Sırkıran* başlıklı öykü kitabı çıkar. Korkmazel bu kitapta Ferit Edgü'nün kısa öykülerindeki dil ve üslubu hatırlatan tarzıyla, orijinal ve çarpıcı küçük öyküler kaleme almıştır:

Sırkıran'da “Şeytanım ve Ben”, yazarın diğer öykülerinden daha farklıdır. Yeni bir teknikle kaleme alınan bu öyküde iç konuşma ve bilinç akışı sarmal bir anlatım özelliği oluşturur. “Şeytanım ve ben, şehri dolaşmaya çıkmış iki kötü çocuk gibiydik.” (Korkmazel, 2013: 25) diyen anlatıcı, kendisiyle hesaplaşır ve sonu masumiyete çıkan bir eğilime vurgu yapar:

“Günün sonunda, birkaç küçük kötülük yaptıysam da tatmin etmedi beni. Büyük kötülükler yapmak konusunda beceriksizim. Ya da korkağım. En esaslı kötülükleri kendi kendime yapabiliyorum ancak. Benim için kötülük yapmak günah işlemekten çok daha zor. Kötülük düşünmek değil mesele, herkes kötülük düşünebilir zaman zaman, önemli olan uygulamak. Ve kötülük yapmak için öfkelenmek yeterli değil, öfkenin nefretle beslenmiş olması gerek. Cesaret ister bu iş, belli ki bende böyle bir cesaret yok.” (Korkmazel, 26).

Çağdaş öykü yazarlarından Hakan Yozcu'nun pek çok öyküsünü topladığı *Gecenin Karanlığında Üşümek'te* realist, diyalogların hâkim olduğu öyküler yazdığı görülür:

"HANGİ AHMET?"

Adam sordu:

-Ahmet'i tanıyor musun?

-Hangi Ahmet'i, dedim.

-Sizin köylü Ahmet'i, dedi.

-Soyadı nedir bu Ahmet'in, dedim.

-Hatırlayamadım, dedi.

-Hele bir iyice düşün, dedim.

Düşündü, düşündü:

-Bir lakabı vardı, dedi.

Ben, başladım saymaya:

-İbiş Ahmet mi?

-Değil.

-Çebiç Ahmet mi?

-Değil.

-Erkek Ahmet mi?

-Değil.

-Sert Ahmet mi?

-Değil.

-Sibop Ahmet mi?

-Değil.

-Çil Ahmet mi?

-Değil.

-Şişko Ahmet mi?

-Değil.

-Empas Ahmet mi?

-Değil.

-Deli Ahmet mi?

-Değil.

-Toprak Ahmet mi?

-Değil.

-Kel Ahmet mi?

-Değil.

-Asker Ahmet mi?

-Değil.

-Kara Ahmet mi?

-Değil.

-Hacı Ahmet mi?

-Değil.

-Sarhoş Ahmet mi?

-Değil.

-Göde Ahmet mi?

-Değil.

-Köse Ahmet mi?

-Değil.

-Kör Ahmet mi?

-Değil.

-Kütük Ahmet mi?

-Değil.

-Valla kusura bakma ama aklıma gelen başka Ahmet kalmadı köyde. Bütün Ahmetleri

sıraladım.

Adam kalktı yerinden.

Sitem ederek:

-Sizin köyde de ne kadar çok Ahmet varmış böyle. Bir adam sorduk, mübarek köydeki herkesi saydın, dedi ve çekti gitti. Bakakaldım arkasından adamın, öyle sessizce...
Hangi Ahmet'ti daha çıkaramadım..." (Yozcu, 2020: 106-107).

17.2.2 Geleneksel Halk Tiyatrosundan Günümüze Kıbrıs Türk Tiyatro Edebiyatı

17.2.2.1. Geleneksel Halk Tiyatrosu

Türkler tarihin en eski devirlerinden beri sözlü (doğaçlama) bir tiyatro geleneğine sahiptirler. Göçebelige-harekete dayanan Orta Asya bozkır kültürünü Anadolu'ya da taşıyan atalarımız, burada çok zengin bir sözlü tiyatro geleneği meydana getirirler. Başka bir tabirle, Türk tiyatrosu geleneksel tiyatroyla başlar. Geleneksel Türk tiyatrosu bir metne dayanmayan ve tamamen sözlü olan, müzik, dans, mimik, şive taklidi ile tuluat (doğaçlama) üzerine kurulan bir tiyatrodur. "Karagöz (Gölge Oyunu)", "Ortaoyunu", "Meddah", "Kukla", "Köy Seyirlik Oyunları (Köylü Tiyatrosu)" geleneksel Türk tiyatrosunun başlıca türleridir. Bu tiyatro, Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethinden (1571) bu yana, köylerde "Köy Seyirlik Oyunları" ya da "Oyun Çıkartma Geleneği", kasaba ve kentlerde ise başta "Karagöz", "Meddah", "Ortaoyunu" olmak üzere yüzyıllardır devam etmiştir. Türk tiyatrosu araştırmalarıyla tanınan Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu* adlı eserinde gerek Karagöz gerek Ortaoyunu gerekse diğer seyirlik Türk sanatlarının Türkiye dışındaki geniş yayılma alanından söz eder. Orta Doğu ve Balkan ülkelerine yansıyan bu oyunlar hakkında bilgiler verir. (And, 1969: 143-146, 238). Bununla birlikte, ünlü araştırmacının çalışmalarında Kıbrıs Türk seyirlik oyunları yer almaz. Bunun sebebi kuvvetle muhtemel belge yoksunluğudur.

Kıbrıs Türk Karagöz ve Ortaoyunu'nda yer alan tipler Osmanlı Türkiye'sindeki Karagöz ve Ortaoyunu'ndaki tiplerle benzerlik gösterse de Kıbrıs Türkleri bu oyunlara yerli kendilerine özgü tipler katmışlardır. İngiliz sömürge yönetimi zamanında ay yıldızlı sembollerin kullanılmasından İngiliz baskısı sebebiyle çekinilmesi Kıbrıs Türk Karagöz'ünde başlığında ay yıldız sembolü bulunan Sümül Hanım tiplemesinin doğmasını sağlamıştır. Böylece Kıbrıs Türkleri, ay yıldız zor dönemde gölge oyununa taşımışlardır.

İsmet Konur'un 1938'de İstanbul'da yayımlanan *Kıbrıs Türkleri* adlı kitabı Kıbrıs'ta Karagöz'den söz eden ilk kaynaktır. Bir tarihçi olan İsmet Konur bu eserinde genel olarak Kıbrıs tarihi, kültür ve folkloru üzerinde durmakla beraber, sınırlı da olsa, Kıbrıs Türk edebiyatına yer verir. Konur, bazı destan, türkü, ağıt ve manilerden örnekler verdikten sonra sözlerini şöyle tamamlar:

"Kıbrıs halk edebiyatını tamamlamış olmak için kukla, Karagöz oyunlarının, Meddahlığın elyevm revaçta olduğunu kaydetmek ve halk arasında pek ziyade rağbet bulan ve bir nevi kafilede halk nesri olan masal başlıklarını tekerlemeleri, masalları, bilmeceleleri ve atasözlerini de ilâve eylemek icabeder" (Konur, 1938: 89).

Kıbrıs'taki geçmişi fetih yıllarına dayanan geleneksel seyirlik oyunlar hakkındaki en önemli araştırma ve incelemeleri Kıbrıs Türk seyirlik oyunları sanatçısı Mehmet Ertuğ (1939-2021) yapmıştır. (Ertuğ, 1993; 2007; 2010 ve 2011). Ertuğ, küçük yaştan beri merak sardığı Kıbrıs Türk seyirlik oyunları ve özellikle Karagöz üzerinde çalışmış; bu halk sanatının Kıbrıs'ta yaşatılması için büyük çaba sarf etmiştir. Kendisinin de yazdığı elliden fazla Karagöz oyunu vardır. Mehmet Ertuğ, yazdığı ve uyarladığı Karagöz oyunlarını, *Kıbrıs Türk Karagöz Oyunları* adıyla yayımlar. Oğuz Karakartal bir yazısında onu "*Kıbrıs Türk seyirlik oyunlarının tek kişilik ordusu*" olarak görür ve "*Karagöz sanatını tek başına sürükleyen bir lokomotif*" benzetmesini yakıştırır (Karakartal, 2009: 16).

Kıbrıs'ta en az Karagöz kadar sevilen bir diğer halk tiyatrosu türü de "Meddahlık"tır. Meddahlığın XX. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği bilinmektedir. Elde belge bulunmamakla birlikte, geleneksel Türk tiyatrosunun bir çeşidi olan Meddahlığın Kıbrıs'a Anadolu'dan taşındığı muhakkaktır. Ancak bu geleneksel Türk seyirlik sanatının, başlangıcından XX. yüzyıla kadarki gelişim seyri hakkında pek bir bilgi yoktur. Başka bir ifadeyle, XX. yüzyıldan önceki Kıbrıs Türk meddahları ve bunların hikâye repertuarları kaynak-belge yoksunluğundan dolayı tespit edilememektedir.

XX. yüzyıl Kıbrıs Türk “Meddahlığı” hakkındaki en önemli araştırmalar ise, Kıbrıs Türk seyirlik oyunları araştırmacısı Mehmet Ertuğ tarafından yapılır. Fakat Ertuğ’un çalışmalarında da meddah metinlerinden/reperatuvarlarından ziyade XX. yüzyıldaki Kıbrıs Türk meddahları tanıtılır. Onun incelemelerinde derlenmiş bazı meddah hikâyeleri¹⁸ ve son dönem meddahlarının tespit edilebilen hikâye-destan dağarcıkları yer alır.

Mehmet Ertuğ’un tespitlerine göre XX. asırda Kıbrıs’ta Meddahlık geleneğini sürdüren başlıca sanatçılar şunlardır:

- 1) Meddah Mustafa Hasan Efendi (Meddah Mustafa Dayı) (1886-1963)
- 2) Aynalı (Mustafa Hüseyin İncirli) (1873 (?) – 1966)
- 3) Kör Hâfız (Hâfız Dayı)
- 4) Lefkaralı Mono Hüseyin
- 5) Kemaneci Kara Hasan
- 6) Cihangirli Hüseyin Çakli
- 7) Meselci Nene

Lefkoşa halkı tarafından çok sevilen ve hürmet gören yakın dönem meddahı Aynalı’nın hemen her kahveye misafir olduğu, Lefkoşa’nın her semtini adım adım dolaşarak destan ve hikâyeler anlattığı bilinmektedir (Cahit, 2001: 100; Ertuğ, 2011: 13).

Mehmet Ertuğ, Meddah Aynalı’nın reperatuvarında şu destanların olduğunu belirtir:

- 1) Hasanbulliler Destanı
- 2) Halit Arap Destanı
- 3) Açgözlü (Ramazan Yemekleri) Destanı
- 4) Cennet Cehennem Destanı
- 5) Dolandırıcı (Alacaklı-Verecekli) Destanı
- 6) Gelmiş Geçmiş Destanı
- 7) Polis Destanı
- 8) Mida Destanı
- 9) Dr. Behiç Destanı
- 10) Lâkadamyalı Ali Destanı (Ertuğ, 2011: 15).

Halk tiyatrosu geleneğinin söze dayanan ve dramatik özellikler taşıyan diğer iki türü de “Ortaoyunu” ve “Kukla”dır. Kıbrıs’taki diğer geleneksel tiyatro türleri gibi, ortaoyunu ve kuklanın da Anadolu menşeli olduğu şüphesizdir. Ancak geleneksel Kıbrıs Türk tiyatrosu içinde en az bilgi sahibi olduğumuz türler kukla ve ortaoyunudur. Mehmet Ertuğ, ortaoyununun Kıbrıs Türkleri arasında daha az tanınmasının sebebini, “belki bu da, halkımızın onu başka adlarla anmasından veya ona bir eğlence gözüyle bakmasından kaynaklanmaktadır.” diye açıklar (Ertuğ, 1993: 32). Mehmet Ertuğ’un tespitlerine göre, Kıbrıs Türk seyirlik oyunları bir iç içe olma özelliği gösterir. Yani bir Karagöz ustası Meddahlık yapabildiği gibi, bir meddah da Ortaoyunu’nda görev alabilmektedir.

Mehmet Ertuğ, araştırmalarında Kıbrıs’taki Ortaoyunu’nun sadece Lefkoşa gibi büyük kentlerde değil, köylerde de varlık göstermiş ve izleyici bulmuş bir tür olduğunu ortaya koyar. Ertuğ, derlediği anekdotta bir Ortaoyunu topluluğunun “Beşevler (Pendakoma)” köyünde oyun sergilediğini aktarır (Ertuğ, 1993: 34; Ertuğ, 2007: 158).

Ertuğ’a göre; “İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması, Kıbrıs’ta Ortaoyunu’nun sonu olmuş; topluluk elemanları, savaşın getirdiği sıkıntıların etkisiyle, her biri bir yana dağılarak değişik bir işle uğraşmaya başlamışlardır” (Ertuğ, 1993: 34; Ertuğ, 2007: 158).

18 Bu meddah hikâyelerinden biri 1960’lı yıllarda Baf yöresinden derlenen “Vallahi Ustacığım” adlı hikâyedir. Bkz. (Ertuğ, 1993: 46-50).

Kıbrıs Türk kuklasına gelince; bu konuyla ilgili ufak tefek bazı kırıntılar dışında elimizde kayda değer herhangi bir bilgi yoktur. Geleneksel Kıbrıs Türk tiyatrosu üzerine çalışan incelemeciler eserlerinde kuklaya yer vermezler. Bunun birkaç sebebi vardır. Her şeyden önce Kıbrıs Türk kuklasına dair yazılı bir kaynak, bir belge yoktur. Böylece araştırmacıların eli kolu bağlanır. Başka bir sebep de kuklanın Türkiye’de olduğu gibi, Karagöz’ün gölgesinde kalmasıdır. Gerek Karagöz oyunlarının gerekse meddah hikâyeciliğinin halk arasında çok sevilmesi ve her zaman popüler olması kuklanın silik kalmasına neden olur. Ayrıca kukla tiyatrosunun sözlü bir seyirlik oyun olarak gelişimini, diğer geleneksel tiyatro türlerine göre daha geç tamamlaması da bir sebep olabilir. Elde derlenmiş kukla metinleri-oyunları olmamakla beraber, XX. yüzyıl Kıbrıs Türk kuklasının Türkiye’de gelişen Tulûat tiyatrosundan etkilendiği düşünülebilir. Zira XX. yüzyıl Türk kuklası Tulûat tiyatrosuna büyük yakınlık göstermektedir. Bu dönem Türk kukla oyunları incelendiği zaman, konularını ya Karagöz’den ya Ortaoyunu’ndan ya da halk hikâyelerinden aldıkları görülür. Bunların yanı sıra o günün siyasi, sosyal ve günlük olayları da bu oyunlara konu olabilmektedir.

Kaynaklar, Kıbrıs Türk Karagöz ustası Mehmet Kafa’nın Türkiye’de Aydın şehrine giderek burada kukla sanatını öğrendiğini ve dönüşünde hem okullarda öğrencilere hem de sinemalarda halka temsiller verdiğini yazar (İslâmoğlu, 1994: 128; Cahit, 2001: 102). Mehmet Kafa’nın yanı sıra Kuklacı İbrahim Efendi adında başka bir kukla sanatçısından daha bahsedilir: “*Kuklacı İbrahim Efendi de büyük yerleşme yerlerini gezip sanat icra eden eski sanatçılarımızdandır. Limasol kentinde kukla oynatılan yerlerden birisi de eski Leymosun Türk Spor Kulübü’nün kuzeye bakan karşı köşesindeki Rıza Efendi Gahvehanesi’ydi.*” (İslâmoğlu, 1994: 129).

Mehmet Ertuğ ise hem Türkiye’den gelen halk sanatçılarının hem de Kıbrıs’ın yerli kuklacılarının olduğunu ve bunların temsiller verdiğini yazar (Ertuğ, 1993: 35).

17.2.2.2 Batı Etkisindeki Kıbrıs Türk Tiyatrosu

Batı tarzı Kıbrıs Türk tiyatro edebiyatının tarihi-sosyal süreçte gösterdiği gelişme seyrini, özelliklerini ve Türk tiyatrosundan taşıdığı etkileri göz önünde bulundurarak şu şekilde sınıflandırmak ve incelemek mümkündür.

- İlk Dönem (1875-1910): Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu Etkisi ve Namık Kemal’in İzleri.
- Suskunluk Dönemi (1914-1925): Savaşlar-Siyasî ve Sosyal Buhranlar Sürecinde Kıbrıs Türk Tiyatro Hareketi.
- 1920’lerin Sonundan 30’ların İlk Yarısına Türk Tiyatrosu’ndan Akseden Moda Türler: Operet-Müzikli Oyun ve Vodviller.
- II. Dünya Savaşı Yıllarında Kıbrıs Türk Tiyatro Edebiyatı (1938-1945) : Sömürge Kuşağı ve Türkçü Oyunlar.
- II. Dünya Savaşı Sonrasından Ulusal Direniş Dönemine Kadar Kıbrıs Türk Tiyatro Edebiyatı (1945-1963): Sosyal Konular-Sömürüye Başkaldırı ve Millî Mücadelenin İlk Kıvılcımları.
- Ulusal Direniş (Kıbrıs Türk Millî Mücadelesi) Döneminde Kıbrıs Türk Tiyatro Edebiyatı (1963-1974): Millî-Hamasi / Belgesel Oyunlar.
- 1974’ten Günümüze Uzanan Devir (1974-2018): Yerelden Evrensele Zenginleşen Konu ve Temalar.

Kıbrıs’ta batılı tarzda edebiyatın buna bağlı olarak batılı tiyatro türünün ortaya çıkmasında 1873-1876 yılları arasında Mağusa’da sürgünde kalan Namık Kemal’in kesin bir etkisi söz konusudur. Kıbrıs Türk gençlerini yazmaya teşvik eden Namık Kemal, Hasan Nef’i, Osman Bey, Münib, Refet Bey adlı gençlerle yakından ilgilenmiş Kaytazâde Mehmet Nâzım üzerinde de etkili olmuştur.

Namık Kemal’in mektuplarında adı sık sık geçen Hasan Nef’i (1854-1917), Kemal’in kâtipliğini yapmış ve onun tedrisinden geçmiş Mağusalı bir gençtir. Nef’i, Namık Kemal’den aldığı ilhamla *Felâket* (1875) adlı bir piyes kaleme alır. Bu piyes bizzat Namık Kemal tarafından tashih edilir ve onun aracılığıyla İstanbul’da Ahmet Mithat Efendi’nin ünlü Kırkambar Matbaası’nda bastırılır.

Felâket, Namık Kemal etkisiyle yazılan, ondan izler taşıyan bir oyundur. İnci Enginün, *Felâket'te Vatan yahut Silistre* ile *Akif Bey*'in örnek alındığını yazar ve oyunu değerlendirirken, “*Bu sahne Romeo ve Juliet'in ünlü sahnesini andırmakla birlikte, Nef'i'nin Vatan'daki Zekiye ile İslâm Bey'in konuşmalarından etkilendiği şüphesizdir.*” der. (Enginün, 2006: 674).

Felâket, Tanzimat dönemi Türk edebiyatının ortak temalarının başında gelen “yasaklanan veya engellenen aşklar” ya da “para ve servet ayırımının engellediği aşklar” üzerine kurgulanmıştır. Döneminin zihniyetini yansıtan bu piyes, Kıbrıslı Türk bir yazarının şimdiki bilgilerimize göre, İstanbul'da basılan ve İstanbul edebiyat çevreleri tarafından kabul edilen ilk eseridir. Şüphesiz, bunda Namık Kemal'in payı büyüktür. Bugüne kadar Kıbrıs Türk edebiyat tarihinde adı zikredilmeyen *Felâket*'i, konusunun Tanzimat dönemi İstanbul'unda geçmesine ve kahramanlarının da yine aynı çevreden seçilmesine karşılık, kronoloji-tarih itibarıyla, Kıbrıs Türk edebiyatının ilk tiyatro eseri kabul etmek gerekir. Hasan Nef'i'nin *Felâket*'i (1875) İstanbul'da bastırmasının yegâne sebebi, o yıllarda Kıbrıs'ta henüz matbaanın bulunmamasıdır. Bilindiği gibi Kıbrıs'ta ilk matbaa İngiliz Sömürge Yönetimi tarafından 1878 yılında Larnaka'da (Henry S. King and Co.) kurulmuştur.

“İlk Dönem (1875-1910)” Kıbrıs Türk tiyatro edebiyatında fikrî ve edebî kişiliğine Namık Kemal'in yön verdiği bir diğer isim de Kaytazzâde Mehmet Nâzım'dır (1875-1924). Namık Kemal'in sürgün yıllarında Kaytazzâde henüz on altı yaşlarında şiire ve edebiyata meraklı bir gençtir. Namık Kemal'le tanışmaları onun fikrî ve edebî kişiliğinde büyük bir değişme ve gelişme meydana getirir. Kaytazzâde'nin hem şiirlerinde hem de piyes ve romanında Namık Kemal'in tesiri kuvvetle hissedilir. Bu konuda Kıbrıs Türk kültür tarihi araştırmacıları Harid Fedai,¹⁹ Suna Atun²⁰ ve İsmail Bozkurt'un²¹ görüşleri ortaktır.

İnci Enginün bir yazısında, “*Namık Kemal'in tesiri uzun zaman devam eder. İmparatorluktan millî devlete geçişte, vatanın sınırlarının çizilişinde Namık Kemal'in eserlerini okuyarak yetişmiş askerlerin ve fikir adamlarının tesiri büyüktür.*” (Enginün, 1991: 19) diyerek bir tespit bulunur. Bu durum, Kıbrıs Türk düşünce hayatı ve edebiyatı için de geçerlidir. Namık Kemal'in Kıbrıs'ta sürgünde bulunduğu dönemde (10 Nisan 1873 – 7 Haziran 1876) Kıbrıs Türk aydın ve edebiyatçıları üzerinde büyük bir etki bıraktığı ortadadır. Ancak onun bu etkisi yalnızca Kıbrıs'ta bulunduğu günlerle sınırlı kalmaz; Kemal'in Ada'dan ayrılmasından sonra da O'nun vatan ve hürriyet anlayışını benimseyen ve yıllar içinde bunu Kıbrıs Türk milliyetçiliğiyle bütünleştiren sanatçılar, Kıbrıs Türk edebiyatının şekillenmesini ve gelişmesini sağlarlar. Bu isimler arasında Kaytazzâde Mehmet Nâzım, Ahmet Tevfik Efendi ve L. Şişmanyan sayılabilir.

19 “(...) Namık Kemal'in Mağusa'ya gönderildiği tarihte Nâzım Efendi henüz on altısında yeni yetme bir delikanlı idi; ama, kendisi böyle bir üstatla yakından tanışmış olmanın edebî kişiliğini ne denli etkileyeceğini iyi bilenlerdendi. Dostlukları Vatan Şairi'nin ölümüne dek sürecek; sonraki yıllarda ise Nâzım Efendi, İstanbul edebiyat çevrelerinde bir yer edinirim diye başkentte bulunurken ve Tanzimat'ın ikinci kuşaktan üstâdı sayılan Rezaizâde sohbetlerinin müdâvimlerinden biri olmak imkânına kavuşacaktı. Nitekim Namık Kemal gibi ondan da etkilenmiş olduğunu şiirlerinde görmek mümkündür. Namık Kemal'in etkisi altında yazdığı bir gazelinde sevgilinin yerini bayrak alacak ve bundan böyle, hayaller fetih ufuklarında kanat çırpacaktır. Yüreklere, artık savaşa susamıştır ve de düşman kanı içmek, şaraba yeğ tutulur. Nâzım Efendi (ölm.1924) Anadolu İstiklal Harbi'ne yetişmek mutluluğuna da yaşayacak ve bu savaşı tebci eden şiirler yazmanın övüncünü tadacaktı. Bunlardan bir tanesi Namık Kemal'in ünlü Hürriyet Kasidesi'ni anıştıran Nevâ-yı Zafer'dir.” (Fedai, 1998: 95-96).

20 “(...) Namık Kemal'in Kıbrıs'ta dost olduğu, sık sık görüştüğü ve sohbet ettiği ve hatta O'nun için zaman ayırıp mektuplaştığı genç aydınlardan biri de, Kaytazzâde Mehmet Nâzım Efendi'dir. Namık Kemal'le yakın ilişkiler kuran, Genç Osmanlılardan ve giderek Jön Türklere etkilenen, ama aileden gelme Mevlevî geleneklerini de sürdüren Kaytazzâde Mehmet Nâzım; Namık Kemal'in Kıbrıs'a sürgün geldiği günlerde şiirle yeni yeni tanışan ve şiiri öğrenmeye çalışan, 16 yaşında gencecik bir delikanlıdır. Namık Kemal'in siyasal düşünceleri yanında şiir dilinden de etkilenen ve kendini bu yönde geliştiren Kaytazzâde Nâzım, şiirinde, Kıbrıs'tan vatan olarak söz eden ilk divan şairlerimizden sayılır. Kaytazzâde'nin sözünü ettiği vatan, Namık Kemal'in ümmet-i Osmanlı'nın mülküdür. Ve yine Kaytazzâde Mehmet Nâzım Efendi'nin, Kıbrıs'ın ilk romancısı olduğu da, bu arada, belirtilmelidir. Bir şiirinde, “Osmanlıyız Osmanlıyız/Älemde biz pek şanlıyız” diye Namık Kemal edasıyla haykuran Kaytazzâde, Namık Kemal'den kendisine gelen mektuplarını kutsal bir emanet gibi saklamıştır” (Atun, 2008: 201).

21 “38 ay Kıbrıs'ta, Kıbrıslılarla birlikte yaşayan Namık Kemal'in, bir ozan ve yazar olarak Kıbrıs'taki Türk edebiyatını etkilememesi düşünülemez. Nitekim Kıbrıs'ta ilk Türkçe roman, öykü ve oyunun Namık Kemal'in sürgün yaşamından hemen sonra ortaya çıkması dikkat çekicidir. Namık Kemal'in ve ondan önce 1862'de devlet göreviyle Kıbrıs'a gelen Tanzimat Edebiyatı öncülerinden Ziya Paşa'nın edebî kişiliklerinin bunda etkili olduğuna inanıyorum. Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın yetiştirdiği en parlak şairlerden bir olan Kaytazzâde Nâzım da Namık Kemal'den etkilenenlere iyi bir örnektir. Kaytazzâde Nâzım, tıpkı Namık Kemal gibi Kıbrıs'tan “vatan” olarak söz eden bir şair sayılır. Kaytazzâde'nin sözünü ettiği vatan, Namık Kemal'in ümmet-i Osmanlı'nın mülküdür. (...) Kaytazzâde, şairliği yanında Kıbrıs'ta ilk Türkçe romanı yazan kişidir. Bu romanı yazışında, Namık Kemal'den esinlendiğini düşünüyorum” (Bozkurt, 1998: 63).

1914-1925 yılları arasında tiyatrodaki ve genelde edebiyatta I. Dünya Savaşı sebebiyle bir suskunluk söz konusudur. Bu evrede Anadolu'da başlayan Türk Kurtuluş Savaşı'na maddi-manevi destek amacıyla yardım kampanyaları çerçevesinde pek çok tiyatro oyunu sahnelenir. Oyunlar özellikle *Vatan Yahut Silistre*, *Gülnehal*, *Akif Bey* gibi Namık Kemal'in oyunlarından seçilir.

1920'lerin sonundan 1930'ların ortasına kadar devam eden operet-müzikli oyun ve vodviller Kıbrıs Türk tiyatro edebiyatının öne çıkan türleridir. Bu alanda Nazım Ali İleri'nin (1897-1977) eserleri dikkati çeker.

Yazarın, 20'li yılların sonu ve 30'lu yılların hemen başında peş peşe kaleme aldığı bu eserleri şöyledir:

1. *Zehirli Çiçek* (1929), operet veya beş perdelik melodram.
2. *Gülzar* (1929), operet veya beş perdelik melodram.
3. *Feride'nin Aşkı veya Bir Aşkın Masalı* (1930) üç perdelik manzum piyes.
4. *Kadın Zengin Olursa* (1930), komedi.
5. *Metres Belâsı* (1931), üç perdelik vodvil.
6. *Yahudi'nin Davası* (1931), bir perdelik vodvil.
7. *Otel Tercümanı* (1932), bir perdelik komedi.

1940'lı yılları İngiliz sömürgesi altında geçiren Kıbrıs Türk toplumu, millî ve manevi duygularını ancak Atatürk'ün mücadelesini, devrimlerini ve Türk Kurtuluş Savaşı'nı anlatan eserler yazarak ve sahneye konan Türkçü oyunlar, Kıbrıs Türklerinin birlik ve beraberlik duygularını pekiştirir, sömürge idaresine karşı ulusal bir bilincin yerleşmesinde etkili olur.

Kıbrıs Türk tiyatro edebiyatının sömürge kuşağına mensup olan ve bu dönemde Türkçü-hamasi oyunlar kaleme alıp sahneye konan başlıca yazarlar ve eserleri şunlardır: Hikmet Afif Mapolar (1919-1989) *Duman* (1938 (?)), *Meşale* (1942), *Mucize* (1943), *Altın Şehir* (1945); Osman Talat Alkan (1902-1959) *Yüksel* (1942); Osman Talat Yurdakul (1914-1984) *İzmir'e Girerken* (1944); Kemal E. Sakarya *Döğüşe Hasret* (1944).

1945-1963 yılları arasında kahramanlık konulu piyesler yazılır. Özker Yaşın'ın *Bayraktar Türküsü* adlı manzum piyesi bu tür örneklerdendir. 1963-1974 yılları arasında hamasi, kahramanlık oyunları yazılır ve sahnelenir. Bayrak radyosunda kahramanlık konulu radyo oyunlarına yer verilir. Hatta bu türde yazılan oyunlar için 1972'de bir yarışma düzenlenir. Yarışma sonucunda Öner Ulutuğ'un *Kuzeyden Gelen Kartal* ile *Her şey Vatan İçin* adlı oyunları birincilik, Ahmet Tolgay'ın *Bayrak Gibi* adlı oyunu ikincilik, Ali Nesim'in *Baraj Tepesi* oyunu ise üçüncülük ödülünü kazanır.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın sağladığı huzur ortamı içinde edebiyatta da bir canlanma görülür. Yazar ve eser sayısı artar. Yazar ve eser isimleri 1990'dan günümüze artan bu zenginlik konusunda bir fikir verir. 1990'lı yıllardan bugüne Kıbrıs Türk tiyatro eserlerinin daha çok yazarların "toplu oyunları" veya "tiyatro oyun dizisi" başlıklı antoloji ya da almanak türü eserlerde neşredildiği görülür. Bunlar arasında şu eserler gösterilebilir: Bekir Kara'nın *Toplu Oyunlar I* (1994), (*Deli Hasan, İsten Pasadembo, Domuzun Kuyruğu*) ve *Toplu Oyunlar II* (2008), (*Hasret, Londralı, Dedemin Paracıkları, Beceristan, Ah Şu Sınavlar*); (Kara, 1994 ve 2008). Beş yazarın -Sevil Emirzade, Osman Güvenir, Leyla Ulubatlı, İsmihan Yorgancı, Hande Koç- toplu oyunlarını içeren *Kıbrıs Hikâyeleri* (2010), (*Bedel, Batmayan Güneşin Karanlığı, İsyân, Emine'nin Hikâyesi, Duvar, Kanlı Noel'in Ayak Sesleri, Ganîmet, Dönüş, Kıbrıslı Bir Genç Kızın İç Döküşü*); 2012 yılında yapılan "Birinci Öner Ulutuğ Oyun Yazma Yarışması"nda derece ve mansiyon alan oyunların topluca neşredildiği *Tiyatro Oyun Dizisi-1* (2013), (İlke Susuzlu/ *Eleanor'un İntikamı*, İsmihan Yorgancı/ *Zindanda*, İlke Susuzlu/ *Kumdan Kaleler*, İsmihan Yorgancı/ *Kuş Evi*, Cemile Gazi Zurnacılar / *Alın Vay Alman Vay*, Seçil Besim/ *Basamaklar*, Tansu Konuralp/ *Yaşam Gibi Kısa Bir Gün*, Erbay Geceyatmaz/ *Ali Dayı Neden Delirdi*); Kıbrıs Türk Devlet Tiyatroları'nın neşrettiği *Tiyatro Oyun Dizisi-2* (2014), (Özden Selenge/ *Pi ile Pan*, İbrahim Turkey Öztügin/ *Kan Turalı*, Çağlar Yıldız/ *De Javu*, Hakan Yozcu/ *Folklorcunun Bir Günü*); Hakan Yozcu'nun "*Türksoy 20. Yıl Tiyatro Almanacağı*"nda (2013) yayımlanan *Sevgili Amcam*; Fatma Sevem'in *Bir Tutam Oyun* (2016), (*Bir Yudum Sevgi, Ramazan, Yeter, Sevginin Gücü, Gelin Kaynana, Bir Düşün, Mina Allaya, Biri Dedi Biri Kodu*); Turkey Öztügin'in *Toplu*

Oyunları I (2017), (*Fırsat Risk Kazanç, Müdür Müdür Mü Dür?, Herşeye Rağmen Tiyatro*) ve Osman Balıkcıoğlu'nun radyo skeçlerini topluca yayımladığı *Mamut ve Suç Ortakları* (2017) adlı oyunlar son dönem Kıbrıs Türk tiyatro edebiyatının basılmış belli başlı ürünleri arasında yer almaktadır. Toplu basımları yapılan bu oyunların yanı sıra, Sevil Emirzade'nin münferiden neşrettiği *Con Rifat* (2014), *Çifte Nikâh* (2015) ve *Uğurlar Olsun Kıbrıs'ın Mavi Pancurlu Eski Hikâyeleri, Yazılsın Dostlukla Yenileri* adlı üç oyunu bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

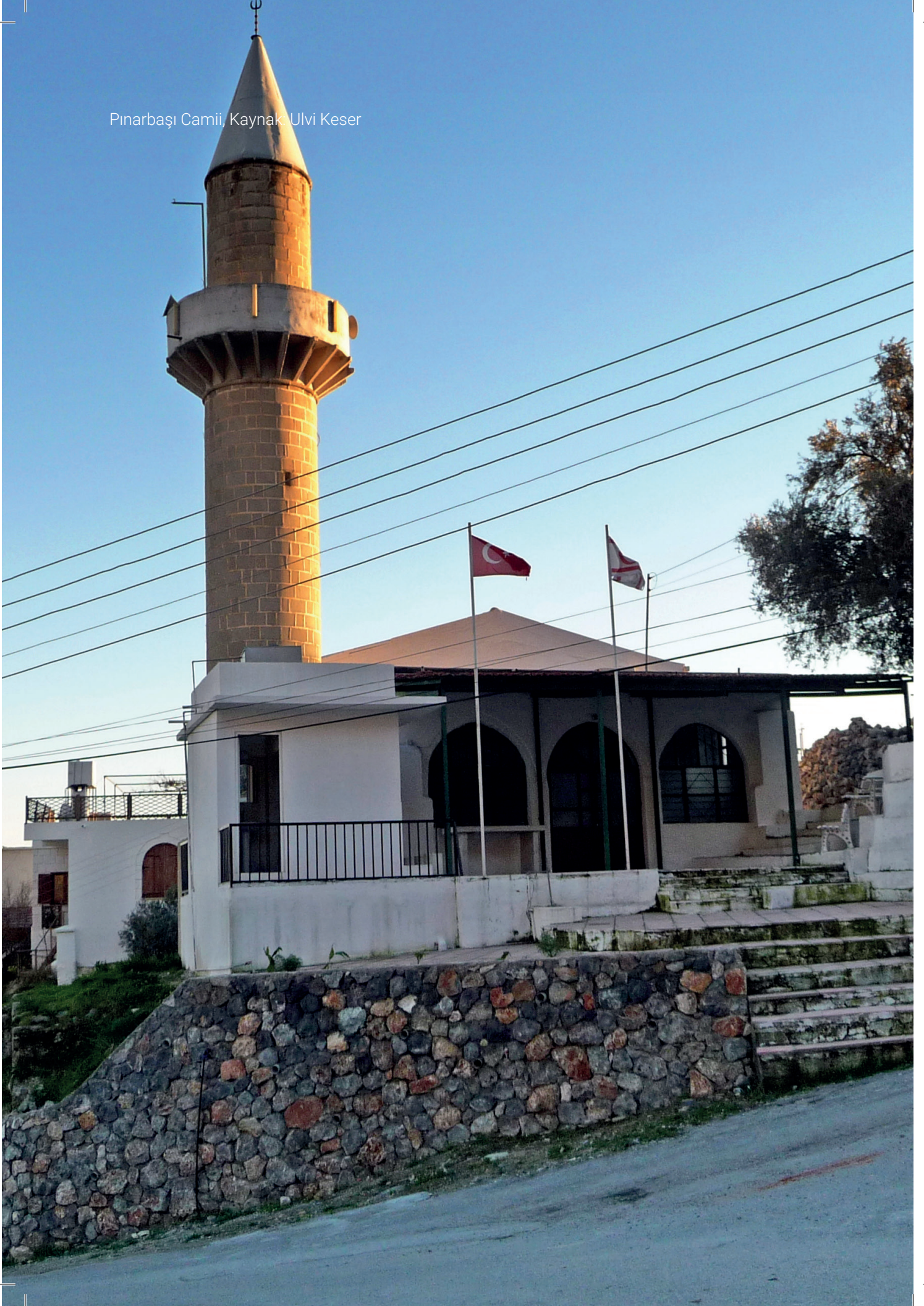
- Akün, Ö. F. (1998). Kıbrıs Basamağında Namık Kemal. *Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri*. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Yayınları.
- An, A. (1997). *Kıbrıs'ta Türkçe Basılmış Kitaplar Listesi (1878-1997)*. Ankara: KKTC Millî Eğitim Kültür Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- And, M. (1969). *Geleneksel Türk Tiyatrosu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Andi, F. (2000). Kıbrıslı Bir Jöntürk: Ahmed Tevfik Efendi ve Çıkardığı Mizah Dergileri: *Kokonoz* (1896) ile *Akbaba* (1897) *Edebiyat Araştırmaları I*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Argunşah, H. (2000). Kaytazzâde Nâzım'ın Şiirlerinde Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar. İsmail Bozkurt (Haz.), *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 13-17 Kasım 2000, C.II, Dil-Edebiyat* içinde (191-202). Gazimağusa: DAÜ KAM Yayınları.
- Atun, S. (2005). *Kıbrıs Türk Hiciv Şiiri Antolojisi (1834-2004)*. Lefkoşa: Samtay Vakfı Yayınları:14.
- Atun, S. (2008). *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Belgeler-Bildiriler I*. Lefkoşa: Samtay Vakfı Yayınları: 31.
- Atun, S. (2009). *Kıbrıs Türk Edebiyatı*. Lefkoşa: Samtay Vakfı Yayınları: 36.
- Atun, S. (2010). *Kıbrıs Türk Edebiyatı*. Gazimağusa-KKTC: Samtay Vakfı Yayınları.
- Balcı, Y. (2018). Türk Edebiyatında Küresel Etkilenmeler: Robinson Crusoe Örneği. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 20, 61-70.
- Balıkcıoğlu, O. (2017). *Mamut ve Suç Ortakları - Radyo Parodileri*. Lefkoşa: TipografArt Basım Yayın.
- Balman, U. M. (1952). "Lefke" *Yurduma Giden Yollar*. Lefkoşa: Bozkurt Basımevi.
- Batıslam, H. D. (2000). Kıbrıslı Şair Kaytazzâde M. Nâzım Efendi'nin Mersiyeleri Üzerine Bir İnceleme. İsmail Bozkurt (Haz.), *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 13-17 Kasım 2000, C.II, Dil-Edebiyat* içinde (179-190). Gazimağusa: DAÜ KAM Yayınları.
- Beliğ, K. (2015). *Kır Çiçekleri-2*. Girne: TipografArt Basım Yayın Ltd.
- Bozkurt, İ. (1997). *Mangal* (2. Baskı). Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Bozkurt, İ. (1998). Kıbrıs Türk Edebiyatında Namık Kemal. *Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa: Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bozkurt, İ. (1999). *Yusufoçuklar Oldu mu?* (2. Baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Bozkurt, İ. (2003). *Bir Gün Belki*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Bozkurt, İ. (2005). *Bir Gecede*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Bozkurt, İ. (2015). *Kıbrıs Türk Halkının Siyaset Kurumu Üzerine Deneme*. Lefkoşa: Zeytin Yayınları.
- Bozkurt, İ. (2016). *Kaza*. Lefkoşa: Anahtar Ajans Yayınları.
- Braudel, F. (1995). *Akdeniz, Mekân, Tarih* (2. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Burağan, A. (2015). *Poyraz'ın Çığılığı*. Lefkoşa: TipografArt Basım Yayın Ltd.
- Cahit, N. (2001). *Eski Lefkoşa Kahveleri ve Kahve Kültürü*. Girne: Şadi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Cihangir, Y. (2013). Kıbrıs Türk Tiyatro Yazınının İlk Yılları Ve Safa Yahut Netice-i İbtıla. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/4, 441-451, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5002>
- Deliceirmak, O. (1994). *Leylâ ile Köroğlu*. Lefkoşa: Ofset Basil: Sultan Matbaacılık.
- Deliceirmak, O. (1998). *Süleyman Uluçamgil -Bütün Eserleri-*. Lefkoşa: KKTC Millî Eğitim, Kültür Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Demiryürek, M. (2007). *Kıbrıs Türk Basın Tarihinden- İrşad Dergisi*. İstanbul: Deniz Plaza Yayınları.
- Emirzade, S., Güvenir, O., Ulubatlı, L., Yorgancı, İ. ve Koç, H. (2010). *Kıbrıs Hikâyeleri*. İstanbul: Mitos - Boyut Yayınları, Yeni Güven Matbaası.
- Emirzade, S. (2014). *Con Rifat - Belgesel Oyun*. Lefkoşa: Okman Printing Ltd.
- Emirzade, S. (2015). *Çifte Nikâh*. Lefkoşa: Okman Printing Ltd.

- Emirzade, S. (2021). *Uğurlar Olsun Kıbrıs'ın Mavi Pancurlu Eski Hikâyeleri, Yazulsın Dostlukla Yenileri*. Lefkoşa.
- Enginün, İ. (1991). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2001). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2006). Felâket (Nef'i), *Yeni Türk Edebiyatı - Tanzimat'tan Cumhuriyet'e - (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2013). Cumhuriyet Sonrası Türk Şiirinde Kıbrıs ve Kıbrıslı Şairlerin Yeri. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları III - Orhun Yazıtları'ndan Bugünkü Türk Dünyasına*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdentuğ, N. (1971). Kıbrıs ve Türkiye Toplumlarının Kültür Birliği. *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tedkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Ertuğ, M. (1993). *Geleneksel Kıbrıs Türk Tiyatrosu*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları: 31.
- Ertuğ, M. (2007). *Anılar ve Alıntularla Gelenekse Kıbrıs Türk Seyirlik Oyunları*. Lefkoşa: Ertuğ Yayınları.
- Ertuğ, M. (2010). *Kıbrıs Türk Karagöz Oyunları*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği Yayını.
- Ertuğ, M. (2011). *Meddah Aynalı*. Lefkoşa: Deniz Plaza Yayını.
- Ezilmez, H. (2017). Kıbrıs'ta Basılan İlk Türkçe Oyun: Hicrân-ı Ebedî (1895) ve Kıbrıs'ta Geç Tanzimatçı Kuşak. *Suna Atun'a Armağan*, 90-123. Lefkoşa: Kibatek Vakfı Yayınları.
- Ezilmez, H. (2018). Özker Yaşın'ın Zafer ve Bağış Oyununda Kıbrıs'ın Fethi. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 1/2, 49-78.
- Fedai, H. (1993). *Kıbrıslı Âşık Kenzi Divanı III*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fedai, H. (1997). *Kıbrıs Sanayi Mektebi*. Ankara: KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Hassoy Matbaası.
- Fedai, H. (1997) Kıbrıs Yazılı Türk Edebiyatı (Osmanlı Dönemi), *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Batı Trakya ve Kıbrıs Türk Edebiyatı* Cilt 9, 231-241. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fedai, H. (1998). Kıbrıs'ta Namık Kemal Kültü", *Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa: Fen Edebiyat Fakültesi, Yayınları:1.
- Fedai, H. (2000). *Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi-Şiirler* (2. Baskı). Lefkoşa: Eren Yayıncılık.
- Fedai, H. (2002). *Kıbrıs Türk Kültürü Bildiriler I*. Ankara: Özyurt Matbaası.
- Fedai, H. (2003). *Handi Divanı-I*. Gazeller, İstanbul.
- Fedai, H. (2004). *Yâdigâr-ı Muhabbet*. Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.
- Fedai, H. (2005). *Kıbrıs Türk Kültürü Makaleler-I*. Lefkoşa: Samtay Vakfı Yayınları 13.
- Fedai, H. (2006). *Eski Şeyler*. Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.
- Fedai, H ve An, A. (2012). *Örnekleleriyle Kıbrıs Türk Basın Tarihi (1891-1963)*. Lefkoşa: Tipogramart.
- Fedai, H. (2013). *Handi Divanı*. 2. Kitap, Ankara.
- Fedai, H. (2013). Kıbrıs'ta Türk Şiiri. *Kıbrıs ve Balkanlarda Türk Şiiri*. Eskişehir: Eskişehir Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı.
- Fedai, H. (y.t.y). *Dr. Hafız Cemal Lokman Hekim, Anı-Yaşantı*. İstanbul: Çizgi Tanıtım ve Matb. Limited Şti.
- Finn, R. (1984). *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Genç, İ. (2000). Divan Edebiyatında Bir Şiir Adası: Kıbrıs. *III. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi (13-17 Kasım 2000)*, 163-177. Gazimağusa: Eastern Mediterranean University.
- Günay, U. T. (2015). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. *Türklerin Tarihi -Geçmişten Geleceğe-* (5. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hakeri, B. H. (2006). *Gabbarın Ölümü*. Lefkoşa: Hakeri Yayınları.
- Hakeri, B. H. (2006). *Onüçüncü Heykel*. Lefkoşa: Hakeri Yayınları.
- Hakeri, Y. H. (1972). *Solucan*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Hakeri, Y. H. (1974). *Kırık Bir Dal Gibi*. Ankara.
- Hakeri, Y. H. (1978). *Sağır Duvarlar. Kıbrıs*.
- Huyugüzel, Ö. F. (2010). Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırmalarına Genel Bir Bakış. *Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesinin Edebiyata Yansımaları-Bildiriler*, 233-245. Lefkoşa: Ajans Yay. Ltd. KKTC.
- Ilıcak, T. (2004). *Bir Avuç Şiir – Şiirler ve Maniler* (2. Baskı). Melbourne: Venüs Yayınları.
- Ilıcak, T. (2008). *Avustralya'dan Serpintiler -Şiirler Maniler-*. Avustralya-Melbourne: Venüs Yayınları.
- İnehan-Zâde, M. N. T. (2001). Tuhfe-i Nâilî (Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri), (Haz. Cemal KURNAZ-Mustafa TATÇI), C I-II. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- İslamoğlu, M. (1994). *Kıbrıs Türk Kültür ve Sanatı*. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası.
- İslamoğlu, M ve Öznur, Ş. (2010). *Geleneksel Türk ve Rum Dügünleri*. Lefkoşa: Gökada Yayınları.

- Kansu, M. (2011). *Kafes*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Kansu, M. (2012). *Çılgin Bir Dalgıç*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Kansu, M. (2019). *Kesik Yeşil Limonlar İçin Düet / Şiir-Öykü-Deneme*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Kaplan, M. (2000). *Şiir Tahlilleri I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, B. (1994). *Toplu Oyunlar I*. Lefkoşa: Dört Renk Matbaacılık.
- Kara, B. (2008). *Toplu Oyunlar- II*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği Yayını, Ateş Matbaacılık.
- Karakartal, O. (2003). *Türk Edebiyatında İtalya*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Karakartal, O. (2009). Kıbrıs Türk Seyirlik Oyunlarının Tek Kişilik Ordusu: Mehmet Ertuğ. *Güneş Gazetesi*, "Kültür ve Edebiyatımız Köşesi". 23 Şubat 2009.
- Karakartal, O. (2010). *Kıbrıs'ta Türkiye Kültür Adamları ve Eserleri (1873-1974)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Karakartal, O. (2010). Türkiye'de Çıkan Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi Konulu Hamasi Kitaplar Üzerine. *Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesi'nin Edebiyata Yansıması Bildiriler*, (Haz. İsmail Bozkurt-Cemal Bayak). Lefkoşa: Ajans Yayınları.
- Karakartal, O. (2018). Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi'nin Şiirlerinde Akdenizlilik ve Adalı Kimlik. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 2, 25-31. İstanbul: Alemdar Ofset Matbaacılık.
- Kaya, B. A. (2017). Lefkoşa Mevlevihânesi'nin Şair Şeyhlerinden Siyâhi Mustafa Dede. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, I/1, s.15-38.
- Kaytazzâde, M. N. E. (1993). *Rûh-ı Mecrûh-Şiirler*. (Haz: Harid Fedai ve Bekir Azgın). İstanbul: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bozkurt İ. ve Karakartal O. (Haz.). (2019). *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571-2017) - Tarihçe Halk Edebiyatı Osmanlı (Divan Edebiyatı) Dönemi Tiyatro*, (Cilt 1). Ankara: Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını.
- Bozkurt İ. ve Karakartal O. (Haz.). (2019). *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571-2017) – Şiir-1* (Cilt 2). Ankara: Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını.
- Bozkurt İ. ve Karakartal O. (Haz.). (2019). *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571-2017) – Şiir-2*, (Cilt 3). Ankara: Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını.
- Bozkurt İ. ve Karakartal O. (Haz.). (2019). *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571-2017) – Roman*, (Cilt 4). Ankara: Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını.
- Bozkurt İ. ve Karakartal O. (Haz.). *Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571-2017) – Öykü-Anlatı-Anı-Gezi-Deneme*, (Cilt 5). Ankara: Kıbrıs Türk Edebiyatı Araştırma ve Tanıtma Projesi Yayını.
- Konur, İ. (1938). *Kıbrıs Türkleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, Bürhaneddin Matbaası.
- Korkmazel, G. (2013). Sırkıran. İstanbul: YKY.
- Matvejevic, P. (1999). *Akdeniz'in Kitabı*. (Çev: Tolga Esmer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Nesim, A. (1986). *Kıbrıs Türk Edebiyatında Sosyal Konular*. Lefkoşa: Gelişim Ofset.
- Nesim, A. (2012). *Bir Zeytin Ağacının Feryadı*. Lefkoşa: TipogafArt Basım Yayın.
- Nihat, E. (2003). *Müsameretname*. (Haz: Sabahattin Çağın-Fazıl Gökçek). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Onuş, E. (2013). 1958 Tarihli ve Kıbrıs Temalı Türkiye Kitap Neşriyatı Üzerine. (Haz: Kafiye Yinanç-Metin Turan), *Edebiyatta Kıbrıs ve Bahar*, 313-326. Ankara: Başkent Klişe ve Matbaacılık Ltd. Şti.
- Onuş, E. (2015). Kıbrıs'ta Bir Jöntürk: Ahmed Tefik Efendi ve Şiirlerinde II. Meşrutiyet. *Turkish Studies*, 10/8 Spring, 1723-1742.
- Onuş, E. (2017). Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesinin Edebiyata Yansıyan Sembolleri. *Turnalar*, S.67. Ankara: Başkent Klişe Matbaacılık.
- Öksüzoğlu, O. (1980). *Kurtuluş Savaşımızdan Şiirler*. Lefkoşa: Gıda Sen Matbaası.
- Özkan, Ö. (2004). "Handî" mad. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, (Cilt IV). Ankara: AKM Yay.
- Öznur, Ş. (2003). *Kıbrıs Türk Yazınının İlk Kadın Şairlerinden Urkiye Mine Balman*. Lefkoşa: Gökada Yayınları.
- Öztiğin, T. (2017). *Toplu Oyunları I*. Lefkoşa: TipogafArt Basım Yayın.
- Sefercioğlu, M. N. (2011). Kaytazzâde Nâzım'ın Rûh-ı Mecrûh'unda Mevlâna ve Mevlevilik. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, 177-188.
- Serdar, G. (1993). *Kıbrıs Türk Edebiyatında Kaynak Eserler*. KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Yorum Matbaası.
- Sevem, F. (2016). *Bir Tutam Oyun*. Ankara: Kendi Yayını.
- Şaturoğlu, A. (2018). *Sosyoloji ve Edebiyat. Edebiyat ve Sosyoloji-Sosyoloji Seminerleri I*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Şen, C. (2016). *Kıbrıslı Şehit Şair Süleyman Uluçamgil*. İstanbul: Kesit Yayınları.

- Şimşek, S. (2014). *Dünden Bugüne Girit'te Türk Tasavvuf Kültürü*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Tamçelik, S. ve Kasapoğlu, M. K. (2016). *Kıbrıs'ta Mizah Gazetesi Akbaba (Günümüz Türkçesine Aktarılması ve Değerlendirilmesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Taşer, E. (1963). *Aşk Kervanları*. Lefkoşa: Kervan Yayınları.
- Taşer, E. (1965). *Piç Evren*. Lefkoşa: Halkın Sesi Matbaası.
- Taşer, E. (2000). *Kervan Yürüyor*. Lefkoşa: Sultan Ofset Matbaası.
- Hakan Y. (Haz.). (2014). *Tiyatro Oyun Dizisi-2*. Gazimağusa: Başbakanlık Yardımcılığı Ekonomi Turizm Kültür ve Spor Bakanlığı Kıbrıs Türk Devlet Tiyatroları Yayını, Keleş Matbaası.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. (1977). "Âsım" mad., (Cilt 1), 178, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hakan Y. (Haz.). (2013). *I. Üner Ulutuğ Oyun Yazma Yarışması 2012 - Tiyatro Oyun Dizisi 1*. Gazimağusa: Turizm Çevre ve Kültür Bakanlığı Kıbrıs Türk Devlet Tiyatroları Yayını, Keleş Matbaası.
- Yaşın, Ö. (1957). *Namık Kemâl Kıbrıs'ta*. Lefkoşa: Çardak Yayınları: 8.
- Yaşın, Ö. (1976). *Girne'den Yol Bağladık*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Yaşın, M. (1994). *Kıbrıslı Türk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: YKY.
- Yaşın, M. (2018). *Kozmopoetika*. İstanbul: Yitik Ülke Yayınları.
- Yıldız, S. (2002). Kıbrıs Türk Edebiyatı Kavramından Ne Anlamalıyız? *Tohum Dergisi*, Sayı:6, 9-11.
- Yıldız, S. (2010). Süleyman Uluçamgil'in Şiirlerinde Kıbrıs Milli Mücadelesi. (Haz. İsmail Bozkurt-Cemal Bayak), *Kıbrıs Türk Varoluş Mücadelesinin Edebiyata Yansımaları Sempozyumu Bildirileri 14-15 Mayıs 2009 içinde* (247-264). Lefkoşa: Ajans Yay.
- Yılmaz, Z. ve Okumuş, R. (1992). *Kıbrıs Türk Şiiri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Yozcu, H. (2013). *Sevgili Amcam - Türksoy 20.Yıl Tiyatro Almanığı*. (Haz. Elçin Gafarlı). Ankara: Kenar Platform Matbaacılık.
- Yozcu, H. (2020). *Gecenin Karanlığında Üşümek- Öyküler*. Gazimağusa: Keleş Matbaası.
- Gazeteler:
- Ahmed Tevfik Efendi, "Başlıksız Şiir", *Kokonoz*, S.11, 16 Nisan 1313/28 Nisan 1897.
- Ahmed Tevfik Efendi, "Hürriyet Şarkısı", *Mir'ât-ı Zamân*, S.311, 6 Zilkade 1326/30 Teşrin-i Sâni 1908.
- "Tiyatro- Vatan yahut Silistre", *Sünûhat*, Nr. 98, 22 Teşrin-i Evvel 1908, s.1-2.
- Gürtunca, Mehmet Faruk. *Halkın Sesi*, Lefkoşa 25 Haziran 1975, s.2
- Karakartal, Oğuz. (2018). "Özker Yaşın ve Kıbrıs'ta Bayrak üzerine". Erişim Tarihi: 19.05.2020. <https://www.kibrisgazetesi.com/ozker-yasin-ve-kibris-ta-bayrak-uzerine-makale,4163.html>

Pınarbaşı Camii, Kaynak: Ulvi Keser

KIBRIS TÜRK TOPLUMUNDA DİN VE KIBRIS TÜRKÜ'NÜN İNANÇ DÜNYASI

İsmail GÜLEÇ* ve **Nazım BERATLI****

ÖZET

1571'de Ada'nın tamamıyla Türklerin eline geçmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Kıbrıs, çokdilli ve çokkültürlü bir toplum olarak asırlar boyunca varlığını sürdürmüştür. Ada fethedildikten sonra Ada'nın güvenliği için kalan askerler, yönetimi için gönderilen bürokratların yanı sıra Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden gönderilen köylüler ve küçük esnaf, Kıbrıs Türkü'nün nüvesini oluşturur. Zaman içinde kurulan eğitim kurumları ve tekkeler ile halkın dinî bilgisi ve ihtiyaçları karşılanmış ve sosyal hayat diğer şehirlerde olduğu gibi devam etmiştir.

Bu çalışmada fetihle birlikte Kıbrıs'a yerleşen Türklerin inanç dünyası ele alınmaktadır. Kıbrıs Türkü'nün inanç dünyasının dayandığı temellere işaret edilmiş ve Kıbrıs Türkü'nün dinî hayatı konusunda tarih boyunca görülen gelişim ve değişim süreçleriyle birlikte izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kıbrıs, Türkler, inanç, ulema, yaturlar, dede/baba kültürü*

* Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. e-posta: ismail.gulec@medeniyet.edu.tr

** Doç. Dr. Kıbrıs Yakın Doğu Üniversitesi, Dış Hekimliği Fakültesi. e-posta: nazim.beratli@neu.edu.tr

GİRİŞ

Kıbrıs'ın semavi dinlerle tanışması Yahudilerin Mısır'dan sürgün edilip Kudüs'te kendi krallıklarını kurdukları döneme kadar gider. Romalıların baskısından kaçan kimi Yahudiler, Kıbrıs'a gelmişler ve burada bir şehir kuracak kadar çoğalmışlardır.

Yahudilerle aynı kaderi onlardan asırlarca sonra paylaşan Hristiyanlar da Kıbrıs'ı sığınacak bir liman olarak görmüşler, ancak bu sefer kovalananlar kovalayan olmuşlardır. Romalıların yerini fanatik Yahudi grupları almıştır. Kıbrıs'ta da boş durmayan Yahudiler, aslen bir Kıbrıs Yahudisi olan havarilerden Barnabas'ı ve ona tabi olanları takip etmişler ve şehit etmişlerdir. Günümüze kadar ulaşan Barnabas'ın mezarı, Yahudilerin bu baskısının şahidi olarak durmaktadır.

Arap yarımadasının kuzeyinin tamamen Müslümanlara geçmesiyle birlikte bu sefer kimi Hristiyanlar Ada'ya göç ederek Ada'nın Hristiyanlık için önemli merkezlerden biri olmasını sağlamıştır. Hristiyanlığın doğduğu topraklara yakın olması ve başta Barnabas ve Pavlus gibi erken dönem Hristiyan azizlerinin durağı olan Kıbrıs, Hristiyanlık tarihi için önemini tarih boyunca sürdürmüştür.

Kıbrıs, sığınacak bir liman olmaya tarih boyunca devam etti. Bu sefer de Haçlı Katoliklerin baskısından kaçan Ürdün-Suriye havzasındaki muhtelif Doğulu Hristiyan mezheplerine mensup Hristiyanlar için sığınak oldu. Bunun yanında Lusignanlar, kendi mezheplerinden olan Katolik Arapları, yerli Ortodoks halka karşı güçlenmek için Ada'ya getirdiler.¹

Adada, Latinler, yani Katoliklerin hâkim olduğu dönemlerde Ortodoks Hristiyanlar sadece hizmet etmekle görevlendirilmiş, önemli mevkilere gelmesine izin verilmemiştir. Venediklilerin yönetimi bu baskıyı daha da artırdı. Türklerin Ada'yı fethetmesi, Katolik olmayan Hristiyanlar için adeta kurtuluş olmuştur.

Adanın İslamiyetle tanışması Türklerin fethinden çok önceki asırlara dayanır. Müslümanlar ile Bizans arasında mücadele alanı hâline gelen Kıbrıs, ilk defa Hz. Osman döneminde fethedilmek istendi. 648-649'da düzenlenen ilk Kıbrıs seferine birçok sahabe katılmıştı. Ubâde b. Sâmî ile hanımı Hz. Peygamber'in uzaktan teyzesi olan Ümmü Harâm bunların arasında en bilineni idi. Kıbrıs Türkü'nün Hala Sultan adını verdiği Ümmü Haram, İslamiyet'in Kıbrıs'taki nişanı oldu. Ümmü Haram'ın atından düşerek şehit olması ve şehit olduğu yere defnedilmesi, Kıbrıs'ta İslam adına vurulan ilk damga idi. Bu damga o tarihten bu yana Kıbrıs'ta İslam'ın sembolü, Müslümanların da zor zamanlarında sığındıkları ilticagâhı olmuştur.

Daha sonraki yıllarda Emeviler ve Abbasiler döneminde Kıbrıs'a birçok akın düzenlenmiş ancak bu akınlar sonucu Müslümanlar Ada'ya yerleşmeyip vergi almakla yetinmişlerdir (Demirkent, 2002).

Kıbrıs valisinin Bizans imparatoruna isyan ederek bağımsızlığını ilan etmesi sonucu Kıbrıs, 1185'te Bizans hâkimiyetinden çıktı. Bu, Kıbrıs'ın diğer egemen güçler için kolay lokma hâline gelmesine neden olacaktı. Valinin hâkimiyeti, altı sene sonra III. Haçlı Seferi'ne katılan İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard'ın Ada'ya gelişine kadar sürdü (Mayıs 1191). Richard, Ada'yı Templier şövalyelerine sattı; ancak şövalyelerin Ada'ya hâkim olamaması üzerine Richard, şövalyelerin Ada'yı Kudüs Kralı Guy de Lusignan'a satmasına izin verdi ve böylece Ada tarihini etkileyen ve kalıcı bir damga vuran Lusignanlar dönemi başladı (Demirkent, 2012). Kısa süre hüküm süren Kudüs krallığının yeni merkezi olan Kıbrıs, Lusignanlar döneminde mimari ve sosyal yaşam bakımından en canlı dönemlerinden birini yaşadı.

Kıbrıs'ın, Haçlıların yeni karargâhı olması Avrupa'daki dinî hareketlerin Ada'ya taşınmasına neden oldu. Başta şövalye tarikatları olmak üzere önemli Hristiyan tarikatları Ada'ya gelip kiliselerini kurdular. Haçlı seferi üst başlığı altında bir araya gelen Hristiyan tarikatlar ve mezhepler Kıbrıs'ta bir arada yaşamaya başladılar. Lusignanlar döneminde sadece Avrupa'daki dinî akımlar değil, mimari ve sanat akımları da Ada'ya taşındı. Ancak bu akımların Kıbrıs'ın geneline yayıldığını söylemek pek mümkün değildir.

Adayı fethetme gelen ilk Türk devleti Memlûklüler idi. 1426'da Ada'ya gelen Memlûklüler, vergi karşılığında kralı serbest bıraktı. Memlûklüler bu seferle aynı zamanda Ada'nın iç işlerine de müdahale etme imkânı buldu ve Ada'ya sayıları az da olsa Müslüman yerleştirdi. Kıbrıs'taki iç karışıklıktan istifade eden

¹ Kıbrıs'ta Katolik Arapların soyundan gelenlerin bugün konuştuğu dile Kıbrıs Arapçası denilmektedir ve bu Katolik Araplar, dünyada Aramca konuşan son topluluklardır.

Venedikliler, 1489 yılında Ada'nın güvenliğini sağlamak bahanesiyle yönetimi ele geçirdi. Böylece 82 yıl sürecek Venedik dönemi başladı.

Venedikliler, Ada halkına karşı pek hoşgörülü davranmadı ve halkın tepkisini çekti. Katolikler dışındaki Hristiyan mezheplerine değer vermeyen Venedikliler döneminde başta Ermeniler ve Rumlar olmak üzere, kendilerinden olmayanlara karşı sert davrandılar. Bu durum Osmanlıların Ada'yı fethini kolaylaştıran bir etken oldu ve yerli halkın Osmanlılara yardım etmesine vesile oldu. Nitekim Ada, Türkler tarafından fethedilince Katolikler dışındaki tüm tarikatlar ve mezhepler rahata kavuştu, adeta bayram ettiler.

18.1. OSMANLILAR DÖNEMİ 1571-1878

Venedik'in Kıbrıs'taki hâkimiyeti kargaşa içinde sürdü. Venedik, Memlûklülere ödediği haracı 1517'den sonra Osmanlı sultanına ödemeye başladı. Ağır vergi yükü altında ezilen halk 1562'de Venedik idaresine karşı ayaklandı. Kıbrıs asileri de Osmanlılarla yakın temas kurmuşlardı. Venedik idaresi boyunca Kıbrıs'ı tehdit eden Osmanlıların baskısı 1546'dan sonra daha da arttı ve nihayet II. Selim zamanında 1571'de Ada fethedildi. 7 Mart 1573 tarihli Osmanlı-Venedik Antlaşması ile Ada tamamıyla Osmanlı hâkimiyeti altına geçti. Böylece Doğu Akdeniz'de Osmanlı egemenliği sağlanmış oldu (Demir-kent, 2012).

Venediklilerin zulmü altında inleyen yerel halk, Osmanlıların gelişine çok sevinmişler, Osmanlı ordusunu desteklemişlerdi. Çünkü Osmanlılar feodal sistemi kaldırıp halkı kölelikten kurtarmış ve toprak sahibi olmasını sağlamıştı. Ayrıca Türkler, fethettikleri diğer bölgelerde olduğu gibi Kıbrıs'ta da kimsenin dinine karışmadı ve inandıkları gibi yaşamalarına izin verdi. Katoliklerin kapattığı kiliseler yeniden açıldı.

Adanın yeni efendisi olan Türkler, Ada halkını yönetimin bir parçası yaptı. Rumlara ve Ermenilere yasal statü vererek muhatap kabul etmesi Ada'da toplumsal uzlaşmanın sağlanmasına yardımcı oldu. Rumlar sorunlarını kilise mahkemelerinde çözmeye hakları olduğu halde sık sık kadiya başvurmuşlar, çözümü Osmanlı adaletinde aramışlardır.

Osmanlıların, Ortodoks Rum yerlilere toprak sahibi olma imkânı vermesiyle Hristiyan ahali zenginleşti, ticaret gelişti, şehirler büyüdü. Şehrin sosyal ve ticari hayatı ile birlikte dinî yaşam da gelişti ve görünür oldu.

Kıbrıs'ta Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında komşuluk ilişkileri de samimi ve dostane oldu. Avrupa şehirlerinde görülen dinî grupların tamamen ayrı mahallelerde oturduğu gettolar, Türklerin yönetimi altındaki Kıbrıs'ta hiçbir zaman olmadı. XVIII. yüzyıl başlarında Lefkoşa'nın otuz bir mahallesinden bir tanesi dışında hepsi karma mahallelere dönüşmüştü. Hristiyanlar ve Müslümanlar hiçbir sınırlama olmaksızın birbirlerine ev, arsa ve arazi alıp satabildiler. Müslüman ve Hristiyan esnaf ve zanaatkar yan yana veya ortak ticaret yaptı. Birbirine dükkân alıp sattılar, usta-çırak oldular.

18.2. ADANIN YENİ SAKİNİ OLARAK TÜRKLER

Türkler Ada'da hâkimiyeti sağladıktan sonra düzeni kurmaya başladılar. Ada'daki ilk Türk nüfus, fetihden sonra güvenliği sağlamak için Ada'da kalan yeniçeriler oldu. Aynı zamanda Bektaşî olan yeniçerileri, Ada'daki inanç ve dinî hayatı şekillendiren bir etken olarak değerlendirebiliriz. Ada'daki şehit türbeleri halk inancını besledi.

Ada'ya yerleşen ikinci grup nüfusu, idareci ve bürokrat olarak gönderilen okumuş-yazmış memurlar ve aileleri oluşturdu. Bu kesim, Kıbrıs'ta İslamiyet'in şehirde yaşanan uygulamalarını takip etti ve kitabi dinin temsilcisi oldular. Başta medreseler ve Mevlevihane olmak üzere yeni inşa edilen ve kurulan mektep ve tekkeler, kitabi dinî yaşantıyı besledi. Ramazan, bayram, kutsal gün ve geceler, çarşı-pazar ve sosyal hayat bakımından Lefkoşa, Bursa ve İstanbul'dan farklı değildi.

Osmanlılar döneminde Ada'nın iskânı, Anadolu'dan özellikle Torosların her iki eteğinde yaşayan Türkmen boyları ile sağlandı. Türk nüfusun gayrimüslim nüfusa oranını dengelemek için iskânlar, fetih sonrası yıllarda da devam etti. Kıbrıs Türkü'nün inanç dünyasının temelini oluşturan iki önemli kaynaktan biri de özellikle Kuzey Akdeniz bölgesinden gelen yörükler ve onların inançları idi.

Osmanlı iskân politikaları gereği Ada'ya gönderilen Türkler iki farklı sosyoekonomik yapıdan oluşuyordu. Biri çiftçilik ve hayvancılıkla geçinen köylüler, diğeri de küçük esnaf ve zanaatkarlar idi. Asker, köylü ve esnaf aynı zamanda Bektaşilik, Alevilik ve Ahilik demek idi. Dolayısıyla Anadolu'da gelişen ve süregelen dinî inanç ve yaşantı Kıbrıs'ta da devam etti.

Kıbrıs'ta dinî yaşantıyı etkileyen bir diğeri unsur Ada'ya sürgün gönderilen mutasavvıflar oldu. Kutup Osman olarak bilinen Osman Fazlı-i İlâhî, Mustafa Resmî Efendi gibi devirlerinin büyük mutasavvıfları, sürgün edildikleri Kıbrıs'ta vefat edip defnedildiler. Kara Bostan Çelebi (1691-1695) gibi hakkında yolsuzluk iddiaları çıkması üzerine Kıbrıs'a sürülen şeyh efendiler de vardı. (Sakıp Dede 1866: I/183-192) Dervişler, Kıbrıs'ta vefat eden şeyhlerin kabirlerini zaman içinde türbeye ve tekkeye dönüştürdü. Bu tekkeler, Kıbrıs Türkünün dinî hayatını besleyen bir diğeri unsur oldu.

18.3. İNGİLİZ DÖNEMİ

Ada, 1878 yılına kadar Türkler tarafından idare edildi. İngilizler, Osmanlılarla yaptıkları anlaşmaya göre Ruslara karşı Osmanlılara yardım etme karşılığında Ada'da asker bulundurma hakkını elde etti. İngilizler için Kıbrıs, Mısır ve Hindistan yolunu muhafaza etmek için çok önemliydi. Osmanlıların zayıflamasından istifade eden İngilizler, Ada'nın hâkimiyetini ele geçirdi. İngilizler, 1. Dünya Savaşı sırasında Ada'yı ilhak etti. Lozan Anlaşması'yla da Ada, 1923 yılında resmen İngiltere'ye bırakıldı.

İngilizler, Ada Müslümanlarının dinî hayatını etkileyecek çok etkili adımlar attı. Osmanlı'dan tevarüs eden eğitim kurumlarını kaldırdılar ve sistemi değiştirip kendi sistemlerini kurdular. Medrese ve sıbyan mekteplerini bir vesile ile ya doğrudan kapattılar ya da öğrenci bulamayacak duruma getirip kendiliğinden kapanmasını sağladılar. Evkafçılarla verdikleri mücadeleden galip çıkan Yenilikçiler İngilizlerin bu politikasını benimsediler ve eğitim sisteminin değişmesine gönüllü olarak yardımcı oldular. İngilizlerin idareyi bırakmasından sonra iki toplum arasında çıkan çatışmalar sonucu önceliğin güvenliğe kayması ve idareyi alan yenilikçilerin medrese ve tekke konusunda hassas olmamaları, Ada'da bulunan 24 medreseden Mağusa'daki medrese hariç diğerlerinin ortadan kalkmasına neden oldu.

İngiliz idaresinin Ada'ya gelişinden sonra Türk mahallesinde açılan okulların başına getirilen, J. Spencer bir Protestan papazdı. Rum-Türk öğrencilerin devam ettiği American Academy Larnaka ve American Academy for Girls'ün her ikisi de Presbiterian misyonerleri tarafından açıldı. Ayrıca, 1932-1933 yılından itibaren uygulamaya konulan Rum-Türk bütün okullardaki öğretmenlerin İngilizce bilme zorunluluğu sonrasında, Ada genelinde İngiliz dili ve kültürünün yaygınlaştırılması konusundaki uygulamalar Türkleri önemli ölçüde etkiledi.

Ortodoks kilisesi tarzında kurumsal bir örgütlenmesi olmayan Türk toplumunda, müftülüğün de iyice zayıflamasıyla dinî eğitim kamusal alandan çekilmiştir. Yüzyıllardır devam eden bu yapı bozulunca Türkler, kültürel açıdan Rumlara oranla daha savunmasız hale gelmişlerdir.

Genel Türk dünyası açısından bilinen ilk Kıbrıslı Türk yazar, Lefkoşalı Müsevitzade Ahmet Raik Efendi'dir. Kendisi bir ulema ailesinin hafız oğlu olmakla beraber Türk ulusçuluğu fikrini ortaya atıp ümmet fikrine ilk karşı çıkanlardandır (Füyuzat Dergisi Koleksiyonu). Buna rağmen, genel basında ilk defa boy gösterdiği Kahire'de yayınlanan "Türk Gazetesi"nin² 5 Mayıs 1904 tarihli ve 27 numaralı sayısındaki ilk yazısı, İslamiyet hakkındadır (Çağlar, 2006: 27). Yazar, söz konusu makalesinde (Hali Hazırdaki İslamiyet), o çağda inançlarda yaşayan ve aslında İslamiyet'e ait olmayan tütsü, çaput bağlama, mum yakma v.b. gelenekleri ele almaktadır. Düşün dünyasına çıkışı, inançla ilgili bir tartışma dolayısıyla.

Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı yıllarında dahi, Ada'daki milliyetçi propagandanın esas itibarıyla camilerde, Cuma namazı sonrasında milliyetçi aydınların yaptıkları konuşmalarla sürdürüldüğünü öğrenmekteyiz (Fedai, 1986: 230).

Yalnız bu cami cemaatleri arasında başka yerlerde görülmeyen bazı tartışmalar yaşanmaktadır. Fadıl Niyazi Korkut'tan öğrendiğimize göre, daha 1878 yılı Ramazan ayında, Lefkoşa Selimiye Camii baş imamının bir öğle namazı sonrası verdiği vaazda "Müftü müçtehid olmalıdır" cümlesine karşılık müftü,

2 Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset*'i de bu dergide yayınlanmıştır.

ikinci namazı öncesinde “Neuzubillah... Bunun arkasında namaz kılınmaz, atın bunu mihraptan” şeklinde çağrıda bulunmuş ve bunun üzerine camii içinde arbeye çıkmıştır. Korkut'un “tasavvufi inançları vardı” dediği imam, namaz kıldırma devam etmiştir (Korkut, 2000: 23).

Ünlü Kıbrıslı sosyolog Niyazi Berkes de *Unutulan Yıllar* adlı eserinde, annesinin beş vakit namazında bir Mevlevi olduğunu, babasının ise hiç ifade etmemekle birlikte Bektaşî olduğunu ifade eder. Halası, eşi Ayasofya'da imam (!) olduğu için namazı kılar, ama namazdan sonra da “Bunu da başımıza kim belâ etti?” diye söylenir, eşinin imamlığından nefret edermiş (Berkes, 1997: 30-31).

Toplumun bir inanç dünyası üzerinden şekillenmekte olduğuna kuşku yok; ama inancın bir heterodoksi gösterdiği de göze çarpar. Bunun sırrı ilk ağızda akla gelebileceği gibi Hristiyan komşuluğu değildir; zira o komşuluk Anadolu'da da aynen yaşanmaktaydı.

Bilinmektedir ki Kıbrıs Adası'na iskân edilen nüfus, özellikle Karaman Beyliği'nden ele geçirilen kabalardan aktarılmıştır (Beratlı, 1995: 40). Osmanlı İmparatorluğu'na katılılı henüz yüz yıl geçmemiş bu yörenin Toros yamaçlarından gelen yörük obaları, deyim yerinde ise kitabî İslam'ı öğrenmeden Ada'ya gönderilmiş ve Ada'da izole bir yaşam sürmekte idiler. 1878 İngiliz nüfus sayımı da ortaya koymaktadır ki Ada Türklerinin en az yüzde yetmiş beşinin kökeni, köylerde izole yaşayan o eski yörük obalarıdır (Beratlı, 1995: 39). Dolayısıyla, inanç dünyasında, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ahmet Raik Efendi'nin de şikâyet ettiği heterodoksinin nedeni, Anadolu sonrası değil; Anadolu öncesine kadar gider.

18.4. ULEMANIN SİYASİ OYUNLARA ALET OLMASI

Adada geçen 350 yılı aşkın bir zaman diliminde, okullar ve medreselerde sadece dinî eğitim yapıldığı için, Kıbrıs'ta İslami yaşam biçimi, ibadet ve Kur'an-ı Kerim hafızlığı hiç de etkisiz değildi. Özellikle üst sınıflarda ulema, eğitimini İstanbul medreselerinde ve hatta Ezher'de tamamlamaktaydı (Ahmet Cavid, 2002: 103-303).

1878'de Osmanlı İmparatorluğu bu fikir ve inanç dünyasını, Britanya İmparatorluğu'na bırakıp çekilirken yapılan anlaşmalarda Ada'daki Müslüman ahalinin şer'i hukuka göre yönetileceğini de vazetmişti. Bu amaçla Ada'da üçlü bir yönetim kuruldu. Her üçü de Şeyhülislamlık tarafından atanacak olan, müftü, kadı ve evkafın Müslüman murahhası idi. Osmanlı giderken Evkaf'ın başında bulunan Sadık Efendi, müftü de Ahmet Asım Efendi idi. 1903 yılının son aylarında Sadık Efendi vefat eder. Bunun üzerine kadı ve sonradan müftü de olacak olan Kavanin Meclisi üyesi Mehmet Ziyai Efendi arasında toplum liderliğini elde etmek için amansız bir mücadele başlar. Bab-ı Maşihat'a gönderilen arz-ı mazharlar birbirini kovalar. Ve sonunda Musa İrfan Efendi, şeyhülislamın atadığı son murahhas olarak 26 Şubat 1904 günü Evkaf'ın başına geçer. Kendisi Hacı Hafız Ziyaettin Efendi'nin desteğini kazanmıştır (Beratlı, 1999: 35-39).

Öte yandan Kadı Mehmet Vecih Efendi ünlü bir Nakşidir. İstanbul'a yazdığı yazılarda, Ada'daki 25 bin tarikat kardeşinin desteğine sahip olmakla övünmektedir; ama karşıt grup, yaptığı zikir toplanmalarını, İstanbul'a Jöntürk toplantısı, İngiliz yönetimine de Osmanlı toplantısı diye jurnalleyince, akli dengesini yitirir ve İstanbul'a çağrılır.

Kadıyı aradan çıkaran Evkaf Murahhası ile Hacı Hafız Ziyaettin Efendi, bu defa da birbirlerine düşerler. İkisi de Ada'da güç kazanmanın yolunun İngiliz'e biat etmekten geçtiğine inanmaktadırlar. Sonunda, 1909 yılında beş kişinin Bab-ı Maşihat'a telgrafla gönderdikleri ortak bir arz-ı mazhar yüzünden, görevdeki müftü Hacı Ali Efendi azledilir, yerine Hacı Hafız müftülük makamına nasbedilir (An, 2002: 103).

Bundan sonrası yirmi yıldan uzun süren müftülük makamı süresince, Hacı Hafız Ziyaettin Efendi'nin İngiliz'e biat ederek topluma egemen olma savaşıdır. Niyazi Berkes, “sevilen biri değildi” der (1997: 28). Osman Cemal Efendi de daha 1911'de “Kıbrıs Müslümanlarının da felâket ve perişaniyeti, hukuk-ı milliyemizin ziyânına, evsaf ve şerâit-i lâzimeyi hâiz bulunmadıklarından, başlıca ulemâmız sebep olmuştur.” diye yazmaktadır (Müsevvitza, 1997; Fedai, 1997: 39).

28 Ekim 1914 günü bilindiği gibi Yavuz ve Midilli zırhlıları Karadeniz'e çıkıp, Rus limanlarını bombalar. 2 Kasım günü, Müftü, Kadı ve Evkaf Murahhası İngiliz makamlarına başvurarak, Ada'nın İngiltere tarafından ilhak edilmesini talep ederler. İngiltere 4 Kasım günü Osmanlı'ya savaş ilan eder ve 14

Fotoğraf 18.1. Kıbrıs'tan göç eden Vahdetî 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra idam edilmiştir. Kaynak: Nazım Beratlı

Kasım günü de bir Kraliyet Emirnamesi ile Ada'yı ilhak ettiğini duyurur. İngiliz yönetici Sir Harry Luke, o gece müftünün evindeki bir nişan töreninde toplu halde bulunan Kıbrıs Müslüman "ileri gelenlerine" bunu duyurduğunda, "bu beklenen karar karşısında, saygı duyulduğunu" anlatır (Luke, 1965: 88).

10 Mart 1925 günü, Britanya Kralı V. George, bir Kraliyet Emirnamesi yayınlayarak, Kıbrıs Ada'sının artık bir Taç Kolonisi olduğunu ilan eder. Aynı zamanda Kavanin Meclisi'nin bir üyesi olan Evkaf Murahhası Musa İrfan da mecliste bir konuşma yaparak, "İngilizler tarafından yönetilmekten sevinç duyduğumuzu" ilan eder (Beratlı, 1999: 66). Ağustos 1925'te de aniden ölüverir. Müftü Hacı Hafız Ziyaettin Efendi'ye gün doğar! Kardeşinin oğlu Mehmet Münir Efendi'yi de Evkaf Murahhaslığına getiren Ziyaettin Efendi'nin marifetleri saymakla bitmez. Örneğin banka kurup, yönetimine geçer, faizcilik yapar! İki oğlunu İngiliz yönetiminde yargıç ve polis komutanı tayin ettirtir v.s. Kardeşinin oğlu ve damadı Mehmet Münir'i Evkaf Murahhası tayin ettirir. Ama asıl önemli vukuatı, 1. Dünya Savaşı başlarken, İngiliz yönetimine biat ederek, Ada'nın İngiltere'ye ilhakını talep etmesidir (Gazioğlu, 1996: 131). Böylece 1910'lu yıllarda Kıbrıs'ta görev yapmış Müçteba Öktem'in altmış yıl sonra, Osmanlı sonrası erken zamanın üst düzey toplumsal düşünce dünyasını anlatırken, "İngilizciler (Evkaf), Müftücüler, (Güya Padişahçı) ve Milliyetçiler (Söz Gazetesi çevresi)" tanımında kullandığı "güya" sıfatı da yerini bulur. Artık sadece Sömürge işbirlikçileri ile milliyetçiler vardır.

Tam da aynı çağda, yalnız Kıbrıs tarihi için değil, İstanbul'da genel Türk tarihi için de önemli bir rol oynayan Kıbrıslı bir Nakşibendi dervişinden Derviş Vahdetî'den de söz etmezsek konu eksik kalır. Vahdetî, Ada'dan göç etmiş ve 31 Mart Ayaklanması'nın elebaşısı olarak, 19 Temmuz 1909 tarihinde Ayasofya Meydanı'nda asılarak idam edilmiştir. Gençliğinde Ada'da iken Jöntürk olarak bilindiği, sürgüne gönderildiği Diyarbakır'da ise günlerini Ziya Gökalp çevresinde geçirdiği bugün artık bir sır değil. Ömrünün son aylarında yazdığı yazılar hayatına mâl olmuştur (Kurşun ve Kahraman).

Bu süreç, 1929'da Müftü'nün kendi önerisi ile bir İngiliz Kraliyet Emirnamesi yayınlanıp, Müftülük'ün Fetva Eminliği adı altında Evkaf Murahhası'na bağlı bir memuriyete dönüştürülmesi, Kadılık'ın ise ilga edilerek, yetkilerinin de kazalardaki Şeriye Hâkimleri'ne bırakılması ile son bulur. 1930'da müftünün marifeti ile bütün din adamlarının imzalayıp, sömürge yönetimine verdikleri bir dilekçe ile artık Sir ünvanı da olan Evkaf Murahhası (Ziyai Efendi'nin kardeşinin oğlu ve damadı) Sir Mehmet Münir'in, Kıbrıs Müslümanlarının "Efendisi" olduğunu ilan etmeleri, ipleri koparır. Ertesi yıl, medreselere öğrenci bulunamaz (Beratlı, 1999: 124). Dünya savaşı esnasında bile milliyetçi propagandanın asıl merkezi olan

camilerde (Fedai, 1986: 230) cemaatler, artık Cuma dahil, birkaç yaşlı insandan ibaret bir topluluk hâline döner.

18.5. MÜSLÜMANLAR VEKİLİ

1931 yılında Ada Rumları, İngiltere'ye karşı bir isyan çıkarırlar. İsyân sonrasında, bütün Kıbrıs halklarının her türlü siyasi faaliyetleri yasaklanır. Bu süreç devam ederken, bir Kıbrıslı Türk aydın ortaya çıkar ve ev ev dolaşarak, imza toplayıp kendi kendini "Kıbrıs Müslümanlar Vekili" diye ilan eder. Halkın "feylesof" diye hitap ettiği Necmi Sağıp Bodamyalızade, Kur'an-ı Kerim'i manzum olarak İngilizce'ye çevirmiş bir tefsircidir. Özellikle George Bernard Shaw'un kendisine gönderdikleri övgü dolu mektupları yayınlamaktadır. Bernard Shaw'un "Senin için meydan açıktır, arş ileri, Allahu Ekber" diye biten mektubu gerçekten de övünülmeyecek gibi değildir (An, 2002: 456). O yıllarda politik bakımdan lidersiz kalmış toplumu, "Müslümanlar Vekili" unvanını taşıyan, Kur'an-ı Kerim müfessiri bir aydın olan Feylesof temsil etmiştir. Ulema, zaten kendi kendini feshettirmiş, milliyetçi aydınlar da "Anti British" diye kodlandıklarından, henüz güçlü değillerdir.

Fotoğraf 18.2. Müslümanların vekili Necmi Sağıp Bodamyalızade, Kaynak: Nazım Beratlı

18.6. SİYASET YAPAN ULEMA

Bütün bu süreçte, Müftü Hafız Ziyaettin Efendi'nin şahsında, dini görevlerinden çok, siyasi faaliyetle meşgul bir din adamları çevresi ile karşılaşmaktayız. Doğal olarak ve her siyasi faaliyette olduğu gibi, karşıtlarının yaptığı eleştiriler, sadece onları değil, temsil etmekle asıl görevli oldukları inanç dünyasını da zedelemiş, zayıflatmıştır.

Elbette buna da en büyük katkıyı, sömürge yönetiminin millî kimlik geliştirme endişesi ile dinî kimliği abartan yaklaşımları katkıda bulunmuştur. Evkaf Murahhası Sir Münir'in sonuna kadar başında fes ile dolaşması, Lefkoşa İdadisi'nin adının Kıbrıs İslam Lisesi'ne çevrilerek, başına da Çanakkale'de yaralandığından ve Ermeni eşinden dolayı Türkiye düşmanı İngiliz bir müdürün getirilmiş olması ve sebep olduğu olaylar, Yüzellilikler'den İngiliz Muhipleri Cemiyeti başkanı ünlü Sait Molla, Sabri Hoca ve Rıza Tevfik'in Kıbrıs'a iskân edilmeleri ve Türkiye karşıtı faaliyetlerini burada da sürdürmeleri (Gazioğlu, 1996: 226-227) ve Sait Molla'nın Ankara hükümeti aleyhtarı faaliyetlerine basında cevap veren Cingizzade Con Rifat'ın İngiliz yönetimince iki defa hapse gönderilmiş olması, Osmanlı'ya ihanet etmiş olan Hicaz Kralı Hüseyin'in de Kıbrıs'a iskân edilmiş olması, Selimiye Camii'nde bir Cuma namazı esnasında, vaazında Ankara hükümeti hakkında kötü şeyler söyleyen Sabri Hoca'nın, lise öğrencileri tarafından kürsüden indirilip cami ortasında dövülmesi... (Birinci, 1986: 36; Beratlı, 1999: 81) gibi olaylar, halk nazarında Evkaf Murahhası/Müftü çizgisinin ve ilmiye sınıfının sömürge işbirlikçisi olduğu izlenimini oluşturmuştur. Cami ve savunduğu inançlar sistemi, itibar kaybetmiştir.

Öte yandan, tekkelerin de kapatılmış olması tasavvuf erbabını da devreden çıkarmıştır. Özellikle Mevlevi Tekkesi'nin kapatılmasının etkisi büyük olmuştur.

Sonunda, ömrünün son yıllarında *Kur'andan İlhamlar* adında bir kitap yazmak ihtiyacı duyan Rauf Denктаş'a göre, kırklı yılların sonunda, Kıbrıs'ta "dinî kuralları çiğnemek, Atatürkçülük addedilirdi" gibi bir anlayış ortaya çıkmıştır (Denктаş, 1999: 58). Söz konusu kitabında Rauf Denктаş, "Kur'an'ı ilk defa

İngilizce tercümesinden okudum” demektedir (Denktaş, 2007: 6). Milliyetçi bir neslin, din ile ilişkisini açıklamak bakımından, önemli bir tespittir.

1948'de kurulan Türk İşleri Komisyonu'nun önerisi ile Aile Hukuku'nda bile şer'i hukuk uygulamalarından vaz geçilip modern hukuka geçilmiş olması da gelenekler anlamında bir başka sıkıntı nedenidir.

18.7. CELAL HORDAN OLAYI VE KADINLARIN ÖRTÜSÜNE MÜDAHALE

1959 yılı Mayıs ayında, bir gün, İstanbul-Tel Aviv seferini yapan bir gemi, Mağusa Limanı'na uğrar. Gemiden kıyıya, eskiden MTTB Başkan ve Asbaşkanlığını yapmış birisi çıkar: Celal Hordan. Mapolar'a göre İsrail'deki akrabalarını ziyarete giderken Kıbrıs'a da uğrayan söz konusu kişi, Rauf Denktaş'ın kefil olması ile Ada'ya giriş yapar (Mapolar, 2002: 314). Denktaş'ın kendisi ise onu tanımadığını, KTKF Genel Sekreteri Dr. Burhan Nalbantoğlu'nun kendisini Türkiye yıllarından tanıdığını beyan ederek ziyaretine getirdiğini iddia etmektedir (Gazioğlu, 2000: 67). KTKF tam da o günlerde bir Gençlik Teşkilatı kurmaktadır. Federasyon genel sekreterinin elinden tutup başkana getirip takdim ettiği, önceden gençlik örgütü deneyimi de bulunan Hordan, ikisinin de onayı ile bu Gençlik Teşkilatı'nın başına getirilir. Bir anda kendisini Kıbrıs Türk Halkı'nın “üçüncü lideri” sanmaya başlayan (Denktaş'tan aktaran Gazioğlu, 2002: 67) Hordan'ın ilk işi Yıldırım Ekipleri adı altında, Ada'nın her Türk köyüne gidip üye yazmaya, para yardımı toplamaya, Türkçe konuşma kampanyaları düzenlemeye, emirlerini sorgulayanlara meydan dayakları attırmaya başlar (Mapolar, 2002: 315). Üç ay içinde “uyguladığı zulüm hâlâ belleklerdedir” (Nesim, 1999: 10).

Londra Zürih Anlaşmalarına karşı çıkması, hesabını hiçbir zaman vermediği paraları, silah alacağı gerekçesi ile toplayıp iç etmesi (Gazioğlu, 2002: 73), meydan nutukları esnasında Dr. Küçük ve Rauf Denktaş'a alenen saldırması, vatandaşı olmadığı bir yerde toplum liderliğine soyunması, kendini sorgulamaya kalkanları “al kan içinde kalıncaya kadar” dövdürmesi (Mapolar, 2002: 315) marifetlerinin bir kısmıydı.

Asıl önemli ve sonuçları günümüze kadar gelen marifeti ise Gençlik Teşkilatı üyelerinin, sokaklarda gördükleri çarşafli kadınların başlarını zorla açtırması ve çarşafı da alıp gitmeleriydi. O güne kadar özellikle köylü kadınların çoğunluğu kendine has bir çarşafı örtünmekteydiler (Mapolar, 2002: 317). Sonunda Dr. Küçük bile gazetesinde bu eylemin bir kendini bilmezlik olduğunu, liderliğin böyle bir politikasının bulunmadığını, ilan etmek zorunda kaldı (Gazioğlu, 2002: 71). Bu muameleyi yapanların ayıp ettiklerini duyurarak cezalandırılmaları için, liderliğe başvurulması gerektiği çağrısını yaptı (Gazioğlu, 2002: 71).

Hordan'ın silah edinme gayreti, TMT içinde bir başka TMT oluşturma niyeti olarak değerlendirildi (Denktaş'tan aktaran Gazioğlu, 2002: 73) ve Ankara'ya şikâyet edildi. Olaya Başbakan Menderes el koydu (Erim, 1975: 124). Bir iç çatışmaya doğru doludizgin giden Gençlik Teşkilatı'na “ithal başkan” yaratma macerasını, Başbakan Menderes önledi. Sonunda gönderilen bir MİT görevlisi tarafından başbakanın emriyle, tutuklanıp Ankara'ya götürüldü (Mapolar, 2002: 318).

Ama, müftülük ve camiyle arası, sömürge yönetimi ile yaptıkları iş birliği nedeni ile zaten bozulmuş olan ancak geleneksel olarak öğrendiği İslam'ı uygulamaktan da geri kalmayan yaşlı kuşağın da dinî pratikle alakası böylece zorla kesilmiş oldu.

Hordan sayesinde, geleneksel İslam kültürü de ortadan zorla kaldırıldı. “Dinî kuralları çiğnemek, modernlik addedilir” (Denktaş, 1999: 58) oldu. Celal Hordan'ı bir daha gören olmadığı gibi, adını duyan da yoktur.³

18.8. TÜRKİYE'DEN GELEN ÖĞRETMENLER

Kıbrıs Türkü'nün dinle arasına mesafe koymasının bir diğer nedeni Türkiye'den gönderilen öğretmenlerin önemli bir kısmının aşırı ve katı laikçi tutumları olmuştur. Öğrencilere dine ve dine dair her türlü düşünceye uzak durmaları için baskı yapan ve laikliği farklı şekilde yorumlayarak dayatan

3 Mapolar onun Yahudi olduğunu iddia eder (2002: 314).

öğretmenlerin etkisinden de söz edilebilir. Tek parti yönetimi Türkiye'sindeki uygulamaların benzerlerini Ada'da uygulamak isteyen ve bu uğurda gayret gösteren öğretmenlerin çabaları sonuçsuz kalmamış, Kıbrıs'ta savaş sonrası yetişen nesillerin dine mesafeli durmalarında katkıda bulunmuşlardır.

Hordan olayı ve öğretmenlerin tutumları, özellikle İngiliz döneminde geleneksel ulema ve hocaların gerek birbirleri ile mücadeleleri gerekse yenilikçilerle mücadeleleri sonucunda zayıflayan dinî hassasiyetin daha da zayıflatmış olduğu söylenebilir.

18.9. KIBRIS CUMHURİYETİ 1960-1974

İngiltere hâkimiyeti 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kuruluncaya kadar devam etti. 1960 yılında egemenlik Rumlar ve Türklere teslim edildi. Ancak özellikle 1930'lardan sonra Rumlar birçok isyan çıkardılar, silahlı çete kurarak İngilizler ve Türklere karşı saldırılar düzenlediler. Birçok masum insanı öldürdüler.

Adanın tamamına hâkim olmak isteyen Rumlar anlaşmaya uymadılar, anayasayı çiğnediler. Tüm uyarılara rağmen masum Türkleri katletmeye ve yerlerinden etmeye başladılar. Kanlı Noel, bu dönemde yaşandı. 1974 müdahalesi ile de Ada, fiilî olarak kuzey ve güney olarak ikiye ayrıldı.

Bu dönem Kıbrıs Türkü'nün gündemini, hayatta kalma ve bağımsızlığını kazanma yoğun bir şekilde meşgul ettiğinden dolayı din ve milliyetçilik daha çok toplumun duygularına hitap etmek ve direniş ruhunu beslemek özelliği, dinin pratikleri ve eğitiminin önüne geçmiştir.

Rumların saldırıları ve Ada'dan Türkleri kovma arzuları tüm hızıyla devam etti. Türkiye, 20 Temmuz 1974'te müdahale etmek zorunda kaldı. Daha sonra Cenevre'deki toplantıda beş Türk kantonu kurulması kararı alındı. Rumlar yine rahat durmadı ve anlaşmayı bozdular. Bu sefer 14 Ağustos 1974'te 2. Kıbrıs Türk Barış Harekâtı başlatıldı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bugünkü sınırları çizildi. Rumların her zamanki gibi anlaşmaya uymaması sonucu Ada, Rum ve Türk Toplumunu olarak iki otonom bölgeye ayrılmış oldu. Önce 1975 yılında Bağımsız Kıbrıs Türk Federe Devleti ilan edildi. 15 Kasım 1983'te de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kuruldu.

18.10. DİN HİZMETLERİNDE GÖRÜLEN AKSAMA

Kıbrıs'ta özellikle İngilizlerin kendilerine göre akıllıca takip ettikleri politikalar sonucu dinî eğitim veren okulların sistemin dışına çıkmış bulunması, herhangi bir şekilde dinî eğitim verilmediği gibi dinî eğitimin gereksiz görülmesi yönünde yeni bir sorun ortaya çıkardı. Cenaze namazının kıldırılmayacak duruma gelmesi, bu konuda bir şeyler yapılması gerektiğini zaruri kılıyordu. Az da olsa birkaç sure bilenlerin din görevlisi olarak görevlendirilmesinin yanı sıra din bilgisi ve kültürü olmayan kimselerin de memuriyete uygun görülerek atanması din hizmetlerinin uzun süre gerektiği gibi verilmemesine neden oldu. Hatta herhangi bir camide imam-hatip olarak görevlendirilecek donanımda olmayanlar Din İşleri Dairesi Başkanı olabildi.

Bir diğer sorun, Din İşleri Daire Başkanı'nın bir yetkisinin olmaması idi.⁴ Din hizmetleri ve işleri dâhil her konuda kararı Yönetim Kurulu veriyordu. Başkan, kurulun verdiği her türlü kararı uygulamakla yükümlü bir memur olarak yetkisiz bir kişi konumundaydı. Yasaya göre, din görevlisi sınavını kurul yapar, görevlilere soruşturma açma hakkı kurulundur, bütçe kurulun izniyle sarf edilebilir, herhangi bir din hizmeti ancak kurulun onayıyla planlanıp uygulanabilirdi.⁵ 7 kişiden oluşan Yönetim Kurulu ise iktidardaki parti ya da partilerce atanır, her seçim sonrasında yeni hükümeti kuran partilerin değişimine göre üyeleri de değişirdi. Dolayısıyla doğrudan hükümete bağlı olan yönetim kurulunun, her seçim döneminde değişmesi, hükümetin isteği doğrultusunda kararlar alması, yasaları ihlal etmek pahasına imam ve müezzin istihdamına karar vermesi, Kıbrıs'ta halkın sağlıklı din eğitimi almasını engelleyen bir etken olarak kabul edilebilir.

4 Bu daireye halk müftülük der ama asla müftülük olmayıp, 1929 İngiliz Kraliyet Emirnamesince kurulmuş olan Fetva Eminliği'nin bir devamı şeklindeki bir devlet memuriyetidir.

5 2019 yılında yapılan yasa değişikliğinde bu konularda bir değişiklik olmadı.

18.11. KIBRISLILIK-TÜRKİYELİLİK DİN ALGISINDA FARKLILIK

Kıbrıs'a müdahalenin ardından fetihten sonra yapıldığı gibi Anadolu'dan nüfus transferi yapıldı. Doğu Akdeniz ve Karadeniz bölgesi ağırlıklı olmak üzere muhtelif bölgelerden gelenler ile Kıbrıs'ın yerlileri arasında kültür ve inanç bakımından farklılık vardı. Bu farklılık ilk zamanlarda savaştan çıkmış olmanın vermiş olduğu hava içinde göze batmaz ve mesele olmazken zaman içinde sorun olmaya ve yerliler ile göçmenler arasında bir ayrışmaya neden oldu.

Kıbrıs'ta dinî hayatın doğal gelişimini etkileyen bir diğer husus "Kıbrıslılık-Türkiyelilik" ayrımıdır. Her ikisi de KKTC vatandaşı olmasına rağmen günümüzde de kullanılan en yaygın kimlik tanımlayıcı kavramlar olmak özelliğini sürdürmektedir. "Kıbrıslılık" ve "Türkiyelilik" kavramlarının kendi içinde homojen iki ayrı grubu ifade ettiği yönünde, yaygın bir kanaat vardır. Özellikle 1974 öncesi Ada'da yaşayan Türkler ve onların çocuklarını tanımlamak için kullanılan "Kıbrıslı" kavramının, hem bizzat Kıbrıslı kavramıyla kendisini tanımlayanlar hem de "Türkiyeliler" tarafından neredeyse her açıdan homojen bir kitleyi tanımladığı algısı, genel bir kabuldür.

1974 sonrası Türkiye'nin farklı kesimlerinden Kıbrıs'a göç eden nüfus, Kıbrıs Türklerinden farklı kültürel özelliklere sahipti. Zaman içinde Kıbrıslılık-Türkiyelilik ayrımı birbirlerine benzemeden daha çok farklılaşmaya doğru evrildi. Kıbrıslılar arasında dindarlaşma veya dinî pratiklere yönelme Türkiyelileşme olarak değerlendirilerek mahalle baskısına dönüşebiliyordu. Dine dair bilgi ve tecrübenin Kıbrıs'a göç eden Türkiyeliler ile aynileştirilmesi Kıbrıs Türkü'nün inancını etkileyen bir diğer tarihsel süreç oldu.

Anadolu'nun her yerinden göç kabul edilmekle birlikte, o yıllarda gelen yerleşimciler daha çok Türkiye'nin Akdeniz, Karadeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerindendi. Ada'nın her yerinde, Türkiye'nin hemen her bölgesinden göçmene rastlanabilir. Fakat Kuzey Kıbrıs'ın çeşitli yerleşim birimlerinde, demografik olarak hemşerilik temelli bölgesel yoğunlaşmalar söz konusudur. Bu farklılık da doğal olarak dinî yaşantıya yansımaktadır.

İlk yerleşimci grupta yer alan Aleviler, Tokat ve Sivas kökenlilerden oluşmaktaydı. Şehir merkezlerindeki bireysel yerleşimlerinin yanında, Ada genelinde üç-dört köyde Alevi yerleşimi bulunmaktadır. Özellikle 1990 sonrası göçlerde Akdeniz ve Güneydoğu merkezli Sünni Türkler yanında, Alevi Arap/Kürt yerleşiminin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Ekonomik düzeyleri bakımından ilk yerleşimcilere bakıldığında, tamamına yakınının buldukları bölgelerin alt gelir grubuna mensup, genellikle şehir merkezlerine uzak köy, yayla ve mezralarından oldukları görülür. Çoğunluğu, özellikle kadınlar ve çocuklar, Kıbrıs'a gelmeden önce bağlı oldukları vilayet merkezlerini çok az görmüş ya da hiç görmemiş kimselerdi. Şehirli ve kültürlü Kıbrıslılar ile bu gruplar arasında bir kaynaşma olmasını beklemek zordu. Nitekim bu kaynaşma gerçekleşmedi. Kıbrıs'ta doğup büyüyen ve okuyan nesiller arasında bu kültürel mesafe zamanla azalmakla birlikte tam olarak ortadan kalktığı söylenemez.

18.12. İLAHİYAT KOLEJİ VE İLAHİYAT FAKÜLTESİ

Son on yılda Kıbrıs'ta din öğretimi adına yapılan en önemli faaliyet İHL'lere benzer bir şekilde İlahiyat Koleji'nin kurulması oldu. Büyük tartışmalar ve mahkeme süreçlerinin ardından Kolej, Kıbrıs eğitim sistemi içinde kendine yer buldu. Ancak bu yerin hâlâ tartışılıyor olması sorunun tam olarak çözüldüğünü düşünmeyi zorlaştırmaktadır.

İlahiyat Koleji, Kıbrıslılık-Türkiyelilik ayrımının görüldüğü bir diğer vaka olarak da değerlendirilebilir. Okulun öğrencileri ağırlıklı olarak Türkiye'den göç eden ailelerin çocuklarından oluşmaktadır.

Kıbrıs'ta önce Yakın Doğu Üniversitesi, daha sonra da Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi⁶ bünyesinde iki ilahiyat fakültesi kuruldu. Bu fakültelerde, diğer fakültelerde olduğu gibi Türkiye'den gelen öğrenciler tahsil görüyorlardı. Bununla birlikte özellikle Din İşleri Başkanlığı'nda görevli imamlardan bir kısmı da İlahiyat Fakültesine giderek yüksek tahsil sahibi olma imkânı buldular. İlahiyat

6 KISBU, 2019 yılında Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'ne devredildi ve ASBÜ'nün Kıbrıs şubesi olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

Fakültelerinden mezun KKTC vatandaşlarının sayısının artması ile Fatıha suresini bilenlerin imam olarak atandığı dönem geride bırakılmış oldu.

18.13. ŞEYH NAZIM KIBRİSÎ VE DERVİŞLERİ

Kıbrıs'ın yerli Türkleri arasında dinî yaşantısı olan kesim, Şeyh Nazım Kıbrısı dervişleridir. Seküler yaşantıya sahip ve dine mesafeli Kıbrıslıların bile benimsemese bile karşı çıkmadığı Şeyh Nazım'ın, dervişlerinden, Kıbrıs'taki türbe ve tekkelerin bakım, onarım ve temizlik hizmetlerini fahri olarak yapmalarını istemesi ve teşvik etmesi sonucu bugün türbe ve tekkeler daha bakımlı ve ziyaret edilebilir durumdadır.

Özellikle İngiltere, Avustralya ve ABD'de yaşayan Kıbrıslılar arasında sevilen ve takip edilen Şeyh Nazım Kıbrısı, hayatı boyunca Kıbrıs'ta dinin öğretilmesi için mücadele etmiş, bu uğurda zaman zaman çeşitli güçlüklerle karşılaşmasına rağmen vaz geçmemiş ve ümidini yitirmemiştir. Bugün Lefke'de bulunan türbesi, yurt içinden ve dışından Türk olan ve olmayan binlerce seveninin ziyaretleriyle şenlenmekte ve adeta uluslararası bir mekâna dönüşmektedir.

SONUÇ

Bir kimliği oluşturan çeşitli ögeler arasında, dil birinci sırada ise din ve inanç dünyası da ikinci sıradadır. Elbette burada din derken Max Weber'in meşhur tespitinden hareket edilmektedir. Weber, "Bir inanç sisteminin müridleri olur. Dinin ise inanan ama dinsel pratiği tam anlamı ile yerine getiremeyen müminleri de vardır" demektedir (Schoerder, 1996: 55). Kıbrıs Türklerinin inanç dünyası, deyim yerinde ise "Weberian Anlayış" a çok uygundur! Herkes mümindir ama mürid çok azdır. Kıbrıs'ta başından itibaren din iki yönde yaşanmıştır. Bir yandan halk arasında eski inançlardan da esintiler taşıyan itikat kendince yaşarken öte yandan da Osmanlı dönemi boyunca gene deyim yerinde ise "medrese ekolu" İslam, özellikle Lefkoşa, Baf- Kasaba ve Lefke gibi Türk şehirlerinde yüzyılları aşmıştır.

Kıbrıslı Türklerin inanç dünyasını bugüne bakılarak anlamak mümkün değildir. Kıbrıs'ın coğrafyası ve tarihi bilinmeden Kıbrıs Türkünün dinî hassasiyetlerini anlamak mümkün değildir. Her şeyden önce Kıbrıs tarihinde güçlü bir Yahudi ve Hristiyan tecrübesi vardır ve Türkler Ada'ya geldiklerinde bu gelenek ile karşılaşmışlardır. Yüzlerce yıllar birlikte yaşamaları, özellikle Rumlarla yakın ilişki içinde olmaları, iki kültür arasında karşılıklı alışverişler olmasını sağladığı akıldan çıkarılmamalıdır.

İngiliz döneminde Kıbrıslıların inançları, özellikle Yenilikçi-Evkafçı olarak bilinen gruplar arasındaki mücadeleden Yenilikçilerin galip çıkması ile eğitimde dine dair her türlü bilginin müfredattan çıkartılması ve dini bilgisi olduğu düşünülen ve ibadetlerini yapan kişilerin öğretmenlik yapmasına izin verilmemesi sonucu şekillenmiştir. Bu hal günümüzde halkın önemli bir kısmının dini kültür ve bilgi noktasında çok zayıf kalmasına neden olmuş ve dinî değerler gündelik hayattan iyice uzaklaşmıştır.

Kıbrıs 1974'ten sonra muhtelif nedenlerle Türkiye'den göçmen kabul etmeye devam etmiştir. İlk gelen grup arasında Kıbrıs'taki savaşa giden asker ve subaylar da vardı; ancak bunların sayısı diğer göçmenlere göre oldukça azdı. Zaman içinde Kıbrıs'ta yüksek eğitim kurumlarının kurulması ve sayılarının artması ile Türkiye'den öğrencilerin gelmesi sağlanmış ve bu öğrenciler arasında Kıbrıs'ta yaşamayı tercih edenlerin sayısı zaman içinde azımsanmayacak sayıya ulaşmıştır. Bu da Türkiye'deki din hayatında görülen kimi tartışma ve tecrübelerin Ada'ya taşınmasını sağlamıştır.

Kıbrıslıların Türkiye dışında özellikle İngiltere ve Avustralya'da yaşayan akrabaları ile münasebetleri, oralarda yaşayan Kıbrıslıların zaman içinde Kıbrıs'a gelip yerleşmeleri, Batılı yaşam tarzının devam etmesini desteklemiş ve bu ilişkilerin sürekliliği İngiliz döneminin devam ettiğini gösterecek şekilde sürmüştür. Bu yaşam tarzını benimseyen Kıbrıs Türkleri Batı, özellikle İngiliz kültürünü kendilerine daha yakın hissetmiş ve kendilerini Türkiye'ye ve Türkiyelilere karşı mesafeli davranmaya başlamışlardır.

Kıbrıs Türkü'nün karakterinin şekillenmesinde Ada'nın denizcilerin uğrak yeri olmasının da etkisi olduğu düşünülebilir. Denizcilerin, denizlerde uzun süre kalmasının getirdiği psikoloji ile eğlenmeyi sevmeleri ve istemeleri, Ada'nın hem eğlence dünyasını hem de inanç dünyasını etkilemiştir. Denize açılan yakınlarını bekleyenler ile denizden gelecek tehlikelere karşı savunmak isteyenlerin, tüm hazırlıklarını yaptıktan sonra dua etmekten başka çareleri kalmamaktaydı. Bu da Hristiyanların kiliselere gidip mum yakmalarına, Müslümanların ise mübarek oldukları kimselerin türbelerine gidip dua

etmelerine vesile oluyordu. Bu ziyaretler halkın inancını besliyor ve dinle olan bağlantılarının kopmamasını sağlıyordu.

Kıbrıs Türkü'nün belirgin özelliği kavgacı olmaması ve hoşgörülü olmasıdır. Türklerin Ada'ya gelmesinin ardından oluşan hoşgörü ortamı farklı dinlerin ve mezheplerin asırlarca birlikte yaşamalarına zemin hazırladı. Tarih boyunca kendisi gibi olmayanlarla yaşayan Kıbrıs Türkü, çok kültürlülüğü ve çok dilliliği içselleştirmişti. Onca haksızlık ve zulmüne rağmen Rumlara sert ve dışlayıcı davranmamasının ardında, tarih boyunca kazandığı bu özellik vardır. Bu hoşgörü aynı zamanda Kıbrıs Türkü'nün kendine güvenmesini de sağlamıştır. Diğer ırk ve dinden olanlara karşı gösterilen bu özellik, inançlara da yansımış, her inanca saygılı davranmışlardır.

Kıbrıs Türkü tarih boyunca İslam'ı iki şekilde öğrendi ve yaşadı. İlki fetihle birlikte kurulan medreseler ve bu medreselerden yetişen hocalardan öğrendiği özellikle şehirlerde yaşanan kitabi İslam idi. İkincisi ise özellikle köylerde yaşanan ve vaaz ve sohbetlerle öğrenilen şifahi İslam idi. İlkinde göre daha esnek olan kitabi İslam, daha çok kültüre dayanıyordu ve kültür üzerinden devam ediyordu. Kitabi İslam önce İngilizler döneminde medreselerin ve tekkelere kapatılması, daha sonra da dini eğitim verecek kurumların olmaması ile zaman içinde zayıfladı. Şifahi İslam ise özellikle mücahitler ve mücahedelelerle devam etti. Bugün Kıbrıs'ta devam eden İslam yorumu bu şifahi İslam yorumudur.

Kıbrıs Türkü'nün ibadet telakkisiyle yaptığı çok önemli iki eylemi vardır. Biri mevlit okutulması ve dinlenilmesidir. Bugün bile mevlit okunmayan ev, okutmayan aile bulunmamaktadır. Hatta belki de Müslüman ülkeler arasında Mevlit Kandili'ni resmî tatil olarak kutlayan tek Müslüman topluluk Kıbrıs Türkleridir.

Kıbrıs Türkü'nün maneviyatı besleyen bir diğer örfü türbe ziyaretleridir. Türkler, Kıbrıs'ı fethedip yerleştiklerinde ilk yaptıkları işlerden biri de Müslümanların Ada'ya düzenledikleri sefer esnasında şehit olanların mezarlarını bulmak oldu. Özellikle Hz. Peygamber'in teyzesi, Kıbrıs'ta Hala Sultan olarak bilinen Ümmü Haram'ın şehit olduğu yeri tespit edip bir cami ve türbe yaptılar. Onu Lefkoşa'da Kırklar Tekkesi ve Girne'de Yediler Türbesi takip etti. Özellikle Hala Sultan, Kıbrıslıların manevi hamileri oldu ve Kıbrıs Türkü'nün maneviyatında önemli bir yer edindi.

Müslüman fatihlerin türbeleri zaman içinde tasavvufi çevrelerin iltifatına ve ilgisine mazhar oldu ve tarikat terbiyesi almış kimseler tarafından temizlik ve bakım işleri yapıldı. Günümüzde de bu gelenek devam etmekte, türbelerin bakım ve temizlikleri Şeyh Nazım-ı Kıbrisi dervişleri tarafından deruhte edilmektedir.

Kıbrıs'ın fethini müteakip günlerde, Lefkoşa'nın fethi esnasında şehit olan Müftü Aziz Efendi adına II. Selim tarafından yaptırılan türbe, zaman içinde tekkeye dönüşerek hemen yanı başındaki çarşı esnafının gözeticisi ve koruyucusu oldu. Ordu şeyhi olan Aziz Efendi tekkesi, 1940 yılında, zikir ve ayinler yasaklanıncaya kadar Kadiri tekkesi olarak faaliyetlerini sürdürdü.

Kıbrıs'ta tasavvufi hayatı besleyen bir diğer önemli eser, Lefkoşa Mevlevihanesi'dir. Kıbrıs fatihi komutanlardan Arap Ahmet Paşa'nın arsasını vakfetmesiyle 1593'te inşasına başlanan Mevlevihane, Kıbrıs'ta sosyal hayatı musiki ve şiir ile zenginleştirdiği gibi dervişlik adabı ile de damgasını vuran önemli bir merkez olmuştur. Bugün, Osmanlı dönemi Kıbrıs şiirine göz atıldığında şairlerin büyük bir kısmının Mevlevihane'de yetişen dedeler ve dervişler olduğu hemen görülecektir.

Kıbrıs fatihi askerlerinin Hacı Bektaş ocağına bağlı yeniçeri olması tasavvuf hayatının bir diğer renkli sayfasını oluşturmaktadır. Özellikle şehrin fethi esnasında şehit düşen ve kahramanlıkları menkibeleşen askerlerin türbeleri, Kıbrıs'ta tasavvufi hayatı besleyen ve yaşatan önemli bir damardır. Kurt Baba, İttik Baba, Üçler Türbesi, Yediler Tekkesi, Karababa Türbesi, Abdi Çavuş ve ismini bilmediğimiz birçok şehit türbesi zaman içinde tekke hüviyeti de kazanır. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile birlikte bu türbelerdeki hizmetler diğer tarikler tarafından yürütülmüştür.

Osmanlı iskân politikası, köylü-çiftçi ile birlikte küçük esnaf ve zanaatkar da gönderilmesi idi. Kıbrıs'a da aralarında her meslekten bir temsilcinin olduğu çok sayıda zanaatkar gönderilmişti. Çarşı pazarı yöneten bu insanlarla birlikte ahilik teşkilatı da Kıbrıs'a gelmiş oldu. Esnaflığı ve zanaatkarlığı manevi bir zevk ve neşe ile yapan bu yüce gönüllü insanlar, tasavvufu bir başka yönü ile Kıbrıs'ta temsil ettiler. Ahırvan Baba türbesinde yatan zatın ahilerin şeyhi olduğuna inanılır.

Kıbrıs'ta tasavvuf hayatını zenginleştiren bir diğer grup, Ada'ya sürgüne gönderilen meşhur mutasavvıflar olmuştur. Ada'da sürgünde buldukları esnada vefat eden bu şeyh efendilerin mezarları önce türbeye sonra da tekkeye dönüşerek Kıbrıslıların manevi ihtiyacını karşılayan mekânlar olmuşlardır. Atpazarı Osman Fazlı İlahî ve Ahi Mustafa Resmî Efendi sürgüne gönderilip Kıbrıs'ta vefat eden şeyhlerin en çok bilinen ve ziyaret edilenleridir.

Kıbrıs'ta günümüzde tasavvufu temsil eden, Şeyh Nazım-ı Kıbrısî ve onun dervişleridir. Şeyh Nazım'ın Kıbrıs'ın yerlisi olması onu Kıbrıslılar arasında önemli bir yere oturtmuş, halk arasında anlatılan kerametleri, Şeyh Nazım-ı Kıbrısî türbesinin ve tekkesinin rağbet görmesini sağlamıştır.

1940'larla birlikte başlayan sekülerleşme Kıbrıs'ta dinî hayatı derinden etkiledi ve bundan tekkeler ve türbeler de nasibini aldı. Birçok türbe ve tekke bakımsızlıktan yıkıldı, farklı amaçlarla kullanıldı. İstanbul'da da olduğu gibi Kıbrıs'ta da tekkelerin bahçelerine iş merkezleri veya apartman yapıldı. Her bir köşesi bir şehit türbesi ile dolu olan Lefkoşa ve Mağusa'da kaybolan veya nerede olduğu bilinmeyen çok sayıda türbe ve tekke bulunmaktadır.

Tekke kültürü ve geleneği güçlü olan Kıbrıs'ta, günümüzde sadece Şeyh Nazım Kıbrısî dervişleri dışında görülür herhangi bir tarikat bulunmamakta, tasavvufî kültür zaman içinde kaybolmaya yüz tutmaktadır.

Kıbrıs Türkü'nün durumunu ifade edebilecek kanaatimizce en doğru cümle "Dindar olmayıp ama maneviyatı olan toplum" ibaresidir.

KAYNAKLAR

- An, A. C. (2002). *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*. Ankara: Akçağ Yay.
- Berathlı, N. (1995). *Kıbrıslı Türkler'in Tarihi* (Cilt 2). Lefkoşa: Galeri Kültür Yay.
- Berathlı, N. (1999). *Kıbrıslı Türklerin Tarihi* (Cilt 3). Lefkoşa: Galeri Kültür Yay.
- Berathlı, N. (2008). *Kıbrıslı Türklerin Kökenleri ve Bektaşilik*. İstanbul: Kalkedon Yay.
- Çağlar, A. R. (1926-2006). *Eski Şeyler*. (Ed. Harid Fedai). Lefkoşa: AHA Yay.
- Demirkent, Işın (2002). "Kıbrıs" *TDV İslâm Ansiklopedisi* 25. İstanbul: TDV, s. 371-373
- Denktaş, R. (1996). *Karkot Dresi*. Lefkoşa: AHA Yay.
- Denktaş, R. (2007). *Kur'an'dan İlhamlar*. Lefkoşa: AHA Yay.
- Erim, N. (1975). *Bildiğim Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık.
- Fedai, H. (1986). *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*. İstanbul: KKTC Kültür Bakanlığı Yay.
- Gazioğlu, A. (1996). *ENOSİS Çemberinde Türkler*. Lefkoşa: CYREP Yay.
- Gazioğlu, A. C. (2000). *Direnış Örgütleri, Gençlik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik Durum*. Lefkoşa: CYREP Yay.
- İsmail, S. ve Birinci, E. (1986). *Atatürk Döneminde Kıbrıs Türkiye İlişkileri*. Lefkoşa: KKTC Kültür Bakanlığı Yay.
- Koca, Ş. url: <http://www.karacaahmet.org/forum/cevap.asp?kid=2116&baslik=KIBRIS%20BEKTAŞI%20>
- Kurşun. Zekeriya, Kahraman, Kemal (1994) "Derviş Vahdeti." *TDV İslam Ansiklopedisi* 9. İstanbul: TDV, s. 198-200.
- Luke, H. (1965). *Cyprus. Rüstem & Brother*. London: Nicosia/Harrap.
- Mapolar, H. A. (2002). *Kıbrıs Güncesi*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yay.
- Müsevvitzade, O. C. (1997). *Adsız Kitap*. (Ed. Harid Fedai). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay.
- Nesim, A. (1999). *Kıbrıs Türk Gençlik Hareketi*. Lefkoşa: ADA M Basın Yay.
- Ralph, S. (1996), *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Sakıp Dede. (1866). *Sefine-i Nefise-i Mevleviyân*. Tashih Mehmed Arif Paşa. Kahire: Mektebetu Vehbe.

Hala Sultan Tekkesi

Kaynak: Haber Kıbrıs

KIBRIS'TA TASAVVUFİ ŞİİRİN SEYRİ

İsmail GÜLEÇ*

ÖZET

Türkler, fethettikleri diğer bölgelerde olduğu gibi Kıbrıs'a da kültürünü taşıdı. Kurdukları medreseler, mekteplerin yanı sıra Ada'ya gelen mutasavvıflar kültürü taşıdıktan sonra geliştirmeye devam ettiler. Ada'ya atanan bürokratlar, sürgüne gönderilen mutasavvıflar ve fetih esnasında şehit olan askerlerimizin türbeleşen mezarlar Kıbrıs'ta manevi hayatı besledi. Bu havada yetişen kimi şairler de ilahi aşkı ve insan olma yolculuğunu terennüm ettiler.

Yazılan şiirlere bakıldığında, Mevleviliğin bariz bir görünürlüğü olduğu görülür. Bunda Lefkoşa Mevlevihanesi'nin büyük rolü vardır. Bir konservatuvar gibi sanatın diğer dalları gibi şiirde de Kıbrıs'ta gelişen tasavvufi şiire katkıda bulundular ve taşıyıcılığını yaptılar.

Anahtar kelimeler: *Lefkoşa Mevlevihanesi, Siyahi Mehmet Dede, Müftü Hilmi Efendi, Aşık Kenzî.*

* Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi. e-posta: ismail.gulec@medeniyet.edu.tr

Türklerin Kıbrıs'a gelmesi ile birlikte şiir ve edebiyatı da taşınmış oldu. Kıbrıs'a ilk gelenler arasında yeniçeri, bürokrat, esnaf ve tüccar arasında tasavvufu ve şiirle ilgilenen kimseler de var. Kıbrıs'ta tasavvufi hayatı besleyen en önemli damar inananlar için değerli olan kimi şahsiyetler olmuştur. Özellikle Hz. Peygamber'in teyzesi, Kıbrıs'ta Hala Sultan olarak bilinen Ümmü Haram'ın şehit olduğu yeri tespit edip bir cami ve türbe yaptılar. Onu Lefkoşa'da Kırklar Tekkesi ve Girne'de Yediler Türbesi takip etti. Özellikle Hala Sultan, Kıbrıslıların manevi hamileri oldu ve Kıbrıs Türkü'nün maneviyatında önemli bir yer edindi. (İbrahim Efendi, 2018)

Kıbrıs'ın fethini müteakip günlerde, Lefkoşa'nın fethi esnasında şehit olan Müftü Aziz Efendi adına II. Selim tarafından yaptırılan türbe, zaman içinde tekkeye dönüşerek hemen yanı başındaki çarşı esnafının gözeticisi ve koruyucusu oldu. Ordu şeyhi olan Aziz Efendi Tekkesi 1940'lara kadar, zikir ve ayinler yasaklanıncaya kadar Kadiri tekkesi olarak faaliyetlerini sürdürdü.

Kıbrıs'ta tasavvufi hayatı besleyen bir diğer önemli eser Lefkoşa Mevlevihanesi'dir. Kıbrıs fatihi komutanlardan Arap Ahmet Paşa'nın arsasını vakfetmesiyle 1593'te inşasına başlanan Mevlevihane, Kıbrıs'ta sosyal hayatı musiki ve şiir ile zenginleştirdiği gibi dervişlik adabı ile de damgasını vuran önemli bir merkez olmuştur. Bugün, Osmanlı dönemi Kıbrıs şiirine göz atıldığında şairlerin büyük bir kısmının Mevlevihane'de yetişen dedeler ve dervişler olduğu hemen görülecektir. (Fedai, 1997)

Kıbrıs fatihi askerlerinin Hacı Bektaş ocağına bağlı yeniçeri olması tasavvuf hayatının bir diğer renkli sayfasını oluşturmaktadır. Özellikle şehrin fethi esnasında şehit düşen ve kahramanlıkları menkibeleşen askerlerin türbeleri Kıbrıs'ta tasavvufi hayatı besleyen ve yaşatan önemli bir damardır. Kurt Baba, İttik Baba, Üçler Türbesi, Yediler Tekkesi, Karababa Türbesi, Abdi Çavuş ve ismini bilmediğimiz birçok şehit türbesi zaman içinde tekke hüviyeti de kazanır. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile birlikte bu türbelerdeki hizmetler diğer tarikler tarafından yürütülmüştür.

Osmanlı iskân politikası köylü-çiftçi ile birlikte küçük esnaf ve zanaatkâr da gönderilmesi idi. Kıbrıs'a da aralarında her meslekten bir temsilcinin olduğu çok sayıda zanaatkâr gönderilmişti. Çarşı pazarı yöneten bu insanlarla birlikte ahilik teşkilatı da Kıbrıs'a gelmiş oldu. Esnaflığı ve zanaatkârlığı manevi bir zevk ve neşe ile yapan bu yüce gönüllü insanlar tasavvufun bir başka yönünü Kıbrıs'ta temsil ettiler. Ahirevan Baba Türbesi'nde yatan zatın ahilerin şeyhi olduğuna inanılır.

Kıbrıs'ta tasavvuf hayatını zenginleştiren bir diğer grup, Ada'ya sürgüne gönderilen meşhur mutasavvıflar olmuştur. Ada'da sürgünde buldukları esnada vefat eden bu şeyh efendilerin mezarları önce türbeye sonra da tekkeye dönüşerek Kıbrıslıların manevi ihtiyacını karşılayan mekânlar olmuşlardır. Atpazarı Osman Fazlî İllâhî ve Ahi Mustafa Resmî Efendi sürgüne gönderilip Kıbrıs'ta vefat eden şeyhlerin en çok bilinen ve ziyaret edilenleridir.

Günümüzde, Kıbrıs'ta tasavvufu temsil eden Şeyh Nazım-ı Kıbrısî ve dervişleridir. Şeyh Nazım'ın Kıbrıs'ın yerlisi olması onu Kıbrıslılar arasında önemli bir yere oturtmuş, halk arasında anlatılan kerametleri, Şeyh Nazım-ı Kıbrısî türbesinin ve tekkesinin rağbet görmesini sağlamıştır.

1940'larla birlikte başlayan hareket Kıbrıs'ta dinî hayatı derinden etkiledi ve bundan tekkeler ve türbeler de nasibini aldı. Birçok türbe ve tekke bakımsızlıktan yıkıldı, farklı amaçlarla kullanıldı. İstanbul'da da olduğu gibi Kıbrıs'ta da tekkelerin bahçelerine iş merkezleri veya apartmanlar dikildi. Her bir köşesi bir şehit türbesi ile dolu olan Lefkoşa ve Mağusa'da kaybolan veya nerede olduğu bilinmeyen çok sayıda türbe ve tekke bulunmaktadır.

Tekke kültürü ve geleneği güçlü olan Kıbrıs'ta günümüzde maalesef sadece Şeyh Nazım Kıbrısî dervişleri dışında görülür herhangi bir tarikat bulunmamakta, tasavvufi kültür zaman içinde kaybolmaya yüz tutmaktadır.

19.1. KIBRIS'TA GELİŞEN TASAVVUFİ TÜRK ŞİİRİ

Adada tasavvufi hayat geliştikçe tasavvufi hayatın bir parçası olan şiir de gelişti. Özellikle Mevlevihâne'nin fethin hemen ardından inşa edilmesi şiirin gelişmesi için zemin teşkil etti. İstanbul'da yazılan şiir ne ise Kıbrıs'ta yazılan şiir de aynı ruh ve düşünce ile yazılıyordu. Bu açıdan Kıbrıs'ta gelişen tasavvufi şiir, imparatorluğun diğer yörelerinde söylenenlerden farklı değildi.

Kıbrıs'ta dile getirilen tasavvufi şiir, İstanbul'da söylenenden farklı değildir. Aynı hakikat ve marifet şiir yoluyla dile getirilmekte ve başarılı örneklerle tesadüf edilmektedir. Bu yönüyle Kıbrıslı mutasavvıfların Anadolu ve Rumeli mutasavvıflarından farkı yoktur.

Kıbrıs'ta tasavvufi şiir geleneğimizin iki önemli damarı olan Mevlevilik ve Bektaşilik Kıbrıs'ta gelişen tasavvufi şiire de rengini ve edasını vurmıştır. Özellikle Mevlevihâne bir mektep gibi şair yetiştirmiş, tasavvufi şiire öncülük etmiştir.

Elimizdeki örneklerle baktığımızda, Kıbrıs'ta tasavvufi şiirin teşekkülünde ve gelişmesinde Mevlevihâne'nin önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Özellikle Dânişi Ali Dede'nin (ö. 1683) Mevlevihâne'ye şeyh olarak atanması ve müritlerine aynı zamanda yazdığı şiirlerle de örnek olması bakımından öncü olduğu söylenebilir. Onun şu beyitlerinin yer aldığı gazeli oldukça hislidir (Genç, 1998):

*Ağlar inler pâyine yüzler sürer gönlüm gözüm
Hâk-i pây'e âh u eşkim arz ider gönlüm gözüm
Ben nice nâlân ü giryân olmayam ey Dânişî
Mâcerâ-yı zâr-ı aşkı fâş ider gönlüm gözüm*

Kıbrıs'ta yetişen ilk mutasavvıf şair, bildiğimiz kadarı ile Dânişi'nin müritlerinden olan ve kendisinden sonra Mevlevihâne'de postnişinlik yapmış olan Siyâhî Dede'dir (ö. 1711).¹ Onun;

*Ârifüm rindim ki olmam âşinâ unvân ile
Eylemez divâne dil ülfet ser ü sâ mân ile
Arif ve rindlik bana yeter, başka ünvanlara gerek yok. Şu divane gönlümün zenginlik ve makamla işi olmaz.*

derken tasavvufun temel hakikatlerinden birine işaret ediyordu.

Siyâhî Dede'nin oğlu Arif Efendi² (ö. 1725) babası gibi şiir söylemiştir. Esrar Dede, şiirlerini beğendiği Arif Efendi'nin mahlas bendi aşağıda olan muhammesini örnek olarak verir.

*Bu tekyegâh-ı mahabbetde Arifâ nâ-gâh
Olunca himmet-i feyz-i pederle dil âgâh
Küşâde eyledi çeşm-i derûnu avn-i İlâh
Siyâhî gibi olunca garik-i nûr-ı siyâh
Fünûn-ı sihr ü beyânda dem-i Mesihâyam*

Kıbrıs'ta yetişen bir diğer mutasavvıf şair Hızır Handî Efendi'dir³ (ö. 1727). Esrar Dede onun, aşağıda mahlas beytini verdiğimiz gazelinden birkaç beyti örnek olarak verir.

- 1 Kıbrıs'ta dünyaya gelen ve annesi Habeş olduğu için teninden dolayı kendisine mahlas olarak Siyâhî'yi seçen Dede, Lefkoşa Mevlevihânesi şeyhi Dânişi Ali İlmî Dede'ye intisâb ile Mevlevî dervişi oldu. Mürşidinden dinî ilimleri ve Mesnevi tahsil etti. Evlendi ve bu evlilikten ileride kendisi gibi şair ve Mevlevî şeyhi olacak Ârif Dede dünyaya geldi. Mürşidi Dânişi Dede'nin Kudüs Mevlevihânesi'ne tâyni üzerine onun yerine Lefkoşa Mevlevihânesi'ne şeyh atandı. Bir süre sonra da Gelibolu Mevlevihânesi'ne şeyh atandı. Kısa bir süre sonra da çıkan sorunları çözmek üzere Kâhire Mevlevihânesi'ne gönderildi. Kâhire Mevlevihânesi'ndeki görevi sırasında, Mustafa Sâkib Dede, Nesib Dede, Hasib Dede, Lebib Dede, Vehbi Dede ve Münecimbaşı Ahmed Dede gibi Mevlevilik tarihinin önemli simâları kendisinden feyz aldılar. Mısır'daki vazifesinin ardından ikinci kez Lefkoşa Mevlevihânesine Şeyhiğine tâyin edildi. Bu dönemde, Kıbrıs'daki tüm dergâh şeyhlerinin reisi anlamına gelen "Şeyhü'l-Meşâyih" unvanıyla anıldı. 1711'de vefatının ardından Lefkoşa Mevlevihânesi hâmuşânına defnedildi (Kaya, 2017).
- 2 Arif Efendi'nin ömrü babasının dizinin dibinde geçmiştir. Siyahî Dede, vefatına yakın Arif Efendi'yi Mısır Mevlevihânesi'ndeki kendi yerine şeyh bırakarak Kıbrıs'a dönmüştür. Mevlevihâne'deki işleri düzene soktuktan sonra babasının vefatıyla boşalan Lefkoşa Mevlevihânesi'ne atanmış ve 1725 yılında ölene kadar bu görevi deruhte etmiştir.
- 3 Lefkoşa Mevlevihânesi Şeyhi Siyâhî Mustafa Dede'nin yanında yetişen Handî, mürşidinin emri ile geldiği İstanbul'da Galata Mevlevihânesi'nde bir müddet kaldıktan sonra, Kahire'ye Siyâhî Dede'nin yanına gitti. Bu sırada hacca gitti. Şeyhinin Lefkoşa'ya atanmasının ardından onunla birlikte Lefkoşa'ya döndü. Şeyhinin vefatının ardından posta oturan oğlu Arif Efendi'ye uzun yıllar hizmet etti. 1726'da Ârif Dede'nin vefât etmesi üzere boşalan şeyhlik makamına atandı. Ancak şeyhliği uzun sürmedi ve yaklaşık bir yıl sonra 1727'de vefat etti.

*Cevre tahammül eyle meded vasl-ı yârda
Handî rakîbe âfet-i cân serzeniş budur (Genç, 1998)*

Şu beytinin yer aldığı gazeli onun mutasavvifâne söylediği şiirlere örnek olarak verilebilir:

*Geceler tâ subh olunca kal'a-i vashında ey Handî
Çağırır âşıkân saat-be saat yektir Allah yek*

Aynı zamanda bir Mevlevî dervişi olan Müftü Hilmi Efendi'nin (ö. 1847)⁴ şiirlerinin muhtevası oldukça renklidir. Ulvi konularda şiir yazdığı gibi süfli meselelerle ilgili de şiirler yazmıştır. O naat, dört halife ve Ümmü Haram için kaside yazdığı gibi, kahve için de gazel yazabilmiştir. O hem hikemî tarzın önemli temsilcisi Nâbî'ye, hem de Nâbî'nin tam zıddı sayılabilecek Enderunlu Vasıf'a nazire yazabilmiştir. Bu onun renkli bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Belki de adada yaşıyor olmanın verdiği bir özellik olarak değerlendirilebilir.

Dört halife için yazdığı şiirlere göz attığımızda Hz. Ali'nin yerinin diğerlerine göre farklı olduğunu görürüz. Bu da onun muhibb-i ehl-i beytten olduğunu göstermektedir.

*Gubâr-ı dergehin kuhl-i hidâyet yâ Resûlullah
Vücûdun âlemeyne ayn-ı rahmet yâ Resûlullah*

Ey Allah'ın elçisi! Senin kapının tozu hidayete erdiren göz sürmesidir. Varlığın, bu dünyayı teşrifin ise her iki aleme rahmet içindir.

Matlaıyla başlayan naati ile Kıbrıs Türkü'nün Hz. Peygamber sevdasını terennüm etmekte ve bizlere göstermektedir. Hilmi Efendi'nin yazdığı naat o kadar beğenilir ki ta'lik hatla yazılıp Lefkoşa'daki II. Mahmud Kütüphanesi duvarlarını süsler. Hz. Peygamber'in birbirinden değerli ve seçkin dört halifesi için yazdığı ve

*Cihânda çâr-yâr-ı bâ-sâfâya cân fedayım ben
Kapısında bu dört sultan-ı zi-şânın gedayım ben*

beytinin mütekerrir olduğu müseddesinde dört halifenin her birini ayrı ayrı metheder. Ancak Hz. Ali için söyledikleri daha özeldir ve bu dizeler onun muhibb-i Ehl-i Beyt olduğuna işaret eder.

Kıbrıs'ta tasavvufî hayatı neşelendiren mutasavvıflar arasında sürgün olarak gönderilen Osman Fazlı İlahî ve Mustafa Resmî Ahî Efendi (ö. 1792) de yer almaktadır.

Kıbrıs'ın son dönem yetiştirdiği büyük mutasavvıflardan Şeyh Nâzım-ı Kıbrıs'ın dedesi Kaytazzâde Mehmet Nâzım Bey (ö. 1924)⁵ bir diğer mutasavvıf edebiyatçısıdır. Safvet Ded'e intisap ile mevlevî olan Kaytazzâde, Mevlana'yı ve Mesnevi'yi öven şiirler söylemiştir. Şiirlerinden Mevlâna'ya hürmeti olduğu saygı ve samimi bir Mevlevî olduğu anlaşılır.

4 Dönemin Kıbrıs'taki en önemli temsilcisi Hilmi Efendi, 1782 yılında Lefkoşa'da doğdu. Devrin köklü ailelerinden Menteşî-zâdelerdendir. Tahsil hayatını Lefkoşa medreselerinde tamamladı ve müderris oldu. Sultan II. Mahmud'un 1828 yılında Lefkoşa'da kendi adına bir kütüphane yaptırarak buraya kitap bağışında bulunması üzerine, Kıbrıslılar adına şükranlarını arz etmek ve kütüphanenin inşasına tarih düşürmek için bir kaside yazdı ve bu kasideyi çok beğenen Sultan Mahmud tarafından İstanbul'a davet edildi. İstanbul'da yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun resmigeçidi sırasında irticalen söylediği medhiyenin Sultan Mahmud tarafından beğenilmesi üzerine sultanu-ş-şuarâ unvanı ile taltif edildi. İstanbul'da sıklıkla Sultan Mahmud'dan izin almadan bir gemiyle gizlice Kıbrıs'a dönmeye rağmen Ada'nın Müftülüğü'ne atanarak ödüllendirildi. Atandığı tarih olan 1828'den vefatına kadar, Kıbrıs Esnaf Teşkilatı'nda şeyh-i seb'alık yaptı. 1847 yılında vefat etti (Güleç 2018: 3-4).

5 Müftü Hasan Hilmi Efendi'den sonra, Divan şiiri tarzında şiir yazan Kıbrıslı şairlerin en başarılı olanlarından biri olarak kabul edilen Kaytazzâde Mehmed Nâzım Efendi, 1857 yılında Lefkoşa'da doğmuştur. Doğduğu yerde öğrenimini tamamladıktan sonra 1884 yılında kamu hizmetine girmiş ve sırasıyla Sakız Adası, Adana, İstanbul, İzmir ve Bursa'da çalışmıştır. Sonra istifa ederek Kıbrıs'a dönmüştür. Bir süre İstanbul'da kalan şair, Lefkoşa Şeriye Mahkemesi'nde getirildiği kâtiplik görevini ölüm tarihi olan 1924 yılına kadar devam ettirmiştir. Gazetelerden yayınlanmış şiir, hikâye ve romanları vardır (Batıslam, 2011).

Şekil 19.1. Hala Sultan Tekkesi ve Türbesi, Larnaka, Kaynak: Hasan Sevil, Kıbrıs'ın Gönül Dili: Kıbrıs İlahileri

*Şah-ı evreng-i himem Hazreti Mevlâna'dır
Menba-i lutf-u kerem Hazreti Mevlâna'dır
Mesnevi'sinde nice dürr-i hakikat söylenir
Mâlik-i genc-i hikem Hazreti Mevlâna'dır
Nâzımâ sen yine ihlas ile gel iste meded
Dâfi-i renc ü elem Hazreti Mevlâna'dır
Hz. Mevlana himmet tahtının şahıdır, kerem ve ihsan kaynağıdır.
Onun Mesnevi'si hakikat incileri ile doludur. Çünkü o hikmet hazinelerinin sahibidir.*

Ey Nâzım, sen yine samimi bir şekilde ondan yardım iste. Çünkü Hz. Mevlana, sıkıntı ve kederleri yok edendir.

Kıbrıslı âşık şair denilince akla ilk gelen isimlerden olan Âşık Kenzî'nin (ö. 1839)⁶ özellikle "*Tasavvuf-ı pür-belâgat nazm-ı Hurûf-ı Elif-nâme Hatm-ı Beyt-i Sâbi' Kenzî-i Nâ-tüvân Fermâyed*" başlıklı elifnâmesi onun muhib-i ehl-i beyt olduğunu gösteriyor. Mezkûr şiir şu beyitle başlar:

*Elif erdim erenler sırrına nûr-ı tecellâyım
Be bi'llahi benim ol şâ'ir-i Hakk kenz-i ihfâyım*

Bir halk şairi olan Kenzî'nin bırakın şiirin tamamını şu beyti açıklamak sayfalar sürebilir. Bu şiiri Kenzî'nin derûnî bir irfân ve hikmet sahibi olduğunu göstermektedir.

Feyezân-ı Aşk adıyla yayınladığı şiirleri ile adını duyuran Hasan Nasib Efendi, 20. yüzyılda yetişen önemli şairlerdendir. İyi bir tahsilin ardından Kıbrıs'ta ve Beyrut'ta memurluk yaptı. Ömrü Kıbrıs dışında geçen ve 1924'te İskenderiye'de vefat eden Hasan Nesib Efendi'nin oğlu Behiç Bey, Beyrut'taki tıp tahsilinin ardından Kıbrıs'a döndü ve diş hekimi olarak çalıştı (Ovalıoğlu 2004).

Feyezân-ı Aşk,⁷ ismiyle maktel türünde bir eser nazmeden Hasan Nesib Efendi'nin şu beytinden de anlaşılacağı üzere,

*Biz Hüseyinî meşrebiz sermâyemiz sabr-ı cefâ
Çilekeş dervişleriz gücdür bize olmak vefik*

muhibbân-ı ehl-i beyttendir.

Özellikle önce savunma sonra bağımsızlık mücadelesi veren Kıbrıs Türkü, edebiyat ve şiiri daha çok ülkede gelişen ve yükselen yeni değerler üzerinden eserler verildi. Günümüz Kıbrıs Türk şiirinde tasavvufi diyebileceğimiz tonda şiir yazar şairler neredeyse yok gibidir.

Kıbrıs'ta gelişen tasavvufi şiirin yeterince incelendiğini ve çalışmalar yapıldığını söylemek güçtür ve bu konuda yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğu gerçeği ortadadır.

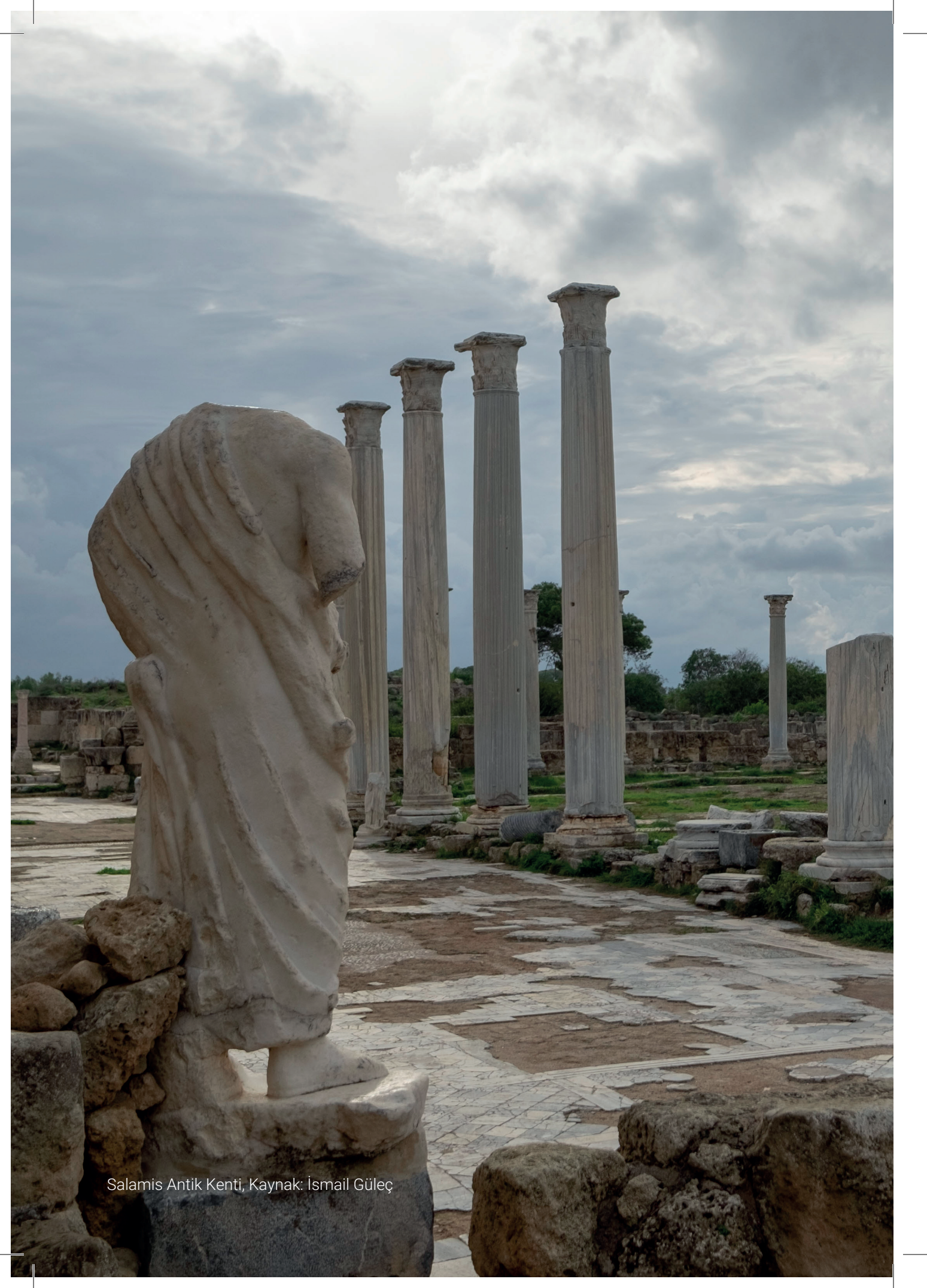
KAYNAKLAR

- Batıslam, D. (2011). Kıbrıslı Şâir Kaytaz-zâde Mehmet Nâzım Efendi'nin Kit'aları. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(3), 59-68.
- Fedai, H. (1997). *Lefkoşa Mevlevihanesi*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim Bakanlığı.
- Fedai, H. (1989). *Kıbrıslı Âşık Kenzî Divanı I (Kasideler, tarihler)*. KKTC: Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Genç, İ. (1998). Kıbrıs Lefkoşa Mevlevihânesi'nde Yetmişmiş Mevlevî Divan Şâirleri. *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Kasım 1998* içinde. Gazi Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi.

6 Divan'ın başında bilgi vermiştir. Bu bilgilerin bilinen tek kaynak olan Ahmed Bâdi Efendi'nin "Riyâz-ı Belde-i Edirne" adlı eserinden alındığını belirten yazar, şairin 1210 yılında Kıbrıs'ta doğduğunu söylemiştir. Gerçek adının bilinmediğini, küçük yaşta Kıbrıs'tan ayrılarak Anadolu'ya geçtiğini, Bektaşî tekkelerinde yetiştiikten sonra, Osmanlı ülkesinin pek çok yerini, özellikle güney ve batı Anadolu'yu, Balkanları dolaştığını, evlenerek Edirne'ye yerleştiğini anlatmıştır. Kahvelerde saz şairliği yaparak hayatını kazanan Kenzî 1839'da Edirne'de ölmüştür. Bir meydan şairi olan Kenzî, destanları ve bir iki şarkısı dışındaki şiirlerinin tamamını aruzla yazmıştır. Kalem şairlerini beğenmez. Şairliğini kanıtlamak konusunda iddialıdır. Şiirlerinde din ve devlet büyüklerine övgüler vardır. Divan edebiyatının mazmunlarını ustaca kullanmaya çalışmıştır (Fedai, 1989).

7 Ovalıoğlu (2004) tez olarak bu eseri çalışmıştır.

- Güleç, İ. (2018). Kendi Şiirleri Işığında Hilmi Efendi'nin Şairliği. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 1(2), 17-24. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kaid/issue/35246/393875>
- İbrahim Efendi. (2018). *Nihayetü'l-itisam li Ümmi Haram: Hala Sultan hal tercümesi: İnceleme-günümüz Türkçesi-tenkitli metin*. Ömer Said Güler (Haz.). Lefkoşa: Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Kaya, B. A. (2017). Lefkoşa Mevlevihânesi'nin Şair Şeyhlerinden Siyâhi Mustafa Dede. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 15-38. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kaid/issue/29553/300933>
- Ovaloğlu, A. (2004). *Kıbrıslı Hasan Nesib Efendinin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Feyezan-ı Aşk'ının Metni ve İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Füyuzat Dergisi Koleksiyonu*. (2006). Bakü: Azerbaycan Milli Akademisi Nizami Edebiyat Enstitüsü Yay.
- Korkut, Fadıl Niyazi. (2000). *Hatıralar*. Haz. Harid Fedai. Mağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Çağlar, Ahmet Raik (2006) *Eski Şeyler*. Ed. Harid Fedai. Lefkoşa: AHA Yayınları..
- Denktaş, Rauf. (1996) *Karkot Deresi*. Lefkoşa: AHA Yayınları.
- Denktaş, Rauf. (2007) *Kur'an'dan İlhamlar*. Lefkoşa: AHAYayınları.
- Schoerder, Ralph (1996). *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Birinci Ergin, Sabahattin İsmail (1986) *Atatürk Döneminde Kıbrıs Türkiye İlişkileri*. Lefkoşa: KKTC Kültür Bak. Yayınları.
- Berkes, Niyazi (1997) *Unutulan yıllar*. Yay. Haz. Ruşen Sezer. İstanbul: İletişim Yayınları.
- An., Ahmet Cavit (2002). *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Müsevvitzade Osman Cemal (1997). *Adsız Kitap*. ed. Harid Fedai. İstanbul: Kültür Bk. Yay.
- Gazioğlu, Ahmet (1996). *ENOSİS Çemberinde Türkler*. Lefkoşa: CYREP Yayınları.

Salamis Antik Kenti, Kaynak: İsmail Güleç

LİSTELER

FOTOĞRAFLAR

- Fotoğraf 5.1.** Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Türk askeri ve bir mücahit, 137
- Fotoğraf 7.1.** Bülent Ecevit ve Rauf Denktaş, 175
- Fotoğraf 7.2.** Derviş Eroğlu (Kaynak: TAK arşivi), 177
- Fotoğraf 7.3.** 2008 yılında Derviş Eroğlu'nun UBP Genel Başkanlığı için adaylık başvurusu-KKTC siyaseti (Kaynak: TAK arşivi), 178
- Fotoğraf 7.4.** Mustafa Akıncı'nın (solda) Ersin Tatar'a cumhurbaşkanlığını devretmesi, 181
- Fotoğraf 7.5.** Derviş Eroğlu (UBP) ve Mehmet Ali Talat (CTP) görüşmesi, 13 Mart 2000 (Kaynak TAK arşivi) , 187
- Fotoğraf 7.6.** KKTC'de 2022 seçimleri (Kaynak TAK arşivi) , 198
- Fotoğraf 7.7.** TC Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın KKTC'yi ziyareti sırasında KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ın karşılaması (Kaynak TAK arşivi) , 200
- Fotoğraf 9.1.** KKTC'de narenciye hasadı, 238
- Fotoğraf 9.2.** Kıbrıs Türk Sanayi İşletmeleri Holding bünyesindeki tekstil fabrikası, 239
- Fotoğraf 10.1.** Türkiye'den KKTC'ye çekilen su boru hattı, 297
- Fotoğraf 11.1.** 1 Mayıs 1989 İşçi Bayramı (Kaynak: TAK arşivi) , 324
- Fotoğraf 11.2.** Kıbrıs Türk Lisesi izcileri 1949-1950 (Kaynak: TAK), 333
- Fotoğraf 12.1.** Türk Ajansı Kıbrıs, 372
- Fotoğraf 15.1.** 2005 (soldaki) ve 2022 (sağdaki) yıllarına ait Girne fotoğrafları, 462
- Fotoğraf 15.1.** Girne'deki yapılaşma, 461
- Fotoğraf 18.1.** Kıbrıs'tan göç eden Vahdetî 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra idam edilmiştir., 566
- Fotoğraf 18.2.** Müslümanların vekili Necmi Sağıp Bodamyalızade, 567

GRAFİKLER

- Grafik 7.1.** Milletvekili Seçimlerine Katılma Oranı (%), 1991-1999
- Grafik 8.10.** 1976-2018 Yılları Arasında Milletvekili Seçilen Türkiye Kökenliler, 224
- Grafik 8.1.** 1976-2018 Yılları Arasında Seçilen Milletvekillerinin Partilere Dağılımı, 214
- Grafik 8.11.** 1976-2018 Yılları Arasında Milletvekillerin Seçilme Sıklığı, 225
- Grafik 8.12.** 2018 Milletvekili Seçimlerinde Milletvekillerin Seçilme Sayısı, 226
- Grafik 8.13.** 1976-2018 Yılları Arasında Cumhuriyet Meclisinin Yenilenme Oranı, 226
- Grafik 8.14.** 1976-2018 Yılları Arasında Yapılan Seçimlerde Seçimden Önce Bakanlık Yapmışların Sayısı, 227
- Grafik 8.2:** Milletvekili Seçilen Erenköy Mücahitleri, 217
- Grafik 8.3.** 1976-2018 Yılları Arasında Milletvekili Seçilen Kadın Milletvekilleri, 218
- Grafik 8.4.** 1976-2018 Yılları Arasında Milletvekillerinin Yaş Ortalaması, 219
- Grafik 8.5.** 1976-2018 Yılları Arasında Seçilen Milletvekillerinin Eğitim Düzeyi, 219
- Grafik 8.6.** 1976-2018 Yılları Arasında Seçilen Milletvekillerinin Eğitim Gördüğü Ülkeler, 220
- Grafik 8.7.** 1976-2018 Yılları Arasında Seçimlerde Doktor ve Hukukçuların Karşılaştırılması, 221
- Grafik 8.8.** 1976-2018 Yılları Arasında Seçilen Milletvekillerinin Meslek Bilgileri, 222
- Grafik 8.9.** 1976-2018 Yılları Arasında Seçilen Milletvekillerinin Doğum Yerleri, 222
- Grafik 9.1.** 1978-2018 KKTC Reel Büyüme Hızı (%) ve Fert Başına GSMH (ABD Doları), 249
- Grafik 9.10.** Bütçenin GSMH İçerisindeki Yeri ve Personel Giderlerinin Yerel Gelirlere Oranı (%), 258
- Grafik 9.11.** Yardımların Bütçe ve GSMH'ye Oranı (%), 259
- Grafik 9.2.** Türkiye Yardımlarının KKTC GSMH'si İçindeki Payı ve KKTC Reel Büyüme Hızı, 251
- Grafik 9.3.** 1977-2020 GSYİH'nin Sektörel Dağılımı (%), 252
- Grafik 9.4.** KKTC Net Turizm Geliri ve KKTC Üniversitelerindeki Öğrenci Sayısı, 253
- Grafik 9.5.** 1978-2020 Arasında Enflasyon (%), 254
- Grafik 9.6:** KKTC Dış Ticaret Dengesinin Gelişim Seyri, 255
- Grafik 9.7.** Ülkeler/Bölgeler İtibarıyla KKTC İhracatı (Milyon ABD Doları), 255
- Grafik 9.8.** KKTC İşsizlik Oranı (%), 256
- Grafik 9.9.** KKTC'de İstihdamın Yapısı, 257
- Grafik 10.1.** 1974-2000 Türkiye'den KKTC'ye Sağlanan Yardım Miktarı (Milyon ABD Doları), 279
- Grafik 10.10.** KKTC'ye Sağlanan Yardımların Dağılımı (Milyon TL), 292
- Grafik 10.11.** KKTC'ye Sağlanan Yardımların Oransal Dağılımı (%), 293
- Grafik 10.12.** Bütçe Açığına Katkı ve Altyapı ile Reel Sektör Destekleri (Milyon TL), 294
- Grafik 10.13.** 2004-2017 Arasında En Fazla Yatırım Desteği Alan Sektörler (Milyon ABD Doları), 295
- Grafik 10.14.** KKTC İşsizlik Oranı (%), 295
- Grafik 10.2.** Yardımların GSMH'ye Oranı (%) ve Yardımların Bütçeye Oranı (%), 280
- Grafik 10.3.** Kişi Başına Yardım Miktarı (ABD Doları), 281
- Grafik 10.4.** Yardımların Bütçe Açığı ve Büyümeyle İlişkisi (%), 285
- Grafik 10.5.** KKTC'ye Sağlanan Yardımların Gelişim Seyri, 286
- Grafik 10.6.** Yardımların KKTC Bütçesi İçerisindeki Payı, 288
- Grafik 10.7.** Bütçe ve Yardımlara İlişkin Performans Göstergeleri, 289
- Grafik 10.8.** Bütçe'nin GSYİH İçindeki Payı ve Personel Giderlerinin Bütçe İçerisindeki Payı (%), 290
- Grafik 10.9.** Yardımların Hibe ve Kredi Olarak Dağılımı (%), 291
- Grafik 15.1.** Toplam Gelirin Yüzdeler Artış Oranı, 468
- Grafik 15.2.** 2010-2019 Yılları Arasında Gider Bütçesi İçinde Personel Giderlerinin Oranı, 472
- Grafik 15.3.** Belediyelere Göre 2019 Yılı Personel Giderinin 2018 Özkaynak Geliri ile Devlet Katkısına Oranı, 473

ŞEKİLLER

Şekil 5.1. Kıbrıs Türk Mücahitler Teşkilatı tarafından hazırlanan direniş panosu (1996), 141

Şekil 9.1. 1-8 Temmuz 1986 tarihli Günaydın Gazetesi, 241

Şekil 10.1. 24 Ocak 1950 tarihli Yeni İstanbul gazetesi, 273

Şekil 10.2. Kıbrıs'a yardım pulu 1 Ekim 1964, 275

Şekil 15.1. 1878 Yeni Bölgeleri Gösteren Kıbrıs Haritası, 452

Şekil 15.2. 29 Nisan 1882 Belediye Meclisleri Kanunu, 452

Şekil 15.3. The Cyprus Gazette Ekinde Yayımlanan "1885 Belediye Meclislerinin Yetki ve Görevlerini Düzenleyen Yasa Taslağı", 453

Şekil 15.4. 30 Aralık 1962 tarihli Bozkurt Gazetesi, 456

Şekil 15.4. 2010-2019 Yılları Arasında Gider Bütçesi İçinde Mal ve Hizmet Alım Giderlerinin ve Sermaye Giderlerinin Oranı, 474

Şekil 15.5. 2/2017 Sayılı Yasaya göre KKTC'nin Yeni Mülki İdare Bölümleri, 459

Şekil 16.1. Türk Cemaat Meclisi Dönemi Eğitimin Müdürlüğü Yapısı, 486

Şekil 16.2. KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Örgüt Şeması, 489

Şekil 19.1. Hala Sultan Tekkesi ve Türbesi, Larnaka, 579

TABLOLAR

- Tablo 2.1.** 1 Nolu Kıbrıs Şer'iyye Sicili'ne Göre Vakıfların Kurulduğu Bölgeler (1574-1595), 64
- Tablo 2.2.** 1 Nolu Kıbrıs Şer'iyye Sicili'ne Göre Kıbrıs'ta Kurulan Müslim ve Gayrimüslim Vakıflar (1574-1595), 65
- Tablo 8.1:** 2018 Milletvekili Seçimleri Lefkoşa UBP Adayların Aldıkları Oylara Göre Sıralaması, 212
- Tablo 8.2:** KKTC Cumhurbaşkanı Demografik ve Diğer Özellikleri, 214
- Tablo 11.1.** KKTC'de Sendikaların Kuruluş Tarihleri ve Eylem Alanları, 341
- Tablo 11.2.** KKTC'de Sivil Toplum Kuruluşlarının İlçelere Göre Faaliyet Dağılımı, 343
- Tablo 15.1.** 2011 Nüfus Sayım Sonuçları ve 2019 Projeksiyon Nüfusun Belediyelere Göre Dağılımı , 464
- Tablo 15.2.** 2019 Projeksiyon Nüfusun İlçelere Göre Belediyeleşme Oranı, 466
- Tablo 15.3.** 2019 Projeksiyon Nüfus Büyüklüklerine Göre Belediye Sayıları, Nüfus ve Yüzde Payları , 466
- Tablo 15.4.** 2010-2019 Yıllarına Göre Belediyelerin Gerçekleşen Gelir Bütçesi Dağılımı (Bin TL), 467
- Tablo 15.5.** Belediyeler Yasası Örnek Gelir Türleri ve Miktarları, 469
- Tablo 15.6.** 2017-2019 Belediyelere Göre Devlet Katkısı Dağılımı , 470
- Tablo 15.7.** 2010-2019 Yıllarına Göre Belediyelerin Gerçekleşen Gider Bütçesi Dağılımı (Bin TL), 471
- Tablo 16.1.** Kıbrıs Türk Federe Devleti Dönemi Eğitim Bakanları, 487
- Tablo 16.10.** 1962-63 Öğretim yılı Orta ve Mesleki Teknik Eğitimin Görünümü, 499
- Tablo 16.11.** 2020-2021 Öğretim Yılında Ortaöğretimde (Ortaokul+Lise ve Mesleki Teknik Eğitim) Kademesinde Müdür, Müdür Muavini, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları , 501
- Tablo 16.12.** 2020-2021 Öğretim Yılı KKTC Üniversitelerinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Dağılımı, 503
- Tablo 16.2.** KKTC Eğitim Bakanları, Bakanlığın Tam Adı ve Görev Tarihleri, 490
- Tablo 16.3.** 2020-2021 Öğretim Yılında Okul Öncesi Eğitim 3, 4 ve 5 Yaş Grubu Müdür, Müdür Muavini, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları, 492
- Tablo 16.4.** Osmanlı Dönemi Kıbrıs Adası'nda Vakıf Sıbyan Okulları, 493
- Tablo 16.5.** Kazalara Göre Osmanlı Dönemi (1800-1878) Kıbrıs Adası'nda Vakıf Olmayan Sıbyan Okulları, 493
- Tablo 16.6.** Kıbrıs'ta 1959-60 Öğretim Yılı İlkokul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları*, 494
- Tablo 16.7.** 1962-63 Öğretim Yılı İlkokul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları, 495
- Tablo 16.8.** 2020-2021 Öğretim Yılında İlkokul Kademesinde Müdür, Müdür Muavini, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları, 496
- Tablo 16.9.** Kıbrıs'ta Rüştüyelerin Adı, Açılış, Kapanış Tarihi ve Türü, 497
- Tablo 17.1.** Kıbrıs Türk şiirindeki söylemlerin karşılaştırılması, 533

BİYOGRAFİLER

İSMAİL GÜLEÇ, PROF. DR.

Kadıköy / İstanbul'da doğdu (1970). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden (1993) mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Bahrü'l-Maarif'te Geçen Edebi Terimler" başlıklı teziyle yüksek lisansını (1997), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "İsmail Hakkı Bursevî'nin Ruhü'l-Mesnevî'sinin İncelenmesi" başlıklı teziyle doktorasını (dan. Prof. Dr. Yekta Saraç, 2002) tamamladı. Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri" başlıklı teziyle doçent (2009 Ocak), "Sürurî'nin Kaside-i Masnua'sı" teziyle profesör unvanı (2014 Şubat) aldı.

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde araştırma görevlisi olarak görev yaptı. (1996-2005). Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi olarak çalıştı. (2005-2015)

Halen İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Çalışmaları Mesnevi, Şerhler, Belagat, Tasavvuf Edebiyatı, Anonim Halk Edebiyatı ve Eğitim Tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Yayınlanmış birçok kitabı ve makalesi vardır.

BİLAL KENDİRCİ

Birecik/Şanlıurfa'da 1982 yılında doğmuştur. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden 2003 yılında mezun olmuştur. 2019 yılında Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi'nde yüksek lisansını tamamlamıştır. 2005 yılında başladığı memuriyet hayatında; Maliye Bakanlığı, Başbakanlık Kıbrıs İşleri Müşavirliği, Lefkoşa Büyükelçiliği Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Ofisi ve TBMM'de çalışmıştır. 2022 yılından itibaren KOSGEB Başkan Yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

Dış yardım, KKTC ekonomisi, Türkiye-KKTC arasındaki ekonomik ve mali ilişkiler, Kıbrıs Türk siyaseti, GKRY ekonomisi ve siyasetiyle ilgili çalışmaları ve yayınları bulunmaktadır.

ÖZGÜR ÜÇKUŞ

Manisa’da doğdu (1985). Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde Lisans eğitimini tamamladı (2009). Ankara Üniversitesi Kamu Ekonomisi Ana Bilim Dalında “Dış Yardımların Kamu Maliyesi Davranışları Üzerindeki Etkisi Bağlamında Türkiye'nin KKTC'ye Yönelik Yardımları” konulu teziyle yüksek lisansını tamamladı (2018). Sussex Üniversitesi Kalkınma Çalışmaları Enstitüsünde “Gelişmekte Olan Ülkelerin Uzak Kırsal Alanlarında Yenilenebilir Enerji Projeleri İçin Kitle Fonlamasının Potansiyel Rolü-Sumba Adası Örneği” teziyle ikinci yüksek lisansını tamamladı (2022). Doktora çalışmalarına Hacettepe Üniversitesinde Kamu Yönetimi alanında devam etmektedir. Frankfurt School’da Sürdürülebilirlik Finansmanı alanında eğitim almıştır.

T.C. Başbakanlık Kıbrıs İşleri Başmüşavirliğinde Başbakanlık Uzman Yardımcısı, Başbakanlık Uzmanı, Ekonomik İşler Koordinatörü ve Başmüşavir Vekili olarak çeşitli kademelerde görev yaptı (2009-2018). Başbakanlık Uzmanlığı için “Dış Yardım Sistemleri ve Türkiye'nin KKTC'ye Yardımlarında Yeni Bir Modelleme Önerisi” konusunda tez yazdı (2013). 11. Kalkınma Planı kapsamında Uluslararası Kalkınma İşbirliği Özel İhtisas Komisyonunun yer aldı (2016). Cumhurbaşkanı Yardımcılığında Dış İlişkiler ve Kıbrıs İşlerine ilişkin alanlarda görev yaptı (2018-2019). Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı İSEDAK ve Uluslararası Kalkınma İşbirliği Genel Müdürlüğünde Strateji ve Bütçe Uzmanı olarak çalıştı (2019-2022).

2022 yılından itibaren Frankfurt School of Finance and Management TURCASIA Bölge Ofisinde Proje Müdürü olarak çalışmaktadır.

Kıbrıs, Kalkınma ve Dış Yardımlar alanında çeşitli makaleleri bulunmaktadır.

